Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XL
F
27
NAPOLI

XL.
J
25

L. Cossin sculp.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE III
NAPOLI

XL
J
29

P. VIRGILII MARONIS OPERA

INTERPRETATIONE ET NOTIS ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS SOC. JESU

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

AD USUM

SERENISSIMI DELPHINI.

PARISIIS,

Apud SIMONEM BENARD, viâ Jacobæâ, è regione Collegii Claromontani Societatis JESU.

M. DC. LXXV.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

Bibliotheca Aulica Coll. Neap. Soc. Jes. ad. Inscr. Kal. Mart. 1680

NAPOLI

15

AD

SERENISSIMUM
DELPHINUM

CAROLUS RUÆUS

E SOC. JESU.

ARMA tibi LODOICE, ſinit jam firmior ætas,
ARMA ferunt Muſæ: blandis illæ artibus olim
Te puerum ſolitę molles formare ſub annos;
Bella modo, ærataſque acies, animaſque ſuperbas
Heroum veterum, & magnæ capita ultima Romæ
Æneamque Ilumque, ſacro tibi vertice Pindi
Deducunt alacres, tuaque ultro ad limina ſiſtunt.

Aſpicis inſignes lauro Parnaſſide vultus,
Horrentemque comam, & rorantia tela cruore,
Bellatorum habitus? Non hæc tibi nomina primum
Nota, nec inſuetæ percellunt lumina formæ.
Jamdudum faciles oculos per ſæcula ducens,
Et ſeriem, & caſus, & fortia mente retractas
Facta virum: nec te tantum excitat æmulus ardor
Nitentem celeri laudum ad faſtigia greſſu;
Juſſa etiam, & MAGNI ſtimulant exempla parentis.
Atque is, credo equidem, cœptis te in talibus angit
Interdum timor, Æmathium qui Perſidis olim
Victorem ſummos inter vexabat honores;
Ne deeſſet factis vox olim digna canendis.
Forſan, ut hic vatem Pelidæ invidit Homerum;
Tu quoque, poſtgenitis avidus tranſmittere nomen,
Æneæ invideas Andini plectra Maronis;
Major & Ænea, majorque futurus Achille.
Ne tamen ille animum metus urgeat: aurea poſtquam
Flumina Caſtaliis fudit REX MAXIMUS arvis;
Fertilis in vates omnis ſe gleba reſolvit,
Qualis in armatos tellus Cadmæa maniplos.
Jam chorus æqualis procerum, jam Gallica pubes
Romulidum numeris cantuque aſſueſcit olorum
Auſpice te: mox apti omnes tua dicere bella;
Totque tui quondam, quot erunt ea bella, Marones.
Ipſe nemus linquens placidum, ripaſque beatas
Elyſiæ Lethes, Francas Andinus in auras
Virgilius, vatum dux antiſteſque tuorum,
Sponte venit: non ille modos & Franca per artem
Verba ſonans, noſtroque recens ſimulatus amictu;

Sed gravis ut quondam, & Latii Luparæa canore
Tecta replens litui, Verſaliaque arva pererrans,
Auſonia in trabea & Sarrano lucidus oſtro.
Non tamen hoc habitu, non hoc ſe more ferentem
Dura palatinæ carpent ludibria turbæ.
Hæc fuerint prius: inſano cùm Gallia faſtu
Sermonis Latii probro ſibi verteret uſum.
Ex quo autem invitæ nutricis ab ubere raptus
Pieridum in gremio conſueſti ducere ſomnos
Regalis puer, & Latiæ ridere Minervæ:
Redditus hinc noſtris honor artibus, hinc duce vates
Virgilio penetrant aulas atque aurea regum
Atria: turba audax, ignaræ plebis iniquos
Ulta ſales per te, & levium ſecura jocorum.
Quantus Tænarios fines Ephyreaque tecta
Lesbius intravit vates, quem fluctibus atris
Merſerat impia gens & ſurdi ad carmina nautæ:
At Delphin, blandi *CAPTUS DULCEDINE CANTUS*,
Ionio e magno terris invexit amicis
Mirantem, & tuto celebrantem cultore munus.
Non aliter, LODOICE, tuo nunc munere prodit
Ille novam in lucem veteri conſpectus honore
Virgilius: tantum radios ſonitumque refringit,
Audiri vulgo patiens patienſque videri;
Et recta vocum ſerie, numeriſque ſolutis,
Digna rudes fingens olim ad modulamina vates.
Iuverit hoc alios: nihil hoc tibi ſimplice cultu,
Hac nihil arte opus eſt: pleno dudum ore ſonantem
Virgilium, & magnos capis alto pectore ſenſus.

Ille ſuas tibi pandere opes, ſua furta fateri
Sæpe amat. Auguſto qualis Priameïa fata,
Tartareamque domum, & Tyrios narrabat amores:
Cum ſpoliis Arabum gravis, & Gangetide præda,
Bajarum hic fontes lætamque reviſeret urbem,
Victrices mulcens Andino carmine curas.

Hunc ſequere, & factis, & magni vatis amore:
Utraque digna tuis laus moribus, utraque fatis.
Iamque adeo belli ſtrepitus Martiſque labores
Mitibus adjunxti ſtudiis: te Dola frementem
Horruit ad muros, igneſque ac tela minantem;
Nil tamen hæc mites turbarunt prælia Muſas.
Tu quoque, cum magnis ætas matura triumphis
Mox aderit: ſive Auſtriacam tremefeceris Arcton,
Seu magis Heſperiæ penetrabis clauſtra Pyrenes,
Muſarum ſalibus duros aſperge labores;
Martia nil mites turbabunt prælia Muſæ.

LUTETIÆ PARISIORUM.
KAL. OCTOB. ANNO M. DC. LXXV.

PRÆFATIO.

Fuit iis hominibus, qui scripta veterum explanarunt, hoc in omni ætate familiare vitium: ut se primum, auctorem deinde suum, illustrandos ornandosque susceperint; eos, quorum scriberent gratia, nullo admodum in loco ac numero habuerint. Aut enim scribere otiosis videntur voluisse, quibus ad libelli intelligentiam interdum satis exigui multa & magna commentationum volumina placere possent; aut eruditis viris & maximarum rerum cognitione jam imbutis, qui levia & communia fastidirent. Qui vero primos juvenum conatus adjuvare non a sua dignitate alienum duceret, vix e tota interpretum gente unus atque alter inventus est. Idcirco hanc partem, prope depositam a cæteris, tanto studiosius suscipi voluit, qui est ab Rege Christianissimo Serenissimi Delphini institutioni præpositus, Illustrissimus Montauserii Dux; quanto regii alumni indolem ad pernoscenda veterum opera propensiorem videbat: atque ut Princeps optimus prodesse jam tum inciperet suis, & orbis utilitati natum se intelligeret; hæc privatorum ejus studiorum qualiacumque subsidia, publica facere etiam visum est.

His ego auctoribus ac ducibus, in hac Virgilii explanatione, præter brevitatis nitorisque studium, id imprimis mihi proposui; publicis commodis, non meæ me laudi servire. Igitur versibus interpretationem, notas interpretationi subjeci. Et eum quidem interpretationis optimum esse duxi modum: primum ut esset continua; ne, dum omitto facilia, nonnulla etiam, ut fit, difficilia præterirem: tum ut expedita poëticis numeris versuum sententia redderetur, plano rectoque ordine, verbis totidem aliis; ut præter vim sensumque verborum, etiam eorum copia compararetur. In notis, neglexi nihil, cujus in legendo Virgilio usus esse aliquis posset; nihil ad solam literaturæ ostentationem usurpavi.

Atque id quidem mihi a summis viris impositum quanta fide perfecerim, declarabit fructus, ut spero, non mediocris inde percipiendus. Quam sit autem scite prudenterque institutum, ex iisdem ipsis consilii auctoribus existimare jam nunc licet. Qui enim in informandis maximi Principis moribus tantam, non civilis modo militarisque prudentiæ, sed literatæ etiam sapientiæ vim præ se semper tulit, Carolus Sancta-mauræus Montauserii Dux; potuit is ad eam-

dem sapientiam parum tutum ac facilem ipsi aditum aperire? Potuit ad veram eruditionem non optima quæque præsidia conquirere vir Divinis humanisque doctrinis excultissimus, Episcopus Condomiensis, Iacobus Benignus Bossuetius? Horum ego monitis, auctoritati, prudentiæ non decederem, quibus Rex sapientissimus suas regnique sui spes omnes unice commisit? Præsertim cum curis meis consilia plerumque accederent Petri Danielis Huetii, cujus in moderandis Serenissimi Principis studiis secundæ sunt partes. Is, cum & doctrinæ fama multum apud cæteros, & morum suavitate plus apud me aliquid possit; effecit amicitiæ suæ lenociniis, communicatis etiam mecum notis in Virgilium quibusdam suis, ne tanto me operi omnino imparem putarim.

In quo quid præter alios interpretes præstiterim, facile intelliget quisquis eos aliquando attigerit: quorum quidem errores notare nolim asperius, qui excusari meos peto. Sane opera non inutilis a me posita est in explicandis ex fide historiæ compluribus locis, obscuris prius, aut parum feliciter enodatis: advocata etiam interdum subsidia aliarum artium ac disciplinarum, ne grammaticum egisse tantum dicerer: quibus tamen in singulis si cui videbor nimis presse strictèque versatus, cujusmodi querelæ iam ad me delatæ sunt; is me, non geographum, aut philosophum, aut rhetorem, sed Virgilii interpretem hic esse intelligat.

P. VIRGILII MARONIS
VITA
INCERTO AUCTORE
QUEM ALIQUI DONATUM FALSO PUTANT.

PUBLIUS Virgilius Maro parentibus modicis fuit, & præcipue patre Marone: quem quidam opificem figulum; plures, Magi cujusdam viatoris initio mercenarium, mox ob industriam generum tradiderunt: quem cum agricolationi reique rusticæ & gregibus præfecisset socer, sylvis coëmundis & apibus curandis reculam auxit. Natus est, Cn. Pompeio Magno, & M. Licinio Crasso, primum Coss. Iduum Octobrium die, in pago qui Andes dicitur, qui est a Mantua non procul. Prægnans mater Maia, cum somniasset enixam se laureum ramum, quem compactum terræ coaluisse, & excrevisse illico in speciem maturæ arboris, refertæ variis pomis & floribus, cerneret: sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere divertit, atque in subjecta fossa partu levata est. Ferunt infantem, ut fuit editus, nec vagisse, & adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris genituræ jam tum indicaret. Et accessit aliud præsagium. Siquidem virga populea more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta, ita brevi coaluit, ut multo ante satas populos adæquarit: quæ arbor Virgilii ex eo dicta, atque consecrata est, summa gravidarum & fœtarum religione, suscipientium ibi & solventium vota.

Initia ætatis, id est, usque ad septimum annum, Cremonæ egit: & XVII. anno virilem togam cepit, illis consulibus iterum quibus natus erat. Evenitque ut eo ipso die Lucretius poëta decederet. Sed Virgilius Cremona Mediolanum, & inde paulo post Neapolim transiit: ubi cum literis & Græcis & Latinis vehementissimam operam dedisset, tandem omni cura omnique studio indulsit medicinæ & mathematicis. Quibus rebus cum ante alios eruditior peritiorque esset, se in urbem contulit: statimque magistri stabuli equorum Augusti amicitiam nactus, multos variosque morbos incidentes equis curavit. At Augustus in mercedem singulis diebus panes Virgilio, ut uni ex stabulariis, dari jussit. Interea a Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæsari dono fuit missus: qui omnium judicio spem portendebat virtutis & celeritatis immensæ. Hunc cum aspexisset Maro, magistro stabuli dixit, natum esse ex morbosa equa, & nec viribus valiturum, nec celeritate: idque verum fuisse inventum est. Quod cum magister stabuli Augusto recitasset, duplicari ipsi in mercedem panes jussit. Cum item ex Hispania Augusto canes dono mitterentur, & parentes eorum dixit Virgilius, & animum celeritatemque futuram. Quo cognito, mandat iterum augmentari Virgilio panes.

Dubitavit Augustus Octaviine filius esset, an alterius: idque Maronem aperire posse arbitratus est, quia canum & equi naturam parentesque co-

c

gnorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorem partem domus vocat: & solum rogat, an sciat quisnam esset, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet. Novi, inquit Maro, te Cæsarem Augustum: & ferme æquam cum Diis immortalibus potestatem habere scio, ut quem vis felicem facias. Eo animo sum, respondit Cæsar, ut si verum pro rogatu dixeris, beatum te felicemque reddam. Utinam, ait Maro, interroganti tibi vera dicere queam. Tunc Augustus: Putant alii me natum Octavio: quidam suspicantur alio me genitum viro. Maro subridens: Facile, inquit, si impune licenterque quæ sentio loqui jubes, id dicam. Affirmat Cæsar jurejurando, nullum ejus dictum ægre laturum: imo nonnisi donatum ab eo discessurum. Ad hæc, oculos oculis Augusti infigens Maro: Facilius, ait, in cæteris animalibus qualitates parentum mathematicis & philosophia cognosci possunt: in homine nequaquam possibile est. Sed de te conjecturam habeo similem veri, ut quid exercuerit pater tuus, scire possim. Attente expectabat Augustus quidnam diceret. At ille: Quantum ego rem intelligere possum, pistoris filius es, inquit. Obstupuerat Cæsar, & statim quo id pacto fieri potuerit, animo volvebat. Interrumpens Virgilius: Audi, inquit, quo pacto id conjicio. Cum quædam enuntiaverim prædixerimque, quæ intelligi scirique non nisi ab eruditissimis summisque viris potuissent, tu princeps orbis iterum & iterum panes in mercedem dari jussisti: quod quidem aut pistoris, aut nati pistore officium erat. Placuit Cæsari facetia. At deinceps, inquit Cæsar, non a pistore, sed a rege magnanimo dona feres. Illumque plurimi fecit, & Pollioni commendavit.

Corpore & statura fuit grandi, aquilino colore, facie rusticana, valetudine varia: nam plerumque ab stomacho & faucibus ac dolore capitis laborabat: sanguinem etiam sæpius ejecit. Cibi vinique minimi. Fama est eum libidinis pronioris in pueros fuisse: sed boni ita eum pueros amasse putaverunt; ut Socrates Alcibiadem, & Plato suos pueros. Verum inter omnes maxime dilexit Cebetem, & Alexandrum, quem secunda Bucolicorum ecloga Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione. Utrumque non ineruditum dimisit: Alexandrum grammaticum, Cebetem vero & poëtam. Vulgatum est, consuevisse eum cum Plotia Hieria. Sed Asconius Pedianus affirmat, ipsum postea minoribus natu narrare solitum, invitatum quidem se a Vario ad communionem mulieris, verum se pertinacissime recusasse. Cætera sane vita, & ore, & animo, tam probum fuisse constat, ut Neapoli Parthenias vulgo appellaretur: ac, si quando Romæ quo rarissime commeabat visceretur, in publico sectantes demonstrantesque se, subterfugere solitum in proximum tectum. Bona autem cujusdam exulantis offerente Augusto, non sustinuit accipere. Possedit prope centies sestertiûm ex liberalitatibus amicorum. Habuitque domum Romæ in Exquiliis, juxta hortos Mœcenatis: quamquam secessu Campaniæ Siciliæque plurimum uteretur. Quæcunque ab Augusto peteret, repulsam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat: quos jam grandis amisit: ex quibus, patrem oculis cap-

tum: & duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum jam adultum, cujus exitum sub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera studia, ut supra diximus, medicinæ quoque, ac maxime mathematicæ operam dedit. Egit & causam unam omnino, nec amplius quam semel. Sermone tardissimum, ac pene indocto similem fuisse, Melissus tradidit.

Poëticam puer adhuc auspicatus, in Balistam ludi gladiatorii magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus, distichon fecit:

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus:
Nocte, die, tutum carpe viator iter.

Deinde Catalecton, & Moretum, & Priapeia, & Epigrammata, & Diras: & Culicem cum esset annorum quindecim: cujus materia talis est. Pastor fatigatus æstu, quum sub arbore obdormisset, & serpens ad illum proreperet e palude; culex provolavit, atque inter duo tempora aculeum fixit pastori. At ille continuo culicem contrivit, & visum serpentem interemit, ac sepulcrum culici statuit, & distichon fecit:

Parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

Scripsit etiam, de qua ambigitur, Ætnam. Et mox, cum res Romanas inchoasset, offensus materia, & nominum asperitate, ad Bucolica transiit: maxime ut Asinium Pollionem, Alphenum Varum, & Cornelium Gallum celebraret: quia in distributione agrorum, qui post Philippensem victoriam veteranis, Triumvirorum jussu, trans Padum dividebantur, indemnem se præstitissent. Deinde Georgica in honorem Mœcenatis edidit: cum sibi vixdum noto opem tulisset adversus Claudii veterani militis, vel ut alii putant, Arii centurionis violentiam: a quo in altercatione litis agrariæ parum abfuit quin occideretur. Novissime autem Æneidem aggressus est, argumentum varium & multiplex, & quasi amborum Homeri carminum instar: præterea nominibus ac rebus, Græcis Latinisque, commune: & in quo, quod maxime studebat, Romanæ simul urbis & Augusti origo contineretur. Cum Georgica scriberet, traditur quotidie meditatos mane plurimos versus dictare solitus, ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere: non absurde, carmen se ursæ more parere dicens, & lambendo demum effingere. Æneida prosa prius oratione formatam, digestamque in duodecim libros, particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. Alii ejus sententiæ sunt, ut existiment eum, si diutius vixisset, quatuor & viginti libros usque ad Augusti tempora scripturum: atque alia quidem percursurum, Augusti vero gesta diligentissime executurum: quippe qui dum scriberet, ne quid impetum moraretur, quædam imperfecta reliquit: alia levissimis versibus scripsit quos per jocum pro tigillis vel tibicinibus interponi a se dicebat, ad sustinendum opus, donec solidæ columnæ advenirent.

Bucolica triennio, Asinii Polliònis suasu, perfecit. Hic Transpadanam provinciam regebat: cujus favore, cum veteranis Augusti militibus Cremonensium & Mantuanorum agri distribuerentur, suos Virgilius non amisit. Facta enim distributione suos, Claudio seu Ario datos, recuperavit.

Hunc Pollionem maxime amavit Maro, & dilectus ab eo magna munera tulit: quippe qui invitatus ad cœnam, captus pulchritudine & diligentia Alexandri Pollionis pueri, eum dono accepit. Hujus Pollionis filium C. Asinium Cornelium Gallum, oratorem clarum, & poëtam non mediocrem, miro amore dilexit Virgilius. Is transtulit Euphorionem in Latinum: & libris quatuor amores suos de Cytheride scripsit. Hic primo in amicitia Cæsaris Augusti fuit: postea in suspicionem conjurationis contra illum adductus, occisus est. Verum usque adeo hunc Gallum Virgilius amarat, ut quartus Georgicorum a medio usque ad finem ejus laudem contineret: quem postea, jubente Augusto, in Aristæi fabulam commutavit.

Georgica septennio Neapoli: Æneida partim in Sicilia, partim in Campania undecim annis confecit. Bucolica eo successu edidit, ut in scena quoque per cantores crebra pronuntiatione recitarentur. Ac cum Cicero quosdam versus audisset, & statim acri judicio intellexisset non communi vena editos; jussit ab initio totam eclogam recitari: quam cum accurate pernotasset, in fine ait, *Magnæ spes altera Romæ*: quasi ipse linguæ Latinæ spes prima fuisset, & Maro futurus esset secunda. Quæ verba postea Æneidi ipse inseruit.

Georgica, reverso ab Actiaca victoria Augusto, atque reficiendarum virium causa Atellæ commoranti, per continuum quatriduum legit: suscipiente Mœcenate legendi vicem, quoties interpellaretur ipse vocis offensione. Pronuntiabat autem maxima cum suavitate, & lenociniis miris. Seneca tradidit, Julium Montanum poëtam solitum dicere, involaturum se quædam Virgilio, si & vocem posset, & os, & hypocrisim: eosdem enim versus, eo pronunciante, bene sonare; sine illo inarescere, quasi mutos. Æneidos vixdum cœptæ tanta extitit fama, ut Sext. Propertius non dubitarit sic prædicare:

Cedite Romani scriptores, cedite Graji:
Nescio quid majus nascitur Iliade.

Augustus vero, cum jam forte expeditione Cantabrica abesset, & supplicibus atque minacibus per jocum literis efflagitaret, ut sibi de Æneide, ut ipsius verba sunt, vel primas carminis hypographas, vel quodlibet colon mitteret: negavit se facturum Virgilius. Cui tamen multo post, perfecta demum materia, tres omnino libros recitavit: secundum videlicet, quartum, & sextum. Sed hunc præcipue ob Octaviam: quæ cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus, *Tu Marcellus eris*, defecisse fertur: atque ægre refocillata, dena sestertia pro singulo versu Virgilio dari jussit. Recitavit & pluribus: sed neque frequenter, & ferme illa de quibus ambigebat, quo magis judicium hominum experiretur. Erotem librarium & libertum ejus, exactæ jam senectutis, tradunt referre solitum: quondam in recitando eum duos dimidiatos versus complesse ex tempore: & huic, *Misenum Æoliden*, adjecisse, *quo non præstantior alter.* Item huic, *Ære ciere viros*, simili calore jactatum subjunxisse, *Martemque accendere cantu*: statimque sibi imperasse, ut utrumque volumini adscriberet.

Bucolica Georgicaque emendavit. Anno vero quinquagesimo secundo, ut ultimam manum Æneidi imponeret, statuit in Græciam & Asiam secedere, triennioque continuo omnem operam limationi dare: ut in reliqua vita tantum philosophiæ vacaret. Sed cum aggressus iter, Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Romam revertenti, una cum Cæsare redire statuit. At cum Megara, vicinum Athenis oppidum, visendi gratia peteret, languorem nactus est: quem non intermissa navigatio auxit: ita ut gravior in dies, tandem Brundusium adventarit: ubi diebus paucis obiit, decimo Calend. Octobris, Cn. Plautio, & Q. Lucretio, coss. Qui cum gravari morbo sese sentiret, scrinia sæpe & magna instantia petivit, crematurus Æneida: quibus negatis, testamento comburi jussit, ut rem inemendatam imperfectamque. Verum Tucca & Varius monuerunt, id Augustum non permissurum. Tunc eidem Vario ac simul Tuccæ scripta sub ea conditione legavit: ne quid adderent quod a se editum non esset; & versus etiam imperfectos, si qui erant, relinquerent. Voluit etiam ejus ossa Neapolim transferri, ubi diu & suavissime vixerat: ac extrema valetudine hoc ipse sibi epitaphium fecit distichon:

Mantua me genuit: Calabri rapuere: tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Translata igitur jussu Augusti ejus ossa, prout statuerat, Neapolim fuere: sepultaque via Puteolana, intra lapidem secundum: suoque sepulchro id distichon, quod fecerat, inscriptum est. Hæredes fecit ex dimidia parte, Valerium Proculum, fratrem ex altero patre: ex quarta Augustum: ex duodecima Mœcenatem: ex reliqua L. Varium, & Plotium Tuccam, qui ejus Æneidem post obitum, prout petiverat, jussu Cæsaris emendaverunt. Nam nullius omnino sententia crematu Æneis digna visa fuit, de qua re Sulpitii Carthaginiensis extant hujusmodi versus:

Iusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem:
Tucca vetat, Variusque simul: tu maxime Cæsar
Non finis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamus igni,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

Extant & Augusti de ipsa eadem re versus plures & clarissimi, quorum initium est:

Ergone supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaque doctiloqui morietur musa Maronis?
Et paulo post,
Sed legum servanda fides: suprema voluntas
Quod mandat, fierique jubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauserit una dies. Et ea quæ sequuntur.

Nil igitur auctore Augusto Varius addidit, quod & Maro præceperat:

sed summatim emendavit: ut qui versus etiam imperfectos, si qui erant, reliquerit. Hos multi mox supplere conati, non perinde valuerunt: ob difficultatem, quod omnia fere apud eum hemistichia, præter illud, *Quem tibi jam Troja peperit*, sensum videntur habere perfectum. Nisus grammaticus audisse se a senioribus dicebat, Varium duorum librorum ordinem commutasse; & qui tum secundus erat, in tertium locum transtulisse: etiam primi libri correxisse principium, his demptis versibus,

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; & egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma virumque cano.

Obtrectatores Virgilio nunquam defuerunt, nam nec Homero quidem. Prolatis Bucolicis, innominatus quidam rescripsit Antibucolica, duas modo Eclogas, sed insulsissime παρῳδήσας, quarum prioris initium est:

Tityre, si toga calda tibi est, quo tegmine fagi?

Sequentis:

Dic mihi Damœta, cujum pecus? anne Latinum?
Non, verum Ægonis: nostri sic rure loquuntur.

Alius, recitante eo ex Georgicis, *Nudus ara, sede nudus:* subjecit, *habebis frigora, febrem.*

Est & adversus Æneida liber Carbilii Pictoris, titulo Æneidomastix. M. Vipranius eum a Mœcenate suppositum, appellabat novæ κακοζηλίας repertorem: dicebatque neque tumidum esse, neque exilem; sed communibus verbis opus illud confecisse. Herennius vitia ejus tantum contraxit, Perilius Faustinus furta. Sunt & Q. Octavii Aviti volumina: quibus annotatur, quos, & unde versus transtulerit. Asconius Pædianus, libro quem contra obtrectatores Virgilii scripsit, pauca admodum ei objecta proponit: & potissimum, quod non recte historiam contexit, & quod pleraque ab Homero sumpsit. Sed hoc crimen sic defendere assuetum ait: Cur non illi quoque eadem furta tentarent? Verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam, quam Homero versum surripere. Et tamen destinasse secedere, ut omnia ad satietatem malevolorum decideret. Refert etiam Pædianus, benignum, cultoremque omnium bonorum atque eruditorum fuisse: & usque adeo invidiæ expertem, ut si quid erudite dictum inspiceret alterius, non minus gauderet ac si suum fuisset: neminem vituperare: laudare bonos: ea humanitate esse, ut nisi perversus maxime, quisque illum non diligeret modo, sed amaret. Nihil proprii habere videbatur. Ejus bibliotheca non minus aliis doctis patebat, ac sibi. Illudque Euripidis antiquum sæpe usurpabat, τὰ τῶν φίλων κοινά, *communia esse amicorum omnia.* Quare coævos omnes poëtas, ita adjunctos habuit; ut cum inter se plurimum invidia arderent, illum una omnes colerent, Varius, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anser vero, quoniam Antonii partes secutus est, illum non observasse dicitur. Cornificius ob perversam naturam illum non tulit. Gloriæ vero adeo contemptor fuit: ut cum quidam ver-

ſus quoſdam ſibi adſcriberent, eaque de re docti haberentur; non modo ægre non ferebat, imo voluptuoſum id ſibi erat. Cum enim diſtichon, quod laudem felicitatemque Auguſti continebat, feciſſet, valviſque non nominato auctore infixiſſet, id erat ejuſmodi:

Nocte pluit tota, redeunt ſpectacula mane:
Diviſum imperium cum Iove Cæſar habet.

diu quæritans Auguſtus, cujuſnam hi verſus eſſent, eorum auctorem non inveniebat. Bathyllus vero, poeta quidam mediocris, tacentibus aliis, ſibi adſcripſit. Quamobrem donatus honoratuſque a Cæſare fuit. Quod æquo animo non ferens Virgilius, iiſdem valvis affixit quater hoc principium, *Sic vos non vobis*. Poſtulabat Auguſtus ut hi verſus complerentur. Quod cum fruſtra aliqui conati eſſent, Virgilius præpoſito diſticho ſic ſubjunxit,

Hos ergo verſiculos feci, tulit alter honores.
Sic vos non vobis nidificatis aves.
Sic vos non vobis vellera fertis oves.
Sic vos non vobis mellificatis apes.
Sic vos non vobis fertis aratra boves.

Quo cognito aliquandiu Bathyllus Romæ fabula fuit, Maro vero exaltatior. Cum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturque quidnam faceret: reſpondit, ſe aurum colligere de ſtercore Ennii. Habet enim poëta ille egregias ſententias, ſub verbis non multum ornatis. Interroganti Auguſto quo pacto feliciter civitas gubernaretur: Si, inquit, prudentiores temonem tenuerint, & boni malis præponantur: itaque optimi ſuos habeant honores, nulli tamen aliorum injuſti quicquam fiat. At Mœcenas: Quid, inquit, Virgili, ſatietatem homini non affert? Omnium rerum, reſpondit, aut ſimilitudo, aut multitudo ſtomachum facit, præter intelligere. Idem interrogavit quo pacto quis altam felicemque fortunam ſuam ſervare poſſet. Cui Maro: Si quantum honore ac divitiis aliis præſtantior ſit, tanto liberalitate & juſtitia alios ſuperare nitatur. Solitus erat dicere, nullam virtutem commodiorem homini eſſe patientia; ac nullam aſperam adeo eſſe fortunam, quam prudenter patiendo vir fortis non vincat. Quam ſententiam in quinto Æneidos inſeruit:

Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque, ſequamur:
Quicquid erit, ſuperanda omnis fortuna ferendo eſt.

Cum quidam ejus amicus Cornificii in eum maledicta & inimicitias ſibi narraret: Quam putas, inquit, eſſe hujuſce malevolentiæ cauſam? Nam neque unquam Cornificium offendi, & eum amo. An, inquit, Heſiodi ſententiæ non meminiſti, ubi ait, architectum architecto invidere, & poëtam poëtæ? De malis, inquit, Græcus ille intellexit: nam boni eruditiores amant. Sed magna cum mea laude & gloria vindictam in manu habeo. Majore enim cura virtuti intendam: atque quo elegantior ego fiam, eo vehementius invidia rumpetur. Erat Auguſto familiaris Filiſtus quidam, orator, & poëſin mediocriter doctus, cui multiplex variumque ingenium erat: quique omnium omnia dicta re-

prehendere conabatur : non ut verum dignosceret, quod Socrates facere consuevit, sed ut eruditior videretur. Hic Virgilium, ubicunque convenire dabatur, maledictis salibusque vexabat. Quare ille sæpe, aut tacibundus discedebat, aut suffusus pudore tacebat. Verum cum Augusto audiente elinguem illum diceret, & causam etiam suam, si linguam haberet, defendere nequire : Tace, inquit, rabula. Nam hæc mea taciturnitas defensorem causarum mearum Augustum fecit, & Mœcenatem : & ea tuba, cum volo, loquor, quæ ubique & diutissime audietur. Tu loquacitate non modo aures hominum, sed muros rumpis. Augustus vero Filistum gravi vultu increpavit. Tunc Maro : Si tempus Cæsar, inquit, tacendi hic sciret, raro loqueretur. Tacendum enim semper est, nisi cum taciturnitas tibi noceat, aut oratio aliis prosit. Nam qui contendit, & an contentionis finis utilis sit non novit, stultis illum annumerandum sapientes putant. Posteaquam Augustus summa rerum omnium potitus est, venit in mentem, an conduceret tyrannidem omittere, & omnem potestatem annuis consulibus, & Senatui Remp. reddere. In qua re diversæ sententiæ consultos habuit Mœcenatem & Agrippam. Agrippa enim, utile sibi fore, etiamsi honestum non esset, relinquere tyrannidem, longa oratione contendit : quod Mœcenas dehortari magnopere conabatur. Quare Augusti animus & hinc ferebatur & illinc. Erant enim diversæ sententiæ variis rationibus firmatæ. Rogavit igitur Maronem, an conferat privato homini se in sua repub. tyrannum facere. Tum ille : Omnibus ferme, inquit, rempub. aucupantibus molesta ipsa tyrannis fuit, & civibus : quia necesse erat propter odia subditorum aut eorum injustitiam, in magna suspicione magnoque timore vivere : sed si cives justum aliquem scirent, quem amarent plurimum ; civitati id utile esset, si in eo uno omnis potestas foret. Quare si justitiam, quod modo facis, omnibus in futurum, nulla hominum facta compositione, distribues : dominari te, & tibi conducet, & orbi. Benevolentiam enim omnium ita habes, ut Deum te & adorent & credant. Ejus sententiam secutus Cæsar, principatum tenuit. Audivit à Syrone præcepta Epicuri : cujus doctrinæ socium habuit Varum. Quamvis diversorum philosophorum opiniones libris suis inseruisse, de animo maxime, videatur ; ipse tamen fuit Academicus. Nam Platonis sententias omnibus aliis prætulit.

Hanc præstantissimi poëtæ vitam, quod antiquissima sit, non omisi : quod tamen, & scateat erroribus, & aliis fere omnibus locum errandi præbuerit : ideo non esse absque censura proponendam existimavi. Quamobrem vitam aliam digessi per annos urbis & consules, quos cum annis Augusti Virgiliique contuli : ut ex ea comparatione, series operum rerumque veritas certius innotesceret.

P. VIRGILII MARONIS
HISTORIA
DESCRIPTA PER CONSULES
A CAROLO RVÆO S. I.

Annus v. c. 684. *Virgilii* 1.
Cn. Pompeius Magnus i.
M. Licinius Crassus i.

Publius Virgilius Maro nascitur in Pago Andes, qui ter mille passibus Mantua distat: Idibus Octobris, qui dies est illius mensis decimusquintus. Ita vitæ scriptor. Ita Phlegon apud Photium: *Οὐιργίλιος Μάρων ὁ ποιητὴς ἐγεννήθη τούτῳ τῷ ἔτει εἰδοῖς Ὀκτωβρίαις: Virgilius Maro poëta natus est hoc ipso anno, Idibus Octobris.* Ita Martialis Epigr. libr. 12. 68 *Octobres Maro consecravit Idus.* Patrem habuit, ex Pseudo-Donato, Maronem; ex Probo, Virgilium: matrem, Maiam. Pater, ex Servio, civis Mantuanus fuit: ex Probo, rusticus: ex aliis, opifex figulus: ex Pseudo-Donato, mercenarius, a socero Maio gregibus curandis & rei rusticæ præfectus.

Majum illum, avum Virgilii, exemplaria vitæ omnia *Magum* vocant. At cum ejus filia, Virgilii mater, juxta omnes *Maia* dicta sit: omnino Maiæ pater fuit Majus, non Magus: indeque ortum existimo, ut Virgilius magicis artibus imbutus fuisse creditus sit ab Elinando monacho aliisque sequioris fæculi scriptoribus: quod, & Ecloga septima magica quædam sacra descripsisset, & peritus esset multarum artium, & præcipue avum habuisse *Magum* diceretur.

Virgilius, an *Vergilius* appellandus sit, magna fuit superiore sæculo controversia. Stabat Angelus Politianus pro Vergilio: pro Virgilio Pierius. Certe, neque multitudo veterum lapidum ac monumentorum, quæ Vergilium præferunt, quicquam evincit; cum alia etiam complura Virgilium habeant: nec Græca Suidæ scriptio, *Οὐιργίλιος*; cum Stephanus scribat in dictione *Mantua*, *Βιργίλιος*: nec etymon nominis a *Vere* aut *Vergiliis* stellis; cum alii deducant a *virga* laurea, quam prægnans mater in somnis vidit; alii a *virga* populea, quæ post ejus ortum more gentis humi defixa est; alii a *virginali* verecundia, propter quam Neapoli *Parthenias* appellatus est, a *παρθένος virgo*. Ego cum Pierio existimo, facilem aliquando & promiscuam fuisse commutationem elementorum *e* & *i*. Sic, teste Quintiliano, dicebatur apud veteres *Deana*, pro *Diana*; *Menerva* pro *Minerva*; *leber* & *magester*, pro *liber* & *magister*. Sic reperitur adhuc in quibusdam codicibus *Verginius*, pro *Virginius*. Sic etiam scribi potuit *Vergilius*, pro *Virgilius*. Sed in iis omnibus litera *i* denique prævaluit.

Nec mihi videtur *Virgilii* nomen aliunde acceptum, quam a patre. Si enim fuit cognomen a *virga* aut *vere*: certe non secundo loco; sed tertio, quæ cognominis sedes est, appellandus fuit, P. Maro Virgilius. Neque movet me, quod in quibusdam veteribus libris, *Partheniatis* cognomen secundo ferat loco, hoc nimirum ordine, P. Partheniatis Virgilii Maronis liber: id enim ex scriptorum inscitia contra morem Romanum factum esse manifestum est.

Annus v. c. 691. *Augusti* 1. *Virgilii* 8.
M. Tullius Cicero.
C. Antonius.

Nascitur Octavius, qui deinde Augustus appellatus est, 9. Kal. Octob. id est 23. Septemb. Patre C. Octavio; matre Attiâ, M. Attii Balbi & Juliæ illius filiâ, quæ Julii Cæsaris soror fuit. Quare Octavius fuit Cæsaris sororis nepos, non ex sorore nepos, ut male quidam scripserunt.

Annus v. c. 696. *Augusti* 6. *Virgilii* 13.
L. Calpurnius Piso.
A. Gabinius.

Virgilius Cremonæ studiis eruditur. Ita Hieronymus in Eusebii chronico. Aliter tamen vitæ scriptor: *Initia ætatis, id est usque ad septimum annum, Cremonæ egit.* Quæ verba sic emendat Scaliger in Eusebium; *usque ad sedecimum annum*: quo fere

anno Mediolanum concessit. Studia autem illius fuere Græci præcipue sermonis, tum medicinæ & mathematicarum disciplinarum: philosophiæ quoque, sub Syrone Epicureo, & juxta Jos. Scaligerum sub Catio etiam Insubri, ejusdem sectæ philosopho, qui Mediolani natus erat. Et in eo quidem studio socium habuit Varum illum, cujus gratia sextam eclogam deinde scripsit, Epicureæ philosophiæ placita de rerum origine continentem. De Syrone dicemus in illius eclogæ argumento: De Varo in eadem ecloga, v. 7.

Poesim imprimis dicitur auspicatus adhuc puer: & *Cirim*, *Ætnam*, *Culicem*, *Moretum*, *Copam*, *Diras*: *Catalecton*, *Epigrammata*, *Priapeia* junior scripsisse. At Jos. Scaliger, & post eum docti fere omnes *Ætnam* Cornelio Severo adjudicant: *Moretum*, Auli Septimii Severi esse idem suspicatur: *Diræ*, quin a Valerio Catone scriptæ sint, ne dubitari quidem patitur: *Copam* Virgilio tribuit Priscianus, sed reclamante Scaligero: *Priapeia*, obscœnissimam epigrammatum farraginem, ex Ovidii, Catulli, Petroniique fæcibus collecta esse manifestum est. In *Catalectis* & *Epigrammatis*, ut multa sunt indigna Virgilio, propter maledicos & inverecundos sales; ita paucula quædam eodem adolescente digna possunt videri. De *Ciri* & *Culice* major est controversia.

Ac Virgilii quidem esse hoc utrumque opusculum suaserunt multis versus utrique complures aspersi, qui in Georgicis & Æneide, aut iidem omnino, aut paullo accuratius limati reperiuntur. Non esse autem, mihi persuadet stylus enervis ac vagus, obscura sententia, numeri dissoluti: prorsus ut qui tam sordide humilis fuit, non videatur potuisse unquam ad perspicuam illam Bucolicorum tenuitatem, multo minus ad splendidam Æneidos majestatem assurgere. Bene quidem Scaliger falsum demonstrat, id quod in vita Virgilii legitur, scripsisse Culicem, quicumque tandem Culex ille sit, annos quindecim natum. Quippe Statius in Genethliaco Lucani, Sylv. l. 2. v. 74. testatur Lucanum scripsisse Pharsaliam, *ante annos Culicis Maroniani*. At Lucanus post multa opera ultimam condidit Pharsaliam, eamque magna ex parte inemendatam reliquit, anno quo mortuus est ætatis vigesimoseptimo. Addo ego, Culicem hunc, quem habemus, Octavio dicatum esse. At Octavius tum, cum numerabat Virgilius annum decimumquintum, ipse tantum octavum attigerat: qua ætate, nec ipsi poemata dicari, nec ea dici de ipso potuerunt; *At tu, cui meritis oritur fiducia tantis*; aut ut habent codices alii, *At tu, cui meritis oritur fiducia castris*, *Octavi venerande*. Igitur scriptum fuisse Culicem probabile est, cum Octavius aliquo in nomine cœpit esse: circa id temporis, quo donatus a Julio Cæsare militaribus donis, eum in Hispaniensia castra secutus est, anno v. c. circiter 709. Octavii 19. Virgilii 26. Quod quis credat? Virgilium ab illa Culicis exilitate ita repente convaluisse, ut anno post tertio quartove Bucolica scribere tam æquabili & vivido & puro nitore inceperit. His adducor ut putem, insulsum illum Culicem, quem habemus præ manibus, ab inepto aliquo posteriorum ætatum scriptore fictum esse: qui cum apud veteres laudari passim videret juvenilem Maronis Culicem, amissum illum vitio temporum restituere per ludum aut per summam audaciam voluerit, quomodo deinceps a levissimis scriptoribus multa malitiose conficta sunt, ut Cornelii Galli elegiæ, & nuper Petronii fragmentū.

Idem esto de *Ciri* judicium, quam Ovidii tempore posteriorem esse indicat Scyllæ, patris & patriæ ruinam meditantis, cum nutrice colloquium; locus omnino exaratus ad similitudinem illius colloquii, quod habet Myrrha patris amore insaniens, cum nutrice item sua Metam. l. 9. Nec abstinet Scyllæ nutrix ab exemplo ipsius Myrrhæ proferendo: ut plane existimem fictorem illum Virgilianæ Ciris, ad Myrrham Ovidianam inter scribendum oculos intendisse. Non est igitur audiendus Scaliger, cum Cirim illam ipsam ultimum esse statuit opus Virgilii, etiam Æneide posterius: quanquam enim fusum est feliciore vena, quam Culex; tamen jacent in eo multa, multa horrent, nitent quam paucissima: nec a Virgilio senescente, & æquo rerum suarum æstimatore scribi tantillo in poematio potuit; *Accipe dona meo multum vigilata labore*: nec Virgilium juvenem, & Bucolica, Georgica, Æneida meditantem, tantum rei poeticæ jam tum cœperat tædium, ut in hoc tam levi opere desinere non dubitaret: *In quo jure meas utinam re-*

quiescere Musas, & leviter blandum liceat deponere morem. Nec juvenis itaque, nec senex Virgilius Cirim scripsit.

Annus v. c. 699. *Augusti* 9. *Virgilii* 16.
Cn. Pompeius Magnus II.
M Licinius Crassus II.

Virilem togam sumpsisse dicitur Virgilius apud Pseudo-Donatum, anno ætatis 17. iisdem illis Consulibus, quibus natus erat. Idipsum agnoscit Scaliger, sed minus considerate Neque enim ab Idibus Octobribus primi Pomperiani Consulatus, ad Idus Octobres secundi, completos annos reperio plures quam quindecim. Si ergo Virgilius toga virili donatus est Pompeio & Crasso secundum Coss. id anno Virgilii aut decimoquinto completo, aut decimosexto ineunte contigit. Sin ad usque decimumseptimum ineuntem recedendum est: annus is fuit v. c. 700. Consules, L. Domitius Ænobarbus, & Ap. Claudius Pulcher. Si denique decimusseptimus completus requiritur: annus fuit v. c. 701. Consules, Cn. Domitius Calvinus, & M. Valerius Messala; quem annum consignat his verbis Hieronymus in Eusebio: *Virgilius sumpta toga Mediolanum transgreditur.*

Et vero, etsi Romano jure pueritia anno 17. finiretur, tumque sumeretur toga pura seu virilis: tamen pro arbitrio tempus illud aliquando immutatum reperimus. Augustus ex Suetonio togam sumpsit anno 16. Caligula ex eodem, anno 20. M. Antoninus philosophus ex Julio Capitolino, anno 15.

Annus v. c. 708. *Augusti* 18. *Virgilii* 25.
C. Julius Cæsar III.
M Æmilius Lepidus I.

Julius Cæsar mense Octobri quater triumphat, de Gallia, de Asia, de Ægypto, de Africa. Octavius, sororis ejus nepos, *militaribus donis triumpho Cæsaris Africano donatus est, quanquam expers belli propter ætatem.* Suetonius in Augusto, 8.

Annus v. c. 709. *Augusti* 19. *Virgilii* 26.
C. Julius Cæsar IV. *solus.*

Cæsar proficiscitur in Hispanias adversus Pompeii magni liberos. Octavius *vixdum firmus a gravi valetudine, per infestas hostibus vias, paucissimis comitibus, naufragio etiam facto, avunculum subsecutus magnopere demeruit.* Suetonius ibid. Cæsar redux sub initium Octobris triumphat quintum, de Hispaniis.

Annus v. c. 710. *Augusti* 20. *Virgilii* 27.
C. Julius Cæsar V.
M. Antonius.

Cæsar expeditionem destinans in Parthos, Octavium præmittit Apolloniam. Ibi ille, dum studiis vacat, audit Cæsarem in senatu occisum esse Idibus Martiis, se ab eo in nomen & familiam adoptatum. Romam redit: sed adversante M. Antonio Consule, adjungit se optimatibus, quos ei infensos sciebat.

Annus v. c. 711. *Augusti* 21. *Virgilii* 28.
C. Vibius Pansa.
A. Hirtius.

Octavius mittitur cum Consulibus adversus M. Antonium, qui Decimum Brutum Mutinæ obsessum tenebat. Solvitur obsidio: Consules tamen bello pereunt. Fit agrorum aliqua inter milites divisio, per Decemviros, in quibus erat Cicero. Octavius armata manu Romam ingressus, Consulatum, mortuo Pansa tunc vacuum, ab invito senatu extorquet 14. Kal. Septemb. seu 19. Augusti, ante annum ætatis vigesimum expletum. Inito Consulatu statim in nomen & bona Cæsaris lege transiit, vocatusque est deinceps ab omnibus, Dione teste l. 46. C. Julius Cæsar Octavianus. Paullo post, nempe 27. Novembris, ipse ac M. Antonius & M. Æmilius Lepidus, triumviros se reipublicæ constituendæ in quinquennium renunciant, magistratus absque senatus & populi consilio designant in idem tempus, proscriptionem inimicorum suorum indicunt, qua Cicero 7. Decembris occisus est.

Hinc erroris arguuntur, qui volunt Eclogam Virgilii sextam, Romæ auditam a Cicerone fuisse in theatro, cum a Cytheride mima cantaretur: eumdemque Romanæ eloquentiæ principem, ad suam & novi poëtæ laudem exclamasse: *Magna spes altera Romæ*: quæ verba deinceps Virgilius in Æneida retulerit. Tum enim, cum Cicero occisus est, Eclogas scribere nondum Virgilius cœperat: necdum venerat Romam: sed adhuc, aut Mediolani, aut in rure suo versabatur, ut mox deinde ostendemus.

Annus v. c. 712. *Augusti* 22. *Virgilii* 29.
L. Munatius Plancus.
M. Æmilius Lepidus II.

Kalendis Januariis Triumviri, [illegible] cæteros Julio Cæsari habitos hono-

res, sacellum ipsi dedicant in foro, ejus simulacrum ludis Circensibus cum Veneris simulacro circumferendum decernunt. Hinc Octavianus se *Divi filium* appellavit. Circa Novembrem pugnatur ad Philippos in Macedonia, pereuntque Cassius & Brutus, duobus præliis, mensis fere unius intervallo dissitis, ex Plutarcho. M. Antonius abit in Asiam: Octavianus 10 Italiam redit, ut agros suis Antonianisque veteranis dividat.

Annus v. c. 713. *Augusti* 23. *Virgilii* 30.

L. Antonius.

P. Servilius Isauricus.

Fit agrorum divisio, ex optimis quibusque urbibus Italiæ, ejectis per vim dominis, non iis tantum qui contra Triumviros steterant, sed etiam aliis, ut habent Appianus & Dio. Fulvia M. Antonii uxor, & Lucius Antonius Consul Marci frater, cum divisionis illius partem & gratiam apud milites derivare ad se non potuissent, veterum possessorum querelis in speciem commoti, bellum in Octavianum suscitant. Asinius Pollio, M. Antonii singularis amicus, Galliam Cisalpinam interim copiis tenet, & Alpium transitum Octaviani legionibus intercludit, ut constat ex Appiano lib. 5. Idem Lucio Perusiæ obsesso suppetias ferre frustra conatus, sub anni sequentis initium dedita Perusia, cum septem legionibus Venetiam, in qua regione Mantua est, in potestate Antonii diu retinet, ut testatur Vellejus.

Atque hæc illa est agraria largitio, qua Virgilius Andino patrimonio suo mulctatus est. Neque enim est, cur Corradus calamitatem illam accidisse poetæ suspicetur decemvirali illa divisione, quæ Mutinense bellum secuta est, & cui intererat Cicero: tum enim levis erat ac fere nulla Romæ Octaviani auctoritas, ut optimates & ipse Cicero de eo occidendo cogitarent. Quare Virgilius dicere tum de illo non potuit id Ecl. 1. *Deus nobis hæc otia fecit*: neque istud: *Hic illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis bis senos cui nostra dies altaria fumant*: potuit vero hac Philippensi divisione; cum se jam Octavianus *Divi Julii* filium appellaret, summaque polleret triumviratus auctoritate. Multo minus ferendi Probus & Pomponius Sabinus, qui id ad Actiacam divisionem rejiciunt, & annum v. c. 723. Cum enim e plerisque omnibus Virgilianæ vitæ scriptoribus certum sit, Bucolica triennio esse perfecta; certum item, ut mox demonstrabitur, Eclogam quartam anno v. c. 714. Pollione Consule, esse editam: certum id quoque habendum est, spatium illud triennii circa Consulatum Pollionis omnino esse numerandum. Adde quod idem ipse Pomponius Virgilium dicat edidisse Bucolica anno ætatis 23. aut 24. Probus & Pædianus, anno 28. Servius, anno 29. Atqui divisionis Actiacæ tempore annos numerabat plenos atque integros novem ac triginta: quod incuriam scriptorum ejusmodi manifestam facit.

Igitur sic statuo. Virgilium Asinio Pollioni, tum in Gallia Cisalpina & Venetia, cujus pars est ager Mantuanus, cum imperio versanti, sive per Varum, quocum philosophiæ studuerat, sive per Cornelium Gallum, sive per seipsum innotuisse: per Pollionem commendatum esse Mœcenati: per hunc ad Octaviani gratiam irrepsisse. Quanquam enim tunc diversarum erant partium Mœcenas & Pollio: similitudo tamen studiorum & æqua probitatis fama sic utrumque sociabat, ut anno proxime sequente administri Brundusinæ pacis una adhibiti sint. Certe Pollionis in Virgilium priora fuisse merita, Mœcenatis potiora, vel ea res probat: quod prior a Virgilio gratia Pollioni, major Mœcenati relata sit: Ecloga unica mox in illius honorem edita; Georgicis deinde libris quatuor hujus nomini nuncupatis.

Fretus ea commendatione Virgilius, agros ut reciperet suos, Romam sub anni hujus initia primum venit. Quidni enim Virgilio de se fides habeatur! At Eclogâ primâ sub Tityri persona testatur, sibi ante amissos agros Romam ignotam fuisse: *Urbem quam dicunt Romam Melibœe putavi stultus ego huic nostræ similem &c.* se libertatis obtinendæ gratia eo profectum: *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi? Libertas, &c.*

Eamobrem inter fabulas puto quicquid habet vitæ scriptor de ejus ad Octaviani gratiam aditu: quod magistro stabuli carus primum fuerit: quod panes eidem ut uni e stabulariis in singulos dies dati: quod Octavianus, de genere ac patre suo aliquando sollicitus, consuluerit ea de re stabularium Maronem; ejusque opera speraverit patrem se posse suum certo intellige-

re, quia is de canum equorumque genere ac parentibus scite interdum respondebat. Fuerit enimvero Maroni singularis illa, quam reipsa fuisse libri Georgici declarant, rei veterinariæ peritia; fuerint hæc omnia quæ narrantur temporum rationi accommoda, ut minime sunt: quis tantum Octaviani fuisse stuporem credat, ut veteri nariæ medicinæ eam esse vim sibi persuaderet? aut tantam Romani moris inscitiam, ut se *regem magnanimum* appellaret! aut ipsi Virgilio tantam futurorum eventuum notitiam, ut Octavianum *Augusti* nomine appellaret, ante annos minimum quatuordecim, quam esset honorifica illa appellatio ejus in gratiam instituta. Quid? jocus ipse quam insulsus: Pistoris filium sibi Octavianum videri, quod panes libera liter erogaret. Cui fabulæ locum puto præbuisse quod apud Suetonium legitur: Antonium Octaviano inter cætera probra solitum objicere, quod proavum haberet pistorem.

Hoc itaque anno scripta est Ecloga prima, qua poëta suam in agro recuperando felicitatem sub Tityri nomine repræsentat. Proinde exorsus est Bucolica, cum annum decurreret nonum ac vigesimum; necdum Idus Octobres attigisset, quo tempore trigesimum erat ingressurus. Statimque Roma profectus Mantuam, novosque possessores conatus ex agro ejicere, Arium nempe Centurionem, aut primipilarem Milienum Toronem, aut veteranum Claudium: ab eo, quisquis fuerit, male habitus, ægre vitæ suæ consuluit, Mincio natatu trajecto. Romam regressus, ut vim novo Octaviani edicto reprimeret: Eclogam, quæ ordine nona legitur, obtulisse videtur Varo, apud Octavianum gratioso, quasi libellum supplicem indicemque calamitatis; eamque, ut res urgebat, subitario impetu e variis carminum quæ meditabatur fragmentis concinnasse: quod legenti persuasum fore facile confido.

Annus V. C. 714. *Augusti* 24. *Virgilii* 31.
Cn. Domitius Calvinus.
C. Asinius Pollio.

Octavianus Lucium Antonium urbemque Perusiam deditione accipit. Marcus in Italiam veniens, maximo belli metu facto, Brundusii pacem cum Octaviano componit; administris, ex parte Octaviani, Mœcenate; ex parte Marci, Pollione. Octavia soror Octaviani, mortuo Marcello priore viro, Marco Antonio conjux datur. Redeunt Romam Triumviri: sed Sexto Pompeio Magni filio mare Siculum infestis navibus obtinente, fames in urbe sæviens urbem in Triumviros concitat. Octavianus & Antonius, a plebe tantum non laniati de pace cum S. Pompejo conveniunt ad Puteolos, in litore Campaniæ. Ita compositis rebus, lætitia communis & rerum omnium copia in urbem redit. Decedunt e magistratu Consules, Calvinus & Pollio, in paucos qui supererant anni hujus dies, more illorum temporum. Antonius exercitus sui partem, ut per hyemem exerceret, mittit adversus Parthinos, gentem Illyricam, & olim Bruti Cassiique studiosam: expeditionemque Pollioni suo committit, ut colligitur ex ejus triumpho de Parthinis anno proxime consequente.

Virgilius, cum filius Pollioni natus esset, ejus genethliacon canit Ecloga quarta: antequam Pollio magistratum abdicasset, nam v. 11. *Teque adeo decus hoc ævi te consule inibit Pollio*: post Brudusinam pacem Pollionis opera constitutam, nam v. 17. *Pacatumque reget patriis virtutibus orbem*: post pacem etiam Puteolanam, invecta scilicet in urbem abundantia, nam v. 21. *Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ ubera* &c. Igitur sub extremos anni dies. Parum enim sana fuisset illa ætatis aureæ promissio, imminente, aut Brundusini belli, aut Pompeianæ famis metu.

Annus V. C. 715. *Augusti* 25. *Virgilii* 32.
L. Marcius Censorinus.
C. Calvisius Sabinus.

Pollio bellum adversus Parthinos feliciter gerit: de quibus triumphum agit 8. Kal. Novembris.

Dum inde Pollio Romam redit ad triumphum, perlustratque Illyrici & Venetiæ litora: Virgilius Eclogam octavam componit, ubi perstringit bellicas ejus laudes, v. 6. *Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi, sive oram Illyrici legis æquoris* &c.

Nec procul ab eo tempore, nempe circa medium Octobrem videtur scripta etiam illa, quæ ordine tertia legitur: cum scilicet victimæ & sacra triumphalia pro Pollionis victoria pararentur. Ideo commendat poëta, ut vituli taurique Pollioni pascantur v. 84. *Pollio amat nostram, quam-*

vis fit rustica, Musam: Pierides, vitulum lectori pascite vestro. Pollio & ipse facit nova carmina: pascite taurum &c Quam si quis levem conjecturam putet; de illa non admodum pugnabo meeum ut sentiar.

Annus v. c. 716. *Augusti* 26. *Virgilii* 33.
APPIUS CLAUDIUS PULCHER.
C NORBANUS FLACCUS.

Bellum inter Octavianum & S. Pompeium renovatur, adversa primum Octaviani fortuna.

Virgilius Bucolicis finem imponit, postquam ea triennio ante incepisset. Tunc ergo scripta est illa, quæ decima numeratur, quam hac ipse consignat nota: *Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.* Cæteræ, quas hic omisimus, quo tempore scriptæ sint, nihil certo indicat.

Annus v. c. 717. *Augusti* 27. *Virgilii* 34.
M. VISPANIUS AGRIPPA I.
L. CANINIUS GALLUS.

Dum adversus S. Pompejum Octavianus bellum instaurat: orditur Virgilius Mœcenatis suasu Georgica, quæ septem annis consequentibus exequitur, maxima ex parte Neapoli.

Annus v. c. 718. Augusti 28 *Virgilii* 35.
L. GELLIUS POPLICOLA.
M. COCCEIUS NERVA.

S. Pompeius ab Octaviano navali pugna vincitur M. Antonius, re adversus Parthos male gesta, concedit in Ægyptum ad Cleopatram: ubi se luxui & voluptatibus tradit.

Annus v. c. 719. *Augusti* 29. *Virgilii* 36.
L. CORNIFICIUS.
S. POMPEIUS S. F.

S. Pompeius fuga se recipit ad Antonium, ejusque jussu in Phrygia occiditur a Titio. Octavianus victor inter Deos tutelares oppidatim consecratur, cum jam annos 28. exegisset, ut habet diserte Appianus lib. 5.

Quicquid ergo hactenus de divinitate Octaviani apud Virgilium reperitur: id ab eo dictum, aut per adulationem, aut quia jam inde ab anno 712. *Divi Julii* se filium appellabat.

Annus v. c. 720. *Augusti* 30. *Virgilii* 37.
M. ANTONIUS II.
L. SCRIBONIUS LIBO.

Annus v. c. 721. *Augusti* 31. *Virgilii* 38.
C. CÆSAR OCTAVIANUS II.
L. VOLCATIUS TULLUS.

Annus v. c. 722. *Augusti* 32. *Virgilii* 39.
CN. DOMITIUS ÆNOBARBUS.
C. SOSIUS.

His annis tribus jacta sunt belli semina, Octavianum inter & Antonium.

Annus v. c. 723. *Augusti* 33. *Virgilii* 40.
C. CÆSAR OCTAVIANUS III.
M. VALERIUS MESSALA.

Debellatur apud Actium, Epiri promontorium, 2. Septembris, M. Antonius ab Octaviano, cum immensis auxiliis, quæ ex Armenia, Media, Ægypto, Arabia, India, totaque ferme Asia collegerat. Mox in Ægyptum cum Cleopatra bellum reparaturus fugit.

Annus v. c. 724. *Augusti* 34. *Virgilii* 41.
C. CÆSAR OCTAVIANUS IV.
M. LICINIUS CRASSUS.

Reversus in Italiam Octavianus, ut quartum Consulatum acciperet, obviam habet Brundusii Senatum, a quo Consul renunciatur: ibique dies, juxta Suetonium septem & viginti, juxta Dionem triginta cum substitisset; inde statim abit in Asiam, ubi reliquam hyemem traducit, instruendo belli Ægyptii apparatu.

Falsum igitur, quod in vita Virgilii legitur: Hunc Cæsari ex Actiaco bello redeunti, & ad reficiendas vires Atellæ, quæ urbs est Campaniæ, commoranti, legisse Georgica: Mœcenate suscipiente legendi vices, quoties is vocis offensione interpellaretur. Aut id si verum est; non post Actiacum bellum, sed post Ægyptium necesse est accidisse

Alexandriam, Ægypti regiam, Octavianus capit, mense Sextili, qui deinde Augustus appellatus est. Tum Cleopatræ & Antonii obitu solus universi orbis potitus imperio: primum Ægypti præfectum, sub procuratoris nomine, instituit Cornelium Gallum, cum de quo decima Ecloga scripta est. Inde Octavianus per Syriam in Asiam revertitur, ibidemque hyemat non longe ab Euphrate: tum Teridatem & Phraatem de regno Parthiæ contendentes victoriæ suæ terrore composuit: tum denique Divinos honores affectavit palam, permisitque sibi templa extrui Nicomediæ, Pergami &c Quæ omnia contigere per hyemem anni hujus, ex Dione lib. 51.

Interim Virgilius Neapoli ultimam Georgicis manum & clausulam adhibebat his verbis: *Hæc super arvorum cultu pe-*

utrisque canebam, & super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum fulminat Euphratem bello, victorque volentes per populos dat jura, viamque affectat Olympo. Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope &c. Idem tunc prioribus libris quosdam attexuit versus, hujus ipsius anni & Ægyptiacæ victoriæ indices: ut G. 2. 171. *Te maxime Cæsar, qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris, imbellem avertis Romanis arcibus Indum.* Item G. 3. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum, & navali surgentes ære columnas: addam urbes Asiæ domitas pulsumque Niphatem* &c. Qua eadem hyeme statim animum ad Æneida convertit, eamque per annos undecim executus est, ut communiter vitæ scriptores habent.

Annus v. c. 725. *Augusti* 35. *Virgilii* 42.

C. CÆSAR OCTAVIANUS V.

S. APPULEIUS.

CÆsar Romam reversus ter triumphat Sextili mense: de Dalmatis, de Macedonia & Actio, de Cleopatra & Ægypto. Atque ita pace per universum orbem Romanum constituta, templum Jani claudit, tertium a Romulo Quod inseruit Virgilius Æneidos libro primo, quem tunc habebat in manibus, v. 295. *Aspera tunc positis mitescent sæcula bellis, claudentur belli portæ* &c.

Eodem anno censuram exercet Cæsar, & collegam sibi assumit M. Agrippam: quo in munere, ad expurgandos ordines reipublicæ moresque ambo multa fecerunt. Id quoque significat Virgilius eodem libro v. 296. *Cana fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus, jura dabunt.*

Dicitur & hoc anno Cæsar deliberasse de imperio deponendo, eaque de re consultores adhibuisse Mœcenatem & Agrippam. Et suadebat quidem Agrippa deponendum: negabat Mœcenas, cujus consilio obsecutus est. Id vero perquam absurdum, quod si esset, non fuisset a solo Pseudo-Donato, sed a gravissimis etiam historicis memoratum: Maronem nempe ab Cæsare vocatum etiam in consilium, Mœcenati assensum esse, nutantemque principis animum assensu hoc suo confirmasse.

Annus v. c. 726. *Augusti* 36 *Virgilii* 43.

C. CÆSAR OCTAVIANUS VI.

M. VIPSANIUS AGRIPPA II.

CÆsar perfecta hoc anno censura, solemnibus sacrificiis Romano more lustrum condit: ludos Actiacos quinquennales, ad æternam victoriæ suæ memoriam a se prius institutos, primum exhibet, nobilium puerorum equestri decursione & gymnica exercitatione præcipue insignes: ex Dione l. 51. & 53. Quæ omnia sub Æneæ persona repræsentat Virgilius l. 3. v. 279. *Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras, Actiaque Iliacis celebramus litora ludis: Exercent patrias oleo labente palæstras nudati socii* &c.

Annus v. c. 727. *Augusti* 37. *Virgilii* 44.

C. CÆSAR OCTAVIANUS VII.

M VIPSANIUS AGRIPPA III.

AUgusti nomine donatur Octavianus a Senatu, Munatii Planci sententia, Januario mense.

Annus v. c. 728. *Augusti* 38. *Virgilii* 45.

C. CÆSAR AUGUSTUS VIII.

T. STATILIUS TAURUS II.

COrnelius Gallus, amicus Virgilii, primus Ægypti procurator ab Augusto constitutus, ob multa ibidem violenter acta eidem invisus, & a Senatu damnatus, seipsum interficit. Aiunt ejus laudes fuse a Virgilio fuisse celebratas Georg. lib. 4. indeque post ejus necem jussu Augusti sublatas, & Aristæi fabulam earum loco substitutam. Sed fidem ii apud me non faciunt: tum quod Aristæi fabula sic cum apum cultura connexa est, ut nata e re ipsa, non huic attexta videatur: tum quod Virgilius tantam operis partem laudando Gallo minime debuit tribuisse, qui non nisi paucolos versus Mœcenati dederat suo, cui totum ipsum opus dedicabat: tum quod Augustus ipse, qui Suetonio teste luxerat Galli necem; non ita videtur infestus ejus fuisse memoriæ, ut inanes ei laudes invideret.

Annus v. c. 729. *Augusti* 9. *Virgilii* 46.

C. CÆSAR AUGUSTUS IX.

M. JUNIUS SILANUS.

AUgustus movet expeditionem in Cantabros: qua dum abesset, supplicibus, ut Pseudo-Donatus ait, minacibusque literis partem Æneidos aliquam efflagitat a Virgilio: nec obtinet. Virgilianæ ad Augustum epistolæ fragmentum profert Macrobius Saturn. lib. 1. cap. ultimo: *Ego vero frequenter a te literas accipio... De Ænea quidem meo, si mehercule jam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem Sed tanta inchoata res est, ut pene vitio mentis*

tantum opus ingressus mihi videar : cum praesertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus multoque potiora impartiar.

Annus v. c. 730 *Augusti* 40. *Virgilii* 47.
C. CÆSAR AUGUSTUS X.
C. NORBANUS FLACCUS.

MArcellus, Octaviæ sororis Augusti filius, fit Ædilis, annos natus 18. Quintilius Cremonensis Virgilii & Horatii familiaris moritur, ex Hieronymo in Euseb. Horatius de hujus obitu Virgilium consolatur, Od. l. 1. 24. Hunc grammatici, nullo veteri auctore, *Varum* appellant. Sed Quintilium Cremonensem, a Quintilio Varo debere distingui, ostendemus Ecl. 6. v. 7.

Annus v. c. 731. *Augusti* 41. *Virgilii* 48.
C. CÆSAR AUGUSTUS XI.
CN. CALPURNIUS PISO.

MOritur Marcellus, anno circiter ætatis 20. maximo Augusti & Octaviæ totiusque populi Romani luctu, apud Bajas. Corpus ejus ingenti pompa crematur in campo Martio. Virgilius non multo post, sextum Æneidos librum perficit, ornatque pulcherrimis de Marcelli obitu ac funere versibus : quos cum recenti adhuc dolore Augusto recitaret, dicitur Octavia defecisse, & pro singulis hujus argumenti versibus poetæ dena sestertia jussisse numerari.

Teridates, Armeniæ rex, cui cum Phraate Parthorum rege male conveniebat, Romæ ab Augusto excipitur. Quo tempore accidit, quod innuit Dio, ut captivos & signa, bellis superioribus Romanis erepta, Augustus a Partho repeteret. Hæc Virgilius, cum in Parthicum bellum vergere tum suspicaretur, inseruit libro septimo, cui tunc dabat operam. v. 604. *Sive Getis inferre paras lacrymabile bellum* &c. *Seu tendere ad Indos, Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa : sunt geminæ belli portæ* &c. Igitur annis minus quatuor, sex fere ultimos operis libros poeta perfecit : nec vero tanta in iis elucet, quanta in superioribus cura.

Annus v. c. 732. *Augusti* 42. *Virgilii* 49.
M. CLAUDIUS MARCELLUS.
L. ARRUNTIUS.

SUb anni hujus finem, antequam sequentes Consules magistratum inirent, ex Dione, iter in Græciã Augustus suscipit.

Annus v. c. 733. *Augusti* 43. *Virgilii* 50.
Q. ÆMILIUS LEPIDUS.
M. LOLLIUS.

AUgustus perlustrat Græciæ & Siciliæ civitates : hyememque transigit in insula Samo.

Annus v. c. 734. *Augusti* 44. *Virgilii* 51.
M. APPULEIUS.
P. SILIUS NERVA.

TRajicit Augustus in Asiam, mulctat Syriæ civitates : ibique amissas a Crasso aquilas recipit a Parthis. Romam revertitur : iterumque in Samum hyematurus concedit.

Annus v. c. 735. *Augusti* 45. *Virgilii* 52.
C. SENTIUS SATURNINUS.
Q. LUCRETIUS VESPILLO.

VIrgilius, Æneide confecta, proficiscitur in Græciam, ut divinum opus per otium expoliret. Cum tamen Augusto Romam revertenti occurrisset, de reditu cum eo cogitans languore correptus est : auctaque per navigationem valetudine, Tarentum aut juxta plures, Brundusium appulit, ibidemque decessit, 22. Septembris, annos natus 50. menses 11. dies 7. Dicitur moriens Æneida, cum nondum ad eam quam instituerat animo formam perduxisset, petiisse comburendam; negatamque sibi ab amicis, per testamentum legasse Plotio Tuccæ, & Vario, qui eam aut comburerent, aut emendarent. Fabulam putat Corradus : sed cum id aperte Gellius, Macrobius, imprimisque Plinius, historiæ suæ lib. 7. c. 30. testentur : non video contra testes ejusmodi quæ vis possit esse tanta rationum. Plotii Variique mentio frequens apud Horatium : e quibus Varius Epici carminis ea ætate princeps fuit. Satyr. l. 1. 5. *Postera lux oritur multo gratissima : namque Plotius & Varius Sinuessæ, Virgiliusque, occurrunt : animæ, quales neque candidiores terra tulit, nec queis me sit devinctior alter.* Corpus Virgilii Neapolim, ut cupierat, translatum, via Puteolana sepultum est. Scripta, sublatis aliquot versibus, nullo addito, dicuntur expurgata. Morum & famæ cognitio, e veterum testimoniis mox afferendis, potius quam ex Pseudo-Donato repetenda est.

TESTIMONIA VETERUM DE VIRGILIO.

HORATIUS. *Sat. l.* 1. 10.

Forte epos, acer
Ut nemo, Varius ducit: molle atque facetum
Virgilio annuerunt gaudentes rure Camenæ.

IDEM, *Sat.* 6.

Optimus olim
Virgilius, post hunc Varius, dixere quis essem.

PROPERTIUS, *lib.* 2. *Eleg. ult.*

Me juvet æternis positum languere corollis,
Quem tetigit jactu certus ad ossa Deus:
Actia Virgilium custodis litora Phœbi,
Cæsaris & fortes dicere posse rates:
Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma,
Jactaque Lavinis mœnia litoribus.
Cedite Romani scriptores, cedite Graji:
Nescio quid majus nascitur Iliade.
Tu canis umbrosi subter pineta Galesi
Thyrsin, & attritis Daphnin arundinibus &c.
Tu canis Ascræi veteris præcepta poëtæ,
Quo seges in campo, quo viret uva jugo.
Tale facis carmen docta testudine, quale
Cynthius impositis temperat articulis.

OVIDIUS, *Artis amat. lib.* 3.

Et profugum Ænean, altæ primordia Romæ,
Quo nullum Latio clarius extat opus.

IDEM, *Amorum l.* 1.

Tityrus, & segetes, Æneïaque arma legentur:
Roma triumphati dum caput orbis erit.

IDEM, *Trist. l.* 2.

Et tamen ille tuæ felix Æneidos auctor
Contulit in Tyrios arma virumque toros.
Nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
Quam non legitimo fœdere junctus amor.
Phyllidis hic idem, teneræque Amaryllidis ignes,
Bucolicis juvenis luserat ante modis.

SILIUS, *lib.* 8.

Mantua Musarum domus, atque ad sidera cantu
Evecta Audino, & Smyrnæis æmula plectris.

STATIUS *Thebaida alloquens,*

Vive precor, nec tu divinam Æneida tenta;
Sed longe sequere, & vestigia semper adora.

JUVENALIS, *Satyra* 11.

Conditor Iliados cantabitur, atque Maronis
Altisoni dubiam facientia carmina palmam.

MARTIALIS, *Epig. lib.* 8.

Temporibus nostris ætas cum cedat avorum,
Creverit & major cum duce Roma suo:
Ingenium sacri miraris abesse Maronis,
Nec quenquam tanta bella sonare tuba?
Sint Mæcenates, non deerunt Flacce Marones:
Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt &c.

IDEM, *lib* 14.

Accipe facundi Culicem studiose Maronis;
Ne nugis positis arma virumque canas.

SULPICIUS CARTHAGINENSIS.

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Variusque simul: tu maxime Cæsar
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamos igni,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

ALCIMUS.

Mæonio vati qui par aut proximus esset,
Consultus Pæan risit & hæc cecinit:
Si potuit nasci quem tu sequereris, Homere;
Nascetur qui te possit Homere, sequi.

VELLEIUS, *lib.* 2.

Inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminũ Virgilius, Rabiriusque &c.

SENECA, *Controv. lib* 3.

Virgilium illa felicitas ingenii in oratione soluta reliquit: Ciceronem eloquentia sua in carminibus destituit.

PLINIUS, *Hist lib.* 7. *c.* 30.

D. Augustus carmina Virgilii cremari contra testamenti ejus verecundiam vetuit: majusque ita Vati testimonium contigit, quam si ipse sua carmina probavisset.

PLINIUS, *Epist.* 21. *lib.* 3.

Virgilii ante omnes (imaginem venerabatur Silius) cujus natalem religiosius quam suum celebrabat. Neapoli maxime, ubi monumentum ejus adire ut templum solebat.

TACITUS, *Dialogo de Orat.*

Malo securum & secretum Virgilii secessum: in quo tamen, neque apud D. Augustum gratia caruit, neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolæ: testis ipse populus, qui auditis in theatro versibus Virgilii surrexit universus, & forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum.

QUINTILIANUS, *lib.* 10.

Utar verbis iisdem, quæ ab Afro Domitio juvenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere: Secundus, inquit, est Virgilius: propior tamen primo quam tertio.

IDEM, *lib.* 9.

Vetustatis amator unice fuit Virgilius.

MACROBIUS & GELLIUS.

Totis capitibus, quæ exscribere longum esset.

LAMPRIDIUS, *de Alexandro Severo.*

Virgilium, Platonem poetarum vocabat: ejusque imaginem cum Ciceronis simulacro in secundo larario habuit, & Achillis, & magnorum virorum.

ERRATA.

P, *significat paginam.* V, *Virgilii versus.* I, *Interpretationem.* N, *Notas.*

IN BUCOLICIS ET GEORGICIS.

Pag. 5. N. *columna* 1. *lin.* 13. Galati, *lege* Galatæ. *P.* 9. *N. col.* 2. *lin.* 42. induas, *l.* in duas. *P.* 13. *V.* 3. candides, *l.* candidus. *P.* 14. *N. col.* 1. *lin.* 15. promontonis, *l.* promontorius. *Ibid. col.* 2. *lin.* 24. ἀκτὴ, *l.* ἀκτῆ. *P.* 16. *I. col.* 2. *lin.* 4. viccinia, *l.* vaccinia. *Ibid. col.* 2. *lin.* 31. Galliæ, *l.* Gallicæ. *P.* 35. *N. col.* 2. *lin.* 12. Ecl. 6. *l.* Ecl. 1. 6. *P.* 36. *N. col.* 1. *lin.* 15. Achanto, *l.* Acantho. *P.* 40. *in argumento lin.* 15. Mariandena, *l.* Maryandena. *P.* 43. *N. col.* 2. *lin.* 3. nonnulli, *l.* non ulli. *P.* 44. *N. col.* 1. *lin.* 21 *vios* Laconice, *l. viòs* Æolice. *P.* 47. *V.* 1. in primis, *l.* imprimis. *P.* 53. *I. col.* 2. *lin.* 2. mirarer, *l.* miraretur. *P.* 55. *N. col.* 2. *lin.* 13. ipsa, *l.* reipsa. *P.* 60. *V.* 11. Alcippem, *l.* Alcippen: *itemque in interpret. & notis.* *P.* 72. *I. col.* 1. *lin.* 5. ipsumma re, *l.* ipsum mare. *P.* 73. *N. col.* 1. *lin.* 23. *dele ista verba*: non item Orphes, is. *P.* 74. *N. col.* 1 *lin.* 14. masculino, *l.* fœminino. *P.* 78. *N. col.* 1. *lin.* 24. Turnus, *l.* Æneas *P.* 87. *V.* 6. atque atque, *l. semel tantum*, atque. *Ibid. V.* 9. lædent, *l.* lædant. *P.* 90. *In argumento lin.* 36. n. *l.* 2. *P.* 94. *N. col.* 2. *lin.* 17 major, *l.* majores. *P.* 103. *N. col.* 1. *l.* 6. Phænices, *l.* Phœnices. *P.* 115 *N. col.* 1. *lin.* 1. Ad hanc notam videatur nota 323. Æn. 6. sub finem. *Ibid. col.* 2. *lin.* 5. Ochum, *l.* Otum. *P.* 120. *N. col.* 2. *lin.* 4. Cereri ne, *l.* Cererine. *P.* 133. *N. col.* 1. *lin.* 11. supra v. 470. *l.* supra v. 468. *P.* 161. *N. col.* 1. *lin.* 13. fæcundat, *l.* fœcundat. *P.* 168. *N. col.* 1. *lin.* 6. notavimus. 6. 1. v. 151. *lege.* Noravimus G. 1. v. 152. *Ibid. col.* 2. *lin.* 21. Ozoli, *l.* Ozolæ. *P.* 180. *V.* 3. juvoncos, *l.* juvencos. *P.* 182. *N col.* 1. *lin.* 10. *Omissus est* Tros *in serie familiæ regiæ. Sic igitur repone*: Jupiter. Dardanus, Jovis filius ex Electra Atlantis filia Erichthonius. Tros. Hic scindit se familia duas in partes, per duos Trois filios, Ilum & Assaracum &c. *P.* 212. *N. col.* 2. *lin.* 23. φοιὴ *l.* φύιος. *P.* 221. *N. col.* 2. *lin.* 16. vide G. 2. 78. *lege* vide G. 2. 65. *P.* 233. *I. col.* 1. *lin.* 3, Nisæe, *l.* Nesæe. *Ibid. N. col.* 1. *lin.* 26. Asiæ, *l.* Asia. *Ibid. col.* 2. *lin.* 27. narrati, *l.* narrari. *P.* 234 *I. col.* 1. *lin.* 8. sui, *l.* tui. *P.* 235. *N. col.* 1. *lin.* 1. Lucretius *l.* 4. 729. *lege* Lucretius *l.* 4 1108. *Ibid. lin.* 5. Tauri formis volvitur Aufidius. *l.* Tauriformis volvitur Aufidus. *P.* 236. *I. col.* 1. *lin.* 9. Pallenem, *l.* Pallenen. *Ibid. N. col.* 2. *lin.* 13. bipedem, *l.* bipedum. *P.* 139. *I. col.* 2. *lin.* 6. lata, *l.* alta.

IN ÆNEIDE.

P. 10. *V.* 9. incæpto, *l.* incepto: *itemque in notis. p.* 11. *N. col.* 1. *lin.* 23. Euboeæ, *l.* Eubææ. *Ibid. col.* 2. *lin.* 1. Gyaren, *l.* Gyaron. *P.* 12. *N. col.* 2. *lin.* 18. seprentrionem, *l.* meridiem. *P.* 16. *N. col.* 2. *lin.* 1. Ægades, *l.* Ægates. *P.* 20. *N. col.* 1. *lin.* 23. hyppopotamos, *l.* hippopotamos. *P.* 22. *N. col* 1. *lin.* 28. Corerem, *l.* Cererem. *P.* 26. *V.* 2. veivolum, *l.* velivolum. *P.* 31. *N. col.* 1. *lin* 14. Flaminio, *l.* Flaminino. ..*P.* 44. *N. col.* 2. *lin.* 23. *dele hæc verba*: de qua non hic agitur. *P.* 48. *N linea ultima.* Æ. 5. 57. *lege*, Æ. 5. 36. *P.* 61. *N. lin.* 5. sint, *l.* sunt. *P.* 72 *N. col.* 2. *lin.* 76. dipthongo, *l.* diphthongo. *P.* 86. *N. col.* 2. *lin.* 5. Thebarum, *l.* Thebes, *& vide notam* 697. *Æ.* 9. *P.* 89. *N. col.* 2. *lin.* 13. Hercæus, *l.* Herceus. *P.* 113. *N. col.* 1. *lin.* 18. cultrix Cybele, *l.* cultrix Cybeli. *P.* 115. *N. col.* 2. *lin.* 7. Deli, *l.* Delo. *P.* 168. *N. col.* 1. *lin.* 19 Συγία, *l.* Ζυγία. *P.* 219. *N. col.* 2. *lin.* 14. citatur Æ. 1. 137. *lege* Æ. 4. 137. *P.* 291. *N. col.* 1. *lin.* 7. hovorarium, *l.* honorarium. *P.* 312. *N. col.* 1. *lin.* 12. quindecim millibus. *l.* viginti quinque millibus *P.* 324. *N. col.* 1. *lin.* 29. *citatur* versus 412. *lege* 794. *P.* 331. *N. col.* 2. *lin.* 21. Halycarnasseo, *l.* Halicarnasseo. *P.* 360. *V.* 15. Hoc, *l.* Huc. *P.* 406 *N. col.* 1. *lin.* 7. Iapige, *l.* Iapyge. *P.* 412. *N. col.* 2. *lin.* 8. Cybeles, *l.* Cybele. *P.* 441. *N. linea penult.* regia, *l.* regio. *P.* 453. *N. col.* 2. *lin.* 3. germiis, *l.* gremiis.

PRIVILEGE DU ROI.

LOVIS par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre : A nos amez & feaux Conseillers, les gens tenans nos Cours de Parlement, grand Conseil, Requestes de nostre Hostel, & de nos Palais, Baillifs, Seneschaux, Prevosts, Lieutenans, & à tous nos amez Justiciers & Officiers qu'il appartiendra. Salut : Ne voulant rien oublier de tout ce qui peut contribuër à la bonne Education de nostre tres-cher & tres-amé Fils le Dauphin, & considerant que son avancement dans l'Etude des bonnes Lettres en fait une partie : Nous avons jugé que rien ne luy seroit plus utile pour cela, que de luy faciliter la lecture & l'intelligence des Anciens Auteurs de la langue Latine, par des moyens plus promps & plus commodes, que ceux dont on s'est servy jusques icy. & nous nous sommes d'autant plus portez à l'execution de ce dessein, que Nous avons compris en mesme temps, que le public en recevroit beaucoup d'avantages. Ainsi nous avons jetté les jeux sur plusieurs personnes sçavantes, tant de nostre Royaume, que des païs étrangers, pour travailler sur ces Anciens Autheurs de la Langue Latine, y faisant des Notes & des Explications, qui peussent en donner l'intelligence, sans avoir besoin d'autres Commentaires, & dans la distribution qui a esté faite de ce travail ; Nous avons chargé le Pere de la Ruë de la Compagnie de Jesus, de travailler à l'explication des Œuvres de Virgile, dont il s'est acquitté à nostre satisfaction ; de sorte que son ouvrage estant en estat d'estre imprimé, Nous avons permis & accordé, permettons & accordons à Simon Benard, Imprimeur & Libraire de nostre bonne Ville de Paris, d'Imprimer ou faire Imprimer, vendre & debiter lesdites Œuvres de Virgile, avec l'Interpretation & les Notes dudit Pere de la Rue, dans tous les lieux de nostre obeïssance, en telles marges, tels volumes, & caracteres qu'il voudra, pendant le temps de *vingt ans*, à compter du jour qu'elles seront achevées d'imprimer, pendant lequel temps Nous faisons tres expresses inhibitions & deffenses, à tous Imprimeurs, Libraires & autres personnes de quelque qualité & condition qu'elles soient, d'Imprimer ou faire Imprimer lesdites Œuvres de Virgile, sous pretexte d'augmentation, correction, ou autrement, en quelque sorte & maniere que ce soit, vendre ny debiter icelles, sans la permission & consentement dudit Exposant, ou de ceux qui auront droit de luy, à peine de trois mil livres d'amende, applicable un tiers à Nous, un tiers à l'Hospital general, & l'autre tiers audit Exposant, confiscation des Exemplaires contrefaits, & de tous dépens, dommages & interests au profit d'iceluy Exposant. A condition qu'il sera mis deux Exemplaires desdites Œuvres en nostre Bibliotheque publique, un en celle du Cabinet de nos Livres, en nostre Chasteau du Louvre, & un en celle de nostre tres cher & feal le sieur Daligre, Chevalier Chancelier de France, avant que de les exposer en vente, à peine de nullité des presentes. Du contenu desquelles vous mandons faire joüir & user ledit Exposant ou ceux qui auront droit de luy, pleinement & paisiblement, cessant & faisant cesser tous troubles & empeschemens au contraire. Voulons qu'en mettant au commencement ou à la fin desdites Œuvres, Extraict des presentes elles soient tenues pour bien & deuëment signifiées à tous ceux qu'il appartiendra : Car tel est nostre plaisir. Donné à S. Germain le 1 jour Novembre, l'an de grace 1674. Et de nostre Regne le trente-deuxiéme. Signé, Par le Roi en son Conseil, DELUREUX.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, ce 15 Novembre 1674 suivant l'Arrest du Parlement du 8. Avril 1653. & celuy du Conseil Privé du Roy du 27. Fevrier 1665. D. THIERRY, Syndic.

Achevé d'imprimer pour la premiere fois le 30. Octobre 1675.

Les Exemplaires ont esté fournis.

ARGUMENTUM IN BUCOLICA.

BUCOLICUM carmen idem eſt ac paſtorale, deducto nomine a paſtoribus, quorum ſunt præcipui qui curant boves, ſive bubulci, Græce βουκόλοι, a βοῦς *bos.* Quo in genere Virgilius Theocritum, Syracuſanum poëtam, imitandum ſibi propoſuit.

Carmina ejuſmodi ſua vocavit Theocritus *Idyllia*, Virgilius *Eclogas.* Eſt autem ἐκλογή *ecloga*, delectus paucorum aliquot opuſculorum e pluribus, quæ fecerit auctor, nec luce digna judicarit: vel, delectus quorumdam verſuum, quos e Theocrito per imitationem expreſſerit: eſt enim ἐκλέγειν *eligere*, *ſecernere.* Male autem ſcribitur a quibuſdam Ægloga, quaſi ab αἶξ *capra* & λόγος *ſermo*: tum quia non ἐκλογή, ſed αἰγολογία dicenda eſſet: tum quia minima pars hujus operis ad capras pertinet; ad oves, cantus, amores, multo maxima: tum denique quia nomen Eclogæ aliis operibus tribuitur benemultis, in quibus paſtoritium nihil, immo nihil omnino præter *delectum* ſignificat. Tales habemus hodie Polybii, Diodori, Strabonis *eclogas*, ſive excerpta e majori opere: Odas Horatii vocat Sidonius Apollinaris *varii carminis eclogas*: ejuſdem Horatii Satyræ quibuſdam in codicibus *eclogæ* inſcribuntur.

Cœpta ſunt Bucolica anno Virgilii 29 exeunte, v. c. 713. & triennio perfecta: ut jam in vita, moxque ſingulis in eclogis diſſeremus.

P. VIRGILII MARONIS

BUCOLICA.

ECLOGA I. cui nomen TITYRUS.

ARGUMENTUM.

CÆSAR Octavianus, qui deinde Augustus appellatus est, cum agros multarum in Italia urbium, imprimisque Cremonensem & Mantuanum veteranis militibus attribuisset in præmium, Virgilius Mantuanus inter cæteros agello suo spoliatus est: sed Mœcenati commendatus per Asinium Pollionem, qui tunc in illa regione cum aliquot legionibus versabatur; & per Mœcenatem in Octaviani gratiam inductus, quod amiserat recuperavit. Hac igitur ecloga laudes Octaviani & Romæ, suam felicitatem, Mantuanorum calamitatem commemorat. Tityrus Virgilium repræsentat, Melibœus Mantuanos.

Scripta est anno Virgilii 29. Urbis conditæ 713. Coss. P. Servilio & Lucio Antonio, Marci fratre: quo anno facta est celebris agrorum divisio, ex qua bellum Perusinum statim erupit: veteribus agrorum dominis confugientibus ad Lucium, & cum eo adversus Triumviros conspirantibus. Accidit autem agraria illa divisio post victoriam Philippensem Octaviani & M. Antonii, de Bruto & Cassio Julii Cæsaris percussoribus, anno proxime præcedente relatam: non vero post victoriam Actiacam Octaviani de M. Antonio, ut male in Pomponii & Probi commentariis legitur. Cadit enim hæc in annum Virgilii 39. at Bucolica ante annum ejus 32. absoluta sunt; quippe anno 29. incœpta, & triennio perfecta. Quos errores in vita Poetæ chronologica fusius emendavimus.

NOTÆ.

TITYRUS] Aptum argumento nomen. Est enim Tityrus, Hesychio *Satyrus*, *calamus*, *avis quædam*: Servio, *aries major*; interpreti Theocriti, *otiosus*.

TITYRUS, MELIBOEUS.

MEL. TItyre, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
Sylvestrem tenui musam meditaris avena:
Nos patriæ fines & dulcia linquimus arva,
Nos patriam fugimus: tu Tityre lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida sylvas.
TIT. O Melibœe, Deus nobis hæc otia fecit.
Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, & ipsum
Ludere quæ vellem calamo permisit agresti.
MEL. Non equidem invideo, miror magis: undique totis
Usque adeo turbatur agris. En ipse capellas
Protinus æger ago, hanc etiam vix Tityre duco:
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis ah! silice in nuda connixa reliquit.

INTERPRETATIO.

MEL. T*Ityre, tu jacens sub umbraculo fagi opaca, modularis pastoralem cantilenam fragili fistula: nos deserimus terminos patriæ & amæna prædia; nos eximus e patria: tu Tityre otiosus sub umbra doces arbores referre* nomen *pulchræ Amaryllidis. TIT. O Melibœe, Deus nobis dedit hanc quietem. Habebo enim semper illum Dei loco: sæpe tener agnus* electus *ex ovili nostro tinget illius altaria* sanguine. *Ille permisit vaccas meas vagari, ut vides, &* me *ipsum canere rustica fistula quicquid vellem. MEL. Ego quidem non invideo, imo admiror, tantus est tumultus toto rure. Ecce ego mærens abigo præ me capellas, & hanc ô Tityre difficile traho. Modo enim enixa geminos* fœtus, qui *proh! dolor*, erant *spes gregis, deseruit eos rigido in saxo, inter spissas corylos.*

NOTÆ.

MElibœus] Boum curator, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν, *quod curæ est ipsi de bobus.*

1. *Fagi*] Fagus, quæ & æsculus dicitur, arbor glandifera, *du hestre*, ex qua olim homines victitarint: unde dicta Græcis quidem φηγὸς *fagus*, à φαγεῖν sive φάγειν *edere*: Latinis autem æsculus pariter ab esu. Utramque aliqui non male distinguunt

2 *Avena*] Musica instrumenta inter pastores concinnata, primo ex avenis calamisque triticeis inter se cera compactis: tum ex arundinibus & cavatis buxi fistulis: mox è gruum tibiis, animalium cornibus, metallis, &c. Unde *avena*, *stipula*, *calamus*, *arundo*, *fistula*, *buxus*, *tibia*, *cornu*, *æs &c.* pro musicis instrumentis usurpantur.

5. *Amaryllida sylvas*:] Per sylvas, Echo intellige, quæ frequens in sylvis. De *Amaryllide* infra, vers. 31.

6. *Deus nobis hæc otia fecit*] Octavianus, quem Deum per adulationem appellat. Errant quippe qui sacrificia volunt ejus in honorem jam tum fuisse instituta. Non enim coli cœpit divinis honoribus nisi post ultimam de Sexto Pompeio victoriam, anno ætatis 28. ut habet diserte Appianus. l. 5. *Civil.* hoc est annis tribus post edita à Virgilio bucolica simul omnia. Quippe Virgilius toto septennio provectior quam Octavianus, annos numerabat 35. tum, cum Octavianus 28. Bucolica autem anno Virgilii circiter 32. edita sunt.

12. *Usque adeo turbatur agris*] supple, ut mirum sit unum te ex omnibus securum esse sic, ut etiam canas.

15. *Silice in nuda*] Silex Virgilio semper fœminini generis. Æn. 6. 471. *Quam*

Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
De cœlo tactas memini prædicere quercus;
Sæpe sinistra cavâ prædixit ab ilice cornix.
Sed tamen ille Deus qui sit, da Tityre nobis.
TIT. Urbem quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fœtus.

INTERPRETATIO.

Memini quercus fulmine afflatas sæpe nobis prænuntiasse hanc calamitatem, nisi animus imprudens fuisset: sæpe cornix sinistra admonuit evolans *ab ilice cariosa. Attamen dic nobis Tityre, quinam sit ille Deus. TIT. Ego demens, ô Melibœe, existimavi urbem quæ vocatur Roma, similem esse nostræ* Mantuæ; *ad quam* nos *pastores consuevimus deducere tenellos agnos.*

NOTÆ.

si dura silex, aut stet Marpesia cautes. Ib. 602. *Quos super atra silex jamjam lapsura.* Æn. 8. 233. *Stabat acuta silex.* Cæteris fere masculini.

16. *Si mens non læva*] Læva, seu sinistra pars, ambigue à Romanis accepta: Sæpe in malum omen, ut hic, & v. 18. Sæpe in bonum, ut Æn. 2. 693. *Intonuit lævum.* Perinde igitur dextra pars, aliquando boni, aliquando mali ominis fuit. Unde autem vis eidem parti tam diversa? I. An quod in interpretandis ostentis, aliquando situm Deorum, à quibus illa dabantur; aliquando situm augurum, qui illa petebant, attenderent: dextra enim dantis, læva petentis est? II. Aliud affero. Duo quippe in ostento spectabantur: terminus, sive locus à quo illud oriebatur; & terminus ad quem ferebatur. *Perplurimum refert, unde venerint fulmina, & quo concesserint.* Plin. l. 2. 54. Porro prosperum erat ostentum, quod à læva ferebatur ad dexteram, ut docet Accius apud Cicer. de divin. l. 1. 45. *Nam quod ad dexteram cœpit cursum ab læva signum præpotens, pulcherrimo auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.* Ergo funestum erat, quod contrario motu ferebatur, à dextra ad lævam. Atque ita *læva* pars *prospera* erat, quando spectabatur ut terminus, à quo oriebatur ostentum; *funesta* erat, quando spectabatur ut terminus, ad quem ferebatur ostentum. Idem de parte *dextera*, contrario ordine, dicendum est. III. Aliud quiddam suggerit Cicero de divina. 2. 82. Cum enim dicat Græcis quidem & barbaris dextra auspicia, Romanis sinistra visa esse meliora: hinc dici possunt Romani sæpe suo more, sæpe Græco more in re divinatoria locuti esse. Unde autem utrique sinistras dextrasque partes sumerent, dicetur Ecl. 9. 15.

17. *De cœlo tactas*] Leviter fulminatas, non absumptas. Omen in eo positum, quod quercus fulminata, quia victus humanus olim ejus in fructibus constiterat, humanæ vitæ subsidia diminutum iri portendebat.

18. *Sæpe sinistra*] Funesta, ut ex eventu patet, itemque ex ecl. 9. 15. Ubi versus idem ferme repetitur. Cicero tamen de Divin. 1. 85. dicit ex augurum doctrina, cornicem ab sinistra, corvum à dextra *ratum facere.* Et Plautus in Asin. *consuadere.* Dicendum igitur, aut popularem opinionem, quam hic pastores sequuntur, doctorum opinioni tunc fuisse contrariam: aut per *ratum facere* aliquid aliud intelligi, quam *prosperum esse*; fortasse nihil aliud quam, *augurium antea datum, sive bonum, sive malum, confirmare.*

18. *Ab ilice*] Ilex, arbor glandifera, è genere quercuum, *de l'yeuse.*

19. *Da Tityre.*] *Dare & accipere* pro *dicere & audire* Terentius Heaut. *Nunc quamobrem has artes didicerim, paucis dabo.* Æn. 2. *Accipe nunc Danaum insidias* Audacius etiam sequioris ævi scriptores *datur* usurpavere pro *traditur, dicitur.* Statius 7. Theb. *Asopus genuisse datur.* Claud. 3. de Raptu. *Illic posuisse cruentum Ægida, captivamque pater post prælia prædam advexisse datur.* Quod contra Jul. Scaligerum defendit Barthius, sed male: quicquid enim affert è veteribus eam in rem, probat *dare* pro *dicere* active dici, non passive.

Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos
Noram: sic parvis componere magna solebam.
Verùm hæc tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
MEL. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
TIT. Libertas: quæ sera tamen respexit inertem,
Candidior postquam tondenti barba cadebat:
Respexit tamen, & longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.

INTERPRETATIO.

Quemadmodum sciebam catulos canibus, & hœdos capellis esse similes: quemadmodum solebam comparare magna parvis. Sed urbs illa tantum eminet inter cæteras, quantum cupressi solent eminere inter viburna flexilia. MEL. Et quæ tanta necessitas te coegit Romam petere? TIT. Libertas, quæ licet *tarda, tamen aspexit me desidem, cum jam cana barba secanti decideret: tamen aspexit, & post multos* servitutis *annos venit: ex quo secutus sum Amaryllida, & Galateam reliqui.*

NOTÆ.

23. *Sic canibus, &c.*] Duplex hujus loci sensus esse potest. Primus vulgaris, qui complures adhæsere: Cum Romam Mantuæ conferebam, tam stulte agebam, quam stulte componerem canes catulis, magna parvis. At sensus iste non ita commodus est: nulla enim est in ea comparatione stultitia, cum fiat inter duo quæ natura sua comparari possunt, nec ullam habent nisi magnitudinis differentiam: & sane catuli quamlibet parvi canibus similes sunt, & hœdi matribus. Secundus sensus est Servii, quem hic sequor: Putabam antea Romam ita similem esse urbibus aliis, ut sunt catuli canibus similes, qui sola magnitudine differunt: in quo errabam: nunc enim probavi, eam à cæteris genere etiam & natura distare, nam est sedes Deorum; tamque nostris urbibus antecellit, quam cupressi viburnis: quæ arbores duæ, natura inter se, non sola magnitudine differunt.

26. *Inter viburna cupressi.*] Viburnum, virgulti species, *viorne*, à viendo seu vinciendo, id est ligando, dictum. De cupressis. vide Georg. 1. 20.

29. *Candidior postquam, &c.* Grave hic dissidium interpretum. Causa dissidii, quod Virgilius, qui hic Tityrus, anno ætatis 29. quo scripsit banc eclogam, canus esse non potuit. Quatuor modis solvitur hic nodus. I. *Si candidior* referatur ad *libertas*, hoc pacto: Postquam tondenti barba cadere cœpisset, id est, postquam cœpi barbam alere; tum inertem respexit me *libertas candidior*, id est, *speciosa & benigna*. Ita Servius. II. Si per candidiorem barbam prima intelligatur lanugo, quæ tenerior est, necdum colorem induit: hoc pacto: Libertas respexit me, tum, cum tondenti cœpit lanugo decidere. Ita Pomponius. Male tamen uterque, quia deinde Tityro expresse dicitur: *Fortunate Senex, &c.* III. igitur & melius, junior poëta latere sub senili persona dicetur voluisse, ideo, quia servum se fingit esse, deque recepta libertate gloriatur, quam obtinere servi, nisi jam senes & multis laboribus probati *spectatique*, non solebant. Ita Cerdanus. IV. Putem ego non ubique servatam allegoriam, quod mox clarius patebit. *Igitur*, ut ait Probus, *eadem licentia senem se dixit, cum sit juvenis; qua pastorem se fecit, cum sit urbanus; aut Tityrum nominat, cum sit Virgilius.*

31. *Postquam nos, &c.*] Amicarum nomina: *Galatea* quidem à lacte deductum, quod Græce est γάλα γάλακτος: *Amaryllis* ab incilibus per quæ in agris aquæ derivantur, hoc enim est ἀμάρα. rusticum utrumque etymon. Qui volunt his nominibus Romam ac Mantuam adumbrari, multa garriunt. Politianus quidem, Romam dicit arcano nomine Amaryllida

Namque (fatebor enim) dum me Galatea tenebat,
Nec ſpes libertatis erat, nec cura peculi.
Quamvis multa meis exiret victima ſeptis,
Pinguis & ingratæ premeretur caſeus urbi,
Non umquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
MEL. Mirabar quid mœſta deos Amarylli vocares.
Cui pendere ſua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat, ipſæ te Tityre pinus,

INTERPRETATIO.

Scilicet, quamdiu amavi Galateam, fatebor enim, nec ſperavi libertatem, nec curavi patrimonium: licet educerem ex ovilibus meis multas victimas, & coagularem opimos caſeos ad uſum *ingratæ urbis; nunquam referebam domum manus pecunia plenas MEL. Mirabar cur triſtis invocares Deos, ô Amarylli, cui ſervares poma pendentia ſuis quæque arboribus: Tityrus hinc aberat: ipſæ pinus—*

NOTÆ.

vocatam eſſe: quo id auctore? ut enim conſtet ex Plinio arcanum Romæ nomen fuiſſe, quod evulgare nefas eſſet, ſane quid illud nominis fuerit, à nemine proditum eſt. Nannius vero, Fabii Pictoris auctoritate fultus, Argeum campum, qui ſeptem collibus includebatur, inundatione Tyberis inhabitabilem aliquando fuiſſe ait: factis deinde Vertumno ſacris exſiccatum: quod per incilia factum eſſe ſuſpicatur, atque inde tributum Romæ nomen *Amaryllidis*: ut & *Galateæ* nomen Mantuæ, quod illic Galati togati ſedes haberent, tractuſque ille *Gallia togata* vocaretur. His omiſſis nugis, ego nullam hic allegoriam agnoſco. I. Quia Poëta bis in hac ecl. Romam diſerte ac proprio nomine appellat, quam nihil eſſet cauſæ cur ab Amaryllide diſtingueret. II. Diſtinguit pariter Mantuam à Galatea, cum dicit ſe, dum ſerviret Galateæ, ſine fructu caſeos ingratæ urbi preſſiſſe. III. Si ſtet allegoria, inextricabilis eſt verſus ille: *Mirabar quid mœſta Deos, &c.* ut mox conſtabit. IV. Monet Servius in vita Virg. *Illud tenendum eſſe, in bucolicis, neque nuſquam, neque ubique, aliquid figurate dici, hoc eſt per allegoriam.* Cui veteres interpretes plerique omnes aſſentiuntur.

33. *Nec cura peculi.*] Pro *peculii*. *Peculium* autem. I. Juxta Pomponium, patrimonium univerſim ſignificat, à pecu ſive pecore; unde & pecunia dicta: ſive quod omnia veterum bona olim in pecoribus conſiſterent, ut habent Varro & Plutarchus: ſive quod prima pecunia facta ſit ex inciſis pecudum coriis, ut volunt Caſſiod. & Suidas: ſive quod æs antiquiſſimum, cum ſignari cœpit, ovis aut bovis capite ſignatum ſit, ut refert Plinius. II. *Peculium* proprie eſt privata pecunia, quam ſervus domini permiſſu, ſeparatim à domini rationibus comparabat, aut ad redimendam libertatem, aut alios in uſus. Atque eo quoque modo hic ſumi poteſt, ubi Tityrus ſervi perſonam induit.

36. *Gravis are.*] Pecunia, quæ primum apud Romanos ære rudi, necdum ſignato, conſtitit, ut ex Timæo refert Ramus.

37. *Mirabar, quid, &c.*] Hic verſus ita cruciat allegoriæ patronos, ut mendum irrepſiſſe huc velint, & reponi *Galàtea* pro *Amarylli*, quo ſibi conſtet allegoria. Fatentur quippe in Romam cadere iſta non poſſe: quia neque Melibœus, Romanarum rerum inſcius, Romæ dolorem de abſente Virgilio ſeu Tityro ſcire potuit, cum doceatur ab ipſo Tityro quid Roma ſit: *Urbem quam dicunt Romam, &c.* Neque Virgilius, poëtarum modeſtiſſimus, ita de ſe ſentiebat jam tum ac ſcribebat magnifice, ut tantam de ſe fuiſſe Romæ ſolicitudinem putaret. Planus abſque allegoria ſenſus eſt, ſi de amicis puellis intelligatur. Abjecit Galateam Tityrus, amat Amaryllida, proficiſcitur Romam: Amaryllis interim, quæ Mantuæ relinqui-

Et tibi magna satis: quamvis lapis omnia nudus,
Limosóque palus obducat pascua junco;
Non insueta graves tentabunt pabula fœtas,
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex hic inter flumina nota,
Et fontes sacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sepes

INTERPRETATIO.

æque tibi satis ampli: licet cæteros undique nuda saxa tegant, & palus operiat pascua cænoso junco: insolita pabula non vitiabunt gravidas pecudes, neque noxia contages vicini gregis inficiet. O felix senex! hic prope amnes cognitos, & fontes dicatos Nymphis, *frueris umbra frigida. Ex alia parte seps quæ te à vicino disterminat——*

NOTÆ.

tempore perierunt: est enim in Justin. instit. l. 2. de rerum divis. *Si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet.* IV. Denique, quod satis probarem, *finite crescere libere*, ne tradatis lanio, ne mutilate & in bovem exscindite: sic enim est apud Columellam, *summittere pampinum vitis, summittere sarmentum, summittere prata in fœnum*: & ubique passim, *summittere capillum, barbam*, id est, sinere ut crescant.

48. *Quamvis lapis.*] Volunt plerique omnes describi his verbis Virgilianum agrum, qui, ut innui putant Ecl. 9. 7. à colle lapidoso ad fluvium usque Mincium vicinasque paludes pertineret: adeoque nec esset frumento, nec pascuis opportunus. Ego iis non assentior: tum quod ejus agri descriptio quæ fit Ecl. 9. non sterilitatem sed ubertatem potius notet; tum quod hic frequens de Tityri gregibus, pascuis & umbraculis mentio fiat. Igitur de cæteris Mantuanorum agris locum explico. Tibi scilicet agri tui colendi & exercendi permittentur: quamvis reliqua omnis regio, tam culta prius, nunc horrescat; lapidibus, ut in pace fit, non secretis; aquis, quæ è vicinis paludibus restagnarunt, per canales non tersis: sive ob fugam possessorum, sive confusis in divisione agrorum terminis, dejectisque quibus distincti erant maceriis.

50. *Graves tentabunt pabula fœtas.*] *Fœtas & graves* conjungit, ut significet *prægnantes*: quia *fœtas* sine addito de iis etiam dici posset, quæ jam fœtum sive partum ediderunt. Immo sic Cerdanus interpungit: *Non insueta graves tentabunt pabula*: ut ad gravidas seu prægnantes referatur; *fœtas nec mala vicini pecoris contagia lædent*: ut ad eas, quæ partu jam solutæ sunt. Et vero *fœta* aliquando est *gravida, plena.* Æn. 1. 55. *Loca fœta furentibus Austris.* Æn. 2. 238. *Fœta armis*, machina equi Trojani. Aliquando est, *jam enixa*: Æn. 8. 630. *Fœtam Mavortis in antro procubuisse lupam, geminos huic ubera circum ludere pendentes pueros.*

50. *Non insueta, &c.*] Quia non cogeris, ut cæteri, exul abire in novas & insuetas regiones cum gregibus.

51. *Nec mala, &c.*] Quia ex difficultate pastionis, fames oritur in gregem, ex fame morbus, qui semper in grege contagiosus est.

52. *Flumina nota.*] Mincium, *Menzo*, de quo Ecl. 7. 13. & Padum, *le Po*, de quo Georg. 1. 482.

54. *Hinc tibi, &c.* Sensus hujus loci satis intricatus, his notis explanabitur. I. Seps quædam Virgilium inter ejusque vicinum agri limes ac terminus fuit. II. Seps illa salicibus, ut sæpe fit, constabat. III. Delectantur flore salicum apiculæ, & levi susurro semper inter pascendum fremunt, eoque ad conciliandum soporem aptissimo. IV. Apes Hyblææ figurate dicuntur pro apibus optimis: Hybla enim oppidum est Siciliæ, & mons oppido vicinus; loca melle commendatissima. V. Familiaris est Græcis hæc loquendi forma, *florem depasta*, ut Æn. 1. 593. *Os humerosque Deo similis, &c.* id est, *secundum florem, secundum os & humeros.* VI. *Salicti dicitur*, pro *saliceti. Salicetum* locus est salicibus consitus, ut *arbustum* arboribus.

Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro:
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.
TIT. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in litore pisces:
Ante, pererratis amborum finibus exul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim:
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

INTERPRETATIO.

in qua flos salicum carpitur semper à Siculis apibus, sæpe tenui murmure apum *te invitabit, ut somno indulgeas. Ex alia parte putator frondium excelso in colle cantabit ad auras. Neque tamen interim raucæ palumbes,* quæ sunt *tuæ deliciæ, neque turtur desinet queri sublimi ex ulmo. TIT. Prius igitur agiles cervi pascent in aere, & maria deserent in litore pisces aqua defectos: prius extorris Parthus potabit Ararim, aut Germania Tigrim, mutuo permutatis regionibus; quam forma illius* juventus *excidat mihi ex animo.*

NOTÆ.

58. *Palumbes.*] Columbæ sylvestres, *pigeons ramiers.* Dicitur etiam palumbus & palumba.

59. *Nec gemere aeria, &c.*] Merito hic exploditur à Salmasio & Vossio infelix Servii diligentia, qui *aeria* refert ad *turtur*, indeque definit, *turtur*, qui masculini generis ubique reperitur, esse quoque fœminini: at ex ipsa ultimæ syllabæ quantitate apparet, *aeria*, esse sexti casus, & ad *ulmo* referri.

61. *Freta.*] *Fretum* synecdoche pro mari: *fretum* enim proprie est angustum mare inter duas terras: ut *fretum Siculum*, *Gaditanum*, &c. à fervendo dictum, quod in eo mare compressum effervescat, ac veluti ebulliat.

62. *Ante pererratis, &c.*] *Parthi* oriundi è Scythis, eam Asiæ regionem occupavere, quæ ab occasu, Media; à septentrione, mari Caspio; ab oriente, Bactriana & Ariana; à meridie, Carmaniæ desertis terminabatur. Mox in imperium prope immensum evasere sub Arsacidis regibus, regna duodeviginti complexi, juxta Solinum c. 59. Romanum jugum numquam omnino subiere: sagittis formidolosi præcipue, quas inter fugiendum in insequentes retorquebant, mira arte versis equis & instaurata pugna. *Germani.*] Rheno ab occidente, Oceano & mari Balthico, à septentrione; Vistula, ab oriente; Danubio, à meridie olim circumscripti: nunc terminis ab oriente paulo angustioribus utuntur, nempe non multum porrecti ultra Oderam fluvium, *l'Oder*; à meridie vero latioribus, nempe etiam ad Alpes, quibus ab Italia dividuntur: Sylvis & paludibus ubique olim defensi, semper bellicosa gens & libertatis tenax. *Araris*] non Germaniæ, sed Galliæ fluvius, *la Saone*, oritur ex Vogeso monte, *Vauge*, in Lotharingiæ finibus; & placidissime fluens, ad Lugdunum Rhodano rapidissimo amni commixtus, cum eo in mare Mediterraneum fluit: unde Claudianus *lentus Arar, Rhodanusque celer. Tigris*] Non est in Parthia proprie dicta: sed ortus ex Armeniæ montibus, aliquanto post spatio in terras mergitur, mox erumpens auctior, per Assyriam ac Mesopotamiam in Euphratem influit, quocum in Persicum sinum defertur. *Amborum.*] Insulse Pomponius explicat de Ambis Arabiæ populis, qui nihil hic ad rem. Melius Ramus de utroque fluvio: sed optime Servius de utrisque populis, Parthis & Germanis. Porro quidam

MEL. At nos hinc, alii ſitientes ibimus Afros,
Pars Scythiam, & rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto diviſos orbe Britannos.

Interpretatio.

MEL. N*os vero hinc pulſi partim ibimus in Africam aridam, partim petemus Scythiam, aut celerem Oaxem Cretæ, aut Britannos omnino ſeparatos à cæteris populis—*

Notæ.

dam ſigillant Virgilium, quod videatur Tigrim in Parthia, Ararim in Germania perperam collocare, cùm dicat, permutatis invicem ſedibus Parthos Ararim, Germanos Tigrim prius bibituros, quàm, &c. I. Excuſant errorem aliqui ex decoro inſcitiæ paſtoralis. II. Aliqui nullum errorem agnoſcunt, aiuntque rem hic à poëta exprimi impoſſibilem, & vero duplici ex capite: non ex eo tantum, quod Germania in Parthiam, & viciſſim Parthia in Germaniam transferri non poſſit; ſed ex eo etiam, quod etſi poſſet locorum illa mutatio fieri, fieri tamen haud poſſet, ut Parthia biberet Ararim in Germania, aut Germania Tigrim biberet in Parthia: cum neque Tigris in Parthia proprie dicta, ſed in Meſopotamia & Aſſyria; neque Araris in Germania, ſed in Gallia reperiatur. III. Alii ſic explicant, ut velint, Ararim ac Tigrim, non in Germania quidem aut Parthia proprie dicta; ſed ſaltem in ſubditis Germanorum & Parthorum imperio regionibus tunc fuiſſe. Sane Parthos longo ſpatio Tigrim eſſe prætergreſſos, patet ex clade Craſſi: qui paulo ante cæſus fuerat ab iiſdem, ad Carrhas Meſopotamiæ urbem, non procul ab Euphrate. Germani autem, ut conſtat ex Cæſare l. 1. de bello Gal. ad CXX. millia, conſederant in Sequanis, quos Araris interfluit: ac licet inde pulſi ab eodem fuiſſent ultra Rhenum, id tamen de Arioviſto dumtaxat ejuſque exercitu, non etiam de pacatis & inermibus familiis, intelligi poteſt. Huic ego tertiæ opinioni acquieſco.

65. *Sitientes Afros.*] Afros, id eſt Africam. Africa mundi quarta pars, *ſitiens* dicta, quia zonæ torridæ magna ex parte ſubjecta: maribus undequaque alluitur tribus, Mediterraneo ad ſeptentrionem, Oceano ad occidentem & meridiem, Erythræo ad orientem: plane triangularis inſula, nisi eam continenti Aſiæ conjungeret aliquot leucarum Iſthmus, inter Erythræum & Mediterraneum mare interjectus; *Iſthme de Suez.*

66. *Scythiam.*] Scytharum nomine Septentrionales omnes Aſiæ populos antiqui complexi ſunt, qui vagi, ſine urbibus, tectis, & legibus, opes in armentis habebant omnes, uxores & liberos plauſtris corio tectis hinc inde circumferebant: nullum ſcelus apud eos furto gravius, Martem ſub ſpecie acinacis adorabant, ex Herod. l. 4. Tartari regionem illam nunc occupant, quæ monte Imao, qui Tauri pars eſt, fere dividitur duas in partes: quarum quæ ad occidentem eſt, Scythia ſive Tartaria citerior, & intra Imaum; quæ ad orientem vergit, ulterior & extra Imaum dicitur.

66. *Cretæ veniemus Oaxem.*] Extat fluvius hujus nominis non in Creta, ſed in Meſopotamia, de quo ſermonem hic eſſe contendit Servius, eumque *rapidum Cretæ* vocari ait, quod cretam, ſeu terram albam velocitate ſua ſecum rapiat, unde ſit turbulentus. Quod vix cuiquam ſano placeat, neque vero forma hæc locutionis uſquam legitur. Volunt alii Oaxem alterum reipſa fuiſſe in Creta: quod etſi in Geographis veteribus diſerte non habeatur, tamen conjicitur ex eo, quod Apollonius Argon. 1. 1131. Cretam vocat *tellurem Oaxida*; tum Herodotus l. 4. *Oaxi*, urbis in Creta olim regiæ, meminit: cui quidem tributum nomen ab *Oaxe* quodam Apollinis filio refert ex Varrone Servius. Quidni fluvius ejuſdem cum urbe nominis fuiſſe ibidem dicatur? quod malim vel uno auctore Virgilio affirmare, quam ad vanum inſcitiæ paſtoralis effugium cum aliis recurrere.

67. *Diviſos orbe Britannos.*] Britannia, olim Albion, inſula Europæ maxima in Oceano, Galliæ obverſa, in duas diviſa partes, Angliam & Scotiam. *Diviſos orbe.*]

En unquam patrios longo poſt tempore fines,
Pauperis & tuguri congeſtum ceſpite culmen,
Poſt aliquot, mea regna, videns mirabor ariſtas?
Impius hæc tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has ſegetes? En quo diſcordia cives
Perduxit miſeros: en queis conſevimus agros.
Inſere nunc Melibœe pyros, pone ordine vites:
Ite meæ, quondam felix pecus, ite capellæ.
Non ego vos poſthac viridi projectus in antro
Dumoſa pendere procul de rupe videbo.
Carmina nulla canam: non, me paſcente, capellæ
Florentem cytiſum & ſalices carpetis amaras.
TIT. Hic tamen hac mecum poteris requieſcere nocte
Fronde ſuper viridi, ſunt nobis mitia poma,
Caſtaneæ molles, & preſſi copia lactis:
Et jam ſumma procul villarum culmina fumant,
Majoreſque cadunt altis de montibus umbræ.

INTERPRETATIO.

Nunquamne poſt diuturnum tempus, poſt aliquot annos, reviſam cum admiratione patriam regionem, & tectum caſæ pauperis extructum è gleba, quæ *tota* erat *mea poſſeſſio. Sceleratus miles poſſidebit hæc arva tam culta, peregrinus has meſſes? Ecce quò* calamitatis *diſſentio adegit cives infortunatos: ecce propter quos ſeminavimus arva. Nunc ô Melibœe, inſere pyros, digere vineas in ordinem. Ite, ite meæ capellæ, grex olim fortunate. Non ego deinde ſtratus viridi in ſpelunca vos aſpiciam procul ſpinoſa e rupe pendere: cantilenam nullam modulabor: non tondebitis ô capellæ cytiſum florentem, & ſalices amaras, me cuſtode. TIT. Tamen poteris hac nocte quieſcere hic mecum ſuper foliis virentibus: habemus matura poma, caſtaneas molles, & multum coacti lactis: & jam ſumma pagorum tecta procul fumant, & umbræ grandiores porriguntur ex altis montibus.*

NOTÆ.

quia orbem antiqui vocabant terram continentem, quæ Oceano alluitur: unde, ut notat Vives, inſulæ Oceani extra orbem dicuntur eſſe, non item inſulæ Mediterrânei maris, ut Sicilia, Cyprus, &c.

68. *En unquam.*] Servius explicat, *nunquamne, aliquandone.* Fruterius, *an unquam* Non ſatis diligenter: ſunt enim iſta omnia dubitantis tantum & interrogantis: Virgiliana autem vox, etiam optantis, qui affectus per negationem aptius exprimetur, *nunquamne*: ut manifeſtum eſt ex Ecl. 8. 7. *En erit unquam ille dies, mihi cum liceat, &c.*

69. *Tuguri.*] Pro tugurii, ut ſupra *peculi* pro peculii: eſtque omne ædificium ruſticæ rei cuſtodiendæ conveniens, à tegendo dictum. *Cæſpite.*) Cæſpes herba eſt cum propria terra evulſa, *du gaſon. Culmen.*) Tectum, quia apud antiquos tecta fiebant è culmis, ſeu paleis, inquit Servius.

70. *Poſt aliquot, mea regna, &c.*] Locus difficilis. I. *Ariſtæ* hic communiter pro meſſibus, & meſſes pro annis capiuntur: quo exemplo dixit Claudian. 4. Coſ. Honorii *decimas emenſus ariſtas.* Non placet Germano & Cerdano: ſi enim, inquiunt, *vix unquam & longo poſt tempore*; quomodo *poſt aliquot ariſtas* ſive annos, quod breve tempus notat, rura ſua reviſurus eſt? II. Itaque iidem illi *poſt*, non præpoſitionem, ſed adverbium eſſe volunt, & interpretantur *deinde*, hoc ſenſu: nunquamne, ne longo quidem poſt tempore, dabitur hoc, ut videam mea regna, pauculas *deinde* ariſtas; id eſt, ex florenti meſſe, qualis erat cum ibi regnarem, pauculas jam ac ſteriles

aristas superstites? Sed hoc extortum videtur. III. Conjicerem ego cum Germano, *post aristas*, eadem forma dictum esse, qua ecl. 3. 20. *post carecta latebas, derriere les bleds, derriere les roseaux*, & esse descriptionem agelli Melibœi, cujus regnum constiterit in pauculis aliquot jugeribus, adjacentibus pauperi casulæ: cujus quidem tectum ita humile foret, ut vix emineret grandioribus aristis: adeoque inter eas, sive post eas, latere dici posset.

71. *Novalia.*] Dicitur hæc novalis, & hoc novale: estque terra, vel, juxta Servium, ex qua sylva recens eradicata est; vel potius in qua satum jam aliquid fuit, & quæ, priusquam alia satione renovetur, cessat per annum & requiescit: idque vulgo fit alternis annis. Ita Georg. 1. 71. *Alternis idem tonsas cessare novales.*

72. *Barbarus.*] Vel ad mores refertur, quia immitis miles; vel ad patriam, quia peregrinus: Gallus nempe aut Germanus, è veteribus Julii Cæs. militibus.

74. *Insere nunc.*] Apostrophe ironica Melibœi ad seipsum, qua indignatur se frustra laborem colendis hortis & vitibus impendisse, cum in barbarorum commoda cessuræ sint. *Nunc.*] particula ironiis & insectationi apta. Juven. Sat. 12. 57. *I nunc, & ventis vitam committe, &c. Inserere*) est surculum, vel diversi, vel ejusdem generis, sylvestri arbori immittere, ut simul coalescat, & fructus mitiores ferat, *enter*. Vide Ge. 2. 73.

79. *Cytisum.*] Genus fruticis sive herbæ, cujus species multiplex, & descriptio apud diversos diversissima. Constat greges inde imprimis pinguescere & augeri lac. In insula Cythno, quæ Cycladum una est, primo inventus memoratur, ex eaque nomen accepisse.

82. *Castaneæ molles.*] Servio, *maturæ*; Erythræo, *novæ, recentes*: male utrique: quò enim maturiores & recentiores; eo duriores. Igitur mollitiem, vel ad coctionem refer, qua edules fiunt; vel ad corticem: castanearum enim aliud genus est densiore, aliud molliore cortice, ex Nicandri interpr. Κας άνοι τὸ μὲν λίπτιμον, τὸ δ' μαλακόν. Unde & Ecl. 7. 53. *Castaneæ hirsutæ*; hic, *castaneæ molles*.

ECLOGA II.

ALEXIS.

ARGUMENTUM.

AMabat Virgilius puerum: hunc Alexidis, se Corydonis nomine dissimulat, & I. duritiem ipsi exprobrat. II. Jactat apud eum suas opes, musicæ peritiam, elegantiam formæ. III. Invitat eum in sylvas, commendatione vitæ agrestis. IV. Promittit munuscula. V. Agnoscit insaniam suam, & ad curam rei familiaris redit. Puerum hunc innuit Apuleius Apologia 1. fuisse Pollionis; Martialis l. 8. 56. fuisse Mœcenatis: nihil prohibet quominus ita sit. Prohibet vero blanditiarum ejusmodi levitas, quominus eas Octaviano dictas putem, in quem sane orbis dominum cadere ista non possunt, *delicias domini*: immo ne in Cornelium quidem Gallum, virum, ut Ecl. 10. videbitur, muneribus gravem. Quarum opinionum primam Servius, secundam Lud. Vives perperam tuentur. De tempore, quo scripta est, nihil conjici potest.

NOTÆ.

ALEXIS.]. Affine nomen Alexandro: quo fit ut in eos propendeam, qui Pollionis puerum, Alexandrum nomine, hic laudari putant. Ab ἀλέξω *arceo*, *opitulor*: seu quia puer arcebat à se Corydonem; seu quia voluptas erat ac solatium domini.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini : nec quid speraret habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat : ibi hæc incondita solus
Montibus & sylvis studio jactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,
Nil nostri miserere, mori me denique cogis.
Nunc etiam pecudes umbras & frigora captant,
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos:
Thestylis & rapido fessis messoribus æstu
Allia serpyllumque, herbas contundit olentes:
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis,

INTERPRETATIO.

Pastor Corydon amabat pulchrum Alexim, qui erat *voluptas domini : nec erat ipsi spes ulla : solummodo veniebat frequenter ad spissas fagos*, quarum *cacumen opacum* est : *illic solus fundebat inutiliter montibus & nemoribus hæc verba incomposita. O dure Alexi nullomodo curas meos cantus, nullomodo misereseis mei, adigis me demum ad mortem. Nunc ipsa pecora fruuntur umbra & frigore : nunc lacerti ipsi virides latent in vepribus : & Thestylis conterit herbas odoriferas, allia & serpyllum, messoribus fatigatis ob gravem æstum. Interim dum sequor tua vestigia, mecum ad solem ferventem raucæ cicadæ strepitant per loca arboribus consita.*

NOTÆ.

1. *Corydon*] à *κορυδὸς* vel *κορυδαλὶς alauda, alouete*. cujus frequens cantus etiam meridie, dum reliquæ aves silent : aptum nomen huic pastori, qui medio in æstu obloqui non cessat. De *fagis* Ecl. 1. 1.

4. *Incondita*.] Incomposita, sine arte, sed quasi naturali impetu. Quo sensu Donatus interjectiones, quales sunt *Ah! ô!* vocavit *inconditas* : quia ubique sunt eædem, & natura, non hominum industria proferuntur.

8. *Nunc etiam pecudes &c.*] Commendat vim amoris sui à labore, laborem ex comparatione alienæ quietis. Pecudes, inquit, lacertique vilissimi fruuntur umbra : messores æstu defessi cibo reficiunt vires : ego æstuans & impransus te quæro ; nec ullus ardorem hunc meridianum tolerare mecum potest, præter cicadas, quibus undique strepitant arbores.

9. *Spineta lacertos*.] Lacertus, & lacerta, *un laisard*, serpentis genus : ita dictum, quod pedes habeat ad humani lacerti similitudinem. *Spineta*] loca spinis horrida.

10. *Thestylis*] Hic famulæ nomen, veneficæ apud Theocritum, Idyl. 2. 1. Unde insulse derivat Servius à Latina voce *testa*, quia herbas ad cibum messorum in testaceis poculis contundebat.

11. *Allia serpyllumque*.] *Allium* oleris & bulbi genus satis notum, porris non multum absimile, *de l'ail*. *Serpyllum*] à serpendo dictum, herba serpens humi ramusculis tenuibus, & quacumque radicem agentibus, *du serpolet*.

11. *Olentes*] Ambiguum vocabulum, tam ad bonos quam ad malos odores pertinens. Ad bonos quidem, qualis est serpylli ; ad malos, qualis est alliorum. Sic apud Horat. l. 1. Sat. 2. 27. *Pastillos Rufillus olet, Gorgonius hircum : nil medium*. Contra *olidus* malam in partem ubique sumitur : ab Hor. l. 1. epist. 5. 29. *olida capræ*, à Catul. 17. 24. *olidum veternum*, &c. Idque hic omissum nolui, quod viros novi eruditos, qui *olens* malis tantum odoribus addicerent.

13. *Cicadis*.] Cicada *Cigalle*, insecti genus stridulum potius quam canorum, æstivis

Nonne fuit ſatius triſtes Amaryllidis iras
Atque ſuperba pati faſtidia ? nonne Menalcam ?
Quamvis ille niger, quamvis tu candides eſſes.
O formoſe puer, nimium ne crede colori.
Alba liguſtra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Deſpectus tibi ſum, nec quis ſim quæris, Alexi:
Quam dives pecoris nivei, quam lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:

INTERPRETATIO.

Nonne fuiſſet melius tolerare graves iras & imperioſa faſtidia Amaryllidis? Nonne fuiſſet melius tolerare *Menalcam? Licet ille fuſcus, licet tu albus ſis. O formoſe puer, ne nimis confidas colori; liguſtra humi jacent*, quamvis *candida; vaccinia colliguntur*, quamvis *nigra. Me contemnis ô Alexi, nec conſideras quis ego ſim, quam multas poſſideam oves, quam multum habeam lactis. Mille oves meæ vagantur in montibus Siciliæ.*

NOTÆ,

tantum menſibus apparens. De *arbuſtis* Ecl. 1. 40.

14. *Amaryllidis, &c. Menalcam, &c.*] Nomina puellæ & pueri, quos amaverat Corydon ſive Virgilius. Puellam, Liriam; puerum, Cebetem fuiſſe ſuſpicatur Servius, quos deinde à Mœcenate dono acceperit. Juvat conjecturam de puero, quod Menalcas niger dicatur; Cebes autem Ægyptius eſſet, adeoque ſubfuſcus. De nomine *Amaryllidis* Ecl. 1. 31. *Menalcæ* Ecl. 3. 1.

17. *Ne crede colori, alba, &c.*] Ut enim liguſtra, quamvis alba, ne humo quidem colliguntur, quia nihil habent utilitatis; vaccinia vero, quamvis nigra, in pretio ſunt, quia utilia tingendis veſtibus: ita tu quamvis candidus, negligêris propter ſuperbiam; Menalcas, quamvis niger, propter ingenuam indolem amabitur.

18. *Liguſtrum.*] Liguſtrum, *du troeſne*, arbor flores Maio menſe racematim ferens candidiſſimos.

18. *Vaccinia.*] Volunt aliqui baccas nigras, ſive acinos eſſe liguſtri, quaſi *baccinia*, quæ ſcriptorio atramento inſerviant. Alii mora agreſtia, quæ è rubo ſentis producta, ad tingendas ſervorum veſtes olim legebantur. Tamen conſtat, vel florem eſſe, vel plantam, ex hoc hujus eclogæ v. 50. *Mollia luteola pingit vaccinia caltha.* Melius igitur cum Turnebo & Salmaſio dicemus eſſe hyacinthum. I. Quia Virgilius hyacinthum Theocriti, per vaccinium, Latine reddidit Ecl. 10. 39. *Et nigræ violæ ſunt & vaccinia nigra*: plane ex illo Idyllii 10. ϗ τὸ ἴον μέλαν ἐντὶ, ϗ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος. II. Quia *vaccinium*, ſi prima ſyllaba diſſolvatur in duas, videtur deductum è Græco ὑακίνθιον *v-acindium, v-acinuum, vacinium.* III. Quia & vaccinium tingendæ ſervorum purpuræ uſui erat, ex Plinio; & hyacinthus hyſgino colori, qui purpuræ ſpecies eſt, conficiendo parabatur, item ex Plinio. Sic Salmaſ. in Solin. p. 272. & 1225. qui vaccinium ad eam hyacinthi ſpeciem refert, quæ *gladiolus* dicitur, *glayeul.* Ruellius tamen fretus ſimilitudine nominis, ad eam quam vocamus *vaciet.* Vide Ecl. 3. 62.

18. *Nigra.*] Non proprie nigra, ſed ferruginea ſunt: unde Ge. 4. 183. *ferrugineos hyacinthos.* Ferrugineus autem color eſt, non rubiginoſi quidem ferri, ut quidam volunt; ſed politi ac levigati ferri, poſtquam candefactum refrigiut, gallice dicimus *bruniſſure.* Is autem color non admodum à violaceo diverſus eſt: videturque è rubro, nigro, ac cæruleo temperatus: unde pro tribus his coloribus paſſim uſurpatur: pro rubro quidem Æn. 11. 772. *ferrugine clarus & oſtro*; pro nigro Æn. 6. 303. de Charonte, & *ferruginea ſubvectat corpora cymba*; pro cæruleo apud Plaut. in mil. 4. 4. 43. *palliolum habeas ferrugineum; nam is color thalaſſicus eſt*: id eſt marinus & cœruleus. Talis eſt hyacinthi & vaccinii color.

21. *Agnæ.*] Laus à ſexu, ætate, & numero: ex fœminis enim amplior in gre-

Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.
Canto quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis, nuper me in littore vidi,
Quum placidum ventis staret mare: non ego Daphnim
Judice te metuam, si nunquam fallit imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humiles habitare casas, & figere cervos,

INTERPRETATIO.

Lac recens nec per æstatem, nec per hyemem deest mihi Cano ea quæ Amphion Thebanus solebat canere in Aracyntho maritimo. Nec sum tam deformis, nuper vidi me e litore, cum mare tranquillum vento non moveretur. Ego non timerem Daphnim, teipso arbitro: nisi aliquando forma me decipit. Utinam velis tantummodo mecum incolere agros tibi viles, domosque parvas: & transfodere cervos ‥

NOTÆ.

gibus proventus est: ex ætatis teneritate & numero, colligitur quantus esse debeat ovium ipsarum matrumque numerus. *Siculis in montibus.*] Vel quia scena hujus eclogæ forte in Sicilia constituitur; vel quia poëta imitatur Siculum Polyphemum, qui iisdem fere verbis Galateam apud Theocritum alloquitur Idyl. 11. vel potius quia Sicilia fertilissimis abundat pabulis, unde olim Romani imperii horreum vocata est, ob vina, frumenta, & pascua. Italiæ adjacet, cui dicitur aliquando cohæsisse, ab eaque maris impetu avulsa esse. Triangularis figuræ est, unde dicta Trinacria, à tribus promontoriis quibus in mare porrigitur, ἄκρον enim *promontorium* est

22. *Novum.*] Vel recens expressum lac: vel, ut Servius paulo curiosius commentatur, lac recens à partu, sive quod recentes à partu matres primum emittunt; *colostrum* vel *colustra* dicitur: quale fuit in deliciis apud veteres. Plaut. in Pœnulo 1. 2. 154. *Meum mel, meum cor, mea colostra, meus molliculus caseus.*

22. *Amphion Dircæus.*] Jovis filius & Antiopes, quæ Lyci Thebarum regis uxor fuerat, ab eodemque repudiata, & à Dirce, cum qua Lycus secundas nuptias contraxerat, carceri inclusa; instante partus tempore à Jove liberata est, & in Cithæronem montem fugiens, ibi gemellos edidit in bivio. Hos inventos pro suis pastores educaverunt: & alterum quidem appellaverunt Zethum, à ζητεῖν *quærere*; alterum Amphionem, quod ἀμφὶ ὁδὸν *circiter viam* editus esset. Hi postea adulti matrem ulti sunt suam, occisa Dirce, quam Bacchus in fontem hujus nominis mutavit, in Bœotia, non procul Thebis. *Amphion* citharæ sono, quam à Mercurio dono acceperat, Thebarum muros extruxit. *Dircæus*, vel à Dirce occisa, vel à fonte ipso Thebano dictus.

24. *Actæo Aracyntho.*] Mons Aracynthus Vibio quidem in Attica est, quæ ἀκτὴ vocata est, unde & mons ille *Actæus*: Sed Vibio plerique omnes repugnant, & Aracynthum in Bœotia communi ferme suffragio collocant, prope Thebas, in mare prominentem: his adhærendum est. Ac unde hic vocatur *Actæus*? Probus ab *Actæone* Thebano deducit, qui circa hunc montem forte venabatur, cum à canibus, ob visam in lavacro Dianam, laniatus est: felix quidem allusio, sed parum exacta nominis etymologia. Servius melius ita vocatum putat, quasi *litoralem*: est enim ἀκτὴ *scopulosum litus*. Æn. 5. 613. *At procul in sola secretæ Troades acta*

26. *Non ego Daphnim*] Vel Mercurii filius est, formosissimus puer, qui primus dicitur pastor fuisse: vel quilibet alius pastor, forma nobilis. Nomen à δάφνη, vel etiam δαφνίς, *laurus*.

29. *Figere cervos.*] Sunt qui velint cervos esse furcas ad casæ sustentationem comparatas, sic dictas quia cervinorum cornuum similitudinem referunt. Cæsar

Hœdorumque gregem viridi compellere hibiſco.
Mecum una in ſylvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera conjungere plures
Inſtituit: Pan curat oves, oviumque magiſtros.
Nec te pœniteat calamo triviſſe labellum:
Hæc eadem ut ſciret, quid non faciebat Amyntas?
Eſt mihi diſparibus ſeptem compacta cicutis
Fiſtula, Damœtas dono mihi quam dedit olim:
Et dixit moriens, Te nunc habet iſta ſecundum.
Dixit Damœtas, invidit ſtultus Amyntas.
Præterea duo nec tuta mihi valle reperti
Capreoli, ſparſis etiam nunc pellibus albo,

INTERPRETATIO.

& ducere gregem hædorum ad hibiſcum virentem. In ſylvis ſimul mecum imitaberis Pana cantando. Pan primus in morem induxit nectere cera multas arundines: Pan protegit oves & paſtores ovium. Nec pigeat te labra atterere fiſtula. Quid non faciebat Amyntas, ut hæc eadem à me diſceret? Habeo fiſtulam conflatam e ſeptem cicutis inæqualibus, quam Damœtas quondam donavit mihi: & dixit moriens: tu nunc iſtam ſecundus poſſides. Damœtas hoc *dixit, Amyntas ſtolidus invidit. Inſuper duo capreoli inventi à me in valle, non ſine periculo: quorum pelles* ſunt *adhuc diſtincta* maculis *candidis* ---

NOTÆ.

debell. Gall. 7. *Pinnas adjecit, grandibus cervis eminentibus, qui aſcenſum hoſticum tardarent.* Melius tamen ad cervorum venationem vox illa referenda eſt: potius enim invitat paſtor Alexim ad voluptatem venationis, quam ad laborem figendarum furcarum.

30. *Compellere hibiſco.*] Hibiſcus vel Hibiſcum planta è genere malvarum ſylveſtrium, folio major & caule piloſior, *groſſe maulve.* Hanc Scaliger in notis ad Varr. refert inter paſcua perpurgantia, unde greges ait ad eam medicinæ cauſa compelli ſolitos: atque ita *hibiſco*, erit *ad hibiſcum*: ut, *it clamor cælo*, pro *ad cælum.* Stephanus vero ait in ſeminario, ita interdum hibiſcum grandeſcere, ut ex herbacea natura velut in arborem tranſeat: unde commode ſervire poſſit paſtoribus ad baculos; & ita *compellere hibiſco* [illegible] *deducere baculo.* Servius *compellere* [illegible]pretatur, *à lacte depellere & ad paſto*[illegible]*m cogere.* Elige.

31. *Pana.*] [illegible] ruſticæ & paſtoritiæ rei præſes Deus, [illegible] habuerit patrem haud ſatis conſtat, M[illegible]ium plerique dicunt. Sic appellatus à [illegible] *omne*: vel, juxta Homerum in hymnis, quia Deorum omnium delectaverat mentes cum citharam recens natus ſcite pulſaſſet: vel, juxta alios, quia naturam omnem repræſentabat; cornibus, radios Solis & Lunæ cornua; rubicunda facie, ætherem; caprinis pedibus, terræ ſoliditatem; pilis hiſpidis, terræ arbores, & feras, &c. Fiſtulam compegiſſe dicitur primus ex arundineis calamis, cum Syringem nympham, quam deperibat, ſociarum precibus mutatam vidiſſet in arundinem, unde fiſtula Græcis σύριγξ dicta.

35. *Amyntas.*] Ab ἀμύνω *ſuccurro.*

36. *Diſparibus, &c.*] Fiſtula continebatur olim ſeptem calamis, apud Theocritum etiam novem, Idyl. 8. ut vocum diſcrimina totidem imitaretur. Calami porro cera inter ſe conjuncti ea proportione decreſcebant, ut in ſummo, qua inflabantur, æquales eſſent; inæquales in imo, qua exibat ſpiritus. *Cicutam*] Scaliger vult hic plantam illam eſſe venenatam, cujus ſucco Athenienſes ad publicum mortis ſupplicium; caule autem emedullato ad muſicam uterentur, *de la cigue.* Servius putat eſſe calamorum quorumlibet internodia, ſed ſine teſte.

39. *Damœtas.*] Paſtor à δῆμος *populus* &

Bina die ficcant ovis ubera : quos tibi fervo.
Jampridem a me illos abducere Theftylis orat:
Et faciet : quoniam fordent tibi munera noftra.
Huc ades ô formofe puer, tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphæ calathis: tibi candida Nais,
Pallentes violas & fumma papavera carpens,
Narciffum & florem jungit bene olentis anethi.
Tum cafia, atque aliis intexens fuavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.

INTERPRETATIO.

quotidie exhauriunt gemina ovis ubera : hos fervo tibi. Jam dudum Theftylis conatur precibus obtinere illos a me, & obtinebit, fiquidem dona mea tibi vilefcunt. Huc veni ô formofe puer. En Nymphæ offerunt tibi lilia plenis caniftris : alba Nais tibi colligens violas pallidas & papaverum cacumina, addit narciffum & florem anethi odoriferi : deinde mifcens cum cafia & aliis herbis dulcibus, mollia vaccinia ornat calthis croceis.

NOTÆ.

ἔτεος luctus. Cujus fiftulàm commendat Corydon, & quia morientis munus, & quia Amyntæ invidiam meruit.

46. *Nymphæ.*] A lymphis five aquis dictæ, ut quidam volunt ; vel potius lymphæ a nymphis. Proprie certe funt fœminea illa numina, quæ aquis præerant : & juxta Paufaniam in Phocicis, non immortalia quidem, fed longiffimi & pene innumerabilis ævi putabantur. Præerant autem aquis fluvialibus *Naiades*, five *Naides*, a νάειν *fluere* ; marinis *Nereides*, Nerei & Doridis filiæ. Tamen variis terræ locis tributæ funt etiam fuæ. Montibus *Oreades*, ab ὄρος *mons* ; fylvis *Dryades*, a δρῦς *arbor, quercus* ; fingulis arboribus *Hamadryades*, ab ἅμα *fimul*, & δρῦς *arbor*, quia cum iifdem arboribus occidebant ; hortis & lucis *Napææ*, a νάπη *faltus, viretum* ; pratis *Limoniades*, a λειμὼν *pratum*; ftagnis *Limniades*, a λίμνη *ftagnum*.

46. *Calathis.*] Græcum eft κάλαθος, Latine *caniftrum, qualum, qualus, quafillum, quafillus*. Calathi forma patenti lilio fimilis, quod ita defcribit Plin. l. 21. c. 5. *Foliis foris ftriatis, & ab anguftiis in latitudinem paulatim fefe laxantibus, effigie calathi, refupinis per ambitum labris.*

47. *Pallentes violas.*] Plin. l. 21. 6. Violas ait, alias effe purpureas, alias luteas, alias albas : ad albas revocantur pallentes, quas elegit Corydon, ut amantium tinctas colore. Horat. enim l. 3. od. 10. 14. *Et tinctus viola pallor amantium.*

47. *Papavera.*] Papaver, Narciffus, & Anethum. *de l'anet*, pulcherrimi pueri fuerunt, qui, juxta Servium, in flores fuorum nominum converfi funt : quos dum offert Corydon, Alexim quafi admonet, ne ipfe tale aliquid ex amore olim patiatur. De *Narciffo* quidem nota eft fabula. Fuit Cephifi Bœotiæ amnis, & Liriopes nymphæ filius : quem prædixerat Tirefias tandiu victurum, quandiu a fui confpectu abftineret. Is cum Echus nymphæ amorem fprevifset, fuamque in fonte imaginem confpexiffet, amore fui contabuit, & in florem cognominem eft mutatus. De *Anethi* autem & *Papaveris* metamorphofi nihil apud veteres legi.

49. *Tum cafia.*] Cafia multiplex. I. Frutex cinnamomo affinis, odorato cortice, *de la canelle*. II. Fiftula cujus medulla medicinalis eft, *de la caffe*. III. Herba coronaria, quam etiam Cneorum ex Hygino Plinius vocat l. 21. c. 9. Cneorum autem album, *Lavendulam* ; nigrum, *Rofmarinum* effe putat ibib. Dalecampius. De hac tertia fpecie folum hic fermo eft, fi quidem Virgilius eam herbis intexit.

50. *Vaccinia caltha.*] De *Vacciniis* fupra v. 18. *Caltha* flos lutei five crocei coloris, Galliæ, *le fouley*, quafi *folfequium*, quia præfertim cum tenerior eft ad folem inflectitur.

51.

Ipſe ego cana legam tenera lanugine mala,
Caſtaneaſque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna: & honos erit huic quoque pomo:
Et vos o lauri carpam, & te proxima myrte,
Sic poſitæ quoniam ſuaves miſcetis odores.
Ruſticus es Corydon, nec munera curat Alexis:
Nec, ſi muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu quid volui miſero mihi? floribus Auſtrum
Perditus, & liquidis immiſi fontibus apros.

INTERPRETATIO.

Ego vero colligam poma molli lanugine albentia, & nuces caſtaneas quas mea Amaryllis diligebat. Adjungam pruna flava, & laus erit quoque huic fructui. Et vos decerpam ô lauri, & te myrte huic *vicina, quia ita junctæ gratos odores emittitis. Agreſtis es ô Corydon, nec Alexis movetur tuis donis; & ſi contendas donis, Iolas non cedet tibi. Heu! miſer, quid feci? immiſi Auſtrum floribus, & apros puris fontibus, imprudens!*

NOTÆ.

51. *Cana legam, &c*] Mala intelligit Cydonia ſive Coronea, *des coins*, ut ex canitie & lanugine colligitur: item ex fragmento Petronii, quod ex hoc loco manifeſte expreſſum eſt.

Sordent velleribus hirſuta Cydonia canis
Sordent hirſutæ munera caſtaneæ:
Nolo nuces Amarylli tuas, nec cerea pruna;
Ruſticus hæc Corydon munera magna putet.

52. *Caſtaneaſque nuces.*] Nux, genus eſt fructuum omnium qui duriore corio muniri ſunt: ſpecies ſunt, avellanæ, amygdalæ, juglandes, caſtaneæ, &c.

53. *Cerea pruna.*] Cerea, vel ob mollitiem, ut Horat. de A. P. 163. *Cereus in vitium flecti.* Vel ob colorem croceum, ut in Priapeis, *magiſque cera luteum nova prunum.*

53. *Honos erit huic pomo*] commendatione accipientis Alexidis: ſicut caſtaneis, ob amorem Amaryllidis.

54. *Et vos ô lauri.*] Laurus Apollini ſacra, vel quia perpetua virens coma perpetuam hujus numinis, & imberbem juventutem, repreſentat: vel quia Daphne, Penei Theſſaliæ fluminis filia, ab Apolline adamata, in hanc arborem converſa eſt.

54. *Proxima myrte.*] Myrtus perpetuo quoque virens, Veneri ſacra, vel quia propter odorem accommoda eſt ad delicias; vel quia maris litoribus gaudet, unde & Venus orta. *Proxima* lauro, vel ſitu, vel odore, vel etiam dignitate, quia laureæ coronæ Romæ uſui fuerunt in triumpho; myrteæ in ovatione, quæ minor triumphus erat, in equo, non in curru.

56. *Ruſticus es.*] In Roman. cod. *ruſticus eſt.* Hoc ſenſu: O Corydon, ruſticus eſt Alexis, ſimplex, & nimiæ verecundiæ, qui donis non movetur: quomodo Helena in heroïcis Ovidii, epiſt. 16. 13. *Ruſtica ſim ſane, dum non oblita pudoris.* Præſtat tamen vulgata lectio *ruſticus es*, ut ad Corydonem ſeipſum increpantem referatur: ſintque tria amoris impedimenta, Corydon ignobilis, Alexis munerum negligens, rivalis Iolas muneribus potentior.

57. *Iolas.*] Pueri vel herus, vel amator dives: forte ab interjectione ἰὼ, quæ modo lætitiam, modo luctum ſignat; aut ab ἴωλον, quod Heſych. *nigrum* interpretatur.

58. *Eheu! quid volui, &c.*] Multiplex explicatio. I. Lud. Vivis: Inanem operam ſumo, fundo carmina ſurdis auribus; perinde ac ſi flores ventis rapiendos exponerem, aut puram aquam ſuibus proculcandam; II. Nannii: Res meas florentes hoc amore corrupi. Quam ſententiam hic duplici proverbio, ventorum & porcorum; deinde expreſſis verbis exponit: *quæ te dementia cœpit? ſemiputata tibi, &c.* III. Abrami melior, quia finitimis verſibus cohærentior: Quænam vox excidit mihi, cum Iolam nominavi, & munerum feci mentionem? Alexis enim, ſi me audierit, Iolam ditiorem ſane mihi præponet.

58. *Auſtrum.*] Auſter ſive Notus, ventus

Quem fugis, ah, demens! habitarunt dii quoque sylvas,
Dardaniusque Paris: Pallas quas condidit arces,
Ipsa colat: nobis placeant ante omnia sylvæ.
Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam:
Florentem cytisum sequitur lasciva capella:
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras:
Me tamen urit amor, quis enim modus adsit amori?
Ah Corydon, Corydon, quæ te dementia cœpit?
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est,
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit Alexis.

INTERPRETATIO.

AH! stulte. Quem fugis? Dii ipsi incoluerunt nemora, & Paris Dardani nepos. Pallas incolat ipsa urbes quas extruxit: nobis vero sylvæ placeant præ cæteris rebus. *Ferox leæna sectatur lupum, lupus ipse capellam, petulans capella sectatur cytisum: te Corydon* sectatur, *ô Alexi: unusquisque sua voluptate rapitur. Vide*, en *juvenci referunt domum aratra jugo sublevata: & sol occidens auget crescentes umbras: me tamen amor inflammat: nam quis* potest *esse finis in amore? Ah! Corydon, Corydon, quænam insania te occupavit? Habes in ulmo frondosa vitem media ex parte recisam: quidni saltem conaris texere vimine, aut junco flexili, aliquid* earum rerum, *quarum eget vita rustica? reperies alium, si hic Alexis te despicit.*

NOTÆ.

a meridie flans Italis & Græcis, nobis item quibus mare ad meridiem est, transmarinus: adeoque inter eundum magnos humores e mari colligens, quibus infert floribus & valetudini perniciem. Quod secus fit apud Palæstinos, ut notat Nannius: iis enim mare ad occidentem est, adeoque Auster innocuus & salubriter calidus. Quare Salomon hunc in hortos suos invitat. Cantic. 4. 16. *Surge Aquilo, & veni Auster, perfla hortum meum, & fluent aromata illius.* Idem eadem de causa Libycis serenus est, αἴθριος, ex Arist. in Meteor. & Ægyptiis aridus, ξηρός, ex Philone l. 1. de vita Mosis.

60. *Dii quoque sylvas.*] Apollo scilicet, cum Admeti gregem pavit, cœlo pulsus ob cædem Cyclopum, qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum Phaetonta filium Apollinis.

61. *Dardaniusque Paris.*] Priami & Hecubæ filius: a patre expositus in sylvis, quia cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum. Itaque educatus inter pastores, in agonali certamine, quod ad Trojam celebrabatur, cum Hectorem vicisset, & ab eodem irato prope esset occidendus, pro ejusdem fratre agnitus est. Cætera passim in Æn. *Dardanius*] id est Trojanus, a Dardano Electræ Jovisque filio, primo urbis conditore, quæ de ejus nomine dicta est primo Dardania; a Troe deinde Troja.

61. *Pallas, quas, &c.*] Pallas, nata e cerebro Jovis, armata & hastam quassans: unde nomen habuit a πάλλω *quatio.* Artium Dea, prima ædificiorum inventrix & apud Athenienses conditrix habita ejus arcis, quæ ἀκρόπολις est dicta, quia in summa urbis parte posita erat. De *Cytiso.* Ecl. 1. 79.

66. *Aspice, aratra, &c.*] Colligit animum Corydon, & ex occasu solis, & cessatione operum rusticorum, agnoscit jac-

turam temporis & insaniam amoris sui: Mox illud quasi exprobrando sibi objicit, *me tamen urit amor: quis enim modus*, &c. Tum negligentiam sibi suam ponit ob oculos: *semiputata tibi*, &c. Denique ad saniora consilia præ desperatione mentem revocat. *Quin tu aliquid*, &c.

71. *Quorum indiget usus.*] Quæ postulat usus, & consuetudo quotidiana vitæ rusticæ: ut sunt nassæ, crates, calathi.

72. *Detexere.*] Non minuendi, sed augendi verbum: estque *perfecte texere.* Sic Plautus in Pseud. 1. 4. 7. *Neque exordiri primum unde occipias habes, neque ad detexundam telam certos terminos.*

73. *Alexis.*] In quibusd. codic. *Alexim*: idque elegantius puto, & ad exemplar Theocriti expressius *εὑρήσεις Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν. Invenies Galateam forte & pulchriorem aliam.* Idyl. 11. 76.

ECLOGA III.

PALÆMON.

ARGUMENTUM.

Est amœbæa contentio inter Menalcam & Damœtam pastores: ac primo continet jurgia, deinde musicum certamen, denique judicium Palæmonis de utroque: unde a judice Palæmone nomen habet. Vives allegoricam hanc eclogam putat: & Virgilium, sub persona Damœtæ; poetam ex ejus obtrectatoribus aliquem, sub persona Menalcæ agnoscit.

Amœbæum vero carmen, *alternum*, sive *reciprocum* est, ἀμοιβαῖον: hujus lex est: ut, qui posterior dicit, aut majora dicat, quam qui prior; aut certe paria: sensu, vel eodem, vel diverso: alioqui victus habeatur.

Tempus editæ hujus eclogæ erui potest ex his ejusdem versibus. *Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, musam: Pierides vitulam lectori pascite vestro. Pollio & ipse facit nova carmina, pascite taurum, &c.* Hæc enim tauri & vitulæ mentio facit, ut credam, scriptum hoc opus fuisse tum, cum Asinius Pollio, missus a M. Antonio ad expeditionem Dalmaticam adversus Parthinos, inde reversus esset victor, & jam triumphi apparatus fierent. Hujus autem pompæ pars erat non ultima, deductio taurorum, aliarumque victimarum, pendentibus vittis, deauratisque cornibus: quæ Jovi Capitolino mactandæ a triumphante offerebantur. Præscribit igitur poeta bucolicus, ut taurus & vitula ad sacrificia Pollionis triumphalia saginentur: idque præscribit Musis ipsis: quia Pollio non solum bello, sed literis etiam & poesi clarus fuit. *Ecl. 4. in argum.* Porro cum triumphus ille notetur in Fastis, ad 8. Kal. Nov. A. V. C. 715. scripta fuit hæc ecloga circa medium Octobrem illius anni; qui fuit Virgilii 31. desinens, aut 32. incipiens. Hæc quanquam levis conjectura, non inutilis tamen quibusdam videbitur.

NOTÆ.

Palæmon.] Nomen deductum a παλαίω, *luctor*, *palæstra certo.*

MENALCAS, DAMOETAS, PALÆMON.

ME. DIc mihi Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
DA. Non, verum Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.
ME. Infelix o semper ovis pecus, ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur;
Hic alienus oves custos bis mulget in hora:
Et succus pecori, & lac subducitur agnis.
DA. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus & qui te, transversa tuentibus hircis;
Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

INTERPRETATIO.

MEN. O *Damœta, dic mihi, cujus* sit *grex* iste? *an Melibœi?* DAM. *Minime. sed* Ægonis est: *Ægon mihi nuper* illum *commisit.* MEN. *O oves, pecudes semper infaustæ! dum* Ægon *ipse Neæram demulcet, ac timet ne illa me anteponat ipsi: mercenarius iste pastor* Damœtas *lac ovibus exprimit, bis singulis horis; & succus subripitur gregi, & lac agnis.* DAM. *Memineris tamen ista cautius esse viris exprobranda. Scimus & qui te* corruperint, *hœdis oblique spectantibus; & quo in delubro: sed Nymphæ mites riserunt.*

NOTÆ.

MEnalcas] a μένος *robur*, vel, μένω *duro, maneo*; & ἀλκὴ *auxilium*: quasi, *robore auxilium ferens*; vel, *constanter auxilium ferens. Damœtas*] Ecl. 2. 37.

1. *Cujum pecus.*] Antiquum nomen, *cujus, cuja, cujum.* Terent. in Eun. 2. 3. 29. *Virgo cuja est!* Plaut. in Curcul. 2. 1. 14. *Cujam vocem audio?* Idem in Rud. 5. 4. 39. *Argentum pro istisce ambabus, cujæ erant, domino dedi.* Quarum vocum loco, nunc solum in usu est genitivus *cujus.*

2. *Ægon.*] Pastor rivalis Menalcæ in amore Neæræ, & herus Damœtæ: cui curam gregis commiserat, ut amori vacaret liberius. *Ægon* ab αἴξ αἰγὸς *capra. Neæra*] a νηδὺς *sumen, abdomen. Melibœus*] Ecl. 1. sub initium.

3. *Infelix o semper oves pecus.*] Triplex interpretatio. I. Servii pessima: O infelix pecus, semper ovis, id est, semper imbecille futurum. II. Rami paulo melior: O semper infelix pecus ovium; ita ut *ovis* in genitivo sit singulari, pro plurali *ovium.* III. reliquorum sincerior: O ovis, quæ semper eris pecus infelix! ita ut, *infelix pecus*, sit appositio: idque firmant quidam cod. ubi non *ovis*, sed *oves* legitur, teste Nannio. *Infelix semper* dicitur: & propter pastorem, qui, ut vacet amoribus, curam ejus abjecit; & propter custodem, a quo exhauritur & expilatur.

6. *Et succus pecori, & lac.*] Idem lac, qui matribus quidem nativus est succus; fœtibus autem, sive agnis, alimentum. Notetur hic defectus synalœphæ.

7. *Parcius ista viris, &c.*] Scito moderatius & cautius ea esse exprobranda viris, & pudicis; iis præsertim, qui te mollem & corruptum sciunt. Servius non insulse explicat, & interpungit aliter: *Parcius: ista viris tamen objicienda memento. Novimus, &c.* hoc est: Parce quicquam mihi exprobrare: si tamen exprobres, memineris ea esse ejusmodi, quæ viro objici possint: at novimus tua scelera viro indigna.

8. *Transversa tuentibus hircis.*] Servius *hirquis* legit, & *hirquos* explicat, angulos oculorum, in quos retorti oculi, libidinem notent. Alii simplicius de *hircis* intelligunt, libidinosis eo usque animalibus, ut iis etiam dicantur invidere, quos libidini indulgentes viderint; transversim autem tueri, invidiæ signum est. *Transversa* posuit, pro *transversim*; neutrum plurale, pro adverbio Græco more. Sic Æn. 9. 125. *Cunctatur & amnis, rauca sonans*: pro, *rauce sonans.*

9. *Sacello.*] Sacellum, locus sacer numi

ME. Tum credo, quum me arbustum videre Myconis
Atque mala vites incidere falce novellas.
DA. Aut hic ad veteres fagos, quum Daphnidis arcum
Fregisti & calamos, quæ tu perverse Menalca,
Et quum vidisti puero donata, dolebas;
Et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
ME. Quid domini facient, audent quum talia fures?
Non ego te vidi Damonis pessime caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et quum clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre coge pecus: tu post carecta latebas.
DA. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit: & mihi Damon
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.

INTERPRETATIO.

MEN. *Tunc, puto,* riserunt, *cum viderunt me amputare improba falce arbores, & novas vineas Myconis. DAM. Vel hic prope fagos antiquas, quando rupisti arcum & sagittas Daphnidis: quæ tu, maligne Menalca, quando vidisti data esse puero* illi, *& invidebas; & perjisses, nisi damnum aliquod* ipsi *intulisses. MEN. Quid faciat herus* Ægon: *siquidem* servus *furax audet talia* mihi dicere? *Nonne ego te vidi, nequissime, caprum Damonis dolo furari, Lycisca multum latrante? Et cum clamarem: quem in locum fugit ille, Tityre collige gregem: tu delitescebas post carecta. DAM. An ille canendo superatus mihi non reddidisset caprum, quem avena mea meruerat cantilenis? si ignoras, caper ille ad me pertinebat, & ipse Damon id fatebatur, sed dicebat se non posse reddere.*

NOTÆ.

ni, parva ædicula: sæpe, præsertim apud rusticos, antrum erat. Censorinus in præf. de die nat. *Cum agros atque urbes Deorum munere possiderent: partem quandam templis sacellisque, ubi eos colerent, dedicaverunt.* *Nymphæ*] Vel Dryades, vel Napææ. Nemesian. Ecl. 2. 20. *Quæ colitis sylvas Dryades, quæque antra Napææ.*

10. *Tum credo, cum, &c.*] Ironice loquitur, & scelus alienum quasi de se narrat; sed eo vultu & nutu, ut reipsa Damœtam ejus auctorem esse intelligatur. *Arbustum*] locus est arboribus consitus ad fulciendas vites, quæ ideo *arbustivæ* a Columella dicuntur. Hinc patet *arbustum*, non arbusculas esse, ut jam ostendimus Ecl. 1. 40. *Myconis.*] Ecl. 7. 30. *Daphnidis.*] Ecl. 5. in arg. pastorum & rusticorum nomina.

16. *Quid domini, &c.* Quid faceret in me Ægon, herus tuus, rivalis meus; cum tu, servus & fur, talia in me probra jactes? Ejus furtum jam commemoravit, nempe lac subductum agnis: adjicit & aliud, Damonis abductum caprum.

17. *Damonis.*] Nomen a δαήμων, *peritus.*

18. *Lycisca.*] Canis ex lupo & cane editus, a λύκος *lupus*, & κύων *canis.*

20. *Carecta.*] Locus ubi multæ sunt carices. *Carex* planta est foliis arundineis, longis, acuminatis, quorum ex medio caules assurgunt tenues, qui desinunt in paniculas. De ea Ecl. 3. 231. *Et carice pastus acuta.* Gallico nomine caret, ad arundines tamen referri potest: & cathedris texendis, junci instar, apta dicitur. *De Tityro.* Ecl. 1. in argum.

21. *An mihi cantando.*] Paulatim a jurgiis ad cantus mentionem deflectit, ut certamini occasionem præbeat. De *fistula* Ecl. 1. 2. & Ecl. 2. 36.

MEN. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cera
Juncta fuit? non tu in triviis indocte solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?
DAM. Vis ergo inter nos, quid possit uterque vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fœtus)
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
MEN. De grege non ausim quicquam deponere tecum.
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca:
Bisque die numerant ambo pecus, alter & hœdos.
Verum, id quod multo tute ipse fatebere majus,
Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam

INTERPRETATIO.

MEN. *Tu illum canendo* vicisti? *aut unquam avenam habuisti cera compactam? Nonne tu, imperite, solebas rauca cicuta spargere in plateis miserabiles cantilenas?* DAM. *Visne igitur ut privatim probemus, quid uterque nostrum valeat alterno carmine: ego hanc juvencam do pignori: ne fortasse rejicias, bis mulgetur, geminos vitulos educat lacte: tu dic quo pignore mecum contendas.* MEN. *De grege non ausim collocare quicquam in sponsione tecum: habeo enim domi patrem, habeo novercam difficilem: & bis quotidie recenseat uterque gregem, alteruter vero hœdos. Ac, si quidem tibi placet stultum esse, opponam, id quod tu ipse fateberis esse longe pretiosius, calices* ---

NOTÆ.

25. *Cantando tu illum?*] Supple *vicisti*: reticentia ad subsannationem: ut hæc prius v. 8. ad honestatem, *novimus & qui te*, supple *corruperint*: & ista ad furorem & impetum Æn. 1. 139. *Quos ego*, supple *si corripuero*.

25. *Aut unquam tibi fistula cera, &c*] Negat eum habere fistulam illam nobilem, septiforem: non negat habere ignobilem, *μοναυλον*, simplicem, atque unius calami, e cicuta, e stipula, de quo genere ecl. 2. 36. At enim. *Non tu in triviis, &c.*

26. *In triviis.*] *Bivium, trivium, quadrivium*, locus in quem duæ, tres, quatuorve concurrunt viæ. Rustici per trivia ululare certis diebus solebant, & flebile aliquid cantillare in honorem Dianæ, sive Proserpinæ: idque ad imitationem Cereris, eam a Plutone raptam per trivia cum clamore vestigantis. Unde Diana dicta *Trivia*; sive ex illis clamoribus; sive, ut ait Varro, quod ejus simulacrum in triviis apud Græcos poneretur.

29. *Vitulam.*] Proprie *juvencam*, siquidem jam fœtus binos enixa est. Sic ecl. 6. 47. Pasiphaen *virginem* vocat, pro muliere quæ jam viro sit conjuncta. *Vitula* nempe hic, & illic *virgo* a viridiori ætate, blandiori nomine appellantur.

29. *Ne forte recuses.*] Vel sensus est: Ne forte recuses mecum gratis & ludi tantum causa certare, vitulam in pignus depono; ut saltem lucri spe ad certamen movearis. Vel: ne forte, quia vitulam nominavi, pignus quasi leve rejicias; binos fœtus alit, &c.

30. *Ad mulctram.*] *Mulctra, mulctrum, mulctrale*, vas rusticum excipiendo lacti comparatum: *Mulctra* etiam dicitur pro *mulctu*, sive ipsa actione mulgendi.

34. *Bisque die, &c.*] I. Servius sic explicat, ut *alter* ad novercam referat: adeoque recensionem totius pecoris videatur uni patri tribuere. Male, tum quia *ambo* pecus numerant, ergo non solus pater: tum quia *alter* ad masculinum genus pertinet, ergo non ad novercam II. Cerdanus sic: ambo pecus numerant; *alter*, id est pater, seorsim hœdos. III. Nannius vero, quem sequimur, sic: ambo pecus, id est, matres numerant; *alter*, id est alteruter, hœdos, id est fœtus; eo quod ad majorem numerum bini custodes adhibendi sint, ad minorem unus sufficiat.

36. *Insanire.*] Supple, carmina compo-

Fagina, cœlatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis,
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.

INTERPRETATIO.

confectos *e fago, opus incisum a præstantissimo Alcimedonte: in quibus vitis flexuosa, superadjecta torno facili, implicat racemos* pendentes *ex alba hedera.*

NOTÆ.

nendo, inquit Servius, quia poetæ dicuntur insanire: quo quid ineptum magis? Melius supple, mecum certando, qui te multo doctior sum.

37. *Fagina.*] Vasa e fago, *de hestre*, juxta Plinium l. 16. 38. fuere aliquando in honore, & in usu sacrorum: recensentur tamen a poetis in pauperum supellectili. Ovid. Fast. 5. 522. *Terra rubens, crater; pocula, fagus erat.*

37. *Cœlatum.*] Impressum, incisum, per cavitatem exsculptum, a κοῖλον *cavum*: unde & cœli nomen per *œ* scribendum est: sive pro superiore illa mundi parte, sive pro scalpro sumatur.

37. *Alcimedontis.*] Sculptoris nomen, ab ἀλκὴ *auxilium* & μέδω *rego*, *curo*: nomen heroi, quam sculptori, aptius.

38. *Lenta quibus &c.*] Salmasius & Cerdanus duplicem hic artem agnoscunt, tornaturam & cœlaturam: aiunt quippe, vitem, corymbos, hominum figuras, torno fieri non posse, quo ligna teruntur tantum & levigantur; sed solius cœli sive scalpri opus esse, quo, sive ligna, sive metalla, inciduntur & excavantur. Hi locum istum ita explicant, ut velint *quibus* esse ablativi casus; *torno* dativi, hoc pacto: *in quibus lenta vitis per cœlaturam addita est torno, sive materiæ jam tornata.* Ego I. vix putem *tornum* pro materia tornata Latine dici. II. Video, *toreumata*, quæ proprie in veteribus gloss. exponuntur, *opera torno rasa*, sumi promiscue a probatissimis scriptoribus pro cœlato opere: cujusmodi sunt calices, crateres, signa hominum ac ferarum exeuntia extantiaque. Sic Martialis l. 4. 39. *Solus Phidiaci toreuma cœli.* Sic Cicero frequenter in Verr. eodem sensu. III. Plinius l. 34. 8. artis toreutices inventorem memorat Phidiam, consummatorem Polycletum: quos, sculptores ac statuarios, non solum tornatores, fuisse constat. Unde existimo, licet exacte cœlaturam excludere videatur tornus; usu tamen esse factum, ut etiam includeret, & pro cœlo & scalpro quandoque sumeretur, ut hoc loco. Favet insuper etymon, *tornus* enim a τείρω, vel τείρω τέτορα, *tero*, *trivi*: teritur autem materia non solum cum versando raditur, sed & cum repetita scalpri impressione inciditur.

38. *Torno facili.*] I. *Facile* alii explicant, *rude*, & facili nec longiori opera elaboratum. II. Alii, *versatile*, quemadmodum Virg. Æn. 8. 310. *Facilesque oculos fert omnia circum.* III. Alii, *facile obsequens*, & ad ligni teneritudinem referunt, quemadmodum Tibul. 1. 1. 40. *Pocula de facili composuitque luto.* Tertiis accedo.

39. *Diffusos hedera.*] Sic interpretati sumus, ut vitem & hederam simul implexas posuerimus Contra Nannius putat hederam solam fuisse, vitemque accipit hoc loco pro ipso hederæ vimine, quod *viticula* vocatur a Plinio; hederam vero pro foliis, hoc sensu: vimen hederaceum implicat foliis pallentibus corymbos suos. Utraque explicatio admitti potest. *Hedera*] *du lierre*, duplex: alba, quæ hic pallens; & nigra. Ideo poculis una cum vite insculpta, qua Baccho sacra utraque est.

39. *Corymbos.*] κόρυμβος: Isidoro, est annulus in hedera, quo proxima quæque comprehendit atque alligat: sed Plinio, est racemus hederæ in orbem circumactus, cui sit potius fides. Corymbus primo appellatus est, subrectio quædam & suggestus capillorum in Atticorum capite: unde derivat Vossius a κάρα *caput*, unde & κόρυς *galea*.

In medio duo ſigna, Conon: & quis fuit alter
Deſcripſit radio totum qui gentibus orbem?
Tempora quæ meſſor, quæ curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, ſed condita ſervo.
DAM. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum eſt anſas amplexus acantho:
Orpheaque in medio poſuit, ſylvaſque ſequentes.
Necdum illis labra admovi, ſed condita ſervo.
Si ad vitulam ſpectes, nihil eſt quod pocula laudes.
MEN. Nunquam hodie effugies: veniam quocunque vocaris.

INTERPRETATIO.

IN medio duæ ſunt effigies, Conon: & quis fuit alter, qui virga diſtribuit populis totum mundum, & tempora quæ eſſent apta meſſori, quæ curvato aratori? Neque adhuc illos calices *labiis attigi, ſed ſervo abditos. DAM. Mihi quoque idem Alcimedon fabricavit duos calices, & anſas circumambiit acantho flexili, & locavit in medio Orpheum & arbores ſequentes. Neque adhuc illos labiis attigi, ſed ſervo abditos.* Si tamen *ad juvencam reſpicias, non eſt cur calices æſtimes. MEN. Nullatenus hodie evitabis* certamen, *deſcendam ad quaſcumque conditiones* me *adduxeris.*

NOTÆ.

40. *Conon.*] Non dux ille celebris Athenienſium, de quo Plutarchus in Lyſandro: ſed nobilis mathematicus, patria Samius, qui in gratiam Ptolemæi Evergetæ Ægypti regis, comam Berenices ejus conjugis inter ſidera finxit eſſe relatam: ut habet Callimachus in epigr. quod a Catullo Latine redditum extat. De Cononis illius peritia, & morte, mentio frequens eſt apud Archimedem, ejus æqualem & amicum; immo, ut opinatur Pomponius, etiam diſcipulum: præſertim in præfat. operis *de ſpiralibus*, ad Doſitheum.

40. *Et quis fuit alter &c.*] Oblitus paſtor mathematici alterius, ſeipſum interrogat; & non occurrente nomine, perſonam deſcribit ab operibus, iis maxime, quæ ad agreſtem uſum pertinent: qualis eſt diviſio temporum ſationis, & arationis. *Alter* autem ille, vel Aratus eſt, poeta Solenſis, qui ſcripſit Græce *Phænomena*, ſive morum ſitumque ſtellarum: quo quidem opere ſic Romani delectati ſunt, ut illud Cicero adoleſcens, Claudius item & Germanicus, Latinum reddiderint. Vel Heſiodus eſt poeta, ex Aſcra, Bœotiæ oppidulo; qui inter alia ſcripſit *Opera & dies* ſive *Georgica*: quanquam Heinſius duplex opus eſſe exiſtimat, quorum ultimum periit. Vel denique probabilius Archimedes, Cononis, vel diſcipulus, vel ſaltem amicus: celebris ante alios mathematicus & bellicarum machinatum inventor: qui in expugnatione Syracuſarum, ab ignoto Marcelli victoris milite interfectus eſt, cum figuras in arena deſcriberet.

41. *Radio.*] Radius virga eſt, ſive baculus mathematicus, quo variæ cœli terrarumque partes aſſignantur, & figuræ in arena deſcribuntur. Dicuntur, & rotarum radii; & radii, ea inſtrumenta, quibus textores telam faciunt: omnia a radii Solaris ſimilitudine, qui oblongus in acumen deſinit.

45. *Acantho.*] Acanthus herba eſt longo latoque & flexuoſo folio, *branche urſine*: capitulis columnarum, in ordine Corinthio, adhiberi ſolita ad ornatum: unde Romanis *marmoraria* dicta eſt, auctore Fuſchio.

46. *Orpheaque.*] Orpheus Thrax, Apollinis & Calliopes filius: lyram a patre, aut a Mercurio acceptam ita ſuaviter impellebat; ut fluminum ſiſtere curſus, & ſylvas feraſque trahere dictus ſit. Ejus cum Eurydice amores, profectionem ad inferos, & mortem, lege Georg. 4. 454.

49. *Nunquam hodie effugies &c.*] Quodnam

Audiat hæc tantum vel qui venit, ecce Palæmon.
Efficiam posthac ne quenquam voce lacessas.
DAM. Quin age si quid habes: in me mora non erit ulla,
Nec quemquam fugio, tantum vicine Palæmon
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.
PAL. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herba:
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos.
Nunc frondent sylvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe Damœta, tu deinde sequere Menalca.
Alternis dicetis: amant alterna Camenæ.
DAM. Ab Jove principium musæ, Jovis omnia plena:
Ille colit terras, illi mea carmina curæ.

INTERPRETATIO.

Tantummodo, idem ille qui venit, ea audiat. En Palæmon. Faciam ne deinceps ullum cantu provoces. DAM. Ergo age, si habes aliquid, ego nullomodo morabor: neque ullum recuso judicem. Unum precor, o Palæmon mi *vicine: id animo penitus defige, res est non levis. PAL. Canite, siquidem sedimus in tenero gramine: & nunc omnis arbor, nunc omnis campus parit: nunc virescunt nemora, nunc annus pulcherrimus* est. *Incipe, o Damœta; tu deinde succedes, o Menalca: vicissim canetis, vicissitudo Musis placet. DAM. A Jove ducamus initium, o Musa: omnia plena* sunt *Jove: ille fœcundat terras, ille curat meos versus...*

NOTÆ.

nam vero effugium captare videtur Damœtas? hoc scilicet: deposuerat juvencam, negaverat Menalcas se ob patris metum posse juvencam deponere, & pocula obtulerat: hærebat tamen in sponsione juvencæ Damœtas, *si ad vitulam spectes, nihil est &c.* adeoque videbatur certamen subterfugere, quod hac sponsione admitti a Menalca non poterat. Ergo Menalcas, ne adversarius effugiat, admittit juvencæ conditionem, deposito per spem victoriæ patris & novercæ metu. *Veniam quocumque vocaris.* Unde arbiter Palæmon, de præmio deinde judicium ferens, nullam poculorum, sed juvencæ dumtaxat mentionem facit. *Et vitula tu dignus, & hic.*

50. *Audiat hæc tantum*] Sic Nannius explicat *tantum*: Tam evidens est hæc causa, ut non opus sit eo judice, qui polleat acri judicio; sed eo qui audiat tantum, qui solas aures habeat. Ego sic: Adsumus hic uterque, adsunt pignora, deest tantum judex: audiat ille qui venit. *Vel qui venit.*] Menalcas viso eminus pastore, necdum inspecto vultu, hujus se subjicit arbitrio, quicumque tandem ille sit: inest quippe ea vis huic voci: *vel qui venit*: idque facit peritiæ suæ confidentia. Mox agnito Palæmone, ipsum nomine compellat, & æmulum audacius alloquitur, *efficiam posthac, ne, &c.*

59. *Camenæ.*] Musæ: prius dictæ carmenæ, & casmenæ, ex Varr. l. 6. de L. L. Radix, *carmen*, quod prius dictum est, *casmen*: sicut *arbor*, *areya*, *janitor*; prius *arbos*, *asena*, *janitos*, ex eodem Varr. *Casmen* autem ortum est a *casno*, quod nunc est *cano*, sublata litera, S; ut sublata est in *dumus*, & *dumosus*, quæ olim fuerunt *dusmus*, & *dusmosus*. Unde errant qui scribunt *Camœnæ*, & deducunt a *cantu amœno*.

60. *Ab Jove principium musæ.*] Vel, principium musæ sive carminis sit a Iove: vel melius, o musæ incipiamus a Iove: expressus enim est ex illo Theocriti, ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, ϗ εἰς Δία λήγετε μῶσαι: *a Jove incipiamus, & in Jovem desinite o musæ*, Idyl. 17. 1 *Jovis omnia plena.*] Tum quia Deorum ille princeps, & rerum omnium anima: tum quia Iovis nomen aeri tributum est, qui undique diffusus est. Ge. 2. 325. *Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes magnus alit magno commixtus corpore fœtus.*

60. *Musæ.*] Iovis & Mnemosynes filiæ

MEN. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, & suaverubens hyacinthus.
DAM. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, & se cupit ante videri.
MEN. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas:
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
DAM. Parta meæ Veneri sunt munera, namque notavi

INTERPRETATIO.

MEN. Phœbus quoque me amat: sunt semper apud me dona sacra *Phœbo, lauri, & hyacinthus suaviter purpurascens. DAM. Galatea, jocosa puella, me ferit malo, & fugit ad salices, & optat se videri* a me *priusquam fugiat: MEN. Amyntas vero, meus amor, se sponte exhibet mihi*: ita *ut jam Delia* ipsa *non sit familiarior canibus meis. DAM. Dona jam certa sunt amicæ meæ: nam observavi* - - -

NOTÆ.

novem artium præsides: Calliope, Clio, Erato, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Euterpe, Polyhymnia, Urania; natæ in Pieria regione Macedoniæ: sedem habere dicuntur in Helicone Bœotiæ, & Parnasso Phocidis, montibus inter se vicinis.

62. *Phœbus.*] Idem qui Apollo & Sol, Iovis & Latonæ filius, eodem partu cum Diana editus in insula Delo: medicinæ repertor: divinationis, musicæ, & poescos Deus. Phœbus dictus, ex Macrobio Satu. 1. 17. vel quia φοιτᾷ βίᾳ. *ut fertur*, vel potius a specie & nitore: φοῖβος enim adjective, *splendidus* est.

62. *Sua semper apud me munera*] Sacra munera Phœbo, laurus & hyacinthus: de *lauro* quidem. Ecl. 2. 54. *Hyacinthus* flos ortus e vulnere pueri cognominis, qui Zephyro & Apollini cum placeret, & aliquando disco luderet cum Apolline, Zephyri invidia inter ludendum periit: disco, quem Apollo libraverat, in pueri caput maligne deflexo. Quis autem flos ille sit, quæritur. Certe non is est, qui vulgo sic nominatur, cæruleus totus, & absque ullis literarum notis. Certissime is est, qui Græcis ξίφιος vel ξυρὶς dicitur, hoc est, *acutus*: Latinis autem, *gladiolus*, ob acutorum utrinque longorumque foliorum cum gladio similitudinem: Gallis vero, *glayeul*: & communi Græcis, Latinis, Gallisque vocabulo, *Iris*; vel ob colorum diversitatem; vel deformato nomine a ξίφιος. Hoc multis probat Salmasius in Solin. p. 1224. I. Ex Columella l. 9. 4. *Cœlestis nominis hyacinthus*, non *nominis*, ut multi habent codices: quid porro cœleste nomen, nisi *Iris*? II. Ex Palladio l. 1. 37. *Hyacinthus, qui Iris, vel gladiolus, dicitur.* III. Gladiolus habet in folio discurrentes lineas, quæ multa A, & multa I, confuse saltem exprimunt: at hyacinthus, *ai ai flos habet inscriptum.* Ovid. Met. 10. 215. IV. Gladiolus magnitudine & specie accedit ad lilium: at hyacinthus, *formamque capit quam lilia, si non purpureus color his, argenteus esset in illis.* Ovid. Met. 10. 212. V. Gladiolus purpureus est; unde & ferrugineus, & niger, & rubens, ut explicuimus Ecl. 2. 18. Qui omnes colores tribuuntur hyacintho a poetis. Reliqua infra. v. 107.

67. *Delia.*] Diana, Luna, venationis Dea, cujus in tutela canes: Latonæ filia, soror Phœbi, Delia dicta, ut ille Delius. Vel quod luce sua omnia δῆλα, id est, *manifesta* faciant. Vel ab insula Delo: quæ cum antea lateret, aut juxta alios erraret mari, Latonæ locum ad pariendum quærenti subito emersit, & sese obtulit unde in præmium affixa est uni loco, & conspicua deinceps ac stabilis facta: dicta Delos, quasi δῆλος *manifesta.* Tamen hic *Delia* forte non Dea, sed Menalcæ famula, ex insula Delo: cui sane multo quam Deæ convenit magis illa cum canibus familiaritas. De *Amynta.* Ecl. 2. 35.

68. *Mea Veneri*] amatorum blanditiæ: amicas Veneres vocant. Lucret. 4. 1178.

Ipse locum, aeriæ quo congessere palumbes.
MEN. Quod potui, puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi, cras altera mittam.
DAM. O quoties & quæ nobis Galatea loquuta est!
Partem aliquam venti divum referatis ad aures.
MEN. Quid prodest quod me ipse animo non spernis Amynta,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?
DAM. Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola.
Quum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
MEN. Phyllida amo ante alias, nam me discedere flevit,
Et, longum formose vale, vale inquit, Iola.
DAM. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,

INTERPRETATIO.

ipse locum in quo palumbes nubivagæ nidificaverunt. *MEN.* *Misi Amyntæ decem mala flava, electa ex arbore sylvestri* : *quod* unum facere *potui* : *cras mittam* totidem *alia.* *DAM.* *O quoties, & quæ* verba *mihi dixit Galatea! O venti, ferte ad aures Deorum aliquam* eorum *partem.* *MEN.* *Quid prodest mihi, e Amynta, quod tu me non aspernaris animo; si ego servo retia, dum tu apros insequeris!* *DAM.* *O Iola, mitte ad me Phyllida, meus est* dies *natalis. Quando immolabo vitulam pro terræ fructibus, tu ipse veni.* *MEN.* *O Iola, diligo Phyllida præ aliis, me enim abeunte ploravit, & diu dixit : vale, vale, e formose.* *DAM.* *Lupus funesta res est gregibus, pluviæ segetibus maturis* - - -

NOTÆ.

Nec Veneres nostras hoc fallit. Mariti autem, uxores suas Iunones; uxores vicissim, maritos Ioves appellant. Plaut. in Cas. 2. 3. 14. *Eia mea Iuno, non decet te esse tam tristem tuo Iovi.*

69. *Aeriæ quo*, &c.] Palumbes, *pigeons ramiers*: Veneri sacræ, cujus trahendo currui addicuntur. De iis Ecl. 1. 58. *Aeriæ*] vel quia aerii sunt coloris, inquit Servius, & *livæ* appellantur : vel potius, quia editis in arboribus nidificant. *Congessere*,] accumulavere festucas, floccos, alia id genus : quæ Plautus in Rud. 3. 6. 51. *nidamenta* nuncupat.

73. *Divum referatis ad aures*,] Vel quia inest his verbis tanta suavitas, ut beatissimos Deos beare possint; vel ut Dii testes sint promissorum Galateæ.

74. *Quid prodest, quod, &c.*] Damœtas ostendit antea gaudium suum de colloquiis cum amica præsente. Nunc Menalcas majori amoris testimonio dolorem suum testatur, primo de amici absentia; secundo de ejusdem periculo; *sectaris apros* : tertio de sua securitate, *ego retia servo.* In quo sic hæret, ut Amyntæ amorem inutilem putet, nisi societatem pariat etiam periculorum.

76. *Phyllida*, &c. *Iola*, &c.] Iolas pastor, ab interjectione *ἰὼ heu*; vel ab *ἴωλον* quod Hesychio *nigrum* est. Iolæ famula *Phyllis*, communis amica Damœtæ & Menalcæ : a *φύλλον folium.*

76. *Meus est natalis.*] Natali in sacrificio licebat voluptati indulgere : non item in ambarvali, quod pro terræ frugibus Cereri offerebatur; ter ducta circum agros, aut agna, aut vitula immolata. Unde puella invitatur ad natale, solus pastor ad ambarvale. De ambarvali G. 1. 345.

77. *Cum faciam vitula.*] *Facere* & *operari* sine addito, est *sacra facere*, *sacris operari*. Et *facere vitula*, est *sacra facere ex vitula.*

79. *Et longum formose vale*, &c.] Interpretatio nostra e Nannio ac Cerdano petita est, omnium sane commodissima : tum ut distichum disticho respondeat, & Iolam uterque pastor alloquatur; tum ut Menalcas ostendat se cariorem esse Phyllidi, quam Damœtam, siquidem in suo discessu flevit illa. Nec audio Abramum : qui

Arboribus venti: nobis Amaryllidis iræ.
MEN. Dulce satis humor, depulsis arbutus hœdis,
Lenta salix fœto pecori: mihi solus Amyntas.
DAM. Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, musam.
Pierides vitulam lectori pascite vestro.
MEN. Pollio & ipse facit nova carmina, pascite taurum,
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
DAM. Qui te Pollio amat, veniat quo te quoque gaudet:
Mella fluant illi, ferat & rubus asper amomum,

INTERPRETATIO.

venti arboribus: nobis ira Amaryllidis. MEN. Humor grata res est teneris *segetibus, arbutus hœdis* a lacte *depulsis, salix flexilis gregi prægnanti: mihi solus Amyntas. DAM. Pollio diligit mea carmina, licet sint agrestia: o musæ, nutrite juvencam* Pollioni, *qui vos legit. MEN. Ipse etiam Pollio componit novos versus: nutrite* illi *taurum qui jam cornibus feriat, & spargat arenam calcibus. DAM. Quisquis te diligit, o Pollio, perveniat* ad ea, *ad quæ lætatur te quoque pervenisse: illi mel fluat, & vepres rigidi producant amomum.*

NOTÆ.

versum hunc attribuit Phyllidi, Iolæ suo valedicenti, ut Menalcam sequatur. Multo minus Servium, qui Menalcam binominem, eumdemque cum Iola esse pronunciat.

81. *Amaryllidis iræ.*] Cum videat Damœtas Menalcam in amore Phyllidis rivalem sibi obstare, imo præferri; ad alium amorem deflectit, & jam Amaryllidi dicit blanditias. De nomine *Amaryllidis* Ecl. 1. 31.

82. *Arbutus.*] Arbor foliis lauro affinibus, sed raris, *arboisier*: in deliciis ejus umbra fuit apud antiquos. Horat. Od. l. 1. 1. 21. *Nunc viridi membra sub arbuto stratus.* Fructus profert instar cerasorum, aut fragorum, cum aliqua dulcedine asperos: Vocantur a Plinio *unedones*; quod, inquit, plures edi non possint propter asperitatem: ab aliis *comara & memacyla* dicuntur: a Virgilio *arbuta.* G. 1. 148. *Cum jam glandes, atque arbuta sacræ deficerent sylvæ* Et G. 2. 520. *Dant arbuta sylvæ.*

83. *Mihi solus Amyntas.*] Ut ostendat Menalcas, quicquid a se, de luctu Phyllidis, deque suo in eam amore dictum est, per jocum dictum esse, quo Damœtam aliqua invidia stimularet: nunc ultro profitetur se, præter Amyntam, amare neminem.

85. *Pierides.*] Musæ novem, de quibus. v. 60. Sic dictæ, vel a Pierio Thessaliæ monte, ubi ex Iove & Mnemosyne natæ dicuntur: vel ex victoria, in Pieri Macedonis novem filias, relata; quæ Musas ausæ ad cantum provocare, & ab iisdem superatę, totidem in picas ab iis mutatę sunt.

86. *Pollio & ipse.*] Quis fuerit fuse habetur in argum. Ecl. 4. pervenit ad summam oratoris, historici, & poetæ laudem; ad consulatum anno v. c. 714. ad triumphum anno. 715. E quibus laudibus poeticam solam hoc loco ei tribuit aperte Virgilius: *Pollio & ipse facit nova carmina*: cæteros honores, ut pastoritiis modulis graviores, tantum innuit his vocibus: *veniat quo te quoque gaudet*: nempe ad consulatum, & triumphum. Ex hoc versu ostendimus in argumento tempus hujus eclogæ.

89. *Mella fluant illi, &c.*] Vota sunt ejus in gratiam, quicunque Pollionem amaverit: ut omnes ad eum amandum invitentur. *Amomum.*] Parvus est frutex, magni inter aromata nominis, ex ligno sese convoluens in racemi modum: aureo colore, flore exiguo, ceu violæ albæ; ligno subrufo & valde odorato: In Assyria, Armenia, Ponto, & Media optimum. Ita fere a Dioscoride describitur. Plerique tamen omnes eo nos carere jamdiu existimant, & in ejus descriptione non consentiunt.

MEN. Qui Bavium non odit, amet tua carmina Mævi:
Atque idem jungat vulpes, & mulgeat hircos.
DAM. Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
MEN. Parcite oves nimium procedere, non bene ripæ
Creditur, ipse aries etiam nunc vellera siccat.
DAM. Tityre pascentes a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves pueri: si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
DAM. Eheu quam pingui macer est mihi taurus in arvo:
Idem amor exitium est pecori pecorisque magistro.
MEN. His certe neque amor causa est, vix ossibus hærent:
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

INTERPRETATIO.

MEN. *Quisquis non odit Bavium, amet tuos versus, o Mævi: idemque jugo subliget vulpes, & lac exprimat ex hircis.* DAM. *O pueri qui colligitis flores, & fraga nascentia humi, hinc fugite: serpens letalis absconditur sub gramine.* MEN. *O oves, abstinete longius ire, non tuto fiditur ripæ: ipse aries siccat adhuc villos.* DAM. *O Tityre, remove a fluvio pascentes capellas: ego purgabo eas omnes in fonte, cum erit opportunum.* MEN. *O pueri, colligite oves* in ovile: *si vis caloris siccaverit lac, ut ante paucos dies: incassum prememus mammas manibus.* DAM. *Heu! quam macilentes habeo tauros in fertili agro: idem amor perdit gregem, & gregis dominum.* MEN. *Non certe amor* id *importat his* ovibus meis: tamen *vix stant ossibus. Nescio quis oculus corrumpit mihi juniores agnos.*

NOTÆ.

90. *Qui Bavium non odit, &c.* Bavius & Mævius, poetæ pessimi, Virgilio pariter & Horatio infesti. Imprecatio est, respondens e contrario votis Damœtæ pro Pollione: si quis non odit Bavium, ita stultus fiat; ut, & amet Mævium, & jugo supponat vulpes, &c. Mordax cavillatio in poetam utrumque.

94. *Parcite oves, &c.* Sensus est juxta Servium & Farnabium: O pueri, cavete ne oves longius procedant: quod durius & absque exemplo est. Nostra interpretatio, tum nititur exemplis, est enim apud Catull. in Argon. 146. *Nil metuunt jurare, nihil promittere parcunt*: tum conformis est Theocritæo exemplo Idyl. 5. 100. αἶτ' ἀπὸ τᾶς κοτίνω ταὶ μηκάδες, ὧδε νέμεσθε, &c. *discedite ab oleastro capellæ, hic pascite.*

94. *Non bene ripa creditur.*] Quia periculum est, ne, vel oves lapsæ in profluentem rapiantur; vel ripa ipsa, fluctuum allapsu subtus exesa, ruinam faciat.

96. *Reice capellas.*] Est hic primo syncope, *rejice* in *re-ice*; tum contractio geminæ vocalis brevis, in diphtongum longam: *re-ice*, in *reice*. Sic *eicit* pro *ejicit*, apud Lucret. l. 3. 891. *Ne radicitus e vita se tollit & eicit.*

98. *Si lac præceperit æstus*] Vel exsiccaverit; vel ita corruperit, ut vanescat, & nimis liquescat.

100. *In arvo.*] Alii legunt in *ervo*. *Ervum* autem, *des ers*, leguminis genus est, pisis affine, bobus saginandis utile.

101. *Pecorisque magistro.*] Vel ipsi Damœtæ mercenario pecoris custodi, qui amat Phyllida, Galateam, Amaryllida: vel Ægoni pecoris domino, qui dum Neæram fovet, interim grex amore & desiderio absentis domini tabescit.

103. *Oculus mihi fascinat agnos.*] *Fascinum* species incantationis: sic dictum. I. Vel a

DAM. Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.
MEN. Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores: & Phyllida solus habeto.
PAL. Non nostrum inter vos tantas componere lites.
Et vitula tu dignus, & hic: & quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite jam rivos pueri, sat prata biberunt.

INTERPRETATIO.

DAM. Dic qua in regione cæli spatium apertum sit, ulnis non plusquam tribus, & eris mihi magnus vates. MEN. Dic qua in regione oriantur flores notati regum nominibus, & possidebis solus Phyllida. PAL. Non meum est dirimere tantam contentionem inter vos. Tu mereris vitulam, & hic quoque: *& quicumque aut diffidet amoribus prosperis, aut experietur tristes. Nunc obstruite rivos, o juvenes: prata satis irrigata sunt.*

NOTÆ.

fasciis, sive liciis & filis, quibus ad illigandos & incantandos homines magicis in sacris utebantur, de quo more Ecl. 8. 74. II. Vel a fando, ut vult Festus: quia verbis, ac præsertim laudatione immôdica, perficiebatur: de qua specie Ecl. 7. 27. III. Vel, ut probat Vossius in Etym. a *βασκαίνειν invidere*: quod est, quasi *φάεσι καίνειν oculis occidere*, quia oculorum intuitu præcipue fit fascinatio: cum scilicet maligni spiritus, ex invido aut male affecto pectore emissi per oculos, aerem circumfusum inficiunt; idemque sic infectus aer eos inficit, in quos, vel ore, vel oculis, vel naribus commeat. Ita fere Heliod. Æthiop. l. 3. Iunioribus vero, ut pote tenerioris naturæ, sæpius fascinum adhærescit.

104. *Dic quibus in terris, &c.*] Uterque, quasi de victoria desperans, ad ænigmata confugit: quæ neuter solvit, ob rei difficultatem: unde pares deinde ab arbitro Palæmone judicantur.

104. *Apollo.*] Vatum Deus, idem qui Sol & Phœbus: de quo supra v. 62. Cur sic appelletur, docet Macrob. Saturn. 1. 17. I. Quia radios ἀεὶ πάλλει, id est, *semper vibrat.* II. Quia radiorum vi morbos frequenter excitat, quibus mortales ἀπόλλυσι, id est, *enecat.* III. Quia caloris benignitate morbos omnes ἀπελαύνει id est, *fugat.* IV. Quia ἀναπολεῖ, id est, *inter utrumque mundi polum vertitur.* V. Quia unus est, non multiplex: ab α privativo, & πολλοὶ *multi.* Et hæc opinio probabilior, quæ Chrysippi est.

105. *Tres pateat, &c.*] Ænigma difficile, in quo Virgilium crucem fixisse Grammaticis, refert Servius ex Asconio, qui hoc ipsum e Virgilio audisse se professus est. Servius interpretatur. I. De Cœlio quodam Mantuano: qui dilapidato patrimonio sepulchrum sibi dumtaxat trium ulnarum, seu pedum sex, reservaverat; idque mire placet Salmasio in Solin. p. 1222. II. De Syene urbe in confinibus Ægypti & Æthiopiæ, sub tropico Cancri: quem locum ita recto lumine sol irradiare putabatur, medio solstitii die; ut ne altissimo quidem in puteo, eam in rem a philosophis effosso, umbram ullam efficeret. III. Alii de Ajacis clypeo, qui cœli figuram præferebat, eratque trium ulnarum, id est, trium cubitorum: sic enim aliquando ulna sumitur, ut ostendit Vossius in Etym. IV. Alii de specu in Sicilia, per quem rapta fertur a Plutone Proserpina. V. Ciaconius & Cerdanus de fossa quadam in comitio facta, more Etruscorum: quæ mundus dicebatur, & toto anno claudi solita, patebat certis dumtaxat diebus tribus: hi autem *cælum*, pro mundo accipiunt; *ulnas* tres, pro diebus tribus. VI. Pomponius de Cœlo quodam, cujus statura trium dumtaxat esset cubitorum. VII. Alciatus de clibano, cujus ostium ad ulnas tres apertum sit. VIII. Alii de quolibet puteo: in quem qui descenderit, spatium cœli tantum conspiciat, quan-

rum putei latitudo pervenerit: idque magis arridet Servio. In hac opinionum multitudine, primam omnium & posteriores duas præfero, ut pote Mantuano, itemque pastori, convenientiores. Reliquæ captum superant ejusmodi hominum.

107. *Nascantur flores*, *&c.*] Cerdanus explicat de argenteo nummo qui extat, cujus altera pars Augusti effigiem cum his verbis: *Augustus Cæsar*; altera florem præfert, cum hoc elogio *Lucius Aquilius Florus triumvir.* Sed non advertit vir doctissimus, Augusti cognomen Octaviano non tributum esse, nisi anno v. c. 727. Virgilii 43. Octavio VII, & Agrippa III. Coss. ut habet Censorinus. Edita autem sunt bucolica, anno Virgilii circiter 32. Igitur ad vulgarem & pastoralem sensum confugio, qui est de hyacintho flore, in quem Hyacinthus primum, Phœbo dilectus puer; tum Ajax Græcorum post Achillem fortissimus, mutati sunt. Videntur enim in illo scriptæ quodammodo literæ, αι, quæ primæ sunt in Ajace; & , si retrorsum legantur, primæ etiam aliquo modo in Hyacintho, quem Nannius per j. non per y. scribendum putat, contra communem Græciæ totius fidem. Atque illa difficultas Hyacinthi nominis Ovidium movit, ut floris illius literas ad Ajacis quidem nomen referret; ad Apollinis vero gemitus, mortem Hyacinthi deplorantis. Quippe αι gemitum notat, unde est αἰάζω *gemo.* Ita Met. 10. 215. *Ipse suos gemitus foliis inscripsit, & ai ai flos habet inscriptum.* Tum l. 13. 397. *Litera communis mediis, pueroque, viroque, inscripta est foliis; hæc nominis, illa querelæ.* *Ajax* porro & *Hyacinthus*, non reges, sed regum filii fuere: Ajax quidem Telamonis, Hyacinthus Amyclarum regis. Reges tamen vocat Virgilius, eo more, quo Laviniam & Ariadnem reginas alibi vocavit.

109. *Et quisquis amores*, *aut*, &c.] Non uni digni estis vitula pro præmio, sed etiam quicumque vestri similes ita belle exprimere affectus amantium: sive ejus qui se la in amore felicitati suæ diffidit, qualis Menalcas: *Dulce satis humor*, *&c. Quid prodest, si me ipse*, *&c* sive ejus qui amari tiem in amore experitur, qualis Damœtas: *Triste lupus stabulis*, *&c. nobis Amaryllidis iræ.*

111. *Claudite jam*, *&c.*] Allegoria est. Iam cantare desinite: satis enim aures nostræ cantu vestro delectatæ sunt, quemadmodum aquarum humore prata reficiuntur.

ECLOGA IV.

POLLIO.

ARGUMENTUM.

Confecto bello Perusino, de quo dictum est in argum. Ecl. 1. M. Antonius, multis de causis offensus Octaviano, cum ingenti exercitu venerat in Italiam. Reconciliati tamen circa Brundusium: administris, L. Cocceio communi amico; & ex parte Octaviani, Mœcenate; ex parte Antonii, Asinio Pollione, tum consule: ambo cum ovationis honore Romam ingressi sunt. Sed paucis post diebus: cum Sext. Pompeius, Magni filius, occupata Sicilia commeatum intercluderet; ideoque Roma fame premeretur: Octavianus & Antonius, lapidibus palam appetiti a populo, coacti sunt pacem cum Sext. Pompeio componere. Pax composita ad Puteolos. Sublato igitur famis metu, cibariis in urbem confluentibus, civilibus bellis tanto post tempore extinctis, quædam aureæ species ætatis affulsit. Hæc autem omnia cum accidissent sub extremum Pollionis consulatum, & ipso Pollione administro, cui tunc

temporis filius natus erat : huic genethliacon Virgilius cecinit ; ejusdemque, & temporum illorum in laudem detorsit, quicquid in Cumanæ Sibyllæ libris, de Christi ortu, ejusque matre atque ætate legerat.

Scripta est anno Virgilii 31. ineunte: v. c. 714. exeunte : sub ipsum pacis Puteolanæ tempus : Coss. Domitio Calvino, & Asinio Pollione: paulo ante quam hi consules magistratum abdicarent ; quod more illorum temporum fecerunt, ad paucos qui supererant ex illo anno dies : in gratiam L. Cornelii Balbi Gaditani, & P. Canidii, qui consules in annum reliquum appellati sunt.

NOTÆ.

POLLIO.] Hunc fuisse Germanici exercitus ductorem, triumphasse ante consulatum, amicum tunc temporis Octaviano fuisse, filium habuisse Saloninum, cujus in ortu ecloga hæc scripta sit, somnia sunt Servii ab historiæ veritate omnino aliena: ut manifestum erit ex iis, quæ de Pollione huc congessimus.

C. Asinius Pollio, a Iulio Cæsare, paulo ante cædem, Hispaniæ ulteriori præfectus; post ejus cædem amicissimus fuit M. Antonio, ut ipse profitetur suis in epistolis, quæ extant apud Ciceronem. *l.* 10. *Famil.* In ejusdem Antonii partes cum duabus legionibus transiit, paulo ante triumviratum. Triumviratu instituto, & triumviris urbanos magistratus in quinquennium assignantibus : ipse in an. v. c. 714. Consul destinatus est : adnitente, ut credibile est, amico Antonio. Quo eodem tempore Fescenninis versibus ab Octaviano lacessitus dicitur. *Macrob. Saturn.* 2. 4. Ei tunc in Gallia Cisalpina versanti videtur Virgilius innotuisse, & per eum commendatus esse Mæcenati : ut aditum haberet ad Octavianum, qui agrorum dividendorum in suos & Antonii milites negotium unus in se susceperat. Orto deinde Perusino bello : L. Antonio, Marci fratri, suppetias tulit contra Octavianum. *Appian l* 5. *Civil* Sed victo Lucio, ipse tum Consul, diu retenta in potestate Marci Venetia, ejus in partes Domitium Ænobarbum ejusque classem allexit. *Velleius lib.* 2. Consecuta est pax Puteolana : statimque in Parthinos, Illyricam gentem, & Bruti olim Cassiique studiosissimam, auspiciis M. Antonii expeditionem duxit : triumphavitque anno sequente 715. Reliquam ætatem traduxit in Italia, & licet *post enervatum amore Cleopatræ Antonii animum, partibus ejus nunquam se miscuerit* : ad bellum tamen Actiacum proficisci noluit cum Octaviano, *propter vetera in se Antonii beneficia,* ait *Velleius l.* 2. Historiam scripsit bellorum civilium : item tragœdias : accusavit juvenis Catonem, orator egregius, sed Ciceronis eloquentiæ infestissimus. *Quintil. l.* 8. 1 *& l.* 10. 12. fortasse ob memoriam M. Antonii, quem ille Philippicis laceraverat. Vixit ferme ad extremum Augusti principatum, & an. v. c. 757. obiit octogenarius, ut colligitur ex *Eusebii Chron.*

Filium habuit nullum, *Saloninum* nomine, sed nepotem : qui certe, cum edita est hæc ecloga, nondum ortus erat. quippe qui annis, post editam hanc eclogam, 60. juvenis obiit, Tiberio *progener destinatus*, inquit *Tacit. annal.* 2. 75.

Filius autem Pollionis dictus est C. Asinius Gallus : quem Lipsius in Tacit. Servii *Saloninum* esse conjicit ; licet fateatur a veteribus omnibus *Gallum* hunc, non *Saloninum* vocari. At non advertit vir doctus Servii Saloninum, *inter ipsa primordia periisse.* Gallum vero non nisi anno v. c. 789. diris suppliciis a Tiberio necatum. Denique, sive Gallus, sive quicumque alius Pollionis filius huic eclogæ occasionem præbuerit, certe tunc *Saloninus* vocari non potuit ; cum *Salonæ* non nisi anno editionem eclogæ consequente captæ fuerint. Vide Ecl. 8. 13.

Ex iis Servium emendabis, & interpretes fere cæteros : qui ejus vestigiis insistere, quam veterem historiam consulere maluerunt.

Sicelides Musæ, paullo majora canamus.
Non omnes arbusta juvant, humilesque myricæ.
Si canimus sylvas, sylvæ sint consule dignæ.
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas:
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.

INTERPRETATIO.

O Musæ Siculæ, cantemus paullo grandiora: arbores & parvæ myricæ non placent omnibus. Si cantamus sylvas, sylvæ deceant consulem. Nunc attigimus extremum sæculum vaticinii Cumææ Sibyllæ, *ingens series temporum oritur de novo.*

NOTÆ.

1. *Sicelides*] A Græco nomine Σικελίς. a Latino enim *Sicilia*, esset *Sicilides*: absona vox, propter exiguitatem literæ *i* sæpius repetitæ. Eas invocat Musas, quia Theocritus Siculus, ex urbe Syracusis, bucolicorum princeps fuit. Unde & *Syracosium versum* dicit, pro *bucolico* Ecl. 6. 1. & *Arethusam* Siciliæ fontem invocat Ecl. 10. 1.

2. *Myricæ.*] Myrica, frutex humilis: hanc alii Tamaricen vocant: alii Bruyam sylvestrem, *de la bruyere.* De *arbustis* Ecl. 1. 40.

3. *Sylvas.*] Per *sylvas* hic, & per *sylvestrem musam* Ecl. 1. 2. bucolica sive pastoritia carmina intelligit: sylva enim pastorum propria sedes est, unde vocatur & *nemus* νέμος, a νέμω *pasco*: quod in locis glande primi homines famem paverint, & adhuc alantur greges. Cœlius Rhodig. auctor est, per *sylvas consule dignas*, allusum ad sylvarum curam: quæ minima erat provinciarum illorum, quæ consuli e magistratu abeunti mandabantur. Unde apud Suetonium legimus optimates ex invidia conatos esse, ut [illegible] Jul. Cæsari committeretur, quasi minimi negotii; hunc vero contra [illegible], ut sibi Gallia daretur.

4. [illegible]] Vel *postrema* est; vel *prima*, & ab ætate nostra remotissima: utroque enim sensu dicitur *ultimum*. Hæc autem ætas, de qua hic Virgilius, *postrema* dici potest, quod eam Sibylla quasi quinto loco constituerit, post illas quatuor per metalla designatas, auream, argenteam, æream & ferream. *Prima* vero dici etiam potest, quod hæc eadem instauratio sit primæ ætatis aureæ, & eadem veluti ætas rediviva.

4. *Cumæi carminis.*] Pomponius Hesiodi poesim intelligit, cujus pater fuit Dius natione Cumæus ex Æolide, & qui de quatuor mundi ætatibus in operibus suis mentionem fecit. Cæteri melius de Sibyllæ vaticinio, carminibus comprehenso. *Cumæam* vero Sibyllam aliqui distinguunt a Cumana, ut altera Italica, altera Æolica sit. *Cumæ* enim duæ percelebres, inter urbes alias ejusdem nominis: aliæ in Æolide Asiæ; aliæ in Campania Italiæ. Utrumque tamen nomen confundi debet. De Sibyllarum nomine, numero, auctoritate, dicemus Æ. 6. 36. De *Cumis*, Æ. 6. 2.

5. *Magnus ab integro* &c.] *Sæclorum* pro *sæculorum*. *Sæculum* vulgo centum annorum spatium est, hic *ætas* & *tempus* indefinite. *Magnus sæclorum ordo*, & postea *magni menses* explicantur a plerisque de magno anno Platonico: qui ex Cicerone 2. de Nat. Deor. *tum efficitur, cum Solis, & Lunæ, & quinque errantium, ad eamdem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio*: id est reditus ad eumdem situm, unde primo cursum inceperant. *Cujus anni*, inquit Censorinus de die nat. *hyems summa est cataclysmus, quam nostri diluvionem vocant; æstas autem ecpyrosis, quod est mundi incendium*: quo denique orbem destrui necesse est. Immo *quidam volunt*, inquit Clavius in c. 1. sphæræ, *tunc omnia quæcumque in mundo sunt, eodem ordine esse reditura, quo nunc cernantur.* Nam, ut insulse philosophatur Servius, *si iidem siderum motus: necesse est, ut omnia quæ fuerunt habeant iterationem. Universa enim ex astrorum motu pendere manifestum est.* Vo-

Jam redit & Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus jam regnat Apollo.

INTERPRETATIO.

NUnc Astræa revertitur, regnum Saturni revertitur: nunc soboles nova delabitur e summo cœlo. Tu tantum, o pudica Diana, adsis nascenti puero: sub quo ferrea ætas primum finietur, & aurea per totum orbem orietur: tuus frater Apollo jam imperat....

NOTÆ.

sunt autem fabulosi hujus anni auctores, hunc spatio contineri 49000. annorum: alii tantum 23760. alii etiam plurium. Quicquid sit, de hoc anno Virgilium loqui vix putem: malimque *magnum* hic, esse *illustrem*; quomodo heroes, Alexander, Pompejus, *magni* dicti sunt. Multa tamen erudite docet Jos. Scaliger de magno anno, magnisque mensibus Chaldaicis, quæ huic loco convenire possunt. In Canon. Isagog. p. 252.

6. *Virgo.*] Astræa, seu Justitia, Jovis & Themidis filia: quæ finito aureo sæculo, quo Dii cum hominibus habitaverant, Diis propter hominum iniquitatem abeuntibus, terram quoque reliquit, sed omnium ultima.

6. *Saturnia regna.*] Felicissima, aurea, qualia fuerunt Saturno imperante: sub Jovis enim ejus filii imperio, deflexerunt omnia in pejus. Georg. 1. 125. *Saturnus*, Cœli & Vestæ filius, a Titane fratre ob regni contentionem carcere inclusus, a Jove filio liberatus: deinde ab eodem Jove, cui struebat insidias, regno pulsus: in Italiam aufugit ad Janum regem. Unde regio in qua latuerat, *Latium* dicta. Hæc omnia fabulis poetarum corrupta sunt.

7. *Jam nova progenies* &c.] Novum hominum genus, novi homines, qui aureum sæculum ducent, quique de cœlo delapsi: vel contra cæterorum hominum morem, qui e terra originem ducunt; vel etiam e communi hominum more, juxta Stoicos, qui, ut habet Cicero, 1. de nat. Deor. putabant *semina Deorum decidisse de cœlo in terras: & sic homines patrum similes extitisse, id est, Deorum.*

8. *Tu modo nascenti puero.*] Quasi dicat: novum genus hominum orietur, dummodo Lucina faveat huic puero nascenti, qui princeps illius novi generis, id est, primus esse debet.

10. *Lucina.*] Dea certe fuit partui præsidens. dicta sic, a luce, quam infantibus dabat. Quænam vero fuerit, ambigitur. Alii Junonem fuisse colligunt ex hac solemni parientium formula: *Juno Lucina fer opem.* Alii Dianam, e plurimis poetarum locis. Alii distinctum ab utraque numen, ex hymno in Apoll. apud Homerum: ubi Lucina dicitur a Junone impedita, quominus Latonæ, Dianæ matri, partu-rienti opem ferret. Virgilius adhæret secundæ opinioni. cum eam Apollinis sororem hic dicat: *tuus jam regnat Apollo*, id est, *tuus frater.*

10 *Apollo.*] Multi de Octaviano interpretantur: ut & Lucinam de Octavia ejus sorore: quæ, & multum apud fratrem poterat; & pudicitiæ laude insignis fuit; & mortuo priore conjuge Marcello, ex quo Marcellum juniorem susceperat, de quo Æn. 6. 883. hoc ipso tempore vinculum fictæ pacis illius, quæ hac ecloga celebratur, ab Octaviano conjux Antonio tradita. Cur autem Octavianus Apollo dicitur? An quod in cœna quadam, convivis duodecim Deorum habitu discumbentibus, ipse Apollinem repræsentaverit? Certe Antonius deinceps id ei quasi impie factum objecit: videturque cœna illa cadere in hoc ipsum tempus, ut ex Suetonio colligitur. Melius tamen Virgilium hic explicandũ puto de Lucina ipsa, quæ ad pueri ortum

Teque adeo decus hoc ævi, te consule inibit,
Pollio, & incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permistos heroas, & ipse videbitur illis:
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum bacchare tellus,

INTERPRETATIO.

Porro sub tuo consulatu, o Pollio, gloria illa ætatum inchoabitur, & magni menses incipient currere. Te auctore, si aliquæ nostri criminis reliquiæ supersunt, tunc deletæ liberabunt mundum æterno metu. Ipse puer *vitæ divinæ particeps erit, & videbit heroas sociatos Diis, & ipse videbitur ab illis, & gubernabit mundum patria virtute pacatum. Terra autem ubique sine cultura producet tibi parva munera, o puer!* nempe *vagas hederas passim cum bacchare...*

NOTÆ.

invitatur: deque ipso Apolline, qui regnare dicitur ac triumphare, quia jam constat veritas vaticiniorum, quæ per Sibyllam suam ediderat, de reditu ætatis aureæ.

11. *Teque adeo decus hoc ævi.*] Hæc ævi gloria: quæ ortu pueri, & publica mundi felicitate continetur: sub consulatu Pollionis continget. Præterita autem & præsentia, more poetarum, velut futura commemorat: jam enim tum consul erat Pollio, natus puer, pax constituta, fames urbis sublevata. Vide argumentum.

12. *Magni menses.*] Quintilis & Sextilis, aiunt Servius & Pomponius. *Magni* ideo, quia *Julius* & *Augustus*, ex Imperatorum nominibus appellati sunt: Male. Licet enim hoc de Julio verum sit; de Augusto mense tamen falsum: cui nomen illud, non ante mortuam Cleopatram, & tres Octaviani triumphos, a senatu tributum est: immo non ante an. v. c. 727. *Magni* ergo *menses* dicendi, quomodo supra *magnus ordo sæclorum.* v. 5.

13. *Sceleris vestigia nostri*] Scelus illud: vel sunt perjuria Trojanorum, quibus omnes posterorum Romanorum calamitates tribuuntur. Georg. 1. 501. *Jampridem sanguine nostro Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.* Vel bella civilia Cæsaris & Pompeii. Vel cædes ipsa Cæsaris, spectante senatu patrata: cujus in pœnam atrocissima bella Octaviani principatus initium infestarunt.

15. *Ille deum vitam, &c.*] Alludit ad auream ætatem, qua Dii cum hominibus familiariter degebant. innuitque puerum in eadem, qua pater est, futurum quoque gratia apud triumviros & alios deinde reipublicæ administratores: quos per adulationem Deos vocat, ut Octavianum vocaverat. Ecl. 1. 6.

17. *Pacatumque reget patriis, &c.*] Addit eumdem puerum rectorem orbis, id est, consulem futurum. Neque id superat dignitatem Pollionis, ejusque filii. Sic enim loqui tunc adhuc potuit poeta, nondum scilicet extincta republica: immo spe tum vigente maxima restituendæ mox a triumviris antiquæ libertatis, ut ex Appiano constat. *Patriis virtutibus.*] Vel refertur ad *reget*: Reget orbem, usu & exemplo virtutum omnium patriarum, id est, Romanarum. Vel refertur ad *pacatum*: Reget orbem, pacatum virtute atque industria Pollionis patris: qui cum Mæcenate administer fuit pacis, inter Octavianum & M. Antonium.

19. *Hederas passim cum bacchare.*] De *hederis*. Ecl. 3. 39. Hæc *bacchar*, sive *baccharis*, herba est radicis odoratæ: quæ vim

Mistaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera: nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores,
Occidet & serpens, & fallax herba veneni
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes, & facta parentis
Jam legere, & quæ sit poteris cognoscere virtus:
Molli paulatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.

INTERPRETATIO.

& colocasia mixta grato achanto. Ipsæ capræ reportabunt in stabulum mammas lacte tumentes, nec greges timebunt magnos leones: ipsa cunæ proferent tibi jucundos flores: angues quoque morientur, & morientur plantæ venenatæ, quæ colligentem decipiunt: amomum Syriacum communiter orietur. Sed statim atque poteris jam legere laudes heroum, & gesta tui *patris, ac percipere quid sit virtus;* tunc *agri sensim flavescent spicis maturis, & racemi rubentes pendebunt e rubis agrestibus, & duræ quercus stillabunt mel instar roris. Tamen latebunt nonnullæ reliquiæ malitiæ veteris: quæ cogant adire navibus mare, & claudere urbes mœnibus, & sulcare terram.*

NOTÆ.

ad fascinationem depellendam habere putabatur. Nomine Gallico caret: quibusdam videtur esse, *nardus rustica*; quibusdam vero, *digitalis, gand de Nostre Dame.* Hederam puero promittit, ut futuro poetæ, quemadmodum Ecl. 7. 25. *Pastores hedera crescentem ornate poetam*; baccharem, ut puero formoso, qui proinde fascinationi invidentium magis obnoxius sit, quemadmodum ibid. 27. *Bacchare frontem cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.*

20. *Colocasia fundet achanto.*] *Colocasium*, ii vel *colocasia, æ.* faba est Ægyptia: cujus radix & caulis, ad cibum; flos ad coronas adhibebatur. De *Achanto* Ecl. 3. 45.

24. *Fallax herba veneni.*] Vel Sardonia herba ideo fallax, quia similis apiastro; & quia sapore quidem dulcis, tamen gustata sic hominum ora dolore contrahit, ut velut ridentes moriantur. Vel *aconitum* est, de quo Ge. 2. 152. *Nec miseros fallunt aconita legentes.* Vel potius omnis herba latentioris veneni. De *Amomo* Ecl. 3. 89.

26. *At simul heroum, &c.*] Prosecutus pueritiæ ludos, nunc tria studia adolescentiæ enumerat. I. Poesim, *heroum laudes.* II. Historiam, *facta parentis*, quæ vide in arg. III. Philosophiam, *& quæ sit poteris cognoscere virtus.* Deinde ad virilis ætatis laudes ascendit. *Hinc ubi jam firmata, &c.*

31. *Pauca tamen, &c.*] Gradus quosdam ponit ætatis aureæ, simul cum pueri ætate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundent cunabula flores*: in ejus adolescentia fructus ferre, *aristas, uvas, mella*; cum aliquibus tamen priscæ fraudis, & ætatis ferreæ vestigiis: firmata denique ejus in ætate, quasi plena pace gaudere, bellis & laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus.* Quod exprimit abundantiam rerum omnium, qua gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

32. *Thetin.*] Est & *Thetis*, & *Tethys* utraque pro mari sumitur. *Tethys*, uxor Oceani, quasi a *τιθήνη nutrix*: quia humore

Alter erit tum Tiphys, & altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet & ipse mari vector: nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus,
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:

INTERPRETATIO.

Tunc erit alter Tiphys, & altera Argo, quæ portet electos duces: erunt quoque bella alia, & ingens Achilles rursus ibit adversus Trojam. Deinde postquam ætas jam robusta te reddiderit virum, ipse etiam nauta recedet e mari, nec naves e pinu fabricatæ *transferent merces, omnis terra producet omnia: nec ager scindetur rastris, nec vitis falce. Tum quoque fortis agricola auferet jugum bobus, nec lana docebitur simulare diversos colores: sed aries ipse in pascuis vellus tinget purpura suaviter rubenti*, *& luteo croco - - -*

NOTÆ.

nutriuntur omnia. *Thetis* Nerei & Doridis filia, quam cum amaret Jupiter, uxoremque ducere decrevisset · monitus est a Prometheo sic esse in fatis, ut qui ex ea nasceretur, parre major esset futurus: quo audito Jupiter ab ejus nuptiis abstinuit. Hanc itaque duxit Peleus, Æaci filius, ex eaque Achillem suscepit. *Ratibus*.] Ratis est navigium temere factum, trabibus rudi structura compactis.

34. *Tiphys*.] Gubernator navis Argo, & Argonautarum socius. *Argo*] navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu & mole maxima omnium, quæ prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam ❡ ex pinis Pelii, montis in Thessalia: inserto e quercubus Dodoneæ sylvæ malo, qui oracula reddebat. Nomen, vel ab architecto, quem *Argum* nominat Valer. Flaccus. Vel ab *Argivis*, id est, Græcis ducibus, quos vehebat: ut ait Ennius apud Cic. I. Tuscul. Vel a celeritate: ἀργὸς enim *velox* est. Inventrix ejus Minerva. Locus fabricationis *Pagasæ*, promontorium & oppidum Thessaliæ, non procul a Pelio monte. Unde *Pagasæa navis* dicta est.

35. *Delectos heroas*.] *Argonautas*, nobiles Græcos, e Thessalia præcipue: qui numero circiter quinquaginta profecti sunt in Colchidem, ad diripiendum vellus aureum, a Tauris ignivomis, & Dracone custoditum. Inde *Argonautæ* dicti: dux Jason: post eum notissimi, Castor, Pollux, Hercules, Theseus, Orpheus, Zethes & Calaïs.

36. *Achilles*.] Thetidis & Pelei filius, de quo passim in Æneide. Per Achillem vero, quemcumque virum fortem: per Trojam, quamcumque civitatem: per Argo, quamcumque navem: per Tiphym, quemcumque gubernatorem significari, bene admonet Servius: & est expolitio illius, quod ante dixerat; futura nempe bella & navigationes.

38. *Vector*.] Tam active dicitur pro eo qui vehit, quam passive pro eo qui vehitur.

39. *Mutabit merces*.] Ante nummos repertos, commercia omnia per rerum commutationem fiebant, ut adhuc fit cum peregrinis multis gentibus.

40. *Rastros*.] *Rastrum*: plur. *rastri*, vel *rastra*: instrumentum quo franguntur glebæ, ut æquale solum fiat; a radendo dictum.

44. *Murice*.] Murex, piscis est marinus e concharum genere, paululum a purpura diversus: caro in escam, sanguis in colorem assumitur ex Martialis epig. l. 13. 87.

44. *Croceo luto*.] Alii pro croco luteo

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Talia sæcla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere o magnos, aderit jam tempus, honores,
Chara deum soboles, magnum Jovis incrementum.
Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque tractusque maris, cœlumque profundum:
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus & quantum sat erit tua dicere facta.
Non me carminibus vincet, nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.

INTERPRETATIO.

Sandyx ultro induet agnos inter pascendum. Parcæ firmo fatorum ordine unanimes dixerunt suis fusis: o talia tempora, currite. Accede o ad magnos magistratus, mox veniet tempus accedendi: *o dilecta Deorum proles, magne Jovis alumne. Vide mundum rotunda mole vacillantem, terramque, & spatia maris, & altum cælum. Vide, ut cuncta exultent, ob adventum ætatis* aureæ. *Utinam restet mihi pars extrema tam prolixæ vitæ, & animæ, quantum sufficiet ut tua gesta celebrem. Non me cantu superabit, aut Orpheus Thracius, aut Linus: licet huic Orpheo mater faveat Calliopea; & huic Lino pater pulcher Apollo.*

NOTÆ.

dictum volunt: crocus autem, *le saffran*, lutei coloris est, id est, flavi rubescentis. Alii lutum herbam agnoscunt: quæ vel *glastum* sit, *pastel de Languedoc*; vel *caltha* quædam species, *du souley*.

45. *Sandyx.*] Vel color est compositus, ex æqua sandarachæ & rubricæ commixtione ex Plin. l. 35. 6. flammæ, vel minio concolor: *vermillon, couleur de feu.* Vel frutex, aut herba, cujus dicitur a quibusdam flos similis cocco, *a l'escarlate*

47. *Parcæ.*] Erebi & Noctis filiæ: sic dictæ vel a partu, quasi *Partæ*, juxta Varronem; quia nascentibus bonum malumque in partu conferunt. Vel per antiphrasim a parcendo, juxta alios; quia nemini parcunt. Tres finguntur, quia tria sunt tempora: colo instructæ, ex qua vitæ humanæ stamina deducunt. Prima est *Clotho*, a *κλώθω volvo*. Secunda *Lachesis*, a *λαγχάνω sortior* Tertia *Atropos*, ab a privativo, & *τρέπω verto*, quia inflecti non potest.

49. *Chara Deum soboles, &c*] *Incrementum* Jovis vocat. Vel quasi nutrimentum, sive alumnum, qui sub Jove increverat. Vel quasi Jovis augmentum, sive filium: quia patres prole dicuntur augeri. Jovis autem Deorumque sobolem vocat & alumnum: eo modo, quo Homerus heroes suos, *διοτρεφεῖς*, & *θρέμματα Διός*, *nutritos a Jove.*

50. *Nutantem convexo, &c.*] Commotum præsentibus malis, inquiunt aliqui: ego vero, gestientem & præ lætitia commoventem se. *Convexum*, est curvatura exterior cœli; *concavum*, curvatura interior: utrumque promiscue sumitur a poetis. Æn. 4. 451. *Tædet cœli convexa tueri*, id est, *concava* quæ sola intuemur. *Convexum* dixit pondus, quia mundi pondus & gravitas rotundum illum, adeoque convexum efficit: omnibus ejus partibus æqualiter ad centrum nitentibus.

56. *Linus*] Apollinis & Terpsichores filius, pastor idem & musicæ peritissimus, Orphei & Herculis ea in arte præceptor. Hunc ab ipso Hercule occisum ferunt, impacta in caput cithara, quod ipsum Herculem rusticius canentem irrideret.

57. *Orphei*] Dativus Græcus, hic dissyllabus Ὀρφεύς, *έος*, *εϊ* vel *ῆ*. Sic apud Catullum est *Peleï*, τῷ Πηλεῖ. De Orpheo Ecl. 3. 46. *Calliopea*] Vel *Calliope*: ut *Penelo-*

Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum.
Incipe parve puer risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe parve puer, cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

INTERPRETATIO.

SI Pan ipse contendat mecum, Arcadiæ arbitrio; ipse Pan fatebitur se superatum esse, Arcadiæ arbitrio. Incipe, parve puer, agnoscere matrem ex ipsius *risu: decem menses diuturna tædia attulerunt matri Incipe, parve puer: cui parentes non arrisere; hunc, nec Deus ad mensam, nec Dea in lectum,* excipere *dignata est.*

NOTÆ.

pea, vel *Penelope*. Una e novem musis, mater Orphei, heroici carminis præses: a *κάλλος pulchritudo*; &, *ὄψ ὀπὸς vox*. Cæterum Lini & Orphei laus a parentibus, quamvis hic distincta, tamen par fuit: utrique enim Apollo pater, Musa mater fuit; Orpheo Calliope, Lino Terpsichore.

58. *Pan Deus Arcadiæ.*] De Pane Ecl. 2. 31. *Arcadia* Peloponnesi regio intima, a mari undique remota, ubique in montes assurgens; unde pastioni pecorum, quam agriculturæ aptior: ideoque Pana pastorum Deum singulari cultu venerata. Hujus incolas cæterarum rerum incuriosos ait Polyb. præterquam musicæ: cui vacare debent ex patriis legibus usque ad annum trigesimum, ne assiduis in colenda difficili regione laboribus plane efferentur.

61. *Longa decem.*] Vulgo mense nono nascuntur infantes: unde hic Vives, & Turnebus decem Lunæ menses agnoscunt, qui breviores. Alii mensem decimum ineuntem intelligunt, vel etiam completum: cum ad hoc usque tempus partum differri posse constet; immo ad mensem etiam undecimum, ex Arist. 7. de animal. *Tulerunt*] penultima brevi, cum vulgo habeatur longa. Sic Æn. 2. 774. & 3. 48. *Steteruntque comæ.* Georg. 2. 129. *Miscueruntque herbas.* Lucret. 3. 86. *Prodiderunt.* 1042. *Occiderunt*: & alibi sæpe. Unde colligitur præterita ejusmodi ancipitem habuisse penultimam.

62. *Cui, &c. Parentes, &c.*] De hac duplici voce controversia est. *Cui*] I. Quintilianus l. 9. 3. legit, *Qui*, plurali nominativo, hoc sensu: *Qui pueri non risere; hunc*, id est, *hos*, per enallagen, sive commutationem numerorum, *nec Deus mensa dignatur, nec, &c.* II. Servius legit, *Cui*, dativo singulari; sive, *Quoi*: quomodo veteres Latini scripserunt, usque ad ipsius Quintiliani pueritiam, ut ait ipse, l. 1. 7. & hic erit sensus: *Cui puero parentes non arrisere, hunc nec Deus, &c.* Qui quidem sensus ut constet magis, hæc superiora verba, *risu cognoscere matrem*, de risu matris, non de pueri risu accipio: cum Erythræo & Bembo. Solent enim parentes ante cæteros a liberis agnosci ex blandiore risu, & est in liberis omen ingenii bonæque indolis, ex illo risu citissime parentes agnoscere. Quare poeta puerum invitat, ut ex risu cito parentes agnoscat. *Parentes.*] Qui legunt cum Servio, *Cui*, nihil hic habent negotii: &, *parentes*, nominativo plurali, intelligunt. Qui vero cum Quintiliano legunt, *Qui*, I. Vel parentes esse volunt in vocativo: *o parentes*: ita Politianus, Miscell. 89. II. Vel in accusativo: pro, *qui non risere ad parentes*: ita Jos. Scaliger, in Catull. 62. 208. quomodo Plautus in Capt. 3. 1. 21. *Quasi muti silent, neque me rident*: pro, *mihi arrident*. Servium sequor, quia figura Quintiliani durior hoc loco videtur.

63. *Nec Deus hunc, &c.*] Certe comminatio est imminentis puero calamitatis: si, vel non arrideat parentibus, ut vult Quintilianus; vel parentes puero, quasi inviso, non arrideant, ut vult Servius. Quæ autem sit illa calamitas, dubium est. I. Servius explicat de Vulcano, cui puer similis sit futurus: Vulcanus vero, cum ei nascenti parentes Jupiter & Juno prop-

ter deformitatem non arriſiſſent, ab iis in Lemnum inſulam dejectus eſt: quo ex caſu claudus factus, deinceps, nec *a Jove* ad menſam Deorum; nec *a Minerva* in maritum admiſſus eſt. Obſtat tamen Servio Homerus, qui Vulcano dat locum in cœleſti convivio, Iliad. 1. 595. II. Politianus, Miſcel. 89. melius explicat de *Genio* & *Junone*, qui puero propitii non ſint futuri. Conſtat enim ex Seneca Ep. 110. ex Plin. l. 2. 7. veteres hominibus ſingulis Genium, & Junonem tutelares Deos, ab ipſo ortu attribuiſſe. Sed conſtat etiam apud eruditos omnes, Genium ſolis maſculis, Junonem ſolis fœminis fuiſſe attributam: adeoque uni eidemque Pollionis filio Genius & Juno non conveniunt. Minime autem conſtat id, quod hoc loco Philargyrius commentatur: nempe pueris nobilibus editis, in atrio Junoni Lucinæ lectum ſterni ſolitum, & menſam Herculi; ſive juxta alios, Genio. Refert quidem Politianus duplicem Varronis locum: quorum alter docet, *initiari pueros Educæ, Potinæ, & Cubæ, divis edendi, potandi, & cubandi:* alter docet, *natus ſi erat ſublatus, Dîs conjugalibus, Pilumno & Picumno, in ædibus lectum ſterni.* At ex iis locis nihil erui poteſt; niſi quod menſa Deabus, lectus Diis poneretur: cum Virgilius contra, menſam Deo, lectum Deæ attribuat. Quare ego ſic ſolvo nodum: per *menſam*, educationem & nutricationem pueri intelligo, cui rei fatentur omnes præfuiſſe Genium; per *cubile*, conjugium intelligo, cui conſtat præfuiſſe Junonem. Atque ita ſenſus erit: *Hunc puerum Genius ali non permittet, & per cibum incrementa capere; aut ſi permiſerit, certe non permittet Juno ad felices nuptias pervenire.*

ECLOGA V.

DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

PAſtores duo funebres ac divinos honores amico Daphnidi exhibent: Mopſus illius epitaphium; Menalcas apotheoſim canit. Quis autem ſit ille Daphnis ambiguum eſt. I. Aliqui paſtorem eſſe putant Siculum, de quo Diodor. lib. 4. Mercurii filium, natum laureo in nemore, unde nomen habuerit a *δάφνης*, *laurus*: peritum illum quidem muſices; & bucolici carminis apud Siculos inventorem. Qui cum amaretur a Nympha, eique datam fidem fefelliſſet, ob amorem filiæ Regis: oculis in pœnam captus, carminis argumentum deinde paſtoribus fuit. Nec ſane vero abſimile Virgilium, qui toties in bucolicis rerum Sicularum meminit, juvenis illius laudes eſſe proſecutum: exemplo Theocriti, qui videtur ejus in memoriam ſcripſiſſe Idyllium primum. II. Alii Pollionis filium eſſe conjiciunt: cujus genethliacon ecloga ſuperiore; hic mors immatura celebretur. At ſi inter ipſa, ut volunt, obiit primordia: quomodo *curru ſubjungere tigres inſtituit*, & *thiaſos inducere Baccho?* III. Luiſinus, parerg. l. 1. 24. definit, juvenem eſſe, e Mariandena gente, regis Opii filium, nomine Borcum aut Borimum: qui, vel ad aquam hauriendam profectus, in fonte demerſus eſt, ut eſt apud Athenæum l. 14. Vel, ut eſt apud Jul. Pollucem, l. 4. 7. in venatione meſſis tempore occiſus, locum dedit paſtoritiis quibuſdam carminibus, quæ meſſis tempore quotannis ejus in memoriam canebantur. Sed quid Virgilio

cum

eum Maryandenis, gente vix nota, & Bithyniæ finitima? IV. Sentit Vives pleraque, in hac quoque ecloga, e sibyllinis de Christo oraculis desumpta esse: & a Virgilio, quanquam inscio & imprudente, mortuum atque redivivum Christum esse laudatum. Sed pius magis, quam verus ille sensus est. V. Pierius vult esse Quintilium Cremonensem Virgilii atque Horatii familiarem. At ejus obitus hac ecloga posterior est, annis circiter quindecim: caditque in an. v. c. 730. ut patet ex Euseb. Chron. VI. Alii de Quintilio Varo interpretantur, illo, qui in Germania cæsus est an. v. c. 762, post obitum ipsius Virgilii, 27. Quam scite, ipsi viderint. VII. Jul. Scaliger Poet. l. 1. 4. suspicatur Flaccum esse quemdam, ipsius Virgilii fratrem: idque alii probant hoc incerti auctoris veteri disticho:

Tristia fata tui dum fles in Daphnide Flacci,
Docte Maro, fratrem Dîs immortalibus æquas.

Non putem tamen a modestissimo poeta tam superbe defletum fratrem fuisse, obscurum hominem ac semipaganum; nec fidem habeo versiculis, quorum ut est auctor incertus, ita incerta esse auctoritas debet. VIII. Melius Jos. Scaliger in Euseb. Chron. p. 143. Ascensius in Ecl. Alii complures, de cæde & apotheosi Julii Cæsaris rem explicant. Quam commode, constabit ex notis.

Scripta est, forte quibusdam ludis, aut sacrificiis, in honorem Julii celebratis. Quo præcise tempore, non liquet. Certe post secundam, ac tertiam eclogam: si quidem extremis hujus versibus mentio fit secundæ & tertiæ.

MENALCAS, MOPSUS.

MEN. Cur non Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MOP. Tu major: tibi me est æquum parere, Menalca:
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
Sive antro potius succedimus: aspice ut antrum
Sylvestris raris sparsit labrusca racemis.

INTERPRETATIO.

MEN. Mopse, si quidem una sumus: periti uterque, tu fistula canere; ego versus facere: cur nondum hic procubuimus, inter ulmos mixtas corylis. MOP. Tu natu *major, æquum est ut tibi obediam, o Menalca: sive subimus umbracula fluctuantia ventis agitantibus, sive potius cavernam. Vide quomodo vitis agrestis prætexit cavernam uvis raris.*

NOTÆ.

4. *Tu major.*] Ambo tamen pueri sunt, id est, juniores pastores. Sic enim deinde v. 19. Mopsus ad Menalcam: *sed tu desine plura puer.* Et vicissim Menalcas ad Mopsum v. 49. *Fortunate puer, tu nunc.*

5. *Zephyris.*] *Zephyrus*, ventus flans ab occasu æquinoctiali: dictus quasi ζωηφόρος *vitam ferens.* Latinis *Favonius. Hic est genitalis mundi spiritus, a fovendo dictus*: inquit Plinius, lib. 16. 25. sive ut habent quidam codices, *a favendo.*

7. *Labrusca.*] Vitis sylvestris: sic dicta,

MEN. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MOP. Quid si idem certet Phœbum superare canendo?
MEN. Incipe Mopse prior, si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
Incipe: pascentes servabit Tityrus hœdos.
MOP. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, & modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas.
MEN. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis:
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MOP. Sed tu desine plura puer: successimus antro.

INTERPRETATIO.

MEN. *Amyntas unus tecum potest contendere in montibus nostris.* MOP. *Quid* mirum, *cum ipse contendat vincere Phœbum cantu.* MEN. *Mopse, incipe primus: si habes, aut aliquos amores Phyllidis, aut laudes Alconis, aut rixas Codri. Incipe, Tityrus custodiet hædos pascentes.* MOP. *Meditabor potius illa carmina, quæ nuper scripsi in cortice fagi, & alternatim canens incidi: tu postea fac ut contendat Amyntas.* MEN. *Quanto salix flexilis inferior est olivæ, quanto parva saliunca rubentibus rosis; tanto tibi inferior est Amyntas, mea* quidem *sententia* MOP. *At tu, puer, omitte plura loqui, ingressi sumus in antrum.*

NOTÆ.

vel quia circa macerias & septa, in terræ marginibus & labris nascitur; vel quia sapore acerbo labra lædit. De *Amynta.* Ecl. 2. 35. De *Phœbo.* Ecl. 3. 62.

10. *Phyllidis ignes.*] *Phyllis* Lycurgi Thraciæ regis filia: quæ Demophoonta Thesei regis Atheniensis ex Phædra filium amavit; excepitque e Trojano bello redeuntem. Is cum Athenas ad componenda regni negotia reversus, illic longiores contra fidem datam traheret moras: Phyllis spretam se rata, amoris impatientia vitam laqueo finivit, & in arborem amygdalum foliis carentem est conversa. Reversus deinde Demophoon cum arborem amplexus esset, illa sponsi adventum veluti sentiens emisit folia: unde folia quæ ante πέταλα dicebantur, ab ejus nomine dicta sunt φύλλα.

11. *Alconis*] Alcon celebris sagittarius Cretensis. qui in serpentem Phaleri filii sui corpori circumplicatum tam industrie sagittam direxit, ut eam in serpente defigeret, nec filium tangeret. Nomen ab ἀλκὴ *auxilium.* *Jurgia Codri.*] Codrus rex Atheniensium fuit: qui bello adversus Laconas, ut ait Servius, aut Dorienses, ut Justinus; aut Thraces, ut Plutarchus: cum ab oraculo responsum esset, eum populum victorem fore, cujus rex periisset; adeoque edictum fuisset ab hostibus, ne quis regem Atheniensem læderet: ipse sumpto lignatoris habitu, jurgiis aliquos ex hostibus lacessivit, ab iisque occisus est: hostes re cognita sine prælio victi domum abierunt. *Phyllis* tamen, *Alcon*, & *Codrus*, fortasse hic pastoritia nomina sunt. Fuit & *Codrus* poeta, amicus Virgilii. de quo Ecl. 7. 22.

14. *Modulans alterna notavi.*] Ita ut modo canerem, modo quæ cantaveram describerem in fagi cortice. *Cortex* est, id quod arborem exterius vestit; *liber*, id quod interius. De *fago* Ecl. 1. 1.

17. *Puniceis.*] *Puniceus*, sive *phœniceus* color splendide rubet: *quales fructus palmæ arboris non admodum sole incocti: unde spadicis & phœnicei nomen est*: inquit Gellius l. 2. 26 σπάδιξ enim Dorice significat, *avul-*

Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim
Flebant: vos coryli testes & flumina Nymphis:
Quum complexa sui corpus miserabile nati,
Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.
Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida Daphni boves ad flumina: nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri sylvæque loquuntur.
Daphnis & Armenias curru subjungere tigres
Instituit: Daphnis thiasos inducere Baccho,

INTERPRETATIO.

Nymphæ lugebant Daphnim, occisum fera morte: vos, o coryli & fluvii, testes fuistis Nympharum luctus. *Dum mater amplexa miserandum cadaver filii sui, & Deos & sidera fera appellaret.* O *Daphni, nullus boves deduxit e pastu ad fluvios frigidos, per illos dies: nulla quadrupes, nec aquam degustavit, nec herbam graminis attigit.* O *Daphni, & montes inculti, & sylvæ, dicunt leones ipsos Africæ doluisse mortem tuam. Daphnis etiam induxit morem subjigandi tigres Armenias ad currum, & celebrandi choreas* in honorem *Bacchi*---

NOTÆ.

sum e palma termitem cum fructu: & communiter, φοῖνιξ, *palma* est & *palmæ fructus.* *Saliunca*] Ex Plinio l. 21. 7. *foliosa quidem est, sed brevis & quæ necti non possit: radici numerosæ cohæret, herba verius quam flos. Vestibus interponi eam gratissimum.* Alii Lavendulam esse putant; alii nardum Celticam.

20. *Crudeli funere Daphnim.*] Aptum mihi videtur Julio Cæsari nomen: Laurum enim significat. At Cæsar, ex Suet. c. 45. *calvitii sui deformitatem cum iniquissime ferret: ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus, non aliud, aut recepit, aut usurpavit libentius, quam jus laureæ coronæ perpetuo gestandæ.* Bene item, *crudeli funere.* Quia Cæsar medio in senatu, tribus & viginti pugionum ictibus occisus est, ducibus conjurationis Bruto & Cassio, ejusdem familiaribus, Idibus Martiis.

23. *Mater.*]. Cerdanus transfert hunc affectum ad uxorem Julii Calpurniam, quæ paulo ante diem cædis somniavit maritum *in gremio suo confodi*: ex Suet. 81. Ego matrem *Romam* puto: quæ corpus ejus, medio in foro, pro rostris, insolito tumultu & gentium omnium comploratione combussit: igne ex ipsis tribunalibus ac subselliis excitato: ut est apud Sueton. 84.

24. *Nonnulli pastos, &c*] Huc refero Suetonii verba, c. 81. de prodigiis quæ mortem Cæsaris præcesserunt. *Proximis diebus equorum greges, quos in trajiciendo Rubicone flumine consecrarat, ac vagos & sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere, ubertimque flere.* Equi per *Quadrupedem* hic significantur, ut Æn. 11. 714. *Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.*

27. *Pœnos leones*] Punicos, id est Carthaginenses, seu Africanos. Carthago enim urbs Africæ præcipua, cujus incolæ Pœni dicti, quasi Phœni: quia e Phœnicia profecti, duce Elisa, sive Didone, Carthaginem in Africæ litore condiderunt. Æn. 1. 348. Ferax autem leonum & monstrorum est Africa. In qua Cæsar Catonem, Scipionem, & Jubam vicerat.

29. *Daphnis & Armenias, &c.*] *Hoc aperte ad Cæsarem pertinet, quem constat primum sacra Liberi patris transtulisse Romam, & Liberalia instituisse*, inquit Servius. Quo tamen id auctore dicat, ignoratur: immo sacra Liberi multo ante nota fuisse Romæ manifestum est. Nisi forte

Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
Tu decus omne tuis: postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus & spinis surgit paliurus acutis.

INTERPRETATIO.

& induendi flexiles hastas teneris frondibus. Ut vinea ornat arbores, ut racemi vineam, ut tauri armenta, ut messes fœcundos agros: tu eras ornamentum omne tuorum: ex quo te mors abstulit; ipsa Pales, atque ipse Apollo deseruit arva. Sæpe miserum lolium, & infœcundæ avenæ regnant in sulcis, quibus commisimus magna hordea. Carduus, aut paliurus armatus *spinis acutis, nascitur pro dulci viola, & narcisso purpureo.*

NOTÆ.

dicatur magnificentius ea deinceps a Julio celebrata: eo quod periculosissimo certamine Pompeii filios ad Mundam vicisset, ipso Liberalium die, ἐν Διονυσίοις, inquit Plutarchus in Cæsare: quo eodem die, ante quadriennium, Pompeius ad bellum exiisse quoque dicebatur. Præcipua autem Bacchi insignia fuere, *Tigres*: quibus currus subligatis circumvehi solitus est. *Thyrsus*, quæ hasta erat, vestita pampinis & hedera, armata cuspide in coni formam desinente: Bacchi gestamen & comitum ejus fœminarum, quas Bacchas vocabant. Thyrsus quippe dicitur, quicquid ita surgit, ut in gracilitatem tenuetur: quemadmodum caulis medius fruticum & plantarum. *Thiasus* est chorus, sive sacra sodalitas canentium, saltantium, convivantium: non semper ad Bacchum, sed ad alia etiam divina pertinens Diciturque, vel quasi *σιασος divinus*, a *σιος*, Laconice, pro *θεὸς Deus*, ut refert Athenæus, l. 8. l. 9. Vel juxta alios, a *θεῖα ᾄδειν divina canere* De *Baccho* infra v. 69. *Curru subjungere tigres*] *Curru* pro *currui*. Veteres enim in nominibus quartæ, genitivum extulere per *uis*, *curruis*: & dativum per *ui*, *currui*. Unde postea sicut genitivum contraxere in *us*, *curruis*, *currus*, ita aliquando contraxere dativum in *u*, *currui*, *curru*. Hoc docet Gellius, l. 4. 16. qui multa congerit exempla Virgilii & aliorum. Sic Æn. 1. 261. *parce metu*. 6. 465. *teque aspectu ne subtrahe*. 9. 605. *venatu invigilant pueri*. *Tigres*.] Bene *Armenias*. Tigris enim vox est Armena, ex Varr. aut Medica, ex Plinio: quæ celeritatem significat. Unde apud eos, feram illam, sagittam, & flumen celebre significat.

35. *Ipsa Pales, &c.*] Pales Dea pastorum & pabuli: quam tamen Varro vult esse masculi generis. *Apollo*.] Hic Apollo Nomius intelligitur: sic dictus a νομὴ, *pascuum*; quia greges olim Admeti regis pavit. Georg. 3. 2.

36. *Grandia hordea*] Speciem pro genere, hordeum pro quolibet frumento: *grandia*, quia monet Georg. 1. 198. maxima quæque grana ad semen eligenda.

37. *Infelix lolium, &c.*] Lolium, *de l'yvraye*: Græcis ζιζάνιον. *Avena*] duplex: altera sativa, & ad equinum pabulum utilis; altera plane inanis ac sterilis, de qua hic sermo. In hanc ultimam, & in lolium dicuntur frumenta degenerare.

38. *Purpureo narcisso*] Duplex narcissi species præcipua, ex Dioscoride. l. 4. 161. *Flos albus*, inquit, *intus croceus*, κροκώδης; *in quibusdam purpureus*. πορφυρώδης.

39. *Carduus &, &c.*] Carduus agrestis. *chardon*. *Paliurus*] herba, vel juxta alios frutex asperrimus. quidam spinam albam putant.

Spargite humum foliis: inducite fontibus umbras
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulum facite, & tumulo superaddite carmen.
Daphnis ego in sylvis hinc usque ad sidera notus:
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
MEN. Tale tuum carmen nobis, divine poeta;
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo:
Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra:
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MOP. An quicquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus, & ista
Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis.

INTERPRETATIO.

Spargite frondes per terram, tegite fontes umbraculis: o pastores! Daphnis jubet hæc sibi præstari: & sepulcrum statuite, & adjicite sepulcro epitaphium: Ego Daphnis celebris in sylvis, hinc usque ad cælum: magister pulchri pecoris, ipse pulchrior. MEN. *Tales mihi sunt versus tui, o divine poeta, qualis res* est *fatigatis somnus in herba, & qualis res* est *æstuantibus sedare sitim scaturiente rivo dulcis aquæ. Nec tantum fistula, sed etiam voce, magistrum æquas. Felix juvenis, tu modo eris illi suppar. Nos tamen vicissim tibi qualicumque modo canemus hæc nostra, & Daphnim tuum in cælum tollemus: Daphnim in cælum tollemus, Daphnis nos etiam dilexit.* MOP. *An ulla res mihi sit pretiosior, quam hoc munus? & puer ipse meruit celebrari, & jamdudum Stimicon laudavit mihi* tuos *istos versus.*

NOTÆ.

44. *Formosi pecoris custos.*] *Boni populi optimus imperator*: inquit Servius. Nec sane id quod præcedit, *hinc usque ad sidera notus*, melius in quemquam convenire, quam in Cæsarem potest.

49. *Alter ab illo.*] Servius de Virgilio capit: qui Theocritum, aut æquavit, aut superavit. *Alter ab illo*, est secundus; non dignitate quidem, quia doctrina par utrique esse dicitur, *nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum*: sed ordine tantum temporis: ita ut alter alteri sit similis, sed magister primus & antiquior, Mopsus vero secundus & junior.

52. *Amavit nos quoque Daphnis.*] At, inquiunt, Menalcas Virgilius est, si quidem deinde dicit de sua fistula. *Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim: hæc eadem docuit, &c.* Virgilium autem non amavit J. Cæsar, quippe ignotum adhuc tunc temporis: adeoque Daphnis non est J. Cæsar. Sed nihil obstat, quominus dicamus amatos a Cæsare Mantuanos, & cæteros Galliæ Cisalpinæ populos: ut pote ex ea provincia, quam Cæsar tantopere expetiisset. Virgilius autem Mantuanus fuit.

54. *Et puer ipse.*] Negat Servius posse id convenire J. Cæsari, qui, non puer, sed annos natus 56. interfectus est. Respondet Ascensius poetæ mentem esse, non quidem, quod Daphnis obierit puer: sed quod laudari meruerit etiam tum, cum esset puer. Ego existimo Cæsarem consulto hic vocari puerum; quia relatus fuerat inter cœlestes Deos: Dii vero censebantur vigorem semper habere juvenilem; nec aliam ob causam *Heben*, sive *Juventam*,

MEN. Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes & sidera Daphnis.
Ergo alacris sylvas & cætera rura voluptas,
Panaque, pastoresque tenet, Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipsi lætitia voces ad sidera jactant
Intonsi montes: ipsæ jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta, Deus, Deus ille, Menalca.
Sis bonus o felixque tuis, en quattuor aras,
Ecce duas tibi Daphni, duoque altaria Phœbo.
Pocula bina novo spumantia lacte quotannis,
Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi:

INTERPRETATIO.

MEN. *Daphnis splendens miratur cœli portas q se non ante visas, & despicit sub pedibus nubila & astra. Ergo læta voluptas occupat nemora, camposque omnes, & Pana, & pastores, & Dryades virgines. Neque lupus struit insidias gregi, neque ullæ plagæ moliuntur fraudem cervis. Daphnis bonus diligit pacem. Ipsi montes inculti clamores emittunt ad astra* præ *gaudio, ipsæ rupes* modulantur *versus, ipsæ arbores modulantur* hoc: *Deus, o Menalca, Deus ille* est. *Utinam sis commodus, & propitius tuis: ecce quatuor aras, ecce duas tibi, & duo altaria Phœbo* erecta. *Singulis annis offeram tibi duo vasa recenti lacte undantia, & duo vasa pinguis olei.*

NOTÆ.

Diis ad pocula ministranda adhibebant. Contra *Senectus* inter inferna numina numerabatur. Æn. 6. 275. *Primisque in faucibus Orci, &c. pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.* Sic Ovid. Met. l. 4. 17. de Baccho canit: *Tibi enim inconsumpta juventa: tu puer æternus, tu formosissimus alto conspiceris cœlo.*

56. *Candidus*] Color Diis superis addictus, ut niger inferis & mortuis. Tibul. l. 3. 6. 1. *Candide Liber ades.* Ovid. Trist. 5. 514. ad Natalem Deum: *Candidus huc venias.* Adde quod heroas in lacteo circulo crederent habitare, ex Cicer. in Somnio Scip. qui circulus non male cœli vestibulum & limen hic vocari potest. *Limen*] est transversum in janua lignum, inferius vel superius. Sic dicitur, vel a *limes*, quia terminatur hic domus; vel a *limus*, id est, *obliquus & transversus*, ut vult Festus.

56. *Olympi.*] Montes duodecim hoc nomine insigniti sunt. Præcipuus in ea parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit. cujus vertex ita editus, ut nubes penetrare, & ad cœlum usque pertinere dicatur; immo & pro cœlo a poetis sumi, ut hic quoque. Dictus quasi ὁλολαμπὴς *totus lucidus*, quia nubes excedit, & sole semper illustratur. De *Dryadibus*. Ecl. 2. 46. De *Pane*. Ecl. 2. 31.

64. *Deus, Deus ille &c.*] Constat honores Divinos J. Cæsari a triumviris decretos esse, paulo post triumviratum constitutum, anno v. c. 712. Lepido II. & Munatio Planco Coss. Hi autem honores præcipue fuerunt: ut ædes ei in foro, ubi crematum ejus cadaver fuerat, construeretur: ut simulacrum ejus ludis Circensibus una cum simulacro Veneris circumferretur: ut, si qua victoria nunciaretur, ei seorsum quasi victori sacrificaretur: ut qui in ejus ædem confugisset, ab injuria tutus esset. Et ab eo tempore Octavianus se *Divi* filium appellavit.

68. *Craterasque*] *Crater* plane Græca vox, κρατὴρ, a κεράννυμι *misceo*; istud autem a κέρας *cornu*: quod veteres cavis cornibus, aut effictis in figuram cornuum poculis biberent, in usque vinum aqua miscerent.

Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit : si messis, in umbra.
Vina novum fundam calathis Arvisia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas, & Lyctius Ægon:
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt, & quum solennia vota
Reddemus Nymphis, & quum lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit:
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ:
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolæ facient: damnabis tu quoque votis.

INTERPRETATIO.

PRæsertimque lætificans epulas copioso vino; ad ignem, si fuerit *hyems; sub umbraculis, si* fuerit *æstas: effundam e calicibus vina Chia*, quæ sunt *novum nectar. Damœtas, & Ægon Cretensis mihi canent: Alphesibœus exprimet Satyrorum choreas. Hæc in honorem tuum semper fient, & cum solvemus Nymphis vota annua, & cum campos circuibimus* cum hostia. *Quamdiu aper amabit montium culmina, quamdiu piscis amnes: & quamdiu apes alentur thymo, quamdiu cicadæ rore: semper gloria, & nomen tuum, & laudes durabunt. Agrestes singulis annis ita tibi vota facient, quemadmodum Baccho & Cereri. Tu quoque adiges* eos *ad vota solvenda.*

NOTÆ.

69. *Baccho*,] Vino, cujus inventor Bacchus a poetis dicitur: Jovis ex Semele filius: *διμήτωρ bimater* dictus, quia ex utero matris fulminatæ translatus in Jovis femur, inde maturo partus tempore iterum prodiit. Orbem terrarum peragravit, Indos domuit, primus omnium triumphavit invectus elephanto. Nomen a *βαχεῖν vociferari*: quod eum insidentem currui, quem tigres & lynces trahebant, sequerentur ubique turbæ temulentarum & vociferantium fœminarum, quas ab eo *Bacchas* dixere.

71. *Arvisia nectar.*] Ab Arviso, promontorio Chii insulæ, in mari Ægæo, ubi vinum exquisitissimum. *Nectar.*] Potus Deorum, ut *ambrosia* cibus: sæpe tamen promiscue sumuntur: utrumque immortalitatem significat: *Nectar* enim, a *ne* privativa particula, & *κτείνω occido*; *ambrosia*, ab *a* privativo, & *βροτὸς mortalis*. Utrumque ministrat diis Hebe, sive Juventa; & Ganymedes. *Calathis.*] Poculis ad speciem calathorum formatis, quorum labra resupinata sunt. De Calathis Ecl. 2. 46. Et Martialis apophor. 107. *Nos Satyri, nos Bacchus amat*: unde patet calathum poculum quoque esse, non tantum canistrum.

72. *Damœtas, &c.*] De *Damœta* Ecl. 3. 1. *Ægon*, ab *αἴξ capra* dictus *Lyctius*, a Lycto Cretæ insulæ civitate, unde oriundus erat.

73. *Alphesibœus.*] Ab *ἀλφέω invenio*, & *βοῦς bos.* Hoc loco nomen pastoris proprium est: sed apud Homerum Il. 18. 593. epithetum est puellarum, quæ propter formam reperiebant juvenes, a quibus boves accipiebant munerum loco: quia opes omnes illis temporibus in gregibus sitæ erant. De *Satyris*, Ecl. 6. in arg.

74. *Et cum solennia vota.*] Sacra Nymphis fieri solita; vel in agris, ut Turnebo placet; vel etiam in domibus, ut Victorio. *Solennia* sunt quæ *solum in anno* fiunt, id est, semel singulis annis.

75. *Et cum lustrabimus agros.*] Sacrificium innuit dictum *Ambarvale*. De quo Geor. 1. 345.

79. *Cererique.*] Ceres Saturni & Opis filia, mater Proserpinæ, quam a Plutone raptam fertur laboriosissime toto orbe quæsivisse: frugum, & cultus terræ, magna ex parte repertrix.

80. *Damnabis tu quoque votis.*] Qui vo-

MOP. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam litora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
MEN. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim:
Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Melibœi?
MOP. At tu sume pedum, quod me quum sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes: & erat tum dignus amari,
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca.

INTERPRETATIO.

MOP. Qualia tibi, qualia munera reponam pro tali cantu? Neque enim susurrus Austri ingruentis, nec ripæ undis verberatæ sic me delectant, neque fluvii qui inter lapidosas valles volvuntur. MEN. Prius tibi dabo hanc teniuem fistulam: qua ego didici canere: Formosum Corydon amabat Alexim; eademque didici: Cujum pecus? an Melibœi. MOP. Tu vero, Menalca, accipe pedum insigne nodis æqualiter distantibus, & ære: quod Antigenes non obtinuit, licet sæpe a me peteret; & tunc tamen merebatur amari.

NOTÆ.

ta suscipit, postulat aliquid a Deo, eidemque aliquid promittit. Si Deus promissa annuat: tum vovens quasi damnatur, & judicio tenetur promissa exolvere. Unde Deus dicitur *damnare votis* vel *voti*, cum postulata annuit, adeoque adigit voventem ad exolvenda promissa. Sic Livius, dec. 3. l. 7. *Deos, Deasque precabantur, ut illis faustum iter felixque pugna esset & damnarentur ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent.* Æneid. 5. 237. eodem sensu dicitur, *voti reus.*

82. *Venientis sibilus Austri.*] Venientis, id est, nascentis sive crescentis: tunc enim potius est aura, quam ventus. Sic Æn. 5 344. *gratior & pulchro veniens in corpore virtus*: id est, *nascens & crescens*. De Austro, Ecl. 2. 58.

86. *Hac nos formosum, &c*] Hac eadem fistula cecinimus eclogam 2. quæ incipit *Formosum pastor Corydon, &c.* Item eclogam 3. quæ incipit: *Dic mihi Damœta, cujum pecus, an Melibœi?*

88. *Pedum.*] Virgam pastoralem incurvam: *formosum ære*, quo suppactum est, & *nodis paribus*, id est, nodis qui æquali intervallo a se invicem distant.

ECLOGA VI.

SILENUS.

ARGUMENTUM.

Silenus pueros Chromin & Mnasilum docet primam rerum originem, juxta doctrinam Epicuri, additque varias fabulas. Per Silenum, Syronem Epicurum philosophum; per Chromin & Mnasilum, Virgilium & Varum, Syronis ea in philosophia discipulos, intelligunt interpretes. Certe Romæ tunc temporis vigebat hæc secta plurimum. Et *Virgilium*

quidem

quidem ostendit hæc ecloga disciplinæ huic adhæsisse, saltem primis annis, saltem quoad naturalium rerum doctrinam. Primis, inquam, annis; & quoad naturalem tantum doctrinam: quippe, & moribus dicitur fuisse rectissimis, & consequentibus annis videtur ad Pythagoram aut Platonem deflexisse, cujus philosophiam sequitur Æ. 6. 724. *Varum* autem illum, de quo hic sermo, ab Epicuri disciplina, etiam in moribus, non abhorruisse conjicio, ex Ode Horatii 18. libr. 1. quæ ad eum scripta est, & plane Epicurum sapit. De *Syrone* utriusque præceptore habemus apud Ciceronem, & quod ipsius Ciceronis amicus fuerit, *Epist. famil.* l. 6. 11. & quod vir optimus, doctissimusque Epicureus, *De finib.* l. 2. 119. Quo eodem ex opere facile colligitur, cum in Italia floruisse ultima Ciceronis ætate: qua ætate Virgilius, tum juvenis, operam ei dare potuit.

Ex hoc primo eclogæ versu, *Prima Syracosio*, &c. sunt qui probent, hanc inter cæteras ordine temporis primam esse; eamque a Cicerone fuisse auditam in theatro, cum a Cytheride sive Lycoride mima cantaretur: unde ad suam & Virgilii laudem Cicero exclamarit: *Magnæ spes altera Romæ*. Sed hæc Donati somnia sunt, qualia multa somniavit. Videtur quippe poeta profiteri Ecl. 1. venisse se primo Romam, ut agros recuperaret suos: at Cicero annis ante divisionem agrorum ferme duobus obiit, nempe sub initium triumviralis proscriptionis, anno v. c. 711. cum agri non divisi sint nisi anno v. c. 713. ineunte. Immo probo ego ex iisdem versibus, hanc non esse primam: *Prima Syracosio dignata est ludere versu*: igitur non jam primum, sed antea etiam luserat; idque unum significat, se primum omnium inter Latinos, bucolicum scribendi genus e Græcia, seu Sicilia, transtulisse. Quo autem ordine ac tempore hæc scripta sit, incertum est.

NOTÆ.

SILENUS.] Senex, Bacchi nutritius & pædagogus; semper asino vehi, semper ebrius describi solitus; cornuto item capite, simisque naribus: magnæ tamen solertiæ: unde dicitur multa sapienter edisseruisse regi Midæ; memoraturque rex Antigonus vertisse sibi laudi, quod ab hostibus propter deformitatem quasi Silenus rideretur, ut est apud Senec. De Ira. l. 3. 22. Nomen a σιλλαίνειν *scommata jacere, cavillari*, ex Æliano, l. 3. var. hist. c. 40. Sileni autem dicuntur omnes Satyri seniores, ex Pausania in Attic. Quanquam aliqui pingunt Silenum pedibus humanis, Satyros caprinis.

Satyri autem e Bacchi comitibus etiam fuerunt, salacitate insignes. Plutarchus in Sylla refert, unum ex illo genere ad Syllam esse adductum. Hieronymus in vita Pauli Eremitæ, unum quoque a S. Antonio visum esse testatur: itemque alium ab omni Alexandrino populo, Constantini temporibus. Alii tamen hos inter spectra aut naturæ monstra referunt, totumque id genus revocant ad fabulas. Nomen deducit Ælianus a σεσηρέναι, quod est, *os habere in modum rictus canini conformatum*: Casaubonus a Dorica voce σαύνας, *jocari*: aliunde alii.

Panes his non absimiles, quorum primus *Pan*, Mercurii filius, a πᾶν, *omne*: de quo multa Ecl. 2. 31. *Fauni* item, a *fando* dicti: de quibus hac Ecl. 6. 27. *Sylvani* quoque a *sylvis* appellati: de quibus G. 1. 20. Omnes, rei agrestis, pecuariæ, & venatoriæ præsides.

PRima Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit sylvas habitare Thalia.
Quum canerem reges & prælia, Cynthius aurem
Vellit, & admonuit: Pastorem Tityre pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.
Nunc ego, namque super tibi erunt qui dicere laudes
Vare tuas cupiant, & tristia condere bella,
Agrestem tenui meditabor arundine musam.

INTERPRETATIO.

MUsa mea, prima omnium, dignata est canere Sicula carmina: nec eam puduit incolere nemora. Cum canerem reges & bella, Apollo mihi *vellicavit aurem, & me* sic *admonuit: Tityre, decet pastorem pascere pingues oves,* & *componere tenues versus. Ego nunc, o Vare, exercebo fragili fistula rusticam musam: siquidem multi suppetent tibi, qui optabunt celebrare laudes tuas, & funesta bella scribere ...*

NOTÆ.

1. *PRima Syracosio.*] Primus e Latinis non sum dedignatus scribere carmina bucolica, ad imitationem Theocriti Syracusani. *Syracosio* dixit, non *Syracusio*: ut brevis esset syllaba tertia. *Syracusius* enim exprimit Græcam vocem *συρακούσιος*; in qua tertia longa est, nec potest fieri brevis, nisi amittendo subjunctivam *υ.* *Syracusæ*, urbs Siciliæ amplissima: urbes olim quatuor, ex Cicerone; quinque, ex Strabone ambitu suo complectens. Hujus cives deliciis maxime dediti: unde in proverbium transierunt Syracusanæ mensæ, Syracusanæ divitiæ.

2. *Thalia.*] Una e novem Musis, comœdiæ & ludicrorum præses: a *θάλλω*, vel *θαλέω, viresco, floreo, exhilaror.*

3. *Cum canerem reges.*] Dicitur res Albanas primo tractandas suscepisse, sed abjecisse deinde opus, & ad bucolica studium convertisse.

3. *Cynthius*] & Cynthia, nomina Apollinis & Dianæ: quia nati ambo in insula Delo, ubi mons est *Cynthus.*

4. *Aurem vellit.*] Proverbialiter dictum, pro *admonuit*, sive quia, ut vult Erasmus, in jus ituri vellicabant aurem illius, quem esse testem volebant: unde Horat. Sat. l. 1. 9. 75. *Licet antestari? ego vero oppono auriculam, rapit in jus.* Vel quia, ut vult Servius, auris memoriæ consecrata est; quemadmodum frons Genio, & digiti Minervæ: unde Muretus ait nummos reperiri veteres æreos, in quibus insculpti sunt viri duo, quorum alter alteri aurem vellit; hac inscriptione, *μνημόνευε*, *recordare.* *Tityrum* hic se appellat Virgilius, ut Ecl. 1. 1.

5. *Deductum carmen.*] Id est, tenue: a lana, quæ ad majorem tenuitatem nendo deducitur. Horat. Epist. l. 2. 1. 225. *Tenui deducta poemata filo.* Tibul. l. 1. 3. 86. *Deducat plena stamina longa colo.* Ita explicat Servius, non male: quamvis eo nomine vapulet ab Erythræo.

7. *Vare, &c.*] De illo magna lis apud interpretes. Alii enim laudes illas attribuunt *P. Alpheno Varo*; alii *P. Quintilio Varo*; alii *Quintilio Cremonensi*, quem item *Varum* vocant. Constat hos tres Virgilii æquales fuisse. Et *Alphenus* quidem *Varus*, Servii Sulpicii jurisconsulti discipulus, jurisconsultus ipse fuit celebris: qui ex arte sutoria; aut, ut volunt alii, tonsoria, ad consulatum adrepsit, an. u. c. 755. Digestorum libros scripsit quadraginta. Laudatus a Gellio propter studium antiquitatis, lib. 6. 5. Ab Horatio memoratur propter vafritiem, Sat. l. 1. 3. Ab interpretibus Horatii, Cremonensis dictus. Tamen huic non puto dicatam esse hanc eclogam: tum quia nulla laude bellica, sed una forensi claruit: tum quia, cum sutor dicatur fuisse, nec ad consulatum nisi diu post obitum Virgilii pervenerit; non videtur ejus fortuna tum, cum eclogæ scriberentur, satis Virgilii fortunæ præstitisse, ut hic illi tam effusis laudibus adularetur. *Quin-*

Non injussa cano: si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget; te nostræ Vare myricæ,
Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.
Pergite Pierides. Chromis & Mnasilus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem:
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant:

INTERPRETATIO.

Canto ea, quæ a Phœbo *jussus sum cantare. Si tamen aliquis, si aliquis hæc etiam legat, horum amore percitus; te nostræ myricæ, te omnis sylva resonabit, o Varo: nullaque pagina magis placet Apollini, quam quæ sibi præfixit Vari nomen. Pergite, o Musæ. Chromis & Mnasilus pueri viderunt Silenum in caverna somno prostratum; venis hesterno vino tumentibus, ut mos est. Erant procul humi coronæ, tantum lapsæ e capite.*

NOTÆ.

tilius vero *Cremonensis*, de quo sic Eusebii chron. ad annum. primum Olymp. 189. qui respondet anno v. c. 730. *Quintilius Cremonensis, Virgilii & Horatii familiaris, moritur.* Idem ille est, quem Servius Virgilii cognatum appellat; & cujus ob mortem Horatius Virgilium consolatur, Od. l. 1. 24. Sed huic a nemine, præterquam a Grammaticulis *Vari* cognomen tribuitur. Omnino igitur laudes istæ ad *P. Quintilium Varum* referendæ sunt: qui magnis muneribus sub Augusti imperio perfunctus est. Consul an. v. c. 741. Syriæ deinde præses per annos octo. Denique missus in Germaniam cum tribus legionibus; quas ingenti clade amisit, insidiis ab Arminio circumventus, an. v. c. 762. tanto suo dolore, ut sibi consciverit mortem; tanto Augusti luctu, ut caput illidens parieti exclamaret: *Vare, legiones redde.* Sic ille a Velleio depingitur, lib. 2. *Varus Quintilius, illustri magis quam nobili ortus familia, vir ingenio mitis, moribus quietus: ut corpore & animo immobilior; otio magis castrorum, quam bellicæ assuetus militiæ: pecuniæ vero quam non contemptor, Syria cui præfuerat declaravit; quam pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit. Is cum exercitui, qui erat in Germania, præesset: concepit esse homines, qui nihil præter vocem membraque haberent hominum; quique gladiis domari non poterant, posse jure mulceri, &c. Usque eo, ut se prætorem in foro jus dicere, non in mediis Germaniæ finibus exercitui præesse crederet, &c.*

Et tristia condere bella.] Miror hic Nannium & alios, qui bella intelligunt Germanica, Varo tam funesta: illa enim anno, post obitum Virgilii, septimo circiter & vigesimo gesta sunt. Bella igitur significantur alia, quibus Varus per triumvirales tumultus interfuerat: *tristia*, non illi, sed ejus hostibus.

9. *Si quis tamen, &c.*] Quanquam Apollo me deterruerit a tuis factis heroico versu describendis: si quis tamen hæc legat bucolica; is nomen tuum nostris in sylvis, seu bucolicis, undique sparsum reperiet: quod quidem ideo undique sparsi, quia scio, scripta Phœbo placere magis nulla, quam quæ nomen tuum præferunt. Et vero etiam nona ecloga mentionem Vari crebram facit. De *Myricis*, Ecl. 4. 2. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 85.

13. *Chromis & Mnasilus.*]. Juniores Satyri. *Chromis* a χρέμα, *hinnitus*, *audacia*. *Mnasilus.*] a μνάω, *memoria teneo*: & σίλλος *scomma*: quasi, memor scommatum.

15. *Iaccho.*] Unum e Bacchi nominibus: ab ἰαχὴ, *clamor*: ob vociferantes in ejus comitatu ebrias mulieres.

16. *Serta procul tantum, &c.*] Sic explicat Turnebus hanc vocem, *tantum*: serta procul jacebant: tantum delapsa e capite, non rupta, non calcata. Sic Cerdanus: Jacebat, dormiebat, vinum inhalabat, omnes habebat ebrietatis notas; hæc una tantum nota deerat, quod serta non gereret in capite. Hic enim erat ebriorum

Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
Aggressi, nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat, injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle,
Ægle Naiadum pulcherrima: jamque videnti
Sanguineis frontem moris & tempora pingit.
Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me pueri: satis est potuisse videri.
Carmina, quæ vultis, cognoscite: carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit, simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.

INTERPRETATIO.

ET grande poculum suspensum erat per ansam attritam. Hunc invadentes, injiciunt vincula confecta *ex ipsis coronis: sæpe enim* ille *senex utrumque deceperat spe versuum. Ægle adjungit se sociam, & pavidis accedit: Ægle formosissima Naiadum:* & ipsi *jam oculos aperienti linit frontem & tempora moris rubris. Ille ridens fraudem:* Cur, *ait, implicatis* mihi *vincula? expedite me* ex iis, *o pueri: sufficit quod potuerim* a vobis *deprehendi. Audite versus quos petitis: vobis, versus; huic* Ægle, *aliud præmium erit: simul ipse incipit. Tunc vero aspiceres Faunos & feras saltare ad cantum, tunc duras quercus cacuminibus nutare.*

NOTÆ.

mos. Plaut in Amphit. 3. 4. 16. *Capiam coronam mi in caput, assimilabo med esse ebrium.* Alii explicant aliter, sed hi duo omnium optime. *Capiti*] pro capite. Quædam enim nomina utroque modo ablativum terminant. Sic G. 1. 267. *Nunc torrete igni fruges.*

17. *Cantharus.*] Vas vinarium, in formam Scarabæi, qui κάνθαρος dicitur. Baccho sacer est: unde notatus superbia C. Marius, quod post victoriam Cimbricam cantharis potasse Liberi patris exemplo ausus fuerit, ex Plin. l. 33. 11.

18. *Ambo.*] Vel, ut habent quidam cod. *ambos: ambos* Latina forma; *ambo* Græca, ἄμφω. Sic *duos*, & *duo*, δύο. Ecl. 5. 68. *Craterasque duos statuam.* Æn. 11. 285. *Si duo præterea tales Idæa tulisset terra viros.*

21. *Ægle Naiadum pulcherrima.*] Ab αἴγλη splendor. Nymphæ nomen, Neæræ & Solis filiæ. De *Naiadibus*, Ecl. 2. 46. Dicuntur *Na-i-ades*, quadrisyllaba voce, ut hic; vel *Naiades*, aut *Naides*, trisyllaba voce, ut Ecl. 10. 10. *Naiades indigno cum Gallus amore periret.*

22. *Sanguineis frontem moris.*] *Morum*, fructus arboris *mori*: meure. Vocat *sanguinea*: quod, candida cum essent prius, e sanguine Pyrami & Thisbes ruborem induerint. Nota fabula ex Ovid. Met. 4. 54.

24. *Satis est potuisse videri.*] Supple, ad impetrandum quod vultis: *quia*, inquit Servius, *semidei, cum volunt tantum, videntur*: adeoque, si videri volunt, signum est eos velle videntibus postulata concedere. Vel sensus est: solvite me, satis enim ludi est, quod is visus sim vobis, qui ligari possem.

27. *In numerum ludere.*] Saltare ita, ut motuum ratio & mensura, cantuum rationi & mensuræ respondeat. Notat hic probatque Cerdanus, hanc mensuram, in saltatione *numerum*; in cantu *modum*, proprie dici: quæ duo tamen sæpe confunduntur.

27. *Faunosque.*] Capripedes, cornutos, hispidos, rusticos semideos: dictos a *fando*, juxta Varronem: quia in sylvestribus locis affari homines & alloqui solebant: ut in prælio Romanos inter & Hetruscos de restitutione Tarquiniorum accidisse dicitur, erumpente e vicinis sylvis voce, quæ Romanos bono esse animo juberet.

Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes,
Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea.
Namque canebat uti magnum per inane coacta
Semina, terrarumque, animæque, marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreverit orbis.
Tum durare solum, & discludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim sumere formas.
Jamque novum ut terræ stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant summotis nubibus imbres:
Incipiant sylvæ cum primum surgere, cumque
Rara per ignotos errent animalia montes.

INTERPRETATIO.

NEc mons Parnassius adeo lætatur Apolline; nec Rhodope & Ismarus adeo mirantur Orpheum. Cantabat enim: quomodo semina terrarum, & aeris, & maris, & simul puri ignis, congregata fuerint in immenso vacuo: ut ex his primis omnia principia, & ipsa moles recentis mundi coaluerit. Deinde quomodo *terra cœperit solidari, & aquas dispellere a se in mare, & accipere sensim species rerum. Postea quomodo terra miraretur Solem recentem emicare, &* quomodo *pluviæ deciderent e nimbis alte remotis* a terra: *cum nemora tunc inciperent crescere, & cum animalia* adhuc *rara vagarentur per montes* nondum *cognitos.*

NOTÆ.

Aboriginum reges duo fuerunt hoc nomine, de quibus Æn. 7. 47.

29. *Parnassia rupes.*] Mons in Phocide, Cithæroni & Heliconi vicinus; gemino vertice: quorum alter *Nisa* vocatur, Baccho sacer; alter *Cirrha*, Phœbo Musisque dicatus. Vide Ecl. 7. 25.

30. *Rhodope.*] Mons Thraciæ, nivibus semper horrens, ad Euxinum mare protensus, ex quo Hebrus profluit. Ibi Mars natus putatur: unde mons, & fluvius, & ipsa regio gensque tota Marti sacta. Hæc eadem loca Orpheus incoluit. De *Ismaro*, G. 2. 37. De *Orpheo*, G. 4. 454.

31. *Namque canebat uti, &c.*] Origo mundi, juxta opinionem Epicuri philosophi Atheniensis, ex oppido Gargetto: qui natus anno ante Christum circiter 341. regnante in Macedonia Philippo Alexandri patre: ex calculo senex obiit. Cujus philosophiam de rerum natura versibus persecutus est Lucretius. Statuebat igitur duo rerum principia, *plenum* & *inane*: quia quicquid est, vel continetur, & est *plenum*; vel continet, & est *inane*. *Inane* vocabat, spatium usquequaque diffusum, carens corporibus; *plenum* appellabat, atomos, sive minuta corpuscula, toto inani volitantia; quæ hic a Virgilio *semina* vocantur: quorum ex fortuito concursu coaluerint illa quatuor, quæ dicimus elementa, ignis, aqua, terra, & aer. Aerem hic *animam* vocat, post Lucretium l. 6. 577. *Ventus ubi, atque animæ subito vis maxima quædam.* Quia *animabilis & spirabilis est*, ex Cicer. De nat. Deor. 2. 91. Ex his porro elementis, inter se ordinatis ac temperatis, cœlum, sol, animalia, cæteraque deinde formata sunt.

34. *Tener orbis, &c.*] Recens, nondum atomis inter se firme solideque cohærentibus.

35. *Solum.*] Primo dicitur de planta pedis. Sic Lucr. l. 1. 924. *Avia Pieridum peragro loca, nullius ante trita solo.* Hinc *solea* dicta, quæ partem illam pedis obtegit. Hinc & *solum* pro terra vulgo sumitur, ex Varr. l. 4. de L. L. quia *solo*, id est, planta pedis teritur. Neque pro terra tantum, sed pro unaquaque re, quæ alteri supponitur, eamque sustentat. Pro mari, Æn. 5. 198. *Vastis tremit ictibus ærea puppis, subtrahitur-*

Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert volucres, furtumque Promethei.
His adjungit, Hylam nautæ quo fonte relictum
Clamassent: ut littus, Hyla, Hyla omne sonaret.
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen, nivei solatur amore juvenci.
Ah virgo infelix, quæ te dementia cœpit?

INTERPRETATIO.

Deinde narrat saxa a Pyrrha projecta, tempora Saturni, aves Caucasi, latrocinium Promethei. Addit his, quem ad fontem Argonautæ alte vocassent Hylam amissum: quomodo ripa omnis referret: Hyla, Hyla. Et ob amorem tauri condolet Pasiphae, felici, si nunquam tauri fuissent. Ah, mulier misera, quæ insania te occupavit?

NOTÆ.

turque solum. Pro cœlo etiam, Ovid. Met. 1. 73. *Astra tenent cæleste solum.* Frequentius tamen pro terra, tam in singulari, quam in plurali numero. Ge. 1. 80. *Ne saturare fimo pingui pudeat sola.* *Discludere Nerea ponto.*] *Discludere* est separare ab aliquo, & alium in locum includere. *Pontus* hic usurpatur, non pro aquis, sed pro loco, sive cavitatibus terrarum, in quibus aquæ segregatæ sunt. *Nereus* vero sumitur pro aquis ipsis. Is juxta Orpheum, Deorum antiquissimus est: juxta alios, Oceani & Tethyos filius. Idem ex Doride, sorore & uxore sua, maximam Nympharum marinarum turbam suscepit, quæ *Nereides* dictæ. *Nerea*, accusativus Græcus; *Nereum*, Latine.

41. *Lapides Pyrrhæ, &c.*] Pyrrha Deucalionis uxor fuit, quo apud Thessalos regnante, contigit diluvium: ex quo servati dumtaxat hi duo, & navicula delati in Parnassum; qui montium omnium unus aquis submersus non fuerat. Ibi Themidis oraculum consuluerunt de reparatione generis humani: acceptoque responso, ut magnæ matris ossa post tergum projicerent, lectos e terra omniparente lapides projecere: quorum qui sunt a Deucalione projecti, in mares; qui a Pyrrha, in fœminas continuo mutati sunt. Ovid. Met. 1. 318. De *Saturni regno*, Ecl. 4. 6.

42. *Caucaseasque, &c.*] Prometheus, Japeti filius ex Asia conjuge, Deucalionis pater: cum ignem e cœlo furatus esset, admota solis currui face e ferulis confecta: eoque igne, vel hominem a se e luto formatum animasset; vel, ut narrant alii, plurimas artes ad usum hominum reperisset: a Mercurio jussu Jovis in Caucasi scopulo ligatus est: & vultur, aut aquila jecori ejus assidue pertundendo adhibita. *Caucasus*, Asiæ mons notissimus, inter mare Euxinum & Caspium, *mont de Circassie*. Tantæ altitudinis, ut ad tertiam noctis partem ejus vertices luce Solis adhuc illustrentur.

43. *Hylam, nautæ quo fonte, &c.*] Hylas puer, deliciæ Herculis, ejusque comes in Argonautica expeditione. Is cum e navi descendisset ad aquationem, in ripam fontis incumbens urnæ pondere demersus est: a Nymphis, ut fabulantur, raptus; ab Hercule & Argonautis diu frustra inclamatus. Unde in ejus memoriam solennes eo in loco institutæ sunt inclamationes, & cursitationes populi, ex Solino, c. 42. *Quo fonte.*] Quis enim fuerit ambigitur. Solinus *Hylam* fontem & lacum assignat, qui Prusiadem Bithyniæ urbem alluit. Alii *Ascanium* ejusdem regionis fluvium, &c. *Hyla, Hyla omne.*] Græci vocalem longam ante aliam vocalem non elidunt, & si libet corripiunt: utraque licentia usus hic Virgilius, ut & Ecl. 3. 79. *Vale, vale, inquit Iola.* Ab hac inclamatione amissi pueri, fit ὑλάω, & ὑλακτέω, *vociferor*, *latro*: nisi potius pueri nomen ab illo verbo.

46. *Pasiphaen.*] Filia Solis fuit: nomen a patre deductum, qui πᾶσι φάει, *omnibus lucet*: uxor Minois regis Cretæ: quæ tauri amore capta, & Dædali artificis ope vac-

Prœtides implerunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpes pecudum tamen ulla sequuta est
Concubitus: quamvis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
Ah! virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille latus niveum molli fultus hyacintho
Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas:
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite Nymphæ
Dictææ, Nymphæ nemorum jam claudite saltus.
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia: forsitan illum,
Aut herba captum viridi, aut armenta sequutum,
Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ.

INTERPRETATIO.

Filiæ Proeti repleverunt campos falsis mugitibus: nulla tamen earum *quæsivit tam infames amplexus pecudum; licet metueret suo collo* jugum *aratri, & sæpe exploraret cornua in polita fronte. Ah, mulier misera,* tu *jam vagaris per montes: taurus* vero *reclinans candidum latus in teneris hyacinthis, sub umbrosa ilice regustat herbas pallidas: vel consectatur aliquam* vaccam *in numeroso armento. O Nymphæ, Cretenses Nymphæ, claudite jam, claudite saltus sylvarum*: ut videamus, *an fortasse alicubi vaga tauri vestigia se nostris oculis offerant obviam Forsitan aliquæ vaccæ allicient illum ad stabula Gortynia, aut sectantem greges, aut viridis herbæ cupidum.*

NOTÆ.

cæ ligneæ inclusa, Minotaurum peperit, semihominem & semibovem. Reliqua Æ. 6. 26. *Virginem* vocat, etsi jam Phædræ, Ariadnes, & Androgei matrem: Plauti, Terentii, & Euripidis exemplo; qui sic appellant corruptam etiam quamlibet fœminam, modo junior sit.

48. *Prœtides.*] Filiæ Proeti regis Argivorum, & Antiæ, vel Sthenobœæ. Hæ cum se Junoni forma æquipararent, ab illa in eam rabiem actæ sunt, ut vaccas se putarent. postea sanatæ sunt a Melampo. *Falsos* mugitus vocat, quia ipsa non erant vaccæ, sed vano errore deceptæ sæpe frontem tentabant, explorabantque num essent cornutæ.

54. *Ruminat.*] *Rumen* est pars eminens gutturis, cujus in cavitatem demissi cibi, a quibusdam animalibus revocantur, & regustantur; quod *ruminare* dictum est. *Pallentes herbas,*] quia calore stomachi viriditatis jam nonnihil amiserunt, cum remanduntur. De *hyacinthis*, Ecl. 3. 63. De *ilice*, Ecl. 1. 18.

55. *Claudite Nymphæ, &c.*] Verba sunt, vel Pasiphaes, quam Silenus loquentem inducit ad Nymphas: vel ipsius Sileni Pasiphaen solantis, & Nymphas precantis, ut ei in inveniendo tauro opem ferant. *Claudite.*] Retibus, sive indagine; quomodo feræ clauduntur in venatione, ne aufugiant. *Saltus.*] A saliendo: pars est sylvarum, vel in qua spissæ arbores exsiliunt & assurgunt altius, ut Isidoro placet; vel potius, ut Varroni, pars vacua & expedita ab arboribus, ubi pecudes libere pascant & exsiliant. Ita G. 3. 143. *Saltibus in vacuis pascant.* *Dictæa.*] a Dicte, qui mons est in Creta celebris, cujus in antro apes Jovem infantem aluere. G. 4. 152.

58. *Forsitan illum, &c.*] Fortasse, nisi clauditis sylvas, effugiet *stabula ad Gortynia.* *Gortyna*, vel *Cortyna*, oppidum Cretæ mediterraneum, lætioribus pabulis insigne, ubi propterea Solis armenta fuerunt: sagittarum quoque artificio memorabile, unde Æ. 11. 773. *Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu.*

Tum canit Hesperidum miratam mala puellam.
Tum Phaetontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum,
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis:
Ut Linus hæc illi divino carmine pastor,
Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ;

INTERPRETATIO.

Deinde cantat virginem admiratam poma Hesperidum. Deinde cingit sorores Phaetontis musco corticis amaræ, & attollit in *terra excelsas alnos. Deinde cantat quemadmodum una e Musis deduxerit in colles Bœotiæ* Cornelium *Gallum, deambulantem circa fluenta Permessi: & quemadmodum totus chorus Apollinis honorem habuerit* huic *viro. Quemadmodum Linus pastor, coronatus floribus & acri apio, hæc illi dixerit divinis versibus: En sume, Musæ dant tibi hanc fistulam ...*

NOTÆ.

61. *Hesperidum miratam mala puellam.*] Atalanta est, filia Schœnei regis in Scyro, maris Ægæi insula: quæ cum procis cursu contendebat ea lege, ut victori nuberet, victum occideret. Victa tandem est ab Hippomene, Martis, vel Neptuni nepote: dum aureis malis, quæ ab illo projecta inter currendum fuerant, colligendis occuparetur. Mala Hippomeni dederat Venus, ex horto Hesperidum. *Hesperides* fuere tres, Ægle, Arethusa, & Hesperethusa: filiæ Hesperi, qui frater Atlantis fuit. Hæ, ad Lixum Mauritaniæ oppidum, hortos incolebant aureis arboribus pretiosos, & a pervigili dracone custoditos; quem Hercules occidit, fructusque deprædatus est.

62. *Phaetontiadas.*] Sorores Phaetontis, filiæ Solis, a quo dictæ quoque sunt *Heliades*, Phaetusa, Lampetie, & Lampetusa: quæ nimio luctu ob fratrem dejectum e curru Solis in Eridanum, mutatæ sunt, vel in alnos, ut hic narrat Virgilius; vel in populos, ut Æ. 10.190. Ovidius vero M.2.365. ait ex earum ramis electrum, sive succinum, in Eridanum lacrymarum instar stillare. De *electro*, Ecl. 8. 54. *Muscus*, est quicquid extimo arborum cortici quasi lanuginosum & villosum adhæret. *Cortex* masculini & fœminini generis.

64. *Permessi ad flumina Gallum.*] *Permessus* fluvius Bœotiæ, ex Helicone profluens. *Gallum.*] De eo, Ecl. 10. in argumento.

65. *Aonas in montes.*] Heliconem & Cithæronem, montes Bœotiæ; quæ primo Aonia dicta est, ab Aone Neptuni filio, qui montanis ejus regionis gentibus imperavit: deinde Bœotia, a bove; cujus ductu Cadmus pervenit ad eum locum, ubi Thebas condidit. Ovid. Met. 3. 14. Hinc Musæ *Aonides* appellatæ, quia sacer est ipsis Helicon.

66. *Phœbi chorus.*] Musæ novem, vel poetæ. *Assurrexerit.*] Surrexerit e sedibus, honoris causa. *Linus.*] De eo Ecl. 4. 56.

68. *Apio.*] *Apium, persil*: herba coronaria, qua & sepulcra spargi solebant, ex Suida; & victores Isthmicis Nemeisque ludis, itemque epulantes coronari, ex Horatio Od. l. 2. 7. 23. *Quis udo deproperare apio coronas, curatve myrto? Quem Venus arbitrum dicet bibendi?* Ergo ad luctus & delicias idonea. Utramque vim probat ingeniosa vox Timoleontis apud Polyænum, Stratag. l. 5. Cum enim ille Syracusanis dux a Corinthiis missus, adversus Carthaginenses copias educeret; & occurrente mulo apium gestante, milites id ominosum ducerent, quod apio sepulcra coronarentur: *Immo*, inquit ille, *manifestam nobis victoriam portendit, nam Isthmiorum victores coronis ex apio donantur.* Quo dicto ipse cum reliquis ducibus apio se coronans, excitata militum alacritate, victoriam retulit.

Ascræo quos ante seni : quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynæi nemoris dicatur origo :
Ne quis sit lucus quo se plus jactet Apollo.
Quid loquar ? aut Scyllam Nisi, quam fama sequuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris,
Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis ?

Interpretatio.

quam prius Ascræo seni dederant ; *qua ille canendo solebat evocare duras ornos e montibus : hac fistula celebretur a te origo Grynæa sylvæ ; ut nulla sit sylva, qua magis Apollo glorietur. Quid dicam* ut memoraverit, *aut Scyllam Nisi* filiam ; *quam rumor tulit, cinctam latrantibus monstris* circa *alba crura, disturbasse naves Ulysseas, & in profundo mari laniasse, heu ! nautas pavidos canibus marinis ?*

Notæ.

70. *Ascræo quos ante seni.*) Hesiodo, cujus patria *Ascra*, vicus Bœotiæ, in dextro Heliconis latere situs : qui, ut ipse de se fabulatur initio Theogoniæ, cum agnos in Helicone pasceret, accepit a Musis, non calamos quidem, sed lauri virentis ramum. Alii Cumam Æolicam illi patriam assignant, ex qua Dius ejus pater, ære alieno oppressus, commigravit Ascram, ubi deinceps habitavit. Obiit admodum senex : natus, juxta multos, 60. annis ante Romam conditam. At juxta Lipsium in Velleio, l. 1. fuit Homero antiquior totis annis 120. quia stylus ejus magis antiquam simplicitatem refert.

71. *Ornos.*) *Ornus*, Fraxinus sylvestris & montana, foliis paulo longioribus & angustioribus, *Fresne sauvage.*

72. *Grynæi nemoris.*) *Grynium* oppidum fuit, vel Phrygiæ, vel Æolidis : ubi templum Apollinis candido e lapide, & lucus eidem sacer fuit : locus oraculis insignis : *Gallus* autem, de quo fuse dicemus Ecl. 10. fertur reddidisse Latinis versibus quædam ex Euphorione poeta Chalcidensi selecta. Suidas vero, inter illius Euphorionis opera, memorat *Mopsopia* sive *Confusa* : in quibus varias historias, imprimisque multa de oraculis, narrabat. Quo in opere probabile est originem Grynæi oraculi fuisse descriptam, eamque partem a Gallo Latine redditam esse.

73. *Ne quis sit lucus, &c.*] Hortatur Linus Gallum ; ad operis hujusce suscipiendam versionem : ut ex ejus carminibus Grynæo nemori ornamentum accedat ; nullusque sit locus gratior deinceps Apollini.

74. *Quid loquar aut Scyllam, &c*] Duplex vulgo *Scylla* distinguitur : altera *Nisi* Megarensium regis filia, quæ patrem, execto fatali ejus capillo, prodidit hosti Minoi, cujus amore flagrabat ; & in avem Ceirim sive alaudam est conversa, *l'alouette* : de qua Ge. 1. 405. Altera *Phorci* filia, quæ cum amaretur a Glauco, per Circes invidiam mutata est inferiori parte corporis in caninos rictus, fonte quo lavari solebat veneficiis infecto : cujus deformitatis horrore Siculum in fretum se præcipitem dedit, ibique in scopulum est conversa ; non longe a celebri voragine, cui *Charybdis* nomen est : de qua Æ. 3. 420. Hoc loco valida tempestate jactatæ sunt naves Ulyssis, regis Ithacæ & Dulichii, insularum in Ionio mari. Igitur plerique Virgilium accusant, quod utramque fabulam confuderit ; tribueritque *Scyllæ Nisi*, quæ ad *Scyllam Phorci* pertinent. Iidemque non male versum emendant ex fide MSS. leguntque : *Quid loquar, an Scyllam Nisi, aut quam fama, &c.* Vel : *Quid loquar, aut Scyllam Nisi, aut, &c.* Cerdanus tamen vulgarem lectionem tuetur exemplo Ovidii, Amorum l. 3. 12. 21. qui *Scyllæ Nisi* canes quoque tribuit : *Per nos, Scylla, patri canos furata*

Aut ut mutatos Terei narraverit artus?
Quas illi Philomela dapes, quæ dona pararit;
Quo cursu deserta petiverit, & quibus ante
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia quæ Phœbo quondam meditante beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros:
Ille canit: pulsæ referunt ad sidera valles.
Cogere donec oves stabulis, numerumque referre
Jussit, & invito processit Vesper Olympo.

INTERPRETATIO.

Aut ut memoraverit corpus Terei conversum in upupam; *quos cibos, quæ munera Philomela illi præparaverit; qua celeritate abierit in deserta; & quibus pennis miser volaverit super domum* prius *suam. Quas omnes fabulas felix Eurotas olim audiit, Phœbo canente; & jussit ut lauri discerent: Silenus cantat, valles repercussæ referunt cantus ad cœlum: usquedum Hesperus, progressus invito cœlo, coegit illum colligere in stabulis oves, & recensere numerum* earum.

NOTÆ.

capillos; pube premit rabidos inguinibusque canes.

78. *Terei, &c.*] Philomela & Progne filiæ fuerunt Pandionis, Atheniensium regis. Tereus rex Thraciæ Prognen uxorem duxit, ex eaque suscepit Itym filium. Postea Philomelæ stuprum intulit, eique linguam abscidit, ne scelus evulgaret: quo tamen in tela descripto, utraque soror Itym jugulavit, & Tereo dedit epulandum: prolato deinde sub finem epularum capite pueri, cum Tereus stricto ense in ultionem raperetur, ipse in upupam avem mutatus est, *hupe*; Philomela in lusciniam, *rossignol*; Progne in hirundinem; Itys in phasianum, *faisan*.

82. *Omnia quæ, &c.*] Duplex esse potest sensus. Vel ita ut *omnia quæ*, referatur ad superiores fabulas, hoc modo: Quas omnes fabulas prius dictas, audiit Eurotas fluvius ab Apolline; cum Apollo ejus in ripis versaretur, ob amorem Hyacinthi, Laconis pueri: favetque huic interpretationi vox ipsa, *beatus*, quæ nihil luctuosum significat. Vel ita ut significentur aliæ cantilenæ, funebresque næniæ, quas Apollo cecinerit in Eurotæ ripis, ob ejusdem Hyacinthi cædem; quas quidem poeta non commemorat: quasi dicat: Ille canit Phaetontiadas, Pasiphaen, Scyllam, & alia quamplurima quæ audivit Eurotas, &c.

83. *Eurotas.*] Laconiæ fluvius nobilis, ortus in Arcadia, lauris frequentibus inumbratus. Nunc *Basilipotamo*.

86. *Invito processit Vesper Olympo.*] *Vesper*, sive *Venus* e septem planetis unus, mane Solem orientem præit, tumque dicitur *Lucifer*; Græce Φωσφόρος, qua etiam voce Latine usus est Martialis Epig. l. 8. 22. 1. *Phosphore redde diem.* Dicitur & *Eous*, id est, matutinus, Georg. 1. 288. *Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.* Sero eadentem Solem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, *Hesperus*, apud Plautum *Vesperugo*: id est, *nocturnus*: quo etiam nomine vocavit eum Statius Theb. 4. *Luna prævenerat ignes mutato Nocturnus equo.* Hunc unico equo vehi putabant, ut Solem quadrigis, & Lunam bigis: sed equo mane albo, sero fusco: unde, quia ex equo in equum desiliebat, equos ei dicabant *desultorios*, ex Isidoro & Cassiodoro. Stellam hanc alii Venerem ipsam dixere, alii Auroræ filium, alii fratrem Atlantis Hesperum nomine: qui cum altissimum conscendisset montem, ut inde sidera melius contemplaretur, in cœlum raptus creditur, & in stellam mutatus.

86. *Invito Olympo.*] Quia cantus suavitate quasi captus ægre ferebat noctem cum Vespero procedere, quæ cantum abrumperet. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

ECLOGA VII.

MELIBOEUS.

ARGUMENTUM.

NArrat Meliboeus pastor contentionem amœbæam , sive alternam , Thyrsidis & Corydonis ; se coram & Daphnide judicibus, qui Corydoni palmam addicunt. In Corydone possumus agnoscere Cornelium Gallum , aut Asinium Pollionem , utrumque poeseos laude florentem : in Thyrside , poetam aliquem ex eorum æmulis : in Daphnide, communem eorum amicum , apud quem illi contenderent : in Meliboeo , Virgilium , qui dum amicos consulit, de recuperandis agris & pecoribus sollicitus ; assumitur ab iis in judicem , jubeturque de re sua securus esse. Certe sub his pastoribus non infimæ sortis homines latere, vel ex eo conjici potest , quod aureas marmoreasque Diis voveant statuas. Virgilium vero nihil prohibet hic *Meliboeum* vocari , qui non unam in Eclogis personam , sed multiplicem induit. *Tityrum* enim se , in prima Ecloga ; *Corydonem* , in secunda ; *Menalcam* , in nona nuncupat.

Differt ab Ecloga III. quæ pariter amœbæa est : tum quod in illa pastores binis alterne versibus ; in hac quaternis contendant : tum quod illa plane *dramatica* , sive activa sit , in qua pastores ipsi certantes inducuntur ; hæc omnino *diegematica* , sive narrativa , in qua sine pastorum quasi præsentium inductione Meliboeus omnia propriis verbis enarrat. De scriptionis tempore nihil certum.

MELIBOEUS, CORYDON, THYRSIS.

MEL. FOrte sub arguta consederat ilice Daphnis ,
Compulerantque greges Corydon & Thyrsis in unum:
Thyrsis oves , Corydon distentas lacte capellas,

INTERPRETATIO.

MEL. Forte Daphnis recubuerat sub ilice susurrante , & Corydon atque Thyrsis conjunxerant simul greges : Thyrsis oves , Corydon capellas lacte turgidas.

NOTÆ.

MELIBOEUS.] A cura boum dictus: *μέλει curæ est, βοῦς bos*, Ecl. 1. 1. *Corydon* a *κορυδὸς* , *alauda* , *alouette* , Ecl. 2. 1. *Daphnis* , a *δάφνις laurus* , Ecl. 5. in arg. *Thyrsis* , a *θύρσος* , hasta pampinis vestita , quæ usui erat in Bacchi sacris.

1. *Ilice.*] Arbore grandifera , *de l'yeuse.* Ecl. 1. 18. *Arguta* , seu canora , & stridula dicitur ; vel ob avium in ea sedentium concentus ; vel ob ventorum inter folia susurrum.

Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo:
Et cantare pares, & respondere parati.
Huc mihi dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnim
Aspicio: ille ubi me contra videt: Ocyus, inquit,
Huc ades o Melibœe, caper tibi salvus & hœdi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata juvenci:
Hic viridis tenera prætexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippem nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos:

INTERPRETATIO.

Uterque in flore ætatis, uterque ex Arcadia: & pares cantu, & parati ad certandum. Circa hunc locum aberraverat a me hircus ipse dux gregis, dum munio teneras myrtos contra frigus. Ego vero statim Daphnim video. Daphnis ubi me e regione videt: Veni huc cito, inquit, o Melibœe: hircus & hædi tui in tuto sunt: & si potes aliquantulum otiari, quiesce sub hac umbra. Juvenci tui venient ipsi huc per prata ad potandum: hic Mincius virens tegit ripas tenera arundine, & apes susurrant e quercu sacra. Quid egissem? Namque non habebam Alcippem, nec Phyllida, quæ domi separaret a matribus *agnos ab ubere abductos.*

NOTÆ.

4. *Arcades.*] Vel ex Arcadia oriundi, vel Arcadibus arte canendi similes: scena enim hujus eclogæ, non in Arcadia; sed in Gallia Cisalpina statuitur, ad Mincii ripas, non procul a Mantua. De *Arcadibus*, eorumque in canendo peritia, Ecl. 4. 58. De *Myrtis*, Ecl. 2. 54.

7. *Vir gregis ipse caper.*] Caper pro hirco dictus: & *vir* per translationem: nam *vir* proprie solorum hominum est. Sic G. 3. 125. de tauro: *Quem legere ducem, & pecori dixere maritum.* Horat. Od. l. 1. 17. 7. de capellis & hirco: *Olentis uxores mariti.* Auctor hujus licentiæ Theocritus. Idyl. 8. 49. Ω τράγε τᾶν λευκᾶν αἰγῶν ἄνερ: O *hirce albarum caprarum vir.*

13. *Mincius.*] Fluvius Galliæ Cisalpinæ lenissime fluens, *Menzo*: e Benaco lacu emissus, Mantuam alluens, indeque influens in Padum.

13. *Eque sacra, &c. quercu.*] Sacra apud Græcos, qui eam dicabant Jovi, & singulis addicebant Dryadas & Hamadryadas; quæ cum illis, & viverent, & occiderent: ab ἅμα *simul*, & δρῦς *quercus*. Apud Romanos item: qui Nymphas sive *Viras querquetulanas* colebant, præsides illius querceti, quod Romæ intra portam fuit, appellatam ideo, *querquetulanam*: ex Festo. Apud Gallos etiam: quorum sacerdotes Druidæ, inde quoque appellati, sacra nulla faciebant sine querneo visco, *guy de chesne*: ex Plinio l. 16. 44.

13. *Examina.*] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas emissæ: dictæ sic, vel ab *exeundo*, quia ab alvearibus exeunt; vel melius, ut probat Vossius in Etym. quasi ἐξάμματα *simul ligata*. *Apes* enim dictæ sunt ab antiquo verbo, *apo*: hoc autem deductum ab ἅπτω *ligo*: quia sæpe apes colligatæ in cumulum videntur. G. 4. 257. *Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent.* Et adhuc Latine *aptum* dicitur, quicquid ligatum & conjunctum est. G. 3. 168. *Ipsis e torquibus aptos junge pares, &c.* Ex eadem origine est *amentum*, pro vinculo quo hasta media ligatur & torquetur. Æ. 9. 665. *Amentaque torquent.*

14. *Alcippem, nec Phyllida, &c.* Famularum Melibœi nomina. *Alcippe*, ab ἀλκὴ *subsidium*, & ἵππος *equus*; quasi, curans equos. *Phyllis*, a φύλλον *folium*,

Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere, alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
COR. Nymphæ, noster amor, Libethrides: aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite: proxima Phœbi
Versibus ille facit; aut, si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
TH. Pastores hedera crescentem ornate poetam
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro.
Aut si ultra placitum laudarit, bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

INTERPRETATIO.

ALiunde *magna erat contentio, Corydon cum Thyrside. Attamen postposui mea negotia cantui illorum. Itaque cæpit uterque certare versibus alternis: Musæ enim volebant ut alternatim cantarent. Hos Corydon, illos Thyrsis dicebat*, sua quisque *vice. COR. Nymphæ Bœotiæ, nostræ deliciæ: vel inspirate mihi carmina*, *qualia* inspiratis *meo Codro, ille componit proxima carminibus Apollinis: vel, si non omnes possumus* id assequi, *hoc loco sonora* mea *tibia suspendetur e sacra pinu. TH. Pastores Arcadiæ, coronate hedera me poetam crescentem, ut Codro rumpantur viscera* præ *invidia: aut si laudaverit me ultra quam volo, coronate mihi frontem bacchare; ne lingua maligna fascinet* eum, qui *poeta evadet.*

NOTÆ.

16. *Et certamen erat Corydon, &c.*] Antiptosin hic Ramus agnoscit, casum pro casu, *Corydon* pro *Corydoni*: Erat Corydoni magnum certamen cum Thyrside. Alii *certamen* accipiunt, quasi *certator*: qua figura dicitur Æ. 5. 339. *Nunc tertia palma Dares*: id est, *tertius victor*. De *Musis*, Ecl. 3. 60.

21. *Nymphæ, &c. Libethrides.*] Primum hoc amœbæum continet vota pro poesi: petitque Corydon a Musis, ut sibi dent vim condendi carminis, qualem Codro concesserant: alioquin se artem depositurum. *Nymphæ.*] Musæ. *Libethrides.*] Præsides Liberhrii fontis: quem Solinus, c. 8. in Magnesia locat, vocatque *præsidium poetarum*; cæteri in Bœotia, ad Heliconem, auctore Pausania in Bœot. qui addit, signa ibidem esse Nympharum & Musarum.

22. *Codro.*] Codrus poeta fuit Virgilii temporum æqualis: ut probat Servius ex elegiis Valgii, quæ perierunt. Fuit & hic Valgius magni tunc nominis poeta: memoraturque ab Horatio Sat. 1. 10. 82. *Plotius, & Varius, Mæcenas, Virgiliusque, Valgius, &c.*

24. *Hic arguta sacra, &c.*] Mos fuit emeritorum aliqua in arte, ut artis instrumenta Diis ejus præsidibus suspenderent. Sic Vejanius gladiator apud Horat. Ep. 1. 1. 4. *Vejanius armis Herculis ad postem fixis latet abditus agro. Sacra pinu*] Sacra magnæ Deorum matri Cybele, propter amicum Atym in pinum commutatum.

25. *Pastores hedera.*] Hedera coronantur poetæ. Vel quia, sicut lauri, sic hederæ semper virent: ideoque carminibus portendunt æternitatem. Vel quia poetæ Baccho etiam sacri sunt, propter furorem, quo interdum Bacchantium instar corripiuntur. Unde e duobus Parnassi jugis, alterum dictum *Cirrha* sacrum est Apollini; alterum dictum *Nisa* sacrum Baccho.

27. *Laudarit, bacchare frontem, &c.*] Erat in laude immodica species quædam fascinationis: quia *Nemesis*, Dea scelerum ultrix, & bonorum remuneratrix, inde iram concipere putabatur; & ab eo qui sic laudatus fuerat, pœnas repetere. Ait & Plinius l. 7. 2. *esse in Africa familias quasdam effascinantium; quarum laudatione intereant*

COR. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Mycon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.
TH. Sinum lactis, & hæc te liba Priape quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,

INTERPRETATIO.

COR. O *Diana*, *puer Mycon* offert *tibi hoc caput pilosi apri*, *& arborea cornua cervi longævi. Si hoc fit* mihi *stabile*, *stabis integra e polito marmore*, *cincta calceamento purpureo* circa *tibias*. *TH.* O *Priape*, *sufficit te singulis annis expectare* a me *vas lactis*, *& i*[illegible]*as placentas*: tu *es custos horti pauperis*. *Nunc te posuimus e marmore*, *juxta præsentem* facultatem.

NOTÆ.

probata, *arescant arbores*, *emoriantur infantes*. Ad avertendum igitur fascinum, vel baccharis corona quasi amuleto utebantur: vel laudi præmittebant voculam *præfiscini*, sive, *præfiscine*, hoc est, *sine fascino*: ut innuerent se laudare sincere, non animo fascinandi. Ita Plaut. Asin. 2. 4. 84. *Præfiscine hoc nunc dixerim: nemo etiam me accusavit merito meo: neque me Athenis est alter hodie quisquam, cui credi recte æque putent*. Sensus igitur eclogæ est: Coronate me, aut lauro, ut invidia rumpatur Codrus; aut bacchare, ne me fascinet maligna, id est, immodica laudatione. De *bacchare*, Ecl. 4. 19. De *fascino*, Ecl. 3. 103.

29. *Setosi caput hoc apri, &c.*] Secundum amœbæum habet vota pro venatione, reque rustica. Ac primo Corydon offert Dianæ, per Myconem amicum, caput apri, & cervi cornua; vel arbori, vel fani valvis aut parietibus affigenda: tum statuam integram promittit e marmore. Thyrsis primo jocose agit cum Priapo, ludicro numine: mox ei, vincendi studio & inani jactantia, marmoream, aureamque statuam vovet. De *Delia*, Ecl. 3. 67.

30. *Mycon.*] Puer, amicus, vel famulus Corydonis. Vel a *μυκὴ*, *mugitus boum*, si scribitur per *y*; si per *i* ut in plerisque cod. erit a *μικὸς*, *parvus*, quod epitheton ipsum innuit.

31. *Si proprium hoc fuerit.*] Si hoc mihi proprium, & quasi meum ac perpetuum addicas. Sic enim Æ. 1. 76. *Connubio jungam stabili, propriamque dicabo*. Quid autem est illud, *hoc*? Ut talia carmina faciam, qualia Codrus, inquit Servius. Male: quid enim Diana, aper, & cornua ad poesim? Melius: ut quod in apri hujus & cervi venatione mihi contigit, hoc mihi sit proprium; nempe feliciter venari.

32. *Puniceo.*] Hujus quoque, sive rubri coloris, marmor est, *porphyrites*: in Ægypto frequens ex Plinio l. 36. 7. *Suras.*] Sura pars est tibiæ maxime carnosa & mollis, quæ solis inest hominibus. *Cothurno.*] Cothurnus est calceamenti genus utrique aptum pedi, & utrique sexui. Unde apud Xenophont. Græc. hist. l. 2. Theramenes dictus est *Cothurnus*, quod in reipub. factionibus parti se utrique accommodaret. Non multum differre videtur ab ocreis, siquidem alte suras includit. Æ. 1. 341. *Purpureoque alte suras vincire cothurno*. Fuit in usu, tam in venatione, ut hinc patet quam in theatro, quo primum a Sophocle inductus est. Sed tragicus a venatorio in eo differt, quod tragicus spissiori subere suppactus esset, ad augendam dicentis staturam; ut innuit Juvenalis, Sat. 6. 504. *Breviorque videtur virgine Pygmæa, nullis adjuta cothurnis*: quod quidem ad cursus venatorios parum commodum fuisset.

33. *Sinum lactis.*] *Sinum*, *sinus*, vas est a *sinu* dictum, *quod majorem cavationem quam pocula habeat*, inquit Varro. Sed cum prima syllaba, in *sino* sit longa, in *sinu* brevis: videtur Vossio deducendum a *δινέω*, *verso*, *circumago*: quia in eo butyrum versando conficiebatur. *Liba.*] *Libum*, placentæ

Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto.
COR. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cycnis, hedera formosior alba:
Quum primum pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
TH. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projecta vilior alga,
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.
COR. Muscosi fontes, & somno mollior herba,
Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra,

INTERPRETATIO.

SEd si fœtus reparaverint gregem, tu eris ex auro. COR. Galatea Nerei filia, gratior mihi quam thymus Hyblæ, candidior quam cycni, pulchrior quam alba hedera: statim atque saturati tauri redibunt in stabula, accede, si habes aliquam curam tui Corydonis. TH. Ego vero appaream tibi asperior quam herba sardonica, spinosior quam ruscus, abjectior quam alga ad litus *ejecta: nisi hæc dies mihi jam videtur prolixior quam annus integer. Abite in stabulum, o boues* jam *saturati: abite, si* vobis *est aliquis pudor. COR. Fontes muscosi, & gramen dulce ad somnum, & virens arbutus quæ vos inumbrat raris foliis.*

NOTÆ.

genus, ex farina, melle, & oleo: sic dictum, quia pars ejus in ignem sacrificiorum injecta Diis libabatur: *Libare* autem pro sacrificare sæpe sumitur, etsi proprie de liquidis tantum debeat dici, quæ paulatim effunduntur: λεῖβω enim est *stillo*. *Priape.*] Priapus Veneris & Bacchi filius; Lampsaci, quæ urbs est ad Hellespontum, natus & imprimis cultus: custos hortorum, quorum in limine statuam ei rudem & quasi informem ponebant.

36. *Si fœtura gregem suppleverit.*] Servius ita explicat: si tot agni mihi proveniant, quot habeo oves. Alii melius. Si damnum, quo grex meus affectus est, fœtus novi beneficio tuo reparaverint. *Fœtura* enim, sunt agni novi. *Supplere*, est, quod deest sufficere: talia sunt in exercitu *supplementa*, novi milites.

37. *Nerine Galatea.*] Tertium amœbæum continet amicæ desideria. Corydon invitat eam tribus mollissimis blanditiis, ut sub noctem ad se veniat. Thyrsis tria imprecatur sibi, quo testetur diem sibi anno esse longiorem: & juvencos incusat suos, quasi diutius pascendo producerent diem, & noctem removerent. *Nerine*, id est, Nerei filia & Doridis. Nympha fuit a Polyphemo amata, qui cum Acim, Siculum pastorem, Fauni filium, sibi ab ea præferri intelligeret, cum rupe impacta interfecit. Galatea mortuum pastorem miserata, mutavit in fluvium cognominem, qui in Ætna monte ortus in mare Siculum defertur. Corydon Galateam suam rusticulam, *Nerinen Galateam* hic vocat, quasi Nymphæ illi forma supparem.

37. *Thymo mihi dulcior, &c.*]Dulcior odore, non gustu. *Hedera formosior*, id est, levior & politior. Ecl. 3. 39. *Hybla* mons in Sicilia, thymo abundans; adeoque apibus, quæ thymo delectantur.

41. *Sardois, &c.*] De iis Ecl. 4. 24. *Ruscum*, vel *ruscus*; est sylvestris, vel laurus, vel myrtus: *du houx*: virgultum acutis foliis & pungentibus. *Alga*, herba vilis, foliis lactucæ similis, in mari nascens, unde ad litus ejectatur.

45. *Muscosi fontes.*] Quartum amœbæum continet commendationem agrorum & tectorum: agrorum quidem a fontibus, gramine & umbra; tectorum autem, a foco & igne. De *musco*, Ecl. 6. 62.

45. *Somno mollior.*] Jucundior quam somnus ipse: sic vulgo explicant. Ego sic: Mollis & commoda ad somnum. Sic dixit Propert. l. 3. 15. 29. *Et durum Zethum, & lacrymis Amphiona mollem*, id est, durum

Solstitium pecori defendite, jam venit æstas
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.
TH. Hic focus, & tædæ pingues: hic plurimus ignis
Semper, & assidua postes fuligine nigri.
Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
COR. Stant & juniperi, & castaneæ hirsutæ:

INTERPRETATIO.

PRotegite pecus contra solstitialem calorem, æstas nunc imminet calidissima, nunc gemmæ tument in fœcundo palmite. TH. Hic semper est focus, & tædæ pingues, & multus ignis, & limina perpetuo fumo nigrantia: hic non magis timemus frigus Boreæ, quam lupus timet *multitudinem* ovium, *aut fluvius rapidi ripas*. COR. *Hic sunt juniperi, & castaneæ hirsutæ:*

NOTÆ.

rum, & mollem ad lacrymas.

47. *Solstitium pecori defendite.*] *Solstitium* duplex est, unum æstivum, in 1. gradu Cancri, de quo hic agitur; & tunc est æstas summa, diesque nobis longissimus: brumale alterum, in 1. gradu Capricorni; & tunc hyems summa, diesque brevissimus. Solstitia dicta non quod ibi Sol stet immotus, sed quod ulterius non progrediatur, & iter suum incipiat relegere: unde quia eundo & redeundo bis eidem viæ videtur insistere, ideo nobis quasi immotus apparet. *Solstitium* tamen, & *solstitia*, præter Columellam veteres omnes de æstivo tantum intelligunt, ut hic Virgilius; hyemale vero *brumam* vocant. Ita Cerdanus in G. 1. 100. Dicitur porro: Defendere aliquem ab aliqua re, supra v. 6. *teneras defendo a frigore myrtos*; & defendere aliquam rem alicui, ut hic, & apud Horat. Od. l. 1. 17. 3 *Igneam defendit æstatem capellis*: pro, tueri aliquem ab aliqua re.

48. *In palmite gemmæ.*] Palmes proprie de vitibus dicitur, id quod in arboribus *surculus*: nempe lignum illud quod ex ipsa stirpe quotannis emergit, gemmasque producit, quæ deinde abeunt in virgulas: virgulæ autem veluti palmæ digitos exhibent. *Gemmæ.*] Nodi sunt palmitum, qui corticem rumpunt, & in pampinos aut racemos evadunt. Dicuntur quoque *oculi*, ob figuram.

49. *Hic focus & tædæ.*] *Focus* locus est continens & *fovens* ignem. *Tædæ* ligna quælibet, materies ignis. Proprie tamen *tæda* arbor est, a *picea* non admodum diversa, ignem facile concipiens propter pinguedinem: in sacrificiis pro face adhiberi solita: unde sæpe apud poetas, *tæda* pro facibus.

51. *Boreæ.*] Ventus est flans a septentrione, frigidus & siccus: a *βοάω clamo*, & *ῥέω decurro*; quia flat cum sonitu. Vocatur & *Aquilo*, a vehementiori flatu & volatu: quasi *Aquila*, inquit Festus. Strymonis Macedoniæ fluvii filius, Orithyiam Erechtei Athenarum regis filiam rapuit, ex qua suscepit Calaim & Zethem, quibus deinde ex patria origine alæ succreverunt.

53. *Stant & juniperi.*] Quinto amœbæo describuntur effectus varii præsentiæ & absentiæ amici & amicæ. *Stant hirsutæ*, nempe nucibus, quæ cum hirsutis echinis inclusæ sint, arborem ipsam, si multæ sint, amœna quadam hirsutie spectabilem reddunt. Ita Æ. 6. 300. *stant lumina flamma.* *Juniperus.*] Arbor foliis, spinarum in modum, angustis & acutis: baccis parvis ac rotundis: viridibus initio, mox per maturitatem nigris, odoratis illis quidem, ut & lignum ipsum est, & folia, *genievre*. De *castaneis*, Ec. 1. 82. Versus gravitate insignis, propter spondæum quinti pedis, & hiatum geminum syllabæ longæ, absque synalœpha, more Græco.

Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma:
Omnia nunc rident : at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas & flumina sicca.
TH. Aret ager, vitio moriens sitit aeris herba,
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit,
Jupiter & læto descendet plurimus imbri.
COR. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho:
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.
Phyllis amat corylos: illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.
TH. Fraxinus in sylvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis:
Sæpius at si me Lycida formose revisas;
Fraxinus in sylvis cedet tibi, pinus in hortis.
MEL. Hæc memini, & victum frustra contendere Thyrsim.
Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.

INTERPRETATIO.

Jacent hinc inde fructus delapsi, sua quique sub arbore: nunc omnia pulchra sunt: sed si pulcher Alexis discedat ex his collibus, videbis fluvios ipsos arentes. TH. Campi arescunt, gramina pereunt exusta aeris corruptione, Bacchus abstulit montibus pampinos umbriferos: sed omnis sylva revirescet ad adventum nostræ Phyllidis, & magna pars aeris solvetur in pluviam fertilem. COR. *Populus acceptissima est Herculi, vinea Baccho, myrtus pulchra Veneri, Apollini sua laurus: Phyllis amat corylos: quamdiu Phyllis amabit illas; nec myrtus, nec laurus Apollinis superabit corylos. TH. Fraxinus formosissima est in nemoribus, pinus in hortis, populus in fluminibus, abies in montibus excelsis: sed si me sæpe invisas, o pulcher Lycida; fraxinus in nemoribus, pinus in hortis, cedet tibi. MEL. Recordor illorum* carminum, *& quod Thyrsis superatus frustra pugnaverit. Ab illo tempore Corydon, habetur a nobis* vere *Corydon.*

NOTÆ.

54. *Sua quæque sub arbore poma.*] Duplex est interpretatio. I. Quæque poma jacent, sua sub arbore. At tum *sua*, in ablativo, longam habet ultimam: igitur hic , vel utraque syllaba in unam contrahitur, ut in *suavis*, *aureus*; vel *sa*, non *sua* dictum est, more veterum, qui *sus*, *sa*, *sum* dixere: imprimis Ennius, cujus in fragmentis extat; *Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.* II. Quaque sub arbore, sua jacent poma. At tum legitur *quaque* non *quæque*, ut ad arborem referatur: sed sine veterum librorum auctoritate. De *Alexide*, Ecl. 2. in arg.

58. *Liber.*] Bacchus, de quo Ecl. 5. 30. sic dictus; vel quia Bœotiam, in qua natus erat, liberam fecerit, ut ait Plutarch. Vel quia vinum liberat animum curis, aut loquendi libertatem inducit.

60. *Jupiter & læto, &c.* Jovem veteres aerem dixere; eumdemque Vestæ, sive Terræ conjugem, quam imbre fœcundat. G. 2. 325.

61. *Populus Alcidæ.*] Sextum & ultimum amœbæum laudes prosequitur amici & amicæ, easque a variis arboribus repetit. *Populus*, *le peuplier*, sacra Herculi, quia is populo coronatus adiit inferos: unde pars ea foliorum, quæ capiti appressa erat, ex capitis sudore palluit; quæ pars ad auras obversa erat, loci fuligine nigram quamdam viriditatem contraxit: unde ab Homero Iliad. 13. 389. ἀχερωὶς appellatur, ab Acheronte inferorum flumi-

ne. De *populo*, G. 2. 13. De *Alcide*, Æ. 5. 414. *Vitis.*] Baccho sacra, quia vini inventor apud profanos auctores habetur. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Ecl. 6. 15.

62. *Myrtus.*] Veneri sacra, vel propter odoris delicias; vel quia frequens in litore maris, cujus e spuma Venus orta fingitur. Ecl. 2. 54. *Laurea.*] sacra Phœbo, propter Daphnen in laurum mutatam. Sumitur sæpius pro corona e lauro: hic tamen pro ipsa arbore: ut & apud Hor. Od. l. 2. 15. 9. *Tum spissa ramis laurea* De *lauro*, Ecl. 2. 54. De *corylis*, Ecl. 3. 14.

65. *Fraxinus in sylvis*, *&c.*] Quatuor arboribus patriam attribuit: fraxino sylvas, pino hortos, &c. *Fraxinus*, *fresne. Abies*, *sapin*, *&c.*

69. *Et victum frustra*, *&c.*] Victoria penes Corydonem. Quia Corydon in primo amœbæo, orditur a pietate in Deos; Thyrsis a rabie, qua inimicum incessit. In secundo Corydon invocat Dianam castum numen; Thyrsis Priapum, obscænum Deum. In tertio Corydon blandissima vota facit: Thyrsis dira imprecatur sibi. In reliquis Corydon læta; Thyrsis tristia ut plurimum canit.

70. *Ex illo*, *&c.*] I. Servius vult hic sensum abruptum esse, ex decoro pastoralis rusticitatis: & sic supplet: Ex illo tempore Corydon est nobis, habetur a nobis, victor nobilis supra omnes. Sed hoc durum. II. Nannius unus omnium legit, non quidem *nobis*, sed *noblis*, seu *nobilis* per contractionem: sed hoc durius & absque auctoritate. III. Mancinellus & Ascensius melius admittunt hic notationem nominis: *Corydon* enim, *alaudam* significat, inter canoras aviculas Philomelæ secundam. Sensus igitur erit: Ex illo tempore Corydon habetur a nobis vere Corydon, id est, vere nomine suo dignus, vere avis dulcissime canens. IV. Forte *est nobis* hic significat, totus noster est, hunc possidemus: quomodo Æ. 1. 75. *Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ.*

ECLOGA VIII.

PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

DUæ sunt hujus eclogæ partes. In prima, juvenis, Nisæ puellæ procus, Mopsum rivalem sibi prælatum dolet. In secunda, venefica Daphnim a se aversum incantationibus magicis ad se suumque amorem pellicit. Primam canit Damon, secundam Alphesibœus: neuter in sua; sed hic in veneficæ, ille in proci persona. Utrumque pastorem inducit Virgilius: utrumque in exordio laudat, quasi supparem Orpheo, qui carminis dulcedine feras movere dictus est. Tum opus dicat Asinio Pollioni; non, ut multi putant, Octaviano Cæsari: quemadmodum notæ docebunt.

Scripta est anno v. c. 715. Virgilii 31. L. Marcio Censorino, & C. Calvisio Sabino, Coss. Cum Pollio, subactis Parthinis, & perlustratis oræ Illyricæ populis, per Venetiam & Timavi fluvii ostia, Romam ad triumphum rediret.

NOTÆ.

PHARMACEUTRIA.] Id est, *venefica*. φάρμακον enim ambigua vox est, Gellio teste, l. 2. 9. & modo remedium, modo venenum significat: unde φαρμακεὺς

veneficus & φαρμακεύτρια *venefica*. Titulus autem ad secundam tantum eclogæ hujus partem attinet, quæ canitur ab Alphesibœo, & sumpta est cum titulo, ex Idyllio 2. Theocriti.

DAMON, ALPHESIBOEUS.

PAstorum musam, Damonis & Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus:
Damonis musam dicemus & Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,

INTERPRETATIO.

NArrabimus carmen pastorum Damonis & Alphesibœi, carmen Damonis & Alphesibœi, quos canentes admirata sunt vaccæ oblitæ pabuli: quorum ad cantum obstupuere lynces, & fluvii turbati cohibuerunt suos cursus. Tu mihi fave: *sive jam transcendis rupes Timavi,*

NOTÆ.

DAMON.] Ecl. 3. 17. *Alphesibœus.*] Ecl. 5. 73.

3. *Lynces.*] *Lynx*, animal acutissimi visus, e luporum cervariorum genere, maculosa & varia pelle.

4. *Requierunt &c.*] Vel neutrum est, hoc sensu: Flumina mutata secundum suos cursus, id est, mutato cursu deflectentia ab alveo, ut ad pastores currerent; quieverunt & steterunt, postquam ad eos pervenere. Vel activum est, hoc sensu: flumina stiterunt cursum; *mutata*, id est, *turbata*: undis quæ affluebant, in eas quæ jam steterant, incurrentibus. Sic Propert. l. 2. 22. 25. *Jupiter Alcmenæ geminas requieverat Arctos.* Et Seneca in Hercule Œtæo, 1586. *Quam tuas laudes populi quiescant.*

6. *Tu mihi seu &c.*] Pollionem hic appellat, non Octavianum: bellum enim Illyricum & Dalmaticum ab Octaviano Cæsare non gestum est, nisi post devictum occisumque Sextum Pompeium. Pollionis autem expeditio in Parthinos, Illyrici populos, omnino in hoc ipsum tempus cadit: ut constat ex fastis Capitol. & animadversionibus Jos. Scaligeri ad Euseb. Errat tamen in eo Scaliger, quod per *saxa Timavi*, res intelligat ab eodem Pollione gestas circa Altinum, urbem in Venetia: quibus de rebus ita Velleius l. 2. postquam Lucii Antonii Perusinam deditionem descripsit. *Pollio Asinius cum septem legionibus, diu retenta in potestate Antonii Venetia, magnis speciosisque rebus circa Altinum aliasque ejus regionis urbes editis, Antonium petens, vagum adhuc Domitium & propriæ classis factum ducem, consiliis suis illectum ac fide data, junxit Antonio.* Unde manifestum est res illas a Pollione, contra Octavianum, & pro M. Antonio Lucii fratre, gestas esse: neque Virgilius adeo expers fuit bonæ mentis, ut in ipsis Octaviani oculis Pollionem laudaret, ob ea ipsa, quæ adversus ipsum præclare gesserat. Igitur melius hæc intelligo de reditu Pollionis e Dalmatia Romam: non recto quidem itinere; sed oram Illyricam, & ipsa Venetiæ litora lustrando. Cujusmodi describitur iter Honorii e Græcia Romam, apud Claudianum, De tertio consulatu Honorii: *Illyrici legitur plaga literis, arva teruntur Dalmatiæ, Phrygii numerantur stagna Timavi: gaudent Italiæ sublimibus oppida muris, adventu sacrata tuo.*

6. *Timavi &c.*] *Timavus*, Fluvius Carnorum, qui populi sunt in Forojuliensi ditione, *dans le Frioul.* Latissimus, sed brevissimus ejus decursus: quippe novem fontibus e monte erumpens, ad fanum Diomedis, nunc *S. Giovanni*; non longo post spatio in mare Hadriaticum devolvitur. Ad

Sive oram Illyrici legis æquoris : en erit unquam
Ille dies, mihi quum liceat tua dicere facta ?
En erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium, tibi desinet : accipe jussis
Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Quum ros in tenera pecori gratissimus herba est:

INTERPRETATIO.

Sive veheris circum litus maris Illyrici. Nunquamne aderit illud tempus, quo permittetur mihi narrare tua gesta? Nonne aderit illud tempus, *cum potero laudare per totum orbem tuas tragœdias*: quæ *solæ dignæ* sunt *cothurno Sophoclis ? A te incœpi, in te finiam : excipe versus inchoatos ex mandato tuo ; & permitto* ut *hæc hedera repat circa caput tuum, inter lauros triumphales. Vix frigidæ tenebræ noctis abierant ex aere, cum ros in molli gramine jucundissimus est pecudibus.*

NOTÆ.

ejus ostia insulæ parvæ quædam sunt, insignes calidis fontibus, qui maris æstu increscunt. Has forte insulas vocat hic Poeta, *saxa Timavi.*

7. *Illyrici.*] *Illyricum*, regio amplissima, in longitudinem obversa Italiæ, a qua per mare Hadriaticum dividitur: universim hodie dicta, *Esclavonie.* Vulgo duas in partes apud veteres divisa, *Liburniam*, quæ ad occasum; & *Dalmatiam*, quæ ad ortum est. *En erit.*] Ecl. 1. 68.

10. *Sophocleo &c.*] Scripsit quidem Augustus tragœdiam *Ajacem* ; sed posterioribus, ut verisimile est, pacatisque temporibus. Adde quod in lucem non edidit ; ac ne perfecit quidem, sed delevit : unde dicere solitus erat, Ajacem suum in spongiam incubuisse, ut est apud Suetonium. At ex Horatio Od. l. 2. 1. constat Pollionem, triumphi sui tempore, tragœdiarum scriptorem fuisse nobilem. *Paullum severæ Musa tragœdiæ desit theatris, &c.* Per *cothurnum*, altiorem calceum, tragœdia ipsa intelligitur: ut per *soccum*, calceum humilem, comœdia, versusque humiles. Horat. de A. P. 89. *Indignatur enim privatis ac prope socco dignis carminibus narrari cœna Thyestæ. Sophocles* Atheniensis, tragicæ poeseos princeps, exhibuit fabulas 123. in quibus ter & vicies victoriam retulit; quarum postrema cum ei præter spem contigisset, repentino gaudio expiravit. Cothurnum primus induxit in theatrum. De *cothurno*, Ecl. 7. 32.

11. *A te principium, tibi desinet &c.*] Videri potest hoc ad Augustum spectare : cujus in honorem primam eclogam, & ultimum opus *Æneida* conscripsit. Melius tamen ad Pollionem, cujus gratia recuperavit agros, indeque scribendi occasionem arripuit : adeoque merito ab omnibus interpretibus dicitur scripsisse Bucolica in honorem præcipue Pollionis, Georgica in laudem Mœcenatis, Æneida ad gloriam Augusti.

13. *Hederam &c.*] Permitte, ut cingam tibi caput hac hedera poetica; dum te milites tui triumphantem coronant lauro victrici : id est, ut te laudem poetam poeta ; dum te victorem laudant ii, qui tecum victores sunt. Olim corona poetarum ex hedera, triumphantium e lauro : quanquam deinde poetis etiam e lauro data est. De *hedera*, Ecl. 3. 39. De *Lauro*, Ecl. 2. 54.

13. *Victrices Lauros.*] Triumphum intelligit Pollionis de Parthinis : anno v. c. 715. 8. Kal. Novemb. De quo, in argumento Ecl. 4. dictum est. *Parthini* autem, sive *Parthinei*, qui fuerint ambigitur. Hos in Macedonia Plinius, in Epiro Strabo collocat : in Illyrico cæteri, eaque Illyrici parte, quæ Dalmatia proprie dicitur. Rursus qua

Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.
DAM. Nascere, præque diem veniens age Lucifer almum:
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, & Divos, quanquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?

INTERPRETATIO.

TUnc *Damon, innitens oleæ tereti, sic orsus est. DAM. Orere Lucifer, & prævius advehe lucem: dum conqueror delusus insano amore Nisæ sponsæ, & moriens appello Deos* in *ultima vitæ hora: quamvis nihil mihi profuit eos attestari. Incipe mecum o mea fistula* pastorales *Mænali cantus. Mænalus habet semper sylvam canoram, & pinus resonantes: semper ille* mons *audit amores pastorum, & Pana, qui primus non reliquit avenas inutiles. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Nisa datur Mopso Quid expectare non possumus* nos *amatores?*

NOTÆ.

in parte Dalmatiæ, dubitatur. Urbs enim eorum præcipua statuitur a Cæsare in ea Dalmatiæ ora, quæ Dyrrhachio & Macedoniæ confinis est. Alii Dionem secuti *Epidaurum* esse volunt, *Raguse*: in media fere Dalmatia. Alii Salonas esse putant, in eo Dalmatiæ litore, quod a Macedonia remotissimum est: idque auctore Servio, qui de Salonis urbe Dalmatiæ triumphasse Pollionem ante consulatum refert. Hinc factum est, ut Josephus ipse Scaliger in Eusebium p. 162. duplicem ejus triumphum perperam distinxerit: primum de Salonis Dalmatiæ, ante consulatum; alterum de Parthinis Macedoniæ, post consulatum. In quo duo peccavit. I. Quod non advertit, prævium illum consulatui triumphum ab vno Servio tributum esse Pollioni, contra fastorum fidem, contra fidem historiæ: quæ res ab eo gestas usque ad consulatum, immo itinera ejus omnia fere describit, absque ulla prioris illius in Dalmatas expeditionis mentione. II. Quod Plinium sequi maluerit, quam reliquos fere auctores, qui Parthinos, non in Macedonia, sed in Dalmatia constituunt. Dicendum igitur, unica expeditione Pollionem Illyricum perlustrasse: eamque victoriam & *Dalmaticam* fuisse dictam, quia Dalmatia præcipua pars Illyrici; & *Parthinicam*, quia Parthini tum in Dalmatia forte plurimum poterant; & *Saloninam*, quia Parthinorum ditio ad hanc usque urbem pertinere etiam potuit.

16. *Incumbens tereti olivæ.*] Dicitur *teres*, quicquid rotundum & oblongum est, ut columna, truncus arboris, baculus. *Incumbens*, vel innitens baculo ex oliva; vel trunco arboris ipsius desensus.

18. *Conjugis, &c.*] Non quæ erat, sed quæ fore sperabatur conjux. Sic Æ. 4. 536. *Quos ego jam toties sum dedignata maritos*, id est, *procos*, qui Didonis conjugium ambiebant.

19. *Nil testibus illis, &c.*] Nihil mihi profuit, quod Nisa suam mihi fidem dederit, ejusque testes Deos appellaverit.

21. *Incipe Mænalios, &c.*] Versus *intercalaris*, qui sæpius aliis interponitur. *Mænalios.*] quales a pastoribus cani solent in Mænalo, monte Arcadiæ, Pani sacro: in plurali numero *Mænala.* *Argutum*,] Ecl. 7. 1. *Pana.*] Ecl. 2. 31.

Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse novas incide faces, tibi ducitur uxor.
Sparge marite nuces, tibi deserit Hesperus OEtam.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
O digno conjuncta viro, dum despicis omnes:
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, prolixaque barba:
Nec curare Deum credis mortalia quemquam.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala,
Dux ego vester eram, vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam cœperat annus:

INTERPRETATIO.

Jam gryphes copulabuntur equis, & futuris temporibus pavidi damæ venient potum cum canibus Mopse præcide novas tædas, sponsa ad te deducitur. Abjice nuces, o sponse: Hesperus pro te relinquit OEtam. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. O *sociata digno marito! dum contemnis reliquos: dumque odio habes meam fistulam, & capellas, & supercilia* mea *pilosa, & barbam longam: & putas nullum Deorum providere mortalibus re*bus. *Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus In septis* horti *nostri, vidi te* adhue *parvam colligentem cum matre mala rore perfusa: ego vos* illue *ducebam. Tunc incipiebam annum duodecimum.*

NOTÆ.

27. *Gryphes.*] Vel *gryphi*, toto corpore leones, alis & rostro aquilæ, equis vehementer infesti, Apollini sacri, inquit Servius. Plinius tamen fabulosa monstra putat, ut & *Pegasos*, l. 10. 49.

28. *Damæ.*] E genere caprarum sylvestrium, *dam*. Virgilio masculini generis, ut hie, & G. 3. 539. *Timidi damæ cervique fugaces.* Horatio fœminini, Od. l. 1. 2. 12. *Et superjecto pavidæ natarunt æquore damæ.*

29. *Mopse novas, &c.*] Rivali suo, Nisæ marito, invide gratulatur: eumque hortatur cum amara indignatione, ut ritus omnes exequatur nuptiarum, cum nox immineat. I. enim, præviis facibus quinque, ducebatur uxor sub noctem in mariti domum: faces e spina, vel eorylo, vel pinu, incidebantur in summa parte minutas in virgulas, spicarum instar & aristarum, quo facilius ignem conciperent: unde G. 1. 292. *Ferroque faces inspicat acuto.* II. Maritus nuces spargebat pueris, vel ut ostenderet se pueritiam relinquere: *nuces enim relinquere*, adagium est, hoc ipsum significans. Vel ob alia mysteria, quæ apud Rosinum videre est.

30. *Hesperus OEtam.*] *OEta*, Thessaliæ mons, in sinum Malliacum desinens; altissimus: ita ut Attici & Bœoti, qui hunc habebant ad occidentem, ex eo stellas cadere dicerent: quemadmodum ex *Ida*, Phrygiæ monte item altissimo, quem habebant ad Orientem, oriri easdem fabulabantur. Qui loquendi mos, ad aliarum etiam regionum poetas transiit, etsi alio situ positos. Noctem igitur jam procedere significat. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

34. *Hirsutumque, &c.*] Hoc addit, vel ut robur commendet suum, cujus indicium est pilorum densitas: ita Polyphemus apud Theocrit. Idyl. 3. & apud Ovid. Met. 13. Vel potius ut suum exaggeret de amissa Nisa dolorem, quo factum est, ut capillitium incultum summiserit.

38. *Cum matre*] Vel *tua*, vel *mea*. Melius tua: quid enim pueri mater duce opus habeat proprios in hortos? Tamen apud Theocr. est *mea*. Idyl. 11. 26. *Ἤνθες ἐμᾷ σὺν ματρί. Venisti mea cum matre.*

39. *Alter ab undecimo.*] An duodecimus est? an decimustertius? Certe *alter* de duobus tantum dicitur. Unde concludis

Jam fragiles poteram a terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Nunc scio quid sit amor: duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec nostri generis puerum, nec sanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Sævus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque mater:
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoque mater.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Nunc & oves ultro fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus:
Pinguia corticibus sudent electra myricæ:

INTERPRETATIO.

TUnc poteram ab humo attingere tenues ramos. Statim ac te vidi, quomodo perii! quomodo noxius error me mihi *rapuit! Incipe mecum, o mea fistula, pastorales tantus. Jam cognosco quid sit amor. Ismarus, aut Rhodope, aut Garamantes ultimi, producunt in rigidis rupibus illum puerum,* qui *non* est *nostræ naturæ & originis. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Durus amor suasit matri fœdare manus cruore liberorum. Tu etiam immitis* fuisti, *o mater. Magisne immitis mater* fuit, *an puer ille improbus? Improbus* fuit *ille puer:* sed *tu etiam immitis fuisti, o mater. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Nunc & lupus sponte fugiat oves, rigidæ quercus producant poma aurea, alnus floreat narcisso, myricæ stillens cortice pingue succinum.*

NOTÆ.

Servius hic annum decimumtertium significari: *ut*, inquit, *unus ab undecimo, sit duodecimus; alter, decimustertius.* Ego annum intelligi duodecimum puto; ita ut undecimus unum aliquid cum aliis superioribus componat; *alter* vero huic adjectus, sit post illum primus, adeoque de numeris veluti duobus dicatur. Sic Ecl. 5. 49. *Alter ab illo*, est omnium judicio *primus post illum*, adeoque secundus, non tertius.

41. *Ut vidi, ut perii, &c.*] Omnino e Theocrito, Idyl. 3. 42. *Ὡς ἴδον, ὡς ἐμάνην, ὡς ἐς βαθὺν ἅλατ' ἔρωτα. Ut vidit, ut periit, ut in profundum saltavit amorem!*

44. *Ismarus, aut Rhodope.*] Ecl. 6. 30. *Garamantes.*] Interioris Libyæ populi, sine legibus & matrimoniis, apud quos *Dipsades* serpentes maximi reperiuntur. Regio nunc dicitur *Guanguara.*

47. *Matrem.*] Medeam, Æetæ Colchorum regis filiam: quæ cum Jasoni Argonautarum duci artem dedisset expugnandi aurei velleris; & cum eo e paternis regnis aufugisset: repudiata deinde ab eodem, ob amorem Creusæ Corinthiorum regis filiæ; Creusam cum Creonte patre magicis ignibus absumpsit, filios ipsa suos, ex Jasone susceptos, in oculis patris jugulavit; tumque alatis serpentibus alium in locum devecta est.

54. *Electra myricæ.*] *Electrum, de l'ambre*: sic Græcis dictum, quia refert fulgorem Solis, qui vocatur ἠλέκτωρ. Latinis *succinum*: quia succus est arborum quarumdam e pineo genere, ex quibus quasi gummi diffluit in Oceanum, ibique induratum defertur ad litus, aut a piscatoribus extrahitur, maxime in insulis Septentrionalibus. Vide Ecl. 6. 62. De *myricis*, Ecl. 4. 2. De *aureis malis*, Ecl. 3. 71. De *narcisso*, Ecl. 2. 48.

Certent & cycnis ululæ : sit Tityrus Orpheus ;
Orpheus in sylvis, inter delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Omnia vel medium fiant mare, vivite sylvæ.
Præceps aerii specula de montis in undas
Deferar : extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Mænalios, jam desine tibia versus.
Hæc Damon : vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite Pierides : non omnia possumus omnes.
ALPH. Effer aquam & molli cinge hæc altaria vitta :
Verbenasque adole pingues, & mascula thura,
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus : nihil hic nisi carmina desunt.

INTERPRETATIO.

Vlulæ quoque contendant cum cycnis : Tityrus fiat Orpheus : *Orpheus inter arbores, Arion inter delphines. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Cuncta fiant altum ipsummare: valete nemora, præcipitabo me in mare e culmine rupis excelsæ : accipe donum hoc ultimum morientis. Cessa mecum, o mea fistula, a pastoralibus cantibus. Hæc dixit Damon : vos, o Musæ, narrate ea quæ retulit Alphesibœus : non possumus omnes omnia* facere. *ALPH. Depreme aquam, & circumda has aras tænia lanea, & adure verbenas pingues, & mascula thura : ut coner ritibus magicis abalienare sponsum a recta mente. Nihil hic deest præterquam carmina.*

NOTÆ.

55. *Cycnis ululæ, &c.*] *Cycni* nonnisi apud poetas canori : re autem ipsa & vivi & morientes fere muti, aut striduli. Quo magis mirum videtur, unde tanta apud Græcos Latinosque de Cycnei cantus deliciis consensio. Nasianzenus Orat. 34. cantum illum refert ad plausum alarum, Zephyris inter pennarum calamos sibilantibus, *Ulula*, nocturna avis, ab ululatu sic dicta, *un hibou. Tityrus* : hie pro insulso pastore sumitur. *Orpheus*, Ecl. 3. 46.

56. *Arion*] Ex insula Lesbo, urbe Methymna, citharœdus & lyricus poeta nobilis : qui cum ex Italia, ubi multas opes arte sua collegerat, Corinthum rediret ad Periandrum regem, cui percarus erat ; ab avaris nautis modulans in mare projectus est : sed a Delphino, quem dulcedine cantus illexerat, exceptus ; Tænarum, quod oppidum est Laconiæ, vectus ab eodem est. *Delphini* autem dicuntur & musica & amore hominum capi.

58. *Vivite sylvæ.*] Græcis χαίρετε, *gaudete.* Etiam in eos, quos cum odio abjicimus, & abire jubemus. Catul. 11. 17. *Cum suis vivat, valeatque mœchis* : id est, *abeat.*

64. *Effer aquam.*] Saga præcipit Amaryllidi famulæ, ut aquam ad sacra jam paratam afferat. Tum, ut cingat aram *vitta molli*, id est, lanea. Sic Dido Æ. 4. 459. templum habebat Sichæi, *velleribus niveis & festa fronde revinctum.*

65. *Verbenasque.*] Proprie *verbena* certa quædam herbæ species est, *de la verveine.* Vulgo tamen sumebatur apud Romanos pro omni herba, cum sua terra, e puro sacroque loco evulsa : quasi *herbena*, inquit Donatus. Talibus verbenis aras festis diebus coronabant : tales legati ferebant ex arce Capitolina erutas, & ostentabant hostibus, cum ad eos ibant res captas repetitum ; & legatorum unus ideo *verbenarius* vocabatur. Hac peruncti magi putabant id impetrari quod volebant ; abigi febres, amicitias conciliari. Plin. l. 22. 2. &c. *Mascula thura.*] Mascula, non sexu, nullum enim est fœmineum ; sed bonitate.

66. *Conjugis.*] Amici, proci, ut supra v. 18.

67. *Nihil hic nisi carmina, &c.*] Omnis

materia

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam:
Carminibus Circe socios mutavit Ulyssei:
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi hæc primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
• Effigiem duco. Numero Deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos Amarylli colores:
Necte Amarylli modo: &, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

INTERPRETATIO.

Trahite, trahite Daphnim ab urbe in meam *domum, o mea carmina. Carmina possunt Lunam ipsam e cœlo evocare. Circe transformavit per carmina socios Ulyssis. Serpens gelidus in pratis obrigescit, dum incantatur. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Primo circumligo tibi hæc terna licia, triplici colore varia; & circa has aras ter fero tuum simulacrum. Numerus impar Deo placet. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. O Amarylli, implica tres colores in tres nodos; implica jam, o Amarylli, & dic: implico nodos Veneris. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina.*

NOTÆ.

materia incantationis jam parata est; nihil ultra requiritur præter carmina, id est, solemnem ac ritualem verborum formulam. Deinde se ipsam hortatur exemplo Circes: de qua, deque sociis Ulyssis in sues transformatis, Æ. 7. 15.

69. *Deducere Lunam.*] Antiqui putavere Lunam esse magorum incantationibus subditam: ita ut, quoties iis luberet, rubesceret illa in modum sanguinis: & e cœlo deduceretur vel invita, ut in herbas despumaret. Atque inde putabant eam deliquium pati, tumque ipsi tinnitu cymbalorum succurrebant.

70. *Ulyssei.*] Antiquo more, pro *Ulyssis.* Sic Horat. Od. l. 1. 6. 7. *Nec cursus duplicis per mare Ulyssei.* Et Æn. 1. 34. *Relliquias Danaum atque immitis Achillei.* Veteres enim Latini Græca in *ώς*, ut Ὀδυσσεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀρφεὺς; ad secundam declinationem reduxere: *Ulysseus, ei; Achilleus, ei; Orpheus, ei.* Tum ex iis quædam ad tertiam revocavere, ut *Ulysses, is, Achilles, is;* non item *Orphes, is.*

71. *Cantando rumpitur anguis.*] Id est, dum incantatur. Sic G. 2. 250. *Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo*; id est, dum habetur, tractaturque digitis. Unde patet gerundia ejusmodi passivam sæpe habere significationem.

74. *Licia.*] Sunt limbi qui telam hinc inde cingunt, & in quibus capita staminum conduntur: res olim in usus magicos notissima. *Terna triplici colore.*] Vulgo explicant, *novem*: tria alba, tria rosea, tria nigra: ex hoc versu, in Ceiri, 371. *Terque novena ligat triplici diversa colore fila, &c.* Quæ novem licia tribus deinde ligantur nodis: *Necte tribus nodis ternos Amarylli colores. Et Veneris dic vincula necto*: quibus verbis incantationis formula continetur.

75. *Numero Deus impare gaudet.*] Numeris rerum omnium naturam constare affirmabant Pythagorici: in imparibus imprimis vim esse vulgus putabat. Unde præcipitur in Geoponicis, l. 18. ut numerus gregis semper impar sit: in re bellica apud Vegetium, l. 3. 8. ut fossæ quibus castra muniuntur latæ sint pedes novem ad minimum, septem ac decem ad summum; semper numero impari. Hoc autem loco, per numerum imparem, ternarius signifi-

Limus ut hic durescit, & hæc ut cera liquescit,
Uno eodemque igni: sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, & fragiles incende bitumine lauros.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis, quum fessa juvencum
Per nemora atque altos quærendo bucula lucos,
Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva
Perdita, nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat: nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui: quæ nunc ego limine in ipso
Terra tibi mando, debent hæc pignora Daphnim.

INTERPRETATIO.

Quemadmodum hoc simulacrum *e limo* factum *induratur, & hoc* alterum *e cera* factum *emollitur, una & eadem flamma: sic Daphnis nostro amore* induretur & emolliatur. *Disperge fruges salsas, & combure bitumine crepitantem laurum. Daphnis crudelis me comburit, ego hanc laurum supra Daphnidis* simulacrum comburo. *Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Talis amor* occupet *Daphnim: qualis* est, *cum juvenca fatigata sequendo juvencum per sylvas & altos saltus, recumbit misera juxta rivum aquæ, in ulva viridi, & emittit abire sub seram noctem. Talis amor occupet Daphnim, & ego non curem illum sanare. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Perjurus ille reliquit mihi quondam has vestes, pretiosa sui monimenta: quæ nunc ego sub ipso limine committo tibi, o terra: hæ exuviæ debent* reducere *Daphnim* ad me.

NOTÆ.

catur: princeps omnium: tum quia, ex Aristotele & Plutarcho, continet in se principium, medium, & finem; tum quia potestati Deorum, tam superorum, quam inferorum, significandæ adhibetur. Jovis enim trifidum est fulmen, Neptuni sceptrum tridens, Plutonis canis triceps, Parcæ tres, Furiæ tres; Apollo idem, Sol & Liber dicitur; *tria virginis ora Dianæ*, quæ Diana est in terris, Luna in cœlo, Hecate in inferis, eademque colitur in triviis.

Deus.] Vel quilibet Deus: vel Hecate, quæ magicis rebus præest. *Deum* enim genere masculino dici posse quidam volunt: & sic Lucanum de furiis dixisse lib. 2. 80. *Terribilesque Deos scelerum.*

81. *Sic nostro, &c.*] Sic uno eodemque amore nostro, liquescat, & mollior fiat mihi; cæteris durescat.

82. *Sparge molam.*] *Mola* placentæ quædam species, quæ fiebat ex farre *horno*, & sale *horno*, id est, *illius anni.* Ex farre, inquam, salso, tosto, & molito: unde *mola* appellabatur; & victimæ dicebantur *immolari*, quia & frons victimarum, & foci, & cultri hac mola spargebantur. Itaque mola conspergitur effigies Daphnidis, ut victima hujus magici sacrificii.

82. *Incende bitumine.*] *Bitumen*, limus aut terra, cujus natura vicina est sulphuri. Utebantur illo Siculi ad lucernarum lumina, olei vice: ex Plin. l. 35. 15.

88. *Ulva.*] Herba palustris: caret Gallico nomine.

92. *Pignora cara sui, debent, &c.*] Expetuntur in sacris magicis ea præcipue, quæ sunt ejus, adversus quem sacra fiunt: ut capilli, vestes. *Pignora sui, quæ debent Daphnim*: id est, quæ tenentur ipsum Daphnim adducere ad limen, & in ipso limine sistere: quare ipso in limine desodiuntur. Adduntur herbæ venenatæ, earumque vis commendatur, a patria, *Ponto*; ab eo qui dedit, insigni venefico *Mæri*;

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena
Ipſe dedit Mœris: naſcuntur plurima Ponto.
His ego ſæpe lupum fieri & ſe condere ſylvis
Mœrim, ſæpe animas imis excire ſepulchris,
Atque ſatas alio vidi traducere meſſes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres Amarylli foras, rivoque fluenti
Tranſque caput jace: ne reſpexeris: his ego Daphnim
Aggrediar: nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aſpice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte ſua, dum ferre moror, cinis ipſe. bonum ſit.
Neſcio quid certe eſt: & Hylax in limine latrat.
Credimus? an qui amant, ipſi ſibi ſomnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite carmina, Daphnis.

INTERPRETATIO.

Trahite, trahite Daphnim ab urbe in meam *demum, o mea carmina. Mœris ipſe mihi tradidit hæc gramina, & hæc venena, collecta in Ponto, multa* enim *oriuntur in Ponto. Ego vidi Mœrim ſæpe transformari per illa in lupum, & abdere ſe in ſylvis: ſæpe evocare animas e profundis tumulis, & transferre meſſes ſatas in alium locum. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *demum, e mea carmina. Amarylli, exporta cineres extra demum, & jacta* eos *poſt caput in rivum fluentem, neque retro aſpicias. Ego per hos* cineres *oppugnabo Daphnim:* ſiquidem *non movetur, neque per Deos, neque per carmina. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, e mea carmina. Vide: dum exportare differo, cinis ipſe ultro involvit aram flamma tremula: ſit hoc fauſtum. Certe neſcio quid apparet, & Hylax latrat in limine. Credamne illud? an amantes fingunt ſibi ſomnia? Ceſſate jam, ceſſate o mea carmina: Daphnis ab urbe venit.*

NOTÆ.

ab effectis tribus, transformatione in lupum, evocatione umbrarum, & tranſlatione meſſium.

96. *Ponto.*] Pontus Aſiæ minoris regio: Euxino mari ſive ponto, a Septentrione terminata; ab Oriente, Colchide: ferax venenorum utraque regio fuit. In Ponto regnavit Mithridates, qui venenis paſcebatur: in Colchide nata eſt Medea, celebris venefica.

101. *Fer cineres, &c.*] Cum ſuperiora nil proficiant: alia adhibet validiora. Jubet earum rerum, quas combuſſerat, cineres efferri foras, & in profluentem conjici, ſed averſo capite: quod, ut in ea re præcipuum, bis admonet: *tranſque caput jace, ne reſpexeris. Rivoque fluenti.*] In rivum fluentem. Sic Æ. 5. 451. *It clamor cælo*, pro ad cœlum.

105. *Corripuit tremulis, &c.*] Dum diffidit venefica carminibus, & famula cineres exportare parat, ipſi ſtatim cineres ignem præter ſpem concipiunt. Lætum omen: quod Terentiæ Ciceronis uxori ſacrificanti cum accidiſſet, quaſi ſignum auſpicatiſſimum opprimendi Catilinæ habitum eſt a Veſtalibus: ut refert Plutarch. in Cicer. *Aſpice.*] Verba famulæ ad heram, additque quaſi ſacrorum imperita: *neſcio quid, &c.*

106. *Bonum ſit, &c.*] Mancinellus, Aſcenſius, & alii diſſident a nobis: atque ita interpungunt. *Bonum ſit neſcio, quid certe eſt*: & explicant: *Neſcio an omen illud bonum ſit*, ignis enim dubii eſt ominis, & nocere perinde ac prodeſſe poteſt: *quid,*

id est, *aliquid certe est*; sive bonum sive malum: nam *& Hylax in limine latrat.* Tamen interpretatio nostra videtur sincetior.

107 *Hylax.*] Canis nomen, ut *Hylactor* apud Ovid. M. 3. 224. ab ὑλάω & ὑλακτέω *latro*. Latratus autem canis in limine notat adesse Daphnim.

108. *Credimus? an qui amant, &c.*] Verba sunt veneficæ, quæ præ lætitia oculis & arti diffidit suæ, putatque somnia esse ea quæ videt. *An qui amant.*] Vocalis *i*, nec patitur hic synalœpham, nec servat propriam quantitatem longam: sed hiat, & brevis fit.

ECLOGA IX.

MOERIS.

ARGUMENTUM.

Cum in agrorum divisione Virgilium indemnem amici sui præstitissent, ut in Ecl. 1. dictum est: is ab Ario Centurione, vel a Milieno Torone primipilari, vel a Claudio veterano, variant enim in eo nomine interpretes; ab eo certe militum, cui prædium illud obvenerat, male habitus & ferme occisus: ut vitæ consuleret, Mincium natatu trajecit. Romam deinde profectus, ut vim auctoritate Octaviani reprimeret: interim reliquit domi villicum suum Mœrim, monuitque; ut novum agri dominum officiis, quibus posset, leniret omnibus. Hic itaque Mœris inducitur, huic domino munuscula Mantuam deferens: ex itinere in Lycidam familiarem incidit, quocum de Menalca, id est Virgilii fortuna colloquitur: simulque variis cantilenis tædium itineris levant.

Videtur Probo & Pomponio prima omnium scripta esse: quia, inquit Probus, prius fuit queri damnum, quam testari beneficium. Mihi non ita videtur: siquidem hic significat Lycidas agros jam antea Virgilio fuisse concessos. *Certe equidem audieram, &c.* Sed existimo fuisse oblatum Varo hoc opusculum quasi libelli supplicis loco; ut beneficium, ejus & Pollionis Mœcenatisque gratia jam acceptum, tueri porro sibi apud Octavianum vellet. Est enim hic I. Beneficii mentio. II. Vis illatæ declaratio. III. Invocatio Vari, & amplioris ejus in laudem operis promissio. IV. Julii Cæsaris consecratio quædam, ad adulandum comparata. Tum cætera quæ congerit carminum fragmenta, notant opus, ut res ferebat, properatum ac subitarium; ex variis concinnatum versibus, quos primo impetu effuderat poeta; aut ex occasione prius inchoatos, nondum suo quosque filo ac tenore ad exitum deduxerat. Anno igitur eodem, quo prima Ecloga: sane haud multo deinde scripta est.

NOTA.

MOERIS.] A μοῖρα, *fatum, sors, pars*: quia agrorum partem sorte amiserat.

LYCIDAS, MOERIS.

LYC. Quo te Mœri pedes? an, quo via ducit, in urbem?
MOE. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt, veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam sors omnia versat,
Hos illi, quod nec bene vertat, mittimus hœdos.
LYC. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, & veteris jam fracta cacumina fagi:
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.
MOE. Audieras, & fama fuit: sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia; quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.
Quod nisi me quacunque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,

INTERPRETATIO.

LYC. O Mœri, *quo te* ducunt *pedes? An Mantuam, ad quam via ducit?* MOE. *O Lycida, viventes eo* miseriæ *devenimus, ut peregrinus occupator agri nostri diceret*, id *quod nunquam timuimus: Hic ager ad me pertinet, recedite o antiqui cultores. Nunc superati, mœsti, siquidem fortuna vertit omnia, ferimus illi hos hædos, quod* utinam *non prosit* illi. *LYC. Ego sane audiveram Menalcam vestrum* dominum *versibus suis* sibi *conservasse cuncta*: ab eo loco, *ubi colles incipiunt recedere, & cacumen incurvare facili clivo; usque ad aquam, &* ad *cacumen ruptum antiquæ fagi. MOE. Id audiveras, & rumor* sic *tulit: sed versus nostri non plus possunt inter arma belli, o Lycida: quam ferunt* posse *columbas Epiroticas, aquila imminente. Quod nisi læva cornix e cariosa ilice me admonuisset, ut quocunque modo abrumperem novas rixas*---.

NOTÆ.

LYCIDAS.] A λύκος, *lupus.*

2. *Vivi pervenimus.*] Exaggerat vox ista calamitatis indignitatem. Ut apud Ciceronem pro Quinctio. 50. *Huic acerbissimum vivo viventique funus indicitur.*

7. *Quo se subducere, &c.*] Descriptio agri Virgiliani, cujus erant hi termini: hinc clivus; inde fagus & aqua, vel paludis, vel Mincii fluminis. *Clivus* est inclinatum montis latus: unde ab Horatio *arvum declive* dicitur, & ab Ovidio *flumina declivia*: *proclivis* item ad aliquid, quicumque eo propendet.

12. *Martia.*] Bellica, quia *Mars* belli præses, dictus etiam *Mavors*, quia magna vertit. Junonis & Jovis, aut solius Junonis absque patre filius; ut Minerva solius Jovis absque matre filia. Hunc dicitur Juno concepisse tactu cujusdam floris, quem ipsi eum in usum Flora monstraverat.

13. *Chaonias columbas.*] Speciem ponit pro genere: quia in Dodona, quæ sylva Epiri est, seu Chaoniæ regionis, oracula reddidisse dicuntur quercus, & iis insidentes columbæ duæ: quarum altera Delphos, altera in Jovis Ammonis templum evolaverit; ubi famosa deinceps fuerunt oracula. De *Chaonia*, Æ. 3. 335.

14. *Abrumpere lites.*] Omittere jurgia, de agri possessione cum novo domino; & alia via, nempe nova Cæsaris appellatione, nobis consulere, &c.

15. *Ante sinistra, &c.*] Præter illa quæ de hac voce dicta sunt, Ecl. 1. 16. 18. Quærendum superest, unde veteres *sinistram dextramque* peterent: mirum enim quan-

Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
LYC. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu tua nobis
Pene simul tecum solatia rapta Menalca.
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Quum te ad delicias ferres Amaryllida nostras.
Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas:
Et potum pastas age Tityre, & inter agendum
Occursare capro, cornu ferit ille, caveto.
MOE. Immo hæc quæ Varo necdum perfecta canebat.

INTERPRETATIO.

Nec ego ipse tuus amicus *Mœris*, *nec ipse Menalcas vivus esset. LYC. Heu! tantumne crimen cuiquam venit in mentem? heu! tuorum* versuum *solamen fere nobis ablatum est tecum, o Menalca! Quis celebraret Nymphas? quis tegeret terram herbis floridis? aut inumbraret fontes virentibus ramis? Aut* quis caneret *versus quos tibi nuper surripui: quando ibas ad Amaryllida, nostram amicam. Tityre, donec redeam, breve est iter, pasce capellas: & postquam eas paveris, duc potum, o Tityre: & dum duces, cave ne occurras capro, ille* enim *cornu petit. MOE.* Aut *potius* quis caneret *hæc, quæ cantabat Varo, nondum perpolita.*

NOTÆ.

ta apud illos ea de re dissentio. Constat I. Gentes alias dextrum appellasse septentrionem; sinistrum vero, meridiem. Tales fuerunt Ægyptii, ex Plutarcho lib. de Iside, quia putabant orientem esse mundi vultum. Tales etiam Chaldæi Babylonii, qui doctrinam astrorum ex Ægyptiis hauserant, juxta Diodorum Siculum l. 1. p. 51. Tales quoque Arabes ex Lucano l. 3. 247. *Ignotum vobis Arabes venistis in orbem, umbras mirati nemorum non ire sinistras*; id est, meridionales: cum enim eorum plerique intra tropicum Cancri habitent, ibique umbras habeant aliquando ad meridiem, aliquando ad septentrionem; tunc in Pompeii auxilium extra tropicum egressi, umbras tantum versus septentrionem habebant. II. Alii plane his oppositi, sinistrum dixere septentrionem, dextrum meridiem. Tales primi Romanorum augures, juxta Livium l. 1. qui ex Albanis, & Latinis veteribus, forte hunc morem acceperant: apud quos solemne erat ad orientem se convertere. Sic Turnus, Æ. 8. 68. *Surgit & ætherei spectans orientia Solis lumina* Sic Latinus, & Æneas, Æ. 12. 172. *Illi ad surgentem conversi lumina Solem.* III. Alii sinistram in oriente, dextram in occidente collocabant, ad meridiem conversi, quia Sol terra propior hac parte censebatur. Tales Thusci, ex Plinio l. 2. 54. Varrone l. 6. Ii deinde disciplinam hanc tradidere Romanis, cum ad interpretanda publica & famosa prodigia vocari ab iis cœpere: ut ex Livio l. 1. colligitur. IV. Alii his contrarii, dextram in oriente, sinistram in occidente posuerunt: quia sicut in animalibus, ita in mundo, partem eam dici dextram placuit, unde est principium motus. Tales Græci: tum philosophi, Aristoteles, Plato, Pythagoras, Galenus; tum poetæ, Homerus imprimis, Iliad. 12. 239. Unde patet falsos esse maxima ex parte technicos illos versus duos, qui docent, geographos ad septentrionem, astrologos ad meridiem, sacerdotes ad ortum, poetas ad occasum spectare,

Ad Boream terræ, sed cæli mensor ad Austrum,
Præco Dei exortum videt, occasumque poeta.

21. *Sublegi.*] Sublegere, est suffurari: unde inquit Servius, sacrilegus dicitur qui sacra legit, id est, furatur. Hic itaque est, aliquid dicere nolenti extorquere, & apud se tacite servare.

24. *Tityre, &c*] Renarrat primum fragmentum carminum, quæ sublegerat. *Ti-*

Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ,
Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.
LYC. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cytiso pastæ distentent ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes, & me fecere poetam
Pierides: sunt & mihi carmina: me quoque dicunt
Vatem pastores, sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Varo videor nec dicere Cinna

INTERPRETATIO.

O Vare, olores canori alte efferent ad astra nomen tuum: dummodo Mantua salva sit nobis: Mantua, væ miseræ, nimis propinqua Cremonæ! LYC Sic tuæ apes evitent taxos Corsicæ insulæ: *sic* tuæ *vaccæ saturatæ cytiso distendant ubera. Incipe si habes aliquid: Musæ me quoque reddiderunt poetam; habeo etiam versus, pastores appellant me etiam vatem, sed ego non adhibeo fidem illis: nondum enim videor ea proferre*, quæ sint *Varo aut Cinna* - - -

NOTÆ.

tyrus hic est caprarius aliquis e Virgilii famulis. De *Tityro*, Ecl. 1. 1. De *Amaryllide*, Ibid. 31. De *Varo*, Ecl. 6. 7.

27. *Vare, tuum, &c.*] Secundum fragmentum, de laudibus Vari.

29. *Sublime ferent.*] Vel ad *nomen* referri potest, vel adverbii loco sumi. Ita G. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.* Et Cicero de Nat. 2. 101. *Aer sublime fertur*: id est, sublimiter, in sublime.

29. *Cycni.*] Poetæ. Sic Horat. Od. l. 4. 2. 25. *Multa Dircæum levat aura cycnum*: id est, Pindarum poetam Thebanum. Nam ex Cicer. Tuscul. 1. 73. *Cycni Apollini dicati sunt, quod ab eo habere divinationem videantur: quia, providentes quid in morte sit boni, cum cantu & voluptate moriuntur.* Tamen fictus eorum cantus est, de quo Ecl. 8. 55.

30. *Sic tua, &c*] Obtestandi formula & bene precandi, quoties quid ab aliquo petimus. Ita Tib. l. 2. *Annue: sic tibi sint intonsi, Phœbe, capilli.* Id est: Sic tibi sint intonsi crines, quomodo mihi annues id quod peto. Sic apes tuæ evitent taxos, quomodo mihi recitabis carmina. *Cyrneas taxos.*] *Taxus* arbor funestis annumerata, *&c.* Qua pastæ apes mel amarissimum cudunt: unde Corsicæ mel infame, quod hæc insula taxis abundet. Ovid. Amorum l. 1. 12. 10. *Melle sub infami Corsica misit apis.* *Corsica*, insula in mari mediterraneo, quæ cum Sardinia & Sicilia Italiæ adjacet: *Cyrnus* Græcis dicta, a rege hujus nominis. De *examinibus*. Ecl. 7. 13. De *cytiso*, Ecl. 1. 79. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 85.

34. *Sed non ego credulus illis.*] Poetam se dicit esse, nondum vatem: quia vates, aut principem inter poetas locum tenent; aut etiam oracula, non carmina tantum fundunt.

35. *Cinna digna.*] Digna, vel quæ cum ipsorum versibus conferantur; vel quæ ipsorum laudes celebrent. Hinc duplex opinio de *Varo* & *Cinna*. Alii enim hujus ætatis poetas esse volunt; alii viros Octaviani gratia insignes. Sed prima opinio stare non potest. I. Quia Cinna hic poeta, non posset esse alius quam *Helvius Cinna*, qui Smyrnam scripsit annis novem, de incesto Myrrhæ in patrem Cinyram Cypriorum regem amore: laudatus a Catullo, 94. & ab Ovidio Trist. 2. 1. 435. At is occisus fuerat jam inde a tempore Cæsareæ cædis, a plebe; quæ illum errore nominis, cum Cornelio Cinna prætore & Cæsaris hoste, confuderat: ut est apud Sueton. II. Quia ex *Varis*, qui florebant illa ætate, de quibus Ecl. 6. 7. nullus in poesi nomen habuisse dicitur. III. Quia licet celebris tum fuerit poeta *Varius*, de quo sæpe Horatius, imprimisque Od. l. 1. 6. 1. *Scriberis Vario fortis, & hostium victor, Mæonii carminis alite*; tamen male Servius hic legit

Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
MOE. Id quidem ago, & tacitus Lycida mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse: neque est ignobile carmen.
Huc ades o Galatea: quis est nam ludus in undis?
Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, & lentæ texunt umbracula vites.
Huc ades: insani feriant sine litora fluctus.
LYC. Quid, quæ te pura solum sub nocte canentem
Audieram? numeros memini, si verba tenerem.
MOE. Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Ecce, Dionæi processit Cæsaris astrum:
Astrum, quo segetes gauderent frugibus, & quo

INTERPRETATIO.

digna: sed videor *stridere inter cycnos canoros, velut anser. MOE. Equidem id facio, & tacite revolvo ipse mecum, o Lycida, an possim recordari: neque est carmen abjectum. Huc veni, o Galatea, quæ enim est voluptas in aquis? hic* est *ver rubicundum: hic terra producit diversos flores circa fluvios: hic alba populus incumbit tavernæ, & vites flexuosæ efficiunt umbram. Veni huc, permitte ut procellosi fluctus percutiant litora. LYC. Quid* vero? *quænam audiveram te cantantem solum per noctem serenam? recordor cantum, si scirem verba. MOE. O Daphni, quid miraris veteres ortus siderum? En prodit sidus Cæsaris oriundi a Venere: sidus, per quod sata abundabunt frumento, & per quod- - -*

NOTÆ.

Varis pro *Varo*: *Nam neque adhuc Vario videor, &c.* Male, inquam: siquidem dixit paulo ante Virgilius. *Vare, tuum nomen, &c.* Quod hic in vocativum *Vari* commutetur, obstat ratio quantitatis. Itaque secundam opinionem secutus. *P. Quintilium Varum* intelligo, de quo Ecl. 6. 7. Et *Cornelium Cinnam Magnum*, Pompeii Magni ex filia nepotem, qui primo hostis Octaviani, deinde ab eodem susceptus in castris Bruti & Cassii, ut notat Lipsius in caput 9. l. 1. Senecæ de Clementia: magna deinceps apud eum floruit gratia; ausus tamen in benefactorem suum conjurare, novo beneficio veniam ab eodem accepit, & consulatum, an. v. c. 758.

36. *Anser.*] Volunt hic allusum ad Anserem, hujus ætatis poetam, M. Antonii laudatorem, cui Antonius e bonis Pompeii in Falerno agro aliquid in præmium dederat: unde Cicero Philip. 13. 11. *Anseres de Falerno depellentur.*

39. *Huc ades, o, &c.*] Tertium carminis fragmentum, expressum e Theocriti Cyclope, Idyl. 11. De *Galatea*, Ecl. 1. 31.

46. *Daphni, quid, &c.*] Quartum versuum fragmentum: quod recitat Mœris. In eo Menalcas sive Virgilius alloquitur Daphnim, amicum pastorem, de morte J. Cæsaris: cujus in funebribus ludis crinita stella per septem continuos dies fulsisse dicitur, ex Suetonio 88. Creditumque est animam esse Cæsaris in cœlum recepti: & ideo simulacris ejus & nummis stella in vertice addita.

47. *Dionæi.*] Cæsar ex gente Julia fuit: Julia gens orta ab Iulo Æneæ filio: Æneas Veneris & Anchisæ filius: Venus, juxta multos, Jovis & Diones Nymphæ marinæ filia; licet juxta alios, orta sit e spuma maris.

48. *Astrum, quo segetes.*] *Astrum* proprie signum est e multis stellis compositum, vulgo *constellatio*: hic tamen pro stella unica sumitur. Et sensus est: Quid siderum antiquorum ortus & occasus specularis? Ecce sidus oritur multo præstantius & benignius: cujus unius aspectu tam facile possent segetes, quam Solis aspectu maturescere.

Duceret apricis in collibus uva colorem.
Insere Daphni pyros, carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ætas, animum quoque: sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.
Nunc oblita mihi tot carmina: vox quoque Mœrin
Jam fugit ipsa: lupi Mœrin videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.
LYC. Causando nostros in longum ducis amores:
Et nunc omne tibi stratum silet æquor, & omnes,
Aspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via, namque sepulcrum
Incipit apparere Bianoris: hic ubi densas
Agricolæ stringunt frondes: hic Mœri canamus.
Hic hœdos depone, tamen veniemus in urbem:
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur;
Cantantes licet usque, minus via lædet, eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo,
MOE. Desine plura puer: & quod nunc instat, agamus:
Carmina tum melius, quum venerit ipse, canemus.

INTERPRETATIO.

racemus in montibus apertis induet colorem. Daphni planta pyros, posteri colligent tua pyra. Anni auferunt cuncta, memoriam quoque. Ego recordor me sæpe traduxisse canendo totos dies, cum essem puer Nunc tot versus exciderunt mihi: ipsa etiam vox me destituit: lupi me priores aspexerunt. Attamen Menalcas sat sæpe recitabit ista tibi. LYC. Differs diu meam voluptatem, quærendo excusationes. Aspice, jam totum mare quietum tibi tacet, & omnes sibili ventorum strepentium cessaverunt. Præterea ex hoc loco superest nobis tantum media pars viæ: nam tumulus Bianoris incipit apparere: hoc loco, in quo agricolæ colligunt spissa folia. Hoc loco canamus, o Mœri: hoc loco demitte hædos, nihilominus perveniemus in urbem. Aut si timemus ne nox adducat imbrem, antequam ad eam pervenerimus: *progrediamur, quamvis* interim *semper canentes: iter minus* nos *fatigabit. Ut progrediamur canendo, ego te levabo hoc onere. MOE. Puer, omitte cætera, & faciamus quod jam urget: tum cantabimus commodius versus, cum Menalcas advenerit.*

NOTÆ.

49. *Apricis.*] Soli expositis & apertis, quasi *apericis*, inquit Vossius. Nisi cum aliis deducere malis ab α privativo, & φρίκη *horror*: quod sint sine frigore: unde & Africam dictam volunt. Opponuntur *apricus*, & *opacus*.

50. *Insere Daphni pyros.*] Hortatur pastorem, ut serat arbores. futurum quippe, ut sidere illo favente crescant feliciter, & posterorum commodis serviant. *Inserere* hic, non insitionem significat, qua surculus peregrinus arbori alterius naturæ immittitur; sed simpliciter plantationem arborum: quomodo Columella dixit, *hortos inserere.* Tum quasi deficiente memoria, silet Mœris.

52. *Memini me condere.*] Pro *condidisse.* Sic Cicero ad Att. 8. 11. *Memini tibi librum afferri a Demetrio*: id est, allatum fuisse. *Condere*, est finire, ad occasum ducere, & quasi sepelire. Quemadmodum dicitur Æ. 1. 378. *Ante diem clauso componet Vesper Olympo.* quasi ad sepulturam componet.

53. *Nunc oblita mihi.*] Duo notanda. I. *Oblita* passiva significatione. II *Mihi*, pro, a me. Sic Æ. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum.*

54. *Lupi Mœrim videre priores.*] Dicun-

tur lupi, sed falso, vocem ei adimere, quem priores conspexerint; perdere vero ipsi conspecti prius; ex Plinio. Hinc, *Lupus in fabula*, proverbium est: quoties colloquentibus supervenit aliquis, de quo sermo erat: is enim tum sua præsentia sermonem loquentibus amputat.

56. *Causando.*] Causas & excusationes prætexendo: nempe caducam memoriam, raucedinem, & alia; quæ attulerat Mœris, ne versus cantare cogeretur. Hunc igitur Lycidas variis invitamentis ad cantandum pellicit: silent venti, medium iter confecimus, &c.

60. *Bianoris*] Ocnus Bianor Thuscorum rex, Tiberis fluvii & Mantus fatidicæ Nymphæ filius, Mantuam de matris nomine condidit. Hujus sepulcrum in via, veterum more: qui ideo sepulcrorum elogia ad viatores dirigunt: *Sta viator, Abi viator.*

61. *Stringunt frondes.*] *Stringi* dicuntur ea, vel quæ stricta manu decerpuntur: ut G. 1. 305. *Quernas glandes tunc stringere tempus, & lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta.* Vel quæ colliguntur in fasciculum, ut hic, & G. 1. 317. *Fragili jam stringeret hordea culmo.*

66. *Fasce.*] *Fascis* est onus quodlibet: ut hœdorum hic: armorum, G. 3. 347. *Acer Romanus in armis injusto sub fasce viam cum carpit.* Florum, aut potius succi e floribus expressi, G. 4. 204. *Ultroque animam sub fasce dedere*, nempe apes.

ECLOGA X.

GALLUS.

ARGUMENTUM.

Amabat Gallus Lycoridem: sprevit hæc illum, ut alium sibi cariorem sequeretur in Rhætiam, aliasque regiones Italiæ, sive Galliæ togatæ, quas Rhenus alluit & Alpes insident. Gallus abire fingitur, quasi in exilium, repulsæ impatientia: locus exilii statuitur Arcadia, pastoribus nota sedes, poetisque bucolicis, qualis ipse Gallus fuit. Huc amici, huc Dii sylvestres, ad solandum ejus dolorem conveniunt. Ille multa de remediis amoris, deque sua sorte diu frustra meditatus, ut amantum ingenium est, iterum ad amorem redit.

Volunt omnes hanc *Lycoridem* eamdem esse cum *Cytheride* mima, quæ Volumnii Eutrapeli, Senatoris nobilissimi, liberta primum; ac deinde M. Antonio sic cara fuit, ut is illam in Italiæ perlustratione per civitates & municipia secum aperta lectica circumferret, trahentibus leonibus, ut Plinius notat, l. 8. 16. Id sane si ita est, multis eam necesse est nominibus insignitam; quam & *Volumniam* ab Antonio vocatam esse Cicero indignatur, Philip. 2. 48. Quod autem volunt, iter illud Lycoridis Alpinum & Rhenanum, eam ipsam esse Antonianam perlustrationem Italiæ; parum certe congruit tempori. Quippe duplex ab Antonio perlustratio facta est, *eadem comite mima*, inquit Cicero, ibid. 51. altera ante pugnam Pharsalicam, ab eo tum tribuno plebis; altera post pugnam, ab eodem tum equitum magistro: hoc est annis, ut minimum, decem ante editionem hujus eclogæ, quæ postrema omnium scripta fuit; ea tempestate, qua jam Antonius in Oriente cum imperio versabatur. *Extremum hunc Arethusa, &c.*

Ita igitur statuo: aut Lycoridem illam, a Cytheride, sive Volumnia mima diversam esse; aut Galli rivalem, diversum ab Antonio; aut hac Ecloga exhiberi Gallo præteritorum amorum historiam, veterumque casuum memoriam voluptatis causa revocari: cum Lycoridis fuga multo contigisset prius, & jam forte ipse Gallus ab amoris morbo convaluisset.

NOTÆ.

GALLUS.] Cneus, vel Publius Cornelius Gallus, nam vario prænomine reperitur: patria Forojuliensis, *du Frioul*: ex infima fortuna ad summam Octaviani gratiam, immo & amicitiam evectus est. *Suet. in Aug.* 66. Egregiam ei navavit operam in Alexandrino bello: in quo captam a se Paraetonium urbem, adversus vim dolosque M. Antonii, vi dolisque fortiter propugnavit. Ideo mortua Cleopatra & Antonio, redactaque in provinciæ formam Ægypto: non ausus Cæsar, metu novarum turbarum, copiosam regionem, gentemque levissimam viro nobili committere; tamen eam amico Gallo credere non dubitavit. *Dio l.* 51.

Primus igitur Ægyptum rexit: non prætoris, aut proconsulis; sed tantummodo præfecti, aut procuratoris nomine. At non ita multo post, abusus fortunæ amplitudine, Thebas ob tributa seditionem moventes, aut expilavit, *ex Ammiano*, *l.* 17. aut funditus evertit, *ex Hieronymo in Euseb* Tum cœpit in ipsum imperatorem multa intemperanter jactare, præsertim inter pocula. *Dio. l.* 53. *Ovid. Trist.* 2. 445. Statuas ubique sibi per Ægyptum erexit, acta sua pyramidibus inscripsit. Quibus nominibus cum esset a Valerio Largo, socio & convictore olim suo, accusatus; Augustus huic Gallo ob ingratum & malevolum animum, domo & provinciis suis interdixit. Senatus graviori sententia, mulctatum bonis, & exilii ignominia notatum eo adegit, ut sua sibi manu mortem accerseret. Fertur & hoc ipsi objectum ab Augusto inter gravissima crimina, quod excepisset domo & amice haberet Quintum Cæcilium Epirotam, insignem grammaticum, Pomponii Attici libertum: invisum imperatori, ideo, quia filiam Attici, M. Agrippæ tum uxorem, sollicitasse dicebatur. *Suet. in illust. gramm.* Mortuum tamen Gallum luxit Augustus, & ob severitatem senatus vicem suam conquestus est: *quod sibi soli non liceret, amicis quatenus vellet irasci. Suet.* 66. Periit ætatis anno 40. aut 43. ut in Hieron. Eusebio varie scriptum est: v. c. 728. ante obitum Virgilii, 7. Multis carus, Pollioni imprimis, itemque Ciceroni, ut colligitur ex epistolis Pollionis ad Ciceronem, quæ habentur apud ipsum Ciceronem, *Faml. l.* 10. 31. *&* 32. Virgilio certe carissimus: qui ejus etiam laudes celebraverat quarto Georg. libro: unde post ejus necem Augusti jussu sublatæ dicuntur, & earum in locum Aristæi fabula substituta.

Poeta fuit. Scripsit de Lycoride sua, forte elegiaco carmine, libros quatuor: quo in genere Tibullo & Propertio durior fuisse dicitur a *Quintil. l.* 10. 1. Transtulit præterea bucolicis versibus aliquid ex Euphorione, poeta Chalcidensi, ut probamus *Ecl. hac* 10. 50. *&* *Ecl.* 6. 72. Perierunt omnia. Illas enim sex elegias, quæ ejus nomine circumferuntur, opus inficetum & barbarum, plane constat Maximiani cujusdam esse recentioris nebulonis: ubi præter errores in syllabarum quantitate benemultos, & ineptam minimeque Latinam verborum structuram, accedit illud prærerea, quod in us Gallus senem se, senumque omnium maxime senem profitetur, qui tamen firma adhuc ætate decessit, *Gyraldus*, *Vossius*, *&c.* Alia item fragmenta, quæ ab Aldo Manutio juniore reperta Venetiis & edita sunt, etsi minus insulsa, tamen omnino supposititia esse evincit *Jos. Scaliger in opusculis.* In quo peccavit & hoc alterum Manutius, quod Gallum hunc Cornelium, cum Asinio Gallo Pollionis filio confundat, delusus a grammaticulis Virgilianæ vitæ scriptoribus, Donato præsertim, qui reliquos in fraudem induxit.

Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, quum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis, respondent omnia sylvæ.
Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere puellæ
Naiades, indigno quum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi

INTERPRETATIO.

O Arethusa, permitte mihi hoc ultimum opus. Canendi sunt pauci versus amico *meo Gallo, sed quos ipsa Lycoris legat. Quis posset negare versus Gallo? Sic salsa Doris non confundat suas aquas cum tuis, cum fluis subter mare Siculum. Incipe, celebremus anxium amorem Galli: dum capellæ depressis naribus carpunt teneros frutices. Non cantamus surdis. sylvæ referunt omnia. Quæ nemora, aut qui saltus detinuere vos, o Nymphæ Naiades: cum Gallus deficeret* præ *amore indigno. Neque enim ulla culmina Parnassi aut Pindi ---*

NOTÆ.

1. *ARethusa.*] Fons in insula Ortygia, quæ Siciliæ adjacet, & quartam Syracusanæ urbis partem efficit. Alpheus autem, Peloponnesi fluvius, postquam in mare defluxit, impermixtas dicitur servare aquas, & continuo lapsu in Ortygiam erumpere, per hunc ipsum fontem Arethusam: idque ex eo probatur, quod projecta in Alpheum in Græcia, per os Arethusæ fontis, in Ortygia reddantur. Narrant vero fabulæ, Alpheum fluvium Arethusæ Nymphæ fuisse amatorem; hanc fugientem, a Diana conversam esse in fontem, eademque fuga subter mare in Ortygiam emersisse: Alpheum, eodem impetu consecutum, undas ei suas deinde miscuisse. Æ. 3. 691. Hunc fontem invocat Siculum, ut ante *Sicelides Musas*, ob Theocritum Siculum poetam, Bucolicorum principem.

2. *Quæ legat, &c.*] Quæ legat Lycoris, ad pudorem, quod se Gallo tam duram præbuerit; Gallus ad remedium, aut solatium amoris, ex intuitu præteritæ amentiæ. De *Lycoride* in arg.

4. *Sicanos.*] Siculi sic dicti sunt, vel a Sicano Cyclopis filio; vel a Sicanis Hispaniæ populis, Sicoris vel Cingæ fluvii accolis: qui duce Siculo in hanc insulam transmigrarunt; eamque suo nomine *Sicaniam*; ducis nomine *Siciliam* vocavere. *Sic tibi.*] Ecl. 9. 30.

5. *Doris.*] Oceani & Tethyos filia, Nereo fratri nupta, ex qua Nereides peperit. Hic sumitur pro amara maris aqua, quæ dulcibus Arethusæ & Alphei aquis non admiscetur.

9. *Quæ nemora, aut &c*] Naiades alloquitur poeta, sive Nymphas præsides fontium, qui e Parnasso, Pindo & Helicone profluunt: easque increpat, quod ad solandum Galli amorem non venerint, tam multis eo advolantibus. Estque tacita quædam ipsius Galli reprehensio, quod studia carminum omiserit, ut amori vacaret. De *Naiadibus*, Ecl. 2. 46.

11. *Nam neque Pindi, &c.*] Mons in Macedoniæ, Epiri, & Thessaliæ confinio: unde tribus his regionibus ex æquo tribuitur. Dicitur a quibusdam in Phocidem & Bœotiam usque pertinere: & in Phocide quidem *Parnassum*; in Bœotia *Heliconem*, ac denique *Cithæronem* vocari. Certe montes illi quatuor, licet in longa spatia diffusi; tamen fere contigui sunt, & perinde Musis dicati.

Ulla moram fecere, neque Aonia Aganippe.
Illum etiam lauri, illum etiam flevere myricæ.
Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
Mænalus, & gelidi fleverunt saxa Lycæi.
Stant & oves circum, nostri nec pœnitet illas:
Nec te pœniteat pecoris divine poeta.
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.
Venit & upilio, tardi venere bubulci:
Uvidus hyberna venit de glande Menalcas.
Omnes, unde amor iste, rogant, tibi venit Apollo.
Galle quid insanis? inquit: tua cura Lycoris,
Perque nives alium, perque horrida castra sequuta est.
Venit & agresti capitis Sylvanus honore,

INTERPRETATIO.

neque Aganippe Bœotica vos retardaverunt. Illum etiam lauri, illum etiam myricæ ploraverunt. Mænalus etiam abundans pinis, & rupes gelidæ Lycæi ploraverunt illum stratum sub deserta rupe. Oves quoque circumsistunt, nec piget ipsas nostro dolore dolere. *Nec tu despicias gregem, o divine poeta: ipse pulcher Adonis gregem pavit circa fluvios. Venit quoque custos ovium: venerunt lenti custodes boum, venit Menalcas madefactus e* collectione *glandium hybernarum. Omnes petunt, unde sit ille amor. Venit ad te Apollo: Galle, ait, cur desipis? Lycoris, amica tua, secuta est alium per nives, & per castra horribilia. Venit quoque Sylvanus cum rustica capitis corona---*

NOTÆ.

12. *Aonia Aganippe.*] Bœotiæ fons, Musis sacer, ex Helicone monte, non procul Thebis, in Permessum fluvium defluens. *Aonia*, id est Bæotica: causam nominis vide Ecl. 6. 65. & nota hic hiatum vocalium: *Aonia Aganippe.* De *myricis.* Ecl. 4. 2.

15. *Mænalus, &, &c.*] *Mænalus*, & *Lycæus*, Arcadiæ montes, Pani sacri. Unde & *Lycæa* festa, ejus in honorem ibi a pastoribus instituta: quæ *Lupercalia* Latinis dicta; apud quos inducta sunt ab Evandro, Arcadiæ rege, cum in Italiam profugisset.

18. *Adonis.*] Filius Cinyræ Cypriorum regis, & Myrrhæ ejus filiæ: quem Venus in deliciis habuit. Is dum in *Idali*, montis Cyprii, nemore venaretur, apri dente percussus interiit: a Venere multis lacrymis defletus. Hujus mentionem facit poeta, ad Galli solatium: ut is meminerit, ne ipsam quidem amoris Deam Venerem in amore felicem fuisse. Tum amatores adhibet Deos: Apollinem, qui Daphnen; Pana, qui Syringa; Sylvanum, qui Cyparissum amavit: qui omnes parum feliciter amaverunt, Daphne in laurum, Syringe in arundinem, Cyparisso in arborem cognominem, transformatis.

19. *Upilio.*] Pro *opilio*: *o* brevi, in *υ* longum, metri causa mutato. Et antiqui *oves* dixere, quas posteri *oves*.

20. *Hyberna de glande Menalcas.*] Subulcus aliquis, qui saginandis porcis glandes in sylvis per hyemem collegerat. Videtur enim Ecloga scripta esse sub primum veris initium, cum *tenera attondent virgulta capellæ*: & adhuc in altis montibus, quales sunt Alpes; & frigidioribus fluviis, qualis est Rhenus, glacies & nives perdurant.

24. *Sylvanus.*] Deus τῆς ὕλης: ὕλην autem alii *sylvam* interpretantur, unde sylvarum Deum hunc fecere; alii *fæcem* omnium elementorum, seu, quam dicunt Peripatetici *materiam primam*, ex qua omnia constant. Quare eundem esse volunt cum Pane, qui totius naturæ Deus est, ut diximus, Ecl. 2. 31. πᾶν enim, est *omne*; & ὕλη, *omnium materia.* Distinguntur ta-

Florentes ferulas & grandia lilia quassans.
Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Et, quis erit modus? inquit: amor non talia curat.
Nec lacrymis crudelis amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
Tristis at ille tamen: Cantabitis Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris: soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores.
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ.
Certe sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumque furor (quid tum si fuscus Amyntas?
Et nigræ violæ sunt, & vaccinia nigra.)

INTERPRETATIO.

quatiens ferulas florentes & magna lilia. Venit Pan Deus Arcadiæ, quem ipsi conspeximus rubicundum minio & sanguineis baccis ebuli. Quis erit finis, ait Pan? Amor negligit ista: nec durus amor satiatur fletu, nec herbæ rivis, nec apes cytiso, nec foliis capellæ. Attamen Gallus ait mæstus: O Arcades, soli docti canere Arcades, canetis hæc vestris montibus. O quam placide tunc quiescent mea ossa, si quondam vestra tibia referat meos amores! Et utinam fuissem unus e vobis, aut custos vestri pecoris, aut putator maturorum racemorum. Certe sive amassem Phyllida, sive Amyntam, seu quemcumque alium (*quid refert utrum Amyntas sit niger? & violæ sunt nigra, & vaccinia nigra.*)

NOTÆ.

men Sylvanus & Pan, G. 1. 17. & 20. *Agresti honore.*] Corona e foliis agrestibus.

25. *Ferulas.*] Ferula, planta est affinis fœniculo: cujus caulem, quia levissimum & dura cute munitum, senes assumebant in baculos: narthex a quibusdam dicitur, *ferule*.

27. *Ebuli baccis.*] Ebulum, *de l'hieble*, herba aut virgultum affine sambuco, *au sureau*: utriusque baccæ, primo virentes, deinde rubore densissimo suffusæ.

27. *Minioque.*] Minium *du vermillon*, materies est fossilis, vel e propriis venis, vel ex argenti vivi fodinis erui solita: præsertim in Hispania; circa fluvium, qui inde *Minius* appellatur, *Minho*, Gallæciam a Lusitania dividens. Hoc colore simulacra Deorum, Jovis præcipue, liniebantur: Camillus vultu quoque miniato triumphavit.

30. *Nec cytiso.*] Ecl. 1. 79. De *Arcadibus*, Ecl. 4. 58.

33. *Quam molliter ossa, &c.*] Superstitiose timebant veteres ne mortuorum corpora superjectæ terræ pondere gravius premerentur: quare levem & contritum pulverem fere tumulo injiciebant, hac verborum formula: *sit tibi terra levis*. Quo voto nihil apud poetas frequentius.

35. *Atque utinam ex vobis, &c.*] Tædio Romanæ vitæ, suæque dignitatis, dolet quod Arcas ipse non sit: ut pastoritiis amoribus indulgeat, quippe facilioribus. *Amyntam* & *Phyllida* commemorat, pro rusticula qualibet amica & amico.

38. *Seu quicumque furor.*] *Amor*, in quo sæpe multum dementiæ & furoris est. Et vero ea quæ sequuntur, speciem habent dementissimi amoris. Namque inops consilii, modo vota facit pro ea, cujus fastidia expertus est: *Ah! ne te frigora lædant, &c.* modo ad poesim & musicam, modo ad sylvarum silentium, modo ad venationem; quasi ad totidem amoris diverti-

Mecum inter salices lenta sub vite jaceret:
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori:
Hic nemus, hic ipso tecum consumerer ævo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque atque adversos detinet hostes.
Tu procul a patria, nec sit mihi credere, tantum
Alpinas, ah dura! nives, & frigora Rheni
Me sine sola vides: ah, te ne frigora lædent!
Ah, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!

INTERPRETATIO.

*R*ECumberet ille *mecum sub vinea flexuosa inter salices. Phyllis colligeret mihi flores, Amyntas caneret*: O *Lycori*, sunt *hic fontes frigidi, & amœna prata, & sylva: hic traducerem tecum omnem ætatem. Nunc stultus amor me retinet inter media tela & infestos hostes, in armis feri Martis. Tu, o crudelis, longe a patria (utinam liceret mihi id non credere.) sola sine me vides tantummodo nives Alpium & glaciem Rheni. Ah, ne te vulneret gelu! Ah, ne glacies acuta tibi vulneret delicatos pedes!*

NOTÆ.

cula & remedia confugit: mox in furorem relapsus, immedicabilem suum esse amorem profitetur. De *Phyllide*, Ecl. 3. 76. De *Amynta*, Ecl. 2. 35. De *violis*, Ecl. 2. 47. De *vacciniis*, Ecl. 2. 18.

44. *Nunc insanus amor, &c.*] Sensus est: Hic, si tibi liberet, ambo quieti & securi viveremus: nunc propter duritiem tuam ambo miseri sumus. Amor enim meus cogit me præ desperatione bellicis periculis caput meum exponere, quod ita vile tibi ac despicatum est. Te interim alienus amor rapit in regiones asperas, alieno tempore, difficili itinere.

46. *Nec sit mihi credere.*] Nec liceat mihi, nec possim. Sic Æ. 8. 676. *Actia bella cernere erat.* Horat. Epod. 17. 25. *Neque est levare tenta spiritu præcordia.* Hausta e Græcis fontibus locutio, apud quos ἔςι, significat *licet*. Sic Homerus Odys. 11. 157. *τὸν οὔπως ἐςὶ περῆσαι, quem non licet transmittere.*

46. *Tantum.*] Tribus præcipue modis explicatur. I. Ita ut sit nomen; & referatur ad *credere*: Utinam liceat non credere *tantum*, id est, rem tantam tamque indignam. II. Ita ut sit adverbium, & referatur ad *sit*: Utinam *sit tantum*; utinam liceat *tantum*, hoc non credere. Quasi dicat: non peto ut Lycoris non sit perfida, sit ita sane; sed peto ut liceat mihi *tantummodo*, id non credere. III. Ita ut sit adverbium, & referatur ad sententiam sequentis versus: Vides *tantummodo* nives & frigora, &c. Prima explicatio infirmior, secunda subtilior, tertia facilior.

47. *Alpinas, &c.*] Alpes, excelsi montes, qui Italiam a Gallia Germaniaque disterminant: multis dictæ nominibus; pro varia regionum, quibus adjacent, ratione. Sunt enim *Alpes* maritimæ, Cottiæ, Grajæ, Pœninæ, Rhæticæ, Tridentinæ, &c Ex his multi oriuntur fluvii: celeberrimi Padus, Ticinus, & Athesis, *le Po, le Tesin, l'Adige*, qui in Italiam; Rhodanus, qui in Galliam; Rhenus, qui in Germaniam devolvitur.

47. *Rheni.*] Fluvii Europæ post Danubium celeberrimi, qui antiquus Galliæ & Germaniæ terminus fuit, a fontibus ad ostia. Fontes ejus duo in Alpibus, apud Rhætos occidentales, *les Grisons*. Ostia plurima, quibus in Oceanum influit, nullum tamen cognomine: & mirum est tantæ famæ fluvium ad mare non perferre nomen. Nam ubi ad arcem Skinkiam, quæ caput est insulæ Bataviæ, duas divisus est in partes, Vahalim, & Rhenum, unde *bicornis* appellatur: mox varios deinde scinditur minores in alveos, quorum minimo Rheni permanet nomen; sed is ad Lugdunum Batavorum, *Leyden*, ante-

Ibo, & Chalcidico quæ ſunt mihi condita verſu
Carmina, paſtoris Siculi modulabor avena.
Certum eſt in ſylvis, inter ſpelæa ferarum,
Malle pati, teneriſque meos incidere amores
Arboribus: creſcent illæ, creſcetis amores.
Interea miſtis luſtrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros: non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare ſaltus.
Jam mihi per rupes videor lucoſque ſonantes
Ire: libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula: tanquam hæc ſit noſtri medicina furoris,
Aut Deus ille malis hominum miteſcere diſcat.
Jam neque Hamadryades rurſus, nec carmina nobis
Ipſa placent: ipſæ rurſus concedite ſylvæ.

INTERPRETATIO.

Ibo, & canam fiſtula Siculi paſtoris ea, *quæ verſibus traduxi e Chalcidenſi* poeta. *Ratum eſt*, me *malle pati inter nemora & ſpeluncas belluarum, & meos amores inſcribere teneris arboribus; creſcent illæ, creſcetis o amores. Interea circuibo Mænalum* montem, cum *ſociis Nymphis: aut fortes apros perſequar: nulla frigora prohibebunt me cingere canibus ſylvas Parthenii* montis. *Jam fingo mihi, me per montes & nemora reſonantia vagari: juvat vibrare arcu Parthico ſagittas Cretenſes: veluti hoc* poſſet *eſſe remedium inſaniæ meæ, aut ille Deus diſceret placari miſeriis hominum. Nunc iterum neque Hamadryades, neque verſus ipſi nobis arrident: valete iterum*, vos *ipſa nemora.*

NOTÆ.

quam ad Oceanum pervenerit, inter arenas exhauritur.

50. *Ibo.*] Vagabor hinc atque hinc. Vel: abibo hinc, deſeram caſtra, & ſylvis abditus componam carmina, aut jam compoſita modulabor. *Chalcis* urbs eſt Eubœæ inſulæ, quæ Chalcis quoque vocata eſt. Eubœa porro Bœotiæ continenti dicitur olim adhæſiſſe: ab ea nunc Euripo diſtincta, tam anguſto, ut aliquando ponte tranſmiſſus fuerit. Ex illa inſula oriundus Euphorion, Antiocho Magno Syriæ regi percarus, ejuſque bibliothecæ præfectus: poeta nobilis, ſed, juxta Ciceronem, obſcurus: cujus opera in deliciis fuiſſe Tiberio Cæſari memorantur. Ea enumerat Suidas; imprimis *Mopſopia*, ſive *confuſa*, varias complexa hiſtorias: ex quibus aliqua Latinis verſibus expreſſiſſe diximus hunc Gallum, Ecl. 6. 72.

51. *Paſtoris Siculi.*] Theocriti, poetæ Siculi, ſtylo. Non igitur elegiæ fuerunt, ut putat Probus: neque enim elegiæ potuerunt Theocriti ſtylo componi; ſed aliquid Bucolicis Idylliis affine.

53. *Malle pati.*] Supple: quam Lycorida in poſterum ſequi, atque ita deperire.

55. *Mænala.*] Ecl. 8. 21.

57. *Parthenios.*] *Parthenius* Arcadiæ mons, ſylvis frequens, ubi virgines venari ſolebant: unde nomen a *παρθένος virgo*.

59. *Libet Partho, &c.*] Species pro genere: arcus Parthicus & ſagittæ Cydoniæ, pro quolibet arcu & quibuſlibet ſagittis. Parthi enim & Cydones arte ſagittandi celebres: Æ. 12. 858. *Parthus ſive Cydon telum immedicabile torſit.* De *Parthis*, Ecl. 1. 63. *Cydon* urbs fuit in Creta inſula. *Cornu* dixit, pro arcu e cornea materia fabricato.

62. *Jam neque Hamadryades.*] De iis Ecl 2. 46. Hic incipit Gallus remediorum & conſiliorum ſuorum inanitatem agnoſcere, ſeque amori victum tradere: cum amor, neque laborum, neque plagæ ſive calidæ ſive frigidæ mutatione, extingui, ac ne mutari quidem poſſit.

63. *Concedite ſylvæ.*] Idem quod antea dixerat:

Non illum nostri possunt mutare labores:
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hyemis subeamus aquosæ:
Nec si, quum moriens alta liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit amor; & nos cedamus amori.
Hæc sat erit Divæ vestrum cecinisse poetam,
Dum sedet, & gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo:
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra,
Juniperi gravis umbra: nocent & frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ.

INTERPRETATIO.

Nostræ curæ nequeunt amorem flectere; ne sic quidem, *si media hyeme potaremus* aquam *Hebri; & toleraremus Thracias nives hyemis humidæ*: *ne* sic quidem, *si duceremus oves Æthiopum sub sidere Cancri*, *cum* intimus *cortex exsiccatus arescit in ulmo excelsa. Amor superat omnia, nos quoque cedamus amori.* O *Divæ Musæ*, *sufficiet vestrum poetam cantavisse ista* carmina, *sedendo, & conficiendo calathum ex hibisco tenui*: *vos efficietis*, ut *ista* videantur *Gallo maxima. Gallo*, *erga quem amor meus tantum crescit singulis horis*, *quantum alnus virens se attollit ineunte vere. Surgamus*: *umbra solet esse incommoda canentibus*, præsertimque *incommoda* est *umbra juniperi*: *umbræ quoque nocent frugibus. Ite, ite domum, o capellæ saturatæ*: *Vesper imminet.*

NOTÆ.

dixerat: *Vivite sylvæ.* Ecl. 8. 58.

65. *Hebrumque.*] Fluvium Thraciæ maximum, hodie *Marisa*: arenas olim aureas volventem; in eum fabulantur projectum Orphei fuisse caput. In Ægæum mare influit: ortus ex Rhodope monte, qui cum Hæmi pars quibusdam videatur, ab iis idcirco dicitur Hebrus ex Hæmo profluere.

66. *Sithoniasque nives.*] Sithonia pars est Thraciæ: vergens, vel in Pontum Euxinum, juxta Solinum; vel in oram Macedonicam Ægæi maris, juxta alios. Thracia frigida & nivosa est, propter altissimum montem Hæmum, quo dividitur.

68. *Æthiopum.*] Æthiopia regio Africæ vastissima, Ægypto finitima: quam Nilus quoque fere mediam, ut & Ægyptum, interfluit, *le pays des Abissins.* Tota zonæ torridæ subjecta est, eaque gemina: altera ab æquatore circulo ad tropicum Cancri pertinens, nota veteribus: altera etiam ultra æquatorem porrecta, veteribus fere incognita. Virgilius ergo *sidus Cancri* dixit, pro tropico Cancri; & tropicum pro zona ipsa torrida, cujus terminus est ad septentrionem. *Cancer* signum est in ea parte cœli, quam ubi Sol attigit, exeunte Junio; tum æstatem nobis calidissimam, diesque longissimos efficit: indeque remenso itinere, ad Austrum sive meridiem deflectere incipit. De *zonis* & *tropicis*, G. 1. 233. De *hibisco*, E. 2. 30.

74. *Se subjicit alnus.*] Se superjicit, se attollit. Vide Ecl. 1. 46. *Alnus*, *aulne*, arbor aquosis locis gaudens.

75. *Gravis cantantibus umbra.*] Imo gratissima: præcipue Juniperi, *du genievre*, quæ arbor & odora est, & nihil venenatum patitur, & adversus aeris vitia comburi solet. Sed significat diuturniorem in umbra moram nocere canentibus posse, quemadmodum & frugibus. Unde quidam legunt *cunctantibus*, non *cantantibus*. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

FINIS BUCOLICORUM,

ARGUMENTUM

IN GEORGICA.

Georgicorum nomen, a γεωργὸς *agricola*: hoc autem a γαῖα vel γῆ *terra*, & ἔργον *opus*. Traduntur hoc opere præcepta de agricultura, quatuor libris. I. De aratione. II. De plantatione. III. De pastione cultuque pecorum. IV. De apibus & mellatione. Eaque omnia naturæ accommodantur Italici soli, præsertimque Veneti, in quo Mantua fuit. Ducem in eo genere secutus est Virgilius Hesiodum Ascræum ex Bœotia, de quo diximus Ecl. 6. 70. Cujus librum, inscriptum ἔργα καὶ ἡμέραι, *opera & dies*, longe & copia & elegantia superavit. Cœptum est opus anno circiter v. c. 717. Virgilii 32. aut 33. & septennio perpolitum.

Mæcenas, cui Georgica inscripta sunt, primos in Octaviani gratia tenuit cum Agrippa gradus. Genere Thuscus, ex antiquis Etruriæ regibus: quorum posteri, post multas gentis clades, Romanam in civitatem admissi, equestri dignitate vixerunt. Eruditos complexus est, imprimis Virgilium & Horatium: adeo parum cupidus, ut quum cæteris magistratus impetraret, ipse equestri ordine, & urbis atque Italiæ præfectura contentus vixerit. Adhibitus ab Octaviano cum Agrippa in consilium de imperio deponendo, retinendum persuasit. Secta Epicureus fuit, in vestitu, incessu, supellectili, conviviis, ipsaque dictione mollior ac remissior. Scripsit Prometheum & Octaviam tragœdias, carminum libros decem; soluta oratione commentarios de rebus ab Augusto gestis, item de animalibus & gemmis dialogos: omnia periere. Decessit anno v. c. 746. C. Martio Censorino & C. Asinio Gallo Coss. Triplex est apud eruditos de ejus nomine controversia. I. Quodnam ipsius nomen fuerit? Lambinus in *Vipsaniam* gentem inducit, sed eum confundit cum Agrippa, cujus certe gentile nomen hoc fuit: Paulus Manutius in *Cinciam*: Glandorpius in *Heliam*; Muretus in *Aquiliam*: omnes aut levibus aut falsis conjecturis: maxima & optima pars, Turnebus, Lipsius, &c. in *Cilniam*, quæ gens erat Aretinæ urbis in Etruria. II. Unde cognomen *Mæcenatis*? Insulse deducit Becmannus ab ejus moribus, quod esset μὴ κοινὸς, *non communis*; aut μὴ καινὸς, *non novus*: nam & Græci nunquam negativis nominibus, μὴ, sed privativum α præfigunt: & Varro l. 7. de L.L. a loco dictum testatur. Est igitur a mediterraneo quodam Etruriæ oppidulo, Cæsenæ vicino: qua in ora Plinius vina Cæsenatia simul & Mœcenatia commendat, lib. 24. 6. III. Quomodo prima & media cognominis syllaba pingenda sit? Certe media, per *e* longum; quia Græce vulgo per η legitur. Prima vel per *æ*, vel per *œ*: quia in veteribus cod. utroque modo reperitur: ultimum auctore Mureto elegimus. Igitur nomen integrum fuit. CAIUS CILNIUS MOECENAS.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICA

AD MOECENATEM.

LIBER I.

ARGUMENTUM.

CONTINET hic liber propoſitionem totius operis, ejuſque diviſionem quadruplicem. Tum ſequitur Deorum innocatio, quotquot ruſticæ præſident rei, quos inter Octaviano Cæſari locus tribuitur: novo ſane illis temporibus adulationis exemplo; quo deinde Lucanus in Pharſalia, & Statius in Thebaide, ad laudem Neronis & Domitiani immodeſtius abuſi ſunt. Atque hæc exordio comprehenduntur. Liber vero ipſe ſex habet partes. I. Multiplicem agri colendi rationem, juxta variam ejus naturam. II. Agriculturæ originem. III. Agricolarum inſtrumenta. IV. Ruſticorum operum tempora. V. Tempeſtatum prognoſtica. VI. Digreſſionem ad varia prodigia, quæ cædem Iulii Cæſaris, aut præceſſerunt, aut ſubſecuta ſunt. Denique Epilogi loco Deos pro incolumitate Octaviani, & pro ſalute populi Romani precatur. Tamen ex iis, aliorumque librorum præceptis, non pauca abſolevere, contrario uſu poſteriorum temporum, noſtrorum imprimis; quæ multa, ut artibus cæteris, ita huic quoque addidere.

QUid faciat lætas ſegetes: quo ſidere terram
Vertere, Mœcenas, ulmiſque adjungere vites
Conveniat: quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori; atque apibus quanta experientia parcis:

Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum:
Liber, & alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis:
Et vos agrestum præsentia numina Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ:

INTERPRETATIO.

O Mæcenas, ordiar scribere deinceps, quanam res efficiat messes copiosas: quo tempore oporteat arare tellurem, & vites alligare ulmis: quæ sit cura boum: quæ diligentia sit necessaria, *ut habeatur pecus: & quanta industria, ut alantur apes frugales. O vos sidera mundi splendidissima, quæ præsidetis anno currenti per cælum: Bacche, & Ceres nutrix* hominum: *si homines vestro beneficio reliquerunt glandes Dodonæas* pro *frumento pingui, & miscuerunt aquam Acheloi* cum *vino reperto. Et vos o Fauni, Dii propitii rusticis: adeste o Fauni, una cum Dryadibus Nymphis.*

NOTÆ.

1. *QUid faciat.*] Quatuor his versibus distinguuntur cultura quadruplex, *terræ, arborum, pecorum, apum*: quæ singula singulis libris explicantur: estque partitio totius operis.

2. *Quo sidere.*] Quo tempore, quia tempora motu siderum computantur, Solis imprimis & Lunæ.

3. *Qui cultus habendo, &c.*] Boves distinxit a reliquis pecoribus, inter quæ primum locum tenent. Ibique supprimitur, *aptus, par, necessarius*, aut aliquid simile, quod dativum regat: ut apud Cicer. ad Att. l. 13. Ep. 10. *Solvendo non erat.* Apud Plin. *Radix est vescendo.*

4. *Apibus quanta, &c.*] Præter interpretationem jam traditam afferri potest hæc altera: Dicam quæ sit apum experientia. Nam licet apum solertia ingenita sit, non usu & ratione comparata; tamen iis experientia tribui potest metaphorice; sicut & ars, & ingenium, & prudentia, G. l. 4. passim.

5. *Clarissima mundi lumina, Liber, &c.*] Liberum & Cererem appellat mundi lumina, annique ductores. Vel quia præsides & repertores habentur messis & vindemiæ, quæ præcipuæ sunt anni partes, & præcipua mundi ornamenta, unde cibus hominum & potus existit: ut ait Germanus. Vel quia per eos Lunam & Solem significat. Et vero Prætextatus apud Macrob. l. 1. c. 18. & sequentibus, fuse probat *Solem*, non Liberum & Dionysum dumtaxat; sed & Jovem, & Martem, & Mercurium & Herculem ipsum esse; *Liberum* vero dici, quod *libere vagetur.* Lunam item addit, ipsam esse *Cererem.* Nomen aliqui deducunt a *creando*, quod ad rerum productionem plurimum valeat. De *Libero*, Ecl. 7. 58. De *Cerere*, Ecl. 5. 79.

6. *Labentem cælo quæ ducitis annum.*] *Labentem*, id est, *currentem*: quia Solis per duodecim signa decursu perficitur. *Ducitis*: id est, *finitis, perficitis*, inquiunt Servius & Pomponius: at melius: *regitis, deducitis.* Sic Æ. 2. 802. de Lucifero: *Ducebatque diem.* Et G. 3. 156. *Noctem ducentibus astris.*

8. 9. *Chaoniam glandem, &c. Acheloia pocula, &c.*] Species pro generibus: primi enim hominum glande ad pastum, aqua ad potum usi sunt. Celebris autem fuit inter sylvas glandiferas Dodonæa, in Epiro sive Chaonia: de qua Ecl. 9. 13. Sicut inter fluvios Achelous, in Ætolia: sive quia primus e terra erupit; sive quia ejus in ripa primæ vineæ sunt consitæ, ab Œneo Ætoliæ rege: qui ex uva a Staphylo pastore suo reperta liquorem expressum, Libero patri, apud se tum diversanti, cum obtulisset: ab eo colendæ vitis accepit modum: unde Liber vini Deus est habitus; vinum, ex Œnei nomine οἶνος dictum; uva, e pastoris nomine σταφυλή.

10. *Fauni,*] Ecl. 6. 27. *Dryades.*] Ecl. 2. 46.

Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: & cultor nemorum, cui pinguia Cææ
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.
Ipse nemus linquens patrium saltusque Lycæi,
Pan ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis o Tegeæe favens: oleæque Minerva
Inventrix, uncique puer monstrator aratri:
Et teneram ab radice ferens Sylvane cupressum.
Diique Deæque omnes, studium quibus arva tueri:

INTERPRETATIO.

CAnte vestra dona. Et tu, o Neptune, cujus jussu terra adhuc *recens produxit equum ferocem, ictu magno tridente. Et* tu, *o incola nemorum, cui trecenti boves candidi carpunt frutices fertiles* insulæ *Cææ. Tu ipse, o Pan Tegeæe, protector ovium: si curas Mænalum tuum, adesto propitius, relinquens nemus patriæ & sylvas Lycæi. Et* tu, *o Pallas repertrix olivæ. Et* tu, *o puer auctor unci aratri. Et* tu, *o Sylvane portans a radice teneram cupressum. Et* vos, *o Dii & Deæ omnes qui habetis curam protegendi agros;*

NOTÆ.

12. *Prima tellus.*] Vel recens formata. Vel litoralis, quomodo G. 2. 44. *Primi lege literis oram.* Vel Attica, quia Athenienses hominum se primos & antiquissimos esse jactabant.

14. *Neptune.*] Fuit Opis & Saturni filius, Jovis & Plutonis frater, cui in mundi divisione maris imperium obtigit. Uxorem habuit Amphitriten Nerei vel Oceani filiam. Equos domuisse primus dicitur: unde fabulantur poetæ, cum lis inter eum & Minervam orta esset, de tribuendo Athenis nomine; placuissetque Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus hominibus utilius dedisset: Neptunum percusso litore equum, bellicum animal, produxisse; Minervam hasta impacta olivam, pacis insigne, procreasse: victoriamque Minervæ fuisse adjudicatam. Neptuni insigne *tridens*: ob tres orbis antiqui partes, quæ mari ambiuntur. Hoc loco invocatur, non quidem ut maris Deus; sed ut equorum auctor, de quibus libro 3. multa dicenda sunt.

14. *Cææ.*] Cæa, insula maris Ægæi, Cycladum una; quam, relictis Thebis, occupavit Aristæus, post laniatum a canibus Actæonem filium, ob visam in lavacro Dianam. Is Apollinis filius fuit ex Cyrene, filia Penei Thessaliæ fluminis: rivalis Orphei in amore Eurydices: apum & mellis usum invenit, lactisque coagulum: unde hic invocatur. *Plura vide*, G. 4. 317.

15. *Tercentum.*] Numerus certus pro magno & incerto. Sic Ecl. 2. *Mille meæ*, *&c. agnæ.* Oratores vulgo *sexcenti* dicunt. Cicer. Ad Att. l. 7. 2. *Venio ad epistolas tuas, quas ego sexcentas uno tempore accepi.*

17. *Tua si tibi, &c.*] Sensus est: si curas Mænalum, Lycæum, & reliquos Arcadiæ tuæ montes, & sylvas: loca illa nunc relinque, ut mihi de re pastoritia & arborea dicenti præsens adsis: his enim locis & honorificus & utilis erit sermo meus. De *Pane*, Ecl. 2. 31. *Tegea* urbs Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

18. *Minerva.*] Eadem quæ Pallas. Ecl. 2. 61.

19. *Uncique puer, &c.*] Vel Osiris, apud Ægyptios aratri inventor: vel potius Triptolemus, Celei *Eleusis* in Attica regis filius: quem adhuc puerum nutrivit Ceres, apud patrem excepta hospitio, dum Proserpinam inquireret: eum deinde grandiorem factum agriculturam edocuit; impositumque suo currui, quem alati serpentes trahebant, misit per totum orbem, ut usum frumentorum hominibus indicaret. Eleusini incolæ, beneficii memores, Cereri sacra instituerunt.

20. *Sylvane cupressum.*] Ob memoriam

Quique novas alitis nonnullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem.
Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura Deorum
Concilia, incertum est: urbisne invisere, Cæsar,
Terrarumque velis curam: & te maximus orbis
Auctorem frugum, tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto:
An Deus immensi venias maris: ac tua nautæ
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule:
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;

INTERPRETATIO.

seu qui sustentatis novas fruges aliquo semine: seu qui effunditis e cœlo pluviam copiosam in segetes. Et tu præcipue, o Cæsar, quem dubium est quinam cœtus Deorum deinde accepturi sint: an velis perlustrare urbes, & suscipere *curam terrarum:* an *totus orbis agnoscat te parentem frugum, & rectorem temporum, coronans tuum caput myrto matris tuæ: an evadas Deus vasti æquoris, & nautæ adorent tuam solam divinitatem, tibique Thule ultima* insularum *pareat: & Tethys te compa ret sibi generum omnibus aquis.*

NOTÆ.

Cyparissi pueri: qui Sylvano, aut juxta alios Apollini dilectus, cum ex dolore occisæ a se per errorem cervæ, quam habebat in deliciis, extabuisset; ab amatore Deo in cupressum arborem est conversus. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24.

22. *Quique novas alitis, &c.*] Sensus est: Vel qui jacta ab hominibus frugum semina, occulto quodam semine, pluvia, rore, alitis: juxta Servium. Vel qui novas fruges, novo aliquo invento semine, producitis: juxta Cerdanum. Vel qui singulas frugum species conservatis; relicto semper aliquo semine, in consequentem annum superstite, quo renoventur.

25. *Urbisne invisere, &c.*] Multi *urbis*, agnoscunt in genitivo casu. Sed vix puto Latine dici, *invisere curam urbis*: & præterea Probus Valerius apud Gellium, l. 13. 20. *urbis* esse vult in accusativo casu, pro *urbes*: & utrumque fuisse olim in usu, ut *turrim* & *turrem*. Unde & plerumque legitur *urbeis*, ancipiti pronunciatione. Igitur *urbes*, vel *urbis* in accusativo accipio, hoc sensu: *an velis curam terrarum, & invisere urbes.* Quod ne barbare dictum cuipiam videatur, firmabitur hac Horatii locutione plane simili. Od. l. 1. 2. 49. *Hic magnos potius triumphos, hic ames dici pater atque princeps.*

28. *Materna myrto.*] Dicata Veneri, matri Æneæ: unde genus ducis. Ecl. 9. 46. De *myrto*, Ecl. 2. 54.

30. *Thule.*] Terrarum ultima, quas antiqui noverint, & maxime septentrionalis versus occidentem. Ortelius putat esse tractum illum Norvegiæ quem incolæ *Tilemark* appellant. Camdenus *Schetlandiae* insulas Oceani Caledonii, sub ditione regis Daniæ: quas nautæ dicunt *Thylensel.* Cæteri *Islandiam*, ejusdem ditionis maxime Borealem insulam: ubi mons est nive perpetua in cacumine opertus, flammis a radice æstuans.

31. *Generum.*] Si Tethyos gener dumtaxat est futurus, quomodo sola ejus numina colent nautæ? Si quidem & ipsa Tethys, & conjux Tethyos Oceanus, major genero, futuri sunt. Ideo putant quidam *generum*, hic pro *marito* accipi: quomodo γαμβρὸς a Græcis aliquando acceptum dicunt. Certe γαμβρὸς pro quocumque affini sæpe sumitur; & multi derivant a γαμέω *uxorem duco.*

31. *Tethys emat.*] Tethys, Ecl. 4. 32. Allusum putat Servius Danielis ad ritus Romanos, juxta quos conjugia tribus fiebant modis; usu, farre, & coemptione: usu, cum aliquo tempore simul conjuges fuerant; farre, cum per Flaminem Dialem aut Pontificem, sparso farre sive mola salsa, conjungebantur: coemptione, cum se sub

Anne novum tardis ſidus te menſibus addas :
Qua locus Erigonen inter Chelaſque ſequentes
Panditur : ipſe tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpius , & cœli juſta plus parte relinquit.
Quicquid eris, nam te nec ſperent tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido :
Quamvis Elyſios miretur Græcia campos,
Nec repetita ſequi curet Proſerpina matrem ;
Da facilem curſum , atque audacibus annue cœptis :
Ignaroſque viæ mecum miſeratus agreſtes,
Ingredere , & votis jam nunc aſſueſce vocari.

INTERPRETATIO.

AN vero te adjungas quaſi *novum aſtrum pigris menſibus : qua patet ſpatium inter Virginem & brachia* Scorpii illam *ſequentia. Ipſe Scorpius ardens jam conſtringit pro te brachia , & cedit* tibi *de cælo plus* quam *juſtam partem. Quicumque Deus eris (nam neque inferi te* ſibi *regem ſperent , neque tam inſana cupiditas regnandi veniat tibi : etſi Græcia admiretur campos Elyſios , etſi Proſerpina non cures ſequi matrem , a qua repoſcitur.) Præbe iter facile , fave conſiliis audacibus : & ingredere mecum* viam *, miſeratus ruſticos inſcios viæ , & jam nunc aſſueſce invocari per vota.*

NOTÆ.

certa verborum formula interrogabant ; vir mulierem , *an ſibi materfamilias eſſe vellet* ; uxor virum , *utrum ſibi paterfamilias eſſe vellet , &c.*

32. *Tardis te menſibus addas.*] Ut iis gradum acceleres. Eſtque ſermo de æſtivis menſibus , quorum horæ civiles diurnæ ſunt longiores. Quippe civili dimenſione, dies quilibet duodecim in horas dividitur ab ortu Solis ad occaſum ; nox item duodecim in horas , ab occaſu Solis ad ortum. Unde fit , ut æſtivæ horæ per diem hybernis multo ſint longiores , per noctem breviores. Contra hyeme diurnæ breves , nocturnæ longiores. Sic Martialis Ep. l. 12. 1. *Hora nec æſtiva eſt* , id eſt , longa. Et Plaut. in Pſeud. Scena ult. *Credo equidem pot eſſe te ſcelus , Maſſici montis uberrimos quatuor fructus ebibere in una hora. P. hyberna addito* , id eſt , brevi.

33. *Erigonen.*] Icarii filiam , ſororem Penelopes fuiſſe dicunt : quæ caſum patris , a temulenta paſtorum turba occiſi , tam graviter tulit : ut laqueo ſibi vitam ademerit. Ob pietatem a Diis in cœlum tranſlata , & *Virgo* dicta. Quanquam alii ſignum illud Aſtræam putant, de qua Ecl. 4. 6.

33. *Chelaſque ſequentes.*] Veteres diu *Libram* ſignum ignoraverunt , medium inter *Virginem & Scorpium* : unde *Chelas* , id eſt , forfices & brachia Scorpii , dicit poeta poſt Virginem ſequi. Itaque *Libræ* loco , Scorpium in ſexaginta dividebant gradus. Ovid. M. 2. 198. *Porrigit in ſpatium ſignorum membra duorum.* Poſtea tamen illud ſpatium quod ejus occupant brachia , *Libræ* nomine deſignarunt.

35. *Juſta cæli , &c.*] Cedit tibi ex ea parte , quam hactenus pluſquam juſtam ac ſibi debitam obtinuit. Ita Taubmannus. Alii opinor facilius. Cedit tibi pluſquam juſtam cœli partem, id eſt, pluſquam opus ſit, ut commode ſedeas : nempe locum Libræ. Iſque locus Octaviano aſſignatur, ex Joſ. Scaligeri mente , quia natus eſt principio Libræ , ſcilicet 9. Kal. Octob.

36. *Tartara.*] Tartarus profundiſſimus inferorum locus : a ταράττω *turbo* : vel ταρταρίζω *frigore tremiſco*. De *Elyſiis campis* , Æ. 6. 542.

39. *Proſerpina.*] Jovis & Cereris filia , a Plutone rapta , a matre diu quæſita , & reperta ; impetravit a Jove , ut quotannis ſex menſibus apud ſuperos , ſex apud inferos degeret. Ait tamen poeta ſic eam Elyſii deliciis capi , ut parum de ſuperis curet.

Vere novo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur, & Zephyro putris se gleba resolvit:
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, & sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
At prius ignotum ferro quam scindimus æquor,
Ventos & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum:
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ:
Arborei fœtus alibi, atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabæi?
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus

INTERPRETATIO.

PRincipio veris, cum humor nivosus liquescit e montibus candidis, & gleba emollita dissolvitur Zephyro: tum statim incipiat mihi taurus gemere, aratro alte *impresso, & vomer sulcando tritus fulgere. Illa tandem seges complet desideria cupidi agricolæ, quæ bis calorem,* & *bis frigus passa est: amplissimæ messes illius* agricolæ *rumpunt horrea. Sed antequam aremus ferro campum incognitum, cura sit prænosse ventos & diversam cœli rationem & propriam culturam naturamque terrarum: & quid unaquæque regio producat, & quid unaquæque neget. Hic segetes nascuntur fertilius, illic vites: alibi fructus arborum, & herbæ sponte virent. Nonne vides, quemadmodum Tmolus mittit* ad nos *crocum odoratum, India ebur, delicati Sabæi suum thus? At nudi Chalybes* mittunt *ferrum, & Pontus graveolentes ---*

NOTÆ.

43. *Vere, &c.*] I. PARS. *De agri colendi varia ratione.* Cujus I. Præceptum est, *De prima aratione.* De *Zephyro*, Ecl. 5. 5.

48. *Bis quæ solem, &c.*] *Novale*, sive *vervactum* intelligit; agrum scilicet qui primo *vere actus*, id est, aratus, tota quiescit æstate: tum sub finem autumni, sive veris consequentis initio, sementi paratur: ac deinde secunda æstate fructum fert: unde bis æstatem, & bis hyemem patitur.

50. *At prius, &c.*] II. Præceptum. *De cognoscenda soli natura. Æquor.*] Terram: proprie est quælibet planities æqua. Lucret. l. 4. 105. *Speculorum ex æquore, &c.*

56. *Tmolus odores.*] Mons Phrygiæ magnæ, in confinio Lydiæ; vini ferax, juxta Virgil. G. 2. 98. item croci, juxta Solinum c. 53. Unde per *croceos odores* aliqui vinum intelligunt odoris crocei: alii melius, crocum ipsum, *le saffran.*

57. *India mittit ebur.*] Asiæ regio amplissima: ad occidentem Indo fluvio; ad orientem Sero item fluvio: ad meridiem Oceano Indico terminata: ad septentrionem Emodis montibus, quæ Tauri pars est, a Scythia separata: Gange fluvio in duas divisa partes: regnis hodie plurimis distincta. Elephantos alit Libycis multo majores, unde ebur, qui dens est elephantinus, in India celebre.

57. *Thura Sabæi.*] Arabiæ felicis populi: molles dicti, vel propter aeris clementiam, vel propter odorum copiam. Eorum enim divitiæ balsamo, casia, myrrha, cinnamomo; thure præsertim constant, quod ex arbusculis instar lacrymæ guttatim fluit. Apud eos ex Plinio l. 12. 17. *Non alia ligni genera in usu sunt, quam odorata: cibosque coquunt thuris ligno, alii myrrhæ.*

58. *Chalybes nudi ferrum.*] Natio vel Pontica, ad Thermodoontem fluvium ex Strabone: vel Hispanica, ad Chalybem fluvium

Castorea, Eliadum palmas Epeiros equarum?
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem:
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri: glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas.
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:

INTERPRETATIO.

testiculos castorum, Epirus equas quæ palmam referunt *in Elide. Natura has leges, & hæc pacta perpetua imposuit certis* quibusdam *locis, statim ab illo tempore, quo Deucalion projecit saxa in mundum desertum: unde orti* sunt *homines*, quod *est durum genus. Eia igitur, statim a principio mensium anni, robusti tauri arent plantitiem opimam terræ: & æstas sicca torreat glebas inertes vehementi Sole. Sed si terra non sit opima, sufficiet eam perstringere levi sulco, circa ortum Arcturi.*

NOTÆ.

vium ex Justino: utraque ferri fodinis celebrata: unde *chalybs* dictum est, purissimum optimeque temperatum ferrum.
Nudi.] Propter asperitatem artis.

59. *Castorea.*] Castor sive fiber, canis est Ponticus: ita dictus, quod in Ponto frequentissimus: hujus testiculi medicos in usus expetuntur: ideoque ubi se requiri sentit, ut vitæ consulat, eos avellit morsu, & venatoribus permittit. Quod tamen merito plerique falsum existimant. *Castorea* sunt castoris testiculi. *Virosa* dicuntur: vel a *virtute*, quia ad medicamenta adhibentur: vel a *virus*, quod mediæ significationis vocabulum est, ut φάρμακον; & modo bonam, modo malam in partem sumitur: in bonam apud Statium Sylv. l.1.4. 104. *Omne benigne virus, odoriferis Arabum quod doctus in arvis, &c.* in malam passim apud reliquos. Hic itaque gravem odorem significat, qualis tribuitur a Plinio castoreis.

59. *Eliadum palmas Epeiros equarum.*] Sensus est: Epirus producit palmas equarum Olympicarum: id est, equas victrices in ludis Olympicis. *Epeiros*, Græca forma Ἤπειρος, Latine *Epirus*, olim regnum, sita inter Ionium mare, Thessaliam, Macedoniam, & Achaiam: dicta quibusdam, Albania inferior: equorum ferax. *Elis* regio Peloponnesi; cujus urbes præcipuæ *Elis*, ad Peneum; & *Olympia* sive *Pisa*, ad Alpheum fluvium: quarum ultima Jovis Olympii templo, ludisque Olympicis memorata, de quibus G. 3. 49. *Equarum* dixit, quia eas aliqui putant equis esse velociores.
Palmas equarum: id est, victrices equas: quomodo Æ. 5. 339. *Nunc tertia palma Diores*, id est, Diores tertius victor.

62. *Deucalion.*] Ecl. 6. 41.

64. *Primis a mensibus anni.*] Januario & Februario. Nec obstat, quod præcepit prius, *Vere novo*. Sic enim Columella l. 9. 2. *Neque novi veris principium sic observare rusticus debet, quemadmodum astrologus: sed aliquid etiam sumat de parte hyemis, quoniam consumpta bruma jam intepescit annus, permittitque clementior dies opera moliri.*

66. *Maturis solibus.*] *Solibus* dixit, pro *diebus*, vel *Solis ardoribus*. Et *maturis* passive, pro activo *maturantibus*.

68. *Arcturum.*] *Arcturus* stella est primæ magnitudinis in signo Bootis, prope caudam ursæ majoris: unde nomen habet ab *ἄρκτος ursa* & *οὐρὰ cauda*: pluvias tempestatesque portendit ortu & occasu suo. Monet Virgilius, ut sterilis terra leviter aretur sub ejus exortum *cosmicum*: qui contingit juxta Columellam, circa 5. Septembris: juxta Plinium, circa 12. ejusdem mensis. nunc tamen multo tardius, nempe non nisi initio Octobris. Exoriri autem

Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ:
Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.
Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flava seres mutato sidere farra;
Unde prius lætum siliqua quassante legumen,
Aut tenues fœtus viciæ, tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenæ:
Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.

INTERPRETATIO.

IN *illa* terra *ne herbæ noceant frugibus fertilibus: in hac, ne modicus humor destituat arenam infæcundam.* Tu *idem permittes, ut novalia demessa requiescant alternis* annis, *&* ut *ager inutilis indurescat otio. Vel* saltem *converso anno seminabis frumenta flaventia, illic, unde collegeris antea copiosa legumina folliculis strepentibus, aut parva grana viciæ, aut tenues stipulas manipulosque crepitantes lupini amari. Nam seges lini exsiccat agrum, exsiccat* quoque seges *avenæ, exsiccant papavera conciliantia somnum obliviosum. Attamen alternis annis facile erit* ea serere: *modo ne pigeat fæcundare terram pingui stercore, &* ne pigeat *spargere fœdos cineres per arva exhausta.*

NOTÆ.

stella dicitur *cosmice*: cum ascendit supra horisontem nostrum orientalem, eodem momento, quo Sol ipse.

69. *Illic officiant, &c.*] Duo de aratione monuit; unum de pingui terra, ut sub initium anni profunde aretur; alterum de terra tenui & macra, ut sub initium Septembris aratro tantum perstringatur. Jam utriusque moniti causas affert: primi quidem, ut herbæ noxiæ, quæ in ubere solo luxuriant, radicitus enecentur; secundi vero, ut servetur nativus humor, qui solo alte proscisso exaresceret. *Arenam.*] Terram instar arenæ aridam.

71. *Alternis idem, &c.*] III. Præceptum inculcat, *De novatione agrorum*, sive *alterna cessatione* Quæ lex, si propter soli angustias servari non possit: monet ne continuis annis frumenta ferant; sed alternis, frumenta & legumina leviora: qualis vicia, aut lupinus. Consulit tamen, ut a lino, & avena, & papaveribus ibi serendis abstineant. Quamquam addit ea quoque leviter nocitura, dummodo alternis tantum ferantur annis, & agri copiosa stercoratione reparentur.

73. *Farra.*] *Far* purissimum & optimum frumenti genus.

74. *Siliqua quassante legumen.*] *Siliqua*, folliculus, involucrum seminis. *Quassante.*] Active, pro passiua voce *quassata*, nimirum a vento, cujus impulsu siliquæ crepitant. Sic Æ. I. 238. *Volventibus annis*, pro *volutis*. *Legumen.*] Fruges quæcumque, quæ non secantur, sed manu leguntur.

75. *Viciæ, tristisque lupini.*] *Vicia*, legumen, flore pisi, minutis & nigrantibus in siliqua granis. *Vesce.* *Lupinus*, aliud legumen, *lupin*, cujus semina sapore amarissima, unde *tristis* dicitur: eaque orbiculata & compressa, unde in veteri comœdia nummis imitandis usui erant. Horat. Epist. l. I. 7. 23. *Ignorat, quid distent æra lupinis.*

78. *Lethæo.*] Oblivioso: a fonte inferorum *Lethe*, cujus undæ epotæ rerum omnium oblivionem inducunt: a λήθη, *oblivio*. Et quidem vim inesse papaveri somniferam, ejusque succum ad somnum conciliandum adhiberi, vulgare est.

80. *Ne saturare, &c.*] IV. Præceptum

Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arva,
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis.
Sive inde occultas vires & pabula terræ
Pinguia concipiunt: sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor:
Seu plures calor ille vias, & cæca relaxat
Spiramenta, nouas veniat qua succus in herbas:
Seu durat magis, & venas astringit hiantes:
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia Solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multum adeo rastris glebas qui frangit inertes,
Vimineasque trahit crates, juvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo:
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro:
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.

INTERPRETATIO.

ITa etiam agri quiescunt variatis segetibus: & interim aliqua utilitas est terræ, quæ *non arata* fuerit. *Sæpe etiam utile fuit comburere agros infæcundos, & cremare leves calamos igne crepitante: sive* quia *terra sumit inde secretam virtutem & pingue alimentum: sive* quia *omne ejus vitium igne consumitur, & humor nimius exsiccatur: sive* quia *calor ille aperit plures meatus & clausa spiracula, per quæ succus influat in plantas novas: sive* quia ille calor *magis indurat* terram, *& comprimit rimas apertas, ne tenues imbres, vel vis calidior Solis, vel frigus penetrans Boreæ exsiccet. Cæterum* ille *qui rumpit rastris glebas inutiles, aut qui trahit vimineas crates* super illas, *valde prodest agris: nec flava Ceres frustra illum aspicit ex alto cælo.* Valde etiam prodest ille, *qui ducto oblique aratro proscindit iterum tumores* sulcorum, *quos excitaverat* prima *agri aratione: & qui assidue colit terram, & domat agros.*

NOTÆ.

est, *De sterilitatis remediis*, quæ tria præcipue sunt, *stercoratio, cinerum jactatio, glebarum cum stipulis incensio.*

82. *Sic quoque, &c.*] Concludit hanc frugum mutationem, quamdam esse veluti cessationem & novationem agrorum. Monetque futurum, ut terra, quasi beneficii memor, gratiam referat: majori scilicet ubertate.

84. *Sive inde, &c.*] Quatuor causas profert hujus incendii: ut terra novum inde alimentum concipiat, ex eorum philosophia, qui omnia ex igne docebant procreari: ut noxius humor exsiccetur: ut densitas terræ relaxetur: ut ejusdem raritas astringatur.

93. *Boreæ penetrabile frigus adurat.*] De *Borea*, Ecl. 7. 51. *Penetrabile* passiva vox, active sumpta, pro *penetrans*. Sic Æ. 10. 481. *Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum.* *Adurat.*] Vox tam frigori quam calori attributa. Lucan. l. 4. 52. *Urebant montana nives.* Tacit. l. 13. Ann. *Ambusti artus vi frigoris.*

94. *Multum adeo rastris, &c.*] V. Præceptum, *De agri complanatione.* Cujus duplicem exhibet modum. Alterum per occas vel rastros, id est, acutas ac dentatas cuspides, ferreas ligneasve; cratibus item ligneis; aut vimineis præfixas, *herse, rasteau.* Alterum, per secundam aratri impressionem, qua recti sulci sulcis aliis oblique ductis

Humida solstitia atque hyemes orate serenas
Agricolæ: hyberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager: nullo tantum se Mœsia cultu
Jactat, & ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
Insequitur, cumulosque ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes?
Et quum exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce, supercilio clivosi tramitis undam
Elicit: illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,

INTERPRETATIO.

O *Agricolæ* petite a Diis *æstatem humidam, & hyemem siccam: frumenta copiosa* sunt, *& ager fertilis* est, *ex siccitate hyemali. Nullam* aliam *ob culturam sic gloriatur Mysia, &* sic *ipsa Gargara admirantur suas segetes. Quid dicam* de eo, *qui projecto semine statim agros exercet, & frangit globos arenæ sterilis? Postea inducit in* agros *consitos aquam, & rivos fluentes: & cum terra exsiccata languet herbis arescentibus; ex improviso educit aquam ex summitate canaliculi inclinati? illa cadens raucum strepitum movet inter lapides attritos, & ebullitionibus humectat agros aridos. Quid dicam* de eo, *qui, ne calami concidant* sub pondere *plenarum spicarum* - - -

NOTÆ.

subiguntur. De *Cerere*, Ecl. 5. 79. *Flava* dicitur, ex colore maturarum segetum.

100. *Humida solstitia, &c.*] VI. Præceptum, *De exoranda a Diis commoda tempestate.* Commoda autem erit, si & æstas opportunis pluviis mitigetur; & hyems siccitate frigida ac serena temperetur. *Solstitia* dixit, pro æstate. Vide Ecl. 7. 47.

102. *Nullo tantum se, &c.*] Sensus est: Nullus cultus tantum prodest Mœsiæ & Gargaris, fertilissimis regionibus; quantum illa cœli temperies. *Mœsia.*] Vel *Mysia*, duplex: Europæa, quæ proprie Mœsia dicitur, inter Macedoniam, Thraciam & Daciam; nunc *Serviam, Bulgariam*, & *Bessarabiam* complexa. Asiatica, quæ proprie Mysia, de qua hic sermo est: Asiæ minoris pars maxime occidentalis, ad Propontidem, Hellespontum, & Ægæum mare: Troadem undecumque ambiens, nisi qua parte Troas mari alluitur. *Gargara.*] Pars Idæ montis, & oppidum in Troade: regiones ubertate memorabiles.

104. *Quid dicam jacto, &c.*] VII. Præceptum, *De cooperiione seminis. Cominus.*] Vulgo locum notat, quasi *prope, e vicino loco*: hic tamen signat tempus, quasi, *statim, sine mora.* Et hanc quoque habere significationem notat Cujacius l. 11. Observ. c. 39.

105. *Ruit, &c.*] Active hic sumitur, ut Æ. 1. 39. *Spumas salis ære ruebant. Male pinguis arenæ.*] Præter interpretationem vulgarem, qua usi sumus, afferri potest hæc alia. Nempe *arenam* hic pro terra qualibet accipi. Et vero G. 4. 291. pro limo Nili sumitur, qui pinguis est: *Et viridem Ægyptum nigra fæcundat arena.* Atque ita *male pinguis* non hic est, *sterilis*; sed *male, intempestive, & frustra compacta & conglobata.* Quæ conglobatio dicitur pinguedo, quia pinguedinis effectus est.

106. *Deinde satis, &c.*] VIII. Præceptum, *De irrigatione agri siccioris.*

110. *Scatebris.*] Effusionibus, ebullitionibus. *Scatebra* est a *scateo*; ut *latebra* a *lateo*: & *scateo* est *redundo, ex plenitudine effluo*: proprieque de fontibus dicitur, translative de aliis, ut *scatentem belluis pontum.* *Horat.* Od. 4. 27. 26. *Scatet urtica plurimis remediis.* Plin. l. 22. 13.

111. *Quid, qui ne gravidis, &c.*] IX. Præ-

Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Quum primum sulcos æquant sata? quique paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, & obducto late tenet omnia limo,
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
Nec tamen, hæc quum sint hominumque, boumque labores
Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, & amaris intyba fibris
Officiunt: aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit: primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda:
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni:

INTERPRETATIO.

amputat superfluitatem segetum, quando adhuc *herbæ teneræ sunt, statim atque herbæ æquales sunt sulcis? Et* de eo, *qui derivat ex terra bibula aquam* illic *collectam* instar *paludis? Præcipue si mensibus dubiis fluvius tumefactus exundat, & undique tegit omnia limo superjecto: unde cavæ fossæ fiunt, madidæ tepida uligine. Tamen, licet hominum & boum labores experti sint hæc* omnia, *terram exercendo*: præterea *malignus anser, & grues Thraciæ, & cichorea*, cujus *radices amaræ* sunt, *nonnihil obstant; & umbra nocet. Ipse Jupiter voluit rationem colendæ* terræ *esse facilem: & primus ex arte versavit terram, excitans curis hominum animos: nec passus est sua regna languere tristi otio. Ante Jovis* tempora, *nulli agricolæ exercebant agros.*

NOTÆ.

ceptum, *De noxia pinguedine coercenda.*

112. *Depascit.*] Ut calami breviores & crassiores surgant, adeoque ferendo spicæ oneri aptiores.

114. *Deducit arena.*] Stulte Mancinellus explicat: Qui ut aquam exhauriat, humenti terræ siccam & bibulam arenam superjicit.

115. *Incertis mensibus.*] Veris & Autumni: quando temperies nunc suda, nunc pluvia, semper dubia est.

117. *Tepido sudant, &c.*] Plerique explicant de fossis agros dividentibus, quæ aquis implentur: at *sudant* humilius in illo sensu verbum esset. Ego melius de cavitatibus, quæ pluviæ impetu, aut aquæ insidentis pondere fiunt in agris, & uliginoso sudore diu postea madent. *Tepido.*] Quia terra autumnali vernaque pluvia intepescit, eoque tepore generantur vermiculi, &c.

118. *Nec tamen, &c.*] Delabitur paulatim ad secundam libri partem, enumeratione diversarum rerum, quæ segetibus nocent. *Anser* quidem nocet, *l'oye*: tum quia ex Colum. l. 8. 13. *Quicquid tenerum contingere potest, carpit*: tum quia ex Pallad. l. 1. 23. *Anserum stercus satis omnibus inimicum est. Grues* nocent, quia, quemadmodum aves cæteræ, semina deprædantur. *Strymoniæ* dictæ, quia circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ, frequentes versantur. Nocet & *Intybum*, vel *intybus*, olus e cichoreæ genere: vel quia radicibus serpit latius, vel quia ab anseribus expetitur, eosque allicit: ex Turnebo. *Umbra* denique nocet, quia, ut monet Plinius l. 17. 12. *Aliquando nutrix, aliquando noverca est.*

121. *Pater ipse, &c.*] II. PARS, *De origine agriculturæ*

124. *Veterno.*] *Veternum* & *Veternus*, morbus est stuporem inducens, tam animi, quam membrorum: alii ad *lethargum*, alii ad *hydropisim*, alii ad *phthisim referunt.* Hic pro otio & desidia sumitur. Sequitur

Nec ſignare quidem aut partiri limine campum
Fas erat : in medium quærebant : ipſaque tellus
Omnia liberius nullo poſcente ferebat.
Ille malum virus ſerpentibus addidit atris :
Prædarique lupos juſſit, pontumque moveri:
Mellaque decuſſit foliis, ignemque removit :
Et paſſim rivis currentia vina repreſſit:
Ut varias uſus meditando extunderet artes
Paulatim, & ſulcis frumenti quæreret herbam,
Et ſilicis venis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii ſenſere cavatas:
Navita tum ſtellis numeros & nomina fecit,
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.

INTERPRETATIO.

NE licebat quidem deſignare, aut definire terminis agros. Quærebant cibos *in commune, & ipſa terra ſponte producebat omnia, nemine exigente. Jupiter adjunxit noxium venenum nigris ſerpentibus: & voluit lupos voraces eſſe, & mare agitari, & excuſſit mel e foliis arborum, & occultavit ignem, & ſtitit vinum ubique fluens in rivos. Ut experientia obſervando excogitaret paulatim diverſas artes, & colligeret ſpicas frumenti e ſulcis, & exprimeret ignem occultum e lapidum venis. Tunc primo flumina tulerunt arbores cavatas: tunc nauta attribuit ordinem & nomina ſideribus*; appellans *Pleiadas, Hyadas, & lucidam urſam Lycaonis* filiam.

NOTÆ.

brevis deſcriptio ætatis aureæ, in ferream degenerantis.

128. *Nullo poſcente.*] Ex Cerdano : *Poſcimus* imperioſe : *petimus* precario : *poſtulamus* jure.

131. *Ignemque repreſſit.*] Non extinxit, aut abſtulit; ſed tantum occuluit, vel in lapidibus, vel in terræ viſceribus. Illum vero, quia neceſſarium ad humanos uſus, dicitur Prometheus dolo furatus eſſe; ſicca ferula currui Solis admota, quæ ignem inde conceperit : ideoque in Caucaſo monte ligatus, ubi perpetuo vulturis morſu laniatur. Ecl. 6. 42.

138. *Pleiadas.*] Stellæ ſunt ſeptem in collo Tauri. Sic dictæ, vel quaſi *πλείονες plures*, quia ſimul conglobatæ ſunt; vel melius a *πλέω navigo*, quia navigandi tempus indicant, cum oriantur circa æquinoctium vernum, unde dicuntur Latinis a *vere Vergiliæ*. Dicuntur etiam *Atlantides*, ab Atlante Mauritaniæ rege, cujus filiæ fuerunt, ex Pleione Nympha. Harum nomina *Electra, Alcinoe, Celæno, Sterope, Taygeta, Maia* Mercurii mater ex Jove : quæ ſex dicuntur apparere, quia Deos amatores habuerunt; Septima *Merope*, quia mortali Siſypho nupſit, præ pudore latere. *Pleiadas*, hic quadriſyllabum eſt : apud Ovid. Faſt. 4. 169. triſyllabum *Pleiades incipiunt humeros relevare paternos* : apud Statium Sylv. 1. 3. 95. etiam prima brevi. *Hæc per & Ægæas hyemes, Pliadumque nivoſum ſidus.*

138. *Hyadas.*] Stellæ ſunt ſeptem, in fronte Tauri. Sic dictæ ab *ὕω pluo*, quia pluvias creant. Latine *Suculæ*, ab eadem illa Græca voce; non a *ſuibus*, quam imperitorum eſſe opinionem, ait Cicero De nat. Deor. 2. 111. Finguntur quoque Atlantis fuiſſe filiæ, ex Æthra matre : quæ cum Hyan, fratrem ſuum, a leone interfectum, inſolabiliter lugerent; miſeratione Jovis totidem in ſtellas converſæ ſunt : & ad pietatis memoriam, nomine fratris, & imbrifera virtute inſignitæ. Nomina : *Ambroſia, Eudoxa, Paſithoe, Corone, Plexauris, Pytho, & Tyche.*

138. *Lycaonis Arcton.*] *Urſa*, Græce *ἄρκτος*, ſignum cœleſte. Duplex eſt, major & minor : utraque circa polum ſeptentriona-

Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum: & magnos canibus circumdare saltus.
Atque alius latum funda jam verberat amnem,
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ;
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes. Labor omnia vincit
Improbus, & duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit, quum jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret.
Mox & frumentis labor additus: ut mala culmos
Esset rubigo, segnisque horreret in arvis
Carduus; intereunt segetes, subit aspera sylva,

INTERPRETATIO.

Tunc repertum est, capere feras laqueis, & decipere visco: & cingere canibus magnas sylvas. Et jam alius se committens alto fluvio *projicit reticulum in latum fluvium, & alius trahit e mari retia humida. Tunc diversæ artes prodierunt: tunc durities ferri, & lamina serræ stridentis: nam majores dividebant cuneis lignum fissile. Magnus labor superat omnia, & necessitas urgens in rerum inopia. Ceres prima docuit homines terram ferro movere: cum jam glandes & arbuta sacræ sylvæ deficerent, & Dodona recusaret cibos. Deinde addita est frugibus* materies *laboris:* nempe, *ut noxia rubigo absumeret calamos, & carduus inutilis horresceret in agris: segetes emoriuntur: succedit copia* herbarum *asperarum* - - -

NOTÆ.

lem, qui inde vocatur Arcticus. Major vocatur etiam *Helice*, ab ἕλιξ *circumvolutio*, quia circa polum volvitur majori circuitu, quam minor. Minor vocatur *Cynosura*, a κύων *canis*, & οὐρὰ *cauda*; majorem nautæ Græci, minorem nautæ Phænices intuebantur. Major fuit Lycaonis Arcadiæ regis filia, Callisto dicta: quæ a Jove amata, a Junone in ursam conversa est; eaque sub forma cum ab Arcade filio, quem ex Jove susceperat, prope esset occidenda, in cœlum a Jove cum eodem filio rapta est: & ipsa quidem in cognomine sidus, filius in Bootem sive Arctophylacem mutatus est. Minor ursa Nympha fuit e nutricibus Jovis, in grati animi testimonium eo translata. De majore hic sermo est, alibi de utraque.

141. *Funda.*] Hamus est e linea pendulus: vel reticulum quod in amnem projicitur, a *fundendo* dictum, inquit Servius: melius a *fundo*, ut Taubmannus suggerit. *Humida lina.*] Retia e lino contexta.

143. *Ferri rigor.*] Ars indurandi ferri, & sub hac specie artes metallicas omnes exprimit. *Serræ.*] Hujus, & circini inventor Perdix, Dædali sororis filius: qui ob hoc inventum ab eo ex alta turri præceps actus dicitur, & a Diis in *perdicem* avem transformatus.

146. *Improbus.*] Id est, juxta Servium, *magnus*: juxta Pomponium, *continuus*: juxta Ascensium, *modum nesciens*, & quasi *insatiabilis*: juxta Ramirem, *improbatus*: juxta alios, *incommodus*, *importunus*, *difficilis*. Eodem omnes fere recidunt. Sic Æ. 12. 687. *Fertur in abruptum magno mons improbus actu.*

147. *Prima Ceres.*] Supra v. 19. *Arbuta.*] Fructus arbuti, Ecl. 3. 82. *Dodona.*] Urbs & sylva in Epiro: supra v. 8. & Ecl. 9. 13.

151. *Rubigo.*] Vitii genus, quo culmi nigrescunt, *nielle*. Ex nebula nascitur: vel, juxta Scaligerum, ex pluvia aut rore, cum e spica non decutitur, sed Solis superventu excalefactus putrescit. Hinc apud Romanos *Robigus* Deus, & *Robigalia* festa, x. Kal. Maias, ad avertendam hanc pestem.

152. *Aspera sylva.*] Servius hic notat *sylvam* etiam usurpari pro herbis. Si pro-

Lappæque, tribulique : interque nitentia culta
Infelix lolium & steriles dominantur avenæ.
Quod nisi & assiduis terram insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aves, & ruris opaci
Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem:
Heu magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in sylvis solabere quercu.
Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma:
Queis sine, nec potuere seri, nec surgere messes.
Vomis, & inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheæque, & iniquo pondere rastri:

INTERPRETATIO.

& lappæ, & tribuli; & infelix lolium, sterilesque avenæ regnant per arva pinguia. Quod nisi & assidue terram proscindas rastris, & terreas volucres sonitu, & falce amputes ramos arborum ruris umbrosi, & precibus obtinueris pluviam: heu! frustra videbis magnum alterius acervum, & cogeris fami subvenire succussa in sylvis quercu. Dicendum est quoque, quæ sint instrumenta durorum agricolarum: sine quibus segetes nec seminari, nec crescere possunt. Primo vomer, & gravis moles curvi aratri, & plaustra Cereris matris difficile volubilia, & tribula, & traha, & rastri magni ponderis.

NOTÆ.

prie usurpari dicit, falsum dicit; si translative, parum dicit. Usurpatur enim & pro *arundinibus*, Æ. 10. 710. *sylva pastus arundinea.* Pro *capillis*, apud Juuenal. S. 9. 13. *Horrida siccæ sylva comæ.* Pro *leguminibus*, supra v. 76. *Tristisque lupini sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem.* Pro *verbis*, apud Cicer. De Orat. 3. 103. *Sylva rerum & sententiarum comparanda est.* Igitur significat translative, *copiam* multarum rerum. Et usuvenit, ut poetæ congeriem breviorum poematum, diversi carminis & argumenti, *sylvas* vocarent: immo & singulatim eorum unumquodque *sylvam.* Tales habemus Statii Papinii *sylvarum* libros quinque.

153. *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa, glouteron, bardane*: herba, capitula ferens echinata, & hamis aspera; quæ vestibus prætereuntium adhærent. *Tribulus*: herba item floribus aculeatis, foliis ad ciceris aut viciæ similitudinem accedentibus, Gallico nomine caret. De *lolio* & *avena*, Ecl. 5. 37. *Nitentia culta.*] Loca culta & pinguia: *nitere* enim dicuntur vulgo quæ pinguia sunt. Pari forma dicet infra, v. 393. *Aperta serena*, id est, spatia aeris serena & aperta.

156. *Ruris opaci.*]Umbrosi. *Opacum* & *apricum* opponuntur. Ecl. 9. 49. *Umbras.*] Ramos: sic infra v. 191. *At si luxuria foliorum exuberat umbra.*

160. *Dicendum &, &c.*] III. PARS. *De rusticis instrumentis.* Præcipua sunt. Aratrum, *la charrue.* Vomis vel vomer, ferrum aratri terram secans, *le soc de la charrue.* Plaustrum, *charrete.* Tribulum, tabula ferro asperata, qua terebantur fruges: nunc sine nomine. Trahea, vel traha, genus vehiculi sine rotis, *traisneau.* Rastrum, in plurali, *rastri*, ferreis aut ligneis dentibus armatum, *rasteau.* Virgea suppellex, *panniers d'osier.* Crates, *claye*, ex arbuto arbore contexta. Ecl. 3. 82. Vannus, cribrum vel ventilabrum frumentarium, *crible, van.*

162. *Grave robur aratri.*] *Robur*, vel est aratri moles & pondus ipsum, quod durum ac robustum est: sic Æ. 7. 609. *Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri robora.* Vel est lignum quodcumque, unde aratrum fabricatur: sic enim aliquando *robur* sumitur, pro ligno quovis duriore: infra, v. 175. Et *suspensa focis exploret robora fumus*, id est, ulmum, tiliam, fagum, de quibus proxime locutus est.

163. *Tardaque Eleusinæ, &c.*] Plaustra quorum

Virgea præterea Celei viliſque ſupellex,
Arbuteæ crates, & myſtica vannus Iacchi.
Omnia quæ multo ante memor proviſa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in ſylvis magna vi flexa domatur
In burim, & curvi formam accipit ulmus aratri.
Huic a ſtirpe pedes temo protentus in octo:
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorſo.
Cæditur & tilia ante jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos:
Et ſuſpenſa focis exploret robora fumus.
Poſſum multa tibi veterum præcepta referre,
Ni refugis, tenueſque piget cognoſcere curas.

INTERPRETATIO.

PRæterea viles & viminea ſupellex Celei, crates ex arbuto, & ſacra vannus Bacchi. Quæ omnia memineris multo ante parare & ſervare: ſi te ſpectat vera laus beati ruris. Principio in ſylva, ulmus, magna vi inflexa, ſubigitur in burim; & formam capit curvi aratri. Huic buri jungitur *per unam partem temo extenſus in octo pedes, accommodantur binæ aures, & dentalia* quæ habent *duplex dorſum. Amputatur quoque prius tilia levis ad jugum, & fagus alta: & ſtiva, quæ regat poſteriorem aratri partem: & fumus probet ligna ſuſpenſa ad focum. Poſſum enarrare tibi multa antiquorum præcepta, niſi nolis, &* te *tædeat diſcere minima quæque.*

NOTÆ.

quorum rotæ non erant radiatæ, ſed inſtar tympanorum; atque ita axi impactæ, ut una cum eo volverentur. Tali vehiculo ſimulacrum Cereris circum agros ducebatur: adhibebatur etiam ferendis aliis oneribus. Ejus uſus, tam in ſacris Cereris, quam in re frumentaria, ab Eleuſi, Atticæ urbe, ubi regnavit Celeus, ſupra v. 19. *Volventia.*] Paſſive dictum, ut Æ. 1. 238. *Volventibus annis*, id eſt, revolutis, volubilibus.

166. *Myſtica vannus Iacchi.*] Myſtica, id eſt, in myſteriis Bacchi adhibita. Vel quia ſacra Bacchi ad purgationem animæ pertinere veteres putabant; iiſque ſic homines purgari, quemadmodum vanno purgantur fruges. Vel quia Iſis dicitur cribro impoſuiſſe membra Oſiridis, ſive Bacchi, a Typhone dilaniata: quæ duo ſuggerit Servius. Vel potius quia Baccho primitias frugum in vanno ruſtici offerebant. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Ecl. 6. 15.

169. *Continuo in ſylvis, &c.*] Aratri deſcriptio. *Aratrum* dicitur, tota machina. *Ulmus* apta ejus materia. *Buris*, aratri curvatura, & præcipua pars aratri, cui cætera aptantur: non temo, non ſtiva, ut male explicant plerique. *Temo*, qui uſque ad jugum, inter boves aut equos extenditur. *Dentalia*, quibus vomer infigitur & imponitur: dicuntur *dorſo duplici*, id eſt, ut vulgo explicatur, *late*, & *craſſo*: ut G. 3. 87. *At duplex agitur per lumbos ſpina*: vel quia reipſa duplex habent latus. *Aures*, annexi circa vomerem aſſerculi, quibus ſulcus amplior fit. *Jugum*, quo domantur alligati equi aut boves: idque, vel ex tilia, arbore leviſſima, cujus & folia molliſſima ſunt, *tilleul*; vel ex fago, *heſtre*, de qua Ecl. 1. 1. *Stiva*, pars quam agricola manu tenet, ad tegendum aratrum, *le manche*.

174. *Currus torqueat imos.*] Aratrum, quod quibuſdam in regionibus inſtruitur rotis. *Imos.*] Poſteriorem aratri partem, quæ idcirco *ima* eſt, quia vomerem continet, atque ita magis in terram propendet.

175. *Exploret robora fumus.*] Probatæ enim ſoliditatis ea ſunt ligna, quæ fumo expoſita rimas non agunt. Supra v. 162.

Area cumprimis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu, & creta solidanda tenaci:
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat:
Tum variæ illudunt pestes, sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos, atque horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpæ.
Inventusque cavis bufo, & quæ plurima terræ
Monstra ferunt: populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, quum se nux plurima sylvis
Induct in florem, & ramos curvabit olentes.
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore:
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues palea teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius & nigra perfundere amurca:

INTERPRETATIO.

Pracipue oportet *complanare aream magno cylindro, & manu tractare* terram, *& firmare creta tenaci: ne herbæ nascantur, & ne siccitate resoluta rimas agat. Præterea varii hostes nocent, sæpe parvus mus facit domum sub terris, & struit horrea: aut talpæ privati oculis fodiunt cubilia: & bufo in cavernis reperitur, & multa* alia *animalia, quæ terra producit: & curculio, & formica providens egenæ senectuti, corrodunt magnum frumenti cumulum. Præterea contemplare: cum in sylvis multa nux vestiet se floribus, & demittet ramos odoriferos: si flores plures sint* quam folia, *similiter frumenta succedent; & veniet magna ubertas, cum magno calore. At si rami abundent nimia copia frondium; frustra conteres in area calamos, palea crassos. Ego quidem vidi multos satores condire semina, & spargere prius nitro ac nigra amurca:*

NOTÆ.

178. *Area cumprimis, &c.*] Instrumentis rusticis annectit præceptum, *De paranda ad fruges terendas area, l'aire. Cylindro.*] Lapide rotatili & tereti, id est, longo ac rotundo, in modum columnæ. *Cylindrus* dicitur quælibet figura ejusmodi, a κυλίνδω [illegible].

[illegible] *Creta.*] Terra argillosa ac tenax.

[illegible] *Pulvere.*] Siccitate: ita supra. v. 101. *Hyberno lætissima pulvere farra.*

181. *Exiguus mus*] [illegible] rusticus ac subterraneus, *mulot.* Aliqui *nitedulam* vocant.

184. *Bufo, crapo* [illegible] 6 *Curculio*, vermis frumenta corr[illegible] quasi *gurgulio*, quia nihil in eo [illegible] fere præter guttur, *calandre, charenson*.

187. *Nux.*] Nucis variæ sunt species: amygdalam hic intelligunt rei rusticæ scriptores, cujus flores fertilitatis indicium esse statuunt.

190. *Tritura.*] Terendi actio, & hic pro fertilitate usurpatur: ubi enim multæ fruges, ibi multa opus est tritura.

192. *Pingues palea.*] Alii legunt *palea*: & referunt ad *culmos*, *palea culmos*: melius alii cum Servio *palea* in ablat. & referunt ad *pingues*: sensusque est; culmos, non granis & fructu, sed inutili palea pingues fore.

193. *Semina vidi &c.*] Aliud addit præceptum, *De seminum cura.* Qua de re duo consulit, medicationem, & majorum electionem seminum, sed istud magis.

194. *Et nitro prius, & &c.*] Nitrum, succus calidæ naturæ, sali affinis: frequens in ea Ægypti regione, quæ inde *Nitria* vo-

Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset.
Et quamvis igni exiguo properata maderent,
Vidi lecta diu, & multo spectata labore,
Degenerare tamen; ni vis humana quotannis
Maxima quæque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri.
Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit: si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amne.
Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Hœdorumque dies servandi, & lucidus anguis,
Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus & ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,

INTERPRETATIO.

ut grana majora essent in folliculis vulgo *inanibus. Ac licet modico igne madefacta properarentur: tamen vidi ea, diu electa, & magna cura explorata, degenerare: nisi hominum industria eligeret singulis annis maxima quæque* grana. *Sic omnia vi fatorum abire* solent *in pejus, & retro acta converti. Perinde ac ille, qui contrario flumine ægre impellit remis cymbam: si forte remittat brachia, statim impetus rapit illum in profluentem*, qua *propendet fluvius. Præterea, nos* agricolæ, *tam debemus observare stellam Arcturi, & dies hædorum, & splendidum draconem; quam ii qui vecti in patriam per ventosum mare, exponunt se Hellesponto, & freto Abydi ostriferi. Quando Libra æquales fecerit horas diei & noctis*

NOTÆ.

cata est. Fitque, vel Nili aqua, vel pluvia, Solis ardore concocta lapidis in modum. Vulgo tal petræ dicitur, *salpetre*; sed male. *Amurca*, fæces olivarum, sive sedimentum & sordes olei.

195. *Fallacibus.*] Vulgo enim leguminum folliculi, laxiores & ampliores, minima grana continent.

196. *Properata maderent.*] Madescunt propter humorem vi caloris eductum: atque ita fieri dicitur, ut citius crescant.

203. *Atque.*] Hic significat *statim*; ut explicat Gellius, l. 10. 29.

204. *Præterea &c.*] IV. PARS. *De temporibus operum rusticorum.* Monet tam esse agricolis observanda sidera, quam nautis: ea præsertim quæ tempestates cient, ut *Arcturus*, de quo v. 68. *Hædi*, stellæ duæ in humero aurigæ sive Erichthonii. *Anguis*, nempe septentrionalis: nam triplex est, unus ad septentrionem, alter in Ophiucho sub æquatore circulo, tertius ad Austrum: de ultimo hic sermonem esse putat Servius; de primo cæteri omnes, quia nobis magis est conspicuus.

207. *Pontus & ostriferi &c.*] Plerique *Pontum* intelligunt *Euxinum*, latissimum illum maris sinum, inter Propontidem & Mæotidem paludem; quo Asia minor, Colchis, Sarmatia, & Thracia alluuntur. Ego de *Hellesponto* accipio, *detroit de Gallipoli*, cujus in angustissima parte duæ sunt arces, mille passuum trajectu dissitæ, *Sestos* in Europa, *Abydos* in Asia, *les Dardanelles*. Totum illud litus ostreis ferax, unde Ennius: *Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi.*

208. *Libra die &c.*] I. Præceptum, *De satione hordei, lini, papaveris.* Ab æquinoctio autumnali, sive principio *libræ*, ad extremos usque *brumæ* dies. Ubi *bruma*, non pro tota hyeme, sed pro hyberno solstitio ponitur, quod cadit in ultimum Decembrem: atque ita Virgilium explicat Plinius, l. 18. 24. *Die.*] *Diei*; Non per apocopen, sed per archaismum: id est, antiquorum more, qui sic genitivum illum efferebant. Probat enim exemplis Gellius

Et medium luci atque umbris jam dividet orbem:
Exercete viri tauros, ſerite hordea campis,
Uſque ſub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Necnon & lini ſegetem & cereale papaver
Tempus humo tegere: & jamdudum incumbere aratris,
Dum ſicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis ſatio: tunc te quoque medica putres
Accipiunt ſulci, & milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit quum cornibus annum
Taurus, & adverſo cedens canis occidit aſtro.

INTERPRETATIO.

Et jam diſtribuet medium mundum luci ac tenebris: exercete tauros, o agricolæ, ſeminate hordea in agris, uſque ad ultimas circiter pluvias duræ brumæ. Tempus quoque eſt abſcondere terra lini ſegetem, & papaver Cereris: & quamprimum incumbere aratris; dum terra ſicca id *permittit, & nubes* pluviæ *ſuſpenſæ ſunt. Vere* fit *ſementis fabarum: tunc etiam ſulci molles excipiunt te, o medica: & redit annuus cultus milii: quando taurus fulgens aureis cornibus inchoat annum; & canis occidit, deſcendens ſidere oppoſito.*

NOTÆ.

lib. 9. 14. ab iis dictum eſſe, *hujus dies*, *hujus dii*, *hujus die*; quod nunc eſt, *hujus diei*.

212. *Cereale papaver.*] Sic dictum: vel quia inventum a Cerere, juxta Euſebium de præpar. Evang. l. 3. Vel quod eo Ceres uſa fuerit, ad oblivionem doloris, de amiſſa Proſerpina; juxta Servium. Vel quod ſimulacra Cereris illud in manu geſtarent; juxta Brodæum & Turneb. Vel quod frequens naſcatur in ſegetibus, quæ in Cereris tutela ſunt: juxta Probum. Vel potius, quia *papaveris candidi ſemen toſtum in ſecunda menſa cum melle apud antiquos dabatur, & panis ruſtici cruſta eo inſpergebatur*: juxta Plin. l. 19. 8.

214. *Dum ſicca tellure licet, &c.*] Plerique poſt Servium interpretantur: antequam pluat, dum imber imminet, necdum venit pluvioſa tempeſtas. Ego ſic: quoties, in illa ipſa pluvioſa tempeſtate, terra erit paullo ſiccior, & imber ſuſpenſus. Et vero poeta ſationem illam aſſignat Autumno, cujus ultima pars pluvioſa eſt: eamdemque ſationem profert *uſque ſub extremum brumæ imbrem*: non igitur jubet præveniri tempeſtatem imbriferam; ſed illius tempeſtatis eos eligi dies, qui ſicci magis ac ſereni erunt.

215. *Vere fabis &c.*] II. Præceptum, *De tempore ſerendæ fabæ, medicæ, milii.* *Medica*, herba eſt, in Græciam a Medis advecta, per bella Perſarum, quæ Græcis Darius intulit: ſimilis trifolio, optimum animalium pabulum, *grand trefle, ou ſom de Bourgongne*; ſemel ſata, dicitur durare tricenis annis a Plin. l. 18. 16. Unde hic opponitur milio, *ou millet*, cujus eſt *annua cura*, quia ſingulis annis ſerendum eſt.

217. *Candidus auratis, &c.*] Tempus illius ſationis aſſignat, non initium veris, ſed ver jam adultum: quando *Canicula* ſive *Sirius*, quæ ſtella eſt in ore canis majoris: occidit *acronyce* cum Sole, apud taurum tunc exiſtente: id eſt, quando Sirius deſcendit infra horiſontem noſtrum occidentalem; eodem momento, quo Sol in tauro exiſtens infra eumdem horiſontem deſcendit. Hic eſt enim occaſus *acronycus*, ab ἄκρον *extremum*, & νὺξ *nox*: quia fit in primo noctis termino, ſeu initio. Porro occaſus ille canis, exeunte Aprili tum contingebat, nunc multo tardius. Tria ſuperſunt notanda. I. Cur dixerit de tauro, *aperit jam cornibus annum*? cauſam afferunt plerique, quod menſem *Aprilem* deſignare voluerit, qui ab *aperiendo* dictus eſt, quia tunc terra molliore vento aperitur: licet proprie annus aperiatur a *Martio*. At Joſ. Scaliger exiſtimat locu-

At ſi triticeam in meſſem robuſtaque farra
Exercebis humum, ſoliſque inſtabis ariſtis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abſcondantur,
Gnoſiaque a.dentis decedat ſtella coronæ;
Debita quam ſulcis committas ſemina, quamque
Invitæ properes anni ſpem credere terræ.

INTERPRETATIO.

Quod ſi terram præparas ad ſegetem tritici, & far robuſtum, & ſoli frumento intentus es: Pleiades tibi occidant matutinæ, & ardens ſtella coronæ Ariadnes recedat prius, quam deponas in *ſulcis ſemina debita, & quam properes committere ſpem anni terræ coactæ.*

NOTÆ.

tum poetam ex mente Heſiodi & Bœotiorum: qui annum ſuum, non ab ortu libræ, ut homines noſtri; ſed ab ortu Vergiliarum ſive Pleiadum in tauro, inchoabant. II. Cur, *Candidus auratis cornibus*? Stigelius alludi putat ad morem Romanorum, qui triumphalium taurorum cornua inaurabant. Taubmannus, ideo ſic dici: quia tunc a Sole taurus illuſtratur! Ego, ideo, quia lucidiſſimam in utroque cornuum acumine ſtellam gerit; alteram ſecundæ, alteram tertiæ magnitudinis. III. Cur, *adverſo cedens canis aſtro*? Alii *aſtro* agnoſcunt in dativo, & legunt *averſo* non *adverſo*: explicantque de *Argo* navi, quæ contra navium morem poſteriori ſui parte, ſive puppi, ferri videtur, & canem ſubſequi: unde canis occidens ei locum quodammodo cedit. Alii *aſtro* agnoſcunt in ablativo, ſuppreſſa præpoſitione *cum*: & explicant de *tauro*, quocum canis tunc occidit: qui taurus etiam *averſum* aſtrum eſt, id eſt, averſo corpore incedens; a poſteriori enim ſui parte, non a cornibus ingreditur. Alii *aſtro* agnoſcunt in ablativo ſine præpoſitione; & de *cane* ipſo nempe *Sirio* explicant: ſive quia ardor ejus adverſus & perniciosus hominibus exiſtimatur; ſive potius quia canis ex adverſo oppoſitus eſt tauro, frons enim tauri fronti canis obverſa eſt.

219. *At ſi triticeam &c.*] III. Præceptum, *De tempore ſerendi tritici & farris*: quæ dicuntur *robuſta*: tum quia frumenta omnia multo plus habent, quam legumina, virium; adeoque terram exigunt multo pinguiorem: tum quia inter ipſa frumenta primum locum tenent *far* & *triticum*.

221. *Ante tibi Eoæ &c.*] Tempus illud aſſignat ex duplici indicio: nempe poſt occaſum *coſmicum* matutinum *Pleiadum*, & ortum *heliacum* matutinum *coronæ* ſeptentrionalis: id eſt: quando Pleiades deſcendunt infra horiſontem noſtrum occidentalem; eo momento, quo Sol aſcendit ſupra horiſontem noſtrum orientalem: & quando corona ſeptentrionalis ſatis diſtat a Sole; ut poſſit expedire ſe e ſulgore Solis, & paulo ante ejus ortum in horiſonte orientali apparere: quod utrumque contingebat Virgilii ætate ſub extremum Octobrem, nunc autem longe tardius. Occaſus *coſmicus* dicitur, a *κόσμος mundus*; ortus *heliacus*, ab ἥλιος *Sol*. *Atlantides.*] Pleiades, Vergiliæ, v. 138. *Eoæ.*] non *orientales* hoc loco, quia agitur de earum occaſu verſus horiſontem occidentalem; ſed *matutinæ*, quia occaſus ille mane contingit: ab ἠὼς, *aurora, diluculum.*

222. *Gnoſia.*] Cretica. *Gnoſus* oppidum eſt Cretæ inſulæ, in qua regnavit Minos pater Ariadnes: quæ a Theſeo rapta, ab eodem relicta in inſula Naxo, nupſit deinde Baccho: quibus in nuptiis, cum a Diis omnibus dona accepiſſet, imprimiſque coronam a Venere; coronam Bacchus, ſive juxta alios ipſam Ariadnem, in cœlum tranſtulit.

222. *Decedat.*] Non a nobis, quibus tunc incipit fieri conſpicua ante ortum Solis; ſed a Sole, cui antea cum ſit vicinior, nobis mane non apparet, quia tunc ejus nimia luce deletur.

Multi ante occasum Maiæ cœpere: sed illos
Expectata seges vanis elusit avenis.
Si vero viciamque seres, vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis:
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, & ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper sole rubens, & torrida semper ab igni:

INTERPRETATIO.

Plurimi inceperunt ante occasum Pleiadum, sed messis sperata fefellit eos inanibus spicis. Si autem seminas viciam, & vilem faselum; neque dedignaris cultum lentis Ægyptiæ: Bootes occidens dabit tibi signa non dubia: incipe tunc, *& profer sationem usque ad medium hyemem. Ideo Sol aureus gubernat, per duodecim mundi signa, orbem distributum in certas partes. Quinque zonæ occupant cœlum, quarum una semper rubet fulgente Sole, & semper incalescit ab* ejus *ardore.*

NOTÆ.

225. *Ante occasum Maiæ.*] Monet ad sationem non esse præveniendum occasum Vergiliarum: quarum unam appellat pro omnibus, nempe *Maiam*, quæ Mercurium ex Jove peperit in Cyllene monte Arcadiæ.

227. *Si vero viciamque &c.*] IV. Præceptum, *De tempore serenda viciæ, faseli, & lentis.* De *vicia*, *vesce*, v. 75. *Faselus*, legumen e cicerculæ genere, *faisolle.* *Lens*, aliud legumen granis minimis, & orbiculatim compressis, *lentille*: frequens in Ægypto, præsertim apud *Pelusium*, oppidum a quo extremum e septem Nili ostiis, quo Ægyptus ab Asia dividitur, Pelusiacum dictum est.

229. *Cadens mittet tibi signa Bootes.*] Tempus hujus sationis consignat casu Bootis. Sed dubitatur quo Bootis casu. Duplex enim huic sationi convenire potest *cosmicus*, & *acronycus*: *cosmicus*, cum descendit Bootes infra horisontem occidentalem, eo momento quo Sol ascendit supra orientalem; quod contingebat tunc initio Martii: *acronycus*, cum descendit infra horisontem occidentalem, eodem momento quo Sol ipse; quod contingebat initio Novembris. Et vero Plinius l. 18. 25. triplicem agnoscit viciæ sationem: primam circa occasum Arcturi, quem indicat mense Decembri priorem esse, secundam circa mensem Januarium; tertiam circa Martium. Igitur primæ sationi conveniet occasus Arcturi, sive Bootæ, *acronycus*; tertiæ *cosmicus*. Quanquam, cum e rusticæ rei scriptoribus, præter Plinium, hujus tertiæ sationis quæ mense Martio fiat, nemo meminerit; sed de prima tantum & secunda: omnino versum hunc explico de prima satione, quæ fit exeunte Octobri, aut ineunte Novembri; versum vero sequentem de secunda satione, quæ fit mense Januario. *Incipe, & ad medias sementem extende pruinas.* Sensus est: Incipe primam sationem a casu *acronyco* Bootis, mense Novembri; & extende, sive remitte, secundam sationem usque ad mediam hyemem, mensemque Januarium. De *Arcturo*, v. 68. De *Boote*, in quo Arcturus est, v. 138.

231. *Dimensum partibus orbem.*] Intelligit vel circulum ipsum zodiaci; in duodecim partes, pro signorum numero, distributum: vel orbem universum, prout & cœlum & terras complectitur; distinctum in zonas quinque cœlestes, quibus totidem terrestres subjiciuntur.

233. *Quinque &c. zonæ.*] *Zona* Græca vox ζώνη, Latine *cingulum*, *fascia*: quintuplex est, sic dicta, quia mundum zonæ instar circumcingit. Media torrida, inter utrumque tropicum comprehensa, semper

Quam circum extremæ dextra lævaque trahuntur
Cærulea glacie concretæ, atque imbribus atris.
Has inter mediamque, duæ mortalibus ægris
Munere concessæ Divum: & via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam Riphæasque arduus arces

INTERPRETATIO.

Circa illam, ad dextram & ad sinistram duæ *ultimæ ducuntur: rigentes glacie cærulea, & nigris pluviis. Inter illas & mediam, duæ beneficio Deorum datæ sunt miseris hominibus: & orbita scissa est inter has duas, qua ordo signorum* duodecim *oblique se volveret. Sicut mundus sublimis, versus Scythiam & montes Riphæos - - -*

NOTÆ.

itineri subjecta Solis, qui nunquam ex ea excurrit: extremæ duæ frigidæ, circulis polaribus, polisque definitæ: duæ temperatæ, inter torridam & frigidam hinc inde interjectæ.

238. *Via secta &c.*] *Zodiacus*, circulus obliquus, in quo duodecim signa cœlestia spatiis æqualibus descripta sunt. De eo ista quinque notanda. I. Dividitur in partes, sive gradus, 360. signa singula in gradus, 30. e quibus unum circiter gradum singulis diebus motu proprio Sol conficit, ab occidente in orientem procedendo; atque ita uno circiter anno duodecim signa decurrit. Interea dum communi motu, qui raptus dicitur, ab oriente in occidentem procedendo, quatuor & viginti horarum spatio orbem terrarum circuit. II. Signorum ordo & nomina his versibus continentur.

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Quæ quia maxima ex parte animalia sunt, hinc circulus *zodiacus* appellatur, a ζώδιον, *animal.* III. Mensi *Martio* respondet *aries*: in quem ingredi Sol dicitur circa vigesimum Martii, signumque totum decurrere, usque sub vigesimum Aprilis: quo tempore in *taurum* subit: atque ita fere de cæteris. IV. *Obliquus* dicitur, quia non distat æqualiter a polis: sed per zonam torridam transversus, utrumque tropicum attingit, & æquatorem circulum bis secat. Attingit in primo gradu cancri tropicum septentrionalem, qui inde *tropicus cancri* dicitur: attingit in primo gradu capricorni tropicum meridionalem, qui inde vocatur *tropicus capricorni.* Secat æquatorem in primo gradu arietis, & in primo gradu libræ. V. Cum Sol pervenit ad tropicum cancri, circa 21. Junii; tunc nobis est æstas summa, sive *solstitium*: Cum ad tropicum capricorni, circa 21. Decembris; tunc hyems summa, sive *bruma*: iique tropici dicuntur a τρέπω *verto*; quia Sol quando eorum alterum attigit, ad alterum vertit cursum. Cum vero Sol pervenit ad sectionem arietis, sub 20. Martii; tunc est *æquinoctium vernum*: cum ad sectionem libræ, 23. Septembris, tunc est *æquinoctium autumnale.*

240. *Mundus ut, &c.*] Nunc de polis differit: qui sunt puncta duo circa quæ mundus volvitur, a πολέω *verto*, unde a Latinis *vertices* appellantur. De iis tria dicit. I. Duos esse, nempe Borealem, & Australem. II. Borealem semper a nobis videri, Italis, Gallis, aliisque, qui sphæram habere obliquam dicimur. Australem nunquam a nobis videri: sed ab iis quos appellamus *antipodas*; Virgilius *manes profundos*, ex ignaræ vetustatis mente, quæ sedem illam inferis tribuebat. III. Utrumque polum describit: Borealem quidem a cœlestibus signis, quæ inde apparent, *dracone* præsertim & *ursa* gemina: de Australi, ut pote ignoto, conjicit; aut Solem a nobis recedentem illuc abire, aut illic noctem esse perpetuam.

240. *Scythiam, Riphæasque arduus arces.*] Partes mundi maxime septentrionales intelligit. *Arces.*] Montes ab ἄκρον, *summum.* Sic G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* *Riphæi*] Montes Sarmatiæ Europeæ, nunc *Moscoviæ*: porrecti versus Oceanum

Consurgit, premitur Libyæ devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.
Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis
Circum, perque duas in morem fluminis Arctos:
Arctos, Oceani metuentes æquore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
Semper, & obtenta densantur nocte tenebræ;
Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit:
Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,

INTERPRETATIO.

attollitur; ita *deprimitur inclinans in Austrum Africæ. Hic polus semper nobis altus est: sed illum Styx nigra, & umbræ infernæ vident sub pedibus. Ad polum* superiorem *maximus draco volvitur flexu sinuoso, in modum fluvii, circa* polum, *& inter duas ursas: ursas, quæ timent lavari aquis Oceani. Ad polum* inferiorem, *aut profunda nox semper silet, & tenebræ densantur offusa nocte, ut aiunt: aut Aurora, a nobis* recedens, *illuc revertitur, & refert lucem; & cum primus oriens nos afflat equis anhelantibus,*

NOTÆ.

Scythicum, ad usque ostia *Obii* fluvii: a quibusdam nunc appellantur *Stolp*.

241. *Libyæ devexus in Austros.*] Partes mundi meridionales designat per ventum, qui inde flat, *Austrum*: de quo Ecl. 2. 58. Deinde per ipsam *Libyam*: terrarum antiqui orbis versus polum illum remotissimam. Certe *Libya* vulgo apud veteres pro tota Africa sumitur, a Libya Epaphi filia, quæ huic nomen suum dedit: proprie tamen Africæ pars est ea; quæ mari mediterraneo, Ægypto, Tripolitana regione, & Æthiopia circumcluditur: nunc regnum & desertum *Barca*.

243. *Styx atra, &c.*] De *Styge* inferorum fluvio, aut palude, Æ. 6. 323. De *Manibus* sive umbris. Ib. 743.

244. *Anguis, &c.*] Sive *draco*, custos horti Hesperidum a Junone constitutus, & ab eadem in cœlum translatus, cum ab Hercule occisus esset. Ecl. 6. 61. Is circa polum vertitur: & majorem ursam cauda attingit, minorem corpore complectitur.

246. *Arctos Oceani, &c.*] Ursas geminas, quæ numquam descendunt infra horisontem nostrum; quia viciniores polo septentrionali, qui semper nobis attollitur: ideo dicuntur nusquam *æquore tingi*, id est, nusquam occidere; more poetarum, qui Solem & astra, cum occidunt, in Oceanum decumbere fabulantur. Ovidius vero Fast. 2. 191. de majore ursa causam affert, odium Junonis: quæ, cum eam in cœlum admissam doleret, Tethyn rogavit, ne unquam aquis eam suis lavari permitteret. De *Arcto* utraque, v. 138.

246. *Metuentes æquore tingi.*] Id est, nunquam tingendas. Et est familiaris poetis locutio. Sic Horat. Od. 2. 2. *Illum aget penna metuente solvi fama superstes*: id est, nunquam solvenda.

247. *Intempesta silet nox.*] Quasi *intempestiva* & ad agendum incommoda: definit enim eam Varro l. 5. L. L. *cum tempus agendi est nullum*: additque: *Alii concubium appellarunt, quod fere omnes tum cubarent.*

249. *Aurora.*] Titanis & Terræ filia, Memnonis mater, ex Tithono, quem sic amavit, ut eum senem herbarum virtute ad juventutem revocaverit. Amavit & Cephalum. Roseos ei digitos tribuit Homerus; roseos equos alii, sive bigas, sive quadrigas: quibus aperire diem & Solem præcurrere dicitur: idque ob colorem subrubentem & aureum, in quem desinit sæpe matutinum crepusculum. Unde & *Aurora* vocata est, ab *auro*, juxta Varronem.

250. *Equis oriens afflavit, &c.*] Sol perfudit habitu & afflatu equorum, qui quatuor ipsi a poetis assignantur: *Pyrois*,

a

Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædicere cœlo
Possumus: hinc messisque diem, tempusque serendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat; quando armatas deducere classes,
Aut tempestivam sylvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur & ortus,
Temporibusque parem diversis quattuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber:
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem, cavat arbore lintres:

INTERPRETATIO.

Illic rubens Hesperus accendit sidera serotina. Ex his possumus prænoscere tempestates, cœlo incerto: ex his, & messis tempus, & tempus sationis: & quandonam opportunum sit agitare remis infidum mare: & quandonam opportunum sit *deducere classes armatas, aut cædere in sylvis pinum tempestivam. Nec frustra consideramus ortus & occasus siderum, & annum dimensum* æqualiter *in quatuor tempestates. Si aliquando pluvia frigida retinet* domi *agricolam*; tunc *licet multa præparare, quæ postea festinanter facienda essent sudo tempore. Arator exacuit duram aciem vomeris hebetati, cavat naviculas e ligno*:

NOTÆ.

a πῦρ ignis; *Eous*, ab ἠὼς *Aurora*; *Æthon*, ab αἴθω *ardeo*; *Phlegon*, a φλέγω *comburo*.

251. *Accendit lumina Vesper.*] Vesper, prima stellarum apparet sero, unde cæteras dicitur accendere. De eo, Ecl. 6. 86.

256. *Tempestivam sylvis &c.*] Jubent rei rusticæ magistri cædi arbores decrescente Luna, post meridiem, sine vento Austro, sine rore, semine maturo, mensibus præsertim Julio & Augusto: quia tunc sicciores, & minus aptæ sunt putrefactioni, ac vermibus. *Pinum* dixit pro qualibet arbore. *Tempestivum* est, quod fit suo tempore.

257. *Nec frustra &c.*] Hunc & sequentem versum quidam, quasi exordii loco, præfixum esse putant quintæ parti, *De prognosticis*: ego epilogum esse existimo quartæ partis, *De sationum & rusticorum negotiorum tempore.*

258. *Temporibusque parem diversis &c.*] Veri, æstati, autumno, hyemi. Et bene *parem diversis*: quia pars a parte, hyems ab æstate, ver ab autumno longe diversum, annus tamen anno similis est. Vel *parem dixit*, quasi *sufficientem* quatuor illis temporibus, id est, qui potest eas quasi ex sese emittere ac suppeditare: sic apud Cicer. *par differendo*; apud Quintil. *par laboribus corpus.* Vel quasi *idem valentem*, atque quatuor ipsæ tempestates: totum enim est æquale partibus: sic apud Cicer. 2. De Fin. 13. *Verbum Latinum par Græco, & idem valens.* Vel quasi *æqualiter dimensum* in quatuor partes: quia singulæ, tres fere menses occupant. Sic apud Cicer. in Orat. 38. *Verba verbis quasi dimensa, & paria respondeant.*

259. *Frigidus &c.*] V. Præceptum, *De iis quæ hyberna & pluvia tempestate agricolis facienda sunt.*

261. *Maturare.*] Sæpe significat, celeriter aliquid facere: ut Æ. 1. 141. *Maturate fugam.* apud Cicer. pro Cluentio 171. *Maturare* mortem alicui, &c. Hic tamen opponitur verbo *properare*; & significat, aliquid cum maturitate & otio, seu tempestive, facere; neque serius, neque citius.

262. *Lintres.*] *Linter*, vel navicula est fluviatilis, ex unica arbore excavata: vel vas, aut excipiendis uvis in vindemia, aut aquando pecori comparatum, ex uno

Aut pecori ſignum, aut numeros impreſſit acervis.
Exacuunt alii vallos furcaſque bicornes,
Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis Rubea texatur fiſcina virga:
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite ſaxo.
Quippe etiam feſtis quædam exercere diebus
Fas & jura ſinunt: rivos deducere nulla
Relligio vetuit: ſegeti prætendere ſepem:
Inſidias avibus moliri: incendere vepres:
Balantumque gregem fluvio merſare ſalubri.
Sæpe oleo tardi coſtas agitator aſelli
Vilibus aut onerat pomis: lapidemque revertens
Incuſum, aut atræ maſſam picis urbe reportat.
Ipſa dies alios alio dedit ordine Luna

INTERPRETATIO.

Vel imponit notas pecudibus, vel numeros cumulis frugum *Alii acuminant palos, & furcas bicornes; & præparant Amerina ligamina vineæ flexili. Modo conficite leves fiſcellas e vimine Rubeo: modo coquite igne frumenta, modo ea terite ſaxo. Quin etiam fas & leges permittunt quædam exequi feſtis diebus: nulla religio prohibet derivare aquas* ex agris, *cingere ſegetem ſepto, ſtruere dolos avibus, comburere ſpinas, & lavare in aquis gregem ovium, ſanitatis* cauſa. *Sæpe ductor pigri aſini tergus* illius *onerat oleo, vel fructibus vilibus: & rediens* domum *ex urbe refert molam inciſam, vel maſſam nigræ picis. Ipſa Luna præbet dies varios varia ſerie...*

NOTÆ.

item ligno exſculptum.

263. *Aut pecori ſignum, aut &c.*] Signum imprimitur pecori, aut candente ferro, aut colore. Acervis vero tritici, aliarumque frugum; modiorum numerum, vel teſſeris inſculpendo, vel ſaccis ipſis quibus continentur appingendo.

264. *Vallos.*] Sudes, *des pieux.* Vegetius de re milit. 3. 8. *Aggerem faciunt: ſupra quem valli, hoc eſt ſudes, per ordinem digeruntur.*

265. *Amerina.*] Ex *Ameria*, civitate Umbriæ: ubi frequentes ſalices, præſertim ex ea ſpecie, quæ rubra eſt, virgis gracilioribus.

266. *Rubea texatur fiſcina.*] Fiſcella, quaſillus, vaſculum quodlibet vimineum. *Rubea*, vel quæ abundat circa *Rubos* oppidum Campaniæ; vel quæ fit ex *rubo*, virgulti ſpecie.

267. *Nunc torrete &c.*] Panificium intelligit: quo frumentum molitur, ac deinde piſtum coquitur. Vel alludit ad morem veterum, qui frugibus ſine piſtura toſtis veſcebantur.

268. *Quippe etiam &c.*] VI. Præceptum, *De iis quæ feſtis diebus exercere licet agricolæ.*

272. *Salubri.*] Cur addiderit hanc vocem explicat Columella l. 2. 22. *Pontifices vetant* feſtis diebus *lanarum cauſa lavari oves, niſi propter medicinam. Virgilius idcirco adjecit, fluvio merſare ſalubri.* Nempe, non ut purgetur lana, ſed ut curetur ſcabies.

274. *Lapidemque &c. incuſum.*] Lapidem molarem, ſive molam, arte inciſam, ut ſit uſui terendis & molendis frugibus.

275. *Maſſam picis.*] Ad picanda vaſa, & alios in re ruſtica frequentes uſus.

276. *Ipſa dies alios &c*] VII. Præceptum, *De obſervatione dierum felicium & infelicium.*

Felices operum, quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satæ: tum partu Terra nefando
Cœumque, Japetumque creat, sævumque Typhoea,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter Pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, & ponere vites,
Et prensos domitare boves, & licia telæ
Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere:
Aut quum Sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur: noctes lentus non deficit humor.

INTERPRETATIO.

prosperos ad opera. Evita quintum diem: illo die *Pluto pallidus, & Furiæ genitæ sunt: præterea Terra produxit scelerato partu, & Cœum, & Japetum, & crudelem Typhoea, & fratres conjuratos evertere cœlum. Ter videlicet conati sunt imponere Ossam Pelio, & injicere Ossæ frondosum Olympum: ter Jupiter disturbavit fulmine montes accumulatos. Septimus* dies *felix est, minus quam decimus, & ad plantandas vineas, & ad subigendos boves captos, & ad jungenda licia telæ. Nonus felix est ad peregrinationem, & adversus furtis. Multa etiam melius succedunt noctu, aut cum Lucifer spargit rore terras oriente Sole. Noctu graciles aristæ, noctu fænum siccum melius secatur: humor tenax non deest noctibus.*

NOTÆ.

277. *Pallidus Orcus.*] Orcus & Eumenides quinta Lunæ die genitæ dicuntur. *Orcus* Thessaliæ fluvius est, aquis ita pinguibus; ut Peneo fluvio, in quem illabitur, olei modo supernatet: unde pro inferorum fluvio sumitur; a Cicerone tamen de nat. Deor. 3. 43. pro Plutone; a Silio Ital. pro Cerbero cane; ab aliis pro Charonte portitore.

278. *Eumenides.*] Furiæ, sic dictæ per antiphrasim, quod minime sint εὐμενεῖς *benevolæ*: Acherontis fluvii & Noctis filiæ, numero tres, uno partu editæ, vipereis crinibus & facibus instructæ.

279. *Cœumque &c.*] Gigantum præcipuos, Terræ & Titanis filios, qui adversus Deos, ad Phlegram Macedoniæ urbem, ausi pugnare: aggestis ejus regionis, vicinæque Thessaliæ montibus, *Pelio*, *Ossa*, *Olympo*. De *Olympo*, Ecl. 5. 56. *Typhoea.*] Non *Typhœa*, ut passim scribitur: neque enim in eo nomine *o* & *e* in unum coalescunt; sed *e* & *a*: quippe est a Græco θυφωεὺς, ubi *ω* cum *ε* non facit diphthongum, sed *ε* cum *υ*. Notetur versus Græco more bis hians: *Ter sunt conati &c.*

280. *Fratres.*] Servius intelligit *Aloïdas* geminos Ochum & Ephialtem, de quibus, Æ. 6. 582. quos Aloeus gigas educavit ut suos. Sed errat: non enim hos Terra peperit, sed uxor Aloei Iphimedia, ex Neptuno. Igitur per *fratres*, gigantes reliquos interpretor. 285. *Licia telæ.*] Ecl. 8 74.

286. *Fugæ melior, contraria furtis.*] Opportuna servis aut captivis fugientibus, inquiunt aliqui. Melius, opportuna itineribus & peregrinationi: velox enim cursus *fuga* poetis dicitur, G. 3. 201. *Ille volat, simul arva fuga, simul æquora verrens.* Et Propert l. 3. 710. videtur eo alludere. *Luna ministrat iter. demonstrant astra salebras*, sive ut quidam legunt, *latebras*.

287. *Multa adeo &c.*] VIII. Præceptum, *De iis quæ noctu ac diu, æstate atque hyeme, melius præstantur. Eous.*] Lucifer, Ecl. 6. 86.

290. *Noctes lentus &c.*] In veteribus

Et quidam ſeros hyberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inſpicat acuto.
Interea longum cantu ſolata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas:
Aut dulcis muſti Vulcano decoquit humorem,
Et foliis undam tepidi deſpumat aheni.
At rubicunda Ceres medio ſucciditur æſtu,
Et medio toſtas æſtu terit area fruges.
Nudus ara, ſere nudus: hyems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur,
Mutuaque inter ſe læti convivia curant:
Invitat genialis hyems, curaſque reſolvit.
Ceu preſſæ quum jam portum tetigere carinæ,
Puppibus & læti nautæ impoſuere coronas.

Interpretatio.

Et aliqui vigilant ad lucem nocturnam hyberni ignis, & acuto ferro incidunt faces. Interim uxor leniens cantilenis longum laborem addenſat telam ſtridulo pectine, aut coquit igne humorem dulcis vini, & frondibus aufert ſpumam ex unda calidi cacabi. At ſegetes flavæ ſecantur media die, & media die frumenta exſiccata teruntur in area. Ara nudus, ſemina nudus: frigus pigrum reddit agricolam. Per hyemem vulgo agricolæ utuntur rebus per æſtatem *comparatis: & hilares agitant inter ſe mutuas epulas. Suadet hyems voluptaria, & curas relaxat. Veluti cum naves oneratæ jam attigere portum, & nautæ hilares impoſuere coronas puppibus.*

Notæ.

exemplaribus *noctis*: quam vocem agnoſcit in genitivo Taubmannus, ut ſit, *humor noctis*: Servius autem in veteri accuſativo, ut ſit, *non deficis noctes*: cui aſſentior: vide verſum hujus libri, 25.

292. *Inſpicat.*] Ecl. 8. 25. *Mepſe novas incide faces.*

294. *Pectine.*] Pecten eſt inſtrumentum quo denſatur tela, & cujus inter dentes filum fingitur.

295. *Muſti.*] Vini novi. Deſcribit autem hic vini coctionem: quod ſi ad tertiam partem menſuræ decoquatur, *ſapa* dicitur, ſi ad dimidium, vocatur *defrutum*, *du reſiné*, ex Plin. l. 14. 9. Nota redundantem ultimam verſus ſyllabam, quæ cum prima ſequentis verſus elidenda eſt.

295. *Vulcano.*] Pro igne ſumitur, qui in ejus eſt tutela: Jovis & Junonis filius fuit, ab iis e cœlo propter deformitatem dejectus in inſulam Lemnum, claudus e caſu ſactus eſt, & ferrariam ibi fabricam exercuit, uxoremque duxit Venerem. Quanquam ejus officinam Virgilius, Æ. 8. 417. conſtituit in *Hiera*, una ex Æoliis ſeptem inſulis, Siciliæ adjacentibus, quas inde aliqui Vulcanias appellant. Alii collocant in *Ætna*, ignivomo Siciliæ monte.

297. *Ceres.*]Pro frumento hic accipitur; alibi pro pane, cujus inventrix fuit. De ea, Ecl. 5. 79.

302. *Genialis hyems.*] Ea, quibus ineſt voluptas, *genialia* dicuntur: a *Genio* voluptatis Deo: unde dicimus *genio indulgere*, voluptati indulgere; & contrario ſenſu, *genium defraudare.*

303. *Preſſæ.*] Jactatæ mari & afflictæ ſcopulis, juxta Ramum: oneratæ mercibus, juxta Taubmannum; ſic Tibul. l. 1. 196. *Preſſerat externa navita merce ratem.*

304. *Coronas.*]Reduces e navigatione coronabant naves: puppes præcipue, quia in poſtrema illa navis parte ſacrarium erat.

Sed tamen & quernas glandes tunc ſtringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tunc gruibus pedicas & retia ponere cervis:
Auritoſque ſequi lepores: tum figere damas,
Stupea torquentem Balearis verbera fundæ:
Quum nix alta jacet, glaciem quum flumina trudunt.
Quid tempeſtates autumni & ſidera dicam?
Atque ubi jam breviorque dies, & mollior æſtas,
Quæ vigilanda viris? vel quum ruit imbriferum ver?
Spicea jam campis quum meſſis inhorruit, & quum
Frumenta in viridi ſtipula lactentia turgent?
Sæpe ego, cum flavis meſſorem induceret arvis
Agricola, & fragili jam ſtringeret hordea culmo;
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ gravidam late ſegetem ab radicibus imis
Sublime expulſam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hyems culmumque levem ſtipulaſque volantes.

INTERPRETATIO.

At tamen tunc tempus eſt colligere & glandes quercicas, & baccas lauri, & olivas, & myrta ſanguinea. Tunc tempus eſt *objicere pedicas avibus, & retia cervis, & perſequi lepores auritos: tunc* tempus eſt *occidere damas, intorquendo lora ſtupea Balearis fundæ; cum nix alta jacet, cum fluvii propellunt glaciem. Quid enumerem procellas & aſtra autumni? & quænam ſint providenda ruſticis, cum dies jam decreſcunt, & æſtas eſt mitior: vel cum ver pluvium deſinit, cum ſpicæ ſegetum jam intremiſcunt per agros, & cum frumenta lacte plena tumeſcunt in culmo* adhuc *herbeſcente? Sæpe cum colonus introduceret meſſorem in ſegetes maturas, & jam ligaret hordea paleis fragilibus: ego vidi miſceri pugnas omnium ventorum: quæ diſſiparent in auras plenam ſegetem radicitus exſtirpatam: adeo denſo nimbo jactabat procella calamos leves, & ſtipulas volantes.*

NOTÆ.

305. *Stringere.*] Ecl. 9. 61. *Myrta.*] fructus myrti arboris, quæ matura denſo rubore nigreſcunt.

307. *Gruibus pedica.*] Laqueos quibus implicantur pedes; & *gruibus* poſuit pro quibuſcumque avibus, ſpeciem pro genere.

309. *Figere damas ſtupea &c.*] Ordo eſt: tempus eſt, torquentem, id eſt, eum qui torquet verbera fundæ, figere damas. Negat Philargyrus figi poſſe damas funda; ſed tantum eum in locum compelli, ubi deinde jaculis figantur. Quidni tamen plumbo e fundis excuſſo perinde figantur, ut nunc figuntur exploſo ex æreis tubulis plumbo? Sic enim Ovid. Met. 2. 729. *Non ſecus exarſit, quam cum Balearica plumbum funda jacit; volat illud & incandeſcit eundo. Balearides* autem inſulæ circa Hiſpaniam ſunt, *Majorque & Minorque*: quarum incolæ fundæ uſu præ cæteris inſignes, inde nomen habere memorantur, a *βάλλειν jacere. Stupea verbera.*] Funes e ſtupa contexti, ſive lora, quibus lapis aut plumbum intorquetur.

311. *Quid tempeſtates &c.*] V. PARS, *De tempeſtatum prognoſticis*: quibus præmittit tempeſtatum ipſarum deſcriptionem: monetque autumno præſertim & vere procellas accidere: cum enim oriantur ex conflictu contrariarum rerum, frigoris & caloris, humoris & ſiccitatis; minus ſunt hyeme & æſtate frequentes, quia tunc ſummus calor, aut ſummum frigus vulgo dominatur.

Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes : ruit arduus æther,
Et pluvia ingenti sata læta boumque labores
Diluit : implentur fossæ, & cava flumina crescunt
Cum sonitu : fervetque fretis spirantibus æquor.
Ipse Pater, media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra : quo maxima motu
Terra tremit : fugere feræ, & mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor : ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit : ingeminant Austri, & densissimus imber :
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses & sidera serva :
Frigida Saturni sese quo stella receptet,

INTERPRETATIO.

SÆpe etiam ingens copia imbrium cadit e cœlo, & nubes e mari advectæ cogunt tempestatem nigræ pluviæ : cœlum altum ruinam minatur, evertitque largo imbre opera boum & campos fertiles : fossæ implentur aquis, *& fluvii profundi augentur cum strepitu, & mare æstuat fluctibus* quasi *ebullientibus. Jupiter ipse mediis in tenebris nubium, vibrat rubente manu tonitrua : quo tumultu terra late concutitur, feræ fugiunt, & humilis timor dejicit undique mentes hominum. Ille ferit ardenti fulmine, vel Atho, vel* Rhodopen, *vel ardua* Ceraunia : *invalescunt Austri, & pluvia copiosissima : jam sylvæ, jam litora sonant magno vento. Hoc timens observa menses & signa cæli : quam in partem abeat tardum Saturni astrum :*

NOTÆ.

322. *Agmen aquarum.*] Vel, juxta Servium, motum & impetum significat : ut Æ. 2. 782. *Leni fluit agmine Tybris.* Vel, juxta Pomponium, copiam & multitudinem : cui assentior, propter epithetum immensum, quod potius copiæ, quam motui convenit.

324. *Collectæ ex alto nubes.*] I. Collectæ *ex septentrione* & Aquilone, juxta Servium: quia septentrio sublimis nobis ; Auster, sive meridies depressus est : at procellæ tamen e meridionali parte, Austro flante, præsertim ingruunt ; & mox dicetur, *Ingeminant Austri.* II. Collectæ *e mari*, juxta Pomponium : quia nubes e mari & lacubus aquas colligunt ; & Auster nobis ideo pluvius esse dicitur ; quia cum oriatur a meridie, & ab ea parte mare habeamus ; vapores e mari infestos ad nos advehit, Ecl. 2. 58. III. Collectæ *ex aere sublimi* : juxta alios communiter.

327. *Fervetque fretis.*] Etymon *freti* apposuit. *Fretum* enim est mare inter gemini litoris angustias compressum, ibique quasi *fervescens* & ebulliens. Unde *spirantibus.*] quasi ebullientibus, motu concitatis, Æ. 10. 291. *Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda.*

332. *Aut Atho, aut &c.*] *Athos*, mons est in Macedonia, imminens mari Ægæo; *Rhodope* in Thracia ; *Ceraunia* in Epiro, sic dicta, quia frequenti fulmine propter altitudinem feriuntur, a κεραυνὸς *fulmen.* Legitur in aliquot codic. *Athon* : & vero accusativus Græca lege est ἄθων. Usu tamen Theocriti ; nec poetarum dumtaxat, sed Isocratis oratoris, & Strabonis geographi, receptus est accusativus ἄθω: cujus ultima hic brevis fit, nec eliditur, Græco more ; ut v. 281. *Imponere Pelio Ossam.*

335. *Menses, & sidera.*] Menses, qui duodecim signorum seu siderum decursu perficiuntur. Supra v. 238.

336. *Frigida Saturni &c.*] Vis astrorum,

Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
Imprimis venerare Deos, atque annua magnæ
Sacra refer Cereri, læt's operatus in herbis:
Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno.
Tunc agni pingues, & tunc mollissima vina:
Tunc somni dulces, densæque in montibus umbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos & miti dilue Baccho:
Terque novas circum felix eat hostia fruges:

INTERPRETATIO.

Quos per circulos planeta Mercurii vagetur. Præcipue cole Deos, & annua sacrificia persolve magnæ Cereri, sacrificans in herbis fertilibus: sub exitum ultimæ hyemis, jam sudo vere. Tunc agni sunt pingues, tunc vina suavissima, tunc somni dulces, & umbræ in montibus opacæ. Omnis rustica juventus adoret tibi Cererem: cui tu liba mel cum lacte & vino leni Et felix victima ter ducatur circa novas fruges,

NOTÆ.

planetarum imprimis, ut nulla est ad mutandas hominum voluntates; ita ad procellas & anni temperiem sane maxima. Vis autem cum insit aliis benigna, aliis noxia; tum augetur, aut minuitur, prout variis zodiaci signis respondet, & hoc significat *quo se recepet*; vel prout planetis aliis, benignis item aut noxiis, conjungitur, & hoc significat *quos erret in orbes.* Assignatur enim planetis *orbis* sive circulus cuique suus. Itaque *Saturnus* noxius est, & respondens capricorno ciet pluvias; respondens scorpio, grandines. *Mercurius* autem nulla virtute peculiari insignis, talis est, qualis planeta cui sese admovet: si *Jovi*, felix est; si *Saturno*, funestus: unde *minister Deorum* dicitur. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

337. *Cyllenius.*] Mercurius, a Cyllene Arcadiæ monte, in quo natus est, patre Jove, matre Maia una ex Pleiadibus. Bene *erret*: planetæ enim septem, ex quibus unus est, nomen habent a πλάνη *error*: quia non fixa, sed errantia sidera sunt.

338. *Imprimis venerare &c.*] Præscribit cultum Deorum, & præcipue Cereris: cui duo indicit sacrificia, vernum unum, *jam vere sereno*; alterum æstivum, *neque ante falcem maturis quisquam &c.* v. 347.

339. *Magnæ sacra refer Cereri.*] Ceres aliquando sumitur pro *Tellure*, quæ & *magna mater*, quia prima Deorum atque hominum genitrix. *Operatus.*] *Operari* & *facere*, sine addito, est facere sacrificium, Ecl. 3. 77.

341. *Mollissima vina.*] Matura ac tempestiva; non acerba aut dura, qualia sunt recentiora.

342. *Densæque umbræ.*] Quia incipiunt frondere arbores. *Somni dulces*, quia nox humidior; non aspera, qualis hyeme est.

343. *Cuncta tibi &c.*] Ritum describit sacrificii *ambarvalis*, quo solebant *arva ambire*, & circuire cum hostia. Quæ vide fusius apud Tibul. l. 2. 1. *Tibi.*] Tuo jussu, tui causa &c. vel redundat; estque Latinis, ut & Gallis, familiaris locutio. Sic supra v. 45. *Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro ingemere.* Plaut. in Trin. Act. 4. 2. 82. *Quid ergo ille ignavissimus mihi latitabat?*

344. *Cui tu lacte favos &c.*] Sacrificii materiem explicat: lac, mel, vinum, hostiam: quæ, juxta Virgil. Ecl. 3. 77. *vitula* erat: juxta Tibul. l. 2. 1. *agnus*: juxta eundem l. 1. 10. *porcus*: juxta Servium, *sus gravida.* Unde *felix* dicitur, vel quia gravida, vel quia fœcunditatem agris impetrabat. *Miti dilue Baccho.*] Constat ex Plauto Aulul. act. 2. 6. 5. vinum a sacrificiis Cereris abfuisse: cur igitur hic adest? I. Macrobius respondet non *vinum*, sed *mulsum* a Virgilio admitti; id est, vinum melle temperatum. II. Douza in illum Plauti locum, distinguit duo Cereris sacrificia: *ambarvalia*, quæ cum vino fie-

Omnis quam chorus & ſocii comitentur ovantes :
Et Cererem clamore vocent in tecta : neque ante
Falcem maturis quiſquam ſupponat ariſtis ;
Quam Cereri torta redimitus tempora quercu
Det motus incompoſitos, & carmina dicat.
Atque hæc ut certis poſſimus diſcere ſignis,
Æſtuſque, pluviaſque, & agentes frigora ventos :
Ipſe Pater ſtatuit quid menſtrua Luna moneret :
Quo ſigno caderent Auſtri : quid ſæpe videntes
Agricolæ propius ſtabulis armenta tenerent.
Continuo ventis ſurgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumeſcere, & aridus altis
Montibus audiri fragor : aut reſonantia longe
Litora miſceri, & nemorum increbreſcere murmur.

INTERPRETATIO.

quam totus chorus, & ſocii læti comitentur, & clamoribus invocent Cererem in domum ſuam : *nec ullus falcem ſubjiciat maturæ ſegeti; priuſquam edat motus inconditos, & canat carmina* in honorem *Cereris. Et ut poſſimus hæc cognoſcere certis indiciis, & calorem, & imbres, & ventos adducentes frigora; Jupiter ipſe determinavit, quid menſtrua Luna indicaret, quo indicio reſiderent Auſtri: quid videntes ruſtici ſæpe continerent greges non longe a ſtabulis. Statim ventis orientibus, aut æquor maris commotum incipit inflari, & ſiccus fragor audiri ex altis montibus; aut ripæ procul reſonantes perturbari, & murmur ſylvarum augeſcere.*

NOTÆ.

bant; *Eleuſina*, quæ nuptiarum ejus memoriam celebrabant, & hæc fiebant ſine vino : de iis Plautus explicandus eſt : *Cereri ne hi ſunt facturi nuptias? quia temeti*, id eſt, vini, *nihil allatum intelligo.*

346. *Chorus.*] Proprie eſt æqualium cantus & ſaltatio.

347. *Cererem clamore vocent in tecta.*] Ut eorum domino propitia ſit; velitque copioſam ſegetem, quæ & Ceres ipſa dicitur, in ejus horreum inferri.

349. *Quercu.*] Ob memoriam victus prioris, nempe glandium; a quibus ad frumenta revocati ſunt, beneficio Cereris.

350. *Incompoſitos.*] Vel propter ruſticitatem; vel propter ebrietatem : ſic enim Tibul. l. 2. 1. 29. de ſacrificio ambarvali. *Vina diem celebrent, non feſta luce madere eſt rubor, errantes & male ferre pedes.*

353. *Quid menſtrua Luna.*] Quæ ſingulis circiter menſibus curſum conficit : ut enim Sol anni; ſic Luna menſium eſt præſes : unde & *menſis* dictus eſt a μήνη *Luna.* Monetque poeta, tempeſtatum prognoſtica repeti poſſe duplici e capite : ex aſtrologia & experientia. Aſtrologiam exprimit his verbis : *Quid menſtrua Luna moneret: quo ſigno &c.* Experientiam his verbis : *Quid ſæpe videntes agricolæ &c.* Incipit a prognoſticis experientiæ, verſu 356. tum exequetur prognoſtica aſtrologiæ, de Sole & Luna, verſu 424.

354. *Quo ſigno &c.*] Vel *quo ſub ſidere*; vel melius, *quo indicio* intelligi poſſet ventos deficere. *Auſtri* pro quibuſlibet procelloſis ventis : de iis Ecl. 2. 58.

356. *Continuo ventis ſurgentibus &c.*] Ventorum affert prognoſtica XI. 1. Agitationem maris. 2. Fragorem e montibus. 3. Sonitum litorum. 4. Murmur ſylvarum. 5. Volatum mergorum e mari. 6. Ludos fulicarum in arena. 7. Fugam ardearum. 8. Lapſum ſtellarum. 9. Nocturnos lucis tractus. 10. Palearum volatum. 11. Plumarum in aqua colluſionem.

357. *Aridus fragor.*] Epithetum e Lucretio l. 6. 118. *Aridus unde aures terget ſonus.*

Siccus

Jam ſibi tum curvis male temperat unda carinis:
Quum medio celeres revolant ex æquore mergi,
Clamoremque ferunt ad litora ; quumque marinæ
In ſicco ludunt fulicæ : notaſque paludes
Deſerit, atque altam ſupra volat ardea nubem.
Sæpe etiam ſtellas vento impendente videbis
Præcipites cœlo labi : noctiſque per umbras
Flammarum longos a tergo albeſcere tractus:
Sæpe levem paleam & frondes volitare caducas:
Aut ſumma nantes in aqua colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis quum fulminat, & quum
Eurique Zephyrique tonat domus : omnia plenis
Rura natant foſſis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Nunquam imprudentibus imber

INTERPRETATIO.

Jam tunc fluctus difficile ſe abſtinent a curvis navibus affligendis, cum mergi revolant celeriter e medio mari, & vocem emittunt ad litora : & cum fulicæ marinæ ludunt in arena : & cum *ardea relinquit paludes* ſibi *notas, & volat ſupra altam nubem. Sæpe etiam vento imminente, videbis ſtellas præcipites cadere e cælo : & longos tractus lucis albeſcere a tergo, per tenebras noctis : ſæpe paleas leves, & folia caduca volitare, aut plumas natantes in ſuperficie aquæ agitari. Sed quando fulmen cadit a regione Boreali, & quando regio Euri & Zephyri tonat ; omnes campi inundantur foſſis plenis : & omnis nauta per mare colligit vela humida : nunquam pluvia incautis ---*

NOTÆ.

Siccus & acutus ; qualis eſt arboris, cum frangitur.

361. *Mergi.*] *Plongeons*, aliis corvi aquatici dicuntur.

363. *Fulicæ.*] *Foulques, poules d'eau* : anatibus non admodum abſimiles.

364. *Ardea.*] *Heron*: e præpetum genere, quæ altius volant ; unde dicta quaſi *ardua*.

365. *Sæpe etiam ſtellas &c.*] Conſentiunt omnes nullam cœlo ſtellam labi, ſed hoc e vulgi mente dictum eſſe, cui labi videtur. Lapſus autem illi juxta Plinium l. 2. 8. ſunt redundationes quædam humoris illius, quo aluntur ſtellæ ; ut in luminibus accenſis liquore olei videmus accidere. Juxta Servium, ſunt particulæ quædam ignis ætherei, quæ decutiuntur a vento vehementiore, cum altiora conſcenderit. Juxta Ariſtotelem, ſunt terræ exhalationes aptæ ad concipiendum ignem : quæ ad mediam uſque aeris regionem eductæ, illic, circumfuſi aeris frigore compreſſæ igneſcunt. Prima opinio falſa eſt, quia falſum ſtellas egere alimento. Secunda admodum incerta, quia & admodum incerta eſt illa ignis ætherei ſphæra, aeri contermina ; & quamvis eſſet, incertum quoque, eſſetne vento tanta vis, ut inde excutere aliquid poſſet. Tertia veriſimilior.

370. *At Boreæ de parte &c.*] Prognoſtica pluviarum colligit XII. 1. Fulmen a Borea, id eſt, ſeptentrione. 2. Concurſum Euri venti orientalis ; & Zephyri, venti occidentalis. 3. Fugam gruum e vallibus. 4. Buculam captantem naribus auras. 5. Hirundinem lacus circumvolitantem. 6. Ranas coaxantes. 7. Formicas ova e latebris educentes. 8. Arcum cœleſtem. 9. Corvos rauce crocitantes. 10. Marinarum avium & cycnorum frequentes ſub aquis demerſiones. 11. Solitariam cornicum in arena diſcurſationem. 12. Fungos in lucerna concreſcentes.

371. *Eurique &c.*] Spirat ab oriente brumali. Latinis *Vulturnus* appellatur ex Plin. l. 2. 47. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Borea*, Ecl. 7. 51.

373. *Nunquam imprudentibus &c.*] I. Wi-

Obfuit, aut illum surgentem vallibus imis
Aeriæ fugere grues: aut bucula cœlum
Suspiciens, patulis captavit naribus auras:
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo,
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius & tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter: & bibit ingens
Arcus: & e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, & quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores:
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.

Interpretatio.

nocuit: vel illam venientem grues aeriæ fugiunt ex imis vallibus: vel juvenca aspiciens cœlum hausit aerem naribus patentibus: aut hirundo canora volat circa lacus: & ranæ in limo canunt antiquam querelam. Sæpe formica fodiens parvam viam exportat ova ex intimis cavernulis: & magnus arcus cœlestis *haurit aquam: & turba corvorum rediens e pastu magno numero, strepit densis alis. Præterea videre* potes *diversas aves maris, & quæ circumvestigant Asiana prata in mollibus paludibus Caystri, certatim aspergere humeros multa aqua: nunc objicere caput fluvio, nunc currere per undas, & frustra gestire desiderio lavandi* se.

Notæ.

lichius, & aliqui apud Servium sic explicant: Nunquam imber nocuit valde prudentibus: ita ut *imprudentibus*, non negationem, sed incrementum prudentiæ significet; quemadmodum Æ. 12. 1. *Turnus ut infractos*, significat *valde fractos*. Sed hac significatione vox *imprudens* Latinis ignota est. II. Servius sic explicat: Nunquam imber nocuit ignaris & improvidis; quia eum nemo ignorat, nemo non prævidet; tam clara sui dat signa. III. Cerdanus sic explicat: Nunquam imber nocuit, ne imprudentibus quidem & stupidis, qui eum quoque tot & tam facilibus signis prænoscere possunt. Servio adhæreo cum cæteris.

378. *Et veterem &c.*] Per veterem querelam ranarum, alluditur ad metamorphosim, qua Lyciæ rustici in ranas commutati sunt: cum Latonam, Dianam & Apollinem liberos sinu gerentem, & ad lacum præ siti accedentem conviciis appetiissent. Ovid. Met. 6. *Nunc quoque turpes litibus exercent linguas; pulsoque pudore, quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere tentant &c.*

380. *Et bibit ingens arcus.*] Vulgus veterum putabat arcum cœlestem, sive *Iridem*, haurire suis cornibus aquam e fontibus, eaque nutriri. Unde & eam *Junonis* nunciam finxere, id est, *aeris*.

383. *Et quæ Asia circum &c.*] Cycnos intelligit: frequentes in Caystri ripis: *Cayster*, vel *Caystrus*, fluvius Asiæ minoris, nascens in Phrygia majore, trajectaque Lydia, per Ioniæ litus in Ægæum mare defluens. *Asia* palus & oppidum inter *Caystrum* fluvium, & montem *Tmolum*, qui est in confinio Lydiæ & Phrygiæ majoris: primam syllabam habet longam; *Asia* vero, mundi pars, brevem. *Rimari* est cibum per terræ rimas vestigare, vermiculos, &c. *Stagna* hic, prata sunt, in quæ Cayster exundat, & in quibus stant resides aquæ.

387. *Incassum.*] Frustra. I. Juxta Servium, quia plumarum compositio aquam ad corpus non admittit: male: possunt enim saltem plumas ipsas abstergere. II. Juxta

Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.
Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hyemem: testa quum ardente viderent
Scintillare oleum, & putres concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles, & aperta serena
Prospicere, & certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna:
Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad Solem pennas in litore pandunt
Dilectæ Thetidi Halcyones: non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos.

INTERPRETATIO.

Tunc cornix importuna advocat imbrem alta voce, & sola privatim vagatur in arena arida. Ac ne puellæ quidem noctu nentes lanam ignorant pluviam futuram *: cum vident oleum emittere scintillas in lucerna ardente, & putridos fungos cumulari. Pariter poteris prævidere post imbrem, & certis indiciis discere dies* sudos *& cœlum apertum ac serenum. Tunc enim, nec lux stellarum apparet languida; nec Luna* videtur *oriri debens* lucem suam *luci Solis; nec levia vellera lanæ volare per aerem. Halcyones caræ Thetidi non explicant Soli alas in litore. Fœdi porci non meminerunt dissipare rostro fasciculos* palcarum *laceratos.*

NOTÆ.

Ascensium, quia frustra quærunt in aquis, quod mox per pluviam facilius fiet. III. Fortasse, quia cycnorum candori nihil addi per lotionem potest. *Gestire.*] Est, lætitiam & contentionem suam motu, gestuque corporis exprimere.

388. *Tum cornix plena &c.*] Ita vulgo legitur: Servius tamen *rauca.* Corvi itaque in utrisque prognosticis locum habent: ad pluviam quidem, *Corvorum increpuit densis* &c. *Cornix plena pluviam* &c. ad serenitatem vero v. 410. *Tum liquidas corvi presso ter gutture voces* &c. Nempe si *plena* voce ac rauca diu crocitent, pluviam indicant, si *ter* aut *quater*, & *presso gutture*, & *liquida voce*, serenitatem nuntiant.

390. *Pensa.*] Lanas, quæ puellis dantur ad pensum, id est, intra constitutam diem expediendæ. *Testa.*] Lucerna testacea. *Fungos.*] Scintillas: quæ circumfusi aeris humore & crassitie erumpere cum fumo prohibitæ, in lucernis resident, & cumulantur in quamdam fungorum similitudinem.

393. *Nec minus ex imbri &c.*] Enumerat prognostica serenitatis IX. 1. Nitorem stellarum. 2. Nitorem Lunæ exorientis. 3. Cœlum sine velleribus & nubeculis. 4. Halcyones alas ad Solem non explicantes. 5. Sues non jactantes manipulos. 6. Nebulas ad terram depressas. 7. Noctuam cadente Sole silentem. 8. Falconis in alaudam incursus. 9. Corvorum lætos strepitus. *Ex imbri.*] Vel *post imbrem.* Vel ex ipso imbre, sive observatione indiciorum pluviæ tempestatis, cognosces oppositam temperiem: si nimirum indicia illa abfuerint. *Aperta serena.*] Supra, v. 153.

396. *Obnoxia.*] Quia tam clare lucet; ut lucem tunc, non a Sole, sed a se ipsa habere videatur. Sol & Luna, Latonæ liberi, Ecl. 3. 67.

397. *Tenuia nec lanæ &c.*] Explicat Plinius l. 18. 35. *Si nubes, ut vellera lanæ, spargentur ab oriente; aquam in triduum præsagiunt*: id est · si nubeculæ instar lanei velleris tenuissime diffusæ sint.

399. *Dilectæ Thetidi Halcyones.*] Ceyx, Luciferi filius, Trachiniæ rex, ob multa domestica portenta profectus ad Clarii Apollinis oraculum, in Ægæo mari naufragium fecit. Uxor ejus Halcyone, Nep-

At nebulæ magis ima petunt, campoque recumbunt.
Solis & occasum servans de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aere Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.
Quacunque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant: & sæpe cubilibus altis,
Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant: juvat imbribus actis
Progeniem parvam dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:

INTERPRETATIO.

SEd potius nubila deprimuntur in valles, & in campis resident. Et noctua observans occasum Solis ex alto cacumine non emittit serotinos cantus. Falco videtur sublimis puro in aere, & alauda solvit pœnas pro crine purpureo a se secto: *quacumque alauda fugiens findit alis tenuem aerem; ecce falco hostis crudelis magno murmure persequitur* eam *per aerem: quacumque falco fertur per aerem; alauda fugiens celeriter findit alis tenuem aerem. Præterea corvi ter aut quater iterant claras voces compresso gutture: & sæpe in nidis excelsis, nescio qua lætitia pleni præter morem, inter se frondes commovent: placet redire ad parvam prolem & gratos nidos, pluvia exacta. Sane haud puto quod sit illis da*tum *a Diis ingenium, & rerum prudentia,* quæ *potentior* est *fato.*

NOTÆ.

tuni filia, cum in mariti cadaver appulsum litori involaret amoris impetu: ambo in aves conversi sunt, uxoris nomine *Halcyones* dictas: & in fidei præmium quotannis ipsarum fœturæ mare placidissimum substernitur per 7. vel 11. vel 14. dies, qui inde *Halcyonii dies* appellantur, & contingunt circa brumam. Hinc *dilectæ Thetidi* dictæ sunt. De *Thetide*, Ecl. 4. 32. *Meminere sues.*] Non memoria proprie dicta, quæ fit per species, seu imagines rerum, usu & sensu comparatas: sed memoria improprie dicta, quam vocant *instinctum*, quæ fit per species in ortu ingenitas, quibus animantes ad rem aliquam fugiendam, aut appetendam moventur; quoties species illæ, rei similis objectu & præsentia, excitantur. Ita species ingenita agitandi luti, solvendique manipuli movet suem: quoties luti, aut manipuli objectu excitatur.

403. *Nequicquam.*] Non significat hic *frustra*: sed *non*: juxta Servium, qui sic explicat Persium S. 2. 51. *Nequicquam fundo suspires nummus in imo.* Sic etiam alii versum hujus libri 192. *Nequicquam pingues palea teret area culmos.* *Noctua*, avis funesta & nocturna, *chouette.*

404. *Nisus &c.*] *Haliæetus*, sive falco, *faulcon*, olim Nisus Megarensium rex: *Scylla*, *Ceiris*, sive *alauda*, *alouette*, ejus filia: aves inimicissimæ. De eorum metamorph. Ecl. 6. 74.

415. *Haud equidem, &c.*] Causam affert: cur aves, exteræque animantes mutationem aeris præsentiant: non item homo. Ac negat eas habere rationem, & ingenium divinitus datum: indeque discrimen repetit: quia homo ratione pollet, adeoque judicio & ratione præter naturam & qualitatem aeris, potest esse tristis & lætus: at vero animantes reliquæ, cum ra-

Verum ubi tempeſtas & cœli mobilis humor
Mutavere vias: & Juppiter humidus Auſtris
Denſat, erant quæ rara modo; & quæ denſa, relaxat:
Vertuntur ſpecies animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.
Si vero Solem ad rapidum Lunaſque ſequentes
Ordine reſpicies: nunquam te craſtina fallet
Hora, nec inſidiis noctis capiere ſerenæ.
Luna revertentes quum primum colligit ignes,
Si nigrum obſcuro comprenderit aera cornu:
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.

INTERPRETATIO.

SEd quando temperies & humor mutabilis cœli mutavit qualitates aeris: *&* quando *aer humectatus Auſtris condenſat* ea, *quæ prius erant rara; & rarefacit* ea, *quæ* prius erant *denſa: tunc ſpecies animorum mutantur; & corda nunc ſuſcipiunt affectus alios, & alios dum ventus turbabat nubes. Hinc oritur ille cantus volucrum in campis, & lætæ* ſunt *pecudes, & corvi exultant gutture. Si autem conſideres Solem rapidum, & ordinem Lunarum ſequentium; nunquam dies craſtinus te decipiet, nec decipieris fraude noctis ſerenæ. Cum primum Luna colligit lucem renaſcentem, ſi amplectatur aerem obſcurum nigris cornibus, maxima pluvia imminet colonis & mari.*

NOTÆ.

tione careant, obſequuntur naturæ aeris; adeoque quoties, vel triſtes, vel lætæ apparent, id ex aliqua cœli aeriſque affectione fieri neceſſe eſt, qua neceſſario commoventur.

418. *Mutavere vias.*] Mutavere rationem & qualitatem aeris. *Via* enim eſt ſæpe *ratio* & *modus*. Sic G. 2. 22. *Sunt alii quos ipſe via ſibi repperit uſus.*

419. *Denſat &c.*] Priſcianus aliique legunt *denſet*, a veteri *denſeo*. quo uſus eſt non ſemel Lucretius l. 1. 392. *Quia ſe condenſeat aer.* Et alibi paſſim. Porro *denſare* eſt aliquid in minorem dimenſionem contrahere: *relaxare*, ſeu *rarefacere*, eſt in majorem dimenſionem dilatare. Quæ quomodo fiant, acriter diſputatur inter philoſophos: Certe hæc imprimis cadunt in aerem, qui naturæ eſt facile mobilis: aeris autem vis eſt in animantes maxima. Itaque mutato aere, mutantur, varieque agitantur ſpecies & imagines rerum, in animantium memoria ſuperſtites: mutatis ſpeciebus mutatur cognitio: mutata cognitione appetitus quoque varie movetur; ſive ad triſtitiam, ſive ad lætitiam; ſive ad proſecutionem, ſive ad fugam. Per *ſpecies animorum* cognitio exprimitur; per *motus*, affectio diverſa appetitus, cujus ſedes eſt in corde, ſeu *pectore*. De *Auſtris*, Ecl. 2. 58.

427. *Luna revertentes.*] Proponit ea prognoſtica quæ ab aſtrologia petuntur. I. A *Luna* tria. 1. Si nova ſit obſcura, pluviam notat. 2. Si rubeſcat, ventum minatur. 3. Si quarta die ſerena ſit, menſem ſerenum, & pluvia ventoque carentem promittit. Unde vulgare eſt: *Pallida Luna pluit, rubicunda flat, alba ſerenat.* II. A *Sole* octo. 1. & 2. Si in ortu, aut ſit maculoſus, aut media tantum ſui parte appareat; imbrem nuntiat. 3. & 4. Si in ortu diviſi ſint radii, aut Aurora palleat; ventos prædicit. 5. & 6. In occaſu, ſi ſit cæruleus; pluviam: ſi igneus, ventos. 7. Si maculoſus, pluviam & ventos. 8. Si in ortu & occaſu lucidus, ſerenum ac ſudum Aquilonem.

427. *Colligit ignes.*] Quos decreſcens amiſiſſe videbatur, & quaſi diſſipaſſe.

At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit: vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu in quarto, namque is certissimus auctor,
Pura nec obtusis per cœlum cornibus ibit:
Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt:
Votaque servati solvent in litore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.
Sol quoque & exoriens, & quum se condet in undas,
Signa dabit: Solem certissima signa sequuntur:
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe:
Suspecti tibi sint imbres, namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi erumpent radii: aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens aurora cubile.

INTERPRETATIO.

Sed si sparserit in vultu suo *ruborem virginalem, ventus erit: Luna aurea semper rubescit* ex *vento. Si vero quarto die* (*nam hic est index certissimus*) *incedit per aerem clara, & cornibus non hebetatis; & ille dies totus, & qui sequentur post illum: erunt absque imbre & vento usque ad mensem transactum: & nautæ servati a tempestate reddent in litore vota Glauco, & Panopeæ, & Melicertæ Inûs filio. Sol quoque & oriens, & quando se abscondet in mare, præbebit indicia: certissima indicia comitantur Solem, & quæ mane dat, & quæ stellis apparentibus. Cum Sol abditus in* cavo *nubis distinxerit primum ortum maculis, & media* sui *parte latuerit*: tunc *pluvia sit tibi suspecta. Nam Notus funestus & arboribus, & segetibus, & pecudibus imminet e mari. Vel cum sub* initium *diei radii separati emittent se ex opacis nubibus: vel cum Aurora relinquens aureum lectum Tithoni orietur pallida.*

NOTÆ.

430. *Virgineum ruborem.*] Qualis decet virgines. Luna enim sive Diana, virgo est.

437. *Glauco & Panopeæ &c.*] Marinis numinibus. Versus bis hiat Græcum in morem. *Glaucus* piscator fuit: qui cum pisces a se captos fortuito cujusdam herbæ attactu resilire in aquam vidisset; eadem ipse degustata, pisces in mare secutus est, & in marinum Deum est conversus. *Panope*, vel *Panopea*: Nympha maris, Nerei & Doridis filia. *Melicerta*, vel Melicertes *Inûs* filius fuit. *Ino* autem Cadmi filia, Athamantis Thebarum regis uxor fuit. quæ maritum odio Junonis in rabiem actum fugiens, in mare se cum filio præcipitem dedit: ambo maris numinibus additi: & *Ino* quidem Græcis *Leucothea*, Romanis *Matuta*; *Melicerta* illis *Palæmon*, his *Portunus*, appellatus est. Alii tamen Auroram his nominibus designatam putant: & *Leucotheam* Græco nomine, quasi *albam Deam*; *Matutam* Latino dictam esse, quasi *matutinam*. *Inoo.*] *Inous*, adjectivum nomen, id est, *filius Inûs*.

438. *Et cum se condet &c.*] Se abscondet, componet, & quasi sepeliet. Infra, v. 458. *Referetque diem, condetque relatum.* Vide Ecl. 9. 52.

444. *Ab alto.*] Supra v. 324. *Notus.*] Idem qui Auster, ventus meridionalis, Ecl. 2. 58.

446. *Sese erumpent &c.*] Hic active sumitur, auctore Lucretio. l. 4. 1108. *Tandem ubi se erupit nervis collecta cupido.*

447. *Tithoni croceum &c.*] De *Tithono* Laomedontis, Trojani regis filio: deque

Heu male tum mites defendit pampinus uvas,
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando,
Hoc etiam, emenso quum jam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Cæruleus pluviam denuntiat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
Fervere: non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neque a terra moneat convellere funem.
At si, quum referetque diem condetque relatum,
Lucidus orbis erit: frustra terrebere nimbis,
Et claro sylvas cernes Aquilone moveri.
Denique quid Vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudemque & operta tumescere bella.

INTERPRETATIO.

Heu! tunc frondes male tuebuntur maturos racemos: tam multa, & horrida grando saliet crepitans in tectis. Præterea magis proderit hæc alia *annotare, cum* Sol *occidet cælo decurso: nam sæpe videmus diversos colores spargi in ejus vultu. Cæruleus significat imbrem, flammeus ventum. Si vero maculæ incipiant misceri cum micanti lumine: tunc videbis omnia æque turbari vento & pluviis. Nullus me hortetur ire illa nocte per mare, & solvere funem a terra. Sed si* globus *Solis nitidus sit, & quando reducet diem, &* quando *reductum abscondet: frustra timebis pluviam, sed videbis sylvas agitari sudo Aquilone. Denique Sol tibi significabit, quid ferat Vesper serotinus: qua ex parte ventus pellat siccas nubes: quid humidus Auster præparet. Quis audeat Solem appellare fallacem? Ille quoque sæpe declarat secretos tumultus imminere, insidiasque & bella occulta parari.*

NOTÆ.

Aurora, supra v. 249. *Croceus* color, qualis est croci floris, *du saffran*, Ecl. 4. 44.

450. *Olympo.*] Ecl, 5. 56.

456. *Fervere.*] Hic tertiæ conjugationis est, penultima brevi: & sic semper apud Virgilium: apud alios etiam secundæ, penultima longa.

460. *Aquilone.*] Vento septentrionali, qui & *Boreas* dicitur: siccat nubes & cœlum abstergit. Ecl. 7. 51.

461. *Denique quid &c.*] Ad conclusionem hujus partis, recolligit ea quæ præcipue dixerat, de prognosticis Solis: hoc sensu: Igitur cognoscere poteris ex Sole, quale vespertinum tempus futurum sit; quis ventus serenitatem, quis pluviam inducat.

461. *Unde serenas ventus &c.*] Aquilo: qui siccat nubes: atque, ut est G. 3. 197. *Arida differt nubila.* Et *serenas*, interpretor *siccas*. Est enim apud Lucret. l. 1. 305. de vestibus: *Suspensæ in Sole serescunt*: id est, *siccantur*, ut ait ibidem Gifanius: derivatque *seresco* & *serenus*, ab antiqua voce *serus*, prima brevi; quæ olim dicta est pro *siccus*: unde Turnebus humorem expressum e lacte, *serum* dici arbitratur; quia caseum, unde expressum est, *siccum* relinquit.

464. *Ille etiam &c.*] VI. PARS. *Digressio, de prodigiis quæ cædem J. Cæsaris, aut præcesserunt, aut subsecuta sunt.* Quæ singula scriptorum aliorum auctoritate, quoad poterit fieri, confirmabo. Videndus Ovidius Met. 15. 782. qui prodigia illa recen-

Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam:
Quum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem.
Tempore quanquam illo tellus quoque, & æquora ponti,
Obscœnique canes, importunæque volucres
Signa dabant: quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,

INTERPRETATIO.

Ille quoque misertus est Romæ, occiso Cæsare: quando velavit lucidum caput obscura ferrugine, & homines scelerati timuerunt perpetuam noctem. Quanquam illo tempore terra quoque, & æquor maris, & fædi canes, & funestæ aves dabant signa. Quoties vidimus Ætnam camonis effractis exundantem erumpere in arva Cyclopum.

NOTÆ.

fuit, & Virgilium imitatus est. De cæde Cæsaris multa vide passim, Ecl. 5.

467. *Cum caput obscura ferrugine &c.*] Servius de vero Solis defectu interpretatur, sive eclipsi; quam tamen aut illo, aut sequenti anno fuisse ullam negat Scaliger, De emendat. l. 5. p. 414. & explicat de insolito Solis pallore: de quo sic Plin. l. 2. 30. *Fiunt prodigiosi & longiores Solis defectus, qualis occiso Dictatore Cæsare, & Antoniano bello, totius pene anni pallore continuo.* Ubi patet, per *defectus*, non eclipsim, sed portentosum ex alia causa lucis deliquium significari. Ita quoque Plutarchus in Cæsare. Καὶ ὁ περὶ τὸν ἥλιον ἀμαύρωμα τῆς αὐγῆς. ὅλον γὰρ ἐκεῖνον τὸν ἐνιαυτὸν ὠχρὸς μὲν ὁ κύκλος καὶ μαρμαρυγὰς οὐκ ἔχων ἀνέτελλεν, &c. *Circa Solem quoque hebetatio splendoris: nam toto illo anno pallens ejus globus, & sine fulgore oriens, debilem & tenuem emisit calorem: itaque nubilus aer & gravis extitit: unde fructus crudi immaturique elanguerunt ob cæli rigorem, & flaccidi evasere.*

Ferrugine.] Non proprie caligine, sed rubore nigricante: de eo colore, Ecl. 2. 18.

468. *Sæcula.*] Genus hominum, homines, Lucretii more: cui nihil est illa locutione familiarius, l. 1. 1090. *Quippe etiam vesci e terra mortalia sæcla*: l. 5. 986. *Mortalia sæcla dulcia linquebant labentis lumina vitæ.* Sic l. 4. 1220. *Et muliebre oritur patrio de semine sæclum*; id est, mulieres: l. 3. 754. *Desiperent homines, saperent fera sæcla ferarum*; id est, feræ: l. 5. 860. *Leonum sæcla*; id est, leones. l. 5. 864. *Bucera sæcla*; id est, boves &c. Suspicatur Gifanius in conlectaneis Lucret. id e Græcis haustum esse, apud quos γενεὰ & *genus* & *sæculum*, aut certe spatium aliquot annorum significat.

469. *Tempore quanquam illo &c.*] Sensus est: Quanquam non est mirum Cæsaris cladem doluisse sidera, cum eam eodem tempore canes ipsi, & volucres, & ipsa etiam inanima doluerint.

470. *Obscœnique canes &c.*] Mali ominis: sic passim a probatis auctoribus *fæda* dicuntur omina & auguria, quæ funesta sunt. Appianus autem l. 4. civil. inter ostenta, quæ triumviratum, in ultionem Julianæ cædis institutum præcessere, hoc quoque recenset. Κύνες τε γὰρ ὠρύοντο ἐμμελῶς οἷα λύκοι. *Canes vero ululabant ex composito, instar luporum.*

470. *Importunæque volucres.*] Plutarchus habet inter prænuncia necis illius prodigia, καταΐζοντας εἰς ἀγορὰν ἐρήμους ὄρνιθας. *aves solitarias in forum delatas.* Suetonius vero in Julio. c. 81. *Pridie easdem Idus, avem regaliolum cum laurea ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem volucres varii generis ex proximo nemore persecutæ ibidem discerpserunt.*

471. *Cyclopum effervere in agros &c.*] De hoc prodigio nemo singulatim hoc tempore: universe tamen, illam Ætnæorum ignium eructationem magnis calamitatibus præviam esse, passim notant historici. *Ætna*, mons est Siciliæ, *mont Gibel*. de quo Æ. 3. 571. *Cyclopes*, juxta Diodorum, primi Siciliæ habitatores fuere: juxta fabulas, Neptuni & Amphitrites filii; sic dicti,

quia

Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, & simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis: pecudesque loquutæ,
Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt:
Et mœstum illacrymat templis ebur, æraque sudant.

INTERPRETATIO.

& eructare globos flammarum ac lapides comminutos. Germania audiit toto aere strepitum armorum, & Alpes tremuerunt insuetis motibus. Voces etiam magnæ auditæ sunt passim per lucos tacitos: & spectra pallentia miris modis visa sunt circa crepusculum noctis: & pecora locuta sunt: *dira res! fluvii constiterunt, & terra hiaverunt.* Præ *tristitia* statuæ *eburneæ lacrymatæ sunt in templis, & areæ sudaverunt.*

NOTÆ.

quia unicum habebant in fronte oculum orbicularem, unde nomen ipsis inditum a κύκλος *circulus*, & ὤψ *oculus*, *vultus*: iidem Vulcano ministri & opifices attributi: tres præcipue, Brontes, Steropes & Pyracmon: de quibus Æ. 8. 425. Hi officinam habent, vel in Ætna, vel in insula Hiera, supra v. 295.

473. *Liquefactaque volvere saxa.*] Non fulminis & fulgetri materiem glutinosam, ut interpretatur Vilichius; sed saxa excesa & igne comminuta, seu pumices aridos ac spongiosos, vel cineres: quos inde constat magna interdum copia erumpere.

474. *Armorum sonitum &c.*] Appianus l. 4. Ἀνδρῶν τε μεγάλαι βοαὶ, ϗ κτύπος ὅπλων, ϗ δρόμος ἵππων οὐχ ὁρωμένων, ἠκούετο. *Exaudiebantur magni clamores virorum, & armorum strepitus, & cursus equorum, cum nihil tale cerneretur.* De *Germania*, quæ bello tentata, & aliqua ex parte victa a Cæsare fuerat, vide Ecl. 1. 63.

475. *Motibus Alpes.*] Ovidius, non Alpes, sed Romam tremore concussam dicit. Met. 15. 799. *Motamque tremoribus urbem.* De *Alpibus*, Ecl. 10. 47.

476. *Vox quoque per lucos &c.*] Per *lucos*, id est, sacras Diis sylvas: *silentes* propter infrequentiam hominum, & reverentiam: unde magis mirum hinc exauditas esse voces. Ovid. v. 793. *Cantusque feruntur auditi sanctis & verba minantia lucis.*

477. *Simulacra modis &c.*] Plutarchus inter Cæsareæ necis portenta numerat: Τύπους νύκτωρ πολλαχοῦ διαφερομένους: *imagines noctu passim discurrentes.* Additque Στράβων δὲ ὁ φιλόσοφος ἱστορεῖ, πολλοὺς μὲν ἀνθρώπους διαπύρους ἐπιφερομένους φανῆναι. *Strabo vero philosophus tradit multos quidem homines flammeos incurrere visos esse.*

478. *Pecudesque locutæ, infandum.*] Appian. l. 4. Βοῦς τε φωνὴν ἀφῆκεν ἀνθρώπου, ϗ βρέφος ἀρτίτοκον ἐφθέγξατο. *Bos etiam humanam vocem emisit, & infans recens natus locutus est.* At vox *infandum*; vel regitur a verbo *locutæ*, hoc sensu: pecudes locutæ sunt aliquid infandum, & horrendum, quod fari non liceat. Vel est interjectio obstupentis, inclusa parenthesi, hoc sensu: pecudes locutæ sunt; res infanda & terribilis!

479. *Sistunt amnes.*] Unde sequitur inundatio redundantium, nec evolutorum fluctuum. Horat. Od. 1. 2. *Vidimus flavum Tiberim, retortis litore Hetrusco violenter undis, ire dejectum monumenta regis, templaque Vestæ &c.* Huc adde quæ mox dicentur. v. 482. de inundatione *Eridani*. De sequenti prodigio, nempe *terræ hiatu*, nusquam mentio.

480. *Et mœstum illacrymat &c.*] Appianus l. 4. Τῶν ξοάνων τὰ μὲν ἵδρου, τὰ δὲ ϗ αἷμα ἵδρου: *E simulacris alia quidem sudabant, alia etiam sanguinem sudabant.*

Proluit insano contorquens vortice sylvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit: nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; & altæ
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi:

INTERPRETATIO.

P*Adus rex fluminum inundavit sylvas*, eas *provolvens magnis verticibus*; *& rapuit per omnes agros armenta cum stabulis*: *nec eodem tempore*, *aut venæ minaces* cessaverunt *apparere in tristibus visceribus* hostiarum, *aut sanguis cessavit fluere e puteis*, *aut urbes* cessaverunt *resonare alte per noctem ululatibus luporum*. *Aliis* temporibus *nunquam plura fulgura ceciderunt cælo sereno*, *nec toties cometæ funesti effulserunt*. *Itaque* campi *Philippici viderunt rursus Romanos exercitus pugnare inter se armis paribus*.

NOTÆ.

482. *Fluviorum rex Eridanus.*] Ἠριδανὸς Græcis, Latinis *Padus*, *le Po*: ex Vesulo monte in Alpibus Cottiis exoriens: Galliam Cisalpinam, quæ nunc Italiæ pars est, in *Transpadanam & Cispadanam* dividens: in mare Hadriaticum septem ostiis influit. *Rex.*] Vel quia fluviorum Italiæ maximus est: vel quia insignitum est ejus nomine signum cœleste vastæ magnitudinis, ab æquatore versus Oriona, ad circulum usque polarem antarcticum, vario anfractu pertinens. *Fluviorum.*] Vel pes anapæstus pro dactylo hic appositus; vel duæ breves *fluvi*, in unam longam coalescunt, ut supra v. 397. *tenuia nec lanæ &c.*

484. *Tristibus aut extis fibræ &c.*] Cicero de divinat. l. 1. 119. de J. Cæsare. *Cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Qua ille rei novitate perculsus: cum Spurina diceret, timendum esse, ne consilium & vita deficeret; earum enim rerum utramque a corde proficisci: postero die caput in jecore non fuit. Quæ quidem illi portendebantur a Diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret.* Eadem fere habent Plutarchus, Valerius Maximus &c. *Exta*, dicta juxta Festum, quia e visceribus ea Diis præsecantur, quæ maxime *extant* eminentque. *Fibra* quoque dicta est antiquis juxta Varronem, cujusque rei *extremitas*: unde pro venulis & nervulis & radiculis vulgo usurpatur: & vestium extremitates appellantur *fimbriæ*.

485. *Aut puteis &c. & altæ per noctem &c.*] De primo portento tacent historiæ: de secundo sic Appian. l. 4. Λύκοι τὴν ἀγορὰν διέθεον: *lupi per forum discurrebant.*

487. *Cælo ceciderunt plura sereno &c.*] Appian. l. 4. Καὶ κεραυνοὶ συνεχεῖς ἐς ἱερὰ, καὶ ἀγάλματα ἐπέπιπτον. *Et fulmina crebra in templa & statuas cadebant.* Fulmen & fulgur *sereno cælo*, aliquando mali ominis fuit, ut hic; aliquando etiam boni, ut Æ. 9. 630. *Audiit, & cæli genitor de parte serena intonuit lævum.*

488. *Cometæ.*] Plutarchus in Cæs. Ὅ τε μέγας κομήτης ἐφάνη ἐπὶ νύκτας ἑπτὰ μετὰ τὴν Καίσαρος σφαγὴν διαπρεπής. *Grandis cometa post Cæsaris necem eximie fulgens septem noctes apparuit.* Hic autem cometa stella eadem illa fuit, de qua Ecl. 9. 47. *Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum*: sic enim Sueton. in Cæs. 88. *Ludis, quos primo consecratos ei hæres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit exoriens circa undecimam horam: creditumque est animam esse Cæsaris in cælum recepti.*

489. *Paribus telis.*] Quia Romani contra Romanos bello civili certabant.

490. *Romanas acies iterum videre Philip-*

Nec fuit indignum ſuperis, bis ſanguine noſtro
Emathiam & latos Æmi pingueſcere campos.
Scilicet & tempus veniet, quum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exeſa inveniet ſcabra rubigine pila:

INTERPRETATIO.

NEc viſum *eſt indecorum Diis, Macedoniam & vaſtos Hæmi agros bis fœcundari noſtro cruore. Nempe futurum eſt, ut aliquando colonus terram curvo aratro vertens in illis regionibus, reperiat tela corroſa rubigine aſpera.*

NOTÆ.

pi &c.] Nodus difficilis: qui per partes ſolvendus eſt. Conſtat 1. *Philippos* urbem eſſe in confinio Macedoniæ ac Thraciæ, ad radices *Pangæi* montis, qui *Hæmo* conjungitur: unde urbs collocatur aliquando in Thracia, aliquando in Macedonia, aliquando ad Hæmum, aliquando ad Pangæum. 2. *Emathiæ* nomen ab Emathione rege, Memnonis fratre, datum eſſe primum certæ cuidam Macedoniæ regioni; deinde toti Macedoniæ; denique etiam Theſſaliæ: poetarum licentia, qui vicinorum locorum nomina permiſcent. 3. *Hæmum*, ſeu *Æmum*, Thraciæ montem eſſe, qui cum Orbelo, Pangæo, & Rhodope, in modum catenæ conjungitur. 4. Octaviani Cæſaris victoriam de Bruto & Caſſio, haud dubie relatam eſſe in campis Philippicis, Macedoniæ ac Thraciæ confinibus. Victoriam vero Julii Cæſaris de Pompeio relatam eſſe in campis Pharſalicis, in ea parte Theſſaliæ, quæ ad Macedoniam accedit: atque ita utriuſque pugnæ locum tota Macedonia intermedia diſſitum eſſe. 5. Mirum igitur, qui fiat, ut poetæ etiam temporum illorum æquales, utramque pugnam eidem addixerint loco: ut hic feciſſe videtur Virgilius, apud quem *iterum* & *bis*, de clade Pompeiana & Brutiana vulgo explicantur: ut fecit ejus exemplo Ovidius, M. 15. 825. *Emathiique iterum madefient cæde Philippi*, de Octaviani temporibus loquens: ut & Lucanus l. 1. 694. & alibi paſſim: ut Florus l. 4. 6. Solvi poteſt hic nodus tribus modis. I. Volunt quidam geminos eſſe *Philippos*: alios in Macedonia Thraciæ vicina, ubi victus eſt Brutus: alios in Theſſalia, ſeu Macedonia late ſumpta; ubi victus eſt Pompeius; eamque poſteriorem urbem Pharſalo vicinam, eamdem eſſe cum Thebis Phthioticis, quas Thebas Philippi, ſeu Philippopolim a Polybio appellari teſtatur Brietius in Parall. At nihil efficiunt, niſi, ut geminos *Philippos*, ita geminam *Pharſalum* e Geographis oſtendant. Neque enim poetæ utramque pugnam in campis tantum Philippicis, ſed etiam in campis Pharſalicis commiſſam dicunt. Ovid. M. 15. 824. *Pharſalia ſentiet illum, Emathiique iterum &c.* II. Probabilius eſt Emathiam, Theſſaliam, Thraciam, Macedoniam proprie dictam, Pharſalum, Philippos, Hæmum, hæc omnia promiſcue ſumpta a poetis pro Macedonico regno: quale a Philippo Alexandri patre, ipſoque Alexandro poſſeſſum eſt: quemadmodum ſumuntur pro toto, partes totius maxime inſignes. Patet id ex Lucano qui l. 6. poſtquam Theſſaliam, nominatimque *Pharſalum* accurate deſcripſit, ſuiſque montibus inſignivit, Oſſa, Pelio, Pindo & Olympo, v. 333. tum eadem Pharſalica rura ad uſque radices Hæmi porrigit, v. 576. *Qua juga devexus Pharſalica porrigit Hæmus.* III. Addam ego, fortaſſe Virgilium, non de Pompeii & Bruti cladibus, ſed de gemina Bruti ipſius clade interpretandum eſſe: quæ utraque apud Philippos in Macedonia, ad radices Hæmi contigit: quarum in prima Caſſius, in altera Brutus periit: utraque menſis fere unius intervallo diſſita, ut conſtat ex Plut. in Bruto. Atque ita dicendum erit, Ovidium, Lucanum, & alios, ex hoc Virgilii loco, quem male intellexerant, in fraudem eſſe inductos, ut Pharſalum cum Philippis conjungerent: quemadmodum ejuſdem auctoritate plerique decepti ſunt, in voce *Inarime*: Æ. 9. 715.

495. *Pila.*] Tela Romanorum propria.

Aut gravibus raſtris galeas pulſabit inanes,
Grandiaque effoſſis mirabitur oſſa ſepulcris.
Dii patrii indigetes, & Romule, Veſtaque mater,
Quæ Tuſcum Tiberim & Romana palatia ſervas:
Hunc ſaltem everſo juvenem ſuccurrere ſæclo
Ne prohibete: ſatis jampridem ſanguine noſtro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jampridem nobis cæli te regia Cæſar
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos.
Quippe ubi fas verſum atque nefas, tot bella per orbem,
Tam multæ ſcelerum facies: non ullus aratro
Dignus honos, ſqualent abductis arva colonis,
Et curvæ rigidum falces conflantur in enſem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter ſe legibus urbes
Arma ferunt: ſævit toto Mars impius orbe.
Ut quum carceribus ſeſe effudere quadrigæ,
Addunt ſe in ſpatia: & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

INTERPRETATIO.

VEl pulſet raſtris gravibus caſſides inutiles, & apertis tumulis admiretur oſſa ingentia. O *Dii patrii, Semidei, & Romule; & Veſta mater, quæ cuſtodis Hetruſcum Tybrim & Romanas arces: ne impedite, quominus hic adoleſcens ſubveniat generi* humano *ruenti. Jamdudum ſatis expiavimus noſtro cruore perfidiam Laomedontis Trojani. Jamdudum, o Cæſar, aula Deorum dolet te apud nos* eſſe, *& indignatur* te *delectari mortalibus triumphis. Si quidem fas ac nefas confuſum* eſt: *tot bella* ſunt *per orbem, tot criminum formæ: non* habetur *agriculturæ debitus honor: horrent agri cultoribus abreptis* ad militiam, *& curvæ falces cuduntur crudelem in gladium: hinc Euphrates, illinc Germania parat bellum: urbes finitimæ violatis fœderibus capiunt arma invicem: Mars ſceleſtus furit toto orbe. Veluti cum quadrigæ eruperunt e ſeptis, præcipitant per ſpatium* circi, *& auriga incaſſum habenas adducens abripitur ab equis, nec equi habenis obtemperant.*

NOTÆ.

498. *Dii patrii indigetes &c.*] Alii conjungunt, ut iidem ſint *patrii* & *indigetes* Dii: alii diſtingunt: primi melius: & *indigetes* dicti, vel quia eos *indigetare*, id eſt, appellare & invocare mos erat: vel quia homines fuerant; *in* eodem ſolo cum hominibus *degentes*; vel jam inter Deos *in* cœlo *degentes*; vel quia beati, nullius rei *indigentes*. Talis Romulus, & Æneas; *Quem turba Quirini nuncupat indigetem, temploque ariſque recepit*. Ovid. M. 14. 608. De *Romulo*, Æ. 1. 280.

498. *Veſtaque.*] Geminam eſſe volunt, alteram Saturni matrem, quam pro terra accipiunt; de qua Ovid. Faſt. 6. 300. *Stat vi terra ſua, vi ſtando Veſta vocatur*: alteram Saturni filiam, quam virginem & ignis præſidem ſtatuunt; ab ἑςία *focus*, de qua Cicero, de Nat. 2. 67. Vulgo tamen utraque confunditur. Hanc volunt advectam ab Ænea inter Deos Penates, ut videbitur Æ. 3. 12. ejuſque ſacra tradita deinde Albanis, & a Numa Pompilio illata Romam; collegio virginum inſtituto, quæ perpetuum ignem ad ſalutem imperii alerent.

499. *Tuſcum Tiberim.*] Celebris eſt Italiæ fluvius, ex Apennino in mare Tyrrhe-

num defluens, Hetruriam a Latio dividens, Romamque alluens. *Tuscus* dictus a *Tuscis*, sive *Hetruscis*, qui e Lydia oriundi erant: unde Tiberis ipse *Lydius* appellatur Æ. 2. 781. *Ubi Lydius arva inter opima virum leni fluit agmine Tybris.* Olim *Albula* appellatus: unde autem *Tybris* nomen acceperit, dicetur Æ. 8. 330. De *palatiis* Romanis, Æ. 9. 9.

500. *Juvenem.*] Octavianum Cæsarem, Ecl. 1. De *seclo*, supra v. 470.

502. *Laomedonteæ &c.* Laomedon Priami pater, Ili filius, Trojanorum rex, cum urbem suam hactenus immunitam cingeret mœnibus: Neptunum & Apollinem, qui fabricam illam susceperant, pacta mercede fraudavit. Ideo peste & inundatione vexatus, cum ad placandos Deos Hesionem filiam jussu oraculi marinæ exposuisset belluæ: eaque Herculis fortitudine liberata esset: equos eidem liberatori, quos promiserat, abnuit: ideo capta urbs ab Hercule ac direpta: Diique complures Trojanis infesti: quorum odio Romanas quoque calamitates attribuit, non ambitioni Julii & Octaviani.

509. *Hinc movet Euphrates, illinc &c.*] Significat bellum ab oriente, ab occidente, ab ipsa Italia imminere: a civibus vicinisque urbibus; a Parthis, quorum terminus erat Euphrates; & a Germanis: de utraque gente, Ecl. 1. 63. Et vero de Parthis paulo ante triumpharat Ventidius, & adhuc adversus eos bellum movebat Antonius. *Euphrates.*] Nobilis fluvius ex Armeniæ montibus ortus: Mesopotamiam deinde, Nili instar, inundatione fœcundans: denique cum Tigride conjunctus, in Persicum sinum influit.

512. *Ut cum carceribus &c.*] Ita explicat comparationem Servius: *Res quidem publica optimum habet imperatorem; sed tanta sunt vitia præteritorum temporum, quæ in dies singulos aucta sunt, quemadmodum in processu equorum cursus augetur; ut ea, licet optimus rector, refrænare non possit: sicut & auriga a ferventi cursu equos plerumque non potest revocare.* *Quadrigæ.*] Quatuor equi simul juncti, dicti: vel quod sub eodem jugo sint, quasi *quadrijugæ*, ut est apud Gell. l. 11. 8. Vel quod impellantur & agantur simul, quasi *quadriagæ*: ut recentioribus magis placet, Stephano, Martinio, Vossio. *Carceribus.*] septis sive repagulis quibus continebantur equi ad cursum parati. *Addunt se.*] Immittunt se, extendunt se.

P. VIRGILII MARONIS
GEORGICORUM
LIBER II.

ARGUMENTUM.

Habet hic liber de plantatione partes septem. I. Modos omnes producendarum arborum, tam ex natura, quam ex arte. II. Varias earum species, & quo singulæ modo tractandæ sint, naturali, an artificioso. III. Quibus singulæ locis felicius proveniant: ubi excurritur in laudes Italici soli. IV. Artem discernendæ naturæ cujusque soli. V. Culturam vitis. VI. Culturam oleæ, & aliarum aliquot arborum. VII. Digressionem de vitæ rusticæ felicitate: eamque primo comparat cum urbana, quam illi postponit; deinde cum doctrina rerum, quam ei vix parem facit; tertio cum variis hominum studiis, quæ longe inferiora judicat: idque confirmat humano ac divino testimonio: atque illa digressione clauditur hic liber, quemadmodum primus enumeratione prodigiorum.

HActenus arvorum cultus, & sidera cœli:
Nunc te Bacche canam, nec non sylvestria tecum
Virgulta, & prolem tarde crescentis olivæ.
Huc pater, o Lenæe: tuis hic omnia plena
Muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris.
Huc pater, o Lenæe veni: nudataque musto
Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.

INTERPRETATIO.

HUc usque locutus sum *de cultura agrorum, deque signis cælestibus: jam loquar de te, o Bacche: & de sylvestribus arbusculis tecum, deque sobole oleæ lente crescentis. Huc* adsis *o Bacche pater: hic omnia repleta sunt tuis donis: ager gaudet in honorem tuum onustus pampinis autumnalibus: vindemia spumat plenis vasis. Huc adsis, o pater Bacche; & mecum inquina novo vino suras nudas detractis calceamentis. Primo natura diversa est in producendis arboribus.*

NOTÆ.

2. *NUnc te Bacche &c.*] Argumenta proponit hujus libri præcipua. Per *Bacchum*, vinum intelligit: per *prolem olivæ*, vel fructum, vel propaginem olearum: per *virgulta*, generatim sylvestres omnes arbores: proprie tamen quid significent, vide infra, v. 21.

3. *Tarde crescentis olivæ.*] *Oliva* tam tarde crescit, ut per ducentos annos crescere a quibusdam dicatur: tam tarde fructum olim tulit, ut ex Plin. l. 15. c. 1. *Hesiodus negaverit olea satorem fructum ex ea percepisse quemquam*: sua tamen ætate baccas secundo anno decerpi, ait idem Plinius. Hinc dicta Græcis ὀψίγονος *sero genita*, ὀψίκαρπος *sero fructum ferens.*

4. *Pater, o Lenæe.*] Facta propositione, sequitur invocatio Bacchi solius: quia præcipuum hoc libro studium impendit in vinearum cultu præscribendo. Invitat porro eum ad calcandam secum vindemiam, allegorice: id est; ut sibi, rem vinariam exequenti, faveat. *Lenæus*, Bacchi nomen: non a lenienda mente, ut imperite Donatus putat: sed a ληνὸς *torcular*, *prælum vinarium.* Lenæus igitur dicitur, quasi torculari præsidens: & *Pater*, licet de omnibus Diis communiter, tamen de Baccho præsertim dicitur. Ita Velleius, de M. Antonio, l. 2. *Cum curru velut Liber pater vectus esset Alexandriæ.* Horat. Epist. 2. 1. 5. *Romulus, & Liber pater, & cum Castore Pollux.* De *Baccho*, ejusque insignibus, Ecl. 5. 29. 69.

5. *Pampineo gravidus autumno &c.*] Diomedes *exilem* vocat hunc versum, quod in quinta sede iambum pro spondeo habeat.

6. *Floret ager.*] Vites autumno non florent: adeoque hic *florere*, non proprium, sed metaphoricum est. Sic Æn. 7. 804. *florentes ære catervas.* Lucret. l. 5. *floret mare navibus*, id est, *abundat*, *gaudet &c.*

6. *Labris.*] *Labrum* vasis genus, in quo lavabant, quasi *lavabrum.*

7. *Musto tinge novo.*] Redundat hic *novo*, juxta aliquos. *Mustum* enim sine addito *vinum novum est*: imo *novum* simpliciter, ut scribit Nonius, citaturque in illa significatione ex Nævio *virgo musta*: ex Catone Censorio, *agna musta*: pro quo Plinius maluit *musteus*: *musteum piper*: *musteus caseus*: Plinius junior, *musteus liber*, id est, *novus*, *recens.* De *cothurnis*, Ecl. 7. 32.

9. *Principio arboribus.*] I. PARS. *De modis quibus arbores proveniunt, tam a natura, quam ab arte.* A natura tribus modis oriuntur, sponte sua, semine fortuito, & radice: semine, inquam, fortuito; est enim quædam seminatio, quæ ad artem etiam pertinet. Ab arte quot modis oriantur, vide v. 22.

Namque aliæ nullis hominum cogentibus, ipsæ
Sponte sua veniunt, camposque & flumina late
Curva tenent: ut molle siler, lentæque genistæ,
Populus, & glauca canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine, ut altæ
Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet
Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima sylva:
Ut cerasis, ulmisque: etiam Parnassia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.

INTERPRETATIO.

Aliæ enim, nullis hominibus per artem *compellentibus, ultro ipsæ nascuntur, & late occupant agros, & amnes flexuosos: ut siler tenerum, & genistæ flexibiles, & populus, & salices albentes foliis virentibus. Aliæ vero oriuntur ex jacto semine: ut castaneæ sublimes: & æsculus, quæ maxima in sylvis frondescit* ad honorem *Jovis: & quercus* quæ *existimata* sunt *a Græcis oracula. Aliæ emittunt a radice spissisimam multitudinem* ramorum: *ut cerasi, & ulmi: laurus etiam Apollinea*, cum *parva* est, *attollit se sub grandi umbraculo matris* suæ.

NOTÆ.

12. *Siler, lentæque genistæ.*] Siler, frutex humilis & lentus, *du siler*: ut & genista, *du genest*, quæ apibus gratissima, & ligandis vitibus utilis est.

13. *Populus.*] *peuplier. Tria hujus genera*: ex Plinio l. 16. c. 23. *alba: nigra: & quæ Libyca appellatur, minima folio ac nigerrima. Alba folio bicolor, superne candicans, inferiore parte viridi.* Imo contra, inferne candicans, superne viridis, ut notat Matthiol. Causam duplicis hujus coloris repete ex Ecl. 7. 61.

13. *Glauca canentia fronde salicta.*] Loca arboribus consita dixit, pro ipsis arboribus; *salicta* vel *saliceta*, pro *salicibus*, *saules*. Multiplex earum species: præcipua *alba* quæ grandioribus assurgit ramis, unde validiores perticæ fiunt: & quemadmodum populus, foliis hinc virentibus, inde albentibus notabilis est. Reliquæ gracilioribus virgis fere constant, & inter vimina recensentur, *osiers*.

14. *Pars surgunt*] pro *surgit*: quia *pars* multitudinem includit.

15. *Castaneæ*] *Chastaigniers. Æsculus*, arbor glandifera, frequens in Dodonæo nemore, quod Jovi dicatum est; quidam cum fago confundunt. Ecl. 1. 1. De quercubus ejus nemoris, e quibus oracula repeti solebant, Ecl. 9. 13.

16. *Graiis.*] *Græcis*, qui artium fere omnium, ac doctrinarum, itemque fabularum inventores fuere. *Græcorum* vero nomen non a Latinis, ut quibusdam visum est, sed a Graiis ipsis pentum est: quamquam ii sese frequentius Ἕλληνες appellarent. Invenitur tamen *Græcorum* appellatio apud veteres ipsorum poetas: apud Callimach. Epig. 6. apud Lycophr. Imo Aristoteles Meteor. 1. ait γραικῶν appellationem antiquiorem esse quam ἑλλήνων. Et suspicor *Græcum* a *Graio* formatum esse, quasi *Graicum*: quemadmodum a *Gallo*, *Gallicum*; a *Germano*, *Germanicum*.

18. *Cerasis, ulmisque.*] *Cerasus, cerisier* arbor, cujus *cerasum* fructus: ex Cerasunte, urbe Cappadociæ maritima, deportata est primo Romam a L. Lucullo, & in ejusdem de Mithridate Ponti rege triumpho circumlata. Scite autem notat Casaubonus in Athenæum, non arbori nomen ab urbe; sed urbi potius ab arborum ejusmodi multitudine inditum esse: ut & aliis compluribus locis. Sic enim *Rhamnus, untis*, vicus in Attica, a *rhamnis*; *Achradus, untis*, Atticæ tribus, ab ἀχρὰς, ἀδὸς, quæ *pyrus sylvestris* est; *Selinus, untis*, urbs in Sicilia, itemque in Cilicia, a σέλινον *apium*. *Ulmus* arbor nota, *orme*. *Laurus*, Ecl. 2. 54. *Parnassia*, quia frequens

Hos natura modos primum dedit: his genus omne
Sylvarum fruticumque viret, nemorumque sacrorum.
Sunt alii quos ipse via sibi repperit usus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis: hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, & acuto robore vallos.
Sylvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, & viva sua plantaria terra.
Nil radicis egent aliæ: summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.

INTERPRETATIO.

NAtura primo suppeditavit tres *illos modos, quibus virescit omne genus sylvarum, & virgultorum, & nemorum sacrorum. Sunt alii* modi *, quos experientia invenit* certa *ratione, suam in utilitatem. Hic avellens ramulos e trunco tenero matrum, committit* eos *fossulis. Iste sepelit terra radices, & perticas fissas quatuor* in partes, *& palos trunco acuminato. Aliæ arbores desiderant ad propagationem palmites arcuatos deprimi, & plantas vivas in propria terra* defodi. *Aliæ non indigent radice, & amputator non timet terræ deponens committere supremam partem* rami.

NOTÆ.

in Parnasso, vel quia in tutela est Apollinis, cui sacer Parnassus. De *Parnasso*, Ecl. 6. 29. *Matris.*] Majoris lauri, e cujus radice minor pullulavit. Porro plantis frequenter tribuuntur eadem quæ hominibus nomina, hoc loco *mater*: supra v. 3. *proles olivæ*: alia alibi, quæ suse congerit Cerdanus in hunc locum.

20. *Primum.*] Priusquam industria hominum naturam imitari atque perficere cœpisset.

21. *Fruticum.*] Frutices, quæ & *virgulta*: sunt ea quæ statim a radice se in ramos, ac veluti virgulas effundunt, & nunquam arborescunt. Mediæ naturæ sunt, inter arbores, & herbas sive olera: quæ vero propius ad herbas accedunt, vocantur a Plinio *suffrutices*. *Nemorumque sacrorum.*] Lucos intelligit, Diis dicatos, ex quibus arborem exscindere nefas erat.

22. *Sunt alii.*] Modos enumerat septem, quibus arbores per artem proveniunt.

23. *Hic plantas &c.*] I. Modus, *Avulsio*: qua stolones, *les rejettons*, una cum fibris & radiculis, e stirpe aut corpore arboris abscinduntur, & sulcis sive scrobibus mandantur. Quod in arboribus fere omnibus usurpatur.

24. *Hic stirpes.*] II. Modus, *Defossio stirpium*, id est, imi & crassioris trunci cum radicibus, *des souches*.

25. *Quadrifidasque sudes & &c.*] III. Modus. *Infossio palorum*, sive in quatuor partes, sive in acumen incisorum, *des pieux*. *Robore.*] *Robur* aliquando duram arborem e quercceo genere; aliquando duram quamlibet arborem; aliquando etiam ferri, aut cujuslibet rei duritiem significat, G. 1. 162. Hic truncum ipsum pali, qua parte durior est: sic enim Plin. l. 17. 17. *Rami seruntur & punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato.*

26. *Sylvarumque aliæ &c.*] IV. Modus. *Propagatio*, quæ præsertim in vitibus usui est, *provigner*. Cum palmites e trunco in terram arcuatim inflectuntur, evaduntque novas in plantas: quæ *suo*, id est, proprio nativoque in solo deinde pullulant; & *vivæ* dicuntur, quia non reciduntur e matris corpore, sed ei semper adhærent. His porro verbis, *& viva sua plantaria terra*, quæ ad propagationem refero, plerique omnes quintam speciem describi putant: nempe translationem plantarum vivarum sive virentium, cum sua radice & nativa terra, in aliud solum. Quibus ego, cum Ramo & Victorio non assentior: neque enim hæc arborum translatio, arborum nova procreatio est; qua de re tamen hic agitur. *Propago*] est palmes ille inflexus, quo vitis propagatur & multiplicatur, *provin*.

28. *Nil radicis &c.*] V. Modus. *Infossio summi*

Quin & caudicibus sectis, mirabile dictu,
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pyrum, & prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o proprios generatim discite cultus
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo.
Neu segnes jaceant terræ: juvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.

INTERPRETATIO.

Præterea ex sicco stipite oleæ, *ramis circumcisis, emittitur radix oleacea*, quod *mirum* est *dictu. Et sæpe cernimus ramos unius arboris sine damno mutari in* ramos *alterius, & pyrum transformatam producere mala* sibi *insita, & duras cornos edere pruna rubicunda. Agite igitur, o coloni: discite culturam* singulis *generibus congruam, & mansuefacite per cultum fructus sylvestres.* Cavete *vero ne terræ sint inutiles: prodest implere Ismarum vitibus, & tegere oleis magnum Taburnum.*

NOTÆ.

summi surculi, sive taleæ e cacumine rami amputatæ, quæ absque radice crescit & virescit.

30. *Quin & &c.*] VI. Modus. *Infossio circumsecti stipitis*, qui non acuminatus, non e cacumine decisus, ut in tertio quartoque modo dictum est; sed præcisus ab utraque parte, & ramulis undecumque spoliatus, radicem ex sese progignit. *Caudex* in arboribus, idem est, quod *caulis* in herbis: nempe id, quod e terra simplex assurgit, ex quo rami & folia circum erumpunt, *la tige. Siccum* hic non plane aridum est, neque enim quicquam inde germinaret: sed uberiori humore carens; quia separatum est a radice, unde humorem trahit.

32. *Et sæpe alterius &c.*] VII. Modus. *Insitio*, cum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit: *enter*. De ea fusius infra v. 73.

Vertere.] Id est, vertere se, ut Ge. 3 365. *In glaciem vertere lacunæ*, id est, verterunt se. Et Æn. 1. 108. *tum prora avertit*: id est, avertit se. Et Æn. 2. 229. *novus per pectora cunctis insinuat pavor*: id est, insinuat se.

Corna.] Fructus hic sumitur pro arbore, quæ *cornus* est, secundæ & quartæ declin. *un cornoillier*, cujus lignum hastilibus conficiendis aptum. Ge. 2. 447. *bona bello cornus*: fructus vero rubicundus, intus ossiculum gerens durissimum.

36. *Fructusque feros.*] Feritas, quæ propria belluarum est, hic plantis metaphorice tribuitur: quasi esset in iis animus, animique motus. Et vero infra v. 51. ait, *exuerint sylvestrem animum.* Quo exemplo dixit Plinius l. 17. c. 10. de plantis: *mansuescuntque tractatu, ceu feræ.*

37. *Juvat Ismara &c.*] *Ismarum & Taburnum* pro quibuslibet montibus accipit: Cavete, inquit, ne terræ sint inutiles; neve solas valles & plana camporum colite, sed montes etiam asperos: qui si frumentis inepti; at vitibus oleisque commodi sunt.

37. *Ismara Baccho &c.*] *Ismarus*, plurali neutro *Ismara, orum*, in maritima Thraciæ regione mons, cui adiacent urbs & lacus cognomines, ad Scœnum fluvium, non procul ab ostiis Hebri. Regionis incolæ Cicones ab Homero appellantur: ipsa regio, mons præcipue, percelebris vino, quo Ulysses Polyphemum Cyclopem inebriasse narratur Odyss. 9. 197. Huic tanta vis, ut mensura ejusdem una, viginti mensuris aquæ misceretur; ut ibidem legitur, confirmaturque a Plinio, qui suo adhuc tempore durare vino illi vim eamdem ac vigorem indomitum, prodit lib. 14. 4. *Maroneum* tamen illud vocat, sive a Marone, Evanthei filio, Ismariæ regionis principe; a quo vinum ejusmodi Ulysses dono accepit, juxta

Tuque ades, incœptumque una decurre laborem,
O decus, o famæ merito pars maxima nostræ,
Mœcenas : pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto :
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox : ades, & primi lege litoris oram.

INTERPRETATIO.

TU quoque fave mihi, *o Mæcenas, vere ornamentum & pars maxima famæ meæ : & persequere mecum susceptum opus : & navigans pande vela mari aperto. Non ego cupio comprehendere omnia meis carminibus. Non, si haberem centum linguas, & centum ora, & vocem ferream : fave* mihi, *& rade extremitatem proximi litoris.*

NOTÆ.

Homer. sive a Maronea urbe, per eumdem Maronem condita; quæ a quibusdam cum Ismaro urbe confunditur, distinguitur ab aliis, & ad occidentalem Scœni ripam, e regione Ismari, statuitur. *Taburnum.*] *Taburnus* mons Campaniæ in confinio Samnii, inter Capuam & Nolam, ferax oleis, hodie *Taburo.*

39. *Tuque ades,*] pro adsis. Invocatio est ad Mœcenatem, non tanquam Deum, sed tanquam amicum & patronum; quem rogat, ut laborem operis velit secum dividere: non eo sensu, ut Mœcenas operam suam in scribendis Georgicis commodet Virgilio; quemadmodum Lælius & Scipio commodasse Terentio dicuntur, in scribendis Comœdiis : sed ita ut Virgilius scribendi, Mœcenas commendandi operis curam suscipiat : id est, ut Mœcenas opus ipsum in Augusti ac populi existimationem inducat, dum Virgilius scribendo dat operam.

39. *Decurre laborem.*] Plerique omnes allegoriam hanc a circo repetunt, in quo citatis equis decurrebatur : confirmantque suam sententiam his postremis libri hujus versibus. *Sed jam tempus equum fumantia solvere colla &c.* Ut ut sit tamen de illis versibus, nihil certe hic ad rem faciunt : & *decurre* non ad circense curriculum, sed ad navigationis cursum referendum est, cui etiam a Catullo refertur. 65. 6. *Ausi sunt vada salsa cita decurrere puppi.* Æn. 5. 212. *Prona petit maria & pelago decurrit aperto.* Constat quippe Virgilium, in eadem re explicanda geminam simul allegoriam non adhibuisse : quod propter confusionem vitiosum merito putatur. Adeoque cum cætera omnia hoc loco, ita & istud quoque de navigatione intelligendum existimo.

40. O *famæ merito &c.*] Mœcenas pars famæ Virgilii : quasi non tam ut poeta, quam ut amicus Mœcenatis, in hominum notitiam venerit. *Merito.*] Nomen esse vult Ascensius; quia Mœcenas merito suo, sua dignitate, Virgilium commendavit. Ego adverbium puto, & *juste ac vere* interpretor : quasi poeta fateatur, non opinione hominum dumtaxat, sed jure ac merito Mœcenatem famæ suæ partem esse.

41. *Pelagoque volans &c.*] Antea rogaverat Mœcenatem, ut secum laborem susciperet: mox idem iterat per allegoriam, invitando, ut secum naviget. Solemne est autem vetustis scriptoribus, grave quodlibet incœptum per navigationem explicare: quod Galli quoque familiari sermone usurpamus, *s'embarquer*, id est, negotium aliquod suscipere. *Volans,*] id est, *navigans* : mutua est enim metaphora inter volatum, & natatum, aut navigationem. Sic Æn. 5. 219. de navi Mnesthei : *sic illam fert impetus ipse volantem.* Et Æn. 6. 16. de volatu Dædali, *insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos.* Et ibid. v. 19. *Tibi Phœbe sacravit remigium alarum.* Et Ge. 4. 59. de apibus. *Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen.*

44. *Primi lege litoris oram.*] Mox dixerat : non mihi est in animo omnia scrutari profundius, & singulatim explicare, quod infiniti esset laboris in hac tanta rei arboreæ copia; sed tantum summa quæque delibare. Quod jam exprimit per eamdem, cui jam adhæserat, navigationis allegoriam. Ne itaque, o Mœcenas,

In manibus terræ : non hic te carmine ficto,
Atque per ambages & longa exorsa tenebo.
Sponte sua quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta & fortia surgunt.
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis:
Exuerint sylvestrem animum ; cultuque frequenti,
In quascunque voces artes, haud tarda sequentur.
Necnon & sterilis quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes & rami matris opacant,
Crescentique adimunt fœtus, uruntque ferentem.

INTERPRETATIO.

Terra est in propinquo : non hic morabor te poemate fabuloso, per circuitus & exordia prolixa. Quæ arbores *ultro erigunt se in aerem, oriuntur quidem steriles, sed ampla & robusta : quia vis nativa inest terræ. Attamen si aliquis etiam immittat his* surculos aliarum, *aut* has *translatas committat fossis præparatis, deponent naturalem asperitatem ; & per assiduam culturam, quocumque artificiali modo tractaveris, parebunt celeriter. Pariter illa quæ surgit sterilis e radice, idem faciet ; si disponatur per campos patentes : nunc alta folia & rami matris inumbrant* eam, *& absumunt fructus surgenti, & enecant ferentem* fructus.

NOTÆ.

alto mari te committas; sed *lege* tantum, id est, stringe terrarum litora. Tamen eum antea dixerit *pelago da vela patenti*, videtur quibusdam hic secum pugnare Virgilius. Alii agnoscunt hic figuram, quæ *correctio* dicitur, quasi dicat : Expande vela in altum. Quanquam non omnia dicam, sed summa tantum capita ; itaque lege dumtaxat litus. Ego neque correctionem, neque pugnam hic agnosco : *patens* enim mare hic, non altum & longe semotum litoribus mare significat ; sed hunc habet sensum : Naviga dum mare patet & apertum est, non clausum ventis ; id est, aspira mihi, dum vena fluit, dum scribere incipio : & lege litus terrarum &c.

45. *In manibus terræ.*] Servius explicat : In facili & in promptu est terræ, ruris, descriptio ; de cujus cultu scribimus : πρόχειρον enim Græcis *facile* est. Alii melius : Non recedemus a terra inter navigandum : legemus tantum litora : terræ semper erunt in propinquo, & velut in potestate ac manibus nostris. Sic Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus nostris.*

47. *Sponte sua* &c.] Jam relegit singulos modos ; docetque quid cujusque sit proprium : tum admonet, artificiales modi quibus arboribus conveniant ; quemadmodum antea de naturalibus monuerat, v. 12. & sequentibus.

49. *Solo natura subest.*] *Solum* Turnebus explicat, pedem seu radicem arboris : cujus natura vividior est in sylvestribus, ad eliciendum succum. Alii de *terra* ipsa explicant, cui nativa vis inest ; eaque veluti fortior ad sylvestres arbores, quam ad sativas sustentandas. De *solo*, sub utraque significatione, *terra* & *pedis*, Ecl 6. 35. *Subest*, id est, *latenter inest* : sic Ecl. 4. 31. *Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis.*

50. *Inserat.*] Id est, per insitionem in alium truncum transferat, inquit Ascensius : male : non enim arbor sylvestris alteri trunco ; sed arbori sylvestri surculus ex altero trunco fœcundiore imponitur. Quippe *inserere arborem*, non est dumtaxat, eam alteri inserere ; sed etiam, eam insitione alterius perficere : sic Plin. l. 17. 17. *Corellius inseruit castaneam suometipsam surculo.*

Jam, quæ ſeminibus jactis ſe ſuſtulit arbos,
Tarda venit, ſeris factura nepotibus umbram:
Pomaque degenerant ſuccos oblita priores:
Et turpes avibus prædam fert uva racemos.
Scilicet omnibus eſt labor impendendus, & omnes
Cogendæ in ſulcum, ac multa mercede domandæ.
Sed truncis oleæ melius, propagine vites
Reſpondent, ſolido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis eduræ coryli naſcuntur, & ingens
Fraxinus, Herculeæque arbos umbroſa coronæ,
Chaoniique patris glandes: etiam ardua palma
Naſcitur, & caſus abies viſura marinos.
Inſeritur vero ex fœtu nucis arbutus horrida:

INTERPRETATIO.

Quæ autem arbor extulit ſe e ſemine projecto, lente creſcit, ſero præbitura umbram poſteris. & fructus ejus *degenerant, amiſſo priore ſapore: & vitis gerit viles racemos*, qui ſunt *præda avium. Nempe cura eſt adhibenda erga omnes, & omnes redigendæ* ſunt *in ordinem, & ſubigendæ magno ſumptu. At oleæ melius proveniunt ex caudicibus, vites per propaginem; myrtus Veneris e craſſis palis. Oriuntur ſtolonibus & duræ coryli, & magna fraxinus; &* populus *arbor umbrifera*, ex qua *Herculis corona* fuit; *& quercus Jovis Dodonæi: oritur etiam* ſic *alta palma, & abies* quæ *expertura* eſt *pericula maris. Arbutus autem hiſpida inſeritur ſurculo nucis:*

NOTÆ.

60. *Uva racemos*] Aut hic *uva*, pro *vite*; aut *racemus*, pro *acinis* uvæ, ponitur. Namque, ut admonet Taubmannus: *uva, racemus*, & *botrus*, idem plane; ſcilicet totus ipſe fructus vitis: partes ejus ſunt *acini*, ſive grana: partes acini; *folliculus*, ſive cutis; *ſuccus*, *caro*, & *nucleus*.

62. *Multa mercede.*] Vel multo labore, vel multo ſumptu.

63 *Sed truncis oleæ* &c.] Docet quo ſingulæ modo melius arbores per artem tractandæ ſint. I. *Truncis oleæ*: id eſt, caudicibus undecumque ſectis, qui ſextus eſt modus, ſupra v. 30. *Quin & caudicibus* &c. *truditur e ſicco radix oleagina ligno.* II. *Propagine vites*; qui quartus eſt modus. v. 26. *Altæ preſſos propaginis arcus* &c. III. *Solido de robore myrtus*: id eſt, palo acuminato; qui tertius eſt modus, v. 25. *Et acuto robore vallos.* Et vero ſic Plin. l. 17. 17. *Ramo ſeruntur & punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuto. Robur* eſt ipſa pars trunci ſive rami durior, ut diximus v. 25. IV. & V. *Plantis eduræ coryli* &c. id eſt, vel ſtolonibus, vel ſtirpibus; qui primus & ſecundus modus eſt, v. 23. *Hic plantas tenero abſcindens* &c. VI. *Inſeritur vero ex fœtu nucis arbutus*: id eſt, nux arbuto inſita melius ſuccedit. Arbutus, *arboiſier*. Ecl. 3. 82. Unus e ſeptem modis ſupereſt, nempe *decacuminatio*, ſive *talea*: cujus uſum non attulit, quia fere convenit, vel cum tertio modo, vel cum ſexto.

64. *Paphiæ.*] Veneris: a *Papho*, urbe in inſula Cypro, ubi inſigniter colebatur. Cur myrtus ſit dicata Veneri, Ecl. 7. 62.

65. *Eduræ coryli.*] Nuces avellanæ, *coudriers*. *Eduræ*, id eſt, valde duræ; litera enim *e* vocabulis præfixa, aliquando auget, ut hic, & apud Ovid. in arte, *Nec tamen edure, quod petit illa, nega.* Aliquando minuit, ut infra, v. 78. *Enodes trunci*, id eſt, nodo carentes. Alii legunt *& duræ*, ſed præſtat prior lectio. *Fraxinus.*] *Freſne. Herculeæque arbos* &c.] *Populus, peuplier*: de qua, & Herculis corona, Ecl. 7. 61. *Chaoniique patris glandes.*] Quercus, dicata Jovi, in nemore Chaonio, ſive Dodonæo: ſupra v. 16. Ecl. 7. 13. Ecl. 9.

Et steriles platani malos gessere valentes:
Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
Flore pyri: glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.
Nam qua se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas; angustus in ipso
Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.

INTERPRETATIO.

& platani infœcundæ tulerunt malos robustas: fagus albicavit flore *castaneæ, & ornus candido flore pyri: & porci manducavere glandes sub ulmis. Nec una & eadem res est, inserere, & inoculare. Nam qua parte oculi ar*borum *emittunt se e medio cortice, & rumpunt tenuem cutem; arctus sinus aperitur in ipso oculo: in quo includunt oculum ex alia arbore* decisum, *cumque docent concorporari cum cortice* interiore *humido.*

NOTÆ.

13. *Abies.*] *Sapin.* Cujus aliqua species apta navibus: unde ipsi quasi sensum tribuit, ad videnda maris pericula. *Arbutus.*] *Arboisier.* Ecl. 3. 82. Horrida, quia raris est foliis: & versus hic dactylicus vocatur; quia dactylo clauditur, non spondeo: nisi potius ultima syllaba cum sequente versu elidenda dicatur. *Fœtu nucis* surculo, vel gemma e nuce decerpta.

70. *Steriles platani malos &c.*] *Platanus,* arbor umbræ tantum opacitate, & foliorum amplitudine utilis, *un plane.* *Malus,* *pommier.*

71. *Castaneæ fagus.*] Vulgo legitur: *Castaneæ fagos*: quod absurdum Servio & aliis jure ac merito videtur, nempe in castanea fertili, fagum infœcundam inseri. Unde mire se torquent interpretes. I. Ascensius legit: *Et steriles platani malos gessere valentes castaneæ: fagus ornusque incanuit &c.* hoc sensu: Platani gessere ramos castaneæ arboris, ita valentes ac robustos, ut etiam navium mali videri possent. Sed hoc durius. II. Scaliger legit: *Castaneas fagus*: ita ut fagus sit in plurali nominativo, quartæ declinationis; quemadmodum apud Catul. 65. 89. *Quales Eurotæ progignunt flumina myrtus*: in ejusdem declinationis accusativo, pro *myrtos.* At illa lectio, *castaneas* pro *castaneæ*, paulo sane audacior. III. Melius Abramus legit, levi literæ unius immutatione: *Castaneæ fagus*: ita ut *castaneæ* sit in genitivo; *fagus*, in nominativo, per cæsuræ licentiam hic producto: hoc sensu: fagus incanuit flore castaneæ, & ornus flore pyri. Et vero flores castaneæ cum aliquo albore virescunt. *Fagus, hestre,* Ecl. 1. 1. *Ornus, fresne sauvage,* Ecl. 6. 71. *Pyrus, poirier.*

72. *Glandemque sues &c.*] Significat quercus glandiferas ulmis fuisse insitas, ad pastum porcorum.

73. *Nec modus inserere &c.*] Describitur insitionis duplex modus: unus qui proprie vocatur *insitio, enter en greffe*; alter qui dicitur *inoculatio, enter en ecusson.* Additur a Plinio tertius, *emplastratio*: quæ ab aliis cum inoculatione confunditur. Videtur tamen, inter tres illos modos, id esse discriminis: quod *insitio* fiebat, fisso arboris trunco, & surculis uno vel pluribus in ipsam trunci fissuram insertis. *Inoculatio* autem, sinu inter corticem ac truncum aperto, cui surculus includebatur. *Emplastratio* denique, sublata parte corticis, cujus in locum substituebatur alterius arboris gemma, pari magnitudine, quæ sublati corticis spatium repleret. Id patet ex Plinio l. 17. c. 16. 18. &c. Unde constat variam fuisse, pro temporum ratione, inserendi artem: in eoque nostros homines a Virgilio discedere, quod hic *sinum* in ipso arboris nodo ac gemma faciendum moneat; quem nos, infra, vel supra nodum, in corticis parte maxime tersa ac nitida, aperimus.

74. *Gemmæ.*] Proprie nodi sunt, & germina, quibus in flores aut folia arbor

Aut rursum enodes trunci resecantur, & alte
Finditur in solidum cuneis via: deinde feraces
Plantæ immittuntur: nec longum tempus, & ingens
Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, & non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec Idæis cyparissis.
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ,
Orchites, & radii, & amara pausia bacca:
Pomaque, & Alcinoi sylvæ: nec surculus idem
Crustumiis Syriisque pyris, gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos.

INTERPRETATIO.

AUt præterea trunci carentes nodo scinduntur, & rima profunde aperitur cuneis per medium lignum: *postea surculi fertiles insinuantur: nec longo post tempore magna arbor surgit in aerem ramis fructiferis; miraturque nova folia, & fructus non sui* generis. *Præterea non est unica species, nec ulmorum robustarum, nec salicum, & loto rum, & cupressorum Idæarum. Nec olivæ pingues oriuntur eadem figura, Orchites, & radii, & pausiæ* quarum *bacca acerba* sunt: *nec poma & arbores Alcinoi: nec genus idem est pyris Crustumiis, Syriis, & volemis ponderosis. Non eadem uva pendet e nostris arboribus* Italicis, atque illa, *quam Lesbos decerpit e vite Methymnæa.*

NOTÆ.

protuberat, metaphorice vocantur *oculi*, & *gemmæ*: *oculi*, propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur; *gemmæ* simili metaphora.

83. *Præterea genus &c.*] II. PARS.. *De variis arborum speciebus.* De *salicibus* v. 13. *Lotus* Arbor Africana, magni usus, ad panem, & vinum: unde & populi dicti *Lotophagi*: de qua fuse Plinius. l. 13. 17. De *cyparissis*, vel cupressis, G. 1. 20. *Idæis.*] Mons Ida duplex, alter in Phrygia, alter in Creta insula: de ultimo hic sermo est, quem Plinius l, 16. 33. appellat *patriam cupressi.*

85. *Nec pingues &c.*] Tres enumerat olivarum species. *Orchites*, vel ut alii legunt, *Orchades*, non ab insulis Scotiæ adjacentibus, quæ *Orcades* appellantur; sed ab *ὄρχις testiculus*, quod rotundæ sint: *Radios*: quod oblongæ sint, instar radii textorii. *Pausias*, quod ad oleum exprimendum tundantur, ab antiqua voce *pavire*, id est, tundere: monet enim Columella, orchites & radios, ad escam esse, quam ad liquorem meliores: itaque pausia propter amaritiem ad oleum apta est.

87. *Pomaque & Alcinoi sylvæ.*] Poma & pomiferas, id est, fructiferas arbores: quales excolebat plurimas Alcinous Phæacum rex, hortorum studio laudatus apud Homer. Odyss. 7. Deinde pyrorum species præcipue tres eligit e pluribus: *Crustumia* ab oppido Tusciæ Crustumio, subrubicunda: *poires perles*, ex Dalecampio in Plin. l. 15. 15. *Syria*, nigricantia, aliter *Tarentina* dicta, quod e Syria Tarentum translata fuissent: *bergamottes*, juxta aliquos. *Volema*, quod volam manus impleant, *bon chrestien*: unde quidam confundunt cum iis, quæ Plinius appellat *libralia*, a libræ pondere; sed hæc ad aliam speciem pertinent, cui nomen, *poires de livre.*

89. *Arboribus.*] Vel vitibus ipsis, quæ recensentur a Theophrasto inter arbores; vel ulmis, quibus in Italia maritantur, id est, fulciuntur alligantur que vites. Harum species distinxit quindecim.

90. *Quam Methymnæo &c.*] *Lesbos* insula maris Ægæi; cujus urbs *Methymna*, vino illustris.

Sunt Thasiæ vites, sunt & Mareotides albæ:
Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ.
Et passo Psythia utilior, tenuisque lageos
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam;
Purpureæ, preciæque: & quo te carmine dicam
Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt etiam Ammineæ vites, firmissima vina:

INTERPRETATIO.

Sunt vineæ Thasiæ, sunt quoque Mareoticæ albæ: Thasiæ aptæ solo pingui, Mareoticæ solo tenui. Est *quoque* vitis *Psythia*, quæ *aptior* est *ad vinum coctum*; *& lageos subtilis*, quæ *aliquando pedes captat & alligat linguam.* Sunt *purpureæ, & preciæ*: *& quo versu vos laudabo, o Rhætica? ne tamen conferatis vos cum cellariis Falernis. Sunt præterea vites Amminea, vina* valde *durabilia*:

NOTÆ.

91. *Thasiæ &c.*] *Thasus*, ejusdem maris insula. *Mareotides.*] Fuit *Mareia*, lacus Ægyptius, Alexandriam a meridie alluens, & urbs lacui propinqua. Fuit *Mareotis*, Libyæ, seu Africæ pars, Ægypto contermina, quæ & Marmarica dicta est, nunc *Barca*. Fuit denique *Mareotis* alia, pars Epiri, seu Græciæ. Tribus his, vinum *Mareoticum* attribuitur a diversis auctoribus: lacui quidem & urbi, ab Athenæo. l. 1. Libyeæ regioni, a Strabone lib. ultimo. Græcæ regioni a Colum. l. 3. 2. Plures tamen Libycum & Ægyptium fuisse censent, unde *Alexandrinum* quoque appellant. *Albæ.*] Ostendit alterius etiam in illo tractu fuisse coloris uvas; sed albas cæteris præstitisse.

93. *Passo Psythia utilior.*] De passo *Psythio* & *Melampsythio* frequens apud varios auctores mentio: unde vero *Psythiæ* nomen, obscurum est: Cerdanus suspicatur, vel ab oppido aliquo Græciæ dérivatum esse: siquidem Columella l. 3. c. 2. Psythiam vitem *Græculam* facit: vel a ψύθα, quod apud Hesychium, est vinum illud, quod sponte & sine torculari profluit. *Passum* vinum est, quod fit ex uvis in vite diutius Sole adustis, ex Plin. l. 14. 9. vel ex uvis in lixivia & oleo ad ignem aliquantulum exsiccatis, ex Columel. l. 12. 16. Unde *passum* dicitur, vel quia Solem aut ignem *patitur*; vel quia Soli *expanditur*.

93. *Tenuisque lageos &c.*] Λάγειος, *leporaria*, quæ leporis colorem refert. Plinius l. 14. 3. eam numerat *inter externas*, *quæ non reperiuntur in Italia*. *Tenuis* dicitur: Vel juxta Servium, quasi penetrabilis; quæ facile permeat in venas, atque ita ebrietatem inducit, cujus effectus præcipui sunt, linguam ac pedes quandoque debilitare. Nam, ut admonet idem Servius, *olim*, adverbium est cujuslibet temporis. Vel, ut innuit Taubmannus, *tenuis* dicitur, quasi levis & exiguæ virtutis; quæ *olim*, id est, tarde ac lente admodum inebriat.

95. *Purpureæ, preciæque.*] Illæ a colore nomen habent; hæ a maturitate, quasi *præcoquæ*, inquit Servius: quia cito maturescunt.

96. *Quo te carmine dicam Rhætica?*] Laudatur hæc vitis a Catone, a Plinio; apud Augustum etiam fuisse in pretio traditur a Sueton. 77. Testatur tamen Servius, eam a Catullo fuisse vituperatam, ut nulli aptam rei, qui locus Catulli non extat: unde putat Virgilium in ea laudanda, dubitatione usum esse. Quanquam Turnebus figuram illam, *quo te carmine &c.* non dubitationi; sed admirationi tribuit, ac seriæ laudi, qua locum ipsi inter optima vina assignat, sed post vina Falerna: ideo addit: *nec cellis &c.* Firmatque sententiam auctoritate Plinii l. 14. 6. *Rhætica, tantum Falernis posthabita a Virgilio.* *Falernus* mons & ager Campaniæ: mons vino, ager frumento feracissimus. *Rhætia.* Regio Italiæ contermina, inter Alpes Rhæticas ac Tridentinas: ubi hodie Grisones, Tridentina ditio, comitatus Tirolensis, vallis Tellina &c.

97. *Sunt etiam Amminea &c.*] Duplex hic

Tmolus & aſſurgit quibus, & rex ipſe Phanæus:
Argitiſque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, menſis & diis accepta ſecundis,
Tranſierim, Rhodia, & tumidis Bumaſte racemis.
Sed neque quam multæ ſpecies, nec nomina quæ ſint,
Eſt numerus, neque enim numero comprendere refert.
Quem qui ſcire velit, Libyci velit æquo.is idem
Diſcere, quam multæ zephyro turbentur arenæ.
Aut ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Noſſe quot Ionii veniant ad litora fluctus.

INTERPRETATIO.

quibus cedit & Tmolus, & Phanæus ipſe, princeps montium vitiferorum; *& parva Argitis, cui nulla* alia *poſſit contendere, aut liquore tanto, aut duratione per tot annos. Non ego te præteribo, o* vitis *Rhodia, grata Diis ſecundarum menſarum; nec* te, *o Bumaſte turgidis uvis. At non eſt numerabile quot* ſint earum *ſpecies, & quæ ſint nomina: neque vero intereſt ea redigere in numerum. Quem* numerum *quicumque vellet diſcere; idem vellet diſcere, quot arenæ moveantur Zephyro; aut quot fluctus Ionii allabantur ad litus, cum Eurus vehementior irruit in navee.*

NOTÆ.

controverſia: de ſcriptura, de re. I. Scribunt Plinius, & Auſonius *Ammineum*: igitur juxta illos legendum: *Sunt etiam Amminea vites &c.* Scribunt Galenus & Heſychius Ἀμιναῖον: igitur juxta illos legendum: *Sunt & Aminææ vites*: & utroque ſane modo diverſis in codicibus legitur. II. De re. 1. definit Servius, vinum eſſe album, quaſi *ſine minio*, id eſt, rubore: ſed male, agnoſcit enim Plinius l. 14. 3. vitem Ammineam nigram. 2. Alciatus generatim vinum optimum, quaſi ἀμεινον *melius*: at ſine teſte. 3. Macrobius vinum ipſum Falernum: nam *Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum eſt*, inquit Saturn. l. 2. 16. Virgilius tamen hic Ammineum a Falerno diſtinguit. 4. Ego vinum puto tota ſparſum Italia, ubi ſolas ab antiquis agnitas fuiſſe vites Ammineas teſtatur Columella; & ſuis quoque temporibus, vetuſtiſſimas ita ſolitas nuncupari. Eo quippe translatas vites e Theſſalia, ab *Amineis* Theſſaliæ populis, ait Ariſtoteles in Polit. citante Philargyrio. Plin. vero l. 14. 2. *Principatus datur Ammineis, propter firmitatem, ſeniumque proficientem vini ejus ubique vitam.*

98. *Tmolus &c. Phanæus*] De vino Tmoli Lydiæ montis G. 1. 56. *Phanæus*, mons in promontorio Chii, inſulæ maris Ægæi; cujus vinum aliqui cum *Arviſio* confundunt, de quo Ecl. 5. 71. *Aſſurgit.*] Cedit, aſſurgimus enim iis, quibus honorem habemus. Ecl. 6. 66.

99. *Argitiſque minor.*] Minor majore præſtantior: duplex enim eſt ſpecies, ex Columel. l. 3. 2. Nomen habet, vel ab ἀργὸς, albus; vel ab *Argis*, Peloponneſi urbe & regno, quaſi *Argiva*.

101. *Non ego te &c. Rhodia.*] Menſæ primæ, carnium erant; menſæ ſecundæ, pomorum, & cæterorum ejuſmodi, quæ *bellaria*, generatim appellabant, Græci τραγήματα, Galli *deſſert*. In ſecundis illis menſis comprecabantur Deos, iiſque vina libabant, effundebantque: Mercurio præſertim: etiam aliis, Jovi, Junoni, Baccho, ut Æn. 1 735. *Rhodium* igitur vinum, e *Rhodo* mediterranei maris inſula, aptum dicit; vel ad eſum inter bellaria, vel ad ſolemnem illam libationem.

102. *Bumaſte.*] Βυμαςὸς: vaccæ mammam magnitudine referens: *bumamma* Varroni, *bumammia* Columellæ & Plinio dicitur.

105. *Libyci*,] Vel Africæ; vel Libyæ; quæ pars eſt Africæ, de qua G. 1. 241. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Euro* G. 1. 371.

108. *Ionii.*] Ionium mare dicitur, non quod

Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni,
Litora myrtetis lætissima, denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem & frigora taxi.
Aspice & extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.
Divisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
Fert ebenum, solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, & baccas semper frondentis acanthi?

INTERPRETATIO.

Nec vero terræ omnes possunt producere omnia. Salices oriuntur circa fluvios, alni circa pigras paludes, orni infœcundæ in lapidosis montibus: litora feracissima myrto: denique vitis amat colles expositos Soli; taxi Boream & frigus. Aspice etiam ultimum orbem excultum ab *agricolis, & regionem orientalem Arabum, & Gelonos pictos.* Sua singulis *arboribus patria assignata est. Sola India producit nigrum ebenum: soli Sabæi habent ramos thuriferos. Cur commemorem tibi balsama sudantia ex odorifera arbore, & baccas acanthi semper virentis?*

NOTÆ.

quod Ioniam alluit, angustam Asiæ minoris regionem, inter Cariam & Æolidem; sed quod Siciliam inter & Græciam interfusum est: a quo mare Hadriaticum distinguitur *Acroceraunius* Epiri montibus.

109. *Nec vero terræ &c.*] III. PARS. *De variis locis quibus arbores aliis aliæ felicius proveniunt. Salices, saules.* v. 12. *Alni, aulnes. Orni, fresnes sauvages. Myrteta*, loca myrto consita: *myrtus*, Ecl 2. 54. *Taxus, l'If.* Infra, v. 269. *Aquilo*, Ecl. 7. 51.

115. *Eoasque domos Arabum.*] *Eoas*, orientales: ab ἠὼς, *Aurora*, quæ inde oritur. *Arabia*, ingens Asiæ regio, sinu Persico ad orientem, mari rubro ad meridiem, sinu Arabico ad occidentem, Syria & Mesopotamia ad septentrionem, definita: in tres divisa partes: *Desertam*; *Felicem*, in qua *Sabæi*, & *Panchæi* thure insignes; & *Petræam*, in qua *Nabathæi*, suis quoque nobiles odoribus.

115. *Gelonos.*] Barbaros populos, de quibus ita Turnebus l. 29. 26. *Populos Scythiæ omnes esse agnoscunt, & scribunt geographi. Vibius Sequester populos Thraciæ exponit: ita enim scribit*: Geloni Thraciæ populi, picti corporis parte: *nisi si quis nomen Thraciæ, ut mendosum suspectat.* Et vero videtur Virgilius eos in Thracia collocare G. 3. 461. *Acerque Gelonus cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum, & lac concretum cum sanguine potat equino.* Rhodope enim Thraciæ mons est; & Getæ, gens Dacica, Scythiæ tamen ac Thraciæ contermina.

117. *India nigrum fert ebenum.*] Dicitur *hoc ebenum, & hæc ebenus.* De ea sic Plin. l. 12. 4. *Unam e peculiaribus Indiæ Virgilius celebravit ebenum, nusquam alibi nasci professus. Herodotus eam Æthiopiæ intelligere maluit. Romæ eam magnus Pompeius in triumpho Mithridatico ostendit. Uritur odore jucundo. Duo genera ejus. Arboreum, trunco enodi, materie nigri splendoris, ac vel sine arte protinus jucundi: alterum fruticosum, cytisi modo, & tota India dispersum.* An Ebenus nostra vera sit, dubitatur, quia suffitu nullum emittit jucundum odorem. unde eam Pena existimat esse Guayaci speciem. De *India, Sabæis, & thure*, G. 1. 57.

119. *Balsamaque.*] *Balsamum*, arbuscula est, de qua sic Plin. l. 12. 25. *Omnibus odoribus præfertur balsamum, uni terræ Judææ concessum: quondam in duobus tantum hortis, utroque regio. Ostendere arbusculam hanc urbi imperatores Vespasiani*, nempe in triumpho Judaico. *Servit nunc hæc, & tributa pendit cum sua gente. Sæviere in eam Judæi, sicut in vitam quoque suam: contra defendere Romani, & dimicatum pro frutice est. Viti simi-*

Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,

INTERPRETATIO.

CUr dicam *ſylvas Æthiopum, albentes molli lana; & quemadmodum Seres deducant e frondibus fila tenuia: aut* quid deſcribam *ſylvas, quas gerit India, vicina Oceano* --

NOTÆ.

lior eſt, quam myrto: & implet colles vinearum modo, quæ ſine adminiculis ſe ipſa ſuſtinent. Inciditur vitro, lapide, oſſeiſve cultellis: ferro lædi vitalia odit. Succus e plaga manat, quem opobalſamum vocant, eximia ſuavitatis, ſed tenui gutta: ploratus lanis parva colligitur in cornua. Præcipua gratia lacrymæ, ſecunda ſemini, tertia cortici, minima ligno: quod etiam odoratiſſimum eſt. Sic tamen Lipſius, in Tacit. l. 5. 6. *Atque ita ſane tunc fuerit: poſtea non dubium ſtirpem eam in Ægyptum tranſiſſe.* Citatque Claudianum in Epithal. Palladii. Si tamen Joſepho fides eſt, Judaic. antiq. l. 8. 6. balſami planta potius in Judæam ex Ægypto tranſiit: dono data Salomoni a *Nicauli*; quam hic reginam facit Ægypti & Æthiopiæ, ſacræ literæ reginam Saba nuncupant.

119. *Acanthi.*] Non eſt hic *branca urſina*, de qua Ec. 3. 45. quæ paſſim in agris reperitur, herba coronaria; ſed arbor eſt peregrina, ſemper frondens, & baccis ferax. Ea certe eſt *Ægyptia ſpina*, ſive *acacia*, flores habens candidos; ſemina item in ſiliquis, unde ſuccus exprimitur medicos in uſus expetitus, quæ *baccæ* dici poſſunt. Hinc & gummi fluit, quod vocant officinæ *Arabicum*, quia plerique ſpinam Ægyptiam cum Arabica ſpina confundunt. *Acanthus*, ἄκανθος, porro dicitur omnis ſpina, ab ἀκάζω *acuo*: unde ἀκακία quoque deducitur: eadem igitur utriuſque vocis origo eſt. Ita Bodæus in Theophraſtum l. 4. 3. Videtur nunc in Galliis arbor illa, ſed propter ſoli mutationem ab Ægyptia multum degener.

120. *Quid nemora Æthiopum &c.*] De iis Plin. l. 13. 14. *Æthiopia Ægypto contermina inſignes arbores non fere habet, præter laniferas: quarum natura, in deſcriptione Indorum atque Arabiæ, dicta eſt.* Has autem Arabicas ita deſcripſerat l. 12. 10. *His folia infæcunda*, (id eſt ſine lana, qualem ferunt folia Sericarum arborum:) *quæ, ni minora eſſent, vitium poterant videri. Ferunt cotonei mali amplitudine cucurbitas, quæ maturitate ruptæ oſtendunt lanuginis pilas, ex quibus veſtes pretioſo linteo faciunt.* Lana illa, ſpecies eſt goſſipii, *coton*: quod ab eodem ita fere deſcribitur, l. 19. 1. De *Æthiopia*, Ecl. 10. 68.

121. *Velleraque ut &c.*] Diſtingunt plerique vellera *byſſina*, *bombycina*, & *ſerica*; ita ut *byſſina*, ſint e lino aurei coloris; bombycina, e verme ſatis noto; *ſerica* ex arborum lana Et *byſſum* quidem naſci perhibet Plinius *circa Elim in Achaia*, l. 19. 1. Bombycem vermiculum, Aſſyriæ attribuit, l. 11. 22. Ejuſque velleris texendi artem a Pamphila quadam muliere repertam eſſe, in Coo maris Ægei inſula, teſtatur ibidem, poſt Ariſtotelem, Hiſt. animal. l. 5. 19. Unde celebrantur a poetis *Coæ* veſtes. Arbores vero ſericas in extremo oriente, apud Seres populos, conſtituit Plinius, l. 6. 17. *Seres lanicio ſylvarum nobiles, perfuſam aqua depectentes frondium canitiem. Mites quidem, ſed & ipſi feris perſimiles, cœtum reliquorum mortalium fugiunt, cum commercia expectant.* Hi fuerunt Scythis, Indis, & Sinis contermini: unde cum iis omnibus vulgo confunduntur: videntur mihi eorum mores ad Sinenſes propius accedere. Sunt tamen qui duce Pauſania, l. 6, fabuloſas putent Serum arbores; totumque illud genus e vermiculis naſci velint, in ea regione frequentibus. Ego cum Lipſio & antiquis fere omnibus, ſuperiore illa diſtinctione tutius utendum puto: & certe Virgilii verba de arboribus melius, quam de vermiculis explicantur.

122. *Aut quos Oceano &c.*] Plin. l. 7. 2. *Maxima in India gignuntur animalia. Arbores quidem tantæ proceritatis traduntur, ut ſagittis ſuperari nequeant. Arundines vero tantæ proceritatis, ut ſingula internodia alveo na-*

Extremi ſinus orbis? ubi aera vincere ſummum
Arboris haud ullæ jactu potuere ſagittæ:
Et gens illa quidem ſumptis non tarda pharetris.
Media fert triſtes ſuccos tardumque ſaporem
Felicis mali: quo non præſentius ullum
Pocula ſiquando ſævæ infecere novercæ,
Miſcueruntque herbas, & non innoxia verba;
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipſa ingens arbos, faciemque ſimillima lauro:
Et, ſi non alium late jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis:
Flos apprima tenax: animas & olentia Medi
Ora fovent illo, & ſenibus medicantur anhelis.

INTERPRETATIO.

& quæ eſt *receſſus ultimi mundi; ubi nullæ ſagittæ poſſunt jactu ſuperare ſupremum cacumen arboris: & tamen illa natio non eſt pigra in uſu pharetræ. Media producit ſuccos acerbos, & lentum ſaporem mali fortunati: quo nullum remedium certius eſt, &* certius *expellit e corpore nigra venena, cum aliquando novercæ corruperunt potum, & miſcuerunt* cum eo *herbas & verba pernicioſa. Arbor ipſa magna* eſt, *& ſimilis lauro* ſecundum *formam; & laurus eſſet, niſi circum emitteret alium odorem: frondes nullo vento decidunt: flos valde tenax* eſt. *Medi per illud corrigunt halitum* ſuum, *& graveolentia ora; & medentur ſenibus anhelantibus.*

NOTÆ.

vigabili ternos interdum homines ferant. De India G. 1. 57. *Extremi ſinus orbis.*] Quia latiſſimum habet ſinum, qui dicitur Gangeticus, verſus Oceanum Eoum ſive Orientalem: & tota illa regio terrarum terminus habita eſt; Sinis, qui ad orientem ulteriores ſunt, aut parum cognitis, aut Indorum nomine comprehenſis. *Aera ſummum.*] Vel cacumen arboris ita appellat, vel aerem cacumini circumfuſum.

126. *Media fert &c.*] Regio Aſiæ opibus inſignis: ad ſeptentrionem mari Caſpio, ad meridiem Perſide, ad orientem Hircania & Parthia, ad occidentem Armenia & Aſſyria, definita. *Malum* fert, *Medicum* aut *Aſſyrium* nomine, vulgo *citrium*, *citron.* Quod quidem his octo notis inſignit poeta. I. Amaritie, eaque *lenta*, non quod tarde ſentiatur, ut explicat Abramus; ſed quod diu palato inhæreat, ut explicat Philargyrius. II. Felicitate, ſeu fœcunditate: ut enim ait Plin. l. 12. 3. *Arbor ipſa omnibus horis pomifera eſt, aliis cadentibus, aliis matureſcentibus, aliis vero ſubnaſcentibus.* III. Virtute adverſus venena: futura, inquit Servius, non autem jam accepta. Immo ex Theophraſto, Athenæo, Dioſcoride, etiam adverſus accepta, præſertim ſi cum vino ſuccus ejus bibatur. IV. Foliorum cum lauro ſimilitudine. V. Odoris fragrantia. VI. Virore perpetuo: quæ tria omnibus nota ſunt. VII. Tenacitate florum: qui abeunt in fructus, non facile vento aut maturitate excutiendos. VIII. Uſu ad fœtorem anhelitus corrigendum. Plin. l. 11. 53. *Parthorum populis hoc præcipue, & a juventa propter indiſcretos cibos: namque & vino fœtent ora nimio: ſed ſibi proceres medentur grano Aſſyrii mali, cujus eſt ſuavitas præcipua, in eſculenta additо.* Addit & mederi *ſenibus anhelis*, id eſt, vel, fœtidius reſpirantibus, & idem erit cum priore ſenſus; vel, aſthmaticis & difficile reſpirantibus, & diverſa erit ſententia, nonaque mali virtus. Denique Plinius l. 12. 3. ſic ait: *Tentavere gentes transferre ad ſeſe, propter remedii præſtantiam, fictilibus in vaſis: ſed niſi apud Medos in Perſide naſci noluit.* Tamen deinde Palladii diligentia convaluit arbor in Italia, & inde propagata eſt.

134. *Apprima.*] Pro *apprime* neutrum plurale pro adverbio, Græco more: id

Sed neque Medorum ſylvæ: ditiſſima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neque Indi,
Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.
Hæc loca non tauri ſpirantes naribus ignem
Invertere, ſatis immanis dentibus hydri:
Nec galeis denſiſque virum ſeges horruit haſtis:
Sed gravidæ fruges, & Bacchi Maſſicus humor
Implevere: tenent oleæque, armentaque læta.
Hinc bellator equus campo ſeſe arduus infert:
Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro,
Romanos ad templa Deum duxere triumphos.
Hic ver aſſiduum, atque alienis menſibus æſtas:

INTERPRETATIO.

At tamen, nec ſylvæ Medorum, regio opulentiſſima; nec pulcher Ganges, nec Hermus aureo limo fluens, contendat cum *laudibus Italiæ: nec Bactra, nec India, nec tota Panchaia dives ſolo thurifero. Tauri efflantes ignem naribus non aravere hanc regionem, dentibus magni draconis ſeminatis: nec ſeges riguit caſſidibus, & denſis haſtis militum. Sed fæcundæ fruges, & Maſſicus liquor vitis replent* illam, *& oleæ armentaque pinguia occupant. Ex una parte equus bellicoſus immittit ſe campis alta cervice: ex alia parte greges ovium; & tauri*, quæ ſunt *victimæ maximæ, ſæpe loti ſacris aquis tuis, o Clitumne, præceſſere Romanos triumphos ad templa Deorum. Hic* eſt *perpetuum ver, & æſtas menſibus aliis*, quam alibi ſolet eſſe.

NOTÆ.

eſt, *imprimis*. Sic G. 3. 500. *Et pede terram crebra ferit* &c. Ita plerique omnes. At Joſ. Scaliger & Giſanius legunt *apprime*, & contra fas corripiunt ultimam, Lucretiano more l. 6. 596. *Tecta superne timent, metuunt inferne cavernas* Et l. 4. 429. *Longe tamen parte ab ſumma* &c.

136. *Sed neque Medorum &c.*] Excurſio in laudes Italiæ: quam commendat 1. A malis quibus caret. 2. A bonis quibus abundat. *Medorum ſylvæ*] quæ mala citria proferunt, de quibus v. 126.

137. *Ganges &c Hermus.*] Auriflui fluvii: *Ganges* ex Emodis profluens montibus, Indiam duas in partes mediam dividens, in Oceanum Indicum exit meridiem verſus: ſi fides Virgilio, Æ. 9. 30. ſeptem oſtiis; negante tamen Strabone, l. 15. *Hermus* Lydiæ fluvius, qui auctus Pactolo, aurifero etiam amne, in Phocaicum ſinum illabitur.

138. *Bactra.*] *Bactriana* regio Aſiæ, inter Parthiam ab occidente, atque Indiam ab oriente, Oxo fluvio a ſeptentrione, definita. *Bactri*, vel *Bactrii* populi ſunt: *Bactra, orum*, urbs eorum præcipua. Plin. l. 18. 7. de tritico. *Tradunt in Bactris grana tanta magnitudinis fieri, ut ſingula ſpicas noſtras æquent.* De *India*, deque *Panchaia*, vel *Panchæa*, Arabiæ felicis, ſive Sabæorum regione, G. 1. 57.

140. *Hæc loca non &c.*] Colchidem intelligit, in quam profectus Iaſon, vellus aureum in Martis luco ſuſpenſum diripuit; domitis, & ad aratrum alligatis ignivomis tauris: ſeminatis hydri dentibus: occiſis militibus, qui ſtatim ex illo ſemine eruperant: interfecto denique dracone, velleris cuſtode: quæ omnia perfecit herbarum quarumdam virtute, & arte Medeæ, Æetæ regis filiæ, qui cuſtodiam illam velleri ſuo appoſuerat. Ovid. Med. 7.

143. *Maſſicus.*] *Maſſicus* mons in Campania, vini ferax. De *Baccho* Ecl. 5. 30. 69.

146. *Clitumne &c.*] *Clitumnus* Italiæ fluvius, in Umbria: in Topinum primo amnem, mox cum eo in Tiberim labitur: in

Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidæ tigres absunt, & sæva leonum
Semina: nec miseros fallunt aconita legentes:
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem:
Tot congesta manu præruptis oppida saxis:
Fluminaque antiquos subter labentia muros.
An mare quod supra memorem, quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus & fremitu assurgens Benace marino?

INTERPRETATIO.

BIs pecudes pariunt; bis arbores ferunt fructus. Sed tigres furiosæ hinc *absunt, & crudelis proles leonum: nec aconita decipiunt miseros colligentes: nec serpens squamosus magnus gyris repit humi, nec tanto ambitu se convolvit in spiram. Adde tot urbes illustres, & laborem* tot *operum, tot oppida manu extructa in altis rupibus: & flumina subeuntia veteres muros* urbium. *An laudabo mare, quod alluit* Italiam, *supra & infra? An vero lacus tam vastos? te, o magne Lari; & te, o Benace, intumescens fluctu & sonitu marino?*

NOTÆ.

eo lavabantur victimæ, eoque dealbari putabantur: victimæ enim Jovi Capitolino in triumphis non immolabantur nisi candidæ. Notat Turneb. l. 29. 26. *Clitumnum* hic pro Deo; non pro ipso flumine accipi: siquidem dicitur, *suo cum flumine*: Deus autem ille, vel fuit fluminis præses, cui extructum in ejus ripa templum ait Plin. Epist. l. 8. 8. Vel fuit ipse Jupiter, qui Vibio teste Clitumnus dictus etiam est. *Maxima taurus victima.*] Victimæ dictæ olim sunt majora animalia, in quibus maximus est taurus: hostiæ minora, ut oves. *Templa Deum.*] Capitolium, Jovi sacrum.

150. *Bis pomis utilis arbos.*] Hyperbole quibusdam videtur: est tamen aliquid apud Plin. l. 16. 27. & Varronem l. 1. 7. de malo bifera, apud Consentiam, Brutiorum in Italia civitatem.

152. *Aconita* &c.] Herbæ venenosæ: dictæ, vel juxta Solinum, ab *Acone* portu in Ponto, regione venenis infami; vel juxta Plin. Ovid Lucan. a nudis cautibus ubi nascuntur, quæ dicuntur ἀκόναι. Nascuntur & in Italia teste Servio: sed poeta mira arte utitur ut rem excuset: nam ea innuit non obesse, quia sunt omnibus nota, nec *fallunt legentes.* Sunt item serpentes, sed parvi; neque tanti, quanti alibi: *neque tanto squameus* &c.

158. *An mare* &c.] Gemino mari alluitur Italia: *Hadriatico*, quod *superum* vocant, quia est ad septentrionem, superiorem nobis mundi partem; & *Tyrrheno*, quod *inferum*, quia est ad meridiem.

159. *Te Lari maxime, teque* &c.] Lacus commemorat duos. Primus est *Larius*, *Lago di Como*: in ducatu Mediolanensi: qui patet in longitudinem ad 50. milliaria, bicornis versus meridiem: & altero quidem in cornu *Comum* urbem habet; altero fluvium emittit *Adduam*, qui lacum, quam longus est, totum trajicit. Secundus est *Benacus*, *Lago di Garda*, in agro Veronensi: Mincium fluvium ex se emittens meridiem versus: oppidum alluens *Gardam*, ad orientem, unde ipsi nomen: Lario non multo longior, sed latior: unde maris instar agitari tempestatibus a Virgilio perhibetur. Fabricius tamen ita legit: *Te Lari, Maxime, teque* &c. *Benace* &c. ita ut tres distinguantur lacus: & per *Maximum*, is intelligatur, qui nunc est *Lago maggiore*: sed neque lacus ille dictus est antiquis *Maximus*, sed *Verbanus*; neque

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor:
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virum, Marsos, pubemque Sabellam;
Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos

INTERPRETATIO.

AN laudabo portus, & moles objectas lacui Lucrino, & mare circa illas indignans magno mugitu: qua parte aqua Julia resonat, mari procul repulso; & qua Tyrrhenum mare influit in fauces Averni? Eadem Italia monstrat in venis rivos argenti & metallum æris, & effudit multum aurum. Hæc produxit bellicosum genus hominum, Marsos, & juventutem Sabellam, & Ligures assuetos labori, & Volscos armatos verubus.

NOTÆ.

versus ita interpunctus Virgilium sapit.

161. *Lucrinoque* &c.] *Lucrinus*, in Puteolano Campaniæ sinu minor est sinus, inter Baias & Puteolos: intra cum *Avernus* lacus est, eidem per angustas fauces conjunctus. Constat ex Strabone l. 5. Lucrinum sinum fuisse jam inde a temporibus Herculis disclusum a Tyrrheno mari, aggere longo stadia octo; lato, quantum trahendo currui sufficeret: cum autem vi tempestatis aquam admitteret multis locis, additum fuisse ab Agrippa id quod structuræ deerat. Causam affert illius instaurationis Sueton. in Aug. 16. ut nempe commoda esset statio continendis & exercendis navibus, quas Sex. Pompeio, Siciliam occupanti, objecturus erat Octavianus. Notandum vero, cum Abramo, quod quidam e veteribus scribere videantur, Lucrinum ab Octaviano fuisse perfossum: ut Dion l. 48. & Sueton. in Aug. 16. Quidam contra, fuisse molibus a mari seclusum, ut Virgil. & Plinius l. 36. 15. Hos ita concilio. Portus unus e gemino contiguo lacu factus est: & Avernus quidem perfossus, ut cum Lucrino confluerct; Lucrinus fere interclusus, ne mare liberius in eum influeret. Atque ita explicandus Suetonius: *Portum Julium apud Baias immisso in Lucrinum & Avernum lacum mari, effecit.* Male igitur Servius tribuit Julio Cæsari opus illud, quod Julii nomen ad memoriam dumtaxat Cæsaris tulit: extructum anno v. c. circiter 717. ut ex Sueton. colligitur. Nunc Avernus superest: *lago d'Averno*: at e Lucrino nihil superest, nisi palus lutosa cum arundineto; ex quo mons novus, qui Cinereus dicitur, extitit terræ motu, an. 1538.

164. *Tyrrhenusque* &c. *Avernus.*] *Tyrrhenum* mare dicitur, quicquid ab usque Tuscia sive Etruria, ad fretum usque Siculum, aquarum est. *Avernus* vero lacus, *ἄορνος*, quasi sine avibus, ita dictus, quod aves supervolantes odoris ejus gravitate enectæ conciderent, ob interclusum arduis circa rupibus & sylvis densissimis aerem. Hinc a poetis inferorum ostium habitus est: & infernus ipse, *Avernus* appellatus. De eo fuse Æ. 6. 237.

165. *Ærisque metalla.*] Plinius l. & c. ultimo, de Italia: *Metallis auri, argenti, æris, ferri, quandiu libuit exercere, nullis cessit.*

167. *Marsos* &c.] *Marsi*, populi circa vetus Latium, ad orientem, in Apennini jugis: Æ. 7. 750. *Sabelli*, aliis commune nomen videtur Sabinorum & Samnitum; aliis distincta gens ab utrisque, Marsos inter ac Sabinos sita: Æ. 7. 665. *Ligures*: alii litorei, ubi nunc *Genua*, alii mediterranei, ubi fere ducatus *Montis ferrati*. *Volsci* gens veteri Latio contermina, ad orientem; Æ. 7. 803. *Veruti*, armati verubus, id est, ex Nonio, brevibus & acutis telis. Lipsius legit: *Assuetumque malo Ligurem, Volscosque veruto*: & est idem, verurum & veru: sed præfero communem lectionem, *verutos*, a *veru*; quomodo passim legimus *scutatos*, a *scuto*; *cinctutos*, a *cinctu.*

Extulit: hæc Decios, Marios, magnosque Camillos:
Scipiadas duros bello: & te maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum: tibi res antiquæ laudis & artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes:

INTERPRETATIO.

HÆc produxit Decios, Marios, & magnos Camillos, Scipiones bello asperos; & te, o Cæsar maxime, qui jamnunc victor, in ultimis Asiæ finibus, repellis molles Indos a Romanis urbibus. Salve, o terra Saturni, magna parens frugum, magna hominum: suscipio in tuam utilitatem res ab antiquis laudatas & exaltatas, ausus aperire primus *sacros fontes;*

NOTÆ.

169. *Decios.*] Familiam Romæ celeberrimam: in qua *P. Decius Mus, consul bello Latino, collega Manlio Torquato: cum utrique consuli somnio obvenisset, eos victores futuros, quorum dux in prælio cecidisset: tum collato cum collega somnio; cum convenisset, ut cujus cornu in acie laboraret, Diis se Manibus voveret: inclinante sua parte, se & hostes, per Valerium pontificem, Diis Manibus devovit: impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit.* Ita Aurelius Victor. Cicero vero, Tuscul. 1. 89. testatur idem ab ejus filio factum, bello Etrusco; idemque ab ejus nepote, bello contra Pyrrhum Epiri regem.

169. *Marios.*] Caius Marius, ex municipio Arpinate humili loco natus, triumphavit de Jugurtha rege Numidiæ, deque Cimbris: septies Consul fuit: in septimo consulatu post multa crudeliter gesta in Syllanos, metuens imminentem ex Asia Syllam, aut morbo, aut voluntaria morte decessit. *Julia* gens ejus partibus studuerat, contra Syllam; unde hic laudatur a Virgilio, ut a Cicerone sæpius. *Marii* filius, eodem nomine, Præneste obsessus deinde a Syllanis, cum per cuniculum vellet effugere, septus ab hostili exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo, cum evadere se non posse animadverteret.

169. *Camillos.*] M. Furium Camillum: qui de Veientibus, decenni obsidione victis, triumphavit: Gallos Roma capta Capitolium obsidentes vicit. alter Romulus dictus: pestilentia obiit octogenarius.

170. *Scipiadas.*] E Scipionum gente, duo præcipue insignes Africani. *Avus*, P. Cornelius, qui Annibale victo Carthaginem vectigalem fecit. *Nepos*, P. Cornelius Æmilianus, ab Africani majoris filio adoptatus ex Æmilii Pauli domo; is Carthaginem & Numantiam evertit. Avus obiit Linterni in Campaniæ vico, quem in locum sese invidiæ subduxerat. Nepos domi mortuus in lecto repertus est.

171. *Qui nunc extremis &c.*] Certe versus illos operi jam perfecto Virgilius attexuit: nondum enim ullum ejusmodi bellum gesserat Octavianus, cum huic libro primum scribendo poeta operam daret. Neque etiam explicari possunt illi de legationibus Indorum & Scytharum ad Augusti amicitiam petendam missis, de quibus agit Suetonius: hæ enim longe posteriores sunt. Omnino igitur de bello Actiaco, aut potius Ægyptio intelligamus. Primo enim Ægyptus Asiæ confinis est: deinde, Indos & Arabes & Sabæos, inter auxilia M. Antonii & Cleopatræ fuisse memorat, Æ. 8. 705. *Omnis eo terrore Ægyptus & Indi, omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.* Neque vero Indi apud veteres, ut apud nos, exacta ratione sumuntur; sed promiscue pro calidarum plagarum populis. Unde Ovidius, citante Cerdano, eos cum Æthiopibus confundit; cum dicit alicubi, Perseum devexisse Andromeden *nigris ab Indis*: Appianus in Annib. cum Afris; ubi ait Annibalem jussisse, ut Indi conscensis elephantis in Claudii castra irrumperent. Nec dubium est quin multa operi suo addiderit Virgilius: cum dicatur libri quarti mediam fere partem Aristæi fabula replevisse, ubi prius laudes Cornelii Galli continebantur, ut diximus Ecl. 10.

137. *Saturnia tellus.*] Italia, in qua Sa-

Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis: quæ robora cuique,
Quis color, & quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ, collesque maligni,
Tenuis ubi argilla, & dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent sylva vivacis olivæ.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, & strati baccis sylvestribus agri.
At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
Quique frequens herbis & fertilis ubere campus:
Qualem sæpe cava montis convalle solemus
Despicere: huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum: quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris:
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites: hic fertilis uvæ,

INTERPRETATIO.

& canto per urbes Romanas carmen Hesiodi *Ascræi. Jam locus est* differendi *de natura terrarum: quæ sit cuique vis, quis color, & quæ indoles ad* certas quasdam *res producendas. Primo terra aspera, & colles ingrati, ubi sterilis argilla & lapilli* sunt *in agris spinosis, amant sylvam vivacis oleæ sacram Minervæ. Oleaster plurimus nascens in illis locis, & campi operti olivis sylvestribus, hoc indicant. At terra quæ pinguis est, & dulci humore abundans: & campus qui ferax* est *herbis, & fœcundus ubere: qualem sæpe solemus videre* in *ima valle montis, in quam fluvii defluunt ex altis rupibus, & devolvunt limum fertilem: &* campus *qui assurgit ad meridiem, & alit filicem incommodam curvis aratris: hic* campus *producet tibi aliquando vites robustas, & undantes multo vino: hic ferax est racemorum,*

NOTÆ.

turnus latuit. Ecl. 4. 6. Æn. 8. 318.

176. *Ascræum.*] Ad imitationem Hesiodi Ascræi, qui Georgica conscripsit, Ecl. 3. 40. Ecl. 6. 70.

177. *Nunc locus &c.*] IV. PARS. *De arte discernendæ naturæ cujusque soli.* Et I. quidem præceptum est, *De terra apta oleis.* v. 179. II. *De terra apta vitibus;* v. 184. III. *De terra apta pascuis*, v. 195. IV. *De terra apta frumento*, v. 203. V. *De terra, quæ his omnibus ex æquo idonea est*, v. 217. VI. *Quomodo terra densa & rara cognoscatur*, v. 227. VII. *Quomodo salsa*, v. 238. VIII. *Quomodo pinguis*, v. 248. IX. *Quomodo humida*, v. 251. X. *Quomodo gravis, levis, & frigida*, v. 254.

180. *Tenuis ubi argilla.*] Sicca, nam est argilla pinguis, *terræ a potier.*

181. *Palladia.*] De *Pallade*, Ecl. 2. 61. De olivæ vivacitate, G. 2. 3. Cur oliva Palladi sit sacra, G. 1. 14. *Oleaster*, est sylvestris olea.

184. *Dulcique uligine.*] Servius: *Uligo proprie est naturalis humor terræ, ex ea nunquam recedens. Bene autem* dulci *addidit, ad discretionem amaræ*, & salsæ: quæ ex Columella, l. 3. 1. vitifero solo deesse debet; *Ne*, inquit, *saporem vini corrumpat, & incrementa vitium veluti quadam scabra rubigine coerceat.* Et notat Abramus nimiam illam uliginem, quæ ex fluminum decursu oritur in vallibus, requiri a Virgilio, ex natura Italici soli, quod ut plurimum siccius est: a nobis enim glareosa potius, & siccior terra ad vites expetitur.

185. *Fertilis ubere campus.*] *Uber* aliquando adjective sumitur. Propert. l. 1. 22. *Umbria terris fertilis uberibus*, & significat, *fœcundus, copiosus.* Aliquando substantive, ut hic

Hic laticis; qualem pateris libamus & auro,
Inflavit quum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fœtus ovium, aut urentes culta capellas:
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos.
Non liquidi gregibus fontes, non gramina desunt:
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere, & presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum (namque hoc imitamur arando)

INTERPRETATIO.

Hic ferax est liquoris, qualem effundimus pateris aureis quando pinguis Etruscus inflavit tibiam eburneam ante aras, & quando *offerimus Diis viscera* victimarum *in patinis curvatis. Si vero magis amas nutrire armenta, & vitulos, & sobolem ovium, & capellas quæ exhauriunt* loca *culta: quære sylvas & remota* arva *Tarenti fertilis, & agros quales infelix Mantua perdidit, qui nutriunt olores candidos in herboso fluvio*. Illic *puri fontes non desunt gregibus, nec herbæ. & quantum* herbarum *armenta tondebunt per longos dies, tantum ros humidus reddet* per *brevem noctem. Terra ferme nigra & pinguis sub vomere* alte *immisso. & cujus superficies mollis est (hoc enim perficimus aratione)*

NOTÆ.

ut hic, & infra v. 234. *Viribus almis aptius uber erit.* Et Æ. 1. 535. *Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ*: & significat ipsam ubertatem, sive *mammam* terræ. Idque exemplo Homeri, qui Il. 9. 141. Argos appellat *mammam terræ*, οὖθαρ ἀρούρης. *Filicem* &c.] *Filix, fougere*, herba fruticosa, multiplici radicum nexu aratrum impedit.

192 *Pateris libamus & auro.*] Dissolutio est vocum, pro *pateris aureis*: quibus vinum exquisitissimum Diis libabatur. De *libatione* Æ. 1. 740. Notat morem sacrificiorum, eorum præcipue, quæ fiebant ad exta victimarum consulenda: quæ ars *aruspicina* dicta est: in qua principes erant Etrusci sive Tyrrheni, qui ideo Romæ ad sacrificia adhibebantur, cum tibia eburnea. *Pinguis* dicitur Etruscus: vel ex vitio gentis; nam Catullus, 4. 11. *Aut parcus Umber, aut obesus Etruscus.* Vel ex vitio tibicinum, quibus intumescunt genæ. Vel ex vitio sacrificulorum, qui victimarum carnibus opipare vescebantur.

194. *Lancibus & pandis.*] Vel patentibus; vel melius, extorum pondere curvatis & repandis. *Reddere* autem verbum est sacrificiorum: *reddi enim dicebantur exta*, ait Servius, *cum probata & elixa aræ imponebantur.* Tacit. l. 20. *Lustrata bove, & super cæspitem redditis extis* &c.

196. *Urentes culta capellas.*] *Morsus earum arbori exitialis, olivam lambendo quoque sterilem faciunt* Plin l. 8. 5. *Culta.* G. 1. 153.

197. *Saturi petito* &c.] Servius. *Aut fœcundi, aut quod est juxta oppidum Saturum. Tarentum enim & Saturum, vicinæ sunt Calabriæ civitates.* Probus, l. cum & paludem esse dicit vicinam Tarento. Qui autem explicant de *Satura palude*, sive *Pomptina*, nunc *Ausente palude*: ii graviter errant. Est enim Tarentum in orientali cornu Italiæ, Æ. 3. 396. Pomptina vero palus in litore meridionali, ad mare inferum, Æ. 7. sub finem notæ 794.

198. *Mantua.*] De ejus calamitate, in argum. Ecl. 1. De *cycnis*, Ecl. 8. 55. Flumen, Mincius est, *Menzo*: qui ex Benaco lacu profluens, circa Mantuam efficit lacum, & inde in Padum influit.

204. *Hoc imitamur arando.*] Hoc unum

Optima frumentis : non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis.
Aut unde iratus sylvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit : illæ altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias roremque ministrat:
Et tophus scaber, & nigris exesa chelydris
Creta : negant alios æque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, & curvas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,
Et bibit humorem, & quum vult ex se ipsa remittit,
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie & salsa lædit rubigine ferrum;
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos,
Illa ferax oleæ est, illam experiere colendo
Et facilem pecori & patientem vomeris unci.

INTERPRETATIO.

optima est *frumentis : nullo ex agro videbis plura plaustra exire , bobus* difficile *trahentibus. Item* illa terra, *ex qua arator iratus abstulit sylvam, & diruit nemora infœcunda multis annis, & evulsit vetera latibula volucrum cum radicibus imis illæ fugerunt in aërem nidis relictis; at campus* prius *incultus refulsit vomere impresso. Nam certe glarea sicca agri declivis vix profert apibus parvas casias & rosmarinum . quemadmodum tophus asper, & creta corrosa a nigris chelydris.* *Nulli agri dicuntur producere tam gratum pabulum serpentibus, & præbere magis cavas latebras. Quæ expirat tenues vapores & leves fumos, & bibit humorem, & ipsa sponte ejicit* illum *ex se; & quæ semper tegit se propriis herbis, nec inficit vomerem scabritie & rubigine salsa : illa tibi implicabit ulmos fœcundis vitibus, illa fertilis est oleis, illam senties colendo & aptam gregibus & tractabilem vomere acuto.*

NOTÆ.

aratione contendimus, ut imitemur arte, terram natura sua mollem, putrem ac subactam : ergo signum est, eam, quæ ex se ipsa mollis & subacta est, esse frumentis aptissimam.

207 *Iratus.*] Offensus ob diuturnam sylvæ sterilitatem.

211. *Enituit.* Aut campus refulsit repercussu lucidi vomeris. Aut pinguis factus est: *nitere* enim dicuntur ea quæ pingua sunt. Horat. Epist. 1. 4. 15. *Me pinguem & nitidum* &c. Virgil. G. 1. 153. *Interque nitentia culta.* Aut per commutationem, id est, in eo enituit & refulsit vomer. G. 1. 46. *Sulco attritus splendescere vomer.*

212. *Nam jejuna* &c.] Ita cohæret oratio. Terra nigra, & putris, aut ex qua erutæ sunt sylvæ, optima est frumento: nam glarea, quæ huic contraria est, non est frumentaria, & vix flores producit. *Glarea, du gravier. Tophus, tuf*, lapis asper & siccus, e terra & arena concretus. *Creta*, terra alba. *Chelydri* Sunt proprie testudines marinæ, a χέλυς *testudo* & ὕδωρ *aqua*. Apud Nicandrum tamen, versu 411. est serpens, quæ modo in paludibus, modo in arboribus latet : unde *Dryina* quoque appellatur a δρῦς *quercus.* De *casiis* & *rore marino* herbis coronariis, Ecl. 2. 49.

220 *Sal a rubigine ferrum* &c.] Oritur rubi-

Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo
Ora jugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.
Nunc quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem si densa requiras:
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho:
Densa, magis Cereri: rarissima quæque, Lyæo:
Ante locum capies oculis: alteque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, & pedibus summas æquabis arenas.
Si deerunt, rarum, pecorique & vitibus almis
Aptius uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, & scrobibus superabit terra repletis:
Spissus ager: glebas cunctantes crassaque terga
Expecta, & validis terram proscinde juvencis.
Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix; ea nec mansuescit arando,

INTERPRETATIO.

Talem arat Capua dives, & regio propinqua monti Vesuvio, & Clanius non commodus Acerris desertis. Jam docebo quomodo poteris unamquamque cognoscere: si quaris an *rara sit, an plus æquo densa (quia altera bona est frumento, altera viti, densa magis frumento, rarissima quæque viti.) Primo eliges locum oculis, & jubebis puteum defodi profunde in solido* loco: *deinde repones omnem terram* in eumdem locum, *& complanabis pedibus summas arenas. Si non sufficiant* ad replendum locum; *ager erit rarus, & melior ad pascua & vites almas: si vero abnuant se posse redire in suum locum, & foveis repletis terra redundet; ager* erit *densus: existima* fore *glebas resistentes & crassos tumores, & ara terram bobus robustis. Terra autem salsa, & qua dicitur amara; inepta* est *frumentis: illa neque emendatur arationе,*

NOTÆ.

go ex salsa terræ uligine, & humore amaro, vide supra v. 184.

224. *Capua & vicina Veseuo &c.*] *Capua*, Campaniæ caput: unde & *Capuam*, a *capite* dictam putat Strabo l. 5. Virgilius tamen a Capy, Æneæ commilitone, nomen ejus deducit, Æ. 10. 145. *Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur urbi.* Hanc constat nulli terrarum soli bonitate posthabendam; fuisse autem olim *inter tres maximas urbes, Romam, Carthaginemque numeratam*, testatur Florus, l. 1. 16. *Vesev*[illegible] *Vesuvius*, & *Vesvius*, mons Campaniæ prope Nolam, mire fertilis, præterquam in cacumine, unde sæpe ignes emittit: nunquam vehementius, quam imperante Tito: quo tempore Plinium historiæ naturalis scriptorem, qui cognoscendi illius ignis cupiditate eo se contulerat, fumo flammisque enecavit.

225. *Ora jugo.*] Narrat Gellius l. 7. 20. scripsisse primo Virgilium: *Nola jugo*, ad laudem *Nolæ*, urbis Vesuvio vicinæ; sed postea delevisse: propterea quod Nolani aquam ipsi negassent, suum in rus, quod erat in propinquo, deducendam.

225. *Clanius non æquus Acerris.*] *Acerræ, Acerra*, antiquissima Campaniæ urbs, non longe a Neapoli: hanc præterfluit amnis *Clanius, l'Agno*: cujus frequens inundatio pene urbem interdum exhausit: unde ipse, *non æquus Acerris*: & Acerræ, *vacuæ* hic dicuntur.

229. *Cereri. Lyæo &c.*] De *Cerere* Ecl. 5. 69. *Lyæus* Bacchi nomen à λύω *solvo*: quod curis solvat & liberet.

234. *Aptius uber.*] Supra v. 185. *Posse negabunt.*] Non poterunt. Et quasi sensum mentemque terræ tribuit: ut alibi multis locis.

Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat:
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque prelorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ
Ad plenum calcentur, aqua eluctabitur omnis
Scilicet, & grandes ibunt per vimina guttæ.
At sapor indicium faciet manifestus, & ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior: ah! nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis.
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit:
Quæque levis. Promptum est oculis prædiscere nigram,
Et quisquis color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantum, taxique nocentes
Interdum, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.

INTERPRETATIO.

neque servat vino suum genus, ac ne nomina quidem *propria pomis. Tale præbebit indicium* sui. *Tu corbes e denso vimine, & cola torcularis detrahe e tectis fumosis. In iis terra illa mala, & dulces fontium aquæ comprimantur* usque ad *summam* oram: *quippe omnis aqua exprimetur, & longæ guttæ defluent per viminum foramina; at sapor dabit signum manifestum, & amarities lædet gustu ora ægra explorantium. Præterea, hoc demum modo cognoscimus, quænam terra sit pinguis: manu versata nunquam dissolvitur, sed dum tenetur, adhæret digitis instar picis. Humida nutrit grandiores herbas, & ipsa fœcunda est plusquam oportet: ah! ne illa sit mihi nimis fertilis, & ne monstret se fortiorem primis in herbis. Quæ est gravis, & quæ levis, manifestat se ipso pondere, etsi* de illa *taceatur. Facile est cognoscere visu nigram, & quisquis unicuique color* est. *Sed difficile est investigare frigus perniciosum; tantummodo piceæ, & taxi noxiæ, vel nigræ hederæ, dant aliquando* illius *signa.*

NOTÆ.

240. *Nec Baccho genus, aut &c.*] Terra salsa sic ingrata & infida est, ut arboribus apud se depositis non servet nomen, ut eas & virtute & nomine spoliet: id est, ut arbores in ea degenerent, nec amplius ejusdem generis ac nominis esse videantur. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

241. *Qualos, colaque prelorum &c.*] *Torcular* tota machina est uvis premendis, a *torquendo* sic dicta. *Prelum*, sunt trabes, quæ uvas jam calcatas & torculari impositas premunt: a *premendo* dictæ per contractionem, *premulum*, *prelum*: unde syllaba prima brevis est in *premo*; longa in *prelum*. *Cola* sunt sacci, vel corbes, quæ torculari suppositæ vinum expressum excipiunt percolantque. *Quali*, corbes e vimine, calathi, Ecl. 2. 46.

244. *Eluctabitur.*] Per vim, & quasi cum l[illegible]a exibit.

250. *Habendo.*] Passiva significatione, *dum habetur*: ut pleraque gerundia. Ec. 8. 71.

252. *Ne sit nimis fertilis.*] Terra enim, cujus vis in herbas aut frondes absumitur, parum habet virtutis ad fructum ferendum.

254. *Tacitam.*] Etsi de illa taceatur, nullumque aliud indicium a me assignetur.

257. *Piceæ &c.*] *Picea*, pini species: de

His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere, & magnos scrobibus concidere montes:
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quam lætum infodias vitis genus: optima putri
Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit;
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, & quo mox digesta feratur:
Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant:
Ut quo quæque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, qua terga obverterit axi,
Restituant. Adeo in teneris consuescere multum est.

INTERPRETATIO.

His cognitis, memineris putrefacere terram, & aperire foveis altos montes multo prius, & exponere Aquiloni glebas inversas multo *prius; quam plantes hilare genus vitis. Optimi* sunt *agri quorum solum est tenerum: id* autem *efficiunt venti; & pruinæ frigidæ, & robustus fossor agitans terram proscissam. Sed si nulla vigilantia deest quibusdam viris*, hi *prius eligunt loca* duo *similia:* unum, *in quo prima seges arborum præparetur;* & alterum, *in quem deinde transferatur distinguenda* per ordines: *ne surculi non assuescant matri subito mutatæ. Præterea notant cœli situm in cortice: ut reponant* arborem, *quomodo unaquæque posita fuerat, qua parte passa erat calorem meridionalem, qua parte verterat terga septentrioni. Tantum potest consuetudo* capta a *tenera* ætate.

NOTÆ.

qua Plin. l. 16. 10. *Picea montes amat atque frigora, feralis arbor, & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens: hæc plurimam resinam fundit. Taxus, de l'If*: de qua Plin. ibidem. *Taxus, minus virens, gracilisque & tristis ac dira: letale baccis, in Hispania præcipue, venenum inest. Sunt qui taxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus, quibus sagittæ tinguntur. Hedera, lierre*: alba est, & nigra: nota arbor.

259. *His animadversis.*] V. PARS. *De cultura vitis.* Continet præcepta præcipue XV. I. est *De scrobibus & foveis hyeme parandis*, v. 260. II. *De soli similitudine in seminario & vineto*, v. 265. III. *De signanda vitis cortice, ad cognoscendum nativum ejus situm*, v. 269. IV. *De ordine, quo ferenda est*, v. 273. V. *De profunditate fovearum.* v. 288. VI. *De iis quæ cavenda sunt in satione vitis.* v. 298. VII. *De tempore sationis*, v. 315. VIII. *De stercoratione.* v. 346. IX. *De lapidum & concharum injectione, earumque usu*, v. 348. X. *De pastinatione*, sive terra vertenda pastino, *la boüe, la besche*, v. 354. XI. *De ligatione*, quæ *pedatio* dicitur, *mettre les echalas*, v. 358. XII. *De frondatione*, seu frondium amputatione, v. 362. XIII. *De septo adversus pecorum injurias*, v. 371. XIV. *De Bacchi sacris*, v. 380. XV. *De assidua vinitoris diligentia multis aliis in rebus*, v. 397.

261. *Aquiloni.*] Vento Boreali: & generatim hic hyemem significat. De eo E. 7. 51.

266. *Ante locum &c.*] Duo intelligit loca: unum, seminarium; & alterum, ipsum vinetum. *Arboribus.*] Vel vites ipsas arbores vocat, ut supra v. 89. Vel præceptum generale est pro omnibus arboribus. *Seges.*] Bene de arbusculis, quæ seruntur in seminario. *Semina.*] Non hic grana sunt, sed surculi, sive avulsi e vitis corpore, qui vocantur *malleoli, marcottes*; sive cum suis radicibus translati, qui vocantur *viviradices*. *Matrem.*] Nutricem terram. Fitque in arboribus, quod in infantibus; ut si primam nutricem abstuleris, eam diu pertinaciter reposcant, antequam alteri assueverint.

271. *Austrinos &c. Axi &c.*] Pro meridie, Austrum dicit, ventum inde flantem, de

Collibus, an plano melius ſit ponere vites,
Quære prius. Si pinguis agros metabere campi;
Denſa ſere: in denſo non ſegnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive ſolum, colleſque ſupinos;
Indulge ordinibus: nec ſecius omnis in unguem
Arboribus poſitis ſecto via limite quadret.
Ut ſæpe ingenti bello quum longa cohortes
Explicuit legio, & campo ſtetit agmen aperto,

INTERPRETATIO.

Perpende prius, an melius ſit plantare vites in plano, an in collibus. Si eligis agros pinguis campi, ſere vites ſpiſſius: vitis non eſt ſterilior in denſo agro. Si vero eligis *ſolum aſſurgens in tumores, & colles inclinatos: fac ordines* laxiores: *nihilominus omnia intervalla congruant perfecte, arboribus diſpoſitis per ſectos tramites. Quemadmodum in magno bello, cum longa legio extendit* ſuas *cohortes, & omnis turba conſtitit in campo vacuo;*

NOTÆ.

quo Ecl. 2.58. Pro ſeptentrione, *axem*, id eſt polum ſimplicitet; quia polus hic unus a nobis videtur.

274. *Metabere.*] *Metari*, meta ac termino definire, ac diſtinguere: hic, eligere ac definire ſpatium ad ſerendas vites.

275. *Denſa.*] Pro *denſe*, ſupra, v. 134. De *ubere*, ſupra, v. 185. De Baccho. Ecl. 5. 69.

277. *Secius.*] Vel *ſequius*, ut Germano placet: *ſecus*, ſignificat *aliter*, & habet primam brevem; *ſecius* vel *ſequius*, ſignificat *deterius*, *pejus*, *minus*, & primam habet longam. Hac ſignificatione dixit paſſim Apuleius, *ſequiorem ſexum*, pro *muliebri*, qui minor ac deterior eſt: & Seneca, *ſequius de aliquo loqui*, id eſt, ſiniſtre. Et derivat Turneb. l. 19. 17. a *ſequor*: quia *prave* conſuevit id cujus melior eſt conditio; *ſequi*, cujus deterior, ut ſervus.

277. *In unguem.*] Exacta perfectaque ratione: tranſlata dictio a marmorariis opificibus, qui marmorum juncturas ungue explorant, an perfecte commiſſæ ſint. Hor. de A. P. 295. *Perfectum decies non caſtigavit ad unguem.* Et Sat. l. 1. 5. 32. *Ad unguem factus homo.*

278. *Secto via limite quadret.*] Diſpoſitio arborum hic duplex intelligi poteſt: ita ut ſingulæ viæ ſectæ ſint inter arbores, vel diſpoſitas in quadrangulum, & perfecte quadrata figura eſt; vel diſpoſitas in triangulum, & eſt quincuncialis figura, *en echiquier.* Quincuncialis porro figura, ſive *quincunx*, ita dicebatur, a figura quinti numeri, V, quam ſinguli trianguli exprimunt: fuitque maxime commendata a veteribus rei ruſticæ magiſtris.

Quadrum.

Quincunx.

Vox *quadret* proprie notat priorem figuram; metaphorice vero ſecundam. Ita Cicero De Orat. 3. 173. *Conjunctionem verborum numeroſe cadere, & quadrare, & perfici volumus.* Et in Bruto, 43. *Quoniam tibi quadrat*: id eſt, *convenit*, *congruit*.

279. *Cohortes explicuit legio.*] Militum numerus in legione, pro temporum varia ratione, varius fuit: univerſim legio dividebatur in cohortes X. manipulos XXX. centurias LX. In inceſſu quadratam ſervabat figuram; in pugna porrigebatur in longum, triplici verſu ſive linea, quarum ſingulæ manipulos decem continebant.

Directæque acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum:
Non animum modo uti pascat prospectus inanem:
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco,
Altius ac penitus terræ defigitur arbos:
Æsculus inprimis, quæ quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hyemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt: immota manet, multosque per annos
Multa virum volvens durando sæcula vincit:
Tum fortes late ramos & brachia tendens
Huc illuc media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad Solem vergant vineta cadentem:
Neve inter vites corylum sere: neve flagella
Summa pete, aut summas defringe ex arbore plantas:
(Tantus amor terræ) neu ferro læde retuso
Semina: neve oleæ sylvestres insere truncos.

INTERPRETATIO.

& exercitus ordinati sunt, & omnis terra undique resplendet fulgore armorum *æreorum*: *nondum* tamen *committunt horridam pugnam, sed Mars incertus vagatur in medio armorum.* Sic *omnia intervalla* arborum *sint dimensa æqualibus numeris tramitum: non solum, ut aspectus delectet animum inutiliter; sed quia alioqui terra non præbebit omnibus æquale robur, nec rami poterunt se extendere in aerem. Forte petes quænam* debeat *esse altitudo fovearum: auderem* ego *deponere vitem in tenui etiam fossa; arbor* vero *profundius ac penitus defoditur in terra. Præcipue æsculus; quæ tantum progreditur radice ad inferos, quantum progreditur cacumine ad plagas cælestes. Ergo non hyemes, non venti, neque pluviæ illam eruunt: manet inconcussa, & per multos annos superat durando transfigens multas hominum ætates: tum late porrigens ramos robustos, & brachia huc illuc, ipsa* inter ramos suos *media alit magnam umbram. Ne autem vineæ tibi inclinent ad Solem occidentem: & ne plantes corylum inter vites: & ne carpas suprema cacumina, aut ne abscindas supremos surculos ex arbore (adeo amant terram) & ne vulneres surculos ferro obtuso: & ne plantes* simul *truncos oleæ sylvestris.*

NOTÆ.

281. *Fluctuat omnis ære renidenti tellus.*] Id est: splendor æris tremulus huc illuc in terra circumvolat. Sic supra, v. 211. *Enituit impulso vomere campus.* De *Marte*, Ecl. 9. 12.

291. *Æsculus.*] Arbor glandifera, e querceum genere. Supra. v. 16. *Tartara* G. 1. 36.

299. *Corylus.*] Supra, v. 65. Nocet radicum densitate, quæ viribus alimentum præripiunt. *Flagella*, sunt ramorum summitates, e quibus non sunt decerpendi ad plantandum surculi, sive malleoli; sed ex infima arboris parte, quæ terræ vicinior est: jam enim terræ assueverunt, eamque amant.

301. *Ne ferro læde retuso.*] Non prohibet ferro præcidi; sed ferrum obtusum esse,

Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui furtim pingui primum sub cortice tectus
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit: inde sequutus
Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, & ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem:
Præsertim si tempestas a vertice sylvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque ima similes revirescere terra:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Borea rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hyems, nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis satio est, quum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa colubris:

INTERPRETATIO.

Nam sæpe pastoribus imprudentibus excidit ignis, qui primo occultus sub pingui cortice clam corripuit truncos, & erumpens in alta folia, edidit ingentem crepitum in aerem: inde gliscens regnat victor per ramos & per altum verticem, & implicat flammis totam sylvam, & spissus piceo fumo emittit in cœlum nigram nubem. Præcipue si tempestas a septentrione incumbat arboribus, & si ventus augens volvat incendia. *Cum id* accidit: tum vites *neque possunt e radice, neque per amputationem repullulare, & renasci similes ab ima terra:* sed *sterilis oleaster amaris frondibus remanet* solus. *Ne autem ullus tam prudens, tibi auctor sit* hujus *consilii*: ut *flante Borea aperias* in scrobes *terram rigentem: tunc hyems constringit arva frigore: nec permittit ut, surculo defosso, radix constricta infigatur terræ. Optima plantatio vinearum est, vere purpureo, cum redit avis alba infensa longis serpentibus;*

NOTÆ.

quo laceretur potius, quam amputetur vitis.

303. *Nam sæpe &c.*] Causam affert cur a vitibus removendæ sint oleæ sylvestres, sive oleastri; nempe periculum incendii, ob arboris illius pinguedinem. Affert tamen alias causas Theophrastus l. 3. 15. Quod nempe tam olea quam ficus, alimenti plurimum exugant, umbramque inducant maximam. 305. *Robora.*] Truncos, supra, v. 25.

308. *Ruit.*] Emittit; active hic sumitur ut G. 1. 105. *Cumulosque ruit male pinguis arenæ.*

310. *A vertice.*] A septentrionali polo, juxta Servium: quia, *hic vertex nobis semper sublimis.* G. 1. 242. A vertice arborum, juxta Germanum & Victorium. Vide G. 1. 324. *Collectæ ex alto nubes.*

316. *Borea.*] Vento septentrionali, Ecl. 7. 51.

319. *Cum vere rubenti candida &c.*] Ciconia, de qua Plin. l. 10. 23. *Ciconiæ quonam e loco veniant, aut quo se referant, incompertum adhuc est. E longinquo venire non dubium, eodem quo grues modo.. Honos iis serpentium exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse: eadem legibus pœna, quæ in homicidam... Ciconiæ nidos eosdem repetunt, genitricum senectam invicem educant.* Ver hic *rubens* dicitur, propter flores: ut passim alibi *purpureum.*

323. *Prima*

Prima vel autumni ſub frigora, quum rapidus Sol
Nondum hyemem contingit equis, jam præterit æſtas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile ſylvis:
Vere tument terræ, & genitalia ſemina poſcunt.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes
Magnus alit, magno commiſtus corpore, fœtus.
Avia tum reſonant avibus virgulta canoris:
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager: Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva ſinus: ſuperat tener omnibus humor:
Inque novos Soles audent ſe gramina tuto
Credere: nec metuit ſurgentes pampinus Auſtros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:
Sed trudit gemmas, & frondes explicat omnes.
Non alios prima creſcentis origine mundi
Illuxiſſe dies, aliumve habuiſſe tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, & hybernis parcebant flatibus Euri:

INTERPRETATIO.

vel circa prima frigora autumni: cum Sol celerius cadens *nondum* tamen *attigit equis hyemem, ſed jam calores abierunt. Ver præcipue foliis arborum, ver arboribus utile eſt. Terræ intumeſcunt vere, & petunt ſemina fæcundantia. Tum aer*, qui eſt *pater omnipotens, labitur per pluvias fertiles in ſinum lætæ uxoris* terræ: *& magnus ipſe, commiſtus magno* ejus *corpori nutrit omnes fœtus. Tum arbuſculæ* extra vias *poſitæ reſonant volucribus, & animalia redeunt ad concubitum ſtatis diebus. Omnis campus parturit, & agri aperiunt ſinum tepidis flatibus Zephyri: abundat* in *omnibus* agris *humor: & herbæ audent tuto exponere ſe novo Soli: nec vitis timet Auſtros ſurgentes, aut pluviam emiſſam e cælo magnis Aquilonibus; ſed propellit germina, & effundit omnia folia. Non puto alios dies fulſiſſe in primo ortu naſcentis mundi, aut habuiſſe alium ordinem.* Tempus *illud ver fuit: magnus orbis ducebat ver, & Euri continebant hybernos flatus.*

NOTÆ.

321. *Prima vel &c.*] Autumnum deſignat medium: ver tamen ad ſationem tum vitium tum reliquarum arborum, & a Virgilio, & a Theophraſto præfertur.

322. *Hyemem contingit equis.*] Tropicum capricorni, quem ubi attigit, tunc bruma eſt: vide G. 1. 238.

324. *Vere tument terræ, &c.*] Allegoria ducta, a virginibus, quibus ætate nubili ſinus tumet: & a conjugio quodam, inter aerem, ſive ætherem, qui per Jovem ſignificatur; & inter terram, quam imbre, quaſi ſemine, fæcundat.

327. *Magno commiſtus corpore.*] Vel commiſtus magno ſuo, id eſt aëris, corpore. Vel commiſtus magno terræ corpori: & tunc *corpore*, erit pro *corpori*: ut Æ. 10. 361. *Hæret pede pes*, pro *pedi*.

330. *Zephyrique.*] Ecl. 5. 5. 333. *Auſtros.*] Ecl. 2. 58. 334. *Aquilonibus.*] Ecl. 7. 51.

336. *Non alios &c.*] Diſceptatur inter theologos: quo tempore mundus conditus ſit: verno, an autumnali: favet autumno ratio quæ petitur a maturitate frugum: favet veri, quæ petitur a commodiſſima temperie. Poetæ omnes pro vere ſtant. De *Euro*, G. 1. 371.

337. *Tenorem.*] Ingenium, ſeriem, mo-

Quum primum lucem pecudes hausere, virumque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis:
Immissæque feræ sylvis, & sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem:
Si non tanta quies iret, frigusque caloremque
Inter; & exciperet cœli indulgentia terras.
Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros
Sparge fimo pingui, & multa memor occule terra:
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata: jamque reperti
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent: hoc, effusos munimen ad imbres;
Hoc, ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.
Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita, & duros jactare bidentes:

INTERPRETATIO.

Statim ut pecudes accepere lucem, & ferreum genus hominum extulit caput ex *agris saxosis; & feræ immissæ sunt in sylvas, & sidera in cælum.* Et vero *mundus adhuc tener non potuisset tolerare hunc laborem: nisi tanta quies esset inter hyemem & æstatem, &* nisi *clementia aeris complecteretur terras. Cæterum, quascunque arbusculas defodies in agris, sparge stercore pingui, & memineris tegere multa terra. Vel* circa *infode lapides bibulos, aut conchas sordidas: nam aquæ inter eas fluent, & tenuis vapor permeabit & ea* quæ *plantata* sunt *sument vires: inventi* sunt *etiam, qui premerent* ea *desuper saxo, & pondere magnæ testæ:* & *hoc munimentum* est *adversus pluvias immodicas; hoc* munimentum est, *quando canis ardorem ferens aperit calore agros hiantes. Surculis plantatis, restat sæpe accumulare terram ad radices* eorum: *& immittere ligones ferreos* in terram.

NOTÆ.

dum, ac veluti harmoniam quandam.

340. *Virumque ferrea progenies &c.*] Alludit ad ætatem ferream; & instaurationem mundi post diluvium factam, a Deucalione & Pyrrha, jactis post tergum lapidibus. Ecl. 6. 41.

343 *Nec res hunc teneræ &c.*] Vel sensus est: Nec mundi res, tum teneræ ac recentes, potuissent perferre calorem æstivum, aut frigus hybernum: ergo conveniens fuit, nasci eas verno tempore, quæ anni quædam est quies. Vel sensus est generalis: Nec mundi res, quæ per se teneræ semper ac fragiles sunt, possent ferre vim æstatis & hyemis; nisi vere, quasi quiete, recrearentur.

353. *Canis æstifer.*] Sirius, vel canicula: stella in ore majoris canis: quæ oritur cosmisce, id est assurgit mane supra nostrum horisontem orientalem, eodem tempore quo Sol oritur in principio leonis: nempe exeunte Julio: tumque æstus ferventissimus est, morbique ex illo æstu frequentissimi. diesque illi *caniculares* vocantur, donec Sol totum leonis signum perlustraverit, ad usque diem 23. Augusti. *Sirius* dictus, vel a σειριάω, *sicco*, vel a σειρόω, *evacuo*.

355. *Capita.*] Vitium arborumque capita, stirpes sunt & radices; quibus quasi ore alimentum e terra trahunt. *Bidens* aliquando est *ovis*; hic instrumentum fodiendæ terræ comparatum, *pastinum, ligo, un hoyau.* Vtriusque etymon a binis dentibus: quod ligo sit bifurcus: & quod ovis apta sacrificio *habeat dentes octo, sed ex his duos cæteris altiores; per quos appareat, ex minore*

Aut presso exercere solum sub vomere, & ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:
Tum leves calamos & rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes:
Viribus eniti quarum, & contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris: & dum se lætus ad auras
Palmes agit laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie falcis nondum tentanda; sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Inde ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint: tunc stringe comas, tunc brachia tonde.
Ante reformidant ferrum: tunc denique dura
Exerce imperia, & ramos compesce fluentes.
Texendæ sepes etiam, & pecus omne tenendum est.
Præcipue dum frons tenera, imprudensque laborum:
Cui, super indignas hyemes, Solemque potentem,

INTERPRETATIO.

Aut movere terram sub vomere depresso, & deducere boves resistentes inter ipsas vineas. Deinde adjungere viti politas cannas & hastilia e virgis decorticatis, & palos fraxineos, & furcas bicornes: quarum viribus assuescant assurgere, & despicere ventos, & adhærere ramis ad usque *summas ulmos. Et parcendum* quidem est *teneris* vitibus, *dum prima ætas crescit novis frondibus, & dum palmes lætus attollit se in altum, emissus in aerem* veluti *laxatis habenis. Ipsa* ætas tenera non est *lædenda acumine ferri; sed frondes præcidendæ* sunt *unguibus manuum, & passim auferendæ. Postea, quando firma radice implicatæ ulmis creverint; tunc amputa pampinos, tunc seca palmites: prius timent ferrum: tunc demum exerce dura imperia, & coerce ramos superfluos. Præterea sepes jungendæ* sunt, *& greges omnes continendi: præcipue dum frondes teneræ sunt* & *inassuetæ noxiis* rebus: *quibus* frondibus, *præter magnas hyemes & Solem vehementem,*

NOTÆ.

ætate in majorem transisse. Ita Hyginus apud Gellium, l. 16. 6. Qui quidem dentium numerus, cum ovi circa bimatum contingat, ex Servio; ideo quidam a binis annis quasi *biennem* dictam putant: sed male, ut probat Vossius in Etym.

356. *Aut presso exercere solum &c.*] Ex more Italiæ, ubi vites ulmis aliisque arboribus fulciuntur: adeoque laxius digestæ spatium arandi relinquunt, imo & frugum interserendarum.

358. *Leves &c. rasæ virgæ.*] Providet ut cannæ & virgæ radantur, ne ex corticibus rubigo adversa vitibus creetur. *Hastilia*, perticæ oblongæ, unde hastæ fieri possunt. *Fraxinus*, fresne.

361. *Tabulata.*] Servius: *Sunt rami effusiores, & in plana tendentes, non in altiora crescentes.* Et Columella l. 5. 6. *Tabulata instituenda sunt: hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosque prominentes; ut vites laxius diffundantur.*

364. *Laxis per purum &c. habenis &c.*] *Laxis habenis* metaphora est ab equis desumpta, duce Lucretio l. 5. *Arboribusque datum est variis, exinde per auras crescendi magnum immissis certamen habenis.* Et *per purum*, significat, *per aerem*, sic & Horatius Od. 1. 34. 7. *Per purum tonantes egit equos, volucremque currum.*

Sylvestres uri assidue capreæque sequaces
Illudunt: pascuntur oves, avidæque juvencæ.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas;
Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi:
Præmiaque ingentes, pagos & compita circum,
Theseidæ posuere: atque inter pocula læti

INTERPRETATIO.

sylvestres boves, & capræ sequaces assidue nocent, & quas *depascunt oves & avidæ juvencæ. Nec hyems constricta albo gelu, aut gravis æstas penetrans rupes aridas, tantum* nocuit; *quantum illæ pecudes, & venenum duri dentis, & cicatrix impressa in stirpe corrosa nocuere. Non aliud ob delictum caper immolatur Baccho in omnibus altaribus, & antiqui ludi prodeunt in theatra: & magni Athenienses instituerunt præmia circa pagos & vias, & læti inter bibendum. . .*

NOTÆ.

374. *Sylvestres uri.*] Ex mente vulgi, quod *bubalos* & *uros* confundit, ut monet Plin. l. 8. 15. *Uri* enim juxta Cæsarem, De bello Gall. l. 6. sunt feræ, *magnitudine paullo infra elephantos, specie & colore & figura tauri*: quæ in sola Hercynia Germaniæ sylva reperiuntur. *Bubali*, boves sunt sylvestres, frequentes in Italia ex Isidoro & aliis: quanquam aliter a Plinio describuntur. Monet Pomponius hic per *uros* sylvestria quælibet animalia intelligi: quem malim sequi; quam eos, qui legunt, *Sylvestres tauri*, aut, *Sylvestres ursi*.

374. *Sequaces.*] Quia vitem semper & arbores insectantur.

379. *Admorso in stirpe.*] *Stirps* hic, & Æ. 12. 781. *Lentoque in stirpe moratus*, & alibi passim, masculini generis est: apud alios fœminini: adeoque dubii, cum *radicem* arboris significat. Sed cum significat *genus*, semper est fœminini. G. 4. 322. *Quid me præclara stirpe Deorum &c.*

381. *Proscenia.*] Theatrum, locus fuit, semicirculi figuram habens, spectaculis scenicis destinatus, a θεάομαι *specto*. Partes ejus fuere. I. *Porticus, scalæ, sedilia*: sedilium ordines, dicebantur *cunei*; quia, cuneorum modo, eo strictiores erant, quo magis ab ambitu ad centrum theatri accedebant: & hæc omnia circa ambitum theatri erant disposita. II. *Orchestra* pars interior, sive centrum theatri, eaque omnium infima & concava: unde *cavea* dicebatur totum theatri spatium. Hic sedebant senatores, ludebantque chori saltatorum & musicorum; ab ὀρχεῖσθαι *saltare*. III. *Proscenium*, locus ab uno theatri cornu ad alterum ductus, inter orchestram & scenam, altior quam orchestra, inferior quam scena: in eo agebant loquebanturque histriones comici tragicique, e pulpito, id est ex editiore aliquo & pedibus substrato tabulato. IV. *Scena* pars theatri adversa spectantibus: velis, picturis, columnisque decorata, & olim arboribus ad inumbrandos actores, cum ludi in propatulo antiquitus exhiberentur: a σκηνὴ *umbraculum* V. *Postscenium*, ubi actores post scenam latent. VI. *Amphitheatrum*, fuit locus, non in semicirculum, sed in circulum extructus: ubi nulla erat scena, sed undecumque sedilia spectatorum; cum *arena* in medio, in qua gladiatorum, ferarumque & alia id genus certamina peragebantur: quare *amphitheatrum* dicebatur, quasi *undique theatrum*; *ab* ἀμφὶ *circum*, & θεάομαι, *specto*.

382. *Præmiaque &c.*] Ludi omnes theatrales e Bacchicis ejusmodi ludicris ortum habuere, & victor *hircum* referebat: unde

Mollibus in pratis unctos saliere per utres.
Necnon Ausonii, Troja gens missa, coloni
Versibus incomptis ludunt, risuque soluto:
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis,
Et te Bacche vocant per carmina læta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu:
Complentur vallesque cavæ, saltusque profundi,
Et quocumque Deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque & liba feremus:
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram:

INTERPRETATIO.

saltavere in pratis amœnis per unctas pelles hircorũ. Romani quoque coloni, gens orta e Trojanis, jocantur versibus incompositis, & risu effuso; & induunt larvas horribiles e cavis corticibus; & te vocant, o Bacche, inter hilaria carmina; & in honorem tuum alligant mollia suspendicula ex alta pinu. Hinc vinea omnis pullulat fructu, & valles curvæ, & saltus opaci implentur uvis; *& quicumque* locus, in quem *Bacchus circumvertit vultum famosum. Itaque rite cantabimus Baccho suas laudes versibus patriis*, & *offeremus ei discos atque placentas, & sacer hircus deductus cornibus statuetur ante aram:*

NOTÆ.

tragœdiæ remansit nomen a τράγος, *hircus* & ᾠδὴ *cantilena*. Id innuit Horatius in arte Poetica v. 220. *Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum, mox etiam agrestes Satyros nudavit, &c.* Floruit primo apud Athenienses, qui *Thesidæ* dicuntur, a *Theseo* rege, qui primus eos in pagis degentes in urbem coegit mœnibusque sepsit. De eo, Æ. 6. 122.

384. *Unctos saliere per utres.*] Præcipua pars *Liberalium* sive *Bacchicorum* ludorum, erat saltus per pelles hircinas, in campo cumulatas, inflatasque & unctas oleo. Hircinas eligebant pelles, sive utres, ad contemptum hircorum etiam mortuorum: ungebant, ut magis essent lubricæ, nec vestigium cadentis sustinerent: uno pede insiliebant, reducto altero: & cum frequenter caderent *cernui*, sive proni, vocabant ludos illos *Cernualia*; Græci ἀσκώλια, ab ἀσκὸς *uter*.

385. *Nec non Ausonii &c.*] A Græcis ludis ad Romanos delabitur, quos in tribus constituit: in ludicris versibus; in larvis quibus os deformabant, *masques*; & in oscillis, de quibus mox dicemus. *Ausonii*, proprie sunt coloni in Italiam adducti circa Beneventum, ab Ausone Ulyssis & Calypsus filio: ab iis Itali omnes dicti deinde Ausonii. Hic ergo non proprie sumuntur; nec enim illi e Trojanis, sed e Græcis ortum ducebant: sed sumuntur late pro Italis; quorum aliqui, nempe Romani, Troja missi sunt.

389. *Oscilla ex alta &c.*] Alii putant fuisse imagunculas osseas suspensas ex arbore, ad avertendam fascinationem, aut alios usus: derivantque ab *os, ossis*. Alii, fuisse larvas, de quibus antea, derivantque ab *os oris*, quasi *parva ora* στομάτια. Alii melius, fuisse suspendicula, quibus homines ex editioribus arborum ramis in aere librarentur: eaque e funibus aut arborum ramis compacta: unde dicuntur *mollia*: derivantque nomen ab antiquo verbo *cilleo*, id est, moveo, quasi *obcilla*.

391. *Vallesque cavæ, saltusque &c.*] Vites, tam eæ quæ sunt in vallibus; quam eæ quæ in collibus, qui vulgo saltuosi sunt. Notavimus autem jam Ecl. 6. 56. *Saltus* non esse sylvarum ipsas arbores, sed loca sylvarum ab arboribus vacua.

394. *Liba.*] Placentæ genus. Ecl. 7. 33.

395. *Et ductus.*] Verba solemnia: ominosum enim erat in sacrificiis si victima *tra-*

Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.
Eſt etiam illè labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhauſti ſatis eſt: namque omne quotannis
Terque quaterque ſolum ſcindendum, glebaque verſis
Æternum frangenda bidentibus, omne levandum
Fronde nemus, redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in ſe ſua per veſtigia volvitur annus.
Et jam olim ſeras poſuit quum vinea frondes,
Frigidus & ſylvis Aquilo decuſſit honorem:
Jam tum acer curas venientem extendit in annum
Ruſticus: & curvo Saturni dente relictam
Perſequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta & vallos primus ſub tecta referto:
Poſtremus metito. Bis vitibus ingruit umbra,

INTERPRETATIO.

& torrebimus pinguia viſcera in verubus e corylo factis. *Eſt etiam iterandus in colendis vitibus labor ille, in quo nihil unquam ſatis perfectum eſt*: nempe *terram vertere ſingulis annis ter & quater, & aſſidue comminuere glebas ligonibus inverſis*, & *exonerare frondibus totum vinetum. Labor revolutus in circulum redit agricolis, & annus in ſe replicatur per eaſdem vias. Et tum demum, cum vinea amiſit ultimas frondes,* & cum *frigidus Aquilo abſtulit arboribus pulchritudinem; jam tum diligens agricola profert curas in annum futurum; & perſequitur curva falce Saturni vitem nudatam*, eam *tondens, & componit amputando. Primus move terram, primus combure ſarmenta* domum *deportata, & primus refer domum pedamenta; ultimus vindemiato. Bis frondes denſiores inumbrant vitem,*

NOTÆ.

beretur, non facile duceretur: tum ſi ad aram non ſponte *ſtaret*, ſed reluctaretur.

396. *Colurnis.*] Bene: cum enim *corylum* & *hircum* viti eſſe infeſtum dixerit: utrumque ad ſacrificia adhibet: *hircum*, ut victimam; *Corylum* ut materiem veru.

397. *Eſt etiam &c.*] Præcipit *alteram*, id-eſt ſecundam *paſtinationem*, quæ dicitur *repaſtinatio*, de qua, v. 354. Item & ſecundam *pampinationem*, ſeu frondium amputationem, de qua, v. 365. Quanquam monet, ter aut quater laborem utrumque eſſe repetendum: quia nunquam *huic labori*, id eſt in hoc labore, *ſatis eſt exhauſti*, id eſt juxta Servium, exhauſtionis, finitionis, perfectionis: ſic Æ. 2. 427. *Servantiſſimus æqui*, id eſt æquitatis.

401. *Actus in orbem.*] Id eſt, perpetuus & continuus: nullus enim in orbe, ſeu circulo terminus eſt.

404. *Aquilo.*] Ventus ſeptentrionalis. Ecl. 7. 51.

406. *Curvo Saturni dente &c.*] Præcepta congerit de curis hybernis circa vitem: ac præcipue de *ablaqueatione*: quæ fit cum circa radices terra effoditur, tondenturque ferro ſuperfluæ radices: eæ præſertim, quæ terræ ſuperficiem propius tangunt; ut inferiores convaleſcant. Dicitur *ablaqueatio*, vel quaſi *ablacunatio*; quia terra in modum lacunæ circum aperitur: vel potius ab *laqueis*; quia radicibus, quaſi totidem laqueis, expeditur & liberatur. *Saturni dente.*] Falce dentata ſeu acuta, quæ Saturni geſtamen eſt. *Relictam.*] Fructus enim autumnus, frondes prima hyems abſtulit; ſolus vitis truncus relictus eſt. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

410 *Bis vitibus &c.*] Cauſam affert geminæ *pampinationis*, quam antea præce-

Bis ſegetem denſis obducunt ſentibus herbæ:
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Necnon etiam aſpera ruſci
Vimina per ſylvam, & ripis fluvialis arundo
Cæditur: incultique exercet cura ſalicti.
Jam vinctæ vites, jam falcem arbuſta reponunt,
Jam canit extremos effœtus vinitor antes;
Sollicitanda tamen tellus, pulviſque movendus:
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.
Contra, non ulla eſt oleis cultura: neque illæ
Procurvam expectant falcem, raſtroſque tenaces;
Cum ſemel hæſerunt arvis, auraſque tulerunt.
Ipſa ſatis tellus, quum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, & gravidas cum vomere fruges.

INTERPRETATIO.

Bis herbæ ſuffocant vinetum ſpiſſis vepribus: magna difficultas in utriſque amputandis. *Lauda rura magna,* ſed *cole parvum* rus. *Præterea ſecanda ſunt in ſylvis aſpera vimina e ruſco, & fluviales canna in ripis; & habenda cura ſalicti ſylveſtris. Poſtquam vites ligatæ ſunt, poſtquam vineta* permittunt *falcem reponi, poſtquam vinitor laſſus cantat* attigiſſe *ſe extremos vineæ ordines; tamen vertenda* eſt *terra, & glebæ comminuendæ, & aer timendus racemis jam maturis. Contra nulla eſt difficultas in colendis oleis, nec illæ poſſunt curvam falcem & raſtra tenacia: cum ſemel radices egerunt in terram, & aſſueverunt aeri Ipſa terra ſuppeditat ſuccum plantatis* oleis, quando *aperitur ligone adunco; & plenas olivas, quando aperitur vomere.*

NOTÆ.

perat: item & geminæ *runcationis*, qua herbæ noxiæ eruuntur, *ſarcler. Ingruit.*] Impendet. Proprie, invadit confertim inſtar gruum: & ſemper vox illa terrorem & calamitatem importat. Æ. 2. 301. *Armorumque ingruit horror &c.*

413. *Aſpera ruſci vimina.*] Commendat curam fruticum, unde parantur viti retinacula. *Ruſcus*, vel *ruſcum*, *du houx.* De eo, Ecl. 7. 42. *Salictum*, vel *ſalicetum*, locus ſalicibus conditus, *ſauſaye.*

417. *Extremos effœtus vinitor antes.*] *Antes*, ſunt ordines vitium, qui ſunt ante cæteros poſiti, & vineam quaſi circundant, & quavis ex parte extremi ſunt. *Effœtus*, laſſus, qualis eſt mulier quæ multos edidit fœtus.

418. *Pulviſque movendus.*] Commovendus & excitandus pulvis, fractione glebarum.

419. *Metuendus Jupiter uvis.*] Aer, grandine & pluviis intempeſtivis infeſtus. *Jupiter* pro aere, ſupra, v 325.

420. *Contra non &c.*] Laborioſæ vitis culturæ, facilem opponit oleæ culturam. Vtraque tamen in tenera ætate ſimilis eſt: diſparitas igitur a firmiori tantum ætate petenda, quæ maximam in vite, vix ullam in olea curam exigit: unde addit poeta: *Cum ſemel hæſerunt arvis.*

423. *Cum dente .... cum vomere &c.*] *Cum*, hoc loco geminatum a quibuſdam diverſe explicatur: ita ut primo loco ſit conjunctio; ſecundo loco ſit præpoſitio, hoc ſenſu: Quando terra recluditur unco dente, ſive vomere; ſtatim cum ipſo vomere, & ſine ulla temporis mora producit fructus. Ego utrumque *cum*, interpretor eodem modo per conjunctionem *quando*, ut eſt in interpretatione: & ſenſus eſt: Vt olea ſucco copioſo exuberet in folia, ſatis eſt ſi ligone terra aperiatur; ut exuberet in olivas, ſatis eſt ſi terra vomere aretur.

424. *Fruges.*] Servius ob eam vocem, duos illos verſus non ad oleas refert, ſed ad frumenta in olearum intervallis conſita. Ego de olivis interpretor. Et vero voces illæ pro-

Hoc pinguem & placitam paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos ſenſere valentes,
Et vires habuere ſuas; ad ſidera raptim
Vi propria nituntur, opiſque haud indiga noſtræ.
Nec minus interea fœtu nemus omne graveſcit,
Sanguineiſque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytiſi: tædas ſylva alta miniſtrat,
Paſcunturque ignes nocturni, & lumina fundunt.
Et dubitant homines ſerere, atque impendere curam?
Quid majora ſequar? ſalices, humileſque geniſtæ:
Aut illæ pecori frondem, aut paſtoribus umbram
Sufficiunt; ſepemque ſatis, & pabula melli.
Et juvat undantem buxo ſpectare Cytorum,
Naricixque picis lucos: juvat arva videre

INTERPRETATIO.

Ideo nutri olivam pinguem & gratam paci: Poma quoque quando ſenſere truncos robuſtos, & accepere vires ſibi debitas, cito aſſurgunt in aerem virtute propria, nec egent noſtro auxilio. Interea ſylvæ omnes non minus onerant ſe fœtibus, & incultæ avium latebræ rubeſcunt baccis ſanguineis. Cytiſi ſecantur: ſylva alta ſuppeditat tædas, quibus *ignes nocturni aluntur, & præbent lucem. Et homines negligunt eas plantare, &* in iis *curam adhibere? Quid commemorem majores* arbores? *ſalices & geniſtæ humiles, illæ* ipſæ *præbent, aut cibum pecudibus, aut umbram paſtoribus, & ſepem ſegetibus, & cibum apibus. Et pulchrum eſt videre Cytorum fluctuantem buxo, & ſylvas Nariciarum picearum: pulchrum eſt videre campos.....*

NOTÆ.

miſcue adhibentur a poetis: *Nemus*, non proprie tantum pro ſylveſtrium arborum multitudine, ſed & pro vinea, v. 400. *Omne levandum fronde nemus*: *Sylva*, pro quarumlibet rerum multitudine, ut notavimus v. 6. t.151. *Meſſis* pro collectione non ſolum tritici, ſed etiam uvarum, G.2.410. *Poſtremus metito*. Item pro mellis proventu, G. 4. 231. *Duo tempora meſſis. Vindemia* apud Plin l.15.1. pro olivarum etiam collectione. *Seges*, pro arbuſculis in ſeminario, G.2. 266. *Ubi prima paretur arboribus ſeges, &c.*

425. *Placitam paci nutritor olivam.*] *Nutritor*, pro *nutri*: paſſivum, activa ſignificatione: ut apud Cicer. Pro Mil. 33. *Inimiciſſimum multo crudelius etiam punitus es*. Pro, *puniſti*. *Placitam paci*, quia inſigne pacis fuit. Æn. 8. 116. *Paciferæque manu ramum prætendit olivæ*. Minervæ fuit dicata, cauſam vide. G.1.14.

426. *Poma.*] *Pomus* proprie arbor eſt; *Pomum* vero, fructus: hic tamen pro arbore ſumitur.

431. *Cytiſi, tædas &c.*] De *cytiſo* frutice, qui tondetur ſaginando pecori, Ecl. 1. 79. De *tædis*, arboribus e picearum genere, Ecl. 7. 49.

434. *Salices, geniſtæ &c.*] Salices, *ſaules*. Geniſtæ, *Geneſt*: G. 2. 12.

436. *Pabula melli.*] Apibus, quæ mel conficiunt.

437. *Cytorum.*] Cytorus urbs, & mons, non Macedoniæ, ut vult Servius; ſed Galatiæ, in ora Paphlagoniæ: buxo fertilis. Unde Ovid. M. 4. 312. *Sæpe Cytoriaco deducit pectine crines*: id eſt, *buxeo*.

438. *Nariciæque picis lucos &c.*] Sylvas feraces tædarum, picearum, aliarumque arborum, e quibus ſuccus erumpit; qui, ſi igne exprimitur, dicitur *pix, poix*: ſi ſponte fluit, dicitur *reſina, poix reſine*, thuri affinis. *Naricium* urbs fuit *Locrorum*, qui & ipſi dicti ſunt *Naricij*: tam ii qui Achaiæ partem incoluerunt, & dicti ſunt *Locri Ozolæ*: quam ii qui in Italia conſederunt, in confinio Brutiorum, & dicti ſunt *Epizephyrii*, ex Ozo-

Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucaseo steriles in vertice sylvæ,
Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fœtus; dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrosque cupressosque:
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, & pandas ratibus posuere carinas.
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi:
At myrtus validis hastilibus, & bona bello
Cornus: Ituræos taxi torquentur in arcus:
Nec tiliæ leves, aut torno rasile buxum,
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto:
Nec non & torrentem undam levis innatat alnus
Missa Pado: nec non & apes examina condunt
Corticibusque cavis, vitiosæque ilicis alvo.
Quid memorandum æque Baccheia dona tulerunt?

INTERPRETATIO.

non egentes rastris aut ulla cura hominum. Sylvæ ipsæ steriles in Caucaso monte, quas validi Euri semper perflant & rumpunt, exhibent alios aliæ fructus: præbent pinos, ligna utilia navibus; cedros & cupressos, utilia *domibus: ex his agricolæ tornaverunt radios rotis, & tympana plaustris; & fabricaverunt curvas carinas navibus. Salices producunt vimina, ulmi frondes: Myrtus vero commoda est ad valida hastilia, & cornus ad arma* alia: *taxi flectuntur in arcus Ituræos. Nec non tiliæ politæ, & buxus torno rasilis, accipiunt figuram & cavantur acuto ferro. Alnus quoque levis demissa in Padum, innatat aquæ currenti: apes quoque abscondunt examina* in *cavis corticibus, & in alvo ilicis cariosæ. Quid produxerunt Bacchi munera,* quod sit *dignum pari laude?*

NOTÆ.

lis oriundi, duce Evante aut Ajace.

440. *Caucaseo &c.*] De *Caucaso* monte Asiæ, Ecl. 6. 42. De *Euro*, vento orientali, G. 1. 371. Hic Caucasus, pro quolibet monte, Eurus pro quolibet vento accipitur.

443. *Domibus cedrosque cupressosque.*] Apta est utraque ædificiis, quia cariem non sentit.

444. *Hinc radios trivere rotis, & tympana plaustris.*] *Hinc*, non ad cedros & cupressos, e quibus nemo rotas fabricatur; sed ad sylvas, seu sylvestres arbores, refertur. *Radii rotarum*, sunt ligna, inter axem & rotæ circulum transversa. *Tympana*, sunt rotæ, non radiis, sed solidis tabulis factæ. *Plaustra*, vehicula rotis ejusmodi solidis imposita: qualia in sacris Cereris adhibebantur, ferendo ejus simulacro. De us G. 1. 163. *Trivere*, perfecere torno, de qua arte Ecl. 3. 38.

445. *Ratibus posuere carinas.*] *Ratis* proprie, sunt ligna inter se colligata, quæ per aquam aguntur; metaphorice sumitur pro navi perfecta. *Carina*, est trabs ima, eaque incurva, quæ totius navis fundamentum est: hinc sæpe pro infima navis alvo sumitur.

447. De *myrto* Ecl. 2. 54. De *corno*, *cornoiller*, supra, v. 34. De *taxo*, *if*, supra, v. 257. De *tilia*, *tilleul*, G. 1. 173. *Hæc buxus, vel hoc buxum*, *buis*, arbor nota, quæ propter materiæ densitatem facile tornatur & excavatur: unde *pyxidibus* cavis nomen est ab ipsa buxo, quæ Græcis est *πύξος*.

448. *Ituræos.*] Vel Ityræos. Gens est juxta Servium, e Parthia; juxta cæteros, e Syria: sagittandi arte memorabilis.

451. 452. *Alnus missa Pado.*] *Alnus*, *aulne* nota etiam arbor: *Padus*, *le Po*, nobilissimus Italiæ fluvius, de quo G. 1. 482. Hic sumitur pro quovis fluvio. *Pado*, pro, *in Padum*: ut, *It clamor cælo*, pro, *ad cælum*. De *examinibus* apum. E. 7. 13. *Ilex*, *yeuse* E. 1. 18.

Y

Bacchus & ad culpam causas dedit : ille furentes
Centauros leto domuit, Rhœtumque, Pholumque,
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas ! quibus ipsa procul discordibus armis
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam;
Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreiaque æra;

INTERPRETATIO.

Bacchus occasiones etiam præbuit peccandi : ille morte affecit furiosos Centauros, & Rhœtum, & Pholum, & Hylæum minantem Lapithis magno poculo. O felices agricolas, si cognoscerent suam felicitatem : quibus terra ipsa æquissima producit ex se victum parabilem, longe a bellis discordibus. Si domus alta portis superbis non emittit ex totis ædibus magnam multitudinem hominum *mane salutantium : si illi non appetunt limina variata pulchra testudine, & vestes distinctas auro, & æra Corinthia;*

NOTÆ.

456. *Centauros &c.*] *Centauri* & *Lapithæ* vicini sunt populi Thessaliæ : hi Pindum & Othryn; illi Pelion montem incolentes : utrique artis equestris inventores, unde Centauros semiviros & semiequos esse fabulæ ferunt. Lapitharum rex Pirithous, cum Hippodamiam uxorem duceret; Centauri, sponsam ipso nuptiarum die rapere aggressi, a Theseo & Hercule amicis Pirithoi, cæterisque Lapithis ingenti clade inter ipsa pocula affecti sunt. Centaurorum præcipuos, e veteribus Poetis, commemorat Virgilius : Rhœtum, Pholum, & Hylæum. Pro *Rhœto*, aliqui *Rhœcum* legunt: & vero sic apud Callimachum aliosque legitur. De *cratere*, Ecl. 5. 68.

458. O *fortunatos &c.*] VII. PARS & ultima : *Digressio de vitæ rusticæ felicitate.* I. Ejus commoda præfert commodis urbanæ vitæ, v. 461. II. Proximam facit literarum & philosophiæ studiis. v. 475. III. Præfert quibuslibet aliis hominum studiis, v. 495. IV. Hujus vitæ antiquitatem a primis Italiæ colonis, primisque hominibus repetit, v. 532.

462. *Mane salutantum &c.*] Mos apud Romanos, ut clientes magno numero patronos salutatum venirent prima luce; imo etiam aliquando lucem officio prævenirent, ut patet ex Sallustio in Catil. *Undam* exprimit multitudo populi exeuntis: dum alius alium, quasi fluctus fluctum trudit. *Vomit*, metaphora antiqui usus in eam rem : unde *vomitoria* dicebantur in amphitheatris aditus illi, per quos populus confertim ingrediens in sedilia sese effundebat.

463. *Testudine postes.*] Portas intelligit, vel in testudinem, id est fornicem, arcuatas: vel tectas conchis testudinis Indicæ, in laminas sectis. *De testudinibus, tortues*, ita Plin. l. 9. 10. *Testudines tantæ magnitudinis Indicum mare emittit, ut singularum superficie habitabiles casas integant : atque inter insulas rubri præcipue maris his navigant cymbis. In mari conchyliis vivunt; tanta oris duritia, ut lapides comminuant : in terram egressæ, in herbis pariunt ova, avium ovis similia, ad centena numero : eaque defossa extra aquas, incubant noctibus.* Tum cap. 11. *Testudinum putamina secare in laminas, lectosque & repositoria his vestire Carbilius Pollio instituit, prodigi & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.*

464. *Illusasque auro vestes &c.*] *In quibus artifex ludens, auro aliqua depinxit*, inquit Servius.

464. *Ephyreiaque æra.*] Quinque syllabarum vox : apud Lucanum etiam quatuor, *Ephyrea* : l. 6. *Insedit castris Ephyreaque mœnia servat* : id est Corinthia : Corinthus enim, *Ephyra* dicta est, ab Ephyra nympha. Urbs

Alba nec Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
At secura quies, & nescia fallere vita,
Dives opum variarum; at latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
Non absunt: illic saltus, ac lustra ferarum,
Et patiens operum parvoque assueta juventus,
Sacra Deum, sanctique patres: extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.

INTERPRETATIO.

si apud illos *lana non tingitur Assyrio colore, & usus olei sinceri non depravatur casia. Tamen* apud illos non deest *quies tuta, & vita nescia decipere, affluens variis opibus: tamen otia in amplis fundis, & antra, & vivi lacus, & umbrosi campi non desunt: illic* sunt *sylvæ, & latibula ferarum, & juventus patiens in laboribus parvoque assueta, & ceremoniæ Deorum, & venerandi parentes. Justitia abiens e terra ultimo inter illos posuit pedem.*

NOTÆ.

est Achaiæ, sita in medio Isthmi Peloponnesiaci, qui Corinthiacus ideo dicitur: duobus inclita portubus, quorum *Lechæus* Ionio, *Schœnus* Ægeo mari imminet: unde Corinthum *bimarem* appellat Horat. Od. l. 2. 6. 2. Arcem habuit altissimam *Acrocorinthum* nomine. Capta est & incensa, a L. Mummio consule. Æs porro Corinthium magno in pretio fuit, & ad vasa expetitum: cujus pretii causa hæc affertur a Floro l. 2. 6. *Quantas opes & abstulerit & cremaverit hinc scias: quod quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur incendio superfuisse comperimus: nam & æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria: quia incendio perustis plurimis statuis atque simulacris, æris, auri, argentique venæ, in commune fluxere.* Æri tamen huic fuisse pretium etiam ante Mummianum incendium, probat ex Homero Cerdanus, aliisque argumentis Germanus.

465. *Alba nec Assyrio &c.*] Quadruplex est Syriæ divisio. Syria, Assyria, Cœlesyria, & Leucosyria. Phœnicia vero & Tyrus, sunt in Cœlesyria: in Phœnicia autem & circa Tyrum inventa est purpura primum, e conchis expressa. *Venenum*; ut & φάρμακον Græcis, ambiguæ significationis est: & significat quicquid naturam rerum immutat, in bonam malamque partem; adeoque & colores, quibus lana fucatur.

466. *Casia.*] Casiam triplicem distinximus Ecl. 2. 49. De prima specie haud dubie hic intelligendus poeta: qua oleum ad majores delicias conditum fuisse puto, *de la canelle.*

469. *At frigida Tempe.*] *Tempe*, pluralis numeri, ac neutrius gen. amœnissima vallis fuit in Thessalia: cincta montibus Ossa, Pelio, & Olympo: Peneo fluvio interfusa. Ab ea valle, multæ amœnitate pares eo quoque nomine insignitæ sunt: sic in Sicilia posuit Ovid. Fast. 4. 475. *Heloria Tempe.* Statius in Bœotia, Theb. 1. 486. *Theumesia Tempe.* Hic Virgilius amœna quælibet loca intelligit. Nomen, a *τέμνος lucus, saltus*; quod Æoles deformarunt in *τέμπεα*.

471. *Saltus ac lustra ferarum.*] De *saltibus*, vide Ecl. 6. 56. De *lustris*, quæ sunt ferarum in sylvis cubilia, puto magis adhærendum Festo quam Servio. Festus derivat a *luo*: unde metaphorice *lustra* dicuntur popinæ & lupanaria, ubi ventri ac desidiæ opera datur. Servius deducit ab *umbra*, quia loca illa parum *illustrantur*. Stat pro Festo Vossius in Etym.

474. *Justitia excedens.*] Astræa, de qua Ecl. 4. 6.

Me vero primum dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti perculsus amore,
Accipiant, cœlique vias & sidera monstrent,
Defectus Solis varios, Lunæque labores:
Unde tremor terris: qua vi maria alta tumescant
Obicibus ruptis, rursusque in seipsa residant:
Quid tantum Oceano properent se tingere Soles
Hyberni: vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
Rura mihi & rigui placeant in vallibus amnes,
Flumina amem, sylvasque inglorius: o ubi campi,
Sperchiusque, & virginibus bacchata Lacænis
Taygeta! o qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, & ingenti ramorum protegat umbra!

INTERPRETATIO.

ME vero teneant præ cæteris dulces Musæ, quarum fero res sacras, magno earum amore captus: & doceant me *circulos cæli, & sidera, & diversas eclipses Solis, & eclipses Lunæ: unde motus terræ* oriatur *qua virtute altum mare turgescat, superato alveo, ac deinde in seipsum recurrat. Qua de causa Sol hyemalis ita properet se lavare* aquis Oceani: *vel quæ mora retardet noctes æstivas. Si vero sanguis frigidus circumfusus cordi impediat, quominus possim penetrare hæc secreta naturæ; placeant mihi rura, & fluvii in vallibus decurrentes: amem fluvios & sylvas, sine* ulla alia *gloria.* O *ubi* sunt *campi, & Sperchius* fluvius, *&* mons *Taygetus frequentatus a puellis Spartanis* Io, *quis me transferet in valles gelidas Hæmi* montis, *& operiat magna umbra ramorum.*

NOTÆ.

475. *Musæ.*] Profitetur se literarum studia præferre agriculturæ: si tamen his studiis minus se idoneum sentiret, ad hoc alterum vitæ genus abiturum: unde secundum agriculturæ locum videtur hic tribuere: tamen versu 490. in æquo felicitatis gradu genus utrumque constituit. *Musæ*] Non hic solius carminis præsides: sed literarum omnium, earum præcipue quæ ad cœlestia pertinent, quibus præest *Urania*.

476. *Quarum sacra fero.*] Poetæ Musarum se sacerdotes appellant. Ita Horat. Od. l. 3. 1. *Carmina non prius audita, Musarum sacerdos, virginibus puerisque canto.* Sacerdotum est *sacra ferre*, administrare, ac ducere.

481. *Quid tantum Oceano &c.*] Hyemem & æstatem significat: & sensus est: Quæ causa sit, cur dies hyberni tam sint in occasum præcipites: & quæ mora noctes æstivas detineat, ac retardet. *Soles* dixit, pro *dies*, plurali numero: quemadmodum G. 1. 66. *Pulverulenta coquat maturis Solibus æstas.*

484. *Frigidus obstiterit, &c.*] *Secundum physicos, qui dicunt stultos homines esse frigidioris sanguinis; prudentes, calidi. Unde & senes, in quibus jam friget; & pueri, in quibus necdum calet, minus sapiunt.* Ita Servius. *Præcordia* proprie sunt membranæ cordi prætensæ: Græci vocant διάφραγμα. Supra præcordia sunt pulmones, & cor: infra, jecur & lien. Sæpe tamen sumuntur pro *exti*s omnibus, hic & alibi præcipue pro *corde*, sæpe pro ipso *animo*.

487. *Sperchiusque &c.*] *Sperchius*, Thessaliæ fluvius, e Pindo monte, in Malliacum sinum rapide fluens: hodie *Agriomela*. *Taygetus*, plural. *Taygeta*, mons Laconiæ, Spartæ & Amyclis imminens, venatione & Bacchi orgiis celebris: unde *Virginibus bacchata Lacænis*: idest, frequentata a

Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes & inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari.
Fortunatus & ille, Deos qui novit agrestes,
Panaque, Sylvanumque senem, Nymphasque sorores.
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit, & infidos agitans discordia fratres,
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;
Non res Romanæ, perituraque regna: neque ille,

INTERPRETATIO.

FElix ille est, *qui potuit discere causas rerum*, & qui *posuit sub pedibus omnem timorem & tumultum Acherontis avari. Sed felix quoque* est *ille, qui colit Deos rusticos, & Pana, & senem Sylvanum, & Nymphas sorores. Ille non movetur, nec fascibus populi, nec purpura regum, nec dissentione quæ turbat infidos fratres, nec Daco, qui descendit a Danubio conjurato; nec negotiis Romanorum, nec regnis perituris: neque ille....*

NOTÆ.

Laconiæ mulieribus, quæ illic Bacchantium cultu interdum ludebant. *Hæmus*, mons Thraciæ, de quo G. 1. 492. Per loca illa, alia quælibet intellige, fertilitate & amœnitate nobilia.

490. *Felix qui &c.*] Videntur hi versus geminam philosophiæ partem distinguere: primus *physicam*, sive naturalem, quæ rerum causas investigat: alii ethicam, sive moralem, quæ tota est in temperandis hominum motibus, & consectanda beatitate: beatitas autem in voluptate a plerisque veterum constituebatur: nocet porro voluptati metus fati & inferorum.

492. *Acherontis avari.*] *Acheron*, inferorum fluvius, Titanis & Terræ filius, detrusus a Jove ad inferos, quod sitientibus in bello gigantibus potum præbuisset. Nomen ab *α privativo*, & *χαίρω gaudeo*. *Avarus* dicitur, quia inferi rapiunt omnia.

493. *Deos agrestes, Panaque, &c.*] De Diis agrestibus Ecl. 6. in notis ad argum. De *Pane* Ecl. 2. 31. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Nymphis sororibus*, puta *Dryadibus* aut *Napæis* &c. Ecl. 2. 46.

495. *Non populi fasces, non &c.*] Neque movetur Romanorum honoribus: neque barbarorum regum. Romanos honores, per *fasces*; barbaros, per *purpuram* significat. *Fasces*, erant fasciculi virgarum, quibus erat obligata securis, ita ut ferrum in summo extaret: insignia fuere magistratuum apud Romanos. Dicuntur *fasces populi*, quia populi suffragiis magistratus eligebantur in comitiis. Fasces habebat Dictator XXIV. Consul XII. Prætores provinciales VI. Prætores urbani II. Præferebantur a *lictoribus*, quorum nomen a *ligando*: quia reos ligabant, feriebantque virgis e fasce detractis, ut est apud Gell. l. 12. 3.

497. *Dacus ab Istro.*] *Daci*, nunc *Transylvani*, *Moldavi*, & *Valachi*, olim feræ gentes & Romanis infestæ, intra Carpaten montem, a Septentrione; & Istrum fluvium, a meridie: ad usque Istri ostia porrectæ. *Ister* sive *Danubius*, fluvius Europæ maximus. Oritur ex Abnoba monte in comitatu *Bar*, prope Villingam oppidum Sueviæ: deinde auctus fluviis 60. navigabilibus, in Pontum Euxinum influit ostiis sex, quorum duo tantum jam navigabilia sunt, cæteris arena clausis. Danubius olim vocatus ab ortu, ad usque Axiopolim urbem Mysiæ; quo loco Jster appellabatur: unde proprie Jster a Virgilio hic dicitur: & Dacus usurpatur pro quolibet hoste barbaro Romani imperii, cujus olim terminus ab ea parte Jster fuit.

498. *Non res &c.*] Opponit Romanum imperium, regnis cæteris; quæ vocat *peritura*, ut Romanam æternitatem notet.

Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit: nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas & limina regum.
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
Ut gemma bibat, & Sarrano dormiat ostro:
Condit opes alius, defossoque incubat auro:
Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) plebisque patrumque
Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum,

INTERPRETATIO.

aut cum angore miserescit pauperis, aut invidet diviti. Colligit fructus quos rami, quos agri ipsi volentes ultro producunt: nec cognoscit leges duras, & tumultuosum forum, aut tabularia populi. Alii agitant remis mare profundum, & currunt ad militiam: pervadunt in aulas & domos regum. Hic intentat ruinam urbi & miseris domibus, ut bibat in poculo gemmeo, & dormiat in purpura Tyria: alius occultat divitias, & incumbit auro defosso: alius obstupescit mirabundus ad rostra: alium percellit hiantem plausus plebis & senatus in theatro, nam iteratur: alii gaudent tincti sanguine fratrum,

NOTÆ.

499. *Aut doluit miserans &c.*] Loquitur e Stoicorum sententia, qui motus omnes animi atque affectus, veluti morbos & vitia, ex homine sublatos volebant ad bene beateque vivendum. Ac speciatim patet misericordiam excludi a Seneca ex animo sapientis, lib. 2. de Clement. c. 5. *Quemadmodum religio Deos colit, superstitio violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes boni præstabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis: itaque pessimo cuique familiarissima est.*

502. *Populi tabularia.*] *Tabularium* Romæ locus fuit, in quo publica omnia instrumenta de prædiis, vectigalibus, portoriis, reditibusque aliis publicis, servabantur in tabulis. Erat autem in atrio Libertatis. Livius, l. 43. *Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt se prius quicquam negotii publici gesturos, quam judicium populi de se factum esset.*

505. *Hic petit &c.*] Eos carpit, qui opes e domitarum urbium ruinis colligunt. De *Penatibus* Æ. 2. 717.

506. *Sarrano dormiat ostro &c.*] Purpura quæ fit e sanie *ostrei* sive conchylii, qui *murex* appellatur, Phœnicum lingua *Sar*: unde Tyrus, urbs Phœniciæ, horum piscatu celebris, dicta est prius *Sarra*; & color purpureus, *Sarranus & Tyrius*. Distinguunt tamen plerique purpuram piscis sive ostreum, a murice: hæc tamen a poetis vulgo promiscue usurpantur. Purpura alia rubra, alia violacea, alia dibapha, id est bis tincta, a *δὶς bis, & βάπτω tingo.*

508. *Hic stupet attonitus rostris &c.*] Notat studium audiendi oratores, vel orandi e suggestis, quæ *rostra* dicebantur. Nam ex Livio l. 8. cum *Antiates*, gens Latii maritima, cujus caput *Antium*, victi a Romanis & classi spoliati essent, naves eorum partim in navalia subductæ, partim incensæ sunt: servatisque rostris, id est, eminentibus illis proræ partibus, quæ ferro aut ære armabantur; placuit in foro suggestum ex iis adornari, unde cum populo ageretur.

509. *Per cuneos, geminatur enim &c.*] Notat studium spectaculorum: in quibus plausus, non a sola plebe, sed etiam a senatoribus ipsis dabatur, adeoque geminabatur. *Cunei* sedilia sunt theatrorum, de quibus supra, v. 381.

Exilioque domos & dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub Sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam, parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos.
Nec requies; quin, aut pomis exuberet annus,
Aut fœtu pecorum, aut Cerealis mergite culmi:
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hyems, teritur Sicyonia bacca trapetis:
Glande sues læti redeunt: dant arbuta sylvæ:
Et varios ponit fœtus autumnus: & alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati:
Casta pudicitiam servat domus: ubera vaccæ
Lactea demittunt: pinguesque in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hœdi.
Ipse dies agitat festos: fususque per herbam,
Ignis ubi in medio & socii cratera coronant,
Te libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo:

Interpretatio.

& relictis domibus & gratis liminibus abeunt in exilium, & quærunt patriam suppositam alii Soli. Agricola autem *vertit terram eurvo aratro:* inde est *labor anni*; *inde alit patriam & parvos nepotes*; *inde* alit *armenta boum, & juvencos, qui* id labore *meruerunt. Nec cessat, donec annus abundet, vel pomis, vel fætu pecudum, vel manipulis spicarum Cerealium: & oneret sulcos proventu, & superet horrea.* Postquam *hyems venit, oliva Sicyonia premitur torcularibus: redeunt porci saginati glandibus: sylvæ præbent poma sylvestria: & autumnus deponit varios fructus & alte racemi dulces coquuntur in apertis collibus. Interea dulces nati pendent ad oscula: casta domus servat pudicitiam: vaccæ demittunt mammas plenas lacte: & pingues hædi in herba fertili certant invicem oppositis cornibus. Ipse* agricola *celebrat dies festos: & stratus in herba, ubi ignis* est *in medio, & socii implent pocula, te invocat, o Bacche, vinum effundens* tibi: *& proponit custodibus gregis certamina celeris jaculi in ulmo:*

Notæ.

517. *Cerealis mergite culmi.*] *Hae merges*, Virgilio videtue esse manipulus spicaeum, ut explieat Servius. Plinio tamen l. 18. 30. videtue esse furca colligendis apta manipulis: qua significatione dieitue etiam *merga, æ*, a Columella, & Festo.

519. *Sicyonia bacca trapetis.*] *Sicyone*, uebs fuit in Laconia, ferax oleis. *Trapes*, sive *trapetum*, mola est, sive torculae olei.

520. *Arbuta.*] Proprie sunt fructus *arbuti* arboris, *arboisier*, de qua Ecl. 3. 82. Hic foete pro baccis omnibus sylvestribus usurpantue.

522. *Mitis in apricis &c.*] Matueescit Solis ardoee. De loeo *aprico*, id est, Soli exposito, vide Ecl. 9. 49.

528. *Cratera coronant.*] Non eoronant floribus, sed vino: quod ad summam usque poculi oeam, ac veluti eoronam, infunditur. Docet Athenæus l. 15. ex Aristotele. Οτι ὐδὲν κολοβὸν προσφέρειν τοῖς θεοὺς, ἀλλὰ τέλεια, &c. *Nihil mutilum esse offerendum*

Corporaque agresti nudant prædura palæstra.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus & frater: sic fortis Etruria crevit:
Scilicet & rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, & ante
Impia quam cæsis gens est epulata juvencis;
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

INTERPRETATIO.

& nudat robusta eorum *corpora ad luctam rusticam. Sic vitam instituerunt olim antiqui Sabini, sic Remus, & frater* ejus Romulus: *sic crevit generosa Thuscia: atque adeo Roma evasit pulcherrima mundi, & una circumcinxit sibi muris septem montes. Aureus quoque Saturnus ducebat hanc vitam in terris, ante imperium Iovis Cretensis, & antequam scelerati homines vescerentur occisis bobus. Nondum etiam* homines *audiverant inflari tubas, nondum gladios sonare impositos duris incudibus. Sed nos decurrimus campum longitudine immensum: & jam tempus* est *liberare* jugo *fumantia colla equorum.*

NOTÆ.

Diis, sed integra & perfecta: plenum vero perfectum est: coronare autem, plenitudinem quandam significat. Citatque Homerum: Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο. *Juvenes vero crateras coronaverunt potu.*

531. *Palæstra.*] Lucta: Græca vox παλαίστρα. radix πάλλω *agito*, propter corporis in ea agitationem.

532. *Sabini.*] Romæ vicini, Apennini jugis circumvallati: quorum conjuges in ludis Romani rapuerunt.

533. *Hanc Remus & frater &c.*] Remus & Romulus, fratres, Romæ conditores, Iliæ & Martis filii: de iis Æ. 8. 630.

533. *Sic fortis Etruria.*] Thuscia: a Latio, Tiberi; a Liguribus, Macra fluvio, divisa: hujus incolæ dicti etiam Tyrrheni.

535. *Septemque ..... muro circumdedit arces.*] *Arces*, vel loca munita sunt; vel potius, montes, rupes: ut G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* Et vero *arx* probabilius derivatur ab ἄκρα, *cacumen, vertex*: quanquam inepte Solinus derivat ab *Arcadibus*, qui primi in excelsa parte montis habitarunt; nec multo melius Varro ab *arcendo*, Servius ab *arcano*. Porro septem Romæ colles inclusi muro fuere: Palatinus, nunc *palazzo maggiore*; Quirinalis, *monte cavallo*; Cælius, *monte di S. Giovanni Laterano*; Capitolinus, *Campidoglio*; Aventinus, *monte di S. Sabina*; Esquilinus, *monte di S. Maria maggiore*; Viminalis denique; quibus septem, additi deinceps fuerunt Janiculus collis, *montorio*; & Vaticanus.

536. *Dictæi regis, & ante impia quam &c.*] Antequam regnaret Jupiter, qui educatus est in Dictæo monte Cretæ insulæ, G. 4. 152. Id est, aurea ætate; cum homines nondum animalium carne, sed solis terræ fructibus vescerentur. *De Saturno*, & *aurea* ætate, Ecl. 4. 6.

541. *Sed nos &c.*] Hunc librum, ut & priorem, allegoria terminat ab equis petita: quæ significat, sibi quiescendum, ad recreandas vires, solvendosque equos, qui suo currui alligati secum spatium illud confecerant.

P. VIRG.

GEORGICORUM

LIBER III.

ARGUMENTUM.

Exordium tria continet: invocationem Deorum, qui pabulo & pecorum pastui præsident: deinde laudes Octaviani; quæ pars exordii huic libro videtur attexta, post absolutum Georgicorum opus, ut jam diximus G. 2. v. 171. Denique invitationem Mæcenatis, cujus jussu susceptum id operis fuiße, rursus testatur. Sequuntur præceptiones de cultura pecorum, quatuor in partes distinctæ. I. Agit de bobus & equis, alternatim. II. De ovibus & capris. III. De canibus. IV. De rebus pecori infestis; nempe serpentibus, scabie, febri, ac peste: quæ pestis descriptio epilogi locum obtinet. Sparsæ sunt præterea toto libro fusiores quædam, oblectationis causa, descriptiones; quasi quædam diverticula. Talis est descriptio cursus equestris, v. 103. Asili sive œstri, v. 146. Taurorum amantium, v. 217. Furiarum amoris, v. 242. Scythicæ hyemis, v. 349.

TE quoque magna Pales, & te memorande canemus
Pastor ab Amphryso: vos sylvæ, amnesque Lycæi.
Cætera quæ vacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?

INTERPRETATIO.

TE etiam cantabo, o magna Pales; & te, o pastor memorabilis ob Amphrysum; & vos, o sylvæ, & flumina Lycæi. Cætera omnia argumenta, *quæ delectare* possent *animos otiosos, jam pertractata sunt. Quis nescit, aut Eurystheum severum, aut altaria infamis Busiridis?*

NOTÆ.

1. *TE quoque magna Pales.*] Dea pastorum & pabuli, cui sacra lacte fiebant: & festa celebrabantur *Palilia*, 12. Kal. Maii: quo die Romulus urbem fundavit. Aliqui tamen alio festa illa referunt: & Varro numen illud vult esse masculini generis.

2. *Pastor ab Amphryso.*] *Amphrysus*, fluvius Thessaliæ, circa quem Apollo greges pavit Admeti, regionis illius regis: vel ipsius regis amore captus, juxta Callimachum in hymno; vel juxta alios, eidem addictus in servitutem a Joue, propter interfectos Cyclopas, qui fulmina Joui fabricaverant, ad occidendum, vel Phaetonta, vel Æsculapium, utrumque filium Apollinis. Ideo dicitur *memorandus ab Amphryso*: id est, ob Amphrysum: quia ob operam, ejus in ripis Admeto exhibitam, dictus est *Apollo Nomius*, a νομὴ *pascuum*.

2. *Sylvæ, amnesque Lycæi.*] Loca quælibet intelligit pascuis abundantia: quales sunt in Arcadia sylvæ, & fontes, amnesque *Lycæi* montis, de quo Ecl. 10. 15.

4. *Eurysthea durum.*] Mycenarum regem: qui Junonis odio obsequens, Herculem, oraculi jussu sibi subditum, difficillimis periculis objecit: e quibus evasit victor. De *Hercule Æ.* 5. 414. & 8. 287.

5. *Illaudati Busiridis aras.*] Regis Ægyp-

Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos,
Hippodameque? humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum (modo vita supersit)
Aonio rediens deducam vertice Musas:
Primus Idumæas referam tibi Mantua palmas:
Et viridi in campo templum de marmore ponam

INTERPRETATIO.

Cui non dictus est *Hylas puer, & Delos Latonia, & Hyppodame, & Pelops notabilis humero eburneo, ac peritus* artis *equestris? Tentanda est* mihi *via, qua possim attollere me etiam e terra, & victor volare per ora hominum. Ego primus rediens e Bœotiis montibus deducam mecum Musas in patriam, dummodo vita duret* mihi. *Primus reportabo tibi palmas Idumæas, o Mantua: & ædificabo in campo viridi templum e marmore*

NOTÆ.

ti, qui cum hospites ad aras immolaret, ad eas ipsas cum Amphidamante filio & ministris occisus est ab Hercule, cui struebat easdem insidias. *Illaudati.*] Illaudabilem, in quo nihil est laude dignum, ac proinde summa sunt omnia vitia. Sic vulgo *invictus*, sumitur pro *invincibili*, quod non est in usu, ut notat Turneb. l. 4. 17. Videturque Virgilius carpere Isocratem, Græcum oratorem, qui scripsit, quam adhuc habemus, laudationem Busiridis. *Latona* filia Cœi Titanis, cum esset a Jove compressa, & a Junone toto orbe pelleretur, immisso Pythone serpente: in insula *Delo*, quæ statim e mari Ægeo emersit, enixa est Dianam & Apollinem. Vide Ecl. 3. 67.

7. *Hippodameque,*] Vel Hippodamia, filia Œnomai regis Elidis & Pisarum: qui cum ex oraculo se a genero occidendum esse accepisset: equis confisus velocissimis, qui ex ventorum flatu creati erant, curule certamen filiæ procis proposuit, ea lege; ut qui vinceret, filiam obtineret; qui vinceretur, mortem subiret. Igitur tredecim victis & occisis, Pelops Myrtilum Œnomai aurigam pretio corrupit, ut currui fragilem axem subjungeret, aut obicem axi non adjiceret. Quo pacto Œnomaus e curru concidit, membrisque casu collisis mortuus est. Pelops Hippodamia potitus est, & Myrtilum perfidiæ mercedem contumeliosius exigentem, in Ægeum mare præcipitem dedit, cujus illa pars ideo *Myrtoum* mare dicta est. *Pelopis* pater Tantalus fuit Phrygiæ rex: qui cum Deos excepisset hospitio, eorumque numen explorare vellet, suum hunc filium iis epulandum dedit; a cujus esu cæteri abstinuerunt, excepta Cerere, quæ humerum ejus absumpsit. Jupiter eum suscitavit, humerumque ei restituit eburneum: Tantalus ob id scelus perpetua siti ac fame in inferis cruciatus fingitur, præsentibus epulis coactus abstinere. Pelops deinde non Elide tantum, sed tota peninsula potitus, eam suo nomine *Peloponnesum* vocavit. Dicitur hic *acer equis*: propter victum equestri, sive curuli certamine, Œnomaum.

10. *Primus ego in patriam &c.*] Certe hanc laudem tribuit Ennio Lucret. l. 1. 117. *Ennius ut noster cecinit, qui primus amœno detulit ex Helicone perenni fronde coronam, per gentes Italas &c.* Igitur non significat Virgilius se primum omnium Græcas Musas deducturum in Italiam, sed in agrum Mantuanum; non enim primus ex Italis, sed primus ex Mantuanis fuit, qui laude poeseos insigniter floruerit. *Aonio vertice.*] Helicone, monte Bœotiæ, quæ Aonia prius dicta est. Ecl. 6. 65. De *Musis* Ecl. 3. 60.

12. *Primus Idumæas &c.*] Speciem pro genere: Idumæas, id est, nobiles palmas: quales nascuntur in *Idume*, sive *Idumæa*, Syriæ regione, ab *Edom* filio Esau sic

Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, & tenera prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego, & Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus & crudo decernet Græcia cestu.

INTERPRETATIO.

juxta aquam, ubi magnus Mincius errat lentis flexibus, & tegit marginem *riparum tenera arundine In medio* templo *mihi erit Cæsar, & templum occupabit. Ejus in honorem ego victor, & spectabilis in purpura Tyria, impellam juxta fluvium centum currus actos quatuor equis. Omnis Græcia relinquens Alpheum, & sylvas Molorchi, meo jussu certabit cursu, & duro cestu.*

NOTÆ.

dicta. Attingit morem victorum Olympicis ludis: qui sua præmia referebant patrias in civitates; in quas triumphali pompa invehebantur, fruebanturque deinceps vectigalibus totam in vitam e republica constitutis.

15. *Mincius.*] Fluvius Mantuam alluens, *Menzo.* Ecl. 7. 13.

16. *In medio &c.*] Promittit multa, in honorem Octaviani. I. *Templum.* II. *Ludos Olympicos, & Nemeæos*, Græco more. III. *Supplicationes cum Deorum statuis.* IV. *Sacrificia.* V. *Ludos theatrales.* VI. *Trophæa, imagines & statuas*: quæ victorias ejus, totumque genus repræsentent. *Mihi Cæsar erit.*] De hac forma loquendi, vide G. 1. 343.

17. *Victor ego, & Tyrio, &c.*] Victor poetarum omnium Græcorum: quam victoriam explicat more, tum Romano, tum Græco. Romano quidem, juxta quem bello victores purpura vestiti quadrigis invecti triumphabant; Græco vero, juxta quem victores ludis Olympicis palmam manu, coronam capite, gestabant: unde supra dixit; *referam tibi Mantua palmas*: & infra v. 21. *Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ &c.* De *Tyrio ostro*, sive purpura, G. 2. 506.

18. *Centum quadrijugos &c.*] Vel more poetarum, *centum* dixit, pro magna multitudine. Vel alludit ad pompam Circensium ludorum, in quibus die uno fiebant viginti quinque curruum missus: id est emissiones curruum e repagulis & carceribus: singulis autem missibus quatuor currus exibant, singuli, pro sua factione, suis distincti coloribus; quatuor enim erant factiones; rubra; alba; prasina, sive viridis; & veneta, sive cærulea. Igitur centum currus Virgilii, missus indicant viginti quinque, seu Circensem unius diei pompam. Circenses autem ludi, cursus equestres Olympicos imitabantur.

18. *Ad flumina.*] Veteri instituto: nam ante Circorum fabricam, *in litore fluminis Circenses agitabantur: in altero latere positis gladiis, ut ab utraque parte esset ignaviæ præsens periculum*: inquit Servius. Non tamen dicti sunt *Circenses*, nisi ex quo Tarquinius Priscus iis edendis extruxit *Circum*: ita appellatum, quod orbicularis, seu circularis esset figuræ, longior tamen quam latior.

19. 20. *Cuncta mihi &c.*] Significat venturam esse Græciam ad suos ludos, patriis contemptis, quasi vilioribus. Quatuor autem erant in Græcia ludi, sive certamina insignia. *Olympica, Pythia, Isthmia, & Nemeæa.* I. *Olympica*, instituta sunt ab Hercule, in honorem Jovis: postquam Hercules Augeam regem Elidis occidisset: fraudatus ab eo mercede pacta, propter stabulum a triginta annorum fimo repurgatum. Victores corona donabantur ex oleastro, vel olea. Constabant autem ludi illi pentathlo, sive quintuplici certamine, cestu, cursu, saltu, disco, & palæstra: durabantque quinque dies, & quinto quoque anno celebrabantur: unde spatia quatuor annorum, duas inter ludorum illorum celebrationes interjecta, *Olympiades* appellata sunt. II. *Pythia*: fiebant in Pythio, Macedoniæ loco: in honorem Apollinis, ob cædem Pythonis serpentis; unde Apollo *Paean* dictus

Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Dona feram: jam nunc solemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos:
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.

INTERPRETATIO.

Ego decoratus frondibus tonsæ oleæ circa caput, proponam præmia. Jam nunc juvat ducere ad templa solemnes pompas, & videre mactatas victimas: vel videre, quomodo scena mutatur conversa facie, & quomodo Britanni intexti attollant aulæa purpurea.

NOTÆ.

est, a *παίειν ferire*, quod sagittis serpentem percussisset: indeque carmen in ipsius & cæterorum deinde Deorum laudem, vocatur *hic pæan*. Coronabantur victores lauro. III. *Isthmia*, in honorem Neptuni, a Theseo Atheniensium rege instituta, in faucibus isthmi Corinthiaci. Corona dabatur e pinu. IV. *Nemeæa*, edebantur in honorem Herculis, ob cædem leonis ab eo interfecti in sylva Nemeæa, prope Cleonas urbem Achaiæ, in Peloponneso. Corona erat ex apio. Præterea ludis omnibus victores palmam manu gestabant. Virgilius per *Alpheum*, Elidis in Peloponneso fluvium, prope Olympiam sive Pisam urbem; certamina intelligit *Olympica*: quæ ibi committebantur, ut diximus G. 1. 59. Per *lucos Molorchi*, certamina *Nemeæa*. Molorchus enim pastor fuit in agro Cleonæo, hospes Herculis, cujus in gratiam Hercules leonem Nemeæum sive Cleonæum interfecit. Certamina alia sub his duobus complectitur. *Cestus*.] Chirothecæ quædam species est, sive lori & cinguli, e corio bubulo, eoque *crudo*: quo pugiles manus & brachia ad pugnam armabant. Æ. 5. 401.

21. *Tonsæ*.] Concisis foliis apte compositæ.

22. *Ducere pompas*.] *Pompæ*, erant imagines Deorum impositæ ferculis: & alia quælibet ludorum ornamenta, quæ ad ostentationem coram populo ducebantur: in triumphis, supplicationibus, funeribus, nuptiis: præcipue tamen in *Circensibus*, ex Tertulliano de Spectac. c. 7. in quibus illa omnia *circa* metas ferebantur: unde & *Circi* nomen male deducit Varro. Ut autem *pompa* Circo maxime addicta vox est: ita *ducere*, addictum est *pompæ*: ex ipso pompæ etymo: est enim *pompa*, a *πομπῇ*; hæc autem, a *πέμπω mitto, deduco, transveho*. De pompa illa Circensi fuse Ovid. Amor. 2. 2. 43. *Sed jam pompa venit: linguis animisque favete &c. Prima loco fertur sparsis Victoria pennis, &c.* Tum Neptunus, Mars, Phœbus, Minerva, Ceres, *&c.*

24. *Vel scena ut &c.*] Scena, frons est theatri, seu pars theatri adversa spectantibus: quæ aulæis, velis, aliisque ornamentis decorata, actores tegit atque inumbrat: *σκηνὴ umbraculum*, a *σκιὰ umbra*. G. 2. 381. Scena autem illa fiebat, aut *versatilis*, aut *ductilis*. Versatilis; cum subito machinis quibusdam, ut præcipit Vitruvius, triangulis tota vertebatur, aliamque picturæ faciem ostendebat. Ductilis; cum evolutis velis & aulæis picturæ facies interior nudabatur. Utramque exprimit Virgilius.

25. *Intexti tollant aulæa Britanni*.] Singulæ voces egent explicatione. I. *Aulæa*: vela ingentia, peripetasmata, dicta sunt ab aula Attali, Pergami regis ditissimi, qui populum Romanum hæredem reliquit: primusque invenit aurum intexere, ut Babylonii colores, ex Plinio l. 8. 48. unde *Attalica* & *Babylonica* aulæa vestesque memorantur. II. *Britanni*, nunc Angli & Scoti, de quibus Ecl. 1. 67. Non ab Octaviano victi sunt, ut vult Servius; sed a Julio Cæsare: qui ex continenti Galliæ bis in eorum insulam navigavit: duabusque victoriis re bene gesta, & acceptis obsidibus, magnum servorum numerum, ac prædam reportavit: juxta Strabonem l. 4. Quæ autem legationes ab ejus insulæ principibus ad Octavianum missæ sunt, amicitiam potius, quam servitutem notant; & in posteriores annos cadunt. Ex iis igitur Julii captivis puto multos officiis theatralibus addictos esse: de quibus, ut illo tempore passim notis; hic

In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini:
Atque hic undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem,
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis:
Et duo rapta manu diverso ex hoste trophæa,
Bisque triumphatas utroque ab litore gentes.

INTERPRETATIO.

IN portis templi *sculpam in auro & solido ebore pugnam Indorum, & bella victoris Octaviani : ibidemque* sculpam *Nilum agitatum* classibus, *& longe fluentem : & columnas extructas* ex *ære navium* captarum. *Adjiciam urbes Asiæ expugnatas, & Armenos fugatos, & Parthos confidentes fugæ ac sagittis retro jactis, & spolia bis rapta manu ex diversis hostibus, & populos bis victos in utroque mari.*

NOTÆ.

sermo est. III. *Intexti.* Nempe quia Julii victoriæ in ipsis aulæis depictæ erant :& inter eas, fortasse Britannica : unde portabant vela iidem Britanni, qui in velis acu picti videbantur. IV. *Tollant* : attollant, deducant, explicent.

26. *Elephanto.*] De ebore, qui dens est elephanti, G. 1. 57.

27. *Gangaridum &c. Quirini &c.*] *Gangaridæ*, gens Indica circa Gangem. *Quirini.*] Octaviani : qui quasi alter Romulus, & alter conditor Romæ habitus est. Romulus autem Quirinus dictus est a *quiri*, quæ Sabinorum lingua hastam significat, qua semper instructus pingitur Romulus. Certum autem est agitatum fuisse in senatu, Romuline, an Augusti nomine, Octavianus donaretur. Sed peræque certum est : neque id contigisse nisi ann. u. c. 727. annis, post edita Georgica, circiter tribus : neque unquam Gangaridas ab eo victos esse. Igitur appellatur a Virgilio *Quirinus*, non publica auctoritate, sed privata adulatione : *Gangaridum* vero victor, quia M. Antonii victor ; qui ipse dolo Armenios, Ventidio duce Parthos vicerat ; Indos vero, Arabes, aliosque Asiaticos habuerat in auxiliis, ut diximus G. 2. 171. Unde patet, id quod illo loco jam probavimus, hunc quoque locum Georgicis libris jam perfectis attextum esse : quod verisimilius puto, quam id quod ab aliis dicitur ; eas nempe victorias a poeta, non ut jam relatas, sed ut aliquando referendas, vaticinio quodam poetico celebrari.

28. *Magnumque fluentem Nilum.*] Nomen pro adverbio. Sic Æ. 7. 399. *Torvumque repente clamat &c.* De *Nilo* Ægyptio flumine, G. 4. 288. & Nilus victoriam significat Alexandrinam, de M. Antonio & Cleopatra ab Octaviano relatam, anno u. c. 724.

29. *Navali surgentes &c.*] Octavianus e rostris æreis Ægyptiarum navium, dicitur quatuor columnas conflavisse : auctor Servius.

30. 31. *Niphatem, fidentemque &c.*] Per Niphatem Armeniæ montem, Armenios ipsos intelligit. De *Parthis*, diximus Ecl. 1. 62. Quomodo autem Octavianus dici possit vicisse Armenios & Parthos, vide supra, in nota ad v. 27.

32. 33. *Et duo rapta .... Bisque triumphatas &c.*] Omnes explicant *diversum hostem*, de Gangaridis & Britannis ; *utrumque litus*; de orientali, in quo sunt Gangaridæ ; & occidentali, in quo sunt Britanni. Sed male, si quidem Britannos Octavianus non vicit. Ego explico de Asiaticis Africanisque gentibus, quæ M. Antonio parebant : de gemina clade, qua M. Antonium affecit ; prima ad Actium Epiri promontorium, in Europæo litore ; altera ad Alexandriam, in Africano litore. *Rapta manu.*] Notat utrumque bellum ab Octaviano, non per legatos, ut bella fere cætera ; sed proprio Marte, propria manu, gestum esse.

Stabunt & Parii lapides, ſpirantia ſigna,
Aſſaraci proles, demiſſæque ab Jove gentis
Nomina: Troſque parens, & Troiæ Cynthius auctor.
Invidia infelix furias amnemque ſeverum
Cocyti metuet, tortoſque Ixionis angues,
Immanemque rotam, & non exuperabile ſaxum.
Interea Dryadum ſylvas ſaltuſque ſequamur
Intactos, tua Mœcenas haud mollia juſſa.
Te ſine nil altum mens inchoat: en age ſegnes
Rumpe moras: vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum:

INTERPRETATIO.

ERunt quoque ſtatuæ e marmore Pario, ſimulacra prope *animata, ſoboles Aſſaraci, & heroes familiæ deducta a Jove: & Tros pater Aſſaraci, & Apollo Troiæ munitor. Invidia infelix timebit furias, & ſeverum fluvium Cocyti, & tortos ſerpentes Ixionis, & rotam immenſam, & rupem* Siſyphi *inſuperabilem.* *Interea ſubeamus ſylvas Dryadum, & ſaltus* aliis *inaccesſos*: ſubeamus *tua mandata, o Mæcenas, non* ſane *facilia. Animus meus nihil altum incipit ſine te. Eia vero amputemus pigras moras: Cithæron vocat* nos *magno clamore, & canes Taygeti, & Epidaurus domitrix equorum:*

NOTÆ.

34. *Parii lapides.*] Marmora candida e Paro inſula, quæ una eſt e Cycladibus in mari Ægeo. Hos lapides etiam *lychnites*, ſive lucernarios, dictos eſſe teſtatur Plinius l. 36. 5. *quoniam ad lucernas in cuniculis caederentur*: propter cuniculorum, ſive cavernarum illarum obſcuritatem.

35. *Aſſaraci proles &c.*] Gentis Juliæ ſeriem & originem indicat. Hic autem fuit ordo. *Jupiter. Dardanus*, hujus filius ex Electra Atlantis filia. *Erichthonius.* Hic ſcindit ſe familia duas in partes, per duos Erichthonii filios, *Ilum & Aſſaracum. Ilus* enim genuit *Laomedontem*, hic *Priamum. Aſſaracus* vero habuit *Capyn*, hic *Anchiſen*: Ex *Anchiſe & Venere, Æneas, Aſcanii* ſive *Iuli* pater, qui auctor fuit gentis Juliæ.

36. *Troiæ Cynthius auctor.*] Apollo, natus in inſula *Delo*; ubi mons eſt *Cynthus*, Ecl. 6 3. Troiæ mœnia extruxit, regnante Laomedonte. Vide G. 1. 502.

37. *Invidia &c.*] Eorum ſupplicium notat, qui Octaviani laudibus obtrectabant: quales multi ad id uſque tempus Romæ fuerant; e veteribus Sext. Pompeii, aut M. Antonii amicis.

38. *Cocytum &c.*] Cocytus, inferorum fluvius, e Styge profluens, a *κωκύειν gemere.*

38. *Ixionis angues.*] Ixion, Phlegyæ Lapitharum in Theſſalia regis, filius: cum ob cædem ſoceri ſui Deïonei inexpiabilem vagaretur, aſſumptuſque in cœlum, & expiatus a Joue eſſet: Junonis amore percitus, ex nube, quam ei Jupiter pro Junone obtulerat, Centauros genuit. Apud homines deinde cum ſuos & Junonis amores quaſi veros jactaret: fulmine dejectus ad inferos, ibique rotis anguibus alligatus eſt rotæ, cujus perpetuo circumactu torquetur.

39. *Non exuperabile ſaxum.*] Siſyphi ſupplicium ſignificat. Is filius Æoli, cum Atticam latrociniis infeſtaret, occiſus eſt a Theſeo Athenarum rege: cujus in gratiam finxere Græci, Siſyphum apud inferos huic addictum pœnæ; ut in montis verticem ſaxum provolvat, & continuo inde gravitate ſua devolutum, continuo revolvat.

40. *Dryadum &c.*] E. 2. 46. *Saltus.*] Ecl. 6.56. *Mæcenas.*] In argumento Georg.

42. *En age &c.*] Mœcenatem compellat, ut ſine mora ſecum opus aggrediatur; id eſt, ſibi faveat; nam *Te ſine nil altum &c.*

43. 44. *Cithæron.*] Mons Bœotiæ, quæ regio a bove nomen habuit, ut dictum eſt

Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, & nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.
Seu quis Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos,
Corpora præcipue matrum legat. Optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna:
Pes etiam, & camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis & albo:

INTERPRETATIO.

& vox reboat, multiplicata repercussu sylvarum. Paulo post tamen aggrediar celebrare animosa bella Octaviani: *& fama propagare nomen* ejus *per tot annos, quot* annis *Octavianus distat a primo ortu Tithoni. Sive aliquis alit equos, admirans præmia victoriæ* Olympiacæ; *sive aliquis* alit *robustos boves ad arationem; eligat præsertim corpora matrum. Optima* est *figura terribilis vaccæ, cui caput* est *deforme, cui collum* est *magnum, &* cui *pelles pendent a mento usque ad crura*: cui *præterea latus longum est sine modo*: & *omnia magna, pes etiam, & aures hirsutæ sub curvis cornibus. Nec displicebit mihi* vacca *notata maculis albis.*

NOTÆ.

E. 6. 65. & a Juvenali, S. 10. 50. *Vervecum patria* nominatur. *Taygetus.*] mons in Laconia prope Spartam; venatu insignis, atque adeo canibus. *Epidaurus.*] Urbs multiplex hujus nominis: hæc in Peloponneso est, in Argia regione, ad orientale litus; ubi colebatur Æsculapius. Et tota Argia ferax equorum fuit: unde laudantur eo nomine Mycenæ, urbs ejusdem regionis. v. 121. *Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas.* Itaque dicit se vocari in illas regiones, quæ feraces sunt eorum animalium, quorum culturam hoc libro docturus est.

46. *Mox tamen &c.*] Promittere videtur Æneida, quæ ad gentis Juliæ laudem conscripta est, continetque passim laudes Cæsaris Octaviani. *Accingar.*] Suscipiam. Translatio est ab iis qui aliquid facturi, vestem altius cingunt: ne vestium laciniis defluentibus impediantur.

48. *Tithoni.*] Vel Tithonus est ille, Laomedontis, aut frater, aut filius, ab Aurora dilectus, de quo G. 1. 249. Vel, juxta Servium & Eustathium, Sol: qui Tithonus eodem modo dicitur, quo dicitur quoque Titan; nempe a τιταίνω, *extendo*, quia lucem undequaque extendit. Tithonus enim Auroræ, distabat ab Octaviano mille dumtaxat annis; Sol tota mundi ætate, atque adeo quadam æternitate, quam videtur Octaviano polliceri Virgilius.

49. *Seu quis Olympiacæ &c.*] I. PARS. *De equis & bobus alternatim.* Continetque præcepta quatuor. I. *De cognoscenda optima forma vaccæ v. 51. equi, v. 75.* II. *De delectu admissariorum, des etalons.* v. 95. *& equarum ad admissuram*, v. 129. quæ etiam tauris & vaccis accommodari possunt. III. *De cura equarum gravidarum*, v. 140. IV. *De cura & institutione vitulorum*, v. 157. *& equuleorum*, v. 179. Monet imprimis ut a Venere prohibeantur: ubi multus est in expendendis amoris viribus ac damnis.

52. *Turpe caput.*] Deforme, propter magnitudinem. Sic Homerus dixit, λᾶας ἀναιδὴς *lapis impudens.* Iliad. 4. 521. & alibi.

55. *Camuris sub cornibus.*] Curvis, inflexis. Servius distinguit inter boves *camuros & patulos: camuri sunt, qui conversa introrsum habent cornua: quibus contrarii patuli, qui cornua diversa habent, quorumque cornua terram spectant.*

56. *Maculis insignis & albo.*] Maculis al-

Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior: quæque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
Ætas Lucinam justosque pati Hymenæos
Desinit ante decem, post quattuor incipit annos:
Cætera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum læta juventus,
Solve mares, mitte in Venerem pecuaria primus:
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit: subeunt morbi, tristisque senectus,
Et labor: & duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt quarum mutari corpora malis.
Semper enim refice: ac, ne post amissa requiras,
Anteveni; & sobolem armento sortire quotannis.
Nec non & pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statuis submittere gentis,
Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, & mollia crura reponit:
Primus & ire viam, & fluvios tentare minaces
Audet, & ignoto sese committere ponto:
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,

INTERPRETATIO.

aut quæ fugit jugum, & aliquando cornu petit, & facie similis est tauro; & quæ tota alta est, & ambulans verrit vestigia parte ex*trema caudæ. Ætas subeundi legitimum conjugium, & labores partus, finit ante decem annos*, & *incipit post quatuor: reliqua* ætas, *nec apta est generationi, nec commoda agriculturæ. Interea dum læta juventus viget in armentis: da licentiam maribus, & cito immitte pecora ad coitum, & propaga progeniem aliam ex alia per generationem. Optima quæque dies vitæ, prima elabitur miseris mortalibus: morbi succedunt, & mæsta senectus, & labor: & severitas dura mortis eos rapit. Erunt semper alii quæ* pecudes, *quarum voles mutare corpora: igitur semper repara* armentum: *& ne postea desideres ea quæ amiseris, præveni* damnum, *& substitue armento prolem novam singulis annis. Similiter eadem electio* necessaria *est armento equorum. Tu modo adhibe præcipuam curam* circa eos, *quos statuis seponere ad propagationem armenti, jam inde a tenera* eorum *ætate. Statim pullus generosi pecoris alte incedit per campos, & flexibili crure figit* gradum. *Primus audet viam ingredi, & explorare fluvios tumentes, & exponere sese mari incognito: nec timet strepitus manes. Collum habet elatum,*

NOTÆ.

bis: ut G. 2. 192. *Pateris libamus & auro*: pro, pateris aureis.

60. *Lucinam... Hymenæos.*] Deam partus, Deosque conjugii: quæ nomina etiam pecudibus tribuit, ut infra v. 125. mariti nomen equo. *Et pecori dixere maritum.* De *Lucina*, Ecl. 4. 10. *Hymen* vel *Hymenæus*: vel fuit filius Liberi & Veneris, qui primus certas nuptias instituit; vel vir Atticus, qui raptas a latronibus virgines parentibus intactas restituit. Unde ejus nomen invocari solebat apud Græcos in festis nuptialibus: & nuptiæ ipsæ dicebantur *Hymenæi*, ut hic.

70. *Semper enim refice.*] Hic *enim*, non causam notat, sed effectum: *igitur, itaque.*

70. *Ne post amissa requiras.*] Ne sero agnoscas

Argutumque caput: brevis alvus, obesaque terga:
Luxuriatque toris animosum pectus: honesti
Spadices glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo: tum, si qua sonum procul arma dedere;
Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus,
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.
Densa juba, & dextro jactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina: cavatque
Tellurem, & solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, & quorum Graii meminere poetæ,
Martis equi bijuges, & magni currus Achillis.

INTERPRETATIO.

caput acutum, ventrem substrictum, terga carnosa: pectus robustum eminet in toros. Boni sunt badii & glauci; color est pessimus albis, & gilvis. Si autem arma aliqua longe sonuerunt, non potest in loco consistere: arrigit aures, & tremit membris, & volvit sub naribus collectum calorem, eum coercens. Crines densi sunt, & agitati recidunt in dextrum humerum. At spina dorsi *duplex extenditur inter lumbos: & ungula solido cornu cavat terram, sonatque graviter. Talis fuit Cyllarus domitus freno Pollucis Amyclæi: &* tales *equi bijuges Martis, &* equi *curules magni Achillis, quos Græci poetæ commemorant.*

NOTÆ.

noscas negligentiam tuam, ne sero armenti jacturam doleas: præveni jacturam illam, annua substitutione novæ sobolis.

81. *Luxuriatque toris animosum &c.*] Tori, sunt eminentiæ musculorum, quasi nodosæ ac tumentes; ut in robustioribus corporibus videre est.

82. *Spadices, glaucique &c.*] Colorum, præcipue mixtorum, investigatio perquam difficilis est. I. Tamen constat *spadices* esse, ex rubro nigricantes, badios, *bay-bruns.* σπάδιξ enim & *βαΐς* significant palmæ termitem cum fructu, qui ad illum colorem accedit: unde color ille phœniceus etiam dictus est, a φοῖνιξ *palma.* Vide Gellium l. 2. 26. II. Docet ibidem Fronto apud Gellium, per *glaucum* equum, viridem hic significari: & perinde Virgilium dicere potuisse, cæruleum. Quis autem sit equus viridis, aut cæruleus, aut glaucus, non video; nisi est, ex albo cinericius, cum quodam splendore qui viriditatem imitetur: *grison.* III. *Albus* hic, a candido distinguitur: nam candidus color maxime probatur in equis Deorum ac triumphantium. Isidorus *album* explicat *pallidum, blanchastre.* IV. *Gilvus*, Varroni *helvus*, qualis est melli aut lateri semicocto: *isabele.*

85. *Ignem.*] Fumum flatumque calidum.

87. *Duplex spina.*] Ita Xenoph. lib. de Re equestri. Ita Varro. Non quod re duplex sit, sed specie tantum & aspectu: ut enim in equo macilento & imbecilli exstat & eminet quasi acuta spina dorsi; ita in robusto ac vegeto cavum quiddam videtur per mediam spinam intercurrere; idque patet ex Varronis verbis: Sit *spina maxime duplex; si minus, non extans.*

89. *Talis Amyclæi &c.*] De *Polluce*, ejusque fratre *Castore*, Æ. 6. 121. Pollux ab Homero, Theocrito, Horatio, Ovidio, dicitur pugil insignis fuisse; Castor, equorum domitor. Contra tamen videtur hic sentire Virgilius. *Cyllarus.*] Equus Pollucis, juxta Virgilium & Propertium; Castoris, juxta Senecam, Valerium Flaccum & Claudianum; utriusque alterne, juxta Turnebi conjecturam. *Amyclæi.*] Amyclæ, urbes duæ. Prima in Laconia, non longe a Lacedæmone: unde Castor & Pollux, modo Lacedæmone, modo Amyclis nati dicuntur. Secunda in Italia inter Caietam & Tarracinam, Laconum Amyclæorum colonia: de hac secunda, Æ. 10. 564.

90. *Graii.*] Græci. De iis G. 2. 16.

91. *Martis equi &c.*] De *Marte* Ecl. 9. 12.

Talis & ipse jubam cervice effudit equina
Conjugis adventu pernix Saturnus, & altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit: &, si quando ad prælia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos ævumque notabis
Præcipue: hinc alias artes, prolemque parentum:
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
Nonne vides? quum præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Quum spes arrectæ juvenum, exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans: illi instant verbere torto,
Et proni dant lora: volat vi fervidus axis:

INTERPRETATIO.

Talis ipse quoque Saturnus velox emisit crines e collo equino, superveniente uxore, & fugiens implevit altum Pelium hinnitu acuto. Hunc etiam include stabulis, cum deficit, aut morbo tardus, aut senio piger: & sis indulgentior senectuti non fœdæ. Senex inutilis est ad coitum, & in eo *frustra extendit laborem sterilem: & si interdum descenditur ad pugnam, frustra furit: ut aliquando magnus ignis in paleis furit* *sine viribus. Ergo spectabis præsertim generositatem & ætatem: deinde alias dotes; quorum parentum* sint *soboles; quomodo unusquisque doleat, cum vincitur; aut appetat victoriam. Nonne vides? cum* in *celeri certamine currus corripuerunt campum, & ruunt emissi e repagulis: cum spes juvenum excitatur, & metus pulsans fatigat corda subsultantia: illi imminent flagello intorto, & pendentes laxant habenas: rotæ volant, calidæ ex impetu:*

NOTÆ.

De *Achille* passim dicetur in Æneide. *Martis* equos Servius aliique multi appellant *Pavorem* & *Timorem*, Δεῖμον & Φόβον, idque ex Hesiodo & Homero conantur probare: sed ex iis ipsis ostendit Germanus, aurigas fuisse, non equos. *Achillis* equi, *Balius* & *Xantus*, immortales; Zephyro patre, & Podarge Harpyia matre, geniti: Iliad. 15. 149.

92. *Talis & ipse &c.*] Saturnus, de quo Ecl. 4. 6. cum Philyram Oceani filiam amaret; Ope, sive Rhea uxore superveniente, in equum se convertit, ut amores occultaret suos; aufugitque deinde in montem Thessaliæ *Pelium*. Philyra Chironem ex eo peperit, superiore parte hominem, inferiore equum.

96. *Nec turpi ignosce senectæ.*] Affert Servius geminam hujus loci sententiam; Vel, *nec ignosce turpi senectæ*: vel, *ignosce senectæ non turpi*. Secunda pluribus placet, quia Ennius, Plutarchus, Ausonius &c. laudant equi senectutem, jubentque mitius haberi, & præteritos labores quiete compensari: unde hic quoque est, *Abde domo*.

97. *Frustraque laborem &c.*] In coitu trahit & producit non tam voluptatem, quam laborem ingratum ac sine voluptate, propter tarditatem & imbecillitatem.

98. *Prælia.*] Vel Martia intelligit, quæ vera bella sunt; vel illa, de quibus Æ. 11. 736. *At non in Venerem segnes, nocturnaque bella.*

101. *Artes, prolemque parentum.*] Id est, quorum parentum sint proles: sive, quale sit genus, & series parentum e quibus nati sunt. *Artes.*] Industriam, studia quibus apti sunt, bellone, an agro &c.

105. *Haurit.*] Ita pulsat, ut e sedibus trahere & eruere videatur: hoc enim significat *haurire*, quod est ab ἀρύω *haurio*; & istud ab ἐρύω *traho*: quod enim hauritur, e

Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aera per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
Nec mora, nec requies. At fulvæ nimbus arenæ
Tollitur: humescunt spumis flatuque sequentum:
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
Primus Erichthonius currus & quattuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.
Fræna Pelethronii Lapithæ gyrosque dedere,
Impositi dorso: atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos.
Æquus uterque labor: æque juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, & cursibus acrem:
Quamvis sæpe fuga versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas;
Neptunique ipsa deducat origine gentem.

INTERPRETATIO.

& jam demissi, & jam alte sublati, videntur ire per aerem vacuum & attolli in ventos. Nec moram faciunt, *nec quiescunt. At nubes flavi pulveris assurgit*: equi *fiunt humidi, spuma & halitu sequentium. Adeo amant gloriam, adeo appetunt victoriam. Erichthonius primus* omnium *ausus est componere currus & quadrigas: & post victoriam insidere rapidis rotis. Lapithæ Pelethronii insidentes dorso* equorum, *invenerunt* artem *frænandi & gyrandi: & docuere equitem armatum mo*dum *insultandi terra, & glomerandi superbos passus. Difficultas utraque par est; pariter magistri* artis *eligunt* equum *juvenem, & ferventem animis, & vividum in cursu*: non senem, *etsi sæpe ille converterit in fugam hostes pulsos, & referat patriam Epirum, aut fortes Mycenas, & ducat genus ab ipsa stirpe* equi *Neptunii.*

NOTÆ.

profundo trahitur; vide Æ. 10. 314. Et egregia est descriptio Circensis cursus.

113. *Primus Erichthonius &c.*] Æschylus Prometheum, Cicero Minervam; ipse Erichthonium curruum inventorem facit: sive illum Atheniensium regem, ex Vulcano & Tellure natum, & anguipedem, qui, ut pedum deformitatem tegeret, dicitur currum fabricasse; sive illum Phrygem, Dardani filium, Jovis nepotem, qui unus fuit ex Æneæ majoribus, de quo v. 35. Et vero Plinius l. 7. 56. *Bigas primum junxit Phrygum natio, quadrigas Erichthonius.*

115. *Fræna Pelethronii Lapithæ.*] Item fræni & equitationis inventionem tribuit Sophocles Neptuno, Lysias orator Amazonibus, alii aliis: Virgilius *Lapithis* Thessalæ populis, de quibus G. 2. 457. *Pelethronii* vero: vel adjectivum est, epithetum Lapitharum, a Pelethronio eorum oppido ad Pelium montem; vel nomen cujusdam Lapithæ proprium est, genitivo casu, frænorum inventoris, cujus invento Lapithæ deinde cæteri usi sunt ad domandum & instituendum equum. Ait enim Plinius l. 7. 56. invenisse *frænos & strata equorum Pelethronium: pugnare ex equo Thessalos, qui Centauri dicti sunt, habitantes secundum Pelium montem.* Lapithæ autem vicini Centauris.

117. *Gressus glomerare.*] Quasi colligere, reductis & replicatis anterioribus cruribus: dum posteriora tenduntur & explicantur.

118. *Æquus uterque labor.*] Par laus, atque difficultas in utraque arte: sive aurigandi, quæ fuit ars Erichthonii; sive equitandi, quæ fuit ars Lapitharum.

120. *Quamvis ille &c.*] Agitur hic de delectu equi admissarii, *etalon*. Sensus itaque est: ut proles habeatur, sive ad aurigandum, sive ad equitandum idonea; juniorem admissarium esse eligendum, non senem: quamvis sæpe victoriam retulerit;

His animadversis, instant sub tempus; & omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem & pecori dixere maritum:
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes:
Atque, ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat, frondesque negant & fontibus arcent:
Sæpe etiam cursu quatiunt & Sole fatigant;
Quum graviter tunsis gemit area frugibus, & quum
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, & sulcos oblimet inertes:
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.
Rursus, cura patrum cadere, & succedere matrum
Incipit: exactis gravidæ quum mensibus errant.
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, & acri
Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces.

INTERPRETATIO.

His notatis, magis solliciti sunt circa tempus admissuræ: *& adhibent omne studium, ut saginent densa pinguedine* eum, *quem elegerunt ducem, & designaverunt admissarium armenti: & secant* huic *herbas vigentes, & præbent aquam* copiosam, *& frumenta: ne non possit sufficere jucundo labori, & ne pulli imbecilli ferant* notas *maciei paternæ. At de industria faciunt ipsas matres macilentas. Et cum voluptas prius cognita suadet novum coitum*: tunc *auferunt* eis *cibum, & avertunt eas a potu: sæpe etiam agitant* eas *cursu, & fatigant æstu: cum area sonat frugibus graviter tritis, & cum paleæ vacuæ projiciuntur in ventos surgentes. Hoc faciunt ne trajectus partis genitalis sit strictior ob nimiam pinguedinem, & claudat meatus hebetes: Sed* ut pars illa *avide attrahat semen, & interius includat. Postea incipit cura patrum recedere, & cura matrum succedere, quando vagantur gravidæ expletis mensibus. Nullus patiatur eas trahere juga gravium plaustrorum, aut viam trajicere saltando, aut percurrere prata celeri cursu, aut innatare fluvius rapidis.*

NOTÆ.

& ex Epiro, aut Mycenis, aut equo Neptuni, ducat originem. De *Epiro*, equorum feraci, G. 1. 59. De *equo Neptuni*, G. 1. 14. *Mycenæ*, urbs in Argia, Peloponnesi regione, in qua regnavit Agamemnon, Argis vicina: utraque equis nobilis.

124. *Denso pingui.*] Densa pinguedine: duplex adjectivum, pro substantivo & adjectivo: ut G. 1. 393. *Aperta serena*, & alibi sæpe.

126. *Pubentes herbas.*] Non teneriores, aut duriores: sed succi plenas; qualis est homo adulta ætate, cum pubescit.

130. *Concubitus primos jam nota voluptas.*] *Nota*, non usu, sed desiderio, juxta Philargyrium: alioqui pugnabunt hæc verba, *primos*, & *jam nota*. Nisi juxta alios intelligamus *primos*, non omnino de primo concubitu; sed tantum de primo anni cujusque redeuntis. Monet enim Servius ad primum concubitum non esse macerandas equas, ne omnino debilitentur; sed ad sequentes dumtaxat consequentium annorum concubitus.

134. *Zephyrum.*] De vento illo occidentali, Ecl. 5. 5. Sequitur descriptio, cujus turpitudinem honesta agriculturæ metaphora prudenter velat.

135. *Usus.*] Trajectus, via: ut Æ. 2. 453;

Saltibus in vacuis pascant, & plena secundum
Flumina: muscus ubi, & viridissima gramine ripa,
Speluncæque tegant, & saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans: cui nomen asilo
Romanum est, œstron Graii vertere vocantes:
Asper, acerba sonans: quo tota exterrita sylvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther
Concussus, sylvæque & sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori: armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum, cura in vitulos traducitur omnis:
Continuoque notas & nomina gentis inurunt:

INTERPRETATIO.

Pascantur in spatiis apertis sylvarum, & juxta flumina tumentia: ubi sit muscus, & ripa virens herbis; & ubi *antra tegant* equas, *& umbra rupium incumbat. Circa sylvas Silari, &* circa *Alburnum virentem ilicibus, est plurima volitans* musca, *quæ Romane nominatur asilus, Græci appellantes interpretati sunt æstrum: aspera* & *acerbe murmurans, qua armenta tota territa fugiunt e sylvis, aer sonat percussus mugitibus, & sylvæ, & ripa Tanagri aridi. Per hoc monstrum Juno exercuit olim iram horribilem, inferens perniciem juvencæ* filiæ *Inachi. Expelles quoque illum* asilum *a gravidis matribus, nam importunior ingruit media æstate: & pasces armenta* quando *sol recens surrexit, aut* quando *stellæ inducunt noctem. Post partum omnis cura transfertur in vitulos: statimque imprimũt us signa & nomina gentis;*

NOTÆ.

Limen erat, cæcaque fores, & pervius usus tectorum inter se Priami.

143. *Saltibus in vacuis.*] In iis sylvarum spatiis, quæ ab arboribus vacua sunt, Ecl. 6. 55. *Plena flumina.*] Aquis redundantia, ut sine inclinatione corporis bibant.

146. *Est lucos &c.*] Jubet caveri muscæ quamdam speciem: ideoque, non æstu, quo maxime furit illa; sed mane, aut sub noctem, pascendum esse pecus, præcipue gravidum. Freqnens illa est in Lucania, Italiæ parte, circa *Silarum* fluvium, *Selo*, quo Lucani a Picentinis dividuntur; & Alburnum, ejus regionis montem, *Alborno*; ex quo monte fluvius oritur, Tanagrus, *Negro*, tenuis, & ideo æstate fere arescens. *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

147. *Asilo Romanum &c.*] Tabanus, *taon*, musca boves agitans, veteribus Italis dicta est *asilus*: Græcis οἶστρος. *Vertere.*] Vel quia musca ipsa prius Italis, quam Græcis nota fuit; ideoque prius ab illis, quam ab his habuit nomen. Vel *vertere* simpliciter dictum, pro appellavere. *Acerba sonans.*] Adjectivum neutrum pro adverbio.

153. *Inachiæ Juno &c.*] Io, Inachi fluvii Peloponnesiaci, vel potius Argivorum regis, filia, ab Jove adamata; ut lateret Junonem, a Jove in juvencam conversa est, & Junoni petenti dono data. ab ea tradita est Argo centoculo in custodiam: qui cum fuisset a Mercurio sopitus & occisus, Io a Junone œstro immisso agitata, in Ægyptum usque fugit: ubi implorato Jovis auxilio pristinam recepit formam, nupsitque regi Osiridi; & post mortem ab Ægyptiis habita est pro Dea, sub Isidis nomine.

155. *Pecori.... armentaque.*] Notetur hic hiatus vocalium in medio versu.

156. *Noctem ducentibus astris.*] Inchoantibus, aperientibus, deducentibus. G. 1. 6.

Et quos, aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacris, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cætera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu, quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi:
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint; ipsis e torquibus aptos
Junge pares, & coge gradum conferre juvencos.
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, & summo vestigia pulvere signent.
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, & junctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem;
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fœtæ,
More patrum, nivea implebunt mulctralia vaccæ;
Sed tota in dulces consument ubera natos.

INTERPRETATIO.

& notant eos *quos velint, sive seponere ad propagandum armentum, sive servare ad sancta sacrificia;* *sive* quos velint *arare terram, & versare agrum hispidum glebis solutis. Reliqui vituli pascuntur inter virides herbas. Tu exerce jam tum vitulos, quos erudies ad laborem & usum rusticanum: & institue rationem* eos *domandi: dum animi juvenum dociles* sunt, *dum ætas mutabilis* est. *Ac primo circunda collo laxos circulos e tenero vimine: deinde postquam colla* prius *libera assueverint servituti; conjunge* duos *juvencos æquales, alligatos ipsis circulis, & coge eos simul incedere. Et jam tum rotæ sine onere sæpe trahantur ab illis per humum, &* illi *imprimant orbitas in superficie pulveris. Postea axis e fago laborans sub magno onere strideat, & temo ex ære trahat rotas sibi conjunctas. Interim manu colliges juvencis nondum domitis, non solum herbas, & frondes edules salicum, & ulvam palustrem; sed* etiam *frumenta* e tenera *segete. Neque vaccæ partu solutæ replebunt tibi* lacte *candida mulctralia, ut* erat *consuetudo veterum: sed exhaurient totas mammas ad* alendos *dulces fœtus.*

NOTÆ.

166. *Circlos.*] Syncope pro *circulos*: quemadmodum *seclum* & *periclum*, pro seculum & periculum.

168. *Aptos.*] Ligatos; ab ἅπτω *ligo*, ut fuse ostendimus Ecl. 7. 13.

170. *Illis .... ducantur.*] Ab illis, ut Æ. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum*: pro, *a me.*

172. *Faginus.*] E fago, *de hestre*: Ecl. 1. 1.

175. *Ulvam.*] Herbam quamlibet palustrem, sine certo nomine.

176. *Sed frumenta &c.*] Servius aliique explicant de farragine, hoc est de furfuribus triticeis, & farina hordeacea. Ego de herbis adhuc teneris, & recens ortis. Favent mihi voces, *carpes sata*, quæ plane herbarum putationem & collectionem notant. Favet præterea monitum Virgilii. v. 205. *Tum demum crassa magnum farragine corpus crescere jam domitis sinito*: ergo farragine interdicit indomitis, de quibus hic agitur. Varro tamen hunc cibum permittit vitulis semestribus. Virgilius itaque dicendus est, aut Varroni esse contrarius; aut

Sin ad bella magis ſtudium, turmaſque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Piſæ,
Et Jovis in luco currus agitare volantes:
Primus equi labor eſt, animos atque arma videre
Bellantum, lituoſque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, & ſtabulo frænos audire ſonantes.
Tum magis atque magis blandis gaudere magiſtri
Laudibus, & plauſæ ſonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primo depulſus ab ubere matris
Audiat, inque vicem det mollibus ora capiſtris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inſcius ævi.
At tribus exactis ubi quarta acceſſerit ætas;
Carpere mox gyrum incipiat, gradibuſque ſonare
Compoſitis: ſinuetque alterna volumina crurum:
Sitque laboranti ſimilis: tum curſibus auras
Provocet: ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix ſumma veſtigia ponat arena.
Qualis Hyperboreis Aquilo quum denſus ab oris
Incubuit, Scythiæque hyemes atque arida differt
Nubila: tum ſegetes altæ campique natantes
Lenibus horreſcunt flabris, ſummæque ſonorem
Dant ſylvæ, longique urgent ad litora fluctus:
Ille volat, ſimul arva fuga, ſimul æquora verrens.

INTERPRETATIO.

Si vero ſtudium magis eſt ad bella, & ad exercitus feroces; aut ſi magis ſtudium eſt *legere curru amnem Piſæ Alpheum, & impellere currus celeres in luco Jovis: primus labor equuli eſt, videre contentiones & arma pugnantium, & ferre plangorem tubarum, & tolerare gemitum rotæ tractæ, & audire in ſtabulo crepitum frænorum: præterea magis ac magis lætari blandis laudibus magiſtri, & amare ſonitum palpati colli. Audiat autem iſta, ut primum depulſus eſt a lacte matris: & vice* frænorum *præbeat collum mollibus loris*, adhue *debilis, imo & tremens, needum confidens ætati. At cum quartus annus acceſſerit tribus jam elapſis; ſtatim incipiat deſcribere gyros, &* incedere *paſſibus numeroſis* ac *ſonantibus: & inflectat alterne commiſſuras crurum*, ita ut *videatur coactus: deinde laceſſat ventos curſu: & currens per campos patentes, quaſi ſolutus fræno, vix attingat pedibus ſuperficiem arenæ. Qualis eſt Aquilo, cum flat vehemens a ſeptentrionalibus partibus, &* cum *diſſipat procellas Scythiæ & nimbos* adhue *ſiccos: tum ſegetes altæ, & agri* ſpicis *fluctuantes, tremiſcunt modico flatu: & cacumina ſylvarum edunt ſtrepitum: & longi fluctus pellunt* ſe *ad litora. Aquilo* autem *ruit, ſimul radens curſu campos*, & *ſimul mare.*

NOTÆ.

farraginem domitis copioſe, indomitis ac junioribus parce tantum, permittere. *Fœtæ.*] Vox ambigua, quæ ſæpe gravidas; hic partu jam ſolutas, ſignificat. Ecl. 1. 50. *Mulctralia*, vaſa mulgendo pecori, Ecl. 3. 30.

180. 181. *Aut Alphea &c.*] De *Alpheo* flumine: & *Piſa* urbe Elidis, in Peloponneſo: & *Iovis Olympii* templo: G. 1. 59. De *ludis Olympicis*, ſupra, v. 20.

183. *Lituoſque pati.*] *Lituus*, ſpecies incurvæ buccinæ: a cujus ſimilitudine *lituus* quoque dicitur augurum baculus, quo varias cœli regiones deſignabant.

196. *Qualis Hyperboreis &c.*] *De Scythia* Ecl. 1. 66. De *Aquilone*, ſive *Borea*, vento ſeptentrionali, Ecl. 7. 51. De *Hyperboreis*, ſeu *Riphæis* Moſcoviæ montibus, G. 1. 240.

Hic, vel ad Elei metas & maxima campi
Sudabit ſpatia, & ſpumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret eſſeda collo.
Tum demum craſſa magnum farragine corpus
Creſcere jam domitis ſinito: namque ante domandum
Ingentes tollent animos; prenſique negabunt
Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires induſtria firmat,
Quam Venerem & cæci ſtimulos avertere amoris:
Sive boum, ſive eſt cui gratior uſus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in ſola relegant
Paſcua, poſt montem oppoſitum, & trans flumina lata:
Aut intus clauſos ſatura ad præſepia ſervant.
Carpit enim vires paulatim uritque videndo
Fœmina: nec nemorum patitur meminiſſe, nec herbæ:
Dulcibus illa quidem illecebris: & ſæpe ſuperbos
Cornibus inter ſe ſubigit decernere amantes.
Paſcitur in magna ſylva formoſa juvenca:
Illi alternantes multa vi prælia miſcent

INTERPRETATIO.

Talis equus, *vel ſudabit, & emittet ore ſpumam ſangumeam, ad metas & magna ſpatia campi* Olympici; *vel melius trahet collo vehicula Belgica. Tunc denique permitte, ut magnum corpus* eorum, qui jam *domiti* ſunt, *pingueſcat denſa farragine: nam* ſi ſaginentur *antequam domentur, efferent animum ferocem, & comprehenſi recuſabunt pati flagella flexibilia, & obtemperare duris frænis. Sed nulla cura magis corroborat* eorum *vires, quam impedire coitum & aculeos inſani amoris: ſive boum, ſive equorum cultus alicui placet. Et propterea removent tauros longe, & in paſcua deſerta, poſt montem interjectum, & trans latos fluvios. Vel ſervant incluſos interius ad præſepia* pabulo *abundantia. Nam fœmina dum videtur, paulatim minuit vires, & exhaurit* marem: *nec permittit ut meminerit ſylvarum, & pabuli; quanquam illa* facit hoc *dulcibus blanditiis: & ſæpe cogit ſuperbos amantes certare inter ſe cornibus. Pulchra juvenca paſcitur in magna ſylva*: tauri vero *illi alternatim multo ardore miſcent pugnam*

NOTÆ.

Dicuntur Hyperborei: vel quia ſunt ſupra, id eſt, ultra mundi partes, unde flat Boreas; vel quia ſupra, id eſt, ultra eos flare incipit Boreas. Differt *Eurus Scythiæ hyemes*, id eſt, nubes in Scythia collectas, meridiem verſus propellit; eaſque *aridas*, quia non ſolvit eas in pluviam, utpote ſiccus & conſtringens.

202. *Elei.. .campi ſpatia &c.*] Stadium Olympicum in Elide, de quo G.1.59.& G.3.20.

203. *Spumas cruentas &c.*] Rubras; quod roboris indicium eſſe dicitur a Servio.

204. *Belgica eſſeda.*] Eſſedum, vehiculi genus, tam ad viam conficiendam, quam ad pugnandum in bellis: eo quippe uti ſolitos fuiſſe Britannos in bellis memorat Cæſar, de bello Gall. l. 4. Quod & vicinis quoque gentibus, ut Belgis, qui Galliæ partem tertiam occupabant, fuiſſe in uſu colligitur ex aliis auctoribus.

205. *Farragine.*] Quid ſit farrago, diximus v. 176.

206. *Ante domandum.*] Vide infra, v. 348.

208. *Duris . . . . lupatis.*] Lupatum, frænum aſperrimum, uncis armatum ferreis: qui, quia lupinorum dentium formam habent, ideo dicuntur *lupi*.

215. *Vritque videndo.*] Dum videtur. Gerundia enim plerumque vim habent paſſivam, Ecl. 8. 71.

Vulneribus crebris, lavit ater corpora ſanguis:
Verſaque in obnixos urgentur cornua, vaſto
Cum gemitu: reboant ſylvæque & magnus Olympus.
Nec mos bellantes una ſtabulare: ſed alter
Victus abit, longeque ignotis exulat oris:
Multa gemens ignominiam, plagaſque ſuperbi
Victoris, tum quos amiſit inultus amores:
Et ſtabula aſpectans regnis exceſſit avitis.
Ergo omni cura vires exercet, & inter
Dura jacet pernox inſtrato ſaxa cubili:
Frondibus hirſutis & carice paſtus acuta:
Et tentat ſeſe, atque iraſci in cornua diſcit
Arboris obnixus trunco: ventoſque laceſſit
Ictibus, & ſparſa ad pugnam proludit arena.
Poſt, ubi collectum robur vireſque receptæ,
Signa movet, præcepſque oblitum fertur in hoſtem.
Fluctus ut in medio cœpit quum albeſcere ponto,
Longius ex altoque ſinum trahit: utque volutus

INTERPRETATIO.

plagis frequentibus, niger ſanguis tingit membra, & cornua impinguntur converſa viciſſim *in* adverſarium *obnitentem, magno cum gemitu: & ſylvæ & magnum cælum remugiunt. Nec ſolent adverſarii manere in eodem ſtabulo: ſed alteruter abit victus, & procul exulat in regione incognita: multum dolens de ignominia, & vulneribus a feroci victore* illatis: *&* de *amica quam perdidit ſine ultione: & exit e regnis avorum* frequenter *retorquens oculos ad ſtabulum. Exercet igitur ſuas vires omni cura, & jacet tota nocte in cubili ſtrato ſub duris ſaxis, comedens frondes hiſpidas, & juncos acutos: & experitur ſe: & diſcit furere in* ſua *cornua, obluctans trunco arboris: & impetit aerem ictibus: & proludit ad pugnam arenis ſparſis. Deinde poſtquam robur reparatum eſt & vires reſtitutæ, renovat pugnam, & celeriter incurrit in hoſtem immemorem. Veluti fluctus, cum cœpit albeſcere procul in medio mari, & eminus ſinuatur: ac* veluti *volvens ſe....*

NOTÆ.

221. *Lavit.*] Dicitur *lavare*, & *lavere*: hic *lavit*, non eſt præteritum a *lavare*, longam enim haberet ſyllabam primam; ſed præſens a *lavere*, atque ita habet brevem.

223. *Olympus.*] Cœlum tranſlative, proprie mons in Theſſalia, de quo Ecl. 5. 56.

226. *Multa gemens.*] *Multum*, adjectivum plurale pro adverbio: ut ſupra, v. 149. *Acerba ſonans.*

228. *Regnis avitis.*] Agris, in quibus natus erat, ac veluti dominabatur ſic Ecl. 1. *Mea regna videns mirabor ariſtas.*

230. *Jacet pernox.*] Servius tamen; & juxta omnium, ut ait, veterum exemplarium fidem, Pierius; legunt *pernix*; & explicant, *perſeverans*, a pernitendo. At *pernix* nuſquam habet hanc ſignificationem, & ubique celeritatem notat: ut ſupra, v. 93. *Pernix Saturnus*, & Æ. 4. 180. *Pedibus celerem & pernicibus alis.* Celeritas autem, huic tauro, mœrenti ac feſſo, non convenit: legatur itaque *pernox*, cum utroque Scaligero.

230. *Inſtrato cubili.*] Aliqui explicant, *non ſtrato, male ſtrato.* Ego, *ſtrato inter ſaxa*: hac enim in voce vulgo particula *in* affirmat, non negat: Æ. 7. 277. *Inſtratos oſtro alipedes.*

231. *Carice.*] Planta ex arundineo genere, Gallice non nominata: de qua Ecl. 3. 20.

236. *Signa movet.*] Metaphora a bellis hominum, qui, cum caſtra movent, ſigna terræ defixa avellunt alioque transferunt.

Ad terras, immane sonat per saxa, nec ipso
Monte minor procumbit: at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramque alte subjectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi, stragemque dedere
Per sylvam, tum sævus aper, tum pessima tigris:
Heu! male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam fræna virum, nec verbera sæva,
Non scopuli rupesque cavæ atque objecta retardant
Flumina, correptos unda torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus:
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Cæca nocte natat serus freta: quem super ingens

INTERPRETATIO.

ad litus, resonat horrende inter rupes, & cadit non minor ipsa rupe: at aqua infima ebullit in vortices, & superjicit in altum nigram arenam. Certe omne genus in terris & hominum & ferarum, & genus piscium, pecudes, & volucres versicolores, rapiuntur in furorem & ignem: omnes habent eumdem amorem. Nullo alio tempore leæna negligens catulos crudelius errat in campis: neque ursi turpes edunt plures cædes passim; neque, tum sævus aper, tum mala tigris, majorem *stragem in sylvis. Heu! periculose tunc inceditur per desertos agros Africæ. Nonne vides, ut tremor quatiat omnia membra equorum, si duntaxat aer advexit* ad nares *notum odorem* fœminæ. *Tunc sane nec fræna aurigarum, nec sæva flagella, nec scopuli & rupes cavæ, neque fluvii interjecti & volventes saxa abrepta vi aquarum, retardant eos. Ipse aper Sabellicus ruit, & acuit dentes, & conculcat terram pedibus,* & *fricat costas arbore, & ex utraque parte indurat humeros ad plagas. Quid* facit *juvenis, cujus in ossibus durus amor excitat ignem? scilicet vigilans per obscuram noctem trajicit natatu fretum agitatum subita tempestate super ejus caput magna . . . .*

NOTÆ.

241. *Subjectat.*] *Superjicit*: & notavimus Ecl. 1. 46. præpositionem *sub* in compositis aliquando significare *super*.

249. *Libyæ.*] Africæ pars, vulgo pro Africa tota sumitur. G. 1. 241.

251. *Odor attulit auras.*] Commutatio: id est, aura, sive aër impulsus attulit odorē.

256. *Sabellicus sus.*] Vel aper, vel sus domesticus: non proprie Sabinus, sed Sabellus: quæ gens Italica est e Sabinis orta, de qua, G. 2. 167.

256. *Prosubigit terram.*] In eaque volutat se, ut inde quasi loricam sibi conficiat. Plin. l. 8. 52. *Subus maribus in coitu plurima est asperitas: tunc inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, lutoque se tergorantes.*

258. *Quid juvenis &c.*] Leander juvenis

Porta tonat cæli, & scopulis illisa reclamant
Æquora: nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid, lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium: superant montes, & flumina tranant:
Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis:
(Vere magis, quia vere calor redit ossibus) illæ
Ore omnes versæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantque leves auras: & sæpe sine ullis
Conjugiis, vento gravidæ (mirabile dictu)

INTERPRETATIO.

porta cæli tonat, & mare impactum rupibus sonat: nec miseri parentes possunt eum *impedire, nec* ipsa *insuper amica peritura crudeli morte. Quid! lynces maculosæ Bacchi, & genus acre luporum & canum: quid fugaces cervi, quanta gerunt bella? Notabilis est tamen præ cæteris furor equarum. Et vero Venus ipsa immisit illis* hunc *furorem, quo tempore equa Potniades devoraverunt maxillis membra Glauci. Amor rapit illas trans Gargara, & trans Ascanium rapidum: transcendunt montes, & trajiciunt fluvios: statimque, postquam ignis exarsit in medullis avidis (præsertim vere, quia vere calor redit in ossa) illæ omnes stant in altis rupibus obvertentes ora ad Zephyrum, excipiuntque levem aerem: & sæpe sine ullo concubitu, gravida vento*, quod *mirum* est *dictu*,

NOTÆ.

ex Abydo Asiæ oppido, cum Heronem puellam, Veneris sacerdotem, e Sesto Thraciæ oppido, deperiret: clam noctu trajiciebat natatu fauces Hellesponti, inter utrumque oppidum interjectas; sed aliquando viribus destitutus, ac tempestate oppressus interiit. Cadaver cum esset ad litus Thraciæ delatum: Hero doloris impatientia ex ipsa arce in mare se præcipitem abjecit. De *Sesto, Abydo, & Hellesponto*, G. 1.207.

263. *Porta cæli.*] Est, juxta Manutium, aër nubibus plenus, per quem iter est ad cœlum: juxta alios, oriens, quia inde Solis incipit motus: juxta alios, ipsa nubes, ex qua portæ instar hiscente fulmen erumpit. Juxta Cerdanum optime, regia, sive templum Jovis. Nam Jupiter a poetis quasi e templo fulminare fingitur. Lucret. l. 1.1096. *Cæli tonitralia templa.* Silius l. 1. 136. *Tonat alti regia cæli.* At templi, sive regiæ hujus porta fuit, per quam erumpebant fulmina.

264. *Lynces.*] Species luporum cervariorum, de quibus Ecl. 8. 3. Has, ut & tigres, currui Bacchus alligavit.

267. *Glauci Potniades &c.*] Glaucus, Sisyphi filius, e Potnia Boetiæ vico; cum equas suas, quo essent velociores, a coitu cohiberet: Venus indignata, tantum iis furorem immisit, ut dominum laniarint.

269 *Gargara .... Ascanium.*] *Gargara*, pars Idæ montis, & oppidum in Troade. *Ascanius*, Bithyniæ fluvius. Hic pro quolibet monte & fluvio.

273. *Ore omnes versæ &c.*] Equas in Lusitania circa Olyssiponem ex vento vere concipere, memorant Solinus, Columella, Varro. Fabulas putat Justinus, temque detorquet ad pernicitatem equorum Gallecia & Lusitaniæ. Virgilius, duce Aristotele, ex illo conceptu non verum fœtum, sed lentum virus stillare ait: idque vocant *hippomanes* ab equi furore: ἵππος enim *equus*, & *μανία furor*. Est etiam *hippomanes*, caruncula, quæ fronti pulli adnascitur: utrumque venenatum creditur.

Saxa per & ſcopulos & depreſſas convalles
Diffugiunt, non Eure tuos, neque Solis ad ortus,
In Boream, Caurumque, aut unde nigerrimus Auſter
Naſcitur, & pluvio contriſtat frigore cœlum.
Hinc demum hippomanes, vero quod nomine dicunt
Paſtores, lentum diſtillat ab inguine virus.
Hippomanes, quod ſæpe malæ legere novercæ;
Miſcueruntque herbas, & non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus;
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc ſatis armentis: ſuperat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtaſque capellas:
Hic labor, hinc laudem fortes ſperate coloni.
Nec ſum animi dubius, verbis ea vincere, magnum
Quam ſit, & anguſtis hunc addere rebus honorem:
Sed me Parnaſſi deſerta per ardua dulcis
Raptat amor: juvat ire jugis, qua nulla priorum
Caſtaliam molli divertitur orbita clivo.

INTERPRETATIO.

currunt per ſaxa, & rupes, & valles humiles: non ad ortum *tuum, o Eure, neque ad ortum Solis*; neque *ad Boream & Caurum; neque ad eam partem, unde oritur Auſter nigerrimus*, & unde *contriſtat aerem pluvia tempeſtate. Poſt hunc denique* conceptum *diſtillat e partibus genitalibus viſcoſus liquor, quem paſtores apto nomine vocant hippomanes: hippomanes, quod ſæpe malæ novercæ collegerunt, addideruntque* huic *herbas, & verba malefica. Sed fugit interim, fugit tempus irreparabile: dum ferimur circa ſingula, correpti* eorum *amore. Hoc ſufficit armentis. Supereſt ſecunda pars laboris, nempe tractare greges lanigeros, & capellas hirſutas: hoc difficile* eſt; *hinc ſperate gloriam, o ruſtici. Nec dubito animo, quam ſit difficile, ſuperare ſermonis* dignitate *iſta argumenta, & addere hoc ornamentum rebus vilibus. Sed amor ſuavis rapit me per altiſſimas ſolitudines Parnaſſi: placet ire per ea culmina, per quæ nulla orbita veterum deflectit facili inclinatione* ad *Caſtaliam* undam.

NOTÆ.

277. *Non Eure tuos &c. in Boream &c.*] Alii ſic interpretantur: Non ad Eurum, ſed ad Boream &c. Ego ſic: Non ad Eurum, neque ad Boream &c. Quia ſcriptorum maxima pars videtur hanc vim uni Zephyro tribuere: ut & ipſe antea Virgilius: *Ore omnes verſæ in Zephyrum.* De *Zephyro*, vento occidentali, Ecl. 5. 5. De *Borea*, ſeptemtrionali, Ecl. 7. 51. De *Auſtro*, meridionali, Ecl. 2. 58. De *Euro*, orientali, G. 1. 371. *Caurus*, ſive *Corus*, ſpirat inter ſeptemtrionem & occaſum.

279. *Pluvio frigore.*] Auſter non eſt frigidus, ſed calidus atque humidus; unde *frigus* hic, pro pluvia tempeſtate uſurpatur; ut *hyems* ſæpe, pro æſtiva etiam tempeſtate. G. 1. 321. *Ferret hyems culmumque levem paleaſque volantes.*

286. *Hoc ſatis armentis: ſuperat &c.*] II. PARS. *De cultu ovium & caprarum.* Præcepta continet quatuor. I. *De hyberna utriuſque gregis curatione*, v. 295. II. *De æſtiva utriuſque cura, & meridiana ac ſerotina paſtione*, v. 322. III. *De lanificio*, v. 384. IV. *De lactis proventu*, v. 394.

288. *Hic labor, hinc laudem &c.*] Cerdanus interpretatur: Hic præcipuus meus labor; hinc laudem meam ſperate, o coloni. Sed quid hoc ad rem? Melius: In hac etiam cultura laborandum, hinc laus ſperanda vobis, o coloni: non ſolum ex armentorum cura.

291. *De Parnaſſi.*] De eo monte Phocidis, Ecl. 6. 29. Cujus in radicibus *Caſtalia*

Nunc veneranda Pales, magno nunc ore ſonandum.
Incipiens, ſtabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves, dum mox frondoſa reducitur æſtas:
Et multa duram ſtipula filicumque maniplis
Sternere ſubter humum: glacies ne frigida lædat
Molle pecus, ſcabiemque ferat, turpeſque podagras.
Poſt hinc digreſſus, jubeo frondentia capris
Arbuta ſufficere, & fluvios præbere recentes:
Et ſtabula a ventis hyberno opponere Soli
Ad medium converſa diem; quum frigidus olim
Jam cadit, extremoque irrorat aquarius anno.
Hæc quoque non cura nobis leviore tuenda,
Nec minor uſus erit: quamvis Mileſia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
Denſior hinc ſoboles, hinc largi copia lactis.
Quam magis exhauſto ſpumaverit ubere mulctra,
Læta magis preſſis manabunt flumina mammis.

INTERPRETATIO.

Nunc veneranda Pales, nunc canendum eſt magna voce. Principio, jubeo ut oves comedant herbam in mollibus ſtabulis, donec æſtas frondoſa mox redeat: & ut colonus *tegat duram terram multa palea, & manipulis filicum, ſub* ipſis ovibus, *ne rigor frigidus* terræ *lædat pecus tenerum, & importet ſcabiem ac turpes podagras. Poſtea diſcedens ab ovibus, jubeo ut præbeat capris arbutos virides, & det aquam recens* hauſtam; *& ut ſtabula* tuta *a ventis, objiciantur Soli hyemali; verſa ad meridiem; cum frigidus aquarius jam demum occidit, & aquam emittit ſub extremum annum. Hæc quoque* pecora *non colenda ſunt a nobis minore ſtudio, nec minor erit utilitas* ex iis: *etſi Mileſia vellera* ovium, *imbuta Tyria purpura, magno* pretio *vendantur. E capris ſoboles frequentior* eſt, *& largior abundantia lactis quanto magis ſpumaverit mulctrale, uberibus exhauſtis; tanto copioſius lac fluet ex uberibus preſſis.*

NOTÆ.

eſt, ſive fons Caſtalius, Muſis ſacer. De *Pale*, Dea pabuli, ſupra, v. 1.

296. *Dum mox frondoſa reducitur æſtas.*] Ver, calor: nam ver, via eſt ab hyeme ad æſtatem, & per illud æſtas redit ad nos.

297. *Filicumque maniplis.*] *Filix, fougere,* nota herba.

301. *Arbuta.*] Sunt proprie fructus arbuti: hic ſumuntur pro ipſa arbuto, *arbouſier*: quæ arbor inter caprarum pabula numeratur a Colum. l. 7. 6. *Ea ſunt arbutus, cytiſus agreſtis &c.* De ea, ejuſque fructibus, Ecl. 3. 82.

303 *Olim.*] Vulgo tempus ſignificat præteritum, aut futurum: aliquando præſens, aut indefinitum; ut hic, & Æ. 5. 125. *Quod tumidis ſubmerſum tunditur olim fluctibus.* Et alibi. Tunc autem ſignificat, *aliquando, ſæpe, denique &c.*

304. *Extremoque irrorat Aquarius anno.*] Annum exprimit eum, qui a Martio menſe numerari incipit; & ſic, deſinit in Januarium & Februarium: Aquarius autem oritur Januario, cadit Februario menſe, *Aquarius*, dicitur Ganymedes Trois filius: quem Jupiter, aquila tranſvectum in cœlum, ſuis poculis præfecit: unde urnam habet, aquam fundentis ſitu: de eo, Æ. 5. 252.

306. *Mileſia &c.*] Miletus, urbs in finibus Ioniæ & Cariæ: lanarum proventu celebrata. *Tyrios incocta rubores.* Græca locutio paſſim obvia. De *Tyro* & *purpura*, G. 2. 506.

308. *Denſior hinc ſoboles.*] Ariſtoteles fœtus dat capris ovibuſque totidem: geminos frequentiſſime, aliquando tres, interdum quatuor. Conſtat tamen pauciores eſſe oviū,

Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci, setasque comantes:
Usum in castrorum & miseris velamina nautis.
Pascuntur vero sylvas, & summa Lycæi,
Horrentesque rubos, & amantes ardua dumos.
Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, & gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
Quo minus est illis curæ mortalis egestas,
Avertes: victumque feres & virgea lætus
Pabula: nec tota claudes fœnilia bruma.
At vero Zephyris quum læta vocantibus æstas;
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittes:
Luciferi primo cum sidere, frigida rura
Carpamus: dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ;

INTERPRETATIO.

Interea pastores *etiam secant barbas, &* *pilos* valde *canos, & setas longas hircorum Libycorum, ad usus bellorum, &* ad *vestes miserorum nautarum.* Capræ *autem comedunt arbores & cacumina Lycæi, & rubos spinosos, & dumos qui amant* loca *edita: & ipsæ meminerunt redire in stabula, &* eo *deducunt suos* fœtus: *& vix transiliunt limen, uberibus* lacte *onustis. Itaque omni cura defendes* ipsas *a frigore & ventis nivalibus; quo minus ipsæ provident mortali indigentiæ: portabisque libens cibos & pabula e virgis, nec claudes* ipsis *fœnile per totam hyemem. At vero cum grata æstas* imminebit, *Zephyro invitante,* tum *induces utrumque pecus in saltus & in pascua: sub primum ortum Luciferi* fac ut *pascantur campos subfrigidos; dum mane novum* est, *dum herbæ candidæ sunt, & ros in teneris herbis jucundissimus est pecudibus. Deinde cum quarta diei hora induxerit sitim, & cicadæ querulæ fatigabunt stridore* suo *arbores;*

NOTÆ.

311. 312. *Incanaque menta Cinyphii &c.*] *Menta*, e quibus barba dependet. *Incana.*] affirmat, augetque: ut Æ. 6. 809. *Incanaque menta regis Romani*, Numæ, qui annos 80. natus decessit. *Tondent.*] Priscianus sumit passive pro *tondentur*; & *hirci*, accipit in nominativo: commodius tamen active legetur; & *hirci*, in genitivo; suppresso nominativo, *pastores*. *Cinyphii.*] Africani. Cinyps est Ptolemæo Africæ fluvius, prope Garamantes; ubi hirci sunt villosissimi: Ex hircorum vero pilis cilicia texuntur, vel ad nautarum militumque vestes, saccos, funes; vel etiam ad tegenda turrium tabulata, ne iis facile ignis bellicis machinis impactus adhærescat. Ita Varro, Philo, Servius &c.

314. *Summa Lycæi.*] Prærupta juga quorumlibet montium ac rupium. *Lycæus* mons Arcadiæ, capris frequens. Ecl. 10. 15.

319. *Quo minus est &c.*] Quo minus curant ea, quæ sibi necessaria sunt; eo majori cura hæc ipsis suppedita.

321. *Fœnilia.*] Loca in quibus fœnum includitur, non sunt claudenda: id est, ex iis semper educendum est fœnum, ad alendas capras. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Lucifero*, stella Veneris, Ecl. 6. 86.

327. *Quarta sitim &c.*] Horas inæquales intelligit, quæ diem quemlibet in duodecim partes dividunt, ab ortu Solis ad occasum; & noctem quamlibet duodecim in partes. Quo sensu meridies *sexta* hora est; *quarta* decimæ nostræ respondet. *Cœli*

Ad puteos, aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam:
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem:
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra.
Tum tenues dare rursus aquas, & pascere rursus,
Solis ad occasum: quum frigidus aëra Vesper
Temperat, & saltus reficit jam roscida Luna;
Litoraque halcyonem resonant, & acanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, & raris habitata mapalia tectis?
Sæpe diem noctemque, & totum ex ordine mensem
Pascitur: itque pecus longa in deserta, sine ullis
Hospitiis: tantum campi jacet: omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.

INTERPRETATIO.

Jube ut greges circa puteos, aut circa profunda stagna, bibant aquam currentem canalibus factis *ex ilice. At sub medium diem,* jube *ut quærant opacam vallem: si alicubi magna quercus Jovis, antiqua firmitate, porrigit ingentes ramos; aut si alicubi sylva, multis ilicibus obscura, explicat sacram umbram. Postea* jube ut famuli *iterum dent* illis *dulcem potum, & iterum ducant* illos *pastum, sub occasum Solis: cum Vesper frigidus mitigat* calorem *aëris, & cum Luna humida reparat arbores, & cum litora perstrepunt* cantu *halcyonis, & spinæ* cantu *acanthidis. Cur dicam versu pastores Numidiæ, cur pascua, & pagos constantes paucis casis? Sæpe grex pascitur noctu diuque, & per totum spatium mensis: inceditque per longas solitudines, sine ullis stabulis: tanta est vastitas camporum. Pastor Numida trahit secum omnia, & escam, & larem, & canem Amyclæum, & pharetram Cretensem.*

NOTÆ.

hora.] Quia Solaris in cœlo circuitus mensura est & ab Homero vocantur horæ, cœli janitrices De *cicadis, cigalles*, Ecl. 2. 13 De *arbustis*, Ecl. 1 40.

330. *Ilignis.*] Ex ilice factis. *Ilex* arbor glandifera, *yeuse*.

332. *Jovis quercus* &c.] Quomodo sacra sit Jovi. E l 7 13. Monet Servius non esse mentem Virgilii, ut greges in sacros lucos deducantur, quod nefas erat; sed hic *quercum Jovis*, & *sacram umbram*, generalia esse, non specialia epitheta: quia generatim omnis quercus Jovi, & omne nemus Dianæ sacratum est.

336. *Vesper.*] Stella Veneris, de qua Ecl. 6. 86. De *halcyone* avi, ejusque fabula, G. 1. 399. *Acanthis*, vel *carduelis* avis est quæ spinis delectatur, caniteque præcipue cum æstus sedatus est, *chardonneret*.

339. *Libyæ.*] Quamvis Libya generaum Africam significet, de qua, G. 1. 241. Tamen hi pastorum mores præcipue pertinent ad eam Africæ partem litoralem, quæ *Numidia* vocata est, cujus caput *Constantina* urbs, dicta olim *Cirta*: cujus incolæ *Numidæ* vel *Nomades*, a νομὴ *pascuum*, quia pastioni pecorum addicti.

340. *Mapalia.*] Sallustius. *Ædificia Numidarum, quæ mapalia illi vocant: oblonga, incurvis lateribus tecta quasi navium carinæ sunt.* Ab his non fere differunt *magalia*, de quibus Æ 1. 425. *Miratur molem Æneas, magalia quondam*: nisi quod hæc vox primam habet longam, illa brevem.

344. 345. *Laremque..... Amyclæumque canem* &c.] De *Laribus* & *Penatibus* Æ 2. 717. *Amyclæ*, urbs Laconiæ, celebris ca-

Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam cum carpit, & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non: qua Scythiæ gentes, Mæoticaque unda,
Turbidus & torquens flaventes Ister arenas:
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta: neque ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed jacet aggeribus niveis informis & alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas.
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallentes haud unquam discutit umbras:
Nec quum invectus equis altum petit æthera; nec quum

INTERPRETATIO.

Non aliter ac fortis Romanus in patrio exercitu, cum ingreditur viam sub graviori onere, & obstat hosti, castris ordine dispositis, antequam expectetur. At non sic fit, *ubi sunt Scythiæ gentes, & Mæotica palus, & Danubius turbidus volvens flavas arenas: & ubi Rhodope reflectitur tendens ad medium septentrionem. Illic continent pecora clausa in stabulis: nec ullæ apparent, aut herbæ in agris, aut frondes in arboribus. Sed terra jacet late deformata cumulis nivium, & alta glacie, & intumescit ad usque septem cubitos. Semper* est *hyems, semper Cauri proflantes frigus. Tunc nunquam Sol dissipat umbras pallidas: nec quando conscendens currum ascendit in altum cœlum; nec quando . . .*

NOTÆ.

num genere & venatu, de qua supra, v. 89. *Cressa*, e Creta, insula Mediterranei maris, cujus incolæ sagittandi industria memorabiles. Et est species pro genere: Laconicus canis, & Cressa pharetra, pro quibuslibet optimis.

347 *Injusto sub fasce*] De *fasce* Ecl. 9. 66. *Injusto*] Qui plus æquo gravis est. Sexaginta fuisse librarum a Vegetio memoratur. Quarum autem esset rerum, patet ex Cicer. Tuscul. l. 2. 37. *Qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, in onere nostri milites non plus numerant; quam humeros, lacertos, manus.*

348 *Hosti ante expectatum* &c] Vulgo referunt *hosti* ad, *stat*; hoc sensu, *stat hostis, obstat hosti.* Iidemque *ante expectatum*, vertunt: *antequam expectetur*; ut supra v. 206. *ante domandum* pro, *antequam dometur.* Habent tamen exemplaria bene multa *hostem*, non *hosti*: atque ita legit Vegetius l. 1. de re milit. & interpretatur: *ante hostem expectatum*, id est *speratum*, *optatum*: ut animosam Romanorum audaciam notet.

349. *Scythiæ gentes* &c.] De iis, Ecl. 1. 66. *Mæotica unda.*] Palus Mæotis, *mar bianco* ultra pontum Euxinum, a quo per Cimmerium Bosphorum distinguitur; Tanaim fluvium excipiens. Primam habet syllabam brevem apud Ovid. Trist. 3. 12. 2. *Longior antiquis visa Mæotis hyems. Ister.*] Danubius, de quo G. 2. 497.

351. *Redit medium Rhodope* &c] Mons ille Thraciæ, in orientem extenditur, ibique conjungitur cum Hæmo: tum inde abscedens, septentrionem versus quasi regreditur. De *axe*, seu polo septentrionali, G. 1. 240.

355. *Septem . . . in ulnas*] *Ulna*, a Græco ὠλένη, est proprie *cubitus*, sive spatium a flexu cubiti, ad medii digiti partem extremam: atque ita hic sumitur. Latius etiam interdum sumitur, pro spatio brachii utriusque extensi. Notandum autem hunc rigorem hyemis, noctisque perpetuitatem, non convenire proprie Scythiæ & Mæoticæ regioni; sed iis tantum partibus, quæ ad polum accedunt propius: sub quo probant Geographi annum die unica, unica item nocte constare, utraque semestri. Itaque hyperbolica est hæc descriptio: & *nullæ frondes, nullæ herbæ*; sunt *raræ frondes & herbæ*; quia hyems illic æstate multo longior est,

non

Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ:
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes;
Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris:
Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutæ: cæduntque securibus humida vina:
Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ:
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aere ningit.
Intereunt pecudes: stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum: confertoque agmine cervi
Torpent mole nova, & summis vix cornibus extant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ:
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Cominus obtruncant ferro: graviterque rudentes
Cædunt, & magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra: congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.

INTERPRETATIO.

lavat rubris aquis Oceani currum cadentem. Crustæ subitæ constringuntur in currenti fluvio: & unda nunc portat dorso ferratas rotas; *illa* quidem *ante excipiens latas naves*, *nunc* excipiens *plaustra.* Vasa *ærea passim franguntur, & vestes inductæ congelantur; &* homines *rumpunt securibus vina* prius *liquida*, *& totæ lacunæ convertunt* se *in duram glaciem, & gutta horrida durescit in barbis impexis. Interim non segnius nix cadit per totum aerem: moriuntur pecora: magna boum corpora stant circumdata nivibus: & cervi presso agmine torpent* sub *novo onere, & vix eminent extremis cornibus.* Incolæ *non persequuntur illos timidos immissis canibus, aut ullis laqueis, aut formidine pennarum rubrarum; sed cominus feriunt ferro* eos, *dum propellunt pectore oppositum cumulum* nivis, *& occidunt alte rudentes, & læti referunt magno clamore.* Scythæ *ipsi secure* & *quiete vivunt in excavatis speluncis, sub profunda terra: & inferunt focis, injiciuntque flammis quercus accumulatas & ulmos integras. Illic traducūt noctem ludendo, & imitantur vini potum fermento & baccis acidis.*

NOTÆ.

non perpetua. *Cauri*, venti inter septentrionem & occasum spirantes.

359. *Rubro æquore.*] Non mari orientali; quod vulgo rubrum dicitur, & Erythræum; sed occidentali, quod a colore decedentis solis rubescere videtur.

365. *Vertere lacunæ.*] Fossæ, in quibus aquæ pluviæ, aliæque colliguntur. *Vertere*: versæ sunt, verterunt se: ut alibi passim.

366. *Stiria.*] Gutta, cujus diminutivum est *stilla*.

367. *Non secius.*] Non segnius, G. 2. 277

372. *Puniceæ formidine pennæ.*] *Formido*, linea, aut funiculus erat, cui plumæ implicabantur variis tinctæ coloribus, ad feras terrendas, ut in retia agerentur. De colore *puniceo*. Ecl. 5. 17.

374. *Rudentes.*] Hanc vocem tribuit hic cervis. Æ. 7. 16. *Leonibus.* Æ. 8. 248. *Caco semifero.* Persius Sat. 3. 9. *Asino*: sed primam producit, quam corripit Virgilius: *Findor, ut Arcadiæ pecuaria rudere credas.*

380. *Fermento, atque acidis ..... sorbis.*]

Talis Hyperboreo septem subjecta trioni
Gens effræna virum Riphæo tunditur Euro:
Et pecudum fulvis velantur corpora setis.
Si tibi lanicium curæ, primum aspera sylva
Lappæque tribulique absint: fuge pabula læta,
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato;
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum: plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiæ captam te Luna fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.

INTERPRETATIO.

Sic genus hominum indocile, suppositum Boreali septentrioni, perflatur Riphæo vento: & tegit corpora fulvis villis animalium. Si studes lanæ: primo sint procul sylvæ spinosæ, & lappæ, & tribuli; fuge pabula nimis *pinguia; & statim elige greges teneris pilis candidos. Rejice autem illum arietem, etsi ipse sit candidus, cui lingua tota nigra est sub humido palato; ne denigret maculis fuscis vellera fœtuum: & elige alium in campo pleno ovium. Sic Pan Deus Arcadiæ, si fas est credere, decepit te, o Luna, captam dono niveæ lanæ: invitans te in altam sylvam: nec tu aspernata es invitantem.*

NOTÆ.

Designat duplicem speciem liquoris, qui vini defectum supplet in frigidioribus plagis. Primus fit *fermento*, id est fermentatione hordei, tritici, avenæ: cum scilicet certo quodam calore medicata grana turgescunt & acescunt; qui duo sunt effectus fermenti; quod ideo sic appellatur, a *ferveo*, quasi *fervimentum*: & sic fere cervisia fit, *la biere*. Alter liquor exprimitur e baccis fructibusque acidioribus contusis; qualia sunt poma, pyra, corna, sorba: *le cidre*.

381. *Hyperboreo septem &c.*] De nomine *Hyperboreo*, supra v. 196. De nomine *septemtrionum*, variæ sunt sententiæ: probabilior illa, quæ Varronis est: ita dici a *bobus*, qui *teriones* olim vocati sunt, quia in aratione terram terunt. Signum enim illud Boreale, quod *ursam majorem* appellamus, rustici antiquitus *plaustrum majus* appellavere: ob septem stellas, in eo maxime conspicuas; & in plaustri, aut junctorum boum, formam dispositas. Vicinumque signum dixerunt *Booten*: quia boves illos, sive plaustrum, præ se agere videtur.

382. *Riphæo Euro.*] De *Riphæis* montibus Moscoviæ, G. 1. 240. *Eurus*, ventus est orientalis: quare quidam volunt hic adscribi pro Borea, aut quolibet vento; quia Riphæi montes septemtrionales sunt. Quidni autem proprie Riphæis Eurus conveniat, qua parte vergunt ad orientem: neque enim tota illa montium compages recto ordine ad polum tendit, sed longe lateque porrigitur.

385. *Lappæque, tribulique &c.*] *Lappa*, *glouteron*; *Tribulus*, herba e carduorum genere, sine Gallico nomine; de iis jam G. 1. 153. Monet ut fugiantur pabula pinguiora: quia succus omnis ex hoc cibo in adipem abit, non in lanam.

388. *Nigra subest &c.*] Plinius l. 8. 47. *Arietum maxime spectantur ora: quia cujus coloris sub lingua habuere venas, ejus & lanicium est in fœtu; variumque, si plures fuere.* Unde si venæ illæ, sive lingua, *tantum* nigra est; lanicium fœtuum, non varium, sed *tantum* nigrum, aut potius *pullum*, id est subfuscum & nigricans erit.

392. *Pan Deus &c.*] De *Pane* Ecl. 2. 31. Servius hic errorem agnoscit, & Pana appositum esse putat pro Endymione pastore, Lunæ amico. Macrobius Pani fabulam a-

At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes
Ipse manu, salsasque ferat præsepibus herbas.
Hinc & amant fluvios magis, & magis ubera tendunt;
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi jam excretos prohibent a matribus hœdos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis;
Nocte premunt: quod jam tenebris & sole cadente;
Sub lucem exportant calathis: adit oppida pastor:
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
Veloces Spartæ catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui: nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros;

INTERPRETATIO.

ATqui studet lacti, ille manu inferat in præsepia cytisum, & copiosas lotos, & salsas herbas: inde magis appetunt potum, & magis implent mammas, & relinquunt in lacte secretum saporem salis. Multi arcent hœdos separatos a matribus, & extremum os cingunt loris ferratis. Quod expresserunt sub ortum diei, & per horas diei, coagulant per noctem: quod expresserunt *sub noctem, & Sole occidente; ferunt circa lucem in qualis: pastor vadit in urbem: aut condiunt moderato sale, & reservant in hyemem. Nec tibi ultima sit cura canum, sed simul ale sero pingui celeres canes Spartæ, & fortes Molossos. Illis custodientibus, nunquam timebis stabulis nocturnum latronem, aut incursiones luporum, aut inquietos Hispanos a tergo* ingruentes. *Sæpe etiam persequeris cursu pavidos onagros;*

NOTÆ.

tribuit: testaturque sumptam e Nicandro, qui Georgicorum antiquus scriptor fuit. Fabulam ita narrat Probus, ut velit Pana amore Lunæ percitum, ei mediam gregis sui partem muneris loco obtulisse: hanc elegisse oves candidissimas: atque ita deceptam fuisse, quod esset pars illa deterior. Aliter alii: nempe Pana se in arietem candidissimum transformasse: Lunamque formæ candore deceptam, ac sequentem, abduxisse in sylvas ac vitiasse.

394. *Cytisum, lotosque.*] De *Cytiso*, Ecl 1.79. De *loto*, G.2.84. quidam esse putant *l'alisier*.

399. *Præfigunt ora capistris.*] Ut matrum ubera, cum appetent, pungant.

402. *Calathis.*] Canistris e vimine: sunt etiam pocula vinaria. De iis E.2.46. & E.5.71.

404. *Nec tibi cura canum &c.*] III. PARS. *De cultura canum.* Præceptum unicum de ipsorum cibo: quem, *serum*, sive aquam lactis, esse jubet: idque vocat *pingue*, quia ejus usus inducit pinguedinem. Deinde canum utilitatem commemorat, ad custodiam & venationem.

405. *Veloces Spartæ &c.*] *Sparta* sive *Lacedæmon*, nobilissima totius Peloponnesi urbs, cujus legislator Lycurgus fuit: canes aluit velocissimos, ut & robustissimos. *Molossia*, Epiri regio, sic dicta a Molosso, Pyrrhi Epiri regis, & Andromaches Hectoris viduæ, filio: dicta eadem deinde Chaonia, de qua Æ. 3. 335. Spartani canes, iis respondent quos dicimus *levriers*: Molossi, iis quos dicimus *dogues*.

408. *Iberos.*] Speciem ponit pro genere; *Iberos* pro quibuslibet pecorum abactoribus. Et vero Iberi rapinis assueti memorantur a Justino l. 44. aliisque scriptoribus · iidem sunt, qui & Hispani; sive id nominis habuerint ab *Ibero*, *Ebre*, hujus oræ nobili flumine; sive ab Iberis Asiæ populis, inter Colchidem & Albaniam sitis, unde commigrasse dicuntur.

409. *Onagros.*] Sylvestres asinos, quorum

Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sæpe volutabris pulsos sylvestribus apros
Latratu turbabis agens: montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros.
Sæpe sub immotis præsepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere & umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
Fovit humum: cape saxa manu, cape robora pastor,
Tollentemque minas & sibila colla tumentem
Dejice: jamque fuga timidum caput abdidit alte;
Cum medii nexus extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum:

INTERPRETATIO.

urgebisque canibus leporem, & canibus damas. Sæpe insequens exturbabis latratu apres ejectos e cubilibus sylvestribus, & per montes altes impelles clamoribus magnum cervum in retia. Disce etiam urere in stabulis cedrum odoratam, & fugare galbaneo odore perniciosos chelydros. Sæpe, vel vipera tactu noxia latuit sub præsepibus male purgatis, & territa fugit lucem; vel coluber pestis infesta bobus, solitus subire tecta atque umbracula, & infigere venenum pecori, incubuit terræ: cape manu lapides, cape fustes, o pastor: & deturba tollentem minas ac tumentem sibilanti collo: jamque fugiens occuluit profunde timidum caput, cum compago media corporis, *& motus extremæ caudæ abrumpitur, & extrema curvatura trahit lentas spiras. Est etiam malus ille serpens in sylvis Calabriæ, contorquens dorsum squamosum erecto pectore, & magnis maculis notatus* sub *longa alvo.*

NOTÆ.

pulli, *Lalisiones* dicti, erant in deliciis, teste Plinio l. 8. 44. Eorum sapor cervino similis, teste Xenophonte l. 1. de Cyri expedit.

414. *Disce & &c.*] IV. PARS. *De rebus pecori infestis*: Præcepta continet quatuor. I. Est *De fugandis serpentibus, vel odorum suffitu, vel saxis, vel fustibus*, v. 414. II. *De scabiei causis, nempe imbre, frigore, illote sudore, & spinarum vulneribus: deque ejus remediis, lotione, unctione, & sectione ulceris.* v. 441. III. *De febri, ejusque remedio, nempe venæ apertione*, v. 457. IV. *De peste, ejusque effectis latissime*, v. 474.

415. *Galbaneoque &c.*] *Galbanum*, succus est, gummi aut thuris modo expressus e ferula, sive narthece: cujus nidore serpentes fugantur, ex Plin. l. 12. 25. *Chelydrus*: serpentis species, de quo, G. 2. 214.

417. *Vipera.*] Serpentis species; sic dicta, quasi *vivipara*; quia ex Aristotele Hist. anim. l. 1. 6. cum cæteræ serpentes ova pariant, una vipera vivum animal parit.

423. *Agmina caudæ.*] Agmen serpenribus tribuitur, quia corporis pars, post partem succedit, atque *agitur*; instar exercitus agminatim procedentis. Sic tribuitur pluviæ, G. 1. 322. *Cœlo venit agmen aquarum*; quia gutta post guttam cadit. Sic tribuitur fluvio, Æ. 2. 782. *Leni fluit agmine Tybris*: quia fluctus post fluctum volvitur.

425. *Est etiam ille &c.*] *Chersydrum*, significat, eumque describit e Nicandro: nomen ejus a *χέρσος terra*, & *ὕδωρ aqua*; quia in terra & aquis vivit. Ex Solino c. 8. frequentissima est chersydris *Calabria*, extrema pars Italiæ meridiem versus, olim dicta *magna Græcia.*

Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, & dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit; ripisque habitans hic piscibus atram
Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt;
Exilit in siccum; & flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas:
Quum positis novus exuviis nitidusque juventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas & signa docebo.
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit, & horrida cano
Bruma gelu: vel quum tonsis illotus adhæsit
Sudor; & hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni:

INTERPRETATIO.

Qua, quamdiu aliqui fluvii erumpunt e fontibus; & quamdiu terra humida est, propter *ver udum, & Austros imbriferos; amat stagna, & degens in ripis illic avidus implet fœdam gulam piscibus & ranis clamosis: postquam aquæ exsiccatæ* sunt, *& terra hiat calore; emergit in siccam terram, & vibrans oculos igniteos, & siti exasperatus, atque impatiens ardoris, furit per agros. Ne mihi tum veniat* in mentem *indulgere dulci somno sub aere, nec iacere inter herbas in clivo nemoris*: *quando* ille *renovatus deposita pelle, & juventute resplendens, aut relinquens in latebris foetus vel ova, repit erectus ad Solem, & vibrat linguam tricuspidem. Docebo te etiam causas & indicia morborum. Fœda scabies corripit oves, cum frigida pluvia profunde penetravit ad vivum, & hyems horrens alba glacie; vel quando sudor hæsit*, nec *detersus est* ovibus, *post tonsuram; &* quando *spinæ asperæ læserunt* earum *corpora. Propterea pastores lavant aquis dulcibus totum gregem, & aries humido vellere demergitur in fluvium, & mersus rapitur aqua profluente:*

NOTÆ.

429. *Austris.*] Ventis a meridie flantibus: de quibus Ecl. 2. 58.

431. *Ingluviem.*] Sinus est gutturis; sive pellis cava, qua cibus primo ingestus, & adhuc indigestus, continetur.

435. *Sub dio.*] Sub divo, *sub Jove frigido*, inquit Horat. Od. 1. 1. 25. sub cælo & aere: quia Jupiter pro aere sumitur: vide G. 2. 325.

436. *Dorso.*] Vel *dorso nemoris*, id est, clivo & colle nemoroso, qui in dorsum assurgit. Vel, ut vult Mancinellus, *dorso jacuisse*, idest, resupinum jacuisse.

437. *Cum positis novus exuviis &c.*] Plinius l. 8. 27. *Anguis hiberno situ membrana corpus obducta, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat. Exuit autem a capite primum &c.*] Juxta alios pellem exuit, per arcta petrarum foramina transeundo.

438. *Catulos aut ova &c.*] *Catuli*, proprie sunt canum fœtus; translative, quorumlibet animalium. Videturque dubitare Virgilius: sitne chersydrus, ut aiunt, *oviparus*; an *viviparus*, quemadmodum de vipera mox diximus; Probabilius oviparus est: & hic, *catuli*, significant fœtus ex ovis egressos.

439. *Linguis .... trisulcis.*] Aristoteles

Aut tonſum triſti contingunt corpus amurca,
Et ſpumas miſcent argenti, vivaque ſulfura,
Idæaſque pices, & pingues unguine ceras,
Scillamque, helleboroſque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis præſens fortuna laborum eſt,
Quam ſi quis ferro potuit reſcindere ſummum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo:
Dum medicas adhibere manus ad vulnera paſtor
Abnegat, & meliora Deos ſedet omnia poſcens.
Quin etiam ima dolor balantum lapſus ad oſſa
Quum furit, atque artus depaſcitur arida febris;
Profuit incenſos æſtus avertere, & inter
Ima ferire pedis ſalientem ſanguine venam:
Biſaltæ quo more ſolent, acerque Gelonus,
Quum fugit in Rhodopen atque in deſerta Getarum,
Et lac concretum cum ſanguine potat equino.

INTERPRETATIO.

aut ungunt acerbs amurca corpus tonſum. & miſcent ſpumam argenti, & ſulphur vivum, & picem Idæam, & ceram pinguem ad unguenta, & ſcillam, & graves helleboros, & nigrum bitumen. Nullum tamen eſt efficacius remedium malorum, quam ſi quis poſſit ſecare ferro extremam oram ulcoris: nam *malum creſcit & durat, dum tegitur; quamdiu paſtor recaſat admovere vulneribus manum medicam, & otiatur, petens a Diis ſucceſſus meliores. Præterea, quando dolor penetrans in oſſa intima ovium, furit, & febris calida abſumit corpus; prodeeſt diſſipare calorem inflammatum, & inter extremas* ungulas *pedis aperire venam* ex qua *ſanguis exilit: quomodo ſolent* aperire *Biſaltæ, & ſævus Gelonus; cum fugit in Rhodopen atque in deſerta Getarum, &* cum *bibit lac coactum cum ſanguine equorum.*

NOTÆ.

de part. animal. l. 2. 17. ſerpentum linguam agnoſcit longam ac bifidam; poetæ trifidam: ſive quod in modum cuſpidis conformata triplex habeat acumen; ſive quod ita vibretur celeriter, ut non tantum trifida, ſed triplex etiam appareat: unde Ovid. Met. 3. 39. *Treſque micant linguæ*

448. 449. 450. *&c. Amurca.* fæx olivarum, vel ſedimentum olei. *Spuma argenti,* aliter *lithargyrium*, quæ materies in argenti fodinis reperitur: Abramus ex Calpurnii Ecl. 5. de vivo argento explicat *Pix Idæa,* id eſt optima, qualis eſt in Ida, ſive Cretæ inſulæ, ſive Troadis monte, duplex enim eſt. *Scilla* vel *ſquilla*, bulbi genus. *Helleborus* vel *helleborum*, ſive *veratrum*, duplex; album & nigrum: *grave* dicitur, quia olim noxium habitum eſt ac *terribile. Poſtea tam promiſcuum; ut plerique ſtudiorum gratia, ad providenda acrius quæ commentabantur, ſæpius ſumptitaverint.* Plin. l. 25. 5. Purgat, juxta eumdem, vomitione, & ſternutamento. *Bitumen* limus eſt, cujus natura vicina ſulphuri. *Vivaque ſulphura*: verſus dactylicus, cujus extrema ſyllaba cum prima verſus conſequentis eliditur.

460. *Ima ferire pedis &c.*] Jubet Columella l. 7. 5. *De talo, vel inter duas ungulas ſanguinem emitti.*

461. *Biſaltæ quo more &c.*] Mos ille tribuebatur, non *Biſaltis* dumtaxat, Thraciæ, vel Macedoniæ populis; neque dumtaxat *Gelonis*, populis Scythiæ, vel Thraciæ; ſed generatim Scythis, Sarmatis, Getis, & Maſſagetis omnibus, ſanguinem ex equorum cruribus aut pedibus exprimere ad potum: Ita Plinius, Claudianus &c. *Lac.*] Vel de vulgari ovium lacte explicari poteſt; vel etiam de equino, cujus item apud eos uſus fuit. *Concretum.*] Vel coagulatum in caſei formam; vel cum equino ſanguine commiſtum: utramque nempe

Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, & seræ solam decedere nocti;
Continuo ferro culpam compesce, priusquam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber, agens hyemem, ruit æquore turbo;
Quam multæ pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt; sed tota æstiva repente,
Spemque, gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aërias Alpes & Norica si quis
Castella in tumulis, & Japidis arva Timavi
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, & longe saltus lateque vacantes.
Hic quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque autumni incanduit æstu:
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum:
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.

INTERPRETATIO.

QUam ovem *procul videris, aut quærere sæpius dulcem umbram, aut tondere negligentius summas herbas, aut ultimam incedere, aut residere in medio campo, inter pascendum, & solam abire nocte* jam *provecta*, hujus *morbum siste statim ferro, antequam sæva contagio gliscat in turbā*, quæ sibi *non cavet. Turbo tempestatem ferens non ingruit tam densus, quam frequentes sunt pecudum morbi: neque morbi invadunt singula corpora, sed tota æstiva statim, & fœtus, & gregem, & totam gentem ab ipsa origine. Tum* hoc *persuasum habebit, quisquis nunc etiam videbit, post tantum tempus, Alpes excelsas, & Norica castella in tumulis, & agros Timavi* fluvii *Japidiæ, & regna pastorum deserta, & sylvas longe lateque vacuas. Hic olim dira pestilentia orta est corruptione aëris, & inflammata est toto ardore autumni: & interfecit omne genus pecudum*, & *omne* genus *ferarum: & vitiavit aquas, & fœdavit veneno pabula.*

NOTÆ.

vim habet *concrescere*. De *Rhodope*, *Getis*, & *Gelonis*, G. 2. 115.

468. *Culpam ferro compesce.*] Morbum hic vocat *culpam*, ut alibi *vitium*, v. 454. *Ferro.*] Venæ sectionem significat, si sit ovis febri afflicta; si scabie, sectionem ulceris, de qua v. 453.

472. *Tota æstiva.*] Loca posuit pro animalibus: *æstiva* & *hyberna*, loca sunt in quibus milites per æstatem & hyemem degunt: idque a militibus transtulit ad greges, qui æstivis noctibus non continentur in stabulis; sed in pascuis sub dio.

474. *Tum sciat, aërias Alpes &c.*] V. PARS & ultima, sive Epilogus. *Descriptio sævissimæ pestis*; quæ tractum omnem Alpinum vastaverat; regionem olim pascuis & pecore feracissimam: ac licet multo ante Virgilii tempora sæviisset, illius adhuc vestigia tum restabant. *Alpes.* Montes altissimi, qui Italiam a Gallia & Germania disterminant, de iis Ecl. 10. 47. *Norici.* Natio Germanica, in limite Alpium & ultra Alpes; nunc Bavaria, fortasse & Austria. *Timavus*, de quo Ecl. 8.6. fluvius Carnorum: in ea Venetorum regione, quæ dicta est aliquando *Japidia*, ab urbe ejus nominis; cujus conditor fuit *Japis* ex Ætolia profugus: nunc regio dicitur *Friuol*; fluvius *Timavo*.

481. *Tabo.*] *Tabum*, diminuta vox a *tabes*: quæ liquefactio est, rei alicujus soliditatem solvens: vulgo sumitur *tabum*, pro corrupto sanguine, nec multum differt a *sanie*: hic tamen pro corruptione sumitur. Oritur a Dorica voce τάκω pro τήκω *liquefacio*.

Nec via mortis erat simplex: sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Sæpe in honore Deûm medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos;
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates:
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejuna sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.
Hinc canibus blandis rabies venit: & quatit ægros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum, atque immemor herbæ
Victor equus: fontesque avertitur, & pede terram
Crebra ferit: demissæ aures: incertus ibidem
Sudor, & ille quidem morituris frigidus, aret
Pellis, & ad tactum tractanti dura resistit.

INTERPRETATIO.

Nec modus mortis erat vulgaris: sed postquam sitis fervida penetrãs in omnes venas cõtraxerat misera membra; tum humor tabidus exudabat, & convertebat in se paulatim medullam *omnium ossium morbo putrefactam. Sæpe in medio sacrificio Deorum, victima stans ante aram, dum infula lanea cingitur*, pendentibus *niveis tæniis, cecidit moribunda inter ministros stupefactos. Aut si sacerdos prius occiderat aliquam cultro: ex ea, neque viscera imposita aris concipiunt ignem; neque aruspex interrogatus potest reddere responsa: & cultri suffixi vix colorantur sanguine, & superficies arenæ nigrescit exigua sanie. Præterea vituli moriuntur in fertilibus pascuis, & exhalant dulces animas in stabulis copiosis. Præterea rabies oritur blandis canibus; & tussis anhela concutit porcos ægros*, eosque *strangulat, tumente gutture. Equus* assuetus *victoriæ cadit, miser* post tot nobilia *exercitia, cibique negligens: & abhorret a potu, & crebro percutit terram ungula: aures dejectæ* sunt: *sudor dubius* est *in eadem parte, & ille quidem frigidus* in iis qui mox *morituri* sunt: *pellis rigescit, & dura ad tactum resistit tangenti.*

NOTÆ.

482. *Simplex.*] Non facilis, ex usu & ordine naturali; sed violenta ac difficilis. Citatque Servius illud e Sallustio: *Ne simplici quidem morte moriebantur.*

487. *Lanea dum &c.*] Infula, ut ex Paschalio, aliisque constat; fuit latior fascia, lanea & alba: caput non quidem totum operiens, sed tempora instar diadematis cingens: ex qua vitta seu tænia dependebat. Hac victimæ, sacerdotes, vates coronabantur. *Lanea* quidem, quia lanæ magnus in sacris usus fuit: vide Ecl. 8. 64. Æ. 4. 459.

494. *Lætis vituli &c.*] Notat pascua *læta* fuisse, ac *plena* præsepia, ne fame, sed peste periisse putarentur.

497. *Faucibus angit obesis.*] Bene *angit*; quia *angina* morbus est fauces occupans e *squinanciæ*. *Obesis*: vel pinguibus; & erit vox porco convenienter apposita: vel tumentibus, ut vult Servius; & morbi effectum notabit.

498. *Infelix studiorum.*] Pari forma dixit Virgilius G. 4. 491. *Victus animi.* Æ. 5. 73. *Ævi maturus.* Æ. 11. 73. *Læta laborum Dido.* Æ. 11. 416. *Fortunatus laborum &c.*

500. *Crebra ferit.*] supra, v. 226. *Multa gemens:*

Hæc ante exitium primis dant ſigna diebus:
Sin in proceſſu cœpit crudeſcere morbus,
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis: imaque longo
Ilia ſingultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, & obſeſſas fauces premit aſpera lingua.
Profuit inſerto latices infundere cornu
Lenæos: ea viſa ſalus morientibus una.
Mox erat hoc ipſum exitio: furiiſque refecti
Ardebant: ipſique ſuos jam morte ſub ægra
(Dii meliora piis, erroremque hoſtibus illum)
Diſciſſos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans ſub vomere taurus
Concidit, & miſtum ſpumis vomit ore cruorem,
Extremoſque ciet gemitus: it triſtis arator,
Mœrentem abjungens fraterna morte juvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia poſſunt
Prata movere animum, non qui per ſaxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Solvuntur latera, atque oculos ſtupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertiſſe graves? atqui non Maſſica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repoſtæ.

INTERPRETATIO.

Primis diebus ante mortem dant hæc indicia. Si vero progreſſu temporis *morbus incipit augeri: tum vero oculi inflammantur; & anhelitus educitur ab intimo pectore, interdum impeditus gemitu: &* equi *ima ilia tendunt* ſe *longo ſuſpirio, ſanguis niger fluit e naribus, & lingua ſicca hæret gutturi obſtructo. Utile fuit* primo *immittere* in os *liquorem Bacchicum inſinuato cornu: hoc ſolum viſum remedium morientibus. Deinde hoc ipſum perniciosum erat: &* vino *corroborati inflammabantur furore: & jam, non longe ab ægra morte, lacerabant dentibus* carne *nudatis ſua membra diſcerpta. Dii* reſervate *piis meliora, & illam rabiem hoſtibus! Ecce autem taurus anhelans cadit ſub ferreo vomere, & ejicit ex ore ſanguinem miſtum ſpuma, trahitque ultimum ſpiritum. Arator triſtis incedit, ſolvens taurum dolentem fratris morte, & relinquit aratrum fixum in medio labore. Non umbra profundarum ſylvarum, non jucundæ herbæ poſſunt recreare animos* taurorum, *non amnis clarior electro, qui fluens inter ſaxa percurrit campum: at ima latera flacceſcunt, & ſtupor tenet oculos immobiles, & cervix deprimente pondere vergit ad terram. Quid proſunt* illis *labor, aut opera* collata homini? *quid araſſe vomere terras difficiles? Tamen, non dona Bacchi e Maſſico* monte, *non epulæ coacervatæ nocuerunt* illis.

NOTÆ.

gemens: id eſt crebro, multum: neutrum plurale pro adverbio, Græco more. *Incertus ſudor.*] Vel cujus cauſa incerta eſt, cum nulla præceſſerit fatigatio; vel potius, varius, inſtabilis, qui modo oritur, modo deſinit.

510. *Lenæos.*] Bacchus a ληνὸς *torcular*. G. 2. 4.

522. *Electro.*] Electrum puriſſime fulget: ſive pro *ſuccino* ſumatur, *ambre*: de quo Ecl. 8. 54. ſive pro metallo, de quo Æ. 8. 402.

526. *Maſſica Bacchi.*] Vina e Maſſico,

Frondibus & victu paſcuntur ſimplicis herbæ:
Pocula ſunt fontes liquidi, atque exercita curſu
Flumina: nec ſomnos abrumpit cura ſalubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæſitas ad ſacra boves Junonis, & uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre raſtris terram rimantur, & ipſis
Unguibus infodiunt fruges: monteſque per altos
Contenta cervice trahunt ſtridentia plauſtra.
Non lupus inſidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
Nunc interque canes & circum tecta vagantur.

INTERPRETATIO.

ALuntur frondibus & cibo herbæ communis: potus ſunt rivi puri, & amnes agitati curſu: nec curæ excutiunt ſomnum ſalutarem. Narratur nullo alio tempore deſideratas fuiſſe *boves in illis plagis, ad ſacra Junonis: & currus tractos* fuiſſe *ad alta templa* ab *uris inæqualibus. Itaque difficile proſcindunt terram raſtris, & ipſis unguibus defodiunt ſemina, & obnixo collo trahunt per altos montes plauſtra ſtridentia. Lupus non meditatur inſidias circa ovile, nec errat noctu circa greges: aſperior cura illum ſubigit: timidi damæ & fugaces cervi jam vagantur, & inter canes, & circa domos.*

NOTÆ.

monte Campaniæ. De *Baccho*, Ecl. 5.30.69.

529. *Exercita curſu flumina.*] Agitata, currentia; non torpentia, nec ſtagnantia.

531. *Tempore non alio &c.*] Volunt plerique omnes poſt Servium, alluſum hic eſſe ad hiſtoriam, quæ ab Herodoto, Plutarcho, Valerio refertur. Sic autem a Cicerone Tuſcul. 1. 113. *Argiæ ſacerdotis Cleobis & Biton filii prædicantur. Nota fabula eſt. Cum enim illam ad ſolemne & ſtatum* (Junonis) *ſacrificium curru vehi jus eſſet, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii veſte poſita ad jugum acceſſerunt. Ita ſacerdos advecta in fanum, cum currus ductus eſſet a filiis, precata a Dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari poſſet a Deo: poſt, epulatos cum matre adoleſcentes ſomno ſe dediſſe; mane inventos eſſe mortuos.* Sed id quoquo modo Servius detorqueat, extra rem omnino eſt. Id enim in Attica peragebatur: hic res & mos agitur Italiæ. Illud unum inde cognoſcimus, Junonis ſacerdotes, curru & bobus invectas, ad templa proceſſiſſe: quod, ut in Græcia, ita in Italia quoque obſervari potuit. Ideo Abramus boves illos, de quibus Virgilius, ad uſum fuiſſe putat ſacerdotum vehendarum. Ego ſuſpicor adhibitos ad ipſa ſacra, ſive ſimulacra Junonis, ſive alia quælibet ſacrificii inſtrumenta convectanda: quemadmodum Cereris ſimulacrum plauſtris quoque vehebatur. Juvat conjecturant tarditas boum: at Junonis ſacra lente admodum & graviter ſolita circumferri eſt notum eſt ex Horatio Sat. 1. 3. 10. *Perſæpe velut qui Junonis ſacra ferret.* Ex Athenæo, apud quem adagii loco eſt, Ἡραῖον βαδίζειν. *Junonio greſſu incedere.* Ex aliis paſſim. *De Junone*, Æ. 1. 19.

532. *Uris imparibus.*] Cum boves manſueti deeſſent, feri jungebantur, iique inæquales, quod in re curuli difforme eſt: præcipit enim Virgilius ſupra, v. 168. *Ipſis e torquibus aptos junge pares.* De *uris*, ſive bobus ſylveſtribus, G. 2. 374.

533. *Donaria.*] Aliquando *dona* ſignificant: hic *templa*, ſive loca in quibus dona ſervantur. Apuleius l. 9. *Ibi donarium Deæ perquam opulentum.*

534. *Raſtris.*] De iis, G. 1. 160. *Plauſtra.*] De iis G. 1. 163.

Jam maris immensi prolem & genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit: insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit & curvis frustra defensa latebris
Vipera, & attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non æquus, & illæ
Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
Præterea, nec jam mutari pabula refert,
Quæsitæque nocent artes: cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.
Sævit & in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone: morbos agit ante metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum, & crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripæ, collesque supini.
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
Donec humo tegere ac foveis abscondere discant.
Nam neque erat coriis usus: nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma.
Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verum etiam invisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur: nec longo deinde moranti
Tempore, contactos artus sacer ignis edebat.

INTERPRETATIO.

JAm in ultimo litore fluctus lavant progeniem vasti maris, & omne genus piscium, veluti corpora naufraga: & vituli marini *præter solitum fugiunt in fluvios. Moritur quoque vipera frustra tecta cavis latibulis, & hydri conterriti squamis arrectis. Aer est ipsis avibus perniciosus, & illæ cadentes amittunt vitam inter altas nubes. Præterea nec jam prodest mutare pabula: & medicinæ adhibitæ noxiæ sunt. Recessere* medicinæ *principes, Chiron* filius *Philyræ, & Melampus filius Amythaonis. Et pallida Tisiphone furit, emissa in lucem e nocte inferna: præ se ducit morbos & metum, & assurgens in dies, extollit altius caput insatiabile. Fluvii, & siccæ ripæ, & colles curvi, fremunt balatu ovium, & frequentibus mugitibus. Jamque* Tisiphone *edit strages turmatim, & accumulat in ipsis stabulis cadavera diffluentia fœda tabe: donec in mentem venit populis sepelire* ea *terra, & occultare in foveis. Nam neque* ulla *erat utilitas in coriis: nec quisquam potest abluere undis, aut igne coquere viscera:* ac *ne tondere quidem villos corrosos lue & sanie: nec possunt tangere telas* contextas e lana *putridas. Sed etiam si quis attrectaverat vestes* ejusmodi *odiosas; ardentes pustulæ, & fœdus sudor adhærebat membris graveolentibus: & sacer ignis absumebat deinde membra attactu* fœdata, *ejus qui vel brevi tempore morabatur* eas dimittere.

NOTÆ.

543. *Fugiunt in flumina phocæ*] Marinæ pestilentiæ metu, ad flumina præter consuetudinem fugiunt. Plin. l. 9. 7. *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.* Quare vitæ sunt ancipitis, & in utroque elemento vivunt.

545. *Vipera.*] Plinius l. 10. 62. *Terrestrium sola, intra se parit ova unius coloris, &*

mollia, ut pisces. Tertia die intra uterum catulos excludit : deinde singulos diebus singulis parit, viginti fere numero. Itaque cæteræ, tarditatis impatientes, perrumpunt latera, occisa parente. Ita fere Aristoteles, Nicander, Plutarchus, &c. propterea que Romæ parricidæ submergebantur insuti culeo, cum vipera, cane, gallo & simia. Ælianus tamen, & alii, superesse partui suo viperam tradunt: idque verius esse nunc fere constat.

545. *Hydri.*] Plinius l. 28, 4. *In orbe terrarum pulcherrimum anguium genus est, quod in aqua vivit : hydri vocantur, nullis serpentium inferiores veneno.* Ab ὕδωρ *aqua.*

550. *Phillyrides Chiron &c.*] Id est, præstantissimi Medici, quales olim fuere *Chiron* & *Melampus*. *Chiron* fuit Centaurus, Saturni & Philyræ filius, ut diximus supra, v. 92. Qui cum crevisset, abiit in sylvas, ibique herbarum viribus cognitis sapientissimus evasit medicus : a Peleo, Nerei genero; & Thetide, Pelei uxore, ad instituendum Achillem electus. Denique cum esset graviter vulneratus fortuito casu Herculeæ sagittæ, Lernæo sanguine infectæ; doloris impatientia oravit superos, ut sibi, quanquam immortali, mori liceret : quo concesso, ab iis in cœlum translatus est, & in Zodiaco locatus, ubi nunc *sagittarius* vocatur. *Melampus*, Amythaonis & Dorippes filius : dicitur augurio claruisse, & animalium omnium atque avium percepisse voces. Filias Prœti furiis agitatas ad sanam mentem restituit, Ecl. 6. 48. Ob medicinæ scientiam, templo, festis & sacrificiis honoratus. Pausan. l. 1.

551. *Stygiis.*] *Styx*, fons Arcadiæ est, in fluvium evadens, cujus aqua epota necare memoratur, vasa etiam ærea frigore confringens; sic, ut sola mulæ ungula contineri possit. Hac necatum esse Alexandrum quidam putant. Ideo fluvius esse inferorum a poetis fingitur : & a superis tanta veneratione habitus, ut per illum jurarent; &, si juramentum violarent, divinitate usuque nectaris per centum annos privarentur. Hic autem honos ei habitus : quia ejus filiæ Victoria, Vis, Robur, Zelus, Diis opem adversus Titanas tulerant. Nomen a στυγέω *odi*

552. *Tisiphone.*] Una e furiis, quæ tres numerantur, ultrices criminum, Noctis & Acherontis filiæ : *Alecto*, ab α *privativo*, & λήγω *desino* : *Tisiphone*, a τίω *ulciscor*, & φόνος *cædes* : *Megæra*, a μεγαίρω *invideo, odi.*

566. *Sacer ignis.*] Male Servius interpretatur de *sacro morbo*, qui *epilepsia* est. Reliqui de eo qui dicitur vulgo, *ignis sancti Antonii*; Græcis ἕρπης; Plinio, *Zoster & circinus*; & a Lucretio ita describitur l. 6. *Existit sacer ignis & urit corpore serpens, quamcumque arripuit partem, repitque per artus.*

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Post brevem de apibus & mellatione propositionem, dedicationemque operis; opus ipsum octo partibus exequitur. I. Est de commoda apum habitatione. II. De earum pabulatione, examinibus, pugnis. III. De duabus earum speciebus. IV. De earum quasi civili prudentia, & republica. V. De mellationis temporibus. VI. De morbis apum, morborumque signis ac remediis. VII. De apum reparatione, cum perierunt. VIII. De reparationis hujus inventione, & auctore, Aristæo, cujus fabulam epilogi loco fuse narrat : eidemque attexit fabulam Eurydices & Orphei. Quæ pars ultima dicitur operi perfecto deinde addita, in supplementum laudum Cornelii Galli, quas ex eo libro poeta sustulit : ut diximus in notis ad argum. Ecl. 10.

Protinus aërii mellis cœlestia dona
Exequar: hanc etiam Mœcenas aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gentis
Mores, & studia, & populos, & prælia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neque oves hœdique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.
Absint & picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres,

INTERPRETATIO.

Continuo describam cælestia munera aerii mellis. O Mæcenas fave huic etiam parti Georgicorum. *Dicam spectacula parvarum rerum admiranda tibi, & reges* apum *generosos, & mores, atque artes totius generis per ordinem, & species, & pugnas. Labor* ille est *in parva re, sed gloria non est parva; si Dii adversi permittunt aliquem* id exequi, *&* si *Apollo invocatus exaudit. Primo quærenda* est *apibus sedes & habitatio*, in loco *ad quem venti non possint pervenire; (nam venti impediunt quominus* apes *ferant pabula in alveare;)* & in quo *oves, & hædi petulantes, non saltent super floribus, & juvenca vaga per agros non excutiat rorem* ex herbis, *nec premat herbas nascentes. Absint quoque a pingui alveari lacerti maculosi splendenti tergo, & meropes, & cætera aves,*

NOTÆ.

1. *AErii mellis cœlestia dona.*] Ex aere ros defluit, adhæretque floribus & arborum foliis: inde colligitur ab apibus, & mel ab iis conficitur. Quare *aeris* & *cœli* donum est. De *Mæcenate* in arg. Georg.

4. *Gentis .... populos &c.*] Gens in populos distinguitur; ut totum in partes, genus in species. Æn. 10. 202. de Mantua urbe: *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.*

7. *Numina læva.*] *Læva*, modo in bonam, modo in malam partem sumuntur; ut diximus Ecl. 1. 16. Hic in malam, ita enim explicat hunc versum Gellius l. 5. 12, dicitque *vim esse quorumdam Deorum in lædendo magis, quam in juvando potentem ..... nam Deos quosdam, ut prodessent; celebrabant: quosdam, ne obessent, placabant.* In his ponit Deum *Averruncum*, & *Robigum*, & *Vejovem*, cujus esset Romæ templum in eoque simulacrum, sagittas tenens quasi paratas ad nocendum: indeque nomen ejus deducit, quod sicut *Iovem* dixerant, Deum qui juvaret; ita *Vejovem*, qui non juvaret: particula enim *ve*, aliquando augendæ, aliquando minuendæ rei, valet. *Vejovem* autem, & *Plutonem*, & *Ditem*, unum eumdemque esse perhibet Martianus Capella. Et vero Virgilius Æ. 4. 636. *Plutonem* vocat *Iovem Stygium*: at Plutonem & furias & cætera, inferorum numina, *læva*, & adversa hominibus fuisse habita, nemo nescit, testaturque Arnobius l. 3. De *Apolline* vatum Deo, Ecl. 3. 104.

8. *Principio &c.*] I. PARS. *De apum habitatione*: præcepta continet duo. I. *De commodo alvearibus loco; deque iis, quæ adesse circum, aut procul abesse debent*, v. 8. II. *De forma alvearium*, v. 33.

13. *Squalentia terga lacerti.*] *Lacertus, lezard. Squalor, squalidus, squaleo, squalens*, derivantur a *squamis*: significantque, quicquid ita inculcatum obsitumque est aliqua re, ut squamarum in serpentium pisciumque coriis densitatem & asperitatem referat. Ita definit Gellius l. 2. 6. Sic Æ. 10. 314. *Per tunicam squalentem auro*: quia aurum dense intextum erat. Sic maculæ in lacerto. Sic in corporibus congeries sordium.

14. *Meropes.*] *Merops* avis, quæ & *apis*;

Et manibus Progne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, & stagna virentia musco
Adsint, & tenuis fugiens per gramina rivus.
Palmaque vestibulum; aut ingens oleaster obumbret:
Ut quum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus;
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor;
Transversas salices & grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, & alas
Pandere ad æstivum Solem; si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, & olentia late
Serpylla, & graviter spirantis copia thymbræ
Floreat: irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta;
Angustos habeant aditus: nam frigore mella
Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit:

INTERPRETATIO.

& imprimis *Progne*, quæ *infecit* sibi *pectus manibus sanguinolentis. Nam circum populantur omnia, & rostro ferunt ipsas apes*, ut sint *gratum pabulum pullis crudelibus. Sed adsint fontes puri, & stagna* cooperta *viridi lanugine, & parvus rivus currens inter herbas, palmaque, vel magnus oleaster tegat vestibulum. Ut quando novi reges ducent prima examina, vere* sibi *commodo; &* quando *juniores* apes *ludent egressæ ex alvearibus: tunc ripa propinqua invitet eas, ut se subtrahant calori; & arbor occurrens excipiat* eas *hospitio foliorum. In mediam aquam, sive stabit immota, sive fluet; projice salices obliquas, & magnos lapides: ut possint stare* in iis quasi *in frequentibus pontibus, & explicare alas ad Solem æstivum: si forte Eurus vehemens dissipaverit* tardius *redeuntes, aut disjecerit in aquas. Circa illa* omnia, *casiæ virides, & serpylla longe redolentia, & copia thymbræ graviter halantis floreat; & violæ* illic *irrigentur liquido rivo. Ipsa autem alvearia, sive a te compacta* sint ex *corticibus cavatis, sive texta vimine flexili; habeant introitum arctum. Nam hyems constringit mella frigore, & calor resolvit eadem liquefacta:*

NOTÆ.

ster dicitur: *guespier* apibus infesta. *Progne*, hirundo. notas quasdam habet in pectore quæ sanguinem aliquo modo referunt: quas sibi impressisse fingitur, plangens pectus, manibus cæde filii sui cruentatis. Fabulam vide Ecl. 6. 78.

18. *Musco.*] *Muscus*, est quicquid, aut adhæret arboribus, aut innatat aquis, quasi villosum & lanuginosum.

21. *Examina.*] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas ex aluvearibus egressæ: apum agmina, *essams*. De iis Ecl. 7. 13.

29. *Neptuno immerserit Eurus.*] *Neptunus*, hic pro quibuslibet aquis: de eo, G. 1. 14. *Eurus*, pro quolibet vẽto violẽtiore, de eo, G. 1. 371.

30. 31. 32. *Casiæ virides &c.*] *Casia*, lavendula est, aut rosmarinus. De ea Ecl. 2. 49. *Serpyllum*, *serpolet*: de eo Ecl. 2. 11. ibidemque de voce, *olens*. *Thymbra*, quæ satureia & cunila etiam dicitur, herba condimen-

Utraque vis apibus pariter metuenda: neque illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque & floribus oras
Explent: collectumque hæc ipsa ad munera gluten
Et visco & Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris,
Sub terra fodere larem: penitusque repertæ
Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.
Tu tamen & levi rimosa cubilia limo
Unge, fovens circum, & raras superinjice frondes.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentes
Ure foco cancros, altæ neu crede paludi:
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

INTERPRETATIO.

utriusque violentia pariter formidadabilis est apibus: neque frustra illæ diligenter cera oblinunt parvas domorum rimas, & complent margines rimarum *fuco, & floribus, & servant ad hos ipsos usus glutinum collectum, tenacius visco & pice* montis *Idæ in Phrygia. Sæpe etiam, si vera est fama, aperuerunt sibi domum sub terra, effossis latibulis, & inventæ sunt profunde* in *lapidibus cavis, &* in *alvo arboris cariosæ. Tu tamen & unge alvearia hiantia, circum linens molli luto: & superjice* luto *folia tenuia: neve permitte ut taxus sit vicinior alveari: neve coque* in *foco cancros rubentes: neve colloca* alueare *prope paludem profundam; aut ubi odor luti gravis* est; *aut ubi saxa intus cava resonant pulsu* vocis, *& soni species allisa resilit.*

NOTÆ.

saria, *fariette. Violaria,*loca violis consita.

38. *Cera spiramenta linunt, fucoque & floribus.*] Non cera proprie, neque floribus; sed *melligine*, id est, glutine quodam, & viscosa tenacique materia, unde operis fundamenta conficiunt. Tres autem sunt glutinis illius species, tria fundamenta, ex Plin. l. 11. 6. & 7. aliisque. *Commosis, pissoceros, & propolis. Commosis, κόμμωσις,* crusta est prima, atque ima, saporis amari, dicta quasi *gummitio* a *κόμμι gummi*: quia fit e lacrymis arborum, salicis, ulmi; arundinis: e gummi, præsertim & resina, &c. *Pissoceros, πισσόκηρος,* secunda est crusta, dilutior, fitque e mitiore gummi, mediæ naturæ inter picem & ceram; unde nomen habet a *πίσσα pix*, & *κηρὸς cera. Propolis* tertia crusta, & proximum favorum stabilimentum, crassioris materiæ, cui florum succus additur: *hac omnes frigoris aut injuriæ aditus obstruuntur*, inquit Plinius: hanc significat Virgilius *fucoque & floribus*; crustas alias inferiores, per *gluten*.

39. *Fuco.*] Herba est, lactucæ similis, ex algæ genere, *fucus marinus* a Plinio dicta: hujus aliqua species quadamtenus rubet. *Laudatissima*, inquit, *quæ in Creta insula juxta terram in petris nascitur: tingendis etiam lanis ita colorem alligans, ut elui postea non possit*, l. 32. 6. Et l. 26. 10. Notat Aldroandus in Musæo metallico, l. 1. 7. mulieres antiquitus hac herba conciliasse ruborem genis: indeque factum, ut pigmenta ejusmodi omnia muliebris formæ, imprimisque cerussa ad candorem præparata dicta sit *fucus, fard.*

41. *Visco & Phrygiæ &c.*] Hoc *Viscum*, vel hic *viscus*, *glue*. De *pice* Idæ montis in Phrygia, G. 3. 450.

43. *Pumicibusque cavis.*] *Pumex, pierre ponce.*

45. *Tu tamen & &c.*] Etsi intus apes alvearia glutine obducant: tu tamen unge exterius limo, ad majorẽ cautelam, & limo frondes superinjice, ne ardore fissus rimas agat.

47. *Taxum.*] *Taxus, i f*, de qua G. 2. 29. ab alvearibus amovenda, quia ex ejus succo mel amarissimum conficitur, quale est Corsicum, Ecl. 9. 57.

48. *Neve rubentes &c.*] *Cancri, ecrevisses;*

Quod supereſt, ubi pulſam hyemem Sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æſtiva luce recluſit:
Illæ continuo ſaltus ſylvaſque peragrant,
Purpureoſque metunt flores, & flumina libant
Summa leves; hinc neſcio qua dulcedine lætæ
Progeniem nidoſque fovent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, & mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emiſſum caveis ad ſidera cœli
Nare per æſtatem liquidam ſuſpexeris agmen,
Obſcuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces & frondea ſemper
Tecta petunt: huc tu juſtos aſperge ſapores,
Trita meliphylla, & cerinthæ ignobile gramen:
Tinnituſque cie, & Matris quate cymbala circum:

INTERPRETATIO.

Quod ſpectat ad alia, *quando Sol rutilus expulit hyemem in* aliud *hemiſphærium, & aperuit cælum lumine æſtivo: ſtatim apes volant per ſaltus & ſylvas, & carpunt flores purpureos, & volando deguſtant ſuperficiem fluviorum: ex his* floribus & aquis *recreatæ neſcio qua delectatione, nutriunt fætus, &* conficiunt *eorum nidos: ex his elaborant artificioſe ceras novas, & fabricant mella glutinoſa. Deinde quando videbis examen emiſſum ex alvearibus per æſtatem ſerenam volare in altum aerem, & nigram nubem* apum *diffundi vento; quærunt ſemper aquas dulces, & ramos frondentes*, ubi conſidant. *Sparge circa hunc locum odores præſcriptos, meliphylla confricata & vilem herbam cerinthæ, & excita tinnitum, & quate circum cymbala* Cybeles, *matris* Deorum:

NOTÆ.

rubentes cum cocti ſunt, nidore nocent apibus. *Palus* altitudine ſubmergit apes: quia nō facile patitur lapides, quibus, quaſi pontibus, apes inhæreſcant. *Cœnum*, nocet odoris gravitate. *Echo*, remiſſo ſono pavidas facit.

51. *Quod ſupereſt, ubi &c.*] II. PARS. *De pabulatione apum, examinibus, pugnis.* Præcepta continet duo. I. *Quomodo examina cogenda ſint in alvearia*; v. 58. II. *Quomodo pugnæ compeſcendæ ſint*, v. 86.

52. *Egit ſub terras*] Polum Borealem, ſive antarcticum: quem *ſub pedibus Styx atra videt*, G. 1. 243. Pellit autem Sol hyemem ad illas partes, quia ad noſtras accedit, ab illis recedit: quo ex receſſu ſequitur hyems. *Æſtiva luce.*] Calidiore: nec enim proprie æſtas hic ſignificatur, ſed ver. *Recluſit.*] Aperuit aerem: qui per hyemem frigore concretus, & quaſi clauſus fuit.

57. *Excudunt ceras.*] Metaphora a fabris ferrariis ducta, quorum eſt proprie ferrum *cudere*: ideo comparabit apes cum Cyclopibus, v. 170.

58. *Caveis.*] Metaphora a ferarum carceribus aut cavernis, quæ magis proprie dicuntur *caveæ*.

59. *Nare per æſtatem liquidam.*] *Nare* ſæpe pro *volare*: *volare* ſæpe pro *nare* mutua tranſlatione ſumuntur: vide Æ. 5. 219. *Liquidam.* Puram, ſerenam: unde Ecl. 6. v. 33. *Et liquidi ſimul ignis.*

60. *Trahi vento.*] Non proprie *trahi*; ſed inſtar nubis longo *tractu* diffundi.

62. *Huc tu &c.*] In hæc loca frondea, & aquis dulcibus vicina. Frondea tecta dixit arbores, quas alibi, *antiquaſque domos avium*, G. 2. 209.

63. *Meliphylla.*] Vel *meliſphylla*, ut legunt aliqui, metri cauſa: *citrago* eſt Latinorum fere omnium, Gallorum, *meliſſe*. herba apibus gratiſſima, Græco nomine dicta a *μέλι mel* & *φύλλον folium*. A Varrone cum *apiaſtro* confunditur; ſed diſtinguitur a Plinio & Columella, quos tuetur inſigniter Ruellius.

63. *Cerinthæ.*] *Cerintha*, *κηρινθον*, a *κηρίον favus*: Gallice *paſquete*, juxta Ruellium, a paſcendis apibus.

64. *Tinnituſque cie, & matris &c.*] Certum

Ipsæ consident medicatis sedibus, ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoque animos vulgi , & trepidantia bello
Corda licet longe præsciscere : namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat , & vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coeunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos:
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi ver nactæ sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis , concurritur : æthere in alto
Fit sonitus : magnum mistæ glomerantur in orbem ,

INTERPRETATIO.

Apes consistent in sedibus sic præparatis , apes sese immittent more suo in intima alvearia. Si vero egressæ fuerint ad certamen (nam sæpe discordia magno impetu inflammat utrumque regem) statim licet longe præsentire & iram plebis , & corda belli avida : nam Martius etiam strepitus rauci æris excitat tardas , & auditur bombus referens fractos sonitus buccinarum. Tunc festinæ inter se congregantur , & micant alis , & acuunt aculeum rostris , & parant ad pugnam *brachiola , & stipantur densæ circa regem & ipsius cellam , & invitant hostem magno fremitu. Itaque quando invenerunt tempus serenum , & spatia* acris *aperta : irruunt e portis ,* pugna *committitur : fit strepitus in alto aere , confusæ densantur in magnum globum ,*

NOTÆ.

tum est tinnitu æris cogi apes in locum, quemcumque proxime commodum repererint : gaudione , an metu ? Aristoteles dubitat : Plato & Plinius gaudio tribuunt ; Varro , & Columella metui : hos posteriores sequi videtur Virgilius , cum ait , eas *condi* ; quod timentium est , non exultantium. *Cymbala.*] Ærea instrumenta concava , quæ bacillis æreis percussa tinnitum edebant. *Matris.*] Cybeles matris Deorum, quæ & *Rhea* & *Ops* & *Vesta* , vocata est : cujus in sacris quatiebantur cymbala , ex veteri instituto *Corybantum* sive *Curetum* , de quibus infra dicemus , v. 151.

67. *Sin autem &c.*] Victorius in Rhetor. Aristotelis , primos istos versus duos ,cum extremis hujus descriptionis duobus conjungit ; sententiamque vult esse suspensam per totos viginti versus : *Sin autem ad pugnam exierint ; nam sæpe duobus regibus incessit magno discordia motu.. .Hi motus animorum, atque hæc &c.* Quod quia longius intervallum est , ego hunc ordinem statuo : *sin autem ad pugnam exierint* , id est , exire voluerint & paraverint : *nam sæpe duobus regibus incessit magno discordia motu...Continuo licet præsciscere &c.* Nempe ex alveari nondum egressæ, agglomerant se turmatim, factiosorum more.

68. *Duobus regibus.*] Colum. l. 9. 9. *Inter se , tanquam civilibus bellis ; & cum alteris, tanquam cum exteris gentibus , præliantur.* Hic bellum describitur civile. Nam ex Plin. l. 12. 16. *Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant.* Tumque suam habet unaquæque gens ducem.

69. *Trepidantia.*] Non timida ; sed cum festinatione tumultuantia : sic Æ. 9. 114. *Ne trepidate meas Teucri defendere naves* , id est , ne festinate. Sic infra v. 73. *Tum trepidæ inter se coeunt.*

74. *Spiculaque exacuunt rostris.*] Incurvato corpore aculeos , qui sunt in cauda , rostello quasi exacuunt.

75. *Prætoria.*] Cellas regum : metaphora ducta a castrensibus tabernaculis eorum qui bella administrabant : quod munus primo prætoribus , deinde consulibus deman-

Præcipiteſque cadunt: non denſior aëre grando,
Nec de concuſſa tantum pluit ilice glandis.
Ipſi per medias acies, inſignibus alis,
Ingentes animos anguſto in pectore verſant:
Uſque adeo obnixi non cedere, dum gravis, aut hos,
Aut hos, verſa fuga victor dare terga coëgit.
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compreſſa quieſcent.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambos:
Deterior qui viſus; eum, ne prodigus obſit,
Dede neci: melior vacua ſine regnet in aula.
Alter erit maculis auro ſqualentibus ardens:
(Nam duo ſunt genera) hic melior, inſignis & ore,
Et rutilis clarus ſquamis: ille horridus alter
Deſidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora gentis.
Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Quum venit & terram ſicco ſpuit ore viator
Aridus: elucent aliæ, & fulgore coruſcant,
Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
Hæc potior ſoboles: hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes: nec tantum dulcia, quantum

INTERPRETATIO.

& cadunt præcipites: non pluit grando ſpiſſior ex aere, nec tantum glandium ex ilice quaſſata. Ipſi reges *in mediis exercitibus, alis notabiles, contendunt magnum animum in parvo corpore: obſtinati non recedere, eo uſque, quo uſque victor terribilis cogat vel hos vel illos dare in fugam terga converſa. Hæ commotiones animorum, & hæ tantæ pugnæ ſedabuntur, repreſſæ jactu exigui pulveris. Sed poſtquam revocaveris a pugna geminos reges: da neci eum, qui viſus* fuerit *pejor, ne noceat conſumendo* cibos; *& permitte, ut melior regnet in domo vacua ab* hoſte. *Alter erit lucidus notis auro conſertus (ſunt enim duo* apum *genera) hic melior* eſt, *forma pulcher, & clarus ſquamis rutilantibus: alter ille horridus* eſt *ignavia, & trahens magnam alvum ſine honore. Ut geminæ* ſunt *formæ regum, ita ſpecies gentis. Namque aliæ apes horrent fœdæ; quemadmodum viator, qui venit ex loco valde pulverulento, & ſitibundus excreat pulverem ore ſicco: aliæ lucent & micant ſplendore, ardentes corporibus, quæ aſperſa* ſunt *auro & ſimilibus notis. Hoc genus melius* eſt: *ex his exprimes ſtato anni tempore mel dulce: nec tam dulce, quam ....*

NOTÆ.

datum fuit, ex Feſto. Hinc apud Columellam & Martialem *prætoria* ſunt ampla ædificia ruſtica; in quibus fortaſſe jus ruſticis ac ſubditis, a domino ac patrono dicebatur.

90. *Vacua*] Vel ſpatioſa, ut Æ. 2. 528. *Porticibus longis fugit, & vacua atria luſtrat.* Vel vere vacua, ac media ex parte deſerta: nam ut ait Servius, *amiſſo rege ſuus diſſipatur exercitus.*

91. *Alter erit &c.*] III. PARS. *De variis apum ſpeciebus*. Duæ ſunt: ruſæ, quæ minores: & nigræ magiſque variæ, quæ majores. Prima ſpecies melior. Rex magnitudine præſtat in ſua quiſque ſpecie, & in ſupremis ſavis habitat. *Squalentibus.*] Vide ſupra, v. 13.

96. *Ceu pulvere ab alto cum &c.*] Comparat horridam ſecundæ ſpeciei nigritiem: vel cum vultu habituque viatoris; qui pulvere ac ſudore obſitus ſpuit; vel cum ipſo illius ſputo, quod in fœdum ſalivæ ac terræ globulum humi colligitur.

99. *Ardentes auro &c.*] Græca forma dixit, *ardentes corpora*, pro *ardentes corporibus.*

100. *Cœli tempore.*] Anni; quia annum

Et liquida, & durum Bacchi domitura saporem.
At quum incerta volant cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, & frigida tecta relinquunt:
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti:
Et custos furum atque avium, cum falce saligna,
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis,
Tecta serat late circum, cui talia curæ:
Ipse labore manum duro terat, ipse feraces
Figat humo plantas, & amicos irriget imbres.

INTERPRETATIO.

& purum, & mitigaturum asperam vim vini. At cum examina volant incerta, & ludunt per aerem, & fastidiunt favos, & deserunt alvearia inania: impedies animos mobiles ab inutili licentia. Nec magna erit difficultas impedire: tu evelle pennas regibus: nullus audebit illis morantibus vagari per aerem, & eruere signa e castris. Horti spirantes croceis floribus eas *alliciant; & tutela Priapi Hellespontiaci, abactrix latronum & volucrum, cum falce e salice,* eas *servet.* Ille *ipse, qui curat talia, transferens ex altis montibus thymum & pinos, plantet* eas *undique circa alvearia: ipse atterat manus duro* plantationis *labore: ipse infodiat terræ plantas fertiles, & invergat* plantis *aquam opportunam.*

NOTÆ.

tempusque omne, astrorum per cœlum decursu metimur.

102. *Liquida.*] Pura & sine fæce: quæ enim omnino liquida sunt, mala sunt, ut admonet Servius.

102. *Bacchi domitura saporem.*] Vel mulsum intelligit, quod fiebat duabus vini mensuris, admista mellis una; vel quodlibet vinum asperum, quod melle temperabatur. Ita enim Horatius Sat. l. 2. 4. 24. *Aufidius forti miscebat mella Falerno: mendose . . . . . leni præcordia mulso prolueris melius*: ergo distinguit Horatius hanc vini temperaturam a mulso. Ita Cerdanus. Quanquam nihil vetat, in eo damnari Aufidium ab Horatio, quod ille mulsum non e vino leni, sed aspero Falerno condiret: quo sensu mulsum non distinguetur ab hac vini mellisque temperatura, de qua hic Virgilius. De Baccho Ecl. 5. 69.

108. *Castris audebit vellere signa.*] Metaphora e militia Romanorum; qui cum castra metabantur, signa in terram defigebant ante prætorium; cum castra movebant, evellebant: & si facile quidem, bonum erat omen; contra, si difficile.

109. *Croceis.*] Versicoloribus: colorem certũ affert pro incerto: de eo colore E. 4. 44.

110. *Cum falce saligna Hellespontiaci &c.*] Id est, fac hortum floreum. Solebant autem in hortis omnibus Priapi statuam collocare, cum falce e quolibet rudi ligno: pro quo genere, salignum posuit, id est, e salice. De *Priapo* Ecl. 7. 33. *Hellespontiacus* dicitur, quia colebatur imprimis Lampsaci, quæ urbs est, in minore Mysia ad fretum Hellespontiacum. De *Hellesponto*, *détroit de Gallipoli*, G. 1. 207.

111. *Pinosque.*] Victorius, non *pinum* arborem, sed genus esse putat virgulti semper virentis: Taubmannus etiam florem. Sed quicquid ab iis affertur in rem suam, aut vanum aut falsum est. Neque enim, ut volunt, Columella l. 9. 4. pinum inter frutices agnoscit, sed inter arbores apibus gratas; pinumque conjungit cum ilice, *semper virens pinus & minor ilex*. Neque Apollodorus eam inter flores admittit, cum admittit inter *coronamenta*: ut enim lauro, triumphatores; sic pinu coronabantur victores ludis Isthmiis; nec tamen laurus est e florum genere. Neque Virgilius in Culi-

Atque equidem extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, & terris festinem advertere proram;
Forsitan & pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem: biferique rosaria Pesti:
Quoque modo potis gauderent intyba rivis,
Et virides apio ripæ: tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, & amantes litora myrtos.
Namque sub Œbaliæ memini me turribus altis,
Qua niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem: cui pauca relicti
Jugera ruris erant, nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.

INTERPRETATIO.

Ego certe, nisi jam sub ultimum finem laborum colligerem vela, & properarem torquere proram ad terram: fortasse cantarem quoque, quæ ratio culturæ ornaret hortos fertiles, & cantarem *rosaria Pesti bis fæcundi: & quomodo intyba, & margines virentes apio, lætarentur aquis irrigantibus: &* quomodo *cucumis curvatus per herbam tumesceret in* modū *ventris: nec prætermisissem narcissum tarde florentem, & caulem acanthi flexilis, & hederas albentes, & myrtos quæ amant litora. Namque sub altis mœnibus Tarenti, qua profundus Galesus irrigat agros flaventes* segetibus, *memini me vidisse senem Corycium: qui habebat pauca jugera agri deserti:* terra *illa, nec apta erat* arationi *boum, nec opportuna* pastioni *pecorum, nec commoda vitibus.*

NOTÆ,

ce v. 405. cum dixit *semper florida pinus*, significavit pinum florem esse perennem, quis enim perennem florem vidit? sed arborem perpetuo florentem metaphorice, id est, semper virentem.

119. *Biferique rosaria Pesti.*] *Pestum*, oppidum & sinus Lucaniæ, *Pesto*: cujus solum rosis nobile, quas bis, nempe mense Maio & Septembri, ferebat.

120. *Intyba.*] *Chicoree*, Georg. 1. 120. *Ripæ.*] Margines fontium. *Apium.*] *Persil.* Ecl. 6. 68. *Cucumis.*] *Concombre*, olus notæ figuræ. *Narcissum.*] Ecl. 2. 48. tardius floret: ideo *sera comantem* vocat: & *sera* dicit, pro *sero*; adjectivum plurale neutrum, pro adverbio. *Vimen acanthi.*] Caulem *branca ursina*, de qua Ecl. 3. 45. Non vero *spina Ægyptia*, quæ alterum genus acanthi est, de quo G 2. 119. De *hederis* albis ac nigris Ecl. 3. 39. De *myrtis*. Ecl. 2. 54.

125. *Namque sub Oebaliæ &c.*] Discurrit in hortulum senis cujusdam Tarentini, cujus studium ac felicitatem cum voluptate describit. *Oebaliæ.*] Tarenti: urbis in intimo sinu magnæ Græciæ, quæ Italiæ pars est maxime Australis: condita est a Tarante Neptuni filio; aucta a colonis Laconibus, qui duce Phalanto ex Œbalia, sive Laconia, profecti, veteres incolas expulerunt.

126. *Qua niger &c.*] *Galesus*, *Galaso*, Calabriæ fluvius est, in sinum illum Tarentinum defluens: *niger* dicitur, vel ab umbra circumstantium arborum: unde a Propertio l. 2. 34. 67. vocatur umbrosus. *Umbrosi subter pineta Galesi*: vel a profunditate aquarum, quæ nigritiem inde contrahunt: unde frequens est illud epithetum Homero, *μέλαν ὕδωρ, nigra aqua*. Erythræus legit *piger*, quia certum est eum lentissime labi.

127. *Corycium senem.*] Vel nomen fuit hujus senis proprium; vel appellativum a gente: *Corycus* enim, *κώρυκος*, mons croci ferax, & oppidum fuit Ciliciæ: quæ regio est ad occidentem Syriæ, in litore maris inde dicti Cilicii. Hujus incolæ *Cilices*, eo quod piraticam exercerent, a Pompeio petiti bello; & partim occisi, partim in fidem recepti, agris ab eo donati sunt: præsertimque Cilicum remiges, quorum opera usus erat Pompeius, in Calabria Ta-

Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis: seraque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma:
Et quum tristis hyems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, & glacie cursus frænaret aquarum;
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
Æstatem increpitans seram, Zephyrosque morantes.
Ergo apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, & spumantia cogere pressis
Mella favis: illi tiliæ, atque uberrima pinus.
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pyrum, & spinos jam pruna ferentes;
Jamque ministrantem platanum potantibus umbram.

INTERPRETATIO.

Tamen in illo loco, prius *dumoso, plantans rara olera, & in circuitu candida lilia, ac verbenas, ac edule papaver: æquabat animo divitias regum, & nocte* jam *provecta rediens domum, onerabat mensam cibis non emptis. Primus colligebat vere rosam, & autumno poma: & cum tristis hyems frangeret adhuc lapides vi frigoris, & cohiberet glacie fluxum aquarum; ille jam tum tondebat frondes flexilis acanthi, incusans æstatem pigram & Zephyros tardos. Itaque primus abundabat apibus fœcundis, & multis examinibus; & colligebat mel spumosum, e favis compressis: habebat tilias & pinos copiosas: & quot pomis adhuc in flore novo* latentibus *arbor ferax se vestierat; totidem matura* poma *retinebat autumni* tempore. *Ille etiam digesserat in ordinem ulmos tarde* crescentes, *& pyros duras, & spinos jam ferentes pruna, & platanum jam præbentem umbracula bibentibus.*

NOTÆ.

rentinoque agro collocati sunt. Ex iis hunc unum esse aliquem non immerito suspicantur. *Relicti.*] Vel a patre per hæreditatem; vel ab aliis, aut remigibus, aut incolis, propter sterilitatem. *Flaventia culta.*] Loca culta & flaventia: duo adjectiva quorum alterum substantivi vim obtinet: ut G. 1. 393. *Aperta serena.*

130. *Rarum.* [Vel exquisitum; vel potius raris, non densis ordinibus, consitum, quod in sterili terra fit.

131. *Verbenasque premens.*] *De la verveine.* Ecl. 8. 65. *Premens.*] Plantans G. 2. 346. *Quæcumque premes virgulta per agros.*

131. *Vescumque papaver.*] Edule, supra G. 1. 212. *Cereale.* Vescum item, minutum ac parvum significat. Ovid. Fast. l. 3. *Vescaque parva vocant.* Plin. l. 7. 20. *Corpore vesco fuisse, sed eximiis viribus Tritanum,* memorat.

134. *Carpere.*] Supple, *incipiebat*; sic infra: *Primus abundare &c.*

137. *Mollis acanthi.*] *Branca ursina*, quæ mollis est ac flexilis; eademque tonsilis, & inter topiarias herbas annumerata. Ecl. 3. 45. *De Zephyris.* Ecl. 5. 5.

141. *Tiliæ atque &c.*] *Tilia*, *tilleul*: arbor nota. *Pinus uberrima*, vel plurima, vel ferax pinearum nucum, vel ferax glutini, quo apes utuntur ad mellis fundamina, vide supra, v. 39.

144. *In versum &c.*] De arborum ordinata plantatione, G. 2. 277. *Eduram pyrum.*] Duritiem vel ad lignum refert; vel ad fructum, aut nondum maturum, aut etiam in maturitate intus lapidescentem. De hac voce, *edura*, vide G. 2. 78. De *Platano, plane*, ibidem G. 2. 70. *Spinos jam pruna ferentes.*] Spinus, vel significat prunum sylvestrem, quod vult Car. Stephanus: vel spinam ipsam, quæ in prunum conversa

Verum hæc ipſe equidem, ſpatiis excluſus iniquis,
Prætereo, atque aliis poſt commemoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Juppiter ipſe
Addidit, expediam: pro qua mercede canoros
Curetum ſonitus crepitantiaque æra ſequutæ,
Dictæo cœli regem pavere ſub antro.
Solæ communes natos, conſortia tecta
Urbis habent, magniſque agitant ſub legibus ævum:
Et patriam ſolæ, & certos novere penates.
Venturæque hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, & fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra ſepta domorum
Narciſſi lacrymam, & lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces

INTERPRETATIO.

SEd ego quidem arctatus ſpatiis anguſtioribus, iſta omitto, & relinquo aliis deinde commemoranda. Nunc age, deſcribam proprietates, quas ipſe Jupiter addidit apibus: propter quod donum apes, *ſecutæ canoros ſonitus Corybantium & æra crepitantia, nutriverunt regem cœli ſub caverna Dictæa. Solæ* animalium *habent fœtus communes, & domos urbis communes: & vitam ducunt ſub legibus immobilibus: & ſolæ cognoſcunt patriam, & ſtatas domos: & prævidentes hyemem futuram, exercent ſe labore per æſtatem, & congregant in commune* bona *parta. Aliæ enim provident cibis, & lege conſtituta, laborant per campos: pars intra clauſtra alvearium, componunt una fundamenta favorum, ex ſucco narciſſi & viſcoſo glutine corticis: poſtea tenaces . . . . .*

NOTÆ.

ſit per inſitionem, de qua inſitione G. 2.73.

147. *Spatiis excluſus iniquis.*] Propter anguſtiam ſpatii, quatuor libris definiti; excluſus a longiori ſpatio, quod mihi definire potuiſſem.

149. *Nunc age &c.*] IV. PARS. *De apum republica & quaſi civili prudentia*, in melle conficiendo, in rege obſervando &c.

151. *Curetum ſonitus* &c.] Saturnus cum filios omnes devoraret ſuos, vel ex pacto cum Titano fratre, ut is in regnum ſuccederet; vel ex metu ſuo, cum eſſet in fatis fore ut a filiis regno pelleretur: Rhea ſive Ops, aut Cybele, ejus uxor; Jovem, in Creta natum, in antro Dictæi montis, qui Idæ monti vicinus eſt, occuluit: juſſitque ut *Curetes*, ſive *Corybantes*, ſive *Dactyli*, ſacrorum ſuorum adminiſtri, cymbalis æreiſque clypeis circa cunas obſtreperent, ne vagitus proderet infantem patri. Hujus porro inſulæ rex dicitur fuiſſe *Meliſſus*, cujus filiæ duæ Jovem aluerunt caprino lacte & melle: unde fabulæ ferunt, capram nomine Amaltheam, & apes Curetum cymbalis excitas, Jovis nutrices fuiſſe: & ob id quidem beneficium, capram a Jove relatam inter ſidera, cornu ejus nymphis nutricibus datum, hac adjecta facultate, ut quicquid optaſſent, id illis ex eo cornu largiter emanaret; apes, cum antea nihilo eſſent muſcis aliis ſagaciores, nova ſagacitate fuiſſe præditas: unde facultates illæ *additæ* dicuntur. *Pro qua mercede.*] Supple, *conſequenda*: quaſi hoc ſibi officii ſui præmium ac finem apes propoſuerint.

153. *Communes natos.*] Communi ſtudio promiſcue alendos, quaſi omnium natos non ſingulorum.

158. *Victu.*] Pro *victui*: dativus antiquus, de quo, Ecl. 5. 29.

160. *Narciſſi lacrymam.*] De *Narciſſo*. Ecl.

Suſpendunt ceras: aliæ ſpem gentis adultos
Educunt fœtus: aliæ puriſſima mella
Stipant, & liquido diſtendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit cuſtodia ſorti,
Inque vicem ſpeculantur aquas & nubila cœli:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præſepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina maſſis
Quum properant: alii taurinis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii ſtridentia tingunt
Æra lacu: gemit impoſitis incudibus Ætna:
Illi inter ſeſe magna vi brachia tollunt
In numerum, verſantque tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (ſi parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque ſuo: grandævis oppida curæ,
Et munire favos, & Dædala fingere tecta.

INTERPRETATIO.

concamerant ceras: *aliæ alunt* incubando *fætus creſcentes*, qui ſunt *ſpes generis*: *aliæ addenſant mella expurgata*, *& implent favos puro nectare. Sunt* aliquæ *quibus ſtatio ad portas ſorte obtigit*: *&* quæ *per vices prævident pluviam & nubes aeris*; *aut accipiunt onera venientium*; *aut conflato agmine expellunt ex alveari fucos*, quod eſt *genus pigrum. Fervet labor*, *& mella thymum halantia beneolent. Ac veluti quando Cyclopes fabricantur fulmina e maſſis flexibilibus*: *alii accipiunt*, *& remittunt aerem*, *follibus e tauri corio* factis; *alii mergunt in aquas æra ſtridentia*: *Ætna plangit* ſub *incudibus* ſibi *impoſitis. Illi inter ſe attollunt brachia magno robore*, & *cum ordine*, *vertuntque ferrum mordaci forcipe. Non aliter*, *ſi licet comparare parva magnis*, *ingenita cupiditas congregandi* mella *urget apes Atticas*, *unamquamque* juxta *ſuum officium*: *ſeniores curant alvearia*, *& tuentur favos*, *& conſtruunt domos artificioſas.*

NOTÆ.

2. 48. De *glutine*, quo tria ceræ & mellis fundamenta conſlant, ſupra, v. 39.

162. *Suſpendunt ceras &c.*] Plinius l. 11. 10. *Ruentes ceras fulciunt*, *pilarum intergerinis a ſolo fornicatis*, *ne deſit aditus ad ſarciendum.* Vocat autem *adultos fœtus*; non quia jã ſunt adulti, ſed quia adoleſcunt & creſcunt.

163. *Puriſſima mella &c.*] *Plin.* l. 11. 10. *Mira munditia*: *amoliuntur omnia e medio*, *nullaque inter opera ſpurcitia jacent.* De *Nectare* potu Deorum. Ecl. 5. 71.

165. *Sorti.*] Pro *ſorte*: ſic *igni* pro *igne* G. 267. *Capiti* pro *capite*, Ecl. 6. 16.

168. *Fucos.*] *Gueſpes.* Ex Plinio l. 11. 11. *Sunt quaſi ſervitia apum*: *his ſunt cellarum minima*: *quamobrem imperant iis*, *primoſque in opera expellunt*, *tardantes ſine clementia puniunt.*

169. *Redolentque thymo fragrantia.*] *Thymo* regitur a voce *fragrantia*; non a voce *redolent*, quæ vulgo accuſativum petit. Ita Diomedes & Lipſius.

170. *Cyclopes &c.*] De iis, & *Ætna* monte G. 1. 471. & fuſius Æ. 3. 571.

175. *In numerum.*] Certo quodam ordine, ac veluti numeroſo malleorum concentu.

177. *Cecropias.*] Atticas, a primo Atticorum rege Cecrope: mel autem Atticum celebre fuit, præſertim ex *Hymetto*, monte hujus regionis.

179. *Dædala.*] A Dædalo, ingenioſiſſimo Athenienſi fabro, qui labyrinthum condidit; artificioſa quælibet opera, *Dædala*, vel *Dædalea* dicta ſunt, adjectivo nomine. De eo plura Æ. 6. 29.

At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur & arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque: crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit; tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras & limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo, adventantibus Euris:
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant: & sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.

INTERPRETATIO.

AT juniores redeunt lassæ provecta nocte, refertæ thymo circa *crura; & hinc inde carpunt arbuta, & salices virides, & casiam, & crocum rufum, & tiliam viscosam, & hyacinthos nigrescentes. Simul omnes quiescunt a labore, simul omnes laborant. Mane exeunt portis, nullo in loco ignavia* est. *Postea cum Hesperus eis significavit recedendum* esse *ex agris*, & *pastione: tunc adeunt alvearia, tunc reficiunt corpora. Murmur excitatur, & strepunt circa vestibulum & portas. Deinde cum jam consederunt in cellis, silent per noctem, & conveniens sopor tenet membra lassa. Non autem abeunt longius ab alvearibus, quando imber instat, nec confidunt aeri, quando imminent venti: sed secure prope parietes alvearis circum hauriunt aquas, & faciunt breves excursiones; & sæpe, quemadmodum naves fluitantes* continent *arenam* contra *agitationem fluctuum, ita apprehendunt lapillos, & his sustinent se per nubes vagas. Miraberis autem hanc consuetudinem placuisse apibus: quod nec vacant coitui, nec inertes enervant corpus libidine, nec emittunt fœtus partu.*

NOTÆ.

181. *Crura thymo plenæ.*] Plin. l. 11. 10. *Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id natura scabra; priores pedes rostro.*

181. *Arbuta passim &c.*] *Arbuta, fruits d'arboisiers.* Ecl. 3. 82. *Casia, lavande.* Ecl. 2. 49. *Crocus, safran.* Ecl. 4. 44. *Hyacinthus, glaseul.* Ecl. 3. 63. *Tilia, tilleul* arbor. De *ferrugineo* colore. Ecl. 2. 18.

186. *Vesper.*] Stella Veneris Ecl. 6. 86.

192. *Euris.*] Quibuslibet ventis, proprie tamen orientalibus.

195. *Saburram.*] Arenam graviorem, qua naves ad certam usque mensuram onerantur, ac *saburrantur*, ut stabiliores fiant.

198. *Concubitu.*] Pro *concubitui*, dativo antiquo, de quo Ecl. 5. 29 Plin. l. 11. 16. *Fœtus quonammodo progenerarent, magna inter eruditos & subtilis quæstio fuit: apum enim coitus visus est nunquam. Plures existimavere oportere confici floribus. Gallinarum modo incubant. Id quod exclusum est, primum vermiculus videtur candidus . . . . donec ruptis membranis, quæ singulos cingunt ovorum modo, universum agmen emergat.* Ita fere Aristoteles aliique, qui omnes putant reperiri ab iis aliquid in floribus, quod sit seminis loco; idque deinde formatum in fœtus ab iis demitti ore.

201.

Verum ipsæ foliis natos & suavibus herbis
Ore legunt: ipsæ regem parvosque Quirites
Sufficiunt: aulasque & cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, & generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angustus terminus ævi
Excipiat, (neque enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet: multosque per annos
Stat fortuna domus, & avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes,
Observant: rege incolumi, mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem: constructaque mella
Diripuere ipsæ, & crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, & omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et sæpe attollunt humeris, & corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

INTERPRETATIO.

Sed ipsæ rostro colligunt fœtus e foliis & herbis dulcibus: ipsæ supplent regem & parvos cives, & palatia ac regna reparant cera. Sæpe quoque vagando contuderunt alas in duris saxis, & sponte amisere vitam sub onere: tantus est ipsis amor florum, tanta gloria faciendi mellis. Itaque licet brevis vitæ finis eas urgeat (non enim vivunt plus quam *septem annos) tamen genus* earum *manet immortale, & fortuna familiæ subsistit per multos annos, & numerantur avi avorum. Præterea Ægyptus, & magna Lydia, & gens Parthorum, & Hydaspes Mediæ, non ita venerantur regem: rege vivo, unanima est concordia omnium;* rege *mortuo, dissolvunt societatem, & ipsæ rapiunt mella accumulata, & evertunt compagem favorum. Ille* rex *præsidet operibus, admirantur illum, & omnes circa* illum *conglobantur multo* cum *murmure, & ambiunt* illum *magno numero, & sæpe efferunt humeris, &* in *bello objiciunt corpora* pro eo, *& quærunt per vulnera gloriosam necem.*

NOTÆ.

201. *Quirites.*] Cives ducta metaphora a Romanis civibus, qui dicti sunt *Quirites*; vel a Romulo rege, qui dictus est *Quirinus*; vel a *Curibus*, oppido Sabinorum, postquam fœdus ictum est inter Tatium eorum regem & Romulum, & gens utraque promiscuo usa est nomine *Romanorum* & *Quiritum*.

204. *Fasce.*] Onere: de eo Ecl. 9. 66.

210. *Regem non sic &c.*] Comparat obsequia apum erga reges suos, cum studio populorum erga suos; eorum maxime qui deliciis fracti, dominos quasi servili cultu adorabant. Tales *Ægyptii*, de quibus infra, v. 287. *Lydi*, quorum regio pars est Asiæ minoris, Pactolo, aurifero flumine perfusa, Phrygiæ contermina, Crœso olim regi ditissimo subdita. *Parthi*, de quibus Ecl. 1. 62. *Medi* ad occidentem Parthorum siti: qui hic per Hydaspem fluvium notantur. *Hydaspes* tamen ab uno Virgilio in Media, ab aliis in India collocatur; ab aliis in Indum influere dicitur ad urbem Nisam, ab aliis in mare labi; cum tamen vulgo in India constituatur. Probus putat *Medum* dici victoriæ causa; quia Medi & Persæ, duce Alexandro, Indiam domuerunt: quod si admittatur, *Græcus* etiam & *Macedo* meliori jure potuit vocari; quod quis ferat? Abramus legit, *Indus Hydaspes*, sed sine fide manuscriptorum. Ego admodum incertam fuisse & esse ejus notitiam puto, nec alia de causa ab Horatio dictum est, Od. l. 1. 22. 8. *Quæ loca fabulosus lambit Hydaspes*: adeo varia de illo narrantur.

214. *Crates favorum.*] Quia favi in modum craticularum cancellati sunt.

His quidam ſignis, atque hæc exempla ſequuti,
Eſſe apibus partem divinæ mentis, & hauſtus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terraſque, tractuſque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque ſibi tenues naſcentem arceſſere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac reſoluta referri
Omnia: nec morti eſſe locum; ſed viva volare
Sideris in numerum, atque alto ſuccedere cœlo.
Si quando ſedem anguſtam, ſervataque mella
Theſauris relines; prius hauſtu ſparſus aquarum,
Ore fove, fumoſque manu prætende ſequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus, duo tempora meſſis.

INTERPRETATIO.

Quidam ex his argumentis, & conſiderantes hæc ſpecimina prudentiæ, *dixerunt: partem divinæ mentis & cæleſtes ſpiritus ineſſe apibus. Quippe* dixerunt *Deum fuſum eſſe per omnes, & terras, & tractus maris, & cælum profundum: ex illo pecudes, armenta, homines, omne genus ferarum,* denique *quemlibet naſcendo animam ſibi attrahere. Quippe* dixerunt *omnia poſt diſſolutionem reverti ac referri ad eum; nec eſſe locum exinanitioni; ſed* omnia *volare viva, ſui quæque ſideris in ordinem, atque ire in altum cælum. Si aliquando recludis arctum alveare, & mella ſervata in favis; prius imbutus hauſtu aquarum, contine ore* aquas; *& prætende manu fumos* qui *inſequantur* apes. Apiarii *bis colligunt favos plenos, duo ſunt tempora mellationis.*

NOTÆ.

220. *Eſſe apibus partem &c.*] Sequitur hic doctrinam Pythagoræ & Platonis. Pythagoræ opinio ſic a Servio explicatur. *Omnia animalia ex quatuor elementis & divino ſpiritu conſtare manifeſtum eſt. Trahunt enim a terra carnem, ab aqua humorem, ab aere anhelitum, ab igne fervorem, a divino ſpiritu ingenium: quod quia eſt in apibus, ſicut in hominibus (namque metuunt, cupiunt, dolent, gaudent; quæ probantur ex his quæ faciunt: dimicant enim, colligunt flores, prævident pluvias) fateamur neceſſe eſt, etiam apes partem habere divinitatis.* Platonis autem opinio eſt in Timæo, Deum, cum mundum condidit, aſtris parem diſtribuiſſe numerum animarum; ſinguliſque aſtris ſingulas attribuiſſe, quaſi totidem vehiculis. Pythagoræ autem & Platonis communis ſententia eſt, animam eſſe interitus expertem; & cum exit, pervenire in cognatam ſibi animam mundi, ut teſtatur Plutarchus l. 4. de Placit. Philoſ. Juxta has igitur ſententias docet Virgilius, *morti non eſſe locum*, id eſt, exinanitioni; quippe cum anima remaneat: deinde animam reverti *ſideris in numerum*, id eſt, ad ea ſidera quibus ſingulæ addicuntur; atque ita in cœlum reverti, quæ præcipua Dei ſedes eſt.

229. *Relinee &c.*] Aperies, detracta illa omni materia, qua totum alveare apes *liniunt*. Id eſt, ſi velis mella colligere: tum duplici utere induſtria ad fugandas apes. I. Aquā hauſtam ore preſſo ſparge ſuper alveatia, pluviæ in modum. II. Prætende fumum.

229. *Hauſtu ſparſus aquarum ore fove.*] Supple: *& deinde projice in pluviæ modum.* Niſi malis legere *hauſtus ſparſus aquarum*: & tunc juxta Servium, *ſparſus* erit pro *ſpargens*, paſſivum pro activo; ut G. 1. 163. *volventia plauſtra*, pro *voluta*, activum pro paſſivo: vel juxta Abramum eclipſis eſt, *ſparſus* pro *ſparſurus*; ut Æ. 6. 57. *Direxti tela*, pro *direxiſti*. Æ. 11. 118. *Vixet*, pro *vixiſſet*.

231. *Bis gravidos cogunt &c.*] V. PARS. *De mellationis temporibus*; verno ſcilicet, & autumnali. Per *gravidos fœtus*, haud dubie mella intelligit, quæ ſunt fructus & proventus apum: neque enim ſignificat proprie fœtus, qui non ſunt *gravidi*: neque matres apes, quæ dici non poſſunt *fœtus*.

Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, & Oceani spretos pede reppulit amnes:
Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,
Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est: læsæque venenum
Morsibus inspirant, & spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hyemem, parcesque futuro
Contusosque animos & res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis:
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,

INTERPRETATIO.

Simul ac Taygete Pleias monstravit terris formosum vultum, & repulit pede aquas Oceani a se contemptas; aut cum eadem, fugiendo astrum piscis umbriferi, descendit mœsta e cœlo in aquas hybernas. Illæ apes *iracundæ sunt supra modum, & offensæ immittunt venenum punctione, & affixæ venis relinquunt aculeos occultos, & amittunt vitam in vulnere. Si vero timeas hyemem sterilem, & provideas in futurum, & miserescas gentis afflictæ opumque direptarum: tamen quis omittat fumigare eas thymo, & auferre ceras inutiles? nam sæpe occultus lacertus corrosit favos, & cubilia plena sūt blattis fugientibus lucem, & fucus iners otiatur prope alienum cibum, aut asper crabro se miscet* apibus, armatus *majori aculeo,*

NOTÆ.

232. *Taygete simul &c.*] Una e *Pleiadibus*, sub qua sex etiam alias comprehendit: de iis G. 1. 138. Earum ortu & occasu notat duplex tempus colligendi mellis, quod metaphorice *messem* vocat, ut ostendimus G. 2. 327. Oriuntur oriente Sole in tauro, circa ultimum Aprilem aut initium Maii: occidunt oriente Sole, circa finem Octobris, aut initium Novembris. vide G. 1. 221.

233. *Oceani amnes.*] Quia Oceanus terram ambit.

234. *Sidus fugiens piscis aquosi.*] Certe fugimus tantum insequentes: at nullum proprie piscium sidus Pleiadas sequitur, sed antecedit. Nodum hunc ut solvat Petitus versum sic interpungit: *Aut eadem sidus fugiens, ubi piscis aquosi tristior hybernas cælo descendit in undas*: hoc sensu: *Aut eadem fugiens sidus*, id est Solem; *ubi descendit in undas hybernas piscis aquosi*, id est, in quas jam sidus piscium ante descendit. Alii aliter solvunt. Ego servata vulgari interpunctione, per piscem aquosum, intelligo *hydram*, qui serpens est in aquis degens, unde nomen habet ab ὕδωρ, *aqua*: hoc enim sidus etsi in occasu Pleiadum gradibus circiter quinquaginta ab iis distet; tamen eas subsequitur, iisque videtur imminere.

237. *Morsibus.*] Translative; neque enim ore, sed caudæ aculeo pungunt.

238. *Animasque in vulnere ponunt.*] Hoc inde fit: quia aculeus cum alvo, sive intestino, consertus est; & cum infixus fuit, e vulnere retrahi nequit, sine illius alvi ruptione.

239. *Sin duram &c.*] Si providens in futurum nolis mella omnino detrahere, ne per hyemem deficientibus floribus apes fame pereant: relinque partem aliquam mellis ad cibum hybernum; & interim purga alveare a noxiis pestibus; ut sunt stellio, *laisard*, blatta, *cloporte*: fucus, *guespe*: crabro, *freslon*: tinea, vermiculi genus, corrodens vestes & alia &c.

241. *Suffire thymo.*] Varro & Columella monent suffitum illum ter in mense faciendum esse, ad fugandas tum bestiolas, tum ipsas apes, quæ purgatis alveis redeunt: quod cum sit apibus molestissimum, tamen saluberrimum est.

Aut durum tineæ genus, aut invisa Minervæ
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas:
Complebuntque foros, & floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo:
(Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis.)
Continuo est ægris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, & tristia funera ducunt:
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes:
Ignavæque fame, & contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,
Frigidus ut quondam sylvis immurmurat Auster,
Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,

INTERPRETATIO.

aut importunum genus tinearum, aut aranea odiosa Minervæ suspendit in portis telas raras. Quo magis fuerint evacuatæ, eo diligentius omnes contendent reparare jacturam gentis vexatæ, & replebunt cellas, & conficient favos e floribus. Si autem, quoniam vitæ conditio *intulit quoque apibus nostras miserias, corpora earum langueant tristi ægritudine: (quod poteris deinceps cognoscere signis non incertis) statim ægræ habent alium colorem, horrida macies deturpat speciem: tunc efferunt* ex *alvearibus cadavera carentium lumine, & ducunt tristia funera: aut eædem dependent ad portam simul implicatæ pedibus: aut omnes intus clausæ morantur in alvearibus, desides præ fame, & pigræ præ frigore contrahente* membra. *Tum murmur obscurius auditur, & susurrant* longo *tractu: quemadmodum Auster frigidus aliquando sibilat in sylvis, quemadmodum mare turbatum stridet fluctibus reciprocantibus; quemadmodum ignis fervens æstuat* in *fornacibus clausis. Tunc consule, ut Galbanei odores illic urantur,*

NOTÆ.

246. *Invisa Minervæ aranea.*] Arachne, Lydia, lanificii arte ausa cum Minerva contendere: ægre ferens opus suum ab eadem victa confractum esse, suspendio sibi vitam abstulit: a Minerva in araneam transformata est.

250. *Foros.*] *Fori* sunt spatia in navibus apertiora, tabulata: in quibus inceditur, unde nomen habent, vel a *ferendo*, vel quod *foris* emineant. Sunt item in circo ejusmodi spatia, e quibus videntur spectacula. Hinc diminutivum est *foruli*: quæ sunt apud Suet. & Juven. librorum conditoria in bibliothecis. Hic pro cellulis melleis usurpantur.

251. *Si vero &c.*] VI. PARS. *De morbis apum, eorumque signis & remediis.*

257. *Pedibus connexæ &c.*] Vocatur *uva*, cum ad foramina alveorum aliæ ex aliis conglobatæ dependent, in uvæ speciem. Non tamen puto hic *uvam* illam significari, ad morbi indicium; si quidem ut lætitiæ indicium apponitur infra, v. 558. Itaque intellige de singulis aut pauculis apibus, quæ vel mortuæ vel languidæ pedibus adhærent ad limina.

261. *Frigidus Auster.*] Quilibet ventus: Auster enim non frigidus, sed humidus est. Macrobius tamen ait frigidum esse ab origine; & humidum fieri eum per zonæ torridæ plagam ad nos commeat.

264. *Galbaneos &c.*] Galbanum *galba-*

Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem, & fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit & tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psythia passos de vite racemos.
Cecropiumque thymum, & graveolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cæspite sylvam:
Aureus ipse, sed in foliis quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ.
Sæpe Deûm nexis ornatæ torquibus aræ.
Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum
Pastores, & curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec genus unde novæ stirpis revocetur, habebit:
Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis

INTERPRETATIO.

& mella infundantur per cannas arundineas; ultro *excitando & invitando* apes *languidas ad cibum familiarem. Juvabit etiam addere* huic melli *succum gallæ contritæ, & rosas siccas, vel mustum multo igne spissatum, vel passas uvas e psythia vite, & thymum Atticum, & centaurea odore gravia. Est etiam in pratis flos, cui agricolæ dedere nomen amelli:* planta est *facilis repertu. Quippe uno e cæspite erigit magnam copiam caulium: aureus ipse* est; *sed purpura violæ nigricantis sublucet in foliis, quæ multa in orbem ambiunt flosculum. Sæpe altaria Deorum ornantur torquibus* amello *implexis. Sapor illius asper est palato: pastores colligunt eum in pratis demessis, & ad flexuosa fluenta Mellæ. Coque radices illius in vino optimo, & offer* apibus in *cibum plenis calathis ad foramina* alvearis. *Sed si aliquis amiserit subito totam gentem, nec habeat unde reparetur genus novæ familiæ:* tunc *tempus* est *aperire inventum memorabile Arcadii apiarii; & quomodo occisis bobus jam sæpe...*

NOTÆ.

non, gummi e narthece sive ferula, in Syria: hujus odor fugat serpentes. Galla, *pomme de chesne*. Defrutum, vinum coctum, *resiné*, de quo G. 1. 295. Racemi passi, *seebez au Soleil*: quem in usum apta præ cæteris vitis Psythia, de qua G. 2. 93. Centaurea, orum; vel centauria, æ; & centaurium, ii; *fiel de terre*: herba quæ nomen traxisse dicitur a Chirone Centauro; quia adhibita vulneri, quod ipsi Herculis sagittæ fecerant, eum sanavit. *Cecropiũ thymum*, quia frequens in Hymetto monte Atticæ regionis, in qua primus regnavit Cecrops. *Amellus* certissime est *Aster Atticus*, id est *stella Attica*; ob formam & patriam sic dicta: Aliter *bubonium*, id est *inguinalis*; quod inguinum doloribus medeatur: in hortis visu notissima, nomine ignota.

275. *Violæ purpura nigræ.*] Vide Ecl. 2. 47.

278. *Mellæ.*] Vel Melæ, fluvii Galliæ Cisalpinæ, prope Brixiam. Unde nomen habet *amellus flos*, juxta Servium.

281. *Sed si quem &c.*] VII. PARS. *De reparatione apum, ejusque reparationis inventore Aristæo.* Is Apollinis filius fuit, ex Cyrene filia Penei fluminis, vel regis in Arcadia. Aristæus in Areadia deinde regnasse dicitur; & apum ac mellis usum, lactisque

Insincerus apes tulerit eruor; altius omnem
Expediam, prima repetens ab origine, famam.
Nam, qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et eireum pictis vehitur sua rura phaselis:
Quaque pharetratæ vieinia Persidis urget,
Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ab Indis:
Omnis in hac eertam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum atque ipsos eontractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti

INTERPRETATIO.

sanguis putridus produxerit apes; Narrabo famam omnem hujus facti, repetens eam *altius a prima origine. Nam*, *qua* parte *felix natio Pellæi Canopi accolit Nilum insidentem* agris *inundante flumine*, *& circumnavigat suos agros in naviculis versicoloribus*: *& qua* parte regiones *vicinæ Persis pharetratis attingunt* Ægyptum: *& qua* parte *fluvius defluens ab usque nigris Æthiopibus fœcundat Ægyptum nigro limo*, *& præcipitans exonerat se in ostia septem distincta*: *tota regio collocat in hoc invento spem certam. Primum quæritur locus angustus*, *& arctatus ad hunc ipsum usum*: *hunc tegulis parvi tecti*....

NOTÆ.

coagulum invenisse, v. G. 1. 14.

287. *Qua Pellæi &c*] Locus perdifficilis. Vult Cerdanus duplicem hic regionem significari, Ægyptum & Indiam: duplicem fluvium. Nilum & Indum: ibique inventam esse artem reparandarum apum. Sed refutatur: tum quia non est verisimile quod contendit, versum hunc suppositum esse; *& viridem Ægyptum nigra fœcundat arena*, qui versus plane de Nilo, intelligi debet; & locus ipse totus, de Nilo, non de Indo: tum quia male diceretur Indus devectus ab Indis, cum Indiæ fines non egrediatur. Abramus hic comminiscitur nescio quid de Gange Indico fluvio, qui per subterraneos meatus erumpat in Ægyptum, ibique Nilum efficiat. Ego omnia de Nilo interpretor: Et quæ duo videntur obstare, sic explico. I. Dicitur *devectus ab Indis*, id est Æthiopibus, qui ab antiquis Indi vocabantur, ut jam notavimus G. 2. 171. Et vero quicquid olim jactatum sit de ignotis Nili fontibus, nunc compertum est oriri ex duobus fontibus ad radices Lunæ montium, ad meridiem lacus ingentis, quem impermixtis aquis mox deinde præterfluit. Lacus dicitur *Zembre*. II. *Vicinia Persidis urget* reipsa Ægyptum, non inquam ipsa Persis, sed vel vicinæ Persidis regiones, nempe Arabia, Syria &c. vel ipsa Asia, quam significavit hic per partem ejus tunc temporis nobiliorem, nempe Persidem, sive Parthorum imperium. Adhæret enim Africa Asiæ sola illa parte Ægypti, quæ dicitur *l'Isthme de Sues*. Nunc singulæ voces explicãdæ. *Canopus* urbs est Ægypti, quam poeta innuit vicinam esse Alexandriæ, cum Canopum vocat *Pellæum*, id est *Alexandrinum*. Alexander enim, conditor Alexandriæ, in urbe Macedoniæ Pella natus erat: Per *gentem Canopi* Ægyptios omnes intelligit, quia urbs illa erat antiquissima; sita ad maximum e septem ostiis quibus Nilus in mare se exonerat, dictum inde *Canopicum*; tantæ magnitudinis, ut lacus a quibusdam appelletur, solumque e Nili ostiis natura factum videatur, cætera manu effossa. *Gens fortunata*: propter fertilitatem regionis. *Stagnantem flumine Nilum* Quia Sole in cancrum subeunte, crescere incipit per centum dies ad usque Autumnum: qua exundatione fœcundantur agri, per quos itur navigiis angustis ex arundine papyracea. *Pharetratæ Persidis.* Quia Persæ equitatu, venatione, & sagittandi arte insignes fuerunt: siti ad orientem Assyriæ, ad occidentem Ariæ, ad meridiem Parthiæ, ad septentrionem sinus Persici. De *Indis*. G. 1. 57.

296. *Imbrice.*] *Imbrex*: tegula cava & semi-

Parietibusque premunt arctis: & quattuor addunt
Quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus bima curvans jam cornua fronte
Quæritur: huic geminæ nares, & spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur: plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: & ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat: & visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox & stridentia pinnis
Miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt:
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupere: aut ut nervo pulsante sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.
Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cœpit?

INTERPRETATIO.

& contractis muris coarctant: adjunguntque quatuor fenestras, obliquo lumine, a quatuor ventis. Tum quæritur juvencus jam flectens cornua in fronte bienni: huic multum repugnanti clauduntur ambæ nares, & halitus oris; & huic interfecto verberibus, contusa viscera putrefiunt intra pellem non laceratam Sic relinquunt depositum in loco *clauso, & lateribus substernunt fragmina ramorum, thymum, & casias novas. Hoc fit, cum primum Zephyri agitant aquas, antequã campi pingantur novis coloribus* florum, *antequam loquax hirundo defigat nidum* in *tignis* domorum. *Interea humor calefactus in ossibus teneris effervescit: & congregantur mirabili modo animalia visu digna, primo carentia pedibus, deinde alis etiam strepentia, & magis magisque tentant auras tenues: donec evolent,* tam dense, *quam imber cadens per æstatem e nubibus; aut quam sagittæ ex arcu emittente, si quando fugaces Parthi faciunt præludia pugnãdi. O Musæ, quis Deus invenit hanc artem in nostra commoda? Unde nova hæc hominum experientia cœpit exordiũ?*

NOTÆ.

rotunda, sic dicta ab arcendis imbribus.

298. *Quattuor a ventis.*] Qui flant e quatuor mundi cardinibus, sive partibus oppositis, unde *cardinales* vocantur: Eurus ab oriente, Zephyrus ab occidente, Boreas a septentrione, Notus a meridie.

300. *Nares & spiritus &c.*] Oculi etiam, & partes omnes ad halitum aut egestionem necessariæ, linteo pice oblito obstruebantur.

302. *Per integram &c.*] Nec enim laceranda est pellis & cruentanda, sed paulatim ictibus maceranda; ita ut viscera, carnes, & ossa etiam comminuantur intra pellem. Id cavendum admonet auctor Geoponicarum præceptionum.

304. *Casiasque.*] Rosmarinum, vel lavendulam. Ecl. 2. 49.

305. *Hoc geritur Zephyris &c.*] Id est circa initium veris: monetque auctor Geoponic. per tres hebdomadas includendum esse, donec putrefiat.

310. *Trunca pedum &c.*] Hine aliqui dictas volunt *apes*, quasi ἄποδας, *sine pedibus*: sed verum etymon retuli. Ecl. 7. 13.

311. *Magis, magis aera carpunt.*] Exprimit primos conatus ad volandum, cum alas ventilant.

314. *Leves .... Parthi.*] De iis Ecl. 1. 62. Levitatem refero, vel ad fugæ dolos, vel ad equitandi peritiam.

316. *Primos ingressus.*] Primos adieus, vel ad hanc artem, vel in lucem.

Paſtor Ariſtæus, fugiens Peneia Tempe:
Amiſſis, ut fama, apibus morboque fameque:
Triſtis ad extremi ſacrum caput aſtitit amnis,
Multa querens: atque hac affatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes: quid me præclara ſtirpe Deorum
(Si modo, quem perhibes, pater eſt Thymbræus Apollo)
Inviſum fatis genuiſti? aut quo tibi noſtri
Pulſus amor? quid me cœlum ſperare jubebas?
En etiam hunc ipſum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum & pecudum cuſtodia ſolers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, & ipſa manu felices erue ſylvas:
Fer ſtabulis inimicum ignem, atque interfice meſſes;
Ure ſata, & validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ ſi te cœperunt tædia laudis.
At mater ſonitum thalamo ſub fluminis alti
Senſit, eam circum Mileſia vellera nymphæ
Carpebant, hyali ſaturo fucata colore:

INTERPRETATIO.

Paſtor Ariſtæus relinquens Tempe, quæ *Peneo* alluuntur; *apibus amiſſis & morbo & fame, ut narratur: ſtetit mæſtus ad ſacrum fontem ſummi fluvii, multum querens; & allocutus eſt matrem his verbis: Mater Cyrene, mater quæ habitas in fundo hujus fontis: cur me produxiſti odioſum fatis ex illuſtri Deorum genere, ſi modo Thymbræus Apollo pater meus eſt, ut memoras? aut quonam depulſus eſt a te amor* tuus *erga me? Cur jubebas me ſperare* honores *immortalium? Ecce amitto, cum ſis mea mater, hunc ipſum honorem vitæ mortalis, quem diligens cura frugum & pecorum vix pepererat mihi exploranti omnia. Age ergo, ipſa etiam evelle manu fœcundas arbores, immitte infeſtum ardorem in pecora, & eneca ſegetes* maturas, *incende ſegetes* recens *ſatas, & impelle validam ſecurim in vites: ſi tanta negligentia meæ gloriæ te cœpit. At mater percepit ſonum* vocis *e cubiculo profundi fluvii: circa eam Nymphæ nebant Mileſiam lanam tinctam multo colore vitri:*

NOTÆ.

317. *Paſtor &c.*] VIII. PARS. *Fabula Ariſtæi & Orphei*; Epilogi loco. *Tempe.* De hac Theſſaliæ valle, quam Peneus fluvius præterfluit. G. 2. 469. Fugiebat porro Tempe, ubi degebat; ut ad caput, ſive fontem excurreret Penei fluvii, qui matris ſuæ Cyrenes pater erat; quaſi ad maternam domum. De *Ariſtæo* ſupra, v. 283. & G. 1. 14.

323. *Thymbræus.*] Apollinis cognomen, a Thymbra Troadis oppido, ubi templum ejus celebre, in quo ferunt Achillem a Paride fuiſſe occiſum.

324. *Quo tibi noſtri pulſus amor?*] In quem tranſtuliſti amorem eum, quem mihi, ut mater filio, debueras? *Tibi pulſus*, a te pulſus. Sic Æ. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque viſa ſororum.*

330. *Stabulis inimicum ignem.*] Vel incendium, vel potius ſacrum illum ac peſtiferum ignem, de quo G. 3. 566.

331. *Bipennem.*] Securim utrimque acutam, *a bina pinna*, nam *pinnæ* ſunt quædam faſtigia; ut ſummitates in templis, quæ quidam vocant *pinnacula.*

333. *At mater ſonitum.*] Sonitum ait vocis alicujus confuſe auditum, nondum diſtinctam Ariſtæi vocem.

334. *Mileſia vellera.*] Pretioſa, ex urbe Mileto, in finibus Ioniæ & Cariæ. Species eſt pro genere.

335. *Hyali colore.*] Vitreo, inter cæruleum & viridem medio: ab ὕαλος *vitrum.*

336.

Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque:
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippe, & flava Lycorias (altera virgo;
Altera tum primos Lucinæ experta labores)
Clioque, & Beroe soror; Oceanitides ambæ;
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ:
Atque Ephyre, atque Opis, atque Asia Deiopeia;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos, & dulcia furta,
Eque Chao densos Divum numerabat amores.

INTERPRETATIO.

& Drymo, & Xantho, & Ligea, & Phyllodoce, quarum *coma sublucens diffusa* erat *per colla candida; Nisæe, & Thalia, & Spio, & Cymodoce, Cydippe, & flava Lycorias* (*altera* adhuc *virgo, altera jam passa primam difficultatem partus*) *& Clio, & soror* ejus *Beroe; ambæ Oceani filiæ, ambæ vestitæ auro, & versicoloribus pellibus; & Ephyre, & Opis, & Asia Deiopeia, & velox Arethusa sagittis denique depositis. Inter quas Clymene narrabat vanam sollicitudinem Vulcani,* de custodienda Venere, *& fraudes, jucundaque furta Martis; & numerabat frequentes amores Deorum* ab usque *Chao.*

NOTÆ.

336 *Drymoque, &c.*] Nympharum nomina partim ex Homero l. 18. 39. partim ex Hesiodo in Theogon. 245. *Drymo*, a δρῦς *quercus*, quod arbores ejus unda interflueret. *Xantho*, a ξανθὸ, *flava*, quod flavis esset capillis. *Ligea*, a λίγεια *canora*. *Phyllodoce*, a φύλλον *folium*, & δέχομαι *capio*. *Nesæe*, Νησαίη, a νῆσος *insula*. *Spio*, a σπῆιον *spelunca*. *Thalia*, a θάλλω *floreo*. *Cymodoce*, a κῦμα *unda*, & δέχομαι *capio*. *Cydippe*, a κῦδος *gloria*, & ἵππος *equus*. *Lycorias*, a λύκος *lupus*, quod forte lupinis induta pellibus. *Clio* a κλείω *laudo*. *Beroe* a βόρα *voratio*, quod aquæ terram exedant. *Ephyre*, quæ Corinthum urbem, Ephyram suo nomine appellavit. *Opis* ab ὤψ, ὠπὸς, *vultus*. *Asia*, forte ab Asia palude, de qua G. 1. 383. *Deiopeia*, a δήιος *ardens*, *contentiosus*, & ὄψ, ὀπὸς, *vox*. *Arethusa*, primo venatrix, & Dianæ comes; tum ab eadem in fontem mutata: de ea Ecl. 10. 1. *Clymene*, a κλύω *audio*, quasi auditu, id est fama, celebris.

340. *Lucinæ.*] De hac partuum præside Dea Ecl. 4. 10.

343. *Atque Asia Deiopeia.*] Legunt aliqui fortasse melius, *Et Asiæ Deiopeia*: Distinguit hic Turnebus duas Nymphas, *Asiam* & *Deiopeiam*: sed recta enumerationis figura dissolutionem ejusmodi respuere videtur: quare unicam agnosco, *Deiopeiam*, quæ sit ex *Asia* palude.

345. *Curam inanem Vulcani &c.*] Venus Vulcani conjux, Martem amavit; in adulterio deprehensa est a marito; & subtilissimis vinculis cum adultero irretita, Deorum ludibrio exposita est. *Curam inanem Vulcani* appellat, sive in custodienda uxore, sive in eadem irretienda: neque enim illa vincula opprobrium Vulcani sustulere, sed evulgavere. *Dolos Martis, & dulcia furta* vocat, furtivum amorem quo maritum deceperunt. Neque enim audio Donatum, qui *dolos Martis* explicat de dolis Vulcani, quibus Mars deceptus est. Certe patet e structura ipsa verborum, ejus esse *dolos*, cujus sunt *furta*; atque adeo utramque vocem esse Marti attribuendam.

347. *Eque Chao.*] Chaos, indigesta moles, ex qua omnia eruperunt: vulgo numeratur inter ea nomina, quæ per casus non declinantur; tamen hic ablativus est *Chao*. Aliter legitur passim hic versus: *Atque Chao &c.* Sed emendatius est in quibusdam exemplaribus: *Eque Chao*, ut Ecl. 7. 13. *Eque sacra resonant examina quercu.* Sensus est: Narrati a Clymene frequentes Deorum amores ab usque Chao, quod exordium fuit rerum, immo & primus Deorum, jux-

Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flavum caput extulit unda.
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror; ipse tibi tua maxima cura
Tristis Aristæus, Penei genitoris ad undam
Stat lacrymans, & te crudelem nomine dicit.
Huic perculsa nova mentem formidine mater,
Duc age, duc ad nos; fas illi limina Divum
Tangere, ait: simul alta jubet discedere late
Flumina, qua juvenis gressus inferret: at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat; & ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat, diversa locis; Phasimque, Lycumque,

INTERPRETATIO.

Quibus cantilenis intentæ, dum versāt fusis molles lanas, rursus querela Aristæi perculit aures matris, & omnes e vitreis sedibus obstupuerunt: sed ante alias sorores Arethusa prospectans, extulit flavum caput e superficie aquæ. Et procul dixit: *O Cyrene soror non frustra obstupefacta tanto luctu; ipse mæstus Aristæus, tua maxima cura, adstat tibi lacrymans ad fontem Penei patris* sui: *& te appellat nomine crudelem. Huic respondit mater, percita mentem novo timore; age, duc* illum *ad nos, licet* illi *ingredi in domum Deorum: statimque jussit ut aquæ late dividerentur, qua juvenis dirigeret passus: at aqua accumulata in speciem montis cinxit ipsum, & excepit magno gremio, & admisit intra fluvium. Jamque ibat admirans domum matris, & regna liquida, & aquas clausas in receptaculis, & sylvas resonantes; & stupefactus magno motu aquarum, considerabat omnes fluvios labentes sub magna terra, distinctos locis, & Phasim, & Lycum,*

NOTÆ.

ta Hesiodum in Theogon. v. 116. qui Deorum progenitores constituit *Chaos*, *Tellurem*, & *Amorem*.

348. *Mollia pensa.*] Manipulos lanæ, qui mulieribus dantur evolvendi. *Pensum*, vel a *pendeo*, quia pendet e colo; vel potius a *pendo*, quia appenditur, & cuique assignatur cum mensura & pondere.

358. *Fas illi &c.*] Quia Deo patre, matre Nympha genitus est.

364. *Speluncisque lacus clausos, &c.*] De fluviorum origine duæ sunt opiniones præcipuæ; altera Platonis, altera Aristotelis. Plato eorum commune receptaculum intra terræ viscera conditum putat; quem hic sequitur Virgilius: Aristoteles e mari profluere existimat, quem sequitur Homerus l. 21. 195. Adit igitur Aristæus matris domum in illo communi receptaculo. *Lucos sonantes* appellat poeta, herbas in fluviis & lacubus magna copia enascentes, quæ aquarum interstrepentium motu agitantur.

367. *Phasimque, Lycumque, &c.*] *Phasis*, fluvius nobilis in Colchide, oriens in Armeniæ montibus, in pontum Euxinum labens; circa quem frequentes aves, inde dicti Phasiani, *faisans*. *Lycus*, multiplex præcipui nominis in eadem Colchide. *Enipeus* in Thessalia, Pharsalicos campos irrigans. *Tybernus* & *Anio* in Italia. *Hypanis* in Scythia: cujus aquæ post decursum quadraginta milliarium, Exampæo fonte amarissimo omnino corrumpuntur. *Caicus* in Mysia. *Eridanus* in Italia, de eo G.1.482.

Et caput unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, & unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum; & nati fletus cognovit inanes
Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis:
Pars epulis onerant mensas, & plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater; Cape Mæonii carchesia Bacchi,
Oceano libemus, ait: simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,

INTERPRETATIO.

& fontem ex quo Enipeus emittit se primo, & ex quo pater Tibris, & ex quo fluvius Anio, & Hypanis strepens inter saxa, & Caicus Mysiæ, & Eridanus deauratus circa *duo cornua taurini vultus, quo nullus alius amnis rapidior currit per agros fertiles in mare profundum. Postquam pervenit in tecta cubiculi* structa *e pumice impendente, & Cyrene cognovit immoderata lamenta filii: sorores per ordinem invergunt aquas manibus, & offerunt mappas corrasis pilis: pars onerat mensas cibis, & ponit pocula plena* vino; *altaria incenduntur ignibus thureis. Et mater ait: Accipe duo pocula vini Phrygii,* hoc *effundamus* in honorem *Oceani: simul ipsa orat, & Oceanum parentem rerum, & Nymphas sorores* suas,

NOTÆ.

368 *Se erumpit.*] Sic Lucretius l. 4. 729. *Se erupit venus collecta cupide.*

371 *Et gemina &c.*] Tauri forma a poetis vulgo fluviis omnibus attribuitur; unde Horatius Od. 4. 14. *Sic tauri formis volvitur Aufidus.* Id autem fit, vel quia fluvii aquarum pleni mugitum taurorum imitantur, vel quia terram suleant instar boum, vel quia flexuosos dividuntur in alveos qui vocantur *cornua*. *Auratus* dicitur Eridanus, maxime propter stellas quibus in cœlo insignis est; est enim astrum hujus etiam nominis. *Gemina cornua*: quia, etsi in plura, tamen in duo præcipua dividitur.

372. *Pinguia culta.*] Vide supra v. 126. *Florentia culta.*

373. *In mare purpureum.*] Obvium epithetum apud Græcos. Interpretantur alii cæruleum: Servius nigrum ex profunditate; cui colori si rubri aliquid e fulgore Solis accedat, plane purpureum exprimet: qui ex nigro, rubro, & cæruleo temperatus est, affinis est violaceo. De *purpura* G. 2. 506.

374. *Pendentia pumice tecta.*] Tecta enim impendent reliquæ domui. *Pumex*, lapis ob foraminum multitudinem levissimus, *pierre-ponce.*

375. *Fletus cognovit inanes.*] Causam querelæ sane levem, cum facilis esset damni reparatio.

376. *Dant ordine fontes &c.*] Vel lavant invicem manus juxta ordinem dignitatis Nymphæ omnes: vel potius Nymphæ per ordinem & pro ratione officii, partim ministrant aquas ad lavandum, partim mantilia ad tergendum, partim onerant mensas, &c.

379. *Panchæis adolescunt &c.*] Nullum fere convivium apud antiquos absque re sacra & libatione: vide Æ. 1. 727. De thure Panchææ regionis in Arabia G. 3. 139. De *libatione* Ecl. 7. 33.

380. *Mæonii carchesia Bacchi.*] *Carchesium* ex Athenæo, est poculum oblongum, circa mediam partem mediocriter compressum, ansis a summo ad infimum pertinentibus. *Mæonium* vinum, id est Lydium; Lydia enim Asiæ minoris regio, prius Mæonia dicta est, arboribus fere carens, & vite consita, ex Strabone l. 13.

382. *Oceanumque patrem rerum.*] Ex Or-

Centum quæ sylvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam:
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit;
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa.
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Cæruleus Proteus; magnum qui piscibus æquor,
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus, patriamque revisit
Pallenen; hunc & nymphæ veneramur, & ipse
Grandævus Nereus: novit namque omnia vates
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cujus
Armenta, & turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes: vim duram & vincula capto
Tende; doli circum hæc demum frangentur inanes.

INTERPRETATIO.

quæ tuentur innumeras sylvas, & innumeros fluvios. Ter respersit ardentem flammam puro vino, ter flamma supposita emicuit ad usque *summum tectum: quo omine corroborans animum* illius, *sic ipsa incipit. In Carpathio sinu maris vates est, Proteus cæruleus, quem curru* invectum *trahunt per mare pisces juncti equis duos* tantum *pedes habentibus. Hic nunc revisit portus Emathiæ, Pallenemque patriam;* hunc nos *nymphæ veneramur, hunc & ipse Neptunus senior* colit: cum enim sit *vates, novit omnia, & præsentia, & præterita, & futura. Quæ vaticinandi vis illi concessa est à Neptuno, cujus pascit sub mari armenta immania, & phocas turpes. Hunc, o nate, prius* quàm interroges, *vinculis constringe, ut* tibi *causas omnes morbi explicet, & te modum doceat, quo prospere omnia eveniant. Nisi vim illi feceris, nulla* tibi *dabit responsa, nullis illum flectes precibus: hunc ubi ceperis, vinculis fortiter constringe; sic dolos ejus omnes eludes.*

NOTÆ.

pheo & Homero, multis locis: eorumque philosophorum sententia, qui, Thalete Milesio duce, ex aqua putabant constare omnia: Cicero meminit Academ. 2.

384. *Ter .... nectare Vestam.*] De mysteriis numer. ternarii, Ecl. 8. 75. De *nectare*, quod hic pro vino sumitur, Ecl. 5 71. De *Vesta* Dea, quæ hic pro igne usurpatur, G. 1. 498.

385. *Subjecta.* Interpretantur omnes: *superjecta, elata*: quemadmodum alibi sæpe, ut notavimus Ecl. 1. 46. At hic mihi aliter videtur: sensus enim erit purior, si de superinjecto vino, flamma vino subjecta in altum dicatur eluxisse.

387. *Carpathio.*] Pars mediterranei maris, *Carpatho* circumjecta; quæ insula est, obversa Ægypto, inter Cretam & Rhodum media; hodie *Scarpanto*. De *Neptuno* G. 1. 14.

388. *Proteus.*] Neptuni & Phœnices, vel Oceani & Tethyos filius; Ægyptius genere, juxta Homerum; sed juxta Virgilium ex peninsula *Pallene*, quæ est in Macedonia, inter sinum Thermaicum & Toronaicum. Regnavit in Ægypto ex communi opinione; ex Platone, ibidem Sophista fuit; ex Luciano, histrio: unde eum, quas vellet induisse formas & mutasse, memorant. Aiunt & hunc fuisse pastorem Neptunii pecoris, nempe phocarum, & Neptunum, ejus in gratiam, e quodam Pallenes hiatu speluncam sub mari fecisse, qua illum in Ægyptum usque secum perduxit.

389 *Et juncto bipedum &c.*] Eosdem & pisces & equos appellat, sed bipedes; equos videlicet marinos, qui pedes duos partemque corporis anteriorem habent equorum, posteriore desinunt in pisces. *Emathia*, Macedonia est, G. 1. 490. De *Pallene* mox diximus. De *Nereo* Ecl. 6. 35.

393. *Ventura trahantur.*] Fati vim notat,

Ipſa ego te, medios quum Sol accenderit æſtus,
Quum ſitiunt herbæ, & pecori jam gratior umbra eſt,
In ſecreta ſenis ducam, quo feſſus ab undis
Se recipit; facile ut ſomno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus vincliſque tenebis;
Tum variæ illudent ſpecies atque ora ferarum.
Fiet enim ſubito ſus horridus, atraque tigris,
Squamoſuſque draco, & fulva cervice leæna;
Aut acrem flammæ ſonitum dabit: atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapſus abibit.
Sed quanto ille magis formas ſe vertet in omnes;
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla;
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incœpto tegeret quum lumina ſomno.
Hæc ait, & liquidum ambroſiæ diffudit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compoſitis ſpiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Eſt ſpecus ingens
Exeſi latere in montis; quo plurima vento
Cogitur, inque ſinus ſcindit ſeſe unda reductos;
Deprenſis olim ſtatio tutiſſima nautis.
Intus ſe vaſti Proteus tegit obice ſaxi.

INTERPRETATIO.

Ego ipſa, cum Sol calefecerit medium diem, cum herbæ ſiccæ ſunt, & umbra jam jucundior eſt gregibus, ducã te in latebras ſenis, in quas ſe recipit e mari fatigatus; ut facile invadas eum ſtratum ſomno. Sed cum tenebis illum *comprehenſum manibus & vinculis; tunc variæ figuræ & vultus belluarum* te *decipient. Nã repente apparebit ſus horribilis, & ſæva tigris, & ſerpens ſquameus, & leæna rufo capite; aut emittet ſtridorem acutum flammæ: & ſic expediet* ſe e *vinculis, aut effugiet ſolutus in aquas tenues. Sed quo magis ille mutabit ſe in omnes figuras; eo magis, o nate, conſtringe vincula retinentia; uſque dum evadat talis transformato corpore, qualem aſpexeris, cum ſomnus incœptus clauderet oculos. Hæc dixit, & ſparſit liquidum odorem ambroſiæ, quo perunxit totum filii corpus; at illi ſuavis odor exivit e capillis unctis, & conveniens robur inditum eſt membris. Eſt ingens antrum in latere montis excavati; quo plurimi fluctus pelluntur* vi *ventorum, & finduntur in ſinus replicatos;* quod eſt *aliquando receptaculum tutiſſimum nautis periclitantibus. Proteus occultat ſe intus objectu ingentis ſaxi.*

NOTÆ.

quæ eventus rerum alios ex aliis trahit.

415. *Ambroſiæ.*] Cibus eſt Deorum; *Nectar* potus: confunduntur tamen ſæpe, ut hic, ubi *liquidus odor* dicitur ambroſiæ. Ecl. 5. 71.

418. *Habilis venit vigor.*] Ut luctari facile poſſet cum Proteo, contra vincula obluctaturo.

420. *Sinus reductos.*] Quia unda alliſa ſcopulo duas ſcinditur in partes; quarum utraque, ſcopuli latera feriendo, ſinuatur & in ſe reducitur ac revolvitur.

421. *Deprenſis olim ſtatio &c.*] *Deprenſis,* id eſt, deprehenſis & occupatis ſubita tempeſtate: verbum nauticum eſt hoc ſenſu. *Statio tutiſſima*, vel in ipſo ſpecu, vel in cacumine rupis, vel inter rupem ipſam & continentem: videtur enim rupes non in litore, ſed in ipſo mari fuiſſe, non longe a litore; ideoque aquarum ſatis rupem inter & litus fuiſſe interjectum, ut poſſent illic ſtare naves, adverſus vim ventorum, rupis objectu defenſæ. *Olim*, aliquando, G. 3. 303.

422. *Obice.*] Primam ſemper longam

Hic juvenem in latebris aversum à lumine Nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura recessit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat cœlo, & medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, & cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Quum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exultans, rorem late dispergit amarum.
Sternunt se somno diverso in litore phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditique lupos acuunt balatibus agni)
Consedit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas;
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verùm ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore loquutus:
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras

INTERPRETATIO.

Hic Nympha constituit juvenem in insidiis remotum a luce, ipsa remanet procul latens in nube. Jam rapidus Sirius, comburens sitientes Indos, ardebat in *cælo, & Sol flammeus siccaverat medium orbem; herbæ arescebant, & radii urebant* usque *ad limum profunda flumina calefacta siccatis alveis: cum Proteus exibat e mari petens solitam speluncam: circa eum genus humidum magni maris exiliens spargit late aquam salsam. Vituli* marini *abjiciũt se* præ *somno in variis* locis *litoris. Ipse Proteus (quemadmodum aliquando custos armenti in montibus, cum Hesperus revocat vitulos e pastione ad stabulum, &* cum *agni auditi* a lupis *excitant eos balatibus) sedet in rupe in medio* armentorum, *& recognoscit* eorum *numerum. Siquidem offertur Aristæo copia hujus* capiendi; *vix passus senem disponere* ad somnum *corpus fatigatum, irruit* in eum *magno cum clamore, & invadit vinculis dormientem. Contra Proteus non oblitus suæ industriæ, vertit se in omnia prodigia rerum, &* in *ignem, &* in *belluam horribilem, & in amnem fluentem. Sed postquam nulla fraus invenit* modum *fugiendi, victus revertitur ad propriam* formam, *ac demum locutus est ore humano: At quis tibi, audacissime juvenum,*

NOTÆ.

habet apud Virgilium, unde Gellius l. 4. 17. scribit *objice, objicibus, &c.* Silius l. 4. 24. brevem facit. *Et fidos certent obices accersere sylva.* Vulgo tamen legitur etiam apud Virgilium *obice, obicibus*, per *i*, non per *ji*.

425. *Sirius Indos &c.*] Vult Philargyrius hic *Sirium* eumdem esse ac *Solem*: videtur tamen aliter esse, cum hic uterque distinguatur. Itaque significat poeta calorem tunc fuisse vehementissimum, qualis est tempore *meridiano*, per dies *caniculares*: meridiem ista exprimunt, *medium Sol igneus orbem &c.* Caniculares dies efficit Sirius, stella in ore majoris canis, de qua fuse G. 2. 353. *Indos*, pro quibuslibet calentibus plagis: de iis G. 1. 57.

434. *Vesper.*] Hesperus, stella Veneris, de qua Ecl. 6. 86.

445. *Nam quis te &c.*] Vel pronominis

Jussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille,
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam.
Sed tu desine velle, Deûm præcepta sequuti
Venimus huc, lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco;
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit.
Non te nullius exercent numinis iræ;
Magna lues commissa; tibi has miserabilis Orpheus
Haud quàquam ob meritum pœnas (ni fata resistant)
Suscitat, & rapta graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes: flerunt Rhodopeiæ arces,

INTERPRETATIO.

imperavit ut venires in *meam domum? aut quid a me postulas? ait. Ille autem* respondit: *Scis, o Proteu, scis ipse; neque ullus potest te decipere. Tu vero cessa velle* inquirere id a me: *obsecuti jussis Deorum venimus huc, ad petendum oraculum,* quod medeatur *damnis rerum* nostrarū. *Hæc solum locutus* est. *Postea vates magno denique impetu defixit oculos cærulea luce coruscantes; & minaciter collidens* dentes, *sic aperuit os ad fata* evulganda. *Persequitur te vindicta nonnullius Dei; solvis* pœnam *magni sceleris; Orpheus nequaquam propter meritum miser imprecatur tibi has pœnas (nisi fata obstent) & atrociter furit ob* cōjugem sibi *ereptā. Illa quidem virgo moritura, dum te fugeret currens juxta fluvios, non animadvertit ante pedes lata in herba magnum serpentem degentem in ripis. At turba Dryadum ejusdem ætatis impleverunt clamoribus summos montes: ploraverunt rupes Rhodopeiæ,*

NOTÆ.

inversio est, *nam quis*, pro *quisnam*, ut putat Servius: vel potius, est interrogatio cum indignatione.

447. *Neque est te fallere cuiquam.*] Pro, *nec licet cuiquam*; Græca locutio: vide Ecl. 10. 46. *Nec sit mihi credere.*

454. *Magna lues commissa.*] Duplex interpretatio; altera quam secuti sumus in interpetatione, & est comminatio Protei; quasi dicat, *tibi luenda sunt scelera, in Orpheum & Nymphas admissa*: altera, quam præfert Philargyrius: *magnum scelus a te commissum est*; tumque *lues* nomen est, non verbum. Sed cum Abramo vix puto Latine dici, *committere luem*: dicitur autem apud Virgil. Æ. 1. 140. *Commissa luetis.* Imo & multi legunt *luis*: quod favet primæ interpretationi.

454. *Orpheus.*] Thrax: Calliope matre; patre, vel Apolline juxta aliquos, vel Œagrio Thraciæ fluvio. De *Orpheo* Ecl. 3. 46. De *Eurydice* Nympha, ejus conjuge, nihil admodū narratur præter ea, quæ habet hic locus.

455. *Haud quaquam ob meritum pœnas &c.*] Triplex interpretatio. I. Abrami: *omnino præter meritum*, id est, majores quam tu meruisti. Non placet, quia antea Proteus *magna* vocavit ipsius *commissa*. II. Servii & aliorum: *non adhuc juxta meritum*: id est, minores quam tu mereris. Sed sane videntur verba aliud sonare. III. Quam suggerit Taubmannus, refert hæc verba ad Orpheum: *miserabilem nullo suo merito*, & in hac hæreo.

457. *Dum te fugeret.*] Rivalem Orphei, & invisum sibi ob matrem. *Hydrum*, serpentem in aquis, humidisque locis degentem, ab ὕδωρ *aqua*.

460. *Dryadum.*] Nympharum sylvestrium, a δρῦς *quercus*. Ecl. 2. 46.

461. *Flerunt Rhodopeiæ arces &c.*] Enumerat varia Thraciæ loca, quæ Orphei dolore commota sunt. *Rhodope.*] mons est,

At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentum:
Quam multa in sylvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum.
Quos circum limus niger, & deformis arundo
Cocyti, tardaque palus innabilis unda
Alligat, & novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsæ stupuere domus, atque intima lethi
Tartara, cæruleosque implexæ crinibus angues
Eumenides; tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionei vento rota constitit orbis.
Jamque pedem referens, casus evaserat omnes;
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,

INTERPRETATIO.

At umbræ tenues, *cantu* Orphei *excitæ ex infimis inferorum locis*, *& figuræ carentium lumine incedebant*: *quam multa millia volucrum occultant se in sylvis*, *quando Hesperus*, *aut frigida pluvia pellit eas e montibus*: *uxores*, *& mariti*, *& corpora fortium heroum spoliata vita*, *pueri*, *& puellæ innuptæ*, *& juvenes elati in busta ante oculos parentum*. *Quos limus niger*, *& fœdæ arundines Cocyti*, *& palus odiosa pigris aquis circumcludit*, *& Styx novies circumvoluta compescit*. *Obstupuerunt etiam ipsæ domus*, *& profundissima Tartara mortis*, *& Furiæ implicatæ caruleis serpentibus crinium loco*; *& Cerberus hians continuit tria guttura*; *& orbis rotæ Ixioneæ quievit* cum *vento*. *Jamque regrediens vitaverat omnia pericula*; *& Eurydice* ipsi *restituta redibat in altam lucem*,

NOTÆ.

nium, opinor, optime. Statuit. I. Animos illos generatim dici *lemures*. II. Ex his lemuribus, qui posterorum curam sortitus, pacato & quieto numine domum possidebat, *larem* dici familiarem. III. Qui propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus, in terra quodam exilio puniebatur, inane terriculamentum bonis, noxium malis, *larvam* dici. IV. Cum incertum erat, quæ cuique sortitio evenisset, utrum lar esset an larua; *Manem* Deum nuncupari, & honoris causa Dei vocabulum esse additum. *Manes* porro dictos putant, vel a *manando*, quia manant & discurrunt per auras; vel ab antiqua voce *manus*, hoc est *bonus*: unde & *mane* derivatum volunt.

471. *Erebi.*] Juxta Hyginum, Deus est inferorum, ex Chao & Caligine progenitus, pater Noctis: juxta alios, ipsa est inferorum profundissima sedes, ab *ἐρέφω tego*.

479. *Cocyti.*] Inferorum fluvii, e Styge profluentis, a *κωκύω lugeo*. De *Styge* G. 3. 551. Paludis vero nomen ejusmodi fluviis passim tribuitur, ob fœditatem aquarum.

481. *Lethi.*] Mortis, a *λήθη oblivio*, quia rerum oblivionem inducit: unde derivatur quoque *Lethe* inferorum fluvius: nec refert, quod in antiquis monumentis *lethum* scribatur sine aspiratione; spiritum enim Latini multis vocibus abstulere.

482. *Tartara.*] *Tartarus*, plur. *Tartara*, infimus inferorum locus; a *ταράττω conturbo*, quod illic plena sint omnia perturbationis; vel a *ταρταρίζω tremore* obrigesco.

483. *Eumenides.*] Tres Furiæ, de quibus G. 3. 552. Sic dictæ per antiphrasim, quasi *εὐμενεῖς benevolæ*. *Cerberus.*] Canis triceps, custos inferorum. De *Ixione* G. 3. 38. De *Proserpina* G. 1. 39.

484. *Vento.*] Cum vento: vento, quo rota impellebatur, deficiente ac cessante.

Pone ſequens (namque hanc dederat Proſerpina legem)
Quum ſubita incautum dementia cepit amantem:
(Ignoſcenda quidem, ſcirent ſi ignoſcere Manes)
Reſtitit, Eurydicenque ſuam jam, luce ſub ipſa,
Immemor heu! victuſque animi, reſpexit: ibi omnis
Effuſus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera; terque fragor ſtagnis auditus Avernis.
Illa, Quis & me (inquit) miſeram, & te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? en iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina ſomnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidaſque tibi tendens (heu! non tua) palmas.
Dixit; & ex oculis ſubito, ceu fumus in auras
Commiſtus tenues, fugit diverſa: neque illum
Prenſantem nequicquam umbras, & multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam paſſus tranſire paludem.
Quid faceret? quo ſe rapta bis conjuge ferret?
Quo fletu Manes, qua numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menſes

INTERPRETATIO.

propius ſequens (*nam Proſerpina poſuerat hanc conditionem*) *cum repentina inſania occupavit improvidum amantem* (*condonanda* illa *quidem*, *ſi* Dii *inferi ſcirent condonare* quicquam.) *Stetit*, *&* *in ipſo* aditu *lucis*, *immemor & impatiens animo*, *reſpexit Eurydicen jam ſuam*: *illic omnis opera perdita* eſt, *& pactum crudelis regis reſciſſum*; *& fragor ter auditus per ſtagna Averna. Illa* ſic *locuta eſt*: *Quis & me miſeram*, *& te perdidit*, *o Orpheu? Quis tantus furor? Ecce rurſus dura fata me retro appellant*, *& ſomnus claudit oculos fluitantes. Jam ergo vale*: *trahor circumfuſa magnis tenebris*, *& porrigens tibi manus imbecilles* (*heu! non tua.*) *Sic locuta eſt*; *& ex oculis ſtatim*, *veluti fumus commiſtus in aerem tenuem*, *evanuit in aliam* partem: *neque poſtea vidit* Orpheum *fruſtra captantem umbras*, *& conantem multa loqui*; *neque portitor inferorum paſſus eſt deinde* cum *trajicere fluvium interiectum. Quid faceret? quo ſe conferret*, *bis erepta conjuge? quibus lacrymis Manes*, *quibus verbis Deos flecteret? Eurydice quidem jam frigida vehebatur navicula Stygia. Aiunt illum ſeptem integros menſes continuo*

NOTÆ.

490. *Jam.*] Alii præcedenti voci applicant, *ſuam jam*: alii ſubſequenti, *jam luce ſub ipſa*: primus ordo præſtat, ut reſpondeat his Eurydices verbis, v. 498. *Heu! non tua.*

491. *Victuſque animi.*] Græca forma, frequens apud Latinos, vide ſupra G. 3. 498.

493. *Stagnis Avernis.*] *Avernus*, lacus in Campania: Latinis habitus oſtium inferorum, ut *Tænarus* Græcis: De eo G. 2. 161. & 164.

496. *Natantia lumina.*] *Invalida*, juxta Servium: *humida*, quod juxta doctrinam Hippocratis, in ægrotante mortis indicium eſt: *fluitantia & errantia*, juxta Scaligerum; dum, modo clauduntur, modo aperiuntur; ut fit quando ſomnus invitis obrepit.

502. *Portitor Orci.*] Charon, de quo Æ. 6. 298. qui animas cymba tranſportat. De *Orco*, Theſſaliæ fluvio, & inferis attributo, G. 1. 277.

Rupe sub aëria, deserti ad Strymonis undam
Flevisse, & gelidis hæc evoluisse sub antris;
Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus.
Qualis populea mœrens Philomela sub umbra
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Observans nido implumes detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, & mœstis late loca questibus implet:
Nulla Venus, nullique animum flexere hymenæi.
Solus Hyperboreas glacies, Tanaimque nivalem,
Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat; raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spreto Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deûm, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque, marmorea caput a cervice revulsum,
Gurgite quum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret; Eurydicen vox ipsa & frigida lingua,
Ah! miseram Eurydicen, anima fugiente, vocabat;

INTERPRETATIO.

ploravisse, sub rupe alta, juxta aquas deserti Strymonis, & revolvisse frigidis in cavernis hos casus suos; *moventem tigres, & trahentem cantu quercus. Qualis luscinia tristis sub umbra populi lamentatur pullos amissos, quos crudelis agricola deprehendens* in *nido abstulit* adhue *implumes; illa vero plorat* per *noctem, & stans* in *ramo renovat lugubrem cantum, & implet loca omnia tristibus querelis: nullus amor, nulla conjugia lenierunt animum. Solus percurrebat glacies Boreales, & Tanaim nivosum, & agros nunquam carentes Riphæo gelu, querens Eurydicen ereptam, & vana Plutonis munera:* *quo* nuptiali *munere contempto Ciconum mulieres, inter ceremonias Deorum, & nocturna orgia Bacchi, disjecerunt per vastos campos* membra *laniati juvenis. Tunc etiam, cum Hebrus Oeagrius ferens medio in fluento volveret caput* ejus *resectum a candido collo; ipsa vox & lingua frigida Eurydicen, ah! infelicem Eurydicen appellabat, anima erumpente;*

NOTÆ.

508. *Strymonis.*] Macedoniæ fluvii, in confinio Thraciæ. De *Philomela*, quæ in lusciniam conversa est, Ecl. 6. 78.

516. *Hymenæi.*] De *Hymenæo*, præside conjugii Deo, G. 3. 60. De *Hyperboreis* regionibus G. 3. 196. De *Riphæis* montibus G. 1. 240. Hic pro quibuslibet montibus, partibusque frigidis usurpantur. De *Dite*, supra v. 467. *Tanais*, fluvius in Moschorum finibus oriens, in Mæoticam paludem influens, Europam ab Asia disterminans.

520. *Spreto Ciconum quo munere matres.*] Ita lege ex antiquis aliquot codic. non *spreta*: quia sic constat sibi sententia: Thraciæ enim mulieres Orpheum de nuptiis sollicitaverant: *quo nuptiali munere spreto*, ipsum laniavere. *Cicones*, gens fuit Thracia, circa ostia Hebri, & montem Ismarum, de quibus G. 2. 37.

521. *Nocturnique orgia Bacchi.*] *Orgia*, sacra Bacchi, vel ab *ὀργὴ furor*, quod cum furore peragerentur; vel potius, quia Deorum etiam aliorum sacra aliquando significabant, ab *εἴργω arceo*, quod ab iis profani arcerentur; Bacchica præsertim, quæ noctu, & clam fiebant; mulieribus multa impudice & furiose patrantibus. De iis, ut vocabant, *Bacchis & Baccho* ipso, Ecl. 5. 29. 69.

524. *Oeagrius Hebrus.*] Orphei truncum caput, in Hebrum cum lyra projectum, dicitur in insulam Lesbum appulisse, atque ibi esse sepultum; lyra relata inter sidera,

Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
Hæc Proteus; & se jactu dedit æquor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit:
At non Cyrene; namque ultro affata timentem.
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa: hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende, petens pacem; & faciles venerare Napæas.
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quattuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
Delige, & intacta totidem cervice juvencas.
Quattuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, & sacrum jugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos aurora ostenderit ortus;
Inferias Orphei lethæa papavera mittes,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises,
Placatam Eurydicen vitula venerabere cæsa.
Haud mora, continuo matris præcepta facessit;

INTERPRETATIO.

ripæ totius fluminis repetebant Eurydicen. Hæc dixit *Proteus; & se saltu immisit in profundum mare; & qua se immisit, supra caput* suum *convolvit aquam spumantem: at Cyrene non* se immisit; *nam prior allocuta* est *trepidantem. Fili, potes abjicere ex animo mæstam sollicitudinem. Hæc* est *tota origo morbi: ideo Nymphæ, cum quibus Eurydice miscebat choreas in profundis lucis, intulerunt apibus funestam perniciem. Tu supplex dona offer, obsecrans veniam, & cole Napæas placabiles; nam concedent veniam precibus, & furorem minuent. Sed antea docebo per ordinem, quæ sit ratio precandi. Elige quatuor tauros insignes robusto corpore, qui nunc tondent tibi cacumina viridis Lycæi, & totidem juvencas, collo* nondum *subacto. Erige his* victimis *quatuor altaria in altis templis Nympharum, & effunde* e *gutturibus sacrum sanguinem, & relinque ipsa corpora victimarum in frondente luco. Deinde, quando nona aurora patefecerit ortum suum, dabis inferias Orpheo e papaveribus Lethæis, & immolabis ovem nigram, & repetes lucum, & coles mitigatam Eurydicen occisa vitula. Sine mora, statim exequitur mandata matris;*

NOTÆ.

& a singulis Musis, quarum cecinerat laudes, stellis novem insignita. Hebrus *Oeagrius* dicitur ab *Oeagro* Orphei patre: sive Œagrus rex fuerit Thraciæ, qui nomen suum fluvio reliquerit, ut vult Diodorus Siculus, sive fluvius fuerit, ex quo Hebrus nascitur, ut vult Servius.

535. *Napæas.*] Nymphæ lucorum, a *νάπη saltus, vinetum.*

539. *Lycæi.*] Montis Arcadiæ, qua in regione Aristæus aliquando regnavit.

540. *Intacta.*]Nondum jugum passa: nondum aratro subjuncta De *aurora* G. 1. 249.

545 *Inferias Orphei lethæa &c.*] *Inferiæ,* sacrificia, quæ Diis Manibus offerebantur. *Orphei* Dativus Græcus Ὀρφεῖ, quem præfert Virgilius Latino *Orpheo*, quo nunquam utitur: vide Ecl. 4. 57. *Papavera lethæa*, id est, oblivionem & somnum inducentia; a λήθη *oblivio*. G. 1. 78.

Ad delubra venit, monſtratas excitat aras,
Quattuor eximios præſtanti corpore tauros
Ducit, & intacta totidem cervice juvencas.
Poſt, ubi nona ſuos aurora induxerat ortus:
Inferias Orphei mittit, lucumque reviſit.
Hic vero ſubitum ac dictu mirabile monſtrum
Aſpiciunt; liquefacta boum per viſcera toto
Stridere apes utero, & ruptis efferuere coſtis,
Immenſaſque trahi nubes; jamque arbo e ſumma
Confluere, & lentis uvam demittere ramis.
Hæc ſuper aruorum cultu pecorumque canebam,
Et ſuper arboribus: Cæſar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat olympo.

INTERPRETATIO.

venit ad templa, erigit altaria præſcripta, ducit quatuor tauros inſignes robuſto corpore, & totidem juvencas, collo nondum *ſubacto: deinde, poſtquam nona aurora pateſecerat ſuum ortum, dat inferias Orpheo, & repetit lucum. Illic vero vident prodigium improviſum & mirabile dictu; apes ſtridere toto utero inter putrefacta viſcera boum, & erumpere fractis coſtis, & diffundi magnas* earum *nubes; & jam* eas *congregari in cacumine arboris, & e ramis flexilibus dependere in modum uvæ. Hæc cantabam de cultura agrorum & pecorum, & de arboribus: dum magnus Cæſar tonat circa profundum Euphratem, & victor diſtribuit leges populis non invitis, & præparat* ſibi *viam ad cœlũ.*

NOTÆ.

556. *Stridere, efferuere.*] *Effulgere* etiam: tria hæc verba apud Virgilium, modo tertiæ, modo ſecundæ, ſunt conjugationis; habentque penultimam, modo longam, modo brevem. Uſu tamen communi, ſecundæ ſunt, penultima longa.

558. *Vvam demittere.*] Certe hic lætitiæ ſignum eſt illa apum glomeratio, de qua vide ſupra v. 257.

561. *Fulminat Euphratem bello &c.*] Certum eſt ex hoc loco, ultimam huic operi manum admotam eſſe poſt bellum Alexandrinum, occiſis Cleopatra & Antonio: cum Octavianus per Syriam in Aſiam hyematurus abiiſſet. Tunc enim non longe aberat ab Euphrate. Tunc Teridatem Phraatemque, de regno Parthiæ contendentes, victoriæ ſuæ terrore aliquomodo compoſuerat; Teridatemque victum in Syria permiſerat verſari, Phraatis filium obſidem ſecum abducebat Romam. Tunc divinos maxime honores affectabat; & templa ſinebat ſibi fieri Nicomediæ, Pergami, & alibi paſſim. Quæ omnia, ut conſtat ex Dione l. 51. contigere per hyemem anni v. c. 724. exeuntis, cum natus eſſet Octavianus, annis expletis 33. Virgilius item 40. Neque enim aliud eſt in hiſtoria tempus, cui melius aſſignari hæc poſſint. Tumque videtur poeta addidiſſe operi jam perfecto, quicquid in eo paſſim legimus de Octaviani victoriis. G. 2. 171. *Qui nunc extremis Aſiæ jam victor in oris &c.* G. 3. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum &c.* Quod autem dicunt ejus vitæ ſcriptores, cum Octaviano, ex Actiaco bello reduci, & Attellæ commoranti, legiſſe Georgica, Mæcenate ſuſcipiente legendi vices; id aut omnino falſum eſt, aut certe nonniſi poſt bellum Alexandrinum contigit. Conſtat enim ex Dione, Plutarcho, & aliis; Octavianum, confecto bello Actiaco, non ſtetiſſe in Italia, niſi pauciſſimos dies Brunduſii; indeque ſtatim in Græciam Aſiamque abiiſſe, ibidemque hyemaſſe, ad inſtruendos Alexandrini belli apparatus, tantum abeſt ut Attellam, quæ urbs eſt Campaniæ, venerit.

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti;
Carmina qui lusi pastorum; audaxque juventa,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

INTERPRETATIO.

Illo tempestate Neapolis amœna me Virgilium nutriebat, vacantem studiis otii privati; qui lusi versibus pastoralibus; & confidens juventa, te cecini, o Tityre, sub umbraculo opacæ fagi.

NOTÆ.

564. *Parthenope.*] Neapolis, urbs Italicæ Campaniæ maritima, nunc regni caput: a Chalcidensibus, qui Cumas Italicas condiderunt, etiam condita. Ii primo illam *Parthenopen* vocaverunt, invento ibidem tumulo unius e Sirenibus hujus nominis, quæ dolens Ulyssem cantu suo non fuisse allectum, mortem sibi cum sociis consciverat. At cum loci hujus ubertas & frequentia Cumis noceret, hanc postea diruerunt: deinde grassante late pestilentia admoniti divinitus, instaurarunt, vocaveruntque *Neapolim*, id est urbem novam. De Virgilii in ea commoratione ac morte, vitam consule.

564. *Studiis ignobilis oti.*] Studia intelligit privata litterarum ac bonarum artium, quæ a poeta modestissimo dicuntur *ignobilia*, præ administratione reipublicæ & magistratuum, ad quos nunquam Virgilius accessit.

FINIS GEORGICORUM.

PUBLII
VIRGILII MARONIS
ÆNEIS.

A

IN ÆNEIDA.

ÆNEIS poëma heroïcum, sive epicum; ab Ænea Trojano, Veneris & Anchisæ filio, Priami genero, nomen habet: non quod actiones illius omnes comprehendat; sed unam inter omnes præcipuam, scilicet regnum in Italia fundatum. Scripta est a Virgilio in gratiam, tum Romanæ totius gentis, tum familiæ inprimis Juliæ, quæ originem referebat suam ad Iülum sive Ascanium, Æneæ filium ex Creüsa Priami filia. In hanc porro familiam ascitus a Julio Cæsare avunculo fuerat Octavianus, tunc rerum potens, atque Ægypto subacta, M. Antonio & Cleopatra interfectis, unus orbis Romani dominus. Scribi cœpta est, anno v. c. 724. exeunte: Virgilii 40. Octaviani 33. cum Octavianus in Asia non longe ab Euphrate hyemaret: atque ita post adhibitam Georgicis extremam manum, continuo animum Æneidi videtur applicuisse; in eaque annos, ut habet Servius, undecim collocasse, quot ab eo tempore ad mortem Virgilii omnino numerantur. Secutus est Virgilius, ut in Bucolicis Theocritum, in Georgicis Hesiodum; ita in Æneide Homerum: cujus Odysseam sex prioribus libris, Iliadem sex posterioribus expressit, an etiam superavit? id vero ambigitur inter doctos.

DE NATURA POEMATIS EPICI.

POëma *epicum*, sive *epopœia*, sic dictum est ab ἔπος *verbum*, quia totum poëtæ dictione seu narratione continetur. Definitur ex doctrina Aristotelis: *Imitatio actionis unius, illustris, completæ, certæ magnitudinis, quæ narratione & versu hexametro viros principes cum admiratione & delectatione ad primarias virtutes excitat.*

Quinque complectitur, *actionem*, *fabulam*, *mores*, *sententiam*, *dictionem*. Actio, est poëmatis materia: fabula, est actionis forma & tractatio: mores, sententia, dictio, sunt necessaria fabulæ ornamenta. Poëta sumit actionem ab heroë, fabulam ab arte sua, mores a philosophia, sententiam a rhetorica, dictionem a grammatica.

ACTIO debet esse *una*, *illustris*, *completa*, *certæ magnitudinis.*

Una, id est ab uno heroë præcipuo, uno & continuo spatio temporis absque intermissione perfecta; talisque præterea, ut alias in actiones integras item completasque dividi non possit.

Illustris, ergo & virorum principum, & in gravi splendidaque materia.

Completa, cui nihil desit eorum omnium, quæ adesse debent, ut absoluta & ad finem perducta dici queat.

Certæ magnitudinis sive *durationis*, quæ vulgo anni unius spatio, interdum etiam minore definitur: ab ea nimirum actionis parte, unde poëta sumit poëmatis exordium; ad usque poëmatis finem. Sic Odyssea dies quinque omnino & quinquaginta: Ilias annum integrum capit.

FABULA constat partibus, sive plane necessariis, quæ sunt *exordium*, *nexus*, & *solutio*: sive non plane necessariis, quæ sunt *episodia*; eaque

ſæpe in nexum, raro in ſolutionem, nunquam in exordium inſeruntur.

Exordium habet propoſitionem actionis, invocationem numinis, etiam aliquando dedicationem operis principi aut amico viro.

Nexus, eſt variorum caſuum ſeries, ad eam uſque perducta partem operis, in qua fit actionis flexus in felicitatem aut infelicitatem.

Solutio, eſt quicquid ab eo flexu ad finem uſque actionis peragitur.

Epiſodia, ſunt actiones quædam adſcititiæ, quæ cum actione præcipua veluti neceſſariam, certe veriſimilem conjunctionem habent: ἐπεισόδια dicta, ab ἐπὶ *ſuper, præter*, εἰς *in*, & ὁδὸς *via*; quaſi *ſupervenientia in viam & ſeriem* actionis.

MORES denique manifeſtant animi affectus. SENTENTIA mentis cogitationes exprimit. DICTIO mores & ſententiam repræſentat.

DE NATURA ÆNEIDOS.

ACTIO Æneidos, ut nuda eſt operis materia, ſic ſe habet. Æneas, incenſa a Græcis Troia, cum ſuorum reliquiis mari ſe committit, Italiam petiturus, unde majores ejus orti eſſe ferebantur: illuc, poſt caſus terra marique varios, appellit: excipitur humaniter a Latino, tunc ibidem regnante; & Laviniæ nuptiis in generum adoptaretur, niſi obſtaret Turnus, Dauni Rutulorum regis filius. Is Laviniæ nuptias jampridem ambiens, Æneam gravi bello vexat: ſed ab eo victus & occiſus, ſponſam ei regnumque habendum denique permittit.

Unam eſſe, atque *illuſtrem*, eam actionem liquet.

Completam negavit Maphæus Vegius, ideoque ſibi poſſe viſus eſt decimum-tertium librum Æneidi aſſuere, quo dolorem Rutulorum, Turni funus, Æneæ nuptias & apotheoſin complexus eſt: temere omnino. Nam apotheoſis a Jove promiſſa eſt lib. 1. 263. *Feres ad ſidera cœli magnanimum Æneam.* Tum confirmata l. 12. 794. *Indigetem Æneam ſcis ipſa, & ſcire fateris, deberi cœlo.* Jam Lavinia regnumque Latii a Turno moriente Æneæ permittitur l. 12. 937. *Tua eſt Lavinia conjux.* Cætera quæ ad pompam luctumque pertinent, frigida ac puerilia, certe minime neceſſaria.

Magnitudinem habet *certam* ac juſtam: licet enim octo circiter annis duraſſe actio tota dicatur; unum tamen ex iis, eumque ultimum, poëta complectitur: ſuperioribus reliquis in epiſodicam Æneæ coram Didone narrationem redactis. Mambrunus quidem ſexdecim menſes Æneidi attribuit, eo adductus, quod Anchiſes, ut ex l. 5. liquidum eſt, obierit in Sicilia verno tempore. Unde ſic colligit: Æneam non multo poſt, verno item tempore, inde ſolviſſe, cum in Africam tempeſtate ejectus eſt; quid enim eum, mortuo patre, fatis in Italiam vocantibus, diutius in Sicilia tenuiſſet? Tum addit eundem in Africa totam hyemem, atque adeo annum fere traduxiſſe; ſiquidem inde iterum in Siciliam ineunte vere trajiciens, anniverſarios patri ludos celebravit: reliquis autem in Italia præclare geſtis menſes minimum quatuor eſſe tribuendos. Pugnat contra Segreſius, in egregia præfatione ad Gallicam Æneidos interpretationem ſuam: oſtenditque Æneam e Sicilia non niſi Julio menſe, quarto nempe poſt obitum patris, in Africam appuliſſe:

toto illo intervallo temporis, vel reficiendæ classi, vel expectandæ commodæ tempestati, curisque aliis impenso. Atque ita legitimo unius anni spatio Æneis tota continebitur: quod suis locis probabimus, præsertim l. 1. v. 539. & 760.

FABULA, sive actio suis episodiis ornata, repeti potest ex argumentis cuique libro præfixis: ea tamen cautione, ut, si quæritur ordo temporis, secundus liber primum legendus sit, tum tertius, deinde primus, quartus deinceps & cæteri: artis enim, sive poëmatis, alium ordinem poëta instituit; seriemque consulto perturbavit earum rerum, quas historicus singulas, prout evenerunt, recto ac naturali ordine describeret.

Exordium brevissimum, versus vix quindecim capit. Unde autem sumendum sit dubitatur: utrum ab illis versibus: *Ille ego*; an ab his, *Arma virumque cano.* Ego ab his puto sumendum, veteres secutus, Virgilii præsertim æquales: qui quoties Æneidos meminere, toties eam his ipsis vocibus designarunt. Ovid. Amor. l. 1. 15. 25. *Tityrus & segetes Æneiaque arma legentur.* Idem Trist. l. 2. 533. *Felix Æneidos auctor contulit in Tyrios arma virumque toros.* Propert. l. 2. 34. 63. *Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma.* Martialis l. 8. 56. 19. *Protinus Italiam concepit & arma virumque, qui modo vix culicem fleverat ore rudi.* Ausonius Epig. 129. *Arma virumque docens, atque arma virumque peritus &c.* Et vero abesse prævios quatuor versus a MSS. antiquissimis testatur Pierius, in omnibus certe seorsum ab aliis scribi: unde conjiciunt plerique a Tucca & Vario, quasi parum aptos tanti operis exordio, fuisse sublatos; factos tamen a Virgilio: non quidem ut exordium, sed ut auctoris signaculum notamque, operis editioni præfigendam, & inter recitandum ab eo supprimi solitam: unde cum statim ordiretur ab *Arma virumque, &c.* poëma sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est.

Nexus totis duodecim libris, ad usque duellum Æneæ cum Turno pertinet. *Solutio* incipit a duello.

Episodia sunt, Junonis consilium de subvertenda Trojana classe, Æneæ apud Didonem diversio, amores, narratio Trojani incendii, cæteraque ejusmodi, quæ partes quidem sunt fabulæ, non autem actionis: possunt enim ab actione, qualis antea nude descripta est, omnino separari; a fabula, sine gravi ejus immutatione, non possunt.

MORES ubique æquabiles, & ad imitationem ac delectationem aptissimi: nam lacrymas Æneæ, quas parum decere tantum ducem aliqui volunt, suis locis defendemus. SENTENTIA autem & DICTIO sic absoluta ac perfecta est, ut vel hoc utroque nomine, princeps poëtarum Virgilius habendus sit.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER I.
ARGUMENTUM.

Propositione & invocatione præmissis, narratio incipit a septimo Æneæ expeditionis anno: quo tempore, Trojanis e Sicilia in Italiam solventibus, Iuno tempestatem excitat, conciliato sibi Æolo. Sedat tempestatem Neptunus. Naves Æneæ septem in portum Africæ se recipiunt, reliquis alio disjectis. Venus apud Jovem de filii calamitate queritur: solatur eam Jupiter, exposita Æneæ ejusque posteritatis futura felicitate: mittitur Mercurius, qui Carthaginensium animos Troianis placabiles reddat. Venus habitu venatricis occurrit Æneæ, regionem cum Achate exploranti: indicataque Didonis ac regionis conditione, utrumque septum nebula Carthaginem dimittit. Illic Æneas, templum ingressus, primum in belli Trojani picturas incidit: deinde in Didonem, & in socios, quos fluctibus oppressos putaverat, Didoni supplicantes. Dat se in conspectum Æneas: a Regina benigne excipitur: accersitur per Achatem Ascanius: cujus in locum dolo Veneris Cupido substituitur, ut Æneæ amorem Didoni inspiret. Abeunt omnes in aulam ad convivium, quod magno apparatu celebratur.

ILle ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; & egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

INTERPRETATIO.

EGo ille sum, *qui olim cecini cantilenas tenui calamo: & egressus e sylvis coegi propinquos agros, ut obedirent agricolæ quantumlibet cupido;* quod *opus jucundum* fuit *rusticis. Sed jam horrida Martis ....*

Arma, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinaque venit
Litora: multum ille & terris jactatus & alto,
Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram.
Multa quoque & bello passus, dum conderet urbem;
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.

INTERPRETATIO.

Cano bella & hominem, qui pulsus fatis, primus venit e regione Trojana in *Italiam*: *& ad litus Lavinum. Ille multum agitatus* fuit *terra & mari, violentia Deorum, & propter iram memorem crudelis Junonis. Multa quoque toleravit præterea* in *bello, donec funderet urbem, & induceret Deos in Latium; ex quo* facto *populus Latinus, & cives Albani, & muri altæ Romæ* orti sunt.

NOTÆ.

5. *Trojæ.*] Troja, regio Phrygiæ minoris, in Asia minore; cujus urbs præcipua *Ilium*, ab Ilo rege dicta: non procul ab Ida monte. Hæc & *Troia*, a Troe rege & *Dardania*, a Dardano Trois avo; & *Teucria*, a Teucro Dardani socero, vocata est. Ejus arx *Pergamus*, plur. *Pergama.*

5. *Primus.*] Antenor tamen prius in Italiam venit, Pataviumque condidit: sed non prius Troja profectus est, neque ad Lavinum litus venit, sed in Venetiam, ut legitur infra. v. 246.

6. *Italiam.*] Regio est Europæ notissima, in formam ocreæ, meridiem versus extensa; inter Hadriaticum sinum, a septentrione & oriente; ac mare Tyrrhenum, a meridie: ad septentrionem & occidentem Alpibus separatur a Gallia & Germania.

6. *Lavina.*] Id est, quæ deinde *Lavina* dicta sunt, e Laviniæ nomine, quæ Latini filia, Æneæ nupsit. Unde hic *prolepsis* agnoscitur, sive anticipatio temporis. Servius tamen affirmat eamdem urbem dictam esse primo *Lavinum* a Lavino Latini fratre; deinde *Laurentum*, ob inventam ibidem laurum a Latino, cum regnum fratre mortuo suscepisset; & hoc utroque nomine fuisse insignitam, priusquam Æneas in Italiam veniret: tertio denique ab Ænea vocatam esse *Lavinium*, a Lavinia uxore. Sed unde Lavinum hunc Latini fratrem fuisse acceperit, non liquet. Laurentum item ac Lavinium unam urbem fuisse negat Strabo: quare primæ opinioni adhæreo. Damnant Virgilium nonnulli, quod *Lavina*, non *Lavinia* dixerit: sed præterquam quod sibi constant in ea scriptione MSS. omnes, habet quoque Propertius, l. 2. 34. 64. *Jactaque Lavinis mœnia litoribus.*

7. *Litora.*] Quamvis Lavinium distaret a litore, juxta Servium octo milliaribus; juxta alios, minimum tribus: litus tamen, quod huic urbi respondebat, eodem nomine insigniri potuit.

7. *Terris jactatus & alto* &c.] Propositio est sex priorum librorum, qui continent maritima pericula: *Multa quoque & bello &c.* Propositio est sex posteriorum, qui continent bellica.

8. *Memorem Junonis ob iram.*] Id est, iram Junonis memoris: quarum autem rerum memoris, habes infra v. 30.

9. *Dum conderet urbem.*] *Lavinium*, de qua lib. 12. 194. In quam primum Deos & sacra intulit: quæ Albæ parens fuit, ac deinde Romæ. Male enim ait Servius posse explicari de *Troja* quam condidit Æneas lib. 7. 159. statim post adventum in Italiam, castrorum potius quam urbis in speciem; si quidem hujus deinde mentio nulla. Male item de *Roma*: siquidem, urbs hic significatur, unde *Albani patres atque altæ mœnia Romæ* orta sint.

10. *Deos Latio*] Penates, de quibus Æ. 2. 717. *Latio*, pro, *in Latium*: ut, *It clamor cælo.* Æ. 5. 451. *Latium* Italiæ regio; Hetruriæ ad occasum, Campaniæ ad ortum, Sabinis ad septentrionem contermina: a *latendo* dicta, quod ibi Saturnus iram Jovis filii fugiens latuisset. Æ. 8. 319.

10. *Genus unde Latinum.*] Quomodo ex

Musa, mihi causas memora: quo numine læso,
Quidve dolens regina Deum, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ?
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,

INTERPRETATIO.

O *Musa, suggere mihi causas* earum rerum: *quo Deorū violato, vel quo* scelere *offensa regina Deorum, coegerit hominem pietate illustrem agitari tot calamitatibus*, & *suscipere tot labores. Tantusne furor* inest *mentibus divinis? Fuit urbs vetus*, quam *colonia Tyriorum incoluit*,

NOTÆ.

Ænea genus Latinum? siquidem Latini ante adventum Æneæ in Italia noti erant, quare Juno ad Jovem. Æ. 12. 820. *Pro Latio obtestor. Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, neu Troes fieri jubeas*: id est, ne *Latinos* permittas post cladem suam victoris nomine Trojanos dici: ergo prius *Latini* dicebantur. Facile solvunt, qui vocem *unde* ad Latium referunt: patet enimvero, ex Latio ortos esse Latinos, Albanos item, & Romanos; cum ii omnes populi Latium incoluerint. Quia tamen melius vox *unde* refertur ad factum Æneæ, ideirco quæritur quomodo Latinum genus inde ortum dicatur. Hunc autem modum suggerit Servius: quia victor Æneas, cum Trojanum nomen Latinis imponere jure potuisset, ipse Latinum nomen Trojanis imposuit suis, & ex utroque genere unum fecit; quo ex genere mixto, *Albani* deinde *patres*, sive reges; & *mœnia Romæ* propagata sunt: uti infra fusius dicetur, v. 265.

12. *Musa.*] Musam invocat nullo certo nomine: Homeri exemplo, qui in Iliade Μῆνιν ἄειδε θεὰ, *Iram cane Dea*; & in Odyssea. Ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα, *Virum mihi dic musa*, Alibi Calliopen, heroici carminis præsidem distincte invocat; hic tantum obscure.

12. *Memora.*] Accurate quidem id est: *in memoriam revoca, suggere mihi quæ ipse canam; non ipsa cane.* In quo videri potest Homero prudentior, qui Iliadem sic exorsus est: *Iram cane Dea*: quasi tota Iliadis narratio, non poëtæ, sed Musæ canenti tribui debeat: quod merito damnat Benius.

12. *Quo numine læso.*] Triplex interpretatio. I. Servii: id est, *qua, ex iis dignitatibus, ac veluti numinibus, quæ vulgo Junoni attribuuntur, violata*: Juno enim aliquando ut regina colitur, aliquando ut soror Jovis, aliquando ut Lucina partuum præses. II. Scioppii: qui legit, *quo nomine læsa*, id est, *qua de causa*: sed sine teste. III. Aliorum: qui explicant, *quo Deo læso*: quippe præter Junonem, Deos alios Æneas infestos habuit: ut patet ex illo versu, qui huic respondet, *Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram.* Et hæc tertia magis ex poëtæ mente videtur esse.

13. *Tot volvere casus.*] Pro *tot volvi casibus*: quod quanquam durum est, tamen firmatur hoc Statii non absimili exemplo, ex Theb. l. 2. 402. *Ex quo frater inops ignota per oppida tristes exul agit casus*: pro, *agitur casibus.*

16. *Tyrii.*] *Tyrus* urbs Syriæ, in Phœnicia, inter Sidonem ad septentrionem, & Ptolemaidem ad meridiem in ora maris Mediterranei. Nunc *Sur* dicta, olim *Sarra*: unde *Sarranum* ostrum, pro *Tyrio* celebratum est. Tyrii cum in Africam venerunt, dicti sunt, *Pœni*, quasi *Phœni*: quia ex *Phœnicia* profecti.

16. *Coloni.*] Proprie sunt ii qui terram colunt, agricolæ: ut supra, v. 3. *Vt quamvis avido parerent arva colono* &c. Aliquando sumuntur, pro parte civium, qui ex consensu civitatis ad sedes alias incolendas deducuntur, diciturque *colonia*: quales sexaginta supra centum deductæ a Romanis varia in loca numerantur. Tyrii autem, Carthaginis conditores, non proprie *coloni* fuere, sed profugi; si quidem non ex consensu suæ civitatis, sed fuga & secessione, Tyro profecti sunt.

Carthago, Italiam contra, Tiberinaque longe
Ostia; dives opum, studiisque asperrima belli.
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc populum late regem belloque superbum
Venturum excidio Libyæ, sic volvere Parcas.

INTERPRETATIO.

Carthago nomine, *procul ex adverso Italiæ & ostiorum Tiberis: abundans opibus, & acerrima belli artibus. Juno dicitur hanc unam habitasse præ cæteris regionibus*, etiam *Samo postposita*: *illic Junonis arma, illic currus fuit: ut illa imperet populis, jam tunc Dea contendit; protegitque* eam in hanc spem, *si fatum* id *quoquomodo permittat. Enimvero audierat prolem deduci e stirpe Trojanorum, quæ aliquando dirueret mœnia Tyriorum. Inde per cladem Africæ, gentem* illam *futuram ubique dominam, & bello gloriosam: ita statuisse Parcas.*

NOTÆ.

17. *Carthago.*] Urbs caput Africæ, Græcis Καρχηδὼν dicta; prius, ut habet Solinus, c. 30. *Carthada*, id est, Phœnicum lingua, *civitas nova.* Æmula Romæ diu fuit, cum eaque gessit bella tria gravissima: a Scipione victa primum & vectigalis facta: postmodum a Scipione Æmiliano deleta. Condita est a Xoro & Carchedone Phœnicibus; juxta Romanorum tamen & Carthaginensium opinionem, a Didone sive Elisa: ut notat Appianus in Punicis. De illa, deque illius initiis, & Virgilii contra temporum ordinem atque historiæ fidem errore, dicemus in argumento libri IV.

17. *Tiberina ostia.*] *Tiberis*, fluvius Italiæ nobilior fama quam magnitudine, ex Apennino monte in mare Inferum sive Tyrrhenum se exonerans: ostia ejus duo: ubi urbes duæ, *Ostia* in orientali, *Portus* in occidentali: istud altero nunc celebrius.

19. *Magis omnibus unam* &c.] Multas habuit urbes sibi addictas Juno, Argos, Spartam, Mycenas. Inprimis Samon.

20. *Samo.*] *Samos*, sive *Samus*, insula est Icarii maris, Ioniæ adjacens, contra Ephesum: cujus terra vasis fictilibus aptissima, huic arti locum dedit. In ea Juno adolevit, nupsitque Jovi: ideoque templum ejus erat Sami nobilissimum, & simulacrum habitu nubentis, & sacra ritu nuptiarum.

21. *Arma, hic currus fuit.*] Currum Junonis describit Homerus Il. 5. 720. cujus ministra est Hebe: hunc aut similem intellige, aut potius *thensam*, vehiculum, quo Deorum simulacra in sacris circumferebantur. *Illius arma.*] Vel hasta fuit; agnoscit enim Plutarchus Junonem *Curitim*, & *curis* lingua Sabinorum hasta est. Vel sceptrum & fulmen, his enim insignibus ornatum fuit Carthagini simulacrum Junonis. Vel clypeus; refert enim Servius hanc solemnem e sacris Tiburtibus formulam: *Iuno curilis, tuo curru clypeoque tuere meos curiæ vernulas sane.*

22. *Si qua fata sinant.*] Iuno enim, & ipse Iupiter, Diique cæteri subditi erant fato, quod esse dicebatur causa rerum immutabilis & æterna.

26. *Venturum excidio* &c.] Modicius hic agnoscit ablativum casum: *excidio*, pro *per excidium*; hoc sensu: *Hinc populum Romanum futurum late regem per excidium Africæ.* Vulgo tamen agnoscitur dativus: *venturum excidio*, pro *ad excidium*; ut, *It clamor cælo*, pro *ad cælum*; hoc sensu: *Populum Romanum hinc*, id est, *post Carthaginis expugnationem, late ac sine æmulo regnantem, venturum ac progressurum ad excidium totius Africæ.* Placet utraque interpretatio; secunda communior; prima verior: non enim Carthago eversa fuit, nisi post excidium totius Africæ. *Libya*, pars Africæ, pro tota. G. 1. 241.

26. *Sic volvere Parcas.*] Parcæ tres, *Clotho*,

Id metuens, veteriſque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro caris geſſerat Argis:
Necdum etiam cauſæ irarum ſævique dolores
Exciderant animo: manet alta mente repoſtum
Judicium Paridis, ſpretæque injuria formæ,
Et genus inviſum, & rapti Ganymedis honores:

INTERPRETATIO.

AUdierat hoc *Juno, hoc* ipſum *timens, & reminiſcens præteriti belli, quod prima ſuſcitaverat contra Trojanos pro Argis* ſibi *dilectis. Præterea neque adhuc cauſa iracundiæ & ſæva indignatio abierant* ex *animo: reſidet infixum profunda in mente judicium Paridis, & contumelia contemptæ pulchritudinis* ſuæ, *& familia* ſibi *odioſa, & munus Ganymedis* a Jove *rapti.*

NOTÆ.

tho, Lacheſis & Atropos. Dictæ vel a *partu*, ex Varrone, quia naſcentibus bona & mala conferunt; vel a minime *parcendo*, ex Apuleio; vel ex aliis, a *partiendo* quod unicuique vitæ ſuæ terminos ac tenorem partiantur: certe Græci *μοῖραι Parcam* vocant a *μείρω partiri.* Dicuntur humanarum rerum fila ſuſis *volvere.* De iis, E. 4. 47.

27. *Saturnia.*] Juno Saturni & Opis filia: atque ita Jovis ſoror, itemque conjux.

27. *Id metuens.*] Difficile eſt intelligere, quod verbum nominativus iſte reſpiciat: alii referunt ad ſuperius, *audierat*; hoc ſenſu: *Audierat Carthaginem a Romanis delendam eſſe, id metuens*; id eſt, *cum metu audierat.* Alii ad poſterius verbum, *arcebat longe Latio*; hoc ſenſu: *Id metuens*; *præterea his aliis tribus cauſis*, quæ per parentheſim enumerantur, *accenſa*; *arcebat Trojanos Latio.* Sed longior ſane mihi videtur ille trajectus: poteſt tamen admitti, ſi *Necdum etiam*, cum quatuor ſequentibus verſibus, parentheſi includatur.

28. *Prima.*] Quia origo belli Trojani fuit judicium Paridis: a quo poſtpoſitæ Veneri fuerunt Juno & Pallas: Juno igitur prima & dignitate & tempore, Græcis adverſus Trojanos deinde favit. *Argis.*] Urbis nomen eſt; *Argi* maſculinum plurale, vel *Argos* neutrum ſingulare: cives hujus, & populi *Argivi.* Urbs fuit Peloponneſi, in qua regnabat Agamemnon, Græcæ in Trojam expeditionis dux.

30. *Repoſtum.*] *Repoſitum*; ſyncope frequens apud poetas. Lucret. l. 1. 35. *Tereti cervice repoſta.* Horat. Epod. 9. v. 1. *Quando repoſtum Cæcubum ad feſtas dapes.*

31. *Judicium Paridis.*] Paris ſive Alexander, Priami & Hecubæ filius: a patre primum expoſitus in ſylvis, quia cum Hecuba facem ardentem parere ſe ſomniaſſet, conjectores reſponderant, infantem, quem in utero geſtabat, Trojani excidii cauſam futurum: a matre tamen clam educatus in Ida monte, propter æquitatis famam a Diis electus eſt judex pulchritudinis, inter Junonem, Palladem, ac Venerem · orto nempe inter eas diſſidio, propter malum aureum ad Pelei nuptias a Diſcordia illatum, atque inſcriptum his verbis: *Detur pulcherrimæ.* Paris Veneri malum addixit: poſtmodum agnitus ab Hectore fratre & parentibus, ac deinde miſſus in Græciam, & Menelai Spartani regis hoſpitio uſus, Helenam ejus uxorem Veneris favore atque impulſu ſecum abduxit: ad quam reperendam, bellum a Græcis in Priamum, filii amoribus indulgentem, communibus armis conflatum eſt.

32. *Et genus inviſum.*] Trojanorum regum genus a Dardano fluxerat, Jovis filio ex Electra pellice, Atlantis filia.

32. *Rapti Ganymedis honores.*] Munus miniſtrandi pocula in Deorum conviviis, translatum eſt ab Hebe, Dea juventutis; ad Ganymedem, formoſum puerum, Trois filium, a Jove ſub aquilæ formam latente ſublatum inter ſidera, cum in Ida monte venaretur. *Rapti.*] Vel genitivus eſt caſus, & refertur ad *Ganymedis*; vel nominativus pluralis, & *honores* reſpicit, qui rapti, ſeu erepti ſunt Hebe, Junonis & Jovis, vel juxta alios, unius Junonis filiæ.

His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, relliquias Danaum atque immitis Achillei,
Arcebat longe Latio: multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant:
Quum Juno æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incœpto desistere victam?
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto;

INTERPRETATIO.

His insuper irritata repellebat procul a Latio Trojanos, reliquias Græcorum & crudelis Achillis, agitatos per totum mare; & illi *a multis annis vagabantur impulsi fatis circa maria omnia. Tanta erat difficultatis fundare Romanum populum. Vix vela faciebant læti e conspectu Siculæ terræ in altum mare, &* rostris *æratis secabant spumas maris: cum Juno servans sub pectore plagam immortalem, hæc mente* volvebat: *Egone ut victa cessem a cœpto? nec possim arcere* ab *Italia regem Trojanorum? scilicet impedior fatis! An Pallas potuit incendere naves Græcorum, & ipsos submergere mari,*

NOTÆ.

33. *His accensa super.*] Accensa *super his*, id est, *de his causis tribus*, nempe judicio Paridis, Electræ amoribus, & Ganymedis honore. Donatus tamen ac Servius, *super* explicant, quasi *præterea*: nempe accensa his tribus; *super*, sive *præter* metum de Carthaginis excidio conceptum: quæ quarta erat odii ejus in Æneam causa.

34. *Troas relliquias Danaum* &c.] *Tros, Trois*, accus. Græco *Troas*, id est Trojanos. *Danai.*] Græci, a *Danao* Ægypti fratre, qui in Græciam navigavit, indeque expulso rege Sthenelo Argos tenuit, ac novæ gentis parens fuit. *Achillei.*] Genitivus est pro *Achillis*: Rationem vide infra v. 224.

38. *Siculæ telluris.*] Sicilia, insula Mediterranei maris, angusto freto ab Italia dissita, cui olim conjuncta fuisse existimatur, indeque divulsa terræ motu. Hinc solvit Æneas mense Julio exeunte: ut diximus in argumento generali.

39. *Spumas salis ære ruebant.*] Numerat hic pauculis in vocibus figuras duodecim G. Fabricius. Præcipuæ certe sunt, Periphrasis, *spumas salis ære ruebant*, pro *navigabant*, & *spumas salis*, pro *mari salso*. Metonymia, materiæ pro re confecta; *ære*, pro *æreis rostris*. Synecdoche, partis pro toto; *rostra* pro *navibus*. Enallage neutrius pro activo; *ruebant* pro *diruebant*, *secabant*.

40. *Mene incœpto* &c.] Valet hic sermo, per infinitivum præcisus, ad affectum acrius exprimendum. Sic infra v. 101. *Mene Iliacis occumbere campis non potuisse?* Sic Terent. in Andr. *Adeon' impotenti esse animo, ut* &c. Sic Cicero Philip. 14. *Quemquamne tam fuisse sceleratum, qui hoc fingeret?*

42. *Teucrorum regem.*] Teucer Scamandri filius, cum genero Dardano in Phrygiæ parte regnavit: populi ab illo dicti *Teucri*, ab hoc *Dardani*: postea *Trojani*.

43. *Quippe vetor fatis.*] Occurrit objectioni, quæ peti posset e summa vi fatorum in ipsos Deos: & est indignatio cum amaro quodam joco: *quasi vero fata debuerint ultionem injuriæ permittere Palladi, mihi negare.*

43. *Pallas* &c.] Pallas, a πάλλειν *quatere*, quia armata & hastam quatiens e cerebro Jovis prodierat: Latinis *Minerva* dicta Dea bonarum artium habita.

44. *Argivum.*] Non proprie Argivorum, sive Græcorum omnium; sed Locrensium: qui cum rege suo Ajace, Oilei

Unius ob noxam & furias Ajacis Oïlei?
Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disiecitque rates, evertitque æquora ventis:
Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto:
Ast ego, quæ Divum incedo regina, Jovisque
Et soror & conjux, una cum gente tot annos
Bella gero: & quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
Talia flammato secum Dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca fœta furentibus Austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro
Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frænat.

INTERPRETATIO.

propter culpam & furorem solius Ajacis Oïlei? Ipsa vibrans e nubibus rapidum fulmen Jovis, & dissipavit naves, & turbavit mare ventis, ipsumque Ajacem *evomentem flāmas e transfosso pectore, involvit turbine, & impegit rupi acutæ. Ego vero quæ gradior regina Deorum, Jovisque & soror & uxor, bellum facio a tot annis adversus unicum populum: & aliquis postea colet divinitatem Junonis, aut supplex imponet victimam altaribus? Talia volvens Dea privatim animo, venit in Æoliam, regionem tempestatum* & *loca plena furiosis ventis. Illic rex Æolus spatiosa in caverna continet auctoritate* sua *ventos pugnantes, & tempestates sonantes*, easque *coercet catenis & carcere.*

NOTÆ.

filio, post Trojanum excidium patriam repetentes, tempestate oppressi sunt: Ajax ipse fulmine afflictus a Pallade; eo quod is capta Troja, Cassandram Priami filiam virginem, & vaticinandi munere insignem, in ipso Palladis templo vitiasset. Juxta Homerum tamen submersus est a Neptuno, eo quod invitis Diis evasurum se e fluctibus impudenter jactasset. Odyss. l. 4. 505.

45. *Ajacis Oïlei.*] Duo enim Ajaces fuerunt. Hic Oïlei, Locrensium regis; alter Telamonis, Salaminis regis filius, qui propter amissa in judicio Achillis arma, in gladium incubuit. *Oïlei.*] Substantivum est, & est *Ajax Oïlei*, nempe *filius*; ut alibi *Deiphobe Glauci*, nempe *filia.*

46. *Jovis.*] A quo fulmen mutuata fuerat, ut graviorem infligeret plagam. Juno enim, & Pallas, & Vulcanus, fulmina mittere dicebantur; sed non tam valida quam Jupiter.

49. *Scopuloque.*] Aut Caphareo Euboeæ monti: aut juxta Homerum Odyss. 4. 507. Gyreæ Petræ; quam Didymus esse putat Gyaren, Ægei insulam, non longe a Delo, sterilissimam, & exilio loco habitam a Romanis.

50. *Incedo regina* &c.] De gravitate Junonii incessus G. 3. 532. Solemnia Deorum cum sororibus connubia. Ovid. Met. 9. 498. *Dii nempe suas habuere sorores. Sic Saturnus Opim junctam sibi sanguine duxit, Oceanus Tethyn, Junonem rector Olympi.* Per Jovem autem, fabulæ ætherem cœlumque igneum significarunt; per Junonem aerem: unde Juno Jovis *soror* dicitur, quia aer ætheri subtilitate persimilis; *conjux* vero, quia aër ætheri subjectus. Ex Cicerone & Macrobio. Tamen Virgilius aerem ipsum & ætherem videtur in uno Jove adumbrasse, eique terram conjugem attribuisse G. 2. 325.

55. *Austris.*] Proprie ventis a meridie flantibus, de quibus E. 2. 58. Hic promiscue pro omnibus.

56. *Æoliam.*] Non hic Asiæ minoris regio significatur, inter Troadem & Ioniam sita, *Æolia* sive *Æolis* dicta; sed *Æoliæ insulæ* inter Italiam & Siciliam sitæ, nu-

Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum clauſtra fremunt: celſa ſedet Æolus arce,
Sceptra tenens: mollitque animos, & temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi ſecum, verrantque per auras.
Sed pater omnipotens ſpeluncis abdidit atris,
Hoc metuens: molemque & montes inſuper altos
Impoſuit: regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, & laxas ſciret dare juſſus habenas.
Ad quem tum Juno ſupplex his vocibus uſa eſt:
Æole, (namque tibi divum pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento:)
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victoſque Penates.

INTERPRETATIO.

Illi impatientes tumultuantur circa obices, magno cum fragore montis: Æolus ſedet in ſummo monte, tenens ſceptrum, & mitigat animos, & moderatur furorem. Niſi id faceret, ſcilicet rapidi ſecum auferrent maria ac terras & cælum intimum, eaque per aerem traherent. Sed Deus omnipotens id timens clauſit eos in antris obſcuris, & ſuper impoſuit moles altarum rupium, præfecitque regem, qui conſtanti lege ſciret & eos coercere, & iis permittere laxiora frana, quoties juberetur. Apud quem Juno tunc ſupplicans uſa eſt his verbis: Æole (ſed enim parens Deorum & rex mortalium tibi dedit, & mitigare, & concitare vento fluctus:) Natio mihi infenſa currit per mare Tyrrhenum, in Italiam ferens Trojam & Penates devictos.

NOTÆ.

mero ſeptem; aliter *Vulcaniæ* & *Hephæſtiades* appellatæ: quarum principes ſunt Lipara, Hiera, Strongyle. *Vulcaniæ* & *Hephæſtiades* dictæ, quia propter frequentem ignium ex earum montibus eruptionem Vulcanus, qui Græcis Ἥφαιστος, ibidem habere officinam exiſtimatus eſt; præſertim in Hiera, de qua Æ. 8. 416. *Æoliæ* vero, quia Æolus Hippotæ filius ibidem regnavit, maxime in Strongyle; rex ventorum habitus ideo, quia juxta Plinium, Diodorum, ac Solinum, ex inſularum fumo ventos in triduum prædicere nautis ſolitus erat: unde hæ inſulæ dicuntur hic *ventorum patria*: nomen ejus ab αἰόλος *varius*, ob naturam ventorum mutabilem.

60. *Arce.*] Vel proprie in arce, quæ ipſi palatii loco fit: vel in ſumma montis rupe; rupes enim *arces* aliquando appellantur: G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

62. *Maria, ac terras, cælumque profundum.*] De tribus elementis vulgo explicatur, auctore Servio: nempe de aqua, terra, atque aëre: & ætherem prætermiſſum putant, quia venti non turbant ſuperiora. Imo mihi per *profundum cælum* æther ipſe ſuperior ſignificatur: ſi enim ſignificetur aer, quis erit ſenſus ſequentium harum vocum, *verrantque per auras*? is nempe: *mare, terras atque aerem difflabunt per aerem*: quod abſurdum. At venti non poſſunt ſuperiora turbare? Omnino, regem quippe ac leges habent; quibus ſi careant, tum non inferiora tantum iſta, ſed illa etiam ſuperiora permiſceant.

63. *Verrantque*] Vox Lucretiana. l. 5. 267. *Validi verrentes æquora venti.*

66. *Fœdere.*] Eſt enim quoddam veluti fœdus, imperium principum in ſubditos: quo ſubditi obſequium principibus, principes ſubditis tutelam promittunt.

71. *Tyrrhenum æquor.*] Mediterranei maris ea pars, quæ Italiam ad ſeptentrionem alluit; unde *mare inferum* etiam vocatur, & mare *Thuſcum*: a Thuſcia ſive Etruria, ad fretum Siculum extenſa: *mer de Toſcane.*

72. *Ilium in Italiam* &c.] De Ilio Trojana arce, ſupra, v. 5. De Italia, v. 6. de Penatibus, Diis domeſticis l. 2. 717.

Incute vim ventis, ſubmerſaſque obrue puppes :
Aut age diverſas, & disjice corpora ponto.
Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore Nymphæ :
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deïopeiam
Connubio jungam ſtabili, propriamque dicabo :
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchra faciat te prole parentem.
Æolus hæc contra. Tuus, o regina, quid optes,
Explorare labor : mihi juſſa capeſſere fas eſt.
Tu mihi quodcunque hoc regni, tu ſceptra, Jovemque
Concilias : tu das epulis accumbere Divum,
Nimborumque facis tempeſtatumque potentem.
Hæc ubi dicta, cavum converſa cuſpide montem
Impulit in latus : ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.

INTERPRETATIO.

Adde impetū ventis, & obrue naves ſubmerſas, aut impelle in *diverſas* partes, *& diſperge corpora mari. Ego habeo quatuordecim Nymphas formoſo corpore : e quibus Deiopeiam, quæ ſpecie elegantiſſima* eſt, *ſociabo* tibi *firmo conjugio, & propriam addicam : ut pro tali officio tranſigat tecum omnes annos, & efficiat te patrem formoſa ſobole. Æolus hæc viciſſim* reſpondit : *Tua cura eſt, o regina, conſiderare quid velis ; mihi licitum eſt exequi tua mandata. Tu mihi demereris Jovem, & imperium, & eam qualemcumque auctoritatem ; tu facis ut accumbam menſis Deorum, & reddis* me *dominum nubium ac tempeſtatum. Poſtquam hæc dicta* ſunt, *concuſſit cavernoſum montem ad latus intorta cuſpide : ac venti quaſi turmatim erumpunt, qua via aperta* eſt, *& agitant turbine terras.*

NOTÆ.

75. *Nymphæ.*] Proprie aquarum numina ſunt, ſeu lympharum, ut diximus Ecl. 2. 46. Tribuuntur tamen & aliis, & Junoni ; vel eo nomine, inquit Servius, quod Juno ſit aer, ex aëre nubes, e nubibus aquæ oriantur.

76. *Deiopeiam.*] Nomen a *δήιος ardens,* & *ὄψ ὀπὸς, vox.*

77. *Connubio.*] Vulgo ſecundam ſyllabam habet longam, quia eſt a *nubo*, cujus prima longa eſt : ita Æ. 3. 319. *Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia ſervas* : Æ. 4. 316. *Per connubia noſtra* &c. Hic tamen corripit metri cauſa, inquit Servius.

78. *Pulchra prole.*] Quicquid contra Servius dicat, innuit hic Æolum liberis fuiſſe hactenus infelicem ; Siſypho nempe, latrociniis infami ; Macareo ſororis ſuæ Canaces inceſto amatore : hos enim duos hujus etiam Æoli ventorum regis, filios facit Ovidius Ep. Heroid. 11. 9. Et propterea Juno novam ei conjugem proponit, ex qua digniores ſuſcipiat liberos ; Adde quod Dea nuptiarum & partuum eſt ; unde non indecora eſt hæc ejus promiſſio.

81. *Fas eſt.*] Licebit mihi facere, etiamſi illicita juſſeris : tibi enim tam multa debeo, ſceptra, gratiam Jovis ; ut nemini reus poſſim videri, ſi juſſa tua, quæcumque fuerint, impleverim. Atque id ad mentem Donati. Servius vero ait eſſe commutationem negativi ſenſus in affirmativum ; *fas eſt capeſſere*, pro, *nefas eſt non capeſſere* : ut alibi affirmativus in negativum commutatur ; *munera nec ſperno*, pro, *libenter accipio*, Æ. 7. 261.

83. *Epulis accumbere.*] Divinitatis hæc nota eſt : ſic notat Horatius divinitatem Herculis Od. l. 4. 8. 29. *Sic Jovis intereſt optatis epulis impiger Hercules.* Notat Servius *accumbere* dictum eſſe ſecundum Virgiliani temporis conſuetudinem : priſcis autem temporibus ſedere epulantes conſueviſſe. De illo more infra, v. 702.

84. *Tempeſtatum potentem.*] Dominum. Sic Horat. Od l. 1. 3. *Sic te Diva potens Cypri.*

Incubuere mari, totumque a ſedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt, creberque procellis
Africus: & vaſtos volvunt ad litora fluctus.
Inſequitur clamorque virum, ſtridorque rudentum.
Eripiunt ſubito nubes cœlumque diemque
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther:
Præſentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ ſolvuntur frigore membra.
Ingemit, & duplices tendens ad ſidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum, Trojæ ſub mœnibus altis,
Contigit oppetere: o Danaum fortiſſime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuiſſe? tuaque animam hanc effundere dextra?
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens

INTERPRETATIO.

Inſedere mari, ac ſimul Eurusque, Notusque, & frequens tempeſtatibus Africus, evertunt totum mare ab ipſo fundo: & propellunt ad aſtra magnos fluctus. Sequitur clamorque hominum, & ſtridor funium. Statim nubes rapiunt cælum & lucem ex oculis Trojanorum: nox obſcura inſidet mari: poli tonuere, & aer ſplendet frequentibus fulguribus: & omnia ingerunt hominibus præſentem necem. Continuo membra Æneæ frigore diſſolvuntur. Ingemit, & attollens ad aſtra ambas manus, talia ore pronunciat: O ter & quater felices, quibus accidit mori præ oculis parentum, ad muros excelſos Trojæ: o generoſiſſime nationis Danaorum Diomede, egone non potui mori in campis Trojanis, & amittere hanc vitam tua manu? Ubi durus Hector periit jaculo Achillis, & magnus.....

NOTÆ.

89. *Eurusque* &c.] *Eurus*, ventus ab oriente. G. 1. 371. *Notus*, a meridie, qui & *Auſter* dicitur. Ecl. 2. 58. *Africus*, ab Africa ſpirans, inter occidentem ac meridiem.

91. *Stridorque rudentum.*] Nauticorum funium, qui propter gravem in motu ſtridorem, *rudere* quodammodo videntur.

93. *Teucrorum.*] Trojanorum; ſupra v. 42.

96. *Extemplo.*] *Continuo*: & verbum eſt ſacrorum, ut *ilicet* judiciorum: quemadmodum enim *ilicet*, dimiſſo ſenatu; ita *extemplo*, ſacrificio peracto pronuntiabatur a præcone: quo ſignificaretur, ut exirent *e templo*. Quod quia cito fiebat, ideo pro *cito* & *continuo* ſumi utrumque cœptum eſt.

97. *Ingemit.*] Accuſatur hic a quibusdam Æneas puſilli animi, ſed temere: non enim hic mortem deprecatur, ſed mortem ingloriam atque inutilem.

100. *Danaum* &c. *Tydide* &c.] *Danaum*. Græcorum a Danao, ſupra, v. 34. *Tydide*] Vocativus Græcus. Diomedem intelligit, Tydei filium, regem Ætoliæ, poſt Achillem & Ajacem fortitudine præcipuum: omnium tamen fortiſſimus ab Ænea dicitur; vel quod ipſius fortitudinem expertus fuiſſet, ab eo vulneratus in coxa, & tantum non occiſus; vel quod ab eo Dii quoque vulnerati fuiſſent, Mars & Venus. Reliqua, Æ. 11. 243. &c.

103. *Sævus.*] Hic pro *forti*, bonam in partem ſumitur.

103. *Æacidæ.*] Achillis, qui filius fuit Pelei & Thetidis; unde *Pelides* appellatur: nepos Æaci, qui in Ægina, inſula ſinus Saronici, inter Peloponneſum & Atticam, Myrmidonibus imperavit; unde dicitur *Æacides*. Æacus autem Jovis fuit filius.

103. *Hector.*] Priami & Hecubæ filius, Trojæ propugnator, qui decimo obſidionis anno ab Achille occiſus eſt. De hoc, deque Achille paſſim, l. 2. & 3.

Sarpedon: ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora volvit.
Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi: tum prora avertit, & undis
Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet:
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus Aras,

INTERPRETATIO.

Sarpedon: ubi Simois volvit inter aquas tot correptos clypeos hominum, & galeas, & generosa corpora. Tali frustra dicenti, tempestas stridens ab *Aquilone percutit* ex *opposita* parte *velum, & propellit fluctus ad astra. Rumpuntur remi, deinde prora detorquetur & objicit latus undis, succedit mons aquæ altitudine præruptus. Alii pendent e summo fluctu; mare hians pandit aliis terram inter fluctus: mare ebulliens turbatur arenis. Notus affligit tres* naves *abreptas ad scopulos occultos; scopulos* inquam illos *medios in mari, quos Itali appellant aras,*

NOTÆ.

104.] *Sarpedon.*] Jovis ex Laodamia filius, Lyciæ rex, Priamo contra Græcos in auxilium venit, & a Patroclo occisus est.

104. *Simois.*] Fluvius Troadis, ex Ida monte, per agrum Trojanum in Scamandrum profluens, & cum eo in Hellespontum, non longe a Sigeo promontorio: nunc dicitur *Simoers.*

106. *Aquilone.*] Qui & *Boreas* appellatur, vento septentrionali. Ecl. 7. 51.

107. *Adversa.*] Quia Aquilo, flans a septentrione, adversus est navigantibus e Sicilia in Italiam. Atque hujus quidem venti flatu Æneas, qui solverat e Drepani portu, & Siciliæ parte maxime occidentali; jamque aliquantum in mare Tyrrhenum ad septentrionem processerat; retro ad meridiem actus est, Africam versus. Ubi cum inter Siciliam atque Africam, quasi medium teneret: tum Notus a meridie, tres naves ad septentrionem & *aras* repulit, v. 112. Eurus ab oriente, tres alias ad occidentem impegit, latera versus Africæ, & Syrtim minorem, v. 114.

108. *Prora avertit.*] In quibusdam cod. *proram avertit*, & refertur ad *procella*: in cæteris melius *prora avertit*, id est *avertit se. Prora.*] Pars navis anterior.

109. *Insequitur cumulo* &c.] Dabit lucem hæc imitatio Ovidiana Met. 15. 508. *Cum mare surrexit, cumulusque immanis aquarum in montis speciem curvari & crescere visus.*

112. *In saxa latentia.*] Non in quælibet saxa latentia; sed in ea, quæ ab Italis *aræ* vocantur; quænam autem illa sint, mox inquiremus. Quare non est versus proxime subsequens, ut videtur plerisque supervacaneus; sed locum signat, ubi res peragitur.

113. *Aras.*] I. Explicant aliqui apud Pomponium Sabinum, de aris Philænorum, loco in Africa celebri, propter mortem duorum ejus nominis fratrum, qui, pro disterminandis Carthaginensium suorum a Cyrenaica ditione limitibus, ibi se vivos defodi passi sunt: ut est apud Sallust. in Jugurtha. At locus ille circa Syrtim majorem, in continenti Africæ fuit: igitur Notus, meridionalis ventus, non potuit illuc naves pellere; adde quod sunt aræ *mediis in fluctibus*. II. Scaliger in comment. ad Epistolam 9. Ausonii, *aras* ait esse moles & crepidines, quibus flumina aut maria coërcentur, Gallice *quays*: citatque hos Virgilii versus, sed male; nam crepidines illæ litora muniunt, *aræ* istæ sunt *mediis in fluctibus*. Firmat sententiam hoc ejusdem epistolæ versu: *Desertus vacuis solisque exerceor aris*: sed libenter, nec temere rescriberem, vel *agris*, vel *oris*; cui lec-

Dorsum immane mari summo: tres Eurus ab alto
In brevia & syrtes urget, miserabile visu;

INTERPRETATIO.

quæ sunt quasi *grande dorsum* in *superficie maris*. *Eurus tres* naves *impellit a pleno* mari *in brevia & syrtes*, *res visu miserabilis*;

NOTÆ.

tioni favet impense subsequentium versuum sententia. Addit locum e Tertulliani pallio, cap. 5. *Soleo de qualibet margine: vel ara, medicinam moribus dicere*: putatque *margine* & *ara* hic esse synonyma: sed prætetquam quod in quibusdam cod. legitur *area*, non *ara*; manifestum est nihil hic esse, quod ad mare fluviosque pertineat: & hæc esse Cynici cujusdam philosophi verba, qui profitetur, se ad dicendum, non suggestu, non pulpito indigere; sed ex quolibet loco paullo editiore, quales sunt in viis margines, quales in aris gradus, concionem habere. III. Ex Servio & Pomponio Sabino colligitur *aras* insulas esse, Africam inter & Siciliam positas, non longe a Lilybeo Siciliæ promontorio, communi nomine *Ægates* appellatas: tres numero, Phorbantiam, nunc *Levenzo*, Ægusam, nunc *Favignana*; Hieram, nunc *Maretamo*: easque admodum scopulosas, & saxis *latentibus* vallatas. Ad has constat victos esse navali prælio Pœnos a Q. Lutatio Catulo consule, anno v. c. 512. & pace ibidem constituta terminatum ab eo feliciter fuisse bellum Punicum primum; iis conditionibus, ut quicquid insularum est Afiicam inter & Italiam, Romani juris deinceps foret. Id habetur ex Floto, Cornelio Nepote, Polybio. Testatur Servius ex illo fœdere saxa illa dicta Italis fuisse *aras propitias*, & eo nomine appellari apud Sisennam historicum veterem, cujus opera perierunt. Atque illa quidem interpretatio plane cum Virgiliana tempestatis descriptione convenit, qualem explicuimus ad v. 107. Non possum tamen quin Cluverium hic, & Turnebum, & Pomponium Melam, obiter perstringam. Cluverius quidem in Sicilia antiqua l. 2. 15. contendit non *Ægates*, sed *Ægades* dicendas esse; ut *Sporades*, *Cyclades*, *Echinades*: obstat tamen, quod sicut cætera hæc nomina, ita *Ægades* quoque penultimam corriperet; quam tamen producit apud Silium l. 1. 618. *Ægades ternas* &c. Turnebus vero l. 26. c. 23. saxa illa magno in honore apud Romanos habita confirmat ex hoc Lucani l. 8. 892. *Augustius aris victoris Libyco pulsetur ab æquore saxum Tarpeiis.* Ubi sane dormitavit vir sagax: patet enimvero legentibus, saxum hoc Lucani, tumulum illum esse subitarium, quo Pompeii cadaver in Ægyptio litore conditum est; & hanc esse versuum sententiam: *saxeum Pompeii tumulum, quem fluctus alluit in litore, augustiorem esse aris illis, quas adulatrix Roma victori Cæsari deinde erexit*: vox autem *Tarpeiis* plane sequenti versui adjungenda est. Denique Pomponius Mela, cum l. 2. c. 7. vocavit *Ægates Romana clade memorabiles*, aut erravit; aut cladem intellexit, non quam Romani passi sint, sed quam Pœnis intulerint.

114. *Dorsum immane* &c.] Quomodo igitur *latentia*; siquidem dorsum in mari faciebant? scilicet *dorsum* faciebant insulæ: circumjecta insulis saxa *latebant*. Polybius l. 4. de Istri ostiis loquens, ait, in iis aggestiones quoque arenarum esse, quas nautæ vocant *pectora*: καλοῦσι δ' αὐτοὺς οἱ ναυτικοὶ ςήθη. Notanda ejusdem rei varia expressio.

115. *In brevia & syrtes.*] Non in omnia *brevia*, sed in ea quæ peculiariter vocantur *syrtes*. Et *brevia*, *vada*, *syrtes*, communiter significant partes illas maris, ubi frequentes & vento mutabiles fiunt arenarum aggestiones: *brevia* quidem dicta βραχέα, quia *brevis* & parum alta ibidem aqua est: *vada*, quia pedibus illac facile est *vadere*, difficile navibus: *syrtes*, a *tractu* inquit Sallustius, id est, quasi σύρειν, a σύρω *traho*, quia eo *limum*, *arenamque & saxa ingentia fluctus trahunt*, ait idem. Syrtes ejusmodi duæ sunt in Africano litore, vastos in sinus porrectæ, Tripolitanam regionem utrimque vallant: major ad orientem est, *les Seches de Barbarie*; minor ad occidentem, *le golfe de Capes*: major a minore disjungitur ducen-

Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit; excutitur pronusque magister
Volvitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto:
Arma virum, tabulæque, & Troïa gaza per undas.

INTERPRETATIO.

easque impingit in vada & circumdat vallo arenæ. Ingens fluctus ante oculos ipsius Æneæ percutit a vertice in puppim, unam navim, quæ ferebat Lycios & fidelem Orontem: excidit gubernator, & in caput subvertitur: navim vero fluctus ter eodem in loco circum involvens torquet, & praeceps vortex absorbet mari. Videntur pauci enatantes in immenso mari: & arma hominum, & tabulæ, & Trojanæ opes per aquas.

NOTÆ.

tis & quinquaginta passuum millibus. Itaque de minore sola hic est sermo: pluralem tamen numerum poëta ad rem augendam adhibuit. Et *Eurus* facile potuit ad Syrtis illius occidentale latus Æneæ naves impellere; cum ab oriente spiret.

117. *Lycios.*] Asiæ minoris populos, inter Pamphyliam & Cariam: qui Trojanis in auxilium venerant: & mortuo Rege suo Pandore, juxta Servium, aut potius Sarpedone, juxta alios, Æneæ adhæserant. *Orontes*, eorum dux; magister navis, *Leucaspis*: ut est Æ. l. 6. 334.

118. *A vertice* &c.] Explicat Servius, *a puppi*, quam ait esse verticem navis; male, non enim *a puppi in puppim* pontus ferire potest. Idem Servius, *ab Aquilone*, seu *Boreali polo*, qui *vertex* appellatur; durius. Modicius, *a puncto verticali*, quod Arabes *Zenith* vocant; curiosius. Taubmannus, *a vertice*, sive quod idem est, *vortice*, *aquarum aut ventorum*; Lucretius enim l. 1. 293. de ventis, *Interdum vertice torto corripiunt*: sed ab eo sensu videtur abhorrere præpositio *a*. Ego interpretor *a prora*: quæ pars est navis, si non mole altior, saltem acutior & in rostrum desinens: unde *vertex* dici potest. Adde quod levior cum sit, facilius potuit fluctuum impetu attolli, & in puppim subverti: unde *pronus magister in caput* revolutus fuerit, sublatis nempe in altum pedibus.

121. *Vortex.*] Charisius distinguit *verticem* a *vortice*; & hunc derivat a *verando*, illum a *vertendo*. Alii tamen melius utrumque a *vertendo* deducunt, & utriusque vim confundunt; ut significent quicquid *vertitur* ac torquetur, ut in aquis, ventis, extrema parte axis, capillis: a capillis autem, ad summam capitis partem exprimendam transfertur *vertex*; a capite, ad cacumina montium atque arborum. Patet utriusque vocis affinitas ex Quintiliano, qui ait Scipionem Africanum primum in *vertices* & *versus* literam *o* mutasse in *e*.

122. *Apparent rari.*] Hoc de navi Orontis intelligendum: ex qua pauci enatare conabantur, cæteris mari demersis.

122. *Gurgite vasto.*] *Gurges* est pars maris aut fluvii profundi, aquas ingenti sono quasi sorbens; unde a soni similitudine nomen habet: sumitur hic, ut vulgo apud cæteros poëtas, pro toto mari: & est tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior; unde additur, *vasto*. Sic Æ. 3 197. *Dispersi jactamur gurgite vasto.* Aliquando etiam nihil additur. Sic apud Propert. l. 2. 19. 11. *At tu vix primas extollens gurgite palmas.*

123. *Troia gaza.*] Persica vox, quo Persæ ærarium significant, ex Pom. Mela l. 1. 11. Neque tantum pro auro sumitur, quod natare non potuisset; sed pro qualibet pretiosa supellectile. Addit Mela, *Gasam*, Palæstinæ urbem, inde nomen accepisse; quod Cambyses Persarum rex, cum Ægyptum armis peteret, *huc belli opes & pecuniam intulisset*. *Troia* adjective, *Troius*, *Troa*, trium syllabarum.

Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ;
Et qua vectus Abas, & qua grandævus Alethes,
Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hyemem sensit Neptunus, & imis
Stagna refusa vadis: graviter commotus, & alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas cœlique ruina.
Nec latuere doli fratrem Junonis, & iræ:
Eurum ad se Zephyrumque vocat: dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?

INTERPRETATIO.

Jam tempestas superavit firmam navem Ilionei, jam navem *generosi Achatæ, & eam qua portabatur Abas, & qua senior Alethes: omnes solutis juncturis laterum admittunt perniciosam aquam, & rimis dehiscunt. Interea Neptunus animadvertit mare magno tumultu agitari, & immissam tempestatem, & profunda* maris *ab imis vadis revoluta: graviter iratus, & mari providens, sustulit caput tranquillum e superficie aquæ. Cernit naves Æneæ dispersas toto mari, Trojanos obrutos fluctibus & aeris fulminibus. Nec fraudes & iræ Junonis ignotæ fuerunt fratri* Junonis: *appellat ad se Eurum ac Zephyrum, deinde hæc ait: Tantane vos cepit confidentia ex vestra origine?*

NOTÆ.

124. *Ilionei. Achatæ.*] *Ilionei* vult esse dativum Servius, & casum pro casu positum: at dativus quidem est Græcus, sed genitivus Latinus, *Ilioneus, Ilionei. Achatæ* quoque genitivus est Latinus primæ declinationis, ut Æ. 4. 351. *Me patris Anchisæ.* Et *Achates* quidem fidus erat Æneæ amicus, de quo passim ubique sermo est. *Ilioneus* mox apud Didonem naufragorum orator erit, v. 525.

125. *Abas ... Alethes.*] *Abas*, is forte qui a Lauso Mezentii filio occidetur lib. 10. 427. *Alethes*, ut præcipui vir consilii atque auctoritatis inducitur l. 9. 246. *His annis gravis atque animi maturus Alethes.*

126. *Hyems.*] Vis tempestatis: æstas enim tunc erat, ut videbimus, v. 539. Sic G. 3. 321. *Ita turbine nigro ferret hyems culmumque levem stipulasque volantes.*

127. *Imbrem.*] Vel proprie pluviam, vel ipsam maris aquam: aqua enim generatim, imber a Lucretio dicitur l. 1. 715. *Ex igni, terra, atque anima procrescere, & imbri.*

129. *Neptunus.*] Jovis & Plutonis frater; maris præses. Uxorem habuit Amphitriten; ex qua Nymphas complures suscepit. Muros Trojanos condidit cum Apolline: equum e terra suscitavit, cum Pallade contendens de nomine Athenis imponendo, ut habetur G. 1. 14. Nomen ejus, juxta Ciceronem, a *nando*; juxta Varronem, a *nubendo*, quia terras aquis obnubit & cooperit.

130. *Stagna vadis.*] Tapinosis, humilis expressio majoris rei: *stagnum* enim est *aqua stans*; *vadum*, locus in mari aut fluvio, ubi parum aquæ, multum arenæ est: hic utrumque pro *mari*.

133. *Cœlique ruina.*] Imbre, fulguribus, fulminibus, quæ e cœlo *ruunt*.

134. *Fratrem Junonis.*] Neptunum: ambo enim Saturnum patrem, Opem matrem habuerunt. Neptunus autem dicitur Junonis frater: quia aer, quæ Juno est; confinis est aquæ, qui Neptunus.

135. *Eurum... Zephyrumque.*] Ventos oppositos; hunc ab occidente, illum ab oriente.

136. *Generis fiducia.*] Venti enim principes, feruntur Auroræ & Astræi Titanis filii esse. Admonet ergo Neptunus objurgando; ut si Gigantum majorum suorum imitari pervicaciam velint, pœnas eorumdem timeant.

Jam cœlum terramque, meo ſine numine, venti,
Miſcere, & tantas audetis tollere moles?
Quos ego. Sed motos præſtat componere fluctus:
Poſt mihi non ſimili pœna commiſſa luetis.
Maturate fugam: regique hæc dicite veſtro:
Non illi imperium pelagi, ſævumque tridentem;
Sed mihi ſorte datum: tenet ille immania ſaxa,
Veſtras, Eure, domos: illa ſe jactet in aula
Æolus, & clauſo ventorum carcere regnet.
Sic ait, & dicto citius tumida æquora placat,
Collectaſque fugat nubes, Solemque reducit.
Cymothoe ſimul, & Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves ſcopulo: levat ipſe tridenti,

INTERPRETATIO.

JAm audetis, o venti, abſque mea auctoritate, confundere cælum & terram, & attollere tantos cumulos fluctuum? *Vos ego puniam. Sed melius eſt ſedare turbatas aquas. Deinceps nō luetis crimina tali pœna. Celerate fugam, & dicite iſta veſtro regi. Non illi conceſſam* eſſe *dominationem maris, & potentem tridentem; ſed mihi per ſortem. Habet ille rupes ingentes,* quæ ſunt *veſtræ domus, o Eure: Æolus glorietur in illa aula, & clauſo carcere ventorum exerceat imperium: Sic dixit, & celerius* quam *dixerat ſedat inflatum mare: & pellit nimbos congregatos, &* rurſus *inducit Solem. Simul* cum eo *Cymothoe, & Triton connitens, depellunt naves* ab *acuto ſcopulo: ipſe* Neptunus *ſublevat* eas *tridente,*

NOTÆ.

137. *Cælum terramque.*] Quare *maris* mentionem non facit, cujus ipſe eſt dominus? An quia trium Deorum imperia, etſi diviſa, tamen quodammodo conjuncta & communi curæ ſubjecta ſunt: unde Jupiter triſido utitur fulmine, Pluto tricipiti cane, Neptunus tridente? An quod in mundi diviſione inter Saturni liberos, terra nulli privatim ceſſit, ſed indiviſa & communis omnibus remanſit: quia *inferi* in terræ viſceribus latent, *cælum* per ſidera in terram influit, mare terram ambit & commovet? unde Neptunus *ἐνοσίγαιος terræ quaſſator*, & *γαιήοχος terram continens*, a Græcis poëtis appellatur. Melius dicemus, hic a Neptuno communem elementorum omnium perturbationem ventis exprobrari: & per *cælum* quidem, aërem & ætherem; per *terram*, aquam etiam ſignificari, quæ cum terra conglobata eſt.

137. *Numine.*] *Numen*, proprie *nutus* eſt; ſive motus quidam oculorum & capitis, quo petenti ſignificamus nos poſtulata concedere. Hinc ad ſignificandam voluntatem Deorum traducitur, ut hic, & Æ. 2. 777. *Non hæc ſine numine Divum eveniunt.* Tum ad potentiam eorumdem & auctoritatem; ut ſupra, v. 52. *Et quiſquam numen Junonis adoret?* & infra, v. 670. *Et ſupplex tua numina poſco.* Denique ad ipſum Deum: ut G. 4. 453. *Non te nullius exercent numinis iræ*; & Æ. 4. 382. *Si quid pia numina poſſunt.*

139. *Quos ego.*] Reticentia, ad terrorem incutiendum. Supple: *Quos ego ſi corripuero, probe ulciſcar.* De hac figura Ecl. 3 25.

141. *Maturate fugam.*] Aliquando ſignificat cum maturitate & tempeſtive aliquid facere, ut G. 1. 261. Aliquando celeriter facere, ut hic.

142. *Tridentem*] Sceptrum Neptuni, quod ipſi tribuitur: vel quia tria ſunt aquarum genera, maria, flumina, paludes: vel potius, ut innuit Cornutus, quia piſcatores telo ejuſmodi ad venationem piſcium utebantur, vocabantque *fuſcinam.*

143. *Saxa.*] Æoliarum inſularum, de quibus v. 55. Et ad ludibrium vocat illas modo, *domos*, mox *aulam*, deinde *carcerem.*

148 *Cymothoe.... Triton.*] Dii marini. *Cymothoe* Nympha, Nerei & Doridis filia: a *κῦμα unda*, & *θέω curro.* *Triton* Neptuni

Et vastas aperit syrtes, & temperat æquor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas:
Ac veluti magno in populo quum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces & saxa volant, furor arma ministrat:
Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere; silent, arrectisque auribus astant:
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor: æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
  Defessi Æneadæ, quæ proxima litora, cursu
Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto

INTERPRETATIO.

& recludit immensas syrtes, & sedat mare, & perstringit superficiem aquarum levibus rotis. Et quemadmodum sæpe, cum in populo numeroso commota est seditio, & plebs vilis furit animis; & jam tædæ ac lapides volant, ira suppeditat tela: tunc si fortuito viderint virum aliquem insignem virtute ac meritis; tacent, & stant arrectis auribus: ille temperat animos & placat corda sermone. Ita omnis tumultus maris cessavit, statim atque pater videns mare, & vectus per aerem serenum, rexit equos, & currens immisit habenas currui facili. Trojani fatigati conantur assequi cursu litora quæ vicina sunt, *& deflectunt ad plagas Africæ. Est locus in longo recessu,* ubi *insula format portum oppositu laterum, quibus omnis e mari* veniens ....

NOTÆ.

& Amphitrites, aut Salaciæ Nymphæ filius: superiori parte hominem, inferiori piscem referens: Neptuni buccinator, concha utens pro tuba.

150. *Syrtes.*] De syrtibus supra, v. 115.

159. *Cœloque aperto.*] Non per cælum vectus, inquit Servius; sed vectus per maria, cœlo jam sereno. Tamen sic aër mari jungitur, inquit Corradus; ut vectus per mare Neptunus, moveri tamen in aëre diei possit.

160. *Flectit equos.*] Geminos, marinos, qui ipsius currui a poëtis alligantur: pedibus anterioribus instructos, posterioribus carentes. Unde sic a Statio describuntur. Achil. l. 1. 390. *Illi spumiferos glomerant a pectore fluctus, pone natant, delentque pedum vestigia cauda.* Equos hujusmodi bipedes, quos a caudæ flexu *hippocampos* appellant, inter poëtarum figmenta refert Aldroandus: nullosque agnoscit nisi quadrupedes, quorum effigiem refert, magis bubulæ aut suillæ, quam equinæ affinem: vocatque *hyppopotamos*, a fluvüs, præcipue Ægypti, ubi frequentes dicuntur inveniri, maxime in Nigro & Nilo.

160. *Curru.*] Dativus antiquus, pro *currui*: de quo Ecl. 5. 29. *Volans* metaphorice pro *currens*. *Dat lora*; immittit habenas; non currui, sed equis.

162. *Libyæ.*] Pars est Africæ ad oram mediterranei maris, inter Ægyptum & Tripolitanam regionem, *Barca*: pro tota Africa sumebatur ab antiquis.

163. *Est in secessu* &c.] Portum, a natura, non ab arte factum describit. Et hunc aliqui volunt esse portum Africanæ Carthaginis, sed falso; statim enim vidisset Æneas fundamenta urbis, quæ non vidit nisi postera die. Alii dicunt eam descriptionem plane convenire portui Carthaginis Hispanicæ, sive novæ; at ea similitudo casu occurrit; neque enim ad Hispanicas, sed *ad Libycas oras* Æneas vertitur. Turnebus melius putat portum illum fictum a poëta, circa litus Carthaginense, & omnino expressum ad formam Ithacensis portus, apud Homer. Odys. 13. 95.

164. *Insula portum* &c.] Suppressa est

Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur
In cœlum scopuli: quorum sub vertice late
Æquora tuta silent: tum sylvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum:
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus: hic fessas non vincula naves
Ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.

INTERPRETATIO.

fluctus frangitur, & finditur in sinus replicatos. Hinc & inde rupes immanes & duo scopuli eminent ad cælum: quorum sub cacumine mare placidum undique quiescit: præterea umbraculum arborum micantium, & nemus obscurum horrentibus tenebris desuper impendet. Ex opposita parte, caverna est *in scopulis suspensis: in* caverna *sunt aquæ dulces, & sedilia e vivo lapide; domus* videtur *Nympharum. Illic nulla retinacula continent naves lassatas, anchora non affigit* eas *unco dente.*

NOTÆ.

vox relativa *quem*, aut adverbium *ubi*: sic supra: *Urbs antiqua fuit, Tyrii* &c. pro, *quam Tyrii* &c. Hæc autem est loci descriptio. 1. Sinus est longus ac profundus, non latus, in ora Libyæ. 2. Sinus illius fauces, ne laxiores sint, clauduntur objectu insulæ; quæ in longum porrecta, latus unum opponit sinui, alterum pleno mari. 3. Insula sinum ita claudit, ut aditum tamen in sinum utrimque liberum relinquat. 4. Sic insula mari latus opponit; ut fluctus eo allapsi frangantur, & in se sinuatim revoluti, non recto impetu, sed magno flexu, per extrema insulæ aditum utrimque in portum quærant. 5. Sinus ipse, non insula, scopulis fere circum cingitur: quorum altissimi duo procurrunt ad extrema terræ continentis cornua, & utrumque aditum defendunt, sylvis in vertice inumbrati. 6. In intimo sinus recessu, quæ frons est adversa portum subeuntibus, scopuli antrum exhibent vivis aquis irriguum, &c.

165. *Sinus reductos.*] Vel sinus in se revolutos ac replicatos, quos unda cum impetu sic allisa semper facit; ut explicamus G. 4. 420. Vel sinus a se invicem recedentes, ut explicat Turnebus; qui sic explicat quoque illud Horatii, Epod. 2. 13. *Aut in reducta valle*, id est, *recedente ac remota.*

167. *Sub vertice tuta.*] Quia imminent mari, atque insulæ: ideoque locum a ventis ac tempestate tutum præstant.

168. *Scena.*] *Scena*, σκηνὴ est *umbraculum*, a σκιὰ *umbra*: unde hic proprie dicitur: transfertur tamen ad theatrum, cujus pars illa, quæ adversa est spectantibus, & picturis, olim ramis, ad tegendos actores inumbratur, vocatur *scena*. G. 1. 381. & 2. 24.

168. *Coruscis desuper horrentique* &c.] Vel, sylvis *desuper* Sole illustratis; *subter*, ramorum opacitate horrentibus. Vel, sylvis crispantibus & ventorum impulsu agitatis, & ingenti umbra nigrantibus, scena & nemus *desuper* imminent. Nam *desuper*, & ad *coruscis*, & ad *imminet* referri potest. *Coruscis.*] notat interdum *splendorem*, ut G. 1. 233. *Corusco semper sole rubens.* Interdum *motum*, ut Æ. 12. 919. *Telum Æneas fatale coruscat*; id est, *movet, vibrat*. Sic *micare* ambiguum est. Æ. 10. 396 *Semianimesque micant digiti*, id est, *moventur.*

172. *Nympharum domus.*] Vel quia locus vere Nympharum hospitium putabatur, ut portus Ithacensis Odys. 13. 99. Vel quia dignus erat amœnitate sua, qui Nymphas exciperet.

172. *Hic fessas non*, &c.] Vel significat adeo tutum a procellis portum esse, ut naves vinculis & anchoris in eo non egeant. Vel dicit Nymphis unis familiarem esse locum, ignotum adhuc mortalibus; necdum ullas eo naves appulisse

Huc ſeptem Æneas collectis navibus omni
Ex numero ſubit: ac magno telluris amore
Egreſſi, optata potiuntur Troes arena:
Et ſale tabentes artus in litore ponunt.
Ac primum ſilicis ſcintillam excudit Achates,
Suſcepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma
Expediunt feſſi rerum: frugeſque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere ſaxo.
Æneas ſcopulum interea conſcendit, & omnem
Proſpectum late pelago petit, Anthea ſi qua

INTERPRETATIO.

ILluc intrat Æneas congregatis navibus ſeptem, ex tota multitudine: & Trojani ex iis *egreſſi* cum *magno terræ deſiderio, obtinent arenam deſideratam, & ſternunt in litore corpora ſalſis* undis *fluentia. Et primo Achates excuſſit ſcintillam e ſilice, & recepit ignem in frondibus, & circumjecit ſicca alimenta, & ſuſcitavit flammam in foco. Tum fatigati caſibus educunt frumenta infecta undis, & inſtrumenta piſtoria: incipiuntque & coquere igne, & comminuere lapide, frumenta erepta* e naufragio. *Interim Æneas aſcendit rupem, & petit omnem undique proſpectum in mare: ſi alicubi Antheum....*

NOTÆ.

174. *Septem.*] Nempe viginti navibus Troja ſolverat, infra, v. 385. Una Lyciorum mox naufragio periit, v. 117. Duodecim mari diſſipatæ, deinde incolumes redibunt, v. 397.

177. *Sale tabentes.*] Salſa aqua, ſic ſordida, ut ea madida quaſi tabeſcere & putreſcere videantur.

180. *Rapuitque in fomite flammam.*] Servius & Diomedes, hic agnoſcunt ſpeciem ſolœciſmi: *in fomite*, pro *in fomitem*; idque factum a poeta ex veteri licentia circa communes præpoſitiones, *in*, *ſub*, *ſuper* &c. *Fomes*, inquit Servius, ſunt aſſulæ, quæ ab arboribus cadunt cum inciduntur, & flammæ concipiendæ commodæ ſunt. Mihi tamen hic videtur aliquid præterea ſignificari; & *fomitem* ſumi pro *foco*, ubi fit congeries grandiorum lignorum: *focus* enim & *fomes* ſunt pariter a *foveo*. Senſus igitur erit. I. Excudit ſcintillam. II. Suſcepit eam in foliis. III. Foliis arida alia nutrimenta adjecit, puta aſſulas. IV. Ex iis foliis ac nutrimentis jam flagrantibus rapuit in fomite flammas: id eſt, celeriter & raptim excitavit flammam in foco & ſtrue lignorum.

181. *Cererem.*] *Ceres* Saturni & Opis filia fuit: frugum repertrix, ideoque hic pro *pane* ſumitur; ut *Bacchus* pro *vino*.

181. *Cerealiaque arma.*] Arma, ſunt cujuſque artis inſtrumenta. Sic G. 1. 160. *Dicendum & quæ ſint duris agreſtibus arma.* Hic igitur artis piſtoriæ ſignificantur inſtrumenta, quibus frumentum pinſitur, in panem formatur, coquitur.

182. *Feſſi rerum.*] Earum nempe quæ ipſis acciderant, ut Æ. 12. 589. *Trepidæ rerum*, Vel feſſi miſeriarum, ut infra v. 466. *Sunt lacrymæ rerum.*

183. *Et torrere* &c.] Vel *coquere* eſt; & eſt tranſpoſitio, prius enim fuit tundere ſaxo fruges, quam *panem* coquere. Vel *ſiccare* humidas, antequam tundantur; & ſic nulla erit tranſpoſitio. Certe Plinius l. 18. 9. ait, ea quæ ſicca moluntur plus farinæ reddere.

184. *Scopulum.*] Alterutrum ex iis, qui ad portus cornua procurrebant.

185. *Anthea ſi qua.*] Servius legit *ſi quem*: & ſenſus eſt; *ſi quem* videt ſuorum ducum, aut Anthea, aut Capyn &c. Alii, veterum etiam MSS. teſtimonio legunt, *ſi qua*; id eſt, *ſi qua parte*, *ſi alicubi*; his adhæreo. *Antheus*, accuſat. Græco *Anthea*; de quo mentio eſt l. 12.

Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navim in conspectu nullam, tres litore cervos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes,
Cornibus arboreis, sternit: tum vulgus, & omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, & socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, & dictis mœrentia pectora mulcet:

INTERPRETATIO.

cernat agitatum vento, & Phrygias naves, vel, Capyn, vel arma Caici in altis puppibus. Nullam videt navem ante oculos, sed tres cervos vagantes in litore, hos toti greges sequuntur a tergo, & turba pascitur per valles. Illic stetit, & cepit manu arcum & sagittas veloces, quæ arma fidelis Achates ferebat. At primo interficit ipsos duces, tollentes capita sublimia cornibus ramosis: deinde turbat persequens telis per frondosam sylvam vulgus & reliquam multitudinem. Nec cessat ante, quam victor affligat ad terram septem magna corpora, & eorum numerum æqualem faciat numero *navium. Postea redit in portum, & distribuit inter omnes socios. Deinde dividit vina, quæ largus Acestes imposuerat cadis*, in *litore Siculo, dederatque heros discedentibus: & solatur verbis mæsta corda.*

NOTÆ.

443. *Capys*, qui Capuæ deinde conditor fuit: de quo Æ. 10. 145. *Caicus*, de quo Æ. 9. 35.

186. *Phrygiasque biremes.*] Naves quæ duplici ramorum ordine instructæ erant: altero inferiori, cujus remi breviores; altero superiori, cujus longiores erant. Plura de iis vide, Æ. 5. 120. *Terno consurgunt ordine remi.*

187. *Arma Caici.*] Explicant multi de insignibus, figuris belluarum, avium, monstrorum, quæ in puppi exsculptæ navi nomen dabant: unde altera *Centaurus*, Æ. 5. 122. altera *Chimæra*, Ibid. 118. &c. Sed *arma* pro *insignibus* plane nova vox est, talemque ejus usum nusquam apud veteres memini me videre. Igitur cum Corrado existimo, *arma* esse ipsa, quæ a navigantibus in puppi ordine disponebantur, præsertim clypeos, ut in veteribus nummis & monumentis videre est: sic Æ. 10. 80. *Prætendere puppibus arma*, pro *armare naves.* Et fortasse navis Caici clypeos atque arma certæ cujusdam habebat formæ, quæ facile dignosci posset.

188. *Cervos.*] Aristoteles & Plinius negant in Africa cervos esse. Affirmat tamen Dalecampius in Plin. l. 8. 33. additque id jam omnibus notum esse.

199. *Vina bonus* &c.] Parum commoda vocum perturbatio, quarum ordo ex interpretatione repetendus est. Existimat Corradus eam confusionem a poeta consulto inductam, ut eam, quæ in rebus dividendis solet accidere, melius exprimeret.: nugæ. *De Aceste Siciliæ rege*, Æ. 5. 36.

199. *Cadis onerarat.*] *Cadus*, vas vinarium, alter *amphora Attica*, capiens *urnas* duas. *Onerarat cadis vino*, pro, *onerarat cados vino.*

200. *Trinacrio.*] Siculo: & supplenda est præpositio *in.* *Sicilia* dicta est *Trinacria* a

O focii, (neque enim ignari fumus ante malorum)
O paffi graviora : dabit Deus his quoque finem.
Vos & Scyllæam rabiem, penitufque fonantes
Acceftis fcopulos; vos & Cyclopea faxa
Experti : revocate animos, mœftumque timorem
Mittite: forfan & hæc olim meminiffe juvabit.
Per varios cafus, per tot difcrimina rerum,
Tendimus in Latium; fedes ubi fata quietas
Oftendunt : illic fas regna refurgere Trojæ.
Durate, & vofmet rebus fervate fecundis.
Talia voce refert : curifque ingentibus æger,
Spem vultu fimulat, premit altum corde dolorem.

INTERPRETATIO.

O focii (nam non obliti fumus malorum præteritorum) ô qui toleraftis acerbiora! Deus ponet his quoque terminum. Vos acceffiftis ad rabiem Scyllæ, & ad rupes intime latrantes : vos experti eftis quoque rupes Cyclopum : refumite animos, & pellite triftem metum : fortaffe gratum erit aliquando recordari harum etiam rerum. *Per cafus diverfos, per tam multa pericula rerum, contendimus in Latium; ubi fata monftrant fedes tranquillas : in illo* loco *licebit regnum Trojanum excitari. Perfeverate, & refervate vos ipfos ad res profperas. Hæc dicit ore* quidem tenus, *& animo gravi follicitudine fpem fronte fingit*; fed *comprimit corde profundum dolorem.*

NOTÆ.

τρία tria, & *ἄκρα fummitates, promontoria*: ob formam ejus triangulam, & tria promontoria, *Lilybeum* ad occidentem; *Pachynum* ad meridiem; & *Pelorum* ad feptentrionem.

202. *Ante malorum.*] Agnofcit hic J. C. Scaliger *fynthefin*, five *conjunctionem* : ita ut *antemalorum* fit una vox e duabus compofita : opponitque hanc figuram *fejunctioni*, qua vox una in duas diffolvitur, ut infra, v. 614. *Quæ me cumque vocant terræ.* Turnebus mavult fuppreffum effe articulum & verbum, fere Græco more; & fenfum effe : *malorum quæ fuerunt ante* : quemadmodum apud Ovid. Met. 1. 20. *Mollia cum duris, fine pondere habentia pondus*; id eft, *quæ funt fine pondere.*

203. O *paffi graviora.*] Præfentium periculorum fenfum Æneas lenit, commemoratione præteritorum, quæ *graviora* appellat. Hic torquet fe miris modis Corradus, ut Æneam excufet : qui acceffum navium fuarum ad Scyllæos & Cyclopeos fcopulos, ubi neminem amiferat; graviorem vocat præfenti naufragio, quo Lyciam navem hauftam, duodecim alias alio disjectas viderat. Abfque his ambagibus planus mihi fenfus videtur; fi dicatur Æneas ad firmandos animos duplici ufus ratione, altera quam a Diis, altera quam a fociis repetit. I. eft. *Paffi eftis graviora : nempe decennalis obfidionis laborem, cædes, prælia, proditionem & incendium patriæ : ex illis tamen vos Deus eripuit : ergo ex his quoque eripiet.* II. eft : *Vos vero focii, acceffiftis ad Scyllæos & Cyclopeos fcopulos abfque metu : quid jam timeatis pericula a barbaris & ignotis hominibus imminentia? revocate animos* &c.

205. *Acceftis fcopulos.*] Pro *acceffiftis ad fcopulos.* Sic *extinxem*, pro *extinxiffem.* Æ. 4. 606. Et *direxti*, pro, *direxifti.* Æ. 6. 57. De *Scylla* olim virgine, nunc fcopulo ad fretum Siculum, Æ. 3. 424. De *Cyclopibus* ejufdem Siciliæ ad montem Ætnam incolis, quos uno inftructos oculo fabulæ finxerunt, Æ. 3. 569.

209. *Latium.*] De ea Italiæ regione fupra, v. 10. De *Troja*, v. 1.

211. *Durate.*] Perfeverate, fuftinete : quo fenfu active etiam dicitur Æ. 8. 577. *Quemvis durare laborem.* Et apud Horat. Od. l. 1. 14. 7. *Vix durare carinæ poffint imperiofius æquor.*

114.

Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris:
Tergora diripiunt costis, & viscera nudant.
Pars in frusta secant, verubusque trementia figunt.
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires: fusique per herbam,
Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.
Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ:
Amissos longo socios sermone requirunt:
Spemque metumque inter dubii; seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Orontei,
Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

INTERPRETATIO.

Trojani parant se ad prædam & ad futuras epulas: detrahunt pelles e costis, & detegunt carnes: alii scindunt in partes, & trajiciunt verubus eas adhuc *palpitantes: alii disponunt ærea* vasa in *litore, & subjiciunt ignem. Tum reficiunt vires cibo: & discumbentes in gramine satiantur vino veteri & pingui* carne *ferarum. Postquam fames pulsa est cibo, & mensæ sublatæ* fuerunt: *inquirunt longo colloquio de sociis amissis, inter spem ac timorem incerti, utrum putare* debeant eos vivere, *an in extremis versari, nec jam audire* quamvis *inclamentur. Imprimis pius Æneas, nunc dolet privatim* fortunam *generosi Orontis, nunc fortunam Amyci, nunc duram sortem Lyci, & fortem Gyan, & fortem Cloanthum.*

NOTÆ.

214. *Præda accingunt.*] Cervis, quæ venatorum *præda* erat, ad cibum curandis *accingunt* se, id est, parant: solent enim ministri, ad præstandam commodius operam, defluentem vestem altius cingere.

215. *Tergora* &c.] Per *tergora*, pelles intellige; per *viscera*, vel interiora quæ educuntur; vel juxta alios, carnes ipsas quæ pelli proxime subjectæ sunt. Per *ahena*, vasa ærea; vel ad elixandas carnes; vel, ut mavult Servius, ad lavanda ante epulas hominum corpora. Errat tamen Servius cum ait heroicis temporibus elixæ carnis usum non fuisse. Nam Ovid. Met. 1. 228. de Lycaone loquitur, qui ante ipsa diluvii tempora, hospitum suorum *semineces partim ferventibus artus mollit aquis, partim subjecto torruit igni*.

219. *Implentur veteris Bacchi* &c] Græcorum more, apud quos verba implendi regunt genitivum. Sic Plaut. in Amphit. A. 1. S. 2. v. 8. *Erroris ambo ego illos & dementiæ complebo. Bacchi*, id est, vini, cujus inventor fuisse dicitur a poetis: Jovis & Semeles filius fuit. E. 5. 69.

223. *Vocatos.*] Significat eos esse mortuos: & alludit ad morem veterum; qui & morientium manes, & eos quos per errorem amiserant, ter vocabant. Sic Æ. 6. 505. *Tunc egomet tumulum Rhæteo in litore inanem constitui, & magna manes ter voce vocavi.* Et Æ. 2. 769. *Mœstusque Creusam nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.* Huc etiam valet *Hylæ* inclamatio. Ecl. 6. 43.

224. *Orontei.*] In genitivo casu, pro *Orontis*. Sic apud Ciceronem *Aristarzani, Verri* &c. pariter in genitivo. Ratio e Græcis repetenda est, apud quos frequens erat declinationum commutatio. Sic nomina in εὺς, ut Ἀχιλλεὺς efferebant Dores per ης Ἀχίλλης: poetæ vicissim nomina in ης, ut Ἀρπφάτης, efferebant per εὺς, Ἀρπφατεύς. Hinc nomina Latina ex iis deducta ad duplicem quoque declinationem pertinent: & dictum est; *Achillei*, supra, v. 34. *Ulyssei*, Ecl. 8. 70. Hic *Orontei*; ab *Achilleus*, *Ulysseus*, *Oronteus*, Ἀχιλλεὺς &c. Vicissimque *Orphei* Dativo casu, Ecl. 4. 57. *Orontem* accusativo, supra, v. 117. & passim *Achillem*, *Ulyssem*: ab *Orphes*, *Orontes*, *Achilles*, *Ulysses* Ὀρφῆς, &c. An vero *Orontei* an *Oronti*; *Achillei*, an *Achilli* scribendum sit: inanis est controversia.

225. *Amyci* &c.] De hoc *Amyco* nulla de-

Et jam finis erat, quum Juppiter æthere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Litoraque, & latos populos; sic vertice cœli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum tales jactantem pectore curas,
Tristior, & lacrymis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: O, qui res hominumque Deumque
Æternis regis imperiis, & fulmine terres.
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus tot funera passis
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim volventibus annis
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quæ te, genitor, sententia vertit?

INTERPRETATIO.

ET jam erat finis, cum Jupiter ex alto cælo despectans mare navigabile, & terras humiles, & litora, & diffusas gentes, *tali* situ *stetit in suprema* parte *cæli*, *& fixit oculos in regnis Africæ. Venus autem tristior*, *&* habens *pulchros oculos lacrymis perfusos*, *illum alloquitur volventem animo tales curas*. O tu, *qui sempiterna potentia moderaris res hominum ac Deorum*, *& fulmine terribilis es. Quid meus Æneas tam grave peccare contra te* potuit, *quid Trojani potuere? quibus*, iam *oppressis tam multiplici clade*, *totus* orbis *terrarum clauditur propter Italiam? Sane promiseras hinc aliquando*, *annis labentibus*, *Romanos*; *hinc duces orituros esse e stirpe Teucri instaurata*, *qui mare & terras regerent omni auctoritate*: *quodnam consilium mutavit te*, *o pater*?

NOTÆ.

inceps mentio; unde conjicitur eum cum Lyciis & Oronte periisse: cæteri e fluctibus evaserunt, sed putabantur ab Ænea periisse. *Lyci* pugna cum Turno describitur Æ. 9. 545. De *Gya* & *Cloantho*, Cluentiæ familiæ Romanæ auctore, frequens sermo est nauticis in ludis, Æ. l. 5. *Secum.*] Privatim dolet, ne mœstus a sociis videatur.

227. *Finis erat.*] Cœnæ, colloquii, diei.

228. *Velivolum.*] Ubi naves velis, quasi alis volant: Æ. 3. 520. *Velorum pandimus alas.* Et contra, volucres nare per aërem dicuntur; de Dædalo Æ. 6. 16. *Gelidas enavit ad Arctos*: ibidemque, v. 19. *Remigium alarum.* De *Libya*, pro *Africa*, supra v. 162.

234. *Terres.*] Vel absolute *terres*, pro *terribilis es*. Vel, *terres hominum ac Deorum res*. Licet enim non appareat Jovem in Deos usum esse fulmine: tamen usum esse constat in Phaëtonta filium Apollinis, aliosque Deorum filios; unde fulmen Diis, saltem suorum causa, timendum erat.

237. *Cunctus ob Italiam.*] *Ob*, non est hoc loco *circa*, ut somniat Servius; sed *propter*: quod enim Italiam petunt, ideo tantus in eos exarsit Deorum & hominum furor, ut toto orbe arceantur.

238 *Volventibus annis.*] Usuvenit in illa voce, quod vix usquam in alia. Nempe ut activa vox passivam habeat vim, & hic, & G. 1. 163. *Volventia plaustra*, id est, *volubilia*, *quæ volvuntur*. Tum ut vox futuri temporis, præteritum significet, ut Æ. 9. 7. *Volvenda dies en attulit ultro*: & apud Lucret. l. 6. *Glans etiam longo cursu volvenda liquescit*; id est, *voluta*.

239. *Revocato a sanguine Teucri.*] *Dardanus* Jovis dicitur filius, ex Electra Atlantide, Coriti Tusciæ regis uxore. Hic cum venisset in Phrygiam, Teucri, regis in Phrygiæ parte, gener factus, ei successit in regnum, & urbem *Dardaniam* condidit, quæ deinde dicta est *Troja*. Itaque Trojani modo *e sanguine Teucri*, modo *Dardanidæ* appellantur. Hinc statuit Servius, hoc loco

Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur: quem das finem rex magne laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum & fontem superare Timavi:

INTERPRETATIO.

Hac spe leniebam dolorem *de interitu Trojæ & tristi excidio, compensans* his *fatis fata adversa* Nunc tamen *idem infortunium persequitur homines agitatos tot casibus: quem desinis terminum laborum, o magne rex? Antenor, cum effugisset e medio Græcorum, potuit securus intrare in sinum Illyricum, & intima regna Liburniæ, & transmittere fontem Timavi.*

NOTÆ.

Teucri nomen a poëta substitutum esse pro nomine *Dardani*: siquidem Dardanus ex Italia, non Teucer, ortus erat: at hoc durum videtur. Corradus *sanguinem Teucri*, Trojanos explicat; sed negat Dardanum Italum fuisse; atque adeo *revocato* interpretatur, non ut cæteri, *revocato in Italiam*; sed *restituto & revocato in pristinum splendorem, unde per incendium urbis exciderat.* Tamen quia Virgilius affirmat Dardanum ex Italia oriundum esse Æ. 3. 167. ideo e Servio & Corrado tertiam explicandi rationem compono: & per *sanguinem Teucri*, Trojanos; per *revocationem*, reditum in Italiam intelligo; hoc sensu: Sanguis Teucri & sanguis Dardani, jam unus idemque est: is revocabitur in Italiam; unde profluxit, non per Teucrum quidem, sed per Dardanum.

243. *Fatis contraria fata rependens.*] Compensans Trojani fati acerbitatem, jucunda spe Romani fati. Sed cur Venus timeat mobilem erga Trojanos Jovis animum; cum immobilem esse fati vim sciat? Puto ego *Fatum*, nihil aliud fuisse; quam immutabilē rerum & eventuum seriem, in Jovis mente, sive decretis existentem; quam proinde solus ipse cognosceret; solus Deus per se, hominibus per oracula declararet: unde ait Harpyia fatidica, Æ. 3. 251. *Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo prædixit.* Addo fatum veteres immobile quidem credidisse: sic tamen, ut crederent: I. Ejus eventum, etsi omnino impediri non posset, posse tamen aliquantum retardari. Ita Juno Æ. 7. 313. *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; at trahere, atque moras tantis licet addere rebus.* II. Eventum pendere sæpe a certis conditionibus, quibus elusis, fatum elusum esset. III. Fati cujuslibet declarationem, sive per Jovem, sive per oracula, posse esse ambiguam. Unde sæpe, tam Dii, quam homines, contra fata sibi adversa nitebantur. Hic igitur Venus timet, ne Jupiter parum sincere de futura Æneæ felicitate sit locutus.

246. *Antenor.*] Hunc aliqui testantur ex sorore Priami natum esse, de quo sic Livius initio historiæ. *Constat Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos, duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti jure hospitii,* (quia Ulyssem sub habitu mendici latentem, & a se agnitum, Priamo non prodiderant) *& quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem, cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso quærebant; venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare & Alpes incolebant, pulsis; Henetes Trojanosque eas tenuisse terras. Et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati.* Addunt *Patavium* urbem ab ipso conditam in illo tractu; nunc *Padoüe.* De *Achivis*, Græcis, v. 492.

247. *Illyricos penetrare sinus* &c.] Iter Antenoris describit per mare Hadriaticum, qui sinus est ingens, cui ad meridiem adjacet Italia; ad septentrionem *Illyricum*, l'*Esclavonie*; cujus pars orientalis est *Dalmatia*; occidentalis *Liburnia*, nunc maritima pars Croatiæ. Ulterius in intimo sinu

Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum, & pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaque fixit
Troïa : nunc placida compostus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Navibus (infandum) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
Hic pietatis honos? Sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu quo cœlum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur:

INTERPRETATIO.

VNde per novem scaturigines, magno cum sonitu montis exit quasi *profusum mare, & aquis strepentibus operit agros. Nihilominus ille fundavit illic urbem Patavium, & sedes Trojanorum, & imposuit populo nomen, & suspendit arma Trojana, jamque quiescit fruens dulci pace. Nos*, qui sumus *tua soboles, quibus promittis regiam cæli, amissis navibus*, (*horrenda* res) *prodimur, & procul ejicimur ab Italis litoribus. Hoc præmium est virtutis? Sic restituis nos in regna? Pater hominum ac Deorum illi subridens*, ea *facie qua serenat aërem & tempestates, tetigit labella filiæ : deinde hæc dicit*:

NOTÆ.

sunt *Carni*, nunc pars Fori Julii, *Frioul* : ubi fluvius est *Timavus*. In meridiem deinde, Italiam versus reflexo cursu, occurrit Venetia regio, ubi *Patavium*, & *Venetia*, urbes celeberrimæ.

249. *Per ora novem* &c.] De *ostiis Timavi* explicantur : quæ varias inter insulas divisa, septem ab aliis, ab aliis octo, novemque numerantur. Quidni ad *fontem Timavi* referam! qui dicitur e monte erumpere per novem scaturigines, quæ deinde in unum confluunt fluvium, brevissimum quidem, sed latissimum; unde *maris* nomen ipsi attributum ab incolis, testatur Servius ex Varrone. Hunc tamen fluvium hodie obscurum esse rivulum, quidam ex Itinerariis perhibent. De illo jam diximus, Ecl. 8. 6.

250. *Proruptum.*] *Prorumpo* & *erumpo*, vulgo neutra sunt : aliquando tamen activa, ut G. 1. 445. *Sese diversi erumpent radii.* Hic *proruptum* passiva vox.

252. *Teucrorum, & genti* &c.] Trojanorum, a Teucro, supra, v. 42. *Genti nomen dedit*, cum Venetos appellavit ab Henetis sociis. *Arma fixit Troïa*, dum pagum Trojam ibi condidit, supra, v. 246.

254. *Cœli quibus annuis arcem.*] Quia inter indigetes Æneam aliquando vocandum esse, fatum ferebat. Æ. 12. 794. De *Indigetibus*, G. 1. 498.

256. *Prodimur.*] Tradimur a te in potestatem, vel Junonis, vel Pœnorum, vel quorumlibet hostium.

260. *Oscula libavit natæ*] *Natæ*, non dativo casu; sed genitivo. *Libavit*, non *dedit*; sed *leviter tetigit*. *Oscula*, non *basia*; sed *summum os, parvum os*. Id est, *os suum summo natæ ori leviter admovit*. Sic Ovidius *oscula* dixit diminutive, pro *parva ora* : Met. 1. 499. *Videt igne micantes sideribus similes oculos, videt oscula.* Et Martialis, Ep. lib. 11. 92. 4. *Ipsaque crudeles ederunt oscula morbi.*

260. *Natæ.*] Quadruplex fuit Venus, ex Cicer. l. 3. de Nat. Deorum. Præcipuæ sunt; ea quæ nata est e spuma maris; & ea quæ Jovis & Diones filia fuit, de qua hic sermo est. Utraque vulgo confunditur, & re, & nomine : utraque enim Græcis dicitur Aphrodite, ab ἀφρὸς *spuma* : Latinis autem *Venus*; quod, inquit Cicero, ad omnes *veniat*, est enim voluptatis Dea, at *trahit sua quemque voluptas.*

Parce metu Cytherea : manent immota tuorum
Fata tibi : cernes urbem & promissa Lavini
Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Æneam, neque me sententia vertit.
Hic tibi (fabor enim, quando hæc te cura remordet;
Longius & volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia , populosque feroces
Contundet, moresque viris & mœnia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaque transierint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iülo
Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, & longam multa vi muniet Albam.

INTERPRETATIO.

Abstine metu Cytherea , fata tuorum stant tibi immota: videbis urbem & muros promissos Lavinii, & sublimem extolles ad astra cæli generosum Æneam , neque aliud *consilium mutavit me. Ille (dicam enim tibi , siquidem ea cura te sollicitat ; & explicabo secreta fatorum ea longe revolvens) faciet grave bellum* in *Italia, & domabit gentes asperas , & dabit sociis leges & urbes ; donec tertia æstas eum viderit dominantem , & tres hyemes fluxerint post Rutulos domitos. At puer Ascanius , cui modo adjicitur agnomen Iuli* , qui *dicebatur Ilus , dum res Iliaca vigebant regno ; traducet imperando triginta magnos annos, mensibus labentibus : & transportabit regnum ab urbe Lavinio , & multo labore ædificabit Albam longam.*

NOTÆ.

261. *Parce metu Cytherea.*] *Metu* , pro *metui*, dativus antiquus, de quo Ecl. 5. 29. *Cythera , orum* , insula mediterranei maris, contra Cretam , non longe a Malea Peloponnesi promontorio, dicata Veneri ; τὰ κύθηρα secunda syllaba longa ; quanquam in *Cytherea* brevis est.

262. *Lavini.*] Pro *Lavinii*. Et prima in hoc nomine communis est ; hic brevis, ut & v. 274. alibi longa , ut v. 6. *Italiam fato profugus Lavinaque venit litora.* Sic quoque prima , in *Italia* : *Italiam fato* &c. & v. 256. *Prodimur atque Italis* &c.

270. *Ternaque transierint* &c.] Per tres æstates tresque hyemes, tres annos describit, quibus Æneas regnavit Lavinii, post Turnum Rutulorum regem a se devictum. Tacet autem de Æneæ morte, quæ varie a variis describitur. Aliqui occisum volunt in prælio adversus Mezentium : aut certe post victoriam nusquam comparuisse : inde habitum inter Deos. De *Latio* supra v. 10. De *Italia* & *Lavinio* urbe, v. 5. De *Rutulis* Latii populis, quorum metropolis fuit *Ardea* ; eorumque rege *Turno* , passim l. 7. & sequentibus.

271. *At puer Ascanius.*] *Ascanius* sic dictus est, ab Ascanio Phrygiæ fluvio , ut putat Servius ; *Ilus* , ab ipso Ilio , sive Troia , ut innuit hic Virgilius. Hoc porro nomen deformatum deinde est in *Iülus* , ab ἴουλος inquiunt , quæ est *prima lanugo* ; quia videlicet Mezentium singulari certamine occiderat , cum prima lanugine vestiretur , ut refert ex Catone Servius. At hæc minime cum Virgilio conveniunt , qui eædem Mezentii tribuit Æneæ , l. 10. Neque cum iis , quæ de morte Æneæ mox retulimus. Et certe sic obscura sunt heroica illa , aut potius fabulosa tempora ; ut dubitet Livius , utrum Creüsæ , an Laviniæ filius sit , is qui Albam condidit Ascanius.

273. *Triginta* &c.] Regnasse ait Ascanium annos triginta ; alii dicunt octo & triginta : forte triginta Lavinii , octo Al-

Hic jam tercentum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea : donec regina sacerdos
Marte gravis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Consilia in melius referet; mecumque fovebit
Romanos rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum : veniet lustris labentibus ætas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

INTERPRETATIO.

Illic deinde regnum erit per *annos tercentum integros, sub stirpe Trojana : donec Ilia, regii* sanguinis *sacerdos, Marte gravida, edet partu binam sobolem. Postea Romulus, gaudens rufo tegmine lupæ altricis* suæ, *succedet* in curam *gentis, & statuet urbem Martiam, & appellabit Romanos de suo nomine. Ego illis nec definio limites ditionis, nec durationem : concessi imperium absque termino. Immo acerba Juno, quæ nunc timore commovet mare & terras & cælum, mutabit sententiam in melius, & mecum promovebit Romanos dominos rerum, & populum togatum. Ita placuit : veniet fluentibus temporibus ætas, quando familia Assaraci subjiciet servituti Phthiam, nobilesque Mycenas, & imperabit Argis superatis,*

NOTÆ.

bæ. *Volvendis.*] Revolutis, supra, v. 238. *Orbes.*] Annos, quia *in se sua per vestigia volvitur annus.* G. 2.402. *Magnos orbes.*] Si comparentur cum Lunaribus, qui breviores ac menstrui sunt.

277. *Hectorea.*] Trojana, ab Hectore Priami filio, Trojæ propugnatore, qui ab Achille occisus est.

278. *Regina sacerdos Marte gravis* &c.] Ilia, sive Rhea Sylvia, Numitoris Albani regis filia, atque hinc dicta *regina*; ab Amulio, patris fratre & expulsore, sacerdotio Vestæ addicta, ut virgo permaneret; a Marte compressa, Remum ac Romulum peperit. Hi per Faustulum pastorem feris expositi, a *lupa* nutriri dicuntur; juxta alios, ab Acca Laurentia Faustuli uxore, quæ meretricio cognomine *lupa* appellabatur. Hinc ulti avum suum, & occiso Amulio, Romam condidere. Romulus urbi nomen dedit; fratrem, saltu parvitati mœnium illudentem, interfecit : post bella deinde plurima fulmine ictus, in cœlum raptus esse creditus est.

280. *Mavortia.*] Marti dicata, quia Mars Remi & Romuli pater.

281. *Suo de nomine.*] *Romulus* diminutivum est nominis, ad blanditias; nomen ipsum *Romus* : unde *Roma* : citatque Servius in eam rem hæc Sibyllæ verba. Ῥωμαῖοι Ῥώμου παῖδες.

286. *Togatam.*] *Per togam*, exteriorem vestem, vulgo albam, distinguit Romanam gentem a cæteris : hujus enim tam erat propria, quam *pallium* Græcorum, *braccæ* Gallorum.

287. *Lustris.*] Varro l. 5. de L. L. *Lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, hoc est, solvendo : quod quinto quoque anno vectigalia & tributa per censores persolvebantur.* Complectitur autem perfectum quinquennium : unde differt ab *olympiade*, quæ quadriennium dumtaxat capit.

288. *Domus Assaraci.*] Bene Romanos vocat domum Assaraci. Nam in duobus Trois filiis, Ilo & Assaraco, familia regia divisa est; & ex *Ilo* reges propagati sunt; ex *Assaraco* Capys, e Capy Anchises, ex Anchisa Æneas ortus est.

288. *Phthiam* &c.] Urbs est Thessaliæ,

Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno demissum nomen Iülo.
Hunc tu olim cœlo spoliis Orientis onustum
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent secula bellis.
Cana Fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus,

INTERPRETATIO.

Orietur Cæsar, Trojanus illustri origine, qui definiet ditionem suam *Oceano, famam sideribus,* isque erit *Julius,* quod *nomen deductum* est *a magno Iülo. Tu olim secura illum excipies* in *cælo, oneratum spoliis Orientis: ille etiam invocabitur per vota. Tunc dura tempora mansuescent compositis bellis. Cana Fides, & Vesta, Quirinus cum fratre Remo....*

NOTÆ.

Achillis patria. *Mycenæ* urbs Peloponnesi, in qua regnavit Agamemnon. *Argi*, urbs item Peloponnesi, in qua idem regnasse quoque dicitur ab Euripide passim in Oreste: patetque ex ejus tragœdiæ v. 98. & 101. duarum illarum urbium populos, quod inter se vicini essent, eidemque regi parerent; ideo communia habuisse nomina; & promiscue utrosque, modo Argivos, modo Mycenæos esse appellatos: id quod Strabo ipse annotavit l. 8. Quod autem hic disputant interpretes, a quo Romanorum ducum urbes illæ captæ sint, utrum a Mummio, an a Flaminio, aut Paullo Æmilio, nihil ad rem facit. Satis est id unum constare, eas omnes Romano imperio fuisse submissas: reliqua discutiemus Æ. 6. 838.

292. *Julius.*] De hoc Julio Cæsare, dictatore; deque rebus ab eo gestis, ac morte; divinisque honoribus ipsi post mortem habitis, diximus tota passim Ecl. 5.

293. *Orientis.*] Ex quatuor enim triumphis, quibus victor Cæsar per urbem invectus est, diebus quatuor continuis; secundus de Ægypto fuit, Ægyptique rege Ptolemæo; tertius de Pharnace Ponti rege, quem adeo subita victoria oppresserat, ut de illa diceret, *veni, vidi, vici*; reliqui duo, de Gallia primus, de Africa & Hispania ultimus.

295. *Aspera tum positis* &c.] Ex his & sequentibus confirmatur id quod in argumento diximus, de tempore inchoatæ Æneidos. Incœpta enim est, exeunte anno U. C. 724. Deducta ad hunc quem explicamus locum, ineunte anno sequenti 725. Quo anno, Kal. Januariis, renunciatus est Octavianus quintum consul; & portæ Jani, pacato jam orbe bellisque civilibus extinctis, clausæ. Tum eodem anno triplicem triumphum celebravit, Sextili mense, (qui post annos duos Augustus appellatus est.) Nempe unum de Pannoniis & Dalmatis, alterum de Actio & Macedonia, tertium de Ægypto & Cleopatra. Quod autem hujus libri scriptio ad sequentes annos non pertineat, patet ex eo, quod vaticinium Jovis desinit in clausis Jani portis, quæ anno proxime sequenti rursus apertæ sunt ob bellum Cantabricum.

296. *Cana Fides, & Vesta, Remo* &c.] Perfectam reipublicæ felicitatem describit; quæ his quatuor continetur, *religione, fide, legitima auctoritate, pace. Religio* conjungit principem & populos cum Deo; *fides* populos, & inter se, & cum principe sociat; *auctoritas* principem populo commendat; *pax* rempublicam eum reliquis terrarum populis conciliat. *Religio* per *Vestam* adumbratur, quæ ignem significat, inquit Servius; & proinde sacrificia quæ sine igne esse non possunt: de hac G. 1. 498. *Fides*, eaque antiqua, per *canitiem* exprimitur. *Auctoritas* principum per Remum ac Romulum, primarum legum auctores. *Pax* per clausas belli portas.

296. *Remo cum fratre Quirinus.*] Vel alludit ad discordiam utriusque fratris, quam comparat cum bellis civilibus; hoc sensu: frater a fratre non diffidebit amplius, non insidiabitur fratri, non occidet fratrem;

Jura dabunt: diræ ferro & compagibus arctis
Claudentur belli portæ: Furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait, & Maja genitum demittit ab alto:
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris:

INTERPRETATIO.

jus distribuent: odiosæ portæ belli claudentur ferro & strictis compagibus: intus sceleratus Furor sedens supra arma crudelia, & ligatus post terga centum æreis catenis, frendebit horrens ore sanguinolento. Hæc dicit, & mittit e cælo filium Majæ: ut regio, & ut mœnia novæ Carthaginis aperiantur ad hospitium Trojanorum: ne Dido, ignara voluntatis divinæ, prohiberet eos a sua regione. Ille volat per latum aerem, utens alis quasi *remis, & celer constitit in litore Africæ:*

NOTÆ.

ut in civilibus bellis usuvenit: sed res, mores, auctoritas, communis inter eos; idem sensus futurus est: Romulus ipse cum Remo, si nunc vivat, de imponendo urbi nomine, legibusque conveniret. Vel Octavianum & Agrippam intelligit: nam Octavianus eodem anno censor factus, collegam assumpsit sibi Agrippam, victoriarum omnium suarum administrum, etiam deinde generum: quo in munere senatum expurgasse, Patriciorum familias supplevisse ambo dicuntur. Et vero jam Octavianum *Quirini* nomine insigniverat Virgilius, G. 3.27. ubi de *Quirino* diximus, nomen fuisse Romuli, qui hasta semper instructus pingitur: quæ dicitur *Curis* a Sabinis.

297. *Compagibus.*] Vectibus æreis, de quibus l. 7. 609. *Compages compages antiqui tantum dicebant*, inquit Servius; *posteritas admisit ut dicatur etiam compago: compaginis autem nemo penitus dicit*. Fallitur: dicit enim Ovid. Met. 1. 712. *Atque ita disparibus calamis compagine ceræ*. Dicit Manilius, & Seneca in Epist. ad Lucil.

298. *Claudentur belli portæ.*] Templi Jano dicati. De iis, fuse Æ. 7. 607. Claudebantur autem, cum respublica bello vacaret; quod rarius accidebat, propter incursiones barbarorum: & primo accidit sub Numa: secundo post primum bellum Punicum, T. Manlio Consule; deinde ter sub Octaviano, ut evincit Lipsius Elect. l. 1. c. 20. nempe, primo post Alexandrinam victoriam, ejusdem consulatu quinto; iterum post bellum Cantabricum, consulatu decimo; denique orbe terrarum terra marique pacato, consulatu undecimo. Deinceps a Nerone per ludum: a Domitiano denique clausæ memorantur.

299. *Ahenis post tergum nodis.*] Nodis vinculorum æreorum. Alludit, juxta Turnebum, ad imaginem belli, hoc habitu pictam ab Apelle, & ab Augusto dedicatam in foro suo; ut est apud Plin. l. 35. 10. Sed nondum hoc tempore forum dedicatum erat. Juxta Germanum, ad simulacrum Martis, a Spartanis in urbe sua sic constricti.

301. *Maja genitum.*] Mercurium, Jove genitum, & Maia Atlantis filia, quæ inter Plejades stellas numeratur: editum in *Cyllene*, Arcadiæ monte, unde dicitur *Cyllenius*: nuntium Deorum, unde habet *gemini commercia mundi*, & capite ac pedibus alatus pingitur: Deum eloquentiæ, palæstræ, mercatorum, ac furum: inventorem lyræ, quam Apollini dono dedit.

302. *Carthaginis .... Teucris.*] De illa, v. 17. De his, v. 42.

303. *Ne fati nescia Dido.*] Voluntatis divinæ, quæ Trojanos benigne excipi jubebat. Sic Æ. 8.292. *Fatis Junonis iniquæ.*

305. *Remigio alarum* &c.] De hac translatione, v. 228. De *Libya*, Africæ parte, v. 162. *Pœni*, quasi Phœni, Carthaginenses e Phœnicia oriundi.

Et jam jussa facit, ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente Deo : imprimis Regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam,
At pius Æneas per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos; quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hominesne, feræne,
Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata,
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris,
Occulit : ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia sylva,
Virginis os habitumque gerens, & virginis arma
Spartanæ : vel qualis equos Threïssa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Hebrum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis:

INTERPRETATIO.

ET jam exequitur mandata; & Carthaginenses deponunt animum asperum, Deo jubente : præcipue Regina sumit animum lenem & mentem placidam erga Trojanos. Sed pius Æneas multa cogitans per noctem, statim atque lux alma orta est, statuit egredi, & considerare nova loca, & inquirere quasnam in regiones vi ventorum venerit, quinam eas habitent, an homines, an feræ (nam cernit loca inculta) & statuit renarrare ista *sociis* post-quam *inquisiverit. Abscondit in curvo sylvarum, sub spelunca cava, naves undique cinctas arboribus & umbra nigrante : ipse incedit comitatus solo Achate, quassans manu duo jacula latis cuspidibus* armata. *Huic* sua *genitrix occurrit obviam in medio sylvæ,* præ se *ferens vultum & amictum virginis, & arma virginis Lacænæ : aut* talis, *qualis Harpalyce Thracia impellit equos, & præcurrit cursu celerem Hebrum. Quippe, e consuetudine* venatorum *suspenderat humeris commodum arcum,* quasi *venatrix, & permiserat ventis diffiare capillos:*

NOTÆ.

314. *Convexo.*] Concavo : est enim *convexum*, exterior rei rotundæ superficies; *concavum* interior : & promiscuus est poetis utriusque vocis usus. Virg. *Æ.* 4 451. *Tædet cæli convexa tueri*, id est, *concava* Et Ovid. Trist. 1. 11. 20. *Inque modum tumuli concava surgit aqua*, id est, *convexa*.

316. *Comitatus.*] Hic passive significat, vulgo tamen active.

320. *Spartanæ.* [Virgines enim Spartanæ, secundum Lycurgi instituta, virilibus etiam studiis exercebantur, imprimisque venatu.

320. *Equos Threïssa fatigat*] Vel sequendo, vel etiam equitando : & comparatio quidem non in equitatione est, aut præcipiti cursu; neque enim equitabat aut præceps currebat Venus : sed in ipso habitu, quo Venus Amazoni similis est. *Threïssa.*] Dissolutio est diphthongi *ei*, duas in syllabas: quasi a *Threx, Thressa*; ut a *Cres, Cressa*.

321. *Harpalyce.*] Certum nomen est pro incerto : celebris Amazon, quæ patrem suum a Getis bello captum dicitur fortiter & celeriter ex eorum manibus recepisse; pro qualibet Amazone : De Amazonibus, earumque vera sede dicemus l. 11. 659. *Hebrum.*] Quid mirum, si fluvii impetum eques præcurrat? tum, quam insolens fluvio epithetum, *volucrem*? Quare locum solerter emendat V. C. Daniel Huetius; legitque non *Hebrum*, sed *Eurum*, in quem ista perquam conveniunt. De *Hebro* Thraciæ flumine, Ecl. 10. 65.

321. *Fuga.*] Cursu. Sic G. 3. 142. de

Nuda genu, nodoque ſinus collecta fluentes.
Ac prior: Heus, inquit, juvenes, monſtrate mearum
Vidiſtis ſi quam hic errantem forte ſororum:
Succinctam pharetra & maculoſæ tegmine lyncis,
Aut ſpumantis apri curſum clamore prementem.
Sic Venus, at Veneris contra ſic filius orſus:
Nulla tuarum audita mihi neque viſa ſororum.
O quam te memorem virgo? namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem ſonat. O Dea certe:
An Phœbi ſoror, an Nympharum ſanguinis una?
Sis felix, noſtrumque leves quæcunque laborem.
Et quo ſub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas: ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc vaſtis & fluctibus acti.
Multa tibi ante aras noſtra cadet hoſtia dextra.
Tunc Venus: Haud equidem tali me dignor honore.
Virginibus Tyriis mos eſt geſtare pharetram,
Purpureoque alte ſuras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris urbem:
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.

INTERPRETATIO.

habens *nuda genua*, *& vagos plexus* veſtium *diffluentes coërcitos nodo. Et prior ait*: *Heus juvenes! docete num fortaſſe videritis hic vagantem aliquam mearum ſororum, inſtructam pharetra & pelle verſicoloris lyncis, aut urgentem clamore curſum ſpumantis apri. Sic* locuta eſt *Venus. at natus Veneris ita* cœpit loqui *viciſſim. Nec ulla tuarum ſororum audita* eſt, *nec viſa a me. O virgo! quam te dicam* eſſe? *non enim habes ſpeciem mortalem, nec vox* tua *refert hominem. O Dea, certe*: *an* vero *ſoror Phœbi, an una e genere Nympharum. Eſto propitia, & quæcumque es, minue noſtram ſolicitudinem: & doce quo demum ſub cœlo, qua in regione terrarum verſemur: vagamur neſcii hominum & locorum* iſtorum: *huc impulſi ventis & magnis tempeſtatibus*: *Multa hoſtia occidetur manu mea*, in honorem *tuum, ante altaria. Tunc Venus* ait: *Non equidem me* judico *dignam tali cultu. Conſuetudo eſt puellarum Tyriarum, ferre pharetram, & cingere alte tibias purpureis ocreis. Cernis regna Punica, Tyrios, & urbem Agenoridum*; *ſed regio Libya* eſt, *gens bello ferox.*

NOTÆ.

equo: *Acri carpere prata fuga.*

327. *Lyncis.*] *Lynx*, animal eſt acutiſſimi viſus, e luporum cervariorum genere.

330. *Audita mihi.*] A me. Sic Ecl. 9. 53. *Nunc oblita mihi tot carmina.*

333. *Phœbi ſoror.*] Diana: utriuſque pater Jupiter, mater Latona. De utroque, Ecl. 3. 67. De *Phœbi* nomine, Ibid. 62. Et hoc ſuſpicatur Æneas, quia Diana venationi ſylviſque præſidet.

334. *Sis felix.*] Dicitur *felix*, & qui habet felicitatem, & qui facit eſſe felicem, inquit Servius. Sic E. 5. 65. *Sis bonus o, felixque tuis.*

341. *Suras* &c.] *Sura* pars eſt tibiæ maxime carnoſa & mollis. *Cothurnus*, eſt calceamenti genus, non multum diſſimile ocreæ; tam theatro, quam venationi accommodum. Ecl. 7. 32.

342. *Punica.* &c.] Quaſi *Phœnica*, ſeu *Phœnicia*, unde Dido & Carthaginenſes profecti. *Tyrios.*] Non cives, ſed colonos, Carthaginis conditores. *Agenoris.*] Id eſt, *Agenoridum*: ab Agenore, qui in ea regnavit regione, quæ Phœnicia deinde appellata eſt, fuitque inter Didonis avos, ut videbimus in argumento lib. 4. De *Libycis finibus*, v. 162. De *Tyria* urbe, v. 16.

Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens: longa est injuria, longæ
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sichæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore:
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor: ille Sichæum,
Impius ante aras, atque auri cœcus amore,
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ: factumque diu celavit; & ægram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis, ora modis attollens pallida miris.
Crudeles aras trajectaque pectora ferro
Nudavit, cœcumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriaque excedere suadet:

INTERPRETATIO.

Dido tenet hoc *regnum, quæ exiit* ex *urbe Tyro, fugiens fratrem: longa est* ea *injuria, longi circuitus; sed perstringam summa rerum capita. Huic maritus erat Sichæus, inter Phœnices agris ditissimus, & magno amore dilectus ab infelici* Didone: *huic* Sichæo *pater* eam *dederat* adhuc *virginem, & primis auspiciis conjunxerat: sed frater* Didonis *Pygmalion tenebat regnum Tyri, crimine crudelior præ cæteris omnibus. Hos inter medios odium ortum est. Ille sacrilegus, & obcæcatus cupidine divitiarum, clam occidit ipsum gladio ante altaria improvidum, non curans amores sororis: & diu abscondit scelus, & plurima malitiose simulans, inutili spe fefellit mœstam conjugem. At umbra ipsa mariti insepulti apparuit ei in somno, mirum in modum erigens caput pallidum: revelavit fatalia altaria, & pectus gladio confossum, & declaravit omne crimen ignotum familiæ. Deinde suadet*, ut *celeret fugam, & exeat e patria:*

NOTÆ.

347. *Conjux Sichæus.*] Idem, & avunculus Didonis fuit, & Herculis sacerdos, & nomine Acerbas: ex Justino. *Sichæus*, hic primam producit; alibi corripit, v. 724. *Abolere Sichæum.*

349. *Pater.*] Belus rex Tyri, v. 733.

350. *Primis ominibus.*] Primis nuptiis. Cicero de divin. l. 1. 104. *L. Flaccum ego audivi cum diceret, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more veterum solebat.*

352. *Quos inter* &c.] Adjungit hæc Servius verbis proxime præcedentibus: *Immanior ante omnes eos, inter quos furor medius venit*, id est, *inter omnes qui unquam odio & furore incensi sunt.* Alii distinguunt melius, & ad Pygmalionem ac Sichæum referunt, *quos inter ortum est odium*; si non mutuum, saltem Pygmalionis in Sichæum; quod sufficit ut *medium* dici possit. De *Pygmalione*, in argumento libri 4.

353. *Ante aras.*] Herculis, cujus erat sacerdos Sichæus, & hæc erat prima post regem dignitas, ex Justino l. 18.

354. *Securus amorum.*] Negligens, contemnens, nihil sibi ab iis timens. Sic loquitur Juno de Ænea, Æ. 7. 304. *Securi pelagi atque mei.*

357. *Inhumati.*] Centum annos errabant inhumatorum umbræ: ut est Æ. 6 329. Crudelitati igitur addiderat impietatem Pygmalion, qui cæsum Sichæum insepultum abjecerat.

Auxiliumque viæ, veteres tellure recludit
Theſauros, ignotum argenti pondus & auri.
His commota, fugam Dido ſociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat: naves quæ forte paratæ
Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
Pygmalionis opes pelago: dux fœmina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Mœnia, ſurgentemque novæ Carthaginis arcem:
Mercatique ſolum, facti de nomine Byrſam,
Taurino quantum poſſent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus aut veniſtis ab oris?
Quove tenetis iter? Quærenti, talibus ille,
Suſpirans, imoque trahens a pectore vocem:
O Dea, ſi prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales noſtrorum audire laborum:
Ante diem clauſo componet Veſper Olympo.

INTERPRETATIO.

& ad ſubſidium itineris, aperit antiquos theſauros in terra incognitum pondus auri & argenti. His rebus *concitata Dido inſtruit fugam & ſocios. Concurrunt, quibus erat aut odium crudele tyranni, aut gravis metus: invadunt naves, quæ caſu juſt uctæ* erant, eaſque *onerant auro: vehuntur mari divitiæ avari Pygmalionis: mulier auctor* eſt *facti. Pervenerunt* ad ea *loca, ubi mox videbis magnos muros, & arcem novæ Carthaginis ſe attollentem: & emerunt agrum*, dictum *Byrſam, nomine ab* ipſa *fraude* deducto; tanti ſpatii, *quantum poſſent includere pelle tauri. Vos vero, quinam* eſtis *denique, aut quanam e regione profecti eſtis? aut quem in locum habetis iter? Æneas* huic *talibus* verbis *interroganti* reſpondit *ſuſpirans, & educens vocem* ex *in imo pectore*: O *Dea, ſi revolvens a prima cauſa, progrediar; & tibi otium eſt audire hiſtoriam noſtrarum calamitatum: prius Heſperus clauſo cælo ſepeliet diem.*

NOTÆ.

363. *Ignotum argenti.*] Juſtinus l. 18. 4. *Sichæus aurum metu regis, non tectis ſed terræ crediderat; quam rem etſi homines ignorabant, fama tamen loquebatur.* Idque Pygmalionis cupiditatem ad ſcelus incenderat.

366. *Paratæ.*] Vel ad frumenta aliunde convehenda, ut ait Servius. Vel ut ipſam Didonem ad Pygmalionem tranſportarent: *Finxit enim ſe*, inquit Juſtinus, *ad regem migrare velle; ſed miniſtros migrationis a rege miſſos navibus impoſuit* &c.

368. *Pygmalionis opes.*] Vel quas jam ut ſuas Pygmalion animo conceperat. Vel quia reipſa, cum opibus conjugis, opes quoque Pygmalionis rapuit Dido.

370 *Arcem: mercatique* &c.] Bene arcem: *Byrſa* enim, teſte Strabone l. 17. Carthaginis arx eſt; urbs tota Carthago. Et ſic factum narratur. Dido in Libyam appulſa, cum ab Iarba Getulorum rege pelleretur, emit ab eo tantum terræ, quantum amplecti bovis corium poſſet. Quod ubi obtinuit, corio tenuiſſimas in partes conciſo, ſtadia occupavit duo ac viginti. Βύρσα autem Græca & Punica lingua *corium* eſt. Explicat Donatus de pecunia e bubulo corio, quæ primis temporibus in uſu fuit, qua Dido mercata ſit urbis ſolum.

377. *Annales.*] Bene; quia totis decem annis Trojæ obſidio, ſeptem annis Æneæ navigatio duraverat.

378 *Diem clauſo* &c.] Duplex hic metaphora. I eſt, a morte ac tumulo: *componere* enim, eſt *ſepelire*; & *diem clauſo Olympo componere*, eſt, *diem in cælo quaſi in tumulo ſepelire ac condere.* Dies enim ut naſci dicitur, ſic mori: Statius, Sylv. l. 4. 6. 3. *Jam moriente die.* Horatius Sat. l. 1. 9. 28. *Omnes compo-*

Nos Troja antiqua (si vestras forte per aures
Trojæ nomen iit) diversa per æquora vectos,
Forte sua Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum : fama super æthera notus.
Italiam quæro patriam, & genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre dea monstrante viam, data fata sequutus :
Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro;
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus, medio sic interfata dolore est :
Quisquis es, haud (credo) invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te Reginæ ad limina perfer.

INTERPRETATIO.

Tempestas, casu solito, projecit ad litus Africæ nos, pulsos per varia maria e Troja vetere (si fortasse nomen Trojæ venit ad aures vestras.) Sum pius Æneas, fama super cælum cognitus qui fero mecum navibus Penates ereptos e potestate *hostium. Quæro Italiam patriam, &* *originem* familiæ meæ, quæ est *a supremo Jove. Conscendi mare Phrygium viginti navibus, genitrice Dea iter ostendente, obsecutus fatis* mihi *præscriptis. Vix septem naves supersunt concussæ fluctibus & Euro.* Ego *ipse incognitus, egenus, erro per solitudines Africæ, ejectus ex Asia & Europa. Nec Venus sustinuit eum longius queri, medio in dolore sic interlocuta est: Quicumque es, opinor, non odiosus superis ducis spiritum vitalem, si quidem appulisti urbi Tyriæ. Perge tantummodo, & hinc confer te ad palatium Reginæ.*

NOTÆ.

fui, felices ; nunc ego resto. Virgil. Ecl. 9. 52. *Longos cantando puerum memini me condere Soles* II. est, quod cœlum claudi nocte, & aperiri die dicatur : unde G. 3. 261. *Porta tonat cæli.* De *Vespere*, stella Veneris, quæ mane Solem præit, sero subsequitur, fuse Ecl. 6. 86. De *Olympo*, qui mons est Thessaliæ, & hic pro cœlo sumitur. Ecl. 5. 56.

381. *Forte sua.*] *Casu suo, quo solet* : & nomen est a nominativo *fors* De *Troja* v. 5. De *Libya*. v. 162. De *Penatibus*, Diis domesticis, Æ. 2. 717. De *Italia*. v 6.

383. *Fama super æthera notus.*] Qui hic Æneam accusant vanæ ostentationis, eos vocat Scaliger *putidos grammaticos* ; cui adhæreant, quotquot Græcos mores, quam bonum sensum pluris faciunt. Secutus enim est Virgilius Homerum Odys 9. 20. ubi ait Ulysses ad Alcinoüm : *Καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει*, *& mea gloria cælum attigit.*

384. *Patriam & genus*] Dardanus enim, Jovis filius, auctor alter Trojanæ gentis, Italus fuit : infra, v. 239.

385. *Phrygium.*] Alluens Phrygiam minorem. Duplex enim est ejus nominis in Asia minore regio : altera *major*, quæ tota mediterranea est ; altera minor, quæ maritima est, ad Propontidem, Hellespontum & Ægeum mare, contra insulam Lesbon. Hæc minor etiam *Troas* dicta est, quæ pars ejus fuit præcipua.

387. *Euroque*] Vento orientali, quo naves ejus, partim ad latus Syrtis minoris, partim ad litus Africæ dejectæ sunt, v. 114.

388. *Ignotus.*] Licet enim Æneæ nomen *fama super æthera notum sit* ; ipse tamen Afris nondum sub eo nomine innotuit.

389. *Europa atque Asia.*] Troja enim est in Asia, unde profectus est ; Italia in Europa, unde rejectus in Africam.

390. *Medio dolore.*] In medio dolore ; vel Æneæ, vel suo.

Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, & in tutum versis Aquilonibus actam:
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos lætantes agmine cycnos,
Ætherea quos lapsa plaga Jovis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantusque dedere:
Haud aliter puppesque tuæ, pubesque tuorum,
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, & qua te ducit via dirige gressum.
Dixit: & avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere: pedes vestis defluxit ad imos,

INTERPRETATIO.

Tibi enim annuntio socios rediisse, & naves reductas esse, *& provectas in securum* locum *Aquilonibus mutatis: nisi mendaces parentes* mei *frustra* me *docuerunt* artem *auspiciorum. Aspice duodecim cycnos turmatim exultantes, quos avis Jovis labens e cœli partibus agitabat vacuo* in *aëre: jam videntur longa serie, vel eligere* sedes *in terra, vel jam electas considerare propius. Quemadmodum illi redeuntes ludunt alis strepitantibus, & turmatim circumiere aërem, & emisere cantus: non alio modo, & naves tuæ, & flos tuorum, vel portum occupat, vel inflatis velis intrat ostia* portus. *Perge tantummodo, & dirige passus qua via te ducit. Sic locuta est, & recedens resplenduit pulchra cervice, & capilli ambrosia* delibuti *exhalaverunt e capite divinum odorem, vestis decidit ad pedes infimos,*

NOTÆ.

395. *Versis Aquilonibus.*] Ut enim Aquilo a septentrione ad meridiem Æneæ naves propulerat in Africam, v. 106. Ita, ut e minori Syrte ad litus Carthagini vicinum emergerent, opus fuit ut Aquilo in fugam *versus* retro cederet, prævaleretque Notus a meridie.

396. *Ni frustra* &c.] Ne divinitas futuri prædictione palam fiat, fingit se a parentibus imbutam augurandi arte.

397. *Cycnos.*] Apposite, tum quia dicuntur a Cicer. Tuscul. 1. 73. dicati Apollini, ab eoque habere divinationem: tum quia nautis præcipue præbent auguria, ut probat ex antiquo versu Servius.

398. *Jovis ales.*] Quæ ministra fulminis dicitur, quia tempestatis tempore super altissimas nubes sese volatu erigit.

406. *Avertens.*] Supple, *se*: ut supra, v. 108. *Tum prora avertit.*

406. *Rosea cervice.*] Vel ad colli colorem refero, unde Venus dicitur ab Anacreonte, 53. 22. *ῥοδόχρους rosicolor*: vel si cervix, quæ pars est colli posterior, ob diffusas vento comas videri non poterat (nam, *dederatque comas diffundere ventis*, v. 323.) roseam interpretor, *pulchram*: qua de re dicemus infra, v. 595. Et hoc primum affert Divinitatis indicium, *fulgorem roseæ cervicis*, haud absimilem lucidis illis diadematis, quibus Divorum capita Christiani circumcingimus.

407. *Ambrosiæque comæ.*] Secundum Divinitatis indicium, *suavitas odoris*. Sic Ovid. Fast. 5. 375. *Omnia finierat, tenues secessit in auras. Mansit odor, posses scire fuisse Deam.* More autem Homerico *ambrosiæ comæ*, vel sunt *immortales* ab α privativo, & *βροτὸς mortalis*; vel potius, *respersæ succo ambrosiæ*, qui cibus est Deorum, & plerumque pro potu, sive nectare sumitur. De utroque Ecl. 5. 71.

408. *Pedes vestis &c.*] Tertia Divinitatis nota, *promissa vestis ad pedes*. Idque Dearum omnium proprium fuisse, præterquam Virtutis, docet Lactantius in Statium

Et vera inceſſu patuit Dea. Ille, ubi matrem
Agnovit, tali fugientem eſt voce ſequutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falſis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur? ac veras audire & reddere voces?
Talibus incuſat, greſſumque ad mœnia tendit.
At Venus obſcuro gradientes aëre ſepſit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu:
Cernere ne quis eos, neu quis contingere poſſet;
Molirive moram, aut veniendi poſcere cauſas.
Ipſa Paphum ſublimis abit, ſedeſque reviſit
Læta ſuas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, ſertiſque recentibus halant.
  Corripuere viam interea, qua ſemita monſtrat.
Jamque aſcendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adverſaſque aſpectat deſuper arces.

INTERPRETATIO.

& greſſu apparuit vera Dea. Æneas, ſtatim atque agnovit genitricem ſuam, *proſecutus eſt abeuntem talibus verbis: Cur tu etiam, o dura, decipis tam ſæpe filium tuum variis figuris? quare non permittitur applicare dexteram* meam *dexteræ tuæ, atque audire & reddere vera verba? Sic queritur* de ea, *& dirigit paſſus ad urbem. Sed Venus cinxit euntes tenebroſo aëre, & circumdedit multo tegmine nubis*, utpote *Dea: ne quis poſſet eos videre, neve quis tangere, aut petere rationem cur veniſſent. Ipſa* ſe *attollens abit* Paphum, *& redit gaudens in regionem ſuam: ubi templum & centum altaria fervent* in *ejus* honorem *thure Arabico, & redolent flores novos. Interim ingreſſi ſunt viam, qua callis oſtendit; & jam conſcendebant collem, qui valde impendet urbi, & deſuper aſpicit turres oppoſitas.*

NOTÆ.

l. 10. v. 639. Proprium item Baccho attribuit Propertius, l. 3. 15. 32. Tibullus quoque ac Statius.

409. *Inceſſu patuit Dea.*] Quartum & maximum Divinitatis argumentum, *incedendi modus.* Quem ſic ab humano diſtinguit Heliodorus Æthiop. l. 3. ut divinus, non dimotione pedum & tranſpoſitione, ſed continuo impetu & quaſi lapſu quodam fiat: unde perhibet ſtatuas Deorum apud Ægyptios, conjunctis & quaſi unitis pedibus inſiſtere: citatque teſtem Homerum. Et vero apud Theocritum, Idyl. 17. 25. Dii vocantur ἄποδες, *uſu pedum carentes*: & apud Callimachum, Hymno 5. 3. Pallas θεὸς ἔντυκος ἕρπει, *Dea parata ſerpit.* Addit & aliud indicium Divinitatis Heliodorus, quod Dii recto obtutu, neque clauſis unquam palpebris intueantur. Statius tamen greſſum Diis non fluentem, ſed humano majorem & nimium tribuit l. 10. 340. *Tamen aſpera produnt ora Deam, nimiuſque gradus.*

413. *Veras.*] Nec enim *vera* dixerat Æneæ Venus, quæ ſe *venatricem* dixerat; nec *vera* Æneas Veneri, quam *virginem* appellaverat.

417. *Cernere ne quis* &c.] Dubitabat enim quo in eos animo Dido futura eſſet, Junonis cultui addicta.

419. *Paphum.*] Urbem in Cypro, notiſſima mediterranei maris inſula, Veneri dicatam.

420. *Centumque Sabæo* &c.] Tacitus l. 2. de ſacris Paphiæ Veneris. *Hoſtiæ, ut quiſque voviſſet, mares deliguntur. Certiſſima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum, precibus & igne puro altaria adolentur.* Unde hic cum de aris fiat mentio, nulla fit de victimis. *Sabæum thus*, petitum

Miratur molem Æneas, magalia quondam :
Miratur portas, ſtrepitumque, & ſtrata viarum.
Inſtant ardentes Tyrii, pars ducere muros,
Molirique arcem, & manibus ſubvolvere ſaxa;
Pars optare locum tecto, & concludere ſulco.
Jura magiſtratuſque legunt, ſanctumque ſenatum.
Hic portus alii effodiunt : hic alta theatris
Fundamenta locant alii : immaneſque columnas
Rupibus excidunt, ſcenis decora alta futuris.
Qualis apes æſtate nova per florea rura
Exercet ſub Sole labor, quum gentis adultos
Educunt fœtus, aut quum liquentia mella
Stipant, & dulci diſtendunt nectare cellas :
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præſepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati quorum jam mœnia ſurgunt,
Æneas ait, & faſtigia ſuſpicit urbis.
Infert ſe ſeptus nebula, mirabile dictu,
Per medios, miſcetque viris : neque cernitur ulli.

INTERPRETATIO.

ÆNeas admiratur magnitudinem urbis, ubi erant *olim caſæ, admiratur portas, & tumultum, & pavimenta viarum. Feſtinant ardentes Tyrii : pars extendit muros, & erigit arcem, & manibus rotat lapides : pars eligit locum* ad *tectum, & cingit foſſa : eligunt jura, & magiſtratus & ſacrum conſilium. Illic alii excavant portus, illic alii ponunt profunda fundamenta theatri, & ſecant e rupibus ingentes columnas*, quæ ſint *alta ornamenta futurarum ſcenarum.* Talis eſt eorum labor, *qualis labor occupat apes ad Solem, æſtate incipiente, per agros floridos : quando emittunt grandiorem ſobolem generis, aut cum denſant mella liquidiora, & implent alvearia ſuavi nectare, aut excipiunt onera venientum* e paſtu, *aut collecta turma expellunt a ſtabulis* ſuis *fucos, pigra animalia. Fervent* omnes *in opere, & mella odorata olent thymum.* O *felices, quorum muri jam eriguntur, inquit Æneas, & ſpectat altitudinem urbis. Immittit ſe in medios* cives *clauſus nube*, quod *admirabile* eſt *dictu : & miſcet ſe viris, nec videtur a quoquam.*

NOTÆ.

e Sabæis Arabiæ felicis populis : de quibus G. 1. 57.

425. *Magalia.* [Seu *mapalia*, ruſticorum Afrorum caſæ, de quibus G. 3. 340.

429. *Optare.*] Non *aptare*, ut quidam legunt. *Optare* enim eſt *eligere* : Æ. 3. 109. *Optavitque locum regno.*

430. *Jura.*] Alii pro *legibus* ; alii pro *judiciis* ; alii melius pro *locis ipſis* accipiunt, ubi jus dicendum erat. Sic enim accipimus, quoties dicimus *in jus rapere, in jus ambulare.*

433. *Scenis.*] Pars theatri adverſa ſpectantibus, quæ columnis pictiſque velis ornabatur & inumbrabatur, *ſcena* eſt, a σκιὰ *umbra*, G. 1. 382. & 2. 24

436. *Educunt fœtus.*] Paulo aliter G. 4. 163. hunc verſum explicuimus, nempe de *educatione* prolis ; hic malumus intelligere de *eductione* examinum ad novas ſedes quærendas : hunc enim utrumque ſenſum ferre poteſt.

437. *Nectare.*] Potu Deorum, de quo Ecl. 5. 71. Hic pro *melle* ſumitur.

439. *Fucos.*] *Gueſpes*, apum quaſi ſervitia ſunt : de iis, deque hac deſcriptione diſtinctius, G. 4. 168.

444. *Cernitur ulli.*] Ab ullo : ſic ſupra, v. 330.

Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbra;
Quo primum jactati undis & turbine Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per sæcula gentem.
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum & numine Divæ:
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit: hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, & afflictis melius confidere rebus.

INTERPRETATIO.

Erat in media urbe sylva sacra, *gratissima* propter *umbram* : *quo loco Pœni, agitati fluctibus & ventis, primum fodiendo repererunt signum, quod regina Juno eis ostenderat*; nempe *caput bellicosi equi* : *Ita quippe* ostenderat, *populum* illum *futurum esse nobilem bello*, & *abundantem frugibus*. Hoc loco *Tyria Dido ædificabat Junoni magnum templum, plenum muneribus, & præsentia Deæ: cui limen æreum impositum erat gradibus, & trabes compactæ ære, & cardo stridebat in portis æreis*. *In hac* sacra *sylva nova res occurrens primo minuit metum: hic Æneas primo ausus est sibi promittere salutem, & melius sperare de rebus male affectis.*

NOTÆ.

v. 330. *Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum.*

448. *Caput acris equi.*] Justinus l. 18. 5. *In primis fundamentis caput bubulum inventum est: quod auspicium quidem fructuosæ terræ; sed laboriosæ perpetuoque servæ urbis fuit: propter quod in alium locum urbs translata. Ubi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.*

449. *Facilem victu.*] Explicat Pierius, *quæ facile vinci posset*; ita ut *victu*, supinum a *vinco*, passive significet: sed malum hoc omen, bonum autem hic quæritur. Explicat Germanus Valens, quæ *facile vincere posset*; ita ut *victu*, supinum a *vinco*, active significet; certe est apud Virgil. Æ. 3, 621. *Nec visu facilis*; & active reperitur apud Plautum *uvæ celeres provenant*. Explicant alii communiter, *quæ sit fertilis frugibus, & commoda ad victum*; ita ut *victu*, sit supinum a *vivo*: iique allusum putant ad primum ostentum bubuli capitis: ut enim equus bello, ita bos agriculturæ aptus est. Quidni vero etiam dicamus, absque allusione, utrumque equo significari; qui & bello ubique, & agriculturæ etiam quibusdam in locis adhibetur?

450. *Sidonia.*] *Tyria*: Nam *Sidon*, urbs Phœniciæ, in Syria, portus in ora mediterranei maris, nunc *Sayde*: hic pro *Tyro* sumitur; quia utraque vicina, & a Phœnicibus condita, & eidem regi subdita.

451. *Numine.*] Vel statuam intelligit, e pretioso quodam metallo; vel ipsam Junonis præsentiam ac tutelam.

452. *Limina.*] *Portæ* ac *januæ* partes omnes hic distinguemus. *Porta* proprie de urbibus dicitur: quia cum circuitus urbis aratro primum designabatur, qua parte relinquendus erat in urbem aditus, attollebatur aratrum ac *portabatur*, ne sulcum imprimeret. At privatarum domorum ingressus, cum apertus est, dicitur *Janua*, vel ab *eundo*, vel a *Jano*; cum clausus est, dicitur *Ostium*, ab *obstando*. Jam ea quibus prohibetur ingressus, si *foras* aperiuntur, dicuntur *fores*: si duas in partes ab utroque latere panduntur, *Bifores*: si ab uno tantum latere, sed in se *volvuntur* ac replicantur, vocantur *Valvæ*, quasi *volvæ*. Id autem, quo vertuntur fores, est *Cardo*: quia est earum, vel quasi *cor*, ut volunt Servius & Isidorus; vel quasi hamus ex

Namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens : dum quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur : videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam fama totum vulgata per orbem ;
Atridas, Priamumque, & sævum ambobus Achillem.
Constitit, & lacrymans : Quis jam locus, inquit, Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus : sunt hic etiam sua præmia laudi,
Sunt lacrymæ rerum, & mentem mortalia tangunt :
Solve metus : feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait : atque animum pictura pascit inani
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat uti bellantes Pergama circum

INTERPRETATIO.

Nam dum circumspicis singula magno in templo, expectans Reginam: dum admiratur quæ sit felicitas illius *urbis, & manus opificum invicem* concordes *, & difficultatem operum : cernit prælia Trojana per ordinem , & bellum jam fama cognitum per omnes terras: & Atrei filios, & Priamum, & crudelem utrisque Achillem. Substitit, & flens : Quis jam locus est, ait, o Achate! quæ plaga in terris non plena nostrorum casuum ? Ecce Priamus : hic quoque datur virtuti sua merces, est commiseratio calamitatum, & casus hominum movent corda. Depone timorem, hæc fama afferet tibi salutem. Sic locutus est, & oblectat mentem vanis picturis, multum gemens, & irrigat faciem copiose fletu. Nam cernebat, quemadmodum pugnantes circa Trojam. . . . . .*

NOTÆ.

quo suspenduntur, est autem *hamus* Græcis κρίκος. Denique *Limen*, est transversum in janua lignum, inferius vel superius; vel a *limes*, quia illic terminatur domus; vel a *limus*, id est, *obliquus* & *transversus*. Hæc tamen omnia promiscue vulgo usurpantur.

457. *Sub ingenti* &c.] Verisimile est picturas illas Trojani belli, non in templo fuisse, sed circa templum in porticu, sub qua Æneas reginam opperiens deambulabat: unde ait poeta, *sub templo*, *in luco*; id est, prope templum, non in ipso templo.

458. *Reginam opperiens*.] Fortasse interea eundum audierat ab aliquo e civibus, aut ex apparatu persenserat Reginam in templum esse venturam : non enim in templum, sed *Regina ad limina* Venus cum miserat, v. 393.

459. *Inter se.*] Vel miratur & comparat artificum manus atque opera *inter se*; vel miratur manus, *inter se*, id est, *certatim* & *mutuo* sibi opem præstantes.

462. *Sævum ambobus Achillem.*] Tres tamen sunt; *Atridæ* duo, Menelaüs & Agamemnon, Atrei regis Mycenarum filii; & *Priamus*, Trojæ rex. Tum *Achilles* Menelao sævus non fuit : sed Agamemnoni tantum, cum recessit ab ejus exercitu propter ereptam sibi Briseïda; & Priamo, cujus filium Hectorem occidit, & indigne habuit. Quomodo igitur *ambobus* ? An geminos Atridas pro uno posuit, quia unius patris erant filii? An *ambobus* posuit, pro *utrisque* ? An geminos exercitus significavit, Atridarum & Priami ? An potius legemus cum Seneca Epist. 104. *Atriden*, non *Atridas*, ut ad unum Agamemnona referatur ? Hunc sane malim audire quam Donatum, qui *sævum* interpretatur, *sæviorem*, Agamemnone scilicet ac Menelao.

466. *Lacrymæ rerum.*] Propter res adversas, calamitates: ut v. 182. *Fessi rerum.*

470. *Pergama*] *Pergamus*, *ma* : arx fuit Trojana, in editissimo urbis loco sita : unde alta omnia ædificia deinde *Pergama* appellata sunt. Cave ne arcem illam confundas cum urbe *Pergamo*, quæ in eadem

Hac fugerent Graii, premeret Trojana juventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrymans: primo quæ prodita somno
Tydides multa vastabat cæde cruentus;
Ardentesque avertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Trojæ, Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troïlus armis,
Infelix puer atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, & versa pulvis inscribitur hasta.

INTERPRETATIO.

Græci hac fugerent, & Trojana juventus persequeretur eos; hac Trojani fugerent, & Achilles crista insignis immineret e curru. Non longe hinc agnoscit plorans papiliones Rhesi e candidis velis: quos proditos primo nocte filius Tydei populabatur multa strage sanguinolentus; & abducit acres equos in castra Græcorum, *antequam carpsissent pabula Trojæ, & potassent* aquam *Xanthi. Parte alia Troïlus miser adolescens, &* quanquam *inæqualis* ausus *pugnare in Achillem, trahitur* ab *equis, & pendet resupinus e curru vacuo, retinens tamen habenas: huic & cervix & capilli raptantur per humum, & pulvis sulcatur hasta inversa.*

NOTÆ.

Phrygia minore postea condita est ad Caïcum fluvium, fuitque *Attalicorum* regum sedes, & Galeni patria, & celebris usu chartæ Pergamenæ, *du parchemin.*

471. *Hac fugerent Graii* &c.] Describit mutuas Græcorum, Trojanorumque fugas. *Graii.*] Regionem quidem Virgilius *Græciam* vocat, populos semper *Graïos*, nunquam *Græcos.* De eo nomine, G. 2 16.

472. *Hac Phryges, instaret* &c.] *Phryges*, Trojani, qui Phrygiæ minoris partem incolebant: supra, v. 385. *E curru* pugnabant sæpe veteres, in quo miles & auriga ferebantur. Cristas vero galeis ad terrorem addebant; vel e setis equinis, vel e versicoloribus plumis; vel e formidabili aliqua specie, leonis, Chimæræ &c.

473. *Rhesi.*] Rhesus Thraciæ rex, Martis, vel Strymonis filius; cum Trojanis veniret in auxilium; adduceretque secum equos, quorum erat fatum, ut, si semel Xanthi aquam bibissent, Troja foret invicta: clausis jam portis, coactus est in litore tentoria ponere. Sed proditus a Dolone Trojano speculatore, qui in Græcorum speculatores Diomedem & Ulyssem inciderat: a Diomede interfectus est, & equi fatales abducti. Iliad. 10. 435. *Primo somno.*] *Somnus* pro *nocte*, ut G. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas. Tydides.*] Diomedes Tydei filius, de quo, v. 101. *Xanthum.*] Dîis ita dictum, hominibus vero *Scamandrum*, inquit Homerus; quia nomen illud isto antiquius: fluvium Troadis, ex Ida monte profluentem, unde se in Hellespontum exonerat.

478. *Troilus.*] De ejus ætate variæ sunt sententiæ. Virgilius hunc *puerum*, Horatius *impuberem* facit: alii, ut Hyginus & Tzetzes, jam grandiorem, & unum e maximis Priami natis. Variæ quoque de ejus morte opiniones: Theocritus & Lycophron eum volunt, ob spretum Achillis amorem, in templo Apollinis, ab Achille fuisse occisum: alii, in ipso certamine: alii per vim; alii ex insidiis.

479. *Impar congressus Achilli.*] Vel *impar Achilli*; vel ut mavult Servius, *congressus Achilli*, id est, cum Achille: ut Catullus dixit in carmine nupt. v. 64. *Nolī pugnare duobus.*

482. *Versa pulvis inscribitur hasta.*] Non hasta Troili, quam adhuc manu retineret; nam *amissis armis*, id est, *dilapsis* ferebatur; & sola lora manu implicata retinebat. Igitur hasta Achillis, quæ per Troili pec-

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant:
Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis.
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque principibus permistum agnovit Achivis,
Eoasque acies, & nigri Memnonis arma.

INTERPRETATIO.

Interea Trojanæ sparsis capillis ibant ad templum Palladis non ipsis amicæ, & portabant ei pallam: mœstæ more *supplicantium, & percutientes pectus palmis. Dea infensa tenebat oculos defixos in terram. Achilles traxerat Hectorem ter circa muros Trojanos, & vendebat auro cadaver exanimum. Tunc autem emittit ex intimo pectore magnum gemitum, ut vidit spolia, & currus, & ipsum cadaver amici, & Priamum tendentem manus non armatas. Animadvertit etiam se mistum principibus Græcis, & exercitus orientales, & arma nigri Memnonis.*

NOTÆ.

rus adacta, & cum eo resupino *inversa*, ferro pulverem sulcabat.

483. *Non æquæ Palladis.*] Infestæ, propter judicium Paridis, de quo, v. 31. De *Pallade* v. 43. Ibant autem ad templum Trojanæ mulieres, duce Hecuba, Heleni & Hectoris admonitu, cum gravem a Diomede accepissent cladem; ut ipsam Diomedi faventem, & pepli dono, & sacrificiis placarent. Iliad. 6. 302.

484. *Crinibus Iliades* &c.] Alludit ad morem Romanarum mulierum, quæ in luctu, aperto capite, & solutis passisque crinibus incedebant; cum contra Græcæ tonderent comas: quod docet Plutarchus in Romanis quæst. *Peplum.*] Vel *peplus*, offerebatur Deabus, non in luctu tantum; sed etiam solemnibus quibusdam diebus, muneris loco: *Palladi* præsertim; *Junoni*, ex Pausania l. 2. & Statio Theb. 10. 56. Imo & *Veneri*, ex Claudiano de nuptiis Honor. v. 123. Eo induebantur simulacra; sic enim Stat. Theb. 10. 65. *Hoc tunc Argolicæ sanctum velamine matres induerant ebur.* Eo etiam simulacrorum stratum ornabatur, ut patet ex Polluce, & Homero, Iliad. 6. 303. ubi peplum ab Hecuba oblatum est Palladi ἐπὶ γούνασιν *ad genua*. *Peplum* autem fuit palla, sive pallium muliebre, subtili arte contextum, ad pedes effusum, sine manicis; coloris, aliquando purpurei, aliquando candidi; aurea fimbria clavisque aureis, & variis Deorum heroumque figuris ornatum.

486. *Aversa.*] Ad animum refert, qui infensus erat; non ad simulacrum, quod se retro vertere non poterat.

487. *Ter circum* &c.] Achilles, ob dolorem amissi Patrocli, quem Hector occiderat; ipsum Hectora a se occisum, currui alligavit, & circa muros Trojæ ter raptavit: Iliad. ult. 15. Hectoris cadaver, infinitis muneribus, redemit Priamus pater: Ibid. v. 477.

492. *Permistum Achivis.*] Pugnam notat, in qua hostibus immistus Æneas pingebatur. *Achivis.*] Græcis. *Græcia* enim proprie dicta, sive *Hellas*, *Achaia* quoque appellata est, ab *Achæo* quodam, vel Jovis filio, vel Zuthi, qui in ea regione regnavit: cujus populi *Achæi* & *Achivi* sunt dicti. Est & alia minor *Achaia*, Peloponnesi pars, de qua non hic agitur.

493. *Eoasque acies, &* &c.] *Memnon* Auroram matrem, Tithonum patrem habuit, Laomedontis Trojani regis fratrem. Quare Trojanorum in auxilium venisse dicitur, cum ingentibus Indorum & Æthiopum copiis; & ab Achille occisus, e rogo suo aves produxisse; quæ duas in partes

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur;
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno:
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Incessit, magna juvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotæ ripis aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros; quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes.
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.

INTERPRETATIO.

Penthesilea furens ducit turmas Amazonum instructas *scutis lunatis, & ardet inter media millia, nectens cingulum aureum sub nudato ubere*, utpote *bellatrix, & audet puella certare* cum *viris. Dum ista mirabilia conspiciuntur ab Ænea Trojano; dum stupet, & stat defixus in solo aspectu: Regina Dido specie clarissima venit in templum, magna juvenum turba ambiente. Talis Diana in ripis Eurotæ, vel per culmina Cynthi, miscet choreas; quam secutæ mille Oreades hinc atque inde congregantur: Diana gestat humero pharetram, & incedens extat supra cæteras Nymphas. Lætitia tacite mulcet animum Latonæ. Talis erat Dido, talem se attollebat læta inter medios, urgens opus, & regna futura.*

NOTÆ.

divisæ, rostris atque unguibus, ad parentandum auctori suo, decertaverint. Item ejus statua in Ægypto Solis orientis icta radiis, emisisse sonum memoratur. *Eoas.*] Orientales, ab ἠὼς, *Aurora*.

494. *Amazonidum.*] Id est, *Amazonum*: ut *Scipiadas*; id est, *Scipiones*, inquit Servius. Hæ porro dexteram sibi *mammam* inurebant, ne jaciendis sagittis esset impedimento: quæ quia μαζὸς Græcis dicitur, ab hac voce, & α privativo, vocatæ sunt *Amazones*, quasi, *sine mamma*: hanc inustam deinde nudam exerebant, subnectebantque baltheo: unde hic, *Aurea subnectens* &c. Harum regina *Penthesilea*, Trojanis post mortem Hectoris opem tulit: & juxta aliquos, ab Achille; juxta alios, a Neoptolemo Achillis filio interfecta est. *Peltis.*] Scutis brevissimis, in formam mediæ Lunæ.

502. *Qualis in Eurota* &c.] Explodit hanc Didonis cum Diana comparationem Valerius Probus apud Gellium l. 9. c. 9. atque nihil tam improspere a Virgilio conversum esse ex Homero, apud quem illa reperitur, Odyss. 6. 102. Defendit eam Scaliger Poetic. l. 5. c. 3. atque Virgilianam esse a magistro, Homericam a discipulo. Ego in Valerii sententiam paullo sum propensior; vel ideo, quod ex iis circumstantiis, quas sane multas congerit, nulla est ad rem, nisi multitudo Oreadum quæ Dianam comitantur; cæteræ omnino a Didone diversæ sunt. *Eurotæ.*] Fluvii in Laconia, Spartam alluentis: quæ regio venatu celebris est, ut supra diximus, v. 320. *Cynthi*] Montis in insula Delo, ubi Diana & Apollo nati sunt.

503. *Choros.*] Multitudo saltantium & canentium, est proprie *chorus*.

504. *Oreades.*] Nymphæ montium, ab ὄρος *mons*. Ecl. 2. 46.

506. *Latona*] Filiæ Cœi Titanis, quæ Dianam & Apollinem ex Jove peperit in

Tum foribus Divæ, media teſtudine templi,
Septa armis ſolioque alte ſubnixa, reſedit.
Jura dabat legeſque viris, operumque laborem
Partibus æquabat juſtis, aut ſorte trahebat:
Quum ſubito Æneas concurſu accedere magno
Anthea Sergeſtumque videt, fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo
Diſpulerat, penituſque alias advexerat oras.
Obſtupuit ſimul ipſe, ſimul perculſus Achates:
Lætitiaque metuque avidi conjungere dextras
Ardebant: ſed res animos incognita turbat.
Diſſimulant: & nube cava ſpeculantur amicti,
Quæ fortuna viris, claſſem quo litore linquant,
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
Orantes veniam, & templum clamore petebant.
Poſtquam introgreſſi, & coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido ſic pectore cœpit:
O regina, novam cui condere Juppiter urbem,
Juſtitiaque dedit gentes frænare ſuperbas:

INTERPRETATIO.

Deinde ſedit ad fores Junonis, ſub medio fornice templi, cincta militibus, & alte ſuffulta ſolio. Diſtribuebat jus & leges civibus, & dividebat in æquas partes laborem operum, aut ducebat ſorte. Cum repente Æneas videt accedere cum *ingenti multitudine Antheum, & Sergeſtum, & generoſum Cloanthum, & alios Trojanorum, quos nigra tempeſtas mari disjecerat, & expulerat ad litora omnino diverſa. Obſtupuit continuo ipſe,* & *continuo Achates* quoque *attonitus eſt: gaudioque ac timore incitati cupiebant ſociare dextras* cum iis, *ſed ſucceſſus incertus turbat mentes. Diſſimulant* adhuc, *& obtecti cava nebula conſiderant, quæ ſociorum ſors, quo* in *litore reliquerint naves, cur veniant: veniebant autem electi ſingulis e navibus, poſcentes veniam, & lamentando accedebant ad templum. Poſtquam ingreſſi* ſunt, *& data eſt facultas loquendi præſente* Regina: *ſpectatiſſimus* inter ſocios *Ilioneus ſic incepit ſedata mente:* O *Regina, cui Iupiter permiſit extruere urbem novam, & continere æquitate populos feroces.*

NOTÆ.

inſula Delo Ecl. 3. 67.

509. *Tum foribus Divæ* &c.] Adjungit Servius hæc verba proxime præcedentibus, hoc ſenſu: *Inſtat Regina operi, regnis futuris, tum præſertim ædificandis Junonii templi foribus.* Affert & aliam interpretationem, quam etſi priori poſtponat; ego tamen præpono: nempe, medio in templo locum fuiſſe ſeparatum, ubi ſervabatur ſimulacrum Numinis, & religio adminiſtrabatur; iſque appellatur a Polluce *ſacellum, delubrum*, a Vitruvio *cella*, a cæteris *adytum, penetrale*: atque is, vel velo, vel muro ſeptus erat, & pervius *foribus*; quemadmodum noſtris in templis uſuvenit. Iis porro in *foribus* Dido jus dicebat: & mos ille Romanorum deinceps fuit, in templis jus dicere, ac ſenatum habere. *Media teſtudine.*] Medio in templo, cujus tectum concavum & fornicatum erat, in morem teſtudinis, *tortue.*

514. *Anthea, Sergeſtumque* &c.] De *Antheo*, v. 185. De *Cloantho*, & *Sergeſto*, paſſim lib. 5. nauticis in ludis. De *Teucris*, Trojanis, ſupra, v. 42.

523. *Orantes veniam.*] Orantes ut mitius haberentur: nam *venia* non ſemper *culpam* notat; ſed ſæpe *pacem* & favorem ſignificat: Cicero, Pro Rabir. 5. *Ab Jove pacem & veniam peto.* Pro Fonteio,

Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignes,
Parce pio generi, & propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas.
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt;
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ:
Oenotrii coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine gentem.
Huc cursus fuit:
Quum subito assurgens fluctu nimbosus Orion

INTERPRETATIO.

Nos miseri Trojani, acti ventis per omnia maria, precamur te: arce dira incendia a navibus, ignosce religiosæ genti, & benignius aspice miserias nostras. Nos non venimus, aut vastare gladio domos Africanas, aut abducere ad litora prædas raptas: non inest menti ea violentia, nec tanta ferocitas victis. Est regio, quam *Græci vocant nomine Hesperiam: regio antiqua, potens bello & fertilitate agrorum. Oenotrii populi* ipsam *incoluerunt: nunc rumor* est, *posteros eam regionem appellavisse Italiam, de nomine ducis. Illuc direximus cursum; cum repente oriens e mari procellosus* Orion .....

NOTÆ.*

20. *In bellis gerendis, a Diis immortalibus pacem & veniam petunt.* De *Ilioneo*, v. 124.

526. *Troës.*] *Tros, Troïs; Troius; Trojanus:* nomina a *Troë* rege deducta, Dardani nepote: vide stemma G. 3. 35. De *Libya*, supra, v. 162. & G. 1. 241.

530. *Propius aspice.*] Propitia sis: nam *præsentes* Deos esse, & *propitios*, idem est; ita & principes. Ecl. 1. 42. Contra, *oculos avertere*, est *odisse*: supra, v. 486.

534. *Est locus, Hesperiam* &c.] Supple, *quem*: ut supra, v. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii*, supple, *quam Tyrii* &c. Italia multis nominibus dicta fuit, pro varia temporum ratione. *Hesperia*, quod nomen ipsi cum Hispania commune fuit: vel ab *Hespero*, Atlantis Mauritaniæ regis fratre, qui primo obtinuit Hispaniam, indeque a fratre pulsus in Italiam venit; vel ab *Hespero*, Veneris stella, quæ mane sub Luciferi nomine apparet, sero sub nomine *Hesperi* aut *Vesperus*, atque ita occasum significat; quo factum est, ut Græci ex iis regionibus, quas habent ad occasum, Italiam appellaverint *Hesperiam magnam*; Hispaniam vero, *minorem Hesperiam* Alterum Italiæ nomen fuit *Oenotria*; vel ab *Oenotro* rege Sabinorum; vel ab Œnotro, Lycaonis Arcadiæ regis filio; vel potius ab οἶνος *vinum*, & ἐκτρυγᾶν *exprimere*, tum quod vini ferax regio sit, tum quod in eam coloniæ missæ sint a Noëmo vini repertore, quem haud dubie *Janum* fabulæ appellant. Aliud ejusdem regionis nomen est *Italia*; vel ab Italo rege Siculorum; vel a bobus, qui veteri lingua Græca dicebantur ἰταλοί, & illic fuere magna copia. Alia item nomina tulit, de quibus fuse Kircherus in Latio l. 1. c. 1. 2 3. Quodnam autem sit omnium antiquissimum difficile est conjicere: Virgilius *Italiam* novissimum putat, cum ait, minores *Italiam dixisse.*

535. *Ubere gleba.*] Uber, *mamma* est; gleba; *terra ligata & pinguedine conglobata*, non tenuis, nec soluta in pulverem, sic Homerus Iliad. 9. 141. Argos vocat οὖθαρ ἀρούρης *mammam terræ*. Pro ipsa terræ ubertate hic ponitur, ut G. 2. 185.

539. *Orion.*] De hujus signi cœlestis fabula dicemus Æ. 3. 517. Ex hoc autem versu probat Segresius, Virgilium non nisi Julio mense in Africam esse appulsum. Nam de triplici tantum Orionis ortu hic agitur, de *quotidiano*, de *heliaco*, de *acronyco*: quas voces explicuimus G. 1. 217. & 221. & 229. Constat autem de *quotidiano*

In vada cœca tulit, penitusque procacibus Austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ:
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum & mortalia temnitis arma,
At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major & armis:
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Ætherea, nec adhuc crudelibus occubat umbris:
Non metus; officio nec te certasse priorem
Pœniteat. Sunt & Siculis regionibus urbes,
Armaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,

INTERPRETATIO.

impulit nos *in vada latentia*; *& petulantibus ventis*, ac *mari superante*, *funditus disjecit*, *perque aquas*, *perque rupes inaccessas*: *pauci enatavimus huc ad vestra litora*. *Quodnam* est *hoc genus hominum*, *aut quæ regio tam crudelis tolerat hanc consuetudinem?* *negatur* nobis *arena* pro *hospitio*: *bella movent*, *& impediunt* quominus *maneamus* in *primo litore*. *Si despicitis genus humanum*, *& vindictam hominum*: *at expectate Deos memores justitiæ & injustitiæ*. *Regem habebamus Æneam*; *quo non fuit ullus justior*, *nec pietate*, *nec bello & armis insignior*. *Si fata virum hunc servant*, *si spirat aerem cælestem*, *nec adhuc cecidit* sub *sævas umbras*: *nullus* est *timor* nobis; *neque pœnitebit te prius provocasse eum beneficiis*. *Sunt etiam* nobis *urbes* in *terra Sicula*, *& arma*, *& Acestes illustris e Trojana origine*. *Permittatur* nobis *detrahere* ad *terram naves ventis fractas*,

NOTÆ.

non posse explicari; sic enim Orion quotidie tempestates excitaret: non de *acronyco*, qui hyeme contingit; ergo de ortu *heliaco*, qui nunc in sextum Julii diem cadit, olim tamen in medium Junium: at vis hujus sideris, non ad unum ortus diem, sed ad consequentes etiam dies pertinere putanda est. Firmat opinionem hoc etiam versu libri 4. 52. ubi Anna Didoni suadet, ut Æneam per hyemem detineat: *Dum pelago desævit hyems, & aquosus Orion*: quod omnino intelligendum de ortu ejus *acronyco*, qui mensibus post heliacum circiter quinque contingit.

540. *Procacibus Austris* &c.] Obstinate importunis. Horat. Od. l. 1. 26. 2. *Tradam protervis in mare Creticum portare ventis*, Lucret. l. 6. 110. *Furit petulantibus Euris*. De *Austris* ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

541. *Salo.*] *Sal* & *salum* usurpat Virgilius, pro *mari*, quod Græcis dicitur, ἅλς. Æ. 5. 866. *Sale saxa sonabant.*

547. *Sperate Deos* &c.] Expectate. Æ. 4. 419. *Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, & perferre soror potero.* *Fandi atque nefandi.*] Illius, quod *fas*, & *nefas* est: utrumque enim a *fando* dicitur: quia quod æquum est, digne *fari* possumus; quod iniquum, *fari* non possumus.

550. *Si vescitur aura.*] Si spirat, si halitum ducit ex aëre: ita vulgo sumitur. Apud Statium tamen Theb. 1. 237. *Nec jam amplius æthere nostro vescitur*, significat, *nec jam amplius fruitur luce*: sermo enim est de Œdipo cœco, etiam tum vivo. Et vero apud Lucret. l. 5. 72. *Vesci*, est *uti*: *Quove modo genus humanum variante loquela cœperit inter se vesci.*

553. *Siculis regionibus urbes.*] Ubi regnabat *Acestes*, cujus mater, *Egesta* Trojana; pater, *Crinisus* Siciliæ fluvius: de eo rege, Æ. 5. 57. De *Siciliæ insula*, supra, v. 38. & 200.

556.

Et ſylvis aptare trabes, & ſtringere remos.
Si datur Italiam, ſociis & rege recepto,
Tendere; ut Italiam læti Latiumque petamus:
Sin abſumpta ſalus, & te, pater optime Teucrum,
Pontus habet Libyæ, nec ſpes jam reſtat Iüli:
At freta Sicaniæ ſaltem ſedeſque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Aceſten.
Talibus Ilioneus: cuncti ſimul ore fremebant
Dardanidæ.
Tum breviter Dido vultum demiſſa profatur:
Solvite corde metum Teucri, ſecludite curas.
Res dura & regni novitas me talia cogunt
Moliri, & late fines cuſtode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ neſciat urbem?
Virtuteſque, viroſque, & tanti incendia belli?
Non obtuſa adeo geſtamus pectora Pœni:
Nec tam averſus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
Seu vos Heſperiam magnam, Saturniaque arva;
Sive Erycis fines, regemque optatis Aceſten:
Auxilio tutos dimittam, opibuſque juvabo.

INTERPRETATIO.

& accommodare trabes e ſylvis, & abſcindere remos. Si conceditur ire in *Italiam, ſociis & rege recuperato; ut læti eamus in Italiam & Latium: ſi vero ſalus extincta* eſt, *teque mare Africæ tenet, o pater optime Trojanorum, nec jam supereſt ſpes Aſcanii; at ſaltem* ut *eamus ad mare Siciliæ, & paratas urbes ex quibus huc pulſi* ſumus, *&* ad *regem Aceſten. His verbis Ilioneus* orabat: *interea Trojani omnes murmure approbabant. Tum Dido, vultu demiſſo, breviter loquitur: Ejicite metum ex animo, o Trojani: expellite ſollicitudinem; Difficilis* ſtatus *rerum* mearum, *& novitas dominationis, cogunt me parare talia, & circum munire terminos cuſtodibus. Quis ignoret familiam Æneæ, & Trojam urbem, & virtutes, & populos, & incendia tanti belli?* Nos *Pœni non habemus adeo craſſa ingenia, nec Sol alligat equos* currui *tam remotus ab urbe Tyria. Seu vos aſpiratis* in *magnam Italiam, & agros Saturni; ſive* in *regionem Erycis, &* ad *regem Aceſten: dimittam* vos *ſecuros præſidio, & reficiam opibus:*

NOTÆ.

556. *Stringere remos.*] Vel ligna abſcindere ad remos fabricandos, ut Ecl. 9. 61. *Agricolæ ſtringunt frondes*: vel religare remos, dixerat enim, v. 108. *Franguntur remi.*

558. *Ut Italiam* &c.] De ea, v. 6. De *Latio*, v. 10. De *Teucris*, Trojanis, v. 42. De *Libya*, Africa, v. 162. De *Iulo*, Aſcanio, v. 271. De *Sicanis*, qui ex Hiſpania in Siciliam appulſi eam ſuo nomine appellarunt, Ecl. 10. 4. De *Dardanidis*, Trojanis, v. 42.

565. *Vultum demiſſa.*] Puduit enim Reginam minime barbaram, naufragos, & exteros a ſuis tam dure habitos fuiſſe.

569. *Genus Æneadum.*] Notandum hic *Æneadas* non pro nepotibus Æneæ ſumi, qui nulli tum erant; ſed pro majoribus.

571. *Pœni.*] Dicti quaſi *Phœni*, v. 342.

572. *Nec tam averſus* &c.] Senſus eſt: *Tyriam urbem non eſſe tam remotam a Solis ortu & calore*; atque adeo cives ſuos ingenio non eſſe tam obtuſo *Non obtuſa* &c. Aiunt enim philoſophi, populos qui frigidioribus in plagis naſcuntur, vulgo tardiori eſſe indole. *Tyria urbs* hic, vel *Tyrus* eſt, unde orti Carthaginenſes; vel ipſa *Carthago.*

573. *Heſperiam magnam* &c.] Italiam, v. 534. *Saturnia arva.*] Eam Italiæ partem,

Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est: subducite naves.
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Æneas! Equidem per litora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema jubebo:
Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat,
His animum arrecti dictis & fortis Achates
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant: prior Æneam compellat Achates:
Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente
Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ
Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.

INTERPRETATIO.

VUltisne etiam sedem capere mecum pariter in *hoc regno? urbs quam condo, vestra est: detrahite* in terram *naves: Trojanus & Tyrius* sine *ulla diversitate a me tractabitur. Atque utinam ipse rex Æneas adesset, pulsus eodem vento! Sane mittam fidos* homines *circa litora, & mandabo* ut illi *pervestigent extremam Africam*; *si* forte *naufragus vagatur aliquibus* in *sylvis, aut urbibus. His sermonibus excitati & generosus Achates & pater Æneas, jamdiu optabant exire e nube. Prior Achates alloquitur Æneam: Fili Veneris, quod consilium jam venit in mentem? cernis omnia tuta, naves & socios recuperatos: unus tantum deest, quem ipsi conspeximus mediis in undis submersum: reliqua conveniunt* cum *sermone matris* tuæ. *Vix ea locutus erat, cum subito nebula circumjecta rumpit se, & solvitur in vacuum aërem. Remansit Æneas, & emicuit claro splendore, similis Deo* secundum *vultum & humeros. Ipsa enim mater aspiraverat filio decentem comam, & egregiam lucem juventutis, & hilarem pulchritudinem oculis.*

NOTÆ.

quæ *Latium* dicta est, quod in ea Saturnus latuerit, Æ. 8. 319. *Erycis fines.*] Siciliæ montem in parte occidentali, nunc *mont de S. Julien*, non longe a Drepano: cui nomen imposuit *Eryx*, qui cum illic hospites ad cestuum certamen provocaret, ab Hercule ex Hispania redeunte superatus & occisus est; sepultusque in eo monte. *Acestes* ejusdem Siciliæ rex, Æ. 5. 57.

577. *Urbem quam statuo, vestra est* &c.] Servius refert accusativum *urbem*, ad præcedens verbum *vultis*; hoc sensu: *Vultis his considere regnis? vultis urbem quam statuo? vestra est.* Vulgo tamen agnoscunt Grammatici mutationem casus, *Urbem quam statuo*, pro, *urbs quam statuo.* Aliqui, quibus accedo, solam ordinis mutationem putant, pro, *quam urbem statuo.* De *Troibus*, v. 526. De *Tyriis*, v. 16. De *Noto*, sive Austro, vento meridionali, Ecl. 2. 58. De *Libya*, Africa, v. 162.

584. *Erumpere.*] Vulgo neutrum, hic activum est, v. 250.

588. *Unus abest.*] *Orontes*, de quo, v. 117.

595. *Purpureum.*] Ad colorem potest referri, qui rubicundus ac roseus juveni-

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic Reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores!
Quæ nos, relliquias Danaum, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo socias: grates persolvere dignas
Non opis est nostræ, Dido: nec quicquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem;
Dii tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiæ est) & mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Secula? qui tanti talem genuere parentes?

INTERPRETATIO.

Qualem pulchritudinem ars adjicit ebori, aut quando argentum, vel marmor Parium cingitur rutilo auro. Tunc sic alloquitur Reginam, & omnibus inexpectatus inquit: Adsum præsens, ego *quem quæritis, Trojanus Æneas, servatus a fluctibus Africæ. O quæ sola miserta es infandarum calamitatum Trojæ! Quæ nos excipis urbe & domo,* nos qui sumus *reliquiæ Græcorum, fractis jam omnibus infortuniis terræ & maris, omnium* rerum *indigentes: non est nostræ facultatis tibi referre gratias debitas, o Dido: nec quodcumque usquam est nationis Trojanæ, quæ dissipata est toto mundo, tibi reddere* possit *præmia merita*; sed soli *Dii, si aliqui Dii respiciunt pios, si est ullo in loco aliquid justitiæ;* sed *&* tua *mens sibi conscia æquitatis. Quæ tam fortunata tempora te protulerunt! qui tanti parentes talem produxere?*

NOTÆ.

bus fere est. Sic supra, v. 406. tribuitur Veneri *rosea cervix*. Sic l. 10. 16. *Venus aurea* dicitur, forte ex aureo colore capillorum. Quanquam his nominibus, existimo non tam certum colorem significari, quam generatim pulchritudinem: ut cum dixit Horat. Od. l. 4. 1. 10. *Purpureis ales oloribus*. Piso Albinov. *Brachia purpurea candidiora nive*. Homerus Odyss. 6. 231. *Κόμας ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας*, *comas hyacinthino flori similes*. Cum enim inter colores pulcherrima sit purpura; inter metalla aurum; inter flores rosa, & veterum æstimatione, hyacinthus; ideo hæc nomina, ad exprimendam quamlibet pulchritudinem, aut laudem aliam, transtulerunt. De *Purpura*, G. 2. 506. Expressus est hic locus, cum sequenti comparatione, ex Homeri Odyss. l. 6. 229, ubi Minerva formam addit Ulyssi, quo Nausicaæ placeat.

596. *Manus addunt* &c] *Manus*, pro arte & labore hic sumuntur; ut supra, v. 459. *Artificumque manus inter se. Parius lapis.*] Marmor e Paro insula, in mari Ægeo: conjunxit cum argento, quia candidum est & argento concolor. G. 3. 34.

600. *Libycis* &c.] v. 162. *Trojæ*, v. 5.

602. *Relliquias Danaum.*] Non quod restent e Græcis, erant enim Trojani; sed quod a Græcis relicti & elapsi fuerint. *Danaum*, Græcorum, v. 34. *Dardaniæ*, Trojanæ, v. 5.

607. *Si qua pios* &c.] Non dubitantis est, sed affirmantis; & vulgo sic usurpatur *si*, pro *siquidem*. Modicius ait tria hic promitti virtutis præmia: primum a Diis, *si qua pios respectant numina*; secundum ab hominibus, *si quid usquam justitiæ est*; tertium ab ipsa Didonis conscientia, *& mens sibi conscia recti*: quasi dicat Æneas: *Non meum est nec Trojanorum, tantam virtutem remunerari; sed Deorum, sed omnium hominum, sed tui ipsius*: nam virtus sibi est ipsa præmium.

In freta dum fluvii current, dum montibus umbr
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt:
Quæ me cunque vocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, lævaque Serestum:
Post, alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,*
Casu deinde viri tanto; & sic ore loquuta est:
Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?
Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,

INTERPRETATIO.

Quamdiu amnes current in mare, quamdiu umbræ arborum *circuibunt cacumina in montibus; quamdiu cœlum alet astra: semper gloria, & nomen tuum, & laudes durabunt: quæcumque regio me* ad se *trahat. Sic locutus apprehendit* manu *dextra carum Ilioneum, & sinistra Serestum, postea alios, & generosum Gyan, & generosum Cloanthum. Obstupuit primo Tyria Dido ob aspectum, deinde ob tantam calamitatem Æneæ: & sic ore dixit: Quæ te, fortuna, o fili Deæ, persequitur per tot discrimina? quæ potentia te projecit ad crudelia litora? Tune es ille Æneas, quem alma Venus edidit Anchisæ Trojano, prope aquas Phrygii Simoëntis? Ego quidem recordor Teucrum venisse Sidona,*

NOTÆ.

612. *Lustrabunt convexa* &c.] Convexa montium accipio, pro *cacuminibus*, quæ rotunda & convexa sunt: *lustrabunt* pro *circuibunt*, quemadmodum Hercules Æ. 8. 231. *Ter totum fervidus ira lustrat Aventini montem*, id est, *circuit*. *Lustrare* autem, proprie significat *expiare*, a *luo*; per translationem, *circuire*, quia expiationes agrorum & urbium per *circuitiones* fiebant, unde de sacrificio ambarvali ait Virgil. Ecl. 5. 75. *Et cum lustrabimus agros*. Umbræ porro ad motum Solis moventur, & in orbem circumflectuntur. Aliqui vocem, *convexa*, hinc abstrahunt, referuntque ad *sidera*; quæ *convexa* dicuntur, quia *globosa*: sed melius referes ad *lustrabunt*; quod alioquin careret suo casu, vitiaretque sententiam.

612. *Polus dum sidera pascet*.] E veterum opinione, qui Solem & sidera, quia igneæ atque adeo voracis naturæ, pasci crediderunt aquarum humore in cœlum educto: sed frustra quidam legunt *palus*; nam Lucretius in multis Virgilii magister, dixit l. 1. 231. *Unde æther sidera pascit*.

615. *Ilionea* &c.] Penultimam, natura brevem, metri causa produxit. *Serestum*.] Testatur Pierius in Longobardico cod. *Sergestum* legi, &, v. 514. dixit: *Anthea Sergestumque videt*; nulla de *Seresto* mentio. Unde sublata e *Sergesto* litera, metri causa, videri potest. Tamen Æ. 12. 561. distinguuntur hæc duo nomina: *Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum*.

617. *Sidonia Dido*.] Phœnissa: v. 450.

621. *Dardanio Anchisæ*.] Notanda gravitas versus, quæ oritur ex hiatu vocalium, & spondeo quinti pedis. *Dardanio*, Trojano, v. 5. *Anchisæ*, Capyos filio, Assaraci nepoti, e stirpe Trojanorum regum. Hic a Venere adamatus; oculis deinde privatus fuisse dicitur, quod amores jactasset suos. De *Venere*, v. 260. De *Simoënte* fluvio, ex Ida monte profluente, v. 104. De *Phrygia* v. 385.

623. *Teucrum memini Sidona*.] Teucer, Telamonis Salaminis insulæ regis filius, cum e bello Trojano rediisset in patriam, inulta fratris Ajacis morte, qui dolis Ulyssis circumventus, ob dolorem de amissis judicio armis Achillis, mortem sibi intulerat; a patre actus in exilium, & Cyprum appulsus, urbem illic, de patriæ

Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, & victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
Quare agite, o tectis juvenes succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam, hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali, miseris succurrere disco.
Sic memorat, simul Ænean in regia ducit
Tecta, simul divum templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingues centum cum matribus agnos:
Munera, lætitiamque Dei.

INTERPRETATIO.

ejectum e terminis patriæ, & quærentem nova regna ope Beli. Tunc meus *pater Belus populabatur pinguem Cyprum, & victor* cum *imperio possidebat. Jam* inde *ab illo tempore nota est mihi ruina Trojanæ urbis, & nomen tuum, & reges Græci. Ipse* Teucer *hostis, extollebat magnis laudibus Teucros,* Trojanos, *& aiebat se natum e veteri Teucrorum* illorum *familia. Agite ergo, o juvenes, intrate* in *nostras domos: Similis fortuna voluit, ut ego quoque per multos casus agitata, denique hac in regione considerem. Non inscia miseriarum didici auxiliari miseris. Sic loquitur: statimque ducit Æneam in regiam domum, & eodem tempore mandat sacra* fieri in *templis Deorum. Interim nec minore* cura *mittit ad litora socis Æneæ, viginti tauros, centum corpora hirsuta porcorum, centum agnos pingues cum* centum *ovibus:* præterea *dona & gaudia Bacchi.*

NOTÆ.

suæ nomine, Salamina constituit. Addit Virgilius Cyprum tunc temporis a Belo, Tyri rege, Didonis patre, fuisse expugnatam; atque adeo Teucrum venisse ad Belum, ut ejus ope sedem in illa insula obtineret. Qua de re nulla in historiis mentio. *Sidona.*] De qua urbe, v. 450. Paruit regibus Tyri, cum tota Phœnicia. De *Belo,* infra, v. 733.

626. *Cyprum.*] Ingentem insulam mediterranei maris, in sinu Issico, inter Ciliciam & Syriam, Veneris olim cultu celebrem.

628. *Pelasgi.*] Proprie Thessali; qui sic dicti sunt, vel a *Pelasgo* Lycaonis Arcadiæ regis filio, a quo ducebant originem; vel quasi *Pelargi,* a *πελαργὸς, ciconia,* quia ciconiarum more per multas regiones erraverunt. Pro Græcis omnibus vulgo tamen sumuntur, ut hoc loco.

630. *Teucrorum e stirpe.*] Trojanorum, qui ab antiquo Teucro, Dardani socero, sic dicti fuerant, v. 42. Ab ea Teucri stirpe oriebatur Teucer, per Hesionen matrem suam, quæ Laomedontis Trojani regis filia fuit: Laomedon Ili filius, Ilus Troïs, Tros Erichthonii, Erichthonius Dardani, Dardanus Teucri gener.

640. *Lætitiamque Dei.*] Vinum, lætitiam Dei, id est Bacchi, de quo infra, v. 738. *Adsit lætitiæ Bacchus dator.* Gellius aliique legunt non *Dei*; sed, vel *dii*, vel *die*; qui sunt antiqui genitivi, a nomine *dies*: ut G. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas*: & sensus erit; missa esse a Didone hæc omnia, ut diem illum hilariter Trojani ducerent. Plura tamen & vetustiora exemplaria habent *Dei*.

At domus interior regali ſplendida luxu
Inſtruitur, mediiſque parant convivia tectis.
Arte laboratæ veſtes oſtroque ſuperbo:
Ingens argentum menſis, cælataque in auro
Fortia facta patrum, ſeries longiſſima rerum,
Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius conſiſtere mentem
Paſſus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten:
Aſcanio ferat hæc, ipſumque ad mœnia ducat.
Omnis in Aſcanio cari ſtat cura parentis.
Munera præterea Iliacis erepta ruinis
Ferre jubet, pallam ſignis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho:
Ornatus Argivæ Helenæ, quos illa Mycenis,

INTERPRETATIO.

AT domus interior licet *ſplendida, ornatur regali pompa, & ſub medio tecto parantur epulæ. Adſunt veſtimenta perfecta* magno *artificio, & purpura illuſtri* tincta: *magna* vaſa *argentea* in *menſis, & egregia facinora majorum ſculpta in auro, ordo rerum longiſſimus deductus per tot viros ab origine veteris familiæ. Æneas (nam affectus paternus non ſuſtinuit* eius *animum tardare* diutius) *mittit celerem Achaten ad naves*, ut *referat iſta Aſcanio, & eum addacat in urbem. Tota ſollicitudo cari patris poſita eſt in Aſcanio Inſuper imperat, ut afferat munera ſervata* ex *Trojano excidio, pallam figuris aureis, & velamen* cui *croceus acanthus intextus* erat: *ornamenta Argivæ Helenæ, quæ ipſa Mycenis....*

NOTÆ.

645. *Series longiſſima rerum* &c.] De antiqua ſtirpe Didonis, & Phœnicum regum Tyriorumque ſtemmate, commodius dicetur in argumento libri 4.

649. *Aſcanio* &c.] De eo ſupra, v. 271. De *Ilio*, v. 5.

652. *Pallam.*] Pallium muliebre; utraque vox, vel a *palam*, quia veſtis eſt exterior; tunica & induſium, interiores: vel a *πάλλω vibro*, quod frequenter vibretur ac moveatur.

653. *Croceo velamen acantho.*] Ornatum variis flexibus acanthi herbæ, croceo colore, vel auro expreſſæ. *Velamen* aliqui *cycladem* eſſe volunt; genus fœmineæ veſtis tenuiſſimum, rotundum, ac fimbriatum; alii, quia croci fit mentio, putant eſſe *epicrocum*, amiculum tenue ac perlucidum: iique melius, quia *epicrocum* velaminis inſtar fuit, *cyclas* talaris veſtis. Prop. l. 4 7. 40. *Aurata cyclade ſignat humum.* De *acantho*, *branche urſine*, herba coronaria, Ecl. 3. 45. De *croco* flore, *ſaffran*, Ecl. 4. 44.

654. *Argivæ Helenæ.*] Patrem habuit Jovem, ſub cycni ſpecie; matrem Ledam, Tyndarei Laconiæ regis uxorem. Leda ova duo peperit: ex altero Pollux & Helena divino ſemine; ex altero Caſtor & Clytæmneſtra mortali ſemine excluſi ſunt. Dixit tamen Horatius, ſed contra communem opinionem, Pollucem & Caſtorem ex eodem ovo produiſſe, Sat. l. 2. 1. 26. *Caſtor gaudet equis, ovo prognatus eodem, pugnis.* Nupſit Helena Menelao, cui erepta eſt a Paride; & Trojam deducta, ortum dedit bello Trojano: ſupra, v. 31. Cætera de eadem l. 2. 567. l. 6. 511. *Argivæ.*] Græcæ; non enim *Argis* nata fuit, nec *Mycenis* regnavit, ſed vir ejus Menelaus frater fuit Agamemnonis, qui in hac utraque regnavit urbe, ſupra, v. 288. Menelaus autem adſcitus in generum a Tyndareo, Spartæ ſive Lacedæmonis rege, mortuis Caſtore ac Polluce, ibidem regnavit. Promiſcue tamen ſumuntur harum urbium nomina, propter vicinitatem, omnes enim ſunt in Peloponneſo.

Pergama cum peteret inconcessosque Hymenæos,
Extulerat: matris Ledæ mirabile donum.
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, & duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus & ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues:
Urit atrox Juno, & sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:
Nate, meæ vires, mea magna potentia; solus,
Nate, Patris summi qui tela Typhoëa temnis:
Ad te confugió, & supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi; & nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur

INTERPRETATIO.

exportaverat, cum iret Trojam ad vetitum conjugium: dona miranda Ledæ matris suæ. Præterea sceptrum, quod Ilione primogenita filiarum Priami quondam tulerat, & monile ex unionibus ad ornatum *colli, & coronam duplici* textu *auri & gemmarum. Properans ista* afferre *Achates dirigebat iter ad naves. At Venus volvit animo novos dolos, nova consilia*: nempe *ut Cupido, mutata forma & vultu, veniat pro dulci Ascanio, & inflammet muneribus amantem Reginam, ac immisceat ignem ossibus. Nam metuit sedem dubiam, & Tyros fallaces: angit* eam *aspera Juno, &* hæ *sollicitudines per noctem redeunt. Igitur alloquitur alatum Amorem his verbis: Fili, qui* es *meum robur, & magna mea vis: Fili, qui solus despicis fulmina supremi Jovis, qui*bus vicit *Typhoëum: confugio ad te, & supplex implore tuam potestatem. Notum tibi* est, *quomodo frater tuus Æneas agitetur mari circa omnia litora, odio Junonis* nobis *infensæ; & sæpe condoluisti mihi dolenti. Hunc Tyria Dido detinet, & retardat dulcibus.....*

NOTÆ.

655. *Pergama. Hymenæos.*] Illa, pro *Troja* sumuntur, v. 470. Hi, pro *nuptiis*, G. 3. 60.

657. *Ilione.*] Polymnestoris Thraciæ regis uxor.

659. *Duplicem.*] Vel quia duplex erat in ea ordo, sive fascia, altera aurea; altera gemmea: vel quia crassa erat, ut quidam explicant, G. 1, 172. *Duplici aptantur dentalia dorso*: & G. 3. 87. *Duplex spina.*

661. *Cytherea.* [Venus, v. 260. *Cupido*, Amoris Deus, duplex a quibusdam fingitur; honestus, Jove ac Venere prognatus; turpis, Nocte atque Erebo: Alii non Jovem, sed Mercurium honesto patrem assignant.

665. *Bilingues.*] Vel alludit ad duplicem linguam, qua utebantur, Phœnicia & Libyca; vel vitium notat genti familiare, proverbio enim fuit, *Punica fides.*

669. *Typhoëa.*] Fulmina, quibus Gigantes vicit; imprimisque Typhoëum, de quo G. 1. 279. Sunt qui scribunt *Typhoia*: nec admodum refert. debuit enim dici *Typhoëia*, a Græco τυφώεια: perinde autem potuit ex diphthongo ει, vel abjici ι, ut fieret *Typhoëa*; vel abjici ε, ut fieret *Typhoia.*

674. *Phœnissa.*] E Phœnicia oriunda, & Junonis cultui addicta, supra, v. 450. De *cardine*, qui hic pro flexu rerum sumitur; quemadmodum janua flectitur & vertitur in cardine, v. 453.

Vocibus: & vereor quo se Junonia vertant
Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis & cingere flamma
Reginam meditor: ne quo se numine mutet;
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago & flammis restantia Trojæ.
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacrata sede recondam:
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius, noctem non amplius unam,
Falle dolo; & notos pueri puer indue vultus:
Ut quum te gremio accipiet lætissima Dido,
Regales inter mensas laticemque Lyæum;
Quum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet;
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genitricis, & alas
Exuit, & gressu gaudens incedit Iüli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat: & fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus & dulci aspirans complectitur umbra.

INTERPRETATIO.

sermonibus: & dubito quem habitura sint exitum *hæc hospitia*, quibus præest *Juno*. *non quiescet in* hoc *tam commodo flexu* rerum. *Quapropter meditor Reginam prius occupare fraude, & ambire igne: ne mutet se* ad *ullius Dei* nutum; *sed mecum prosequatur Æneam magno amore. Quomodo possis id exequi, audi jam consilium meum. Regius juvenis, quem maxime curo, vocatu dilecti patris, parat* se ad *eundum in urbem Carthaginem, portans munera* quæ *supersunt e naufragio, & incendio Trojæ. Ego occultabo illum sopitum somno, sacro in loco, super alta Cythera, vel super Idalium* nemus: *ne possit aliquomodo cognoscere fraudes* meas, *& medius intervenire. Tu simula per fraudem formam illius, & puer assume notam faciem pueri, non plus quam una nocte: ut cum Dido te læta excipiet sinu, inter epulas regias & liquorem Bacchicum; cum amplectetur, & præbebit suavia oscula; insinues ei secretam flammam, & decipias* eam *veneno* amoris. *Amor obtemperat mandatis dilectæ matris, & deponit alas, & eundo imitatur incessum Ascanii. Venus autem infundit Ascanio dulcem somnum in membra; & Dea aufert* eum, *compositum* in suo *sinu*, *in altas sylvas Idaliæ: ubi amaracus suaviter halans cingit illum floribus & grata umbra.*

NOTÆ.

682. *Sidoniam.*] Carthaginem, coloniam Sidoniorum ac Tyriorum, v. 36.

684. *Super alta Cythera* &c.] Ut Æ. 6. 794. *super & Garamantas & Indos proferet imperium*: vel est *ultra*, vel *in*. *Cythera, orum.*] Insula mediterranei maris contra Cretam, v. 261. *Idalium.*] Vel *Idalia*, oppidum & nemus insulæ Cypri.

690. *Lyæum.*] Bacchicum: Bacchus enim *Lyæus* dictus est, a λύω *solvo*, quod curis animum solvat ac liberet. De *Iülo*, sive *Ascanio*, v. 271. De *Venere*, v. 260.

697. *Amaracus.*] Alter *sampsuchum*, herba coronaria, suavissimi odoris, flosculos

Jamque ibat dicto parens, & dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Quum venit, aulæis jam se Regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.
Jam pater Æneas & jam Trojana juventus
Conveniunt: stratoque super discumbitur ostro.
Dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.

INTERPRETATIO.

ET jam ibat Cupido, obediens jussis Æneæ, & portabat Carthaginensibus regalia munera, gaudens duce Achate. Statim atque venit, tum Regina discubuit in aurea sponda & *magnificis tapetibus, & media sedit. Tum pater Æneas, & tum juvenes Trojani simul accedunt, & discumbunt in lectis purpureis. Ministri infundunt aquam manibus, & proferunt panem e canistris, & gestant mantilia e rasis velleribus.*

NOTÆ.

culos emittens perpusillos, candidos; *marjolaine*. De *Idalia*, v. 685. De *Cupidine*, v. 662. De *Tyriis*, v. 16.

701. *Aulæis.*] Velis, pretiosisque tapetibus; vel suspensis super lectum; vel in lecto substructis. Dicta sunt *aulæa*, ab aula Attali, Pergami regis ditissimi, in qua primum inventa est ars intexendi auri. Sed multo hic tempore Didonis posterior fuit; ut qui populum Romanum hæredem moriens reliquit: quare poëta voce *aulæis* abusus est, per anticipationem temporis.

702. *Aurea sponda* &c.] *Sponda*, pars lecti exterior est; sæpe pro toto lecto sumitur: a σπονδὴ *fœdus*; unde & sponsis nomen est. *Aurea.*] Vel *Regina aurea*, quomodo Æ. 10. 16. *Venus aurea*, id est, *pulchra*, ut diximus, v. 595. Vel *sponda aurea*, dissyllaba voce; quomodo Æ. 7. 190. *Aurea percussum virga.*

702. *Mediamque locavit.*] Usus ad mensam duplex fuit, vel sedendi in sella, vel in lecto discumbendi. Sedendi usus antiquior & severior: barbari & orientales populi molliores, discumbendi morem invexere. Unde Romani primis temporibus sedere; post Asiam debellatam, auctis opibus ac deliciis, discubuere: mulieres tamen adhuc sedendi morem præ modestia retinebant. Augusti temporibus obsolescebat in domibus, & in sacris tantum Capitolii epulis servabatur; ut est apud Valerium Max. l. 2. 3. Patet autem ex Livio l. 28. 18. Afros discumbere solitos, jam inde a Scipionis & Syphacis temporibus. Unde Virgilius hic ad barbarum alludit morem. *Mediam.*] Vel in lecto, qui erat medius, ut vult Corradus, nec enim decebat in eodem lecto gravem fœminam discumbere cum Ænea: & vero circa mensam tres vulgo lecti sternebantur; unde conclave dicebatur *triclinium*, a τρεῖς *tres* & κλίνη *lectus*, *inclinatio*. Vel etiam in eodem lecto, quod dici potest apud barbaros gravitati non obfuisse. Et vero videtur Ascanius, sive Cupido, inferiorem seu sinistrum in eodem lecto locum occupasse, unde facile Didonis gremio incumberet, v. 722. eo quippe amici & amicæ discumbebant loco: ut commode jacerent illius in sinu, qui medium locum obtinebat; & dextra manus ejus ad cibos carpendos libera esset. Æneas autem certe dextrum sive superiorem obtinuit locum, nam l. 2. 2. *toro sic orsus ab alto.* Quis autem locus dignior haberetur, an *dexter* & superior, an *medius*, dubia est sententia, suis utraque rationibus ac testimoniis nixa. De *ostro*, conchylio unde exprimitur purpura, G. 2. 506. De *Cerere*, pro pane, Ecl. 5. 79.

706. *Mantilia.*] Villosa lintea, tergendis *manibus* comparata, unde habent nomen: differunt a *mappis*, juxta Vossium in Etym. quod mantilibus etiam sternerentur mensæ, mappis manus tantum tergerentur; afferrenturque mappæ aliquando cum in usum a singulis convivis: unde Martial. Epig. l. 12. 29. 21. *Attulerat mappam nemo, dum furta timentur: mantile e mensa surripit Hermogenes.*

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum ſtruere, & flammis adolere Penates.
Centum aliæ, totidemque pares ætate miniſtri,
Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponant.
Necnon & Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris juſſi diſcumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ, mirantur Iülum,
Flagranteſque Dei vultus, ſimulataque verba:
Pallamque, & pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, peſti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardeſcitque tuendo
Phœniſſa: & puero pariter doniſque movetur.
Ille ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falſi implevit genitoris amorem;
Reginam petit: hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio fovet: inſcia Dido
Inſideat quantus miſeræ Deus: at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & vivo tentat prævertere amore
Jampridem reſides animos deſuetaque corda.

INTERPRETATIO.

INtus ſunt *quinquaginta miniſtræ, quibus cura eſt componere longa ſerie penum, & ſuffire igne* domeſticos *Deos*. Sunt *aliæ centum, & totidem famuli æqualis ætatis, qui imponant menſis cibos & proferant pocula. Pariter etiam Pœni magno numero congregantur per lætam domum, juſſi recubare in lectis pictis. Mirantur munera Æneæ, mirantur Aſcanium, & vultum ardentem Cupidinis, & ficta* ejus *verba, & pallam, & velamen intextum croceo acantho. Præſertim miſera Dido deſtinata amori futuro non poteſt ſatiare animum, & inflammatur ſpectando, & æqualiter capitur* pulchritudine *munerum & pueri. Ille poſtquam hæſit collo &* in *complexu Æneæ, & ſatiavit magnum amorem ficti patris; it ad Reginam. Hæc oculos, hæc totum animum defigit* in puerum, *& aliquando premit* eum in *ſinu: ignorans Dido quantus Deus* ſibi *miſeræ inſideat. Sed ille recordatus* mandatorum *matris* ſuæ *Veneris, incipit delere paulatim* memoriam *Sichæi, & conatur præoccupare vehementi amore mentem jamdudum otioſam, & corda deſueta* amandi.

NOTÆ.

708. *Penum* &c.] *Penus, hujus peni*, vel *hujus penus* maſculini vel fœminini generis: vel *penus penoris* neutrius: ſunt res ad victum neceſſariæ, quæ in intima domus parte ſervantur. Hinc eſt *penitus*, & *penetro*, & *Penates*, Dii, qui in intima domus parte colebantur. Cum autem ait Naſcimbænus, *flammis adolere Penates*, eſſe *coquinam facere*, plane errat: patet enim ex Athenæi compluribus locis, convivia rem ſacram apud veteres fuiſſe; nihilque in iis adhiberi frequentius, quam thura, flores, Deorum ſimulacra, libationes. Igitur *flammis adolere Penates*, eſt ſuffitu Penates colere, ut in convivio Nympharum G. 4. 379. *Panchæis adoleſcunt ignibus aræ*. De *Penatibus*. Æ. 2. 717. De *Tyriis*, ſupra, v. 16. De *Iülo*, v. 271. De *Phœniſſa*, v. 450.

724. *Acidaliæ*.] Veneris quæ ſic dicitur ab *Acidalio* fonte in Orchomeno Bœotiæ civitate, qui Gratiis dicatus eſt: Gratiæ autem Veneris & Liberi filiæ a quibuſdam dicuntur. De *Sichæo*, v. 347.

725. *Prævertere*.] Præoccupare, ne Juno Didoni odium inſpiret in Trojanos.

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ;
Crateras magnos statuunt, & vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incensi: & noctem flammis funalia vincunt.
Hic Regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram; quam Belus, & omnes
A Belo soliti. Tum facta silentia tectis:
Juppiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem Trojaque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsis lætitiæ Bacchus dator, & bona Juno:
Et vos o cœtum Tyrii celebrate faventes.
Dixit, & in mensa laticum libavit honorem:

INTERPRETATIO.

Postquam cessatum est a primis epulis, & sublati sunt cibi; ponunt magna pocula, & coronant vinum. Fit sonus per domum, & vox volvitur per spatiosa atria: lucernæ accensæ pendent e laquearibus auratis, & faces luce pellunt tenebras. Tunc Regina postulavit pateram auro & gemmis gravem, & replevit eam *vino; quam Belus, & omnes Beli posteri solebant* replere. *Tunc silentium factum* est tota *domo: Jupiter,* inquit Dido (*nam aiunt te auctorem esse legum hospitalium*) *fac ut hic dies sit felix Carthaginensibus, & advenis Trojanis: &* ut *posteri nostri hujus recordentur. Adesto, o Bacche auctor lætitiæ, & propitia Iuno: & vos o Carthaginenses adeste faventes huic convivio.* Sic *ait, & stillavit in mensam* vinum, *honorem liquorum:*

NOTÆ.

727. *Mensæque remotæ.*] Mensæ, non tantum sunt τράπεζαι, seu mensæ ipsæ quæ ferculis onerantur; sed etiam *ὄψα*, seu cibi & fercula. quæ imponuntur mensis: quod diserte scribit Pollux, & innuunt auctores Latini, apud quos frequens est divisio convivii in *primas* ac *secundas mensas*: at mensæ non mutabantur: itaque prima & secunda fercula intellige, quorum prima graviorum erant ciborum; secunda pomorum, compotationum, libationum: utraque distinguebantur saltationibus, cantu, ludis, dum convivæ ab edendo quiescerent: & hæc est *prima quies*, cui respondet, *secunda quietis* loco, finis epularum post secundas mensas. De *crateribus*, poculis vinariis, Ecl. 5. 68. De *coronatione* vini, G. 2. 528.

730. *Lychni laquearibus.*] λύχνος, *lucerna*: Græcam vocem Latinæ præposuit, quia minus humilem. *Laquear.*] Sive *lacunar*, est interstitium trabium ac tignorum, in conclavium tectis: diciturque a *lacu*, quia cavum est; *lacus* autem significat proprie cavum quodlibet aquarum receptaculum, sed transfertur ad alia multa ob figuræ similitudinem. *Funalia.*] Funes cera obliti.

733. *Belus, & omnes a Belo* &c.] Belus iste, non Didonis pater est, de quo prius, v. 625. de hoc enim dici non posset, *omnes a Belo*, id est, *omnes Beli posteri*; siquidem inter hunc & Didonem nullus occurrit medius. Igitur de Belo antiquiore intellige, qui numeratur inter Didonis majores: vide argumentum lib. 4.

735. *Iuppiter hospitibus.*] Magna fuit in veneratione *Iupiter hospitalis*, Græcis ξένιος. De *Tyriis* v. 16. De *Troja*, v. 5. De *Iunone*, v. 27. De *Baccho*. Ecl 5. 69.

740. *Libavit.*] Stillavit: a λείβω *stillo*. Ritus hic fuit sacrificiorum: sacerdos vinum e vasculo degustabat, dabatque deinde degustandum cæteris: tum illud, vel in victimæ cornua; vel, si sacra solo thure absque victima fierent, in ignem aræ impositum; vel, si absque igne, ut in convivus, in mensam invergebat. Unde *libo*

Primaque libato, ſummo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hauſit
Spumantem pateram, & pleno ſe proluit auro:
Poſt alii proceres: cithara crinitus Iopas
Perſonat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunam, Soliſque labores:
Unde hominum genus, & pecudes: unde imber, & ignes:
Arcturum, pluviaſque Hyadas, geminoſque Triones:
Quid tantum Oceano properent ſe tingere ſoles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obſtet.
Ingeminant plauſum Tyrii, Troëſque ſequuntur.
Necnon & vario noctem ſermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa ſuper Priamo rogitans, ſuper Hectore multa:
Nunc quibus Auroræ veniſſet filius armis:
Nunc quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
Immo age, & a prima dic hoſpes origine nobis
Inſidias, inquit, Danaum, caſuſque tuorum,
Erroreſque tuos: nam te jam ſeptima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æſtas.

INTERPRETATIO.

& eo ſtellato, prima deguſtavit reſiquum *ſummis tantummodo labris: deinde dedit Bitiæ hortans* eum: *ille alacer ebibit pateram ſpumantem, & conſperſit ſe vino aureæ* pateræ *plenæ: poſtea alii proceres. Iopas comatus ludit cithara,* ea *quæ maximus Atlas docuit. Canit ille errores Lunæ, & defectus ſolis; unde oria*tur *genus hominum, & pecudes; unde aqua, & ignes*: canit *Arcturum, & Hyadas imbriferas, & duos Triones: cur Sol hyemalis ita properet ſe lavare* aquis *Oceani, vel quæ mora retardet lentas noctes* æſtatis. *Carthaginenſes dant plauſum, & Trojani* eos *imitantur. Miſera etiam Dido traducebat noctem variis* cum Ænea *colloquiis, & ſenſim hauriebat amorem; quærens multa de Priamo, multa de Hectore: modo quibus armis inſtructus filius Auroræ veniſſet* Trojam: *modo quales* eſſent *equi Diomedis: modo quantus* eſſet *Achilles. Age potius, o hoſpes, inquit: & narra nobis dolos Græcorum a prima origine, ruinamque* civium *tuorum, & tuos errores: nam æſtas jam ſeptima te circumfert errantem omnibus terris & maribus.*

NOTÆ.

primo ſignificat *ſtillo*; deinde quia in libatione vinum deguſtabatur, ſignificat etiam *deguſto* ac *leviter tango*, ut ſupra v. 260. *Oſcula libavit natæ*: & G. 4. 54. *Flumina libant ſumma leves.*

745. *Atlas.*] Bene Pœnus ea narrat, quæ docuit Atlas Afer; rex Mauritaniæ; qui cum eſſet aſtrologiæ peritiſſimus, cœlum humeris ſuſtinuiſſe dicitur; & in montem cognominem mutatus, objectu Gorgonei capitis, a Perſeo Jovis filio, quem excipere hoſpitio noluerat. *Docuit* autem; vel Bitiam, a cujus tempore non longe abfuit: vel alios, a quibus Bitias ea potuit accipere.

747. *Imber & ignes.*] Vel *pluviarum & fulminum* originem intelligit; vel cauſam auctoremque, *ignis & aquæ*, quæ primæ elementa ſunt, unde homines nati & pecudes: ſic enim *imber* accipitur a Lucret. l. 1. 785.

748. *Arcturum* &c.] Stellam procelloſam, in ſigno Bootæ, prope caudam urſæ majoris, unde nomen habet ab ἄρκτος *urſa* & οὐρά *cauda*, G. 1. 68. *Hyadas*, ſtellas ſeptem in fronte tauri, quibus nomen eſt

ab ἅμαξα *plau*, G. 1 138. *Gemini Triones.*] Ursæ duæ, signa Borealia, quæ a rusticis *plaustrum majus*, ac *plaustrum minus*, olim dicta sunt: quia in majore septem stellæ ita dispositæ sint, ut boves aratro subligatos referant: boves autem *triones* antiquis dicti sunt: quod arando, vel terram terant, juxta Varronem, quasi *teriones*; vel strias in terra exeavent, juxta Scaligerum, quasi *striones*.

749. *Se tingere soles.*] Ex vulgi mente, cui sidera in Oceanum decumbere & lavari dicebantur. Sensus est: cur dies hyberni tam sint breves; & quæ mora sic obstet noctibus æstivis, ut sero ac lente veniant: versus ii huc translati sunt e G. 2. 481. 482. De *Tyriis* v. 16. De *Troibus*, Trojanis v. 5.

754. *Priamo* &c.] Trojano rege, de quo passim lib. 2. De *Hectore* ejus filio, & *Achille*, supra v. 103. De *Auroræ filio Memnone*, v. 493. De *Diomede*, Tydei filio, v. 101. De *equis* quos Rheso abduxit, quique dicebantur fata Trojæ continere, & ferocitate præcellere; utpote qui originem ducerent ab equis Diomedis Thraciæ regis, humana carne vesci solitis, ipsiusque domini sui carne pastis ab Hercule victore, v. 476. De *Danais*, Græcis, v. 34.

760. *Septima æstas.*] Hinc probat Segresius, æstate Æneam ad Africæ litus appulsum esse. Nec refert quod lib. 5. v. 626. sub ipsum sequentis veris initium, dicat etiam Beroë: *Septima post Troiæ excidium iam vertitur æstas.* Illic enim addit *vertitur*, id est, transacta est, & in aliam æstatem vertitur ac deflectit, nempe in octavam.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Narrat Didoni Æneas Trojani excidii seriem; ea est ejusmodi. Græci decennali bello pene fracti, dolo capere urbem constituunt: fugam simulant; circa Tenedum insulam latent; equum relinquunt in castris, fœtum intus militibus. Quo per fraudem Sinonis, cui fidem mors Laocoontis faciebat, in urbem inducto: noctu reserato ejus utero Græci erumpunt; admissoque exercitu, Trojam ferro & igne populantur. Admonetur in somnis Æneas ab Hectore, ut fuga sibi consulat: Æneas mortem fugæ præferens, coacta manu, Græcos aliquot cædit; sumptisque eorum armis, suorum telis fere obruitur. At vastata regia, Priamo Pyrrhi manu interfecto: Æneas domum revertitur, Anchisæ patri sacra Penatesque committit, suis eum imponit humeris; & cum Ascanio filio, Creusaque uxore, fugam arripit. Mox amissa inter eundum Creusa, iter ad eam quærendam relegit: occurrit mortuæ uxoris umbra, monetque se a Cybele in Phrygia detineri. Redit ille in montem Idam, & cum sociis mari fugam parat.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant,
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum Regina jubes renovare dolorem:
Trojanas ut opes & lamentabile regnum
Eruerint Danai: quæque ipse miserrima vidi,

Et quorum pars magna fui. Quis talia fando ,
Myrmidonum , Dolopumve , aut duri miles Ulyssei ,
Temperet a lacrymis? & jam nox humida cœlo
Præcipitat , suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros ,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem :
Quanquam animus meminisse horret, luctuque refugit :
Incipiam. Fracti bello , fatisque repulsi
Ductores Danaum , tot jam labentibus annis ,
Instar montis equum , divina Palladis arte
Ædificant : sectaque intexunt abiete costas.

INTERPRETATIO.

Omnes siluerunt , & attenti comprimebant vocem. Tum pater Æneas sic incepit e superiori parte *lecti : Iubes me , o Regina , renovare dolorem infandum* , narrando , *quomodo Graci everterint potentiam Trojanam , & regnum deplorandum: & quacunque vidi ipse miseratione* dignissima , *& quibus magna ex parte interfui. Quis Myrmidonum , aut Dolopum* , aut quis *miles duri Ulyssis Hac commemorando abstineat a fletu? Et jam nox humida praceps ruit e cælo , & astra decedentia invitant ad somnum. Sed si tanta* tibi est *cupiditas cognoscendi casus nostros , & breviter audiendi ultimam Troia ruinam , quamvis* mea *mens abhorreat , &* præ *dolore recuset* , ea *recordari* : tamen *incipiam. Duces Gracorum, afflicti bello , & fatis repulsi* ab expugnatione urbis , *tot annis iam elapsis ; faciunt equum , in modum montis , divino consilio Minerva , & struunt costas ex abiete scissa.*

NOTÆ.

2. *AB alto.*] Quia Æneas sedebat in altiore, id est, dextera parte lecti ; Ascanius in inferiore , seu sinistra ; Dido in media. Æ. 1. 702. *Danai.*] Græci, Æ. 1. 34.

7. *Myrmidonum* &c.] Milites Achillis fuerunt : sic dicti, vel a Myrmidono rege ; vel a *μύρμηξ formica* , quia Æacus , Achillis avus , Æginæ insulæ rex , cum regnum videret peste vastatum , precibus a Jove impetravit , ut formicæ, quas ingenti numero reptantes videbat , novos in incolas mutarentur. Aliqui sic fabulam explicant,ut putent Æginam insulam frequentiorem ab ipso redditam , deductis ex Thessalia colonis ; testatur enim Velleius initio historiæ, *Thessaliam* prius vocatam esse *Myrmidonum civitatem*, ac non nisi post Trojana tempora *Thessaliam*. Igitur Achillis *Myrmidones* , vel erunt *Æginetæ* , vel potius *Thessali*.

7. *Dolopum.*] Eos quidam Thessaliæ, Plinius Ætoliæ , Ptolemæus Epiro annumerat. Addit Strabo , præpositum iis fuisse a Peleo Achillis patre , Phœnicem ; qui cum Chirone centauro Achillis educationi præfuerat , eumque ad Trojam secutus est. Igitur Dolopes , vel Phœnicis milites erant, vel Achillis, vel, ut alii volunt, Pyrrhi Achillis filii.

7. *Ulyssei.*] Ithacæ & Cephaleniæ , insularum in Ionio mari , regis ; cujus dolis Trojana expeditio præcipue promota est : de illo passim , hoc & aliis libris. *Ulyssei*, pro *Ulyssis* , Genitivus , de quo Æ. 1. 224.

9. *Præcipitat.*] Præcipitat se : ut Æ. 1. 108. *Prora avertit* , avertit se.

15. *Instar montis equum* &c.] De voce *instar* Æ. 6. 865. De *Pallade* Trojanis infensa , Æ. 1 43. & 31. Equi fabricator fuit *Epeus* ; materiam aduexit *Ajax Oileï* : a Lucretio vocatur , duce Homero , *Durateus* , id est *ligneus* ; quia δόρυ Græcis veteribus fuit ξύλον *lignum*. Equus autem ille , non reipsa equus fuit : sed ; vel machina , cujusmodi est aries , qua muri subruti sint ; vel pictura in ea urbis porta, quam Græcis prodidisse Antenor dicitur ; vel signum Græcis datum , ut in pugna suos ab hostibus dignoscerent ; vel equestrem notat pugnam , qua Græci Trojanos vicerint ; vel montem *Hippium* , post quem latentes Græci urbem oppresserint : ἵππος enim est *equus* , & ideo quibusdam videtur dixisse Virgilius : *instar montis equum*.

16. *Abiete* &c.] *Sapin* : pro quovis ligno :

Votum pro reditu ſimulant : ea fama vagatur.
Huc delecta virum ſortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri : penituſque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.
Eſt in conſpectu Tenedos, notiſſima fama
Inſula ; dives opum, Priami dum regna manebant :
Nunc tantum ſinus, & ſtatio malefida carinis :
Huc ſe provecti deſerto in litore condunt :
Nos abiiſſe rati, & vento petiiſſe Mycenas.
Ergo omnis longo ſolvit ſe Teucria luctu :
Panduntur portæ : iuvat ire, & Dorica caſtra
Deſertoſque videre locos, lituſque relictum.
Hic Dolopum manus, hic ſævus tendebat Achilles :
Claſſibus hic locus : hic acies certare ſolebant.
Pars ſtupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi : primuſque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, & arce locari ;
Sive dolo, ſeu jam Trojæ ſic fata ferebant.

INTERPRETATIO.

Fingunt eſſe *votum pro reditu : ſpargitur is rumor. Ad* eam rem *ſortiti electa corpora militum*, ea *clam occultant in obſcuris lateribus, & magnas cavernas atque uterum profunde implent armatis militibus. Eſt in propinquo Tenedos inſula, fama notiſſima ; abundans opibus, dum regnum Priami ſtabat : nunc ſolum* eſt *ſinus & ſtatio parum tuta navibus. Illuc elapſi occultant ſe deſerto in litore : nos putavimus diſceſſiſſe, & ventis* propitiis *repetiiſſe Mycenas. Itaque Troja omnis liberat ſe diuturno angore : aperiuntur portæ : dulce eſt exire, & cernere caſtra Græca, & vacua ſpatia, & litus derelictum. Hic turmæ Dolopum, hic crudelis Achilles habebat tentoria, hæc* erat *ſtatio navium : hic exercitus ſolebant pugnare. Pars ſtupet munus exitiale* oblatum *innuptæ Palladi, & admiratur magnitudinem equi : & primus Thymœtes ſuadet* ut *admittatur intra muros, & ſtatuatur in arce ; ſeu fraude, ſeu jam fata Trojæ ita volebant.*

NOTÆ.

alibi enim *acere*, alibi *pinu* extructum dicit. *Abjete* : proceleuſmaticus eſt ; quatuor breves, pro dactylo.

17. *Votum pro reditu.*] Ad obtinendum felicem reditum : & Accius in Deiphobo ſic inſcriptum ait equum fuiſſe. *Minervæ donum armipotenti Danai abeuntes dicant.*

21. *Tenedos.*] Inſula Helleſponti, contra Sigeum Troadis promontorium.

25. *Mycenas.*] Urbem regiam Agamemnonis, in Peloponneſo, de qua Æ. 1. 288.

26. *Teucria.*] Troja, a *Teucro* rege, *Dardani* ſocero. Æ. 1. 42. 239.

27. *Dorica.*] *Doris*, Græciæ regio, inter Theſſaliam, Ætoliam, & Phocidem ; ad Parnaſſum & Œtan montes. Pro tota Græcia hic ſumitur.

29. *Tendebat.*] Tendebat tentoria : vox Tacito & Suetonio familiaris. Suet. in Galba. 12. *Germanorum cohortem remiſit in patriam, quaſi Cn. Dolabellæ, cujus juxta hortos tendebat, proniorem.* De *Achille*, Æ. 1. 103.

31. *Innuptæ Minervæ.*] *Pallas* item dicta eſt, Æ. 1. 43. Vulcani nuptias reſpuit, & virginitatem ſervavit. Nomen : vel a *minari* ; quod armata pingatur ; vel a *memini*, quod memoriæ Dea dicatur ; vel potius ab antiquo *menervo*, id eſt, *moneo*, quod homines bene moneat, utpote Dea ſapientiæ atque artium.

34. *Sive dolo.*] Habuit enim Thymœ-

At Capys, & quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Præcipitare iubent, subjectisque urere flammis;
Aut terebrare cavas uteri & tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce.
Et procul: O miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi;
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error: equo ne credite Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos, & dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata Deum, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras.

INTERPRETATIO.

AT Capys, & quorum animo prudentior inerat *sensus, aut suadent* ut *abjiciant dolos Græcorum & munera suspecta in mare, comburantque suppositis ignibus; aut* ut *fodiant* & *explorent cavas latebras alvi. Plebs ambigua distrahitur in opposita consilia. Tunc prior coram omnibus Laocoon, magna turba sequente, decurrit celer e summa arce: & procul* clamat: O *miseri cives! quæ tanta* est *stultitia? Anputatis hostes profectos? aut existimatis ulla Græcorum munera carere fraudibus? sic Ulysses cognitus* est vobis? *Aut Græci clausi hoc ligno latent; aut hæc machina structa est contra nostra mœnia, ad explorandum domos, & ex alto ingruendum urbi; aut aliquis alius latet dolus: Trojani, ne fidite* huic *equo: quodcumque istud est, metuo Græcos, etiam dum munera dant. Cum hæc dixisset, immisit totis viribus magnam hastam in latus, & in uterum equi juncturis curvatum: hæsit illa tremens, & percusso utero, cava spatia sonuerunt & emiserunt gemitum. Et si fata Deorum, si mens non fuisset sinistra, persuasisset, ut violassemus armis Græcas latebras.*

NOTÆ.

tes aliquam prodendi Priami quasi justam causam. Narrat enim scholiastes Lycophronis, *Cillam*, Hecubæ sororem, Thymœtis uxorem, amatam a Priamo; ac deinde cum filio Munippo, quem furtim ex eo susceperat, ab eo fuisse occisam. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34.

41. *Laocoon.*] Juxta aliquos*, Anchisæ frater fuit: juxta alios, Priami filius, sacerdos Apollinis: cætera infra, v. 201. 229. De *Achivis*, Græcis Æ. 1. 492.

47. *Inspectura domos, venturaque* &c.] Cum enim altior esset muris & domibus, suspicabatur esse aut speculam, aut machinam fœtam ignibus, qui deinde in subjectam urbem ingruerent.

51. *Feri.*] Equi: sic Æ. 7. 489. de cervo: *Pectebatque ferum.*

54. *Læva.*] Sinistra: & *fata* significat, *contraria*; ut G. 4. 7. *Numina læva*: *mentem* vero, *imprudentem*; ut Ecl. 1. 16. *Si mens non læva fuisset.* Ubi de ambigua vocis hujus potestate fuse agitur.

55. *Argolicas fœdare.*] *Argolicas*, Græcas

ab

Trojaque nunc ſtares, Priamique arx alta maner s.
Ecce manus juvenem interea poſt terga revinctum
Paſtores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ: qui ſe ignotum venientibus ultro,
Hoc ipſum ut ſtrueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat: fidens animi, atque in utrumque paratus;
Seu verſare dolos, ſeu certæ occumbere morti.
Undique viſendi ſtudio Trojana juventus
Circumfuſa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaum inſidias: & crimine ab uno
Diſce omnes.
Namque ut conſpectu in medio turbatus, inermis
Conſtitit, atque oculis Phrygia agmina circumſpexit:
Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora poſſunt
Accipere? aut quid jam miſero mihi denique reſtat?
Cui neque apud Danaos uſquam locus: inſuper ipſi
Dardanidæ infenſi pœnas cum ſanguine poſcunt.
Quo gemitu converſi animi, compreſſus & omnis
Impetus: hortamur fari, quo ſanguine cretus;
Quidve ferat, memoret; quæ ſit fiducia capto.
Ille hæc, depoſita tandem formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi Rex, fuerint quæcunque, fatebor;
Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo;
Hoc primum: nec, ſi miſerum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

INTERPRETATIO.

& nunc ſtares, o Troja; & maneres, o arx alta Priami. Ecce interim paſtores Trojani magno clamore ad Regem trahebant juvenem ligatum manibus poſt terga: qui ſponte ſe ignotum tradiderat venientibus, ut illud ipſum firmaret, ac deinde *panderet Trojam Græcis: confidens animo, & paratus ad utrumque; ſeu ad faciendam fraudem, ſeu ad mortem certe ſubeundam. Undique Trojana juventus cupiditate videndi circumfuſa accurrit, & inſultat certatim captive. Audi jam dolos Græcorum, & ab una fraude diſce omnes. Scilicet ut ſtetit medio in conſpectu, ſtupefactus, ſine armis; & oculis circumſpexit Trojanas turmas: Heu, inquit, quæ jam terra, quæ maria poſſunt me excipere? aut quid miſero mihi demum ſupereſt? Cui neque locus uſquam eſt apud Græcos: præterea ipſi Trojani inimici pœnas cum ſanguine repetunt. Quo gemitu mutati* ſunt *animi, & vis omnis cohibita* eſt: *hortamur* ut *loquatur, & narret, qua ſtirpe natus* ſit; *quid nuntiet, quæ fides* adhibenda *ſit* ipſi *captivo. Ille compreſſo denique metu ſic loquitur: Ego quidem, o Rex, vera, inquit, tibi aperiam omnia, quæcunque fuerint; neque negabo me eſſe e genere Argolico; hoc primum: nec adverſa fortuna, etſi miſerum fecerit Sinonem, faciet etiam fallacem & mendacem.*

NOTÆ.

ab *Argis*, urbe Peloponneſi, de qua Æ. 1. 289. *Fœdare*, lacerare, vulnerare: ut Æ. 3. 241. *Obſcenas ferro fœdare volucres*: & aliqui derivant a *fœderibus*, quæ fiebant lapide in porcam impacto, igitur cæſa ac vulnerata porca.

59. *Dardanidæ.*] Trojani a rege Dardano, Teucri genero. Æ. 1. 239. De *Achivis*, Græcis, Æ. 1. 492.

68. *Phrygia.*] Trojana, quia Troas in Phrygia minore fuit. Æ. 1. 385.

78. *Argolica*] De *Argis*, urbe Pelopon-

Fando aliquid, si forte tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, & inclyta fama
Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem, & consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Consiliis; & nos aliquod nomenque decusque
Gessimus: invidia postquam pellacis Ulyssei
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris;
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens: & me fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos;

INTERPRETATIO.

SI forte inter loquendum de *aliqua re, venit ad aures tuas nomen Palamedis Belidæ, & gloria nobilis per famā: quem Græci pro falso* crimine *proditionis innocentem morti addixerunt per crudelem calumniam, quia dissuadebat bellum; nunc deflent privatum luce. Pater* meus *pauper misit me, illi* Palamedi *comitem & sanguine cognatum, huc ad bellum, a prima adolescentia. Dum salvus stetit in regno, & regnum floruit* ejus *consiliis, ego quoque aliquid famæ & honoris obtinui: postquam invidia fallacis Ulyssei (non ignota dico) abiit ex* hoc *mundo superiore; tristis ducebam vitam in dolore ac tenebris. & clam indignabar ob mortem innocentis amici. Nec silui insanus: & si me fortuna aliqua retulisset, si aliquando rediissem victor ad patrium Argos,*

NOTÆ.

nesi. Æ. 1. 289.

81. *Fando aliquid.*] Gerundia modo passive significant; ut hic, *fando*, id est, *dum aliquid dicitur*: modo active, ut supra v. 6. *Quis talia fando*, id est, *dum dicit talia*. Ita Servius.

82. *Belidæ Palamedis.*] Fuit Palamedes Nauplii filius, regis Eubœæ insulæ, in Ægeo mari: per Amymonen, Danaï filiam, ortum duxit a Belo antiquiore; rege illius Africæ partis, quæ deinde Ægyptus vocata est. Is Palamedes infestum habuit Ulyssem duabus maxime de caussis. I. Nolebat Ulysses ad bellum Trojanum proficisci cum cæteris Græcis; ideoque insaniam simulans, junctis ad aratrum animalibus diversæ naturæ, serebat salem. Filium ejus Telemachum aratro Palamedes supposuit; quo viso Ulysses aratrum suspendit; & fraus ejus detecta est. II. Ulysses ad bellum profectus, & in Thraciam deinde missus ad frumenta convehenda, cum nihil retulisset; increpitus est a Palamede, qui illuc ipse missus magnam frumenti vim advexit. Subtilissimo ingenio fuit Palamedes, & in otio castrorum reperit multa, literas quattuor, θ, φ, ξ, χ: ludos complures, multa de ponderibus

83. *Falsa sub proditione Pelasgi* &c.] Sub specie proditionis. Ulysses enim aurum in Palamedis tentorio clam defodit: tum epistolam fingit Priami ad Palamedem, qua gratiæ ei agebantur pro proditione, & aurum muneris loco fuisse datum indicabatur: quod cum Græci in ejus tentorio reperissent, insontem lapidibus obruerunt. Rem Dictys aliter narrat. *Pelasgi.*] Græci, proprie Thessali. Æ. 1. 628. *Indicio.*] Relatione Ulyssis, & auri indicatione. *Quia bella vetabat.*] Hoc mentitur Sinon, in gratiam Trojanorum, ut fidem sibi apud eos faciat.

86. *Consanguinitate propinquum.*] Et hoc mentitur Sinon: non enim Palamedi sanguine junctus fuit, sed Ulyssi; ex eadem *Autolici* & *Sisyphi* stirpe.

88. *Regno incolumis* &c.] Vel intelligit regnum Eubœæ, quod obtinebat Nauplius

Promisi ultorem, & verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes: hinc semper Ulysses
Criminibus terrere novis: hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, & quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro.....
Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est; jamdudum sumite pœnas:
Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari, & quærere caussas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, & ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri: & longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti
Interclusit hyems, & terruit Auster euntes.
Præcipue, cum jam hic trabibus contextus acernis,
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus: isque adytis hæc tristia dicta reportat:

INTERPRETATIO.

promisi me fore *ultorem*, *& querelis concitavi acerbum odium* Ulyssis in me. *Hæc mihi fuit prima origo calamitatis: inde semper Ulysses* cœpit me *terrere novis criminationibus: inde emittere in plebem sermones* de me *dubios, &* reus *quærere ea* unde mihi noceret. *Neque vero cessavit, donec Calchante administro.... At vero quid ego hæc frustra renarro* vobis *ingrata? aut quid moror? si eodem modo tractatis omnes Græcos, & satis est hoc audire; quamprimum sumite supplicium: hoc optaverit Ulysses, & Atridæ magno* pretio *emerint. Tunc autem cupimus interrogare, & petere causas, inscii tantorum criminum & fraudis Græcæ. Pergit timens, & mendaci animo ait: Sæpe Græci optaverunt fugam petere Troja relicta, & abire fatigati diuturno bello. Et utinam* id *fecissent! Sæpe adversa tempestas maris eos detinuit, & Auster terruit abeuntes. Præsertim cum jam staret hoc loco equus extructus e lignis acernis, nubes tonuerunt toto aëre. Incerti mittimus Eurypylum ad consulendum oraculum Apollinis: & ille refert ex* ejus *penetralibus hæc tristia verba*:

NOTÆ.

Palamedis pater; vel potius commune imperium & concilium Græciæ totius, ad bellum Trojanum consociatæ.

99. *Quærere conscius arma.*] *Conscius*: id est; *sciens se reum occisi Palamedis, atque adeo se verbis & querelis meis unum peti. Arma.*] Sunt cujuslibet rei faciendæ instrumenta & auxilia, hic, *insidiæ, fraudes, nocendi occasio.*

100. *Calchante.*] Calchas, Græcorum augur: cujus absque consilio & divinatione nihil Trojano bello gestum est. De *Achivis*, Græcis, Æ. 1. 492.

104. *Ithacus velit* &c.] Rem facietis optatissimam Ulyssi *Ithacæ* regi, & *Agamemnoni & Menelao* Atrei filiis. De *Ulysse*, supra v. 7. De *Agamemnone* Æ. 3. 54. De *Menelao*, infra, 264.

106. *Pelasgæ.*] Græcæ, nam suspecta olim fuit Græcorum fides. De *Pelasgis*, Æ. 1. 628. De *Danais*, Æ. 1. 34.

111. *Auster.*] Ventus meridionalis, adversus redeuntibus e Troade in Græciam. De *Austro*, E. 2. 58. *Acernis.*] Ex *acere* arbore, *erable.*

114. *Eurypylum.*] Augurem nobilem, quem quadraginta navibus ad bellum Trojanum venisse ait Homerus Il. 2. 736.

Sanguine placaſtis ventos, & virgine cæſa;
Quum primum Iliacas Danai veniſtis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obſtupuere animi: gelidusque per ima cucurrit
Oſſa tremor; cui fata parent, quem poſcat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios: quæ ſint ea numina Divum
Flagitat: & mihi jam multi crudele canebant
Artificis ſcelus, & taciti ventura videbant.
Bis quinos ſilet ille dies: tectuſque recuſat
Prodere voce ſua quenquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Compoſito rumpit vocem, & me deſtinat aræ.
Aſſenſere omnes: & quæ ſibi quiſque timebat,
Unius in miſeri exitium converſa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi ſacra parari,
Et ſalſæ fruges, & circum tempora vittæ.

INTERPRETATIO.

O Græci, cum primo veniſtis ad litus Trojanum; propitiaſtis ventos ſanguine, & immolata virgine: reditus impetrandus eſt *ſanguine, & ſacrificandum eſt anima Græca. Quæ vox poſtquam venit ad aures plebis, obſtupuerunt animi: & frigidus timor penetravit in oſſa intima; cui mortem deſtinent, quem petat Apollo. Tum Vlyſſes magno tumultu educit in medios vatem Calchanta: quærit quænam ſit illa voluntas Deorum: & multi mihi jam prædicebant crudele crimen artificioſi* Vlyſſis, *& clam prævidebant futura. Ille* Calchas *tacet* per *decem dies: & occultus abnuit declarare ullum voce ſua, aut objicere morti. Denique ægre coactus magnis clamoribus Vlyſſis, ex compacto emittit vocem, & me devovet altaribus. Applauſerunt omnes: & paſſi ſunt verti in perniciem unius miſeri* ea, *quæ unuſquiſque metuebat ſibi. Jamque dies funeſta advenerat: mihi* incipiebant *parari ſacrificia, & mola ſalſa, & tænia circa caput* pendulæ.

NOTÆ.

116. *Virgine cæſa.*] Iphigenia, Agamemnonis filia. Nam Græci Trojam profecti, cum ad Aulidem Bœotiæ portum veniſſent, ſuſpenſis ventis & peſtilentia graſſante, conſuluerunt oraculum; a quo reſponſum eſt, Agamemnonis filiam Dianæ eſſe immolandam: ſed hæc in ipſo ſacrificio a Diana ſubducta eſt, & cerva ejus in locum ſuppoſita; ipſa virgo in Tauricam regionem tranſlata, ubi Dianæ ſacerdotio functa eſt. Videtur tamen Virgilius cæſam affirmare, ut & Ovidius.

118. *Litandum.*] Et *ſacrificandum*, differunt; nam *litare* dicuntur ii, quorum ſacrificium Diis gratum & acceptum eſt: vel a *luo*, id eſt, *ſolvo*; vel a λιτὴ *precatio ſupplex*, unde & *litaniæ* noſtræ derivantur. *Argolica.*] Vel Græca generatim, vel ex urbe Argis in Peloponneſo, unde ſe *Sinon* fingit oriundum, Æ. 1. 289. De *Apolline*, vaticiniorum Deo, Ecl. 3. 104.

123. *Numina.*] Hic ſumi pro voluntate Deorum, haud dubium eſt: vide Æ. 1. 137. *Ithacus*, Ulyſſes, Ithacæ inſulæ rex.

133. *Salſæ fruges.*] *Mola*, placentæ ſpecies, ex *farre* ſive frumento, ſalſo, toſto, ac molito: unde *mola* appellabatur; & victimæ, quarum fronti ante ſacrificium imponebatur, dicebantur *immolari*. E. 8. 82.

133. *Vittæ.*] *Infula*, faſcia latior, vulgo lanea & nivea, ex qua minores aliæ dependebant: unde Lucretius l. 1. 87. de Iphigenia immolanda: *Cui ſimul infula virgineos circumdata comptus, ex utraque pari*

Eripui (fateor) leto me, & vincula rupi:
Limoſoque lacu per noctem obſcurus in ulva
Delitui, dum vela darent: ſi forte dediſſent.
Nec mihi jam patriam antiquam ſpes ulla videndi,
Nec dulces natos, exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad pœnas ob noſtra repoſcent
Effugia, & culpam hanc miſerorum morte piabunt.
Quod te per ſuperos & conſcia numina veri;
Per, ſi qua eſt quæ reſtat adhuc mortalibus uſquam
Intemerata fides, oro: miſerere laborum
Tantorum, miſerere animi non digna ferentis.
His lacrymis vitam damus, & miſereſcimus ultro.
Ipſe viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus; dictiſque ita fatur amicis:
Quiſquis es, amiſſos hinc jam obliviſcere Grajos,
Noſter eris: mihique hæc ediſſere vera roganti:
Quo molem hanc immanis equi ſtatuere? quis auctor?
Quidve petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis inſtructus & arte Pelaſga,
Suſtulit exutas vinclis ad ſidera palmas.

INTERPRETATIO.

Subduxi me morti, fateor, & abrupi catenas, & latui per noctem obſcuram in herbis limoſi lacus, donec præberent vela ventis: ſi præbituri eſſent. Neque mihi nunc ſpes ulla eſt *videndi veterem patriam, & jucundos liberos, & patrem expetitum: quos illi fortaſſe ad ſacrificium repetent ob fugam meam, & expiabunt hoc delictum nece miſerorum. Hoc* ergo *precor te, per ſuperos & Deos qui veritatem ſciunt; per, ſi qua eſt inviolata fides, quæ ſuperſit uſpiam hominibus: miſerere tot calamitatum, miſerere animi indigna paſſi. His lacrymis concedimus vitam, & lubenter miſeremur* ejus. *Ipſe Priamus imperat ſolvi manicas & catenas ſtrictas; & amicis verbis ſic loquitur: Quicumque ſis, jam inde obliviſcere Græcos relictos, noſter eris: ſed hæc mihi petenti vere declara. Cur poſuerunt hanc ingentem equi molem? quis* hujus *auctor eſt? aut quid petunt? quæ* eſt in eo *religio? aut quæ* eſt hæc *machina belli? Dixerat. Ille, imbutus fraudibus* & *calliditate Græca, extulit ad aſtra manus ſolutas vinculis:*

NOTÆ.

malorum parte profuſe eſt. Hac infula non tantum victimæ, ſed ſacerdotes, & ipſa etiam Deorum ſimulacra coronabantur: unde, infra v. 168. *Virgineas auſi Divæ contingere vittas.*

135. *Ulva.*] Herba quælibet paluſtris, ſine certo nomine.

141. *Quod.*] Vel eſt *quocirca*; vel redundat, ut ſæpe apud Græcos ὅτι; vel, ut mihi videtur, pronomen eſt, *quod te oro*; id eſt, *hoc te oro*, *hoc unum te oro*, *miſerere*, &c. Sic Æ. 6. 363. *Quod te per cœli jucundum lumen & auras, per genitorem oro* &c.

142. *Per ſi qua eſt* &c.] Locutio poëtis familiaris; & ſenſus eſt: *Per intemeratam fidem, ſi qua eſt intemerata fides hominibus.* Sic Æ. 12. 56. *Per ſi quis Amatæ tangit honos animum.*

146. *Manicas*] Vox a *manu* deducta: ſignificatque aliquando veſtium partem, quæ manus & brachia protegit: aliquando vincula manuum; ut *compedes*, pedum. De *Grajis*, Græcis, G. 2. 16.

152. *Arte Pelaſga.*] Græci vafritie & mala fide infames fuerunt. De *Pelaſgis*, pro-

Vos æterni ignes, & non violabile vestrum
Testor numen, ait: vos aræ ensesque nefandi,
Quos fugi; vittæque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura;
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem: si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaum & cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sedenim, scelerumque inventor Ulysses,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem; manibusque cruentis
Virgineas ausi Divæ contingere vittas:
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum: fractæ vires, aversa Deæ mens.

INTERPRETATIO.

Vos attestor, inquit, ignes sempiterni, & inviolabilem vestram divinitatem: vos aræ & enses funesti, quos evitavi; & tænia Deorum, quas victima gestavi: liceat mihi violare arcana sacramenta Græcorum: liceat odisse illos, & exponere cuncta in lucem, si aliqua occultant: neque vero jam *obstrictus sum ullis legibus patriæ. Tu tantum, o Troja, sta promissis; &* per me *servata serva* mihi *fidem: si vera profero, si magna præsto. Tota spes Græcorum & confidentia incepti belli posita fuit in ope Palladis. At vero a quo* tempore *impius Menelaus, & Ulysses repertor criminum, aggressi auferre e sancto templo fatale Palladium, occisis custodibus summæ arcis, rapuerunt sacram statuam; & ausi sunt tangere sanguinolentis manibus virgineam infulam Deæ: ab illo* tempore *spes Græcorum cœpit evanescere, & retro acta abire: vires infirmatæ* sunt, *animus Deæ alienatus* est ab iis:

NOTÆ.

prie Thessalis, Æ. 1. 628.

154. *Vos æterni ignes.*] Aliqui explicant de ignibus aræ, quos effugerat; alii melius cum Servio, de Sole, Luna, sideribus aliis. Nam hæc putabant veteres, & igneæ esse naturæ, & in æternum lucere, & habere Divinitatem: & frequenter jurabant per sidera, Æ. 8. 429. *Cælum hoc & conscia sidera testor.*

157. *Sacrata jura.*] Sacramentum, quo jurabat miles se nihil contra rempublicam facturum: idque more Romano, ad quem hic Virgilius alludit.

159. *Si qua tegunt.*] *Si*, pro *siquidem*, non dubitantis, sed affirmantis est: ut diximus Æ. 1. 607.

162. De *Danais*, Græcis. Æ. 1. 34. De *Pallade*, Ibid. 43. & supra, 31. De *Tydide*, Menelao Tydei filio, Æ. 1. 101. De *Ulysse*, supra, v. 7.

166 *Palladium.*] Statuam Palladis, armatam parma, id est, scuto breviore, & hasta; eo ritu consecratam, ut crederent, urbem in qua esset inexpugnabilem fore: aliqui dicunt e cœlo esse delapsam; alii factam ex ossibus Pelopis. Hanc Ulysses & Diomedes, sublapsi per cuniculos aut cloacas in urbem, ex arce subripuerunt: Diomedes deinde post excidium Trojæ tempestate actus in Italiam, Deorum responsis monitus ut Palladium Trojanis restitueret, dicitur illud Æneæ per Calabriam transeunti restituisse, vel cuidam ex Æneæ amicis, cui nomen *Nautes*. Ab hoc illatum in Italiam, & Lavinii primum, deinde Albæ, tum Romæ servatum in templo Vestæ, sub Vestalium & Nautiæ familiæ custodia; tam secreto, ut Herodia-

Nec dubiis ea ſigna dedit Tritonia monſtris.
Vix poſitum caſtris ſimulacrum; arſere coruſcæ
Luminibus flammæ arrectis, ſalſuſque per artus
Sudor iit, terque ipſa ſolo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens haſtamque trementem.
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas:
Nec poſſe Argolicis exſcindi Pergama telis;
Omina ni repetant Argis; numenque reducant,
Quod pelago & curvis ſecum advexere carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas;
Arma Deoſque parant comites, pelagoque remenſo
Improviſi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læſo,
Effigiem ſtatuere, nefas quæ triſte piaret:
Hanc tamen immenſam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloque educere juſſit:
Ne recipi portis, aut duci in mœnia poſſit;

INTERPRETATIO.

Nec incertus portentis id ſignificavit Pallas. Vix ſtatua depoſita eſt in caſtris; cum *rutilæ flammæ eruperunt* ex ejus *capillis ſubrectis, & ſalſus ſudor fluxit per* ejus *membra, & ipſa ter exilut e terra, quaſſans clypeum & haſtam trementem;* quæ res eſt *miranda dictu. Statim Calchas declarat tentandam eſſe fugam mari: nec poſſe Trojam everti Græcis armis, niſi requirant* ex urbe *Argis alia auſpicia; & reducant Palladem* faventem, *qualem* prius *mari & curvis navibus ſecum adduxerant. Et nunc ſi vento redeunt Mycenas,* in urbem *patriam; parant* nova *bella & Deos ſocios, & mari* iterum *trajecto aderunt inexpectati: ſic Calchas diſponit omnia. Pro Palladio* rapto, *& Dea offenſa, admoniti extruxere hoc ſimulacrum, quod expiaret funeſtum crimen. Tamen Calchas mandavit* eos *extruere lignis compactis hanc molem altiſſimam,* & eam *ad cælum erigere: ne poſſit capi portis, & induci in muros;*

NOTÆ.

nus teſtetur, ſub Commodo imperatore cum templum Veſtæ conflagraſſet, Palladium Romæ tunc primo viſum eſſe. De *vittis* ſupra v. 133. *Virgineæ* dicuntur, quia *Pallas innupta*, ſupra, v. 31.

171. *Tritonia.*] Pomponius Mela l. 1. c. 7. paludem & amnem Africæ *Tritona* memorat, non longe a Syrti minore: *unde*, inquit, *& Minervæ cognomen inditum eſt, ut incolæ arbitrantur ibi genitæ: faciuntque ei fabulæ aliquam fidem; quod quem natalem ejus putant, ludicris virginum inter ſe decertantium celebrant.* Sic & Lucanus l. 9. 347. *Torpentem Tritonos adit illæſa paludem. Hanc & Pallas amat: patrio quæ vertice nata terrarum primam Libyen (nam proxima cælo eſt, ut probat ipſe calor) tetigit: ſtagnique quieta vultus vidit aqua, poſuitque in margine plantas; & ſe dilecta Tritonida dixit ab unda.* Vel forte alluſum eſt a Latinis auctoribus ad Græcum Palladis epithetum, quo dicitur, Iliad. 2. 157. & alibi, ἀτρυτώνη *indefeſſa, expers timoris*; a τρεῖν *timere*, & α privativo.

176. *Calchas* &c.] Græcorum vates, ſupra, v. 100. *Pergama*, arx Trojæ, Æ. 1. 470. *Argi*, & *Mycenæ*, urbes Peloponneſi, regiæ Agamemnonis, Æ. 1 288.

178. *Omina ni repetant* &c.] Reſpexit morem Romanorum, inquit Servius: nam ſi egreſſi male pugnaſſent, revertebantur ad captanda rurſus auguria: aut ſi longius abeſſent Roma; locus aliquis ex agro captivo Romanus fiebat, in illa provincia in qua bellabatur, ad quem, ſi renovanda eſſent auſpicia, dux rediret.

182 *Omnia Calchas.*] Legunt aliqui *omina*; nec male: vates enim, ut Calchas, auſpicia ad libitum diſpenſabant.

186. *Roboribus.*] Vel ſpecies eſt quercus

Neu populum antiqua sub relligione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervæ;
Tum magnum exitium (quod Dii prius omen in ipsum
Convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum:
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem;
Ultro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello
Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis,
Credita res: captique dolis, lacrymisque coacti;
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,

INTERPRETATIO.

neve servare populum, secundum antiquam religionem. Nam, dicebat, *si vestra manus læsissent* hoc oblatum *Palladi munus; tunc magnam ruinam imminere regno Priami & Phrygibus, quod vaticinium Dii potius convertant in ipsum Calchanta: si vero manibus vestris inductum fuisset in urbem vestram, sponte Asiam magnis copiis venturam esse ad urbes Peloponnesi, & ea fata spectare nostros posteros. Talibus dolis, & vafritie perjuri Sinonis, res credita* est: *& decepti fraudibus,* ejusque *fletu subacti sunt* ii; *quos neque Diomedes, nec Achilles Larissæus,*

NOTÆ.

robur; vel lignum quodvis durissimum, G. 1. 162.

188. *Antiqua sub relligione.*] Id est, in locum Palladii succedere, quod antiquo cultu & populi credulitate urbem servaturum erat.

191. *Phrygibus.*] Trojanis, in minore Phrygia sitis. Æ. 1. 385.

193. *Asiam.*] Duplex est: major & minor. *Major*, e tribus mundi partibus quas veteres agnoverunt longe maxima est: quam ab Europa Tanais fluvius, pontus Euxinus, & Ægeum mare disterminant; ab Africa sinus Arabicus: in orientem protensa: nunc in partes distincta præcipue sex, imperium Moscoviticum, Tartaricum, Turcicum, Persicum, Indicum, & Sinense. *Minor*, peninsula est majoris Asiæ, maxime occidentalis: inter pontum Euxinum; & eam mediterranei maris partem, quæ Issico sinu terminatur: nunc *Natolie*: de hac sermo hic est; quia in ea erat *Troas*.

193 *Pelopeia ad mœnia.*] Vel *Argos* ubi præcipue regnavit Pelops: vel totam peninsulam isthmo Corinthiaco Græciæ annexam; quæ cum *Apia* diceretur, *Peloponnesus* deinde, id est, *insula Pelopis*, vocata est a *Pelope*; qui e Phrygia, ubi Tantalus ejus pater regnaverat, coloniam eo deduxit. *Pelops* a Tantalo patre dicitur appositus fuisse Diis ad epulas, cumque humerum avidior Ceres comedisset, eburneo humero donatus a Jove. Œnomaum deinde regem Elidis curuli certamine vicit, fraude aurigæ Myrtili, qui vectem axi subduxerat: atque ita Hippodamiam Œnomai filiam solus e procis obtinuit, aliis tredecim ab Œnomao jam ante victis & occisis: eam enim is posuerat legem, ut victus moreretur, victori filia nuberet, monitus oraculis a genero sibi mortem imminere. Pelops ex Hippodamia *Atreum* ac *Thyestem* suscepit: Atreus *Menelaum* & *Agamemnona*. *Pelopeia*, quatuor syllabis, Græca dipthongo, *Pelopeia*.

196. *Lacrymisque coacti.*] Legunt Servius ac Donatus *coactis*: & ad lacrymas Sinonis referunt, quæ non sponte, sed per vim ac dolum expressæ fluebant malim legere cum Pierio & veteribus exemplaribus, *coacti*; & referre ad Trojanos.

197. *Tydides* &c.] Diomedes Tydei Ætoliæ regis filius, Æ. 1. 101. *Larissæus Achilles.*] Phthius potius, quia Phthiæ natus est; cum ejus pater Peleus, ex Ægina insula propter fratris sui Phoci cædem profugus, ab Eurytione Phthiæ rege in tertiam regni partem adscitus esset. Sed *Phthia* & *Larissa* vicinæ sunt Thessaliæ urbes.

Non anni domuere decem, non mille carinæ.
Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno forte sacerdos,
Solemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exuperant undas; pars cætera pontum
Pone legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus, spumante salo: jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine & igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exangues: illi agmine certo
Laocoonta petunt: & primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, & miseros morsu depascitur artus.
Post, ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: & jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite & cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,

INTERPRETATIO.

nec decem anni, nec mille naves subegerant. Tunc aliud majus & longe magis terribile portentum *objicitur miseris* Trojanis, *& turbat incautas mentes. Laocoon forte electus sacerdos Neptuno, sacrificabat magnum taurum ad solemnia altaria. Ecce autem (horresco narrans) duo serpentes immensis spiris a Tenedo* emissi *per mare sedatum, innatant undis, & eodem* modo *accedunt ad litus: quorum pars anterior sublata e fluctibus, & cristæ sanguinolentæ excedunt undas; pars reliqua propius radit mare, & curvat volvendo immanes caudas. Fit strepitus, mari spumante: & jam attigerant litus, & suffusi sanguine & igne circa coruscantes oculos, lambebant linguis mobilibus ora sibilantia. Fugimus exanimati aspectu: illi certo impetu currunt* ad *Laocoonta: & primo serpens uterque amplexus constringit parva corpora duorum filiorum* Laocoontis, *& morsu devorat misera membra: deinde invadunt* patrem *ipsum venientem in auxilium & arma attollentem, spirisque grandibus involvunt: & jam bis complexi medium, bis circumdantes* ejus *collo dorsa squamosa, excedunt capite & collis altis. Ille simul conatur manibus disrumpere nexus,*

NOTÆ.

198. *Mille carinæ.*] Sic vulgo Latini scriptores: Homerus in catalogo numerat mille centum & octoginta sex. *Carina* proprie est trabs ima, quæ fundamentum est totius navis, & ipsa infima navis alvus: vulgo pro tota navi usurpatur.

201. *Neptuno sorte &c.*] De *Laocoonte* supra, v. 41. De *Neptuno*, Æ. 1. 129. Sorte ductus est sacerdos Laocoon, quia ubi non erant certi Deo sacerdotes, sorte duci mos erat: non erant autem apud Trojanos Neptuno, vel ex quo Laomedon Neptunum contempserat; vel ex quo Trojani ejus sacerdotem interfecerant, quia sacrificiis Græcorum adventum non vetuerat. Nunc itaque rati Græcos abiisse, sacra Neptuno facienda putaverunt ipso in litore; & sors in Laocoonta cecidit, jam sacerdotem Apollinis. De *Tenedo*, insula Hellesponti, supra, v. 21.

209. *Salo.*] Mari. Æ. 1. 541.

212. *Agmine certo.*] Certo & ordinato

Perfusus sanie vittas, atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Quales mugitus fugit quum saucius aram
Taurus, & incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem:
Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor: & scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt; sacrum qui cuspide robur
Læserit, & tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, & mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi: pedibusque rotarum

INTERRPETATIO.

infectus secundum *tænias tabo & nigro veneno; simul emittit ad astra clamores horrendos*: tales, *quales mugitus* emittit *taurus*, *cum vulneratus fugit altaria*, *& excussit e collo securim dubio* ictu impactam. *At gemini angues serpendo fugiunt ad summa templa, & abeunt in ædem sævæ Minervæ: & occultantur sub pedibus simulacri, & sub orbe clypei. Tunc vero novus timor omnibus illabitur in corda attonita: aiuntque Laocoonta dignum fuisse pæna* quam *persolvit*; *qui vulnerarit telo sacrum lignum, & immiserit tergo hastam impiam. Clamant invehendum* esse *in urbem equum, & orandam Deæ divinitatem. Evertimus muros, & aperimus munimenta urbis. Omnes præparant* se *ad opus*: *& pedibus* equi, *rotarum* ...

NOTÆ.

motu: sic G. 3. 423. *Extremæque agmina caudæ*: locum vide.

221. *Sanie vittas*] Sanies est sanguis mutatus ac fere corruptus, atro colore permixtus. De *vittis*, supra, v. 133.

225. *Delubra.*] Templa sic dicta, a *deluo*: quia plerumque ante templa fontes erant, aut lacus, ubi templa ingressuri diluebantur.

226. *Tritonidis arcem.*] Minervæ Tritoniæ, de qua supra, v. 171. *Arcem.*] Vel Trojanæ urbis, in qua templum illud erat, & v. 41. *Laocoon ardens summa decurrit ab arce.* Vel arcem dixit, pro templo & æde Minervæ, quocumque loco sita fuerit.

227. *Clypeique sub orbe.*] Serpentes a Pallade excitatos in hujus perniciem non mirabitur, qui sciet ex Plutarchi libro de Iside, draconem sacrum fuisse Minervæ, & a Phidia Minervæ simulacro esse appositum. qui Politianum legerit, scribentem, se vidisse Romæ Palladis clypeum, squamoso draconis corio contextum, & dracunculis fimbriatum.

229. *Insinuat.*] Supple *se*: ut Æ. 1. 108. *Tum prora avertit*.

229. *Scelus expendisse merentem.*] Quidam dicunt supplicium luisse tum quidem Laocoonta: non autem ob læsum equum, iramque Palladis; sed ob violatam alio scelere sanctitatem Apollinei templi, cujus erat sacerdos: & serpentes aufugisse in idem illud templum, quod erat in urbis arce.

230. *Robur.*] Lignum quodvis durius, G. 1. 162.

231. *Tergo.*] Dixit v. 51. *In latus, inque alvum.* Ergo a *tergo* equum aggressus, ictum in eam impegit *lateris* partem, quæ *alvo* contermina est.

234. *Muros* &c. *Mœnia* &c.] Ita distinguit Germanus, ut *muros* velit esse, lapideum ambitum, quo urbs cingitur, *mœnia*, munitiones, turres, & id genus cætera, quibus muri defenduntur.

235. *Accingunt.*] Supple *se*, ut v. 229. *Insinuat pavor.*

Subjiciunt lapſus, & ſtuppea vincula collo
Intendunt: ſcandit fatalis machina muros,
Fœta armis : circum pueri innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa ſubit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, o divum domus Ilium, & inclyta bello
Mœnia Dardanidum! quater ipſo in limine portæ
Subſtitit, atque utero ſonitum quater arma dedere.
Inſtamus tamen immemores, cæcique furore,
Et monſtrum infelix ſacrata ſiſtimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Caſſandra futuris
Ora, Dei juſſu non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deum miſeri, quibus ultimus eſſet
Ille dies, feſta velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox,
Involvens umbra magna terramque polumque,
Myrmidonumque dolos : fuſi per mœnia Teucri
Conticuere : ſopor feſſos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx inſtructis navibus ibat

INTERPRETATIO.

ſupponunt orbes, & injiciunt collo funes e ſtuppa: fatalis machina intrat muros, gravida armatis circum pueri & virgines puellæ canunt ſacra carmina, *& gaudent tangere manu funes. Machina progreditur, & minans inducitur in mediam urbem. O patria, o Troja ſedes Deorum, & muri Trojanorum nobiles bello! quater in ipſo aditu portæ reſtitit, & quater arma in* ejus *alvo ediderunt ſtrepitum. Urgemus tamen improvidi & occæcati inſania, & locamus funeſtum portentum in ſacra arce. Tunc etiam Caſſandra ſolvit in vaticinia futuræ* ruinæ *vocem, Phœbi voluntate nunquam creditam a Trojanis. Nos miſeri per urbem tegimus feſtivis ramis templa Deorum, quibus dies ille* futurus *erat extremus. Interim cœlum mutatur, & nox properat* ex Oceano, *tegens magnis umbris & terram & cœlum, & fraudes* Græcorum: *Trojani ſparſi per urbem, ſiluerunt: ſomnus tenet laſſa membra. Et jam exercitus Græcus armatis navibus proficiſcebatur...*

NOTÆ.

241. *Divum domus Ilium.*] Quia murorum ſtructores habuit Neptunum & Apollinem : quia Ganymedem Jovis, Titho num Auroræ delicias, e ſtirpe regia protulit. De *Ilio*, Troja, Æ. 1. 5. De *Dardanidis*, Trojanis, Ibid. 239.

246. *Caſſandra.*] Priami & Hecubæ filia, quæ cum ab amatore Apolline artem accepiſſet vaticinandi, nec ei tamen gratiam amoris mutui retuliſſet. indignatus Deus effecit, ut a Trojanis fides ipſius vaticiniis non haberetur. Nupſit ſub extremis illius belli temporibus Chorœbo: capta urbe, vitiata eſt ab Ajace Oilei, in ipſo Minervæ templo, & in prædam Agamemnoni ceſſit; quem cum admoneret ſæpe de cavendis Clytæmneſtræ inſidiis, nec dicto haberet audientem; cum ipſo deinde, Ægiſthi & Clytæmneſtræ ſcelere, in convivio obtruncata eſt. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239. De *delubris*, ſupra, v. 225. De *Myrmidonibus*, Achilli ſubditis, v. 7.

254. *Argiva phalanx.*] Proprie, Macedonum eſt agmen pedeſtre, perpetuo umbonum textu conſertum, atque ita juncto impetu in hoſtes incurrens; unde nomen habet juxta Suidam, a πελάζειν ἄγχι *accedere prope*. Ex Vegetio habebat hominum octo millia : legio tantum ſex, imo aliquando pauciora. *Argiva*, Græca ab *Ar-*

A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ,
Litora nota petens: flammas quum regia puppis
Extulerat; fatisque Deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos & pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus: lætique cavo se robore promunt
Tisandrus Sthenelusque duces, & dirus Ulysses,
Demissum lapsi per funem; Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,

INTERPRETATIO.

e Tenedo, per opportuna silentia Lunæ tacitæ, accedens ad *litora cognita: cum navis regia sustulisset facem; Sinon quoque, protectus voluntate Deorum* nobis *infesta, aperuit clam lignea claustra, & Græcos* in *alvo clausos: equus apertus effundit eos in aërem: & hilares emittunt se e cavo ligno duces Tisandrus & Sthenelus, & improbus Ulysses, descendentes per funem dejectum; & Athamas & Thoas, & Neoptolemus Pelei nepos, & primus Machaon,*

NOTÆ.

gis urbe Peloponnesi, de qua Æ. 1. 289. De *Tenedo*, Hellesponti insula, supra, v. 21. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34. De *Sinone*, supra, v. 86.

255. *Silentia Lunæ.*] Ne explices cum quibusdam de Luna cum Sole conjuncta, quæ tum dicitur *silens*, quia minime lucet; dicentur enim infra Æneæ socii ipsi occurrisse *per Lunam*; itaque lucebat. Sed intellige de media nocte, ut ibidem explicabimus, v. 340.

260. *Robore.*] Hoc magis adducor ut credam, *robur*, pro duriore quolibet ligno usurpari; non tantum pro certa ligni specie: mox enim dixit *claustra pinea*; quomodo igitur statim *robur* diceret, si *robur* esset *quercus*?

261. *Tisandrus.*] Servius ait eum fuisse filium Polynicis, illius qui de regno Thebano cum fratre Eteocle confligens occidit: sed hunc Polynicis filium vulgo *Thersandum*, non Tisandrum vocant. At Servius, *Tissandrus* hic legit; Pomponius, *Thessandrus*.

261. *Sthenelus.*] Filius illius Capanei Argivi, qui eodem Thebano bello Polynicem secutus occiderat, vel Jovis fulmine, vel Thebanorum lapidatione obrutus. De *Ulysse*, v. 7.

261. *Duces.*] Non ad Tisandrum, & Sthenelum dumtaxat, vox illa pertinet; sed ad Ulyssem etiam, & Neoptolemum, & alios quos hic appellat; qui reliquorum erant duces quotquot in equo latebant.

262. *Athamasque, Thoasque* &c.] Nomina Græcis communia: unde frustra Servius aliique genus illorum investigant, ut & superiorum.

263. *Pelidesque Neoptolemus.*] *Pyrrhus*, Achillis & Deidamiæ filius: *Pyrrhus* dictus a colore capillorum, nam πυῤῥὸς *rufus* est: *Neoptolemus*, a νέος *novus*, & πόλεμος *bellum*; quia admodum adolescens, ad belli Trojani reliquias perductus est: erat enim in fatis absque aliquo Æacidarum capi Trojam non posse. Troja capta Priamum interfecit, Polyxenam Priami filiam sub Achillis tumulo immolavit, Andromachen Hectoris uxorem ex præda captivam habuit, Molossum ex ea suscepit; & cum eam deinde matrimonio junxisset Heleno Priami filio, ducturus Hermionen Menelai & Helenæ filiam; ab Oreste Agamemnonis filio, cui Hermione desponsata fuerat, in Delphico Apollinis templo interfectus est. *Pelides* vocatur, quia *Pelei* nepos, qui Æaci fuit filius, regis in Ægina insula, & Thetidis maritus.

263. *Primusque Machaon.*] Æsculapii filius, Podalirii frater; uterque medicus insignis, præcipue sanandis vulneribus. *Primus*: id est, primo loco delapsus per funem: nec obstat quod Tisandrus & reliqui supra vocati sint *duces*; erant enim *duces* dignitate ac munere, non labendi ordine.

Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam:
Cæduntur vigiles: portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono Divum gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus:
Raptatus bigis, ut quondam; aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi! qualis erat, quantum mutatus ab illo
Hectore; qui redit exuvias indutus Achillis,
Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes:
Squalentem barbam, & concretos sanguine crines;
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios: ultro flens ipse videbar
Compellare virum, & mœstas expromere voces:
O lux Dardaniæ! spes o fidissima Teucrum!

INTERPRETATIO.

& Menelaus, & ipse Epeus architectus dolosi equi *Aggrediuntur urbem jacentem vino ac somno: occiduntur excubitores: & apertis portis admittunt omnes socios, & conjungunt turmas* ejusdem consilii *participes. Tempus erat, quo primus somnus fessis hominibus subit, & Deorum munere gratissimus labitur. Ecce per somnum Hector tristissimus visus est mihi adstare præ oculis, & emittere copiosas lacrymas: tractus equis, ut olim; & niger sanguineo pulvere, & transfossus loris per pedes tumidos. Hei mihi! qualis erat, quam diversus ab illo Hectore; qui redut ornatus spoliis Achillis*, *vel* cum *injecisset ignes Trojanos in naves Græcorum: habens barbam sordidam, & capillos cohærentes sanguine; & plagas illas, quas multas accepit circa muros patrios. Ego plorans videbar primus alloqui virum, & emittere* hæc *tristia verba*: O *lumen Trojæ! o spes firmissima Trojanorum*!

NOTÆ.

264. *Menelaus.*] Atrei filius, Agamemnonis frater, Tyndarei Spartani regis gener, ac deinde successor; maritus Helenæ, quam cum raptam a Paride frustra legationibus a Priamo repetiisset, sociali totius Græciæ bello repetiit, recepitque tandem everso Trojano regno: & conscensa navi, post octavum erroris annum domum redut.

264 *Epeus.*] Ideo equi lignei fabricator dicitur, quia muralem reperit machinam quæ vocatur etiam *aries*, ex Plin. lib. 7. 56. De *Hectore* bigis raptato, Æn. 1. 487. De *bigis*, & quadrigis, duobus & quatuor equis, sub eodem jugo conjunctis, G. 1. 512.

275. *Exuvias Achillis* &c.] Cum nempe Achilles e Græcorum castris recessisset, offensus Agamemnoni ob ereptam sibi Briseïda: territi navium incendio Græci frustra precibus Achillem tentaverunt. Patroclus imprimis, ipsi carissimus; qui cum ad reditum impellere eum non posset, rogavit, sua sibi saltem arma milites que suos concederet, quibus Trojanis metum incuteret. Concessit Achilles: at Patroclus Achillis armis indutus ab Hectore occisus est. Igitur per *Achillis exuvias*, Achillis arma intellige; non Achilli quidem, sed Patroclo directa. Ita Homerus Iliad. 15. sub finem, & 16.

276. *De Danais.*] Græcis Æ. 1. 34. De *Phrygiis*, Trojanis, Æ. 1. 385. De *Dardania*, Troja Æ. 1. 5. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239.

Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil: nec me quærentem vana moratur;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens:
Heu fuge nate Dea, teque his (ait) eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troja:
Sat patriæ Priamoque datum: si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates:
Hos cape fatorum comites, his mœnia quære;
Magna pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait; & manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur mœnia luctu:
Et magis atque magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.

INTERPRETATIO.

quæ tam longa mora te detinuit? o Hector optate, quibus e regionibus venis? quomodo te videmus lassi, post multas neces tuorum, post diversos & urbis & civium labores? quæ causa indigna maculavit pulchram faciem? aut quare video has plagas? Ille nihil ad hæc dixit, *nec responsis detinet me inutilia petentem: sed ægre trahens gemitus ex intimo pectore: Heu! fuge, fili Veneris; & te, inquit, subtrahe huic incendio. Hostis tenet urbem, cadit ab alto vertice Troja: satisfecimus patriæ & Priamo: si Troja manu* aliqua *servari posset, hac mea etiam fuisset servata. Troja committit tibi* sua *sacra, & suos Deos: accipe hos casuum* tuorum *socios, quære illis urbem; quam tandem magnam condes pererrato mari. Sic locutus est; & manibus exportat ex adytis intimis infulas, & potentem Vestam, & ignem inextinctum. Interim urbs turbatur vario dolore: & quamvis domus patris Anchisæ separata, & cincta arboribus submoveatur; magis & magis auditur sonus, & horror armorum imminet.*

NOTÆ.

291. *Pergama*] *orum.* Arx Trojæ Æ.1.470.

293. *Sacra, suosque* &c.] Per *sacra*, res eas intelligit, quæ ad ceremonias Deorum pertinebant; ut vittæ, infulæ, de quibus supra, v. 133. Pepla, de quibus Æ.1.484. Per *Penates*, Deorum domesticorum simulacra, de quibus infra, v. 717. Per *Vestam*, vel unum ex illis Penatium simulacris, vel ignem ipsum æternum: ait enim Ovid. Fast. 6. 291. *Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam.* Per *ignem perpetuum*, ignem inextinctum: qui, si aliquando extingueretur; non alio igne, sed admotis Soli fomitibus ipso Solis calore excitabatur. De hoc, deque *Vesta*, Georgicorum 1. 498.

297. *Adytis effert.*] Vel reipsa effert; vel in somnis videtur efferre. Effert autem in Æneæ domum, ex templo quod erat in arce; & cum iis imperium a Priamo in Æneam transfert. Cultum porro ignis acceperant Phryges & Græci ab orientalibus populis, præcipue Persis; quibus ob usus maximos dignus Divinitate visus est, & perpetua custodia. *Adyta*] Sunt intimæ partes domorum templorumque, in quas intrare nefas est, ab *α* privativo, & *δύω ingredior.* De *penetralibus*, in voce *penus*, Æ. 1. 708. De *Austris*, ventis meridionalibus. Ecl. 2. 58.

Excutior somno, & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti quum flamma furentibus austris
Incidit; aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit sylvas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ; jam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus; jam proximus ardet
Ucalegon.: Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem
Præcipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem, telis Pantheus elapsus Achivum,
Pantheus Otriades, arcis Phœbique sacerdos;
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit: cursuque amens ad limina tendit:

INTERPRETATIO.

Excitor e somno, & ascendens supergredior summum culmen tecti, & sto attentis auribus. Sicut quando ignis ventis sævientibus cecidit in segetem; aut quando *præceps torrens montanis undis vastat agros, vastat segetes fertiles & labores boum, & rapit arbores in præceps:* tunc *pastor ignarus obstupescit audiens sonum ex alto cacumine rupis. Tunc vero clara* fuit *veritas* verborum Hectoris *, & apparent fraudes Græcorum. Jam domus magna Deiphobi fecit ruinam, igne vincente: jam domus vicina Ucalegontis ardet: promontorium Sigeum late relucet flammis. Attollitur clamor virorum, & fremitus tubarum. Attonitus arma sumo, nec satis* erat *rationis* cur sumerem arma: *sed cupit animus colligere turbam ad pugnandum, & convolare in arcem cum sociis: furor & ira impellunt animum, & venit* in mentem *gloriosum* esse *mori sub armis. Ecce autem Pantheus elapsus ex armis Græcorum, Pantheus Otrei filius, sacerdos Phœbi & arcis, rapit ipsa manu* res *sacras, & Deos superatos, & parvum nepotem: & exanimatus currendo tendit ad januam* meam:

NOTÆ.

310. *Deiphobi.*] Priami filius fuit, qui postquam Paris a Pyrrho occisus fuit, Helenam duxit uxorem, cujus dolo inter primos interfectus est, ut fuse describitur Æ. 6. 490. De *Vulcano*, qui pro igne hic sumitur, G. 1. 295.

312. *Ucalegon: Sigea igni freta* &c.] Ucalegon, senex, unus e consiliariis Priami: *Ucalegon* ponitur pro *domo Ucalegontis. Sigea.*] *Sigeum, & Rhœteum*: promontoria duo Troadis, non longe ab urbe Troja. *Freta* dixit, pro mari Hellespontiaco, quod regionem illam alluit, & proprie fretum est.

319. *Pantheus Otriades* &c.] Otrei filius, sacerdos Apollinis qui in arce colebatur: licet enim arx Trojana præcipue sacra esset Palladi, ut deinde Romanum Capitolium Jovi; utraque tamen sedes Diis aliis compluribus dicata erat. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. 104. De *Achivis*, Græcis, Æ. 1. 492.

321. *Limina.*] Legunt alii *litora*, nec male. Servius & Donatus retinent *limina*: & hinc Æneæ virtutem exaggerant, cujus in domum, & Hector, & Pantheus sacra deferebant.

Quo res summa loco, Pantheu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:
Venit summa dies & ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troes, fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit: incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis nunquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt.
Talibus Otriadæ dictis, & numine Divum
In flammas & in arma feror: quo tristis Erinnys,

INTERPRETATIO.

o Pantheu, dixi, quo in *statu suprema res est? quam occupamus urbem? Vix ea locutus eram, cum talia respondet gemens: Venit suprema dies & tempus inevitabile Trojanis: periimus Trojani, periit Troja, & magna gloria Trojanorum: crudelis Jupiter omnia transmisit ad Argivos: Græci regnant in urbe inflammata. Equus altus stans in medio murorum emittit milites, & victor Sinon spargit incendia illudens*: totque *alii intrant portis utrinque apertis, quot millia nunquam venere e magna* urbe *Mycenis: alii obstantes occupaverunt armis angustas vias: obstat gladiorum acies micantis mucrone nudo, parata ad cædem: vix primi excubitores portarum tentant pugnam, & resistunt insano certamine. Talibus verbis Panthei, & voluntate Deorum, rapior in arma & in incendia: quo crudelis Erinnys....*

NOTÆ.

322. *Quam prendimus arcem?*] Sensus est, ad Servii, & Donati sensum: *Quam occupabimus arcem? in quam arcem concurremus? si quidem una est, & tu fuga tua significas hanc esse captam.* Maxime enim de arce videtur Æneas fuisse sollicitus, dixit enim v. 315. *Et concurrere in arcem cum sociis ardent animi.* Hic, primo de arce Pantheum interrogat. Deinde, v. 404. primo ad arcem videtur concurrisse; siquidem in Cassandram incidit raptam e templo Minervæ, quod in arce situm erat. Sed arx illa primo a Græcis capta fuerat, & equus in eam inductus, v. 245. *Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.* Igitur arx diversa fuit a Priami regia: in quam ultimus Græcorum impetus fuit, infra, v. 437. dictaque est *Pergamus*, plur. *Pergama.* Syncope est *prendimus*, pro *prehendimus.*

325. *Dardaniæ. Ilium.*] Trojæ nomina, Æ. 1 5. *Troes. Teucrorum*: Trojanorum nomina, Æ. 1. 34. 239. *Argos Mycenis*: urbes sunt Peloponnesi, regnum Agamemnonis, Æ. 1. ꝶ8. *Danai*: Græci, Æ. 1. 34. *Sinon*, supra, 86.

332. *Angusta viarum.*] Angustas vias: familiaris poetis & historicis locutio: infra, v. 725. *Opaca locorum.* Æ. 1.426. *Strata viarum.*

335. *Portarum vigiles* &c.] Non arcis, quæ prima capta fuerat, equo in eam inducto; sed reliquarum urbis portarum, per quas introducere socios conabantur delapsi ex equo Græci. *Cæco Marte.*] Certamine, vel obscuro, quia per noctem committebatur; vel insano, quia a paucis & improvidis, contra multos & paratos. De *Marte*, belli Deo, Ecl. 9. 12. *Otriadæ.*] Panthei, qui filius Otrei. *Numine.*] Æ. 1. 137.

337. *Erinnys.*] Hic pro *furore* ponitur. Nomen commune tribus furiis: quæ, ut

Eumenides;

Quo fremitus vocat, & ſublatus ad æthera clamor.
Addunt ſe ſocios Ripheus, & maximus annis
Iphitus, oblati per lunam, Hypaniſque, Dymaſque;
Et lateri agglomerant noſtro: juveniſque Chorœbus
Mygdonides, illis qui ad Trojam forte diebus
Venerat, inſano Caſſandræ incenſus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibuſque ferebat:
Infelix, qui non ſponſæ præcepta furentis
Audierat.
Quos ubi confertos audere in prælia vidi,
Incipio ſuper his: Juvenes, fortiſſima fruſtra
Pectora; ſi vobis audentem extrema cupido eſt
Certa ſequi, quæ ſit rebus fortuna videtis.
Exceſſere omnes adytis ariſque relictis
Dii, quibus imperium hoc ſteterat: ſuccurritis urbi
Incenſæ: moriamur, & in media arma ruamus.
Una ſalus victis, nullam ſperare ſalutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
Raptores, atra in nebula, quos improba ventris

INTERPRETATIO.

quo tumultus, & clamor elatus in cælum me *vocat. Adjungunt ſe ſocios Ripheus, & grandis ætate Iphitus, occurrentes* mihi *ad* lucem *Lunæ, & Hypanis, & Dymas; & denſantur ad latus noſtrum: & Chorœbus juvenis Mygdonis* filius, *qui forte per illos dies venerat Trojam, ardens magno Caſſandræ amore; & gener ferebat auxilium Priamo & Trojanis: miſer qui non crediderat monitis ſponſæ vaticinantis. Poſtquam vidi illos collectos promptos eſſe ad pugnas, de iis* rebus *ſic cæpi* loqui: O *juvenes, corda fruſtra generoſa: ſi firmum eſt vobis deſiderium ſequendi* me *tentantem extrema; cernitis quis ſit ſtatus rerum. Omnes Dii, per quos hoc regnum ſteterat, abierunt deſertis altaribus & penetralibus: vos* vero vultis *ſubvenire urbi* jam *abſumptæ: moriamur* potius, *& ruamus in medium armorum. Sola ſalutis* via quæ reſtat *victis*, eſt *nullam ſperare ſalutem. Sic furor additus eſt virtuti juvenum. Deinde veluti lupi rapaces, per nebuloſum tempus, quos rabida ventris....*

NOTÆ.

Eumenides; ſic *Erinnyes* vocantur. Propert. lib.2.20.29 *Tunc me vel tragicæ vexetis Erinnyes.* Privata ſingularum nomina ſunt, *Alecto, Tiſiphone, Megæra*: de quibus G.3. 552. & G. 1. 278.

340. *Oblati per lunam.*] Probat enim Scaliger, de Emendatione temp. lib. 5. captam eſſe Trojam, circa plenilunium & finem veris: idque etiam patet ex Petronii fragmento de expugnatione Trojæ: *Jam plena Phœbe candidum extulerat jubar*: at tum Luna maxime lucida eſt. Igitur *ſilentia Lunæ*, ut antea dixit Virgilius, v. 255. de *media nocte* explicanda ſunt, quod tempus vocatur *conticinium*, quia tunc tacent omnia: Luna autem nocturni ſilentii præſes dicitur: unde Horat Epod. 5 51. *Nox & Diana quæ ſilentium regis.*

341. *Agglomerant.*] Supple *ſe*, ut Æ. 1. 108 *Tum prora avertit.*

342. *Mygdonides.*] Nomen a *Mygdone* patre, fratre Hecubæ Priami uxoris: non a *Mygdonia* regione: monet enim Servius gentilia nomina non deſinere in *des*, ſed patronymica. De *Caſſandra* ſupra, v. 246. De *Phrygibus*, Æ. 1. 385.

348. *Fortiſſima fruſtra.*] Hic agnoſcunt vulgo interpretes plane prolixam & incommodam verborum trajectionem, & verba digerunt hoc modo: *Juvenes, for-*

Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis: per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
Urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos:
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, & relligiosa deórum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus;
Victoresque cadunt Danai: crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.
Primus se Danaum, magna comitante caterva,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate viri, nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis?
Dixit: & extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.

INTERPRETATIO.

aviditas expulit furiosos ex antris, *& quos proles relicta expectat siccis gutturibus*: ita nos *per arma, per hostes, unus ad mortem certissimam, & insistimus mediam urbis viam: nigra nox* errat *circa* nos *cavis tenebris. Quis explicet sermone stragem & mortes illius noctis? aut possit lugendo æquare* illos *labores? Perit urbs vetus*, quæ *regnaverat per multos annos: multa inutilia corpora passim funduntur, & per vias, & per domos, &* per *sacra vestibula Deorum. Nec soli Trojani luunt pœnas sanguine: aliquando etiam virtus redit victis in corda, & Græci victores occiduntur: ubique crudelis* est *luctus, ubique timor, & multa species mortis. Androgeos primus e Græcis occurrit nobis, magna turba cingente, putans* nos esse *agmen sociorum, inconsultus: & prior nos alloquitur sermone amico: Properate o viri, quæ enim tam tarda desidia* vos *detinet? alii vastant & evertunt Trojam combustam: vos nunc primo venitis ab altis navibus?* Sic *locutus est & statim agnovit* se *devenisse in medium hostium, nam non reddebantur* ipsi *responsa satis tuta*:

NOTÆ.

tissima pectora: videtis quæ sit fort una rebus omnes Dii, quibus hoc imperium steterat, abierunt adytis arisque relictis: frustra succurritis urbi incensæ. Si vobis cupido certa est sequi audentem extrema, ruamus in media arma, & moriamur. Volunt iidem eam verborum confusionem affectasse Virgilium, ut mentis rerumque perturbationem exprimeret. Ego rectum, absque trajectione, sensum verborum videre mihi videor, ut patet in interpretatione: ubi vocat juvenum *pectora frustra fortissima*, quia eorum fortitudo ad patriæ salutem inutilis erat. De *adytis*, supra, v. 297.

367. *Quondam.*] Aliquando. Sic G. 3. 99 *Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis incassum furit*, & G. 4. 261. De *Teucris* Trojanis, Æ. 1. 239. De *Danais* Græcis, Æ. 1 34.

371. *Androgeos.*] Unus e Græcorum ducibus.

377. *Sensit delapsus in hostes.*] Id est, *se delapsum esse*: Græcismus, Latinis veteribus familiaris. Sic Catul. in Phaselo. v. 2.

Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens; trepidusque repente refugit
Attollentem iras, & cærula colla tumentem.
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis & circumfundimur armis:
Ignarosque loci passim & formidine captos
Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atque hic exultans successu animisque Chorœbus:
O socii; qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus: dolus an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur: lateri que Argivum accommodat ensem.
Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit: spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immisti Danais, haud numine nostro:
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, & litora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, & nota conduntur in alvo.

INTERPRETATIO.

Obstupuit, & retro continuit pedem cum voce. Sicut qui in vepribus rigidis innitens terræ calcavit anguem ex improviso: & subito tremens fugit eum assurgentem in iras, & inflantem collum cæruleum. Non aliter Androgeos recedebat territus aspectu Irrumpimus, & circum miscemur confertis armis: & passim dejicimus Græcos, *inscios locorum, & metu perculsos: fortuna favet primis conatibus. Et tunc Chorœbus lætus successu & animosior ait: O socii; eamus, qua prima fortuna ostendit viam salutis, & qua se præbet propitiam. Mutemus clypeos, & accommodemus nobis arma Græcorum. Quis exigat in hoste,* utrum *virtus, an dolus* sit? *Ipsi* Græci occisi *suppeditabunt* nobis *arma. Sic locutus postea induit cassidem cristatam Androgei, & pulchrum ornamentum clypei, & alligat lateri gladium Græcum. Hoc facit Ripheus, hoc ipse Dymas, & omnis juventus læta: unusquisque armat se spoliis novis. Imus permixti Græcis, Diis non propitiis: & congressi per obscuram noctem committimus multas pugnas, mittimus inferis plurimos Græcorum. Alii fugiunt ad naves, & quærunt currendo tutum litus: aliqui fœda metu iterum conscendunt magnum equum, & occultantur cognito in utero.*

NOTÆ.

Ait fuisse navium celerrimus &c.

379. *Aspris.*] Pro *asperis*: ut Æ. 1. 205. *Accestis*, pro *accessistis*.

390. *Dolus, an virtus, quis* &c.] Supple *quis requirat in hoste, dolusne sit, an virtus?* Et hanc volunt interpretes minime honestam esse sententiam: atque adeo Chorœbum ignavum fuisse ac vecordem, qui hanc protulerit: sane immerito: doli enim & stratagemata in bello ad prudentiam pertinent.

391. *Comantem galeam.*] Cristatam, caudis animalium ornatam, Æ. 1. 472. *Argivum*, Græcum, ab Argis urbe Peloponnesi Æ. 1. 288.

396. *Haud numine nostro.*] Non propitiis

Heu nihil invitis fas quenquam fidere Divis.
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Chorœbus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes:
Armorum facie, & Grajarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ virginis ira,
Undique collecti invadunt: acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, & lætus Eois
Eurus equis: stridunt sylvæ; sævitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe;

INTERPRETATIO.

Heu! nihil oportet quemquam sperare invitis Diis! Ecce filia Priami Cassandra, capillis ex passis, rapiebatur a templo & penetralibus Palladis, frustra tollens ad cœlum ardentes oculos: oculos inquam, *nam catenæ ligabant teneras manus. Chorœbus irato animo non passus est hoc spectaculum, & moriturus immisit se mediam in turbam. Omnes sequimur, & spissis telis ingruimus. Tum statim e summo fastigio templi obruimur jaculis nostrorum* Trojanorum, *& fit strages deploranda: ex armorum forma, & errore cristarum Græcarum. Tunc Græci dolore & ira* commoti ob *ereptam* sibi Cassandram, *undique congregati* nos *oppugnant: ardentissimus* erat *Ajax, & gemini filii Atrei, & omnis exercitus Dolopum. Quemadmodum venti oppositi scisso turbine aliquando certant, & Zephyrus, & Notus & Eurus exultans equis orientalibus: sibilant sylvæ, ac Nereus spumosus tridente furit, & commovet mare* ab *imo fundo. Si aliquos per tenebras obscuræ noctis fugavimus dolis, & dispersimus tota urbe; illi etiam....*

NOTÆ.

Diis. Sic Æ. 12. v. 540. *Nec Dii texere Cupentum Ænea veniente sui.* De *Orco*, qui pro inferis sumitur, G. 1. 277.

404. *Cassandra* &c.] De hac Priami filia, supra, v. 246. Quomodo in templo Minervæ vitiata sit ab Ajace Oilei filio, Æ. 1. 44. De *Minerva*, supra, v. 31 De *adytis*, v. 297. De *delubris*, v. 225. De *Grajis*, G. 2. 16. De *Ajace* Oilei, de quo hic mentio, Æ 1. 45. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æ. 3. 54. & Menelao, supra, v. 264. De *Dolopibus*, supra, v. 7.

417. *Zephyrus* &c.] Ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Notus.*] Qui & *Auster*, meridionalis: a νότος *humidus*: Ecl. 2. 58 *Eurus.*] Orientalis, unde equis invectus dicitur *Eois*, ab ἠὼς *Aurora*. Et vero Horatius equos etiam Euro tribuit, Od. 4. 4. 44 *Per Siculas equitavit undas.* *Quondam.*] Aliquando, supra, v. 367

419. *Nereus.*] Juxta aliquos hic pro *Neptuno* sumitur, ob tridentem: juxta Orpheum, pro Deorum antiquissimo: juxta Hesiodum, pro Ponti filio. juxta omnes, pro Nereidum Nympharum patre, & uno e maris præsidibus. De *tridente*, Æ. 1. 142

Apparent: primi clypeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero, primusque Chorœbus
Peneleï dextra divæ armipotentis ad aram
Procumbit: cadit & Ripheus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris, & servantissimus æqui.
Diis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque,
Confixi a sociis: nec te tua plurima Pantheu
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, & flamma extrema meorum:
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaum; &, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
Iphitus & Pelias mecum: quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssei.
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
Sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.

INTERPRETATIO.

occurrunt, primique agnoscunt scuta & arma simulata, & notant voces sono discrepantes a suis. *Statim opprimimur numero, & primus Chorœbus occiditur manu Penelei ad aram Deæ Palladis. Occiditur etiam Ripheus, qui inter Trojanos unus omnium justissimus fuit, & observantissimus æquitatis. Aliter visum est Diis. Moriuntur Hypanis & Dymas, confossi a civibus: nec multa religio tua, nec vitta Phœbi protexerunt te morientem, o Pantheu Trojani cineres, & supremi ignis meorum:* testor vos, *me in exitu vestro nec effugisse arma, nec vulnera Græcorum; &, si fatum voluisset ut mererer, me dignum fuisse* propter *facta. Abstrahimur inde Iphitus & Pelias mecum: e quibus Iphitus jam erat annis tardior, Pelias etiam tardatus ob plagam ab Ulysse* acceptam. *Statim vocamur clamoribus ad regiam Priami. Illic autem* videmus *magnum certamen; quasi nulla essent alibi prælia, & nulli morerentur reliqua* in *urbe: ita videmus Martem effrenem, & Græcos ad fastigia ascendentes, & portas obsessas admota testudine.*

NOTÆ.

423. *Ora sono discordia.*] Alii enim Phrygia, alii Græca lingua utebantur: quidam explicant de vario militum symbolo, *mot du guet.*

425. *Penelei.*] Unius e quinque Bœotorum ducibus, qui ad expeditionem Trojanam venerant. Iliad. 2. 494. *Armipotentis.*] Palladis, quæ quassans arma e cerebro Jovis nata est, unde nomen a πάλλω *quasso.*

428. *Diis aliter visum.*] Licet justissimus esset, visum est tamen Diis hunc reum ac morte dignum esse. De *Pantheo*, supra, v. 318. De *Ripheo*, *Dyma*, & cæteris, v. 339. & seq. De *infula*, seu vittis Apollinis, v. 133. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

433. *Vices Danaum.*] Vulnera, quibus Græci vicem inflictis ab Ænea vulneribus referebant. De *Danais*, Æ. 1. 34.

434. *Meruisse manu.*] Me dignum fuisse morte, propter ea quæ *manu* feceram: nempe ob cædes Græcorum plurimas.

436. *Vulnere Ulyssei.*] Ab Ulysse inflicto. *Ulyssei*, Genit. de quo, Æ. 1. 224.

440. *Martem.*] Pro bello, cujus Deus est, Ecl. 9. 12. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34.

441. *Testudine.*] Machina, quæ inventa dicitur bello Trojano. Sic describitur a Livio l. 44. 9. *Scutis super capita densatis,*

Hærent parietibus ſcalæ, poſteſque ſub ipſos
Nituntur gradibus: clypeoſque ad tela ſiniſtris
Protecti objiciunt, prenſant faſtigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt: his ſe, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis:
Aurataſque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii ſtrictis mucronibus imas
Obſedere fores, has ſervant agmine denſo.
Inſtaurati animi, regis ſuccurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, & pervius uſus
Tectorum inter ſe Priami, poſteſque relicti
A tergo: infelix qua ſe, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata ſolebat
Ad ſoceros, & avo puerum Aſtyanacta trahebat.
Evado ad ſummi faſtigia culminis, unde
Tela manu miſeri jactabant irrita Teucri.

INTERPRETATIO.

Scalæ muris affiguntur, & nituntur gradibus ad ipſas portas: & tecti opponunt ſiniſtris manibus *clypeos ad jacula, dextris apprehendunt tecta. Contra Trojani diruunt turres & culmina domos tegentia: ſiquidem vident extremas res, conantur defendere ſe his armis in ruina jam ſuprema: & dejiciunt auratas trabes, magna ornamenta antiquorum patrum: alii ſtrictis gladiis occupaverunt portas,* & *has defendunt ſpiſſa turba. Renovatus* eſt *ardor ſuccurrendi domui regis, & adjuvandi vires auxilio, & addendi vires victis. Erat limen, & janua occulta, & pervia conjunctio domorum Priami inter ſe, & porta relicta a tergo qua miſera Andromache, dum ſtabant regna, ſæpe ſolebat abſque comitatu ſe conferre ad ſoceros, & ducebat avo puerum Aſtyanacta. Hac aſcendo ad faſtigia ſummi tecti, unde miſeri Trojani vibrabant manibus ſpicula vana.*

NOTÆ.

ſtantibus primis, ſecundis ſubmiſſioribus, tertius magis & quartis, poſtremis etiam genu nixis; faſtigiatam, ſicut tecta ædificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Ait Xiphilinus in Auguſto, tam firmam fuiſſe, ut homines ſupra illam ire poſſent; ſed & equi agi & vehicula. Nomen a corio *teſtudinis, tortuë.* Græcis *συνασπισμὸς*, a clypeis ſimul nexis.

442. *Poſtes,*] Græcis *παραστάδες*: Junio *arrectaria portarum*: quaſi *poſt oſtium*: hic, & vulgo pro janua ſumuntur: proprie ſunt ſaxa vel ligna quatuor, ab utroque januæ latere, tum ſuperne atque inferne compacta; quibus cardines januæ, ſera item ac repagula immittuntur. ſuperius tamen atque inferius, *limen* etiam dicitur.

454 *Tectorum inter ſe &c.*] Videntur contigua duo fuiſſe palatia Priami, & Hectoris, cujus Andromache uxor fuit. *Relicti*] Ab hoſtibus, qui poſticam illam jan[illegible] non animadverterant.

456. *Andromache.*] Filia Eetionis regis Thebarum, in Cilicia minoris Aſiæ provincia. Occiſo marito Hectore, Priami & Hecubæ filio, captaque Troja, Pyrrho ceſſit in prædam: a quo ducta in Epirum, ex eo Moloſſum ſuſcepit; ac deinde Heleno, Priami item filio, cum regni parte in uxorem conceſſa eſt. *Soceri* igitur Andromaches fuere Priamus & Hecuba.

457. *Aſtyanacta.*] Filium unicum Andromaches ex Hectore: hic poſt Trojam captam cum quæreretur a Græcis ad mortem, occultatus a matre in ipſo Hectoris tumulo, indeque dolo Ulyſſis erutus, e turri præceps actus eſt.

Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis; unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitæ naves, & Achaica castra;
Aggressi ferro circum, qua summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, & Danaum super agmina late
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exultat, telis & luce coruscus ahena.
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat;
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos, correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Æratos: jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.

INTERPRETATIO.

EVertimus ab altissima parte, & disjecimus turrim sitam in loco declivi, & summis tectis elatam ad sidera, unde solebat tota Troja spectari, & naves Græcorum, & Achaia castra: postquam eam *circum accidimus ferro, qua* parte *supremum tabulatum reddebat juncturas* parietis *infirmiores. Illa subito cadens ruinam fecit cum tumultu, & late incubuit super turmas Græcorum: sed alii succedunt nec lapides nec ullum genus armorum interim cessat. Ante ipsum introitum & ad primam portam, Pyrrhus gaudet fulgens armis & luce* armorum *æreorum. Qualis* est *coluber, quem hyems frigida occultabat effœtum sub terra; qua inde fotus venenatis herbis, & jam reparatus deposita pelle, ac juventute conspicuus, elato pectore protrahit in lucem lubricum dorsum, erectus ad Solem, & vibrat linguam tricuspidem. Simul magnus Periphas, & armiger Automedon ductor equorum Achillis: simul tota juventus Scyri* insulæ, *ascendunt ad tectum, & conjiciunt ignes ad fastigia.* Pyrrhus *ipse inter primos correpta securi durum limen perfringit, & e cardinibus eruit portas æreas: & jam abscissa trabe perforavit durissima ligna; fecitque magnum hiatum late spatio.*

NOTÆ.

462. *Achaica castra.*] De Achaia Græciæ regione. Æ. 1. 492 De *Danais*. Ib. 34.

463. *Qua summa* &c.] Qua trabium, quæ summum tabulatum sustinebant, capita, parieti immissa, infirmiorem illum reddebant, & excindi facilem. De *Pyrrho*, supra, v 263

271. *Qualis ubi* &c.] De illa serpentis renovatione, herbarum pastu, lingua tricuspide, jam diximus G 3. 437.

477. *Scyria pubes.*] E Scyro insula, una e Cycladibus, in qua regnavit Lycomedes: apud quem depositus a Thetide Achilles puellari habitu ne ad bellum raperetur, interim ex Deidamia Lycomedis filia Pyrrhum suscepit. De *bipenni*, securi utrinque acuta, G. 4. 331. De *limine*, *postibus*, *cardine*, supra, v. 442. & Æ. 1. 452.

Apparet domus intus, & atria longa patescunt:
Apparent Priami & veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur: penitusque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant:
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, & emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, & late loca milite compl.nt.
Non sic aggeribus ruptis quum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem quos ipse sacraverat ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,

INTERPRETATIO.

Apparet ipsis *interior domus, & longa atria patent, apparent recessus Priami & antiquorum regum: & cernunt milites resistentes in ipso aditu. At domus interior turbatur luctu & misero tumultu: & cavæ ædes intime resonant planctibus fœminarum: clamor ferit astra lucida. Tunc timidæ matres vagantur tota domo, & hærent amplexa portas*, iisque *dant oscula. Urget Pyrrhus paterno impetu: nec obices, nec ipsi custodes possunt* eum *sustinere: janua quatitur multo ariete, & porta ejecta e cardinibus concidunt. Fit via per vim, & Græci immissi* sibi *pandunt aditum, & primos occidunt, & undique replent spatia militibus. Non sic spumans fluvius volvitur in agros furens auctu* aquarum, *& per omnes campos evertit armenta cum stabulis; quando fractis obicibus exundavit, & superavit* aquarum *copia moles oppositas. Ipse vidi furiosum cædibus Pyrrhum, & duos Atrei filios in limine. Vidi Hecubam, & centum fœminas, & Priamum inter aras inficientem sanguine ignes quos dicaverat* Diis. *Quinquaginta cubicula*, in quibus erat ei *magna spes posteritatis*

NOTÆ.

491. *Vi patria.*] Hausta e patris Achillis exemplo, qui ex *Horat.* De A. P. 292. *Iracundus, inexorabilis, acer.*

492. *Ariete.*] Machina, fuit longior, cujus caput in arietis caput ex ære conformatum, in urbium portas magna vi librabatur. De *Pyrrho Neoptolemo*: supra, v. 263. De *Atridis*, Menelao v. 264. & Agamemnone Æ.. 3 54.

501 *Hecubam.*] Uxorem Priami, filiam Cissei Thraciæ regis quæ in servitutem a Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos manibus convitiis lacessebat.

Centumque nurus.] *Nurus*, proprie uxor filii est, *bru.* Cum tamen constet Priamum filios centum, atque adeo centum nurus, non habuisse; constat hic juniores intelligi fœminas, quæ in comitatu Hecubæ erant, aut ad eam confugerant. ut apud Ovid. Met. 2. 364. de populis arboribus loquentem: *Inde fluunt lacrymæ, stillataque Sole rigescunt de ramis electra novis, quæ lucidus amnis excipit, & nuribus mittit gestanda Latinis.* De *aris* Priami, infra, v. 515.

503. *Quinquaginta illi thalami.*] Separata cubicula. Priamus enim ex Homero, Iliad. 6.

244.

Barbarico postes auro ſpoliiſque ſuperbi,
Procubuere: tenent Danai qua deficit ignis.
Forſitan & Priami fuerint quæ fata requiras.
Urbis ubi captæ caſum, convulſaque vidit
Limina tectorum, & medium in penetralibus hoſtem:
Arma diu ſenior deſueta trementibus ævo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrum
Cingitur, ac denſos fertur moriturus in hoſtes.
Ædibus in mediis, nudoque ſub ætheris axe
Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempeſtate columbæ,
Condenſæ, & divum amplexæ ſimulacra tenebant.

INTERPRETATIO.

portæ ornatæ auro peregrino & ſpoliis, ceciderunt: ubi deeſt ignis, occupant locum *Græci. Forte petes quoque quæ fuerit ſors Priami: Poſtquam vidit ruinam captæ urbis, & perruptas portas domus, & hoſtem in medio* ejus *receſſu: ſenex fruſtra induit humeris ſenio trementibus arma diu deſueta, & accingitur gladio inutili, & ruit moriturus in confertos hoſtes. In media domo & ſub apertis auris cæli fuit ara magna, & prope laurus antiquiſſima, imminens aræ, & umbra tegens* Deos *domeſticos. Hic Hecuba, &* ejus *filiæ, fruſtra circa aras confertæ, ſicut fugientes columbæ per nigram tempeſtatem, & amplectentes Deorum ſtatuas,* eis *adhærebant.*

NOTÆ.

244. totidem habuit thalamos, ubi filii totidem apud uxores habitabant: & e regione thalamos præterea duodecim, ubi totidem habitabant filiæ apud generos: ergo liberos habuit ex utroque ſexu duos ac ſeptuaginta, e variis uxoribus, præſertimque ex Hecuba novemdecim, ut ait ipſe Priamus apud Achillem, Iliad. ultimo, 496. Non tamen omnes ejus liberi iis in thalamis manebant, ſiquidem Deiphobus aliam habuit domum, v. 310.

504. *Barbarico.*] Cerdanus probat exemplis compluribus, *Barbaricum* & *Phrygium* idem eſſe, & Phryges divitiis fuiſſe inſignes: & certum quidem eſt barbaros a Græcis vocatos eſſe Aſiaticos omnes, quales erant Trojam Phryges, & Perſæ. Vix tamen puto patriam Æneæ barbaram ab Ænea ipſo hic appellari: igitur melius explico de auro, Aſiaticis aliis gentibus per bellũ direpto, præcipue quia cũ *ſpoliis* hic jungitur.

512. *Sub ætheris axe.*] *Sub Dio*, vel *ſub Jove*; id eſt, ſub ipſo aëre & aperto cœlo, quem locum in mediis domibus *impluvium* vocant. *Axe.*] Cœlo. Vel quia pars cœli nobis imminens ſignum habet maxime conſpicuum, *urſam*, ſive *ſeptemtriones*; quod & *plauſtrum* dicitur, & *axis* ideo dici poteſt, juxta Servium. Vel quia, ſicut *poli*, ita & *axis*, pro toto cœlo ſumitur: ſunt enim *poli*, puncta duo axem terminantia; *axis* autem, linea ipſa ſive obelus, circa quem cœlum volvitur.

513. *Ingens ara fuit.*] Ara illa, in loco ſubdiali & aperto mediis in ædibus poſita fuit, & *Jovi Herceo* dicata, ex Athenæo l. 5. Ad hanc occiſus fuit Priamus, ex Euripide, Pauſania, Ovidio, Seneca. Dicebatur Hercæus ἑρκεῖος, ab ἕρκος *ſeptum*, quia intra domorum ſepta ſtatuebatur ejus ara. Præter oculos naturales duos, tertium habebat in fronte, ex Pauſania in Corinth. Non aſſentior Turnebo l. 14. 15. in hac ara ſacratum fuiſſe ignem perpetuum; ſed ignem recens a Priamo excitatum ad placandos Deos, de quo v. 502.

513. *Laurus.*] Hanc aliqui dicunt, arte factam fuiſſe: cujus truncus cubitorum duodecim ex auro puriſſimo; rami & folia ex auro & argento; flores & fructus e gemmis. Sed ſativam & naturalem puto.

514. *Penates.*] Vel domum intelligit, vel

ÆN. M

Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit : Quæ mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis ? aut quo ruis ? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget : non si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede : hæc ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacra longævum in sede locavit.
Ecce autem, elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
Saucius : illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, & premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit & ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit:
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis
Dii (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
Persolvant grates dignas, & præmia reddant
Debita : qui nati coram me cernere letum
Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles,
Talis in hoste fuit Priamo : sed jura fidemque
Supplicis erubuit ; corpusque exangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.

INTERPRETATIO.

Cum vero vidit Priamum ipsum sumptis armis juvenilibus : Quæ tam funesta mens, ait, o miser marite, impulit te *ad induenda hæc arma? aut quo curris? Tempus* præsens *non indiget tali subsidio, nec talibus propugnatoribus; ne si meus* quidem *Hector nunc ipse adesset. Huc denique* te *recipe; hæc ara proteget cunctos, aut morieris nobiscum. Sic ore locuta, accepit senem juxta se, & posuit* eum *in sacro sedili. Ecce autem Polites, unus filiorum Priami, evitata morte* illata *a Pyrrho, inter arma, inter hostes, fugit per longas porticus, & pererrat ampla atria vulneratus : Pyrrhus furens persequitur illum inimico telo, & prope manu attingit, urgetque hasta. Postquam autem pervenit ante oculos & ora parentum, cecidit, & emisit animam cum multo sanguine. Tum Priamus, etsi jam in media morte positus, tamen non* sibi *temperavit, nec iram & vocem continuit : Tibi vero, exclamat, Dii referant meritam gratiam, & reddant debitam mercedem pro hoc crimine, & talibus factis : si est* in *cœlo aliqua pietas, quæ provideat talia* : tibi, inquam, *qui fecisti me coram videre mortem filii, & funestasti faciem patris* hac *cæde. At ille Achilles, ex quo fingis te procreatum esse, talis non fuit erga hostem Priamum : sed rationem habuit juris* gentium *& fidei* debitæ *supplicantibus ; & restituit tumulo exanime corpus Hectoris, & me remisit in urbem meam.*

NOTÆ.

statuas domesticorum Deorum cum Herceo Jove in eadem ara positas. De *Penatibus*, infra, v. 717.

529. *Vulnere.*] Ictu, vel telo, quo vulnus infligitur.

542. *Supplicis* &c.] De hac Priami sup-

Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit : rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus : Referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ genitori : illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati :
Implicuitque comam læva; dextraque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum : hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam & prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ : jacet ingens litore truncus,
Avulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.
At me tum primum sævus circumstetit horror :
Obstupui : subiit cari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem : subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, & parvi casus Iüli.

INTERPRETATIO.

Sic dixit senex, & projecit telum debile absque impetu: quod statim ex ære rauco resiliit, & frustra pependit e summo umbone clypei. Cui Pyrrhus respondit: Feres ergo ista, & ibis nuncius ad Achillem patrem meum : *memento narrare illi mea indigna facta, & Pyrrhum degenerem. Nunc morere. Hæc dicens, trahit* eum *ad ipsas aras trepidum, & vacillantem in effuso sanguine filii, & involvit sinistra capillos, ac dextera sustulit ensem micantem, condiditque in* ejus *latus usque ad manubrium. Hic fuit terminus casuum Priami : hic exitus necessitate abstulit eum, videntem Pergama eversa & Trojam combustam :* eum in quam *regem Asiæ, clarum propter tot gentes, & tot regiones : jacet in litore magnus truncus, & caput abscissum ex humeris, & cadaver sine nomine. Tunc vero primum dirus horror invasit me. Attonitus fui : venit* in mentem *imago dilecti patris* mei, *quando vidi regem coævum* ipsi *exspirantem crudeli plaga animam : venit* in mentem *Creusa derelicta, & spoliata domus, & periculum parvi Ascanii.*

NOTÆ.

plicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavere, Æ. 1. 487.

546. *Umbone.*] *Umbo*, ἄμβων est quicquid in plano eminet, rotunda figura : talis erat media pars clypei : ex quo videtur primo pependisse telum, ac deinde repulsum excidisse : quare prius dixit quod posterius dicendum erat, ut alibi sæpe. *Pelides.* Achilles, filius Pelei, de quo supra v. 263.

554. *Hæc finis.*] Vulgo masculini generis est hic etiam fœminini, ut & Æ. 5. 384. *Quæ finis standi?*

557. *Regnatorem Asiæ.*] Priamus enim imperasse dicitur Phrygiæ, minori ac majori, quæ maximam Asiæ minoris partem complectuntur, Æ. 1. 585. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 470.

557. *Litore truncus.*] Dicitur enim a quibusdam Priamus a Pyrrho tractus ab ara domestica, ad Achillis tumulum, qui erat in litore Sigei promontorii, ibique occisus : Virgilius occisum quidem vult ad aram, sed cadaver deinde protractum fuisse ad litus innuit.

562. *Creusa.*] De ea infra, v. 772. De *Iulo*, Ascanio, Æ. 1. 271.

Respicio, & quæ sit me circum copia lustro.
Deseruere omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
Jamque adeo super unus eram, quum limina Vestæ
Servantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, & deserti conjugis iras
Permetuens, Trojæ & patriæ communis Erinnys;
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira, cadentem
Ulcisci patriam, & sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres natosque videbit,
Iliadum turba & Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?

INTERPRETATIO.

Circumspicio, & quæro quænam esset circa me multitudo. Omnes me reliquerant fatigati, & corpora saliendo præcipitaverant in terram, aut afflicta conjecerant in flammas. Et jam fere restabam solus, cum video filiam Tyndarei occupantem templum Vestæ, & clam occultam in arcano loco: claræ flammæ præbent lucem vaganti mihi, *& undequaque intendenti oculos in omnia. Illa communis furia Trojæ & Græciæ, timens Trojanos sibi infensos ob ruinam Trojæ, & supplicia a Græcis in*ferenda, *& furorem derelicti mariti; occuluerat sese, & hærebat aris non visa. Accensus est furor* in *animo: subortus est ardor vindicandi patriam eversam, & repetendi pœnas sceleris. Nempe,*aiebam,*hæc videbit illæsa Spartam & Mycenas patrias? & abibit regina parta victoria? & cernet maritum, & domum, & parentes, & filios, stipata multitudine Trojanarum & famulis Phrygiis? Priamus* interea *gladio perierit? Troja arserit igne? Trojanum litus tam sæpe maduerit sanguine?*

NOTÆ.

567. *Jamque adeo* &c.] Versus duos & viginti sequentes sustulisse dicuntur Varius & Tucca; eo quod ea, quam continent, Helenæ fuga, contraria videatur iis, quæ leguntur Æ. 6. v. 511. ubi dicitur Helena, non apud Priamum, sed apud filium Priami Deiphobum, suum post necem Paridis maritum, habitasse; & in ejus domum Græcos ad ipsum jugulandum induxisse: *Intra tecta vocat Menelaum & mœnia pandit; scilicet id magnum sperans fore munus amanti, & famam extingui veterum sic posse malorum.* At respondeo cum Nascimbæno dici posse, spem Helenæ de placando Menelao vanam fuisse, quod innuit vox illa *scilicet*; proditoque Deiphobo, Helenam, cum se nihilominus velut hostem peti animadvertisset, evasisse fuga in Vestæ templum, sacrarium domus regiæ, per illud ipsum posticum ostium, per quod Æneas eundem in locum penetraverat. Deinde fortasse templum Vestæ, non in regia, sed in alia patenti urbis parte fuit. Et vero Euripides in Troad. v. 35. 876. 1056. docet Helenam cum Trojanis mulieribus captivam a Menelao abductam esse, eo consilio, ut Græcis, quorum liberi Trojano bello perierant, occidenda traderetur. *Tyndaris* vocatur, ob *Tyndareum* patrem, Spartæ regem. Æ. 1. 654. *Erinnys* furiis commune nomen, supra, v. 337. De *Vesta*, v. 296.

577. *Spartam.*] *Sparta* sive *Lacedæmon*, patria Helenæ, urbs Peloponnesi, ut & *Mycenæ*: quare autem dicatur etiam ejus pa-

Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem:
Extinxisse nefas tamen, & sumpsisse meorum
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit
Ultricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia jactabam, & furiata mente ferebar:
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
Cœlicolis & quanta solet: dextraque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Grajæ
Circum errant acies: &, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris: verum inclementia Divum
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis

INTERPRETATIO.

Non sic erit: *nam licet nulla sit memorabilis gloria in punitione fœminæ*, & talis *victoria non sit digna laude: tamen laudabor* quod *occiderim sceleratam, & pœnis affecerim ream; & dulce erit explevisse desiderium ardentissimæ ultionis, & satisfecisse manibus* meorum *civium. Talia dicebam, & currebam furiose animo: cum alma mater* mea *præbuit se mihi videndam, nusquam antea tam manifesta oculis; & in tenebris resplenduit nitido lumine, fassa* se *Deam* esse, *& qualis ac quanta solet apparere Diis: & repressit me dextra apprehensum: praetereaque adjecit hæc* verba *ore roseo: Fili, quis tantus dolor commovet* hanc *iram intractabilem? Cur furis? aut quem in locum tibi abiit cura nostrarum* rerum? *Nonne prius quæres, ubi deserueris patrem* tuum *Anchisen, annis gravem? an superfit uxor Creusa, aut Ascanius filius: quos omnes cingunt undique turmæ Græcorum; &, nisi mea sollicitudo obstitisset, jam ignis absumpsisset, aut gladius hostilis interfecisset. Non vultus Helenæ Spartanæ tibi odiosus, aut* toties *incusatus Paris; sed Deorum ira delet hanc potentiam, & dejicit Trojam ex* alto *fastigio. Vide: nam auferam omnem nubem, quæ effusa tibi aspicienti debilitat oculos mortales, & humida circum nigrescit: tu ne ulla matris....*

NOTÆ.

tria *Mycenæ*, diximus Æ. 1. 654. De *Phrygia*. Æ. 1. 385. De *Dardano* luore; Ibid. v. 239.

585. *Nefas.*] Pro persona scelesta & nefaria: sic frequenter apud Plautum usurpatur *scelus*.

600. *Hauserit.*] De hac voce, pro *vulnerarit, occiderit*, Æ. 10. 314.

601. *Tyndaridis Lacænæ* &c.] Helenæ, Tyndarei filiæ, Lacedæmoniæ. Æ. 1. 654. *Lacæna*. fœmininum, non a masculino *Lacænus*, sed a *Lacon*, incola Laconiæ; ut a λέων *leo*, λέαινα *leæna*. De *Paride*, Æ. 1. 31.

Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mistoque undantem pulvere fumum;
Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens & Gorgone sæva.
Ipse Pater Danais animos viresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, & spissis noctis se condidit umbris.

INTERPRETATIO.

imperia metue, & ne abnuas obtemperare ejus *mandatis Illic ubi cernis moles prostratas, & lapides avulsos lapidibus, & fumum undantem* surgentem *misto pulvere*; illic *Neptunus succutit fundamenta impulsa magno tridente, & convellit a radicibus totam urbem. Illic ferocissima Juno prima occupat Scæas portas, & armata ferro* ac *furiosa vocat a navibus exercitum socium. Jam, aspice, Tritonia Pallas stetit in summis arcibus, resplendens nube &* torvo capite *Medusæ. Ipse Jupiter suggerit Græcis animos & robur opportunum: ipse commovet Deos adversus arma Trojana. Fili accelera fugam, & pone finem laboribus. Nusquam* te *deseram, & ducam* te *securum ad paternam domum.* Sic *locuta fuerat, & statim abdidit se densis tenebris noctis.*

NOTÆ.

610. *Neptunus muros* &c.] Neptunum Virgilius Trojanæ urbi infestum facit, ob perjurium Laomedontis, qui Deum illum pacta mercede fraudavit, postquam is cum Apolline muros urbis condidisset: G. 1. 502. Neptunus tamen apud Euripid. in prologo Troad. ait se Trojanis benevolum semper fuisse, ex quo muros eorum condiderat: sed in fabulis incerta omnia. Aitque Servius Laomedontem Apollini & Neptuno pecuniam ad sacra vovisse, ac deinde ad murorum fabricam convertisse: unde fabula emanavit, Deos, & fecisse muros, & regi offensos fuisse. De *Neptuno*. Æ. 1. 129. De *tridenti*, sive, ut mavult Servius, *tridente*: Ibid. 142.

612. *Scæas portas.*] Trojæ portas sex fuisse ait Dares, *Antenoridam, Dardanum, Ilium, Catumbriam, Trojanam*, & *Scæam*. Hæc nomen habuit: vel a *σκαιὰ sinistra*, quod in sinistra urbis parte esset: vel a *σκήνωμα tentorium, tabernaculum*; quod hic sepulcrum esset Laomedontis: vel, juxta Strabonem l. 13. vox est Thracia, cujus significatum non affert.

615. *Tritonia.*] Supra, v. 171. *Pallas*, Æ. 1. 43.

616. *Nimbo.*] Servius explicat, *nube divina*: & puto circulum esse lucidum, huic similem diademati quo Divorum capita Christiani præcingunt. Aitque Isidorus l. 19, 31. *Nimbum*, quoque dici, *fasciolam transversam ex auro, assutam in linteo, quod est in fronte fœminarum.* Qua voce usus est Arnobius l. 2. *Laminas pertunderent aurium, imminuerent frontes nimbis.* Et Plautus in Pœnulo Act. 1. sc. 2. v. 135. meretricem vocat *nimbatam*. Quidam legunt, *limbo effulgens*; & est *limbus* instita in extrema vestis ora.

616. *Gorgone.*] *Medusa, Euryale, Stheno*, Phorci filiæ, apud insulas Dorcadas in Æthiopico oceano regnasse dicuntur; *Gorgones* dictæ a *γοργότης ferocitas*. Ex his,

Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deum.
Tum vero omne mihi viſum conſidere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti ſummis antiquam in montibus ornum
Quum ferro acciſam crebriſque bipennibus inſtant
Eruere agricolæ certatim: illa uſque minatur,
Et tremefacta comam concuſſo vertice nutat:
Vulneribus donec paulatim evicta, ſupremum
Congemuit, traxitque jugis avulſa ruinam.
Deſcendo, ac ducente Deo, flammam inter & hoſtes
Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Aſt ubi jam patriæ perventum ad limina ſedis,
Antiquaſque domos: genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat exciſa vitam producere Troja,
Exiliumque pati. Vos o quibus integer ævi
Sanguis, ait, ſolidæque ſuo ſtant robore vires;
Vos agitate fugam.
Me ſi cœlicolæ voluiſſent ducere vitam,
Has mihi ſervaſſent ſedes: ſatis una ſuperque
Vidimus excidia, & captæ ſuperavimus urbi.

INTERPRETATIO.

Apparent horrendæ ſpecies, & numina magna Deorum adverſa Trojæ. Tunc vero omne Ilium viſum eſt mihi recumbere in flammas, & a fundamentis ſubrui Troja Neptunia. Et quemadmodum quando in altis montibus ruſtici conantur certatim evellere veterem ornum, circumciſam ferro multiſque ſecuribus; illa diu minatur, & ramis tremens vacillat emoto cacumine: donec paulatim victa ictibus, poſtremum inſonuit, & evulſa fecit ruinam in montibus. Deſcendo, ac ducente Venere elabor inter ignes & hoſtes: eorum *arma permittunt* mihi *viam, & ignes retro abeunt. Sed poſtquam jam progreſſus ſum ad januam paternæ domus, & veteres ædes; pater, quem cupiebam exportare primum in altos montes, &* ad quem *primum ibam, recuſat protrahere vitam & tolerare exilium,* poſt *everſam Trojam; & dicit:* O *vos, quibus ſanguis ætate vigent, & ſanæ vires ſtant propria firmitate; vos tentate fugam. Si ſuperi voluiſſent me proferre vitam, ſervaſſent mihi hanc domum: ſatis & pluſquam* ſatis eſt, me *vidiſſe hoc unum excidium, &* ſatis *ſuperfui captæ urbi.*

NOTÆ.

cum *Meduſa* vim a Neptuno paſſa eſſet in Minervæ templo, Minerva capillos ejus mutavit in ſerpentes, quorum aſpectu homines in ſaxa vertebantur. Hoc deinde caput Perſeus, Jovis & Danaes filius, abſcidit auxilio Minervæ; quæ ſuum ipſi clypeum eam in rem commodavit ex ære politiſſimo, quo in ſpeculo reflexam capitis ſpeciem tuto aſpiceret: abſciſſum caput Minerva deinceps eidem ſuo clypeo ad terrorem impoſuit.

625. *Neptunia.*] A Neptuno condita, ſupta, v. 610. De *bipenni*, ſecuri, v. 479.

626. *Ornum.*] *Ornus*, fraxinus eſt ſylveſtris & montana, foliis longioribus & anguſtioribus, *freſne ſauvage*

632. *Deo.*] Dea Venere. Nam Deus communi genere aliquando ſumitur. Sic Lucanus, l. 2. 80. *Terribileſque Deos ſcelerum*, furias appellat. Sic Euripides in Troad. v. 948. Τὴν θεὸν κόλαζε, *Deum objurga*, Venerem intelligit. Sic Demoſthenes in exor-

Sic o ſic poſitum affati diſcedite corpus.
Ipſe manu mortem inveniam : miſerebitur hoſtis,
Exuviaſque petet: facilis jactura ſepulchri eſt.
Jampridem inviſus Divis & inutilis annos
Demoror: ex quo me Diuum pater atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, & contigit igni.
Talia perſtabat memorans, fixuſque manebat.
Nos contra effuſi lacrymis, conjuxque Creuſa,
Aſcaniuſque, omniſque domus : ne vertere ſecum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque & ſedibus hæret in iiſdem.
Rurſus in arma feror, mortemque miſerrimus opto.
Nam quod conſilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te poſſe relicto
Speraſti ? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta ſuperis placet urbe relinqui,
Et ſedet hoc animo, perituræque addere Trojæ
Teque tuoſque juvat : patet iſti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de ſanguine Pyrrhus;
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me, per tela, per ignes,
Eripis ? ut mediis hoſtem in penetralibus, utque
Aſcaniumque, patremque meum, juxtaque Creuſam,
Alterum in alterius mactatos ſanguine cernam ?

INTERPRETATIO.

Abite o poſtquam ultimum *vale dixeritis meo cadaveri ſic depoſito: Ipſe reperiam mortem* propria *manu, aut hoſtis miſertus* mei me occidet, *& detrahet mihi ſpolia: leve eſt privari ſepulcro. Jamdudum odioſus Diis & inutilis vitam traho: ex quo pater Deorum & rex hominum afflavit me aura fulminis, & tetigit igne. Talia dicens perſtabat & manebat pertinax. Nos contra effuſi in fletus, & uxor Creuſa, & Aſcanius, & tota domus: ne pater vellet omnia ſecum evertere, & vim addere fato nos prementi. Abnuit* hoc, *& hæret* in *propoſito & loco eodem. Iterum curro ad pugnam, & infeliciſſimus mortem appeto. Quod enim* aliud *conſilium, vel quæ ſors jam offerebatur? An ſperaſti, o pater, me poſſe* hinc *exportare pedem, te deſerto? an tantum crimen exiit* ex *ore patris? Si placet Diis nihil ſupereſſe ex urbe tanta, &* ſi *hoc fixum eſt* in eorum *mente, & delectat* eos *adjicere te ac tuos Trojæ* mox *perituræ; aperta eſt via ad hanc mortem. Et mox accedet Pyrrhus ex* effuſione *multi ſanguinis Priami; qui* novit *jugulare filium ante oculos patris, & patrem ante altaria. Heccine erat* cauſa, *o alma mater, cur me inter arma, inter flammas ſervaviſti? ut videam hoſtem in mediis receſſibus* domus; *& ut* videam *Aſcanium, & patrem meum, & Creuſam, occiſos alterum in alterius ſanguine.*

NOTÆ.

dio orationis de Corona: Θεοῖς εὔχομαι πᾶσι ϗ πάσαις, *Deos precor cunctos & cunctas.*

644. *Poſitum affati.*] Verba duo funebria. *Poſitum*, jacens, mortuum. Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec poſitos artus unget amica manus. Affari*: morem notat Romanorum, qui ſtatim atque mortui cadaver combuſtum aut ſepultum fuerat, antequam diſcederent, *vale* ter inclamabant.

649. *Fulminis afflavit* &c.] Fulmen fere nun-

Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais, finite instaurata revisam
Prælia: nunquam omnes hodie moriemur inulti.
Hic ferro accingor rursus: clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iülum.
Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum: cui parvus Iülus,
Cui pater, & conjux quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans, gemitu tectum omne replebat:
Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iüli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, & circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit.
Juppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: & si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atque hæc omina firma.

INTERPRETATIO.

O famuli, arma, date arma: dies postremus invitat victos. Permittite ut *redeam ad Graecos, permittite* ut *repetam pugnas renovatas: nullatenus moriemur hodie omnes absque ultione. Tunc iterum induor armis: & accommodans inserebam clypeum sinistra, & conferebam me extra domum. Ecce autem uxor amplectens pedes* meos *in* ipso *aditu* domus *hærebat, & preferebat* mihi *patri parvum Iulum. Si exis moriturus, & nos trahe tecum in omnes ca*sus: *si vero* propter *experientiam* militarem *collocas aliquam spem in pugna, defende primo hanc domum: cui parvus Iulus, cui pater tuus* relinquuntur; *cui relinquor ego olim vocata uxor tua. Talia inclamans implebat gemitu totam domum. Cum repentinum & dictu admirabile prodigium apparuit. Nam inter complexus & oscula tristium parentum, ecce levis apex visus est e summo capite Iüli emittere lucem, & flamma innocua molli attactu delibare capillos, & ali circa tempora. Nos timidi* cœpimus *currere* præ *metu, & agitare capillos accensos, & extinguere aqua sacrum ignem. Sed pater Anchises gaudens erexit oculos ad astra, & protulit manus ad cælum cum his verbis: Jupiter omnipotens, si placaris ullis precibus, intuere nos, hoc solum* petimus: *& si religione meremur* aliquid, *præterea fer opem, o pater, & confirma hæc auspicia.*

NOTÆ.

quam, nisi vento flante, impellitur: unde pingitur cum alis, & Æ. 8. 430. Cyclopes admiscent fulmini radios *tres ignis & alitis Austri.* Anchises autem a quibusdam oculis privatus dicitur, hic a Virgilio tactus fulmine, eo quod suos cum Venere amores evulgavisset: nec plane occisus dicitur; sed *afflatus tactusque*, ac proprie *attonitus*, unde stuporem & debilitatem membrorum contraxerit.

683. *Apex.*] Summa pars pilei. Nam ex Servio Danielis, qui Suetonium citat,

Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævum, & de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere sylva,
Signantemque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, & late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque Deos, & sanctum sidus adorat:
Jam jam nulla mora est: sequor, & qua ducitis adsum.
Dii patrii servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso.
Dixerat ille, & jam per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age care pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris: nec me labor iste gravabit.
Quo res cunque cadent, unum & commune periclum,
Una salus ambobus erit: mihi parvus Iülus
Sit comes, & longe servet vestigia conjux.
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.

INTERPRETATIO.

Vix senex ea dixerat, & repentino sonitu tonuit ad *sinistram* partem; *& stella protrahens facem, cadens e cælo per tenebras, cucurrit multo cum lumine. Videmus hanc* stellam *cadentem supra summa fastigia domus, se manifestam abdere in sylva Idæa, & designantem iter: tum trames longo tractu emittit fulgorem, & circum undique loca fumant sulfure. Tunc vero pater expugnatus assurgit in aerem, & alloquitur Deos, & adorat sanctam stellam,* aitque: *Nunc nunc nulla est mora: sequor, & eo qua ducitis. O Dii patrii custodite domum, custodite nepotem. Omen hoc vestrum est, & Troja in vestra potestate. Equidem cedo, nec abnuo tibi socius ire, o fili. Ille locutus fuerat: & jam flamma clarius* crepitans *auditur per urbem, & incendium propius spargit calorem. Age igitur, o dilecte pater, imponaris nostro collo: ipse portabo te humeris: nec istud pondus me premet. Quocunque res abeant, unum & idem utrique periculum, una salus erit. Parvus Iülus mihi sit comes, & uxor eminus sequatur vestigia. Vos, o famuli, immittite mentibus vestris* ea *quæ dicam.*

NOTÆ.

tria erant pileorum genera, quibus sacerdotes utebantur: *apex*, *tutulus*, *galerus*. *Galerus*, pileum erat ex pelle hostiæ cæsæ: *tutulus*, pileum lanatum, in metæ formam: *apex*, pileum sutile, circa medium virga eminente, cui lana circumligata erat; nomen ab antiqua voce *apo* vel *apo*, ab *ἅπτω ligo*.

693. *Intonuit lævum.*] De sinistro fulmine prospero, & hujus vocis, *lævum* ambigua significatione, fuse Ecl. 1. 16. De *stellis* quæ cadere videntur, & accensis in media aëris regione siccis exhalationibus, G. 1. 365.

696. *Idæa sylva.*] Infra, v. 801.

698. *Sulfure*] Fulmina enim sulfuris odorem habere dicuntur.

703. *Augurium.*] Proprie est consultatio avium ad futura prænoscenda: tamen ad alia omnia futuri omina transfertur. Nomen ab *avium* vel *gestu*, vel *garritu*, vel *gustu*: quia hujus artis ministri spectabant, quomodo aves se gererent in volatu; quomodo garrirent; quomodo offam oblatam

Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
Desertæ Cereris: juxtaque antiqua cupressus,
Relligione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu genitor cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello e tanto digressum & cæde recenti,
Attrectare nefas: donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis,

INTERPRETATIO.

Occurrit exeuntibus ex urbe colliculus, & antiquum templum Cereris derelictæ: & prope vetusta cupressus, ob majorum reverentiam servata per multos annos. Veniemus in hunc eundem locum per varias vias. Tu pater accipe manu res sacras, & patrios Deos. Non licet mi, redeuntem e tanta pugna & recenti strage, tangere eos: donec me lavero puro fluvio. Hæc locutus operior veste, & pelle rufi leonis, circa latos humeros collumque submissum;

NOTÆ.

comederent. De *Numine.* Æ. 1. 137.

714. *Desertæ Cereris.*] Vel est commutatio, pro *templo desertæ Cereris*: vel *desertam* dixit, ob amissam Proserpinam filiam, raptam a Plutone. *Ceres* fuit Saturni & Opis filia, frugum repertrix. De *Proserpina*, G. 1. 39.

717. *Penates.*] Deos domesticos: qui cum in interiore domo colerentur, ita dicti sunt, a *penus*; quæ sunt res necessariæ, in intima domus parte servatæ: ut ab *optimus*, *magnus*; *optimas*, *magnas*; *optimates*, *magnates*; ita a *penus*, *penas*, *penates*. Quinam illi essent ambigitur. Alii, *Jovem*, *Junonem*, ac *Minervam*, fuisse aiunt: alii *Neptunum* & *Apollinem*: alii *Cælum* ac *Terram*. Arnobius Deos *consentes* seu *complices*, quorum numerum ac nomina ignota fuisse docet. Dionysius Halicarn. l. 1. refert ex Timæo caducea fuisse ærea & ferrea, Trojanamque terram fictilem. Hos tamen ait se Romæ in templo vidisse, forma duorum juvenum hastatorum, habitu sedentium. Hi autem *Castor* & *Pollux* esse non possunt, cum fratres essent Helenæ; Penates vero multo antiquiores. Hos Dardanus e *Samothracia*, insula contra Thraciam, advexisse cum Palladio dicitur, & Trojæ collocasse; unde Æneas eos in Italiam detulerit. Porro unde ea acceperit Æneas dubium videri potest. An vere Hectoris umbra e locis, ubi servabantur, ipsi detulerit, ut dictum est, v. 297. An similes domi habuerit eorum statuas, quas Anchisæ patri commiserit. An cum Palladio a Diomede acceperit, ut vidimus v. 166. An Æneas, per incendii tumultum ingressus arcem, eas inde extulerit: ut ait Halicarnasseus, negare tamen videtur Virgilius. *Lares* vero, Dii etiam fuerunt domestici; ut Ovidio placet, Mercurii & Laræ, sive Larundæ filii; juxta Plautum, canina specie effermabantur; juxta Plutarchum, canina pelle tantum induebantur, propter fidam custodiam domus. Existimo cum Apuleio *Lares* esse ipsas animas parentum; qui, quod olim in ipsa domo sepulturæ mandarentur, curare semper familiam putabantur suam: unde erat *Lar familiaris*: & *Lars* vox est Etrusca, quæ *populi principem* significat. In eoque distinguo *Penates* a *Laribus*: quod *Penates* divina essent origine, *Lares*, humana. Vide G. 4. 489. De *Larium* cultu, Æ. 3. 178. *Penates* autem & *Lares*, erant etiam publici: & *Lares* viarum præsides.

719. *Flumine vivo.*] Mos fuit veterum; ut nunquam, aut attrectarent sacra, aut ad sacrificium offerendum accederent; nisi lotis manibus, aliquando capite, quandoque etiam toto corpore: præsertim si cæde aliqua, aut funere, aut impuro usu fœdi essent. Lotio fiebat, non stagnanti, aut pluviali, torrentique aqua; sed viva ac perenni, qualis est fontium ac fluminum: sive in ipso flumine, per immersionem; sive

Succedoque oneri: dextræ se parvus Iülus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum:
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji;
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, & pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam; subito quum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge nate: propinquant:
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, & nota excedo regione viarum:
Heu! misero conjux fatone erepta Creüsa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumque reflexi;
Quam tumulum antiquæ Cereris, sedemque sacratam
Venimus: hic demum collectis omnibus una
Defuit, & comites natumque virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque Deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, & curva valle recondo.
Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis.

INTERPRETATIO.

& subeo onus: parvus Ascanius adhæsit meæ dexteræ, & sequitur me *patrem passibus non æqualibus. Uxor juxta sequitur. Vadimus per obscura loca. Et me, quem nulla spicula emissa, neque conferti Græci ex hostili exercitu antea turbabant; nunc omnes flatus terrent, omne murmur sollicitat ancipitem, & æqualiter metuentem comiti & oneri. Et jam accedebam ad portas, & videbar excessisse ex omnibus viis: cum repente frequens strepitus pedum visus* est *allabi ad aures. & pater per noctem intuens vociferatur: Fili, fuge fili: appropinquant: video fulgentes clypeos, &* arma *ærea splendentia. Tunc nescio quis Deus inimicus abstulit mihi timenti turbatam mentem. Nam dum currendo quæro* loca *a viis* remota, *& recedo e spatiis cognitis itinerum: heu! Creüsa uxor substitit: dubium* erat, *an fato ablata* mihi *misero an aberrasset ab itinere, an fessa sedisset: nec deinde restituta est oculis meis. Neque vidi* eam esse *amissam, aut mentem adverti prius quam pervenissemus ad collem vetustæ Cereris, & templum sacrum: hic denique congregatis cæteris, sola defuit, & frustrata est comites & filium & maritum. Quem non accusavi Deorum & hominum amens! aut quid vidi durius in ruinis urbis? Commendo sociis Ascanium, & Anchisen & Trojanos Deos, eosque occulto in humili valle. Ego redeo in urbem, & tegor armis nitentibus.*

NOTÆ.

aqua inde hausta, per solam infusionem.

725. *Opaca locorum.*] Opaca loca: supra, ℣. 332. De *Grajis*, G. 2. 16.

747. *Teucros Penates.*] De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239. De *Penatibus*, supra 717.

749. *Cingor armis.*] Clypeo, & forte

Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, & rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portæ,
Qua gressum extuleram, repeto: & vestigia retro
Observata sequor per noctem, & lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero: irruerant Danai, & tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur: exuperant flammæ, furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,
Custodes lecti Phœnix & dirus Ulysses
Prædam asservabant: huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur: pueri & pavidæ longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quinetiam voces jactare per umbram
Implevi clamore vias, mœstusque Creüsam
Nequicquam ingeminans, iterumque iterumque vocavi.

INTERPRETATIO.

Deliberatum est renovare omnes casus, & redire per omnem Trojam, & iterum objicere caput periculis. Primo reviso muros, & limina obscura portæ urbis, *qua exportaveram pedem: & retro relego vestigia notata in tenebris, & quæro oculis. Ubique horror, & simul ipsum silentium terret mentem. Inde redeo domum*, ut viderem *an fortasse, an fortasse retulisset gradum* illuc. *Græci invaserant, & occupabant totam domum. Continuo ignis vorax fertur* vi *ventorum ad supremum cacumen supra assurgunt flammæ, ardor sævit in aerem. Progredior ad regiam Priami, & repeto arcem. Et jam in porticibus desertis, & templo Junonis, custodes electi Phœnix & crudelis Ulysses servabant spolia*: in *hunc* locum *undique cumulantur divitiæ Trojanæ, sublatæ e recessibus combustis, & mensæ Deorum, & pocula solida ex auro, & vestimenta capta: pueri & timidæ matres longa serie stant circum. Imo etiam ausus emittere voces inter tenebras replevi vicos clamoribus, & tristis frustra repetens Creüsam rursus & rursus appellavi.*

NOTÆ.

galea, quæ arma non facile potuerat ferre, patre onustus.

754. *Lumine lustro*] Vel luce ex flammis ardentis patriæ, ut vult Donatus: & vero dixerat v. 312. *Sigæa igni freta lata relucent.* Vel oculis: *lumen* enim hoc sensu, etiam singulari numero dicitur. Æ. 12. 220. *Aram suppliciter venerans demisso lumine Turnus.* De *Danais*, Æ. 1. 34.

760. *Priami sedes arcemque.*] Duo sunt loca diversa, ut diximus v. 322.

761. *Vacuis.*] Non a Græcis, qui multi ibi erant; sed a civibus ac defensoribus.

761. *Junonis asylo.*] *Asylum*, ἄσυλον, ab α privativo & σύρειν *trahere*, vel σύλη *spolium*: quia, qui ad illud confugisset, inde trahi aut spoliari non poterat. Idque jus sylvis quibusdam, sed præcipue templis tributum est; non omnibus tamen, ut hic monet Servius. De *Phœnice*, Achillis rectore, supra, v. 7. De *Ulysse*. Ibid De *gaza*. Æ. 1. 123. De *adytis*, vel domorum, vel templorum, supra v. 297. De *crateri-*

Quærenti, & tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
Visa mihi ante oculos, & nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quid tantum insano juvat indulgere labori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine Divum
Eveniunt: nec te comitem asportare Creüsam
Fas, haud ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, & vastum maris æquor arandum.
Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnumque, & regia conjux
Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creüsæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Aspiciam, aut Grajis servitum matribus ibo:

INTERPRETATIO.

Misera species & umbra ipsius Creüsa, & figura grandior quam ea quæ mihi erat *cognita, apparuit præ oculis mihi vestiganti, & sine fine dolenti per domos urbis.* Obstupui, *& capilli obriguerunt* mihi, *& vox hæsit* in *gutture. Tunc sic* cœpit *me alloqui, & auferre sollicitudinem his verbis: Quid tantum prodest vacare stulto labori, o care marite? ista non contingunt absque voluntate Deorum: nec licet te auferre sociam Creüsam, non* id *permittit ille rex summus cæli. Tu percursurus es longa exilia, & immensum spatium maris. Pervenies ad terram Italicam, ubi Tybris Lydius volvitur pacato cursu inter pingues agros hominum. Illic acquisita est tibi fortuna prospera, & regnum, & uxor regis filia: depone dolorem ob caram Creusam* conceptum. *Ego non videbo superbas regiones Myrmidonum aut Dolopum, aut ibo ministratum matribus Græcis:*

NOTÆ.

bus, poculis, Ecl. 5. 68.

772. *Creusa.*] Æneæ uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami & Hecubæ. Scriptores Æneæ infesti hanc ab Ænea occisam volunt, ex pactione cum Græcis: ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit a Cybele fuisse retentam: ne quid esset impedimenti, quominus Æneas, aut a Didone optaretur, aut a Lavinia assumeretur in virum.

777. De *numine*, voluntate Deorum, Æ. 1. 137. De *Olympo*, Thessaliæ monte, qui pro cœlo sumi solet. Ecl. 5. 56

780. *Maris æquor arandum.*] *Æquor*, est quælibet æqua planities, sive terræ, sive maris, sive etiam speculi. unde Æ. 7. 781. *Æquore campi exercebat equos.* Hic *maris æquor.* Lucretius l. 4. 105. *Reddunt speculorum ex æquore visum.* *Arandum*: ducta metaphora ab agris; sicut Æ. 5. 158. *Sulcant vada salsa carina.* Est enim *sulcus*, longus ille tractus, quem vomer inter arandum excavat.

781. *Hesperiam.*] Duplex est, *Hispania*, & *Italia*: hic *Italia*: Æ. 1. 534. *Tybris*, Italiæ fluvius, de quo Æ. 1. 17. & 8. *Lydius* dicitur: quia Tuscos, sive Etruscos, a Latio dividit. Tusci autem etiam *Tyrrheni* dicti sunt a Tyrrheno, filio Atyos: qui Atys, Herculis & Omphales filius, Lydiæ rex, in Asia minore, cum regio fame laborasset, sorte inter filios jacta, *Lydum* regni successorem habuit, *Tyrrhenum* e regno emisit ad condendam coloniam: quam post varios tandem errores, in Italia ad superiorem Tybris ripam collocavit: quare Etrusci & Tyrrheni e *Lydia* oriundi sunt. De *agmine*, pro impetu G. 3 423. De *Myr*

Dardanis, & Divæ Veneris nurus.
Sed me magna Deum genitrix his detinet oris.
Jamque vale, & nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem & multa volentem
Dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reviso.
Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum: matresque, virosque,
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis opibúsque parati,
In quascunque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem: Danaique obsessa tenebant
Limina portarum: nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, & sublato montem genitore petivi.

INTERPRETATIO.

cum sim *e Dardani* sanguine, *& nurus Deæ Veneris. Sed magna mater Deorum retinet me in his regionibus. Nunc igitur vale, & retine amorem filii nostri. Postquam protulit hæc verba, re-liquit me plorantem & volentem loqui plurima, & evanuit in aerem levem. Tunc ter conatus* sum *injicere brachia collo* ejus; *ter species frustra apprehensa abiit e manibus, similis levi vento, & similis vago somno. Denique transacta nocte sic redeo ad socios. Et illic reperio admirans magnam multitudinem novorum sociorum advenisse, & matres, & viros, juventutem congregatam ad fugam, & plebem miserandam. Undecunque concurrerunt, parati & voluntate & facultatibus, in quascunque terras velim* eos *ducere mari. Et jam Lucifer oriebatur e cacuminibus summæ Idæ, & inchoabat diem: & Græci occupabant clausos aditus portarum: nec offerebatur ulla spes auxilii. Cessi, & patrem ferens conscendi montem.*

NOTÆ.

midonibus ac *Dolopibus*, supra, v. 7.

787. *Dardanis* &c.] Quia Priami filia, e Dardano oriunda. Vide stemma, G. 3. 35.

788. *Magna Deum genitrix.*] *Cybele*, de qua, ejusque sacris, Æ. 3. 111. Quomodo autem Creüsam detinet? Sensus duplex est. Vel Creusam jam mortuam esse: *Cybele* enim & *Ops* & *Terra*, numen idem est. Vel Creüsam in Idæos famularum ejus choros adscitam esse; & immortalitate donatam, quali Nymphæ fruebantur.

801. *Lucifer Idæ.*] Significat *Idam* montem ad orientem fuisse Trojæ, unde *Lucifer* stella Veneris, ante Solis ortum primo appareret. *Ida* quippe per Troadem universam sparsa est in varios montes: quorum pars septemtrionalis ad Propontidis litus; pars occidentalis, ad Hellespontum; pars meridionalis, ad sinum Adramytte-num maris Ægæi, pertinet. Imminebat Trojæ ad orientem, ibidemque Paris de tribus Deabus judicium tulit. Fœminini generis est *Ida* contra regulam communem. De *Lucifero*. Ecl. 6. 86. Ait Varro stellam illam Veneris ab Ænea semper visam esse, donec ad agrum Laurentem veniret: quo tempore videri desierit. De *luminibus portarum*, Æ. 1. 452.

ÆNEIDOS

LIBER III.

ARGUMENTUM.

PErgit Æneas enarrare Didoni casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. Æneas incensa Troja, classe viginti navium ad urbem Antandrum clam fabricata, defertur in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio cæsi a Polymnestore rege Polydori: navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis: a quo monitus ut antiquam matrem *exquireret, Anchisæ interpretatione Cretam esse insulam ratus, Trojanæ gentis originem, eo contendit, urbemque novam ædificat. At inde peste depulsus, monitus in somnis a Diis Penatibus, Italiam vera esse Trojanorum cunabula, Italiam petit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias: quarum ex una audit se non prius in Italia fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Actium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum appulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, & mortuo Pyrrho in Chaonia Epiri parte regnantem. Audit ab Heleno, rege eodem ac vate, sedem sibi a Diis in Italia paratam: eo loco, ubi suem albam inveniret triginta fœtus enixam. Admonetur ab eodem, ne in proxima Italiæ parte considat, Græcorum metu, qui ventis eo disjecti fuerant: tum ne Siculum trajiciat fretum, metu Scyllæ & Charybdis: sed deflexo ad sinistram cursu Siciliam circumeat. Igitur relicta Epiro, Tarentum, quæ in vicina Italiæ ora est, & Siciliæ partem Ætnæ monti proximam prætervectus: hinc supplicem recipit Achæmenidem, socium Ulyssis, ab eoque de feritate Cyclopum edoctus, observatis omnibus Heleni præceptis, tandem Drepanum, occidentalem Siciliæ portum, obtinet: ubi moritur Anchises. Atque hinc media æstate solvens Æneas in Italiam, tempestate in Africam ejicitur. Et hic finis est narrationis.*

POstquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troja:
Diversa exilia, & desertas quærere terras,
Auguriis agimur Divum: classemque sub ipsa
Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ:
Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur.
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat.
Litora tum patriæ lacrymans portusque relinquo,
Et campos ubi Troja fuit: feror exul in altum,

Cum sociis, natoque, Penatibus, & magnis Diis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:

INTERPRETATIO.

Postquam placuit Diis destruere potentiam Asiæ & populum Priami; & postquam *nobile Ilium cecidit, & tota Troja a Neptuno* condita *fumat a fundamentis: impellimur ominibus Deorum petere exilia dissita* a nostra patria, *& regiones remotas; & fabricamus naves prope ipsam Antandrum & montes Idæ Phrygiæ; dubii, quem in locum fata nos mittant, ubi permittatur manere: & colligimus socios. Vix prima æstas inceperat: & jam pater Anchises imperabat* nos *dirigere vela*, quo *fata* vellent. *Tunc lugens desero litora patria, & portus, & arva, ubi Troja* sita *fuit. Abeo exul per mare, cum sociis, & nato,* cum *Penatibus, & magnis Diis. Terra Martia spatiosis agris longe habitatur,* quam *Thraces colunt, subjecta olim bellicoso Lycurgo:*

NOTÆ.

1. R*Et Asiæ.*] Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, major & minor, Priamo subdita. Æ. 1.385.

2. *Immeritam.*] Nam perfidia Laomedontis in Neptunum & Apollinem; & crimen Paridis in Junonem ac Minervam non debuere tanto populo creare perniciem. Æ. 1.31. Æ. 2. 610.

3. *Ilium . . . Neptunia Troja.*] Synonyma: idem enim est *Ilium*, & *Troja* a Neptuno condita. Æ. 1. 5. Æ. 2. 610. Dici tamen potest, per *Ilium*, regnum Iliense; per *Trojam*, urbem significari. *Ilium* dicitur a Virgilio tantum neutro genere: ab Horatio, *Ilios* fœminino: ab Ovidio *Ilion* etiam fœminino, communi urbium genere.

4. *Desertas.*] Vacuas cultoribus, quo ducere coloniam possimus.

5. *Augurus.*] Hectoris admonitu, Æ. 2. 295. flamma, quæ verticem Ascanii lambebat, v. 681. cursu stellæ cadentis, & lævo fulmine, v. 694. sermone ultimo Creüsæ, v. 781.

6. *Antandro.*] *Antandros*, urbs est Phrygiæ minoris, nunc *S. Dimitri*: ad sinum Adramyttenum, & litus Ægæi maris: sub radices Idæ, ubi copia erat arborum ad navalem structuram, & latebrosi sinus procul a conspectu Græcorum. De *Ida* monte, Æ. 2. 801.

7. *Incerti quo fata ferant.*] Tamen Creüsa monuerat, Æ. 2. 781. in Hesperia ad ripas Tyberis sedes esse futuras. Ergo, vel non credidit inani Creüsæ simulacro; vel illud Creüsæ vaticinium ex iis est locis, quos Virgilius emendare debuisset.

8. *Æstas.*] Nam Troja sub finem veris capta est, ut diximus Æ. 2. 340. Et in ædificanda viginti navium classe aliquantum sane temporis abiit.

12. *Penatibus & magnis Diis.*] Vel iidem sunt *Magni* & *Penates*. Vel *Magni*, Jupiter, Juno, Mars &c. communia numina: *Penates*, domestici, nec nominati, de quibus Æ. 2. 717.

13. *Procul.*] Thracia tamen a Troade non distinguitur nisi angustissimis faucibus Hellesponti, *les Dardanelles*. Igitur *procul*, non est *longe dissita*; sed quæ *longe lateque colitur*, latissima enim est Thracia. *Mavortia* dicta, quia Marti dicata, qui in ea natus est. Ecl. 6. 30. & 9. 12.

14. *Thraces arant*] Relativum *quam* suppressit more suo: sic Æ. 1. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni.* *Thracia*, ampla Europæ regio olim duas in partes divisa, in Thraciam cis Rhodopen, & trans Rhodopen montem. *Romania* dicta deinde est, cum in eam Constantinus Romanum imperium transtulit. Ejus caput *Constantinopolis*: termini, a septentrione & occidente Bulgaria; a meridie, mare Ægæum; ab oriente, Hellespontus, Propontis, & Pontus Euxinus.

14. *Lycurgo.*] Thraciæ rex fuit, Dryantis filius, qui cum Baccho infestus esset, ipsum fugere compulit in insulam Naxum, & vites Thracia tota succidi jussit: quas cum ipse succideret, dicitur Dei ultione in furorem actus sibi crura amputasse. *Regnata.*] Passive dixit: ut Æ. 6. 770. *Regnandam acceperit Albam*: & Horat. Od. l. 2. 6. 11. *Regnata Laconi rura Phalanto.*

Hoſpitium antiquum Trojæ, ſociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, & litore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingreſſus iniquis:
Æneadaſque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri Diviſque ferebam
Auſpicibus cœptorum operum: ſuperoque nitentem
Cœlicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea ſummo
Virgulta, & denſis haſtilibus horrida myrtus.
Acceſſi, viridemque ab humo convellere ſylvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras;
Horrendum & dictu video mirabile monſtrum.
Nam, quæ prima ſolo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur ſanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine ſanguis.
Rurſus & alterius lentum convellere vimen
Inſequor, & cauſas penitus tentare latentes:
Ater & alterius ſequitur de cortice ſanguis.
Multa movens animo Nymphas venerabar agreſtes,

INTERPRETATIO.

vetus hoſpitium Trojanorum, *&* cujus *Dii* noſtris erant *conjuncti, dum felices fuimus. Illuc eo,* *& in ſinuoſo litore condo primos muros, appulſus fatis adverſis*: *&* *nomen* civibus *facio, Æneadas, de meo nomine. Offerebam ſacrificia matri Veneri, & Diis auctoribus operis inchoati*: *& immolabam in litore taurum pinguem ſummo regi cæleſtium. Forte tumulus prope erat, quo in ſummo erant frutices cornei, & myrtus aſpera multis haſtilibus. Acceſſi* ad eum, *& conatus abrumpere e terra ramos virides, ut tegerem altaria ramis* illis *foliosis; video prodigium tremendum & mirabile dictu. Nam quæ arbor primo eruitur e terra fractis radicibus, ex hac defluunt guttæ nigri ſanguinis, & tingunt terram ſanie. Frigidus tremor agitat meum corpus, & ſanguis metu gelidus congregatur* ad cor. *Iterum pergo explorare cauſas occultas*: *& niger ſanguis fluit ex alterius cortice.* Ego *volvens mente plurima orabam Nymphas ſylveſtres,*

NOTÆ.

15. *Sociique Penates.*] Nam Polymneſtor, Thraciæ rex, conjugem habuerat Ilionen filiam Priami. De *Penatibus*, Æ. 2. 717.

16. *Dum fortuna fuit.*] Bene, nam Polymneſtor deinde, victoribus Græcis ut placeret, occidit Polydorum, Priami filium: ſtimulante etiam avaritia.

18. *Æneadas.*] Urbem vocat Mela l. 2. *Ænos*: inter oſtia Hebri & Cherſoneſum: confirmatque Plinius, cum ait ad eam urbem eſſe Polydori tumulum: l. 4. 11. Nunc etiam dicitur *Eno*. *Dionææ matri,* Veneri, filiæ Jovis & Diones. Æ. 1. 260.

21. *Taurum.*] Dicunt interpretes, ex Ateio, non licuiſſe immolare Jovi *taurum*, *vervecem, arietem*: adduntque ideo non acceptum fuiſſe ſacrificium Jovi, ſecutumque ſtatim eſſe Polydori prodigium. Malim tamen dicere tunc temporis non ita diſtinctas fuiſſe religionum rationes: taurumque etiam Jovi placuiſſe, ut probat hic multis exemplis Cerdanus.

22. *Tumulus.*] Et editiorem locum, & ſepulcrum ſignificat. *Cornea*, ex arbore *corno*, *cornouiller*: de qua G. 2. 34. De *virgultis*, Ibid. 21. De *Myrto*, Ecl. 2. 54. De *ſylva*, pro qualibet multitudine, G. 1. 152.

34. *Nymphas agreſtes.*] Hamadryadas, Ecl. 2. 46. Cum enim hæ cum arboribus

Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis:
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nixu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ;
Eloquar, an sileam? gemitus lacrymabilis imo
Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto,
Parce pias scelerare manus: non me tibi Troja
Externum tulit: haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
Telorum seges, & jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi: cum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrum, & fortuna recessit;

INTERPRETATIO.

& patrem Martem, qui præest campis Thraciæ, ut bene prosperarent visa, & averterent malum *augurium. Sed postquam majore conatu accessi ad tertios ramos, & genibus obnixus sum* contra *arenam oppositam: dicam, an tacebo? flebilis gemitus auditur* ab *intimo tumulo, & vox emissa pervenit ad aures: Quid discerpis miserum, o Ænea? abstine a sepulto, cave polluere religiosas manus* tuas: *Troja non me produxit alienum tibi: sanguis hic non fluit e trunco. Heu fuge regionem crudelem, fuge litus avarum.* Ego *enim* sum *Polydorus: multitudo* telorum *ferreorum obruit hic* me *confixum, & crevit* in *acuta hastilia. Tunc autem obstupui oppressus dubia formidine* secundum *animum, & obriguerunt capilli, & vox stetit in gutture. Olim miser Priamus clam miserat regi Thraciæ hunc Polydorum educandum cum ingenti copia auri: cum jam male speraret de armis Trojæ, & videret urbem premi obsidione. Ille* Polymnestor, *postquam potentia Trojanorum imminuta* est, *& fortuna* retro *abiit;*

NOTÆ.

simul vivant & occidant; dubitabat num esset earum sanguis.

35. *Gradivum. Geticis.*] *Gradivus* Mars nominatur, vel a *gradior*, ex Festo; quia per gradus & ordines itur ad bellum: vel potius a *κραδαίνω, vibro. Getæ*: populi Daciæ, Thraciæ tamen annumerati ob viciniam. G. 2. 115. De *Marte*. E. 9. 12.

36. *Secundarent visus.*] *Visus*, pro *visa*. Notatque Cerdanus, *secundarent*, proprie dictum: nam post adversum omen, cum repeteretur novum: si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum*; si rursus adversum erat, vocabatur *alterum*.

42. *Scelerare manus.*] Violatione sepulcri: quæ religio sancta semper fuit.

45. *Hic confixum* &c.] Euripides tamen in Hecuba v. 700. ait a Polymnestore cæsum, & in mare projectum, ad illud litus ejectum esse, quo Græci e Troja domum repetentes appulsi erant: ibique ab Hecuba matre fuisse agnitum: & in ultionem sceleris Polymnestora occæcatum a Trojanis mulieribus, eadem Hecuba duce, quæ remotum in locum eum adduxerat spe detegendi thesauri. Aliter etiam narrat Hyginus. Nempe Polydorum admodum infantem in Thraciam missum: ab Ilione sorore, Polymnestoris uxore, suppositum esse pro Deiphilo, Polymnestoris filio, sed ex alia uxore, ut tutius Græcos late-

Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra Deum refero; & quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
Linquere pollutum hospitium, & dare classibus Austros:
Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens
Aggeritur tumulo tellus: stant manibus aræ,

INTERPRETATIO.

conversus ad partes Agamemnonis & exercitum victorem, violat jura omnia, jugulat Polydorum, & per vim rapit aurum ejus. *Quid non cogis corda hominum* facere, *o execranda cupiditas divitiarum? Postquam timor abiit e membris* meis, *renarro prodigia Deorum apud electos principes populi, & primo* apud *patrem* meum; *& peto quis sit eorum sensus* ea de re. *Idem* est *omnibus consilium, abire ex impia regione, deserere funestatum hospitium, & præbere vela ventis. Itaque apparamus exequias Polydoro, & multum terræ accumulamus in sepulcrum: eriguntur altaria animæ* ejus,

NOTÆ.

ret: atque ita Deiphilum ab inscio patre occisum deinde fuisse, non Polydorum.

54. *Agamemnonias.*] Agamemnon, Atrei Mycenarum regis filius, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum & Argivorum, ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde *rex regum* a poetis appellatur: capta Troja Cassandram filiam Priami captivam sibi habuit, amavitque; ac reversus in patriam, occisus est cum eadem Cassandra in convivio, insidiis Clytæmnestræ uxoris, ab Ægistho adultero, Thyestis filio, qui Thyestes Atrei frater fuerat. At Orestes Agamemnonis filius, in ejus ultionem, & Ægisthum & matrem Clytæmnestram interfecit. De *Teucris*, Trojanis. Æ. 1. 239.

57. *Sacra.*] *Execranda*: vox frequens apud veteres: ab iis ducta qui *devovebantur, sacrabantur, & addicebantur* morti pro publicis delictis; ita ut impune occidi possent. Sic devovebatur apud Massilienses pauper aliquis, pestilentia sæviente: sic aliquando Codrus apud Athenienses, Curtius & Decius apud Romanos se devoverunt. sic etiam omnis victima, quæ immolatur quasi onusta populi totius delictis. Rhodiginus tamen ait *sacrum* dici quicquid *magnum* est, & sic Homero Il. 16. 407 ἱερὸν ἰχθὺν, esse *piscem magnum*. Addo sic etiam apud Hebræos magna omnia dici *Dei* esse, sic Ps. 37. 7. *montes Dei*, sunt *magni montes*: & Ps. 79. 11. *cedri Dei*, sunt *magnæ cedri*. Hic igitur fortasse *sacra fames*, est *magna fames*.

61. *Dare classibus Austros.*] Commutatio: id est, *committere classem ventis*: quod imitatur Calpurnius Ecl. 5. 29. *Campos ovibus, dumeta capellis orto Sole dabis.* Posuit *Austros*, ventum meridionalem, de quo Ecl. 2. 58. pro vento generatim. Euntibus enim e Thracia in insulam Delum, Auster contrarius, Boreas commodus est.

62. *Instauramus Polydoro funus* &c.] Perstringit hic ceremonias funebres, quæ fusius lib. 6. 212. describentur. I. Instaurat funus, quia male tumulatus primo fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus: unde videri potuit inhumatus. II. *Funus* alii *sepulcrum* explicant, alii *pompam* funebrem. III. *Manes*, sunt animæ mortuorum: hic anima Polydori, de iis G. 4. 469. IV. *Aræ*, numero plurali, quia heroum animis geminæ sacrabantur: infra v. 305. Hectori Andromache *geminas causam lacrymis sacraverat aras.* Ecl. 5. 66. pastores Daphnidi, *en quattuor aras, ecce duas tibi Daphni.* V. *Cæruleis vittis* & tæniis ornabantur aræ: & *cæruleus* color, tum in sacris usui fuit; unde Valer. Argon. 1. 776. *Multa pallens ferrugine taurus stabat adhuc, cui cærulea per cornua vitta*: tum in luctu assumi

Cœruleis mœstæ vittis atraque cupresso:
Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis & sacri pateras: animamque sepulcro
Condimus, & magna supremum voce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auster in altum;
Deducunt socii naves, & litora complent.
Provehimur portu, terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri & Neptuno Ægæo:
Quam pius arcitenens oras & litora circum
Errantem, Mycone celsa Gyaroque revinxit;

INTERPRETATIO.

tristia cæruleis tæniis & nigra cupresso: & Trojanæ circumeunt passis capillis juxta consuetudinem. Infundimus pocula spumantia tepido lacte, & pateras sanguinis hostiarum: & claudimus animam in sepulcro, & ultimo illam *vocamus magna voce. Deinde statim ut prima securitas maris* apparuit, *& venti præbuerunt quietum mare, & Auster blande strepens invitavit ad navigationem: socii propellunt naves &* *tegunt litora. Recedimus e portu, terraque & urbes relinquuntur. Medio in mari jucundissima insula incolitur, dicata matri Nereidum & Neptuno Ægæo: quam pius Apollo religavit Mycone alta & Gyaro, vagam* antea *circa litora & extremitates* terrarum;

NOTÆ.

solebat a mulieribus; deposita veste purpurea, ut est apud Danielis Servium, qui citat Catonem; sed addit cœruleum a veteribus nigrum dici: unde forrasse hic cœruleæ vittæ, nigræ sunt. VI. Cupressus addebatur aris & bustis ad latera: vel quia gravis est odoris, ad fœtorem cadaveris leniendum: vel quia semel excisa non renascitur, ad mortem exprimendam: vel quia cariem non sentit, ad gloriæ immortalitatem significandam. VII. *Iliacæ* mulieres crines solverunt: alluditque poeta ad morem Romanum, qui forte fuit etiam apud Phryges: nam Græci crines in luctu non solvebant, sed secabant; ut ait Plutarch. in Roman. quæst. VIII. *Cymbia*: vasa oblonga & angusta, in modum cymbæ & naviculæ. IX. Sanguinem, & lac; etiam aliquando vinum, & mel, & aquam affundebant: quia his pasci & delectari credebant animas, præcipue sanguine: hinc etiam gladiatorum certamina circa bustum: hoc Odyss. 11.36. Ulysses Tiresiæ manibus sacra faciens, non eos educit nisi effuso in scrobem multo victimarum sanguine. X. *Animam condebant sepulcro*; quia, qui fuerant inhumati, hos errare centum annos existimabant. XI. *Voce ciebant*, & appellabant ter proprio nomine, ut facilius errantem animam ad sepulcrum urnamque revocarent: tum ter *vale* dicto, discedebant a sepultura aut busto.

74. *Nereidum* &c.] *Delum* insulam significat, in qua nati Apollo & Diana, Ecl. 3. 67. Una est e Cycladibus insulis, in mari Ægæo, a quo hic dicitur *Neptunus Ægæus*: vel ab *Ægis* Eubœæ oppido; vel ab *Æga* Æolidis promontorio, juxta Strabonem; vel a crebris insulis, quæ procul aspicientibus videntur habere speciem αἰγῶν *caprarum*, juxta Festum; vel ab Olenia *capra*, cœlesti sidere, quæ exoriens graves ibi tempestates excitat. Ibi magna insularum multitudo: quarum meridionales dicuntur *Sporades*, a σπείρω *spargo*, quia dispersæ sunt sine ordine; septentrionales vero *Cyclades*, a κύκλος, quia quasi in orbem dispositæ sunt circa *Delum*: quam, antea vagam, post Latonæ vero partum uni affixam loco, circumcingunt, & quasi *revinciunt*. *Mycone* & *Gyaros*, duæ

Immotamque coli dedit, & contemnere ventos.
Huc feror: hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis & sacra redimitus tempora lauro
Occurrit, veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, & tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam Thymbræe domum, da mœnia fessis,
Et genus, & mansuram urbem: serva altera Trojæ
Pergama, relliquias Danaum atque immitis Achillei.

INTERPRETATIO.

& voluit coli stabilem, & aspernari ventos. Illuc eo; illa tranquillissima excipit securo portu nos *lassos: egressi* e navibus *veneramur urbem Apollinis. Rex Anius, idem rex populi & sacerdos Apollinis, coronatus* circa *caput taniis & lauro dicata* Apollini, *venit obviam, & agnoscit Anchisen antiquum amicum. Jungimus manus* in signum *hospitii. Reverebar templum Apollinis conditum veteri saxo*: O *Thymbræe concede* nobis *propriam sedem, da muros fatigatis, & familias, & urbem stabilem: protege secunda Pergama Trojæ, reliquias Græcorum & crudelis Achillis.*

NOTÆ.

ex iis, pro cæteris hic appellantur, quamvis aliquæ sint Delo propiores. *Mycone* quidem ad ortum, una e Cycladibus, nunc *Micoli*: *celsa* dicitur, propter montem ejus *Dimastum*. *Gyaros*, ad occidentem inter Sporades, sterilissima, & a Romanis olim destinata facinorosorum exilio: nunc *Caloiro* a quibusdam vocatur; quanquam incerti admodum est, & situs, & nominis. *Arcitenens.*] Apollo, qui statim ut natus est, Pythona serpentem arcu & sagittis occidit; in Latonam matrem suam immissum a Junone: unde *pius* dicitur. De *Neptuno*, Æ. 1. 129. De *Doride*, quæ *Nereïdes* ex Nereo fratre suscepit, Ecl. 10. 5.

77. *Immotamque* &c.] Olim dicitur errasse mari, atque adeo aliquando ventorum agitatu mari submersa esse. Deinceps vero Δῆλος *manifesta* vocata est: vel quia Latona locum ad pariendum quærente, tutum a serpentis Pythonis insidiis; subito e mari emersit: vel quia post diluvium Ogygium, quod Deucalioneum longe præcessit, prima ex aquis apparuit: vel quia Phœbi oracula, alibi obscura, hic manifesta sunt. Fabulam aliqui referunt ad terræ motus, quibus agitabatur antea, deinceps agitari desiit; alii ad securitatem portus. Urbs ejus primaria dicta est etiam *Delos*.

80. *Rex Anius* &c.] Veterum more, rex idem & sacerdos: Apollinis filius ex Rhea, vel Rhæo. Filiæ ejus ex Dorippe fuere tres, *Oeno*, *Spermo*, & *Elais*, dictæ *Cænotropæ*, a καινὸς *novus*, & τρέπω *verto*: quod Bacchi beneficio, quicquid tangerent novas in formas verterent. Oeno quidem in οἶνον *vinum*; Spermo in σπέρμα *semen triticeum*, Elaïs in ἔλαιον *oleum*. Fabula inde est, quod pater magnam eorum vim colligeret, ex donis Apollini Delio oblatis. Constat enim ex antiquis monumentis, quæ citat Cerdanus, aram Apollinis Delii nullo victimarum sanguine cultam fuisse, sed precibus, floribus &c. unde ait solum Æneas *venerabar*; & preces suas, non etiam victimas commemorat. Isque Apollo vocabatur γενέτωρ, Catoni *genitivus*: unde dicit, *Da pater augurium.*

85. *Thymbræe*] Strabo l. 13. ait campum esse Thymbram, in agro Trojano, quem Thymbrius fluvius interfluit, in Scamandrum influens, ubi templum est Apollinis Thymbræi: quibus locis ex Servio nomen est a copia thymbræ, herbæ condimentariæ, *sariette*. Hic Æneas Apollinem, non Delium vocat, sed Thymbræum: ut

Quem ſequimur ? quove ire jubes ? ubi ponere ſedes ?
Da pater augurium atque animis illabere noſtris.
Vix ea fatus eram : tremere omnia viſa repente,
Liminaque, lauruſque Dei : totuſque moveri
Mons circum, & mugire adytis cortina recluſis.
Submiſſi petimus terram, & vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos a ſtirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipiet reduces : antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.
Hæc Phœbus : miſtoque ingens exorta tumultu
Lætitia, & cuncti quæ ſint ea mœnia quærunt :

INTERPRETATIO.

Quem ſequimur ? aut quo imperas nos *ire* , *& ubi ſtatuere ſedes* ? O *pater! præbe* nobis *omen*, *& deſcende in mentes noſtras. Vix dixeram iſta : ſtatim omnia viſa ſunt trepidare* , *& portæ* , *& laurus Dei* : *& totus mons circum concuti*, *& tentorium ſonare apertis receſſibus. Humiles cadimus in terram* , *& vox pervenit ad aures* : *Trojani laborioſi* ; *quæ terra vos produxit a prima origine majorum* , *eadem vos fertili ſinu excipiet redeuntes* : *quærite veterem genitricem. Illic familia Æneæ regnabit in regiones omnes* , *& filii filiorum* , *& qui orientur ab illis. Apollo hæc* dixit : *& gaudium magnum ortum* eſt *miſto tumultu* , *& omnes inquirunt quæ ſit ea urbs*.

NOTÆ.

oſtendat unum eumdemque Deum eſſe, eumque ſibi placabilem reddat, commemoratione Trojani cultus patriorumque meritorum. De *Danais*, & genitivo *Achillei*, Æ. 1. 34. De *Pergamis*, Trojæ arce, Ib. 470.

91. *Liminaque lauruſque* &c.] Vel laurus, qua caput ſimulacri coronabatur. Vel potius laurea ſylva, conſita in templi limine ſeu veſtibulo : more veterum, qui lucos templis addebant. Notetur hic ſyllaba *que*, contra naturam producta.

92. *Mons* &c.] *Cynthus*, mons Deli inſulæ : unde Apollo *Cynthius*, & Diana *Cynthia*.

92. *Cortina.*] Proprie fuit vas tingendis lanis, dictum a *corte*, *baſſe-court*; vel quia hujus vaſis forma rotunda fuit, ut *cortis*, quam rotundam fuiſſe habemus ex Catone; vel quia vaſis hujus magnus erat uſus in *corte*. Hinc a formæ ſimilitudine cortinæ appellatio tranſlata eſt ab Ennio ad ſignificandum *hemiſpharium cæli*. *Quæque freto cava cæruleo cortina receptat*. Hinc ad exprimendum tentorium circa tripoda Delphicum, ubi ſedens Pythia puella vaticinabatur. Hinc ad vela illa quibus in theatro hiſtriones latent ; & in ſacris libris quælibet pellicea tentoria, *courtines*. Alii aliunde deducunt : vel a *corio* Pythonis ſerpentis, ex quo tentorium Delphici tripodis factum dicunt : vel a *corde* puellæ, quod illic a Phœbo tenebatur : ſed primum probabilius Voſſio videtur, Scaligero &c. Hic autem ambiguum eſt, an *velum* ſimpliciter, an etiam *tripodis* tentorium ſignificet : cum dubium ſit an ex tripode, an per puellam, an per Anium regem, an ſola Dei voce redditum ſit ex adytis hoc Æneæ oraculum. De *adytis*, templi receſſibus. Æ 1. 297.

94. *Duri* &c.] Fortes, qui multa dura atque adverſa paſſi eſtis. De *ubere* terræ, pro ubertate, Æ. 1. 535.

97. *Domus Æneæ* &c.] Verſus ii duo vaticinium continent, de magnitudine Romani imperii. Traducti ſunt ex Homero Iliad. 20. 306. Ubi Neptunus Æneam ab Achille occidendum periculo eripit. Sed apud Homerum illic, & in hymno Veneris v. 197. omnia exemplaria habent, non πάντεσσι *cunctis*, ſed Τρώεσσι *Trojanis* : unde plerique putant Æneam non veniſſe in Italiam, ſed poſt Priameæ familiæ excidium Trojæ regnaſſe : cujus rei ſane multa

Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum:
Audite o proceres, ait, & spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus in oras,
Optavitque locum regno: nondum Ilium & arces
Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque æra,

INTERPRETATIO.

quo Phœbus revocet vagos, & imperet eos redire. Tunc pater meus *recogitans historias antiquorum hominum, dixit*: O *primates, audite, & intelligite spes vestras. Creta, insula Jovis magni, sita est* in *medio mari*: *ubi* est *mons Ida, & origo nationis nostræ*; incolæ *illius occupant centum urbes magnas, regna fertilissima*: *unde, si bene memini auditarum* rerum, *maximus pater Teucer primo advenit ad promontorium Rhœteum. & elegit sedem regni*: *nondum Ilium & arx Pergamus condita erat, degebant in profundis vallibus. Hinc* venit *mater Cybele protectrix* loci, *& cymbala Corybantia*.

NOTÆ.

vestigia & argumenta profert Bochartus, in dissertatione quam Segresius præfixit Gallico suo Virgilio: prævaluit tamen Italorum opinio, quam secutus est Virgilius.

102. *Volvens monumenta* &c.] Erravit in ea explicatione oraculi & pater & filius: pater quidem, quod in re dubia, qualis erat origo Trojanæ gentis, quæ per Dardanum ex Italia, per Teucrum e Creta oriebatur, minime dubitarit: filius quidem, quod patrem non monuerit, se a Creüsa abeunte audivisse, sibi sedes a Diis in Italia ad Tybrim fluvium esse paratas; quod in alteram interpretationis partem deflectere patris animum potuisset: vide Æ. 2. 781.

104. *Creta* &c.] *Candie*, ingens insula mediterranei maris: inter Ægæum & Libyeum mare: olim nonaginta urbibus clara, deinde etiam centum, unde ab Homero in Iliade *ἑκατόμπολις* dicitur: in Odyss. habet tantum urbes *ἐννήκοντα*, *nonaginta*. præcipuæ fuerunt *Gnossus*, *Gortyna*, *Cydon*, *Dictynna*. De Jovis in ea insula cunabulis, deque *Cybele* & *Corybantibus*, Æ. 4. 151.

108. *Teucrus Rhœteas.*] Teucer, Scamandri Cretensis filius, cum insula frugum inopia laboraret, dicitur, ad sedes novas quærendas, cum tertia populi parte solvisse; acceptoque oraculo, ibi se positurum sedes, ubi esset a terrigenis noctu oppugnatus, in Phrygia circa Amaxitum & Rhœteum Troadis in Hellesponto promontorium maxima murium multitudine vexatus, ibi sedem fixit, templum constituit Apollini Smintheo, cujus simulacrum pede premebat murem, qui Phrygia aut Cretica lingua *σμίνθος* appellatur. Præterea veterum colonorum more, patria nomina intulit in Troadem, & montem vocavit Idam, ab Ida Cretensi monte. Æ. 2. 801. a patre suo Scamandrum fluvium, qui antea Xanthus vocabatur; unde Homerus ait Xanthum a Diis vocari, Scamandrum ab hominibus; id est nomen hoc esse illo recentius. Denique cultum Cybeles matris Deorum in Phrygiam intulit, e Creta, ubi illa Jovem pepererat & aluerat.

109. *Optavitque locum regno*] *Elegit* sic Æ. 1. 429. *Pars optare locum tecto.* Et vero primus ibi regnavit: pauloque post venit ex Italia Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem adscitus est. Æ. 1. 239. De *Ilio*, Ib. 5. De *Pergamea* arce. Ib. v. 470.

111. *Mater cultrix Cybele.*] Quæ & *Rhea*, & *Ops*, Saturni uxor, mater Deorum ac terra ipsa. nomen vel a *Cybelo* monte

Phrygiæ

Idæumque nemus : hinc fida ſilentia ſacris,
Et juncti currum dominæ ſubiere leones.
Ergo agite; &, Divum ducunt qua juſſa, ſequamur.
Placemus ventos, & Gnoſſia regna petamus.
Nec longo diſtant curſu : modo Juppiter adſit,
Tertia lux claſſem Cretæis ſiſtet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores :
Taurum Neptuno; taurum tibi, pulcher Apollo:
Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.

INTERPRETATIO.

& ſylva Idæa : hinc fidele arcanum ceremoniarum, & juncti leones traxerunt currum Deæ. Itaque agite, & eamus qua mandata Deorum nos ducunt. Propitiemus ventos, & proficiſcamur in regnum Creticum. Neque abeſt longo ſpatio : dum Jupiter faveat, tertia dies appellet naves ad litus Creticum. Sic locutus immolavit in altaribus dignas victimas : Neptune taurum; tibi taurum, o Phœbe formoſe: Tempeſtati pecudem nigram, Zephyris propitiis candidam.

NOTÆ.

Phrygiæ; vel a κύβα & κεφαλὶ, *rete* & *caput* : aut quia terra rotunda eſt, aut quia in ceremoniis crebro caput rotabant ejus miniſtri. Vocabantur illi *Corybantes*, *Curetes*, & *Dactyli Idæi*, Jovis altores, qui frequenti cymbalorum æreorum pulſu in ſacris utebantur. Vehebatur curru, quia ex Lucret. l. 2. 600. Terra eſt, terra autem in medio pendet. Trahebatur a leonibus, quia mater eſt omnium, & parentum officiis proles etiam ferociſſima molliri debet. Cætera ejus myſteria ibi fuſe ab eodem Lucretio explicantur. Premebantur autem ejus ſacra gravi ſilentio, ut & Cereris ceremoniæ : fortaſſe ut inſcrutabilem terræ profunditatem exprimerent. Reliqua vide G. 4. 151. & Æ. 6. 784. Legunt hic multi, *cultrix Cybele*, in quo Phrygiæ monte culta eſſe dicitur : atque adeo hunc incoluiſſe dici poteſt & protexiſſe, quomodo Juno Tyrum, l. 1. 20. *Quam Juno fertur terris magis omnibus unam poſthabita coluiſſe Samo.* Alioqui *cultrix Cybele* dicetur, pro cultrice montium, in quibus coli amavit, quo nomine eam appellat Catul. de nuptiis Pelei. 300. *Unigenamque ſimul cultricem montibus Idæ.*

115. *Gnoſſia regna.*] Cretam, cujus urbs præcipua, *Gnoſſus*, vel *Gnoſus*, ſupra v. 104.

116. *Juppiter.*] Sumitur hic, vel pro Deo, Deorum rege, qui natus in Creta eidem præfuerat; vel pro aëre ventis impulſo, ut a Catullo ſumitur in Phaſelo: *ſive utrumque Jupiter ſimul ſecundus incidiſſet in pedem.*

118. *Honores.*] Pro ſacrificiis ſæpe ſumuntur : infra, v. 547. *Junoni Argivæ juſſos adolemus honores.*

119. *Taurum* &c.] Neptuno, ob violentiam maris; Apollini, ob cultum terræ, quam Sol radiis fœcundat : ex Homeri interprete. De *Neptuno*. Æ. 1. 129. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

120. *Nigram Hyemi* &c.] Per *Hyemem*, intelligit, *Tempeſtates*, quæ ex Cicer. de Nat. Deorum 3. 51. *Populi Romani ritu conſecrata ſunt. . . . noſtri duces, mare ingredientes, immolare hoſtiam fluctibus conſueverunt.* Ad hunc morem alluſit Virgilius, hic, & l. 5. 772. *Tempeſtatibus agnam cædere deinde jubet.* Et notat hic Taubmannus ex Plauto, pecudem maxime de ovino genere dici. *Venti* quoque Deorum loco habiti ſunt, tam apud Græcos ex Herodoto, qui l 7. Athenienſes inducit Boreæ ſacrificantes; quam apud Romanos ex Seneca Natur. quæſt. l. 5. 17. qui ait, Auguſtum in Gallia commorantem, Circio, Galliæ Narbonenſis peculiari vento, templum voviſſe ac feciſſe. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. At notat Macrobius hæc ſacrificia, non in templo facta eſſe, ubi ſanguinem fundi nefas erat. Et vero non ſacrificaſſet hyemi & ventis ad aram Apollinis. Ubi igitur? fortaſſe in litore.

Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretæ,
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus:
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donysam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, & crebris legimus freta consita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor.
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,

INTERPRETATIO.

Rumor spargitur, ducem Idomeneum ejectum abiisse e paternis regnis, & litora Cretæ esse *vacua, domos carere hostibus, & regionem relictam patere. Linquimus portus Deli, & mari currimus: & radimus Naxum* in *montibus* sonantem tumultu *Baccharum, & viridem Donysam,* & *Olearon, & Paron candidam, & Cycladas sparsas per mare, & freta distincta multis insulis. Tollitur clamor nautarum diverso conatu. Socii impellunt* sese*, ut adeamus Cretam & majores. Ventus suboriens a puppi propellit navigantes: ac demum appellimur ad vetera litora Curetum. Ergo cupidus exstruo muros desideratæ urbis,*

NOTÆ.

122. *Idomenea.*] Jonice, Ἰδομενῆα, ut longa sit penultima, ut Æ. 1. 615. *Ilionea petit dextra.* Idomeneus filius Deucalionis, nepos fuit Minois Cretensis regis, duxitque Cretenses ad Trojanum bellum: unde rediens cum in tempestate vovisset se sacrificaturum Diis, quod sibi appulso primum occurreret, occurrissetque filius; eum pater immolavit; orta deinde peste pulsus est rex a civibus, quasi impius in prolem, atque ita Diis invisus. Inde abiisse dicitur in Calabriam Italiæ, & ad Salentinum promontorium urbem condidisse. Ait tamen interpres Lycophronis, eum a Nauplio pulsum, Eubœæ rege: qui ut necem Palamedis filii, Ulyssis dolo a Græcis ad Trojam occisi, vindicaret; Cretam occupaverat. Diodorus non pulsum Idomenea, sed in patria diem obiisse censet.

124. *Ortygiæ.*] Antiquum nomen Deli insulæ: vel ab ὄρτυξ, *coturnix, caille*; quod genus hic, aut primum, aut magna multitudine visum volunt grammatici: vel juxta alios, ab Ortygia Ætoliæ, cujus & hanc, & alias, quæ multæ sunt, Ortygias, colonias fuisse volunt.

125. *Bacchatamque jugis Naxon*] *Naxus*, una Cycladum, insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde Baccho dicata: qui Ariadnen, a Theseo raptam ibique relictam, fertur excepisse. *Bacchata* dicitur, id est frequentata a Bacchis, furiosis Bacchi comitibus fœminis: Ecl. 5. 29. 69. Hodie *Naxi*.

125. *Viridemque Donysam.*] Jacet inter Icariam & Gyarum, marmore viridi celebris: hodie *Donussa*.

126. *Olearon* &c.] *Olearus* vel *Oliarus*: juxta Nigrum nunc dicta *Quminimo*. *Paron.*] *Paros*, hodie *Paro*, niveo marmore nobilis. De *Cycladibus*, supra, v. 74.

127. *Consita terris.*] Ubi variæ terræ, seu insulæ, quasi *sata* & *seminata* sunt & post mentionem *Cycladum*, hic significat *Sporadas*; quæ nomen habent a σπορᾶ, *semine*, quia sine ordine sparsæ sunt. Alii malunt *concita*, quasi *concitata* inter insulas maria: sic enim fit in angustiis.

131. *Curetum oris.*] Cretam significat: ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles: sic dicti juxta Strabonem, l. 10. a κουρᾷ *tonsura*, quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant. Saltationis armatæ inventionem iis Plinius tribuit. Cæteri etiam tympana, quorum strepitu Jovem recens natum Saturni patris voracitati subduxere. Iidem dicti *Corybantes* & *Idæi Dactyli*.

Pergameamque voco : & lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere ſicco ſubductæ litore puppes :
Connubiis arvíſque novis operata juventus :
Jura domoſque dabam : ſubito quum tabida membris,
Corrupto cœli tractu, miſerandaque venit
Arboribuſque ſatiſque lues, & letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora: tum ſteriles exurere Sirius agros.
Arebant herbæ, & victum ſeges ægra negabat.
Rurſus ad oraclum Ortygiæ Phœbumque remenſo
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quem feſſis finem rebus ferat, unde laborum
Tentare auxilium jubeat, quo vertere curſus.
Nox erat, & terris animalia ſomnus habebat.
Effigies ſacræ Divum, Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja mediiſque ex ignibus urbis
Extuleram ; viſi ante oculos aſtare jacentis
In ſomnis, multo manifeſti lumine : qua ſe
Plena per inſertas fundebat Luna feneſtras.
Tum ſic affari, & curas his demere dictis :

INTERPRETATIO.

& eam *appello Pergameam* : *& hortor populum gaudentem* hac *appellatione*, ut *curet domos*, *& erigat arcem* alto *faſtigio. Et jam ferme naves deductæ* e mari ſtabant *in litore ſicco : juventus vacabat conjugiis & agris novis : diſtribuebam leges ac domos : cum repente peſtis funeſta*, & *putrefaciens*, *& annus mortifer venit in corpora*, *& arbores*, *& ſegetes, vitiatis ſpatiis aëris*. Socii *amittebant dulces animas*, *aut trahebant languentia corpora: præterea Sirius* cœpit *urere campos infæcundos : herbæ ſiccabantur*, *& meſſes aridæ non dabant cibum. Pater* meus *hortatur* me ut *remenſo mari eam iterum ad oraculum Deli*, *&* ad *Phœbum* ; *&* ut *orem veniam* : & petam, *quem terminum ponat rebus afflictis*, *unde imperet* nos *quærere ſubſidium* in tot *difficultatibus*, *& quo convertere curſum. Nox erat*, *& ſomnus tenebat animalia per terras. Statuæ ſacræ Deorum*, *& Penates Phrygii*, *quos exportaveram mecum a Troja*, *&* e *medio incendio urbis* ; *viſi* ſunt *in ſomnis ſtare ante oculos decumbentis*, *multa luce conſpicui* : *qua Luna plena mittebat ſuum lumen per feneſtras hiantes. Tunc ſic* viſi ſunt *me alloqui*, *& auferre ſollicitudinem his verbis* :

NOTÆ.

134. *Amare focos.*] Servius ait commendari ſtudium ſacrificiorum, quæ ſemper igne perficiebantur : ego curam privatarum domorum & rei familiaris. Id enim focus ſæpe ſignificat : ut cum dicimus, *pugnare pro aris & focis* ; id eſt, pro re ſacra ac profana, publica ac domeſtica.

136. *Operata &c.*] Vel *operam dabat* connubiis & agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *ſacrificabat* pro felici ſucceſſu conjugiorum & agrorum : nam, & ante hæc omnia præibat apud veteres ſacrificium, & *operari* ſimpliciter, *ſacrificare* interdum ſignificat, ut G. 1. 339. *Lætis operatus in herbis.*

141. *Sirius.*] Stella in ore majoris canis, quæ *canicula* dicitur : de ea fuſe G. 2. 353. De *Ortygia*, Deli inſula, ſupra, v. 124. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Phrygiis Penatibus*. Æ. 2. 717.

152. *Inſertas.*] Servius explicat, *inſe ratas*, id eſt, *non ſeratas*, *non clauſas ſera* ;

Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit : & tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti ;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor;
Iidem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus : tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes : non hæc tibi litora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt :
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ.
Œnotrii coluere viri : nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine gentem.
Hæ nobis propriæ sedes : hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, & hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Coritum, terrasque require

INTERPRETATIO.

Quod Apollo dicturus esset *tibi appulso* ad *Delum* : hoc ipsum tibi *prædicit hoc loco*, *& ecce nos ipse prior mittit in tuam domum. Nos* post *Trojam combustam*, *secuti* sumus *te & tua arma*; *nos te duce percurrimus navibus procellosum mare*; *nos ipsi extollemus ad sidera futuros posteros*, *& dabimus imperium* orbis *urbi* tuæ. *Tu destina magnos muros* nobis *magnis*, *& ne abjice laborem longi itineris. Mutanda* est *regio* : *Delius Apollo non suasit tibi* adire *hæc litora*, *nec jussit* te *manere in Creta. Est regio*, quam *Græci cognomine appellant Hesperiam* : *terra vetus*, *potens bello & fertilitate agrorum* : *populi Oenotrii* hanc *tenuerunt* : *nunc rumor* est *posteros vocavisse nationem*, *Italiam*, *e nomine ducis. Hæ sedes nobis addictæ* sunt : *hinc natus* est *Dardanus*, *& pater Iasius*, *a quo* Dardano *principe genus nostrum* ductum est. *Age*, *surge*, *& lætus renarra seniori patri hæc verba non* revocanda *in dubium. Quære Coritum*, *& terras*. . . .

NOTÆ.

per syncopen, ut Æ. 2. 379. *Asprus sentibus*, pro, *asperus* : paulo durius. Turnebus, *ædibus insertas & interpositas*, ad lucem admittendam. Germanus, *trajectas & penetratas lumine*. Alii, *hiantes*, *quibus lumen insertum erat*; quo fere modo dixit, Æ. 2. 135. *Per noctem obscurus in ulva delitui*; id est; *per noctem obscuram*.

162. *Delius* &c.] Apollo, a Delo sic dictus, supra, v. 74. & Ecl. 3. 67. De nomine *Apollinis*, Ecl. 3. 104.

163. *Est locus* &c.] Hic versus cum sequentibus tribus omnino translati sunt ex Æ. 1. v. 534. ubi fuse explicantur.

167. *Dardanus*, *Jasiusque pater* &c.] *Pater* ad posteros refertur, non ad Dardanum, qui ejus frater fuit : ambo Electram habuere matrem, filiam Atlantis Mauritaniæ regis, uxorem Coriti Tusciæ regis in Italia; sed Iasius hunc Coritum habuit patrem; Dardanus Jovem. Mortuo Corito, ortoque de succedendi jure dissidio, Iasium Dardanus occidit ideoque pulsus a Tuscis, & a Siculo Hispaniæ rege, Electræ fratre, qui ad componenda dissidia venerat; primo in Samothraciam insulam fugit, ac deinde in Phrygiam, ubi Teucri filiam accepit in conjugem, & cum eo gentis hujus parens fuit, quæ deinde Trojana dicta est. Igitur, *a quo*, non ad Iasium, sed ad Dardanum referri debet. Æ. 1. 239.

170. *Coritum.*] *Coritus*, mons & urbs Tusciæ, nunc *Cortona* : vel a Corito, Dardani patre sic dicta; vel a *κόρυς galea*, quam Dardanus illic in pugna amisit. Tuscia

Ausonias: Dictæa negat tibi Juppiter arva.
Talibus attonitus visis ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, & munera libo
Intemerata focis: perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes:
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.

INTERPRETATIO.

Ausoniae. Jupiter negat tibi Cretenses agros. Ego *stupefactus talibus jussis & sermone Deorum, (neque enim id erat somnus; sed videbar coram distinguere vultus, & capillos velatos, & facies præsentes:* & *tum sudor frigidus fluebat toto corpore) effero corpus e lecto, & extollo ad cœlum manus inversas cum prece, & injicio flammis pura dona: confecto sacrificio lætus facio certum Anchisen & explico ordine prodigium.* Anchises *animadvertit familiam ancipitem, & binos e*jus *auctores: & se delusum* esse *novo errore antiquarum regionum. Deinde ait: Fili, agitate fatis Trojanis: sola Cassandra mihi prædicebat tales casus. Nunc reminiscor* illam *prædixisse hæc destinata esse nostræ genti: & sæpe appellasse Hesperiam, sæpe regna Italica.*

NOTÆ.

potro vicina est Latio, in quo Æneas sedem fixit.

171. *Ausoniae: Dictæa* &c.] Italiam volunt dictam esse Ausoniam ab *Ausone*, Ulyssis & Calypsus filio: at male; non enim hic Penates Æneæ nomen hoc Italiæ tribuerent, cum vixdum natus esset Auson, tantum abest ut illic regnaret. Alii volunt *Ausones* dictos esse Græcis, veteres eos Latii populos, qui Latinis *Aurunci* dicebantur, commutatione vulgari literæ *r* in *s*. Et bene, nam *Aurunci* antiquiores fuerunt Ulyssis & Æneæ temporibus, siquidem ait Latinus Latii rex. Æ. 7. 206. *Atque equidem memini .... Auruncos ita ferre senes. Dictæa arva* Cretensia sunt a monte *Dicte*, ubi educatus est Jupiter, nunc *Lasthi*, in parte orientali Cretæ: ab aliquibus Idæ pars esse dicitur, distinguitur ab aliis.

174. *Velatasque comas.*] Ornatas vittis, quæ etiam sacrarum statuarum capitibus ligabantur. Æ. 2. 133.

176. *Supinas.*] Ita sublatas, ut palmæ cœlo obvertantur.

177. *Munera libo* &c.] Penatibus & Laribus sacra fiebant; alia quotidiana & privata; alia publica in compitis, unde apud Romanos dicebantur *Compitalia*, Privata vulgo *ad focum*, aliquando etiam ad aram, quæ in sacrario domus erecta erat: eaque fiebant, thure, vino, coronis & laneis & floreis, cibo aliquo lautiore e mensa in ignem injecto. Patet id præsertim ex Plauto in Aululariæ prologo. Publica sacrificia fiebant porca cæsa. Igitur hic *munera intemerata* erunt, purum vinum, ac thus: unde *libari* dicuntur, id est *stillari & injici*, Æ. 1. 740.

180. *Geminosque parentes* &c.] *Teucrum*, qui ex Creta; *Dardanum*, qui ex Italia venerat. At vero errorem agnoscere ante debuerat, præsertim ex ultimis Creusæ verbis ad Æneam, Æ. 2. 781. De *Cassandra*, Priami filia, & vate, cujus vaticiniis nulla fides a Trojanis habebatur, Æ. 2. 246. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 534. De *Teucris*, Trojanis, Ibid. 239.

Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.
Sic ait, & cuncti dictis paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ; cœlum undique, & undique pontus:
Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens: & inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora: dispersi jactamur gurgite vasto:
Involvere diem nimbi, & nox humida cœlum
Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tres adeo incertos cæca caligine Soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.
Vela cadunt, remis insurgimus: haud mora, nautæ

INTERPRETATIO.

Sed quis putavisset Trojanos venturos ad litus Italiæ? aut quem tum Cassandra vaticinans movisset? Obediamus Apollini, & admoniti sequamur meliora consilia. *Sic dixit, & omnes obtemperamus læti verbis* ejus. *Relinquimus hanc etiam sedem, & paucis* ibi *relictis præbemus vela* ventis, *& decurrimus magnum mare cavis navibus. Postquam naves provectæ* sunt in *altum* mare, *nec jam ullæ terræ amplius videbantur;* sed *undequaque aer, & undequaque aqua: tunc cærulea pluvia decidit mihi supra caput, inducens noctem & tempestatem: & mare terribile* factum est *ob tenebras. Statim venti impellunt mare, & magni fluctus intumescunt: agitamur sparsi immenso mari: nubes obtexerunt diem, & nox imbrifera eripuit lucem: crebro micant fulgura e scissis nubibus. Dejicimur* a recto *cursu, & vagamur per undas ignotas. Ipse Palinurus ait* se *non distinguere diem a nocte* in *cælo, nec cognoscere iter in mediis fluctibus. Itaque vagamur mari tres dies ambiguos* propter *tenebras obscuras*, & *tres noctes sine astro. Quarto demum die terra primum visa est se erigere*, & *procul ostendere montes, atque emittere fumum. Vela detumescunt, incumbimus remis:* non est *mora, nautæ*. . .

NOTÆ.

189. *Ovantes.*] Proprie *ovatio* erat, minor triumphus, pedestris; ad summum ex equo, non e curru. Nomen est: vel ab acclamatione militum, geminata sæpius litera O, juxta Festum: vel ab *ove*, quæ in minori triumpho immolabatur; non taurus, juxta Plutarchum. Hinc ad lætitiam omnem significandam vox illa traducta est; etiam ad corvos, qui dicuntur G. 1. 428. *Ovantes gutture corvi.*

194. *Cæruleus.*] Ab aquarum colore. *Hyemem*, tempestatem, Æ. 1. 126.

202. *Palinurus.*] Gubernator navis Æneæ, qui Morphei dolis oppressus in mare decidet, l. 5. 838. & in Italiam, ad litus Velinum enatans, ab incolis occidetur, nomenque dabit promontorio Lucaniæ Palinuro, l. 6. 337.

203. *Incertos.*] Inter diem noctemque dubios, propter tenebras.

Adnixi torquent ſpumas, & cærula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Accipiunt. Strophades Grajo ſtant nomine dictæ
Inſulæ Ionio in magno: quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ: Phineïa poſtquam
Clauſa domus, menſaſque metu liquere priores.
Triſtius haud illis monſtrum, nec ſævior ulla
Peſtis & ira Deum Stygiis ſeſe extulit undis.
Virginei volucrum vultus, fœdiſſima ventris
Proluvies, uncæque manus, & pallida ſemper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus: ecce
Læta boum paſſim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo cuſtode, per herbam.

INTERPRETATIO.

connitentes convolvunt ſpumoſos fluctus, *&* *ſecant* ſpatia *cærulea. Litora Strophadum me primo excipiunt ereptum ex undis. Strophades inſulæ Græco nomine appellatæ jacent in magno* mari Ionio: *quas ſæva Celæno & aliæ Harpyiæ habitant: ex quo* tempore *domus Phinei clauſa* eſt ipſis, *&* præ *timore deſeruerunt menſas priores. Non* eſt *monſtrum pernicioſius illis, nec ulla peſtis aut furor Deorum crudelior extulit ſe ex undis infernalibus. Vultus* earum *volucrum* ſunt *fœminei, ſordidiſſima effuſio alvi, & manus aduncæ, & facies ſemper pallidæ* præ *fame. Poſtquam huc appulſi ingreſſi ſumus portum: ecce cernimus paſſim in campis pingues boum greges, & greges caprarum in pratis, ſine cuſtode.*

NOTÆ.

210. *Strophades Graje* &c.] Inſulæ duæ parvæ, hodie *Strivali*, ad latus Peloponneſi, in mari Jonio. *Ionium* vero mare dicitur: non quod Joniam alluit, Aſiæ minoris regionem inter Æolidem & Cariam; ſed quicquid aquarum interjacet Siciliam inter & Græciam, ad uſque promontorium Epiri Acroceraunium, ubi mare Hadriaticum incipit, quod vocatur a quibuſdam *ſinus Ionius*. Inſulæ porro illæ prius dicebantur *Plotæ*: deinde *Strophades* a στροφὴ *converſio*: quia Calaïs & Zetes, alati Boreæ filii ex Orithyia, cum Harpyias e Phinei regno ad has uſque inſulas expuliſſent; a Jove admoniti ne Harpyias ultra perſequerentur, inde repreſſo curſu reverſi ſunt. Notetur longa dipthongus *æ* ante vocalem correpta, nec eliſa, Græco more: *Inſulæ Jonio*.

211. *Celæno Harpyiæque* &c.] Ponti & Terræ dicuntur filiæ, unde in inſulis habitant: nomen ab ἅρπω, ἁρπάζω, *rapio*. Vulgo tres numerantur, ab Heſiodo *Iris*, *Aëllo*, *Ocypete*. Alii mutant nomina. Virgilius unam appellat *Celæno*, nec definit aliarum nomina aut numerum. Aliqui quartam addunt *Thyellam*. Vocavit eas Apollonius, Διὸς κύνας *Jovis canes*; Valerius Flaccus, *Jovis famulas*; Virgilius hic, *furias*, v.252. *diras*, v. 262. unde probat Servius, & poſt eum Cerdanus, eaſdem eſſe quæ apud inferos dicuntur *furiæ*, apud ſuperos *diræ*, in medio *harpyiæ*: licet diverſa ſint earum nomina: quemadmodum eadem eſt Diana in terris, Luna in cœlo, Proſerpina in inferis. Harpyiarum forma deſcribitur hic a Virgilio, a quo cæteri auctores non admodum abludunt.

212. *Phineïa.*] Phineus Arcadiæ, vel Thraciæ rex, cum filios ex prima conjuge ſuſceptos, fraude novercæ excæcaſſet: ipſe a Jove excæcatus, & immiſſis Harpyiis vexatus eſt. Argonautas deinde, in Colchidem ad expeditionem velleris aurei profectos, cum iter docuiſſet: Calaïs & Zetes ut gratiam referrent, Harpyias ad Plotas uſque inſulas perſecuti ſunt, ut mox diximus. Plura non placet addere, quia ut in

Irruimus ferro, & Divos ipſumque vocamus
In prædam partemque Jovem: tunc litore curvo
Extruimuſque toros, dapibuſque epulamur opimis.
At ſubitæ horrifico lapſu de montibus adſunt
Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas:
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rurſum in ſeceſſu longo, ſub rupe cavata,
Arboribus clauſi circum atque horrentibus umbris,
Inſtruimus menſas, ariſque reponimus ignem.
Rurſum ex diverſo cœli cæciſque latebris,
Turba ſonans prædam pedibus circumvolat uncis,
Polluit ore dapes. Sociis tunc arma capeſſant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.
Haud ſecus ac juſſi faciunt, tectoſque per herbam
Diſponunt enſes, & ſcuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapſæ ſonitum per curva dedere
Litora; dat ſignum ſpecula Miſenus ab alta
Ære cavo: invadunt ſocii, & nova prælia tentant,
Obſcœnas pelagi ferro fœdare volucres.

INTERPRETATIO.

Irruimus in eos *gladiis, & vocamus in prædam & in partem Deos & Jovem ipſum. Deinde in ſinuoſo litore ſtruimus lectulos, & comedimus pingues carnes. Sed improviſæ Harpyiæ advolant tremendo volatu e montibus, & ſuccutiunt alas magno ſtridore, & rapiunt cibos; & turpant omnia immundo tactu. Præterea vox* earum *horribilis* eſt *inter fœtidum odorem. Iterum in receſſu remoto, ſub rupe cavata, circum tecti arboribus & denſa umbra, ſternimus menſas, & collocamus ignem in aris. Iterum ex alia* parte *cœli & latebris incognitis, turba Harpyiarum ſtridens advolat circa prædam aduncis pedibus, & fœdat cibos ore. Dico tunc ſociis* ut *ſumant arma, & bellum faciendum* eſſe *cum ſæva turba. Non aliter ac juſſi* erant *faciunt, & præparant gladios occultos ſub herba, & abſcondunt clypeos latentes. Igitur, cum advolantes ediderunt ſtrepitum per ſinuoſa litora; Miſenus ab alto colle dat ſignum* pugnæ *cava buccina aggrediuntur ſocii, & tentant novam pugnam,* nempe *vulnerare gladio turpes volucres maris.*

NOTÆ.

fabulis, incerta ſunt. De *Stige*, inferorum fluvio, G. 3. 551.

223. *In prædam partemque Jovem.*] Id eſt, *in prædæ partem*, Et mos erat veterum ut partem ſpoliorum in bello; aut prædæ in venatione Diis voverent. eamque vel addicerent ſacrificiis, vel e tholo & fornice & arboribus ad memoriam ſuſpenderent. Sic Æ. 9. 407. Niſus ad Dianam: *Si qua ipſe meis venatibus auxi, ſuſpendive tholo, aut ſacra ad faſtigia fixi.* Ideoque, juxta Servium, erat Romæ templum Jovis prædatoris.

224. *Toros.*] *Lectos* i juxta grammaticos veteres, a *torta* herba, ex qua ſtruebantur: juxta recentiores, a *τόνος funis*, quia extentis funibus fiebant.

231. *Ariſque* &c.] Vel quia nuſquam epulabantur veteres abſque aliqua ſpecie ſacrificii, & ſaltem libationis, de qua Æ. 1. 740. Vel quia forte aras Jovi erexerant, ut prædæ partem ei ſacrificarent.

239. *Specula Miſenus* &c.] *Specula*, locus editior, unde late proſpectus patet: ab antiquo *ſpecio*, id eſt *video*; hinc eſt *ſpecul or*. *Miſenus*, Æoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Æneæ: de quo multa Æ. 6. 164.

241. *Pelagi fœdare.*] Quia Harpyiæ

Ponti

Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt: celerique fuga sub sidera lapsæ,
Semesam prædam & vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno,
Infelix vates; rupitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis?
Et patrio insontes Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis atque hæc mea figite dicta:
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis: ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem;
Quam vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, & in sylvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Diriguit: cecidere animi: nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem:
Sive Deæ, seu sint diræ obscænæque volucres.

INTERPRETATIO.

At neque ictam ullam excipiunt plumis, aut plagas tergo: & celeri fuga elapsæ ad astra, deserunt prædam semimanducatam & notas fœdas. Una ex iis Celæno constitit in altissima rupe, funesta vates; & emisit hæc verba e pectore: An etiam bellum, bellum inquam *vultis nobis inferre, post stragem boum & occisos juvencos* nostros, *o Trojani? & ejicere Harpyias insontes e paterna ditione? Ergo animis excipite & imprimite hæc mea verba: quæ Iupiter omnipotens dixit Apollini, Phœbus Apollo mihi, ego maxima furiarum vobis expono. Petitis navigatione Italiam: & ventis invocatis pervenietis in Italiam, & permittetur* vobis *ingredi portus* ejus. *Sed non claudetis muris urbem concessam, priusquam crudelis fames & injuria cædis nobis* illatæ *cogat vos devorare dentibus mensas ambesas.* Sic *locuta est, & fugit in sylvam alis ablata. At sociis sanguis frigidus constipatur repentino timore: animi defecerunt: nec jam ulterius volunt armis* pugnare, *sed votis & precibus petere pacem ab* Harpyiis; *seu sint Deæ, seu funestæ & fœdæ volucres.*

NOTÆ.

Ponti aut Neptuni, & Terræ dicuntur filiæ, supra, v. 212. De verbo *fœdare*, pro *vulnerare*; Æ. 2. 55. De *Celæno* supra, v. 211.

248. *Laomedontiadæ.*] Trojani, a Laomedonte rege, Priami patre. G. 3. 35.

249. *Patrio regno.*] Neptuni patris, cui parent mare & insulæ. De *Phœbo* Ecl. 3. 62. De *Apolline*, Ibid. 104. Nomen utrumque conjunxit, Homerico more. Innuit autem, fatorum omnem cognitionem & oracula a solo Jove prodire, ut diximus Æ. 1. 243.

257. *Ambesas subigat* &c.] Horrendum vaticinium! quanta enim fames, quæ mensas ligneas absumere subigat? Tamen ludicrum esse probabit eventus Æ. 7. v. 116. Cum, non fames dira, sed edendi aviditas Trojanis suadebit; ut panis frusta, quæ cibis aliis substraverint, etiam comedant. *Ambesas*, id est, *circumesas*: *ambe* enim vel *ambi*, Latinis est *circum*; a Græco ἀμφὶ.

262 *Deæ, Diræ, obscænæque* &c.] Per *Deas*, intelligit *furias*, quæ sic passim a Græcis Latinisque poëtis appellantur. Per *obscænas volucres*, non tantum *fœdas*, sed

At pater Anchiſes paſſis de litore palmis
Numina magna vocat, meritoſque indicit honores:
Dii prohibete minas, Dii talem avertite caſum,
Et placidi ſervate pios. Tum litore funem
Diripere, excuſſoſque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti: fugimus ſpumantibus undis,
Qua curſum ventuſque gubernatorque vocabant.
Jam medió apparet fluctu nemoroſa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, & Neritos ardua ſaxis:

INTERPRETATIO.

AT pater Anchiſes extenſis e litore manibus invocat magnos Deos, & deſtinat ipſis *digna ſacrificia*: O *Dii*, inquit, *impedite* effectum harum *minarum*, *Dii avertite tale infortunium*, *& placati protegite pios. Deinde imperat* ſocios *evellere funem e litore*, *& ſolvere ablatos rudentes. Auſtri inflant vela: fugimus per ſpumoſas aquas, qua ventus & gubernator dirigebant navigationem. Iam Zacynthos ſylvoſa apparet* in *medio mari*, *& Dulichium*, *& Same*, *& Neritos alta rupibus.*

NOTÆ.

potius *funeſtas* & mali ominis. *Obſcænum* enim, vox eſt auguralis, cujus etyma ſeptem affert Voſſius. Tria hæc probatiſſima: alterum ab *ob* & *ſcævum*, quod eſt a σκαιὸς *ſiniſtrum* & *bonum*; & *obſcænum*, quod *obſtat ſcævo* & bono omini: alterum ab *ob* & *cano*, id eſt, *contra cano*; quod quando pulli in auguriis captandis ſaciebant, funeſtiſſimum erat: tertium ab *ob* & *cænum*, *lutum*, quod *ſordidum* notat. Ex prima origine ſcribi debet per *æ*, ex ſecunda per *e* ſimpliciter, ex tertia per *œ*. Sunt qui *diræ*, diſtinguant a *volucres*; & ſubſtantive ſumant pro furiis, quæ *Diræ* vocantur, ut diximus v. 212.

264. *Numina magna*] Erant enim *majores* & *minores* Dii. Majores duodecim; mares ſex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo; ſex fœminæ, Juno, Veſta, Ceres, Pallas, Diana, Venus. Minores erant, heroes, ſemidei, &c. inter quos *furias* illas, quaſi famulares Deos, reponebat Æneas. De *rudentibus*, funibus nauticis. Æ. 1. 91.

268. *Noti.*] Auſtri, venti meridionales: & proprie quidem, hoc enim vento opus eſt, a Strophadibus ad Zacynthum naviganti. De *Noto*, Ecl. 2. 58.

270. *Zacynthos.*] Perſequitur iter, in eodem Ionio mari, a meridie in ſeptentrionem: quo ordine, poſt *Strophades* occurrit....
I. *Zacynthus*, *Zante*, ad latus occidentale Peloponneſi, contra promontorium Chelonaten, hodie ſub Veneta ditione.
II. *Same*, *Dulichium*. & *Ithaca*. Hæ tres ſub eadem fere linea occurrunt, ante ſauces ſinus Corinthiaci.
Dulichium ab eo ſinu minus diſtat, eſtque una ex *Echinadibus* inſulis, quæ jam communi nomine vocantur *Cozzulari*, incerto numero, ut monet Strabo l. 10. quia cum parvæ ſint, & ad oſtia Acheloi fluvii Acarnaniæ, modo arenarum appulſu junguntur, modo aquæ impetu ſeparantur.
Same, vel *Samos*, quæ & *Cephalenia*, nunc *Cephalonie*, ex Strabone l. 10. major, & a Corinthiaco ſinu magis ad occidentem recedens: paret reipublicæ Venetæ.
Ithaca, nunc *Val di compare*, inter Cephaleniam & Dulichium media: Ulyſſis patria: nunc paret Turcis. In Ithaca eſt *Neritos*, non inſula, ut lexica geographica vulgo ferunt, ex Strabone. Strabo enim contra probat multis Homeri verſibus, montem eſſe Ithacæ *Neritum*, Νήριτον. Quod autem hic legitur fœminini generis, *Neritos ardua ſaxis*, explicat Suidas; apud quem *Neritum* mons eſt, *Neritos* ſylva ibidem denſiſſima: cui nulla alia comparari poſſit: quod confirmat Heſychius, cum ait; Neritum, Ithacæ montem eſſe, ſemper virentem ac frondentem: & Homerus, qui vocat Νήριτον εἰνοσίφυλλον, *Neritum frondoſum.* Nec obſtat, hic ſylvam enumerari a Virgilio cum inſulis; ſæpe enim poetæ minora loca cum majoribus enumerant. Et bene congruit, quod

Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulyssis.
Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, & parvæ succedimus urbi.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras:

INTERPRETATIO.

Evitamus scopulos Ithacæ, regna Laertæ, & detestamur regionem nutricem crudelis Ulyssis. Deinde etiam ostenditur procellosus vertex Leucatæ montis, & Apollo terribilis navigantibus. Hunc montem *lassi petimus, & imus* ad *parvam urbem. Anchora demittitur e prora, puppes sistunt in litore. Igitur potiti demum terra insperata, & sacrificamus Jovi, & adolemus aras victimis.*

NOTÆ.

statim mentio sequitur Ithacæ: quasi dicat Æneas: *Apparet Ithaca sylva Neritos, saxis altissimis imposita; sed statim illos Ithacæ scopulos effugimus.*

III. Sequitur ad septentrionem trium illarum, insula *Leucas, Leucadis*, vel *Leucate, cates*; nunc *Sainte Maure*, sub ditione Turcarum, ad litus Acarnaniæ, quæ pars est Epiri: cui aliquando conjuncta fuit angusto isthmo; ac deinde ponte, postquam isthmum illum Corinthii perfodissent. In hac insula, Cephaleniam versus, mons est sive rupes, *Λευκάτα*, nomen Straboni indeclinabile, quod Virgilio est *Leucata, catæ*. Hæc rupes, quia alba est, inde sibi & insulæ nomen fecit: *λευκὸς* enim, est, *albus*. Ex hac rupe qui amantes exiluissent in mare, sanari ab amore putabantur; quod fecisse perhibetur Sappho poetria, Phaonis amore insaniens. Eidem rupi fanum Apollinis impositum fuisse testatur Strabo, cui quotannis in sacrificium solebat reus aliquis e rupe in mare dejici: quam ob rem, sive ob scopulorum asperitatem, dicitur hic, *formidatus nautis Apollo*. In ea insula urbs est eodem nomine *Leucas*, quam Plinius ait olim dictam fuisse *Neritum*: sed emendandus est ex Strabone, legendumque *Nericos*, non *Neritum*. De hac urbe Æneas loquitur, cum dicit: *Parvæ succedimus urbi.* Tum deinde relictis illic navibus, ad Actiacum usque litus processit, a quo nondum Leucas divisa fuerat, ut colligi potest ex Homeri versibus apud Strabonem lib. 10.

IV. Igitur, sequitur ad septentrionem *Actium* promontorium, nunc *capo Figalo*, in ipsis faucibus Ambracii sinus, ubi Actium erat oppidulum, & fanum alterum Apollinis: totus enim ille tractus Epiri sacer erat Apollini, dicebaturque *Actius*, id est, litoralis, ab *ἀκτῆ litus*.

272. *Laertia regna.*] Laërtes Acrisii filius, Jovis nepos, vulgo Ulyssis pater creditus est: quidam tamen dixere Ulyssem Anticlea quidem Laertæ uxore prognatum esse, sed patre Sisypho vel Autolyco. Regni autem Laertæ præcipua quidem sedes *Ithaca* fuit: paruit tamen ipsi etiam *Cephalenia*, & *Zacynthus*, & *Epiri* magna pars, præcipue ubi *Leucas*: ut ex Strabone colligitur, & Homero, Iliad 2.631. *Dulichium* vero & *Echinades*, etsi fortasse aliquando Laertæ paruerant, siquidem Ulysses sæpe *Dulichius* appellatur; tamen belli Trojani tempore, his præfuit Meges, Ulyssis æqualis, qui in hanc commigrasse dicitur, ejusque populos ad Trojanam expeditionem duxisse quadraginta navibus, Iliad. 2. 625.

277. *De prora jacitur, stant* &c.] Morem signat nautarum; qui ad litus appulsi proram, anteriorem navis partem, obvertunt mari, ut ad reditum parati deinde sint; puppem vero, partem posteriorem, ad terram detorquent: unde initio libri 6. *Obvertunt pelago proras .... & litora curva prætexunt puppes.*

279. *Lustramurque Jovi* &c.] Solvimus vota & sacrificia Jovi. *Lustro* enim, ut

Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii: juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum Sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas.

INTERPRETATIO.

& nobilitamus Actium promontorium Trojanis ludis. Socii nudati committunt patrias luctas oleo fluente: delectat eos evitasse tot urbes Græcas, & iter habuisse inter medios hostes. Interea Sol circum agit annum integrum, & gelida hyems infestat mare Aquilonibus.

NOTÆ.

jam notavimus Æ. 1. 287. & 612. dicitur a *luo*, id est, *solvo*: unde cum vota Deo fecimus, voti *rei* sumus, ut diximus Ecl. 5. 80. Igitur *lustramur*, cum *solvimur* voto: & multo etiam magis, cum ad placandos Deos pro delicto aliquo sacra expiatoria facimus. Ita ceremoniæ omnes, quæ ad sacra pertinent, *lustrales* dicuntur. Sic l. 6. 231. in funere Miseni, sacerdos *ter socios pura circumtulit unda .... lustravitque viros.* Sic l. 8. 183. post oblatas Herculi victimas, Trojana juventus vescitur *perpetui tergo bovis & lustralibus extis.* Quare autem nunc *lustrantur Iovi*? Quia, juxta Servium, piaculum admiserant; cum in Thracia taurum contra fas immolaverant Jovi. supra, v. 21. at id fas etiam esse ibi diximus. Melius igitur, juxta alios, id faciunt; ut exolvant vota, quæ nuncupaverat Anchises magnis numinibus, in Strophadum litore, supra, v. 264. Quare Jovi præcipue sacrificia, Apollini ludos instituit: forte ludos etiam Jovi, non Apollini.

280. *Actiaque Iliacis* &c.] Alludit certe poeta ad ludos eos, quos Octavianus maxima celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio & Cleopatra relatam, ad Actium Epiri promontorium, anno v. c. 723. IV. Nonas Septembris. Cujus ad memoriam, naves plurimas Apollini Actiaco consecravit; Actiacum templum majus extruxit, urbem Nicopolim condidit in ipsis faucibus sinus Ambracii, contra Actium, in eo loco ubi castra posuerat; locum ubi tentorium ipse habuerat magnis lapidibus constravit, ibique trophæum e rostris captarum navium, & sacrarium Apollini sub dio excitavit; ludos imprimis instituit quinquennales, qui præcipue equestri decursu ac certamine nobilium puerorum patriciorumque virorum, tum gymnica pugna constabant. Sed ludos illos non exhibuit, nisi anno v. c. 726. quo anno ipse Octavianus VI. & M. Agrippa II. consules fuerunt, perfeceruntque simul censum ac lustrum populi, anno proxime præcedente inceptum: quæ omnia leguntur apud Dionem, l. 51. & 53.
Atque hæc paulo fusius: quia ex his conjicio Virgilium ad hanc, quam explicamus, operis sui partem pervenisse hoc ipso anno 726. paulo post exhibitos ludos. Quia I. *Iliaci ludi*, est ipsa equestris puerorum decursio, quam vocatam esse *Trojam*, & a Trojanis ad Romanos transiisse, testatur Æ. 5. 602. Facile autem Æneæ suppetebant equi, in Epiro, feracissima equorum regione. G. 1. 59. II. *Palæstra* & *nudati socii*, sunt ludi gymnici, γυμνὸς enim *nudus* est: qui autem eo pugnæ genere exercebantur, nudi erant: atque ut manus adversariorum in lubricam cutem impactæ, facilius ictum amitterent; ideo sibi cutem, oleo, luto, & cera ungebant: hinc aliqui nomen *palæstra* deducunt a πηλὸς *lutum*; quanquam alii melius a πάλλω *vibro*, *agito*; ob variam agitationem & vibrationem corporis ad evitandos ictus. III. *Lustramur Iovi*: alludit ad solemnem populi lustrationem, quæ singulis quinquenniis post conditum populi Romani censum fiebat *suovetaurilibus*, id est sacrificio *suis*, *ovis*, & *tauri*, aliisque ceremoniis quæ censum terminabant & condebant, Quod hoc anno v. c. 726. ab Octaviano perfectum est.

282. *Argolicas.*] Græcas: *Argi* urbs Peloponnesi, ubi regnavit Agamemnon, Æ. 1. 288.

Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, & rem carmine signo:
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, & considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, & æquora verrunt.
Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures:
Priamiden Helenum Grajas regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui: miroque incensum pectus amore,
Compellare virum, & casus cognoscere tantos.

INTERPRETATIO.

Appendo liminibus anterioribus scutum æris cavi, quod *gestaverat magnus Abas*, & *insignio factum* hoc *versu. Æneas* posuit *hæc spolia de Græcis* Trojæ *victoribus relata. Postea impero* socios *relinquere portum & sedere in scamnis. Socii certatim verberant mare* remis *& radunt fluctus. Continuo præterimus altas arces Phæacum, & radimus litora Epiri, & intramus portum Chaonium, & accedimus ad excelsam urbem Buthrotum. Hic incredibilis rumor rerum implet aures* nostras*: Helenum filium Priami imperare per urbes Græcas, potitum uxore & regno Pyrrhi* nepotis *Æaci*; *& Andromachen rursus venisse* in potestatem *mariti Trojani. Obstupui: & pectus exarsit mirabili desiderio alloquendi hominem & sciendi tantos casus.*

NOTÆ.

286. *Abantis....postibus.*] Audax ac superbum Æneæ factum: qui in medius Græcorum urbibus atque insulis, trophæa de Græcis ipsis victoribus erigit. *Abas* quis fuerit ambigitur: unus fortasse ex iis quos nocte suprema e comitibus Androgei occiderat, Æ. 2. 371. *Postibus* autem figit Apollinei templi, vel Leucatæ, vel Actii, supra, in nota 270. De *postibus*, Æ. 2. 442. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34.

289. *Transtris.*] Scamnis, in quibus remiges sedent, quæ dicuntur etiam *juga*.

291. *Phæacum abscondimus arces.*] Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phæacum*, sive *Corcyra*, hodie *Corfou*: ad latus Epiri, olim hortis Alcinoi regis nobilitata, nunc sub ditione Veneta. *Abscondimus*, id est *absconditur nobis*, dum celeri navis decursu prætermittitur: qua voce usus est deinde Seneca Ep. 70. *In hoc cursu rapidissimi temporis primum pueritiam abscondimus*. Et bene dixit *abscondimus arces*, id est, urbes aliquas ad orientem insulæ sitas; non vero *abscondimus insulam*: quia *Buthrotum*, quam petebat, est in ipso conspectu, & ex adverso insulæ, qua ad occidentem vergit.

292. *Epiri.*] Regni olim in Europa nobilis, cujus ad meridiem & occidentem est mare Ionium, ad orientem Achaia & Thessalia, ad septentrionem Macedonia: nunc Albania inferior a quibusdam dicitur. Ejus olim præcipuæ partes fuerunt *Acarnania*, *Cassiopæa*, *Amphilochia*, *Thesprotia*; & *Chaonia*, quæ maxime occidentalis est, dicta etiam *Molossia*: Chaonia quidem, a *Chaone* Trojano, Heleni fratre; *Molossia* deinde, a Molosso Andromaches & Pyrrhi filio, qui regnavit ibi post Helenum, quem veluti tutorem habuerat. In Chaonia urbs est *Buthrotum*, vel *Buthrotus*, hodie *Butrinto*; in ingressu portus *Pelodis*, hoc est *cœnosi*, inquit Strabo l. 7. de quo portu hic est mentio. In eadem regione est *Dodona* sylva, ubi Jovis oraculum.

295. *Priamiden Helenum.*] De eo Priami filio: deque *Pyrrho*, Achillis filio. Æ. 2. 263.

Progredior portu, classes & litora linquens.
Solemnes tum forte dapes & tristia dona
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,
Libabat cineri Andromache: manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cæspite inanem;
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, & Troïa circum
Arma amens vidit; magnis exterrita monstris,
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit:
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius affers,
Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? Dixit, lacrymasque effudit, & omnem
Implevit clamore locum: vix pauca furenti
Subjicio, & raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?

INTERPRETATIO.

P*Regredior* ultra *portum, relinquens naves & litus. Tunc forte Andromache ante urbem, in* sacra *sylva, ad aquas ficti Simoentis, offerebat cineri solemnes epulas & funebria munera, & appellabat manes prope sepulcrum Hectoris, quod dedicaverat e viridi cæspite vacuum; & binas aras, causam lacrymarum. Ut aspexit me accedentem, & stupefacta vidit circa* me *Trojana arma; attonita* hoc *magno prodigio, exanimata est in ipso aspectu: calor abit ex ossibus: cadit, & longo* post *tempore vix demum* ita *loquitur: An vera species, & verus nuntius te mihi sistis, o fili Veneris? an vivis? aut si lux alma abit* a te, *ubi est Hector?* Sic *locuta est, & emisit lacrymas, & implevit clamore omnem locum. Vix respondeo pauca marenti, & turbatus os aperio interruptis verbis: Certe vivo, & traho vitam per omnes miserias. Ne dubita, nam vera aspicis. Heu! quis casus successit tibi privatæ tanto marito, aut quæ fortuna satis* tibi *congrua redit* ad te?

NOTÆ.

De *Æaco* Achillis avo, Æ. 1. 103 De *Andromache*, antea Hectoris uxore, Æ 2. 456. De *Grajis*, Græcis, G. 2. 16.

301. *Solemnes dapes* &c.] Annua sacrificia, quæ vulgo cum epulis conjuncta erant, ex ipsis victimarum extis. De *Simoente*, Trojano fluvio, cujus nomen alicui rivulo Andromache in Epiro tribuerat, Æ. 1. 104. De *Hectore*, Ibid. 103.

302. *Ante urbem* &c.] Quia sepulcra semper extra urbem: sæpe ad ripas fluviorum, & in sylvis sacris.

303. *Libabat cineri.*] Vel vero cineri, cujus partem aliquam in urna deferre secum Andromache potuerat, ex iis qui collecti sunt ex ejus funere, Iliad. ultimo, 790. Vel ejus manibus atque umbræ. *Dona tristia.*] Lac, sanguinem &c. ut supra, v. 66. Unde proprie, *libabat*, erit *effundebat*: quanquam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat*. De hac voce, Æ. 1. 740.

304. *Inanem.*] Tumulum *honorarium* vocat Suetonius in Claudio c. 1. Xenophon in exped. Cyri l. 6. κενοτάφιον, id est *vacuum tumulum*.

305. *Geminas, causam lacrymis* &c.] Alteram Hectori; alteram Astyanacti filio, quem Græci e Trojæ turribus præcipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, supra v. 63. *Causam lacrymis.*] Id est, quæ viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

Hectoris, Andromache, Pyrrhin' connubia servas?
Dejecit vultum, & demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori: quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile.
Nos patria incensa diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum
Servitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionen, Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, & scelerum furiis agitatus Orestes,
Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.

INTERPRETATIO.

Andromache tenesne conjugium Hectoris, an Pyrrhi? Demisit vultum, & humili voce dixit: O fortunata præ aliis, virgo Priami filia!, *coacta mori ad sepulcrum hostis, prope muros altos Trojæ: quæ non passa est ullam sortitionem, nec tetigit captiva lectum victoris domini. Nos post patriam combustam vectæ per longinqua maria, parientes in captivitate, toleravimus superbiam familiæ Achillis, & juvenem ferocem: qui postea quærens* Hermionen nepetem *Ledæ, & conjugium Spartanum, me servam tradidit possidendam Heleno,* ipsi *quoque servo. At Orestes ardens magno desiderio raptæ uxoris, & impulsus furiis criminis* sui, *intercipit illum improvidum, & jugulat ad altaria patria.*

NOTÆ.

319. *Connubia servas?*] Manesne in viduitate, ac fide data Hectori: an vero transiisti ad Pyrrhi nuptias?

321. *Priameïa virgo.*] Polyxena, Priami & Hecubæ filia, cum amaretur ab Achille, isque ad ejus nuptias in templum Apollinis Thymbræi convenisset: a Paride, post Apollinis simulacrum latente, sagittæ ictu occisus est. Capto deinde Ilio, ejus umbra Polyxenam immolari sibi petiit. Illa ad Achillis tumulum, ab ipso Pyrrho Achillis filio jugulata est.

327. *Servitio enixæ.*] Andromache captiva a Pyrrho in uxorem admissa, suscepit ex eo Molossum: qui patri Epiri nomen fecit, v. 262.

328. *Ledæam Hermionen* &c.] Menelai filiam, Spartani seu Lacedæmonii regis, ex Helena filia Jovis & Ledæ. Hermione, Menelao ad Trojanum bellum profecto, a Tyndareo Ledæ marito desponsata est Oresti cognato suo, Agamemnonis filio Eadem interim a patre Menelao ad Trojam desponsata est Pyrrho, Achillis filio: eidemque post confectum bellum tradita. Quod cum ægre ferret Orestes, Delphos venit: & nactus ibi Pyrrhum de futura sibi ex eo conjugio prole oraculum consulentem, cum ad ipsas aras Apollinis interfecit.

331. *Scelerum furiis agitatus Orestes.*] Agamemnonis & Clytæmnestræ filius: patre ad Trojam profecto, & Ægistho Clytæmnestræ adultero Mycenas tenente, subductus ejus insidiis a sorore Electra, & ad Strophium Phocidis principem missus est: ubi singularem cum ejus filio Pylade amicitiam contraxit. Post Trojam expugnatam, & patrem Agamemnonem Ægisthi insidiis jugulatum, matrem cum adultero interfecit. Ideo furiis agitatus, ac post labores plurimos expiatus ac solutus crimine ab Areopagitis, aut, ut ait Cicer. ipsius Minervæ judicio; in regnum rediit: Hermionen uxorem accepit, occiso prius apud Delphos Pyrrho: cum ea regnum quoque Spartanum addidit suo. Corpus ejus, post mortem refossum, septem cubitorum fuisse refert Plinius lib. 7. 16.

332. *Patrias ad aras*] Certum est Pyr-

Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit
Pars Heleno: qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit:
Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum, venti quæ fata dedere?
Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne, & vescitur aura?
Quem tibi jam Troja....
Ecquæ jam puero est amissæ cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles,
Et pater Æneas, & avunculus excitat Hector?

INTERPRETATIO.

Per mortem Pyrrhi pars regni data cessit Heleno: qui, a Trojano Chaone, vocavit cognomine campos Chaonios & totam Chaoniam; & condidit in monte Pergama, & hanc arcem Iliacam. Sed quinam venti & quænam fata direxerunt tibi cursum? aut quis Deus adduxit te inscium ad nostra litora? Quid? puer Ascanius superestne & fruitur aere? is quem tibi jam Troja..... Quinam est jam puero dolor de amissa matre! quomodo, & pater Æneas, & avunculus Hector incitant ipsum *ad veterem fortitudinem & animos viriles?*

NOTÆ.

rhum ab Oreste occisum esse *Delphis*, in Phocide, apud ipsas Delphici Apollinis aras: Achillem vero Pyrrhi patrem interfectum a Paride, ad Trojam, in Apollinis Thymbræi templo: atque ita fatale fuisse patri & filio, ut apud Apollinem caderent. At varie se torquent interpretes, ut explicent, cur *patrias aras* poeta dixerit: multa comminiscuntur: hæc duo mihi videntur optima. I. Si ad sensum Nascimbæni per *patrias*, intelligamus easdem, ad quas pater Achilles occisus fuerat: nempe *Apollineas*, quanquam loco dissitas. II. Tamen tutius puto: *patrias* explicare ad sensum Turnebi, *Græcas*: ara enim Delphica, fere in medio totius Græciæ sita, publicum erat Græciæ totius oraculum. Addo, quod rem firmet: Epirum, ubi tum regnabat Pyrrhus, inter Græciæ provincias non esse habitam, ut patet ex Strabone l. 7. Pyrrhum vero & Orestem patria Græcos fuisse: Orestem quidem Argivum e Peloponneso: Pyrrhum, patre natum Achille, Thessalo e Phthia; matre Deidamia, e Scyro Ægæi maris insula.

335. *Trojano a Chaone.*] *Chaon*, unus e Priami filius. quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris ejus nomine regnum appellavit; regnavitque quasi tutor Molossi, ut jam diximus, v. 292.

336. *Pergamaque, Iliacamque* &c.] Divisio est unius rei in duas: *Pergamus* enim fuit ars *Iliaca*, sive Trojana. Æ. 1. 470. De *Ilio*. Ib. v. 5.

340. *Quem tibi jam Troja* &c.] Versus, aut a Virgilio relictus imperfectus, aut a Tucca & Vario mutilatus. Suppleverunt sic aliqui: *Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa.* Male. Troja enim fumante, & Ænea fugiente, patrem sequebatur jam tum pedes Ascanius, Æ. 2. 724. Alii sic: *Quem tibi jam Troja obsessa est enixa Creusa.* Paulo verisimilius. Cum enim decem annos bellum Trojanum, annos septem Æneæ navigatio duraverit, annos sexdecim aut septemdecim numerare tum potuit Ascanius, cum Italicis pugnis deinde interfuit: sed omnino abhorret versus a nitore Virgiliano.

341. *Ecquæ jam puero est*, &c.] Putant aliqui oblitum hic sui esse Virgilium. Quomodo enim scire potuit Andromache, Creusam, Ascanii matrem, in fuga amissam fuisse; cum ea de re nihildum Æneas ei dixisset? Quidni vero scire id potuit ante suum e Trojano litore discessum? præsertim cum Æneas in urbem rediisset, quæsisset eam omnibus viis, ab omnibus amicis: quorum aliquis ad captivas deferre

Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
Incassum fletus: quum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad mœnia ducit:
Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
Procedo, & parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, & arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco: Scææque amplector limina portæ.
Necnon & Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus; paterasque tenebant.
Jamque dies alterque dies processit, & auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus Austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres Divum; qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis;

INTERPRETATIO.

Talia dicebat plorans frustra, & movebat longos fletus: cum heros Helenus, filius *Priami, effert se ex urbe, comitantibus plurimis: & agnoscit suos* Trojanos, *& lætus ducit in urbem: & inter singulas voces emittit multum lacrymarum. Progredior, & agnosco parvam Trojam, & Pergama assimilata magnis, & siccum rivum cognomine Xanthi, & amplector postes portæ Scææ. Trojani quoque potiuntur simul urbe socia. Rex sub vastis porticibus excipiebat eos. Bibebant vini pocula in medio aula, cibis auro impositis; & tenebant pateras. Jamque dies & secundus dies abiit, & venti invitant vela, & lintea inflantur tumido vento. Alloquor hic verbis Helenum vatem, & rogo* eum *talia. Trojane, interpres Deorum; qui cognoscis divinitatem Apollinis, & tripodas, & lauros Clarii, & astra,*

NOTÆ.

ferre casum potuit.

344. *Ciebat.*] Et ipsa fundebat lacrymas, & aliis frustra lacrymas movebat.

348. *Multum lacrymas*] Alii legunt: *Multum lacrymans.* Favet primæ lectioni: quod alioqui verbum *fundit* nullo casu fulciretur. Favet secundæ: quod durum sit; *multum lacrymas*, pro *multum lacrymarum*: tum quod, *verba inter singula fundit* possit esse dissolutio, pro, *interfundit verba singula.* Hæreo tamen primæ, quia communior est. De *Xantho*, seu *Scamandro* Troadis fluvio, Æ. 1. 477. De *Scæa*, Trojæ porta, Æ. 2. 612. De *Teucris*, Trojanis Æ. 1. 239.

354. *Aulaï in medio &c.*] *Aulaï*, dissolutio more veterum, diphthongi *æ*, quæ Græcis est *αι*, in vocales duas *α* & *ι*. *Libabant*: vel gustabant, bibebantque; vel offerebant Diis per libationem & effusionem: quia apud veteres vix ullum erat convivium absque illo sacrificii genere. De illa voce eoque more, Æ. 1. 740. De *Baccho*, Ecl 5. 29. 69. De *Austro*, vento meridionali, Ecl 2. 58.

359. *Qui numina Phœbi &c.*] Quinque divinationis species enumerat. Primam, quæ fit *afflatu Dei*: secundam, quæ *insessu in tripode*: tertiam, quæ *combustione lauri*: quartam, quæ *intuitu siderum*: quintam, quæ *observatione avium* I. Significatur per *numina Phœbi*, qui aliquando in vates illapsus os ipsis ad futura prædicenda aperiebat, ut mox continget Heleno. II. Per *tripodas*, in quibus sedentes puellæ vaticinabantur: idque præsertim Delphis, unde mos ille in pleraque alia Apollinis templa transierat. Erat autem *tripus*: vel puteus tres latus pedes, in quem demissa puella emergente halitu amens reddebatur: vel

Et volucrum linguas, & præpetis omina pennæ.
Fare age: namque omnem cursum mihi prospera dixit
Relligio; & cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, & terras tentare repostas:
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit; & tristes denuntiat iras,
Obscænamque famem. Quæ prima pericula vito?
Quidve sequens, tantos possim superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem Divum: vittasque resolvit
Sacrati capitis; meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit.
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:
Nate Dea: nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata Deum rex
Sortitur, volvitque vices: is vertitur ordo.

INTERPRETATIO.

& cantus avium, & auspicia volantis alæ. Dic age: nam ceremoniæ propitiæ mihi declaraverunt totum iter meum; *& omnes Dii* sua *auctoritate suaserunt mihi petere Italiam, & quærere terras* mihi *præparatas. Sola Harpyia Celæno canit prodigium novum & horrendum dictu; & prædicit funestas iras, & fœdam famem. Quod periculum primo effugiam? & quid exequendo, possim emergere e tantis casibus?* *Tunc Helenus, primo mactatis juvencis juxta consuetudinem, precatur veniam a Diis: & solvit tænias sacri capitis: & ipse ad tua templa, o Phœbe, manu ducit me ancipitem ob magnam* reverentiam *Dei. Ac postea sacerdos hæc loquutur divino ex ore* t *Fili Veneris: nam certo scio te majoribus auspiciis currere per mare: ita rex Deorum disponit fata, & miscet fortunas: ea series* rerum *decurrit.*

NOTÆ.

vas & crater, tribus nitens pedibus: vel mensa, tribus edita gradibus: vel probabilius, sella tribus fulcris imposita, in medio parens, ubi sederet vates; eaque aliquando ærea, aliquando aurea, etiam Delphis corio Pythonis serpentis cooperta. III. Per *Clarii lauros*, vaticinium innuit, quod petebatur ex combustione laurei rami: qui si in igne crepitaret, bono erat omini; si taceret, malo. Tibul. l. 2. 5. 81. *Ut succensa sacris crepitet bene laurea flammis, Omine quo felix & sacer annus eat.* Propert. l. 2. 20. 36. *Deficiunt magico torti sub carmine rhombi, & jacet extincto laurus adusta foco. Clarii.*] Epithetum Apollinis, cui *Claros*, vel *Clarus*, urbs Ioniæ, prope Colophonem, in Asia minore, celebri templo & oraculo dicata erat: & hoc epithetum pro quolibet alio hic additum est. quemadmodum Apollo *Delius*, appellatus est *Thymbræus*, v. 85. IV. Per ipsa *sidera* satis notatur *astromantia*. V. Per *volucrum linguas* notatur proprie ars *augurum*, qui *avium garritum* & cantum consulebant. Per *præpetis omina pennæ*, proprie ars *auspicum*, qui *aves spectabant* volantes. Et aves quidem quarum spectabatur cantus, dicebantur *oscines*, ab *os*, & *cano*; ut corvus, cornix, picus: quarum autem spectabatur volatus, dicebantur *præpetes*, a [illegible], *prævolare*; ut vultures, aquilæ. De *Celæno* & *Harpyiis*, supra v. 211. De *fame* & *esu mensarum*, v. 256. De voce *obscæna*, v. 262.

370. *Vittasque resolvit.*] Infulam, qua implicati erant capilli. Vittata enim infula, sacerdotis insigne est, Æ. 2. 133. Soluta autem, indicium est vaticinantis ac furentis, Æ. 6. 48. de Sibylla: *Non comptæ mansere comæ.*

371. *Ad tua limina Phœbe.*] Non ergo ad templum Jovis Dodonæi, ut quidam aiunt interpretes. De *limine* portarum, Æ. 1. 452. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

375. *Majoribus auspiciis.*] Vel bonis; vel

Pauca tibi è multis, quo tutior hoſpita luſtres
Æquora. & Auſonio poſſis conſidere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, farique vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinoſque ignare paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante & Trinacria lentandus remus in unda,
Et ſalis Auſonii luſtrandum navibus æquor,
Infernique lacus, Ææque inſula Circes:
Quam tuta poſſis urbem componere terra.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Quum tibi ſollicito, ſecreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit,
Alba, ſolo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu menſarum morſus horreſce futuros.

INTERPRETATIO.

Explicabo tibi verbis pauca e plurimis, ut ſecurior percurras maria quæ te *excipient, & poſſis quieſcere* in *portu Italico: nam Parcæ impediunt ne Helenus ſciat reliqua, & Juno impedit* ne *loquatur. Primo longum iter impeditum procul longis regionibus ſeparat* a te *Italiam, quam tu jam putas propinquam, &* cujus *paras intrare vicinos portus, o ignare. Et curvandi ſunt remi in mari Siculo, & percurrenda navibus planities maris Italici, & infernales paludes, & inſula Ææa Circes: priuſquam poſſis condere urbem in ſecura regione. Dicam tibi ſigna, tu* ea *retine commiſſa animo. Quando porca reperta a te ſollicito, jacebit circa undam remoti fluvii, enixa prolem triginta capitum, alba, recumbens humi, & porcelli albi circa mammas; ille locus erit urbis, ille certus finis laborum. Nec tu expaveſce futurum eſum menſarum.*

NOTÆ.

ad majora ſpectantibus; vel majorum Deorum, Jovis, Apollinis &c. non avium, aut ſiderum tantum.

379. *Parcæ* &c.] Tres, quæ ſuſis diſpenſabant fata hominum, Clotho, Lacheſis, Atropos. De his, Æ. 1. 26. & Ecl. 4. 47. *Juno* Saturni & Opis filia, Jovis ſoror & conjux, inimica Trojanis: cauſam habes Æ. 1. 29.

384. *Trinacria lentandus* &c.] *Flectendus* & *curvandus*, ob vim adverſam fluctuum inter ſe pugnantium. Sic Catullus de nupt. Pelei, v. 182. *Quidne fugis lentos incurvans gurgite remos?* De *Trinacria*, Sicilia, ſic dicta a tribus promontoriis, quæ triangulam eam efficiunt, Æ. 1. 200. De *Auſonia*, Italia, ſupra, v. 171. De *æquore*, Æ. 2. 780. De *ſale* & *ſalo*, pro mari, Æ. 1. 541.

386.] De deſcenſu ad inferos, Æ. 6. De appulſu ad inſulam *Circes*. Æ. 7. 10. Erat autem Solis & Perſes Nymphæ filia. *Ææa* dicta, id eſt, *Colchica*: ab *Æa*, inſula & urbe Colchici regni, circa oſtia Phaſis fluvii: qua in regione nata eſſe dicitur; tum deinde Sarmatarum regi nupſiſſe; quo venenis occiſo, in Italiam fugit, ad promontorium & montem, qui deinde *Circæus* dictus eſt, hodie *Circello*, in Latio: qui quidem mons continenti junctus eſt: ſed quia Pomptinis paludibus cingitur ad ſeptentrionem, ideo inſulæ formam aliquando habuit.

389. *Secreti ad fluminis* &c.] De omine ſuis, cum triginta porcellis repertæ, ad ripam Tyberis: ubi *Alba* urbs, aut juxta alios *Lavinium* condita deinde eſt: Æ. 8. 42.

394 *Menſarum morſus.*] De his v. 257.

Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Grajis.
Hic & Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.

INTERPRETATIO.

Fata reperient viam, & Apollo invocatus ad juvabit. Evita autem has terras, & hanc extremitatem Italici litoris, quæ propinqua alluitur fluctu nostri maris: cunctæ urbes incoluntur a pravis Græcis. Illic & Narycii Locri statuerunt muros, & Cretensis Idomeneus occupat militibus campos Salentinos: illic est *illa Petilia ducis Melibæi Philoctetæ, defensa muro.*

NOTÆ.

396. *Italique hanc litoris oram* &c.] Italiæ *frontem* intelligit, sive partem meridionalem: quæ confecto Trojano bello, Græcis plurimis illuc post varios errores appulsis, ab iis *magna Græcia* vocata est: nunc Neapolitani regni maximam partem constituit: Italiamque dividit duo in cornua, quæ Tarentino sinu vasto & patenti separantur. Tota illa frons ad orientem penitus obversa est Epiro, marique Ionio. Atque in cornu quidem orientali, quod ab Epiro minus remotum est, promontorium est Iapygium, vel Salentinum, *Cap de S.Marie*: totumque cornu Salentini occupabant: quorum urbes præcipuæ, Tarentum *Taranto*, Brundusium *Brindes*, Hydrus *Otranto*. In altero cornu, quod ad meridiem pertinet, tria sunt præcipua promontoria: Lacinium, *capo delle colonne*, Salentino respondens: Brutium, sive Leucopetra, *capo dell' armi*, Siciliæ proximum: & Zephyrium, *capo de stilo*, inter utrumque medium. Infra Lacinium, in ipso sinu Tarentino, est Petilia, *Strongoli*. Inter Lacinium & Zephyrium, est sinus Scylacius vel Scylleticus, *golfo di squillaci*, ubi urbs Scylacium. Inter Zephyrium & Brutium, ingens est ora, ubi non longe a Zephyrio occurrit Caulonia, vel Caulon, *Castel vetere*: tum infra, meridiem versus, Narycia, vel Locri Epizephyrii, nunc *Gieraci*. Atque hæc ad situm pertinent: singula suis locis explicabuntur fusius.

399. *Narycii Locri.*] Constat eos a Græcis Locris oriundos esse: duce, vel Evanthe juxta Strabonem; vel Ajace juxta alios. Tres autem in Græcia fuerunt hujus nominis populi: *Epicnemidii* & *Opuntii*, contermini; ad septentrionem Phocidis, & meridiem Eubœæ sinusque Maliaci: tum *Ozolæ*; ad occidentem Phocidis, & septentrionem faucesque ipsas sinus Corinthiaci sive Crissæi. Strabo vult Epizephyrios, ab Ozolis Crissæi sinus oriundos, negat ab Opuntiis. Tamen nomen ipsum *Naryciæ* urbis innuit, eos, si non ab Opuntiis; saltem ab Epicnemidiis esse profectos: siquidem *Narycium* urbs a Plinio collocatur apud Locros Maliaci sinus, & Boagrium fluvium. At ibidem erant Epicnemidii: & ibidem regnabat Ajax Oïleus, ex Homero Iliad. 2. 533. & *Naryx*, sive *Naryco*, sive *Narycium*, urbs est, ex qua juxta Suidam fuit Ajax. Quæ ut conciliem: existimo Locris omnibus, Ozolis, Epicnemidiis, Opuntiis, Ajacem ad Trojam imperasse, cum omnes Parnasso monte conjungantur: in reditu deinde, Ajace mortuo, ut diximus Æ. 1. 44. aliis alio per tempestatem disjectis, aliquas e Locris omnibus reliquias Evanthe duce in Italiam pervenisse, & Naryciam condidisse.

400. *Salentinos* &c.] De eorum situ, v. 396. De *Idomeneo*, v. 122. *Lyctius* dicitur a *Lycto* oppido Cretæ, de qua insula, v. 104.

401. *Melibæi parva* &c.] Philoctetes, Pœantis filius, Melibœæ rex, urbis in Thessalia, ad radices montis Ossæ: cum in Œta Thessalico monte Trachiniæ re-

Quin ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris jam vota in litore solves:
Purpureo velare comas adopertus amictu:
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti maneant in relligione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, & angusti rarescent claustra Pelori:
Læva tibi tellus & longo læva petantur
Æquora circuitu: dextrum fuge litus & undas.
Hæc loca, vi quondam & vasta convulsa ruina
(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt: cum protinus utraque tellus
Una foret, venit medio vi pontus, & undis
Hesperium Siculo latus abscidit: arvaque & urbes
Litore diductas angusto interluit æstu.

INTERPRETATIO.

Imo quando naves transvectæ trans mare constiterint, & jam reddes vota altaribus in litore structis: tegaris secundum *capillos coopertus velo purpureo: ne aliquis vultus hostilis occurrat inter sacra sacrificia, in cultu Deorum, & abrumpat auspicia. Socii* servent *hanc consuetudinem sacrificiorum*, tu *ipse hanc serva: posteri pii persistant in hac ceremonia. Sed quando ventus te profectum appulerit ad litus Siculum, & minuentur angustiæ arcti Pelori: sinistra terra & sinistra maria a te petantur longa circuitione: evita dextrum litus &* dextras *aquas. Narrant hæc loca olim magna violentia & ruina discessisse. Tantum remota vetustas temporis potest mutare* res. *Cum utraque terra esset una continuo: mare* cum *impetu venit* in *medium, & aquis separavit Italicum latus a Siculo: & labitur angusto æstu inter arva & urbes, distinctas* suo quasque *litore.*

NOTÆ.

gionis, pyram, in qua se Hercules comburendum collocaverat, ejus jussu succendisset, ab eodem arcum & sagittas, Lernææ hydræ felle imbutas, accepit in munus. Trojam deinde profectus, & colubri morsu in crure fauciatus; a Græcis in insula Lemno, fœtoris impatientia relictus est. Postea tamen, monente oraculo Trojam non nisi sagittis Herculeis capi posse, ab Ulysse & Neoptolemo in castra accersitus, Paridem occidit: & urbe capta, acceptaque Melibœorum defectione, ut narrat Strabo, venit in Italiam: ibique Petiliam, aut condidit, aut juxta alios mœnibus firmavit: situm ejus vide, v. 396.

405. *Purpureo* &c.] Hunc morem servavere Romani, ut in sacris caput obnuberent: ne turbatus alienarum rerum aspectu sacerdos, aut interrumperet sacra, aut ex iis aliquid omitteret: utrumque enim fatale atque ominosum erat. Idque aiunt Romani scriptores Æneæ exemplo a posteris usurpatum: infra, v. 545. Saturno tamen, Honori, & Herculi, aperto capite facta sacra, non velato; probat multiplici auctoritate Cerdanus.

411. *Rarescent claustra Pelori.*] *Pelorus*, seu *Pelorum*, *Capo di Faro*, promontorium Siciliæ maxime orientale: sic Italiæ vicinum est; ut, & eidem continuum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poëta; & adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat, nec ullo freto pervium: tamen propius accedentibus paulatim rarescunt & aperiuntur claustra illa, patetque freti aditus. De *Sicilia*, infra, v. 687. De Italiæ a Sicilia diductione, Strabo l. 6 Plin. t. 38.

416. *Protinus.*] Sine interruptione atque intervallo, continua & perpetua serie. Sic Æ. 9. 337. *Felix si protinus illum æquasset*

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis
Obsidet : atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, & sidera verberat unda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, & naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pristis,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos & circumflectere cursus;
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa.

INTERPRETATIO.

Scylla occupat dexterum latus : lævum immanis Charybdis, & ter profundo gurgite voraginis vorat fluctus in præceps, deinde alternatim attollit in aërem, & ferit aquis astra. At antrum includit Scyllam in *obscuris latebris, pandentem guttura, & trahentem naves in scopulos. Superior forma* est *humana, & puella formoso pectore, usque ad* imum *ventrem : inferior* est *pristis immenso corpore, conjuncta* per *caudas Delphinorum utero luporum. Potius est, te morantem circumnavigare fines Siculi Pachyni, & circum sinuare longos cursus; quam semel videre sub lata caverna turpem Scyllam, & scopulos sonantes canibus cæruleis.*

NOTÆ.

nocti ludum, in lucemque tulisset : id est, si continuo lusisset Hinc Æ. 10. 340. *Protinus hasta fugit*, & alibi vulgo sumitur pro *statim*; quia quod statim fit, sine intermissione fit. De *Hesperia*, Italia, Æ 1. 534.

420. *Dextrum Scylla* &c.] *Scylla* ad latus Italiæ, & Cænym promontorium : scopulus est tumultuoso fluctuum allapsu semper fremens, nunc *Sciglio* : a *σκύλλω vexo*. *Charybdis*, ad latus Siciliæ, prope Messanam urbem : mare est vorticosum, aquas sorbens, & cum impetu deinde eructans, nunc *Calofaro* : a *χάσκω hio*, & *ῥυβδέω sorbeo*. *Charybdim* aiunt meretricem fuisse voracissimam : quæ cum Herculi boves eripuisset, a Jove fulmine icta, & in fretum præceps acta, in voraginem ibi conversa est. *Scylla* Phorci filia, a Circe commutata dicitur in monstrum, cujus suprema pars fœmineam speciem retinuerit, infima in canes abierit : quorum latratu fluctuum strepitum exprimere voluerunt; ipsumque monstrum in scopulo latere, eoque naves attrahere ac lacerare fabulati sunt. Plura Ecl. 6. 74. Atque hæc, ex mente poëtarum dicta, emendabimus infra, v. 555. & 685.

421. *Barathri.*] Græca vox *βάραθρον barathrum* : ex Suida & Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxii & morti destinati præcipitabantur, a *βαθὺς profundus*, juxta Festum.

427. *Pristis, delphinum* &c.] Sic ordino: Scylla ab inferiori parte est *pristis, commissa utero luporum, per caudas delphinorum* : ita ut tres habuerit partes; superiorem, humanam; mediam, nempe uterum, lupinam & caninam; cui utero infima commissa & conjuncta fuerit, desinens in caudas piscium, quales sunt delphini & pristes. Notanda hic quatuor. I. Græco more dictum est : *commissa caudas*: supple *κατὰ*, *secundum, per caudas*. II. *Delphinum*, genitivus est pluralis : dicitur enim *delphin* & *delphinus*, qui juxta aliquos porcus est marinus. III. Dicitur passim hæc *pristis*, hujus *pristis*; sed apud Ciceronem & alios, hæc *pistrix*, hujus *pistricis* : ut probat Erythræus in indice Virgilii. Vulgo pro *balæna* sumitur, quamvis ab ea distinguatur a Plinio : maximæ molis, & tamen velocissime fluctus secans, unde nomen habet : *πρίστης* enim est *sector*. IV. Cæteri poetæ canes tantum Scyllæ attribuunt. Virgilius ad terrorem alia addidit monstra.

429. *Trinacrii Pachyni.*] *Pachynum*, me-

Præterea, si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides; animum si veris implet Apollo:
Unum illud tibi, nate Dea, præque omnibus unum
Prædicam, & repetens iterumque iterumque monebo.
Junonis magnæ primum prece numen adora:
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,
Divinosque lacus, & Averna sonantia sylvis;
Insanam vatem aspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas & nomina mandat.
Quæcunque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit:
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem verso tenuis quum cardine ventus
Impulit, & teneras turbavit janua frondes:
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti,
(Quamvis increpitent socii, & vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos)
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.

INTERPRETATIO.

Præterea, si aliqua est scientia Heleno, si aliqua fides habenda *vati, si Apollo implet animum veris* rebus: *unice hoc tibi prædicam, & unice ante omnia, & repetens rursus ac rursus inculcabo. Primo cole precibus divinitatem magnæ Junonis, fer lubens vota Junoni, & vince potentem reginam supplicibus muneribus: sic demum victor relicta Sicilia admitteris in regiones Italas. Quando illuc appulsus veneris ad Cumæam urbem, & lacus sacros, & Avernum* inter *sylvas sonantem: videbis Sibyllam furentem, quæ sub antro profundo aperit fata, committitque frondibus literas & vaticinia. Virgo disponit in ordinem, &* manens *clausa in antro relinquit* ante ostium *vaticinia quæ scripsit in frondibus. Illa* vaticinia *stant suis locis immota, nec recedunt a situ. Sed quando revoluto cardine levis ventus afflavit ea, & porta* aperta *turbavit frondes: nunquã postea curat colligere vaticinia cavo* in *antro, aut restituere in ordinem, aut jungere. Exeunt sine consilio, & oderunt domum Sibyllæ. Tunc etsi incusent socii, & navigatio per vim invitet vela in altum mare, & possis replere* vento *sinus* velorum *faventes: ne ulla moræ damna tanti fiant a te, ut non invisas Sibyllam, sed ores precibus* ut *ipsa reddat oracula, & libens aperiat os & vocem.*

NOTÆ.

ridionale promontorium Siciliæ, unum e tribus, quæ ipsam Trinacriam efficiunt, *capo Passaro*, v. 687.

437. *Junonis* &c.] De ea, ejusque in Trojanos odio, Æ. 1. 27. 28. 33. De *Trinacria*, infra, 687. De *Italia*, Æ. 1. 534.

441. *Cumæam* &c.] *Cumæ*, urbs fuit Italiæ, in litore Campaniæ, nunc eversa. De hac Æ. 6. 2. *Divini lacus* sunt; *Avernus*, & *Lucrinus*, in Puteolano sinu, prope

Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et quo quemque modo fugiaſque feraſque laborem,
Expediet: curſuſque dabit venerata ſecundos.
Hæc ſunt quæ noſtra liceat te voce moneri.
Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Trojam.
Quæ poſtquam vates ſic ore effatus amico eſt:
Dona dehinc auro gravia ſectoque elephanto
Imperat ad naves ferri: ſtipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæoſque lebetas:
Loricam conſertam hamis, auroque trilicem:

INTERPRETATIO.

Illa explicabit tibi gentes Italiæ, & futura bella, & qua ratione tolerabis aut evitabis unumquemque laborem: & a te culta impetrabis tibi curſus felices. Hæc ſunt de quibus *licet admoneri te mea voce. I perge, & factis extolle ad aſtra magnam Trojam. Poſtquam vates ore benevolo locutus eſt iſta: deinde jubet portari ad naves munera gravia auro & ſciſſo ebore: & congerit in naves multum argenti, & ollas Dodonæas: loricam compactam hamis, & triplici licio auri:*

NOTÆ.

Baïas & Cumas. *Divini* dicti: vel propter vicinum Sibyllæ antrum: vel quia Avernus, ut habet Strabo l. 5 Plutoni dicatus erat: nec licebat intra navigare, niſi placatis prius per ſacrificia manibus. De his fuſe G. 2. 161. Et Æ. 6. 237. *Avernus*, plur. *Averna*, montibus undequaque horrebat & ſylvis, quas excidit Agrippa, locuſque deinde multis ædificiis amœnus redditus eſt. De *Sibylla*, Æ. 6. 10.

460. *Venerata.*] Paſſive dictum, quaſi a *venero*: ſic Horatius Sat. l. 2. 2. 124. *Et venerata Ceres ut culmo ſurgeret alto.*

464. *Elephanto.*] Ebore, quod ex dentibus elephanti ſecatur & perpolitur.

466. *Dodonæoſque lebetas.*] Pelves *Dodonæas*, id eſt *æreas*: æs enim Dodonæ, ut Corinthi, celebre fuit. At duo fuere lebetum genera: alii qui admovebantur igni ad culinæ miniſteria, ad abluendas manus: alii qui appendebantur ad ornatum, ſive in domibus, ſive in templis. Et vero Suidas teſtatur, locum, ubi Dodonæi Jovis oracula reddebantur, cinctum fuiſſe lebetibus, ita ſibi invicem conjunctis, ut uno commoto cæteri moverentur, ſonitumque diu redderent: unde proverbium fuit *Dodonæum æs*, in loquaces. Fuit autem *Dodona* locus ſylvaque, Jovis oraculo & quercu fatidica celebris, in Chaonia Epiri regione. G. 2. 16. Ecl. 9. 13.

467. *Loricam conſertam hamis* &c.] *Lorica* tunica quædam eſt, ac munimentum pectoris in bello: quæ quia primum e *loris* & coriis fiebat, *lorica* dicta eſt. Contexta deinceps ex laminis ferreis: tum annulis ſibi invicem *hamorum* inſtar impactis & concatenatis: denique ſquamis etiam ferreis, aut laminæ aut corio conſertim inſertis. Hæc autem aliquando ſimplex, aliquando etiam duplex, ac triplex erat. Unde Statius l. 7. 3. 2. *Ter inſuto ſervant ingentia ferro pectora.* Et Virgil. l. 9. 707. *Nec duplici ſquama lorica fidelis & auro.* Duplex vocabatur *bilix*; triplex, *trilix*: id eſt, *bino* & *trino licio*, ſive textu: parte pro toto accepta. In texenda quippe tela, pars prima textus eſt *licium*; cui attexuntur deinde alliganturque ſtaminum capita. Atque ut multiplex textus per multiplex *licium* hic exprimitur; ſic a Silio l. 4. per *ſubtemen*, quæ pars in ipſo textu alia eſt. *Nexilis innumero chalybum ſubtemine thorax.* De *licio* & *ſubtemine*, infra; v. 483. Quid vero ſi dicamus *auro trilicem loricam*, unico ac ſimplici ferreorum annulorum textu fuiſſe; ſed cujus extrema ora, triplici licio aureo, ſive triplici annulorum aureorum verſu ornata & quaſi fimbriata eſſet? Audi Valerium l. 3. 199. *Per clypeo cedentis opus, partemque trilicem, qua ſtomachi ſecreta ferit.* Ergo in thorace, non contextus totus, ſed *pars* tantum aliqua *trilix* fuit: eaque ima; quæ ad *ſecreta ſtomachi*, ſive ad ventrem proxime accederet:

Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi: sunt & sua dona parenti.
Addit equos, additque duces.
Remigium supplet: socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,
Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis:
Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:
Ausoniæ pars illa procul: quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate: quid ultra
Provehor, & fando surgentes demoror Austros?
Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes,

INTERPRETATIO.

& apicem pulchræ cassidis, & cristas capillatas, quæ fuerant *arma Pyrrhi*: *sunt quoque pro patre sua munera. Adjicit equos, adjicit etiam duces. Substituit remiges: simul instruit armis socios* Æneæ. *Interim Anchises imperabat* eos *instruere naves velis, ne ulla mora opponeretur vento faventi. Quem vates Apollinis alloquitur magno honore*: O *Anchisa*, qui *honoratus* es *connubio glorioso Veneris*, qui es *cura Deorum*, & *bis servatus e Trojano excidio; ecce tibi* præsens est *terra Italia, hanc apprehende navibus. Et tamen opus est, ut naviges mari ultra istam; pars ista Italiæ, quam aperit Apollo, procul* est. *I,* inquit, *o fortunate* propter *pietatem filii! quid ulterius pergo, & retardo surgentes Austros loquendo? Nec minus Andromache, tristis* ob *ultimum discessum, fert Ascanio amictus versicolores aureo textu,*

NOTÆ.

ret: quæ autem illa? nisi extrema ora, sive fimbria, tribus aureis quasi lineis distincta. Sed de hac utraque opinione docti viderint.

468. *Conum* &c.] Proprie *conus*, est quicquid in pineæ nucis figuram assurgit, & ex rotundo in acutum desinit. Transfertur ad eam galeæ partem, quæ ex ejus convexo eminet; sustinetque *cristas*, sive e jubis equinis, sive e versicoloribus pennis: *cristæ* autem illæ, in modum capillorum sive *comarum* diffusæ, militem & grandiorem & insigniorem reddebant.

469. *Sunt & sua dona parenti.*] Hæc nempe mox commemorata; lorica & galea Pyrrhi Neoptolemi: aurum enim & lebetas in singulas naves distribuerat.

470. *Duces.*] Nempe itineris, qui scopulos & syrtes ostenderent.

475. *Anchisa*, &c.] Vocativus Græcus, qui longam habet ultimam. De amoribus Veneris & Anchisæ, unde Æneas prodiit, Æ. 1. 621.

476. *Bis Pergameis* &c.] *Primo*, cum Hercules Laomedonti offensus, ob negatam sibi pro Hesione filia e ceti faucibus liberata pactam mercedem; expugnavit Trojam, Hesionen Telamoni Salaminio conjugem dedit, Podarcen Laomedontis filium captivum abduxit, qui deinde redemptus, dictus est Priamus, a *πρίαμαι emo*. *Secundo* cum a Græcis Troja incensa est. De *Pergamo*, arce Trojæ, Æ. 1. 470. De *Ausonia*, Italia, supra, v. 171. De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

483. *Picturatas auri subtemine vestes.*] Aliqui legunt *subtegmine*: male. Nam machina tota in qua tela texitur, & præsertim ea pars cui alligatur, dicitur *jugum*: prima fila, quæ jugo junguntur, telamque ordiuntur, ac deinde definiunt, vocantur *licia*: fila quæ in longum ducta alligantur licio, & subinde attolluntur deprimun-

Et Phrygiam Ascanio chlamydem : nec cedit honori :
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur :
Accipe & hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, & longum Andromaches testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ : cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat:
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis :
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua : nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies, nullum maris æquor arandum :
Arva neque Ausoniæ semper cedentia retro
Quærenda : effigiem Xanthi, Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus : melioribus, opto,
Auspiciis, & quæ fuerit minus obvia Grajis.
Si quando Tybrim vicinaque Tybridis arva
Intraro, gentique meæ data mœnia cernam:
Cognatasque urbes olim, populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor,

INTERPRETATIO.

& chlamydem Phrygiam: nec male respondet dignitati ejus : *& cumulat operibus textilibus, & hæc dicit: Accipe etiam hæc, o puer, quæ tibi sint monumenta mearum manuum, & diu probent amorem Andromaches, uxoris Hectoris : accipe ultima munera tuorum, o unica effigies* quæ *mihi restat mei Astyanactis. Sic ille gerebat oculos, sic manus, sic vultum. Et jam tecum adolesceret pari ætate. Ego discedens eos alloquebar lacrymis erumpentibus : Vivite fortunati*, vos *quibus sua fortuna jam perfecta est : nos trahimur in fata alia post alia. Vobis quies acquisita est, nulla planities maris* est *secanda, neque quærendi agri Italiæ semper fugientes retro : cernitis imaginem Xanthi, & Trojam, quam manus vestræ fecerunt melioribus ominibus,* ut *cupio, & quæ minus exposita sit Græcis Si unquam ingrediar Tybrim & agros Tybridi propinquos, & aspiciam muros destinatos meo populo : quondam urbes consanguineas, & nationes vicinas*, ex *Epiro*, & ex *Italia, quibus idem conditor* est *Dardanus*,

NOTÆ.

turque, sunt *stamina* : fila, quæ inter stamina transversim inseruntur, alterna staminum depressione & sublatione, sunt *subtemina*, quasi *substamina* : jam instrumentum quo deprimitur attolliturque stamen, dicitur *arundo* ; quo inseritur subtemen, dicitur *radius*; quo addensatur subtemen cum stamine, dicitur *pecten*. Patent ista ex his Ovidii versibus, Metam. 6 53.

Haud mora consistunt diversis partibus ambæ,
Et gracili geminas intendunt stamine telas.
Tela jugo *juncta est*: stamen *secernit* arundo:
Inseritur medium radius subtemen *acutis*;
Quod digiti expediunt, atq. inter stamina ductũ
Percusso feriunt insertí pectine *dentes*.

484. *Phrygiam chlamydem.*] Vestem breviorem, & vulgo militarem, quæ superponebatur thoraci, ad ornatum, *casaque*, *Phrygiam.*] id est, acu pictam : nam Plin. l. 8. 48. *Pictæ vestes jam apud Homerum fuere, unde triumphales natæ : acu facere id Phryges invenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt.* De *Astyanacte*. Æ. 2. 457.

497. *Xanthi* &c.] De *Xantho*, Troadis fluvio, cujus nomen Andromache rivo alicui dederat, ut & Trojæ nomen alicui vico, Æ. 1. 477. De *Tybri*, Italiæ fluvio, Æ. 1. 17. & 8. 331. De *Epiro*, supra, v. 292. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 534.

503. *Idem Dardanus auctor.*] Non Epiro

Atque idem casus, unam faciemus utramque
Trojam animis: maneat nostros ea cura nepotes.
Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta:
Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, & montes umbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris, ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, & omnes
Explorat ventos: atque auribus aëra captat.
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo:
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.

INTERPRETATIO.

& eadem fortuna, faciemus utramque Trojam unam voluntate: ea cura spectet nostros posteros. Progredimur mari prope vicina Ceraunia, unde via & trajectus brevissimus est mari in Italiam. Interim Sol cadit, & montes densi obscurantur. Decumbimus in sinu desideratæ terræ, prope aquam, partiti officia *navalia: & passim in litore sicco reficimus corpora, somnus fluit in lassa membra. Nondum nox provecta horis attigerat medium cursum, impiger Palinurus surgit e lecto, & observat omnes ventos, & auditu captat aërem: notat omnia astra decurrentia cælo silente, Arcturum, & imbriferas Hyadas, & geminos Triones, & aspicit Oriona armatum aurea* luce.

NOTÆ.

& Hesperiæ, sed populis in utramque regionem appulsis: nempe Troianis; qui, cum Heleno in Epiro jam sederant, cum Ænea in Hesperia sive Italia sessuri erant. Utrique jactati Trojæ casibus, & a Dardano oriundi, supra, v. 167.

504. *Unam faciemus utramque Trojam* &c.] Nempe hanc Trojam in Epiro factam ab Heleno; & alteram Trojam, quam in agro Laurente Italiæ conditurus erat Æneas, & revera condidit, munimentum potius quam urbem, Æ. 7. 158. Sive potius, utrosque Trojanos intelligit; tam Epiri, quam Italiæ. Hic alludi volunt ad societatem Romanorum cum Epiro, Macedonia, Illyrico; postquam omnes illæ regiones in provincias a Romanis redactæ sunt. Sed parum id videtur probabile cum illa societas non nisi per bella & clades populorum illorum coaluit. Quare existimo nudam & simplicem esse grati animi significationem, absque allusione ad ea quæ deinde contigerunt.

506. *Ceraunia.*] Montes sunt altissimi, & ideo crebro fulmine percussi: unde etiam *Acroceraunia* nuncupantur, ab *ἄκρον summum*, & *κεραυνὸς fulmen.* Termini sunt Epiri ad septentrionem; ut & maris Ionii, quod inde Hadriaticum dici incipit. Hinc cursus in Italiam brevissimus, vix milliarium viginti: quare facile a media nocte ad Auroram transmisso mari Æneas potuit in conspectum Italiæ venire.

510. *Sortiti remos.*] Remigandi igitur officium apud veteres, non in reos, sed in ipsos milites sorte dividebatur; ut & excubandi cura. Æ. 9. 174. *Omnis per muros legio sortita periclum excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.* De *Palinuro*, navis Æneæ gubernatore, Æ. 5. 838. & 6. 337.

516. *Arcturum* &c.] Stellam in signo Bootæ, quæ aliquando pro toto signo sumitur: G. 1. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, Ibid. 138. *Geminos Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem: Æ. 1. 748.

517. *Oriona.*] Orion venator fuit, comes Dianæ, qui scorpii morsu in talo vulneratus occubuit: & Deorum miseratione in sidus mutatus est. Scorpius autem, vel a

Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum : nos castra movemus,
Tentamusque viam, & velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis :
Quum procul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, implevitque mero : Divosque vocavit,
Stans celsa in puppi :
Dii, maris & terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, & spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ : portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, & proras ad litora torquent.

INTERPRETATIO.

Postquam cernit omnia congruere in *cælo sereno, e puppe dat clarum signum : nos movemus classem, & ingredimur iter, & extendimus alas velorum. Et jam stellis expulsis Aurora rubescebat : cum videmus procul colles obscuros & planam Italiam. Achates primus conclamat Italiam : socii clamore hilari salutant Italiam. Tunc pater Anchises cinxit magnum poculum corona, & replevit mero, & invocavit Deos erectus in alta puppe* : O Dii, ait, *præsides maris & terræ & tempestatum : date* nobis *viam facilem* per *ventum, & favete prosperi. Augentur flatus desiderati, & portus jam propior aperitur, & in monte apparet templum Palladis. Socii colligunt vela, & vertunt proras ad litora.*

NOTÆ.

Terra in eum immissus est, quod Orion nullam sibi feram insuperabilem esse gloriaretur ; vel, juxta alios, a Diana, cui vim inferre in venatione voluerat. Orionis in cœlo lucidissimum sidus stellis constat sex & quinquaginta, pingiturque accinctus gladio & clavam intendens : unde *armatus auro* dicitur, id est, *aurea luce conspicuus.* De ejus ortu, Æ. 1. 539. Hæc autem sidera Virgilius privatim enumerat, quippe apud poetas notissima : ut significet Palinurum generatim sidera observasse.

518. *Constare.*] Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se congruere : eaque certa, & firma, & constantia ; non varia.

520. *Velorum alas.*] Mutua translatio est, inter volatum & navigationis verba. Æ. 1. 228. De *Aurora*, G. 1. 249.

522. *Humilem Italiam.*] Tum quia in ea parte altis montibus caret : tum quia e longinquo spectantibus altissima quæque humilia videntur : tum quia universim mare terris altius apparet. De *Italiæ* nomine, Æ. 1. 534.

525. *Cratera corona induit* &c.] *Coronare* poculum, duo significat. Aliquando *implere vino*, ut diximus G. 2. 528. Aliquando cingere corona florea : ut hic : si quidem hic utrumque distinguitur, *corona induit, implevitque mero.* Et *libationem* exprimit, facile ac quotidianum Diis fere omnibus sacrificium, vini effusionem in mare. De *libatione* Æ. 1. 740.

528. *Dii, maris & terræ tempestatumque* &c.] Sic Nascimbænus ; Deos *maris* precatur, quia navigat : *tempestatum*, ut prospere naviget : *terræ*, quia terras inquirit.

531. *Templum in arce Minervæ.*] Templum in promontorio Iapygio, sive Salentino : de quo Strabo l. 6. de Salentinis loquens : Ἐνθαῦτα δ' ἐστὶ ϗ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν πλούσιόν ποτε &c. *Hic vero fuit & Minervæ templum dives olim, & scopulus quem vocant promontorium Iapygium, multum procurrens in mare contra ortum hybernum.* Hic existimo

Portus ab Eoo fluctu curvatur in arcum,
Objectæ salsa spumant aspergine cautes,
Ipse latet: gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli: refugitque a litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas.
Bello armantur equi: bellum hæc armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, & fræna jugo concordia ferre:
Spes est pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes:
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu:
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.

INTERPRETATIO.

Portus ab orientali mari curvatur in arcum, rupes opposita spumant salsa aspergine, ipse portus *occultus est: scopuli turribus* similes de*mittunt* utrinque *latera* quasi *duplici muro: & templum recedit a litore. Illic vidi in pratis quatuor equos late carpentes herbam candori niveo*, quod fuit *primum omen. Et pater Anchises ait: O terra hospitalis, portendis bellum. Equi armantur ad bellum: hæc armenta minantur bellum. Sed tamen iidem equi soliti subire currum, & portare fræna concordia* sub *jugo: spes est pacis. Tunc oramus sanctam Divinitatem Palladis armigeræ, quæ prima excepit lætos: & ante altaria tegimur Phrygio amictu* secundum *capita: & ex monitis Heleni, quæ dederat maxima, offerimus rite Junoni Argivæ sacrificia præscripta.*

NOTÆ.

situm quoque fuisse portum illum sive verum, sive fictum, de quo hic sermo. *Ab Eoo fluctu.*] Id est ad orientem obvertitur: ἠὼς, *Aurora* est, quæ ab oriente nascitur. *Arcem* vero accipio, vel pro munitione aliqua, quæ locum defenderet, vel pro ipso scopulo promontorii quod ἄκρον dicitur, ut explicuimus ad illud, G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

535. *Brachia muro turriti scopuli.*] Nec turres, nec brachia: sed rupes porrectæ in modum brachiorum, & erectæ instar turrium. Propert. l. 3. 20. 24. *Scandam ego Theseæ brachia longa viæ.*

541. *Curru* &c.] Pro *currui*, dativo contracto, Ecl. 5. 29. De *numine*, Æ. 1. 137. De *Pallade armisona*, Æ. 1. 43. De *ovatione*, pro lætitia, supra, v. 189.

545. *Phrygio velamur amictu.*] Observat præceptum Heleni: de quo supra, 405. *Amictum* illum volunt esse capitis integumentum, cui nomen erat *tutulus*, de quo Æ. 2. 683. *Phrygium* autem vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygia, id est acu elaboratum, ut supra, v. 484. Hic autem aliqui volunt accidisse Æneæ. quod attigimus Æ. 2. 166. ut Diomedes, qui cum Ulysse fatale Palladium ex arce Trojana eripuerat; pulsus deinde fatis adversis in Italiam, & jussus a Diis illud Trojanis restituere, Æneam forte illuc appulsum & operto capite sacrificantem nactus, hoc eidem reddere non ausus sit, ne turbaret sacra, sed cuidam ex ejus sociis tradiderit, cui nomen *Nautes*. Et vero regnasse dicitur Diomedes in Apulia, quæ Salentinis & Calabris conterminа est ad occidentem, quanquam satis longo intervallo dissita.

547. *Junoni Argivæ.*] Quæ celebratur in *Argia* Peloponnesi regione: ita ut cum *Mycenæ* & *Argi*, vicinæ illic urbes, quæ Danao simul paruerant, in duo deinde regna divisæ sunt; templum celebre Heræum

Haud mora, continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum:
Grajugenumque domos, suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur: attollit se Diva Lacinia contra,

INTERPRETATIO.

Absque mora, votis continuo ordine persolutis, convertimus cornua antennarum veliferarum: & deserimus sedes Graecorum campesque suspectos. Hinc videtur sinus Tarenti, si verus est rumor, Herculei: ex adverso templum Deæ Laciniæ erigit se.

NOTÆ.

dictum, Ἡραῖον, id est Junonium, licet ad Mycenas situm, utrique tamen regi commune esset: Strabo l. 8. Hinc profecti in Italiam Græci sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt: Diomedes lucum apud Venetos; ex Strabone l. 5. Jason fanum in Lucania, ex eodem, l. 6.

548. *Continuo.*] *Continuo ordine*, id est, non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, supra v. 405.

549. *Cornua velatarum* &c.] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extremitates vocantur a Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. 8. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab ἔχω *habeo* & κέρας *cornu*.

549. *Obvertimus*] Ab extremo illo Italiæ promontorio Iapygio, ad partem maxime meridionalem, cujus descriptionem habes v. 396.

551. *Herculei Tarenti.*] De Tarenti situ v. 396. urbs est cum portu celebri, in recessu maxime septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cum Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege: Romanis deinde subdita, tum in Annibalis potestatem redacta, iterum ad priores dominos reversa est. Hujus conditor *Taras*; qui heros, juxta Strabonem; juxta Servium, Neptuni filius fuit: instaurator aut potius invasor, *Phalantus*, Lacedæmonius; qui cum Partheniis, notha Lacedæmoniorum prole, expulsus e patria ibidem sedes statuit, & divinis honoribus post mortem affectus est: ut est apud Strabonem l. 6. & Justinum l. 3. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, *si vera est fama*. Quadruplicem conjecturam affero. I. est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum: sed hoc quasi commentum rejicitur. II. est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de mirabilibus auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse postea *Heracleam*, prius *Pleon*, & *Sigeum*. Addit vero de suo, quod plane incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. 6. fuisse in illa urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio Maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, & in Capitolio dedicatum. IV. addo: non urbem solum, sed totum tractum Herculis itineribus & memoria fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone urbs enim ibidem fuit *Heraclea*, id est, *Herculea*; ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus e sanguine Gigantum Leuterniorum, quos ab usque Phlegræis Italicæ Campaniæ campis persecutus Hercules ibidem terra obruerat; unde vicina maris ora *Leuternia* vocabatur.

552. *Diva Lacinia contra.*] Junonis Laciniæ templum, prope Crotonem urbem, sanctum omnibus circa populis, ex Livio l. 24. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censura sua, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. 1. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis semper immobilis, ex Plin. l. 2. 107. *Contra.*] Meridiem versus, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, v. 396.

Caulonisque arces, & navifragum Scylacæum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna:
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces:
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis:
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite o socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas:
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, & iidem

INTERPRETATIO.

& arces Caulonis, & Scylacæum navifragum. Deinde procul e mari videtur Sicula Ætna, & eminus audimus magnum fremitum maris, & scopulos repercussos, & sonitus rupes ad litora: & fluctus exiliunt, & arena turbantur ebullitione. Et pater Anchises ait: *Scilicet hæc est illa Charybdis: Helenus prædicebat hos scopulos, has rupes horrendas. Extrahite* hinc vos *o socii, & pari* impetu *incumbite remis. Nec faciunt minus quam jussi* erant facere: *& primus Palinurus deflexit proram stridentem ad aquas sinistras: turba omnis abut in sinistram* partem *remis & ventis. Erigimur in cœlum sinuato mari, & iidem*. . . ,

NOTÆ.

553. *Caulonisque arces, & navifragum* &c.] Prius tamen occurrit *Scylacæum*, quam *Caulon*. Est *Caulon*, vel *Caulonia*, urbs prius *Aulonia* dicta, a valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græce autem *αὐλὼν*, *vallis*. Ab Achivis condita ex Strab. l. 6. nunc *Castel vetere*; mons, adhuc *Caulo*.

553. *Navifragum Scylacæum.*] *Scylacæus* sinus, in media sinus ora *Scylacæum* habet urbem, coloniam Atheniensium, qui Menestheum regem ad Trojam secuti ducem fuerant. Strabo l. 6. Sed hic varia est lectio. Dubitat Scaliger, Poët. l 2. 31. an sit; *Navifragum Scyllacæum*, redundante syllaba, aut extremis duabus in unam coalescentibus; an vero. *Naufragum Syllacæum*, ubi amphimacer in dactyli locum succederet. Turnebus censet l. 19. 21. commodius legi posse *Scyllæum*; quod, vel est promontorium *Cænys*, *coda della volpe*, in angustiis freti Siculi; vel *Scylla* scopulus, etiam ultra Cænym leuca integra remotus. Sed sane cum Æneas ne ad Charybdim quidem nisi eminus accesserit; vix potuit Scylæum videre. Igitur commodius est legere cum antiquis plerisque codicibus *Navifragum Scylacæum*, per unicum *l*. præsertim cum dicat Strabo *Scylletium* antiquis, recentioribus dictum esse *Σκυλάκιον*, *Scylacium*; & primam hanc syllabam sic imminutam corripi posse grammatici consentiant.

555. *Et gemitum ingentem pelagi* &c.] Videtur hic Virgilius, aut casu, aut consilio, verius quam cæteri poëtæ naturam Charybdis expressisse. Quippe Cluverius, qui ad pernoscendam loci naturam se Messanam contulerat, ait, probat que in Sicilia antiqua, l. 1. c. 5. etsi vortex ille circa Messanam ostendatur, appelleturque *Calofaro* & *la rema*; tamen mare toto freto vorticosum esse, ac tumultuosum: laudatque Thucydidem, qui fretum totum Charybdim appellavit, l. 4. *Est autem fretum, mare inter Rhegium & Messanam, qua minimum Sicilia distat a continente: & hoc illud est, quod Charybdis appellatum fuit, qua Ulysses fertur transnavigasse*: *καὶ ἔστιν ἡ χάρυβδις κληθεῖσα τοῦτο* &c. Hinc a quibusdam ad Pelorum promontorium, ab aliis ad Messanam, collocatur; ab Homero sub scopulo caprificis arboribus inumbrato, ab aliis ut hians absque scopulis vorago describitur. Re autem ipsa impetus est maris, a septentrione vehementius quam

Subducta ad manes imos descendimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam & rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum Sole reliquit:
Ignarique viæ, Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis:
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo & candente favilla:

INTERPRETATIO.

subtracta aqua delabimur ad imos inferos. Ter scopuli sonitum emiserunt intra cava saxa: ter vidimus spumam impactam & sidera stillantia. Interim ventus cum Sole destituit nos fatigatos: & inscii viæ appellimur ad litus Cyclopum. Portus est imperturbatus ob ingressu ventorum, & ipse capax; sed Ætna prope tonat horribili tumultu: & aliquando emittit ad cælum nigram nubem, fumantem turbine piceo & ferventibus favillis:

NOTÆ.

a meridie influentis: cujus fluctus adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim a meridie fæviente, repelluntur in freti angustias; ibique compressi, ingenti murmure & litorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nulla certi loci mentione facta, generatim *gemitum*, *litora*, *saxa*, *vada*, *æstum* commemorat: additque *nimirum hæc illa Charybdis*. Male ergo plerique cum Cerdano *saxa* & *scopulos*, interpretantur de *Scylla*: quæ ut ostendemus v. 685. nimium distat a vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus inde audiri possit. De fabula *Charybdis* & *Scylla*, supra, v. 420.

565. *Ad manes*] In profundum maris, & quasi ad inferos, sedem umbrarum & animarum, quæ *manes* dicuntur, de quibus, G. 4. 469.

567. *Rorantia astra.*] Stillantem aërem; depluente aqua, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569 *Cyclopum oris*] Ex Cluverio de Sicilia l. 1. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipue circa montem Ætnam, & agrum Leontinum. Fatetur eos statura fuisse gigantæa, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos item agrestes, & hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poëtæ vesci eos humanis carnibus; unicum habere media in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, a *κύκλος circulus*, & *ὤψ oculus*. Tum ob Ætnæ montis, & Liparearum in septentrionali Siciliæ litore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus Cyclopum a Virgilio fingitur, circa litus ubi nunc est *Catana* urbs, ad radices Ætnæ: patet enim e subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylvoso describi: non in iis scopulis, qui circa idem litus a Cyclopibus vulgo nomen habent.

571. *Ætna.*] *Montgibel*, non longe a litore Siciliæ orientali. miræ fertilitatis. Fœminini generis est. Exploditur apud Gellium l. 17. 10. & Macrobium l. 5. 17. hæc Ætnæ montis descriptio, quasi e Pindari Pythiis Od. 1. inscienter expressa: a calumnia tamen defenditur communi interpretum omnium sensu, & fuse apud Cerdanum: tum apud Cluverium, de Sicilia, l. 1. 8. multis veteris historiæ testimoniis.

572. *Prorumpit nubem.*] Activum hic est; unde passivum, apud Lucret. l. 6. 435. *Prorumpitur in mare venti vis*: neutrum vero Æ. 10. 379. *Medias densos prorumpit in hostes.*

573. *Candente*] Non solum *candida*, sed *fervente*, quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æ. 12. 91. *Ensem quem..... Stygia candentem tinxerat unda.*

Attollitque globos flammarum, & sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semustum fulmine corpus
Urgeri mole hac; ingentemque insuper Ætnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis:
Et, fessum quoties motat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti sylvis immania monstra
Perferimus, nec quæ sonitum det causa videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra
Siderea polus: obscuro sed nubila cœlo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Quum subito e sylvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu
Procedit; supplexque manus ad litora tendit.

INTERPRETATIO.

& attollit globos flammarum, & tangit astra: aliquando erigit evomens rupes & disrupta viscera montis: & cum sonitu congerit in aëre saxa excocta, & ebullit ex imo fundo. Rumor est, corpus Enceladi semiustum fulmine, premi hac mole, & magnam Ætnam superimpositam exhalare ignem fractis caminis: &, quoties movet latus fatigatum, Siciliam totam tremere tumultu, & involvere cælum fumo. Per *illam noctem occulti* in *sylvis patimur infanda prodigia, nec cognoscimus quæ causa emittat* illum *sonitum. Nam nec erant lumina siderum, nec cælum fulgens splendore ætheris: sed nebulæ tenebroso aëre, & nox media includebat Lunam in nube. Et jam dies sequens nascebatur primo diluculo, & Aurora depulerat e cælo humidas tenebras: cum repente prodit e sylvis nova figura hominis ignoti, exesa macie summa, & miserabilis habitu; & supplex tendit manus ad litora.*

NOTÆ.

576. *Liquefactaque saxa.*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; & Catanensem agrum, vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium loco citato.

578. *Enceladi semustum* &c.] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum a Jove, & Ætna monte obtectum. Pindarus, & Ovidius hoc supplicium Typhoeo attribuunt: eumdemque volunt non hoc uno monte, sed Sicilia tota oppressum esse: Ovid. Met. 5. 346. Verum alii causam proferunt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam Italicam, sulfure abundet ac speluncis; in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, & *Æolias*, & *Vulcanias* appellatas esse; earumque regnum, & *Æolo*, & *Vulcano* ex æquo attributum; quam quod, & igne, & vento perinde agitentur.

585. *Æthra siderea.*] Cœlestis ignis sphæra, ut aiunt, quæ vocatur *æther*; cujus ex accusativo masculino *æthera*, fit fœmininum nomen *æthra*, *æthræ*; & pro cœlo, & aëre, & astrorum splendore sumitur.

587. *Intempesta.*] Media, ad agendum inepta atque intempestiva.

588. *Eoo.*] Lucifero, Veneris stella, mane Solem præcurrente, qui pro *diluculo* sumitur; cui nomen ab ἠὼς, *Aurora*. De eo, Ecl. 6. 86. De *Aurora*, G. 1. 249.

Respicimus : dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cætera Grajus,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus & Troïa vidit
Arma procul; paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum : mox sese ad litora præceps
Cum fletu precibusque tulit : Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen:
Tollite me Teucri, quascunque abducite terras.
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, periisse juvabit.
Dixerat : & genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari : quo sanguine cretus,
Hortamur : quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur :
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulyssei,

INTERPRETATIO.

Respicimus : *fœdæ sordes*, *& barba promissa*, *vestis contexta spinis*; quantum ad *alia Græcus*, *& olim missus ad Trojam in patrio exercitu*. *Atque ille quando vidit eminus vestes Trojanas & Trojana arma*; *paululum substitit territus visu*, *& pedem cohibuit* : *deinde currens contulit se ad litora cum precibus & fletu*, aitque: *Iuro per astra*, *per Deos*, & per *hanc lucem cœli* qua *respiro* : *auferte me*, *o Trojani*, *asportate in quaslibet terras*. *Hoc satis erit*. *Scio me unum* esse *e classe Græca*, *& fateor me invasisse armis Iliacas domos*. *Pro qua re*, *si tanta est iniquitas mei criminis*, *projicite me in undas & demergite vasto mari*. *Si pereo manibus hominum*, *dulce erit perire*. *Dixerat* : *& amplectens genua* nostra, *& abjectus in genua*, *hærebat* : *incitamus* eum, ut *dicat qui sit*, *quo ortus sanguine*; utque *postea fateatur*, *quæ sors eum vexet*. *Ipse pater Anchises*, *non expectans diutius*, *porrigit dexteram juveni*, *& confirmat ejus animum* hoc *prospero testimonio* fidei. *Ille excusso metu hæc demum loquitur* : *Sum ex patria Ithaca*, *comes miseri Ulyssis*,

NOTÆ.

594. *Consertum tegmen spinis*.] Vestis e frondibus arborum, quæ spinis inter se assutæ & compositæ erant. *Cætera*.] Quantum ad cætera : Græco more, τὰ ἄλλα : nempe, statu, incessu, colore, vocis sono. De *Dardaniis* : Trojanis, Æ. 1. 239.

600. *Cœli spirabile lumen*.] Vel aërem, quem respiramus, & qui luce penetratur; vel lucem ipsam Solis vitalem, qua cuncta fruuntur ac veluti spirant. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34. De *Penatibus*. Æ. 2. 717.

604. *Si sceleris* &c.] Si crimen nostrum tam iniquum in vos fuit : me laceratum spargite in fluctus.

611. *Præsenti pignore*.] Tradita manu : quod fidei signum fuit. Sic Curtius l. 5. Darium morientem ita inducit cum Polystrato loquentem: *Alexandro hoc fidei regiæ, unicum dextræ pignus, pro me dabis. Hæc dicentem accepta Polystrati manu vita destituit.*

613. *Ex Ithaca* &c.] Insula ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis : supra fuse, v. 270. 272. De genitivo *Ulyssei* pr

Nomine Achæmenides; Trojam genitore Adamasto
Paupere, mansissetque utinam fortuna, profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere: domus sanie dapibusque cruentis
Intus opaca, ingens: ipse arduus, altaque pulsat
Sidera: (Dii talem terris avertite pestem)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna, medio resupinus in antro,
Frangeret ad saxum, sanieque aspersa natarent
Limina: vidi, atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem: nec talia passus Ulysses,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit; jacuitque per antrum
Immensum, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commista mero: nos magna precati

INTERPRETATIO.

nomine Achæmenides, qui *iveram Trojam ob paupertatem patris Adamasti*, *& utinam illa sors* mihi *mansisset! Hic socii, dum fugiunt festini crudelem domum, obliti* mei *me reliquerunt in vasta caverna Cyclopis. Domus* est *interius tenebrosa, magna, tabo & sanguinolentis cibis* plena: *ipse Cyclops altissimus, & tangit alta astra: (Dii servate terras a tali pernicie) nec facilis videri, nec sermone affabilis cuiquam: pascitur visceribus miserorum & nigro sanguine. Vidi egoipse, cum supinus media in caverna allideret ad rupem duo corpora de numero nostro comprehensa magnis manibus, & porta redundaret sanguine infecta: vidi, cum devoraret membra stillantia tabo, & membra calentia tremerent sub* ejus *dentibus. Non tamen absque ultione: nec Ulysses toleravit talia, aut Ithacensis oblitus est sui* in *tanto periculo. Nam statim* atque *satiatus cibis & sepultus vino, demisit collum incurvatum, & jacuit per vastam cavernam, inter dormiendum ejectans tabum & frusta mista* cum *vino sanguineo: nos* postquam *invocassemus magnos. . . .*

NOTÆ.

Ulyssis, Æ. 1. 224.

614. *Achæmenides.*] Fictum nomen ab ἄχος *mœror*, & μένω *maneo*: quia derelictus a sociis in mœrore diu fuerat: unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides*, quasi ab ἄγαν *valde*, & μένω *maneo*: eoque miror magis, quod Ovidius, qui Metam. libro 14. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc ipsum sæpius *Achæmeniden* vocat.

615. *Paupere.*] Ut se ad Trojam, non voluntate profectum ostendat; habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æ. 2. 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*

617. *Cyclopis in antro.*] Polyphemi. Is Ulyssem, appulsum in Siciliam, & cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tenuit: devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, & cum grege ex antro emersit. Quæ fuse describit Homerus Odyss. 9. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu re-

Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur: & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbææ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite o miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.
Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat:
Centum alii curva hæc habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent:
Quum vitam in sylvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque, traho; vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna
Dant rami; & vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcunque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocunque absumite leto.
Vix ea fatus erat: summo quum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, & litora nota petentem.

INTERPRETATIO.

Deos, & duxissemus sorte officia, simul undique circumsistimus: & perfodimus telo acuto oculum magnum, qui unicus occultabatur sub feroci fronte, in modum scuti Argolici & Solaris lampadis: & læti vindicamus denique manes sociorum. Sed fugite, o infortunati, fugite, & abscindite funem a litore. Nam qualis & quantus Polyphemus includit cavo in specu greges ovium, & premit ubera: tales ac tanti *centum alii horrendi Cyclopes manent circa hæc sinuosa litora, & vagantur per altos montes. Jam tertia Luna cornua implent se luce: ex quo duco vitam in sylvis, inter cubilia vacua & sedes ferarum; & e rupe specto Cyclopas immanes, & trepido* ad *sonum pedum & vocem. Rami præbent* mihi *misera alimenta, baccas, & lapidosa corna; & herbæ nutriunt* me *vulsis radicibus. Circumspiciens omnia, vidi hanc primo classem tendentem ad litora: destinavi me illi, quæcunque esset: sufficit evitasse nationem immanem. Vos potius* quam illa, *extinguite hanc* meam *vitam morte. Vix ista locutus erat: cum cernimus in summo monte ipsum pastorem Polyphemum moventem se vasta mole inter greges, & tendentem ad litora* sibi *cognita.*

NOTÆ.

lictum illic esse unum e sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem litus appulsus fuerat.

637. *Argolici clypei & Phœbeæ lampadis.*] Tria notat, figuram, magnitudinem, & splendorem oculi: *figuram* quidem rotundam; quæ figura erat *clypei*, oblonga *scuti*; & Cyclopes vocabantur a rotundo oculo, v.569. Notat *magnitudinem* ingentem; qualis erat *clypei Argolici*, qui totum tegebat militem, ita ut cæsorum corpora in clypeis exportarentur. Notat denique *splendoris* vim acerrimam, qualis est *Phœbeæ lampadis*, id est, Solis.

649. *Lapidosa corna*] Fructus *corni* arboris, *cornouiller*: qui rubicundi sunt, intus os-

Monſtrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Trunca manum pinus regit, & veſtigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves, ea ſola voluptas,
Solamenque mali: de collo fiſtula pendet.
Poſtquam altos tetigit fluctus, & ad æquora venit;
Luminis effoſſi fluidum lavit inde cruorem:
Dentibus infrendens, gemitu: graditurque per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice ſic merito, tacitique incidere funem:
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Senſit, & ad ſonitum vocis veſtigia torſit.
Verum ubi nulla datur dextram affectare poteſtas,
Nec potis Ionios fluctus æquare ſequendo:
Clamorem immenſum tollit, quo pontus & omnes
Intremuere undæ; penituſque exterrita tellus
Italiæ, curviſque immugiit Ætna cavernis.
At genus e ſylvis Cyclopum & montibus altis
Excitum ruit ad portus, & litora complent.
Cernimus aſtantes nequicquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes.
Concilium horrendum: quales quum vertice celſo
Aëriæ quercus aut coniferæ cypariſſi

INTERPRETATIO.

Monſtrum horribile, deforme, immane, cui lux ablata eſt. Pinus truncata ſuſtinet manum, & firmat inceſſum. Oves lanigeræ ſequuntur eum, *hæc unica oblectatio eſt* ipſi, *& ſolatium miſeriæ: tibia pendet e collo. Poſtquam attigit ſummos fluctus, & pervenit ad mare; inde abſtergit ſanguinem fluentem ex oculo excæcato, ſtridens dentibus* inter *gemendum: & jam incedit per medium mare, nondum* tamen *aqua madefecit alta* ejus *latera. Nos timentes cœ*pimus *properare fugam procul inde, admiſſo ſupplice,* qui *ſic merebatur; & ſilentes ſecare funem: & incurvi percurrimus mare remis* inter ſe *contendentibus. Agnovit* hoc Polyphemus, *& retulit pedem ad murmura vocum. Sed quoniam nulla datur* ipſi *facultas jungendi manum, nec poteſt procedendo æqualis eſſe fluctibus Ioniis: emittit clamorem, quo mare & omnes fluctus tremuerunt; & terra Italiæ intime tremefacta, atque Ætna ſinuoſis cavernis remugiit. At gens Cyclopum evocata e ſylvis & altis montibus currit ad portum, & tegit litus. Videmus fratres Ætnæos fruſtra ſtantes oculo fero, attollentes ad cælum alta capita, turbam horrendam: quales cum aëriæ quercus, vel cypariſſi conifera alto cacumine....*

NOTÆ.

ſiculo muniti duriſſimo. *Baccæ*, ſunt exigui quilibet arborum fœtus. De voce *colluſtrans* pro *circumſpiciens*, diximus. Æ. 1. 612.

670. *Dextram affectare.*] Cum affectu & aviditate apprehendere. Volunt multi vocem eſſe gladiatorum & luctatorum, ab arena traductam.

671. *Nec potis Ionios* &c.] Nec potis eſt, nec poteſt: antiquæ voces, *pos* & *potis*: unde *compos*, *impos*: & verbum *poſſum*. quaſi *pos ſum*: & *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus.*] Quia mare *Ionium* a Sicilia, ad uſque Græciam, appellatur, ſupra, v. 210. De *Ætna*, v. 571. De *Cyclopibus*, v. 569.

680. *Conifera cypariſſi.*] Fructus pini & cupreſſi, quia rotundi in acumen abeunt,

Constiterant, sylva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere, & ventis intendere vela secundis.
Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter utramque viam, leti discrimine parvo:
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta a sede Pelori
Missus adest: vivo prætervehor ostia saxo

INTERPRETATIO.

eriguntur, altum nemus Jovis, aut lucus Dianæ. Timor gravis compellit socios *festinos tollere funes quamcunque* in partem, *& immittere vela propitiis ventis. Contra* autem, *præcepta Heleni admonent, ne iter habeant inter utramque viam*, nempe *Scyllam & Charybdim, quæ parum distat a morte: deliberatum est retro agere vela. Ecce autem Boreas oritur flans ab angusto freto Pelori: prætervavigo ostia e vivo saxo....*

NOTÆ.

ideo dicuntur *coni*; *conus* enim hæc ipsa figura est, v. 468. Querçus dicata Jovi erat: ideo, *sylva Jovis*. Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ; quæ Diana eadem erat: ideo, *lucusque Dianæ*. Æ. 4. 511.

685. *Inter utramque viam.*] *Utraque via* hic, pro Scylla scopulo, & Charybdi voragine sumitur; quam qui teneat, vitæ discrimen adeat: & *Ni*, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes.

685. *Leti discrimine parvo.*] Non hoc dicit; utrumque monstrum *Scyllam & Charybdim, parum inter se distare*: sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse, ut minimum, duodecies mille passuum; quod ad leucas quatuor pertinet. Sed hoc dicit: in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent *parum a morte distare*, propter frequentes vortices, supra, v. 555. Quare laus est in eo Virgilii non exigua: quod ita fabulosis poëtarum, imprimisque Homeri, de hoc utroque loco descriptionibus institerit; ut a veritate non deflexerit longius.

687. *Boreas.*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. 7. 51. Et hic quidem proprie, quia Siculum fretum rectis faucibus a septentrione ad meridiem patet: unde a *Peloro* promontorio ad *Pachynum* navigantibus omnino Borea opus est.

687. *Angusta a sede Pelori.*] Bene *angusta*, hic enim sunt maximæ Siculi freti angustiæ: a Peloro Siciliæ promontorio *capo di faro*; ad Cænym Italiæ promontorium, *coda della volpe*: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Siciliæ descriprionem adscribere; quanta sufficiet ad sequentium versuum interpretationem.

Sicilia igitur, omnium mediterranei maris insularum maxima, multis nominibus appellata fuit, multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus v. 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circa fluvium Sicanum; qui juxta alios est Sicoris, *Segre*, juxta alios Cinga, *Cinca*: ab his dicta est *Sicania*. III. *Italos*, qui Siculo duce, Sicanos in occidentalem insulæ partem ejecerunt: a quibus dicta est *Sicilia*: quanquam aliis aliter placet, ut retulimus Ecl. 10. 4. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique Carthaginensibus paruit, Romanis, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria*, a triangulari figura, quam efficiunt *τρία ἄκρα*, *tria promontoria*. Primum est *Pelorus*, *capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum a Pharo, sive specula & turri, quæ illic ad dirigendas naves extructa est. Secundum est *Pachynus*, *capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum*, *capo di Marsalla*, vel, *di Boeo* ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Tapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynum* promontorium.

In meridionali latere, a Pachyno: sunt, *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela*, *Agra-*

Pantagiæ, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achæmenides, comes infelicis Ulyssei.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc, Elidis amnem,
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore Arethusa tuo Siculis confunditur undis.

INTERPRETATIO.

Pantagiæ & sinus Megareos, & Tapsum humilem. Hæc ostendebat nobis *Achæmenides, comes miseri Ulyssis, retro relegens litora* jam ante a se *pererrata. Insula jacet opposita sinui Siculo, contra Plemmyrium undosum: majores dedere* ipsi *nomen, Ortygiam. Fama narrat Alpheum, Elidis fluvium, fecisse* sibi *secretum iter huc* usque *sub mari; qui* fluvius *nunc* exiens *per os tuum, o Arethusa, miscetur aquis Siculis.*

NOTÆ.

gas, Selinus, urbes: tum *Lilybæum* promontorium. In septentrionali latere a Lilybæo, *Drepani portus*. Cætera suis locis.

689. *Pantagia.*] *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari*, infra mediam lateris orientalis oram: cujus ostia utrinque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus, e Leontinis collibus magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: unde Claudianus eum vocat l. 2. de raptu, v. 58. *saxa rotantem Pantagiam*: nomenque deducit Cluverius, a πάντα *omnia*, & ἄγω *traho*: quamvis alii a πάταγος *fragor*.

689. *Megarosque sinus.*] Apud Ovid. *Megareos.* Sinus est hic a Tauro promontorio, ad Tapsum peninsulam. In media sinus ora fuit urbs *Megare*, vel *Megaris*; a Megarensibus Achaiæ sic appellata; prius *Hybla* dicta, ab *Hybleis* collibus vicinis, thymi & mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

689. *Tapsumque jacentem.*] Peninsula est, *Tapsus*, sinum Megarensem a meridie definiens, plana, æqua fluctibus, & iis quasi sepulta: unde forte nomen habet a θάπτω *sepelio*: præcipue isthmum habet humilem & angustum; quare insula dicitur a Servio, & adhuc vocatur, *isola delli Manghisi*.

690. *Relegens errata retrorsum.*] Nempe Virgilius eorum opinionem sequitur, qui putant Ulyssem, e Lotophagorum terra, quæ *Meninx* insula est, ad Syrtim Africæ minorem, per meridionale ac deinde orientale Siciliæ latus, ad montem Ætnam & Cyclopes venisse, Odyss. l. 9. Juxta quam opinionem, Achæmenides visa jam a se litora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridionale profectus. At Cluverius ab illa opinione abhorret: probatque in Sicilia, l. 2. 17. Ulyssem, a Lotophagis, ad Lilybæum promontorium Drepanumque navigasse: &, cum Cyclopes totam insulam occuparent, Polyphemum illic in Eryce monte, non in Ætna latuisse.

692. *Sicanio* &c.] De hoc Siciliæ nomine, supra, v. 687 Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: versum enim cum hic inchoet, terminat alibi, Ecl. 10. 4. *fluctus subter labere Sicanos.* Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post Æneam temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ*, ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine, non fluvius, ut ait Pomponius. Inter urbem & promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem a promontorio remota, & quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus Virgilius quare hic non meminerit, dicemus v. 707. *Plemmyrium*, quod *vadosum* significat, a πλημμυρὶς *maris inundatio*, nomen promontorio conveniens: nunc dicitur, *massa d'Olivero*. Denique *Ortygia* insula, juxta Diodorum l. 5. nomen inde habuit, quod sit sacra Dianæ, quæ cum nata sit in *Ortygia* Delo, de qua v. 124. soli natalis appellationem in illam transtulit.

694. *Alpheum fama est.*] *Alpheus*, fluvius

rit capacissimus: ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani*, & *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *portus Erycinorum*, sive *Drepanum*; a litoris curvatura in modum *falcis*, quæ Græcis est δρέπανον. Hic Amilcar Carthaginensis oppidum condidit, Eryce urbe destructa, anno primi belli Punici primo, v. c. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana*, vulgo *Trapani*.

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui cum sciret, Punici belli & conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis & quinquaginta distantem ab ætate sua; cavit omnino, ne quam Æneas suus mentionem de *urbe* faceret, de *portu* tantum & *ora* locutus. Idem cavit in *Syracusis* omittendis: cujus urbis dum esset maximum Romæ nomen, & celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant; sciebantque ab Archia Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In cæteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulsit aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus & notis urbium nominibus. Sic *Megaridem* & *Tapsum* passus est ab Ænea commemorari: quamvis eadem prope, ac Syracusæ, ætate essent. Sic ad *Camarina* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior Syracusis, & Syracusanorum colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post Syracusas quadraginta quinque conditam a Cretensibus & Rhodiis: *Agrigentum* quoque, Gelensium opus; & *Selinuntem*, Megarensium Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide certissima est.

710. *Amitto Anchisen.*] Verno tempore: ut patebit Æ. 5. 46. cum anniversarios patri ludos celebrabit. De *Anchisa*, Æ. 1. 621. De *Heleno*, Æ. 2. 263. De *Celæno* & *harpyiis*, supra, 211.

715. *Hinc me digressum* &c.] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad litus Africæ rejectus est, ut vidimus Æ. 1. Idque contigit, æstate post Trojæ excidium septima, ut est Æ. 1. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumpserit. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thracia, itemque in Creta perstitisse, ad condendas urbes: neque enim videtur aliis in locis moram fecisse nisi brevem.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Dido amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Iuno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortaque Iunonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Iovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Iovem graviter queritur. Iupiter, & ejus precibus, & fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria: quod suspicata Dido, precibus & lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum a Mercurio in somnis admonitus nocte intempesta anchoras solvit. Dido doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Vnus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac violentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus: I. Sorori amorem aperit, v. 9. II. Dissuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat & multa comminatur, v. 365. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Desperatis omnibus, specie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aspectu extremum furit, v. 590. VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit, v. 651. Accusant Virgilium aliqui, quod ex Argon. Apollonii lib. 4. multa decerpserit: quos damnat Scaliger: neque enim convenit argumentum nisi hoc uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum præter comparationes pauculas inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsus & Ulyssis amoribus Odyss. l. 5. tum ex Euripidis Medea & Hippolyto, & Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.

NOTA.

DE *ætate, familia, moribus* Didonis, locus hic est differendi: quæ tria constat esse a Virgilio parum expressa fideliter.

I. DE ÆTATE. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum sit hæc illo tribus propemodum sæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacronismum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit: ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea & Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix*, *Cadmus*, *Europa* &c. Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice quidem ortus putatur I. *Belus junior* sive *Methres*: & *Plisthenes*. II. Ex Belo, *Pygmalion*, *Elisa* sive *Dido*, & *Anna*. Ex Plisthene *Acerbas*; qui *Sicharbas*, & *Sichæus* dicitur, consobrinus & conjux Didonis: iique triplici tantum gradu ab Agenore dissiti. Cujus ex altero filio Cadmo prodit, I. *Polydorus*. II. Ex Polydoro *Labdacus*. III. Ex Labdaco *Laïus*. IV. Ex Laïo *Oedipus*. V. Ex Œdipo *Polynices* & *Etheocles*. VI. Ex Polynice *Thersandrus*, qui in equo Trojano cum aliis Græcorum ducibus inclusus dicitur. Cætera familiæ membra gradusque non attingo. Ex iis autem ipsis, quæ profert Marollius in rem suam, manifestum est Didonem, si non prætergressa est, annis centum & pluribus Trojanum esse excidium antegressam. Qui enim fiat, ut Dido, quæ tribus tantum gradibus distat a capite generis Agenore; cadat in ætatem illius Thersandri, qui totis septem gradibus ab eodem capite distat? Quod vero addit Marollius, aliquot esse omissos in serie Didonis gradus, injuria temporum aut scriptorũ: inde fit id ipsum quod volumus: nempe, & incertam esse temporum illorum scriptorumque fidem; & statui omnino non posse quot omissi sint gradus: an quatuor, ut ad Trojana tempora perduci possit; an plures, ut, si superis placet, etiam ad Romana.

Porro si a fabulis ad historiam appellamus: constat Didonem, Troja multo posteriorem, Roma paullo superiorem esse: etsi intervalla illa temporum alii aliis majora definiant. Quippe a Carthagine condita ad Romam conditam numerantur a Velleio anni 65. a Trogo & Justino, 72. Colliguntur ex Epitome quinquagesima prima T. Livii, 92. ex Solino, 129. ex aliis apud Eusebium, 140. Statuuntur autem ab exactissimis ætatis nostræ chronographis, imprimisque Labbeo, quem, quia rem adversus Marollium accurate defendit, secuti sumus, anni omnino 135. Cum autem, ex Porcii Catonis exactissimis calculis apud Dionysium Halicarnassæum, Roma distet ab excidio Trojano annis 432. quos reducit Labbeus ad 431. contra incertos poetarum calculos, ipsiusque Virgilii Æ. 1. 270. hinc facile patebit subductis numeris, quanta sit ab illo excidio distantia Didonis & Carthaginis: nempe juxta nos, annorum 296. juxta veteres, aut plurium, aut pau-

Haud mora, continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum:
Grajugenumque domos, suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur: attollit se Diva Lacinia contra,

INTERPRETATIO.

Absque mora, votis continuo ordine persolutis, convertimus cornua antennarum veliferarum: & deserimus sedes Græcorum camposque suspectos. Hinc videtur sinus Tarenti, si verus est rumor, Herculei: ex adverso templum Deæ Laciniæ erigit se.

NOTÆ.

dictum, Ἡραῖον, id est Junonium, licet ad Mycenas situm, utrique tamen regi commune esset: Strabo l. 8. Hinc profecti in Italiam Græci sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt: Diomedes lucum apud Venetos; ex Strabone l. 5. Jason fanum in Lucania, ex eodem, l. 6.

548. *Continuo.*] *Continuo ordine*, id est, non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, supra v. 405.

549. *Cornua velatarum* &c.] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extremitates vocantur a Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. 8. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab ἔχω *habeo* & κέρας *cornu*

549. *Obvertimus*] Ab extremo illo Italiæ promontorio Iapygio, ad partem maxime meridionalem, cujus descriptionem habes v. 396.

551. *Herculei Tarenti.*] De Tarenti situ v. 396. urbs est cum portu celebri, in recessu maxime septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cum Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege: Romanis deinde subdita, tum in Annibalis potestatem redacta, iterum ad priores dominos reversa est. Hujus conditor *Taras*; qui heros, juxta Strabonem; juxta Servium, Neptuni filius fuit: instaurator aut potius invasor, *Phalantus*, Lacedæmonius; qui cum Parthenïis, notha Lacedæmoniorum prole, expulsus e patria ibidem sedes statuit, & divinis honoribus post mortem affectus est: ut est apud Strabonem l. 6. & Justinum l. 3. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, *si vera est fama.* Quadruplicem conjecturam affero. I. est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum: sed hoc quasi commentum rejicitur. II. est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de mirabilibus auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse postea *Heracleam*, prius *Pleon*, & *Sigeum*. Addit vero de suo, quod plane incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. 6. fuisse in illa urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio Maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, & in Capitolio dedicatum. IV. addo: non urbem solum, sed totum tractum Herculis itineribus & memoria fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone: urbs enim ibidem fuit *Heraclea*, id est, *Herculea*; ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus e sanguine Gigantum Leuterniorum, quos ab usque Phlegræis Italicæ Campaniæ campis persecutus Hercules ibidem terra obruerat, unde vicina maris ora *Leuternia* vocabatur.

552. *Diva Lacinia contra.*] Junonis Laciniæ templum, prope Crotonem urbem, sanctum omnibus circa populis, ex Livio l. 24. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censura sua, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. 1. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis semper immobilis, ex Plin. l. 2. 107 *Contra*] Meridiem versus, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, v. 396.

Caulonisque arces, & navifragum Scylacæum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna:
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces:
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis:
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite o socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas:
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, & iidem

INTERPRETATIO.

& arces Caulonis, & Scylacæum navifragum. Deinde procul e mari videtur Siculo Ætna, & eminus audimus magnum fremitum maris, & scopulos repercussos, & sonitus ruptos ad litora: & fluctus exiliunt, & arena turbantur ebullitione. Et pater Anchises ait: *Scilicet hæc est illa Charybdis: Helenus prædicebat hos scopulos, has rupes horrendas. Extrahite* hinc vos o *socii, & pari* impetu *incumbite remis. Nec faciunt minus quam jussi* erant facere: *& primus Palinurus deflexit proram stridentem ad aquas sinistras: turba omnis abiit in sinistram* partem *remis & ventis. Erigimur in cælum sinuato mari, & iidem....*

NOTÆ.

553. *Caulonisque arces, & navifragum* &c.] Prius tamen occurrit *Scylacæum*, quam *Caulon*. Est *Caulon*, vel *Caulonia*, urbs prius *Aulonia* dicta, a valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græce autem *αὐλὼν, vallis*. Ab Achivis condita ex Strab. l. 6. nunc *Castel vetere*; mons, adhuc *Caule*.

553. *Navifragum Scylacæum.*] *Scylaceus* sinus, in media sinus ora *Scylaceum* habet urbem, coloniam Atheniensium, qui Menestheum regem ad Trojam secuti ducem fuerant. Strabo l. 6. Sed hic varia est lectio. Dubitat Scaliger, Poët. l. 2. 31. an sit; *Navifragum Scyllacæum*, redundante syllaba, aut extremis duabus in unam coalescentibus; an vero. *Naufragum Syllacæum*, ubi amphimacer in dactyli locum succederet. Turnebus censet l. 19. 21. commodius legi posse *Scyllæum*; quod, vel est promontorium *Cænys*, *coda della volpe*, in angustiis freti Siculi; vel *Scylla* scopulus, etiam ultra Cænym leuca integra remotus. Sed sane cum Æneas ne ad Charybdim quidem nisi eminus accesserit; vix potuit Scylæum videre. Igitur commodius est legere cum antiquis plerisque codicibus *Navifragum Scylacæum*, per unicum *l.* præsertim cum dicat Strabo *Scylletium* antiquis, recentioribus dictum esse *Σκυλάκιον*, *Scylacium*; & primam hanc syllabam sic imminutam corripi posse grammatici consentiant.

555. *Et gemitum ingentem pelagi* &c.] Videtur hic Virgilius, aut casu, aut consilio, verius quam cæteri poëtæ naturam Charybdis expressisse. Quippe Cluverius, qui ad pernoscendam loci naturam se Messanam contulerat, ait, probatque in Sicilia antiqua, l. 1. c. 5. etsi vortex ille circa Messanam ostendatur, appelleturque *Galofaro & la rema*; tamen mare toto freto verticosum esse, ac tumultuosum: laudatque Thucydidem, qui fretum totum Charybdim appellavit, l. 4. *Est autem fretum, mare inter Rhegium & Messanam, qua minimum Sicilia distat a continente: & hoc illud est, quod Charybdis appellatum fuit, qua Ulysses fertur transnavigasse: ἡ ὅτω ἡ χάρυβδις κληθεῖσα τῶν* &c. Hinc a quibusdam ad Pelorum promontorium, ab aliis ad Messanam, collocatur; ab Homero sub scopulo caprificis arboribus inumbrato, ab aliis ut hians absque scopulis vorago describitur. Re autem ipsa impetus est maris, a septentrione vehementius quam

Subducta ad manes imos descendimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam & rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum Sole reliquit:
Ignarique viæ, Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis:
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo & candente favilla:

INTERPRETATIO.

subtracta aqua delabimur ad imos inferos. Ter scopuli sonitum emiserunt intra cava saxa: ter vidimus spumam impactam & sidera stillantia. Interim ventus cum Sole destituit nos fatigatos: & inscii viæ appellimur ad litus Cyclopum. Portus est imperturbatus ab ingressu ventorum, & ipse capax; sed Ætna prope tonat horribili tumultu: & aliquando emittit ad cælum nigram nubem, fumantem turbine piceo & ferventibus favillis:

NOTÆ.

a meridie influentis: cujus fluctus adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim a meridie sæviente, repelluntur in freti angustias; ibique compressi, ingenti murmure & litorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nulla certi loci mentione facta, generatim *gemitum, litora, saxa, vada, æstum* commemorat: additque *nimirum hæc illa Charybdis.* Male ergo plerique cum Cerdano *saxa & scopulos*, interpretantur de *Scylla*: quæ ut ostendemus v. 685. nimium distat a vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus inde audiri possit. De fabula *Charybdis & Scylla*, supra, v. 420.

565. *Ad manes*] In profundum maris, & quasi ad inferos, sedem umbrarum & animarum, quæ *manes* dicuntur, de quibus, G. 4. 469.

567. *Rorantia astra.*] Stillantem aërem; depluente aqua, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569 *Cyclopum oris.*] Ex Cluverio de Sicilia l. 1. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipue circa montem Ætnam, & agrum Leontinum. Fatetur eos statura fuisse gigantæa, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos item agrestes, & hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poetæ vesci eos humanis carnibus, unicum habere media in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, a κύκλος *circulus*, & ὤψ *oculus.* Tum ob Ætnæ montis, & Liparearum in septentrionali Siciliæ litore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus Cyclopum a Virgilio fingitur, circa litus ubi nunc est *Catana* urbs, ad radices Ætnæ: patet enim e subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylvoso describi: non in iis scopulis, qui circa idem litus a Cyclopibus vulgo nomen habent.

571. *Ætna.*] *Montgibel*, non longe a litore Siciliæ orientali: miræ fertilitatis. Fœminini generis est. Exploditur apud Gellium l. 17. 10. & Macrobium l. 5. 17. hæc Ætnæ montis descriptio, quasi e Pindari Pythiis Od. 1. infeliciter expressa: a calumnia tamen defenditur communi interpretum omnium sensu, & fuse apud Cerdanum: tum apud Cluverium, de Sicilia, l. 1. 8. multis veteris historiæ testimoniis.

572. *Prorumpit nubem.*] Activum hic est; unde passivum, apud Lucret. l. 6. 435. *Prorūpitur in mare venti vis*: neutrum vero Æ. 10. 379. *Medius densos prorumpit in hostes.*

573. *Candente*] Non solum *candida*, sed *fervente*, quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æ 12. 91. *Ensem quem..... Stygia candentem tinxerat unda.*

576.

Attollitque globos flammarum, & sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semustum fulmine corpus
Urgeri mole hac; ingentemque insuper Ætnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis:
Et, fessum quoties motat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti sylvis immania monstra
Perferimus, nec quæ sonitum det causa videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra
Siderea polus: obscuro sed nubila cœlo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Quum subito e sylvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu
Procedit; supplexque manus ad litora tendit.

INTERPRETATIO.

& attollit globos flammarum, & tangit astra: aliquando erigit evomens rupes & disrupta viscera montis: & cum sonitu congerit in aëre saxa excocta, & ebullit ex *imo fundo. Rumor est, corpus Enceladi semiustum fulmine, premi hac mole, & magnam Ætnam superimpositam exhalare ignem fractis caminis: &, quoties movet latus fatigatum, Siciliam totam tremere tumultu, & involvere cælum fumo.* Per *illam noctem occulti* in *sylvis patimur infanda prodigia, nec cognoscimus quæ causa emittat* illum *sonitum. Nam nec erant lumina siderum, nec cælum fulgens splendore ætheris: sed nebulæ tenebroso aëre, & nox media includebat Lunam in nube. Et jam dies sequens nascebatur primo diluculo, & Aurora dispulerat e cælo humidas tenebras: cum repente prodit e sylvis nova figura hominis ignoti, exesa macie summa, & miserabilis habitu; & supplex tendit manus ad litora.*

NOTÆ.

576. *Liquefactaque saxa.*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; & Catanensem agrum, vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium loco citato.

578. *Enceladi semustum* &c.] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum a Jove, & Ætna monte obtectum. Pindarus, & Ovidius hoc supplicium Typhoco attribuunt: eumdemque volunt non hoc uno monte, sed Sicilia tota oppressum esse: Ovid. Met. 5. 346. Veram alii causam proferunt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam Italicam, sulfure abundet ac speluncis; in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, & *Æolias*, & *Vulcanias* appellatas esse; earumque regnum, & *Æolo*, & *Vulcano* ex æquo attributum; quam quod, & igne, & vento perinde agitentur.

585. *Æthra siderea.*] Cœlestis ignis sphæra, ut aiunt, quæ vocatur *æther*; cujus ex accusativo masculino *æthera*, fit fœmininum nomen *æthra*, *æthræ*; & pro cœlo, & aëre, & astrorum splendore sumitur.

587. *Intempesta.*] Media, ad agendum inepta atque intempestiva.

588. *Eoo.*] Lucifero, Veneris stella, mane Solem præcurrente, qui pro *diluculo* sumitur; cui nomen ab ἠὼς, *Aurora*. De eo, Ecl. 6. 86. De *Aurora*, G. 1. 249.

ÆN. T

Respicimus : dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cætera Grajus,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus & Troïa vidit
Arma procul; paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum : mox sese ad litora præceps
Cum fletu precibusque tulit : Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen :
Tollite me Teucri, quascunque abducite terras.
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, periisse juvabit.
Dixerat : & genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari : quo sanguine cretus,
Hortamur : quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur :
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulyssei,

INTERPRETATIO.

Respicimus : fœda sordes, & barba promissa, vestis contexta spinis; quantum ad *alia Græcus, & olim missus ad Trojam in patrio exercitu. Atque ille quando vidit eminus vestes Trojanas & Trojana arma; paululum substitit territus visu, & pedem cohibuit : deinde currens contulit se ad litora cum precibus & fletu*, aitque: *Iuro per astra, per Deos*, & per *hanc lucem cœli* qua *respiro : auferte me, o Trojani, asportate in quaslibet terras. Hoc satis erit. Scio me unum* esse *e classe Græca, & fateor me invasisse armis Iliacas domos. Pro qua* re, *si tanta est iniquitas mei criminis, projicite me in undas & demergite vasto mari. Si pereo manibus hominum, dulce erit perire. Dixerat : & amplectens genua* nostra, *& abjectus in genua, hærebat : incitamus* eum, ut *dicat qui sit, quo ortus sanguine;* utque *postea fateatur, qua sors eum vexet. Ipse pater Anchises, non expectans diutius, porrigit dexteram juveni, & confirmat ejus animum* hoc *prospero testimonio* fidei. *Ille excusso metu hæc demum loquitur : Sum ex patria Ithaca, comes miseri Ulyssis,*

NOTÆ.

594. *Consertum tegmen spinis.*] Vestis e frondibus arborum, quæ spinis inter se assutæ & compositæ erant. *Cætera.*] Quantum ad cætera : Græco more, τὰ ἄλλα : nempe, statu, incessu, colore, vocis sono. De *Dardaniis* : Trojanis, Æ. 1. 239.

600. *Cœli spirabile lumen.*] Vel aërem, quem respiramus, & qui luce penetratur; vel lucem ipsam Solis vitalem, qua cuncta fruuntur ac veluti spirant. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34. De *Penatibus*. Æ, 2. 717.

604. *Si sceleris* &c.] Si crimen nostrum tam iniquum in vos fuit : me laceratum spargite in fluctus.

611. *Præsenti pignore.*] Tradita manu : quod fidei signum fuit. Sic Curtius l. 5. Darium morientem ita inducit eum Polystrato loquentem: *Alexandro hoc fidei regiæ, unicum dextra pignus, pro me dabis. Hæc dicentem accepta Polystrati manu vita destituit.*

613. *Ex Ithaca* &c.] Insula ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis : supra fuse, v. 270. 272. De genuino *Ulyssei* pro

Nomine Achæmenides; Trojam genitore Adamasto
Paupere, mansissetque utinam fortuna, profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere: domus sanie dapibusque cruentis
Intus opaca, ingens: ipse arduus, altaque pulsat
Sidera: (Dii talem terris avertite pestem)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna, medio resupinus in antro,
Frangeret ad saxum, sanieque aspersa natarent
Limina: vidi, atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem: nec talia passus Ulysses,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit; jacuitque per antrum
Immensum, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commista mero: nos magna precati

INTERPRETATIO.

nomine Achæmenides, qui *iveram Trojam ob paupertatem patris Adamasti*, *& utinam illa sors* mihi *mansisset! Hic socii, dum fugiunt festini crudelem domum*, *obliti* mei *me reliquerunt in vasta caverna Cyclopis. Domus* est *interius tenebrosa, magna, tabo & sanguinolentis cibis* plena: *ipse Cyclops altissimus, & tangit alta astra: (Dii servate terras a tali pernicie) nec facilis videri, nec sermone affabilis cuiquam: pascitur visceribus miserorum & nigro sanguine. Vidi ego ipse, cum supinus media in caverna allideret ad rupem duo corpora de numero nostro comprehensa magnis manibus, & porta redundaret sanguine infecta: vidi, cum devoraret membra stillantia tabo, & membra calentia tremerent sub* ejus *dentibus. Non tamen absque ultione: nec Ulysses toleravit talia, aut Ithacensis oblitus est sui in tanto periculo. Nam statim* atque *satiatus cibis & sepultus vino, demisit collum incurvatum, & jacuit per vastam cavernam, inter dormiendum ejectans tabum & frusta mista* cum *vino sanguineo: nos* postquam *invocassemus magnos....*

NOTÆ.

Ulyssis. Æ. 1. 224.

614. *Achæmenides.*] Fictum nomen ab *ἄχος mœror*, & *μένω maneo*: quia derelictus a sociis in mœrore diu fuerat: unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides*, quasi ab *ἄγαν valde*, & *μένω maneo*: eoque miror magis, quod Ovidius, qui Metam. libro 14. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc ipsum sæpius *Achæmeniden* vocat.

615. *Paupere.*] Ut se ad Trojam, non voluntate profectum ostendat; habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æ. 2. 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*

617. *Cyclopis in antro.*] Polyphemi. Is Ulyssem, appulsum in Siciliam, & cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tenuit: devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, & cum grege ex antro emersit. Quæ fuse describit Homerus Odyss. 9. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu re-

Numina, fortitique vices, una undique circum
Fundimur: & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbææ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite o miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.
Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat:
Centum alii curva hæc habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent:
Quum vitam in sylvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque, traho; vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna
Dant rami; & vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcunque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocunque absumite leto.
Vix ea fatus erat: summo quum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, & litora nota petentem.

INTERPRETATIO.

Deos, & duxissemus sorte officia, simul undique circumsistimus: & perfodimus telo acuto oculum magnum, qui unicus occultabatur sub feroci fronte, in modum scuti Argolici & Solaris lampadis: & læti vindicamus denique manes sociorum. Sed fugite, o infortunati, fugite, & abscindite funem a litore. Nam qualis & quantus Polyphemus includit cavo in specu greges ovinos, & premit ubera: tales ac tanti *centum alii horrendi Cyclopes manent circa hæc sinuosa litora, & vagantur per altos montes. Jam tertia Luna cornua implent se luce: ex quo duco vitam in sylvis, inter cubilia vacua & sedes ferarum; & e rupe specto Cyclopas immanes, & trepido* ad *sonum pedum & vocem. Rami præbent* mihi *misera alimenta, baccas, & lapidosa corna; & herbæ nutriunt* me *vulsis radicibus. Circumspiciens omnia, vidi hanc primo classem tendentem ad litora: destinavi me illi, quæcunque esset: sufficit evitasse nationem immanem. Vos potius* quam illa, *extinguite hanc* meam *vitam morte. Vix ista locutus erat: cum cernimus in summo monte ipsum pastorem Polyphemum moventem se vasta mole inter greges, & tendentem ad litora* sibi *cognita.*

NOTÆ.

lictum illic esse unum e sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem litus appulsus fuerat.

637. *Argolici clypei & Phœbææ lampadis.*] Tria notat, figuram, magnitudinem, & splendorem oculi: *figuram* quidem rotundam; quæ figura erat *clypei*, oblonga *scuti*; & Cyclopes vocabantur a rotundo oculo, v.569. Notat *magnitudinem* ingentem; qualis erat *clypei Argolici*, qui totum tegebat militem, ita ut cæsorum corpora in clypeis exportarentur. Notat denique *splendoris* vim acerrimam, qualis est *Phœbææ lampadis*, id est, Solis.

649. *Lapidosa corna*] Fructus *corni* arboris, *cornuiller*: qui rubicundi sunt, intus os-

Monſtrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Trunca manum pinus regit, & veſtigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves, ea ſola voluptas,
Solamenque mali: de collo fiſtula pendet.
Poſtquam altos tetigit fluctus, & ad æquora venit;
Luminis effoſſi fluidum lavit inde cruorem:
Dentibus infrendens, gemitu: graditurque per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice ſic merito, tacitique incidere funem:
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Senſit, & ad ſonitum vocis veſtigia torſit.
Verum ubi nulla datur dextram affectare poteſtas,
Nec potis Ionios fluctus æquare ſequendo:
Clamorem immenſum tollit, quo pontus & omnes
Intremuere undæ; penituſque exterrita tellus
Italiæ, curviſque immugiit Ætna cavernis.
At genus e ſylvis Cyclopum & montibus altis
Excitum ruit ad portus, & litora complent.
Cernimus aſtantes nequicquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes.
Concilium horrendum: quales quum vertice celſo
Aëriæ quercus aut coniferæ cypariſſi

INTERPRETATIO.

Monſtrum horribile, deforme, immane, cui lux ablata eſt. Pinus truncata ſuſtinet manum, & firmat inceſſum. Oves lanigeræ ſequuntur eum, *hæc unica oblectatio eſt* ipſi, *& ſolatium miſeriæ: tibia pendet e collo. Poſtquam attigit ſummos fluctus, & pervenit ad mare; inde abſtergit ſanguinem fluentem ex oculo excæcato, ſtridens dentibus* inter *gemendum: & jam incedit per medium mare, nondum* tamen *aqua madefecit alta* ejus *latera. Nos timentes* cœpimus *properare fugam procul inde, admiſſo ſupplice*, qui *ſic merebatur; & ſilentes ſecare funem: & incurvi percurrimus mare remis* inter ſe *contendentibus. Agnovit* hoc Polyphemus, *& retulit pedem ad murmura vocum. Sed quoniam nulla datur* ipſi *facultas jungendi manum, nec poteſt procedendo æqualis eſſe fluctibus Ioniis: emittit clamorem, quo mare & omnes fluctus tremuerunt; & terra Italiæ intime tremefacta, atque Ætna ſinuoſis cavernis remugiit. At gens Cyclopum evocata e ſylvis & altis montibus currit ad portum, & tegit litus. Videmus fratres Ætnæos fruſtra ſtantes oculo fero, attollentes ad cœlum alta capita, turbam horrendam: quales cum aëriæ quercus, vel cypariſſi conifera alto cacumine....*

NOTÆ.

ſiculo muniti duriſſimo. *Baccæ*, ſunt exigui quilibet arborum fœtus. De voce *colluſtrans* pro *circumſpiciens*, diximus. Æ. 1. 612.

670. *Dextram affectare.*] Cum affectu & aviditate apprehendere. Volunt multi vocem eſſe gladiatorum & luctatorum, ab arena traductam.

671. *Nec potis Ionios* &c.] Nec potis eſt, nec poteſt: antiquæ voces, *pos* & *potis*: unde *compos*, *impos*: & verbum *poſſum*, quaſi *pos ſum*: & *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus.*] Quia mare *Ionium* a Sicilia, ad uſque Græciam, appellatur, ſupra, v. 210. De *Ætna*, v. 571. De *Cyclopibus*, v. 569.

680. *Coniferæ cypariſſi.*] Fructus pini & cupreſſi, quia rotundi in acumen abeunt,

Constiterant, sylva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere, & ventis intendere vela secundis.
Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter utramque viam, leti discrimine parvo:
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta a sede Pelori
Missus adest: vivo prætervehor ostia saxo

INTERPRETATIO.

eriguntur, altum nemus Jovis, aut lucus Dianæ. Timor gravis compellit socios *festines tollere funes quamcunque* in partem, *& immittere vela propitiis ventis. Contra* autem, *præcepta Heleni admonent, ne iter habeant inter utramque viam*, nempe *Scyllam & Charybdim, quæ parum distat a morte: deliberatum est retro agere vela. Ecce autem Boreas oritur flans ab angusto freto Pelori: prætervavigo ostia e vivo saxo....*

NOTÆ.

ideo dicuntur *coni*; *conus* enim hæc ipsa figura est, v. 468. Quercus dicata Jovi erat: ideo, *sylva Jovis*. Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ; quæ Diana eadem erat: ideo, *lucusque Dianæ*. Æ. 4. 511.

685. *Inter utramque viam.*] *Utraque via* hic, pro Scylla scopulo, & Charybdi voragine sumitur; quam qui teneat, vitæ discrimen adeat: & *Ni*, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes.

685. *Leti discrimine parvo.*] Non hoc dicit; utrumque monstrum *Scyllam & Charybdim, parum inter se distare*: sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse, ut minimum, duodecies mille passuum; quod ad leucas quatuor pertinet. Sed hoc dicit: in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent *parum a morte distare*, propter frequentes vortices, supra, v. 555. Quare laus est in eo Virgilii non exigua: quod ita fabulosis poëtarum, imprimisque Homeri, de hoc utroque loco descriptionibus institerit; ut a veritate non deflexerit longius.

687. *Boreas.*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. 7. 51. Et hic quidem proprie, quia Siculum fretum rectis faucibus a septentrione ad meridiem patet: unde a *Peloro* promonrorio ad *Pachynum* navigantibus omnino Borea opus est.

687. *Angusta a sede Pelori.*] Bene *angusta*, hic enim sunt maximæ Siculi freti angustiæ: a Peloro Siciliæ promontorio *capo di faro*; ad Cænym Italiæ promontorium, *coda della volpe*: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Siciliæ descriptionem adscribere; quanta sufficiet ad sequentium versuum interpretationem.

Sicilia igitur, omnium mediterranei maris insularum maxima, multis nominibus appellata fuit, multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus v. 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circa fluvium Sicanum; qui juxta alios est Sicoris, *Segre*, juxta alios Cinga, *Cinca*: ab his dicta est *Sicania*. III. *Italos*, qui Siculo duce, Sicanos in occidentalem insulæ partem ejecerunt: a quibus dicta est *Sicilia*: quanquam aliis aliter placet, ut retulimus Ecl. 10. 4. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique Carthaginensibus paruit, Romanis, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria*, a triangulari figura, quam efficiunt τρία ἄκρα, *tria promontoria*. Primum est *Pelorus*, *capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum a Pharo, sive specula & turri, quæ illic ad dirigendas naves extructa est. Secundum est *Pachynus*, *capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum*, *capo di Marsalla*, vel, *di Boco* ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Tapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynum* promontorium.

In meridionali latere, a Pachyno sunt, *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela*, *Agra-*

Pantagiæ, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achæmenides, comes infelicis Ulyssei.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc, Elidis amnem,
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore Arethusa tuo Siculis confunditur undis.

INTERPRETATIO.

Pantagiæ & sinus Megareos, & Tapsum humilem. Hæc ostendebat nobis *Achæmenides, comes miseri Ulyssis, retro relegens litora* jam ante a se *pererrata. Insula jacet opposita sinui Siculo, contra Plemmyrium undosum: majores dedere* ipsi *nomen, Ortygiam. Fama narrat Alpheum, Elidis fluvium, fecisse* sibi *secretum iter huc* usque *sub mari; qui* fluvius *nunc* exiens *per os tuum, o Arethusa, miscetur aquis Siculis.*

NOTÆ.

gas, Selinus, urbes: tum *Lilybaum* promontorium. In septentrionali latere a Lilybæo, *Drepani portus*. Cætera suis locis.

689. *Pantagiæ.*] *Pantagias*, fluvins brevissimus, nunc *Porcari*, infra mediam lateris orientalis oram: cujus ostia utrinque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus, e Leontinis collibus magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: unde Claudianus eum vocat l. a. de raptu, v. 58. *saxa rotantem Pantagiam*: nomenque deducit Cluverius, a πάντα *omnia*, & ἄγω *traho*: quamvis alii a πάταγος *fragor*.

689. *Megarosque sinus.*] Apud Ovid. *Megareos*. Sinus est hic a Tauro promontorio, ad Tapsum peninsulam. In media sinus ora fuit urbs *Megare*, vel *Megaris*; a Megarensibus Achaiæ sic appellata; prius *Hybla* dicta, ab *Hyblæis* collibus vicinis, thymi & mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

689. *Tapsumque jacentem.*] Peninsula est, *Tapsus*, sinum Megarensem a meridie definiens, plana, æqua fluctibus, & iis quasi sepulta: unde forte nomen habet a θάπτω *sepelio*: præcipue isthmum habet humilem & angustum; quare insula dicitur a Servio, & adhuc vocatur, *isola delli Manghisi*.

690. *Relegens errata retrorsum.*] Nempe Virgilius eorum opinionem sequitur, qui putant Ulyssem, e Lotophagorum terra, quæ *Meninx* insula est, ad Syrtim Africæ minorem, per meridionale ac deinde orientale Siciliæ latus, ad montem Ætnam & Cyclopes venisse, Odyss. l. 9. Juxta quam opinionem, Achæmenides visa jam a se litora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridionale profectus. At Cluverius ab illa opinione abhorret: probatque in Sicilia, l. 2. 17. Ulyssem, a Lotophagis, ad Lilybæum promontorium Drepanumqne navigasse: &, cum Cyclopes totam insulam occuparent, Polyphemum illic in Eryce monte, non in Ætna latuisse.

692. *Sicanio* &c.] De hoc Siciliæ nomine, supra, v. 687 Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: versum enim cum hic inchoet, terminat alibi, Ecl. 10. 4. *fluctus subter labere Sicanos*. Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post Æneam temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ*, ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine, non fluvius, ut ait Pomponius. Inter urbem & promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem a promontorio remota, & quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus Virgilius qnare hic non meminerit, dicemus v. 707. *Plemmyrium*, quod *vadosum* significat, a πλημμυρὶς *maris inundatio*, nomen promontorio conveniens: nunc dicitur, *massa d'Olivero*. Denique *Ortygia* insula, juxta Diodorum l. 5. nomen inde habuit, quod sit sacra Dianæ, quæ cum nata sit in *Ortygia* Delo, de qua v. 124. soli natalis appellationem in illam transtulit.

694. *Alpheum fama est.*] *Alpheus*, fluvius

Jussi numina magna loci veneramur: & inde
Exupero præpingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus: & fatis nunquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi:
Immanisque Gela, fluvii cognomine dicta.

INTERPRETATIO.

Adoramus magnos Deos regionis, ut *jussi* eramus; *& inde prætereo pingues terras Helori stagnantis. Inde radimus altas rupes & saxa procurrentia Pachyni: & procul videtur* *Camarina*, quam *fata nunquam permiserunt moveri; & campi Geloi: & ingens Gela, appellata de nomine fluvii.*

NOTÆ.

est Elidis, regionis in Peloponneso. *Arethusa*, fons in occidentali Ortygiæ insulæ latere, in sinum Syracusanum erumpens; munitione & mole lapidum a mari disjunctus, ne fluctu totus operiatur; tanta dulcissimarum aquarum copia, ut fluvium emittere statim in ortu dicatur. Hunc porro fluvium arbitrabantur veteres ipsum esse Elidis Alpheum: qui, vel per subterraneos meatus, vel inter maris fluctus incorruptus, eo penetraret: idque vel inde certum volebant, quod ludis Olympicis, qui in Elide quinta quaque æstate celebrabantur; victimarum sordes in Alpheum projectæ, per os Arethusæ Siculæ emergerent. Hoc figmentum explodit Strabo l. 6. Hinc fabulosos Alphei & Arethusæ Nymphæ amores, vide Ecl. 10. 1. Nunc fons Arethusa in ea insula, fere ignoratur: nempe multos in alveolos ad usus opificum, divisus fuit; aut fluctibus ea litora undique erumpebat excedentibus, ex ipso mari nunc erumpit; ubi nune multæ sunt ejusmodi dulcis aquæ non longe a litore scaturigines. Ita Fazellus Decad. 1. lib. 4. 1. quocum recentiores consentiunt.

697. *Jussi numina magna* &c.] Admoniti, vel tum ab Achæmenide, vel prius ab Heleno. *Numina*, fortasse Dianæ, cui dicatam hanc insulam fuisse ex Diodoro retulimus, v. 692.

698. *Stagnantis Helori.*] *Helorus*, paulo supra Pachynum promontorium, ad septentrionem: fluvius amœnissimus: in decursu nunc dictus *Atellari*; circa ostium, *Abyso*; qua parte stagni instar leniter fluens, hybernis præterea auctus imbribus, more Nili vicinos in agros sæpe restagnat: unde *stagnans* hic dicitur: tanta porro amœnitate atque ubertate, ut Ovidius Fast. 4. 475. locum illum *Heloria tempe* vocaverit. Fuit non procul urbs *Helorum*, & arx *Helorus*: utraque diruta.

699. *Saxa Pachyni.*] *Pachynus*, vel *Pachynum*; prima syllaba vulgo brevi, longa tamen apud Ovid. Metam. 13. 726. promontorium est meridionale Siciliæ, duorum fere milliarium spatio in mare projectum, in peninsulæ modum: quæ altis cautibus prærupta, sexcentorum est passuum ambitu; cujus isthmus, passuum admodum viginti, tumescente mari insulæ speciem præbet.

701. *Camarina.*] *Palus*, verius *lacus*, cum e viginti fontibus erumpat: prope urbem cognominem extructam a Syracusanis, nunc omnino dirutam. Lacum medium, nunc *lago di Camarana*, fluvius *Hipparis* præterfluit, nunc *fiume di Camarana*. Dicitur *fatis nunquam concessa moveri*: quia ex Suida, & veteribus grammaticis, cum aliquando deficiente aqua pestilentiam ex putore creasset, petiissentque Camarinenses ab Apolline, num eam penitus exsiccarent: prohibuit Deus: quod tamen præter Dei jussum cum fecissent; morbus quidem extinctus est, at hostes per spatium paludis ingressi Camarinam urbem expugnarunt. Qua de re extat oraculum Apollinis hoc carmine conceptum in Anthol. l. 4. Μὴ κίνει Καμαρίναν, ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων: *Ne moveas Camarinam; immota enim melior.*

701. *Geloi, immanisque Gela.*] *Gela* urbs olim ingens, unde *immanis* dicitur; & propriis regibus insignis fuit, quibus frequens cum Syracusanis bellum: a Rhodiis & Cretensibus condita, ab Agrigentino-

rum

Arduus inde Agragas oſtentat maxima longe
Mœnia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis palmoſa Selinus.
Et vada dura lego ſaxis Lilybeïa cæcis.
Hinc Drepani me portus & illætabilis ora
Accipit. Hic pelagi tot tempeſtatibus actus,
Heu! genitorem, omnis curæ caſuſque levamen,
Amitto Anchiſen: hic me pater optime feſſum
Deſeris, heu! tantis nequicquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus; non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digreſſum veſtris Deus appulit oris.
Sic pater Æneas, intentis omnibus unus,
Fata renarrabat Divum, curſuſque docebat:
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

INTERPRETATIO.

Inde altiſſimus Agragas, olim ferax generoſorum equorum, oſtendit eminus maximos muros. Te quoque prætereo faventibus ventis, o palmoſa Selinus: & trajicio vada Lilybeïa, aſpera ſcopulis occultis. Inde portus Drepani & injucunda regio me excipit. Hic agitatus tot procellis maris, heu! amitto patrem Anchiſen, ſolatium omnium curarum & caſuum. Hic me deſeris, o pater optime, heu! fruſtra ſervate a tantis periculis. Nec vates Helenus, cum prænunciaret aſpera plurima, mihi prædixerat hunc dolorem; neque ipſa Celæno. Hoc fuit extremum malum, hic terminus longæ navigationis. Hinc me profectum Dii applicuerunt ad veſtra litora. Sic pater Æneas, ſolus omnibus attentis, narrabat fata a Diis ſibi impoſita, *& referebat errores* ſuos. *Denique ſiluit, & hic poſito fine* ſeceſſit *ad quietem.*

NOTÆ.

rum tyranno Phintia tandem diruta: urbs *Gela* dicebatur; fluvius, unde ipſi nomen, *Gelas*, nunc *fiume di Terranova*; populi *Geloi*, & *Gelenſes*; quorum latiſſimi erant campi, a litore tamen ſubducti continuo montium jugo: unde quicquid dicat Virgilius, vix a navigante conſpici potuerunt. In voce *Gela* brevis ultima ſyllaba producitur, ob ſequentem in *fluvio* geminam conſonantem.

703. *Agragas.*] Græcis, ὁ Ἀκράγας, Latinis *Agrigentum*, nunc *Gergenti*: ad fluvium cognominem, nunc *fiume de S. Biagio*, olim in vertice rupis extructa a Gelenſibus.

704. *Generator equorum.*] Habemus ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Græciæ ludis nobiles fuiſſe: ex Diodoro l. 13. Exænetum Olympicis victorem, curru urbem ingreſſum eſſe, bigis Agrigentinis comitantibus trecentis, albi coloris; tum ſepulcra victoribus equis magnifice interdum ibidem extructa.

705. *Palmoſa Selinus.*] Græcis Σελινοῦς, a Megarenſibus Siculis condita, de quibus v. 689. Nunc plane diruta, ſed adhuc magnitudinem ruinis oſtentans: diciturque locus, *terra de li Pulci*: ad fluvium cognominem, hodie *Madiuni.* Nomen utrique a σέλινον, *apium, perſil*; cujus adhuc ibidem, ut & palmarum agreſtium, ingens copia eſt.

706 *Saxis Lilybeïa cæcis.*] *Lilybæum*, tertium Siciliæ promontorium, ad occidentem: planum quidem, ſed ad tria paſſuum millia excurrens in mare, aquis ad cubitorum trium altitudinem ſuperfuſis. Unde hic *ſaxis cæcis dura vada* dicuntur. Ibi olim urbs *Lilybæum*, cujus in ruinis urbs eſt hodie *Marſalla*: a qua promontorium appellatur *capo di Marſalla*; vel a Latino nomine corrupto *capo di Boëo.* Græca vox Λιλύβαιον, Ionice Λιλύβειον, unde Virgilius deduxit *Lilybeïa* pro *Lilybæa*.

707. *Drepani me portus* &c.] A Lilybæo in Boream deflectendo, portus hic occur-

rit capacissimus: ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani*, & *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *portus Erycinorum*, sive *Drepanum*; a litoris curvatura in modum *falcis*, quæ Græcis est δρέπανον. Hic Amilcar Carthaginensis oppidum condidit, Eryce urbe destructa, anno primi belli Punici primo, v. c. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana*, vulgo *Trapani*.

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui cum sciret, Punici belli & conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis & quinquaginta distantem ab ætate sua; cavit omnino, ne quam Æneas suus mentionem de *urbe* faceret, de *portu* tantum & *ora* locutus. Idem cavit in *Syracusis* omittendis: cujus urbis cum esset maximum Romæ nomen, & celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant; sciebantque ab Archia Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In cæteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulsit aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus & notis urbium nominibus. Sic *Megaridem* & *Tapsum* passus est ab Ænea commemorari: quamvis eadem prope, ac Syracusæ, ætate essent. Sic ad *Camarinæ* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior Syracusis, & Syracusanorum colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post Syracusas quadraginta quinque conditam a Cretensibus & Rhodiis: *Agrigentum* quoque, Gelensium opus; & *Selinuntem*, Megarensium Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide certissima est.

710. *Amitto Anchisen.*] Verno tempore: ut patebit Æ. 5. 46. cum anniversarios patri ludos celebrabit. De *Anchisa*, Æ. 1. 621. De *Heleno*, Æ. 2. 263. De *Celæno* & *harpyiis*, supra, 211.

715. *Hinc me digressum* &c.] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad litus Africæ rejectus est, ut vidimus Æ. 1. Idque contigit, æstate post Trojæ excidium septima, ut est Æ. 1. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumpserit. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thracia, itemque in Creta perstitisse, ad condendas urbes: neque enim videtur alius in locis moram fecisse nisi brevem.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER IV.
ARGUMENTUM.

Dido amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Iuno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortaque Iunonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Iovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Iovem graviter queritur. Iupiter, & ejus precibus, & fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria: quod suspicata Dido, precibus & lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum a Mercurio in somnis admonitus nocte intempesta anchoras solvit. Dido doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Vnus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac ſuavitatis, motuſque animi tenerrimos quoſque ac violentiſſimos: præſertim in octo Didonis orationibus, quibus: I. Sorori amorem aperit, v. 9. II. Diſſuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat & multa comminatur, v. 365. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Deſperatis omnibus, ſpecie ſacri magici, moriendi conſilium ſorori diſſimulat, v. 478. VI. Secum ipſa noctu varia conſilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aſpectu extremum furit, v. 590. VIII. Stricto enſe ſibi imminens in verba noviſſima erumpit, v. 651. Accuſant Virgilium aliqui, quod ex Argon. Apollonii lib. 4. multa decerpſerit: quos damnat Scaliger: neque enim convenit argumentum niſi hoc uno, quod hoſpitem hic Dido, illic Medea, ſuum ament. At nihil admodum præter comparationes pauculas inde excerptum eſt: qualia etiam nonnulla ex Calypſus & Ulyſſis amoribus Odyſſ. l. 5. tum ex Euripidis Medea & Hippolyto, & Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta ſunt.

NOTA.

DE *ætate, familia, moribus* Didonis, locus hic eſt differendus: quæ tria conſtat eſſe a Virgilio parum expreſſa fideliter.

I. DE ÆTATE. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum ſit hæc illo tribus propemodum ſæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacroniſmum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus eſt, ex fide fabuloſæ hiſtoriæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem ſtatuit: ut caput ſit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea & Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus ſenior*. V. Ex Belo ſeniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix*, *Cadmus*, *Europa* &c. Per quos familia multas in partes diviſa eſt. Et ex Phœnice quidem ortus putatur I. *Belus junior* ſive *Methres*: & *Pliſthenes*. II. Ex Belo, *Pygmalion*, *Eliſa* ſive *Dido*, & *Anna*. Ex Pliſthene *Acerbas*; qui *Sicharbas*, & *Sichæus* dicitur, conſobrinus & conjux Didonis: iique triplici tantum gradu ab Agenore diſſiti. Cujus ex altero filio Cadmo prodiit, I. *Polydorus*. II. Ex Polydoro *Labdacus*. III. Ex Labdaco *Laius*. IV. Ex Laio *Oedipus*. V. Ex Œdipo *Polynices* & *Eteocles*. VI. Ex Polynice *Therſandrus*, qui in equo Trojano cum aliis Græcorum ducibus incluſus dicitur. Cætera familiæ membra graduſque non attingo. Ex iis autem ipſis, quæ profert Marollius in rem ſuam; manifeſtum eſt Didonem, ſi non prætergreſſa eſt, annis centum & pluribus Trojanum eſſe excidium antegreſſam. Qui enim fiat, ut Dido, quæ tribus tantum gradibus diſtat a capite generis Agenore; cadat in ætatem illius Therſandri, qui totis ſeptem gradibus ab eodem capite diſtat? Quod vero addit Marollius, aliquot eſſe omiſſos in ſerie Didonis gradus, injuria temporum aut ſcriptorũ: inde fit id ipſum quod volumus: nempe, & incertam eſſe temporum illorum ſcriptorumque fidem; & ſtatui omnino non poſſe quot omiſſi ſint gradus: an quatuor, ut ad Trojana tempora perduci poſſit; an plures, ut, ſi ſuperis placet, etiam ad Romana.

Porro ſi a fabulis ad hiſtoriam appellamus: conſtat Didonem, Troja multo poſteriorem, Roma paullo ſuperiorem eſſe: etſi intervalla illa temporum alii aliis majora definiant. Quippe a Carthagine condita ad Romam conditam numerantur a Velleio anni 65. a Trogo & Juſtino 72. Colliguntur ex Epitome quinquageſima prima T. Livii, 92. ex Solino, 129. ex aliis apud Euſebium, 140. Statuuntur autem ab exactiſſimis ætatis noſtræ chronographis, imprimiſque Labbeo, quem, quia rem adverſus Marollium accurate defendit, ſecuti ſumus, anni omnino 135. Cum autem, ex Porcii Catonis exactiſſimis calculis apud Dionyſium Halicarnaſſeum, Roma diſtet ab excidio Trojano annis 432. quos reducit Labbeus ad 431. contra incertos poetarum calculos, ipſiuſque Virgilii Æ. 1. 270. hinc facile patebit ſubductis numeris, quanta ſit ab illo excidio diſtantia Didonis & Carthaginis: nempe juxta nos, annorum 296. juxta veteres, aut plurium, aut pau-

lo pauciorum. Atque hæc omnia nituntur gravissimo Josephi testimonio, qui l. 1. contra Appionem seriem describit Tyriorum regum, ex Menandro Ephesio & exactissimis Tyriorum annalibus. Ubi consignatus est excessus Didonis e Phœnicia ad condendam Carthaginem, anno Pygmalionis regis septimo, qui in annum ab excidio Trojano 276. plane cadit.

At cum doceat Appianus fama circumferri, fundatam fuisse a Xoro & Carchedone Phœnicibus Carthaginem, annis ante excidium Trojæ 50. Et in Virgilio, Æ. 1. v. 425. legamus de Carthagine: *Miratur molem Æneas magalia quondam.* Tum v. 370. *Ingentia cernes mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem, mercatique solum facti de nomine Byrsam* &c. Ex iis colligi posse existimo: Carthaginis quidem *magalia*, casasque, & initia quædam; annis ante excidium Trojæ 50. a Phœnicibus Xoro & Carchedone posita esse. Tum annis ab excidio Trojæ 276. fugisse Didonem e Phœnicia; eoque fugam intendisse, ubi multis ante annis aliquos e Phœnicibus sedem posuisse audierat: hanc sedem advectis e patria opibus munivisse; & ad magalia adjecisse arcem, quæ inde *Byrsa* dicta est, a *bosra*, voce Hebraica, quæ *munitum locum* significat: quam deinde vocem Græci, ob similitudinem, fabulis & *corio* suo bubulo desformarunt. Sic arce munita vetus Carthago, nova facta est; concurrente cum antiquo fundatoris nomine Phœnicia voce *Carthada*, quæ juxta Solinum c. 30. *civitatem novam* significat. Atque ita Carthago perfecta est, anno post fugam Didonis 20. qui Pygmalionis 27. a Troja capta, 296. ante Romam, 135. ante Christum, 888. mundi 3166.

II. De Familia. A Josepho, ex certissimis monumentis Tyriorum, pater ponitur Didonis, Annæ, & Pygmalionis *Metginus*; qui vocatur a Theophilo Antiocheno *Metten*: avus *Badezorus*: proavus *Jthobalus*, sacris in literis *Ethbaal* nuncupatus; qui occiso rege *Phele*, regnum in familiam transtulit suam, ex antiqua *Abibali*, *Hirami*, & *Baleasari* familia.

Ex his conjicio Virgilium historiæ Phœniciæ parum scientem, ut Didonem retro ad usque Trojæ tempora removeret, e Græcorum fabulis antiqua nomina petiisse: vel si Phœnicum literas attigerat, nominum asperitate deterritum, ea mollioribus elementis leniisse. Sic *Beli* nomen, & patri Didonis, & uni ex ejus majoribus dedit: haud dubie detruncatum, ex *Abibalo*, *Baleasaro*, *Ithobalo*. Tum *Acerbam* seu *Sicharbam*, in *Sichæum* mollivit. Servius *Methrem* suum, quem ipsum esse Belum putat Didonis patrem, ex *Metgino* seu *Mettene*, vero Didonis patre, desformavit. Porro *Anna*, *Elisa*, & *Dido*, Phœnicum vocabula sunt. Anna enim est, *gratiosa*: Elisa, *fortitudo viri*, seu *virago*: Dido, *dilecta*. Dubium autem est, utrum huic reginæ nomen prius inditum fuerit. Si consuluntur interpretes, prius nomen Elisæ: si vocis significatio, Didonis prius fuit; & ex facti audacia, Elisæ posterius.

III. De Moribus. Graviter quidem querentem de Virgilio Didonem induci Ausonius, Epig. 111. quod eam impudici amoris impatientia ac dolore mortem oppetiisse cecinerit, contra fidem historiæ: quæ rogum eam conscendisse testatur; ne datam Sichæo primo conjugi fidem, novis cum Iarba Getuliæ rege nuptiis, violaret: ut dicemus Æ. 4. v. 95. Atque ea quidem in re peccasse gravius Virgilium puto, si peccavit; quam in illa mutatione temporum.

Statuo itaque scientem ac volentem in hunc utrumque errorem lapsum esse Virgilium: eo consilio, ut Punicis bellis, quibus nihil erat in historia Romana illustrius, in poëmate etiam suo locum daret; mutuique inter utramque gentem odii causam aliquam afferret. Qua tamen in re non eum puto a poëticæ legibus recessisse. Quanquam enim per eas cautum est, ne poëta temporum ordinem temere intervertat, in re nota præsertim atque insigni; tum, ne quem nisi suis moribus coloribusque depingat: lex tamen est omnium prima, *placere*. Quod si assequi speravit posse Virgilius apud suos, illa desformatione temporum atque morum; & vero assecutus est: omnino poëtæ maximi partes implevit. Est autem certe assecutus, siquidem Ovidius paulo post hos Didonis amores transferre non dubitavit in Met. l. 14. 77. Idemque testatur, Trist. 2. 1. 535.

Nec legitur pars ulla magis de corpore toto
Quam non legitimo fœdere junctus amor.

AT regina gravi jam dudum saucia cura,
Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,
Verbaque: nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phœbæa lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cum sic unanimem alloquitur male sana sororem:
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes?
Quem sese ore ferens! quam forti pectore & armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,

INTERPRETATIO.

Regina autem, jamdiu vulnerata gravi sollicitudine, fovet plagam in venis, & absumitur occulto igne. Multæ virtutes Æneæ, & multa gloria gentis ejus *redit in mentem: vultus* ejus *& sermo hærent impressi animo, & hæc cura non permittit tranquillam quietem corpori. Postera Aurora illustrabat terras Phœbæa luce, & expulerat e cœlo humidas tenebras; cum sic malesana loquitur ad concordem sororem: Anna soror, quæ insomnia terrent me dubiam? quis hic novus hospes venit in regionem nostram! qualem se specie exhibens! quam generosis animis & factis! Certe credo hunc esse prolem Deorum. Nec temere credo: metus prodit animos ignobiles. Heu! quibus fatis fuit ille agitatus! quæ bella confecta narrabat! Si non maneret mihi constitutum & immutabile* id propositum, *ut nolim nulli conjungere nexu conjugali,*

NOTÆ.

1. *AT Regina.*] Pendet hoc initium ex ultimo libri tertii versu: Æneas *conticuit tandem, factoque hic fine quievit: At Regina,* ex quo ipsum audivit, amore saucia non quievit &c.

2. *Vulnus alit* &c.] Hic videtur Amor solito habitu depingi: cæcus, sagittis & face armatus: sagittis *vulnus* intulit; face *ignem* accendit; cæcus *cæco* igne carpsit.

3. *Multa viri virtus* &c.] Quatuor amoris causæ. Virtus; *multa viri virtus.* Nobilitas; *gentis honos.* Pulchritudo; *infixi pectore vultus.* Eloquentia; *verbaque.* Quas easdem causas iterum enumerat, v. 10.

6. *Phœbæa lampade.*] Tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior, *Solis*, per *lampada*: similis huic, qua *mare* appellat *gurgitem*, Æ. 1. 122. Imo ausus est dicere. Lucret. l. 6. 1196. *Aut etiam nona reddebant lampade vitam*: pro *nona die.* De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Aurora*, G. 1. 249. De *Polo*, pro cœlo cujus pars est, G. 1. 240.

9. *Anna soror: quæ me* &c.] Oratio plane ad ejus ingenium conformata, quæ primum e severis moribus ad amorem deflectit. Quatuor habet partes. I. Admiratur Æneæ pulchritudinem, virtutem, nobilitatem, res præclare gestas. II. Proponit sibi causas, quæ ab ejus amore animum avertant: nempe viduitatis propositum, primi conjugii calamitates, voluptatum fastidium. III. Fatetur tamen sensus suos, non animum, aliquatenus inflexos. IV. Denique alienam ab amore voluntatem æternam fore pollicetur, & imprecationibus confirmat. Quod tamen propositum, ore tenus, atque invito aut saltem obluctanti animo fieri, testantur effusæ in sinum lacrymæ.

9. *Insomnia.*] ἐνύπνια, numero plura-

Poſtquam primus amor deceptam morte feſellit:
Si non pertæſum thalami tædæque fuiſſet:
Huic uni forſan potui ſuccumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miſeri poſt fata Sichæi
Conjugis, & ſparſos fraterna cæde penates;
Solus hic inflexit ſenſus, animumque labantem
Impulit: agnoſco veteris veſtigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiſcat;
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam:
Ante pudor quam te violem, aut tua jura reſolvam.
Jlle meos, primus qui me ſibi junxit, amores
Abſtulit: ille habeat ſecum, ſervetque ſepulcro.
Sic effata, ſinum lacrymis implevit obortis.

INTERPRETATIO.

ex quo primus amor fefellit me deceptam morte Sichæi: *ſi non tæderet me lecti & facis: fortaſſe poſſem cadere in hoc ſolum delictum. Nam fatebor, o Anna, poſt mortem miſeri mariti Sichæi, & Deos infectos cæde a fratre* facta; *ſolus Æneas movit ſenſus, & impulit animum vacillantem: animadverto ſigna veteris amoris: ſed cupio ut, vel terra intima mihi ante aperiatur; vel pater omnipotens fulmine demittat me ad umbras, pallidas umbras inferorum & noctem profundam. antequam te lædam, o pudicitia, & frangam tua jura. Ille* Sichæus, *qui me primus ſociavit ſibi, abſtulit meos amores: ille habeat* eos *ſecum, & ſervet* in *tumulo. Sic locuta implevit gremium lacrymis erumpentibus.*

NOTÆ.

li: id eſt, ea quæ in ſomnis apparent, ſomnia, ſimulacra.

17. *Deceptam morte.*] Primo nupſerat Sichæo, qui a Pygmalione Didonis fratre occiſus fuerat: Æ. 3. 347.

18. *Tædæque.*] Facis e *tæda* arbore, e picearum genere: pro nuptiis ſumitur; quia præferebatur uxori, in mariti domum deducendæ. De illo more nuptiali, E. 8. 29. De *tæda*, E. 7. 49.

19. *Culpæ.*] Quia ſecundæ nuptiæ apud Ethnicos quoque adjunctam infamiæ notam habuerunt, propter ſuſpicionem intemperantiæ: unde, juxta Servium, apud Romanos repellebantur a ſacerdotio bis nuptæ: juxta Tacitum, apud Germanos ſecundæ nuptiæ lege prohibebantur. De *Sichæi* morte Æ. 1. 347. & ſequent.

21. *Penates.*] Vel pro domo ſumuntur; vel potius pro Diis ipſis domeſticis, nam Æ. 1. 353. occiſus eſt Sichæus *ante aras.* De *Penatibus*, Æ. 2. 717. *Fraterna cæde.*] Non qua frater occiſus eſt; ſed qua vir Sichæus a fratre Pygmalione, Tyri rege, occiſus eſt.

23. *Veteris veſtigia flammæ.*] Senſus duplex eſſe poteſt. Primus obvius, at falſus; *Agnoſco veſtigia veteris amoris in Sichæum, qui me ab Ænea amore deterret.* Secundus abſtruſior, at convenientior eſt: *Agnoſco veſtigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sichæum, nunc iterum in Æneam feror.* De *Erebo*, pro inferis, G. 4. 471.

27. *Ante pudor, quam* &c.] Exiſtimabat igitur aliquam in ſecundis nuptiis eſſe pudoris violationem. *Ante.*] Jam dixerat *prius ima dehiſcat*: quæ ſimul duo referuntur ad; *quam te violem* Habet exemplum illa geminatio in Salluſtii Catilina: *Prius-quam legiones ſcriberentur multa ante capere*: En *prius, ante, quam.* Alia congerit Cerdanus.

27. *Violem .... reſolvam.*] Apronianus cenſet Virgilium ſcripſiſſe *violo, reſolvo*: quam probat Pierius antiquam fuiſſe lectionem, ex MSS. plurimis, in quibus indicativa vox in ſubjunctivam recentiore manu corrupta eſt. Poteſt uterque modus admitti.

Anna refert, O luce magis dilecta forori,
Solane perpetua mœrens carpere juventa?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare fepultos?
Efto : ægram nulli quondam flexere mariti;
Non Libyæ, non ante Tyro : defpectus Iarbas,
Ductorefque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit ; placitone etiam pugnabis amori?

INTERPRETATIO.

Anna refpondet, O foror *cara forori magis quam vita : an fola confumferis dolens per totam juventutem? nec experieris jucundos liberos, nec dona Veneris? Putafne cinerem aut umbras fepultas id curare? Ita fit : nulli proci antea commoverunt dolentem* te; *nec in Libya, nec prius Tyri : contemptus* eft a te *Iarbas, alique duces, quos regio Africana abundans victoriis educat : an etiam refiftes grato amori?*

NOTÆ.

31. O *luce magis dilecta* &c.] Annæ oratio, animum, eo quo propenfum videt, fcite impellentis. Duas habet partes. I. Perfuadet nuptias. 1. a delectabili, ut aiunt : cui addit pofthabendam effe memoriam Sichæi, cum nullus infit fenfus mortuis: pofthabendum quoque propofitum viduitatis, quæ ideo tantum ipfi cara fuit, quia nullus procorum carior. 2. Ab utili : ad defenfionem & gloriam novæ urbis ac gentis, cui hanc a Diis opem præftitam putat. II. Modum affignat perficiendi confilii, facrificia, moram hofpitis &c.

32. *Carpere juventa.*] Ne explices : *confumeris juventute*; non enim forma juventute carpitur, fed florefcit. Sed interpretare : *confumeris mærore mærens per totam juventutem* : quafi fit : *florens ætate, mærore deflorefces.* Et tranflatio eft a floribus, qui decerpti manu marcefcunt.

33. *Veneris nec præmia*] *Venus* hic, conjugium eft : *Veneris præmia*, vel liberi, vel gaudia. De *Venere*, Æ. 1. 260. De *manibus*, animis defunctorum, G. 4. 469.

36 *Libyæ.*] Aliquando pro tota Africa fumitur; hic pro parte Africæ, quæ Ægyptum proxime attingit, & Carthaginem etiam complexa a quibufdam dicitur. De *Libya*, G. 1. 241. De *Tyro*, urbe Syriæ, Æ. 1. 16.

36 *Non Libyæ, non ante Tyro.*] Aliqui nulla interpunctione, continuo ordine, fic legunt : *Non Libyæ, non ante Tyro defpectus Jarbas* : ut fenfus fit, Iarbam & in Libya defpectum fuiffe a Didone, & prius Tyri, qua etiam in urbe eam in conjugem ambierat. Sed cum nulla auctoritate conftet Didonem, ante adventum in Libyam, Iarbæ notam fuiffe; utor interpunctione folertiorum interpretum, unde fenfum elicio, quem in interpretatione protuli. Eft enim verifimile Didonem, ut in Libyâ, fic Tyri multos defpexiffe procos. Nec vero mirum eft *Libyæ* dictum effe pro *in Libya*; & *Tyro*, five *in Tyro*, pro *Tyri* : fiquidem dixit Cicero, *Siciliæ cum effem*; & *in Alexandriæ* : pro, *in Sicilia*, & *Alexandriæ*.

36. *Iarbas.*] Jovis & Garamantidis Nymphæ filius, aut Maurufiorum, aut Maxitanorum, aut Getulorum; fortaffe totius Africani litoris rex : cum dicatur deinde, v. 198. filius Ammonis Jovis, qui eft in extrema orientali parte, juxta Ægyptum. Is cum fraude bovini corii deceptus, Carthaginem a Didone ftructam videret, ejus nuptias fub belli denunciatione petiit : ad quas cum cives repugnantem adigerent, trium menfium fumpto fpatio, pyra in ultima urbis parte extructa, veluti placatura viri prioris manes, multis hoftiis cæfis pyram confcendit : atque ita ad populum refpiciens; ituram fe ad virum, ficut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quandiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta eft. Ita fere Juftinus lib. 18. 6. & alii.

37. *Africa terra* &c.] Africana. Sic Tibullus 1.9.33. *Terra Campania* : Catullus 40. 21. *Terra Celtiberia.* De *Africa* Ecl. 1. 65.

38. *Pugnabis amori.*] Verba contentionis junguntur fæpe dativo cafu, Ecl. 5. 8. *Tibi*

Nec venit in mentem quorum conſederis arvis?
Hinc Getulæ urbes, genus inſuperabile bello;
Et Numidæ infræni cingunt, & inhoſpita Syrtis:
Hinc deſerta ſiti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro ſurgentia dicam,
Germanique minas?
Diis equidem auſpicibus reor, & Junone ſecunda,
Huc curſum Iliacas vento tenuiſſe carinas.
Quam tu urbem ſoror hanc cernes! quæ ſurgere regna
Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis
Punica ſe quantis attollet gloria rebus!
Tu modo poſce Deos veniam: ſacriſque litatis,
Indulge hoſpitio: cauſaſque innecte morandi:
Dum pelago deſævit hyems, & aquoſus Orion;

INTERPRETATIO.

Nec venit tibi *in mentem, quorum in agris conſiteris? Hinc urbes Getulæ, gens bello inſuperabilis; & Numidæ indomiti, & Syrtis inhoſpitalis* nos *cingunt: hinc regio ſiccitate ſolitaria, & Barcæi furioſi. Quid dicam* de *bellis imminentibus* ab urbe *Tyro, &* de *minis fratris? Certe exiſtimo naves Iliacas Diis auctoribus, & Junone propitia, huc vento direxiſſe curſum. Qualem tu videbis hanc urbem, o ſoror! qualia regna creſcere, tali connubio! quantis factis eriget ſe Pœnorum gloria, adjuvantibus armis Trojanorum! Tantummodo tu pete a Diis favorem: & ſacrificiis perfectis protrahe tem*pus *hoſpitii: & ſuggere iis cauſas manendi: dum hyems & pluvius Orion furet mari;*

NOTÆ.

certet Amyntas. G. 2. 99. *Cui non certaverit ulla* &c.

40. *Getulæ urbes* &c.] *Getuli* ad meridiem Carthaginis ſiti erant: nunc *Biledulgerid. Numidæ*, ad occidentem, quorum caput Cirta, nunc *Conſtantine. Syrtis* utraque, major & minor, Libyci maris ſinus arenarum aggeſtionibus infeſti, ad orientem: de iis Æ. 1. 115. *Barcæi*, ſive Barcitæ; ultra Syrtes, ad orientem majoris: nunc regnum *Barca.*

44. *Germanique minas.*] Teſtatur Juſtinus, Pygmalionem Tyri regem, cognita ſororis fuga, impio bello perſequi fugientem paraviſſe; ſed matris precibus & Deorum minis victum quieviſſe.

45. *Junone ſecunda.*] Quæ, & præſes eſt nuptiarum, & Pœnorum cuſtos, Æ. 1. 19. & infra, v. 59. De *Teucris*, Æ. 1. 239. De voce *Punica*, pro *Carthaginenſi*, Æ. 1. 342.

50. *Veniam.*] Vel teipſa *veniam*, quia conjugii deſiderium vocavit *culpam*, v. 19. Vel *favorem*, quem ſæpe *venia* ſignificat. Æ. 1. 523.

50. *Sacris litatis:*] Non factis tantum, ſed feliciter factis: hoc enim eſt *litare*, ut diximus, Æ. 2. 116. Et jam addo locum e Cicerone de Divin. 2. 38. *Quid? cum pluribus Diis immolatur: qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?* Dictum eſt autem *litare ſacra*, ut a Propert. l. 4. 1. 24. *Litare exta*; a Suetonio *litare victimas.*

52. *Deſævit.*] Duo ſignificat: & valde *ſævit*, & *ſævire ceſſat.* Cerdanus affirmat ſemper ceſſationem ſignificare; nullumque exemplum eſſe, quod non explicet hunc in modum. Hoc ergo explicet, ex Æ. 10. 569. *Sic toto Æneas deſævit in æquore victor, ut ſemel intepuit mucro*: ubi certe affirmat augetque, non minuit. At minuit & ceſſationem notat apud Lucanum. l. 5. 303. *Nec, dum deſæviat ira, expectat.* Hic affirmat, ſiquidem affirmant cætera: *Quaſſataque rates, & non tractabile cœlum.* Porro certiſſimum puto, tempus præſens hic poſitum eſſe pro futuro: *deſævit*, pro *deſæviet*: hoc ſenſu: *detine hic Æneam quamdiu ſæviet hyems.* Patet enim ex v. 6. hoc inſtitutum inter Annam Didonemque colloquium, poſtridie quam Æneas advenerat; tunc autem

Quassatæque rates, & non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo:
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit:
Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras:
Instauratque diem donis: pecudumque reclusis
Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.

INTERPRETATIO.

& naves fractæ erunt, *& cœlum* erit *intolerabile. His verbis incendit amore animum* jam *ardentem, & spem attulit menti incertæ, & abstulit verecundiam. Primo petunt templa, & ad altaria orant favorem* Deorum: *immolant juxta ritum oves selectas Cereri legum inventrici, & Phœbo, & Baccho patri præ omnibus Junoni, cui curæ sunt nexus conjugales. Ipsa formosissima Dido tenens* manu *dextera pateram, fundit* vinum *inter media cornua vaccæ candidæ: aut incedit circa pinguia altaria, ante imagines Deorum: & renovat diem sacrificiis: & intenta pectoribus victimarum apertis, consulit viscera* earum *palpitantia.*

NOTÆ.

tem ver fuisse, juxta aliquos; certe æstatem ineuntem, ut probavimus Æ. 1. 539. Ibi de ortu & maligna vi sideris Orionis, ex sententia Segresi, differuimus. De Orionis fabula, Æ. 3. 517. Vide infra, v. 121.

56. *Delubra.*] Templa, de iis Æ. 2. 225.

57. *Bidentes.*] Oves, quæ cur *bidentes* dicerentur, dubium est. Gellius disputat ita dici, quasi *biennes*, duorum annorum. Festus, quod inferiores ac superiores haberent dentes, unde & *ambidentes* etiam vocabantur, quasi utrinque dentatæ. Isidorus, quod inter dentes octo duos haberent cæteris eminentiores. Tres opiniones conciliari possunt, si dicatur circa bimatum contingere, ut ambidentes sint, & duos habeant eminentiores dentes. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia: ut & *boves patales*, qui diversa haberent & patentia cornua.

58. *Legiferæ Cereri.*] Ceres Saturni & Opis filia, Proserpinæ mater ex Jove: quæ fruges & culturam agrorum invenit; ideoque jura & leges, quæ de agrorum divisione natæ sunt: unde sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια appellabantur, a θεσμὸς lex & φέρω fero. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Lyæo*, Baccho, G. 2. 229.

59. *Junoni* &c.] Hæc Saturni & Opis filia, Jovis & soror & conjux: quia nuptiis præerat; ideo Græcis dicebatur Ζυγία. Romanis *Juga*, a *jugo*, sive a *jungendis* conjugibus: nam in nuptiis, si Servio & Isidoro fides est, in symbolum conjunctionis, jugum reipsa imponebatur contrahentibus; si aliis credimus, vitta tantum ac tænia simul ambo ligabantur.

61. *Candentis vaccæ.*] Allusum putat Nascimbænus ad legem Numæ Romanorum regis, quam refert Plutarchus: ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent: quæ autem infra id tempus vellent repetere, vaccam prægnantem sacrificarent. Illa autem vini effusio, *libatio* est, quasi ad purgandam expiandamque victimam, Æ. 1. 740.

62. *Spatiatur ad aras.*] Etiam more Romano, quo matronæ ante aras, faculas tenentes, & gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur & ferebantur: quod Horatium intellexisse puto, cum in Arte scribit: *Ut festis matrona moveri jussa diebus.* Hæc Turnebus, l. 23. 3.

63. *Instaurat.*] Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in ea re solemne.

64. *Spirantia consulit exta.*] *Extispicum*

Heu! vatum ignaræ mentes: quid vota furentem,
Quid delubra juvant? eſt mollis flamma medullas
Interea, & tacitum vivit ſub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens. Qualis conjecta cerva ſagitta,
Quam procul incautam nemora inter Creſſia fixit
Paſtor agens telis, liquitque volatile ferrum
Neſcius; illa fuga ſylvas ſaltuſque peragrat
Dictæos: hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Æneam ſecum per mœnia ducit:
Sidoniaſque oſtentat opes, urbemque paratam:
Incipit effari, mediaque in voce reſiſtit.
Nunc eadem labente die convivia quærit:
Iliacoſque iterum demens audire labores
Expoſcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Poſt, ubi digreſſi, lumenque obſcura viciſſim
Luna premit, ſuadentque cadentia ſidera ſomnos:
Sola domo mœret vacua, ſtratiſque relictis
Incubat: illum abſens abſentem auditque videtque:

INTERPRETATIO.

Heu! ignaræ mentes vatum: quid vota, quid templa proſunt amanti? interim gratus ignis abſumit medullas, & occulta plaga durat ſub corde. Uritur miſera Dido, & inſana errat per *totam urbem. Qualis cerva* poſt *conjectam ſagittam, quam paſtor perſequens armis perfodit improvidam procul in ſylvis Creticis, & relinquit ignarus volatile ferrum* in vulnere; *illa* cerva *percurrit fugiens ſylvas & ſaltus Dictæos: mortifera ſagitta hæret lateri. Nunc ducit Æneam ſecum per media munimenta: & oſtentat Tyrias divitias, & urbem paratam. Incipit loqui, & ſiſtit in media voce. Nunc die cadente repetit eaſdem epulas: & inſana poſtulat rurſus audire Trojanos caſus, & ſuſpenſa eſt rurſus ab ore narrantis. Deinde, cum exierunt, & viciſſim nocturna Luna pellit lucem, & aſtra decedentia invitant* ad *ſomnum: ſola dolet in vacua domo, & incumbit lecto* prius *relicto: aſpicit auditque abſens abſentem illum* Æneam:

NOTÆ.

eſt: quo *exta*, id eſt victimarum interiora quæ maxime *extant*, cor, pulmo, lien, jecur, avide & celeriter extrahuntur; & adhuc ſpirantia ac palpitantia inſpiciuntur, antequam frigeſcant.

70. *Creſſia*] Cretica, in Creta inſula, *Candie*, de qua Æ. 3 104. cujus in parte orientali mons eſt *Dicte*.

73. *Arundo.*] Sagitta: quæ ex arundine, calamo, aliove leviore ligno.

75. *Sidonias.*] Carthaginenſes, eo advectas ex urbe Syriæ *Sidone*. Æ. 1. 450. Hic ſecundam ſyllabam corripit: illic producit, *Sidonia Dido*.

77. *Labente die.*] Hinc colligit Servius *prandia* apud veteres non fuiſſe in uſu, ſed *cœnam* tantum decedente die. At utrumque, & Græcis, & Romanis, familiare fuiſſe multis probat Beroaldus adverſus Servium.

81. *Luna premit, ſuadentque* &c.] Duo tempora ſignificat: primam noctem; cum *Luna* urget pellitque diem: & mediam noctem; cum *ſidera*, quæ cum nocte orta fuerant, jam cœli ſummum aſſecuta in occaſum vergunt. Et ita quoque vocem eamdem, *cadentia*, explicandam puto, Æ. 2. 9.

82. *Vacua.*] *Vacua* ac *ſilente*, cæteris ad ſomnum digreſſis.

82. *Stratiſque relictis incubat.*] Mox relinquit lectum; mox relictum repetit, eique incubat; ut mos eſt inquiete amantis.

Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet; infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres, non arma juventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem & spolia ampla refertis,
Tuque, puerque tuus; magnum & memorabile nomen:
Una dona Divum si fœmina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.

INTERPRETATIO.

aut tenet in sinu Ascanium, capta similitudine patris ejus; ut videat *an possit fallere amorem infandum. Turres inceptæ non attolluntur, juventus non exercetur armis, nec præparat portus & tuta munimenta ad bellum: opera manent interrupta, & eminentiæ magnæ murorum, & machinæ eductæ* ad *cœlum Statim atque dilecta uxor Jovis cognovit hanc tali veneno imbutam* esse, *nec famam obsistere* ejus *insaniæ; Saturnia compellat Venerem talibus verbis: Nempe reportatis pulchram laudem, & magna spolia, & tu, & filius tuus; magnam & memorabilem gloriam: quod una mulier superata sit fraude duorum Deorum. Nec vero me latet, te timuisse nostros muros, & suspectas habuisse domos Carthaginis altæ. Sed quis erit finis? aut quo jam* tendimus *tanta contentione? Quin potius facimus pacem æternam & firmas nuptias? obtines quod quæsivisti toto animo: uritur amans Dido, & hausit per ossa amorem.*

NOTÆ.

85. *Si fallere possit amantem.*] Eadem forma, Æ. 6. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum.*

88. *Minæ murorum.*] Contendunt cum Turnebo plerique omnes *minas* esse partes altissimas murorum, pinnas fenestratas; vel quia inde propugnatores hostibus *minantur*, juxta Turnebum; vel quia partes illæ maxime *eminent*, juxta Hortensium. Sed quia id auctoritatibus firmant sequioris sæculi scriptorum, Rufini, Ammiani: vix fidem habeo: suspicorque *minas* dici, non de muris tantum, sed etiam de celsis quibuslibet acervis ac molibus imperfectis, quæ ruinam videntur *minari*, aut certe ipso aspectu terrent. Juvant conjecturam hic, *opera imperfecta.*

89. *Machina.*] Sunt qui pro ædificiis sumant: ego pro machinis illis, quæ ad subvehendos lapides, attollendamque molem ædificii eriguntur.

91. *Nec famam obstare furori.*] Nec famæ curam ac studium obstare amori ardentissimo, qui sæpe in furorem accenditur. *Saturnia*, Juno, Saturni & Opis filia. De *Venere*, Æ. 1. 260. De ejus puero, seu filio, *Cupidine*, Æ. 1. 661. De *Carthagine*, in arg.

96. *Veritam te mœnia nostra.*] Et vero Æ. 1. 675. ideo sub Ascanii habitu Cupidinem Didoni obtulit, qui eam in amorem Æneæ illiceret: ne Juno, Carthagini propitia, Trojanis infesta, hoc hospitio adversus eos abuteretur: *Vereor quo se Junonia vertant hospitia.* De *Hymenæo* Deo, pro

Communem hunc ergo populum, paribuſque regamus
Auſpiciis: liceat Phrygio ſervire marito,
Dotaleſque tuæ Tyrios permittere dextræ.
Olli (ſenſit enim ſimulata mente locutam,
Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras)
Sic contra eſt ingreſſa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo quod memoras factum fortuna ſequatur.
Sed fatis incerta feror: ſi Jupiter unam
Eſſe velit Tyriis urbem, Trojaque profectis;
Miſcerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux, tibi fas animum tentare precando.
Perge, ſequar. Tum ſic excepit regia Juno:
Mecum erit iſte labor: nunc qua ratione, quod inſtat
Confieri poſſit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Æneas, unaque miſerrima Dido,
In nemus ire parant: ubi primos craſtinus ortus
Extulerit Titan, radiiſque retexerit orbem.

INTERPRETATIO.

Gubernemus igitur hanc gentem communem, & æquali poteſtate: liceat cedere Phrygio marito, & tradere in manum tuam Tyrios quaſi *do-tem. Contra Venus ſic cœpit* loqui *illi: nam agnovit* illam *ficto conſilio locutam eſſe, ut abduceret imperium* ab *Italia ad Africanam terram: Quis ſtultus recuſet talia? aut malit tecum diſceptare bello? dummodo ſors promoveat conſilium quod ſuggeris. Sed fatis rapior dubia: utrum Jupiter velit eamdem urbem eſſe Tyriis, &* iis qui *venerunt Troja; aut approbet confundi nationes, aut nuptiis ſociari. Tu es* ejus *uxor, tibi facile* eſt *ſollicitare precibus mentem* ejus. *Perge, ſequar. Tum ſic reſpondit Juno regina: Mea erit illa cura: jam attende, paucis* verbis *explicabo quo modo* id *quod urget poſſit perfici. Æneas, & miſerrima Dido, parant ire venatum in ſylvam: quando Sol craſtinus primo extulerit ſe orientem, & luce detexerit mundum.*

NOTÆ.

nuptiis, G. 3. 60.

102. *Paribus auſpiciis.*] Tranſlata dictio e comitiis, ubi creabantur conſules: nam licet alter prius altero, tamen ambo pari poteſtate creabantur; pariterque auſpicia, id eſt volatus avium, pro utroque captabantur.

103. *Liceat Phrygio ſervire marito* &c.] *Liceat*, me ac Didonem; Deam nempe, Reginamque; ſervire *Phrygio*, id eſt exuli & ſervo: quod acerbe ac maligne dictum eſt; erant enim Phryges Trojani tum exules, & univerſim tota gens nota ſervitutis aliqua infamis: ex ea enim ſervi ac mancipia vulgo petebantur, ut notat Athenæus, & paſſim apud ſcriptores videre eſt. De *Phrygiis*, Æ. 1. 385.

104. *Dotaleſque.*] *Dos*, eſt patrimonium uxoris, & quicquid viro cum uxore datur.

106 *Quo regnum Italiæ* &c.] Æ. 1. 23. *Progeniem ſed enim Trojano a ſanguine duci audierat, Tyrias olim quæ verteret arces: hinc populum late regem . . . venturum*: nempe Romanum Italum: cujus parentem Æneam ideo mari inſequebatur, ejeceratque vi tempeſtatis ad litus Africæ; ut eum a fundando in Italia regno averteret, ac debitum ejus fatis orbis imperium in Africa ſtabiliret.

110. *Fatis incerta feror, ſi.*] Pro *an*: ita ſupre, v. 85. *Si fallere poſſit amantem*; id eſt, ut videat *an fallere poſſit amantem.*

116. *Confieri.*] Balbus Ciceroni, in epiſt. ad Atticum, l. 9. 10. *Ut per te res tota confieret.* Cæſar, de bello Gall. l. 7. *Poſteaquam id difficilius confieri animadvertit.*

119. *Titan.*] Solis nomen: Refert Gy-

His ego nigrantem commiſta grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, ſaltuſque indagine cingunt,
Deſuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, & nocte tegentur opaca.
Speluncam Dido, dux & Trojanus eandem
Devenient : adero : &, tua ſi mihi certa voluntas,
Connubio jungam ſtabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adverſata, petenti
Annuit, atque dolis riſit Cytherea repertis.
 Oceanum interea ſurgens Aurora reliquit.
It portis jubare exorto delecta juventus.
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,

INTERPRETATIO.

Ego dum equites current, & claudent ſylvas retibus, deſuper immittam obſcuram nubem miſta grandine, & commovebo fulmine totum aërem. Diſpergentur comites, & occultabuntur denſis tenebris. Dido & dux Trojanus pervenient ad *idem antrum : præſens ero : &, ſi tuus conſenſus mihi certus eſt, ſociabo* illam *firmo conjugio & addicam Æneæ propriam. Hic erit Hymen. Non obſiſtens petenti Venus annuit, & riſit* ob *repertam fraudem. Interim Aurora ſurgens deſeruit Oceanum. Luce orta juventus electa exit e portis. Retia ſubtilia, plagæ, haſtilia lata cuſpide* .. ...

NOTÆ.

raldus ex antiquis fabularum auctoribus, *Titeam*, quæ *Terra* dicta etiam eſt, e *Cœlo* genuiſſe *Titanas*, quorum unus fuit *Hyperion*, qui ex ſorore *Baſilea* ſuſcepit *Solem* & *Lunam*. Omnia quippe incerta in fabulis.

121. *Trepidant alæ.*] *Trepidant* : non ſemper eſt, *timent*, ſed aliquando *feſtinant*, ut hic, & Æ. 9. 114. *Ne trepidate meas Teucri defendere naves, neve armate manus* : id eſt, *ne feſtinate*, prohibet enim defendi. *Alæ.*] Idem ſunt in equitibus, quod in peditibus *cornua* : ſic dictæ, quia equeſtres turmæ pedeſtres copias quaſi *alis* tegunt. Et venatorum ſpecies quatuor profert Joannes Scoppa e veteri fragmento, *inveſtigatores, indicatores, inſidiatores*, & *alatos*, qui equo feras in caſſes urgent.

121. *Indagine cingunt.*] *Indago*, juxta Servium, eſt ipſa ferarum inquiſitio. Juxta Hortenſium, ſunt canes ferarum indagatores atque inquiſitores. Juxta Budæum, quem ſequuntur plerique omnes, eſt retium ac plagarum ſeries in perticas ſublata capiandis feris. Facit pro Budæo quod *indago*, ut plurimum, jungitur cum verbis *cingendi, includendi*. Facit pro Hortenſio, nomen ipſum, *indaginis*, quod in canes melius cadit : tum illud G. 1. 140. *Canibus circumdare ſaltus*, quod allatis e Budæo auctoribus reſpondet : tum illud e Livio l. 7. *Cum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret* ; quod canibus longe convenientius eſt. Hinc ſuſpenſus hæreo de utroque quid ſtatuam.

121. *Trepidant. . . cingunt.*] Certe hic tempus præſens eſt pro futuro. Unde confirmatur, id quod jam ſupra notavimus, ad verſum 52.

127. *Hymenæus.*] Deus nuptiarum præſes, G. 3. 60. De *Cytherea*, Veneris nomine, Æ. 1. 261. De *Aurora*, G. 1. 249.

130. *Jubare exorto.*] Primum diluculum notat : nam *Iubar*, juxta Varronem, lib 6. de L. L. *dicitur ſtella Lucifer, quæ in ſummo habet diffuſum lumen, ut leo in capite jubam* : A quibuſdam etiam pro Sole ſumitur : & generatim pro rerum quarumlibet ſplendore : Stat. Theb. 9. 699. *Et pictum gemmis galea jubar*. De *Lucifero*, ſtella Veneris, Ecl. 6. 86.

131. *Retia, plagæ* &c.] Venatoria inſtrumenta. *Retia rara*, caſſes minus denſo filo contexti. *Plagæ* ; vel majora retia, juxta Turnebum ; vel, juxta Servium, funes quibus retia tenduntur circa imam ſummamque partem. *Venabula* ; tela, five haſ-

Massylique ruunt equites, & odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant: ostroque insignis & auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon & Phrygii comites, & lætus Iulus,
Incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit.
Qualis, ubi hybernam Lyciam Xanthique fluenta

INTERPRETATIO.

& equites Massyli, & virtus odoratrix canum, erumpunt. Primi Carthaginensium expectant ad portas reginam tardantem in cubiculo: statque equus ornatus auro & purpura, & acer mandit frænum spumans. Denique procedit comitante magna turba, cincta versicolore fascia circa Tyriam chlamydem: huic pharetra est *aurea, capilli colliguntur in* nodum *aureum, aurea fibula coërcet vestem purpuream. Nec non & Trojani comites, & lætus Ascanius, eunt quoque: Æneas ipse formosissimus aliis omnibus addit se socium, & adjungit* suas *turmas. Qualis* est, *quando frigidam Lyciam flumenque Xanthum . . .*

NOTÆ.

te breviores, ferro latiore. *Ruunt*, portata nempe a venatoribus.

132. *Odora canum vis.*] Vel *copia & multitudo*: ut apud Cicer. de Arusp. responsis. 22. *Vis innumerabilis servorum.* Vel *facultas odorandi*; ut apud eumdem, de Divin. 2. 35. *vis cordis ad vivendum*; & 37. *vis quadam sentiens.* Vel *canes ipsi*: Græco more, ut apud Homerum Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην, *Priami vim*, pro ipso *Priamo*: & alibi passim. *Odora.*] Improprie, pro *odoratrix*; nam *odora* proprie est, quæ odorem ex se emittit, non quæ percipit.

132. *Massyli.*] Gens Africana, admodum incerti situs: ab aliis ponitur in Cyrenaica, ad orientem Syrtis majoris, prope Barcæos: ab aliis ad meridiem Carthaginis apud Getulos: ab aliis ad occidentem, in Numidia: a Virgilio etiam ad occidentem, sed ultra Numidiam; nempe ad oceani fines, ut infra videbitur, v. 483.

133. *Cunctantem.*] Amor tamen impiger est. At forte placendi studio ex iis fuit mulieribus, de quibus Terent. Heaut. A. 2. S. 2. 11. *Dum comuntur annus est.* De *ostro*, purpura, G. 21. 506.

137. *Sidoniam chlamydem picto limbo.*] *Sidoniam*, explico purpuream, a Sidone, urbe Phœniciæ, vicina Tyro, unde purpura celebris, G. 2. 506. *Picto*, interpretor, diversi a purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, instira, in extrema ora chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, thoraci superpositam, casaque; quæ facile sinistræ manui implicari posset, si feræ in pugnantem insilirent: ut fuse probat Cerdanus.

138. *In aurum.*] Vel in reticulum aurei contextus implexi crines: vel crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. De *Phrygia*, Asiæ regione, unde Trojani erant, Æ. 1. 385. De *Iülo*, Ascanio. Ibid. 271.

143. *Qualis ubi* &c.] Comparaverat Virgilius Æ. 1. 502. Didonem cum Diana: nunc Æneam cum fratre Dianæ Apolline. Et aliquantum expressa res est ex duobus Apollonii locis Argon. l. 1. Solemnis autem erat opinio, Deos certis anni temporibus commutare sedes: atque Servius constare, unde tamen constat ignoratur, sex hybernis mensibus Apollinem apud Pataram Lyciæ urbem oracula reddere; sex æstivis apud Delum Ægæi maris insulam. *Lycia*, regio est Asiæ minoris, ad oram maris mediterranei, quod habet a meridie; Taurum montem & Phrygiam

Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mistique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt, pictique Agathyrsi:
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas: tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra:
Ecce feræ saxi dejectæ vertice capræ.
Decurrere jugis: alia de parte, patentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo: jamque hos cursu, jam præterit illos:
Spumantemque dari pecora inter inertia votis.
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit: insequitur commista grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, & Trojana juventus,

INTERPRETATIO.

relinquit Apollo, ac petit Delum insulam *matris & renovat choreas, & misti Cretenses Dryopesque pictique Agathyrsi lætantur circa aras: ipse spatiatur in cacuminibus Cynthi, & componens effusos capillos cingit tenera corona, involvitque auro: sagittæ sonant ad humeros. Non deformior illo Æneas incedebat, tanta pulcritudo elucet* in *eximio vultu. Postquam perventum est ad altos montes & cubilia* ferarum *inaccessa: ecce capræ sylvestres emissæ e cacumine rupis decurrerunt per colles: ex alia parte cervi prætereunt cursu campos apertos, & fugiendo colligunt se in greges pulverulentos, ac deserunt montes. At juvenis Ascanius per medias valles exultat* in *equo generoso: & jam hos jam illos anteit cursu, cupitque concedi votis* suis *aprum spumantem inter pigros* illos *greges; aut fulvum leonem descendere e monte. Interim cœlum incipit turbari magno tumultu: succedit nubes mista grandine. Passim & comites Carthaginenses, & juventus Trojana,*

NOTÆ.

majorem, a septentrione; Cariam, ab occidente; Pamphiliam, ab oriente: nunc *Aidineli* vocatur, sub ditione Turcica: urbs ibi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis; & Xanthus fluvius & urbs, nunc *Santo*.

144. *Delum maternam.*] Quia in ea Ægæi maris insula Dianam & Apollinem Latona e Jove peperit. Æ. 3. 74. & 77.

145. *Instauratque choros.*] Choreas & saltationes, quæ ante Deorum altaria solemnes olim fuerunt: supra, v. 62.

146. *Cretesque, Dryopesque &c.*] Confluentes ad oraculum Delium undecumque populi. *Cretes* ex insula Creta, *Candie*: de qua, Æ. 3. 104. *Dryopes*, ex Strabone l. 9. fuerunt in Peloponneso: & ex l. 8. ibidem incoluerunt Asinen vicum, in Argia regione, circa Naupliam: eo transvecti, vel a Dryope Arcade; cum antea circa Sperchium Thessaliæ fluvium habitarent; vel ab Hercule ejecti e Doride, quæ est justa Parnassum montem. *Agathyrsi*, gens Scythica, qui ex Mela l. 2. 1. *Ora artusque pingebant, ut quisque majoribus præstabat, ita magis vel minus.* Juxta alios gens Sarmatica, pars Moscoviæ. *Cynthus*, mons in insula Delo. Æ. 3. 92.

151. *Lustra.*] Ferarum cubilia: quare? G. 2. 471.] De *Cervis*, quos esse in Africa multi negant, Æ. 1. 188. Affirmant tamen Oppiani & Philostrati aliorumque

Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere: ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux & Trojanus eandem
Deveniunt: prima & Tellus & pronuba Juno
Dant signum: fulsere ignes & conscius æther
Connubii, summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies, primus leti primusque malorum
Causa fuit: neque enim specie famave movetur,

INTERPRETATIO.

& Trojanus nepos Veneris, hinc inde per agros quæsiverunt dispersas casas: torrentes cadunt e montibus. Dido & dux Trojanus deveniunt in idem antrum: & prima Tellus ac Juno pronuba dant signum: fulgura emicuerunt & cœlum particeps consilii *de conjugio, & Nymphæ ulularunt ex alto cacumine. Ille dies primus auctor fuit exitii, & primus calamitatum: nec enim Dido* amplius *terretur specie aut rumore,*

NOTÆ.

testimonia apud Cerdanum.

163. *Dardanius nepos Veneris.*] Ascanius, filius Æneæ, qui Anchisæ & Veneris filius: *Dardanus*, Trojanus, Æ. 1. 239.

166. *Prima & tellus, & pronuba Juno.*] Constat ad singula gravioris momenti negotia solitos veteres captare auspicia atque omina; sed præsertim ad nuptias: ut diximus Æ. 1. 350. Hæc igitur omina quæ fuerint notandum est. I. Quidam aiunt *Tellurem* quoque e Diis fuisse nuptiarum præsidibus: *prima* autem dicitur tum *origine*, quia e Chao ante cætera elementa extitit, juxta Hesiodum; tum ordine significandi, quia tunc prima omnium Æneæ ac Didoni signa dedit: quæ autem? nisi terræ motum. II. *Juno*, ut constat, nuptiis præfuit, hinc dicta *Pronuba*, Γαμηλία a γάμος *nuptiæ*; hinc *Juga* & Συζία, supra, v. 59. Hæc autem, cum pro *aere* terræ proximo sæpe sumatur; signum dedit, *nimbis & commista grandine*. III. *Æther* superior, & ignea mundi pars, quæ *Jupiter* aliquando dicitur, rerum omnium præses: signa dedit fulguribus & fulmine; juxta eorum opinionem, qui fulmina putabant, non in media aëris regione fabricari, sed a Jove mitti & igneo æthere. *Conscius* dicitur: vel quia, juxta Germanum & Passeratium, in captandis auspiciis solus aër dicebatur auspicum conscius; quomodo hic dici potest solus æther, soli Dii, conscii testesque conjugii; cæteris comitibus tempestate fugatis: vel potius, meo quidem judicio, quia nuptiarum illarum consciis & auctores superi ipsi fuerant, Juno, Venus; & ipse, quem suum in consilium adegerant, Jupiter, v. 110. & sequentibus. IV. Mos erat in nuptiis, ut sponsæ ad sponsum eunti præferrentur faces; ut puellæ ad mediam noctem ante conjugum fores lætis carminibus perstreperent, quorum exemplum insigne superest apud Theocritum Idyllio 18. quod est Helenæ epithalamium. Ideo Virgilius hic adhibet *fulgura* pro facibus; & *ululatum Nympharum*, pro carminibus. V. Utrum signa ea prospera fuerint, an adversa, ambigitur. Certe ait Servius, ex Etruscorum disciplina nihil tam incongruum esse nubentibus, quam terræ motus ac cœli, nempe turbines ac tonitrua; quæ tria prima signa sunt. *Ululatus* vero, quod quartum est signum, non semper in malam; sed bonam etiam in partem aliquando usurpatur, ut a Lucano l. 6. 261. *Lætis ululare triumphis*. *Nymphæ* autem illæ, vel fuere *Oreades*, Nymphæ montium, quia erant in speluncæ *summo vertice*. De iis Ecl. 2. 46. Vel, ut censet Cerdanus, *Diræ* & *Furiæ*, quæ pro Nymphis ab amantibus acceptæ fuerint. VI. Existimo ad pleraque signa amantes non attendisse, aut ea certe in prosperis habuisse; alioqui eos a conjugio fortasse tot prodigia deterruissent. De quo errore sic Dido apud Ovid. Heroid. 7. 73. *Audieram voces: Nymphas ululasse putavi: Eumenides fatis signa dedere meis.*

170. *Neque enim specie famave movetur.*] Non specie, ac præsenti deformitate sceleris

Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;
Conjugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.
Extemplo Libyæ magnas it fama per urbes.
Fama, malum quo non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo:
Parva metu primo; mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata Deorum,
Extremam (ut perhibent) Cœo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem & pernicibus alis:
Monstrum horrendum, ingens: cui quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno:
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat urbes:

INTERPRETATIO.

nec jam exercet amorem secretum; hunc *appellat conjugium,* & *velat crimen hac appellatione. Statim Fama currit per magnas urbes Africæ. Fama, malum, quo nullum est celerius, agilitate præstat, & auget vires eundo: parva primum,* ob *timorem; mox erigit se in aërem, inceditque per terram, & abscondit caput inter nubes. Terra mater irritata ob furorem Deorum produxit illam, ut narrant, ultimam sororem Cœo & Encelado, velocem pedibus & citis alis: monstrum horribile, ingens, cui quot sunt plumæ* in *corpore, tot oculi aperti vigilant subter eas; res mirabilis dictu, tot linguæ, tot ora loquuntur, tot arrigit aures. Volat nocte per medium cæli, & per umbram terræ stridens, nec permittit somnum oculis: die sedet speculatrix, aut* in *fastigio summi tecti, aut in altis turribus, & tremefacit magnas urbes:*

NOTÆ.

ris sui; nec fama ac sermone absentium hominum.

174. *Fama malum* &c.] Vapulat a Macrobio aliisque Virgilius, ob eam famæ descriptionem; quam tamen subsequentes poetæ imitari frustra conati sunt: & certe multum habet acuminis. Videturque pingi mala tantum fama, adeo deformis pingitur. *Mobilitate viget*, quia est incerta ac mutabilis. *Vires acquirit eundo*, qua una re monstrum videri potest, cum eundo cætera deficiant. *Parva metu primo, mox* &c. quia non nisi timide primo, quæ sunt tacenda, divulgantur. *Caput inter nubila condit*: quia licet sparsa sit ubique fama; sæpe tamen ejus caput, atque auctor, & veritas, ignorantur. *Terra parens extremam progenuit sororem* gigantibus: quia fama turpia Deorum scelera evulgavit: qui videtur extremus humanæ audaciæ conatus in Deos, post extincta Gigantum bella. Huic *plumæ multæ*: quia unusquisque de suo aliquam quasi plumam famæ addit. *Vigiles oculi subter plumas*: quia videt omnia, videtur a nemine. *Nocte volat*: neque enim animadverti potest, qui fiat, ut tantillo tempore tam longe lateque pervagetur. *Luce sedet custos*: ut observet quæ tractantur inter homines; præsertim in ædibus regum, magnisque urbibus. Cæterum tam est apta veris, quam falsis evulgandis.

179. *Cœo, Enceladoque sororem.*] Gigantum præcipuis, Terræ ac Titanis filiis: qui bellum Jovi intulerunt ad ulciscendam patris injuriam, cui cœli regnum, ut fratri Saturni natu majori, debitum esse contendebant. Hi aggestis montibus, ut cœ-

Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, & pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Æneam Trojano a sanguine cretum:
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido.
Nunc hyemem inter se luxu, quam longa, fovere:
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim Dea fœda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarbam:
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Ammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit: vigilemque sacraverat ignem,

INTERPRETATIO.

tam retinens mali & falsi, quam nuntia veri. Illa tunc læta implebat populos vario rumore, & narrabat perinde facta & non facta: Æneam venisse, ortum e Trojano sanguine, cui marito sociare se dignetur formosa Dido. Nunc illos in luxu traducere inter se hyemem, quam longa est: oblitos regnorum, & correptos inhonesto amore. Turpis Dea spargit hæc passim per ora hominum. Confestim deflectit volatum ad regem Iarbam: inflammatque sermonibus animum ejus, & accumulat iras. Ille natus Ammone, & Nympha Garamantide rapta, struxerat Jovi centum templa spatiosa vastis in regnis, & centum altaria: & dedicaverat continuum ignem,

NOTÆ.

lum ascenderent, iisdem oppressi sunt. G. 1. 279. Terra in filiorum ultionem hic fingitur Famam produxisse, quæ Deorum probra evulgaret.

198. *Hic Ammone satus.*] *Jupiter Ammon*, Ægyptiis & Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libya, ad orientem Cyrenaicæ regionis, ad occidentem Ægypti, ad septentrionem Garamantum ac Nasamonum: in irriguo & palmifero loco, quamvis tota regio aridissima ac desertissima sit. Hujus origo varie refertur: tribuitur tamen maxime Libero Patri, sive Baccho, cui per Libyæ deserta iter facienti, aries cornu fontem ibi monstravit; quem ille Jovem esse patrem arbitratus, templum ibidem erexit Jovi, cornuto & arietino capite, vocavitque *Ammonem*, ab *arena*, quæ Græcis est ἄμμος vulgo ψάμμος. Plutarchus tamen lib. de Iside, videtur negare nomen esse illud Græcæ originis, sed Ægyptiorum esse proprium. Unde aliqui putant *Ham*, sive *Cham*, Noë filium, primum Ægypti cultorem, sub eo coli nomine, alii *Solem*, qui, ut & *calor*, dicitur Hebræis *Hamma*; eique volunt, ut & Mosi, appicta esse cornua pro radiis. Et vero ex Curtio l. 4. prope illud templum fons erat quoque, *Solis* dictus, qui rigescebat interdiu, noctu fervebat; tepidus aut frigidus, pro vario Solis accessu aut recessu. Hoc adiit oraculum Alexander, cum esset in Ægypto: ab eoque se Jovis filium dici per sacerdotem curavit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuisse, & *Garamantidis* Nymphæ; sive *Garamantis* proprium, sive gentile nomen sit: non enim longe aberant populi Garamantes. De *Iarba*, v. 36.

199. *Templa Jovi centum* &c.] Aliqui inde colligunt Iarbam, Ammonis templi conditorem dici: sed perperam: cum centum illa templa, *latis regnis*, id est, variis latissimi regni locis condita dicantur: de ejus regno, v. 36. *Centum*; numerus definitus, pro indefinito.

200. *Vigilem ignem.*] Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, testatur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem; de quo more, Æ. 2. 297.

Excubias Divum æternas; pecudumque cruore
Pingue solum, & variis florentia limina sertis.
Isque amens animi & rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divum,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.
Juppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris, Lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? an te, genitor, quum fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, & inania murmura miscent?
Fœmina, quæ nostris errans in finibus, urbem
Exiguam pretio posuit; cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus: connubia nostra
Reppulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Mæonia mentum mitra crinemque madentem

INTERPRETATIO.

perpetuas excubias Deorum; & dedicaverat terram pinguem sanguine victimarum, & portas ornatas versicoloribus sertis. Ille autem impos mentis & inflammatus rumore acerbo, dicitur ante altaria, inter media simulacra Deorum, supplex elatis manibus petiisse a Iove plurima: O Iupiter omnipotens, cui gens Maurica epulans in versicoloribus lectis, nunc effundis Bacchicum liquorem: Videsne hæc? an vero, *frustra timemus te, o pater, cum vibras fulmina? an fulgura vana in nubibus terrent mentes, & edunt inutiles sonos? Mulier, quæ vaga in regione nostra condidit parvam urbem emptione, cui dedimus litus colendum, cui imposui*mus *conditiones loci: rejecit nuptias nostras, & admisit in regnum Æneam maritum Et nunc ille Paris cum effæminato comitatu,* circa *mentum & capillos delibutos, mitrâ Lydiâ. . . .*

NOTÆ.

205. *Supinis.*] Noteтur mos orandi veterum: non expassis, non porrectis; sed supinis manibus, ita ut palmæ cœlo obversæ essent.

206. *Cui gens Maurusia* &c.] *Maurusii* Græcis dicti, Latinis *Mauri*, partem Africæ occidentalem obtinebant, ab usque Carthagine aut Numidia, ad fretum Gaditanum: varias in gentes distributi. Per *epulas* & *libationes*, honores commemorat & quasi exprobrat Jovi, quasi a se frustra exhibitos. quippe post sacrificia solebant e victimarum extis epulari, inque epulis vina in honorem Deorum in mensam effundere De *epulis* illis, Æ. 7. 175. De *libatione*, Æ. 1. 740. De *toris*, lectis vulgo gramineis, Æ. 3. 224. De *Lenæo*, sive Bacchico honore, pro vino. G. 2. 4

208. *Aspicis hæc?*] Vides, inquam, hæc, quæ de Didone fama spargit? Et sensus est: Vel hæc vides; vel non vides: si non vides, indignus es quem sacrificiis colamus; si vides, cur frustra intentas fulmina, nec tanta scelera ulcisceris?

212. *Pretio.*] Cum tantum emit litoris, quantum bovis corio circundari posset, Æ. 1. 370. Et hæc fuit *loci lex*, & conditio quam mox commemorat.

215. *Paris cum semiviro* &c.] Paridem vocat, id est, mollem: de eo Æ. 1. 31. Proptereaque Athenæus l. 1. notat Homerum Heroum nemini usum unguentorum, præterquam Paridi tribuisse: erat autem usus ille præcipue in capillis: unde mox addit, *crinemque madentem. Semiviro comitatu.*] Alludit ad morem Phrygum, apud quos insignis erat cultus Deæ Cybeles. cujus sacerdotes exsecabantur, unde molles & effœminati evadebant, vocabanturque *Galli.*

216. *Mæonia mentum mitra* &c.] Lydi, ex Strabone, l. 13. Priami tempore vocabantur *Mæones*, *Meones*, vel *Maiones Mæmes*: paulo post *Lydi*, a Lydo rege, Herculis nepote. Æ. 2. 781. *Lydia* porro, Asiæ mino-

Subnixus, rapto potitur : nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audiit omnipotens : oculosque ad mœnia torsit
Regia, & oblitos famæ melioris amantes.
Tunc sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat :
Vade age, nate, voca Zephyros, & labere pennis:
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere : & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Grajumque ideo bis vindicat armis :
Sed fore qui gravidam imperiis, belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.

INTERPRETATIO.

subligatus, fruitur præda : nos scilicet inferimus dona tuis templis, & sustentamus famam inanem. Omnipotens audiit eum *precantem talibus verbis, & hærentem* ad *aras: & flexit oculos ad urbem regiam, & ad amantes negligentes famæ honestæ. Tunc sic loquitur ad Mercurium, & imperat talia : Vade age, fili, advoca Zephyros, & descende alis : & alloquere Trojanum ducem, qui nunc moratur in Tyria Carthagine, nec considerat urbes a fatis* sibi *concessas : & porta per levem aërem mandata mea. Mater ejus formosissima non eum nobis talem pollicita fuerat, nec eam ob rem bis eripit* eum *e Græcorum armis : sed* pollicita fuerat hunc *futurum qui possideret Italiam plenam regnis, & belli cupidam :* qui *ostenderet originem suam* esse *e nobili sanguine Teucri, & subjiceret imperio* suo *totum orbem.*

NOTÆ.

ris mediterranea regio est, quæ a poëtis solet Phrygiæ annumerari, ex eodem Strabone l. 14. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam majorem; ab occidente Æolidem : flumina *Pactolum* & *Hermum*, aureis arenis insignia : montem *Tmolum*, vino & croco celebrem : unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat *mitra*, pileum muliebre, incurvum : baccis insigne, ac redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

218. *Famam inanem.*] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219. *Arasque tenentem.*] Mos supplicantium ac sacrificantium : unde Varro apud Macrobium l. 3. 2. ait *aras* dictas olim esse *asas*, quasi *ansas*, quibus vasa teneri solent: quemadmodum *Valerii* & *Furii*, prius dicebantur *Valesii* & *Fusii*.

222. *Mercurium.*] De eo, infra, v. 238. Æ. 1. 301. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. 5. 4. De *Dardaniis*, Trojanis, Æ. 1. 239. De *Tyria Carthagine*, supra in argumento.

228. *Bis vindicat armis.*] Pulcherrima mater Æneæ *Venus*, bis illum e Græcorum armis eripuerat *Primo* quando Diomedes in Trojana obsidione, Æneam saxo ita percussit, ut is in genua prolapsus haud dubie occisus fuisset, nisi Venus eum peplo circumfusum eripuisset morti, Iliad. 5. 315. *Secundo* quando Æneas matris consilio & auxilio e Trojano incendio ereptus & ad fugam incitatus est, Æ. 2. 619. Neque enim iis assentior, qui explicant de ejus congressu cum Achille, ubi a Neptuno morti ereptus est, Iliad. 20. 290. Namque hanc ei opem non Venus, sed Neptunus contulit. Quod autem aiunt Neptunum quidem, sed Veneris rogatu contulisse: frustra est; tum quia de illo rogatu nihil Homerus, auctor ipse fabulæ; tum quia id per se præstare Venus ipsa potuisset, quod prius in duello cum Diomede præstiterat.

229. *Gravidam imperiis.*] Variis regnis regibusque distinctam ac plenam : qua spe-

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanio-ne pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam & Lavinia respicit arva?
Naviget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: & primum pedibus talaria nectit
Aurea; quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit,
Dat somnos adimitque, & lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, & turbida tranat
Nubila, jamque volans apicem & latera ardua cernit

INTERPRETATIO.

Si nullus splendor tantorum factorum hunc *movet, nec suscipit ipse laborem ad suam laudem: an pater invidet Ascanio Romanam urbem? Quid parat? aut qua spe manet apud gentem inimicam? nec cogitat posteritatem Ausoniam, & campos Lavinios? Navim conscendat: hæc* est *summa, hic sit* illi *nuntius* a *nobis. Sic locutus erat. Mercurius parabat se ad obediendum jussis magni patris: & primo subligat talaria aurea; quæ, seu supra mare, seu supra terram, ferunt pennis* eum *volantem pariter cum rapido vento. Deinde accipit virgam: hac ille educit ex inferis animas pallidas, alias dejicit ad tristes inferos, præbet aufertque somnos, &* ex *morte aperit oculos. Hac instructus impellit ventos & ducit turbidas nubes. Iamque volans videt cacumen & excelsa latera*

NOTÆ.

ma dixit, G. 2. 5. *Pampineo gravidus autumno floret ager.* De *sanguine Teucri*, Trojanorum parentis, Æ. 1. 239. De *orbis* imperio Trojanis Romanisque promisso, Æ 1.282.

234. *Ascanio-ne* &c.] De eo, Æ. 1. 271. Albam condidit, unde prodiit *Roma* per *Romulum*, Albanorum regum sobolem. Æ. 1. 273 278. De *Ausonia*, Italia, Æ 3. 171. De *Lavinio*, ab Ænea condita urbe, Æ. 1. 6.

239. *Talaria.*] Calceamenta alata Mercurii: quæ Valerius Flaccus vocat *plantaria*; Statius *alas plantares.*

242. *Virgam.*] Quam dono vicissim accepit ab Apolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hac instructus cum abiret in Arcadiam, incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectaque virga statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpentibus: quam Græci legatis suis dabant, ad pacem & securitatem; vocabantque *κηρύκιον*, quia *legati κήρυκες*; ex qua voce Latini virgam ipsam appellaverunt, cum aliqua literarum deformatione, *Caduceum.* De *Orco*, vel fluvio, vel Deo; qui pro inferis sumitur, G. 1. 277. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, G. 1. 36.

244 *Lumina morte resignat.*] I. Explicat Servius, *claudit*: quod merito improbatur: cum opponantur *resigno* & *signo*, id est, *sigillis munio* & *claudo*. II. Explicat Turnebus, *aperit in busto*: idque haurit e Plinio l. 11. 37. *Morientibus* oculos *operire, rursusque in rogo patefacere, Quiritum magno ritu sacrum est: ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit; & cælo non ostendi, nefas.* Hoc igitur officium tribuit Mercurio: sed quia solebat id fieri a cognatis, antequam busto cadaver imponerent: ideo III. Explico, *aperit oculos ex morte*; id est, *revocat e morte corpora*: quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, *quod animas ex Orco evocet*, sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod *corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.* IV. Aliæ sunt Jose-

Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput, & vento pulsatur & imbri.
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit: avi similis, quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
Haud aliter terras inter cœlumque volabat,
Litus arenosum Libyæ ventosque secabat,
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis;
Æneam fundantem arces, ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna

INTERPRETATIO.

duri Atlantis, qui capite sustinet cælum: Atlantis, cui caput piniferum, semper circumdatum nigris nubibus, tunditur ventis & pluviis. Nix superjecta tegit humeros: præterea fluvii devolvuntur e mento senis, & barba horrida concrescit glacie. Hic primo stetit Mercurius tendens alis æqualibus; hinc delapsus toto corpore se impulit ad undas: similis volucri, quæ circa litora, circa piscosas cautes volat demisse prope mare. Non aliter proles Cyllenia veniens ab Atlante avo materno, volabat inter cælum & terram, scindebat aërem & litus arenosum Libyæ. Statim atque alatis pedibus attigit casas; vidit Æneam fundantem arces, & mutantem tecta: illi autem erat ensis interpunctus jaspide fulva, & toga rubescebat Tyria purpura

NOTÆ.

phi Castilionis & Achillis Statii sententiæ, quas brevitatis causa prætcrimus.

247. *Atlantis.*] *Atlas* mons Africæ maximus, nivoso semper cacumine, Mauritaniam a Libya interiore dividens, & ad oceanum occidentalem desinens: hujus longa series dicitur ab Hispanis *montes claros.* In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniæ commutatus a Perseo, aspectu Medusei capitis, quod eum excipere hospitio noluisset: cum autem esset idem astrologiæ peritissimus, cœlum dictus est humeris sustinere. Hic a Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

252. *Cyllenius.*] Atlas hic septem Pleiadum pater fuit, G. 1. 138. Harum una *Maia* Mercurium peperit ex Jove, in vertice *Cyllenes*, Arcadiæ montis. Unde Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254. *Avi similis.*] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odyss. 5. 43. Avem vocat Homerus *Larum*, quæ vel est fulica, *foulque*, vel ciconia, vel alia, de ea enim varie disputatur.

259 *Magalia.*] Casas pastorum Libyæ, de quibus, G. 3. 340.

261. *Stellatus iaspide fulva.*] Capulus gladii cum vagina, gemmis, quasi stellis clavisque interpunctus. De *Iaspidis* pretiosi lapidis coloribus multa Plinius l. 37. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur: sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. *Fulvus* autem color mixtus est ex rufo & viridi, qualis est in leonibus.

262. *Tyrio murice læna.*] *Læna*: Nonnio, vestimentum est militare, quod supra omnia vestimenta assumitur; sed facile errare potuit, & *Lænam* cum chlamyde confundere: siquidem Varroni, Festo, atque aliis *Læna*, vestimentum est duplex, instar duarum togarum; atque adeo oblongum, & bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis; unde Popilius *Lænas* appellatus est,

Demiſſa ex humeris: dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas diſcreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu! regni rerumque oblite tuarum.
Ipſe Deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet:
Ipſe hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Quid ſtruis? aut qua ſpe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborem;
Aſcanium ſurgentem, & ſpes hæredis Iüli
Reſpice: cui regnum Italiæ, Romanaque tellus,
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales viſus medio ſermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas aſpectu obmutuit amens:
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæſit.
Ardet abire fuga, dulceſque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu! quid agat? quo nunc Reginam ambire furentem
Audeat affatu? & quæ prima exordia ſumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc;
In parteſque rapit varias, perque omnia verſat.
Hæc alternanti potior ſententia viſa eſt.

INTERPRETATIO.

pendens ex humeris: quæ ornamenta fecerat opulenta Dido, & distinxerat textum ſubtili auro. *Statim aggreditur* cum his verbis: *Tu nunc ſtatuis fundamenta alta Carthaginis, & condis pulchram urbem uxori ſerviens, heu! immemor regni tui & rerum tuarum. Ipſe Rex Deorum, qui poteſtate* ſua *vertit cælum & terras, miſit me tibi e cælo ſplendido: ipſe imperat me portare hæc* ſua *mandata per levem aërem: Quid paras, aut qua ſpe perdis otia in Libyca regione? Si nullus ſplendor tantarum rerum te movet; nec ſuſcipis ipſe laborem ad tuam laudem; attende* ad *Aſcanium creſcentem, & ſpes hæredis Iüli: cui imperium Italiæ & Romana terra debentur. Talibus verbis locutus Mercurius fugit aſpectum humanum* in *medio ſermone, & procul abiit ex oculis in levem aërem. At vero Æneas ſtupefactus viſu obmutuit, & capilli* præ *horrore arrecti* ſunt, *& vox ſtetit* in *gutture. Vult exire fugiendo & deſerere gratam regionem, territus tanto monito & juſſu Deorum. Heu! quid faciat? quo alloquio audeat circumvenire Reginam amantem? & unde capiat primum initium? Et nunc huc, nunc illuc, diſtrahit animum; & trahit in diverſas partes, & volvit per omnia. Hoc conſilium viſum eſt melius ponderanti.*

NOTÆ.

quod ea indutus exiſſet e ſacrificio ad ſeditionem ſedandam. Hyberna etiam videtur fuiſſe ob denſitatem: quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme verſabatur, infra, v. 309. *Hyberno moliris ſidere claſſem*: Nomen vel a *lana* multa, juxta Varronem; vel juxta Plutarchum, a Græcorum χλαῖνα, quæ veſtis erat ejudem uſus, χλιαίνω enim eſt *calefacio*. De *Tyrio murice*, purpura, G. 2.506. De *Olympo*, Theſſaliæ monte, qui pro cœlo ſumitur, Ecl. 5.56.

275. *Regnum Italiæ, Romanaque tellus.*]

Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum:
Classem aptent taciti, sociosque ad litora cogant;
Arma parent; & quæ sit rebus causa novandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat & tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocyus omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Præsensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens: eadem impia fama furenti
Detulit, armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Æneam compellat vocibus ultro:

INTERPRETATIO.

Vocat Mnestheum, & Sergestum, & fortem Cloanthum: jubetque *ut instruant classem secreto, & congregent socios ad litus*; ut *præparent arma; & celent, quæ sit causa mutandarum rerum: interim, modo bona Dido ignoret, & non suspicetur abrumpi tantos amores, se quæsiturum aditus, & quæ tempora loquendi* erunt *commodissima, quæ via negotii* conficiendi *tutissima. Celeriter omnes obediunt læti mandato, & exequuntur jussa. Sed Regina præsensit fraudem (quis possit decipere amantem?) & cognovit prima tumultum futurum, metuens omnia* vel *tutissima. Eadem fama nuntiavit amanti, classem instrui, & parari discessum. Furis impos mentis, & inflammata bacchatur per totam urbem: qualis Baccha incitata quassatis simulacris, quando orgia triennalia stimulant* eam *audito Baccho, & Cithæron invitat* eam *nocturno tumultu. Denique ultro alloquitur Æneam his verbis:*

NOTÆ.

Tellus, Romana olim dicenda; supra, v. 234.

288. *Mnesthea* &c.] Accusativus Græcus, pro Latino *Mnestheum*. De eo, deque *Sergesto*, & *Cloantho*, Trojanis ducibus, in ludis nauticis, Æ. 5. v. 116. & sequentibus.

301 *Bacchatur* &c.] Didonem comparat Bacchi comitibus fœminis: quæ ipsum ex India victorem temulentæ sequebantur, lynces ac tigres ejus currui subligatas commovebant, coronatæ pampino, thyrsis armatæ sive hastis pampino atque hedera implicatis. Hinc I. *Bacchæ* vocatæ sunt & *Thyades*, a *θύω curro*, vel a *θύω sacrifico, impetu feror*. II. Harum exemplo, sacra sibi a mulieribus fieri deinceps voluit, quæ dicta sunt ὄργια, Orgia; vel ab ὀργὴ *ira*, quia furiosas imitabantur; vel ab ὄρος *mons*, quia fiebant illa in montibus. III. Quare hic *Cithæron* memoratur, mons Bœotiæ, pars Parnassi, ut quibusdam videtur: & vero pars aliqua Parnassi dicata fuit Baccho, Ecl. 7. 25. IV. Sacra illa, cum sæpe alias, tum imprimis tertio quoque fiebant anno; & Athenienses ante institutas Olympiadas, per Dionysia sive Bacchica festa solebant tempora distinguere: vocabantque festa illa τριετηρικά, *trieterica*, id est *triennalia*, a τρία, & ἔτος *annus*. V. Noctu fiebant: unde dicebantur νυκτέλια, *nyctelia*, a νὺξ, νυκτὸς *nox*. VI. *Commotis sacris*: id est, vel quassatis thyrsis, sacris Baccho hastis, de quibus Ecl. 5. 29. vel commoto quod circumferebant Bacchi simulacro: unde Horatius Od. l. 1. 18. 11. *Non ego te, candide Bassareu, invitum quatiam*,

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altûm,
Crudelis! Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, & Troja antiqua maneret:
Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? per ego has lacrymas dextramque tuam, te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum: miserere domus labentis; & istam
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes, Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii: te propter eundem
Extinctus pudor, &, qua sola sidera adibam,
Fama prior: cui me moribundam deseris hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?

INTERPRETATIO.

Etiamne, o perfide, sperasti posse celare tantum crimen? & tacitus abire e mea regione? Nec te amor noster, nec dextra olim data, nec Dido retinet peritura crudeli morte? Imo etiam struis classem hyemali tempore, & properas navigare per mare inter medios Aquilones, crudelis! Quid? si non quæreres regionem externam & sedes incognitas, sed si *vetus Troja staret*: an *classe peteretur* a te *Troja per mare procellosum? An fugis me? ego te per has lacrymas & dexteram tuam (siquidem ipsa nihil aliud reliqui mihi jam miseræ) per conjugium nostrum, per nuptias inchoatas, si bene merui quicquam de te, aut si quicquam meum fuit gratum tibi: miserere domus* meæ *cadentis, & si quis adhuc aditus* est *precibus, precor depone hoc consilium. Propter te populi Libyæ & reges Numidarum oderunt* me, *& Tyrii infensi* sunt mihi: *propter eundem te pudor periit, & antiqua fama*, per *quam unicam attingebam astra: cui relinquis me morituram, o hospes? siquidem hoc unum nomen superest de conjuge. Quid expecto? an dum Pygmalion frater diruat muros meos? aut Iarbas Getulus trahat* me *captivam?*

NOTÆ.

305. *Dissimulare* &c.] Tres habet partes hæc oratio. PROPOSITIONEM, qua constituit non esse Æneæ clam fugiendum, idque per interrogationem duobus primis versibus comprehensam. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. est *Amor*. 2. *data dextera* & fides. 3. Pietas in *morituram crudeli funere*. 4. Incommoda itineris, *Hyberno sidere*. 5. Comparatio a majori ad minus: Non peteres Trojam hac tempestate, ergo multo minus *arva aliena* & *domos ignotas*. PERORATIONEM, sive affectuum commotionem, in qua maxima vis est. Nam 1. Obsecrationes adhibet per sacratissima & carissima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum & suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam & pericula, quibus ad mortem certissime adigetur. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut vicissim aliquid obtineat; precaturque saltem ut expectet, dum aliqua sibi supersit ex eo soboles

310. *Aquilonibus.*] De iis septentriona-

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret:
Non equidem omnino capta aut deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam Regina negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elisæ;
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, & sponte mea componere curas:
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent,

INTERPRETATIO.

Saltem si ante fugam aliqua proles mihi suscepta fuisset de te, si parvulus aliquis Æneas mihi luderet in *aula, qui te solum vultu repræsentaret: equidem non plane viderer decepta aut derelicta.* Sic *locuta fuerat. Ille jussa Jovis tenebat immotos oculos, & obstinatus coërcebat curam in animo. Tandem reposuit* hæc *pauca: Ego, o Regina, nunquam negabo te meruisse multa, quæ loquendo potes enumerare: nec me pœnitebit recordari Elisæ; dum ipse recordabor mei, dum anima movebit ista membra. Dicam pauca pro* statu rei. *Nec ego speravi tegere silentio* hanc *fugam, ne fingas* id tibi; *nec unquam prætexui faces maritales, aut veni* huc *ad has nuptias. Si fata permitterent me transigere vitam mea voluntate, & constituere negotia meo arbitratu: primo venerarer Trojanam urbem & dulces reliquias meorum, & starent alta palatia Priami,*

NOTÆ.

libus ventis, Ecl. 7. 51. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, G. 3. 60. De *Nomadibus*, dictis a νομὰ *pastus*, ob pastoralem ac feram vitam: qui & *Numidæ* dicuntur, supra v. 40. ubi de *Libycis gentibus*. De *Pygmalionis* minis, v. 44. De *Iarba* Getuliæ rege, v. 36.

333. *Ego te, quæ* &c.] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, pro quibus gratum animum pollicetur: idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivæ fugæ: quod confirmat, quia nullo illic legitimo vinculo tenetur; non civitatis, cum aliunde *venerit non in fœdera*; non conjugii, cum in eorum connubio ceremoniæ solitæ non servatæ sint, non tædæ prælatæ, quæ una erat ex iis ceremoniis, supra v. 166. EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ipsius consilium sint Trojam instaurare in Phrygia: quo in flexu rerum conjux Didonis esse non poterat. 2. Quia Dii in Italiam ipsum etiam repugnantem miserunt; quod alterum fuit conjugii obstaculum. 3. Comparatione a pari; quia si Diis ipsa paruit, & eorum jussu Carthagine detinetur, quidni ipse sequatur eos in Italiam? 4. Quia cogitur iis obsequi, & paternæ umbræ, & ipsius Mercurii admonitu. 5. Quia fatis jubetur Ascanio regnum parare, quo careret in Libya, ubi regnum ad suam ex Didone sobolem pertineret. Fatendum tamen orationem illam, si Deorum jussa excipias, sane esse subfrigidam.

340. *Meis auspiciis.*] Mea voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravius nihil, nisi prius captatis auspiciis susciperent: qui autem sub aliena erant potestate, ut servi, milites, inferioris ordinis duces; non sua, sed dominorum atque imperatorum auspicia sequebantur: atque ita non sua, sed aliena voluntate rem gerebant.

Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes:
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis:
Quæ tandem Ausonia Teucros considere terra
Invidia est? & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis & turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo & fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres Divum, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi

INTERPRETATIO.

& manu condidissem victis Pergama caduca. Sed jam Grynæus Apollo magnam Italiam, Lyciæ oracula Italiam imperaverunt me *quærere: hic est amor, hæc patria. Si munimenta Carthaginis, & visus Libycæ urbis retinet te Phœnicíam: quæ demum est* tibi *invidia*, quod *Trojani sedeant* in *Italica terra? & licet nos quærere regna externa. Umbra aspera Anchisæ sollicitat me in somnis, quoties nox tegit terras humidis tenebris, quoties lucida sidera oriuntur.* Sollicitat *me puer Ascanius, & injuria* facta *dilecto capiti* ejus, *quem privo regno Italiæ & terris fatalibus. Nunc etiam nuntius Deorum, missus ab ipso Jove (attestor utrumque Deum) portavit* ejus *jussa per levem aerem: ipse vidi Deum perspicua in luce*

NOTÆ.

344. *Recidiva.*] Alii explicant *restituta*, & post excidium redeuntia: quomodo *recidivæ febres* dicuntur. Sed puto *recidivas febres* ideo dici, quia in eas *recidimus*; atque ita semper *casum* significare. Igitur *recidiva* simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant; puto allusum ad geminam Trojæ expugnationem, primam ab Hercule, alteram a Græcis. Æ 3. 476.

345 *Grynæus* &c.] *Grynium*, in Æolide, Asiæ minoris maritima regione, ad occidentem Lydiæ; urbs non longe a Myrina, in sinu Elaitico ubi vetus oraculum, & templum Apollinis sumptuosum ex albo lapide. Sic Strabo, l. 13. De eo, Ecl. 6. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ minoris regio ad meridiem, urbem habuit *Pataram*, ubi celebre etiam oraculum Apollinis, de quo supra, v. 143. Hinc Apollo *Grynæus* & *Patareus* dictus est; & quanquam Æneas Phœbi monita de quærenda Italia, neque Grynii, neque Pataræ accepisset; sed in insula Delo, apud Anium regem, Æ. 3. 97. & in Epiro, apud Helenum regem, Æ. 3. 381. per hæc tamen communia nomina *Grynæi* & *Lycii*, unus idemque Apollo, ejusque oraculum, non locus significatur. Sic in ipso Delio templo, Apollinem nuncupat *Thymbræum*, cum Thymbra sit in Troade, Æ. 3. 85.

346. *Sortes.*] Multa hic aliqui congerunt, de divinatione per talorum jactum, aut sortes conjectas & eductas: quæ nihil ad rem. *Sortes* enim hic puto dici *oracula*, quæ consulentibus, modo prospera, modo adversa erant: etsi consulto & providentiæ quantum ad Deos, tamen fortuito & improviso quantum ad homines.

348 *Phœnissam*] Cum e Phœnicia oriunda sis, Æ. 1. 450 De *Libya*, supra, v. 36. De *Ausonia*, Italia, Æ. 3. 171. De *Teucris*, Trojanis. Æ. 1. 239. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 534. De *Italia Ascanio promissa*. Æ. 1. 270.

356. *Interpres Divum.*] Mercurius, qui

Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine, meque tuis incendere, teque querelis:
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos: totumque pererrat
Luminibus tacitis, & sic accensa profatur:
Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor:
Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.

INTERPRETATIO.

ingredientem muros, & excepi his auribus vocem ejus. Cessa commovere & me & te his questibus: non sponte peto Italiam. Talia loquentem jamdiu infensa intuetur, rotans huc illuc oculos, & totum circumspicit oculis tacitis, & sic irata loquitur: Nec tibi mater est Dea, nec auctor familiæ est Dardanus, o perfide: sed Caucasus horribilis duris rupibus peperit te, & Hyrcanæ tigres præbuerunt tibi ubera. Quid enim dissimulo? aut quæ graviora expecto? An gemuit ob fletum meum? an obvertit oculos? an emollitus fudit lacrymas, aut misertus est amantis? Quæ quibus præferam? nunc nunc neque maxima Juno, nec pater Saturnius videt hæc justis oculis.

NOTÆ.

Græce Ἑρμῆς dicitur, quasi ἑρμηνεὺς *interpres.*

360. *Incendere querelis*] Sic Æ. 10. 895. *Clamore incendunt cælum.* Et Æ. 11. 147. *Mæstam incendunt clamoribus urbem.* Et explico, *commovere, toucher, attendrir.*

362. *Aversa.*] Vel *oculis aversa*, id est, torvis ac retortis oculis intuens: vel *aversa animo.*

365. *Nec tibi Diva parens* &c.] Erumpit Didonis furor in hanc supremam orationem, qua I. Negat ea quæ jactaverat v. 12. de divino Æneæ genere. II. Æneam incusat; quod nec gemitu, nec aspectu, nec fletu dignatus & flentem & amantem fuerit. III. Deos incusat ipsos, quod hæc impune sinant abire. IV. In Æneam iterum, ut in ingratum invehitur: commemoratione beneficiorum quinque. V. Ut in mendacem; qui oracula, Deorumque jussa fugæ prætexat: quod diluit, negando curam rerum mortalium Diis inesse. VI. Per correctionem, negat se velle mendacia illius refellere: tum addit concessionem delusoriam, & comminationem futuri naufragii, perpetuarumque post mortem inimicitiarum. Ubi notandum, tam ex animi perturbatione, Deos, modo iniquos dicere, modo rerum humanarum negligentes incusare, modo pios appellare, a quibus justam perfidiæ ultionem speret. VII. Denique sequitur ex furore deliquium.

365. *Dardanus.*] Auctor Trojanorum, Æ. 1. 239.

367. *Caucasus, Hyrcanæque* &c.] *Caucasus*, mons Asiæ, præ cæteris altus & scopulosus, inter mare Euxinum & Caspium: *mont de Circassie. Hyrcania*, olim Parthiæ pars, ad meridiem Caspii maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum: regio pantheris ac tigribus infesta.

371. *Quæ quibus anteferam* &c.] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam?

371. *Jam jam nec* &c.] Sed quid mirum si est in me iniquus Æneas: cum ne Juno quidem Carthaginis & conjugii perinde tutrix; ne Jupiter quidem ipse Saturni filius & Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissa scelera aspiciant.

Nuſquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
Excepi; & regni demens in parte locavi:
Amiſſam claſſem, ſocios a morte reduxi.
Heu! furiis incenſa feror. Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ ſortes, nunc & Jove miſſus ab ipſo
Interpres Divum fert horrida juſſa per auras.
Scilicet is ſuperis labor eſt, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, ſequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, ſi quid pia numina poſſunt,
Supplicia hauſurum ſcopulis; & nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus abſens:
Et quum frigida mors anima ſeduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero: dabis improbe pœnas:
Audiam, & hæc manes veniet mihi fama ſub imos.
His medium dictis ſermonem abrumpit, & auras
Ægra fugit: ſeque ex oculis avertit & aufert,

INTERPRETATIO.

Nullibi certa eſt fides. Excepi Æneam *expulſum e litore, egenum; & ſtulta conſtitui eum in parte regni: revocavi naves amiſſas & ſocios a morte. Heu! rapior inflammata a furiis. Nunc Apollo vates, nunc oracula Lyciæ, nunc nuntius Deorum miſſus ab ipſo Jove portat per aërem dura mandata. Quaſi vero is eſſet labor Deorum, & ea cura vexaret* eos *tranquillos. Neque te retineo, neque refuto* quæ *dixiſti. I, pete ventis Italiam, quære regna per mare. Equidem ſpero, ſi quid valent juſti Dii, te luiturum pœnas* in *mediis ſcopulis, & ſæpe nomine appellaturum Didonem. Perſequar* te *nigris ignibus* licet *abſens: & poſtquam frigida mors ſeparaverit corpus* ab *anima, adero umbra cunctis locis: ſolves* mihi *pœnas, o improbe: audiam, & hæc fama veniet ad me apud inferos profundos. His prolatis interrupit medium ſermonem, & afflicta fugit lucem, & ſe abducit & aufert ex aſpectu,*

NOTÆ.

373. *Nuſquam tuta fides.*] Nec apud homines, qui eam temere violant; nec apud Deos, qui eam impune violari ſinunt.

376. *Furiis incenſa.*] Vel furore, vel ipſis facibus furiarum, de quibus, G. 3. 552. Cur autem his incenſa? ex comparatione meritorum ſuorum cum officiis Æneæ: qui pro hoſpitio, pro regno, pro claſſe & ſociis a morte ſervatis, vana Deorum oracula ſomniaque viciſſim refert. De *Lyciæ ſortibus*, v. 345. 346. De *Divum interprete Mercurio*, v. 238. 356.

380. *Neque dicta refello* &c.] Senſus eſt. Oracula quidem & juſſa illa, a te ficta ſunt: poſſem fraudem tuam eaque refellere: ſed nec ea refello, nec te hic ultra detineo: *I, ſequere Italiam* &c.

383. *Supplicia hauſurum.*] Pro *hauſturum*: id eſt, fluctibus ſubmergendum, ſuffocandum aquis, quibuſcum mortem *hauriat*. *Dido.*] In accuſativo Græco.

384. *Sequar atris ignibus abſens.*] Senſus eſt. Vel ſpecies ignium & rogi, quo me mox abſumptam videbis, te ſemper inſequetur. Vel ſola mei etiam abſentis recordatio, tibi veluti furia ſemper inſtabit, quaſi admotis lateri facibus.

385. *Anima* &c.] Tribuuntur Ovidio quatuor hi verſus:

Bis duo ſunt homini: manes, caro, ſpiritus, umbra:
Quatuor iſta, loci bis duo ſuſcipiunt.
Terra tegit carnem, tumulũ circumvolat umbra,
Orcus habet manes, ſpiritus aſtra petit.

Ex quibus erui poteſt is hujus loci ſenſus: *Cum mihi mors* carnem *a* ſpiritu, *corpus ab anima ſeparaverit*: umbra *mea te ſemper inſequetur; & fama ſupplicii tui ſub terras perveniet ad* manes *meos*. Hæc fuſius, Æ. 5. 81.

Linquens multa metu cunctantem & multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore:
Jussa tamen Divum exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, & litore celsas
Deducunt toto naves: natat uncta carina.
Frondentesque ferunt ramos, & robora sylvis
Infabricata, fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
Cum populant, hyemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantque moras: opere omnis semita fervet.

INTERPRETATIO.

relinquens Æneã metu tardantem dicere *multa, & parantem dicere multa. Sustinent* eam *famulæ: & reportant in marmoreum cubiculum membra defecta, locantque* ea in *lecto. At pius Æneas, quamvis optet consolando placare mærentem, & pellere curas sermonibus, multum gemens, & concussus animo* propter *amorem: tamen observat jussa Deorum, & repetit classem. Tunc autem Trojani incumbunt* operi, *& detrahunt altas naves e toto litore: natant unctæ naves: &* nautæ *portant ramos virescentes, & ligna e sylvis* adhuc *informia, desiderio fugiendi. Videas* eos *exeuntes, & erumpentes ex urbe tota. Et quemadmodum formicæ, quando deprædantur magnum cumulum frumenti, providæ in hyemem, & seponunt* in *latebris: nigra turba incedit* per *agros, & subvehunt prædam angusto tramite inter herbas: partim obnixæ humeris propellunt magna grana: partim colligunt turmas, & accelerant morantes: omnis semita fervet labore.*

NOTÆ.

398. *Uncta carina.*] Pice, aliaque pingui materia perlitæ naves, quarum trabs infima *carina* est.

399. *Frondentes ramos.*] Jam incipientes frondescere, hyems enim tunc deflectebat in ver: quam tamen hyemem simpliciter vocat Dido, Æneæ deterrendi caussa, v. 309. *Hyberno moliris sidere classem.* Ver autem optime congruit cum iis quæ dicentur, Æ. 5. 46 *Ramos* præferunt. Vel ad ornatum, & coronas navium, unde, v. 418. *Nautæ imposuere coronas.* Vel potius ad usum navium, & antennas remosque fabricandos. *Robora.*] Duriora grandioraque ligna, ad malos, eosque impolitos, nec dolatos, fugiendi studio. De *robore*, quod aliquando pro specie glandiferæ arboris sumitur, sæpius pro duriore quovis ligno, G. 1. 162.

402. *Ac veluti*] Trojanorum laborem cum formicarum sedulitate comparat: *Parvula nam exemplo est magni formica laboris*, inquit Horat. Sat. l. 1. 1. Expressa est ista comparatio ex paræinesi Phocylidis quæ legitur apud Hortensium. *Far.*] plur. *farra* frumenti species est purissimi. *Callis.*] Est semita quæ *callo* pedum induruit. *Semita.*] Angusta via, quasi *semi iter. Castigantque moras.*] Accelerant, ac veluti increpant morantes; quod ad duces pertinere videtur. tamen, licet formicæ, quemadmodum apes, rempublicam habeant, negat Aristoteles eas regibus subesse; quod affirmant alii.

Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?
Quosve dabas gemitus? quum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor.
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur, & supplex animos submittere amori:
Ne quid inexpertum, frustra moritura, relinquat.
Anna vides toto properari litore circum:
Undique convenere: vocat jam carbasus auras,
Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem;
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exequere Anna mihi: solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus & tempora noras.
I soror, atque hostem supplex affare superbum:

INTERPRETATIO.

Quis tunc sensus erat *tibi, o Dido, spectanti talia? aut quos emittebas gemitus? cum ex alta arce spectares litora undique æstuare, & aspiceres coram oculis totum mare turbari tantis clamoribus. Improbe amor, quid non cogis* facere *animos hominum? Cogitur rursus descendere ad lacrymas: rursus oppugnare Æ-*neam *precando, & supplicando subjicere animum amori: ne omittas quicquam intentatum,* antequam *temere moriatur. Anna,* inquit, *cernis circum properari toto litore: undique collecti sunt: jam vela invitant ventos, & nautæ hilares addiderunt puppibus coronas. Ego quando quidem potui præsentire tantam calamitatem, potero etiam* eam *sustinere. Tamen o Anna, fac istud solum mihi miseræ: nam perfidus ille solebat te solam revereri, etiam tibi committere secretos sensus; sola cognoscebas tempora & commodos aditus ad illum. I soror, & supplex alloquere superbum hostem:*

NOTÆ.

409. *Litora fervere.*] *Æstuare*, nautis, Trojanis, aliis refertum esse. Utraque translatio petitur ab æstu, & aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt. Ita modo, v. 407. *Opere omnis semita fervet.*

416. *Anna vides* &c.] Dido jam Æneæ dirissima quæque comminata atque imprecata fuerat, v. 381. Nunc suadet Annæ cum ut supplex adeat pro se: more amantum, qui nunc minis, nunc precibus agunt; jam furiosi, mox dejecti, nusquam sibi similes. Oratio tres habet partes. I. Exponit præsens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat: tum quia colitur ab Ænea, tum quia novit ipsa pertentare ejus animum. III Docet eam argumenta, quibus eum a profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hostile Dido commiserit. 2 Quod nondum commoda sit navigationi tempestas. 3. Quod non jam conjugium; sed breve tantum tempus petat, ut dolori assuescat suo, ejusque absentiæ.

417. *Carbasus.*] Plur. *Carbasa.* Lini genus: quo, & vela, & vestes etiam fiunt: in Hispania inventus est circa Tarraconem, ex Plin. l. 19. 1.

418. *Coronas.*] Mos nautarum cum solverent, & appellerent, in signum lætitiæ. G. 1. 303. *Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ, puppibus & læti nautæ imposuere coronas.* Imponebant autem præcipue puppibus, quia in ea navis parte sacrarium erat.

419. *Hunc ego si potui* &c.] Multi explicant *potui*, pro *potuissem*: hoc sensu: *Si ego potuissem hunc dolorem expectare & prævidere,*

Horrendum dictu, latices nigrescere sacros;
Fusaque in obscænum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea, fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis & festa fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces & verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret:
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas: semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, & Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas:

INTERPRETATIO.

rem *horribilem dictu, sacrum liquorem nigrescere, & vinum effusum mutare se in fœdum sanguinem. Nulli elocuta* est *hoc prodigium, ne ipsi* quidem *sorori. Præterea fuit in ædibus sacrarium primi mariti e marmore, quod venerabatur mirabili cultu, cinctum vittis albis & festivis foliis. Verba & voces mariti appellantis visa* sunt *hinc audiri, cum opaca nox obtegeret terras: & bubo solus e tectis* visus est *sæpe queri funesto cantu, & protrahere longas voces in* modum *fletus. Et præterea vaticinia veterum vatum terrent* eam *monitis horrendis. Ipse crudelis Æneas turbat furentem per somnia: &* ipsa sibi *videtur semper deseri sola, semper ire* per *longum iter incomitata, & quærere Carthaginenses* in *locis desertis. Quemadmodum Pentheus insaniens videt turmas furiarũ, duosque Soles, & duas Thebas se offerre* ipsi:

NOTÆ.

454. *Latices nigrescere* &c.] Per *latices*, lac & aquam intelligit, quæ cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant: tum vina in cruorem vertebantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis: vina præsertim, ad libationem, de qua Æ. 1. 740. De voce *obscænum*, Æ. 3. 262.

457. *Templum.*] *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sichæi, primi conjugis, ornatam frondibus, & velleribus niveis, iisque laneis, quæ *vittæ* dicebantur; ornamenta, non sacerdotum tantum, sed & statuarum & victimarum. Ec[l]. 8. 64. Æ. 2. 133.

462. *Sola bubo.*] *Hibou*; vulgo masculini generis, hic fœminini: idque notat Nonnius Marcellus; idemque legit *fera*, non *sola*: utrumque apte, cum *fera* sub noctem canat, & loca *sola* plerumque incolat.

464. *Vatum prædicta priorum.*] Revocat in memoriam quæcumque sibi a vatibus de futura sorte prædicta fuerant.

466. *In somnis.*] Æneæ absentis speciem sibi infestam videt: tum somniat se desertis in regionibus errare solam, & Tyrios suos frustra inclamare; quod triste atque ominosum est, præsertim principibus, qui vix unquam inconiitati re[li]quuntur.

469. *Eumenidum veluti* &c] Furorem Didonis comparat, cum furore Penthei & Orestis. *Pentheus*, Echionis filius, C[ad]mi nepos ex Agave filia, rex Thebarum in Bœotia: cum cives a Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum, ad se sub Acœtæ forma adductum a famulis, car[c]ere includi jussisset: tum in Cithæronem Bœotiæ montem ad orgia disturbanda cucurrisset, a matre & materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. Metam.

Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem & serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
Ergo ubi concepit furias evicta dolore,
Decrevitque mori: tempus secum ipsa modumque
Exigit; & mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni germana viam, gratare sorori,
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta Solemque cadentem,

INTERPRETATIO.

Vel quemadmodum *Agamemnonis* filius O-*restes*, tam sæpe *jactatus* in *theatris*: *quando fugit matrem armatam facibus & nigris anguibus*; *&* quando *furiæ vindices stant ad januam. Igitur postquam* Dido *succumbens dolori suscepit* animo *furias*, *& statuit mori*: *secum ipsa meditatur tempus & modum*; *& compellans verbis tristem sororem*, *celat consilium sub vultu*, *& exhilarat frontem spe simulata*: O *soror*, inquit, *gratulare sorori*: *reperi artem*, *quæ restituet illum mihi*, *vel me amantem liberabit* ab *illo. Prope terminos Oceani & Solem occidentem*,

NOTÆ.

3. 700. Ita fere & Euripides in Bacchis: ubi ait Pentheum, ante quam in montem abiret, furore immisso vexatum a Baccho fuisse, v. 848 ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 915. Καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, δισσὰς δὲ Θήβας. *Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas.* Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum*, sive furiarum, quæ tres tantummodo sunt. *Eumenides* sunt dictæ, vel per antiphrasim, quia minime sunt εὐμενεῖς *benevolæ*; vel quia Orestes eas denique *benevolas* & placabiles reddidit, ut mox dicemus.

471 *Orestes.*] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytæmnestram agitatus ab ejus umbra & Furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; & Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine.* Ita fere Æschylus in Eumenidum tragœdia: qua de re cum aliæ ab Euripide aliisque poetis tragœdiæ scriptæ sint, ideo dicitur *scenis agitatus Orestes.* Cætera de eo, Æ. 3. 331. De *Scena*, parte theatri, G. 2. 381. & 3. 24. De *Diris*, furiis, Æ. 3. 212. G. 1. 278. G. 3. 552.

480. *Oceani finem juxta* &c.] *Hesperides* tres, *Ægle*, *Arethusa*, *Hesperethusa*: patrem habuerunt, vel Hesperum Atlantis fratrem; vel Atlantem ipsum, ex Hesperide. Is hortos filiabus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili draconi: inde Hercules, ab Eurystheo jussus, occiso dracone mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem* & *templum*, fortasse Veneris, cui mala dicata erant. Situs hortorum a Virgilio describitur juxta communiorem opinionem, in Mauritania Tingitana, extrema Africæ parte ad occidentem, circa Lixum oppidum: ubi, vel in continenti, juxta aliquos; vel in insula, juxta alios, erant. Hic locus, ad orientem habet *Ma*[illegible]*os* sive *Masæsylos*, ad meridiem, *Æthiopas* occidentales, & *Atlantem* montem, de quo v. 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat, & Africam universam dividat in septentrionalem & meridionalem; ideo veteres poetæ quicquid erat fere gentium ad meridiem Atlantis, Æthiopum nomine comprehendebant, dividebantque in orientales & occidentales. De *Æthiopia* proprie dicta diximus Ecl. 10. 68. Alii Hesperidum hortos collocant in parte Africæ plane opposita, nempe ad orientem, in orientali ora Syrtis majoris: quorum error hinc natus est,

Subnixus, rapto potitur : nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audiit omnipotens : oculosque ad mœnia torsit
Regia, & oblitos famæ melioris amantes.
Tunc sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat :
Vade age, nate, voca Zephyros, & labere pennis:
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere : & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Grajumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore qui gravidam imperiis, belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.

INTERPRETATIO.

subligatus, fruitur præda : nos scilicet inferimus dona tuis templis, & sustentamus famam inanem. Omnipotens audit eum *precantem talibus verbis, & hærentem* ad *aras: & flexit oculos ad urbem regiam, & ad amantes negligentes famæ honestæ. Tunc sic loquitur ad Mercurium, & imperat talia : Vade age, fili, advoca Zephyros, & descende alis : & alloquere Trojanum ducem, qui nunc moratur in Tyria Carthagine, nec considerat urbes a fatis* sibi *concessas : & porta per levem aërem mandata mea. Mater ejus formosissima non eum nobis talem pollicita fuerat, nec eam ob rem bis eripit* eum *e Græcorum armis : sed* pollicita fuerat hunc *futurum qui possideret Italiam plenam regnis, & belli cupidam :* qui *ostenderet originem suam* esse *e nobili sanguine Teucri, & subjiceret imperio* suo *totum orbem.*

NOTÆ.

ris mediterranea regio est, quæ a poëtis solet Phrygiæ annumerari, ex eodem Strabone l. 14. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam majorem ; ab occidente Æolidem : flumina *Pactolum* & *Hermum*, aureis arenis insignia : montem *Tmolum*, vino & croco celebrem : unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat *mitra*, pileum muliebre, incurvum : baccis insigne, ac redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

218. *Famam inanem.*] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219. *Arasque tenentem.*] Mos supplicantium ac sacrificantium : unde Varro apud Macrobium l. 3. 2. ait *aras* dictas olim esse *asas*, quasi *ansas*, quibus vasa teneri solent: quemadmodum *Valerii* & *Furii*, prius dicebantur *Valesii* & *Fusii*.

222. *Mercurium.*] De eo, infra, v. 238. Æ. 1. 301. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. 5. 4. De *Dardanus*, Trojanis, Æ 1. 239. De *Tyria Carthagine*, supra in argumento.

228. *Bis vindicat armis.*] Pulcherrima mater Æneæ *Venus*, bis illum e Græcorum armis eripuerat *Primo* quando Diomedes in Trojana obsidione, Æneam saxo ita percussit, ut is in genua prolapsus haud dubie occisus fuisset, nisi Venus cum peplo circumfusum eripuisset morti, Iliad. 5. 315. *Secundo* quando Æneas matris consilio & auxilio e Trojano incendio ereptus & ad fugam incitatus est, Æ. 2. 619. Neque enim iis assentior, qui explicant de ejus congressu cum Achille, ubi a Neptuno morti ereptus est, Iliad. 20. 290. Namque hanc ei opem non Venus, sed Neptunus contulit. Quod autem aiunt Neptunum quidem, sed Veneris rogatu contulisse: frustra est ; tum quia de illo rogatu nihil Homerus, auctor ipse fabulæ ; tum quia id per se præstare Venus ipsa potuisset, quod prius in duello cum Diomede præstiterat.

229. *Gravidam imperiis.*] Variis regnis regibusque distinctam ac plenam : qua sp-

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanio-ne pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam & Lavinia respicit arva?
Naviget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: & primum pedibus talaria nectit
Aurea; quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit,
Dat somnos adimitque, & lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, & turbida tranat
Nubila, jamque volans apicem & latera ardua cernit

INTERPRETATIO.

Si nullus splendor tantorum factorum hunc *movet, nec suscipit ipse laborem ad suam laudem: an pater invidet Ascanio Romanam urbem? Quid parat? aut qua spe manet apud gentem inimicam? nec cogitat posteritatem Ausoniam, & campos Lavinios? Navim conscendat: hæc* est *summa, hic sit* illi *nuntius* a *nobis. Sic locutus erat. Mercurius parabat se ad obediendum jussis magni patris: & primo subligat talaria aurea; quæ, seu supra mare, seu supra terram, ferunt pennis* cum *volantem pariter cum rapido vento. Deinde accipit virgam: hac ille educit ex inferis animas pallidas, alias dejicit ad tristes inferos, præbet aufertque somnos, &* ex *morte aperit oculos. Hac instructus impellit ventos & ducit turbidas nubes. Iamque volans videt cacumen & excelsa latera*

NOTÆ.

mia dixit, G. 2. 5. *Pampineo gravidus autumno floret ager.* De *sanguine Teucri*, Trojanorum parentis, Æ. 1. 239. De *orbis* imperio Trojanis Romanisque promisso, Æ 1.282.

234. *Ascanio-ne* &c.] De eo, Æ. 1. 271. Albam condidit, unde prodiit *Roma* per *Romulum*, Albanorum regum sobolem. Æ. 1. 273 278. De *Ausonia*, Italia, Æ. 3. 171. De *Lavinio*, ab Ænea condita urbe, Æ. 1. 6.

239. *Talaria.*] Calceamenta alata Mercurii: quæ Valerius Flaccus vocat *plantaria*; Statius *alas plantares.*

242. *Virgam.*] Quam dono vicissim accepit ab Apolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hac instructus cum abiret in Arcadiam, incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectaque virga statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpentibus: quam Græci legatis suis dabant, ad pacem & securitatem; vocabantque κηρύκιον, quia *legati* κήρυκες; ex qua voce Latini virgam ipsam appellaverunt, cum aliqua literarum deformatione, *Caduceum.* De *Orco*, vel fluvio, vel Deo; qui pro inferis sumitur, G. 1. 277. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, G. 1. 36.

244 *Lumina morte resignat.*] I. Explicat Servius, *claudit*: quod merito improbatur: cum opponantur *resigno* & *signo*, id est, *sigillis munio* & *claudo*. II. Explicat Turnebus, *aperit in busto*: idque hausit e Plinio l. 11. 37. *Morientibus* oculos *operire, rursusque in rogo patefacere, Quiritum magno ritu sacrum est. ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit; & cælo non ostendi, nefas.* Hoc igitur officium tribuit Mercurio: sed quia solebat id fieri a cognatis, antequam busto cadaver imponerent: ideo III. Explico, *aperit oculos ex morte*; id est, *revocat e morte corpora*: quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, *quod animas ex Orco evocet*, sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod *corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.* IV. Aliæ sunt Jose-

Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit:
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput, & vento pulsatur & imbri.
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit: avi similis, quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
Haud aliter terras inter cœlumque volabat,
Litus arenosum Libyæ ventosque secabat,
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis;
Æneam fundantem arces, ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna

INTERPRETATIO.

duri Atlantis, qui capite sustinet cœlum: Atlantis, cui caput piniferum, semper circumdatum nigris nubibus, tunditur ventis & pluviis. Nix superjecta tegit humeros: præterea fluvii devolvuntur e mento senis, & barba horrida concrescit glacie. Hic primo stetit Mercurius tendens alis æqualibus; hinc delapsus toto corpore se impulit ad undas: similis volucri, quæ circa litora, circa piscosas cautes volat demissè prope mare. Non aliter proles Cyllenia veniens ab Atlante avo materno, volabat inter cœlum & terram, scindebat aerem & litus arenosum Libyæ. Statim atque alatis pedibus attigit casas; vidit Æneam fundantem arces, & mutantem tecta: illi autem erat ensis interpunctus iaspide fulva, & toga rubescebat Tyria purpura

NOTÆ.

phi Castilionis & Achillis Statii sententiæ, quas brevitatis causa prætermimus.

247. *Atlantis.*] *Atlas* mons Africæ maximus, nivoso semper cacumine, Mauritaniam a Libya interiore dividens,& ad oceanum occidentalem definens: hujus longa series dicitur ab Hispanis *montes claros*. In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniæ commutatus a Perseo, aspectu Medusei capitis, quod eum excipere hospitio noluisset: eum autem esset idem astrologiæ peritissimus, cœlum dictus est humeris sustinere. Hic a Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

252. *Cyllenius.*] Atlas hic septem Pleiadum pater fuit, G.1. 138. Harum una *Maia* Mercurium peperit ex Jove, in vertice *Cyllenes*, Arcadiæ montis. Unde Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254. *Avi similis.*] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odyss. 5. 43. Avem vocat Homerus *Laron*, quæ vel est fulica, *foulque*, vel ciconia, vel alia, de ea enim varie disputatur.

259. *Magalia.*] Casas pastorum Libyæ, de quibus, G. 3. 340.

261. *Stellatus iaspide fulva.*] Capulus gladii cum vagina, gemmis, quasi stellis clavisque interpunctus. De *Iaspidis* pretiosi lapidis coloribus multa Plinius l. 37. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur: sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. *Fulvus* autem color mixtus est ex rufo & viridi, qualis est in leonibus.

262. *Tyrio murice læna.*] *Læna*: Nonnio, vestimentum est militare, quod supra omnia vestimenta assumitur; sed facile errare potuit, & *lænam* cum chlamyde confundere: siquidem Varroni, Festo, atque aliis *læna*, vestimentum est duplex, instar duarum togarum; atque adeo oblongum, & bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis; unde Popilius *Lænas* appellatus est,

Demiſſa ex humeris: dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas diſcreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu! regni rerumque oblite tuarum.
Ipſe Deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet:
Ipſe hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Quid ſtruis? aut qua ſpe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborem;
Aſcanium ſurgentem, & ſpes hæredis Iüli
Reſpice: cui regnum Italiæ, Romanaque tellus,
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales viſus medio ſermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas aſpectu obmutuit amens:
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæſit.
Ardet abire fuga, dulceſque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu! quid agat? quo nunc Reginam ambire furentem
Audeat affatu? & quæ prima exordia ſumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc;
In parteſque rapit varias, perque omnia verſat.
Hæc alternanti potior ſententia viſa eſt.

INTERPRETATIO.

pendens ex humeris: quæ ornamenta fecerat opulenta Dido, & diſtinxerat textum ſubtili auro. Statim aggreditur cum his verbis: *Tu nunc ſtatuis fundamenta alta Carthaginis, & condis pulchram urbem uxori ſerviens, heu! immemor regni tui & rerum tuarum. Ipſe Rex Deorum, qui poteſtate* ſua *vertit cœlum & terras, miſit me tibi e cælo ſplendido: ipſe imperat me portare hæc* ſua *mandata per levem aërem: Quid paras, aut qua ſpe perdis otia in Libyca regione? Si nullus ſplendor tantarum rerum te movet; nec ſuſcipis ipſe laborem ad tuam laudem; attende* ad *Aſcanium creſcentem, & ſpes heredis Iuli: cui imperium Italiæ & Romana terra debentur. Talibus verbis locutus Mercurius fugit aſpectum humanum* in *medio ſermone, & procul abiit ex oculis in levem aërem. At vero Æneas ſtupefactus viſu obmutuit, & capilli* præ *horrore arrecti* ſunt, *& vox ſtetit* in *gutture. Vult exire fugiendo & deſerere gratam regionem, territus tanto monito & juſſu Deorum. Heu! quid faciat? quo alloquio audeat circumvenire Reginam amantem? & unde capiat primum initium? Et nunc huc, nunc illuc, diſtrahit animum; & trahit in diverſas partes, & volvit per omnia. Hoc conſilium viſum eſt melius ponderanti.*

NOTÆ.

quod ea indutus exiſſet e ſacrificio ad ſeditionem ſedandam. Hyberna etiam videtur fuiſſe ob denſitatem: quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme verſabatur, infra, v. 309. *Hyberno moliris ſidere claſſem*: Nomen vel a *lana* multa, juxta Varronem; vel juxta Plutarchum, a Græcorum χλαῖνα, quæ veſtis erat ejuſdem uſus, χλιαίνω enim eſt *calefacio*. De *Tyrio murice*, purpura, G. 2. 506. De *Olympo*, Theſſaliæ monte, qui pro cœlo ſumitur, Ecl. 5. 56.

275. *Regnum Italiæ, Romanaque tellus.*]

Mnefthea, Sergeftumque vocat, fortemque Cloanthum:
Claffem aptent taciti, fociofque ad litora cogant;
Arma parent; & quæ fit rebus caufa novandis,
Diffimulent: fefe interea, quando optima Dido
Nefciat & tantos rumpi non fperet amores,
Tentaturum aditus, & quæ molliffima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocyus omnes
Imperio læti parent, ac juffa facefsunt.
At regina dolos (quis fallere poffit amantem?)
Præfenfit, motufque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens: eadem impia fama furenti
Detulit, armari claffem, curfumque parari.
Sævit inops animi, totamque incenfa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita facris
Thyas, ubi audito ftimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnufque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Æneam compellat vocibus ultro:

INTERPRETATIO.

Vocat Mneftheum, & Sergeftum, & fortem Cloanthum: jubetque *ut inftruant claffem fecreto, & congregent focios ad litus*; ut *præparent arma: & celent, quæ fit caufa mutandarum rerum: interim,modo bona Dido ignoret, & non fufpicetur abrumpi tantos amores, fe quæfiturum aditus, & quæ tempora loquendi* erunt *commodiffima, quæ via negotii* conficiendi *tutiffima. Celeriter omnes obediunt læti mandato, & exequuntur juffa. Sed Regina præfenfit fraudem (quis poffit decipere amantem?) & cognovit prima tumultum futurum, metuens omnia* vel *tutiffima. Eadem fama nuntiavit amanti, claffem inftrui, & parari difceffum. Furit impos mentis, & inflammata bacchatur per totam urbem: qualis Baccha incitata quaffatis fimulacris, quando orgia triennalia ftimulant* eam *audito Baccho, & Cithæron invitat* eam *nocturno tumultu. Denique ultro alloquitur Æneam his verbis:*

NOTÆ.

Tellus, Romana olim dicenda; fupra, v. 234.

288. *Mnefthea* &c.] Accufativus Græcus, pro Latino *Mnefthеum*. De eo, deque *Sergefto*, & *Cloantho*, Trojanis ducibus, in ludis nauticis, Æ.5.v.116. & fequentibus.

301 *Bacchatur* &c.] Didonem comparat Bacchi comitibus fœminis: quæ ipfum ex India victorem temulentæ fequebantur, lynces ac tigres ejus currui fubligatas commovebant, coronatæ pampino, thyrfis armatæ five haftis pampino atque hedera implicatis. Hinc I. *Bacchæ* vocatæ funt, & *Thyades*, a θύω *curro*, vel a θύω *facrifico*, *impetu feror*. II. Harum exemplo, facra fibi a mulieribus fieri deinceps voluit, quæ dicta funt ὄργια, *Orgia*; vel ab ὀργή *ira*, quia furiofas imitabantur; vel ab ὄρος *mons*, quia fiebant illa in montibus. III. Quare hic *Cithæron* memoratur, mons Bœotiæ, pars Parnaffi, ut quibufdam videtur: & vero pars aliqua Parnaffi dicata fuit Baccho, Ecl. 7. 25. IV. Sacra illa, cum fæpe alias, tum imprimis tertio quoque fiebant anno; & Athenienfes ante inftitutas Olympiadas, per Dionyfia five Bacchica fefta folebant tempora diftinguere: vocabantque fefta illa τριετηρικά, *trieterica*, id eft *triennalia*, a τρία, & ἔτος *annus*. V. Noctu fiebant: unde dicebantur νυκτέλια, *nyctelia*, a νύξ, νυκτός *nox*. VI. *Commotis facris*: id eft, vel quaffatis thyrfis, facris Baccho haftis, de quibus Ecl. 5. 29. vel commoto quod circumferebant Bacchi fimulacro: unde Horatius Od. l. 1. 18. 11. *Non ego te, candide Baffareu, invitum quatiam*.

Diſſimulare etiam ſperaſti, perfide, tantum
Poſſe nefas? taciturque mea decedere terra?
Nec te noſter amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris ſidere claſſem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altûm,
Crudelis! Quid? ſi non arva aliena domoſque
Ignotas peteres, & Troja antiqua maneret:
Troja per undoſum peteretur claſſibus æquor?
Mene fugis? per ego has lacrymas dextramque tuam, te,
(Quando aliud mihi jam miſeræ nihil ipſa reliqui)
Per connubia noſtra, per inceptos Hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum: miſerere domus labentis; & iſtam
Oro, ſi quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes, Nomadumque tyranni
Odere, infenſi Tyrii: te propter eundem
Extinctus pudor, &, qua ſola ſidera adibam,
Fama prior: cui me moribundam deſeris hoſpes?
Hoc ſolum nomen quoniam de conjuge reſtat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Deſtruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?

INTERPRETATIO.

Etiamne, o perfide, ſperaſti poſſe celare tantum crimen? & tacitus abire e mea regione? Nec te amor noſter, nec dextra olim data, nec Dido retinet peritura crudeli morte? Imo etiam ſtruis claſſem hyemali tempore, & properas navigare per mare inter medios Aquilones, crudelis! Quid? ſi non quæreres regionem exˈternam & ſedes incognitas, ſed ſi *vetus Troja ſtaret* an *claſſe peteretur* a te *Troja per mare procelloſum? An fugis me? ego te per has lacrymas & dexteram tuam (ſiquidem ipſa nihil aliud reliqui mihi jam miſera) per conjugium noſtrum, per nuptias inchoatas; ſi bene merui quicquam de te. aut ſi quicquam meum fuit gratum tibi: miſerere domus* meæ *cadentis, & ſi quis adhuc aditus* eſt *precibus, precor depone hoc conſilium. Propter te populi Libyæ & reges Numidarum oderunt* me, *& Tyrii infenſi* ſunt mihi: *propter eundem te pudor periit, & antiqua fama*, per *quam unicam attingebam aſtra: cui relinquis me morituram, o hoſpes? ſiquidem hoc unum nomen ſupereſt de conjuge. Quid expecto? an dum Pygmalion frater diruat muros meos? aut Iarbas Getulus trahat* me *captivam?*

NOTÆ.

305. *Diſſimulare* &c.] Tres habet partes hæc oratio. PROPOSITIONEM, qua conſtituit non eſſe Æneæ clam fugiendum, idque per interrogationem duobus primis verſibus comprehenſam. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. eſt *Amor*. 2. *data dextera* & fides. 3. Pietas in *morituram crudeli funere*. 4. Incommoda itineris, *Hyberno ſidere*. 5. Comparatio a majori ad minus: Non peteres Trojam hac tempeſtate, ergo multo minus *arva aliena & domos ignotas*. PERORATIONEM, ſive affectuum commotionem, in qua maxima vis eſt. Nam 1. Obſecrationes adhibet per ſacratiſſima & cariſſima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum & ſuorum, extinctum pudorem, famam amiſſam. 3. Exponit ſolitudinem ſuam & pericula, quibus ad mortem certiſſime adigetur. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut viciſſim aliquid obtineat; precaturque ſaltem ut expectet, dum aliqua ſibi ſuperſit ex eo ſoboles

310. *Aquilonibus.*] De iis ſeptentriona-

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret:
Non equidem omnino capta aut deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam Regina negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elisæ;
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, & sponte mea componere curas:
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent,

INTERPRETATIO.

Saltem si ante fugam aliqua proles mihi suscepta fuisset de te, si parvulus aliquis Æneas mihi luderet in *aula, qui te solum vultu repræsentaret: equidem non plane viderer decepta aut derelicta.* Sic *locuta fuerat. Ille jussu Jovis tenebat immotos oculos, & obstinatus coërcebat curam in animo. Tandem reposuit* hæc *pauca: Ego, o Regina, nunquam negabo te meruisse multa, quæ loquendo potes enumerare: nec me pœnitebit recordari Elisæ; dum ipse recordabor mei, dum anima movebit ista membra. Dicam pauca pro* statu *rei. Nec ego speravi tegere silentio* hanc *fugam, ne fingas* id tibi; *nec unquam prætexui faces maritales, aut veni* huc *ad has nuptias. Si fata permitterent me transfigere vitam mea voluntate, & constituere negotia meo arbitratu: primo venerarer Trojanam urbem & dulces reliquias meorum, & starent alta palatia Priami,*

NOTÆ.

libus ventis, Ecl. 7. 51. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, G. 3. 60. De *Nomadibus*, dictis a νομὴ *pastus*, ob pastoralem ac feram vitam: qui & *Numidæ* dicuntur, supra v. 40. ubi de *Libycis gentibus*. De *Pygmalionis* minis, v. 44. De *Iarba* Getuliæ rege, v. 36.

333. *Ego te, quæ* &c.] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, pro quibus gratum animum pollicetur: idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivæ fugæ: quod confirmat, quia nullo illic legitimo vinculo tenetur; non civitatis, cum aliunde *venerit non in fœdera*; non conjugii, cum in eorum connubio ceremoniæ solitæ non servatæ sint, non tædæ prælatæ, quæ una erat ex iis ceremoniis, supra v. 166. EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ipsius consilium fuit Trojam instaurare in Phrygia: quo in flexu rerum, conjux Didonis esse non poterat. 2. Quia Dii in Italiam ipsum etiam repugnantem miserunt; quod alterum fuit conjugii obstaculum. 3. Comparatione a pari; quia si Diis ipsa paruit, & eorum jussu Carthagine detinetur, quidni ipse sequatur eos in Italiam? 4. Quia cogitur iis obsequi, & paternæ umbræ, & ipsius Mercurii admonitu. 5. Quia fatis jubetur Ascanio regnum parare, quo careret in Libya, ubi regnum ad suam ex Didone sobolem pertineret. Fatendum tamen orationem illam, si Deorum jussa excipias, sane esse subfrigidam.

340. *Meis auspiciis.*] Mea voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravius nihil, nisi prius captatis auspiciis susciperent: qui autem sub aliena erant potestate, ut servi, milites, inferioris ordinis duces; non sua, sed dominorum atque imperatorum auspicia sequebantur: atque ita non sua, sed aliena voluntate rem gerebant.

Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes:
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis:
Quæ tandem Ausonia Teucros considere terra
Invidia est? & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis & turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo & fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres Divum, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi

INTERPRETATIO.

& manu condidissem victis Pergama caduca. Sed jam Grynæus Apollo magnam Italiam, Lyciæ oracula Italiam imperaverunt me *quærere: hic est amor, hæc patria. Si munimenta Carthaginis, & visus Libycæ urbis retinet te Phœnicissam: quæ demum est* tibi *invidia,* quod *Trojani sedeant* in *Italica terra? & licet nos quærere regna externa. Umbra aspera Anchisæ sollicitat me in somnis, quoties nox tegit terras humidis tenebris, quoties lucida sidera oriuntur.* Sollicitat *me puer Ascanius, & injuria* facta *dilecto capiti* ejus, *quem privo regno Italiæ & terris fatalibus. Nunc etiam nuntius Deorum, missus ab ipso Jove (attestor utrumque Deum) portavit* ejus *jussa per levem aërem: ipse vidi Deum perspicua in luce*

NOTÆ.

344. *Recidiva.*] Alii explicant *restituta*, & post excidium redeuntia: quomodo *recidivæ febres* dicuntur. Sed puto *recidivas febres* ideo dici, quia in eas *recidimus*; atque ita semper *casum* significare. Igitur *recidiva* simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant; puto allusum ad geminam Trojæ expugnationem, primam ab Hercule, alteram a Græcis. Æ. 3. 476.

345 *Grynæus* &c.] *Grynium*, in Æolide, Asiæ minoris maritima regione, ad occidentem Lydiæ urbs non longe a Myrina, in sinu Elaitico: ubi vetus oraculum, & templum Apollinis sumptuosum ex albo lapide. Sic Strabo, l. 13. De eo, Ecl. 6. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ minoris regio ad meridiem, urbem habuit *Pataram*, ubi celebre etiam oraculum Apollinis, de quo supra, v. 143. Hinc Apollo *Grynæus* & *Patareus* dictus est; & quanquam Æneas Phœbi monita de quærenda Italia, neque Grynii, neque Pataræ accepisset; sed in insula Delo, apud Anium regem, Æ. 3. 97. & in Epiro, apud Helenum regem, Æ. 3. 381. per hæc tamen communia nomina *Grynæi* & *Lycii*, unus idemque Apollo, ejusque oraculum, non locus significatur. Sic in ipso Delio templo, Apollinem nuncupat *Thymbræum*, cum Thymbra sit in Troade, Æ. 3. 85.

346. *Sortes.*] Multa hic aliqui congerunt, de divinatione per talorum jactum, aut sortes conjectas & eductas: quæ nihil ad rem. *Sortes* enim hic puto dici *oracula*, quæ consulentibus, modo prospera, modo adversa erant: etsi consulto & providentiæ quantum ad Deos; tamen fortuito & improviso quantum ad homines.

348. *Phœnissam.*] Cum e Phœnicia oriunda sis, Æ. 1. 450. De *Libya*, supra, v. 36. De *Ausonia*, Italia, Æ. 3. 171. De *Teucris*, Trojanis. Æ. 1. 239. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 534. De *Italia Ascanio promissa*. Æ. 1. 270.

356. *Interpres Divum.*] Mercurius, qui

Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine, meque tuis incendere, teque querelis:
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos: totumque pererrat
Luminibus tacitis, & sic accensa profatur:
Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor:
Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.

INTERPRETATIO.

ingredientem muros, & excepi his auribus vocem ejus. *Cessa commovere & me & te his questibus: non sponte peto Italiam. Talia loquentem jamdiu infensa intuetur, rotans huc illuc oculos: & totum circumspicit oculis tacitis, & sic irata loquitur: Nec tibi mater* est *Dea, nec auctor familiæ* est *Dardanus, o perfide: sed Caucasus horribilis duris rupibus peperit te, & Hyrcanæ tigres præbuerunt* tibi *ubera. Quid enim dissimulo? aut quæ graviora expecto? An gemuit ob fletum meum? an obvertit oculos? an emollitus fudit lacrymas, aut misertus est amantis? Quæ quibus præferam? nunc nunc neque maxima Juno, nec pater Saturnius videt hæc justis oculis.*

NOTÆ.

Græce Ἑρμῆς dicitur, quasi ἑρμηνεὺς *interpres.*

360. *Incendere querelis*] Sic Æ. 10 895. *Clamore incendunt cælum.* Et Æ. 11. 147. *Mæstam incendunt clamoribus urbem.* Et explico, *commovere, toucher, attendrir.*

362. *Aversa.*] Vel *oculis aversa*, id est, torvis ac retortis oculis intuens: vel *aversa animo.*

365. *Nec tibi Diva parens* &c.] Erumpit Didonis furor in hanc supremam orationem, qua I. Negat ea quæ jactaverat v. 12. de divino Æneæ genere. II. Æneam incusat; quod nec gemitu, nec aspectu, nec fletu dignatus & flentem & amantem fuerit. III. Deos incusat ipsos, quod hæc impune sinant abire. IV. In Æneam iterum, ut in ingratum invehitur: commemoratione beneficiorum quinque. V. Ut in mendacem qui oracula, Deorumque jussa fugæ prætexat: quod diluit, negando curam rerum mortalium Diis inesse. VI. Per correctionem, negat se velle mendacia illius refellere: tum addit concessionem delusoriam, & comminationem futuri naufragii, perpetuarumque post mortem inimicitiarum. Ubi notandum, tam ex animi perturbatione, Deos, modo iniquos dicere, modo rerum humanarum negligentes incusare, modo pios appellare, a quibus justam perfidiæ ultionem speret. VII. Denique sequitur ex furore deliquium.

365. *Dardanus.*] Auctor Trojanorum, Æ. 1. 239.

367. *Caucasus, Hyrcanæque* &c.] *Caucasus*, mons Asiæ, præ cæteris altus & scopulosus, inter mare Euxinum & Caspium: *mont de Circassie. Hyrcania*, olim Parthiæ pars, ad meridiem Caspii maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum. regio pantheris ac tigribus infesta.

371. *Quæ quibus anteferam* &c.] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam?

371. *Jam jam nec* &c] Sed quid mirum si est in me iniquus Æneas: cum ne Juno quidem Carthaginis & conjugii perinde tutrix: ne Jupiter quidem ipse Saturni filius & Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissa scelera aspiciant.

Nuſquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
Excepi; & regni demens in parte locavi:
Amiſſam claſſem, ſocios a morte reduxi.
Heu! furiis incenſa feror. Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ ſortes, nunc & Jove miſſus ab ipſo
Interpres Divum fert horrida juſſa per auras.
Scilicet is ſuperis labor eſt, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, ſequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, ſi quid pia numina poſſunt,
Supplicia hauſurum ſcopulis; & nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus abſens:
Et quum frigida mors anima ſeduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero: dabis improbe pœnas:
Audiam, & hæc manes veniet mihi fama ſub imos.
His medium dictis ſermonem abrumpit, & auras
Ægra fugit: ſeque ex oculis avertit & aufert,

INTERPRETATIO.

Nullibi certa eſt fides. Excepi Æneam *expulſum e litore, egenum; & ſtulta conſtitui eum in parte regni: revocavi naves amiſſas & ſocios a morte. Heu! rapior inflammata a furiis. Nunc Apollo vates, nunc oracula Lyciæ, nunc nuntius Deorum miſſus ab ipſo Jove portat per aërem dura mandata. Quaſi vero is eſſet labor Deorum, & ea cura vexaret* eos *tranquillos. Neque te retineo, neque refuto* quæ *dixiſti. I, pete ventis Italiam, quære regna per mare. Equidem ſpero, ſi quid valent juſti Dii, te luiturum pœnas* in *mediis ſcopulis, & ſæpe nomine appellaturum Didonem. Perſequar* te *nigris ignibus* licet *abſens: & poſtquam frigida mors ſeparaverit corpus* ab *anima, adero umbra cunctis locis: ſolves* mihi *pœnas, o improbe: audiam, & hæc fama veniet ad me apud inferos profundos. His prolatis interrupit medium ſermonem, & afflicta fugit lucem, & ſe abducit & aufert ex aſpectu,*

NOTÆ.

373. *Nuſquam tuta fides.*] Nec apud homines, qui eam temere violant; nec apud Deos, qui eam impune violari ſinunt.

376. *Furiis incenſa.*] Vel furore, vel ipſis facibus furiarum, de quibus, G. 3. 552. Cur autem his incenſa? ex comparatione meritorum ſuorum cum officiis Æneæ: qui pro hoſpitio, pro regno, pro claſſe & ſociis a morte ſervatis, vana Deorum oracula ſomniaque viciſſim refert. De *Lyciæ ſortibus*, v. 345. 346. De *Divum interprete Mercurio*, v. 238. 356.

380. *Neque dicta refello* &c.] Senſus eſt. Oracula quidem & juſſa illa, a te ficta ſunt: poſſem fraudem tuam eaque refellere: ſed nec ea refello, nec te hic ultra detineo: *I, ſequere Italiam* &c.

383. *Supplicia hauſurum.*] Pro *hauſturum*: id eſt, fluctibus ſubmergendum, ſuffocandum aquis, quibuſcum mortem *hauriat*. *Dido.*] In accuſativo Græco.

384. *Sequar atris ignibus abſens.*] Senſus eſt. Vel ſpecies ignium & rogi, quo me mox abſumptam videbis, te ſemper inſequetur. Vel ſola mei etiam abſentis recordatio, tibi veluti furia ſemper inſtabit, quaſi admotis lateri facibus.

385. *Anima* &c.] Tribuuntur Ovidio quatuor hi verſus:

Bis duo ſunt homini: manes, caro, ſpiritus, umbra:
Quatuor iſta, loci bis duo ſuſcipiunt.
Terra tegit carnem, tumulũ circumvolat umbra,
Orcus habet manes, ſpiritus aſtra petit.

Ex quibus erui poteſt is hujus loci ſenſus: *Cum mihi mors* carnem *a* ſpiritu, *corpus ab anima ſeparaverit*: umbra *mea te ſemper inſequetur; & fama ſupplicii tui ſub terras perveniet ad* manes *meos*. Hæc fuſius, Æ. 5. 81.

Linquens multa metu cunctantem & multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore:
Jussa tamen Divum exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, & litore celsas
Deducunt toto naves: natat uncta carina.
Frondentesque ferunt ramos, & robora sylvis
Infabricata, fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
Cum populant, hyemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantque moras: opere omnis semita fervet.

INTERPRETATIO.

relinquens Ænea metu tardantem dicere *mul ta, & parantem dicere multa. Sustinent* eam *famulæ: & reportant in marmoreum cubiculum membra defecta, locantque ea in lecto. At pius Æneas, quamvis optet consolando placare mærentem, & pellere curas sermonibus, multum gemens, & concussus animo* propter *amorem: tamen observat jussa Deorum, & repetit classem. Tunc autem Trojani incumbunt* operi, *& detrahunt altas naves e toto litore: natant uncta naves: &* nautæ *portant ramos virescentes, & ligna e sylvis* adhuc *informia, desiderio fugiendi. Videas* eos *exeuntes, & erumpentes ex urbe tota. Et quemadmodum formicæ, quando deprædantur magnum cumulum frumenti, providæ in hyemem, & seponunt* in *latebris: nigra turba incedit* per *agros, & subvehunt prædam angusto tramite inter herbas: partim obnixæ humeris propellunt magna grana: partim colligunt turmas, & accelerant morantes: omnis semita fervet labore.*

NOTÆ.

398 *Uncta carina.*] Pice, aliaque pingui materia perlitæ naves, quarum trabs infima *carina* est.

399. *Frondentes ramos.*] Jam incipientes frondescere, hyems enim tunc deflectebat in ver: quam tamen hyemem simpliciter vocat Dido, Æneæ deterrendi causa, v. 309. *Hyberno moliris sidere classem.* Ver autem optime congruit cum iis quæ dicentur, Æ. 5. 46 *Ramos* præferunt Vel ad ornatum, & coronas navium, unde, v. 418. *Nautæ imposuere coronas.* Vel potius ad usum navium, & antennas remosque fabricandos. *Robora.*] Duriora grandioraque ligna, ad malos, eosque impolitos, nec dolatos, fugiendi studio. De *robore*, quod aliquando pro specie glandiferæ arboris sumitur, sæpius pro duriore quovis ligno, G. 1. 162.

402. *At veluti*] Trojanorum laborem cum formicarum sedulitate comparat: *Parvula nam exemplo est magni formica laboris*, inquit Horat. Sat. l. 1. 1. Expressa est ista comparatio ex parænesi Phocylidis, quæ legitur apud Hortensium. *Far.*] plur. *farra* frumenti species est purissimi. *Callis.*] Est semita quæ *callo* pedum induruit. *Semita.*] Angusta via, quasi *semi iter. Castigantque moras.*] Accelerant, ac veluti increpant morantes; quod ad duces pertinere videtur: tamen, licet formicæ, quemadmodum apes, rempublicam habeant, negat Aristoteles eas regibus subesse; quod affirmant alii.

Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia ſenſus?
Quoſve dabas gemitus? quum litora fervere late
Proſpiceres arce ex ſumma, totumque videres
Miſceri ante oculos tantis clamoribus æquor.
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur, & ſupplex animos ſubmittere amori:
Ne quid inexpertum, fruſtra moritura, relinquat.
Anna vides toto properari litore circum:
Undique convenere: vocat jam carbaſus auras,
Puppibus & læti nautæ impoſuere coronas.
Hunc ego ſi potui tantum ſperare dolorem;
Et perferre, ſoror, potero. Miſeræ hoc tamen unum
Exequere Anna mihi: ſolam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere ſenſus;
Sola viri molles aditus & tempora noras.
I ſoror, atque hoſtem ſupplex affare ſuperbum:

INTERPRETATIO.

Quis tunc ſenſus erat *tibi, o Dido, ſpectanti talia? aut quos emittebas gemitus? cum ex alta arce ſpectares litora undique æſtuare, & aſpiceres coram oculis totum mare turbari tantis clamoribus. Improbe amor, quid non cogis* facere *animos hominum? Cogitur rurſus deſcendere ad lacrymas: rurſus oppugnare Æ*neam *precando, & ſupplicando ſubjicere animum amori: ne omittat quicquam intentatum,* antequam *temere moriatur. Anna*, inquit, *cernis circum properari toto litore: undique collecti ſunt: jam vela invitant ventos, & nautæ hilares addiderunt puppibus coronas. Ego quando quidem potui præſentire tantam calamitatem, potero etiam* eam *ſuſtinere. Tamen o Anna, fac iſtud ſolum mihi miſeræ: nam perfidus ille ſolebat te ſolam revereri, etiam tibi committere ſecretos ſenſus; ſola cognoſcebas tempora & commodos aditus ad illum. I ſoror, & ſupplex alloquere ſuperbum hoſtem.*

NOTÆ.

409. *Litora fervere.*] *Æſtuare*, nautis, Trojanis, aliis refertum eſſe. Utraque tranſlatio petitur ab æſtu, & aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoſo impetu miſcentur inter ſe, multiplicantur, intumeſcunt. Ita modo, v. 407. *Opere omnis ſemita fervet.*

416. *Anna vides* &c.] Dido jam Æneæ diriſſima quæque comminata atque imprecata fuerat, v. 381. Nunc ſuadet Annæ eum ut ſupplex adeat pro ſe more amantum, qui nunc minis, nunc precibus agunt; jam furioſi, mox dejecti, nuſquam ſibi ſimiles. Oratio tres habet partes. I. Exponit præſens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat: tum quia colitur ab Ænea, tum quia novit ipſa pertentare ejus animum. III Docet eam argumenta, quibus eum a profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hoſtile Dido commiſerit. 2 Quod nondum commoda ſit navigationi tempeſtas. 3. Quod non jam conjugium; ſed breve tantum tempus petat, ut dolori aſſueſcat ſuo, ejuſque abſentiæ.

417. *Carbaſus.*] Plur. *Carbaſa.* Lini genus: quo, & vela, & veſtes etiam fiunt: in Hiſpania inventus eſt circa Tarraconem, ex Plin. l. 19. 1.

418. *Coronas.*] Mos nautarum cum ſolverent, & appellerent, in ſignum lætitiæ. G. 1. 303. *Ceu preſſæ cum jam portum tetigere carinæ, puppibus & læti nautæ impoſuere coronas.* Imponebant autem præcipue puppibus, quia in ea navis parte ſacrarium erat.

419. *Hunc ego ſi potui* &c.] Multi explicant *potui*, pro *potuiſſem*: hoc ſenſu: *Si ego potuiſſem hunc dolorem expectare & prævidere,*

Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi:
Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Expectet facilemque fugam, ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro:
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat.
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam: miserere sororis,
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte relinquam.

INTERPRETATIO.

NOn ego juravi cum Græcis in Aulide evertere Trojanam gentem, aut misi naves adversus Trojam: nec effodi cineres & umbram patris Anchisæ. Cur abnuit excipere rigidis auribus meos sermones? Quo vadit? Concedat ultimum hoc munus miseræ amanti: expectet commodam fugam, & ventos opportunos. Non jam peto antiquum conjugium, quod violavit: nec ut *abstineat pulchro Latio, & deserat regnum. Peto tempus leve, quietem & moram* ad *amorem* extinguendum: *donec sors mea me domitam assuefaciat* huic *dolori. Hoc precor* a te *beneficium ultimum, miserere sororis. cum mihi hoc dederis, rependam* illud tibi *plenissime morte* mea.

NOTÆ.

hunc jam perferre possem: nam prævisa minus feriunt. at vero cum præter spem omnem & expectationem accidat, perferre omnino non possum. Quod etsi approbo, nihilominus vox illa *tamen*, quæ proxime subsequitur, hunc mihi suggerit simpliciorem sensum: *Trojanos video ad fugam paratos, & id ego quidem jam potui præsentire* (v. 296. *At regina dolos, quis fallere possit amantem? præsensit.*) Igitur *ab eo tempore debui animum huic dolori assuefacere, & vero assuefaciam, & perferre potero. Tamen, o soror, adi perfidum, & ab eo moram adhuc brevem extorque, qua facilius perferam. & mea me fortuna dolere mollius doceat.* Hæc enim est summa totius petitionis.

426. *Aulide juravi.*] *Aulis*, Tanagræorum pagus est, in ora Bœotiæ, loco saxoso, ad Euripum Eubœæ appositus, non longe a Chalcide: portum habet duplicem; alterum ad pagum ipsum, qui navium capax est dumtaxat quinquaginta; alterum majorem ad orientem pagi, in quem convenisse necesse est Græcorum classem ad Trojanam expeditionem proficiscentium, cum esset classis illa navium circiter mille. Ita Strabo l. 9. Hic cum in illo Græcorum conventu Agamemnon rex Mycenarum cervam Dianæ Aulidensi sacram inter venandum occidisset, ventis adversis detenta classis fuit, donec admonitus a Calchante Agamemnon Iphigeniam filiam suam Dianæ immolasset, Æ. 2. 116. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 34. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 470.

427. *Anchisæ cineres manesve*] Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulcra. *Manes* proprie sunt mortuorum animæ, quarum umbræ quia circa sepulcra & cineres hærere putabantur, ideo cum cineribus hic dicuntur *manes revelli*. Supra, v. 385. De *Latio*, Italiæ parte, Æ. 1. 10.

435. *Veniam*] Pro favore ac beneficio sæpe sumi diximus, v. 50.

436. *Quam mihi cum dederis, cumulatam* &c.] Difficilis locus, qui multis modis explicatur; his præcipue duobus. I. *Quod beneficium cum in me contuleris, cumulatum illud ego rependam tibi ante mortem.* Ubi Latinum quidem & vulgare est, sumi *cumulatum*, pro *plenum*: passim enim apud Ciceronem legitur, *cumulate gratias agere, cumulate satisfacere*. Hoc autem satis novum, *relinquam beneficium*, pro *rependam, referam*. Illud vero plane insolens, *morte*, pro *ante mortem, priusquam moriar*. II. Legunt

aliqui

Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror: sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant: placidasque viri Deus obstruit aures.
Ac veluti annosam valido quum robore quercum
Alpini Boreæ, nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant; it stridor, & alte
Consternunt terram concusso stipite frondes:
Ipsa hæret scopulis; & quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, & magno persentit pectore curas;
Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat: tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat:
Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,

INTERPRETATIO.

TAlibus verbis *precabatur, & soror miserrima fert ac refert* Æneæ *tales fletus: sed ille nullis fletibus movetur, & nulla verba audit exorabilis. Fata obstant, & Deus occludit Æneæ benignas aures. Et veluti quando Boreæ Alpini, nunc hinc, nunc illinc, conantur inter se evertere flatibus quercum antiquam magni roboris*: tunc *auditur stridor, & trunco profunde commoto folia tegunt terram. ipsa* quercus *hæret rupibus; & tantum radice progreditur ad inferos, quantum cacumine in cœlestem aërem. Non aliter heros verberatur hinc atque hinc continuis sermonibus, & magno animo præsentit curas; animus* tamen *perstat immutabilis, inutiles lacrymæ defluunt. Tunc autem misera Dido territa fatis petit mortem tædet* eam *aspicere concava cœli. Ut magis perficiat consilium, & vitam abjiciat. vidit, cum imponeret munera altaribus* ubi *thus crematur,*

NOTÆ.

aliqui *dederit*, pro *dederis*; & sic ad Æneam referunt: *Extremum hoc beneficium ab ipso peto; miserere igitur sororis, & fac ut illud obtineam. quod mihi si dederit; hoc ego ipsi cumulate rependam morte mea, quam cupit.* Estque hæc amantum locutio, qui perfidis amantibus munus conferre morte sua se existimant: similis huic, Ecl. 8. 59. *Præceps aërii specula de montis in undas deferar, extremum hoc munus morientis habeto.* Primam lectionem defendunt interpretum gravissimi quique. secunda magis placet, nisi obstet, quod mortem sibi minari non debuit Dido coram sorore, cui modo promisit, sibi remedii loco moram fore: nisi & hoc in amantis animi perturbationem referatur. Habent & codices multi *remittam*, quod sanius videtur quam *relinquam*: ut enim *referre beneficium*, sic & *remittere* dici fortasse potest. Sic ergo, si ausim, rescribam hunc versum: *Quam mihi cum dederit, cumulatam morte remittam.*

442. *Alpini Boreæ.*] De *Borea*, vento septentrionali, Ecl. 7. 51. Hic numero plurali, ut passim *Aquilones* & *Austri*. Dicuntur *Alpini*, quia flant a septentrione. ager autem Mantuanus, unde Virgilius erat, & magna pars Italiæ, Alpibus a septentrione & occidente cingitur. De *Alpibus*, E. 10. 47.

451. *Convexa* &c.] *Tædet cœlum videre*, id est, *vivere*. Ubi *convexa* dixit, pro, *concava*: concavam enim cœli superficiem dumtaxat videmus, non convexam. Æ. 1. 314.

453. *Vidit.*] Prodigiis feralibus agitur ad mortem: sunt autem ea quinque. 1. Vini in sanguinem conversio. 2. Sichæi simulacrum loquens 3 Bubonis cantus. 4. Vetera vatum monita. 5. Dira de se deque Ænea somnia.

Horrendum dictu, latices nigrescere sacros;
Fusaque in obscænum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea, fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis & festa fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces & verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret:
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas: semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, & Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas:

INTERPRETATIO.

rem *horribilem dictu, sacrum liquorem nigrescere, & vinum effusum mutare se in fœdum sanguinem. Nulli elocuta* est *hoc prodigium, ne ipsi* quidem *sorori. Præterea fuit in ædibus sacrarium primi mariti e marmore, quod venerabatur mirabili cultu, cinctum vittis albis & festivis foliis. Verba & voces mariti appellantis visa* sunt *hinc audiri, cum opaca nox obtegeret terras: & bubo solus e tectis* visus est *sæpe queri funesto cantu, & protrahere longas voces in* modum *fletus. Et præterea vaticinia veterum vatum terrent* eam *monitis horrendis. Ipse crudelis Æneas turbat furentem per somnia*: & ipsa sibi *videtur semper deseri sola, semper ire* per *longum iter incomitata, & quærere Carthaginenses* in *locis desertis. Quemadmodum Pentheus insaniens videt turmas furiarũ, duosque Soles, & duas Thebas se offerre* ipsi:

NOTÆ.

454. *Latices nigrescere* &c.] Per *latices*, lac & aquam intelligit, quæ cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant: tum vina in cruorem vertebantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis: vina præsertim, ad libationem, de qua Æ. 1. 740. De voce *obscænum*, Æ. 3. 262.

457. *Templum.*] *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sichæi, primi conjugis, ornatam frondibus, & velleribus niveis, usque laneis, quæ *vittæ* dicebantur ornamenta, non sacerdotum tantum, sed & statuarum & victimarum. Ecl. 8. 64. Æ. 2. 133.

462. *Sola bubo.*] *Hibou* vulgo masculini generis, hic fœminini idque notat Nonnius Marcellus, idemque legit *fera*, non *sola* utrumque apte, cum *fero* sub noctem canat, & loca *sola* plerumque incolat.

464. *Vatum prædicta priorum.*] Revocat in memoriam quæcumque sibi a vatibus de futura sorte prædicta fuerant.

466. *In somnis.*] Æneæ absentis speciem sibi infestam videt: tum somniat se desertis in regionibus errare solam, & Tyrios suos frustra inclamare; quod triste atque ominosum est, præsertim principibus, qui vix unquam incomitati relinquuntur.

469. *Eumenidum veluti* &c.] Furorem Didonis comparat, cum furore Penthei & Orestis. *Pentheus*, Echionis filius, Cadmi nepos ex Agave filia, rex Thebarum in Bœotia: cum cives a Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum ad se sub Acœtæ forma adductum a famulis, carcere includi jussisset: tum in Cithæronem Bœotiæ montem ad orgia disturbanda excurrisset, a matre & materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. Metam.

Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem & serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
Ergo ubi concepit furias evicta dolore,
Decrevitque mori: tempus secum ipsa modumque
Exigit; & mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni germana viam, gratare sorori,
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem,
Oceani finem juxta Solemque cadentem,

INTERPRETATIO.

Vel quemadmodum *Agamemnonis* filius O-*restes*, tam sæpe *jactatus* in *theatris*: *quando fugit matrem armatam facibus & nigris anguibus*; *&* quando *furiæ vindices stant ad januam. Igitur postquam* Dido *succumbens dolori suscepit* animo *furias*, *& statuit mori*: *secum ipsa meditatur tempus & modum*; *& compellans verbis tristem sororem*, *celat consilium sub vultu*, *& exhilarat frontem spe simulata*: O *soror*, inquit, *gratulare sorori*: *reperi artem*, *quæ restituet illum mihi*, *vel me amantem liberabit* ab *illo*. *Prope terminos Oceani & Solem occidentem*,

NOTÆ.

3. 700. Ita fere & Euripides in Bacchis: ubi ait Pentheum, ante quam in montem abiret, furore immisso vexatum a Baccho fuisse, v. 848. ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 915. Καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, δισσὰς δὲ Θήβας: *Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas*. Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum*, sive furiarum, quæ tres tantummodo sunt. *Eumenides* sunt dictæ, vel per antiphrasim, quia minime sunt εὐμενεῖς *benevolæ*; vel quia Orestes eas denique *benevolas* & placabiles reddidit, ut mox dicemus.

471 *Orestes*.] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytæmnestram agitatus ab ejus umbra & Furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; & Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine*. Ita fere Æschylus in Eumenidum tragœdia: qua de re cum aliæ ab Euripide aliisque poetis tragœdiæ scriptæ sint, ideo dicitur *scenis agitatus Orestes*. Cætera de eo, Æ. 3. 331. De *Scena*, parte theatri, G. 2. 381. & 3. 24. De *Diris*, furiis, Æ. 3. 211. G. 1. 278. G. 3. 552.

480. *Oceani finem juxta* &c.] *Hesperides* tres, *Ægle*, *Arethusa*, *Hesperethusa*: patrem habuerunt, vel Hesperum Atlantis fratrem; vel Atlantem ipsum, ex Hesperide. Is hortos filiabus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili dracon; inde Hercules, ab Eurystheo jussus, occiso dracone mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem* & *templum*, fortasse Veneris, cui mala dicata erant. Situs hortorum a Virgilio describitur juxta communiorem opinionem, in Mauritania Tingitana, extrema Africæ parte ad occidentem, circa Lixum oppidum ubi, vel in continenti, juxta aliquos; vel in insula, juxta alios, erant. Hic locus, ad orientem habet *Massylos* sive *Masæsylos*; ad meridiem, *Æthiopas* occidentales, & *Atlantem* montem, de quo v. 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat & Africam universam dividit in septentrionalem & meridionalem; ideo veteres poetæ quicquid erat fere gentium ad meridiem Atlantis, Æthiopum nomine comprehendebant, dividebantque in orientales & occidentales. De *Æthiopia* proprie dicta diximus Ecl. 10. 68. Alii Hesperidum hortos collocant in parte Africæ plane opposita, nempe ad orientem, in orientali ora Syrtis majoris. quorum error hinc natus est,

Ultimus Æthiopum locus est : ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos : epulasque draconi
Quæ dabat, & sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentes
Quas velit : ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet manes. Mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos.
Testor cara Deos & te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.

INTERPRETATIO.

extrema est regio Æthiopum : ubi magnus Atlas vertit humeris cælum confixum astris fulgentibus. Inde oriunda *ostensa est mihi saga Massylæ nationis, custos templi Hesperidum : & quæ præbebat cibum draconi, & servabat sacros ramos in arbore, fundens liquida mella & somniferum papaver. Hæc pollicetur se carminibus resolvere animos quos velit : aliis vero injicere tristes curas, retinere aquam in fluviis, & retro agere sidera; & evocat infernas umbras. Videbis terram reboare sub pedibus, & ornos delabi e montibus, O dilecta soror, attestor Deos, & te, tuumque jucundum caput, me coactam præparari ad magicas artes.*

NOTÆ.

ut ostendit Salmasius ad Solinum; quod ibi sit urbs *Berenice*; quæ prius *Hesperis* dicta fuit, non ab hortis Nympharum Hesperidum; sed quod in flexu orientali Syrtis majoris posita, commode respiciat occidentem, qui *vesper* dicitur. *Mala* porro hortorum alii *oves* pretiosissimi velleris aiunt fuisse, quæ, ut & *mala*, Græcis dicuntur μῆλα : alii *mala* ipsa existimant, quæ vel *citrea* vel *aurantia* appellamus; inde ab Hercule exportata in Græciam. *Hortos* vero putant insulas esse *Fortunatas*, nunc *Canaries*, infra Lixum quidem, sed Atlanti proximas, & a litore non nisi leucis viginti quinque dissitas. Alii volunt eas esse, quæ ab antiquis *Hesperides* & *Gorgades* appellatæ sunt, nunc *Isles du cap verd* : sed illæ multo ad meridiem accedunt magis, & ab Atlante recedunt, ad ostia Nigri fluvii, a quibus leucis totis centum & quinquaginta dissitæ sunt. *Draconem* denique existimant flexuosum maris fretum fuisse, quo horti a continente dividebantur.

482. *Stellis ardentibus aptum.*] Hæc locutio ter reperitur in Ennii fragmentis, unde Virgilius eam hausit. *Aptum* autem hic, *fixum* & *connexum* est, a Græco ἅπτω *ligo* : Ecl. 7. 13. Sic Lucret. l. 5. 538. *Ex ineunte ævo conjunctam atque uniter aptam.* Et v. 1205. *Stellisque micantibus æthera fixum* : id est, *in quo stellæ micantes fixæ sunt.* Ita i *Stellis ardentibus aptum*, id est; *in quo stellæ ardentes aptæ & junctæ sunt.*

486. *Soporiferumque papaver*] Si pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alebat? Hic multa interpretes. Ego hæc duo. I. Non significat poëta sopitum draconem a sacerdote, quæ sic mysteria sua prodidisset; sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis mensarum secundarum apud veteres massa quædam dulciaria, tosto semine papaveris & melle condita. ex Plin. l. 19. 8. nihilque apud eos fere mellitum erat, quod non esset sparsum etiam papavere. II. Forte vult illius sagæ potentiam extollere, quæ artem etiam sciret sopiendi draconis: ut Medea apud Ovid. Met 7. 150. De *viribus magicis*, Ecl. 8. 67. 69. De *manibus*, animis mortuorum, G. 4. 469. De *ornis*, fraxinis sylvestribus, Ecl. 6. 71.

493. *Accingier artes.*] Pro *accingi ad artes* suppressa præpositione, & voce trisyllaba in quadrisyllabam prolata, more

Tu ſecreta pyram tecto interiore ſub auras
Erige : & arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuviaſque omnes, lectumque jugalem
Quo perii, ſuper imponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monimenta jubet monſtratque ſacerdos.
Hæc effata ſilet : pallor ſimul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera ſacris
Germanam credit : nec tantos mente furores
Concipit ; aut graviora timet, quam morte Sichæi.
Ergo juſſa parat.
At Regina pyra penetrali in ſede ſub auras
Erecta ingenti, tædis atque ilice ſecta,
Intenditque locum ſertis, & fronde coronat
Funerea : ſuper exuvias, enſemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.

INTERPRETATIO.

Tu tacita, ſub aere, in *interiore domo, extrue rogum : & ſuperpone arma conjugis, quæ ſceleratus reliquit ſuſpenſa* in *cubiculo, & omnes veſtes, & lectum conjugalem in quo perii. Placet delere omnes reliquias peſſimi hominis, & ita docet ſaga. Hæc locuta tacet : ſimul pallor invadit vultum. Tamen Anna non putat ſororem celare mortem* ſuam ſub illis *novis ceremoniis : nec ſuſpicatur animo tantam rabiem ; aut timet atrocius* quicquam, *quam in nece Sichæi. Igitur præparat*, quæ *mandata* fuerant. *Sed Regina extructo rogo, e tædis & ilicibus ſectis, ſub aere, in interiore domo : cingitque locum ſertis, & coronat funebribus foliis: ſuperponit lecto veſtes, & enſem relictum, & imaginem* Æneæ, *non inſcia futuri* caſus.

NOTÆ.

Græcorum, qui infinitivis attexunt ſyllabas. *Accingi*, pro *parari* : morem eorum innuit qui fluentem veſtem colligunt & cingunt, ut ſint ad opus expeditiores. Cur autem opus erat hoc apparatu ? nonne ſibi necem conſciſcere poterat Dido, clam ſorore ? Poterat enimvero. Sed ſperare etiam poterat, apparatus illius inſolentia Æneam fore commovendum. Et pompam illam ex arte adhibuit Virgilius, ut hiſtoriæ aliquomodo ſerviret, quæ Didonem erecto rogo ſibi vitam ademiſſe teſtatur, licet honeſtiorem ob cauſam, ſupra, v. 36.

494. *Pyram.* Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat : vel a *ῥωγὰς fiſſura*, ex Marſilio, vel potius, a *rogandis* Diis, qui cadavere impoſito rogabantur, ex Perotto. *Pyra* dicitur, cum jam ardere cœpit, a *πῦρ ignis*. *Buſtum*, cum ardere deſiit : vel quaſi *bene uſtum*, ex Feſto ; vel potius, ex Voſſio, ab antiquo *buro*, unde *comburo*, quod eſt a Græco *πύρω*.

494. *Tecto interiore ſub auras.*] Non quidem ſub *tecto*, quod inde arſiſſet : ſed in intimo regiæ receſſu, aperto loco, *ſub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo ſumitur, pars pro toto.

495. *Arma, thalamo* &c.] Et infra, v. 507. *enſem relictum*. Itaque immerito culpant nonnulli Virgilium, quod enſis ab Ænea Didoni, a viro mulieri, dono datus ſit. At non ait *datum*, ſed caſu relictum in cubiculo. Nec obſtat, quod eum *munus* appellet, v. 647. Sic enim ait : *non hos quæſitum munus in uſus* : id eſt, *non hos in uſus quæſitum & comparatum ab Ænea, cui, muneris loco, datus ab aliquo alio fuerat.*

496. *Exuvias.*] Spolia, veſtes, ab *exuo*.

505. *Tædis atque ilice.*] *Tæda*, arbor pinguis, e *picea* genere, ex qua faces fiebant, quæ ideo *tædæ* vocabantur: *Ilex*, arbor glandifera, e quercuum genere, *de l'yeuſe*.

506. *Intenditque locum ſertis* &c.] Vel pyram, vel parietes loci ubi ſtabat pyra. *Funereæ frondes*, verbena ex funeſtis arboribus, cupreſſo, taxo &c. De *verbenis* E. 8. 65.

508. *Effigiemque toro* &c.] Ad amoris af-

Stant aræ circum : & crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat & latices simulatos fontis Averni.
Falcibus & messæ ad Lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.

INTERPRETATIO.

Altaria stant circum, & saga soluta crinibus tonat ore trecentos Deos, & Erebum, & Chaos, & Hecaten triplicem, tria capita virginis Dianæ. Affuderat quoque fictas aquas lacus Averni. Et conquiruntur lanuginosæ herbæ, succisæ falcibus æreis ad Lunam, cum succo nigri veneni.

NOTÆ.

fectum, ut ne in morte quidem ab Ænea separetur: in speciem tamen, ad magica sacra, quibus adhibebantur effigies eorum, in quos illa parabantur, præsertim cereæ, Ecl. 8.75. De *toro*, lecto, Æ. 3. 224.

509. *Sacerdos.*] Massyla, de qua, v. 483. *De crinium in sacris effusione*, Æ 3. 370.

510. *Tercentum tonat ore Deos.*] Vel juxta Nascimbænum, *Tercentum tonat*, id est, *ter centies* : non placet Vel juxta Hortensium, sonat *tercentum Deos*; id est, *innumeros* · certo numero, pro incerto. Vel juxta Servium, *Ter tonat centum Deos*, id est, centum numina Hecates, quæ sic dicta ab ἑκατὸν *centum*: quia centum varias habere dicebatur potestates, & centenarius numerus ipsi sacer erat; ut Diis omnibus *ternarius*, qui ideo in sacris usurpabatur, Ecl. 8. 75 Interpretatio Hortensii planior, Servii doctior.

510. *Erebum.*] Vel Deus est inferorum, ex Chao & Caligine prognatus, paterque Noctis, juxta Hyginum. Vel profundissima inferorum sedes, ab ἐρέφω *tego*.

510. *Chaos.*] Vel antiquissimus Deorum, unde cæteri propagati, juxta Hesiodum in Theog. v. 116. Vel prima rerum omnium & confusa moles, unde orbis eductus est. G. 4. 347.

511 *Tergeminam Hecaten*, &c.] Sororem Apollinis, triplici nomine . quippe *Luna* in cœlo, *Diana* in terris, *Proserpina* in inferis appellabatur. At præterea *Hecate*. Ergo nomine quadruplici, non triplici? Immo *Hecate* nomen non fuit, sed cognomen; inde additum, quod *centum*, id est, *multas* haberet varias potestates; aut quod *centum* victimis placaretur. Eadem quoque tribus capitibus pingebatur, dextro equino, sinistro canino; medio, vel humano, vel suillo, variant enim auctores. Tum colebatur in triviis. De *Dianæ* natalibus, Ecl. 3. 67. *Virgo* dicitur, quia virginitatis amans, ideoque sylvestres mores & venatum coluit. Igitur poeta per *Hecaten* & *Dianam*, idem dixit, diverse tamen expressit : *Hecaten* per tria nomina; *Dianam*, per tria capita.

512. *Simulatos fontis Averni.*] *Lacus* proprie, non *fontis*, in Campania Italiæ, per quem descensus esse dicitur ad inferos, G. 2. 161. Cujus aquæ ad magica sacra celebres dicuntur apud Latinos : an item apud Barbaros & Græcos, non perinde liquet. Fortasse *Averna* generatim dicuntur lacus omnes quorum halitus putris & gravior avibus infestus est inde enim *Avernus* nomen habuit, quasi ἄορνος, ab α *privativo*, & ὄρνις *avis*, Æ. 6. 237 Conjecturam firmat Lucret. l. 6. 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque, lacusque* A· quam autem ejusmodi a magis ubique expetitam, quippe fœdam & graveolentem, verisimile est Addit *simulatos* : quia communem aquam hoc nomine Dido appellabat, ad fallendam sororem.

513. *Falcibus &* &c.] *Ad lunam*: quia putabatur in herbas despumare & inservire rebus magicis; quippe eadem atque Hecate, Ecl. 8. 69. *Pubentes herbæ*: vel villosæ & lanuginosæ; vel grandiores & adultæ, quibus vis insit major; non teneræ *Ahenis falcibus*, id est æreis : quia id ea in arte solemne. Ovid. Met. 7. 223. de Medea *Partim succi sit curvamine falcis ahenæ.*

514. *Nigri lacte veneni.*] Vel *lac* dixit,

Quæritur & nascentis equi de fronte revulsus
Et matri præreptus amor.
Ipsa mola manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
Testatur moritura Deos, & conscia fati
Sidera : tum, si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, & placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, sylvæque & sæva quierant
Æquora : quum medio volvuntur sidera lapsu :

INTERPRETATIO.

Conquiritur etiam Hippomanes, *amor equæ subductus, & evulsus e fronte pulli nascentis. Ipsa* Dido *moritura, exuta calceamentis* circa *unum pedem, in veste succincta, prope altaria, testatur mola & manibus piis Deos & astra concurrentia ad* suum *fatum: præterea, si ali*quis alius *Deus æquus & memor curam gerit amantium non æquali nexu* junctorum, hunc *implorat. Nox erat, & corpora fatigata somnum capiebant in terris, sylvæque & aspera maria quieverant: quando astra vertuntur in medio cursu:*

NOTÆ.

pro quolibet succo: *nigrum venenum*, pro infausto, diro; ut G. 2. 130. *Membris agit atra venena.* Vel, *lac nigri veneni*, pro succo nigri coloris.

515. *Nascentis equi* &c.] Plin. l. 8. 42. *Censent equis innasci amoris veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro: quod statim edito partu devorat fœta; aut partum ad ubera non admittit, si quis præreptum habeat.* Eadem fere Aristoteles & Ælianus. Ideo Hippomanes *matris amor* dicitur: quia primo experitur ab equa, eique pullum cariorem reddit. Nomen ab ἵππος *equus*, & μανία *furor*. Hoc autem hippomanes quæri jubet Dido: ut sorori persuadeat, sacra illa, ad conciliandum Æneam, non ad mortem sibi quærendam institui.

517. *Ipsa mola manibusque* &c.] Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur: *spargens molam*, sive placentam salsam super aras, easque *tenens manibus*. De *mola*, ejusque spargendæ consuetudine, E. 8. 82. De *tenendis aris* inter supplicandum. Æ. 6. 124.

518. *Unum exuta pedem vinclis* &c.] Sagarum habitus. Talis Medea apud Ovid. Met. 7. 182. *Egreditur tectis vestes induta recinctas, nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.* Sinistrum *pedem* fuisse existimat Cerdanus. *Vincla* explicat Pontanus, *calceamenta*: ex Tibul. l. 1. 6. 30. *Vinclaque de niveo detrahit ipse pede.*

518. *In veste recincta.*] Explicant omnes, *discinctam, solutam, ac fluentem* vestem: quia, inquit Nascimbænus, nihil in sacrificiis non solutum esse oportebat. Ego *succinctam*, & *collectam*; ut pes nudus appareret, & commodior esset ad sacra perficienda habitus. Et vero tres poëtarum principes reperio hæc tria in magico habitu descripsisse, nudos pedes, effusos capillos, & vestem recinctam. Virgilium quidem hoc loco de Didone. Ovidium Met. 7. 182. de Medea: *Egreditur tectis vestes induta recinctas, nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.* Horatium Sat. l. 1. 8. 23. de Canidia: *Vidi egomet nigra succinctam vadere palla Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.* Tutius igitur puto Virgilii & Ovidii interpretem adhibere Horatium: & *recinctam*, explicare *succinctam, accinctam*: præsertim cum antea, v. 493. Dido dixerit: *Magicas invitam accingier artes*: & in plerisque aliis verbis, *re*, non neget, sed augeat; ut in *recido*, *recipio*: in plerisque utramque vim habeat: ut in *recanto*, & *recino*, quæ significant incantationem & dissolvere & iterare; sic erit in *recingo*.

520. *Non æquo fœdere amantes.*] Amantes, non æquali affectu; non pari fide conjunctos: quales erant Dido & Æneas; illa multum, hic leviter amans.

Quum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti
Lenibant curas, & corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœnissa; nec unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ, rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En quid agam? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
Jussa sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusque superbis
Irrisam accipiet? nescis heu perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An Tyriis omnique manu stipata meorum

INTERPRETATIO.

quando omnis campus silet, bestiæ, & versicolores aves, & quæ incolunt late lacus liquidos, & quæ agros rubis horridos, jacentes sub nocte tacita mulcebant somno curas & corda oblita laborum. Non vero mulcebat curas *Phœnissa animo misera, nec unquam resolvitur in somnum, aut admittit noctem oculis aut pectore: augescunt curæ, & iterum renascens amor furit, & agitatur magno motu irarum. Sic adeo instat* sibi, *& sic apud se cogitat: Quid nunc faciam? an vicissim contemnenda tentabo primos amatores, & supplex flagitabo nuptias Numidarum, quos ego jam toties dedignata sum* accipere *conjuges? An ergo sequar naves Trojanas, & suprema imperia Trojanorum? an quia* mihi *prodest eos prius* a me *recreatos esse subsidio, &* quia *gratia* illius *antiqui facti manet* adhuc *in bene gratis* eorum animis? *Fac autem* me *velle* eos sequi, *quis eorum mihi permittet? & navibus admittet irrisam? Heu! nescisne misera, necdum sentis perjuria Trojanæ gentis? Quid tum* si hoc accidat? *an sola fugiendo sequar nautas* eorum *triumphantes? an cincta Carthaginensibus, & omni turba meorum* . . .

NOTÆ.

529. *Phœnissa.*] Hic *Phœnix*, hæc *Phœnissa*: oriunda e Phoenicia, Æ. 1. 450. *Infelix animi.*] Græca locutio: ut G. 4. 491. *Victusque animi*. G. 3. 498. *Infelix studiorum*, &c.

534. *En quid agam?* &c.] Deliberat noctu Dido quid factura sit. Quinque sibi proponit consilia. I. Procos priores adire precibus, ut per eos læsum amorem ulciscatur. II. Trojanorum navibus, & fidei se committere. III. Solam Trojanos fugientes sequi. IV. Eos totius regni sui viribus persequi. V. Rejectis his omnibus: mori. Denique miseriarum causam in sororem refert: cujus blanditiis impulsa est, ut datam Sychæo falleret fidem. De *Nomadibus* vel Numidis, supra. v. 41. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239.

538. *Quia ne.*] An quia? quasi vero? Et ironia est, hoc sensu: *An quia jam mihi prodest mihi quod eos olim juverim, ideo eorum naves sequar, eorum imperio me subjiciam?* De gente *Laomedontea*, ejusque perjuriis, G. 1. 502. De voce, *ovantes*, Æ. 3. 189. De *Tyriis*, conditoribus Carthaginis, Æ. 1. 16.

545.

Insequar ? & quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, & ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu, lacrymis evicta meis, tu prima furentem
His germana malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere, more feræ: tales nec tangere curas?
Non servata fides cineri promissa Sichæo.
  Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, & membra decora juventæ:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec quæ circumstent te deinde pericula cernis,
Demens? nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.

INTERPRETATIO.

persequar eos? *& iterum traham in mare, & jubebo committere vela ventis*, eos *quos difficile extraxi ex urbe* Tyro, *Sidonia* vicina? *Morere potius ut digna es, & expelle ense dolorem. Tu, o soror, commota meis lacrymis, tu prima oppressisti amantem his miseriis & exposuisti* me *hosti. Nonne fas erat ducere vitam immunem nuptiarum, in modum feræ: nec tangi talibus curis? Non est servata* a me *fides jurata Sichæo. Illa emittebat e pectore tantas querelas. Æneas jam certus abeundi capiebat somnum in alta puppe, jam bene præparatis rebus. Species Dei redeuntis* sub *eadem figura obtulit se illi per somnum, & iterum visa est ita increpare illum; similis Mercurio* per *omnia, & vocem, & colorem, & flavos capillos, & membra pulchra juventutis: Fili Veneris*, inquit, *potesne capere somnum in hoc casu? nec vides pericula quæ mox te circumstabunt, insane? nec audis ventos propitios flare? Illa* Dido, *certa moriendi, meditatur animo fraudes & sævum crimen, & agitatur variis motibus irarum.*

NOTÆ.

545. *Quos Sidonia* &c.] *Tyro.* De ea Æ. 1. 16 De *Sidone.* Æ. 1. 450. De fuga Didonis ex iis Phœniciæ urbibus, Æ. 1. 344.

551. *More feræ* &c.] Id est: solitariam vitam degere, & minime sociabilem, & quasi feram. Frustra enim nonnulli ad *lynces* respexisse existimant, quas aiunt amissa conjuge nunquam deinceps alteri sociari. *Tangere curas.*] Dictum, pro *tangi curis*: ut Æ. 1. 13. *volvere casus*, pro *volvi casibus* Æ. 12. 933. *Misera te si qua parentis tangere cura potest.*

552. *Cineri Sichæo.*] Adjective pro *Sichæi*: nisi legatur, ut in antiquis plerisque cod. *Sichæi.*

560. *Nate Dea*] Secunda Mercurii ad Æneam legatio: qua suadet, ut etiam noctu fugiat. Duplici ratione utitur. I. Petitur ab imminentibus periculis. II. A commoda tempestate. Pericula deinde exponit, in eo posita: quod nunc quidem Dido statuerit mori; sed cum sit *varium ac mutabile femina*, fieri possit, ut nolit multa mori, & postera die fugientem armata classe persequatur.

562. *Zephyros.*] Commodum quemlibet ventum nam ab Africa in Italiam solventibus Austro meridionali, non Zephy-

Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces; jam fervere litora flammis:
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras: varium & mutabile semper
Fœmina. Sic fatus, nocti se immiscuit atræ.
Tum verò Æneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate viri, & considite transtris:
Solvite vela citi: Deus æthere missus ab alto,
Festinare fugam tortosque incidere funes
Ecce iterum stimulat. Sequimur te sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o placidusque juves, & sidera cœlo
Dextra feras. Dixit: vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet: rapiuntque, ruuntque:
Litora deseruere: latet sub classibus æquor:
Adnixi torquent spumas, & cærula verrunt.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.

INTERPRETATIO.

Nec fugis hinc festinus, quamdiu potestas est festinandi? Mox videbis mare agitari remis, & splendere funestis facibus; mox litora accendi flammis: si Aurora invenerit te tardantem in his regionibus. Age ergo, amputa moras: mulier res est *semper varia & mutabilis. Ita locutus, confudit se* cum *nigris tenebris. Tunc autem Æneas territus subito simulacro, eripit corpus somno, & increpat socios: Expergiscimini celeriter, o socii, & sedete in scamnis: explicate vela cito: ecce Deus missus ex alto cælo rursus hortatur celerare fugam, & secare tortos funes. Sequimur te o sancte Deus, quicumque es, & rursus læti obtemperamus mandatis. Adsis o, &* nos *benignus adjuves, & reddas e cælo sidera propitia. Dixit: & eripit e vagina gladium coruscantem, & stricta acie secat funes. Idem ardor occupat simul omnes & rapiunt, & ruunt: reliquerunt litora. mare tegitur sub navibus: adnixi convolvunt* fluctus *spumosos, & tranant cærulea* spatia. *Et jam prima Aurora deserens croceum lectum Tithoni illustrabat terras nova luce.*

NOTÆ.

ro occidentali opus est, Ecl. 5. 5.

566. *Jam mare turbari trabibus.*] Carthaginensium navibus, a Didone immittendis. Sic Æ. 3. 191. *Cava trabe currimus æquor.* De *Aurora.* G. 1. 249.

573. *Transtris.*] Scamnis nauticis, ubi remiges sedent.

576. *Sancte Deorum, quisquis es.*] Sumpsit ex Ennio · *Respondit Juno Saturnia, sancta Dearum* · qui forte ex Græcis, apud quos illa dicitur δῖα θεάων. Alii sic interpungunt: *Sequimur te sancte, Deorum quisquis es. Quisquis es*] Non enim videtur iterum venisse Mercurius armatus caducæo & talaribus, ut v. 239. sed colore tantum & voce similis, v. 559. *Ovantes.*] Læti. Æ 3 189. *Sidera dextra*] Propitia. De usu vocis hujus; & cur sæpe *læva* etiam prospera sint, Ecl. 1. 16.

585. *Tithoni croceum* &c] Tithonus, Laomedontis Trojani regis filius, ex Strymone: ob formam raptus ab Aurora, ab eadem immortalitatem obtinuit. sed oblitus perpetuam juventam etiam petere,

Regina e ſpeculis ut primum albeſcere lucem
Vidit, & æquatis claſſem procedere velis;
Litoraque & vacuos ſenſit ſine remige portus:
Terque quaterque manu pectus percuſſa decorum,
Flaventeſque abſciſſa comas: Proh Jupiter! ibit
Hic, ait, & noſtris illuſerit advena regnis?
Non arma expedient? totaque ex urbe ſequentur?
Diripientque rates alii navalibus? ite:
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut ubi ſum? quæ mentem inſania mutat?
Infelix Dido nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, cum ſceptra dabas. En dextra fideſque:
Quem ſecum patrios aiunt portare Penates,
Quem ſubiiſſe humeris confectum ætate parentem.

INTERPRETATIO.

Statim atque Regina vidit e ſpecula diem albeſcere, & claſſem progredi velis paribus; & animadvertit litora & portus vacuos abſque remigibus: percutiens ter & quater manu pulchrum pectus, & evellens flavos capillos: Proh Jupiter! inquit: abibit ille advena, & illuſerit noſtro regno? Cives *non educent arma, nec eum inſequentur ex urbe tota, nec alii extrahent naves e ſtationibus? ite celeres, injicite faces, immittite vela, agitate remos. Quid dico, aut ubi ſum? quæ amentia turbat mentem? Miſera Dido, nunc fata crudelia te urgent. Tunc decebat* hæc facere, *cum tradebas ſceptra tua Æneæ. En dextra* data, *& fides*: en ille, *quem dicunt ferre ſecum patrios Penates, quem ſuſtentaſſe humeris patrem annis effœtum.*

NOTÆ.

enim demum conſenuiſſet, tædio affectus mortalitatem petiit; quæ reſtitui cum non poſſet, in cicadam ab Aurora mutatus eſt, ut ejus cantu oblectaretur. De *Aurora*, G. 1. 249. *Croceus* color, qui proprius eſt *croci* floris, *du ſafran*.

586. *E ſpeculis.*] Locis editioribus, unde ſpeculari procul poterat abeuntes: inſomnis enim tota nocte, eo ſe Dido amoris impatientia contulerat.

590. *Proh Jupiter* &c.] Erumpit in hanc orationem Reginæ furor. *Imprecatoria* eſt: habetque partes ſeptem. I. Exclamationem abruptam, qua Jovem appellat, quaſi violati hoſpitii vindicem: quemadmodum eum in excipiendo primum hoſpite appellaverat, Æ. 1. 735. II. Juſſa aſpera & concitata, quibus Carthaginenſes in fugaces Trojanos commovet. III. Correctionem amentiæ ſuæ, qua ſe abſentibus ſtulta imperare cognoſcit: tum enim ſola loquebatur e ſpeculis. IV. Exprobrationem fictæ Æneæ pietatis, in Deos, in patrem. V. Dolorem amiſſæ ultionis, quam in Æneam, ejuſque filium & gentem, exercere potuiſſet. VI. Obteſtationem Deorum, tam ſuperorum, quam inferorum; ut ſibi adeſſe ultores velint. VII. Diram imprecationem, tam in Æneam, quam in ejus poſteros; quæ æterna Carthaginenſibus & Italis inter ſe odia portendit.

595. *Quæ mentem inſania mutat?*] Olim quippe ſeruabas Æneam ejuſque naves a Pœnorum furore, Æ. 1. 566. nunc eos in illum immittis? Olim ſceptra dabas Æneæ, nunc ejus vitam petis.

596. *Nunc te fata impia tangunt.*] Nunc inſtant tibi fata ultima, dura ſors, ſuprema dies: & jam tibi mentem & conſilium, mox vitam quoque eripient.

597. *Tum decuit, cum* &c.] Decuit hæc, quæ nunc jubes, tum jubere; & Trojanos habere hoſtiliter: cum eos hoſpitio, eorum ducem in regni partem accepiſti; cum ei ſceptra tua, teque adeo tradidiſti.

598. *Quem ſecum* &c.] Supple, *en illum quem aiunt* &c. De *Penatibus*, quos Trojano incendio Æneas eripuerat, deque *Anchiſa* ſublato in humeros, Æ. 2. v. 717 & ſequentibus.

Non potui abreptum divellere corpus, & undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum apponere mensis?
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna? fuisset.
Quem metui moritura? faces in castra tulissem:
Implessemque foros flammis: natumque patremque
Cum genere extinxem: memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras:
Tuque harum interpres curarum & conscia Juno:
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes:
Et Diræ ultrices, & Dii morientis Elisæ:
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus,
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et si fata Jovis poscunt, hic terminus hæret;
At bello audacis populi vexatus & armis,

INTERPRETATIO.

Nonne potui lacerare correptum corpus, & spargere in *aquas? nonne occidere gladio socios, nonne ipsum Ascanium, & offerre* cum *in mensa patris comedendum? At dubius fuisset exitus* illius *pugnæ? fuisset. Quem timebam moritura? immisissem faces in castra & implevissem ignibus naves: extinxissem patrem & filium cum gente. ipsa me præcipitassem super* illos. *Sol, qui luce circumspicis omnia terrarum opera: tuque Juno, mediatrix & particeps nuptialium negotiorum: & tu Hecate inclamata per urbes in triviis nocturnis: & Furiæ vindices, & Dii morientis Didonis. audite hæc, & applicate huc numen meritum a sceleratis, & excipite nostras preces. Si necesse est Æneam, sceleratum* illud *caput, attingere portus, & appelli terris; & si voluntas Jovis* id *exigit*, & *hic terminus stat: saltem agitatus & bello & armis fortis populi,*

NOTÆ.

600. *Abreptum divellere corpus.*] Quemadmodum Bacchæ Orpheum, Pentheum, discerpserunt: G. 4. 520 & supra, 469.

602. *Patriis epulandum* &c.] Quemadmodum Atreus, Thyestæ fratris filios, ipsi ad epulas coctos apposuerat: Procne & Philomela Tereo Itym, Ecl. 6. 78.

605. *Foros.*] Vel spatia in navibus aperta, ut tabulata in quibus inceditur: vel concava navium latera, quæ onus *ferunt*. G. 4 250.

606. *Extinxem.*] Syncope, pro *extinxissem*: infra, v. 682.

607. *Sol, qui* &c.] *Solem* obtestatur, vel quasi altorem vitæ, quam relictura est; vel ut, qui lustrat omnia, suæ mortis & alienæ perfidiæ testis esse velit. *Junonem*, ut pronubam & conciliatricem interpretemque nuptiarum, propter quas moritur, supra, v. 59. *Hecaten*, ut præsidem sacrorum magicorum, quorum simulatione moritur. *Diras*, seu *Furias*, ut infestæ sint Æneæ, cujus scelere moritur, Æ. 3. 212. G. 3. 552. *Deos* denique; vel tutelares urbis suæ, ut inter illam atque Italos odia æterna suscitent; vel mortis præsides, ut facilem sibi mortem præbeant. De voce *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 612.

611 *Meritum malis* &c] Advertite & applicate huc numen vestrum, id est potestatem illam & vim ulciscendi ac puniendi, qua mali coerceri atque opprimi meruerunt. De *numine*, Æ. 1. 137. De *fatis*, eorumque dispensatore Jove, Æ 1. 243.

615. *At bello* &c.] Volunt interpretes hanc imprecationem aliquatenus exitum habuisse. Nam Æneas I. Appulsus in Italiam, vexatus est armis Turni regis. II. Avulsus est ab Iuli complexu, cum ab eo discessit, ut apud Evandrum quæreret auxilium, Æ. 8. 80. III. Vidit indigna suorum funera variis in præliis, Æ. 10. 11. 12. Præsertim cædem Pallantis, Æ. 10. 489. IV. Pacem, aiunt, iniquis conditionibus

Finibus extorris, complexu avulsus Iüli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera: nec, cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur;
Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.
Hæc precor: hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor;
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.
Hæc ait, & partes animum versabat in omnes,
Invisam quærens quamprimum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichæi,

INTERPRETATIO.

exul e finibus suis, *abstractus a complexu Ascanii, imploret auxilium, & cernat indignas mortes suorum: & cum submiserit se conditionibus pacis onerosæ, non potiatur regno aut vita desiderata; sed moriatur ante tempus, & sit insepultus in media arena. Hæc imprecor: emitte hæc ultima verba cum sanguine. Vos etiam, o Carthaginenses, persequimini odiis stirpem* ejus *& omnem gentem futuram; & offerte hæc dona meis cineribus: nullus amor, nulla concordia sit* inter hos *populos. Nascere, o vindex aliquis, e nostris ossibus; qui persequaris ferro & flamma colonias Trojanas. Nunc, & olim, & quocumque tempore offerent se vires, imprecor litora inimica litoribus, maria maribus, arma armis: certent etiam ipsi posteri. Dixit hæc, & convertebat animum in varias partes, quærens quam citissime abrumpere vitam odiosam. Tunc breviter allocuta est Barcen nutricem Sichæi,*

NOTÆ.

cum Latino rege sancivit; quia propriæ gentis amisit nomen, & commune Latinorum nomen accepit, Æ. 1. 10. V. Cecidit ante diem, & inhumatus jacuit: quia dicitur, tertio imperii anno cum Mesentio pugnans, in Numici fluminis ripa, nusquam comparuisse: alii tamen aliter, Æ. 1. 270. VI. Nullus amor populis, nec fœdera fuerunt: siquidem tria Romanos inter & Carthaginenses orta sunt Punica bella; ex Pœnorum perfidia, qui nulla fœderum religione coerceri poterant. VII. Exortus ex ipsius gente Annibal, novem annos natus ab Amilcare patre ad aras Deorum jurejurando adactus est, ut quamprimum posset, hostis Romanorum foret. Idem bello Punico secundo bellum gravissimum Romanis intulit, in ipsum Italiæ sinum; illudque octodecim annis gessit. Victus demum a Scipione Africano majore, in Africa; apud Prusiam Bithyniæ regem veneno se ipse interemit, ne in manus Flaminii Romanorum legati traderetur.

620. *Cadat ante diem* &c.] Cadere dicuntur ante diem, qui non præfixo juxta communem naturæ ordinem tempore, sed violenta, aut fortuita, aut immatura morte pereunt. De *Tyriis*, Carthaginensibus Tyro oriundis, Æ. 1. 16. De *Dardaniis*, Trojanis, Æ. 1. 239.

623. *Cinerique hæc mittite* &c.] Alludit ad munera, quæ sepulcris mortuorum imponebant, infundebantque; *lac, vinum, sanguinem.* Æ. 3. 62. Quorum loco petit *odia*, & inimicitias cum Trojana stirpe.

628. *Litora litoribus* &c.] Nam Carthaginis litus Italiæ litori situ oppositum est. Æ. 1.

Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:
Dic corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum & monstrata piacula ducat.
Sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus: finemque imponere curis:
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait, illa gradum studio celerabat anili.
At trepida & cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, & pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paullum lacrymis & mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:

INTERPRETATIO.

nam nigra humus tenebat suam nutricem *in veteri patria: O nutrix mihi dilecta, accerse huc Annam sororem. Mone ut festinet aspergere corpus aqua fluminea, & secum adducat pecudes ac piacula præscripta. Sic veniat, & tu ipsa cinge caput sacra vitta. Mens est* mihi *absolvere sacrificia, quæ inchoata destinavi Jovi inferno: & ponere terminum miseriis. & dare igni bustum Trojani ducis. Sic locuta est. Illa urgebat gressum senili affectu. At Dido tremens, & efferata horridis consiliis, rotans oculos sanguineos, & infecta maculis circa malas trementes, & pallens* ob *mortem imminentem, ingreditur interiorem partem domus, & furens conscendit altam pyram, & educit gladium Trojanum, munus non comparatum in hos usus. Postquam vidit vestes Trojanas & lectum* sibi *cognitum, paululum illic morata flendo & cogitando, abjecit se in lectum, & protulit* hæc *ultima verba.*

NOTÆ.

17. *Carthago Italiam contra.* Sic odiis quoque. 635. *Fluviali spargere lympha.*] De ablutione veterum, ante sacrificia, pura & fluviali in aqua, Æ. 2. 719. Notant autem interpretes; ad sacra superorum Deorum, ablutionem adhibitam; ad sacra inferorum, solam aspersionem. Sic Æ. 6. 636. Æneas ramum Proserpinæ figens apud inferos: *Corpusque recenti spargit aqua.* At idem Æ. 2. 720. Penates attingere non audens, ait: *Donec me flumine vivo abluero.*

636. *Monstrata piacula.*] Res ad expiandos Deos necessarias. Cur autem? quia fidem juratam Sichæo, novo & fatali conjugio violaverat. Quæ autem illa piacula? Nempe nigræ victimæ, quæ Diis inferis immolabantur. Æ. 6. 153. *Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.* Et multa mandat vetulæ nutrici; ut ea diutius absente, se ipsam facilius interimat: adstantibus paucis dumtaxat, usque inferioris ordinis famulis, de quibus v. 664. *Collapsam aspiciunt comites*: non ausæ nimirum id eam propius accedere. De *vittis* & tæniis e capite pendentibus ad sacra mysteria, Æ. 2. 133.

638. *Jovi Stygio.*] Plutoni, Saturni filio, Jovis fratri: cui, in divisione universi imperii, sorte inferi obtigerunt. Dictus a *Styge*, inferorum fluvio, Æ. 6. 323.

640. *Dardaniique rogum capitis.*] Extructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Æneæ Trojani, ejusque amorem extinguendum: ut a saga sibi præscriptum esse fingebat, v. 495. De *rogo*, busto, v. 494.

646. *Ensem, non hos &c.*] De ense illo,

Dulces exuviæ, dum fata Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exolvite curis.
Vixi, & quem dederat cursum fortuna, peregi:
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui, mea mœnia vidi,
Ulta virum pœnas inimico a fratre recepi.
Felix, heu nimium felix! si litora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.
Dixit, & os impressa toro: Moriemur inultæ?
Sed moriamur, ait: sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat: atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria, concussam bacchatur fama per urbem,
Lamentis gemituque & fœmineo ululatu
Tecta fremunt, resonat magnis plangoribus æther.

INTERPRETATIO.

Reliquiæ dulces, dum fata & Dii permittebant, excipite hanc animam, & liberate me his curis. Vixi, & perfeci cursum quem fortuna mihi *dederat: & nunc simulacrum meum descendet illustre sub terras. Condidi urbem egregiam, vidi meos muros, vindicavi maritum, exegi pœnas ab inimico fratre. Fortunata, heu nimis fortunata! si tantum Trojanæ naves non attigissent nostra litora. Dixit* hæc, *& ore incumbens in lectum: An moriemur inultæ? sed* tamen *moriamur, inquit: sic, sic dulce est descendere ad umbras. Crudelis Trojanus e mari videat oculis hos flammas, & auferat secum præsagia nostræ mortis. Dixerat & in medio talium* verborum *famulæ vident eam collapsam, & gladium spumantem sanguine, & manus projectas. Clamor spargitur in profundam aream, fama furit per urbem commotam, domus fremunt gemitu & ululatu fœminarum, sonat aër magnis planctibus.*

NOTÆ.

supra, v. 495 De *toro*, lecto. Æ. 3. 224.

651. *Dulces exuviæ* &c.] In hac suprema Didonis oratione tres elucent præcipue sensus: *Amoris, gloriæ. ultionis.* I. AMORIS: cum Æneæ imagini, jugalique lecto vitam suam animamque committit: & in iis exuviis, non tam præsentem intuetur acerbitatem, quam præteritæ dulcedinis recordatur; *dulces, dum fata* &c. II. GLORIÆ: cum se sperat illustrem fore, tam apud inferos, *magna mei sub terras* &c. quam inter homines, apud quos, & præclaram urbem fundavit munivitque, & Sichæum ulta est, raptis Pygmalionis opibus: illustrior ac felicior futura, si nunquam Æneas Carthaginem appulsus esset. III. ULTIONIS: cum os lecto imprimens rabie quadam furoris, inultam se mori dolet: mox perpensis quasi rerum momentis, & secum existimans, duo esse quæ morte quærere possit, ultionem, & miseriarum finem; statuit sibi esse moriendum, saltem ut finem illum & quietem consequatur: *sic, sic juvat* &c. maxime cum aspectus incensi rogi permovere Æneæ animum possit, & ultionem inchoare. De *exuviis*, spoliis, v. 496.

654. *Imago.*] Umbra, manes. Æ. 5. 81.

655. *Urbem ... mœnia.*] Diversa sunt. Urbs enim continetur mœnibus, mœnia cingunt urbem & muniunt.

656. *Ulta virum.*] Quia opes Pygmalioni, tum suas, tum eas propter quas Sichæum occiderat, fugiens eripuit Æ. 1. 363 368. De *Dardano* & *Dardanus*, Trojanis, Æ. 1. 239.

666. *Atria.*] Proprie *atrium* est *area*

Non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque Deorum.
  Audiit exanimis; trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans & pectora pugnis,
Per medios ruit; ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses,
Idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce Deos; sic te ut posita crudelis abessem?
Extinxti te meque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date, vulnera lymphis
Abluam; & extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata, gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.

INTERPRETATIO.

Non aliter ac si tota Carthago, aut Tyrus antiqua, subvertatur irrumpentibus hostibus; & si flammæ furentes spargantur per tecta, & Deorum, & hominum. Audiit hoc *soror exanimata; & pavefacta festino cursu, lacerans vultum unguibus & pectus pugnis, irrumpit inter medios, & inclamat morientem nomine: Hoc ipsum fuit, o soror? me fallebas hoc dolo? hoc parabat mihi pyra ista, hoc ignes & altaria? Qua de re primum conquerar* ego *derelicta? an moriens aspernata es sororem? si me invitasses ad eadem funera, idem dolor atque eadem hora sustulisset utramque gladio. Erexi etiam his manibus* meis, *& voce appellavi patrios Deos, ut* ego *inhumana abessem a te sic jacente? Perdidisti, o soror, & te, & me, & populum, & senes Phœnicios, & tuam urbem. Date, abluam aquis plagas; & si aliquis ultimus spiritus adhuc vagatur,* illum *ore colligam. Sic locuta pervenerat ad altissimos gradus, & gremio complexa sororem semimortuam, fovebat* eam *cum gemitu, & abstergebat veste nigrum sanguinem.*

NOTÆ.

subdialis ante ædes, quasi *αἴθριον*, unde etiam ad primam ædium ipsarum partem significandam traductum est. Ab eo non longe aberat culina: in eoque cœnabant veteres, & majorum imagines disponebant; quæ cum a fumo culinæ non longe abessent, ideo appellabantur *fumosæ*; ipsumque atrium, ut frigide argutatur Servius, dictum etiam inde quasi *atrum*. De voce *bacchatur*, pro furit, a furiosis Bacchi comitibus fœminis, supra, v. 301. De *Carthagine*, in argumento. De *Tyro*, Æ. 1.16

681. *Sic te ut posita*] Sic *deposita*, sic *jacente*: vox funebris, de qua Æ. 2. 644. Et sensus loci est: *Itane vero struxi hunc rogum meis manibus, & ad hæc sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682. *Extinxti* &c.] Pro *extinxisti*, syncope; ut supra, 606. *Extinxem* pro *extinxissem*: & Æ. 1. 205. *Accestis*, pro *accessistis*. Ita legunt Valerius Probus, Carisius &c. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*, prima persona: ita ut culpam omnem damnumque commune Anna in se unam conferat. De *Sidoniis*, unde oriundi Carthaginenses, Æ. 1. 450.

685. *Ore legam.*] Mos Romanorum veterum, ut amici & cognati, admoto ad os morientis ore, extremum ejus spiritum quasi excipere & haurire velle viderentur. Moris etiam illius apud Græcos aliqua reperit

Illa graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque innixa levavit,
Ter revoluta toro est: oculisque errantibus, alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam quia, nec fato, merita nec morte peribat;
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore:
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso Sole colores,
Devolat, & supra caput astitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, & dextra crinem secat: omnis & una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

INTERPRETATIO.

Illa conata erigere tardos oculos, deficit iterum: stridet sub pectore plaga infixa. Ter erexit se efferens & innitens cubito, ter relapsa est in lectum: & vagis oculis quæsivit lucem e cælo, & ingemuit post lucem *repertam. Tunc Juno* uxor *omnipotentis, miserescens longi doloris & difficilis mortis, misit Irim e cælo, quæ separaret animam pugnantem & membra* eidem *conjuncta. Nam quia, nec moriebatur* ex *natura, neque morte merita; sed misera ante tempus, & inflammata subito furore: nondum Proserpina eripuerat illi flavum capillum, nec damnaverat ejus caput Stygio Orco. Igitur Iris rorifera, ducens ex opposito Sole mille colores varios, devolat per cælum croceis alis, & stetis supra* ejus *caput: Ego jussa, offero Plutoni hunc crinem sacrum, & libero te isto corpore. Sic dixit, & dextra abscindit crinem: & simul omnis calor effusus* est, *ac vita abiit in aërem.*

NOTÆ.

perit vestigia Cerdanus in hunc locum.

696. *Nec fato, merita* &c.] Triplex distinguit genus mortis: quæ *fato*, quæ *merito*, quæ *casu* contingit. Contingit *fato*, quæ naturalis est; *merito*, quæ propter scelera, intemperantiam, bello etiam, accidit. *Casu*, quæ nec natura, nec merito. In primis duabus fatalem crinem secari definit Virgilius, in tertia negat: quasi *fata* tantum, hominumque *merita*, sub Deorum providentiam caderent; *casus* eam falleret. At Dido cadit ante diem, non *fato* & natura, supra, v. 620. Cadit *misera*, non rea, nec merita. Igitur *casu*. Quare crinis ipsi non amputatur.

698. *Flavum Proserpina crinem.*] Credebant Græci Romanique, mori neminem posse, nisi Proserpina morientis crinem abstulisset, quasi sacras sibi inferisque primitias. Hujus opinionis multa sunt in posterioribus poetis vestigia: nonnulla etiam in antiquioribus: in Euripidis Alceftide. v. 74. Θάνατος, sive *Mors*, crinem illum sacrum Alcestidi amputat, pro conjuge Admeto morituræ. Hic Iris officio illo fungitur. Mos forte repetitus e sacrificiis: ubi setas aliquot, e media victimarum fronte decerpere, & in ignem conjicere solebant: Æ. 6. 245. Ita & in hominibus putabant fieri, quos Orco quasi victimas mors demittebat. De *Junone*, custode Carthaginis Dea, Æ. 1. 19. De *Proserpina*, inferorum Dea, Plutonis conjuge, G. 1. 39. De *Styge*, inferorum fluvio, G. 3. 551. De *Orco*, vel fluvio, vel Deo inferorum, G. 1. 277.

700. *Iris croceis* &c.] *Iris*, Deorum, &

Junonis præcipue nuntia, Thaumantis & Electræ dicitur filia: quia arcus est cœlestis qui maximam colorum varietate admirationem facit; & *admiror*, Græce dicitur θαυμάζω. Est autem cœlestis arcus, Solaris lucis pictura, in adversa nube, eaque *roscida*, id est, mox in pluviam solvenda. Colores refert varios, pro majori minorique nubis densitate: præcipue purpureum, cœruleum, viridem, croceum, qui *crocum* florem refert, *le saffran*. De *Dite*, Plutone, inferorum Deo, G. 4. 467.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER V.

ARGUMENTUM.

ÆNeas, e Libya in Italiam navigans, deflectere in Siciliam vi tempestatis cogitur: ubi ab Aceste Trojano benevole exceptus; patri, quem illic superiore anno mors abstulerat, anniversarium celebrat sacrum, ludosque quatuor, cursum navalem, ac pedestrem, cestuum pugnam, sagittarum ejaculationem, quibus addit Ascanius equestrem decursum. Interim Trojanæ mulieres, Junonis impulsu, hortatu Iridis, tædio navigationis, incendunt naves: quarum quatuor exuruntur, ceteræ immissa a Iove pluvia servantur. Quare suadet Æneæ Nautes, ut avecto secum juvenum flore, senes ac mulieres in Sicilia relinquat. Firmat id consilium Anchises in somnis: idemque suadet Æneæ, ut appulsus in Italiam adeat Sibyllam; eaque duce descendat ad inferos, ubi posterorum seriem & eventus docebitur. Paret Æneas patris monitis, & condita in Sicilia urbe Acesta, Neptuno per Venerem conciliato, solvit in Italiam: quo in cursu Palinurus navis gubernator dormiens in mare excutitur. Delineatus est hic liber ad exemplum libri Iliad, 23, ubi ludi ab Achille ad tumulum Patrocli celebrantur.

INterea medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat:
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elisæ
Collucent flammis: quæ tantum accenderit ignem
Causa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus, cœlum undique & undique pontus:
Olli cæruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens; & inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve pater Neptune paras? Sic deinde locutus,

Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Ænea, non, si mihi Juppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, & vespere ab atro
Consurgunt venti; atque in nubem cogitur aër.

INTERPRETATIO.

Interim Æneas jam tenebat navibus medium iter, certus eundi; *& vento findebat fluctus nigros: respectans* ad *urbem, quæ jam splendet ignibus misera Didonis. Ignoratur causa, quæ excitaverit tantum incendium: sed acerbi dolores violato magno amore, &* id *quod furens mulier potest* facere, *cognitum* Trojanis, *deducunt animos Trojanorum in tristia auguria. Postquam naves attigere* altum *mare, nec jam ulla terra amplius apparet,* sed *undique cælum & undique mare: cærulea pluvia incubuit illis in caput, invehens noctem ac tempestatem; & aqua inhorruit tenebris. Ipse gubernator Palinurus ex alta puppe* exclamat: *Heu! quare tanti nimbi circumdederunt cælum? quidve præparas* nobis, *o pater Neptune? Sic locutus, deinde imperat* cos *sumere arma* nautica, *& incumbere fortibus remis; & tendit oblique vela ad ventum, & talia dicit: Generose Ænea, etiamsi auctor Jupiter mihi promitteret, non sperarem attingere Italiam hac* cæli temperie. *Venti mutati e transverso fremunt, & flant ab obscuro occidente; & aër densatur in nubes.*

NOTÆ.

1. M*Edium.*] Non præcise *mediam* itineris partem, Africam inter & Siciliam; hinc enim rogi flammas videre non potuisset: sed *medium*, id est, *plenum* mare; quemadmodum Polyphemus Æ. 3. 665. *Graditurque per æquor jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.*

2. *Certus.*] Vel *certus eundi,* & ad petendam Italiam obstinatus; ut Æ. 3. 554. *Celsa in puppi, jam certus eundi carpebat somnos.* Vel *certus & gnarus itineris*, quod jam semel confecerat, Drepano in Italiam solvens, indeque tempestate retro actus in Africam, Æ. l. 1.

2. *Aquilone.*] *Vento* generatim: neque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africa in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito: Ec. 7. 51. De *Elisa*, altero Didonis nomine, in argumento lib. 4. De *augurio*, quod hic pro præsagio universim sumitur, Æ. 2. 703. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 239.

11. *Noctem hyememque.*] *Tempestatem cum nocte.* Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod astra tum observari poterant; infra, v. 25. *Si modo rite memor servata remetior astra.* Porro *hyemem* sumi pro tempestate diximus Æ. 1. 126. Habentur hæc duo carmina, etiam Æ. 3 194. 195.

13. *Quianam.*] Jovianus Pontanus rescribit: *quinam tanti.* Sed contra codices omnes, atque interpretes. Et vero vox Enniana est: *Heu! quianam dictis nostris sententia flexa est?* quam antiquitatis causa affectatam a Virgilio ait Quintilianus. De *Neptuno*, Æ. 1. 129. 134.

15. *Colligere arma* &c.] *Arma*, cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus, Æ. 1. 181. Atque ita supellex omnis nautica, *vela, rudentes, remi.* Obnixe tamen contendit Cerdanus, *arma*, in re nautica, nihil ligneum significare; atque adeo non *remos*, sed *vela* tantum & his affinia. Quod quamquam curiosius notatum puto: tamen favet ipsi vox *colligere*, quæ proprie de velis dicitur. Erit igitur hic sensus, juxta ipsum: *Jubet colligi & contrahi vela*; ne transversi venti e cursu dejiciant: *jubet incumbi remis*; ut, quantum eos e recto itinere ventorum vis amovebit, tantum labor atque industria provehat: *jubet vela, non omnino contrahi, sed obliquari*; ut aura venti saltem aliqua captetur, quæ remigantes adjuvet. De illa *obliquatione*, infra, v. 830. De *Italia*. Æ. 1. 534.

19. *Transversa.*] Neutrum plurale, pro adverbio: Græco more. Sic Æ. 9. 125. *Amnis rauca sonans.*

19. *Vespere.*] *Occidente.* Causam habes

Nec nos obniti contra, neque tendere tantum
Sufficimus: ſuperat quoniam fortuna, ſequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portuſque Sicanos:
Si modo rite memor ſervata remetior aſtra.
Tum pius Æneas: Equidem ſic poſcere ventos
Jamdudum, & fruſtra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An ſit mihi gratior ulla,
Quoque magis feſſas optem dimittere naves:
Quam quæ Dardanium tellus mihi ſervat Aceſten,
Et patris Anchiſæ gremio complectitur oſſa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, & vela ſecundi
Intendunt Zephyri: fertur cita gurgite claſſis:
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelſo miratus vertice montis
Adventum ſociaſque rates, occurrit Aceſtes,

INTERPRETATIO.

Nec nos poſſumus contra obluctari, ac ne progredi quidem: obſequamur, ſiquidem fortuna vincit; & convertamus iter, quo nos *vocat. Et puto non procul* eſſe *fida regna Erycis fratris tui, & portus Siculos: ſi modo bene memor remetior ſidera* jam *obſervata. Tunc pius Æneas* ait: *Certe video ventos jamdiu ita petere, & te incaſſum contra obniti. Detorque iter velis. An ulla terra* poteſt *eſſe mihi gratior, &* ad *quam potius cupiam appellere naves feſſas: quam quæ ſervat mihi Trojanum Aceſten, & continet ſinu oſſa patris Anchiſæ? Poſtquam ea dicta* ſunt, *tendunt* ad *portum, & Zephyri faventes inflant vela: claſſis velox* mari provehitur, ac demum læti applicantur noto litori. At Aceſtes eminus* ex *alto cacumine montis admiratus adventum ſociarum navium, venit obviam,*

NOTÆ.

Æ. 1. 534. Et miror dici ab accuratis interpretibus, Taubmanno, Cerdano, curſum Æneæ tum ad occidentem fuiſſe: manifeſtum enim eſt, Carthagine ſolventibus, Italiam, quo tunc Æneæ curſus erat, eſſe ad ſeptentrionem. Itaque verba hæc, *veſpere ab alto conſurgunt venti*; ſuperiora explicant, *mutati tranſverſa fremunt*: erat enim tum tranſverſus Æneæ ventus occidentalis, & plane in Siciliam propellebat; unde concludit Palinurus, *quoque vocat vertamus iter*, ſcilicet in Siciliam.

24. *Fraterna Erycis.*] *Eryx* filius *Butæ*, communem creditus eſt cum Ænea matrem habere *Venerem*; reipſa *Lycaſten* Siculam meretricem, quæ ob formæ elegantiam, uſitato veteribus ſermone, *Venus* appellata eſt. Avum habuit *Amycum*, regem Bebrycum circa Pontum, qui ceſtuum certamine occiſus eſt a Polluce: quapropter fugiens Butes, regnum in Sicilia conſtituit: Eryx pariter ab Hercule ceſtibus occiſus eſt, infra, v. 411 Ex eo nomen datum *Eryci* monti atque urbi, circa Lilybæum occidentale Siciliæ promontorium, de quo Æ. 3. 707. quo nunc iter Trojani deflectunt. De *Sicanis*, antiquis Siciliæ populis, in ea præſertim parte, Æ. 3. 687.

25. *Remetior.*] Nota enim erant jam inde maria illa Palinuro, ut modo diximus, v. 2. De *Dardanio*, Trojano, Æ. 1. 239.

36. *Aceſtes* &c.] De hujus genere multa e Græcis afferunt admodum ambigua Hortenſius & Cluverius. Ex iis iſta colligo. Laomedon, rex Trojanus, offenſus viro nobili, cujus fraude coactus erat Heſionen filiam ſuam marinæ belluæ exponere; viciſſim tres ejus filias Siculis nautis tradidit, vel mari ſubmergendas, vel quo luberet avehendas. His in Siciliam appulſis, una e Trojanis tribus puellis filium ſuſcepit: vel ex adoleſcente Trojano, qui ſe illis præ amore comitem addixerat, juxta Dionyſium Halicarnaſſeum; vel ex Cri-

Horridus in jaculis & pelle Libystidis ursæ:
Troïa Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, & gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas oriente fugarat
Clara dies; socios in cœtum litore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidæ magni, genus alto a sanguine Divum;
Annuus exactis completur mensibus orbis;

INTERPRETATIO.

terribilis ob jacula, & pellem ursæ Libycæ: hunc mater Trojana peperit conceptum e Crimiso fluvio. Ille, non oblitus veterum patrum, gratulatur reversis, & lætus excipit pro *rustica opulentia, & reficit fatigatos amicis opibus. Cum postera dies clara pepulisset stellas e primo oriente; Æneas advocat socios in concionem e toto litore, & ex summitate tumuli sic loquitur: Trojani magni, gens e nobili sanguine Deorum: completur annuus circuitus mensibus transactis;*

NOTÆ.

miso amne in canem converso, juxta Lycophronem. Hic hujus filius, reversus Trojam Priami temporibus, inde iterum post Trojæ excidium in Siciliam regressus est, & secum Elymum advexit. Ibi recepti a Sicanis, & agris donati, mox Æneam eodem appulsum exceperunt, & cum eo varias illic statuerunt urbes, ad occidentalem Siciliæ partem, de quibus infra, v. 755. Porro pater puellarum trium, a Lycophrone *Phænodamas*, a Servio & Pomponio *Hippotes* appellatur. Hujus filia Crimisi uxor, a Servio & Pomponio *Egesta*. Egestæ filius, de quo hic agitur, a Stephano *Egestus*, a Dionysio *Ægestus*, a Tzetze *Ægestes*, a Virgilio & Silio *Acestes*. Fluvius pater, ex Lycophrone *Crimissus*, ex Diodoro *Cremissus*, ex Plutarcho *Crimesus*, ex Cornelio Nepote *Crinissus*; ex Virgilii variis exemplaribus, *Crinisus*, *Crimnisus*; & omnino emendatissime, ut contendit Cluverius in Sicilia l. 2. 2. *Crimisus*. Hic modo, ut idem luculenter probat, non est brevis ille fluvius, ad Segestam urbem in mare Tyrrhenum influens, vulgo *Freddo*, ut multi putant; sed major alius, ex agro Panormitano & septentrionali Siciliæ parte in meridionalem decurrens, qui cum *Hypsa* fluvio denique commixtus, cum eo in mare Libycum devolvitur, ad Selinuntem urbem, cum Hypsa communi dictus nomine *Belici*, aut *Belici destro*, quia in dextram Hypsæ ripam influit.

37. *Horridus in* &c.] *In* præpositio, adhibetur hoc modo ad significandum habitum: Æ. 4. 518. *In veste recincta*. *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen post arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem cœli temperiem: Cerdanus tamen multis defendit Virgilium, imprimis auctoritate Solini, c. 29. *Numidici ursi forma cæteris præstant, villis profundioribus.* Lipsius ursos Numidicos & Libycos a Romanis dictos putat non veros *ursos*, sed *leones*; quemadmodum *elephantos*, ab iisdem *boves lucas*: ob insolitam formam, cui nomen ex notiore animali imponebãt. *Libystidis*, a *Libystis*, gentile nomen est, per pleonasmum formatum a proprio *Libys*. Legunt tamen aliqui *Libyssidis*: ut sit a *Libys*, *Libyssa*; a *Libyssa*, *Libyssis*, *Libyssidis*. De *gaza*, opibus, Æ. 1. 123.

44. *Tumuli aggere*.] *Agger*, aggestio est, vel lapidum, vel terræ, unum in locum. *Tumulus*, est terræ *tumor*, ex illa aggestione: unde tam pro *sepulcro*, quam pro *colle* usurpatur: hic pro *colle*.

45. *Dardanidæ*.] A Dardano Jovis filio orti; ideo *a sanguine Divum*, id est *Deorum*: quanquam aliquando distinguuntur *Dii*, & *Divi*; ut *Divi* sint, qui ex hominibus in *Deos* relati sint.

46. *Annuus exactis* &c.] Anniversarius recurrit dies, Anchisæ morte consignatus.

Ex quo relliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mœstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest; quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic Dii voluistis, habebo.
Hunc ego Gætulis agerem si syrtibus exul;
Argolicove mari deprensus, & urbe Mycenæ:
Annua vota tamen, solemnesque ordine pompas
Exequerer; strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius & ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine Divum,
Adsumus: & portus delati intramus amicos.
Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem:
Poscamus ventos, atque hæc me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.

INTERPRETATIO.

ex quo mandavimus terræ reliquias & ossa divini patris, & dedicavimus altaria funebria. Et jam, nisi decipior, adest dies; quem semper existimabo mæstum, semper colendum, sic voluistis o Dii. Ego si hunc diem *transigerem exul in syrtibus Gætulis; aut interceptus mari Argolico, vel* in *urbe Mycenis: tamen celebrarem annua vota, & solemnes ceremonias* juxta *ritū; & cumularem altaria congruis muneribus. Nunc libenter adsumus ante cineres & ossa ipsius patris, certe non sine consilio & sine voluntate Deorum,* ut *puto: &* vento *impulsi ingredimur portus amicos. Agite igitur, & omnes lætum sacrificium peragamus: petamus ventos* ab eo, *& ut patiatur urbe condita me singulis annis persolvere hæc sacrificia*, in *templis sibi dedicatis.*

NOTÆ.

Igitur Anchises vere ineunte, hyeme exeunte, obierat. Patet id quia I. Tempus hoc ipsum adhuc hybernum vocat Dido, Æ. 4.309. *Hyberno moliris sidere classem.* II. In ipsa profectione Trojani *frondentes ferunt ramos*, Æ. 4.399. Ex Africa autem in Siciliam cursus, vix duorum triumve dierum est. III. Incerta tum erat cœli temperies, qualis primo vere: solvit Æneas ex Africa sudo cœlo, mox tempestas oritur, nunc dubitat utrum subsequens dies nona serena futura sit, v. 64. *Si nona diem* &c. IV. Terra tum vestita erat gramine & floribus, v. 76. *Purpureosque jacit flores*: v. 287. *Tendit gramineum in campum.* Nec tamen inde sequitur Æneidos opus annuum spatium prætergredi, ut notavimus in argumento Æneidos, pag. 3.

48. *Condidimus terra.*] Non totum ipsum cadaver, qui sepulturæ nostræ mos est: sed combusti corporis *reliquias*, *ossa*, *cineres*, quæ e busto collecta tumulo deinde ac terræ mandaverit. Etsi enim apud veteres in usu fuerit, cadavera unguentis condita terræ mandare; usitatius tamen, comburere: præsertim virorum illustrium apud Græcos: sic Patroclus ab Achille comburitur, ac deinde tumulatur, Iliad. 23. Sic Misenus ab Ænea, Æ. 6. De *aris geminis* ad sepulcra struendis, Æ. 3. 62. De *Gætulis* Africæ populis, qui ad *syrtes* usque pertinent, Æ. 3. 40. De *Syrtibus*, importuosis litoris Africani finibus, Æ. 1.115.

52. *Argolico mari.*] *Argolico sinu*, qui pars est Ægæi maris ad orientem Peloponnesi. *Urbe Mycenæ*: ut Æ. 1.251. *Urbem Patavi.* Habent aliqui codices *Mycene, Mycena*, *Mycenis*. *Argos* & *Mycenæ*, urbes Pelopōnesi, Agamemnonis regiæ, Æ. 1.288.

54. *Strueremque suis altaria donis.*] *Struerem*, explicat Taubmannus *cumularem*: unde *structor* dicebatur in re coquinaria, qui fercula struebat, scite componebat, cumulabat. *Suis donis*, congruis; congrua autem erant mortuis dona, *lac*, *vinum*, *mel*, *sanguis*: ut diximus Æ. 3. 62. & mox videbitur, v. 76.

56. *Sine mente, sine numine.*] Sine consilio, & voluntate Deorum. De *numine*, hoc sensu, Æ. 1. 137.

59. *Poscamus ventos*] Ab ipso Anchisa, quem ut Deum colere instituit. Hujus

Bina boum vobis Troja generatus Aceſtes
Dat numero capita in naves: adhibete Penates
Et patrios epulis, & quos colit hoſpes Aceſtes.
Præterea, ſi nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiiſque retexerit orbem:
Prima citæ Teucris ponam certamina claſſis.
Quique pedum curſu valet; & qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibuſve ſagittis;
Seu crudo fidit pugnam committere ceſtu:
Cuncti adſint, meritæque expectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, & cingite tempora ramis.

INTERPRETATIO.

Aceſtes oriundus Troia donat vobis corpora boum duo numero per naves ſingulas: *invitate ad epulas Penates, & patrios, &* eos *quos hoſpes Aceſtes veneratur. Inſuper, ſi nona Aurora protulerit hominibus diem ſerenum, & luce detexerit orbem: proponam Trojanis pugnam velocium navium. Et* *qui valet curſu pedum; & qui incedit fidens viribus, aut ſolertior jaculo, vel levibus ſagittis; ſive* qui *audet conſerere pugnam duro ceſtu: hi omnes adſint, & expectent præmia merita victoriæ. Favete omnes linguis, & circundate caput ramis.*

NOTÆ.

autem divini cultus notæ ſunt *aræ*, *ſacra*, *ludi*, *templa dicata*, *vota* pro ventis obtinendis. Quorum tamen aliqua in communibus mortuorum omnium funeribus uſurpabantur. *Me ſacra quotannis.*] Alii codices habent *mea*: ut ad poſteros referatur, qui ſacra illa laturi erant: ſed ad ſtructuram Latini ſermonis aptius eſt, *me*: *Velit me ferre.*

62. *Adhibete Penates.*] De *Penatibus*, Æ. 2. 717. Quomodo *adhiberentur epulis*, Æ. 3. 177.

64. *Si nona* &c.] *Si*, aliis *dubitantis* eſſe videtur, qui ideo *almum* interpretantur *ſerenum*: & ſenſus erit: *ludi nona die celebrabuntur, ſi ſudum erit*; ſin minus, in aliam diem remittentur. Aliis videtur eſſe *affirmantis*: & abſolute ſenſus eſt; *cum Aurora extulerit nonum diem*: ſic explicuimus Æ. 1 607. *Si qua pios reſpectant numina.* Per *nonam diem*, alludit ad novemdialia Romanorum ſacra pro mortuis: ſervabantur enim domi cadavera ſeptem dies, octavo cremabantur, nono reliquiæ ſepulcro mandabantur. De *Aurora*, G. 1. 249.

66. *Ponam certamina.*] Vox in ea re ſolemnis, *ponere*. Sic apud Græcos, ludorum ejuſmodi deſignator dicebatur ἀγωνοθέτης, ab *ἀγὼν certamen*, & *τίθημι pono*.

68. *Incedit.*] Sic Æ. 1. 50. *Divum incedo Regina.* Quæ quanquam ad majeſtatem inceſſus pertinere videri poſſunt: occurrit tamen mihi, *incedo* a poëta dici pro *ſum*. Sic uſurpatur & *venio*, G. 1. 29. *An Deus immenſi venias maris.* De *ceſtu*, chirotheca e corio bubulo *crudo*, infra, v. 405.

71. *Ore favete omnes.*] Paſſim apud alios auctores, *Favete linguis.* Quibus formulis dubium eſt, *ſilentium*, an *plauſus* & acclamatio indicatur. Pro *ſilentio* facit locus Senecæ lib. de vita beata c. 27. *Quoties mentio ſacrarum literarum intervenerit, favete linguis. Hoc verbum, non ut plerique exiſtimant a favore trahitur; ſed imperatur ſilentium, ut rite peragi poſſit ſacrum, nulla voce mala obſtrepente.* Pro *plauſu* & acclamatione facit Ovid. Met. 15. 677. *En Deus eſt, Deus eſt, animis linguiſque favete. Quiſquis adeſt viſum veneratur numen, & omnes verba ſacerdotis referunt geminata, piamque Æneadæ præſtant & mente & voce ſalutem.* Idem in Ibin, v. 96. *Quiſquis ades, ſacris ore favete meis. Quiſquis ades, ſacris lugubria dicite verba.* Hæc ut conciliem, exiſtimo, non perpetuum *ſilentium* indici, neque perpetuam *acclamationem*; ſed omnino *attentionem* ad ſacra: ut ea tantum dicant, quæ

Sic fatus, velat materna tempora myrto:
Hoc Elymus facit, hoc ævi maturus Aceſtes,
Hoc puer Aſcanius: ſequitur quos cætera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carcheſia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo ſanguine ſacro:
Purpureoſque jacit flores: ac talia fatur:
Salve ſancte parens: iterum ſalvete, recepti
Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.

INTERPRETATIO.

Sic locutus, tegit caput myrto matris ſuæ. *Elymus idem facit, idem Aceſtes grandior natu, idem puer Aſcanius: quos reliqua juventus imitatur. Æneas cum multis millibus ibat e concione ad ſepulcrum, medius* in *magna turba circumfuſa. Illic* juxta *ritum effundit ſtillans in terram duo pocula puri vini, duo lactis recentis, duo ſanguinis ſacri: ſpargitque flores purpureos: & profert talia: Salve ſancte pater: ſalvete rurſus, fruſtra recuperati cineres, & animæ, & umbra paterna.*

NOTÆ.

ſacrorum ritu dicenda ſunt; a cæteris omnibus verbis profaniſque colloquiis abſtineant. Interpretationem adjuvat Ovidius loco citato, cum dicit, *animis linguiſque favete*; quibus eumdem *animis* ac *linguis* exhiberi favorem jubet. At non jubet, nihil omnino animis interim ac mente cogitari, ſed ea dumtaxat quæ ad Deos & ſacra pertineant; ita nec omnino nihil dici, ſed ea quæ eo etiam ſpectent. Et vero Seneca vocem tantum *malam* & *obſtrepentem* arcet: Horatius Od. l. 3. 1. tantum *profanum vulgus*, id eſt, profanis ſermonibus indulgens: Ovidius loquentes inducit ea ſolum, quæ ſacrificio conveniant, ut patebit ſuperiora exempla relegenti: Latini autem veteres, hujus auctores formulæ, cum eam vocibus ambiguis expreſſerunt; *favete ore, linguis*; non autem *favete verbis, ſermone, ſilentio*: indicare videntur voluiſſe tempeſtivam illam loquendi ac tacendi vicem.

72. *Materna myrto.*] Veneri, Æneæ matri dicata arbore, ut diximus, Ecl. 2. 54. Unde ad coronas aſſumi ab Ænea decuit, ut deinde a Romanis in ovatione, Ibid.

73. *Elymus.*] Hic, ex Strabone, Dionyſio, Lycophronis interprete Iſacio Tzetze: fuit I. Trojanus. II. Ex eorum pleriſque: poſt excidium Trojæ in Siciliam ab Ægeſto ſive Aceſte advectus fuit, ut diximus, v. 36. III. Addit Tzetzes, fuiſſe ſpurium Anchiſæ filium. IV. Teſtatur Dionyſius, regio genere ortum eſſe: ideoque novos illos Siciliæ incolas Trojanos, univerſim ſuo nomine *Elymos* appellaſſe; cum Ægeſtus ejuſque ſocii urbibus dumtaxat impoſuiſſe nomina dicantur, *Ægeſtæ*, *Eryci*, *Entellæ*. Ex his quatuor tria negare videtur Virgilius: nimirum fuiſſe Trojanum, Anchiſæ filium, & regio ſanguine oriundum: ſiquidem cum conceptis verbis Siculum teſtatur, v. 300. *Tum duo Trinacrii juvenes, Elymus Panopeſque.* Deinde nullam ei laudem ab Æneæ conſanguinitate & regia origine tribuit: quod certe non omiſiſſet, qui eodem loco, v. 297. Diorem commendat a *ſtirpe Priami*; &, v. 24. Erycem *fratrem* Æneæ appellavit. Itaque hoc unum fatetur, v. 391. Elymum fuiſſe *comitem ſenioris Aceſtæ*: cui ſe comitem adjungere tam in ipſa Sicilia, quam in Troade potuit. Utris habenda ſit fides, ſtatuat ſecum unuſquiſque.

77. *Carcheſia Baccho.*] De *carcheſiis* poculis, G. 4. 380. De *Baccho*, vino. Ecl 5. 69. De *ſacris funebribus*, lacte, vino, ſanguine. Æ. 3. 62.

79. *Purpureos flores.*] Vel roſas intelligit, flores dicatos Veneri, Anchiſæ amatrici; vel generatim flores quoſcumque purpureos.

80. *Iterum ſalvete recepti.*] *Iterum ſalvete,*

Non licuit fines Italos, fataliaque arva;
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Tybrim.
Dixerat hæc, adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit;
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras:
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras & levia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores:
Incertus, geniumne loci, famulumne parentis

INTERPRETATIO.

Non fas fuit quærere tecum regionem Italam, & agros fatales, nec Ausonium Tybrim, quisquis ille sit. Hæc protulerat, cum serpens lubricus, ingens, eduxit ex intimis penetralibus sepulcri *septem sinus, septem plexus; tranquille circumdans sepulcrum, & labens inter aras: cui maculæ cærulea illustrabant dorsum, & fulgor auro interpunctus squamas: quemadmodum arcus in nubibus concipit mille diversos colores, Sole opposito. Æneas videns stupefactus est: ille demum repens longo tractu inter pateras poculaque polita, & degustavit cibos, & innocuus rediit iterum* in *profundum sepulcrum, & reliquit aras degustatas. Tanto magis* Æneas *perficit sacra inchoata* in honorem *patris: dubitans, an genium loci, an famulum patris....*

NOTÆ.

te; non autem, *iterum recepti. Iterum*, inquit: sive quia jam anno superiore exequiis patrem honoraverat, salutaveratque funebri more; sive quia modo dixit, *salve sancte parens*; ergo *iterum salve*: ter enim extrema illa salutatio repetebatur in Romanorum funeribus *vale*; cui synonymum est *salve*, ex Varrone apud Servium: non quod salutem iis valetudinemque optarent, qua frui ultra non poterant; sed pacem saltem & gaudium in altero statu. *Recepti nequicquam cineres.*] Per *cineres*, ait Servius, patrem intelligit, quem e Trojano excidio frustra liberaverat. Immo, *cineres* ipsos intelligit; quos anno superiore reliquerat in Sicilia, nunc autem recipit reditu suo, ac revisit: *nequicquam tamen*; quia non conferet reditus, ut cum eo adire Italiam liceat. *Animæque umbræque.*] Vel plurali numero usus est, pro singulari; ut passim poetæ: vel reipsa plures putavit esse animas: de quibus commodius disseremus, Æ. 6. v. 724. & sequentibus.

82. *Fines Italos*] De *Italia*, Æ. 1. 534. De *Ausonia*, Italiæ nomine, Æ. 3. 171. De *Tybri*, Italiæ fluvio, Æ 1. 13. De *adytis*, locis intimis, Æ. 2. 297. De *squamis*, G. 4. 13. De *arcu*, seu *Iride*, Æ. 4. 700. De *agmine*, in serpentibus, G, 3. 423. De verbo *libavit*, degustavit, Æ. 1. 740.

93. *Depasta altaria.*] Non ab igne, victimas consumente, nondum enim cæsæ fuerant victimæ; sed ab ipso serpente, qui prima dona libaverat.

94. *Instaurat.*] Renovat incepta sacrificia: jam enim fuderat vina, v. 78. moxque iterum fundit, v. 98. Quid ita? an quia sacrificia serpentis occursu turbata esse putabat? at bono erat omini serpentis occursus. An quia cum prævia sacrificia e floribus & liquoribus, quasi mortuo homini obtulerit; nunc viso serpente, majora offerenda existimat, quasi heroi, inter Deos admisso? Certe non admodum diversa ab his sacrificia Plutoni, Proserpinæ, Diisque inferorum aliis offert, Æ. 6. 243.

95 *Geniumne loci, famulumne* &c.] *Genii* & custodes, locis, urbibus, domibus

Esse putet; cædit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos:
Vinaque fundebat pateris: animamque vocabat
Anchisæ magni, manesque Acheronte remissos.
Necnon & socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt: onerantque aras, mactantque juvencos.
Ordine ahena locant alii: fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, & viscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaetontis equi jam luce vehebant;
Famaque finitimos & clari nomen Acestæ
Excierat: læto complerant litora cœtu,
Visuri Æneadas, pars & certare parati.

INTERPRETATIO.

existimet eum *esse; mactat juxta consuetudinem quinque oves, & totidem sues, totidem juvencos nigros tergoribus: & effundebat vinum e pateris: & appellabat animam magni Anchisæ, & manes* ejus *emissos* ex *inferis. Pariter & socii offerunt læti munera, pro* ea *quæ est unicuique facultas: & onerant altaria, & immolant juvencos. Alii disponunt ærea* vasa per *ordinem: & strati super herba, supponunt prunas verubus, & torrent viscera. Dies optata advenerat, & jam equi Phaetontis advehebant nonam Auroram sereno lumine: & fama ac nomen illustris Acestæ eduxerat vicinos: occupaverant litora læta multitudine*, partim *visuri Trojanos, partim etiam parati certare.*

NOTÆ.

attribui solebant; ut & hominibus singulis attribui solitos diximus Ecl. 4. 63. *Famulos* item majoribus Diis suos assignabant: eosque e brutis animantibus plerumque assumptos. Sic Æ. 6. 190. columbæ ministræ sunt Veneris, ut Æneam ad auream arborem deducant. Sic ex Silio Italico, l. 13. 124. apud Capuam *Numen erat jam cerva loci, famulamque Dianæ credebant*. Sic aquila Jovi: sic ex Plutarcho in Cleomene, dracones heroibus sacri putabantur: unde hic *anguis* Anchisæ famulus.

96. *Cædit quinas de more bidentes.*] Vel *cædit de more*, id est, non per se ipse, sed per famulos, more pontificum Romanorum. Vel oves *de more bidentes*: id est, *biennes*, aut *ambidentes*, de quibus Æ. 4. 57. Vel *quinas, de more* cœlestibus Diis adhibito; quibus numero impari victimæ cædebantur, quia *numero Deus impare gaudet*: inferis autem numero pari, Æ. 6. 243. Igitur offert Æneas patri quinque pecudes, ut jam cœlesti Divo; easque nigrantes, ut ex inferis assumpto. Notatque Turnebus ejusmodi sacrificia Romanis *suovetaurilia* dicta esse; quæ *sue, ove,* & *tauro* fiebant.

98. *Animamque vocabat* &c.] Non simpliciter inclamat, invitatque ad sepulcrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur: quemadmodum pascuntur animæ mortuorum, inprimisque Tiresiæ apud Homer. Odyss. 11. 95. Quemadmodum Achilles tota nocte circa Patrocli rogum vina fundit, animam ejus vocans, Iliad. 23. 221. Non ita, inquam. Sed *invocat*, ut sibi adsit propitius pater, cujus *manes Acheronte remissos* putat, & inter Deos vitam degere. De *Acheronte*, inferorum fluvio, Æ. 6. 242. De *manibus*, G. 4. 469.

102. *Ahena.*] Vasa ærea: vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. Licet enim Homerus heroibus suis elixas carnes non paret, ut notat Plato de republ. l. 3. has tamen primis etiam illis temporibus in usu fuisse notavimus, Æ 1 215. De *epulis* post convivia, plura vide, Æ. 8. 180.

105. *Auroram Phaetontis equi.*] *Phaeton* hic: vel Solis est filius, qui cum a patre diurnum regimen currus extorsisset precibus, & equos inscite regeret, ex iis a Jove in Eridanum Italiæ fluvium fulmine ex-

Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio : sacri tripodes ; viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus ; armaque, & ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta :
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quattuor ex omni delectæ classe carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,

INTERPRETATIO.

Primo præmia statuuntur ob oculos & in medio circo sacri tripodes, & virentes coronæ, & palmæ, dona victoribus destinata, *& arma, & vestes intincta purpura, pondera argenti & auri : & medio e tumulo tuba canit indictos ludos. Quatuor naves, pares vastis remis, electæ e tota classe, incipiunt primum certamen. Mnestheus agitat fortibus remigibus celerem Pristin ;*

NOTÆ.

cussus est : Ovid. Met. 2. Vel potius *Sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. 11. 320. Ἥλιος Φαέθων, *Sol Phaeton*, id est *splendens*. Ejus equi quatuor, *Pyrous* a πῦρ *ignis* ; *Eous*, ab ἠώς, *Aurora* ; *Æthon*, ab αἴθω *uro* ; *Phlegon*, a φλέγω *inflammo*. De *Aurora*. G. 1. 249.

110. *Tripodes* &c.] *Tripus* proprie sellæ mensæque species, tribus nixæ pedibus ; cui quandoque insidebatur, sæpe imponebantur lebetes crateresque ad libamina, Æ. 3. 359. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, reque omni divina magni erat usus : tum viris fortibus donabatur in præmium, unde Horat. Od. l. 4. 8. *Donarem tripodas præmia fortium Graiorum.*

111. *Et palmæ pretium victoribus.*] Id est, pretium solemne & vulgare victoribus omnibus. Quærit enim Plutarchus Sympos. l. 8. quæst. 4. *Cur sacrorum certaminum aliud aliam habeat coronam, palma sit communis omnibus.* Respondetque, hoc ideo usu venisse, quod viro forti palma persimilis, non deprimatur onere, sed contra magis obluctetur. De *ostro*, ostreo, sive conchylio, unde purpura exprimitur, G. 2. 506.

112. *Talenta*] Τάλαντον, a ταλάω *suffero* : quia primo libram significavit, quo pondera appenduntur : tum quodvis magnum auri argentique pondus : denique certum determinatumque pondus, varium tamen apud varias gentes : celebratissimum Atticum talentum, quod sic describitur a Rhemnio Fannio :

Cecropium superest posthac docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas,
Quod summũ doctis perhibetur põdus Athenis.

Porro *drachma* Attica, *denario* Romano, & *grosso* Francico æquiparatur. *Grossus* pars est *marcæ* sexagesima quarta. *Marca* signati argenti hoc anno 1675. Ludoviceos argenteos capit novem ; hoc est, libras nostras sive Francicos viginti septem. Grossus igitur valet octo solidos cum denariolis paullo minus sex : qui grossi sexies millies repetiti Francicos conficiunt 2550. Et hic valor est *argentei talenti* Attici ad modum nostrum revocati. *Aurei* autem *talenti* valorem conjicies, habita auri cum argento comparatione : aurum enim Græcum Romanumque duodecies argenti valorem ; Francicum sexies etiam ac decies & amplius nunc superat. *Cætera* infra, v. 248.

114. *Prima pares* &c.] I. LUDUS. *Navium decursus.* Cujus exemplum in Homero non habuit Virgilius ; nec vero voluit cursum illius equestrem imitari, quia Homerus in eo plus operæ studiique posuerat ; ludos alios imitatus est, quos ille minus diligenter scripserat, Iliad. 23.

116. *Pristin* &c.] Naves quatuor, æquales magnitudine ac robore, suis insignit nominibus, quæ e pictis in puppi monstris repetit. Primæ *Pristis* appicta erat, marina bellua, e balænarum genere, de qua Æ. 3. 427. Secundæ *Chimæra*, ignivomum ac triforme monstrum : quod, ex Ovid. Metam. 9. 649. *medius in partibus hircum, pectus & ora leæ, caudam serpentis habebat.* De ea, Æ. 6. 288. Tertiam ornabat *Centauri* pictura, ex equina & humana specie conflata, de quo genere G. 2. 456. Quartam *Scyllæ*, marini in freto Siculo monstri, effigies, quam explicuimus Æ. 3. 427.

Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi:
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus; triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna: Scyllaque Cloanthus
Cœrulea, genus unde tibi Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum, spumantia contra
Litora; quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori:
Tranquillo silet, immotaque attollitur unda
Campus, & apricis statio gratissima mergis.

INTERPRETATIO.

Mnestheus, inquam, *mox Italus, a quo nomine oritur familia Memmii: & Gyas magnam Chimæram, magna mole, opus* instar *urbis; quam juvenes Trojani triplici versu impellunt*, cui *remi surgunt triplici ordine. Et Sergestus, a quo familia Sergia trahit nomen, vehitur Centauro magno: & Cloanthus, unde tibi origo est o Cluenti Romane, vehitur Scyllâ cæruleâ. Procul in mari, adversus spumosum litus, est rupes; quæ aliquando mersa verberatur fluctibus, quando hyemales Cori absconduut astra*: at *tranquillo* tempore *silet, & erigitur ex immotis aquis*, veluti *campus & perfugium gratissimum mergis apricantibus.*

NOTÆ.

117. *Mox Italus Mnestheus* &c.] Ut nobilibus Romanorum familiis gratificetur; eas a Trojanis deducit ›a Mnestheo *Memmios*, a Sergesto *Sergios*, a Cloantho *Cluentios*. Addunt alii etiam a Gya, *Gegamios*: quod tamen Virgilii testimonio caret.

119. *Urbis opus.*] *Urbis instar*; in qua tantum operis fuerat, quantum in urbe positum. Sic apud Cicer. Ac. in Verr. 5 88. *Erat illa navis constrata, & ita magna, ut si in prædonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur.*

119. *Triplici versu* &c.] *Triremem* significat navem: qualem tamen Trojanis temporibus nondum fuisse probabile est; sed poëtæ ut multa alia, sic & illud per anticipationem dicere licuit. Quid sit autem in navibus *versus* & *ordo* remorum duplex, triplex, quadruplex; unde *biremes*, *triremes*, *quadriremes* &c. appellantur; valde ambiguum est. Quia tamen ex Virgilio, *triplici consurgunt ordine remi*: constat, in utroque navis latere remigum ordines surrexisse alios aliis superpositos. non ita tamen, ut superiorum remigum pedes inferiorum capitibus impenderent, perpendiculari, ut aiunt, rectaque linea; sic enim latera navium extruenda altius fuissent: sed ita, ut scamnis, quæ & *juga* & *transtra* dicuntur, oblique a summo ad imum instar graduum dispositis insisterent remiges; quorum superior ordo ibi figebat pedes, ubi ordo inferior insidebat. Porro series illæ remigum, a summo latere ad imam carinam oblique numeratæ, *ordines* dicebantur; & pro multiplici *ordine*, navis erat *biremis*, *triremis*, *quadriremis*, a Ptolemæo Philopatore extructa etiam *quadraginta* ordinum: at eædem series, a prora ad puppim numeratæ, dicebantur *versus*; & sic in singulis lateribus, *versus* aliquando viginti quinque, aliquando plures; & in Ptolemæi navi, quæ quadraginta *ordinum* fuit, & quater mille remigum, *versus* quinquaginta fuere. Igitur Chimæra hæc Virgiliana, quæ *triplici versu*, *triplici ordine* instructa erat; remiges in singulis lateribus novem, tota nave octodecim capiebat.

125. *Olim*] *Aliquando*, indefinite. Sic G. 3. 303. *Cum frigidus olim jam cadit.*

126. *Hyberni Cori* &c.] *Corus* ventus, flat ab occasu æstivo. *Hybernus* dicitur, seu frigidus, quia situ proxime ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera*, nimbis inductis. Scribitur etiam *Caurus*.

128. *Apricis mergis.*] Avibus aquaticis,

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis, pater: unde reverti
Scirent, & longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori:
Cætera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit:
Considunt transtris, intentaque brachia remis
Intenti expectant signum: exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde ubi clara dedit sonitum tuba; finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos: totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus:

INTERPRETATIO.

Illic pater Æneas ponit metam e frondosa ilice, quæ esset *signum nautis: a qua scirent redire, & circa quam flectere longos circuitus. Deinde sorte capiunt loca: & ipsi duces e puppibus procul resplendent, insignes auro & purpura: reliqui juvenes coronantur populeis foliis, & renident uncti oleo* per *nudos humeros: sedent in transtris & obnixi* secundum *brachia remis intenta expectant signum: & metus pulsans, atque arrectum desiderium gloriæ, fatigant corda subsultantia. Deinde quando clara tuba emisit sonum; non est mora, omnes e terminis suis proruperunt: nauticus clamor pulsat cælum, fluctus turbati adductis brachiis spumant: pari* impetu *imprimunt sulcos* in aquis: *& totum mare erutum remis & rostris trifidis aperitur. Non tam celeres currus invadunt campum* in *certamine bigarum, & erumpunt emissi e carcere.*

NOTÆ.

plongeons, quæ cum frequenter se aquis immergant, amant ad Solem siccare se, in locis *apricis*, id est, Soli expositis. De voce *apricus*, Ecl 9. 49.

129. *Metam.*] *Meta*, est *extremitas, terminus*: sive in agris, sive in circo: vulgo e lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum, quas in extremo decursu septies quadrigæ circumflectebant: eo alludit Virgilius; & quanquam ilicis ramus hanc figuram non refert; refert tamen quomodocunque ipsa rupes, cui ramus infigitur. De *ostro*, purpura, G. 2. 506. De *populo, peuplier*, G. 2. 13. De *ilice, yeuse*, Ecl. 1. 18.

135. *Oleo.*] Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur, Æ. 3. 280. De *transtris*, scamnis remigum, supra, v. 119.

137. *Haurit corda pavor* &c.] Versum jam explicuimus, G. 3. 105.

143. *Rostrisque tridentibus.*] Passim legitur *stridentibus*; sed obstat mensura primæ syllabæ, quæ ubique longa est: quod a Virgilio quidam volunt consulto usurpatum, ut motus ac strepitus asperitatem exprimeret. Legitur & *sonantibus*. Sed a viris doctis academiæ Neapolitanæ profecta est superiore sæculo illa correctio, qua usi sumus; utpote cum antiqua navium specie veteribusque numis ac picturis convenientissima, quarum in infima prope parte rostrum trifidum ex ære bifidumve addebatur, sive ad secandos fluctus, seu potius ad hostiles naves in incursu vulnerandas.

144. *Bijugo certamine* &c.] Cursu *bigarum & quadrigarum*: de quibus G. 1. 512. De *carceribus*, infra, v. 288. *Juga*, ligna transversa quibus equi temoni currus alligabantur: hic vero, juxta aliquos, *pro ipsis jugalibus equis* usurpantur.

Nec ſic immiſſis aurigæ undantia lora
Concuſſere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plauſu fremituque virum ſtudiiſque faventum
Conſonat omne nemus , vocemque incluſa volutant
Litora: pulſati colles clamore reſultant.
Effugit ante alios, primuſque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas : quem deinde Cloanthus
Conſequitur melior remis ; ſed pondere pinus
Tarda tenet. Poſt hos æquo diſcrimine Priſtis,
Centauruſque, locum tendunt ſuperare priorem.
Et nunc Priſtis abit ; nunc victam præterit ingens
Centaurus ; nunc una ambæ junctiſque feruntur
Frontibus, & longæ ſulcant vada ſalſa carinæ.
Jamque propinquabant ſcopulo, metamque tenebant;
Quum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige curſum,
Litus ama, & lævas ſtringat ſine palmula cautes:
Altum alii teneant. Dixit : ſed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diverſus abis ? iterum, Pete ſaxa Menœte,
Cum clamore Gyas revocabat : & ecce Cloanthum
Reſpicit inſtantem tergo, & propiora tenentem.

INTERPRETATIO.

Nec ita aurigæ immiſſit jugis quatiunt habenas ſinuoſas, & proni extendunt ſe *ad verberandum* equos. *Tunc omnis ſylva reſonat plauſu & fremitu hominum & acclamationibus faventium, & litora volvunt vocem incluſam: colles icti clamoribus,* cos *remittunt. Gyas primus abit ante alios, & evadit per undas inter fremitum multitudinis : quem deinde Cloanthus ſequitur, melius* inſtructus *remis, ſed navis gravior mole* ipſum *retinet. Poſt illos Priſtis & Centaurus conantur attingere priorem locum. Et nunc Priſtis præit ; nunc magna Centaurus præcedit* eam *victam ; nunc ambæ currunt ſimul æquatis proris, & longæ carinæ ſecant ſalſos fluctus. Et jam appropinquabant ſcopulo, & attingebant terminum ; cum Gyas,* qui *primus* erat *& victor, medio in mari increpat* his *verbis Menœten gubernatorem navis* ſuæ : *Quo tantum recedis mihi ad dextram? huc flecte curſum, adhære litori* rupis, *& permitte* ut *remi radant ſiniſtra ſaxa : alii currant pleniore mari.* Sic *dixit* : *ſed Menœtes metuens occulta ſaxa, detorquet proram ad undas maris. Quo recedis diverſus ? iterum revocabat* eum *Gyas* repetens *cum clamore ; Pete ſaxa, o Menœte : & interim videt Cloanthum imminentem dorſo, & tenentem proxima* ſpatia.

NOTÆ.

149. *Vocemque incluſa volutant litora.*] Commutatio eſt : pro, *vocemque incluſam volutant.*

162. *Mihi dexter abis.*] *Mihi abis* : Abundat hic *mihi*, ut alibi ſæpe, & G. 3. 16. *In medio mihi Cæſar erit.*

163. *Litus ama.*] *Accede propius ad litus,* Sic Horat. Od. l. 1. 25. 3. *Amatque janua limen* Jubet igitur ut navem admoveat propius litori; non Siciliæ quidem, ſed rupis & metæ : ne latiore curſu eam circumeundo, ab aliis inſequentibus ſuperetur.

163. *Palmula.*] Pars extrema remi, planior, & in modum humanæ palmæ pro-

Ille inter navemque Gyæ ſcopuloſque ſonantes
Radit iter lævum interior, ſubituſque priorem
Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarſit juveni dolor oſſibus ingens,
Nec lacrymis caruere genæ: ſegnemque Menœten,
Oblitus decoriſque ſui ſociumque ſalutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Ipſe gubernaclo rector ſubit, ipſe magiſter:
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis ut fundo vix tandem redditus imo eſt
Jam ſenior, madidaque fluens in veſte Menœtes;
Summa petit ſcopuli, ſiccaque in rupe reſedit.
Illum & labentem Teucri, & riſere natantem:
Et ſalſos rident revomentem pectore fluctus.
Hic læta extremis ſpes eſt accenſa duobus,
Sergeſto Mneſtheoque, Gyam ſuperare morantem.

INTERPRETATIO.

Ille Cloanthus *interior radit ſiniſtram viam, inter navem Gyæ & ſaxa ſonantia, & repentinus prætergreditur* Gyam qui modo fuerat *prior, & tenet ſecurum mare metis præteritis. Tunc autem ingens dolor accenſus eſt in medullis juvenis, & genæ non caruerunt lacrymis: & immemor dignitatis ſuæ & vitæ ſociorum, dejicit tardum Menœtem ex alta puppe pronum in mare. Ipſe ſuccedit gubernaculo moderator, ipſe magiſter* navis: *& hortatur nautas, & vertit clavum ad litora* metæ. *Sed Menœtes, poſtquam gravatus* undis *ægre tandem emiſſus eſt ex imo fundo, jam ſenior, & fluens humida in veſte; conſcendit ſummitatem rupis, & ſedit in arido ſaxo. Trojani riſerunt illum, & cadentem, & enatantem: & rident revomentem e pectore ſalſam aquam. Tunc bona ſpes ſuperandi Gyam tardantem orta eſt ultimis duobus, Sergeſto & Mneſtheo.*

NOTÆ.

tenſ:. Catull. in Phaſelo. v. 4. *Sive palmulis opus foret volare, ſive linteo.*

170. *Interior.*] Multa hic docte commentatur Cerdanus, probatque vocem illam eſſe ambiguam: & in inceſſu quidem, ubi de honoratiore inter homines loco agitur, *interiorem* appellari *dextrum*, cumque nobiliorem: at in decurſu circenſi, *interiorem* nominari, *ſiniſtrum*: quia, cum in circo *meta* ad ſiniſtram curruum eſſet; brevior circa eam flexus *ſiniſter* erat, iſque metæ propior atque *interior*; *dexter* autem, *exterior* atque a meta remotior. Igitur, cum navalis hic ludut circenſem imitetur; hic *interior* eſt *ſiniſter*. De *circo* & *metis*, infra, v. 218.

171. *Tuta.*] Nempe a periculo ſaxorum, quæ metam circumſtabant: nondum tamen omnino tuta, quia nondum victoria parta erat: poſt metam quippe ſuperatam, & aliqua ex parte circuitam, in portum ſiniſtro curſu redeundum erat, ut dicemus infra, v. 225.

174. *Decoris ſui, ſociumque* &c.] *Decoris ſui*, quia indignum eſt principem virum ab alio pœnam ſuis manibus exigere. *Socium ſalutis*: id eſt *ſalutis ſociorum*, quæ amiſſo gubernatore periclitabatur. Nec placet Cerdanus, qui *ſocium* agnoſcit accuſativo caſu; tum quia mutatur verbi regimen, *oblitus decoris, ſociumque*: tum quia non video qui dici poſſit Menœtes, *ſocius ſalutis.*

177. *Clavumque.*] Pars in ſummo gubernaculo tranſverſa, inſtar capuli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque, ad puppim religatus, quo curſum navis gubernator moderabatur. De *Teucris*, Trojanus, Æ. 1. 239.

Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina:
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites: nunc illas promite vires,
Nunc animos; quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo:
Quanquam o! sed superent quibus hoc Neptune dedisti.
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum: tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit: sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque furens animi dum proram ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo;

INTERPRETATIO.

Sergestus anticipat spatium, & appropinquat rupi: nec tamen ille prior est, tota navi præcedente: prior est ex *parte*, & *æmula Pristis urget rostro* aliam *partem. Sed Mnestheus ambulans media in nave inter ipsos socios*, eos *hortatur: Nunc, nunc insurgite in remos, o Trojani socii, quos in extremo exitio Trojæ elegi comites: nunc exerite illud robur, illam fortitudinem; qua usi* estis *in syrtibus Gætulis, & mari Ionio, & infestis aquis Maleæ. Non jam peto prima* loca, ego *Mnestheus* modo victor; *neque contendo vincere. Tamen o* utinam possem*! Sed vincant quibus hoc concessisti, o Neptune. Pudeat nos ultimos reverti: hoc superate, o cives, & impedite* hoc *dedecus. Illi summa contentione incumbunt* in remos: *puppis ærata tremit magno successu, & æquor subducitur: tunc frequens anhelitus concutit membra & sicca ora* remigum: *sudor fluit undique* in *rivos. Ipsa fortuna attulit viris gloriam cupitam. Nam dum Sergestus ardens animi impellit proram ad scopulos*, *inter* scopulos & Mnestheum, *& elabitur spatio angusto;*

NOTÆ.

186. *Carina.*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, & instar spinæ a prora ad puppim decurrens. De *rostro*, v. 143. De *Gætulis*, Æ. 4. 40. De *syrtibus*, Æ. 1. 115. De *Ionio* mari, Æ. 3. 210.

193. *Maleæque sequacibus undis.*] *Malea* promontorium est Peloponnesi, sinum inter Argolicum & Laconicum, nunc *Capo Malio di S. Angelo*: procellis infestum; unde *sequaces* ejus dicuntur undæ; quasi naucas insequerentur Superatum autem ab Ænea fuit, cum e Sporadibus & Cycladibus insulis, ad Strophades iter fecit, Æ. 3.

195. *Quanquam o! sed* &c.] Duplex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam o! velim, si liceat, vincere* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc Neptune dedisti.* De *Neptuno*, Æ. 1. 129.

198. *Ærea puppis* &c.] Æreis rostris armata, supra, v. 143.

199. *Subtrahiturque solum.*] Substrata maris aqua, non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. 6. 35.

203. *Interior.*] *Inter* Mnestheum & metam, flexum breviorem & *sinistrum* captans;

Infelix ſaxis in procurrentibus hæſit.
Concuſſæ cautes, & acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illiſaque prora pependit.
Conſurgunt nautæ, & magno clamore morantur:
Ferrataſque ſudes & acuta cuſpide contos
Expediunt, fractoſque legunt in gurgite remos.
At lætus Mneſtheus ſucceſſuque acrior ipſo,
Agmine remorum celeri, ventiſque vocatis,
Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
Qualis ſpelunca ſubito commota columba,
Cui domus & dulces latebroſo in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plauſumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem: mox aëre lapſa quieto,
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mneſtheus, ſic ipſa fuga ſecat ultima Priſtis
Æquora; ſic illam fert impetus ipſe volantem.
Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto
Sergeſtum, brevibuſque vadis; fruſtraque vocantem
Auxilia, & fractis diſcentem currere remis.

INTERPRETATIO.

miser adhæsit scopulis protensis ſub aqua. *Rupes commotæ* ſunt, *& remi impacti in acutum saxum crepuerunt, & prora allisa* ſtetit *suspensa* in ſcopulis. *Consurgunt nautæ, & magno* cum *clamore sistunt: & adhibent ferratas trudes, ac perticas acuminata cuspide: & colligunt e mari remos fractos. At Mnestheus gaudens & ardentior* ex *illo successu, veloci impulsu remorum, & invocatis ventis, secat undas faciles, & navigat patenti mari. Qualis columba, cui domus & nidi sunt in cavo saxo, repente excita e spelunca fugit in campos volans, & territa dat alis ictum ingentem domui* ſuæ: *mox elapsa in aërem tranquillum, secat viam tenuem, nec movet celeres alas. Sic Mnestheus, sic ipsa* ejus *Pristis findit fugiens extremum* ſpatium aſſignati *maris; sic ipse impetus provehit* illam *volantem. Et primo prætérit Sergestum, connitentem adversus rupem altam & vada humilia; frustraque implorantem auxilium, & tentantem enatare fractis remis.*

NOTÆ.

tans: ſupra, v. 170.

205. *Murice.*] Saxo acuto aſpero ac prominente: ſic dicto a *murice*, oſtreo, unde purpureus liquor exprimitur, cujus conchylium faſtigiatum & acutum eſt.

208. *Sudes... contos* &c.] Perticas, quæ Tacito *trudes* appellantur: quibus vado inhærens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. Monetque Iſidorus *cuſpidem conti*, ferro non armatam eſſe, ſed tantum ex ipſo ligno acuminatam.

211 *Agmine remorum.*] Actu motuque remorum ordinato, & per quamdam ſucceſſionem continuo. De illa voce, G. 3. 423.

212. *Prona maria.*] Secunda, facilia, ſine ullo jam obſtaculo; curſu tam facili, ut non in plano æquore, ſed in declivi loco pronus ac præceps currere videatur. Plinius l. 2. 70. *In alia adverso, in alia prono mari.*

214. *Pumice.*] *Pumex* lapis eſt levis, ſpongioſus, ad ſcabra leviganda aptiſſimus: hic pro cavernoſa rupe ſumitur, per tapinoſim; ut v. 209. *Gurges*, pro mari, quemadmodum diximus, Æ. 1. 122. Eſt autem hæc, navim inter & columbam, ſcite inſtituta comparatio; cum *navium* & *volatus* magna cognatio ſit, ut diximus Æ. 1. 228. & mox Mneſthei navem appellet *volantem*, v. 219.

218. *Ultima æquora.*] Ultimam aſſignati maris partem, ultra metam. De *brevibus vadis*, Æ. 1. 115.

Inde Gyan, ipſamque ingenti mole Chimæram
Conſequitur: cedit quoniam ſpoliata magiſtro eſt.
Solus jamque ipſo ſupereſt in fine Cloanthus:
Quem petit, & ſummis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique ſequentem
Inſtigant ſtudiis: reſonat clamoribus æther.
Hi, proprium decus & partum indignantur honorem
Ni teneant, vitamque volunt pro laude paciſci:
Hos ſucceſſus alit: poſſunt, quia poſſe videntur.
Et fors æquatis cepiſſent præmia roſtris:
Ni palmas ponto tendens utraſque Cloanthus,
Fudiſſetque preces, Divoſque in vota vocaſſet:
Dii, quibus imperium pelagi, quorum æquora curro;
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Conſtituam ante aras voti reus, extaque ſalſos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.

INTERPRETATIO.

Deinde conſequitur Gyan, & ipſam ejus *Chimæram vaſtæ magnitudinis: vincitur* illa, *quia orbata eſt gubernatore. Et jam unus Cloanthus reſtat* vincendus *prope ipſum terminum: hunc* Mneſtheus *ſequitur, & premit contendens totis viribus. Tunc vero invaleſcit clamor, & omnes favore incitant inſequentem: aër ſonat clamoribus. Illi indignantur niſi conſervent gloriam propriam, & honorem* jam *comparatum, & vellent pacte* mutare *vitam cum victoria Hi animantur ſucceſſu: poſſunt* vincere, *quia videntur* ſibi *poſſe. Et fortaſſe meruiſſent* paria *præmia, navibus ex æque* victricibus! *niſi Cloanthus tendens* ad *mare ambas palmas* manuum, *emiſiſſet preces, & Deos invocaſſet per vota*: O *Dii, quibus eſt regnum maris, quorum decurro ſpatia; ego vobis offeram lætus in hoc litore ante altaria candidum taurum, voto obligatus, & projiciam viſcera in ſalſos fluctus, & effundam vina pura.*

NOTÆ.

225 *Supereſt in fine Cloanthus.*] Mneſtheus de victoria contendit cum Cloantho. At Cloanthus tamen jam a verſu 171. *metis tenet æquora tuta relictis.* Hæc ut conciliem: exiſtimo præmium ei propoſitum fuiſſe, non qui dumtaxat metam attingeret primus; ſed qui præterea circumita meta, primus ſiniſtro curſu rediret in portum, unde dextro curſu naves exierant. Idque manifeſtum eſt. I. Quia hæc tria proponit Æneas certaturis, v. 130. *Conſtituit ſignum nautis pater, unde reverti ſcirent, & longos ubi circumflectere curſus.* II. Quia mox, v. 243. navis Cloanthi tum victoriam obtinet, cum *ad terram fugit, & portu ſe condidit alto.* At in rupe, quæ metæ loco fuit, *portus*, iſque *altus* fuiſſe non poteſt; cum eſſet objecta portui, & tantum *ſtatio gratiſſima mergis.* Hic igitur jam & Mneſtheus & Cloanthus metam prætergreſſi putandi ſunt: *Cloanthus* quidem, quia *metis tenet æquora tuta relictis*; Mneſtheus vero, quia *fuga ſecat ultima æquora.* Cloanthus autem *ſolus ipſo ſupereſt in fine*: id eſt in extremo recurſu, redituque a meta ad portum: quo in reditu eum ſuperare, aut ſaltem æquare Mneſtheus contendit.

237. *Voti reus.*] Voto obligatus. Sic Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis*: ubi verba hæc explicuimus.

238. *Porriciam in fluctus* &c.] *Porro & procul jaciam in fluctus.* Verbum eſt in ſacrificiis ſolemne. Sic apud Livium l. 29. 27. Scipio e Sicilia in Africam navigaturus, *cruda exta, cæſa victima, uti mos eſt, in mare porricit: tubaque ſignum dedit proficiſcendi. Libationis* vero par exemplum habemus apud Thucyd. lib. 6. ubi Nicias, Lamachus, & Alcibiades, e Piræeo Athenienſi portu ſolventes, aureis argenteiſque pate

Dixit : eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus, Panopeaque virgo ;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit : illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, & portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro :
Muneraque in naves, ternos aptare juvencos
Vinaque, & argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores.
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit.

INTERPRETATIO.

Dixit: & ex imis fluctibus audiit eum omnis turba Nereidum, & Phorci, & virgo Panopea; & ipse pater Portunus magna manu impulit navem *currentem : illa celerius vento & pennata sagitta currit ad terram, & immittit se in portum intimum. Tunc filius Anchisæ, vocatis omnibus juxta consuetudinem, declarat magna voce præconis Cloanthum victorem, & coronat* ejus *caput viridi lauro : datque distribuendos tres juvencos, & vina, & magnum talentum argenti possidendum,* quæ erant *munera pro navibus. Ipsis* vero *ducibus tribuit singularia dona. Victori* Cloantho *chlamydem auro intextam, circa quam Melibœa purpura densa excurrit gemino flexu.*

NOTÆ.

ris vinum in mare fudisse dicuntur.

240. *Nereidum Phorcique chorus* &c.] *Phorcus* sive *Phorcys*, marinum numen, Ponti ac Terræ filius; filias habuit Gorgonas tres, Medusam, Euryalen, & Sthenyo. *Chorus* ejus, marina alia numina. *Nereides*, Nymphæ maris, Nerei & Doridis ejus sororis filiæ. *Panopea*, Nereidum una, de qua G. 1. 437. Ubi de *Portuno* quoque diximus, cui a *portu* vel *portandis* navibus nomen est. De *Noto* vento meridionali, Ecl. 2. 58.

245. *Præconis.*] *Præco*, non *tubicen*, quia apud Livium l.33.18. *Romani ad spectaculum consederunt : & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam processit.* Præco igitur: qui voce, non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia praciebat : ut enim inquit Vossius, *concio* est populus, qui per præconem *cogitur* & convocatur ; ita *præco*, qui *præciet* & ante conventum excitat populum ut veniat.

248. *Talentum.*] Constat ex comparatione cum aliis præmiis instituta, *talentum*, neque hic, neque v. 112. sumi posse pro *talento Attico*. Constat idem ex Homero, qui Il. 23. præmium statuit equestris curriculi, primum quidem, fœminam cum lebete, secundum, equam prægnantem : tertium, lebetem ; quartum, duo auri talenta. Igitur vel *talentum*, pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus. v. 112. Vel pro *talento Siculo* veteri, quod minimum quid valuisse ait Pollux l. 9. Et ex ipsius verbis colligit Budæus fuisse *sex drachmarum*, hoc est, solidorum nostrorum Francicorum vixdum unius & quinquaginta. Homerus autem, si non Siculo talento, simili saltem aliquo usus est.

251. *Purpura Mæandro* &c.] De *chlamyde*, easque, Æ. 1. 137. Fuit hæc aureo textu, *aurata* : sed extrema in ora, geminum habuit sinuosum flexuosumque limbum, *plurima purpura*, id est, densiore, distinctum. *Mæander*, fluvius minoris Asiæ maximus, e Phrygia majore nascens, tum inter Cariam & Ioniam in mare Myrtoum, quæ pars est Ægæi, ad Heracleam urbem influens, nunc *Madre* appellatur : tot flexibus in se quasi recurrens, ut pro quibuscumque flexibus metaphorice sumatur. *Melibœa*, Thessaliæ urbs ad radices montis Ossæ, purpurei ostrei pis-

Intextuſque puer frondoſa regius Ida
Veloces jaculo cervos curſuque fatigat,
Acer, anhelanti ſimilis; quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequicquam ad ſidera tendunt
Cuſtodes, ſævitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute ſecundum;
Levibus huic hamis conſertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipſe
Victor, apud rapidum Simoenta, ſub Ilio alto,
Donat habere viro, decus & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagariſque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleus, curſu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit, geminos ex ære lebetas,
Cymbiaque argento perfecta atque aſpera ſignis.
Jamque adeo donati omnes, opibuſque ſuperbi,
Puniceis ibant evincti tempora tæniis:
Quum ſævo e ſcopulo multa vix arte revulſus,
Amiſſis remis, atque ordine debilis uno,
Irriſam ſine honore ratem Sergeſtus agebat.

INTERPRETATIO.

& regius puer Ganymedes in ea *intextus*, *ardens*, *ſimilis anhelanti*, *perſequitur curſu & jaculo cervos celeres in Ida ſylvoſa*; *quem volans armiger Jovis pedibus uncis rapuit ab Ida* in *ſublime*. *Fruſtra ſenes cuſtodes tendunt palmas ad aſtra*, *& latratus canum* videtur *furere in aërem*. *At poſtea huic viro* Mneſtheo, *qui viribus obtinuit locum ſecundum*, *donat habendam loricam*, *compactam hamis &* ornatam *triplici licio auri*, ut ſit ipſi *decus & armatura in bello*: Æneas *ipſe victor hanc abſtulerat Demoleo*, *juxta rapidum Simoenta & prope altam Trojam*. *Vix miniſtri Phegeus & Sagaris obnixi humeris portabant illam multiplici* textu denſam; *Demoleus autem* illa *armatus agitabat fuga Trojanos vagos*. *Tertia præmia dat* Gyæ, *duos lebetas ex ære*, *& pocula conflata argento atque ſcabra figuris*. *Jamque adeo omnes remunerati*, *& glorіantes opibus*, *incedebant coronati rubris vittis* circa *caput*: *cum Sergeſtus multo labore vix extractus e ſcopulo*, *remis amiſſis*, *& ſpoliatus uno* remorum *ordine*, *provehebat navem irriſam ſine gloria*.

NOTÆ.

catu ac tinctura celebris. De *purpura* denſiore ac *dibapha*, G. 2. 506.

252. *Puer regius Ida.*] In chlamyde, textus acu *Ganymedes*, Troïs regis filius, de quo Æ. 1. 32 De *Ida* Troadis monte, Æ. 2. 801. Et diviſam quidem hanc picturam fuiſſe neceſſe eſt, duas velut in partes: quarum altera venantem Ganymedem exprimeret; altera raptum ejus & comitum ſtuporem.

255. *Jovis armiger.*] Ex Plinio l. 2. 55. Fulmen non percutit e volucribus aquilam, quæ ideo miniſtra fulminis Joviſque a poetis fingitur. De *hamis & lorica auro trilice*, Æ. 3. 467.

260. *Demoleo.*] Demoleus, Græcorum dux aliquis ab Ænea occiſus. *Simois*, fluvius Troadis, Æ. 1. 104. *Ilio alto*, Græco more corripit vocalem longam ante aliam, abſque vocalium eliſione, ut, G. 1. 281. *Imponere Pelio Oſſam.* De *Ilio*, Troja, Æ. 1. 5. De *lebetibus* dono datis, Æ. 3. 466. De *cymbiis*, vaſculis, Æ. 3. 66.

269. *Puniceis tæniis.*] Vittis laneis, ſeu

Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator:
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, & sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodos, seque in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat:
Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Æneas misso certamine, tendit
Gramineum in campum: quem collibus undique curvis
Cingebant sylvæ; mediaque in valle, theatri
Circus erat: quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoque resedit.

INTERPRETATIO.

Qualis sæpe interceptus in eminentia viæ anguis, quem rota ærea obliquum trajecit, vel viator graviter feriens reliquit semimortuum & laceratum saxo frustra fugiens movet corpore longos flexus; parte sui *ferox, & micans oculis, & sublimis erigens colla sibilantia; pars debilis vulnere retardat* cum *torquentem nodos, & involventem se in sua membra. Navis tarda movebat se talibus remis: tamen velis utitur, & intrat portum velis tumentibus. Æneas, gaudens propter navem & socios reductos, donat Sergestum promisso præmio. Datur illi serva, haud inscia artificii Minervæ, Cressa* secundum *genus*, nomine *Pholoë, & bini filii ad* ejus *ubera. Pius Æneas dimisso hoc ludo, procedit in campum virentem: quem sylvæ in collibus curvatis* positæ *claudebant undequaque; & in ima valle erat circuitus theatri: quo heros intulit se medium inter multa millia, & composito in cœtu resedit.*

NOTÆ.

lemniscis e laurea corona pendentibus, quæ coronæ *lemniscatæ* dicebantur. *Tenuis*, vox dissyllaba per contractionem: ut passim *aureis*. De *puniceo*, sive rubicundo & roseo colore, Ecl. 5. 17.

273. *Viæ in aggere.*] *Agger*, viæ publicæ pars media, eminentior & lapidibus strata atque exaggerata, ut pluviæ defluant.

284. *Operum Minervæ*] Quæ cum artibus aliis, tum præcipue lanificio, ac texturæ præesse dicitur, Æ. 2. 31. *Cressa*, Cres, Cressa, e Creta *Candie*, Æ. 3. 104.

288. *Theatri circus erat* &c.] De *theatri* forma, G 2.381. De *circo*, cujus aliquam similitudinem vallis hæc Sicula referebat; hæc accipe. I. *Circus* locus fuit a Tarquinio Prisco Romæ extructus, montes inter Aventinum ac Palatinum, ludis celebrandis ad imitationem Olympicorum; sed præcipue decursionibus equestribus; quas jam Romulus in campo Martio ad Tybris ripam instituerat, & nuncupaverat *equiria*. Nomen inde habuit, quod *circularis* seu orbicularis esset figuræ, longior tamen quam latior, quippe longitudine pedes circiter bis mille, latitudine mille tantum complexus. II. *Cavea*, fuit ambitus circi, ubi populi sedes, in *cuneos* distinctæ, ut de theatro diximus. III. *Arena*, spatium fuit circi medium, in quo aurigæ decurrebant: comminutis albis lapidibus, aliquando etiam minio & chrysocolla constratum. IV. *Euripus*, fuit lacuna, altitudine ac latitudine pedum decem, arenæ circumdata, eamque a cavea dividens: in eam derivabantur aquæ: unde ab Euripo nomen habuit, Euboici freti angustissimo loco, in quo septies aquæ singulis diebus reciprocant. V. *Carceres*, lo-

Hic qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, & præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani:
Nisus & Euryalus, primi.
Euryalus forma insignis, viridique juventa;
Nisus, amore pio pueri: quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius, simul & Patron: quorum alter Acarnan;
Alter ab Arcadia, Tegeæ de sanguine gentis.
Tum duo Trinacrii juvenes, Elymus Panopesque,
Assueti sylvis, comites senioris Acestæ.
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes:
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.

INTERPRETATIO.

Illic invitat valore præmiorum *animos, qui forte velint certare cursu, & statuit præmia. Undique congregantur Trojani, & Sicani* cum iis *mixti: primi Nisus & Euryalus. Euryalus insignis pulchritudine, & robusta juventute; Nisus, honesto amore pueri: quos deinde sequitur Diores regius* juvenis *e præclara stirpe Priami. Hunc* sequuntur *simul Salius & Patron: quorum alter* est *Acarnan; alter ex Arcadia, e sanguine Tegeæi populi. Postea duo juvenes Siculi, Elymus & Panopes, assueti sylvis, comites senis Acestæ. Insuper multi quos fama obscura celat. Quos inter medios Æneas deinde ita locutus est: Percipite hæc animo, &* huc *applicate lætas mentes. Nullus ex hoc numero recedet non remuneratus a me.*

NOTÆ.

ea fuerunt fornicata, ubi currus ante pugnam coërcebantur, & unde dato signo sublatisque repagulis erumpebant, ducto per sortem ordine. Dicebantur *ostia* etiam & *limina*: eorumque medium erat *ostium*, quo ascendebatur ad locum ubi erat ludorum editoris præsidumque sessio. VI. *Metæ*, moles erant lapideæ, rotundæ, in acumen desinentes, tres simul junctæ, quarum acuminibus ova erant imposita: hæ in utraque circi parte fere extrema positæ erant, relicto tamen circum undique spatio, quo circa metas aurigæ currum facile flecterent. VII. *Spina*, fuit septum, secundum longitudinem circi, a meta ad metam, instar spinæ dorsi productum: circi arenam duas in partes, dextram sinistramque, disterminans. In ea *columnæ, obelisci, delphini, Deorum statuæ, delubra* etiam & *sacraria* disposita ad ornatum. VIII. *Cursus* a carceribus incipiebat, secundum latus dexterum circi; ita ut metæ ultimæ ad sinistram curruum sitæ essent. Ad eas qui pervenerant, circuibant eas septies, in sinistram interioremque partem deflectendo: inde per sinistrum circi latus redibant ad metas *Murcias*, carceribus propiores, ubi e curru descendebant. De *factionibus* aurigarum, & *missibus*, G. 3. 18.

291. *Hic, qui forte velint* &c.] II. LUDUS: *Pedestris cursus.* Imitatur Homerum Virgilius, qui Iliad. 23. 740. tres inducit cursores apud Patrocli tumulum, *Ajacem Oilei, Ulyssem*, & *Antilochum*: & Ajacem quidem Minervæ dolo fingit bovino in fimo lapsum esse: id unum ex eo mutuatus est Virgilius, reliqua longo intervallo superavit.

292. *Pretiis .. præmia.*] Diversa sunt: *præmia*, munera ipsa; *pretia*, valor, dignitasque præmiorum. De *Teucris*, Æ. 1 2?9. De *Sicanis*, Æ. 3. 687. De *Niso* & *Euryalo*, Æ. 9. 176 De *Priamo*, Æ. 3. 476

293. *Acarnan.*] *Salius*, ex Acarnania, Epiri parte, de qua Æ 3. 292.

299. *Arcadia, Tegeæ* &c.] *Patron, Tegeæus*, vel *Tegeates*, ex Tegea, urbe Arcadiæ, novem pagis constante juxta Strab. l. 8.

Gnosia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, cœlatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
Threiciis; lato quam circum amplectitur auro
Balteus, & tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Hæc ubi dicta, locum capiunt: signoque repente
Corripiunt spatia audito: limenque relinquunt
Effusi, nimbo similes: simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, & ventis & fulminis ocyor alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius. Spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.
Euryalumque Elymus sequitur. Quo deinde sub ipso

INTERPRETATIO.

Dabo repertanda duo tela Gnosia rutilantia levigato ferro, & securim tectam *cælato argento: hoc præmium erit simile omnibus. Tres primi referent munera* alia, *& coronabuntur pallida olea* circa *caput. Primus victor habeat equum decoratum phaleris. Secundus pharetram Amazoniam, & repletam sagittis Thracus; quam latus balteus ex auro circum ambit, & fibula nectit gemma tereti. Tertius abeat contentus hac casside Argolica. Postquam hæc dicta* sunt, *sumunt locum: & audito signo, statim aggrediuntur curriculum: & relinquunt limen elapsi, similes nimbo: simul attendunt* ad *terminum. Primus curris Nisus, & exilit longe ante omnes socios, velocior & ventis & alis fulminis. Proximus ab eo, sed longo intervallo proximus, sequitur Salius. Tum, spatio post* Salium *relicto, Euryalus tertius. Elymusque sequitur Euryalum. Deinde juxta hunc ipsum....*

NOTÆ.

De ea, G. 1. 18. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58. De *Trinacria*, Sicilia, Æ. 3. 687. De *Elymo*, supra, v. 73. De *Acesta*, v. 36.

306. *Gnosia* &c.] *Gnosus*, urbs Cretæ insulæ, sive Candiæ. Æ. 3. 104. unde *spicula* laudatissima: *spiculum* autem, non sagitta, sed missile telum fuit, pedum quinque, triangulo ferro: *pilum* aliter dictum. De *bipenni*, securi utrimque acuta, G. 4. 331.

309. *Flava oliva*] Arbore dicata Minervæ, G. 1. 14. *Flava*; quia folii pars posterior subpallida, & coloris veluti porracei est: ea coronabantur victores Olympicis ludis, G. 3. 20.

310. *Phaleris.*] *Phaleræ*, equorum ornamenta, præsertim in capite, τὰ φάλαρα, quod est a φάω *luceo*: *harnachure, caparasson.*

311. *Amazoniam pharetram* &c.] Qualem ferebant *Amazones*, quas in *Thracia* proprie dicta aliqui veterum collocabant. De vera earum sede dicemus Æ. 11. 659. De *Amazonum* nomine, Æ. 1. 494. De *Thracia*, Æ. 3. 14.

313. *Tereti.*] Quæ rotunda, & in longum porrecta est.

314. *Argolica galea.*] Vel quam Argivo alicui eripuerat; vel Argolica figura: ut enim vidimus Æ. 3. 637. clypeos Argolicos singularis fuisse formæ; ita & galeæ fuerunt: nam in Græcorum cæde Æ. 2. 392. Trojani, cum occisorum arma sibi aptassent, galeæ & *Grajarum errore jubarum*, tantumnon a suis occisi sunt. De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æ. 1. 288.

316. *Limen.*] Lineam aliquam descri-

Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humeris : ſpatia & ſi plura ſuperſint;
Tranſeat elapſus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere ſpatio extremo feſſique ſub ipſum
Finem adventabant: levi quum ſanguine Niſus
Labitur infelix; cæſis ut forte juvencis
Fuſus humum, virideſque ſuper madefecerat herbas.
Hic juvenis, jam victor ovans, veſtigia preſſo
Haud tenuit titubata ſolo : ſed pronus in ipſo
Concidit immundoque fimo ſacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam ſeſe oppoſuit Salio, per lubrica ſurgens ;
Ille autem ſpiſſa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, & munere victor amici
Prima tenet, plauſuque volat fremituque ſecundo.
Poſt Elymus ſubit, & nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ conſeſſum ingentis, & ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet:

INTERPRETATIO.

ſtatim currit Diores, & jam fricat ejus *calcem calce, imminens* alteri ejus *humero : & ſi longius reſtaret ſpatium; præteriret* eum *elapſus prior, aut relinqueret dubium. Jamque pæne* in *ultimo curriculo* poſiti, *& fatigati accedebant ad ipſum terminum : cum miſer Niſus cadit humido* in *ſanguine; quippe mactatis juvencis, forte ſanguis ſuperfuſus madefecerat terram & virides herbas. Illic juvenis, jam exultans*, ut *victor, non firmavit pedem compreſſa terra vacillantem : ſed pronus cecidit in ipſum fimumque obſcœnum ſanguinemque ſacrum. Non tamen ille oblitus* eſt *Euryali, neque amoris : nam ſurgens in lubrico* loco *oppoſuit ſe Salio; ille autem jacuit ſupinus* in *denſa arena. Exilit Euryalus, & victor beneficio amici occupat primum* locum, *volatque plauſu & acclamatione favente. Poſtea ſuccedit Elymus, & mox Diores tertius victor. Tunc Salius implet magnis clamoribus* cœtum *omnem ſedentem* in *magno theatro, & conſpectum primorum procerum :*

NOTÆ.

ptam in campo, quæ *carceres* & *oſtia* circi ſuppleret : ſupra, v. 288. De *alis* fulmini appingi ſolitis, Æ. 2. 649.

324. *Calcem terit jam calce.*] Arguitur hic a quibuſdam Virgilius : quod calcem præcurrentis, inſequentis calce tritam dixerit; cum teri non poſſit niſi ſummis pedum articulis. Temere : neque enim Elymus Euryalum æqua directaque linea inſequebatur, alioqui nunquam ipſum anteire potuiſſet; at paullum ad latus : ita ut pene incumberet, non ejus *humeris*, ſed alteri tantum *humero*, & pedes utriuſque ſecundum latera ſe interdum ſtringerent, atque ita *calcem calce* tererent.

329. *Cæſis juvencis.*] Ad ſacrificia Anchiſæ perſolvenda.

332. *Titubata.*] Paſſive, cum *titubo* neutram vim vulgo habeat. Et hic Niſi caſus eſt expreſſus ex Homero, Iliad 23. 774. ut jam notavimus, v. 291.

339. *Nunc tertia palma Diores.*] *Palmam* hic, non ſolum pro *victoria*, ſed pro ipſo *victore* uſurpat : ut G 1. 59. *palmas equarum*, pro *victricibus inter equas* Porro quia Diores quintum dumtaxat ordinem obtinebat; nec niſi caſu Niſi, & fraude Salio facta, tertium in locum provectus eſt : ideo dixit, *nunc* : *nunc*, inquam, primis duobus caſu ac fraude ſublatis. De *cavea*, parte *circi*, ſupra, v. 288.

340. *Ora prima patrum.*] Seniores ac judices, quorum in conſpectu atque ante ora vociferatur.

Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
Gratior & pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, & magna proclamat voce Diores:
Qui subiit palmæ; frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas: Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri, & palmam movet ordine nemo.
Me liceat casum miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus: Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret: quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, & udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli:
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.

INTERPRETATIO.

& postulat sibi restitui gloriam fraude ereptam. Favor, & decens fletus, & virtus gratior apparens in formoso corpore, protegit Euryalum. Juvat eum, *& magna voce clamat Diores: qui successit* tertius *victoriæ; & frustra accessit ad ultimum præmium, si prima gloria restituitur Salio. Tunc pater Æneas: Vestra præmia vobis stant certa, o juvenes, & nemo mutabit ordine victoriam. Liceat me misereri casus amici insontis. Sic locutus, dat Salio magnam pellem Gætuli leonis, gravem villis & auratam unguibus. Tunc Nisus ait: Si tanta munera dantur victis, & te miseret* eorum *qui ceciderunt: quæ dabis dona* mihi *Niso, qui meruissem virtute primam coronam; nisi adversa* eadem *fortuna quæ obstitit Salio, mihi* quoque obstitisset? *Ac simul hæc dicendo ostendebat vultum, & membra fœdata humido fimo. Pater optimus Æneas arrisit illi: & imperavit clypeum afferri, opus Didymaonis, ereptum a Græcis e portis Neptuno dicatis. Donat egregium juvenem hoc insigni præmio.*

NOTÆ.

344. *Veniens in corpore virtus.*] *Apparens, crescens*; melius, *existens*: nam *venio* significat sæpe *sum*, *existo*: G. 1. 29. *An Deus immensi venias maris.*

351. *Gætuli leonis* &c.] Africa tota leonibus, ferisque aliis infesta: imprimis *Gætulia* ejus pars, de qua Æ. 4. 40. Pellis autem hujus ungues ad splendorem deaurati fuerant: *unguibus aureis.*

353. *Si tanta* &c.] Vis Nisi verborum hæc est: Ego & Salius ambo cecidimus: at ego primus, hic secundus ad metam subibat: si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus?

359. *Didymaonis.* [Fictum est nomen, & insignem artificem hic notat.

360. *Neptuni sacro* &c.] Censet Donatus, hunc clypeum, ex aliquo in Græciæ Neptuni templo erutum ab ipso Ænea, cum per Græcas insulas atque urbes navigaret: quemadmodum clypeum alium postibus Actiaci Apollinis fixerat, Æ. 3. 288. atque ita ad contemptum Græcorum illic *fixum*, hic *refixum* clypeum fuisse. Sed non decuit *pium Æneam*, in spoliandis Deorum templis sacrilegium admittere. Quare Servium libentius audio: qui putat cætera inter munera, quæ Helenus Æneæ ex Epiro solventi dederat, Æ. 3. 464. hunc fuisse clypeum, olim a Pyrrho refixum e Nep-

Post ubi confecti cursus, & dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore præsens;
Adsit, & evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora, continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit:
Solus qui Paridem solitus contendere contra:
Idemque ad tumulum quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, & fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit:
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, & verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.

INTERPRETATIO.

Deinde postquam absoluti sunt *cursus*, *& perfecit remunerationem*: *Nunc*, ait, *si virtus est alicui & animus præsens in pectore*; *accedat*, *& erigat brachia ligatis pugnis. Sic dixit*, *& proponit geminum præmium certaminis*: *victori juvencum tectum auro & tæniis*; *victo gladium & pulchram cassidem*, ad *solatium. Nec mora* est: *statim Dares erigit vultum immani cum robore*, *& attollit se magno* cum *fremitu hominum*: *qui solus solebat certare cum Paride*: *&* qui *idem ad sepulcrum ubi maximus Hector recumbit*, *percussit Buten*, *qui jactabat se ortum ex familia Bebrycia Amyci*, *& prostravit* cum *morientem* in *arena fulva. Talis Dares erigit caput altum in prima certamina*, *& ostentat humeros latos*, *& porrigens jactat brachia alternatim*, *& verberat ictibus aërem. Quæritur alter* certaturus cum *eo*: *nec ullus ex tanta turba audet se offerre* huic *viro*, *& alligare cestus manibus*.

NOTÆ.

tunii templi postibus, in excidio Trojæ. De *Neptuno*, Æ. 1. 129. De *postibus*, parte januæ, Æ. 2. 442. De *Danais*, Æ. 1. 34.

362. *Post ubi* &c.] III. LUDUS. *Pugilatus*, *sive cestuum certamen.* Expressus ex Homero Iliad. 23. 653. ubi contendunt inter se *Epeus* & *Euryalus*: sed vix ullo eventu memorabili: unde Virgilius Homero plane hic superior est. *Epeum* sibi nimium confidentem imitatur Virgilii *Dares*, *Euryalum Entellus* senex. De *pugilatu*, infra, v. 401.

366. *Velatum auro vittisque juvencum.*] Boves cornibus deauratis vittisque ac tæniis insignes erant, & cum statuebantur mactandi ad aras, & sæpe cum in præmium dabantur. De primo more Æ. 9. 627. *Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.* De altero Livius l. 7. 37. *Consul advocata concione P. Decii cumulatas nova virtute laudes peragit*: *& præter militaria alia dona, aurea corona eum & centum bobus, eximioque uno albo, opimo, auratis cornibus, donat.*

370. *Paridem.*] Hunc enim Priami filium, etsi moribus mollem, viribus tamen robustum fuisse, & cestuum certamine victoriam ex ipso Hectore fratre retulisse diximus Ecl. 2. 61. De eo multa, Æ. 1. 31.

371. *Quo maximus occubat Hector.*] Hector, Priami filius, de quo Æ. 1. 103. occisus ab Achille, redemptus a Priamo in Sigeo promontorio tumulatus est: factis, ut habet Dares Phrygius, inter utrumque exercitum duorum mensium induciis: ludique ad tumulum singulari pompa celebrati sunt: in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372. *Victorem Buten* &c.] Hic *Butes*, non

Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate Dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille magister
Nequicquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, & spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu: sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa juventa;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem: nec dona moror. Sic deinde locutus,

INTERPRETATIO.

Ergo lætus, & sperans superare omnes victoria, stetis ad pedes Æneæ: nec diutius tardans, tunc apprehendit sinistra manu *taurum cornu, & sic loquitur: Quis* erit *finis expectandi? quousque oportet me retineri? impera* me *abducere præmium. Simul omnes Trojani fremebant, & volebant præmia reddi viro. Tunc Acestes graviter increpat verbis Entellum, quippe sederat proximus* in *viridi lecto herbarum: Entelle* qui *frustra* fuisti *olim fortissimus heroum: an permittes tam patiens tanta præmia auferri sine pugna? ubi nunc* est *Deus ille Eryx, frustra dictus nobis* a te *magister* tuus? *ubi* est *fama* sparsa *per totam Siciliam, & illa spolia suspensa e tuis tectis? Ille ad hæc ait: Non abiit amor laudis nec gloria fugata* per *timorem: at vero sanguis frigidus stupet, senectute tardante, & vires exhaustæ frigescunt in corpore. Si mihi, si nunc* mihi *adesset illa juventus, quæ adfuit olim, & qua improbus iste gaudet cum confidentia; accessissem* ad pugnam, *non certe invitatus præmio & formoso juvenco: nec curo præmium. Sic locutus, postea....*

NOTÆ.

ille fuit Amyci filius, pater Erycis, de quo supra, v. 24. quippe Eryx, multo ante Trojanum bellum ab Hercule occisus fuit, ut mox videbimus, v. 411. Quomodo igitur Butes, Erycis pater, sub ultimum Trojanæ obsidionis tempus occisus fuisset a juvene Darete? Itaque hic *Butes*, de quo hic sermo, alter aliquis fuit, e primi Butæ posteris: quod innuunt Virgilii verba, *se venienes Amyci de gente ferebat*: quæ sane remotiorem aliquem, quam filii, gradum notant. De *Bebrycibus*, & *Amyco* eorum rege, occiso a Polluce, supra, v. 24.

384. *Quæ finis.*] Amat Virgilius hoc nomen fœminino genere efferre: Æ. 2. 554. *Hæc finis Priami fatorum.* De *Dardaniais*, Æ. 1. 239. De *toro*, lecto proprie herbarum aut funium, Æ. 3. 224.

396. *Sanguis hebet, frigentque effœtæ* &c.] Sanguis in senibus minori copia, tardiores spiritus & crassiores emittit: unde frigus & stupor. *Effœtæ* proprie dicuntur, fœminæ quæ multos fœtus pepererunt.

In medium geminos immani pondere cestus
Projecit: quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat:
Magnanimusque Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid si quis cestus ipsius & Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus:
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.

INTERPRETATIO.

projicit in medium duos cestus magni ponderis: cum *quibus Eryx ardens solebat inferre manus in pugnam, & tingere brachia duro corio. Obstupuerunt animi* spectatorum: *tanti* erant *boves*, quorum *septem magna coria rigescebant plumbo & ferro insuto. Dares ipse obstupescit præ cæteris, & multum abnuit* adversus hos pugnare: *& generosus filius Anchisæ versat huc illuc, & pondus, & ipsa ingentia involucra ligaminum. Tunc senex En*tellus *emittebat e pectore talia verba*: *Quid? si aliquis* vestrum *vidisset cestus, & arma ipsius Herculis, & triste certamen in hoc ipso litore? Eryx frater tuus ferebat olim hæc arma. Vides adhuc ea fœdata sanguine, & cerebro sparso. Hic pugnavit adversus magnum Herculem: ego iisdem solitus* pugnare: *dum sanguis calidior præbebat robur, & nondum senectus æmula albescebat sparsa utrisque temporibus* capitis.

NOTÆ.

401. *Cestus.*] *Cestus*, chirothecæ species quædam est e loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus; eosque cubito atque humero, ne excuterentur, alligabant. Nomen multi deducunt a *cædo*, ideoque scribunt *cæstus*: malim audire Scaligerum, Poet. l. 1. 22. qui deducit a κεστὸν *cingulum, lorum*: & hoc a κεντέω *pungo*, quia acu *punctum* & consutum erat. Sic apud Homer. Iliad. 14. 214. Venus deponit in sinum Junonis *cestum* suum, seu κεστὸν ἱμάντα, *punctum cingulum*, cui amor, desiderium, blandiloquentia, omnesque ad captandas mentes inerant illecebræ. Et vero Virgilius iis eum exprimit verbis quæ cingulo apprime congruunt: v. 364. *Evinctis attollat brachia palmis*. v. 408. *Vinclorum immensa volumina*. v. 425. *Paribus palmas immiscuit armis*. Ludus autem ille inter antiquissimos fuit, vocabaturque *pugilatus*: in eo diversus a *lucta*; quod in *pugilatu*, manuum *pugnis* se invicem cæderent, ab adverbio πὺξ *pugnis*; in *lucta*, complexu insertisque brachiis ac pedibus *luxarent* se ac prosternerent.

411. *Tristemque* &c.] De *Hercule* Jovis & Alcmenæ filio, Æ. 8. 288. De *Eryce* filio Veneris, atque ita Æneæ *germano* fratre, supra, v. 24. Causam porro cur ab Hercule in Sicilia *Eryx* occisus sit, hanc afferunt. Hercules, occiso Iberiæ sive Hispaniæ rege Geryone, boves ejus cum in Italiam adduxisset; eorum unus forma præcipuus, transmisso freto in Siciliam enatans, ab Eryce raptus est, & ab Hercule frustra repetitus. Hinc gravis inter eos pugna ter cestibus commissa, quarum ultima Eryx interfectus est.

414. *Alciden.*] *Herculem*: qui licet Jovis & Alcmenæ filius: tamen & *Amphitryoniades* & *Alcides* dictus est: ab *Amphitryone* Thebano Alcmenę marito, & ab *Alcæo* Amphitryonis patre. Aliqui derivant ab ἀλκὴ *robur*.

415. *Æmula senectus.*] Vulgo *invidam*

Sed si nostra Dares hæc Troïus arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat autor Acestes;
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto,
Solve metus: & tu Trojanos exue cestus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris dejecit amictum:
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit: atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu:
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille, pedum melior motu, fretusque juventa:
Hic, membris & mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, & pectore vastos
Dant sonitus: erratque aures & tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub vulnere malæ.

INTERPRETATIO.

At si Dares Trojanus recusat arma hæc nostra, & si id placet pio Æneæ, idque probat Acestes auctor hujus pugnæ; *æqualiter pugnemus. Depono tui causa coria Erycis, depone ti morem: tu quoque aufer cestus Trojanos. Hæc locutus, deponit ex humeris geminum amictum: & nudat magnos artus membrorum, magna ossa, & lacertos: & arduus stat in medio campi. Tunc pater Æneas filius Anchisæ extulit cestus æquales, & ligavit utriusque manus paribus armis. Statim uterque stetit erectus in articulos* pedum, *& intrepidus erexit brachia in altum aërem. Retro averterunt ab ictu alta capita, & miscent manus manibus, & provocant certamen. Ille, fortior agilitate pedum, & defensus juventute: hic, robustus vastitate membrorum; sed genua pigra vacillant tremente, & difficilis anhelitus agitat vasta membra. Illi viri frustra inter se minantur multas plagas, multas ingerunt cavis lateribus, & edunt magnos sonitus pectore: & frequens manus vagatur circa aures ac tempora,* & *malæ crepitant sub gravibus ictibus.*

NOTÆ.

explicant, quæ vigorem juvenibus invidere solet: vel quæ frustra vigorem illum imitatur, *æmulaturque.* Fortasse *æmulam* dixit, quia in utrisque temporibus canos spargentem: quasi utraque tempora eum festinatione quadam & æmulatione certatim canescerent.

418. *Sedet.*] Fixum est, sedet in animo. *Auctor Acestes.*] Non auctor quidem editorque ludorum, quos Æneas unus indixit; sed hortator Entelli, ut cum Darete pugnaret, atque ita *auctor*: supra v. 387.

421. *Duplicem amictum.*] Vel geminam vestem, interiorem & exteriorem: vel unicam, eamque suffultam & instar duplicis, qualis fuit *læna*, de qua Æ. 4. 262.

422. *Membrorum artus.*] *Artus*, sunt compagines ac juncturæ majorum corporis membrorum; ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus*, os est inter manus vertebram & cubitum. *Brachium*, est os inter lacertum & humerum.

432. *Genua labant.*] Proceleusmaticus est, quatuor breves pro dactylo: ut G. 4. 297. *Parietibusque premunt arctis.*

434. *Cavo lateri.*] Vel *curvo*, quia infra latera corpus flectitur & curvatur: vel reipsa *cavo*, quia laterum costis cavus pec-

Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem:
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis;
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, & variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, & alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, & ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri & Trinacria pubes:
It clamor cœlo: primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu neque territus heros:
Acrior ad pugnam redit, & vim suscitat ira:
Tum pudor incendit vires, & conscia virtus:
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;

INTERPRETATIO.

Entellus consistit gravis & immotus in eodem statu tantummodo eludit ictus corpore & oculis vigilantibus. Alter, sicut qui invadit urbem machinis, aut qui *obsidet in armis montana castella;* sic *pervestigat doloso nunc hos nunc illos aditus & omnem locum, &* cum *premit frustra variis impressionibus. Entellus insurgens ostendit dextram, & alte erexit: alter celer prævidit ictum immissum a capite, & levi corpore elapsus effugit. Entellus effudit impetum in auras, & ipse gravis & graviter procumbit ex se in terram magno pondere: ut aliquãdo pinus cariosa evulsa radicibus procumbit, in Erymantho, aut in magna Ida. Trojani & juvenes Siculi surgunt* diversis *voluntatibus: clamores mittuntur ad cælum: & Acestes primus accurrit, & miserans erigit e terra amicum æquævum. Sed heros non tardatus* est *nec territus* illo *casu: redit ardentior ad pugnam, & ira revocat robur: præterea pudor & fortitudo* sibi *cognita inflammat vires: & ardens urget toto campo currentem Dareta;*

NOTÆ.

toris thorax circumcluditur.

438. *Tela....*] *Tela* vulgo a τῆλε, *longe*: unde significant *missilia* quæcumque arma, quæ procul & eminus jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis quibus pugnatur cominus. Pro ense, Æ. 9. 747. *At non hoc telum mea quod vi dextera versat effugies ... sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem.* Hic pro cestibûs. Unde firmatur conjectura Vossii: qui deducit a *tego*, *tegulum*, *telum* priore producta ob contractionem, ut a *premo*, *premulum*, *prelum*: atque ita significabit id omne quo quis se tegit ac tuetur.

438. *Exit.*] Active, pro *eludit*, *evitat.* Sic & l. 11. 750. *Vim viribus exit.* Vox Lucretiana l. 5. 1329. *Nam transversa feros exibant dentis adactus jumenta.*

446. *Ultro.*] Per se ipse, nullo impellente.

448. *Erymantho.*] *Erymanthus* mons, sylva, & fluvius Arcadiæ in Peloponneso: nunc *Dimizana*: locus sylvis asper, & apro quondam infestus, quem occidit Hercules. De *Ida*, Phrygiæ monte etiam sylvoso, Æ. 2. 801. De *Teucris*, Æ 1. 239. De *Trinacria*, Æ. 3. 687. De *æquore*, pro campo, Æ. 2. 780.

Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Æneas, procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis:
Sed finem imposuit pugnæ; fessumque Dareta
Eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede Deo. Dixitque, & prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore rejectantem mistosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves: galeamque ensemque vocati
Accipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate dea, vosque hæc, inquit, cognoscite Teucri:
Et mihi quæ fuerint juvenili in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, & adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum astabat pugnæ: durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.

INTERPRETATIO.

nunc dextera, nunc idem sinistra ingerens ictus. Nec est *mora, nec requies: quam spissa grandine crepitant nimbi* super *tecta, tam spissis ictibus heros utraque manu frequens verberat & agitat Dareta. Tunc pater Æneas non passus* est *iras progredi ulterius, & Entellum furere animo crudeli: sed indixit finem certaminis; & subduxit lassum Dareta, solans* eum *verbis, & talia loquitur: Infelix! quæ tanta insania occupavit mentem? nonne experiris aliud robur, & mutatos Deos? Cede Deo* Sic *dixit, & dicendo abrupit pugnam. At fideles socii* Daretis *ducunt ad naves illum, trahentem genua infirma, & motantem utrinque caput, & expuentem ore spissum sanguinem ac dentes mixtos cum sanguine: & vocati* ab Ænea *accipiunt cassidem & gladium; & permittunt Entello taurum & palmam. Tunc victor, elatus animo, & superbiens tauro, ait: Fili Veneris, & vos o Trojani, hæc animadvertite: & quale robur mihi fuerit in corpore juvenili, & e quali morte eripiatis liberatum Dareta.* Sic *locutus* est, *& stetit adversus caput oppositi tauri, qui stabat præmium certaminis: & sublimis manu reducta impegit duros cestus inter media cornua, & immisit* eos *in ossa perrupto cerebro.*

NOTÆ.

466. *Vires alias.*] *Majores* illi, *minores* tibi vires esse, quam putaveras.

467. *Cede Deo.*] Vel *Deo illi* cujus numina jam a te aversa sunt. Vel *Eryci heroi*, Deæ filio, Entelli magistro ac protectori, quem Acestes vocavit Deum, supra, v. 291. cui mox deinde tanquam Deo taurum immolat. v. 483. Vel *rationi*, juxta mentem Plutarchi: qui auctor est hoc proverbium inter septem Græciæ sapientes fuisse, ἕπου θεῷ, *sequere Deum*: explicarque *obtempera rationi*, quæ quasi Deus oracula de rebus agendis semper dictat.

472. *Palmam.*] Vel translatio est, pro *vic-*

Sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effudit pectore voces:
Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hic victor cestus artemque repono.
Protinus Æneas celeri certare sagitta
Invitat qui forte velint, & præmia ponit:
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit: & volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea: & primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis:
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.

INTERPRETATIO.

Sternitur bos, & tremens procidit in *terram moribundus. Ille super* bove *profert e pectore talia verba*: O *Eryx immolo tibi pro morte Daretis hanc vitam potiorem: hic victor depono artem & cestus. Statim Æneas invitat qui forte velint contendere sagittis, & proponit præmia: & magna manu attollit malum de nave Seresti: & suspendit ex alto malo columbam in fune trajecto volitantem, ad quam dirigant sagittas. Convenerunt viri, & ærea cassis excepit sortes conjectas: & favente clamore primus ante cæteros extrahitur locus Hippocoontis Hyrtaci* filii: *hunc sequitur Mnestheus modo victor* in *nautica pugna, Mnestheus coronatus viridi olea.*

NOTÆ.

toria; vel proprie *palma*, de qua diximus, v. 111.

483. *Hanc tibi Eryx meliorem animam.*] *Meliorem*: vel quia vilipendit a se victum Dareta: vel quia Diis gratiores sunt victimæ ex brutis animantibus, quam humanæ: vel alludit ad *succidaneas* victimas; quæ, cum primæ fugerant, aut infaustæ fuerant, earum in locum substituebantur, dicebanturque *meliores*, inclamantibus sacerdotibus, *ἀντίφων ἀμείνων secundis melioribus.*

484. *Hic victor cestus* &c.] Morem notat gladiatorum consequentis ætatis, qui cum per ætatem ab arte discedebant, virga donabantur, quam *rudem* appellabant; vocabanturque *rudiarii*; & artis suæ arma suspendebant ad postes Herculis. Hic Entellus, non Herculi, a quo Eryx occisus; sed ipsi Eryci sua consecrat, quem Dei loco videtur habere, ut jam diximus v. 467.

485. *Celeri certare sagitta.*] IV. LUDUS. *Sagittarum jactus.* Expressus est ex Homeri Iliad. 23. 850. ubi *Teucer* columbæ funem secat; *Meriones* columbam ipsam evolantem ferit. Virgilius quatuor inducit certantes; *Hippocoonta*, *Mnestheum*, *Eurytiona*, *Acesten*. Et *Hippocoon* quidem malo sagittam infigit *Mnestheus* funem secat. *Eurytion* columbam inter nubila transfodit. *Aceste* sagitta in auras conjecta ignem concipit.

487. *Seresti.*] De hoc Trojano duce, Æ. 1. 615.

491. *Galea.*] In *galeam*, quia apud milites: apud cæteros vulgo in *urnam* aut *fitulam*, sortes conjiciebantur.

492. *Hyrtacidæ Hippocoontis.*] Hortensius eum appellat Hyrtaciden filium Hippocoontis. Donatus melius Hippocoonta filium Hyrtaci. Est quidem apud Homerum *Hyrtacides Asius* Il. 12. 96. sed *Asius* proprium est, *Hyrtacides* patronymicum, ut patet Il. 13. 384. ubi *Asius* idem ille ab Idomeneo occiditur. Est etiam apud eundem, Iliad. 10. 518. *Hippocoon* Thrax, consobrinus Rhesi: qui ea ipsa nocte qua Rhesus ad Trojam cæsus est, e somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Æneæ sociis esse deinde potuit.

493. *Victor.*] Non primo, sed secundo loco.

Tertius Eurytion, tuus o clarissime frater,
Pandare: qui quondam jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsedit Acestes,
Ausus & ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, & depromunt tela pharetris:
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras,
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos & vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit:

INTERPRETATIO.

Tertius est *Eurytion, tuus frater, o nobilissime Pandare: qui olim jussus turbare fœdus, primus vibrasti jaculum in medium Græcorum. Ultimus & in profundo cassidis remansit Acestes, ausus etiam ipse aggredi manu laborem juvenum. Tunc viri* illi, *unusquisque pro se, curvant robustis viribus flexiles arcus, & educunt sagittas e pharetris. Et sagitta juvenis Hyrtacidæ prima ferit levem aërem, nervo per cœlum sonante: & pervenit* ad malum, *& figitur in arbore oppositi mali. Malus tremuit, & avis territa tremuit alis, & omnia* loca *sonuerunt magno plausu. Postea ardens Mnestheus stetit inflexo arcu, dirigens in altum, & simul intendit oculos ac sagittam: at miser non potuit attingere ferro ipsam avem*; tantum *secuit nodos & funes lineos, quibus pendebat ab alto malo constricta* circa *pedem. Illa* avis *fugit evolans in ventos & nigras nubes. Deinde promptus Eurytion, tenens sagittam jamdiu intentam arcu parato, invocavit per vota fratrem* suum:

NOTÆ.

496. *Pandare, qui* &c.] Convenerat Græcos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum: ut Paris Helenæ raptor, & Menelaus Helenæ maritus, singulari certamine de Helena contenderent. At Paris, cum prope victus esset, a Venere e pugna subductus est inducta caligine, Iliad. l. 3. 380. Deinde Jupiter adnuente Junone, Minervæ mandavit ut fœdus turbaret: quod ut faceret, persuasit illa Pandaro, e Mysia, Lycaonis filio, ut sagittam in Menelaum evibraret: atque ita vulnerato Menelao rursus in bella itum est; Iliad. 4. 89. De *Achivis*, Æ. 1. 492.

512. *Notos.*] Ventos quoslibet, proprie meridionales: Austri aliter dicuntur: Ecl. 2. 58.

514. *Fratrem in vota vocavit.*] Pandarum, qui, inquit Servius, apud Lycios colitur quasi heros. At errat si cum ideo Lycium fuisse putat, inductus in errorem his Homeri versibus Iliad. 4. 119. Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγενέϊ &c. *Supplicabat autem Apollini Lycio, inclyto jaculatori, agnorum primo genitorum sacrificaturum claram hecatomben, ubi domum reversus esset, clara in urbem Zeliæ.* Est enim Zelia, urbs Mysiæ, ad radices montis Idæ, & fluvium Æsepum,

Jam vacuo lætam cœlo ſpeculatus, & alis
Plaudentem, nigra figit ſub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in aſtris
Aëriis, fixamque refert delapſa ſagittam.
Amiſſa ſolus palma ſuperabat Aceſtes:
Qui tamen æthereas telum contorſit in auras,
Oſtentans artem pariter arcumque ſonantem.
Hic oculis ſubito objicitur magnoque futurum
Augurio monſtrum: docuit poſt exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arſit arundo,
Signavitque viam flammis, tenueſque receſſit
Conſumpta in ventos: cœlo ceu ſæpe refixa
Tranſcurrunt, crinemque volantia ſidera ducunt.
Attonitis hæſere animis, ſuperoſque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Æneas; ſed lætum amplexus Aceſten

INTERPRETATIO.

& contuitus columbam jam gaudentem aëre libero & plaudentem alis, transfodit eam *inter obſcuras nubes. Cadit mortua, & amiſit vitam in aſtris cœleſtibus, & labens refert ſagittam infixam. Aceſtes reſtabat ſolus amiſſa victoria: qui tamen evibravit ſagittam in aërem ſublimem, oſtentans ſimul induſtriam & ſonitum arcus* ſui. *Tum occurrit oculis prodigium repentinum & futurum magno omini: ingens caſus* hoc *explicuit poſtea, & vates terrifici declaraverunt tardam prædictionem. Nam* ſagitta *arundinea volans inflammata eſt inter aereas nubes, & igne notavit iter, & abſumpta evanuit in leves ventos: quemadmodum ſæpe ſtellæ cadentes e cœlo tranſeunt, & volantes trahunt* poſt ſe *comam. Siculi Trojanique viri ſteterunt ſtupefacti animo, & oraverunt Deos: & maximus Æneas non rejecit omen; ſed amplexus Aceſten....*

NOTÆ.

cujus accolas populos in auxilium Priami adduxerat Pandarus, ut legitur ibid. v. 91. *Lycium* igitur Apollinem ab eo invocatum puto, non quod patria eſſet Lycius, ſed propter Lycii templi atque oraculi celebritatem: de quo Æ. 4. 345. Fratrem vero invocat Eurytion, vel ut heroa; vel ut ſumme jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulneraverat Iliad. 4. 139. Sic Manlius apud Livium l. 38. 48. *Te L. Scipio appello: cujus ego mihi, ſuccedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque non fruſtra ab Diis immortalibus precatus ſum.*

521. *Pariter, arcumque.*] *Pariter*, ultimam brevem hic producit ſequente vocali, propter cæſuram.

523. *Augurio monſtrum, docuit poſt* &c.] *Augurium* proprie quid ſit, diximus Æ. 2. 703. Hic pro quolibet ſigno ac præſagio futurorum eventuum ſumitur. *Monſtrum* eſt, quicquid contra rerum naturam accidit, & aliquid monſtrat ac ſignificat eventurum. *Exitus* qui hinc ſecutus eſt, incenſio fuit navium Trojanarum, infra, v. 659.

524. *Seraque* &c.] Explicat Servius *gravia*. Hortenſius *futura*. Cerdanus *tarda*: hoc ſenſu: Ignorabant quid hoc monſtro portenderetur: id mox docuit exitus: tumque vates intellexerunt aperueruntque omnia, ſed ſerius ac tardius; cum nullus ultra eſſet remedio locus.

525. *In nubibus arſit arundo.*] Prodigium in eo fuit, quod id juxta rerum ordinem accidere non poterat: ut ſagitta ex arundine, quamlibet ſicca, ignem inter nubila conciperet: quod de terræ exhalationibus in altum aërem eductis Ariſtoteles ait. De *ſtellis*, ut vulgus putat, *cadentibus*, quales & unde ſint, diximus G. 1. 365.

530. *Nec omen abnuit Æneas.*] Cum de-

Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater, nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exortem ducere honorem.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis:
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monimentum & pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iüli
Epytiden vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
Vade age: & Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum;
Ducat avo turmas, & sese ostendat in armis
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, & campos jubet esse patentes.

INTERPRETATIO.

ornat cum *magnis donis*, *& talia dicit*: *Accipe, o pater, nam talibus prodigiis magnus rex cœli voluit te habere honorem extraordinarium. Habebis hoc munus ipsius senis Anchisæ: poculum cælatum figuris, quod olim Cisseus* rex *Thraciæ dederat habendum Anchisæ patri pro magno munere, &* quasi *pignus & monumentum sui amoris. Sic locutus coronat caput* ejus *viridi lauro, & declarat Acesten primum victorem ante omnes. Et benignus Eurytion non invidit victoriæ* sibi *prælatæ, licet solus dejecisset volucrem ex alto aëre. Proximus incedit* in distributione *præmiorum, qui secuit funem: ultimus qui levi sagitta perfodit malum. At pater Æneas, ludis nondum dimissis, vocat ad se Epytiden, custodem & comitem pueri Ascanii; & sic loquitur in aurem fidelem: Age, vade: & dic, inquit, Ascanio; si jam habet secum instructum agmen puerorum, & composuit cursus equorum; huc deducat turmas* in honorem *avi* sui, *& monstret se in armis, Ipse impera: populum omnem ingressum recedere e toto circo, & spatium fieri vacuum.*

NOTÆ.

buisset aversari, accipit, atque ut sibi prosperum agnoscit: vel dissimulans ob Acestæ reverentiam, licet infaustum sciret: vel potius deceptus recordatione lætæ illius flammæ, quæ in Ascanii capite effulserat, Æ. 2. 680.

534. *Exortem ducere honorem.*] *Extra sortem ordinemque propositorum præmiorum.* Et morem notat Græcorum: apud quos, antequam præda divideretur inter milites, selectissima quæque, iis qui se fortiter in prælio gesserant, non sorte, sed judicio dabantur. Sic Æ. 9. 271. Ascanius Niso: *Clypeum cristasque rubentes excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.*

537. *Cisseus.*] Rex alicujus Thraciæ partis, Hecubæ pater, quæ Priami conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseïs*. De *Thracia*, Æ 3. 14.

547. *Epytiden.*] *Epytides*, patronymicum ejus fuit nomen; proprium, *Periphantes*: qui *Epyti* filius, Anchisæ præco, Iliad. 17. 324.

548. *Ascanio, si jam &c.*] Non enim interfuerat ludis Ascanius: turmas interea suas ad ludum instruens. De eo, Æ 1. 278.

Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frænatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:
Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro,
Pars leves humero pharetras: it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores: pueri bisseni quemque sequuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.

INTERPRETATIO.

Accedunt pueri, & in conspectu parentum emicant æqualiter super equis frænatis: omnis juventus Siciliæ & Trojæ plaudit admirans eos equitantes. Omnibus capilli premuntur corona compta: gerunt duas hastas corneas armatas ferro, pars humero pharetras politas: flexibilis circulus torti auri per collum descendit in *summum pectus. Turmæ equitum* sunt *tres numero, & tres duces oberrant: pueri duodecim secuti unumquemque micant agmine distincto, & similibus ducibus.*

NOTÆ.

553. *Incedunt pueri* &c.] V. LUDUS. *Equestris decursio puerorum Trojano more.* Hunc, omissis cæteris Homeri ludis Iliad. 23. addidit Virgilius in gratiam Augusti, qui his temporibus ludum illum in usum revocaverat, ut diximus Æ. 3. 280. De Augusto sic Suetonius c. 43. *Trojæ ludum edidit frequentissime, majorum minorumve puerorum delectu: prisci decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit: passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Æsernini nepotis sui casum, qui & ipse crus effregerat.* In eoque Augustus ducem secutus erat Julium Cæsarem, de quo idem Suetonius c. 39. *Trojam lusit turma duplex, majorum minorumve puerorum.* Tres hic turmas statuit Virgilius, singulas puerorum duodecim: cum vulgo in exercitu *turmæ* terdenos haberent equites quibus præerant tres *decuriones*. Tres, inquam statuit turmas, licet Julius duas tantum: quia forrasse turmarum numerus ad arbitrium editoris mutabatur, & ab Augusto auctus fuerat: est enim verisimile ita descriptos hic a poeta ludos fuisse, ut ab Augusto tunc edebantur. Porro hæc fuerunt ludentibus pueris arma atque ornamenta. I. Galea. I I. Corona supra ipsam galeam. I I I. Torques aureus, catenæ instar circuito collo summum in pectus delabens. I V. Pharetra humero suspensa: non omnibus quidem: ait enim, *pars leves humero pharetras*; sed fortasse ducibus. V. Hastilia duo præfixa ferro; quibus sese videntur ex equis vicissim impulisse: unde frequens casus sequebatur, ut ex Suetonio modo vidimus.

556. *Tonsa coma* &c.] Nascimbænus *tonsam* de tonsura capillorum explicat. Servius *coronam*, de galea: & vero Homerus Iliad. 7. 12. de galea loquens ait: ὑπὸ στεφάνης ὑπὸ χάλκου, *sub corona ærea*. Tamen existimo pueros, & *galeatos*, & supra galeam *coronatos* fuisse: qualis est Marrubius sacerdos Æ. 7. 751. *Fronde super galeam & felici comptus oliva. Galeatos* quidem, quia Ascanius deinde v. 673. *Galeam ante pedes projecit inanem. Coronatos* vero, non fluentibus ramis, sed pressis concisisque frondibus. talis ipse Virgilius G. 3. 21. *Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ.*

557. *Cornea bina* &c.] *Hastile*, lignum ipsum hastæ, cui ferrum præfixum est. lignum, inquam, ex arbore *corno*, *cornouiller*: de qua G. 2. 34. & hastas quidem illas necesse est breviores fuisse, ut binæ ferri possent, vel alterutra simul manu, vel singulæ singulis manibus.

562. *Partito.*] Ab antiquo *partio*; nunc

Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara Polite
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atti duxere Latini:
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iülo.
Extremus formaque ante omnes pulcher Iülus
Sidonio est invectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monimentum & pignus amoris.

INTERPRETATIO.

Una est *turma puerorum, quam lætā ducit parvus Priamus, ferens nomen avi, tua inclyta proles, o Polite, auctura Italos: quem portat equus Thracius bicolor notis candidis, gressus pedum primorum candidi* sunt, *& erigit frontem candida* stella insignem. *Secundus* dux *est Atys, a quo Attii Latini ducunt originem: parvus Atys, & puer carus puero Iülo. Ultimus Iulus, & præ omnibus spectabilis* propter *pulchritudinem, impositus est equo Sidonio: quem pulchra Dido dederat* ei, ut *esset monumentum & testimonium sui amoris.*

NOTÆ.

enim *partior*; active tantum, non etiam passive sumitur. *Magistris*] Ducibus, quos mox enumeraturus est: & hæc appellatio propria est in eo genere: quippe cum eligebatur Romæ dictator; qui sub eo piæ erat equitatui, vocabatur *magister equitum.* De voce, *ovans*: Æ. 3. 189.

564. *Polite progenies* &c.] Ejus *Politæ* filius, qui in oculis Priami patris a Pyrrho interfectus est, Æ. 2. 526. *Polite*, vocativus est a nominativo *Polites*, non a *Politus.* Hic *Polites*, teste Servio, dicitur tamen a Catone in originibus venisse cum Ænea in Italiam, & urbem condidisse *Politorium* in Latio, ubi nunc *Polini*: quam deinde urbem Ancus Romanorum rex delevit, quod esset illa Latinorum adversus Romanos perfugium. Virgilius, qui Politen a Pyrrho cæsum induxit, hujus urbis structuram attribuere videtur ejus filio, cum ait: *Progenies auctura Italos* De *Italis*, Æ. 1. 534.

566. *Portat equus bicolor* &c.] Albus quidem fronte primisque duobus pedibus: hoc enim est *primi pedis*, id est, *primorum pedum.* At quis alter color? Fortasse rufus: talis enim equus ab Homero describitur, Iliad. 23. 455. totus rufus, & alba stella in fronte conspicuus: quod exprimere hic Virgilius voluisse Cerdano videtur. De *Thracia*, equorum ferace, Æ. 3. 14.

567. *Primi alba pedis* &c.] Servius de duobus anterioribus pedibus explicat. Cerdanus de unico pede dextro. *Frontem albam* Scaliger interpretatur, *alba veluti stella* notatam: quia omnino alba deterioris equi indicium est.

568. *Genus unde Atti.*] Sic rescribo cum Pierio ex antiquis codicibus. Constat enim signatam hic a Virgilio fuisse gentem *Attiam*, non *Acciam*, neque *Atyam*: unde maternum genus Augustus ducebat. Quare dixit: *genus unde Atti duxere Latini*, non vero *Romani*: quia *Attia* gens erat ex urbe Latii *Aricia*, nunc *la Riccia.*

569. *Puer dilectus Iülo.*] Notat certe conjunctam affinitatem inter utramque gentem, *Juliam*, quæ ab Iulo; & *Attiam*, quæ ab Aty: qua ex conjunctione prodiit Augustus. Quippe Julia, Julii Cæsaris soror, nupserat M. Attio Balbo: quo ex conjugio prodiit *Attia*, quæ collocata C. Octavio, Octavium peperit, Augustum deinde appellatum. Unde emendabis Plutarchum & alios, qui Augustum ex sorore Cæsaris natum ferunt; & Livianam periochen libri 116. ubi is dicitur Cæsaris hæres *& ex sorore nepos*: habet autem emendatissimus Livii codex, Pierio teste, *sororis nepos*; quod verum est; fuit enim Augustus nepos Juliæ, sororis Cæsaris; non nepos Cæsaris, ex Julia sorore: qua ex verborum confusione ortus error est. De *Sidonio*, Æ.

Cætera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis : signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris : rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus,
Adversis spatiis: alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus & irremeabilis error :
Haud aliter Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas & prælia ludo:
Delphinum similes, qui per maria humida nando

INTERPRETATIO.

Reliqua juventus vehitur equis Siculis senis Acestæ. Trojani recipiunt cum *plausu* eos de gloria *sollicitos, & lætantur* eos *videndo, & agnoscunt vultus antiquorum patrum. Postquam læti circuierunt equitando omnem concessionem & conspectum suorum : procul Epytides dedit paratis signum clamore, & sonuit flagello. Illi excurrerunt* simul *pares, deinde tres* duces *diremerunt agmen* in *separatas turmas: iterumque admoniti relegerunt iter, & immisere hastas inimicas. Postea incipiunt alios cursus & alios recursus* ex *oppositis locis, & implicant alternatim gyros gyris, & sub armis edunt imaginem certaminis. Et modo præbent terga fugæ, modo convertunt hastas* quasi *inimici, modo æqualiter incedunt* quasi *pace composita. Quemadmodum Labyrinthus in alta Creta dicitur habuisse olim iter implexum obscuris parietibus*, *& fraudem incertam* propter *mille vias*, per *quas error inobservabilis & inexplicabilis turbabat signa progrediendi. Non aliter filii Trojanorum impediunt currendo cursum, & miscent fugas ac certamina ludendo Similes delphinis, qui natando per liquidum mare . . .*

NOTÆ.

1. 450. De *Didone*, in argumento lib. 4.

573. *Senioris Acestæ.*] Ad *equos Acestæ* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instruxerat : non ad *pubem Acestæ*, seu juventutem Siculam; quam probabile est in Trojanis illis pueris locum non habuisse, siquidem e tribus ductoribus nullus Siculus fuit.

575 *Pavidos.*] De laude & victoria sollicitos : eo pavore perculsos, de quo v. 138. *Exultantiaque haurit corda pavor pulsans.*

576. *Ora parentum.*] Parentum similitudinem in liberis. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 612.

588. *Creta fertur Labyrinthus.*] De *Creta* insula, *Candie*, Æ. 3. 104. De *Labyrintho*, Æ. 6. 27. Et comparat varias cursus puerilis figuras, cum *Labyrintho*; currentes deinde pueros, cum *delphinis*.

594. *Delphinum* &c.] *Delphin*, vel *del-*

Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas.
Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit; & priscos docuit celebrare Latinos:
Quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes;
Albani docuere suos: hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri, Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis:
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem; ventosque aspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum: & litora lustrans,
Desertosque videt portus, classemque relictam.
At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: Heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris, vox omnibus una.

INTERPRETATIO.

findunt Carpathium ac Libycum mare. *& ludunt inter fluctus. Ascanius, cum circundaret Albam longam mœnibus, renovavit primus hanc consuetudinem, has decursiones, atque has pugnas; & docuit veteres Latinos eas edere:* quo autem *modo ipse puer, & cum eo Trojana juventus* docuerant Albanos; eodem modo *Albani docuerunt suos* posteros: *hinc vero maxima Roma accepit & retinuit patrium ludum; &* illi *pueri, modo dicuntur Troja & Trojanum agmen. Hactenus pugna edita* sunt *sancto parenti. Tum fortuna primum conversa mutavit fidem. Dum* per *diversos ludos persolvunt sepulcro justa: Juno* filia *Saturni demisit Irim e cœlo ad naves Trojanas, & adjuvat ventis descendentem, plurima parans, & nondum* expleta secundum *veterem indignationem. Illa virgo festinans iter per arcum mille colorum, nulli aspectabilis descendit* per *pronam semitam. Videt magnum concursum* ad ludos: *& circumiens litora, cernit portus vacuos & naves incustoditas. At Trojanæ procul separatæ in deserto litore plorabant Anchisen amissum, & cunctæ plorantes aspiciebant altum mare: unus* erat *sermo omnium; heu! tot fluctus & tantum maris restare fatigatis!*

NOTÆ.

phinus, communiter creditur esse *porcus marinus, marsouin*, quem falso incurvo corpore pingere veteres; nisi forte sic apparet propter impetum ac velocitatem motus, cum erumpit e mare: vere enim dicitur a Plinio l. 9. 8. *velocissimum omnium animalium, non solum marinorum; ocyor volucri, ocyor telo... tanta vi exilit, ut plerumque vela navium transvolet.*

595. *Carpathium, Libycumque.*] *Carpathium* mare, ad orientem Cretæ insulæ, ubi est *Carpathus* insula, Cretam inter & Rhodum media, nunc *Scarpanto. Libycum* mare, circa Libyam, de qua Africæ parte, Æ. 1. 162. & G. 1. 241. De *Ascanio*, Æ. 1. 271. De *Alba*, Æ. 8. 48. De *Latinis*, veteribus Latii incolis, Æ. 1. 10.

606. *Irim de cœlo* &c.] De *Iride*, & arcu cœlesti, Æ. 4. 700. De *Junone*, *Saturni filia*, Æ. 1. 27.

613. *Secretæ Troades acta.*] Nam, ut ait

Urbem orant, tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, & faciemque Deæ vestemque reponit.
Fit Beroë, Ismarii conjux longæva Dorycli,
Cui genus & quondam nomen natique fuissent.
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum, patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas;
Quum freta, quum terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quis prohibet muros jacere, & dare civibus urbem?
O patria, & rapti nequicquam ex hoste Penates!
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum & Simoenta videbo?
Quin agite, & mecum infaustas exurite puppes.

INTERPRETATIO.

postulant urbem, tædet pati asperitatem maris. Igitur Iris non ignara nocendi immittit se in medium earum, *& exuit formamque & habitum Deæ Assimulatur Beroë, uxori grandævæ Dorycli Ismarii cui fuerat olim nobilitas & fama, & soboles. Sic autem immiscet se mediam matribus Trojanorum:* O *infelices, inquit, quas manus Græcorum non traxere ad mortem*, in *bello, sub muris patriæ! o gens infortunata! cui morti reservat te fortuna? Jam septima æstas transiit ab excidio Trojæ, ex quo vagamur emensæ tot maria, & omnes terras, tot scopulos inhabitabiles, & sidera: ex quo per vastum mare quærimus Italiam fugientem, & raptamur fluctibus. Hic est regio Erycis fratris* Æneæ, *& hospes Acestes: quis vetat* Æneam *fundare muros, & dare urbem civibus?* O *patria, & Penates frustra erepti ab hostibus! an deinceps nulli vocabuntur muri Trojæ? nullibi aspiciam fluvios Hectoreos, Xanthum & Simoenta? Immo agite, & mecum incendite funestas naves.*

NOTÆ.

Hortensius, indecorum est honestas matronas publicis in spectaculis esse cum viris. *Acta* litus est, ab ἀκτὴ, qua voce etiam usus est Cicero de Siculo litore loquens Verrina 5. 81. *Uxorem tot in acta dies secum habere.*

620. *Beroë, Ismarii* &c.] Ficta nomina *Beroës* & *Dorycli*. *Ismarius* is dicitur, id est, *Thracius*, ab Ismaro, Thraciæ maritimæ monte, de quo G. 2. 37. De *Dardanidis*, Æ. 1. 239. De *Achaia*, Græcia propriedicta, vel Peloponnesi parte, Æ. 1. 492.

626. *Jam vertitur æstas.*] Jam præterita est septima, & convertitur vergitque in octavam. Hunc enim esse sensum diximus Æ. 1. 760. Et vero tunc ita loquebatur Beroë, non æstate, sed vere: ipso quippe ludorum die, ut statuimus supra, v. 46.

628. *Sidera emensæ.*] Per navigationem, quæ astrorum aspectu regitur.

629. *Fugientem.*] Quia, quo propius ad eam accedebant, eo videbantur ab ea longius vi tempestatum repelli. De *Eryce*, Æneæ fratre, v. 24. De *Acesta*, v. 36. De *Penatibus*, Æ. 2. 717 De *Hectore*, Æ. 1. 103. De *Xantho*, Troadis fluvio, Æ. 1. 477.

Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: Hic quærite Trojam:
Hic domus est, inquit, vobis: jam tempus agit res.
Nec tantis mora prodigiis: en quattuor aræ
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem;
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis; non hæc Rhœteia, matres,
Est Dorycli conjux: divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos: qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui

INTERPRETATIO.

Nam umbra Cassandræ vatis visa est per somnum præbere mihi faces accensas; atque: Hic quærite Trojam, hic est vobis domus: jam tempus urget rem. Nec mora est adhibenda *tantis præsagiis: ecce quatuor altaria* posita *Neptuno*, ille *ipse Deus suppeditat* nobis *animos & faces. Hæc dicens, prima* per *vim rapit funestum ignem: & erecta dextera nitens procul librat, & conjicit. Arrecti* sunt *animi & attonita corda Trojanarum. Hic una e multis, quæ erat annis provectissima*, nomine *Pyrgo, regia nutrix tot filiorum Priami: Non hæc vobis est Beroë, o matres; non uxor Rhœteia Dorycli: animadvertite indicia divina pulchritudinis & oculos micantes, quis* sit *illi halitus, quis vultus, & sonus vocis, quis sit gressus ambulanti. Egomet ipsa, jamdiu digressa* a Beroë, *reliqui Beroen.*, . .

NOTÆ.

477. De *Simoënte*, Troadis item fluvio, Æ. 1. 104. De *Cassandra*, vate, Priami filia, Æ. 2. 246.

638. *Agit res.*] Sic Romanus, ac Mediceus codex, aliique vetusti, apud Pierium: licet in aliis legatur *tempus agi res*: id est, *tempus agendi rem*. Magis tamen placet prima lectio, *tempus agit res*: id est, *ipsum tempus, ipsa occasio, rem urget & porro impellit: nam ecce faces* &c.

639 *Quattuor aræ Neptuno.*] A quo constitutæ? non ab Ænea, qui ad tumulum, & in patris honorem sacra fecerat: tumulus autem & sacrificii locus procul aberant ab ea litoris parte; nec procul a circo; ut patet ex boum sanguine, quo lapsus est Nisus, v. 333. Ergo, vel a Cloantho: qui, hoc ipso in litore Siculo, immolandum pro navali victoria taurum Diis pelagi voverat v. 235. vel ab ipsis Trojanis: qui, dum Æneas Anchisæ sacra faceret, mactabant ipsi juvencos, pro sua quisque copia; sive ut Anchisen, sive ut alios etiam Deos colerent, neque enim id a poëta definitur, v. 100.

642. *Ignem . . . . coruscat.*] Neutrum id vulgo verbum est; apud Virgilium sæpe activum. Æ. 10. 651. *Strictumque coruscat mucronem.* Æ. 12. 431. *Hastamque coruscat.*

645. *Pyrgo.*] Fictum nomen a poeta. De Priami quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, Æ. 2. 503.

646. *Rhœteia.*] E *Rhœteo*, Troadis promontorio, non procul ab urbe Troja.

647. *Divini signa decoris.*] Quatuor ea signa commemorat. I. *Fulgorem vultus & oculorum.* II. *Spiritum*, id est, halitum odoratum. III. *Incessum*, aut grandem, aut fluentem. IV. *Sonum vocis*, sane altiorem firmioremque. De tribus primis diximus, Æ. 1. 406. 407. 409. De quarto dixit Æneas ad Venerem ibidem, v. 332. ubi: *Nec*

Ægram, indignantem tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ fatisque vocantia regna:
Quum dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per, & remos, & pictas abjete puppes.
Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus: & ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.

INTERPRETATIO.

ægrotantem & dolentem quod sola immunis esset talis officii, nec exhiberet Anchisæ digna sacrificia. Hac locuta est. *Sed matres primo* cœperunt *aspicere naves oculis malevolis, incertæ & dubiæ inter miserum amorem præsentis regionis & regna invitantia* per *fatum. Cum Dea* Iris *extulit se per aërem alis æquatis, & in discessu signavit magnum arcum inter nubes. Tunc autem stupefactæ prodigiis, & impulsæ furore, vociferantur, & rapiunt ignem* ex *aris intimis: pars nudant aras, injiciuntque frondes & ramos & faces: ignis sævit laxatis habenis, per scamna, & remos, & puppes pictas* ex *abjete* structas. *Eumelus nuntius defert ad sepulcrum Anchisæ & sedes theatri naves esse combustas: & ipsi* spectatores *vident nigrantes favillas volare in fumo.*

NOTÆ.

vox hominem sonat.

651. *Indignantem quod* &c.] Ægre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

660. *Rapiuntque focis penetralibus ignem* &c.] Dionysius Halicarn. postquam de Ægesto sive Acesta, & Elymo, jam in Sicilia considentibus, locutus est: ita de hoc navium incendio disserit, l. 1. Ἐντυχὼν δὲ ἀφιγμένοις Αἰνείας ἀσπάζεται &c. *In hos autem viros postquam incidit Æneas, complectitur eos comiter, & condit in eorum gratiam urbes Ægestam & Erycem, & exercitus sui partem in iis relinquit: quantum ego conjicio, sua sponte, ut labore & marinis jactationibus fessi loco tuto quiescerent; ut vero aliqui scribunt, detrimentum classis illic passus ab incendio, quod aliquot fœminæ tædio navigationis excitaverant; & necessitate coactus turbam relinquere, quam post absumptas naves reliquas capere non poterant.* Plutarchus in Romulo, refert ex aliquorum sententia incensas a mulieribus naves Trojanorum fuisse in ipsis Tybridis faucibus, *Romæ* cujusdam Trojanæ suasu, a qua deinde *Roma* nomen habuerit. Strabo l. 6. id Crotone accidisse narrat, & sic deinde rem definit: Καὶ ὁ τῶν Τρωάδων δὲ τόλμημα περιφέρεται πολλαχοῦ &c. *Et Trojanarum quidem facinus multis ascribitur locis, videturque incredibile, cum tamen fieri potuerit.*

661. *Spoliant. aras.*] Frondibus, verbenis, tæniis, quibus ornatæ erant & aræ & statuæ. Æ. 4. 457.

662. *Vulcanus habenis.*] De *Vulcano*, pro igne, G. 1. 295. *Habenis.*] Translatio ab aurigis, qui habenas ad incitatissimum cursum laxiores equis permittunt. De *transtris*, supra, v. 119. De *abiete*, *sapin.* G. 2. 68. De *cuneis theatri*, supra, v. 288.

665. *Eumelus,*] Effœtus aliquis senex, qui apud naves cum mulieribus steterat.

Primus & Aſcanius, curſus ut lætus equeſtres
Ducebat, ſic acer equo turbata petivit
Caſtra: nec exanimes poſſunt retinere magiſtri.
Quis furor iſte novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miſeræ cives! non hoſtem, inimicaque caſtra
Argivum; veſtras ſpes uritis. En ego veſter
Aſcanius. Galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli ſimulacra ciebat.
Accelerat ſimul Æneas, ſimul agmina Teucrum.
Aſt illæ diverſa metu per litora paſſim
Diffugiunt, ſylvaſque & ſicubi concava furtim
Saxa petunt: piget incepti, lucisque: ſuoſque
Mutatæ agnoſcunt: excuſſaque pectore Juno eſt.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas poſuere: udo ſub robore vivit
Stupa, vomens tardum fumum: lentuſque carinas
Eſt vapor, & toto deſcendit corpore peſtis:
Nec vires heroum, infuſaque flumina proſunt.
Tum pius Æneas humeris abſcindere veſtem,

INTERPRETATIO.

Et primus Aſcanius, quemadmodum lætus regebat decurſionem equeſtrem, eo modo cucurrit ad *caſtra tumultuantia, feſtinus* in *equo & magiſtri ſtupefacti non poſſunt* eum *retinere; aitque: Quis* eſt *iſte novus furor? o miſeræ cives! quo jam, quo tenditis? non incenditis hoſtes, & hoſtilia caſtra Græcorum;* ſed *ſpes veſtras. Ecce ego* ſum *veſter Aſcanius. Abjecit ad pedes vacuam caſſidem, qua opertus* in *ludo ciebat imaginem pugnæ. Accurrit ſimul Æneas, ſimul multitudo Trojanorum. Sed illæ* præ *timore fugiunt quacumque in remota litora, & clam quærunt ſylvas, ac rupes cavernoſas, ſi alicubi* ſunt: *pœnitet* eas *facinoris & vitæ: & revocatæ* a furore *agnoſcunt ſuos* cives: *& Juno expulſa eſt ex animo. Tamen flammæ & incendia non amiſerunt propterea vim* ſuam: *ſtupa emittens pigrum fumum alitur ſub ligno humido, & ſpiſſus ignis abſumit trabes, & pernicies funditur* per *totam molem: & labor virorum injectaque unda non proficiunt. Tunc pius Æneas* cœpit *lacerare veſtem* ab *humeris,*

NOTÆ.

669. *Magiſtri.*] Vel alii duces duo, *Primus* & *Atys*, qui ſic appellantur, v. 562. Vel cuſtos Aſcanii Epytides, aliorumque juvenum cuſtodes. De *Argivis* & *Argis* urbe Peloponneſi, Æ. 1. 288.

673. *Galeam.... inanem.*] Jam *vacuam*, quippe extractam e capite. Alii explicant *ſpoliatam corona*, quæ prius ſuper poſita galeæ, jam impetu deciderat. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

681. *Udo ſub robore.*] Duro quovis ligno; aliquando certa ſpecie arboris, e querceo genere. G. 3. 162.

682 *Stupa.*] Linum vile, cortici proxime adhærens, obturandis ac ſtipandis rimis ac foraminibus comparatum. Græce στύπη, a στύφω *aſtringo.*

682. *Tardum fumum, lentuſque* &c.] Quia uda, & vicina undis materia, non facile in flammam emicabat.

683. *Vapor*] Proprie eſt, halitus ac flatus, qui fumi inſtar expiratur: hic pro igne ſumitur, juxta Lucretium l. 2. 149. *At vapor is quem Sol mittit, lumenque ſerenum.* *Carinæ*, trabes ſunt imæ in navibus.

683. *Corpore peſtis*] *Corpus*, hic pro navium mole: *Peſtis*, pro igne uſurpatur, & ſæpe pro noxia quacumque re; ut apud Livium l. 44. pro cæde: *In alium ſuiſmet peſtem incidebant: elephantes enim ab rectoribus in ſuos acti exeuntes obterebant.* Plinius l. 2. 48. pro tempeſtate: *Præcipua navigantium peſtis* &c.

685. *Abſcindere veſtem* &c.] Maximum

Auxilioque vocare Deos, & tendere palmas:
Juppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc pater, & tenues Teucrum res eripe leto:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte; tuaque hic obrue dextra.
Vix hæc ediderat: quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, & campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus Austris:
Implenturque super puppes, semusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis; & omnes,
Quattuor amissis, servatæ a peste carinæ.
At pater Æneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes nunc illuc pectore curas
Mutabat: versans, Siculisne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte:

INTERPRETATIO.

& invocare Deos in *auxilium*, *& extollere palmas* manuum: *Jupiter omnipotens*, ait, *si nondum odisti Trojanos omnes ad unum*, *si vetus misericordia* tua *spectat casus humanos*: *concede nunc classi evitare incendium*, *o pater*, *& serva ab exitio res angustas Trojanorum*: *vel*, *si mereor*, *tu trade me morti inimico fulmine*, *& hic opprime* me *tua manu*, *quod* solum *restat*. *Vix dixerat ea*: *cum immissis pluviis tempestas furit præter consuetudinem*, *& alta* loca *terrarum & campi quatiuntur fulmine*: *imber sonans aquis & densatus a nigris Austris cadit ex toto aëre*: *& naves desuper implentur*, *ligna semiusta humescunt*: *donec ignis totus extinctus* est; *& cateræ naves receptæ* sunt *ab igne*, *quatuor* tantum *absumptis*. *Sed pater Æneas*, *perculsus* hac *tristi calamitate*, *agitabat animo magnas curas*, *nunc huc*, *nunc illuc*: *deliberans*, *an remaneret* in *agris Siculis immemor fatorum*, *an peteret regiones Italas*. *Tunc senex Nautes*, *quem Tritonia Pallas unice instituit*, *& effecit clarum multis vaticiniis*:

NOTÆ.

hoc signum doloris fuit: usitatissimum apud Hebræos, ut patet ex sacris literis. Sed & apud Ægyptios, ex Herodoto l. 2. quos mortuos prosecutæ mulieres vagæ per urbem percutiebant se nudatis mamillis. Apud Trojanos, ex Seneca in Troad. v. 101. ubi Hecuba: *Cadat ex humeris vestis apertis; jam nuda vocant pectora dextras*. Apud Græcos, ex Herodoto l. 8. re male gesta a Mardonio. Apud Romanos, ex Suetonio in Nerone. c. 42. qui *postquam Galbam & Hispanias descivisse cognovit* . . . . *veste discissa*, *capite converberato*, *actum de se pronuntiavit*. Causa autem hujus moris hæc erat, ut pectus pateret ad planctum, cujus etiam frequens apud veteres usus.

695. *Ardua terrarum.*] Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans: ut Æ. 2. 332. *Angusta viarum*. lb. v. 725. *Opaca locorum*. De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58. De *roboribus*, supra, v. 681.

704. *Nautes, unum Tritonia &c.*] *Nautes*, caput *Nautiæ* familiæ Romanæ, cujus in custodia Palladium Romæ per successionem fuit: ut habet Dionysius Halicarn. l.

Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Æneam solatus vocibus infit:
Nate Dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur:
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, & conjunge volentem.
Huic trade, amissis superant qui navibus; & quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres;
Et quicquid tecum invalidum, metuensque pericli est,
Delige: & his habeant terris sine mœnia fessi.
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici:
Tum vero in curas animus diducitur omnes.
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ, subito tales effundere voces:

INTERPRETATIO.

edebat hæc responsa, dicebatque, *vel quid magna ira Deorum minaretur, vel quid exigeret series fatorum. Atque ille solatus Æneam loquitur his verbis: Fili Veneris, eamus quo fata vocant & revocant. Quicquid accidet, omnis fortuna vincenda est tolerando. Est tibi Trojanus Acestes e divina origine: accipe illum, & volentem adhibe socium ad consilia. Da illi* eos, *qui superflui* sunt *amissis navibus, & quos tædet magni consilii & rerum tuarum; & elige senes grandævos, & matres lassas navigatione, & quodcumque tecum est infirmum & timens pericula: & permitte* ut illi *fatigati habeant urbem* in *hac regione. Vocabunt urbem* illam *Acestam, concesso* ab Acesta *nomine.* Æneas *commotus* est *talibus verbis amici senis: deinde vero distractus est animo in omnes curas. Et nox nigra occupabat cælum invecta duobus equis: deinde species Anchisæ patris delapsa e cælo visa* est ipsi *repente proferre talia verba:*

NOTÆ.

6. & causam diximus, Æ. 2. 166. De *Pallade*, Æ. 1. 43. & 2. 31. De *Tritonia*, ejus cognomine, Æ. 2. 171. De *ordine fatorum*, Æ. 1. 243. De *Acesta rege, Dardaniæ stirpis*, supra, v. 36.

718. *Acestam.*] De hac urbe, infra, v. 755.

721. *Bigis.*] Ut Soli *quadrigæ*, sic Nocti & Lunæ *bigæ* a poëtis trahendo currui assignantur: & quidem ab Ovidio *equi*, ab Ausonio *juvencæ*, ab aliis *muli*; quia sicut muli non suo, sed equi genere procreantur; ita Luna, non suo, sed Solis lucet lumine. Tibullus tamen lib. 3. 4. 17. attribuit Nocti *quadrigas*. Color autem illis *niger* vulgo datur; a Claudiano *cæruleus*, qui sæpe sumitur pro nigro; ab Ovidio *niveus*, quia illic de Luna agitur.

722. *Cælo facies delapsa parentis* &c.] E cœlo labitur, quo ejus *manes Acheronte remissos*, & inter Divos admissos putari vidimus, v. 99. Tamen mox conveniri vult apud inferos, v. 733. Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, de quibus Æ. 4. 385. præcipue *animam*; & *simulacrum*, sive *idolum*, sive *manes*: *animam*, heroum præsertim, in cœlum abire; *simulacrum* eorumdem manere apud inferos. Sic apud Homerum Odyss. 11. 600. Ulysses, in illa sua mortuorum ex inferis evocatione, ait: Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην, εἴδωλον· αὐτὸς δὲ &c. *Post hunc vero vidi vim Herculeam, idolum: ipse vero apud immortales Deos oblectatur in conviviis*. De *Ilio*, Æ. 1. 5. De *fatis*, Æ. 1. 243. De

Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate Iliacis exercite fatis:
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, & cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam: gens dura, atque aspera cultu,
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos; & Averna per alta
Congressus pete nate meos. Non me impia namque
Tartara habent tristesque umbræ; sed amœna piorum
Concilia, Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrantum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale: torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat, & tenues fugit ceu fumus in auras.
Æneas: Quo deinde ruis? quo proripis? inquit.
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?

INTERPRETATIO.

O *Fili, mihi magis care* quam *vita, quando vita inerat mihi; fili agitate casibus Trojanis: venio huc jussu Jovis, qui avertit incendium a navibus* tuis, *ac denique misertus est* tui *ex alto cœlo. Obtempera consiliis, quæ senex Nautes præbet tibi prudentissima: transporta in Italiam electos juvenes, generosissimos animos: gens fortis & aspera moribus vincenda est tibi in Latio. Tamen prius veni* ad *domos inferas, & per Avernum profundum quære mea colloquia, o fili. Non enim sceleratus Tartarus & mœstæ umbræ tenent me, sed habito Elysium, & lætos cætus bonorum. Casta Sibylla huc ducet te multo sanguine nigrarum victimarum. Tunc disces omnes posteros tuos, & urbes quæ concedentur. Nunc autem vale: nox humida peragit medium cursum, & Sol oriens crudelis me attingit equis anhelantibus.* Sic *locutus* erat, *& evanuit veluti fumus in levem aërem. Æneas deinde ait: Quo curris? quo te subtrahis? quem fugis, aut quis te cohibet ab amplexu nostro?*

NOTÆ.

Italia, Æ. 1. 534. De *Latio*, Æ. 1. 10. De *Dite*, Plutone, G. 4. 467. De *Avernis*, pro inferis, Æ. 6. 237. De *Tartaro*, infimo inferorum loco, G. 1. 36 De *Elysio*, beatorum apud inferos sede, Æ 6. 638. De *Sibylla*, Æ. 6. 10. De *sacrificio Sibyllæ*, Æ. 6. 243. De *genere Æneæ*, seu posteris, Æ. 6. 756

738. *Medios torquet* &c.] Tria sunt hic notanda. I. Æstas, sive solstitium imminens, hic significatur: cum scilicet nox est brevissima, primumque diluculum mediæ nocti fere conjunctum: ait enim *medios torquet nox cursus*; & *oriens me equis afflavit*, id est *Sol oriens*. Quæ ratio temporis cum iis quæ diximus v. 46 apprime convenit. Et vero confectis ludis, verisimile est Æneam consilii ambiguum dies non paucos in deliberando posuisse: cum hoc ipsi insomnium contigit. II. Umbræ noctu tantum solent apparere, diemque fugiunt. Propert. l. 4. 7. 89.

Nocte vagæ ferimur, nox clausas liberat umbras:
Errat & objecta Cerberus ipse sera.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti:
Nos vehimur, vectum nauta recenset onus.

Alii hoc tribuunt *umbris*, quæ circa tumulos manebant; cum *manes* sive *idola* apud inferos clausa essent. Licet autem hæc Anchisæ species e cœlo, non ex inferis, appa-

Hæc memorans, cinerem & sopitos suscitat ignes:
Pergameumque Larem, & canæ penetralia Vestæ
Farre pio & plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios, primumque accersit Acesten:
Et Jovis imperium, & cari præcepta parentis
Edocet; & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis: nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis: aptant remosque rudentesque:
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,

INTERPRETATIO.

Hæc dicens, succendit ignem in cinere sepultum: colitque supplex pio frumento & thuribulo pleno, Lares Trojanos, & sacraria alba Vestæ. Statim advocat socios, ac primo Acesten: declaratque mandatum Jovis, & jussa dilecti patris, & quod jam consilium hæreat menti. Nulla est *mora in* hoc *consilio: & Acestes non recusat mandata. Addicunt matres urbi, & relinquunt plebem volentem, animos non cupidos magnæ gloriæ. Alii reficiunt scamna, & reparant* in *navibus ligna semiusta flammis: accommodant remos & funes: pauci* quidem sunt *numero, sed virtus ardens bello. Interim Æneas describit* spatium *urbis aratro,*

NOTÆ.

vere hic dicatur: eamdem tamen ipsi tribuit lucis ac diei formidinem. III. Somnia tantum ea putantur vera, quæ ad extremam noctem obveniunt: falsa, quæ sub primam noctem. Causam affert Plinius l. 10. 75. *A vino & a cibis proxima, atque in redormitione, vana esse visa prope convenit.* Quare verum hoc insomnium Æneas existimavit.

744. *Pergameumque Larem* &c.] *Penates, Lares, Vestam*, id est inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Æneam diximus, Æ. 2. 293. ubi de *Vesta*: & Æ. 2. 717. De cultu *Larium* diximus Æ. 3. 177. Colebantur autem injectis in ignem floribus, vino, thure, libis, sive placentis e purissimo frumento, quod *far* appellatur; mola item salsa, de qua Æ. 2. 133. Unde hic ait *farre pio*, id est placenta & libo; & *acerra*, arcula thuris sive thuribulo. Supersunt hic tria notanda. I. Per *sopitos ignes*, non intelligi ignes extinctos, hoc enim nefas erat; sed lentius emicantes. II. Vestam dici *canam*. Vel quasi antiquam, ut dicta est, Æ. 1. 296. *cana fides.* Vel quia Vestales deinde virgines albo amictu indutæ sunt. III. Æneam, post Anchisæ discessum, sacra fecisse *Laribus*: quia putabant veteres, nihil aliud *Lares* esse, quam animas parentum, ut ostendimus, Æ. 2. 717. De *transtris*, supra, v. 119. De *rudentibus*, infra, v. 824. De voce *ambesa*, Æ. 3. 257.

755. *Urbem* &c.] De hac tria dicenda, *nomen, situs, conditor.* I. Vocatur a Stephano *Egesta*, a Dionysio Halicarnasseo *Ægesta*, a Cicerone & Romanis vulgo *Segesta*, a Plinio cives ejus *Acestæi*, quod convenit cum Virgilio, qui *Acestam* vocat: nunc teste Fazello *Barbara.* Varietatem nominum induxit multiplex regis hujus appellatio, quem Virgilius *Acesten* vocat, supra, v. 36. II. Situs ejus est in parte occidentali Siciliæ: sinum versus & emporium, cui nomen *Castel a mare*, & septentrionem respicit: urbs ipsa *Segesta*, non in litore, sed ab hoc emporio milliaria circiter quinque in terras recedit ad meridiem: ager calidis & sulfureis fontibus passim scatet. III. Hujus conditor dicitur a quibusdam apud Strab. l. 6. Philoctetes, qui ex agro Italiæ Crotoniensi Trojanum Ægestum eo consilio in Siciliam miserat. Apud Lycophronem & ejus interpretem Tzetzem, Ægestæ atque Ely-

Sortiturque domos : hoc, Ilium ; & hæc loca, Trojæ
Esse jubet; gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, & patribus dat jura vocatis.
Tunc vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ : tumuloque sacerdos
Et lucus late sacer additur Anchiseo.

INTERPRETATIO.

& distribuit domos per sortem : *imperat hoc* spatium *dici Ilium;& hæc loca*, loca *Trojæ. Acestes Trojanus lætatur* nova *ditione. Tunc templum propinquum sideribus ponitur Veneri Cypriæ in cacumine Erycis* montis : *& sacerdos ac sylva late sacra attribuitur sepulcro Anchisæ.*

NOTÆ.

mo tribuitur, supra, v. 73. Apud Virgilium, Pompeium Festum, Dionysium, Ciceronem, Æneæ assignatur. Ita Cicero Verrina 4. 72. *Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, quod ab Ænea, fugiente a Troja atque in hæc loca veniente, conditum esse demonstrant.* Dionysii Halicarn. verba jam retulimus, v. 660. De Romano more circumducendi *aratri*, ad circuitum urbis designandum, Æ. 1. 452. in voce, *porta*.

756. *Hoc Ilium, & hæc loca Trojæ.*] *Ilii* mentionem in Sicilia nusquam reperi: quare hic, *Ilium* sumi puto pro *arce*, aut urbe ipsa Segestana, quæ ad similitudinem Ilii sive Trojæ condita sit : quemadmodum ex arce Trojana *Pergamo*, edita loca omnia deinde *Pergama* vocata esse diximus Æ. 1. 470. *Loca Trojæ.*] *Scamandrum* sive *Xanthum*, & *Simoënta*, Troadis fluvios, de quibus Æ 1. 104. 477. quorum nomina duobus circa Segestam in Sicilia fluviis ab Ænea fuisse imposita testantur quidam apud Strabonem, l. 13. Et *Scamandri* quidem mentio est apud Diodorum l. 20. quem Cluverius ait nunc appellari nomine *S. Bartholomæi*, vel *Freddo*. Addit idem *Simoënta* ad orientem ipsius nasci, & cum eo post paullo misceri : nec ejus vulgare nomen assignat.

758 *Indicitque forum* &c.] *Forum*, locus erat, ubi jus diceretur. *Indicit*, tempus notat, quo jus in foro dicendum esset. *Dat jura*, jus illud legesque aperit, ex quibus urbem recturi essent *patres*, id est seniores : & sic Romæ *senatores* deinde vocati sunt. Notandum autem civitatem tribus præcipue contineri, muris, legibus, religione : quibus ex æquo ab Ænea provisum est.

759. *Erycino in vertice.*] De situ *Erycis*, nunc *S. Juliani*, montis post Ætnam in Sicilia maximi, diximus Æ. 3. 707. In hujus declivi, paulo infra verticem, urbs fuit ejusdem nominis. Hanc fundatam, & utrique nomen inditum volunt ab ipso Eryce, Diodorus l. 4. & Apollodorus l. 2. A sepulcro Erycis ibidem constituto nomen petit Hyginus, c. 270. Ab Ænea cum Segesta urbe conditam esse censent Dionysius l. 1. & Tzetzes in Lycophronem. De *Eryce*, supra, v. 24.

760. *Sedes fundatur Veneri Idaliæ*] In summo montis Erycis vertice planities fuit, ubi templum Veneris Erycinæ diu celebratum; & juxta Tacitum a Tiberio, juxta Suetonium a Claudio, deinde instauratum. Primus ejus conditor Æneas dicitur a Pomponio Mela, ab Hygino, a Dionysio, qui Venerem illam ipsam non *Erycinam*, sed *Æneiam* vocatam addit. Ab his ita dissentit Diodorus l. 4. ut non solum Erycem urbem, sed & Erycinæ Veneris ædem, ab *Eryce* fundatam putet; ab Ænea donis dumtaxat ornatam. Æneæ tamen opus vulgo id habitum esse innuit Tacitus Annal. l. 4. *Idaliam* vocat Venerem Virgilius, non quod hoc ibi nomine insignita fuerit; sed quomodo Delium Apollinem appellat *Thymbræum*, ut notavimus, Æ. 3. 85. & Æ. 4. 345. *Idalium*, sive *Idalia*, oppidum & nemus est insulæ Cypri, in mediterranei maris maxime orientali sinu, quæ tota Veneri dicata fuit.

761. *Sacerdos & lucus* &c.] Quippe promiserat se, condita urbe, sacra in perpetuum Anchisæ patri fundaturum, v. 60. Itaque sacerdotem ei, & sacram sylvam dedicat. *Anchiseo.*] Pro *Anchisëio* : ut Æ. 4. 552.

Jamque dies epulata novem gens omnis, & aris
Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber & aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus:
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres; ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies & non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam
Cædere deinde jubet; solvique ex ordine funes.
Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora, pateram tenet; extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

INTERPRETATIO.

Et jam omnis populus epulatus fuerat per *novem dies*, *& facta* fuerant *sacrificia* per *aras*: cum *tranquilli venti complanaverunt fluctus*, *& validus Auster aspirans invitavit iterum in mare. Surgit magnus luctus per litora sinuosa*: cives *stant complexi inter se noctuque diuque. Jam ipsæ matres; ipsi, quibus conspectus maris videbatur olim horridus*, *& vis* ejus *intolerabilis*; illi *volunt proficisci*, *& pati difficultates omnes itineris. Bonus Æneas solatur illos sermone benevolo*, *& plorans commendat* eos *Acestæ consanguineo* suo. *Postea jubet* suos *immolare Eryci tres vitulos*, *& agnam tempestatibus*; *& funes per ordinem abrumpi. Ipse coronatus frondibus concisæ olivæ* circa *caput*, *erectus longe in prora*, *tenet poculum*; *& projicit viscera in aquas salsas*, *effunditque vina pura*.

NOTÆ.

4. 552. *Cineri Sichæo*, pro *cineri Sichæi*. Testatur autem Hyginus c. 270. in Erycino monte sepultum Anchisen fuisse: quamvis in Italiam pervenisse Cato dicat; alii, antequam Æneas Siciliam attigisset, in itinere obiisse.

762. *Dies epulata novem* &c.] Novemdialia sacrificia repetita, de quibus v. 64. sacrificiis autem fere semper adjunctæ epulæ e sacris carnibus. Cujus autem in honorem peracta hæc sacra? An iterum patris, ut illa superiora? an Deorum novæ urbis? An Veneris Erycinæ? Hoc sane ipsum puto: incidi enim in locum Athenæi l. 9. quem hic ascribere non pigebit. Τῆς ἐν Σικελίᾳ ἐν Ἔρυκι καιρός τις ἐστιν, ὃν καλοῦσιν ἀναγωγὰς &c. *In Eryce autem Siciliæ tempus quoddam est quod vocant* ἀναγωγὰς, *sive* profectionis dies, *quibus aiunt Venerem in Africam abire. Tum nullæ apparent circa locum columbæ, tanquam abeuntem Deam comitatæ. Nono post die, quod tempus* καταγώγια, *sive* reversionis dies *appellant*, *columba ex mari una prævolante*, *& in templum se recipiente*, *sequuntur mox aliæ. Tum quotquot circum habitant divites convivia agunt*, *cæteri læti plaudunt*. Eadem ferme habet Ælianus Hist anim. l. 4.2. Quæ cum Æneæ profectione, ac epulis, dierumque numero, satis congruunt; ut eo dicatur Virgilius respexisse.

764. *Auster*.] Ventus meridionalis, navigantibus e Sicilia in Italiam commodus. Ecl. 2. 58.

768. *Numen*.] Vel Numen ac divinitas maris: vel quorumcumque Deorum voluntas: Æ. 1. 137.

771. *Consanguineo Acestæ*] *Consanguineus*, non cognatum & *ex eadem familia* hic significat; nullum enim est vestigium hujus inter Æneam & Acesten cognationis: sed *ex eadem gente* Trojana. Vide quæ de Acestæ origine dicta sunt, v. 36. De *Eryce*, v. 24. De *Erycis divinitate*, v. 467. De *divinitate tempestatum*, & *agna* iisdem immolanda, Æ. 3. 120. De *vino* & *extis porriciendis* in mare ante profectionem, su-

Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Certatim socii feriunt mare, & æquora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:
Junonis gravis ira & inexsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, pœnam traxisse per omnem
Relliquias Trojæ; cineres atque ossa peremptæ
Insequitur: causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
Quam molem subito excierit: maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis:
In regnis hoc ausa tuis.
Proh scelus! ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœde puppes, & classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest: oro; liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.

INTERPRETATIO.

Ventus exoriens propellit a puppe navigantes: socii verberant mare certatim, & verrunt ejus *planitiem. Venus autem interim agitata curis alloquitur Neptunum, & emittit e pectore tales querelas: Aspera iracundia & insatiabilis animus Junonis cogunt me delabi ad omnes preces, o Neptune. Hanc, neque diuturnum tempus, nec ulla pietas placat; nec quiescit victa jussu Jovis aut fatis. Non sufficit* ipsi *consumpsisse infando odio urbem e medio populorum Phrygiæ, & duxisse reliquias Trojæ per omne* genus *pœnarum; persequitur cineres & ossa interfectæ* urbis: *noverit ipsa causas tanti furoris. Tu ipse testis* es, *quantam excitaverit mihi nuper tempestatem in mari Libyco: confudit omnia maria* cum *cælo, frustra confidens ventis Æoliis: ausa* est *hoc in tua ditione. O crimen! en etiam impulsis mulieribus Trojanis incendit fœde naves, & coegit* cives *amissa classe relinquere* eas mulieres in *peregrina regione.* Quod spectat ad *reliqua: precor; liceat* Trojanis *committere tibi per undas vela secura, liceat pervenire* ad *Tybrim Laurentem: siquidem peto* res *concessas, siquidem* Parcæ *& fata dant* illis *eas urbes.*

NOTÆ.

pra, v. 238. De *extis*, Æ. 4. 64. *Patera*, poculum est *patens*.

779. *At Venus* &c.] De *Venere*. Æ. 1. 260. De *Neptuno*, Æ. 1 129. De *æquore*, pro maris planitie, Æ. 2. 780. De *Junonis* ira in Trojanos, Æ. 1. 33. De *ejusdem conatu adversus fata*, Æ. 1. 243. De *Phrygibus*, Æ. 1. 385.

784. *Infracta.*] *Fracta.* Affirmat enim fere semper augetque, non negat; scilicet ab *infringo*, quod semper affirmat.

788. *Causas tanti sciat illa furoris.*] Significat nullam esse furoris illius causam; quasi dicat: *sciat illa causas, ego enim nescio.* De *Libyco mari*, circa Africam, Æ 1. 162. De *Æolo* ventorum Deo, Æ. 1 56.

790. *Molem.*] Cumulos fluctuum, tempestate suscitatos. Sic Æ. 1. 138. Neptunus increpat ventos: *Tantas audetis tollere moles?* De *Parcis*, quæ pro fato sumuntur,

Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne eſt, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis; merui quoque: ſæpe furores
Compreſſi, & rabiem tantam cœlique mariſque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque teſtor,
Æneæ mihi cura tui. Cum Troïa Achilles
Exanimata ſequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere poſſet
In mare ſe Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congreſſum Æneam, nec Diis nec viribus æquis,
Nube cava eripui: cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perſtat mihi, pelle timores;
Tutus quos optas portus accedet Averni:
Unus erit tantum, amiſſum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta Deæ permulſit pectora dictis;
Jungit equos curru genitor, ſpumantiaque addit
Fræna feris, manibuſque omnes effundit habenas.
Cœruleo per ſumma levis volat æquora curru:

INTERPRETATIO.

Tunc filius *Saturni, rector profundi maris, protulit iſta: O Venus, omnino æquum eſt te confidere meo imperio, unde accepiſti ortum;* hoc *etiam merui: ſæpe repreſſi furores & rabiem immanem cæli & maris. Nec minor cura* eſt *mihi Æneæ tui in terris, teſtes* appello *Xanthum & Simoënta. Quando Achilles perſequens turmas Trojanas territas allidebat* eas ad *muros,* & *tradebat morti multa millia, & fluvii pleni* cadaveribus *gemebant, & Xanthus non poterat invenire viam & exonerare ſe in mare; tunc ego ſervavi cava nube Æneam certantem* cum *forti* filio *Pelei, nec Diis nec viribus paribus: quamvis optarem eruere a fundamentis muros perjuræ Trojæ ædificata meis manibus. Nunc etiam reſtat mihi eadem voluntas* erga Æneam, *depone metum: perveniet ſecurus* ad *portum Averni, quem cupis: unus erit tantummodo quem requiret ſubmerſum mari; unicum caput peribit pro multis. Poſtquam pater* Neptunus *recreavit his verbis lætum animum Deæ, alligat equos currui, & imponit* iis *ferocientibus fræna ſpumantia, & manibus laxat omnes habenas. Volat celer per ſummos fluctus* in *curru cæruleo,*

NOTÆ.

Æ. 1. 26. De *Neptuno, Saturni filio*, Æ. 1. 129.

800. *Cytherea* &c.] De hoc *Veneris* nomine, Æ. 1. 261. De *ejus genere* & *ortu* e ſpuma maris, Æ 1. 260.

801. *Merui quoque.*] Merui beneficiis meis, ut mihi fideres.

803. *Xanthum* &c.] Hos atteſtatur fluvios Neptunus: non quaſi ſacra ſibi numina; ſed quia reipſa teſtes fuerant exhibiti Æneæ auxilii, quorum in ripa Æneam periculo Neptunus eripuerat. De *Xantho* & *Simoënte*, fluviis Troadis, Æ. 1. 104. 477. De *Ænea ex Achillis manibus erepto*, Æ. 4. 228. De *Pelida*, Achille, ejuſque patre Peleo, Æ 2. 263. De *Neptuni odio in Trojanos*, Æ. 2. 610.

813. *Portus accedet Averni.*] Qui non longe abeſt ab urbe *Cumis*, & *antro Sibyllæ*: quo perveniet Æ. 6. De *Averno*, G. 2. 161 Æ. 4. 512. Æ. 6. 237.

815. *Unum pro multis* &c.] Palinurus, qui Morphei fraude ſubmergetur, v. 860.

Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies: immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inoüsque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis & Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocyus omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.

INTERPRETATIO.

undæ demittunt se, & mare inflatum complanatur aquis, sub rotis sonantibus. nimbi fugiunt toto aëre. Tunc varii vultus comitum apparent, *grandia cete, & chorus Glauci senioris, & Palæmon filius Inûs, & Tritones veloces, & totus exercitus Phorci. Thetis & Melite, & virgo Panopea, Nesæe, & Spio, Thalia, & Cymodoce, occupant sinistra* spatia. *Tunc vicissim blanda lætitia subit animum incertum Æneæ: imperat celeriter omnes malos erigi*, & *admoveri manus* ad *vela*.

NOTÆ.

De *equis & curru Neptuni*, Æ. 1. 160. De *feris*, pro equis, Æ. 2. 51.

820. *Sub axe tonanti.*] Vel *axe Neptuni currus*, qui magno rotarum strepitu impelli & quasi *tonare* videbatur. Vel *axe cœli*, id est, cœlo ipso, quod tempestatem minabatur & jam *tonabat*, priusquam has Neptuno preces funderet Venus.

822. *Variæ comitum facies* &c.] Varia maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces, qui pro balænis vulgo sumuntur: neutrius generis, & pluralis numeri: quia Græca vox est, eaque neutra τὸ κῆτος, plurali numero τὰ κήτεα, & per contractionem κήτη, unde *cete*. II. *Glaucus*, *Panopea*, *Palæmon* filius *Inûs*, G. 1. 437. III. *Senior Glauci chorus*, Nymphæ, aut Tritones: & commutatio est, id est, *senioris Glauci chorus*. IV. *Tritones*, Æ. 1. 148. V. *Phorci exercitus*, supra, 240. VI. *Thetis*, Nerei filia, E. 4. 32. cum reliquis Nymphis sororibus, quarum nomina singulatim explicantur G. 4. 338. Præterquam *Melites*, quæ ab Hesiodo numeratur inter quinquaginta Nerei filias, Μελίτη, a μέλι *mel*.

829. *Attolli malos.*] De re nautica hæc accipe. I. *Malus*, ingens arbor est, in medio navis erecta, e qua vela suspenduntur; cum in altum solvebant veteres, hunc erigebant; inserebantque foramini, qui Latinis *modius*, Græcis μεσόδμη dicebatur; tum funibus undique firmabant: appulsi autem ad litus, eruebant e *medio*, & inclinabant ad puppim, in ligno quod Plauto *casteria*, Homero ἱστοδόκη appellatur. De *erectione* hic loquitur Virgilius. De *inclinatione*, Lucanus l. 3. 45. *Et posito remis petierunt litora malo.* II. *Antennæ*, oblongæ perticæ, e quibus expassa pendebant vela: hæ malo transversæ suspendebantur, vel in ipsa mali summitate, si major venti vis captanda erat; vel medio in malo, si moderatior sufficiebat. III. *Brachia* & *cornua*, partes erant antennæ; *brachia* quidem partes mediæ, quæ hinc inde ad mali latera prominebant: *cornua* vero, partes extremæ, quæ brachia terminabant. Itaque hic per *brachia*, totas ipsas antennas Æneas intelligit: jubetque velis intendi antennas, per enallagen sive commutationem; id est, *jubet vela intendi antennis*. Nisi forte præstet ita simplicius explicare: *jubet admoveri manus & brachia artemque omnem explicandis velis*. IV. *Funes*, quibus antennæ velis instructæ demittebantur attollebanturque, vocabantur *rudentes*: qui vero ex utroque infimo veli angulo pendebant, dicebantur *pedes*. V. *Pedum* usus erat, in captando vento: cum enim vulgo antenna extra malum, proram versus, ex æquo penderet: pedesque hinc atque hinc e velo

Una omnes fecere pedem : pariterque ſiniſtros,
Nunc dextros ſolvere ſinus : una ardua torquent
Cornua, detorquentque : ferunt ſua flamina claſſem.
Princeps ante omnes denſum Palinurus agebat
Agmen : ad hunc alii curſum contendere juſſi.
Jamque fere mediam cœli nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fuſi per dura ſedilia nautæ :
Quum levis æthereis delapſus Somnus ab aſtris
Aëra dimovit tenebroſum, & diſpulit umbras;
Te Palinure petens, tibi triſtia ſomnia portans
Inſonti : puppique Deus conſedit in alta,
Phorbanti ſimilis, fuditque has ore loquelas :
Iaſide Palinure, ferunt ipſa æquora claſſem,
Æquatæ ſpirant auræ, datur hora quieti.
Pone caput, feſſoſque oculos furare labori.

INTERPRETATIO.

Simul omnes extenderunt funes veli : *& ſimul laxaverunt* modo *ſiniſtros , modo dexteros ſinus* veli : *ſimul vertunt & obvertunt alta cornua* antennæ : *venti proſperi provehunt claſſem. Palinurus primus ante omnes ducebat denſam claſſem : alii juſſi* ſunt *dirigere curſum ad illum. Et jam nox humida attigerat pæne medium ſpatium cæli ; remiges ſtrati inter dura ſcamna ſub remis permiſerant membra tranquillo ſomno : cum Somnus celer delapſus e ſideribus cæleſtibus diſcuſſit aërem obſcurum, & fugavit tenebras ; quærens te , o Palinure ; ferens tibi innocenti ſomnia funeſta : & Deus ſedit in alta puppe , ſimilis Phorbanti , & protulit ore verba iſta : O Palinure fili Iaſii , ipſum mare provehit naves , venti flant æquabiles , tempus offertur* ad *quietem. Demitte caput , & ſubtrahe labori oculos laſſos.*

NOTÆ.

penduli ad latera navis item ex æquo alligarentur ; prout magis minuſve pedum alter aut laxabatur aut ſtringebatur, ita magis minuſve in dextrum ſiniſtrumve latus *detorquebantur cornua* antennarum , ipſaque *obliquabatur* antenna , & majori minorive ſinu vela ventos excipiebant. Atque illud eſt , *obliquare ſinus in ventum* , ſupra , v. 16. Itemque, *facere pedem* , id eſt extendere pedem ; ut ſæpe *facere vela* , id eſt , *extendere vela.*

832. *Sua flamina.*] *Proſpera , commoda.* Sic Ovid. Triſt. 1. 9. 49. *Vos facite ut ventos , loca cum diverſa petamus , Illa ſuos habeat , nec minus illa ſuos.*

835. *Metam.*] Aërem *circo* comparat, in quo ſidera , *noxque* ipſa , decurrunt : terram, exiguæ rotundæque molis , poſitam in medio , comparat *metæ* ; quam ſidera circumeunt : De *circo* & *meta* , v. 288.

838. *Somnus.*] De eo , ejuſque inſignibus ; Æ. 6. 893. *Delapſus ab aſtris* : id eſt *ex aëre* , per quem vagatur , ut varia hominibus ſomnia immittat : cum enim noctis ſit filius , & habitet apud inferos , ex aſtris & cœlo deſcendere , quaſi e propria ſede , non poteſt.

839. *Diſpulit umbras.*] Vel ſimpliciter motum exprimit volantis Dei , qui tenebroſum aërem alis findit : vel ſignificat , aërem ab eo etiam clariorem redditum , ut ejus inſueta ſerenitas Palinuro fraudem faceret.

842. *Phorbanti.*] Multi fuerunt hujus nominis : interque alios unus e filiis Priami : de quo hic ſermonem eſſe putat Hortenſius. *Iaſius* , Trojanus aliquis pater Palinuri : neque iis aſſentior , qui hunc Iaſium eumdem illum eſſe putant , qui Dardani frater fuit; nihil enim hic Iaſius ad Trojanos , ut patet Æ 3. 167. De *ſale*, pro mari , Æ. 1. 541. De *Auſtris* , ventis meridionalibus , E. 2. 58. De *clavo* , manubrio gubernaculi , ſupra , 177. De *Lethæo rore*,

Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Æneam credam quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat: clavumque affixus & hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat:
Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus,
Et superincumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit; & ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:
O nimium cœlo & pelago confise sereno,
Nudus in ignota Palinure jacebis arena.

INTERPRETATIO.

ego ipse implebo pro te tuum officium tantisper. Cui Palinurus respondet vix aperiens oculos: An vis me nescire faciem tranquilli maris & undarum quietarum, an me fidere huic monstro? quid enim? committam Æneam Austris dolosis, etiam toties deceptus fraude aëris sereni? Proferebat talia verba: & nullatenus deserebat gubernaculum, ei affixus & adhærens; & intendebat oculos in sidera. Ecce Deus excussit super gemina tempora ramum sparsum aqua Lethæa, & soporatum virtute Stygia; & relaxat obnitenti oculos fluitantes. Vix somnus improvisus occupaverat prima membra: & statim Deus *super innitens, impulit, cum parte puppis effracta & cum gubernaculo*, illum *pronum in undas liquidas, & sæpe implorantem socios frustra. Ipse alatus* & *volans sustulit se in levem aërem. Classis decurrit mari viam non minus tutam, & provehitur secura promissis patris Neptuni. Imo jam progressa radebat rupes Sirenum, olim asperas & albentes ossibus multorum: cum pater Æneas agnovit navem ire fluitantem amisso gubernatore; & ipse gubernavit eam per undas obscuras, multum gemens, & turbatus animo* ob *sortem amici*: O *Palinure*, aiebat, qui *nimis fidisti cælo & mari tranquillo, jacebis insepultus in ignoto litore.*

NOTÆ.

& fonte apud inferos oblivionem inducente, G. 1.78. & Æ. 6. 705. De *Styge*, fluvio etiam inferno, Æ. 6.323.

856. *Natantia lumina.*] *Fluitantia*, quæ nunc aperiuntur, nunc clauduntur. De *gubernaculo*, supra, v. 177.

864. *Sirenum scopulos* &c.] Duo quærenda: quæ *Sirenes*, qui earum *scopuli*.

I. *Sirenes* monſtra fuerunt; Acheloi fluvii & Calliopes aut Melpomenes Muſæ, filiæ tres, *Parthenope*, *Leucoſia*, *Ligea*. Varia ſpecie pinguntur: ſuperiore quidem corporis parte fœminæ; inſeriore vero gallinæ, aut paſſeres, aut piſces. Harum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. His deliciis nautas prætemavigantes in naufragium pelliciebant ad ſcopulos. Harumque fatum fuit, tandiu vivere, quandiu cantantes eas audiens nemo prætervectus eſſet. At cum Ulyſſes, monitus a Circe, ſociorum aures obturaſſet cera, ſeque oavis malo alligari juſſiſſet; eaque arte trajeciſſet incolumis: ideo Sirenes in mare ſe præcipites dederunt. Nomen: non a *σύρω traho*, quia *Sirenes*, non *Syrenes* appellantur: ſed, vel a *σειρὰ catena, funis*; vel a *σίνω*, quod interdum eſt *decipio*. II. Sedes earum collocatur ad Surrentinum Italiæ promontorium, in mare Tyrrhenum prominens, inter agrum Campanum & Picentinum, ſinumque Puteolanum & Pæſtanum. Sed cum illie plures ſint inſulæ: imprimis *Capreæ*, major inſula, Tiberii ſeceſſu ac voluptatibus infamis, nunc *Capri*, ad Puteolaoum ſinum magis accedens: item *Sirenuſæ*, ſcopuli, continenti propiores ac Pæſtano ſinui: hinc ſedem Sirenum alii in *Capreis*, alii in *Sirenuſis* locant; optime qui in *Sirenuſis*, oune abſque nomine ſcopulis. Pæſtanus vero ſinus nunc eſt *golfo di Salerno*; Puteolanus, *golfo di Napoli*.

871. *Nudus in ignota Palinure* &c.] Cætera, quæ ad Palinutum pertinent, deſcribentur Æ. 6. 337. Non enim fluctibus hauſtus eſt; ſed emergeos e mari ab Italici litoris incolis occiſus.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulſus Æneas in Italiam apud Cumas, petit antrum Sibylla Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo deſcr[illegible] contemplatur, jubetur victimas cædere; peractiſque ſacrificiis conſulit Sibyllam de futuris eventibus, deque deſcenſu ad inferos. Sibylla tria reſpondet: bellum ab Italis inſtare graviſſimum; ramum aureum, inventu perdifficilem, adeunti inferos parandum eſſe, denique unum ex amicis in litore mortem interim obiiſſe. Redit Æneas ad ſuos, mortuum Miſenum reperit: hujus extruendo rogo dum exciditur ſylva; columba, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturniſque ſacrificiis ad Avernum antrum inferorum numina veneratus, ad inferos Sibylla duce deſcendit. Videt illic I. In veſtibulo, monſtra varia. II. In ripa fluviorum infernorum, umbras defunctorum adıtum petentes; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipſo flumine, Charonta portitorem, quem ſecum de aditu rixantem aurei rami conſpectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem ſopit objecta offa. V. Ultra limen, ſedes varias, quas incolebant, 1. Infantes: 2. Injuſta morte damnati: 3. Propria manu perempti: 4. Amantes, in quibus Dido. 5. Bellatores, inter quos Deiphobus, aliique Trojani & Græci duces. VI. Ad ſiniſtram, eminus carcerem videt impiorum pœnis deſtinatum: quem locum adire cum non poſſit; a Sibylla varia variorum

supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei &c. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos: ubi multos heroum nactus, a Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum natura juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur; & e Cumano litore, ad Cajetanum navigat.

Sic fatur lacrymans: classique immittit habenas:
Et tandem Euboïcis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci
Anchora fundabat naves, & litora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quærit pars semina flammæ,
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit sylvas, inventaque flumina monstrat.

INTERPRETATIO.

Sic loquitur plorans, & permittit navibus cursum liberum, *& demum appellitur litori Euboico Cumarum.* Nautæ *vertunt proras* ad *mare: deinde anchora sistit naves uncis tenacibus, & curvata puppes tegunt* extremum *litus: prompta turba juvenum exilit in terram Italicam: pars quærit scintillas ignis latentes in venis lapidis: pars colligit ligna* arborum, quæ sunt *opaca domus ferarum, & ostendit repertos fluvios.*

NOTÆ.

1 *Sic fatur* &c.] Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur: O *nimium cælo* &c.

1. *Habenas.*] Metaph[illegible] ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, Æ. 5. 662. *Furit immissis Vulcanus habenis.* Et ad crescentes arborum ramos, G. 2. 364 *Palmes laxis per purum immissus habenis.*

2. *Euboicis Cumarum* &c.] *Eubœa*, maxima est Græciæ insula, hodie *Negrepont*: ad septentrionem & orientem, Locris, Bœotiæ, & Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco urbs est *Chalcis*, quæ continenti Græciæ ponte juncta est. *Æolia* vel *Æolis*, regio est Asiæ minoris, ad Ægæum mare, & Ioniæ septentrionem: in ea urbs fuit *Cuma*, nunc *Foja nova.* Hippocles Cumanus ex Æolia, & Megasthenes Chalcidensis ex Eubœa, coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania, circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *golfo di Napoli.* Græcis urbs dicta Κύμη, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Velleius l. 1. 4. Unde hæc a Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

3. *Obvertunt pelago proras* &c.] De hoc situ prorarum & puppium in litore, Æ. 3. 277.

4. *Anchora fundabat* &c.] Quia navim, unde per funem demittitur, committit alligatque maris *fundo*, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini: deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico litore, Æ. 1. 534.

6. *Semina flammæ.*] Scintillas. Sic Lucretius l. 1. 900. *Verum semina sunt ardoris multa.* Sic Homerus, Odyss. 5. 490 Σπέρμα πυρὸς, *semen ignis.* Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis & igni commune, dixit l. 1. 898. *Donec flammai fulserunt flore coorto.*

9.

At pius Æneas arces quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit : magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,

INTERPRETATIO.

Sed pius Æneas longe vadit ad arcem altam cui Apollo præest, & ad vastam cavernam & horrendum penetrale Sibyllæ : cui Deus Delius inspirat magnam animam & intelligentiam, declaratque res futuras. Jam intrant sylvas & auratum templum Dianæ. Dædalus, sicut fama perhibet, fugiens regnum Minois,

NOTÆ.

9. *Arces quibus altus Apollo* &c.] Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam : juxta monitum Heleni, Æ. 3. 441. præceptumque patris, Æ. 5. 731. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars & veluti arx fuit. III. Extructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, & velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini martyris, qui annis post Virgilium centum circiter & septuaginta florebat sub Antonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet : tum ex Agathia histor. l. 1. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum, cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul & Dianæ dicatum fuit : siquidem Sibylla vocatur *Phœbi Triviæque sacerdos*. VI. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus* ; aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidi sacer. De *Sibylla*, infra, v. 36. De *Apolline* & *Phœbo*, eodem numine, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æ. 4. 511. De *Delio vate*, Apolline vatum Deo, Ecl. 3. 67. Æ. 3. 77.

11. *Mentem animumque*] Non est hæc synonymia, sed rerum diversarum expressio familiaris poetis, Lucretio l. 4. 59. *Mens animi vigilat*. Catullo, Epig. ad Ortalum v. 4. *Mens animi tantis fluctuat ipsa malis*. Horatio item &c. Ita distinguuntur a Lactantio l. 7. *Non idem est Mens & Animus : aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur : & in furiosis Mens extinguitur, Animus manet*. Itaque Mens, ipsa est Animi intelligentia & consilium : ex Lucretio l. 3. 616. *Animi nunquam mens consiliumque*.

14. *Dædalus* &c.] Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ multorumque aliorum instrumentorum auctor : cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset ; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minoïs labyrinthum fabricavit : sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio ; inde, sibi filioque e plumis & cera compactis alis, evolavit in Siciliam : ubi multa reliquit artis suæ monimenta, juxta Pausaniam & Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis & Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ ; ubi templum Phœbo condidit : opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolveat alas Icari ejus filii ; qui imprudentius per aërem evagatus, alioque inito cursu, in eam Ægæi maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam ; nomenque, & insulæ Sami vicinæ, & huic maris plagæ, reliquit suum.

14. *Minoïa regna.*] *Cretam*, sive *Candiam*, de qua Æ. 3. 104. Ubi regnavit *Minos*, Jovis & Europæ filius, qui ex *Pasiphaë* Solis filia, genuit *Ariadnen*, *Phædram* & *Androgeum*. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor : cum fugientem Dædalum insecutus bello Coca-

Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicaque levis tandem superastitit arce.
Redditus his primum terris, tibi Phœbe sacravit
Remigium alarum; posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgeo: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi, miserum, septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mistumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandæ.

INTERPRETATIO.

ausus committere se aëri cum *pennis velocibus, evasit ad frigidum septentrionem per viam insolitam; & volans stetit denique super arce Cumana. Appulsus primum his terris, sacravit tibi remos alarum, o Apollo; & fundavit vastum templum. In portis* erat sculpta *mors Androgei: deinde Athenienses jussi* in *pœnam dare singulis annis septem corpora filiorum, res misera! adest urna* unde *sortes eductæ* erant. *Cretica insula eminens mari respondet e regione. Hic adest amor insanus Pasiphaës* erga *taurum, & Pasiphaë supposita* per *fraudem, & Minotaurus soboles* ejus *biformis mixto genere, monimentum flagitiosæ libidinis.*

NOTÆ.

lum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud inferos judex animarum a Græcearum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen iidem, quod ab eo male mulctari sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16. *Enavit ad Arctos.*] In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretæ insulæ sitæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii: Italia Siciliaque multo ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit.*] Evolavit: magna enim inter navigationem & volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*: ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æ. 1. 228. De *Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, G. 1. 138. De *Chalcidica*, sive Cumæa arce, supra, v. 2.

20 *Letum Androgeo* &c.] *Androgeus*, Minois & Pasiphaes filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus & Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses a Minoe bello petiti & subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis, vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, & a Minotauro devorandos. Virgilius, pueros tantum numerat. *Androgeo*, genitivus est Atticus quartæ inflexionis, τῦ Ἀνδρόγεω.

21. *Cecropidæ.*] Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam*; quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem coëgit, murisque cinxit. De *sortibus* ex urna educendis, Æ. 5. 491. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æ. 3. 104.

24 *Amor tauri* &c.] *Pasiphaë*, Solis filia, de qua Ecl. 6. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccæ ligneæ fuisse, qua arte clam *furtumque* suscepit e tauro monstrum *biforme*, semibovem ac semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic, juxta aliquos, unus aliquis fuit ex aulicis principibus: qui stupri consuetu-

Hic labor ille domus & inextricabilis error.
Magnum Reginæ sedenim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro,
Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis: ni jam præmissus Achates
Afforet; atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia Regi:

INTERPRETATIO.

Hic adest illa difficultas & error inexplicabilis labyrinthi. Nam Dædalus miserans magnum amorem filiæ regis, ipse explicuit Theseo *fraudes & circuitus parietum, dirigens filo passus* ejus *incertos. Tu etiam, o Icare, haberes magnum locum in tanta sculptura, si permisisset dolor. Bis conatus erat exprimere in auro calamitatem illam: bis manus paternæ defecerunt. At vero* Trojani *ulterius perlustrassent oculis omnia: nisi Achates ante præmissus* ab Ænea ad Sibyllam, *rediisset; & cum eo Deiphobe* filia Glauci, *sacerdos Apollinis ac Dianæ, quæ dixit hæc Regi:*

NOTÆ.

dinem cum Regina, Dædalo administro, habuerat. *Proleobiformis*; ortus puer ex illa consuetudine; qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum; unde & nomen ex utroque mixtum tulit. De *Venere*, amoris ac libidinis Dea, Æ. 1. 260.

27. *Labor ille domus* &c.] *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad Ægyptiaci exemplum extructus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula, centum & quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium, opus & sepulcrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, & multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium l. 36. 13.

28. *Reginæ sed enim* &c.] *Theseus*, Ægei Atheniensium regis filius, firmatus oraculis, a patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minois & Pasiphaës filia, ejus opera a Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, & inter eundum evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi a Baccho suscepta est, & corona donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est regis filia: ut Polyxena apud Euripidem ἄνασσα. De morte *Icari*, supra, v. 14.

31. *Sineret dolor.*] Supprimitur *si* particula; mutaturque tempus, pro, *si sivisset dolor.*

33. *Protinus omnia.*] *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondeus fiat. Sic Æ. 5. 352. *Unguibus aureis.* De *Achate*, fidissimo Æneæ comite, passim dictum. De *Phœbi Triviæque sacerdote*, supra, v. 9.

36. *Deiphobe Glauci* &c.] De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllæ* nomine nuncupatæ fuerunt fœminæ generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris Deique afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, a σιὸς, Æolica voce, pro θεὸς *Deus*; & βουλὴ *consilium*: ita ut *Sibylla* sit, *divini consilii particeps.* III. Vitæ diuturnitate & virginitatis laude vulgo commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam 1. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non

Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit :
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Æneam, nec sacra morantur
Jussa viri, Teucros vocat alta in templa sacerdos.

INTERPRETATIO.

Hoc tempus non petit sibi hæc spectacula : nunc potius erit immolare septem juvencos de armento adhuc *indomito, & totidem oves electas juxta ritum. Sacerdos allocuta Æneam his* verbis, *invitat Trojanos in altum templum : & famuli non tardant* exequi *mandata* de sacrificio.

NOTÆ.

veri Dei beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. 1. videtur existimare divinationem iis a vero Deo in præmium virginitatis datam esse. V. Multa de Christo prædixerunt, Cumana imprimis & Erythræa : neqne tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omnino dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum l. 13. c. 2. *Sibylla porro, vel Sibyllæ, & si qui alii vates vel philosophi gentium de filio Dei vera prædixisse perhibentur : valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam ; non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam : cum illum Deum nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congentiles populos idola & dæmonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.* VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas fuisse : factum tamen, ut in præmium virginitatis, aliqua etiam vera declarari per eas voluerit Deus, ad revincendam ethnicorum pervicaciam. VII. Plures paucioresve a diversis auctoribus numerantur ; decem a Varrone, quem vulgo sequuntur omnes. *Delphica, Erythræa, Cumæa, Samia, Cumana, Hellespontica, Libyca, Persica, Phrygia, Tiburtina.* Harum una Tarquinio superbo, Romanorum regi, tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum : despecta a Rege, tertiam librorum partem abjecit in ignem ; tum reversa, idem iterum pretium poposcit : iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit, pro reliqua tantumdem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, & persolvit pretium, & libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, & in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arca lapidea deposuit : constitutis viris, qui, quoties exigerent dubia reipublicæ tempora, libros eos consulerent. Hi primum viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllæ dictatoris temporibus. Hæc Tarquinii Sibylla, aliis *Cumæa*, aliis *Erythræa* dicitur, vulgo tamen *Cumana* : nomine *Amalthea*, vel *Demophile*. VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllæ dictaturam : quare legati ex senatusconsulto missi sunt in pleraisque Græciæ & Italiæ civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus : qui deinceps magna cura servati, tandem a Stilicone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibyllinorum oraculorum octo, qui Græcis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique hæc Virgiliana Sibylla, *Cumæa* esse putatur, sive *Cimmeria*, quæ in Italia paullo post excidium Troiæ vaticinata est. Hanc Justinus in parænetica orat. ait fuisse ortam Babylone, & Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam : Virgilius Deiphobes, & Glauci cujusdam filiam nuncupat ; atque ita Græcæ putat esse originis.

38. *Grege de intacto* &c.] *Juvencos* nondum jugum passos : hi enim uni sacrificiis apti erant, G. 4. 551. *Intacta totidem cervice juvencas.* Deinde numero *septem* : quia Apollini immolandi erant, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet : Æ. 5. 96. De *bidentibus ovibus*, Æ. 4. 57.

41. *Alta in templa* &c.] De situ templi, & rupis, deqne multis ejus ostiis & recessibus, supra, v. 9. De *Euboica*, id est *Cumana* urbe, v. 2.

Excisum Euboïcæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum:
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, quum virgo: Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata
Conticuit: gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; fuditque preces Rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ: magnas obeuntia terras
Tot maria intravi duce te, penitusque repostas
Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva:

INTERPRETATIO.

Latus ingens rupis Cumanæ excavatum est *in* formam *antri: quo centum lati aditus, & centum portæ ducunt: unde erumpunt totidem voces.* quæ sunt *responsa Sibyllæ. Perventum erat ad os* antri: *cum Virgo dixit: Tempus est petendi oracula. Deus, Deus adest. Cui dicenti talia ante ostia, repente non remansit facies* eadem, *non idem color, non capilli ordinati: sed pectus anhelans, & cor efferatum intumescit rabie:* cœpitque *apparere major, nec loquens* modo *humano: ex quo correpta est spiritu Dei jam præsente:* dixitque: *Tardus es ad emittenda vota & preces, o Ænea Trojane? tardus es? nam magna ostia antri terrifici non aperientur prius,* quam preces emiseris: *& hæc locuta siluit. Tremor frigidus subiit in ossa dura Trojanorum, & Rex* eorum *emisit preces ex intimo corde:* O *Phœbe, qui* semper *misertus es acerborum casuum Trojæ: qui direxisti sagittam Trojanam & manum Paridis in corpus Achillis: te auctore ingressus sum tot maria cingentia magnas terras, & nationes Massylorum longe remotas, & litora vicina Syrtibus:*

NOTÆ.

50. *Afflata est &c.*] Non tantum tacta vicini numinis spiritu: sed plena & correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast 6 703. Tibiam dixit *afflatam*, quæ vento plena est, & quasi inflata: *Juventam Satyrus primum miratur, & usum nescit, & afflatam sensit habere sonum.* Igitur *propiore numine*, non est *viciniore*, sed in intima pectoris parte jam *præsente*: maxime cum dicatur, v. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum.*

53. *Attonitæ magna ora domus.*] Ostia illa *centum*, id est, *plurima*, de quibus v. 44. Domus vocatur *attonita*: vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*; non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere; nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

56. *Phœbe &c.*] Trojanis favit: unde Ovidius. Trist. l. 1. a. 5. *Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo.* De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Paride*, Æ. 1. 31. De *Achille*, a Paride in templo Apollinis occiso. Æ. 3. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æ. 1. 103. *Direxti*, pro *direxisti*: ut Æ. 1. 205. *Accestis scopulos*, pro *accessistis*.

59. *Duce te.*] Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consuluerat: maxime

Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Diique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium, & ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque o sanctissima vates
Præscia venturi: da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meæ genti ponam; lectosque sacrabo
Alma viros: foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas, oro. Finem dedit ore loquendi.

INTERPRETATIO.

Nunc denique attingimus litora Italiæ recedentis. Hactenus infortunium Trojanorum nos persecutum fuerit. Nunc æquum est vos etiam ignoscere Trojanæ genti, o Dii & Deæ omnes, quibus adversabatur Troja & magna gloria Troadis. Et tu, o sanctissima Sibylla, prævidens futurum: permitte Trojanos, & Deos vagos, & numina Trojæ jactata, sedere in Latio: non peto regna non debita meis fatis. Tunc statuam Phœbo & Dianæ templa e marmore solido, & dies festos de nomine Phœbi dictos. *Magnum etiam sacrarium expectat te in regnis nostris. Ego enim illic recondam tua oracula, & secreta fata declarata meæ genti; & dedicabo tibi viros electos, o alma: tantummodo noli inscribere carmina frondibus, ne confusa evolent* in *ludibrium rapidorum ventorum: precor te, loquere tu ipsa. Sic fecit finem loquendi voce.*

NOTÆ.

in insula Delo, Æ. 3. 84. Et ad Leucadem atque Actium, Ibid. 274. Tum in Epiro apud Helenum, Ibid. 359. De *Massylis*, Afris, Æ. 4. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æ. 1. 115.

63. *Parcere genti, Diique Deæque* &c] Numina Trojæ infesta: *Juno*, Æ. 1. 33. *Neptunus*, Æ. 2. 610. *Pallas*, Æ. 2. 162. De *Dardania* gente & *Teucris*, Æ. 1. 239. De *Pergamo*, Æ. 1. 470. De *Ilio* & *Troja*, Æ. 1. 5. De *Latio*, Æ. 1. 10. De *numinibus Trojæ*, Æ. 2. 717. De *Trivia*, Diana, Æ. 4. 511.

69. *De marmore templa* &c.] Alludit ad pleraque, quæ a Romanis Æneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares, primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissime extructum.

71. *Te quoque* &c.] Non significat templa Sibyllæ esse extruenda; sed locum dumtaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus & sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur; sub eorum virorum cura, de quibus diximus v. 36. De *sortibus* pro *oraculis*, Æ. 4. 346.

74. *Foliis ne carmina manda.*] Hoc Sibyllæ illi peculiare aiunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatque Varronem Hortensius. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum scribebatur in cortice, aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantum arboreis.

76. *Finem dedit ore loquendi.*] Consulto dictum id volunt interpretes: quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum ſi pectore poſſit
Excuſſiſſe Deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Oſtia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte ſua, vatiſque ferunt reſponſa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavini
Dardanidæ venient, mitte hanc de pectore curam:
Sed non & veniſſe volent. Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.
Non Simoïs tibi, nec Xanthus, nec Dorica caſtra
Defuerint: alius Latio jam partus Achilles,
Natus & ipſe Dea: nec Teucris addita Juno
Uſquam aberit. Quem tu ſupplex in rebus egenis,
Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes?

INTERPRETATIO.

At Sibylla ingens, nondum patiens Phœbi, furit in caverna, tentans *an poſſit expellere e pectore magnum Deum: ille tanto magis exagitat os rabidum, ſubigens pectus efferatum, & opprimendo accommodat* ad oracula proferenda. *Et jam centum magnæ portæ antri apertæ ſunt motu proprio, & emittunt in aërem hæc reſponſa Sibyllæ: O qui evaſiſti magna pericula maris! Sed majora expectant te* in *terra. Trojani pervenient ad regnum Lavinium, ejice hanc ſollicitudinem e corde: ſed cupient quoque non eo perveniſſe. Video bella, horrida bella, & Tybrim ſpumantem multo ſanguine. Non deerunt tibi Simoïs, nec Xanthus, nec exercitus Græci: alter Achilles jam paratus eſt* in *Latio, ipſe etiam filius Deæ: & Juno infeſta Trojanis non aberit ullo loco. Quem tu, quas nationes Italorum, & quas urbes non implorabis ſupplex in rebus extremis?*

NOTÆ.

77. *Nondum patiens.*] Vel *nondum*, hic ſignificat *non*, ut cenſet Cujacius: hoc ſenſu: *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere.* Vel potius ſignificat, Sibyllam nondum eſſe *omnino docilem* ſubditamque Phœbo, ut ex ipſius arbitrio oracula eloquatur; ſed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78. *Bacchatur.*] Furit more Baccharum, de quibus Æ. 4. 301. *Si poſſit*: locutio ſic explenda, *tentans an poſſit*. Ut Æ. 2. 756. *Pedem ſi forte tuliſſet*: id eſt, *explorans an pedem retuliſſet*.

84. *In Regna Lavini.*] Regna *Lavinia*: regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium*: ſic Æ. 1. 251 *urbem Patavi*, id eſt *urbem Patavium*. An vero jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen eſſet, diximus Æ. 1. 6. Quidam legunt non male: *regna Latini*, regis ad quem Æneas pervenict Æ. 7. 45. De *Tybri*, Æ. 1. 17.

88. *Non Simoïs* &c.] Comparat vates bella Trojana, cum futuris in Italia bellis: ex locorum, perſonarum, cauſarumque ſimilitudine. Confert enim *Xanthum* & *Simoënta*, de quibus Æ. 1. 104. 477. cum *Tybri* & *Numico*, de quibus Æ 1. 17. & Æ. 7. 150. *Achillem*, cum *Turno*, de quo Æ. 7. 56. *Helenam*, cum *Lavinia*, de qua Æ. 7. 72. De *Latio* diximus Æ 1. 10. De *Doricis caſtris*, id eſt Græcis. Æ. 2. 27.

90. *Natus & ipſe Dea.*] Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl. 4. 32. ſic Turnus Veniliam nympham, Æ. 7. 56.

90. *Teucris addita Juno.*] *Infeſta*, & quaſi lateri ſemper *affixa*. Nam *addere*, etſi aliquando bonam in partem ſumitur, ut Æ. 8. 301. *Decus addite Divis*: ſæpe tamen in malam: & proprie de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. act. 3. ſc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc e Lucilio: *Si mihi non prætor ſiet additus,*

Causa mali tanti conjux iterum hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis, sed contra audentior ito
Quam tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti
Concutit, & stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, & rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit:
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro: quando hic inferni janua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso;
Ire ad conspectum cari genitoris & ora
Contingat: doceas iter, & sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas & mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:

INTERPRETATIO.

Causa tantarum calamitatum erit *rursus Trojanis conjux hospitio excipiens* eos, *& rursus peregrinæ nuptiæ. Tu noli frangi calamitatibus: sed contra resiste audacior, quam tua fortuna te permittet* esse. *Prima salutis via aperietur* tibi *ab urbe Græca, quod non putas. Talibus verbis Cumæa Sibylla canit e recessu terrificas ambages, & reboat e caverna, obtegens vera obscuris: sic Apollo regit habenas, & agitat stimulos sub* ejus *corde. Statim atque excessit furor, & os efferatum siluit; heros Æneas cœpit* loqui: *O virgo, nulla species laborum occurrit mihi nova & improvisa: præsensi & mecum prius mente confeci cuncta. Unum precor: quandoquidem fertur hic* esse *porta regis inferni, & obscura palus Acheronte exundante; liceat* mihi *ire ante conspectum & vultum dilecti patris: monstra iter, & aperi sacras portas. Ego his humeris servavi illum inter flammas & mille spicula insequentia, & extraxi e mediis hostibus:*

NOTÆ.

atque agitet me.

93. *Conjux iterum hospita.*] Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hospitio Spartæ excepit, ab eodem rapta, Trojano bello causam dedit: sic Lavinia, filia Latini qui Æneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Ænea expetita, belli iterum auctor erit.

97. *Graja ab urbe.*] *Pallanteo*, urbe Evandri Arcadis: de quo Æ. 8. 51.

98. *Adyto.*] Loco antri intimo. Æ. 2. 297.

99. *Ambages.*] Circuitus *ambiguos*: ab antiquo *ambi*, *circum*; & *ago*.

100. *Fræna.... stimulos* &c.] Metaphoræ ductæ ab equis & bobus: quorum illi reguntur frænis, atque habenis hinc inde tractis & *concussis*; hi fustibus impelluntur punguntur que præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

105. *Omnia præcepi.*] Monitis Heleni, Æ. 3. 441. Monitis Anchisæ, Æ. 5. 730.

106 *Hic inferni janua regis.*] De hoc aditu inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum, dicemus v. 237. De *Acheronte*, æstuante & stagnante, v. 323.

111. *Eripui his humeris.*] E Trojano incendio, Græcorumque potestate. Æ. 2. 721.

Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, & tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere: potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threïcia fretus cithara fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit;

INTERPRETATIO.

Ille persecutus est meum iter & omnia maria mecum; atque tolerabat omnes minas & cæli & maris, quamquam *infirmus, præter robur & conditionem senectutis. Præterea ipse rogans me*, simul *dabat jussa, ut convenirem te supplex, & venirem tuam domum. O alma, precor, miserere filii & patris: nam potes cuncta; nec frustra Hecate præposuit te sylvis infernis. Si Orpheus potuit evocare umbram uxoris, adjutus cithara Thracia & chordis sonantibus: si Pollux eripuit fratrem alterna morte;*

NOTÆ.

115. *Ut te supplex peterem mandata dabat.*] Cum Æneæ noctu apparuit. Æ. 5. 731.

117. *Alma.*] Ab *alendo* proprie dicitur: unde *alma Ceres*, & *alma parens*. Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine*: quo sensu deducitur a D. Hieronymo ex Hebræa, Punicave lingua, apud Vossium in Etym.

118. *Lucis Hecate præfecit Avernis.*] *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique sylvis cinctus erat, v. 237. *Hecate*, Proserpina, Æ 4. 510. 511. *Præfecit*, magna Sibyllæ potentia, cui, & per quam, aditus inferorum pateat.

119. *Si potuit* &c.] Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem duntaxat videam! *Pollux* & *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus*, ut Proserpinam raperet; *Hercules*, ut Cerberum: quidni ego ut pie agam?

119 *Manes arcessere* &c.] *Arcessere*, est *advocare*: pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere*, esse *repellere*; *accersere* vero, *advocare*: sed unum idemque significant: & *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum *De manibus*, infra v. 724. De *descensu Orphei ad inferos*, ad liberandam conjugem Eurydicen, G. 4. 454.

120. *Threicia . . . fidibus.*] *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, Æ. 3. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quadam veluti fide concordent, ut vult Festus: sed omnino a σφίδες, quæ Hesychio *chordæ* sunt.

121. *Pollux* &c.] De *Pollucis* & *Castoris* genere diximus, Æ. 1. 6<4. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem: patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, & *Castores*; & *Tyndaridæ*; & Διόσκουροι *Dioscuri*, id est *Iovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitia conjunctissimi: Helenam sororem a Theseo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur, votaque Diis fierent; ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux a Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est ut alternis diebus, alter in cœlo, alter apud inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos gem-

Itque reditque viam toties : quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden ? & mi genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates : Sate sanguine Divum,
Tros Anchisiade : facilis descensus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis :
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Diis geniti, potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est:
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; & insano juvat indulgere labori :

INTERPRETATIO.

& toties it reditque per illam eamdem *viam: cur proferam Theseum ? cur magnum Herculem ? mihi etiam origo est a supremo Jove. Talibus verbis precabatur, & tangebat altaria. Tunc Sibylla cœpit ita loqui : O create sanguine Deorum, Trojane fili Anchisæ : facilis* est *descensus* ad *inferos : porta nigri Plutonis aperta est diu noctuque : sed referre pedem, & redire ad auram sublimem, hæc est difficultas, hic labor. Pauci Deorum filii, quos justus Jupiter dilexit, vel quos generosa virtus extulit ad cœlum,* id *potuerunt. Sylvæ occupant omnia intervalla, & Cocytus fluens nigris flexibus circumcingit. Si tamen tantus amor & tantum desiderium inest animo, præternavigandi bis fluvios Stygios,* & *videndi bis nigrum Tartarum ; & si placet suscipere vanum laborem :*

NOTÆ.

nos appellamus, qui & ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ* : aiunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omnino falsum est : id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se; ut in ipso, quod aiunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horisontem adhuc lateat; cum altera primum occidit, altera supra horisontem adhuc appareat. Sunt & ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti : qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. Hi & olim & etiamnum, si duo apparent, salutares nautis habentur; si unus tantum apparet, funestus existimatur : Hispani & Itali nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi*, aut *sancti Telmi* : Itali *sancti Petri*, & *sancti Nicolai*.

122. *Thesea.*] Accusativus Græcus. De eo, infra, v. 618. De *Alcida*, Herculis nomine, Æ 5. 414. De ejus factis & descensu ad inferos, Æ. 8. 288.

123. *Et mi genus ab Iove.*] Tam maternum genus, a Venere Jovis filia, Æ. 1. 260. quam paternum, a Dardano, Jovis filio, Æ. 3.167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, & Theseo; qui materno genere mortales erant : Pollux Ledæ, Hercules Alcmenæ, Theseus Æthræ filius : De *tenendis aris* inter supplicandum, Æ. 4.219. De *Averno*, infra, v. 237. De *Dite*, Plutone, G. 4. 467.

131. *Tenent media omnia sylvæ.*] Non media inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, & Elysii piorum campi : sed intervalla & spatia, inter cavernam illam & inferorum fluvios media : Avernus enim lacus sylvis cinctus erat, v. 237. & aditus ipse inferorum, v. 257. De *Cocyto* & *Styge*, v. 323.

134. *Bis nigra* &c.] Et nunc, & cum aliquando morieris. *Tartarus*, plur. *Tartara*, profundissimus est inferorum locus; Alii deducunt a verbo ταρταρίζειν *tremere* : nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est : alii a ταράττειν *turbare*.

Accipe quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus, & simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, & rite repertum
Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.

INTERPRETATIO.

audi quæ prius perficienda sunt. Ramus aureus & frondibus & cortice flexili, qui *dicitur dicatus Proserpinæ infernæ, latet* in *umbrosa arbore: hunc omnis sylva occultat, & umbræ obscurarum vallium abscondunt. Sed non conceditur intrare* loca *secreta terræ, prius quam aliquis evulserit ex arbore aureum ramum. Indixit pulchra Proserpina ferri ad se suum illud donum: Uno decerpto alter non deest* etiam *aureus, & ramulus pullulat simili metallo. Igitur quære* illum *erectis oculis, & inventum evelle manu* juxta ritum: *nam ipse sponte & facile cedet* tibi evellenti, *si fata vocant te* ad inferos; *alioqui non poteris* illum *superare ullo robore, nec amputare duro ferro. Præterea cadaver amici exanime jacet tibi, heu ignoras* id! *& funestat morte totam classem: dum requiris responsa, & suspensus* hæres *ad januam meam. Prius depone hunc in propria sede, & include tumulo.* Deinde *duc* ad aras *victimas nigras: hæ primæ sint expiationes.*

NOTÆ.

137. *Aureus ramus.*] Hoc fictum a Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius e sacra Dianæ sylva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus Rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat & cum sacerdote decertare singulari certamine; ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus & sacri & moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138. *Junoni infernæ.*] Proserpinæ, inferorum deæ, de qua G. 1. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto, *Jupiter Stygius*, Æ. 4. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, v. 237. aiunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, & Diodorus.

141. *Auricomos fœtus.*] Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est frondibus, ornatos: vel ramum ipsum aureum, qui quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*] *Incestum*, opponitur *casto*; & *incestare* est *polluere*, *funestare*, *fœdare*. Censebatur vero polluta domus omnis, in qua quis mortuus fuerat; nisi certis piaculis expurgaretur.

152. *Sedibus suis.*] Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153. *Ea prima piacula sunto.*] Censent ali-

Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
Aſpicies. Dixit, preſſoque obmutuit ore.
Æneas mœſto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcoſque volutat
Eventus animo ſecum: cui fidus Achates
It comes, & paribus curis veſtigia figit.
Multa inter ſeſe vario ſermone ſerebant:
Quem ſocium exanimum vates, quod corpus humandum
Diceret: atque illi Miſenum in litore ſicco,
Ut venere, vident indigna morte peremptum;
Miſenum Æoliden, quo non præſtantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas inſignis obibat & haſta.
Poſtquam illum victor vita ſpoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ ſeſe fortiſſimus heros
Addiderat ſocium, non inferiora ſecutus.
Sed tum forte cava dum perſonat æquora concha
Demens, & cantu vocat in certamina Divos;
Æmulus exceptum Triton, ſi credere dignum eſt,
Inter ſaxa virum ſpumoſa immerſerat unda.

INTERPRETATIO.

Ita denique videbis ſylvas Stygias, regionem inacceſſam viventibus. Sic *locuta eſt, tum clauſo ore tacuit. Æneas relinquens cavernam incedit vultu triſti, figens oculos* in terram; *& volvit ſecum mente caſus obſcuros: cui fidelis Achates it comes, & figit pedes* agitatus *ſimilibus curis. Jactabant inter ſe plurima vario colloquio*: ſcilicet, *quem ſociorum mortuum dixiſſet Sibylla, quod cadaver tumulandum. At illi poſtquam pervenere* ad ſuos, *aſpiciunt in litore arido Miſenum occiſum miſeranda morte; Miſenum* filium *Æoli, quo non* erat *alter aptior ad incitandos tuba viros, & inflammandam pugnam ſonitu. Hic fuerat ſocius magni Hectoris, juxta Hectora circumibat pugnantes conſpicuus tuba & haſta. Ex quo victor Achilles privaverat vita Hectora, heros generoſiſſimus adjunxerat ſe ſocium Æneæ Trojano, non ſecutus viliorem* dominum. *Sed modo, dum forte inconſultus perſonat mare concha excavata, & ſonitu laceſſit Deos ad certamen; Triton invidus, ſi æquum eſt* id *credere, ſubmerſerat ſpumantibus fluctibus hominem circumventum inter ſcopulos.*

NOTÆ.

qui præſcribi ſacrificia funebria, ad expiandam labem ex morte Miſeni contractam. Alii melius referunt ad ſacrificia, Diis inferis offerenda, infra v. 243. Licet enim illa *impetratoria* videri poſſint, ad obtinendum aditum inferorum; erant etiam *expiatoria*: expiandæ enim erant ſcelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur: quare Æneas aqua recenti corpus luſtrat, v. 635. De *lucis Stygiis*, v. 237. De *Styge*, v. 323.

164. *Miſenum Æoliden.*] Filium eum facit *Æoli*, ventorum Dei, de quo Æ. 1.56. quia ad inflandam tubam vento flatuque opus eſt. De *Marte*, qui hic pro pugna ſumitur. Ecl. 9. 12. De *Hectore*, Priami filio, ab Achille occiſo, Æ. 1. 487.

167. *Lituo.*] *Tuba* recta eſt: *cornu* plane incurvum: *lituus* inter utrumque medius: ab ejus figura baculus auguralis *lituus* quoque dictus eſt. Tubæ, antequam ex ære fierent, e conchis intortis oblongiſque in uſu fuerant. De *Dardanio*, Trojano, Æ. 1. 239. De *Tritone*, Neptuni tubicine, Æ. 1.148.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant:
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus cœloque educere certant.
Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum.
Procumbunt piceæ: sonat icta securibus ilex,
Fraxineæque trabes: cuneis & fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans sylvam immensam; & sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto: quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat; geminæ quum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, o, si qua via est: cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum: tuque o dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus, vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.

INTERPRETATIO.

Igitur omnes circum querebantur magno clamore: imprimis pius Æneas. Deinde, exequuntur mandata Sibyllæ plorantes, nulla mora est; *& contendunt accumulare ex arboribus atque erigere ad cælum rogum sepulcralem. Eunt in sylvam veterem, profunda latibula ferarum: piceæ cadunt, ilex resonat percussa securibus, & trunci fraxinei roburque fissile frangitur cuneis: volvunt e montibus magnas ornos. Æneas quoque inter tales labores primus incitat socios, & instruitur similibus instrumentis. Interim ipse meditatur hæc suo cum animo mæsto, intuens ingentem sylvam; & ita orat voce:* O *si jam ille ramus aureus monstret se nobis in tanta sylva: siquidem, o Misene, Sibylla nimis vere dixit cuncta de te. Vix locutus erat ista; quando duæ columbæ forte volantes per aërem venerunt in ipsum conspectum hominis, & steterunt in viridi terra. Tunc maximus heros agnoscit volucres matris* suæ, *& gaudens orat:* O vos *estote duces, si est aliqua via; & ex aëre dirigite iter* meum *in sylvam, ubi ramus pretiosus inumbrat terram fœcundam: & tu, o Dea mater, ne desere* me in *rebus incertis. Sic locutus continuit pedem, explorans quæ dent indicia, quo pergant ire.*

NOTÆ.

177. *Aram sepulcri.*] Rogum, in modum aræ conformari solitum, Æ. 4. 494.

180. *Picea* &c.] *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta, de qua, G. 2. 257. *Ilex* e querceo genere, *yeuse.* *Fraxinus*, arbor nota, *fresne.* *Robur*, species quercus, G. 2. 25. *Ornus*, fraxinus sylvestris, Ecl. 6. 71.

184. *Armis.*] Securibus, instrumentis lignatorum. Sic instrumenta pistorum Æ. 1. 181. dicuntur *Cerealia arma.* Nec dedecebat pium principem hæc pietas in mortuos.

193. *Maternas aves.*] Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venere ad fauces graveolentis Averni:
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt:
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos;
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplo Æneas, avidusque refringit
Cunctantem, & vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.

INTERPRETATIO.

Illa pascentes cœperunt tantum progredi subsiliendo, quantum oculi sequentium poterant observare visu acutissimo. Deinde postquam pervenerunt ad os fœtidi Averni: attollunt se veloces, & elapsæ per aërem tenuem sistunt grato loco super gemina arbore, unde splendor auri dissimilis coloris emicuit inter ramos. Quale viscum, quod propria arbor non producit, solet hyberno tempore in sylvis virescere foliis recentibus; & cingere ramusculo fulvo ramos arborum *rotundos. Talis erat forma auri pullulantis in densa ilice, sic lamina stridebat dulci vento. Æneas statim accipit* eum, *& cupidus decerpit lentiorem, defertque in domum Sibyllæ. Interea Trojani non segnius plorabant in litore Misenum, & parabant ultima* officia *cadaveri mœsto.*

NOTÆ.

199. *Pascentes....volando.*] Non, passis in aërem alis volando: tum quia sic pascere non potuissent; tum quia mox, v. 202. *Tollunt se celeres.* Ergo prius incedebant, & inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201. *Fauces Averni.*] Ad os ipsum *Averni* lacus, qua parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus G. 2. 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non [illegible] ut pestilentem lacus halitum evitent, sed ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra, v. 237.

204. *Discolor.*] Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri.* Fulgor auri, unde *aurum*, & *Auroram*, & *thesaurum* dici putat Scaliger, Poëtic. l. 4. 16.

205. *Viscum.*] Species est fruticis, politi & glutinosi, in ilice & larice & querni maxime generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, earumque arborum ramis adhærescens: extra fulvi, intus porracei coloris, *guy de chesne.* Non nascitur e semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres: sed ex ipso arborum vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos.* Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes Druidæ faciebant, ex Plinio l. 16. 44.

209. *Bractea.*] Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210. *Avidus....cunctantem.*] Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: *facilisque sequetur si te fata vocant*? Nodum solvit vox ista *avidus*: quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*] Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat.

Principio pinguem tædis & robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices & ahena undantia flammis
Expediunt: corpusque lavant frigentis & ungunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt;
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium; & subjectam more parentum
Aversi tenuere facem: congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quievit;

INTERPRETATIO.

Primo erexerunt magnum bustum e tædis pinguibus & quercu fissa. cujus latera ornant ramis funestis, & in parte *anteriore collocant funebres cupressos*, & *desuper ornant armis splendentibus. Pars adhibent aquam calidam*, & vasa *ærea ebullientia ex igne*: & *eluunt unguntque cadaver frigentis. Fit comploratio*: *deinde collocant* in *lecto membra deplorata*; & *super aggerunt vestes purpureas ac tegmina consueta. Pars supposuere se magno feretro*, quod est *triste officium*; & *retro versi porrexere suppositam facem*, ex *consuetudine majorum*: *comburuntur accumulata munera thuris*, & *carnes*, & *pocula infusi olei. Postquam cineres subsederunt*, & *flamma defecit*;

NOTÆ.

Vel, qui nullam erat gratiam relaturus. Vel potius qui mœstitiam omnibus creabat, minime *gratus* & *lætus* Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215. *Pyram* &c.] I. De *pyra*, *rogo*, *busto*, Æ. 4 404. II. *Atræ frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus*· *picea*, *cupressus* imprimis: quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur pyræ ne combusti cadaveris fœtor nares adstantium læderet: vel quia, cum excisa nunquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma* & *vestes*, & quicquid vivo carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent. cætera ad curam cadaveris.

218. *Calidos latices.*] I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant, amomo, hyacinthino rosaceoque unguento: non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam ad honorem quæ proxime comburenda: idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebat gemitus & conclamatio: tum ad dolorem; tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam: & ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ cæteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, e stragulis ac vestibus congesto. De *toro*, Æ. 3 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro*· quod cratis instar fuit, e ligno & vimine; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur: a *ferendo* dictum; unde & *Jupiter Feretrius*, cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. 1. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 100. Germanicus a tribunis & centurionibus, ex Tacito l. 3. 1. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodiano l. 4. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquores, *thus*, *oleum*,

Relliquias vino & bibulam lavere favillam:
Oſſaque lecta cado texit Chorineus aheno.
Idem ter ſocios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi & ramo felicis olivæ:
Luſtravitque viros, dixitque noviſſima verba.
At pius Æneas ingenti mole ſepulcrum
Imponit, ſuaque arma viro, remumque, tubamque:
Monte ſub aërio, qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per ſecula nomen.
His actis, propere exequitur præcepta Sibyllæ.

INTERPRETATIO.

irrigaverunt vino reliquias & favillas ſiccas: & Chorineus incluſit vaſculo æreo oſſa collecta Idem circumiit ſocios aqua piaculari, aſpergens tenui rore cum *ramo fertilis oleæ: & expiavit viros, & protulit voces ultimas. Sed pius Æneas ſtatuit tumulum magnæ molis, &* in eo *propriis viri* illius *arma, & remum, & tubam · ſub excelſo monte, qui nunc appellatur ex illo Miſenus, & ſervat perpetuum nomen in ſecula. His perfectis, implet celeriter juſſa Sibyllæ.*

NOTÆ.

dapes, id eſt carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. 23. 168.

227. *Relliquias vino* &c.] Combuſto cadavere I. Vino prunas extinguebant, ut cineres facilius colligi poſſent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. 23. 250. II. Secernebant defuncti cineres, ab aliis cineribus; imprimis oſſa, cognitu facillima quod notat Homerus eodem libro, v. 240 Fuit etiam apud Indos lini genus, molli & lapideo filo; quod igne ſplendeſceret tantum, non abſumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam a reliquo cinere ſeparabant, ex Plinio l. 19. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut ſepulcro deinde mandarentur. Iliad. 23. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant ex funere, unde funeſtati & inceſti putabantur: ideo antequam abirent, purgabantur a ſacerdote trina luſtralis aquæ aſperſione per circuitionem, *pura circumtulit unda*: unde verbum *luſtro*, quod proprie eſt *ſolvo*, *expio*; ad ſignificandam *circuitionem* traductum eſt. Æ. 1 612. Æ. 4. 279. Aqua autem luſtralis erat juxta Athenæum l. 9. in qua titionem tingebant, ſumptum ex altari, ubi peregerant ſacra. V. *Verba noviſſima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale*: alia quibus dimittebant populum, nempe *Ilicet*, id eſt *ire licet*; idque uſurpabant in omnium ſacrorum exitu, non funebrium tantum.

230. *Rore levi & ramo felicis* &c.] Sunt qui *aſpergillum* intelligant; ex *oliva*, & *rore marino* frutice, *roſmarin*, de quo Ecl. 2. 49. & G. 2. 213. Tamen commodius de aqua inſtar roris aſperſa. *Felicis olivæ*.] Fertilis, ſativæ; non ſylveſtris, nec oleaſtri, qui dicitur G. 2. 314. *Infelix ſuperat foliis oleaſter amaris.*

232. *Sepulcrum* &c.] Notat Æneæ pietatem in amicos: & morem illius etiam temporis, defunctorum inſignia tumulis inſculpere. Igitur Miſeno ponuntur *arma* ut bellatori, nam v. 167. *pugnas inſignis obibat & haſta*. *Remus*, ut qui in curſu navigationis obierat; ita ponitur & Elpenori ab Ulyſſe, Odyſſ. 12. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234. *Qui nunc Miſenus* &c.] *Miſenum* intelligit promontorium, monte aſſurgens; & Puteolanum, nunc Neapolitanum, ſinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miſeno*. Nomen huic inditum a ſepulcro Miſeni Æneæ tubicinis conſentiunt e poetis, poſt Virgilium, Propertius, Silius, Statius, e geographis Solinus & Mela: Ulyſſis tamen ſocium illum facit Strabo. Intra ſinum, non longe a promontorio, erat *portus Miſenus*: ubi Auguſtus ad tutelam Italiæ claſſem alteram ſemper habebat,

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:

INTERPRETATIO.

Fuit caverna profunda, saxosa, patens lato hiatu, defensa nigro lacu & umbris sylvarum:

NOTÆ.

bat, alteram Ravennæ.

237. *Spelunca alta fuit* &c.] I. *Avernus*, ἄορνος, ab α privativo & ὄρνις *avis*, lacus est non longe a Puteolano Campaniæ sinu, inter Bajas & Puteolos: hujus situm & cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus G. 2. 161. 164. Nomen adhuc hodie, *lago d'Averno*. Hoc autem nomen olim, non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, e quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi; seu lacus, seu cavernæ campique essent: idque manifestum est ex Lucretio l. 6. 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque lacusque*: tum ex Plinio, qui in proœmio lib. 4. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum, adhuc apparet duplex: altera ad meridiem, quæ dicitur etiamnum, *grotta di Sibylla*; videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, & jam subsidente terra oppletus est: altera, quæ a Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausilypo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior: quippe paulo ante scriptum opus Æneidos, a Cocceio effossa; sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus & Cimmeriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus: unde ex Diodoro l. 4. cœruleus, id est niger, apparet. Idem præcisis rectissimisque collibus, & propter sylvas densissimas olim inaccessis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. 5. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commistis, ex Plin. l. 31. 2. Idem Campaniæ litus, ut & vicinæ Siciliæ, passim ubique cavum est; ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio & Ætna montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. 1. 11. 5. IV. *Falsa* hinc multa poetæ finxerunt, Homero duce: qui cum Ulyssem circa Siciliam, & Italiam errantem induceret, ad concitandam admirationem nihil cavit diligentius, quam ne quid nomine suo appellaret. Itaque cum Ulysses, juxta Circes monita, e Circæo Latii monte sive insula ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. 10. 512. & Odyss. 11. 13. omnino significatur hic Campaniæ locus: siquidem huc, & Borea vento, & unius diei navigatione Ulysses pervenit. At vero cum sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asia septentrionali populos, circa Sarmatas & Scythas, Mæotidemque paludem & mare Caspium, qui forte ob caliginosos regionis suæ halitus raro Solem videre & perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cum item Græci quatuor præcipue agnoscerent apud inferos flumina, *Acherontem*, *Pyriphlegethontem*, *Cocytum* & *Stygem*: ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit; fluviorumque infernorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipsum sive mediterraneum mare, Oceanum appellavit. V. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cænosam quamdam Tyrrheni maris effusionem, inter Cumas & Misenum promontorium, nunc *lago di Collucia*. Agnoscit & *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: &, ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, a qua tamen omnes abstinent, *Stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus l. 12. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmerium* vero oppidum ibidem olim fuisse aiunt Plinius, Lycophron, Festus Pompeius, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam: Ephorus autem apud Strabonem ait, eos in cuniculis habitasse, & metallis effodiendis ibi quæsisse

Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis : talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
Unde locum Graji dixerunt nomine Avernum.
Quattuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos :

INTERPRETATIO.

super quam nullæ aves poterant tuto facere iter alis : talis vapor erumpens ex nigris ostiis extollebat se ad curvaturam cœli : unde Græci appellaverunt locum nomine Avernum. Illic primo statuit ad aras *quatuor juvencos nigros* secundum *terga, & sacerdos effundit vinum in caput* eorum :

NOTÆ.

victum. Inde aiunt locum illum Plutoni dicatum esse ; & nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, sylvam haud dubie Averno circumdatam ; & sub terra oraculum, ubi vita functi responsa darent : & qui lacum navigabant, prius sacrificiis solitos placare genios subterraneos. Fœtorem vero Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem, etiam Aristoteli memoratam. VI. Hinc demum factum est, ut Latini poetæ, cum suis de rebus agunt, ostium inferorum in speluncis lacus *Averni* constituant : cum autem Græca describunt, in antris collocent *Tænari* montis, qui promontorium est Laconiæ, in parte Peloponnesi maxime meridionali, inter Laconicum & Messeniacum sinum, nunc *capo Maina*. Hac descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule furente : hac Orpheus, G. 4. 467.

241. *Convexa.*] Concava spatia. Sic Æ. 1. 314. *Classem in convexo nemorum* &c.

243. *Quattuor hic primum* &c.] De hoc sacrificio, quod Sibylla Diis inferis fieri præceperat, v. 153. hæc accipe. I. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est : quemadmodum saga illa, Æ. 4. 509. *Crines effusa sacerdos tercentum tonat ore Deos*. II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad inferos: diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus v. 9. hæc vero spelunca, apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terra fierent : effossa etiam scrobe, in quam sanguis & libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. 11.25. III. *Tempus* sacrificii, *nox* : v. 252. *nocturnas incohat aras* : & maxima noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, v. 255. IV. *Victimæ, nigræ*; ob inferorum tenebras : *pari numero* ; quia Diis inferorum hic placebat, ut *impar* superis, Æ. 5. 96. *Sterilis vacca* Proserpinæ : quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina*, in frontem ad probandas victimas : si enim subita illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles ; sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro ; id est conversa plane manu sive patera deorsum effundit, quia Diis offert inferis : si autem superis, manu supina quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat : quare tunc ait Virgilius, Æ. 4. 61. *media inter cornua fundit* : nunc vero, *invergit*. De voce *libo*, quæ *stillo, degusto*, & *sacrifico* etiam significat, Æ 1.740. VI *Setas & pilos* carpit, & in ignem jacit : ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. 3. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed adstantibus distribuit : ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est sono confuso ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cœlo *Luna*, in inferis *Proserpina* appellatur. De *Hecate & Erebo*, Æ. 4. 509. 510. 511. VIII. Ministri victimas cædunt : idque fiebat, primum *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatæ conciderent ; tum deinde cultris jugulabant. De primo more dixit Æ. 2. 224. *Taurus & incertam excussit cervice securim.* IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis : ut circa aras in terram effundant ; quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. 11. 35. X. Æneas ipse, non opera ministrorum, sed

Et ſummas carpens media inter cornua ſetas,
Ignibus imponit ſacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suſcipiunt pateris. Ipſe atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque ſorori
Enſe ferit; ſterilemque tibi, Proſerpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi ſub lumina Solis & ortus,
Sub pedibus mugire ſolum, & juga cœpta moveri
Sylvarum; viſæque canes ululare per umbram,
Adventante Dea. Procul o, procul eſte profani,
Conclamat vates, totoque abſiſtite luco.

INTERPRETATIO.

& ſecans in medio cornuum ſummos pilos, injicit eos in ſacras flammas, quaſi primitias ſacrificii: appellans clamore Hecaten potentem in cœlo & inferis. Alii ſuffigunt cultros, & excipiunt in *poculis ſanguinem calentem. Ipſe Æneas cædit gladio agnam nigræ pellis matri Furiarum & magnæ* ejus *ſorori; & vaccam infœcundam tibi, o Proſerpina. Deinde facit nocturna ſacrificia regi inferno, & offert* ſuper *altaribus tota corpora taurorum, ſuperfundens etiam oleum viſceribus incenſis. Ecce autem circa lucem & ortum primi Solis, cœpit terra reboare ſub pedibus, & culmina ſylvarum agitari; & canes viſa ſunt allatrare per noctem, appropinquante Hecate.* Tunc *Sibylla exclamat: Longe, longe recedite, o profani, & exite e tota ſylva.*

NOTÆ.

manu propria, victimas aliquot jugulat: heroum more, qui fere ſemper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *ſolida viſcera* comburit flammis, quod vocant *holocauſtum*: imponitque ſolida ipſa corpora, ſola detracta pelle: *viſcera* enim ait Servius eſſe, quicquid ſub pelle eſt, etiam carnes quibus oſſa veſtiuntur: *exta* vero, ſunt ea ipſa viſcera quæ maxime *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo, lien. Aliis autem in ſacrificiis, carnium & extorum partes aliquæ diſtribuebantur ad epulas, ut Æ. 8. 182. Tum victimas ipſas inſpergit oleo, ut facile comburantur.

250 *Matri Eumenidum* &c.] *Mater* Eumenidum, *Nox*; quæ ipſas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra*; nox enim terræ umbra eſt. *Eumenides* furiæ tres, de quibus Æ. 4. 469. & G. 3. 552. De *Proſerpina*, G. 1. 39. De *Stygio rege* Plutone, Æ. 4. 638.

257 *Canes ululare .... adventante Dea.*] Invocaverant *Hecaten*, magico more: ut iis numine ſuo adeſſet ad iter tuto peragendum. Adeſt illa: ſed quia ſe manifeſto videndam non exhibet, ejus præſentiam teſtantur *ululantes canes.* Per *canes*, intellige, vel canes quas Hecate comites attribuere veteres ſolebant: vel ipſam Hecaten quæ tribus e capitibus unum habebat caninum: vel canem Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel furias, dictas quoque infernas canes.

258. *Procul eſte profani.*] Qui ſacris non initiati eſſus, ſceleſti, non expiati. Et hæc ſolemnis fuit ſacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad ſpectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poëtarum ſimilibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum cauſa non celebrata fuerant ſacra; unius enim Æneæ

Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum:
Nunc animis opus Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silentes;
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia late.
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res alta terra & caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbras,
Perque domos Ditis vacuas, & inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis: ubi cœlum condidit umbra
Juppiter, & rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci,
Luctus & ultrices posuere cubilia Curæ:

INTERPRETATIO.

Et tu, ingredere viam, & extrahe gladium e vagina: nunc opus est fortitudine, nunc animo constanti, o Ænea. Hoc *solum locuta, infert se furens in profundum speluncæ: ille Æneas passibus non timidis assequitur euntem.* O *Dii, quibus est potestas in animas, &* vos *umbræ mutæ; & Chaos, & Phlegethon, loca undique tacita per noctem. Sit mihi licitum narrare* res *auditas: sit* licitum per *divinitatem vestram exponere res tectas profunda terra & obscuritate. Incedebant soli per noctem obscuram in tenebris, & per domos vacuas & inania regna Plutonis. Quale est iter in sylvis, ad Lunam dubiam, sub luce exigua: quando aër occultat cœlum caligine, & nox obscura eripuit rebus colorem. Ante ipsum vestibulum & in primo aditu inferorum, Luctus & Curæ vindices fixerunt cubilia:*

NOTÆ.

expiandi rationem habuerat, unus erat ad inferos deducendus: quare cæteros arcet, non e spelunca solum, sed e tota etiam lacus Averni sylva.

260. *Vaginaque eripe ferrum.*] Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, & genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, & poetæ veteres. Ita Ulysses Odyss. 11. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidius incurrentes.

265. *Chaos &* &c.] Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi & confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, & quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus G. 4. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra, v. 323.

268. *Ibant obscuri sola* &c.] Commutatio, sive hypallage: pro, *soli sub obscura* nocte. Sic Æ. 5. 149. *Vocemque inclusa volutant litora*, pro, *inclusam vocem.*

269. *Domos Ditis vacuas* &c.] Quas habitant umbræ leves, & corporis expertes. De *Dite*, Plutone, G. 4. 467.

270. *Incertam Lunam.*] Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minime lucentem. Alii melius, Lunam nubibus, & aëris caligine interclusam. De *Jove*, pro, aëre. Ecl. 3. 60 Ecl. 7. 60.

273. *Vestibulum.*] Spatium est, sive area, quæ viam a domo dividit, estque ante portam ædium. In hoc inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis & quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de natura Deorum l. 3. 44. aitque esse Noctis & Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogonia v. 225. *Orcus*, hic pro inferis, alibi pro Deo inferorum sumitur, infra, v. 323.

Pallenteſque habitant Morbi, triſtiſque Senectus,
Et Metus, & maleſuada Fames, & turpis Egeſtas,
Terribiles viſu formæ: Letumque, Laborque:
Tum conſanguineus Leti Sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverſo in limine bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, & Diſcordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annoſaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam ſedem ſomnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliiſque ſub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monſtra ferarum,
Centauri in foribus ſtabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum ſtridens, flammiſque armata Chimæra:
Gorgones, Harpyiæque, & forma tricorporis umbræ.

INTERPRETATIO.

habitantque Morbi pallidi, & mœſta Senectus, & Metus, & Fames ſuadens mala, & Paupertas infamis, ſpectra horrida aſpectu: & Mors, & Labor: deinde Somnus frater Mortis, & Gaudia animi ſcelerata, & in limine oppoſito Bellum mortiferum, & ferrea cubicula Furiarum, & Diſcordia inſana implicata tæniis ſanguinolentis circa capillos anguineos. In medio veſtibulo *ulmus magna, umbroſa, explicat ramos & brachia vetera: aiunt vulgo ſomnia inania occupare hunc locum, & ipſa inſident ſub omnibus frondibus. Et præterea ſpectra plurima aliarum ferarum manent ad portas, Centauri, Scyllæ biformes, & Briareus centuplex, & Hydra Lernæ horride ſibilans, & Chimæra evomens ignes: Gorgones, & Harpyiæ, & ſpecies umbræ tricorporis.*

NOTÆ.

276. *Maleſuada Fames*] Non tantum eſt *inopia victus*; ſed etiam *avaritia*, & *auri ſacra fames*, quæ nullum ſcelus non ſuadet.

278. *Conſanguineus Leti Sopor.*] *Somnus* dicitur ab Homero Iliad. 14. 231. *κασίγνητος θανάτοιο*, *frater mortis*: & Heſiodus in Theogon. v. 214. Mortem & Somnum ait Noctis eſſe liberos. Ut autem *conſanguineus* apud Latinos *fratrem germanum* ſæpe ſignificat, ſic enim uſurpat Statius l. 11. 407. & alibi: ita quoque *κασίγνητος* apud Græcos.

278. *Mala mentis Gaudia.*] Voluptas ex perpetratis ſceleribus percipi ſolita.

280. *Eumenidum thalami.*] Non *lecti conjugales*, quia nunquam nupſere furiæ. ſed *ſedes, cubicula*, vel ubi natæ ſunt, vel ubi decumbunt: proprie tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, a *θάλλω vireo*. De *Eumenidibus*, Æ. 4. 469. G. 3. 552.

283. *Quam ſedem* &c] Somnia ſub *arbore* patula & opaca collocat, qualis apta eſt ſomno conciliando: ſub *ulmo*, quia ut ulmus ſterilis arbor eſt, ita vana & caſſa vulgo ſomnia: ſub *foliis*, ob levitatem & mobilitatem; & quia eo tempore quo cadunt arborum ſolia, præſertim vana eſſe ſomnia vulgo dicuntur.

286. *Centauri* &c.] Monſtra, ſuperiori parte humana, inferiori equina: Ixione & nube geniti. G. 3. 38. Theſſaliæ populi fuere, ideo ſic dicti, quia primi ex equis pugnare, & eos ſtimulis agitare docuerunt, a *κέντρω ſtimulo*: De *iis* G. 3. 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in ſcopulum converſa; altera in alaudam mutata, Ecl. 6. 74. Æ. 3. 420.

287. *Briareus.*] Gigas, Cœli & Terræ filius: *centumgeminus*, id eſt centum brachiis inſtructus; non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, & inferorum cuſtos hic videtur eſſe, non ut cæteri gigantes pœnis damnatus. Cauſam habes Æ. 10. 565. De *bellua Lernæ*, ſive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneſo palude, Hercules occidit, Æ. 8. 300.

288. *Chimæra.*] Monſtrum ignivomum,

Corripit hic ſubita trepidus formidine ferrum
Æneas, ſtrictamque aciem venientibus offert.
Et ni docta comes tenues ſine corpore vitas
Admoneat volitare cava ſub imagine formæ;
Irruat, & fruſtra ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cœno vaſtaque voragine gurges
Æſtuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas & flumina ſervat
Terribili ſqualore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet, ſtant lumina flamma,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipſe ratem conto ſubigit, veliſque miniſtrat,
Et ferruginea ſubvectat corpora cymba,
Jam ſenior; ſed cruda Deo viridiſque ſenectus.
Huc omnis turba ad ripas effuſa ruebat:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impoſitique rogis juvenes ante ora parentum:

INTERPRETATIO.

Hic Æneas captus repentino metu educit gladium, & intentat venientibus strictum illius *acumen. Et nisi sapiens comes docuisset, animas* eas *leves sine corpore vagari sub inani simulacro figuræ; irrumperet, & frustra feriret umbras gladio. Inde* incipit *iter quod ducit ad aquas Acherontis inferni. Ille gurges turbidus cœno & vasta voragine, exundat, & exonerat omnem arenam in Cocytum. Charon, vector tremendus horribili squalore, tenet has aquas &* hos *fluvios: huic multa est canities neglecta,* oculi pleni *sunt igne, vestis sordida nodo* ligata *pendet ex humeris. Ipse impellit cymbam pertica, & adjuvat velis, & transportat* umbras *corporum nigra cymba, jam senex; sed senectus robusta & vegeta est*, ut pote *Deo. Omnis turba currebat huc effusa ad ripas: matres & viri, & corpora fortium bellatorum privata luce, pueri & puellæ innuptæ, & juvenes ela*ti in *pyras in conspectu parentum*:

NOTÆ.

cui caput leonis, pectus hirei, cauda ſerpentis: hanc dicitur Bellerophontes occidiſſe Pegaſo equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice ſerpentes, in medio paſcua capris alendis aptiſſima. De *Gorgonibus* ſororibus, quarum natu major Meduſa ſerpentinos crines habuit, Æ. 2. 616. De *Harpyiis*, Æ. 3. 211. De *tricorpore umbra Geryonis*, Æ. 7. 662.

292. *Tenues ſine corpore vitas.*] *Vitas* quidem, quia animæ ſunt immortales: *tenues*, quia ſeparatæ a corpore, & ſic a vulnerum & mortis periculo jam immunes. Cur ergo v. 260. juſſus erat Æneas ferrum ſtringere? non ſane ut umbras vulneraret; ſed meo quidem judicio, ut terreret, recordatione quadam ferri & præteritorum in vita periculorum.

295. *Tartarei quæ fert* &c.] De *Tartaro*, infimo inferorum loco, ſupra, v. 134. De *Acheronte*, & *Cocyto*, infra, v. 323.

299. *Charon.*] Erebi & Noctis filius: per antiphraſin dictus, quod minime ſit χαίρων, *gaudens*.

300. *Stant lumina flamma.*] Ita pleni ſunt flamma oculi, ut veluti ex ea toti conſtare videantur. Sic dicitur Æ. 12. 408. *Stare pulvere cælum.* De *ferrugineo* colore, proprie ferreo, hic nigro, Ecl. 2. 18.

Quam multa in ſylvis autumni frigore primo
Lapſa cadunt folia ; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes primi tranſmittere curſum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.
Navita ſed triſtis nunc hos, nunc accipit illos ;
Aſt alios longe ſummotos arcet arena.
Æneas (miratus enim, motuſque tumultu)
Dic, ait, o virgo : quid vult concurſus ad amnem?
Quidve petunt animæ ? vel quo diſcrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt ?
Olli ſic breviter fata eſt longæva ſacerdos :
Anchiſa generate, Deum certiſſima proles :
Cocyti ſtagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dii cujus jurare timent & fallere numen.

INTERPRETATIO.

tam multi, *quam multæ frondes excuſſæ cadunt per ſylvas primo frigore autumni ; ſive quam multæ volucres congregantur ad terram ex alto mari, quando tempeſtas hyberna pellit eas ultra mare, & mittit in plagas calidas. Stabant precantes*, ut *primi trajicerent ſpatium, & extendebant manus deſiderio ripæ oppoſitæ. Sed vector aſper nunc accipit hos, nunc illos ; procul autem a ripa expellit alios. Æneas inquit (nam obſtupuit & commotus eſt* hoc *tumultu) Dic, o virgo ; quid ſignificat* illa *frequentia ad fluvium ? & quid poſcunt animæ ? vel qua differentia, hæ recedunt* e *ripa, illæ ſecant remis aquas pallidas ? Sic antiqua vates breviter locuta eſt illi : Fili Anchiſæ, certiſſima ſoboles Deorum : cernis ſtagna profunda Cocyti, & paludem Stygiam, cujus Dii metuunt jurare & violare divinitatem.*

NOTÆ.

312. *Terris apricis.*] Soli expoſitis : Ecl. 9. 49. Hi porro ſeptem ſuperiores verſus fere expreſſi ſunt ex G. 4. 473. Quod autem ait de trajectione avium in calidiores plagas ; de hirundinibus deque gruibus & ciconiis memoratur, G. 2. 319.

323. *Cocyti ſtagna* &c.] Quinque vulgo a Græcis apud inferos flumina ſtatuuntur. *Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon* ſive *Pyriphlegethon*, & *Lethe*. Nomina illa deſumpta ſunt e variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim, in inferis quoque reperiri finxerunt. I. *Acheron* multiplex : unus in Elide, occidentali & maritima Peloponneſi regione, in Alpheum influens, juxta quem inſignis eſt Plutonis & Proſerpinæ cultus, juxta Strabonem l. 8. Alter in Theſprotia Epiri regione : ex Acheruſia palude profluens, ad Cichyrum urbem : juxta Strabonem l. 7. & Pauſaniam in Atticis. *Cocytus*, juxta eumdem Pauſaniam non longe ab Acheronte ibidem fluit, aqua inſuaviſſima. *Styx*, fons Arcadiæ eſt, ad urbem Nonacrin ex altiſſima rupe ſtillans, indeque penetrato ſaxo in Crathin fluvium delabens : tam præſentis veneni, ut vaſa quælibet etiam aurea diffringat, nec poſſit niſi equi ungula contineri. Hæc Pauſanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare ſoliti ſint diximus, G. 3. 551. *Lethe* ; ſive, ut mavult Caſaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo caſu ; aut fluvius *Lethæus* : unus fuit in Portugallia, vulgo *Lima*, juxta Strabonem & Malam : alius in Africa, circa majorem Syrtim urbemque Berenycen, juxta Lucanum : alius in Bœotia, ad Lebadeam oppidum, juxta Pauſaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures a Strabone numerantur l. 14. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod ſciam loco aſſignatus eſt, præterquam calidis

Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos volitantque hæc littora circum:
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, & vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, & mortis honore carentes,
Leucaspim, & Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul a Troja ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.

INTERPRETATIO.

Hæc omnis turba quam vides, est egena & insepulta: vector ille, est *Charon: hi, quos portat unda,* sunt *sepulti. Nec permittitur trajicere ripas horribiles & fluctus sonantes, antequam ossa reposita sint* in *tumulis. Vagantur* per *centum annos & volitant circa has ripas: tunc denique recepti transmittunt fluvios desideratos. Filius Anchisæ stetit, & continuit gressum, agitans plurima, & miserans animo* eorum *sortem acerbam. Videt illic tristes & privatos honore sepulturæ, Leucaspim, & Orontem ducem Lyciæ classis: quos e Troade navigantes per maria procellosa Auster demersit simul, sepeliens* in *aquis & navem & homines. Ecce Palinurus gubernator ferebat se* ad eum: *is qui nuper in navigatione, dum observat astra, ceciderat e puppe, lapsus in medias aquas.*

NOTÆ.

circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron, ab ἄχος *dolor*, & ῥέω *fluo*. Cocytus, a κωκύω *fleo*. Styx, a στυγέω *odio prosequor*. Phlegethon, aut Pyriphlegethon, a πῦρ *ignis*, & φλέγω *comburo*. Lethe a λήθη *oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. De eorum in inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscue poëtas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronre profluere Stygem, e Styge Cocytum propagari. IV *Orcum* etiam inter inferorum fluvios quidam falso numerant, eamque inter cæteras de Orco opiniones proposui G. 1. 277. inductus in errorem a lexicographis, qui hunc aiunt esse Thessaliæ amnem, pinguem in modum olei, ideoque innatantem Peneo, in quem e Stygia palude influit. Fons erroris est Homeri versus, quem ego nuper animadverti male ab iis fuisse intellectum. Is est ejusmodi, Iliad. 2. 755. Ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ. *Juramenti enim terribilis, aquæ Stygiæ, rivus est.* Patet vero legentibus, hoc de Titaresio amne dici, quem Peneo superfluentem superioribus quatuor versibus descripsit: ut interpretatur accurate Strabo l. 9. Hic autem ὅρκος, non significat *Orcum* illum infernum, sed *juramentum*: neque *Styx* ullam illius regionis aquam; sed infernam paludem, per quam jurare Dii solebant. Itaque *Orcus*, ipse inferorum Deus est, ut ex Cicerone retulimus, G. 1. 277. V. Eridanus etiam in campis Elysiis a Virgilio constituitur. Causam vide, v. 659.

334. *Leucaspim, &* &c.] De *Leucaspis* & *Orontis* morte, Æ 1. 117. De *Austro*, vento meridionali, Ecl. 2. 58. De *Palinuri casu*, Æ. 5. 835.

338. *Libyco cursu.*] Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrrheno*: cum e Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen locutus videtur, quia e Libya in Italiam navigans in Siciliam deflexerat. De *Libya*, Æ. 1. 162. Expressum est hoc Palinuri cum Ænea colloquium ex Homero, Odyss. 11. ubi simile quiddam

Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra,
Sic prior alloquitur: Quis te Palinure Deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age, namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios: en hæc promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiade; nec me Deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro:
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ, & jam tuta tenebam:

INTERPRETATIO.

Postquam Æneas difficile eum agnevit ob spissas tenebras, ita alloquitur prior: O Palinure, quis Deorum abstulit te nobis, & obruit sub medio mari? Dic age: nam Apollo non prius mihi mendax, hoc solo responso decepit mentem meam: *quando prædicebat te futurum esse salvum* per *mare, & perventurum ad litus Italicum: an illa est fides promissorum! Ille autem* respondit: *O dux, fili Anchisæ, nec oraculum Phœbi decepit te, nec Deus mersit me mari. Nam forte cadens præceps, abstuli mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, &* quo *moderabar cursum. Testor maria aspera:* me *nullum habuisse tantum metum pro me: quam ne tua navis, destituta gubernaculo, & privata gubernatore, submergeretur,* si *tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas* super *fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam* ad *terram, & jam attigeram tuta* loca:

NOTÆ.

quiddam est inter Ulyssem & Elpenora.

346. *Ausonios.*] De iis Italiæ populis, Æ. 3. 171. De *Cortina Phœbi*, loco unde oracula reddebantur, Æ. 3, 92.

348. *Nec me Deus æquore mersit.*] Aliqui sic interpungunt: *nec te Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus æquore mersit*: nam a Somno reipsa fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sententiam: aiuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem fuisse, non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto*, sive *Austro*, meridionali vento, Ecl. 2. 58.

353. *Excussa magistro.*] Commutatio: id est, *unde magister excussus erat*. Sic infra, v. 507. *Nomen & arma locum servant*; id est, *locus servat arma*. Et Æ. 5. 149.

355. *Hybernas noctes.*] Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æ. 5. 46. Igitur *hyems* hic pro tempestate & maris asperitate sumenda est, ut Æ. 1. 120. *Notus*, sive *Auster*, flat a meridie, E. 2. 58.

356. *Lumine quarto.*] *Die quarto*. Ita Cicero, pro Rabirio Postumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: *Si te secundo lumine hic offendero, moriere.*

358 *Terræ, & jam tuta tenebam.*] Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in Æneide, quonam oraculo promissus Æneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen & auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iüli;
Eripe me his invicte malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit quum talia vates:
Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abibis?

INTERPRETATIO.

nisi natio inhumana appetivisset ferro me, gravatum ob vestem humidam, & apprehendentem curvatis manibus acuta cacumina rupis; & malesana existimasset me esse *prædam. Nunc fluctus me tenent, & venti jactant ad litus.* Id vero *precor te, per gratam lucem cæli & aërem, per patrem, per spem Ascanii crescentis; libera me his malis,* o dux *invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes, & pete portum Velinum: vel tu præbe manum* mihi *misero, & trahe me tecum trans fluvium, ut saltem post mortem quiescam in tranquillis sedibus: si est aliquis modus, si Dea mater* tua *tibi monstravit aliquem; non enim, ut existimo, suscipis trajicere tantos fluvios & paludem Stygiam absque auctoritate Deorum. Talia locutus erat, cum Sibylla incepit talia: O Palinure, unde* est *tibi desiderium tam impium? Tu insepultus videbis aquas Stygias, & fluvium terribilem Furiarum? & exibis in ripam* alteram *sine jussu* Deorum?

NOTÆ.

359. *Gens crudelis.*] *Lucani, Italiæ* populi: ad meridiem vicini Brutiis, ad septentrionem Apulis & Picentinis; ad occidentem Tyrrheno mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, & pars Principatus ulterioris, in regno Neapolitano.

361. *Prædam.*] Naufragum, divitem, in quo spoliando multum lucri facere possent. De *Iulo*, Æ. 1. 271.

365. *His malis.*] Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur, v. 720. 724.

366. *Terram injice.*] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

366. *Portus Velinos.*] Non longe ab urbe *Velia*, in litore Lucaniæ, inter promontoria Posidium ac Palinurum. Qui tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post Æneam amplius sexcentesimo, regnante rege Romanorum Servio Tullio condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquam quod poetis omnibus familiaris est & communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, Æ. 3. 707. non leviter eum defendit Alciatus, cum ait: non urbem hic appellari, sed litus ac fluvium, a quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castel a mar della brucca.*

374. *Amnemque severum Eumenidum.*] Severum quidem omnibus, sed præcipue

Desine fata Deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, & tumulo solemnia mittent:
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age quid venias: jam istinc & comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, somni, noctisque soporæ:
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu; nec Thesea, Pirithoumque:
Diis quanquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio Regis traxitque trementem:

INTERPRETATIO.

Cessa sperare fata Deorum posse mutari orando. Sed accipe memor mea *verba*, ad *solatium acerbæ calamitatis. Nam vicini* Lucaniæ *populi, coacti monitis cœlestibus, placabunt ossa* tua *longe & late per urbes, & erigent* tibi *sepulcrum, & ferent munera sepulcro: & locus servabit perpetuum nomen Palinuri. Curæ* ejus *sedatæ* sunt *his verbis, & dolor tantisper ejectus est e mœsto corde: lætatur* ob *terram sui nominis. Igitur perficiunt iter inchoatum, & accedunt ad flumen. Quos quando vector jam inde ab amne Stygio vidit ambulare per sylvam silentem, & admovere pedem* ad *littus; sic primus adoritur* eos *verbis, & ultro increpat: Quicumque es, qui accedis armatus ad fluvios nostros, age, dic cur venias: & jam ex eo loco siste gradum. Hæc sedes est umbrarum, somni, & noctis somniferæ: non licet vehere cymba Stygia corpora viventia. Nec vero gavisus sum me transmisisse* per *hanc paludem Herculem* huc *venientem; nec Theseum, & Pirithoum: quamvis orti essent Diis, & insuperabiles robore. Ille manu deduxit in catenas infernum canem e solio ipsius Plutonis, & traxit eum trepidantem:*

NOTÆ.

tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus Æ. 4. 469. G. 3. 552. De *Styge*, supra, v. 223.

379. *Prodigiis acti* &c] Hoc Servius ait petitum ex historia: & Lucanos, ob inhumanam Palinuri cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus manes: quare & lucum ipsi dicaverunt, & tumulum ad meridiem Veliæ erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

392. *Alciden.*] De eo Herculis nomine, Æ. 5. 414. De *Theseo* & *Pirithoo*, infra, v. 618. *Diis geniti.* Hercules Jove: Theseus, Ægeo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgo putatur; sed ut est apud Homerum, Iliad. 14. 318. Jove, & Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcurrendo vim intulit, unde nomen inditum Pirithoo, a περὶ *circum*, & θοὸς *celer*.

395. *Custodem* &c.] *Cerberum* canem:

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullæ hic insidiæ tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Æneas, pietate insignis & armis,
Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat.

INTERPRETATIO.

Hi aggressi sunt extrahere Reginam e lecto Plutonis. Adversus hæc ita locuta est breviter Sibylla Apollinea: Nullæ hic sunt *insidiæ tales, desine turbari, nec arma* ista *minantur vim:* per nos *licet*, ut *magnus custos in antro semper latrans terreat umbras incorporeas*; *licet*, ut *Proserpina pudica custodiat januam patrui* sui. *Æneas Trojanus, illustris pietate & fortitudine, descendit ad patrem apud profundas umbras. Si te nulla species tantæ pietatis commovet: saltem agnosce hunc ramum:* & *ostendit ramum qui tegebatur veste. Tunc corda* Charontis *quieverunt ab ira tumida. Nec plura his* dicta sunt. *Ille admirans munus venerabile fatalis rami*, quod *videbat post longum tempus, appellit nigram navem, & accedit ad ripam.*

NOTÆ.

qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium, pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, v. 417. De *hoc Herculis facto*, Æ. 8. 296.

397. *Dominam ditis thalamo.*] *Domina* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. 2. 12. 13. *Me dulcis dominæ Musa Licymniæ cantus* &c. Etiam a maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. *Occisa Messalina, paullo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.* Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Καὶ τῇ Δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες: *Et dominæ mactant victimas Arcades.* Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus G. 4. 467. ideo melius hic legendum putem, *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis.* De *thalamo*, supra, v. 280. De hoc *Thesei & Pirithoi facto*, infra, v. 618.

398. *Amphrysia vates.*] *Apollinea*: quia Apollo ipse vocatur, *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide G. 3. 2.

402. *Servet Proserpina limen.*] Non persuadet Cerdanus; honestas olim fœminas ad januas domorum, more meretricio sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos, quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere*: quod tuto facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quamquam & hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem & secura possit.* *Proserpina.* Cereris filia ex Jove. unde Pluto frater Jovis, ipsius & maritus & *patruus* est. *Erebus*: vel Deus, vel locus inferorum profundissimus, Æ. 4. 509. *Juga*,

Inde alias animas, quæ per juga longa ſedebant,
Deturbat, laxatque foros: ſimul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit ſub pondere cymba
Sutilis, & multam accepit rimoſa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Perſonat, adverſo recubans immanis in antro.
Cui vates horrere videns jam colla colubris,
Melle ſoporatam & medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabida tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga reſolvit
Fuſus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, cuſtode ſepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus & ingens,

INTERPRETATIO.

Deinde ejicit alias animas, quæ ſedebant ſub ſcamnis longis, & evacuat tabulata: ſimul admittit in cymbam magnum Æneam. Cymba compactilis gemuit ſub onere, & bibit per rimas multum aquæ. Denique tranſmittit ultra fluvium ſalvos Æneam & Sibyllam in fœdo limo & viridi herba. Magnus Cerberus perſonat hanc regionem latratu e tribus gutturibus erumpente, *decumbens vaſtus in ſpelunca oppoſita. Sibylla animadvertens* hujus *colla jam rigeſcere ſerpentibus, huic projicit placentam conditam melle & præparatis frugibus. Ille aperiens tria guttura, præ fame furioſa, devorat* hanc *projectam, & proſtratus humi deficit vaſtis membris, & quantus* eſt *porrigitur tota ſpelunca. Cuſtode ſopito, Æneas occupat introitum, & pervadit promptus ripam fluvii, unde non reditur. Statim voces auditæ* ſunt, *& magnus vagitus,*

NOTÆ.

ſcamna nautica, Æ. 5. 119. *Fori*, tabulata navis, Æ. 4. 605. G. 4. 250.

412. *Alveo.*] Non fluvii, ſed cymbæ. Ita Livius l. 1. de Remo & Romulo cymbæ impoſitis: *Cum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet.*

414. *Cymba ſutilis.*] Conſtat cymbas apud pleraſque nationes e corio pellibuſque conſutis fieri. Neque tamen inde exiſtimo infernam illam ejus generis fuiſſe: ſed tantum ex eo more, verbum *ſuere*, traductum eſſe ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis hæc fuit: Sicut & verbum *texere*; quia e junceis paſſim aliquæ contextæ fuerunt.

416. *Ulva.*] Herba paluſtri, abſque certo nomine.

417. *Cerberus.*] Canis infernæ januæ cuſtos, dictus *Cerberus*, quaſi *κρεοβόρος carnivorus*. Deſcribitur ab Apollodoro cum tribus capitibus, draconis cauda, tergore variis ſerpentum capitibus ſparſo. Idcirco *latratu trifauci* ululat; & dicuntur ejus *colla horrere colubris*. Heſiodus tamen in Theogon. quinquaginta ipſi capita tribuit.

420. *Melle ſoporatam* &c.] *Offa*, placentæ ſpecies fuit, ex edulibus rebus diverſis miſtis ſubactiſque confectæ: *μᾶζα* Græcis dicta eſt, unde Latinis *maſſa*: eratque primo ex farina, aqua & oleo: mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod ſacchari loco veteribus erat. *Fruges*, itaque erant farra ſive farina, & papaveris ſemina, quorum uſum in bellariis jam notavimus Æ. 4. 486. *Medicatæ* erant, id eſt temperatæ & ſimul maceratæ. *Soporatam* dixit, id eſt vi ſoporifera præditam: quæ quamvis non inerat

Infantumque animæ flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exortes, & ab ubere raptos
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Hos juxta, falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice sedes.
Quæsitor Minos urnam movet: ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque & crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores!

INTERPRETATIO.

& animæ infantum plorantes sub primis portis: quos dies funesta eripuit, privatos jucunda vita & abstractos ab ubere, & demisit morti immaturæ. Juxta hos sunt, qui *addicti* sunt *morti* ob *injustam calumniam. Nec vero assignantur illæ sedes absque sorte, absque judice. Minos inquisitor agitat urnam: ipse cogit cœtum umbrarum, & discutit vitam ac scelera. Deinde tristes occupant vicina loca, qui innocentes intulerunt sibi mortem* propria *manu, & pertæsi luminis prodegerunt animas. Quam vellent nunc in superis auris tolerare & paupertatem & labores difficiles!*

NOTÆ.

melli, inerat tamen papaveri & aliis frugibus. Quare frustra legit Turnebus *saporatam*: quæ vox est sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æ. 5. 855. *vique soporatum Stygia*. Mellita autem solita dari canibus & feris, notat Cerdanus ex Apollonio & Philostrato.

431. *Hæ sine sorte datæ.*] De sortibus in judiciis diversus mos fuit Græcorum ac Romanorum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, ipsa causarum nomina, ut quo quæque ordine disceptanda esset sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ in quas singuli judices calculum sortemque, vel damnantem, vel absolventem conjiciebant. Dubitatur quo more judicia peragi apud inferos Virgilius velit. Enimvero, unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus; ergo minime opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omnino calculus; & *urna* hic notatur unica, eaque *moveri* dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam & sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum: quod Budæus in more Romano fuisse contendit, quicquid contra Nannius aliique afferant recentiores.

431. *Sine judice.*] Judices inferorum tres præcipui statuuntur. *Minos, Rhadamanthus, Æacus.* De *Minoë* jam diximus, v. 14. *Rhadamanthus*, hujus frater fuit, ambo Jovis & Europæ filii: & Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex Ægina, Pelei pater, & Achillis avus, de quo Æ. 1. 103. Hi tres ob justitiæ severitatem in inferis judicandi munere donati sunt a poëtis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur Odyss. 11. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit, Rhadamanthi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, v. 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasve sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem discutiunt nonnulli, an quæstoris, an prætoris Romani munus hic gerat; omnino arbitror inutile.

436. *Quam vellent* &c.] Ex sententia Platonis: qui ait eos in inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt; & vulgo

Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, & novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi : sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, & myrtea circum
Sylva tegit : curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit :
Evadnenque, & Pasiphaën. His Laodamia
It comes ; &, juvenis quondam, nunc fœmina, Cæneus,
Rursus & in veterem fato revoluta figuram.

INTERPRETATIO.

Fata id *prohibent, & palus odiosa implicat tristibus aquis, & Styx novies circumflua detinet. Nec longe hinc ostenduntur patentes in omnem partem campi lugentes : ita appellant illos nomine. Hic occultæ semitæ abscondunt quos durus amor absumpsit crudeli veneno, & sylva myrtea undique tegit* eos, *nec sollicitudines deserunt post ipsam mortem. His locis videt Phædram, & Procrin, & tristem Eriphylen ostendentem plagas* acceptas *a crudeli nato, & Evadnen, & Pasiphaën : Laodamia socia est illarum ; & Cæneus olim juvenis, modo iterum fœmina & reversa in antiquam formam* per *fatum.*

NOTÆ.

animas mira teneri cupiditate corporis ; ut infra videbitur, 721. 724. De *Styge*, supra, v. 323.

443. *Myrtea sylva.*] Quia myrtus sacra est Veneri. Ecl. 2. 54. E. 7. 62. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est sæpius.

445. *Phædram.*] Minois filiam, Thesei uxorem, quæ privigni Hippolyti amore capta, & ab eo repulsa, cum eum apud maritum de oblato sibi stupro accusasset, eique mortem a patre ideo illatam audivisset, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

445. *Procrin.*] Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum dissimulato habitu ejus pudicitiam muneribus sollicitasset, ac prope expugnasset : exprobrata ei perfidia, rediit tamen cum ea in gratiam. Sed illa cum accepisset Cephalum venatu fessum Auram in umbra interdum invocare ; suspicata amicæ alicujus hoc esse nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices : quibus commotis, Cephalus feram ratus esse, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. 7.

445. *Eriphylen.*] Amphiarai, vatis Argivi, uxorem. Is cum sciret se bello Thebano adversus Eteoclem periturum, latere constituit. Sed ab Adrasto Argivorum rege, vel juxta alios a Polynice Adrasti genero, Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono Eriphyle, maritum prodidit : qui ad bellum coactus proficisci, cum fortiter pugnaret, terræ hiatu cum curru haustus est. Eriphyle ex mariti mandato ab Alcmæone filio est interfecta. Ita plerique narrant, alii aliter. Cum autem inter amantes a Virgilio statuatur, necesse est eam non solo monilis dono, sed stupro fuisse corruptam.

447. *Evadnen.*] Martis filiam, uxorem Capanei Argivi : quæ, cum eodem bello occisus fuisset maritus, & funus ejus celebraretur, in ejus rogum insiliit. De *Pasiphaës* amoribus, supra, v. 24. Ecl. 6. 46. De ejus morte nihil comperi.

447. *Laodamia.*] Acasti filia, uxor Protesilai unius e Græcis principibus, qui primus Græcorum omnium bello Trojano periit, occisus ab Hectore. Hujus mortem cum accepisset uxor, a Diis petiit, ut ejus umbram sibi liceret intueri : idque cum impetrasset, in amplexibus animam efflavit.

448. *Cæneus.*] *Cænis*, Elati Lapithæ filia, a Neptuno in stupri mercedem obtinuit, ut mutaretur in virum & ferro vul-

Inter quas Phœniſſa recens a vulnere Dido
Errabat ſylva in magna : quam Troïus heros,
Ut primum juxta ſtetit, agnovitque per umbram
Obſcuram; qualem primo qui ſurgere menſe
Aut videt aut vidiſſe putat per nubila lunam;
Demiſit lacrymas, dulcique affatus amore eſt:
Infelix Dido : verus mihi nuntius ergo
Venerat, extinctam ferroque extrema ſecutam.
Funeris heu tibi cauſa fui. Per ſidera juro,
Per ſuperos, & ſi qua fides tellure ſub ima eſt;
Invitus regina tuo de litore ceſſi.
Sed me juſſa Deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca ſenta ſitu cogunt noctemque profundam,
Imperiis egere ſuis: nec credere quivi,
Hunc tantum tibi me diſceſſu ferre dolorem.
Siſte gradum, teque aſpectu ne ſubtrahe noſtro.
Quem fugis? extremum fato quod te alloquor, hoc eſt.
Talibus Æneas ardentem & torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymaſque ciebat.

INTERPRETATIO.

Inter quas Phœnicia Dido recens post vulnus ſibi inflictum *vagabatur in magno nemore. Ut primum Trojanus heros ſtetit prope, & agnovit inter tenebras obſcuras; qualem aliquis videt aut putat vidiſſe Lunam oriri inter nubes ineunte menſe; effudit lacrymas, &* præ *ſuavi amore locutus eſt: Miſera Dido! ergo verus nuntius ad me venerat, te mortuam, & gladio paſſam ultima* fata. *Heu! tibi auctor fui mortis. Juro per aſtra, per Deos, & ſi aliqua eſt fides ſub terra profunda: exivi nolens e tuo litore, o Regina. Sed mandata Deorum, quæ cogunt* me *nunc ire per has umbras, per loca horrida ſqualore & tenebras profundas, expulerunt me auctoritate ſua. Nec potui credere me tibi allaturum* eſſe *tantum dolorem abitu meo. Contine greſſum, & ne ſubducas te conſpectui meo. Quem fugis? hoc eſt ultimum* tempus, *quo tecum loquor* per *fatum. Æneas mulcebat talibus verbis animum iratæ & aſpere intuentis, &* conabatur ei *movere lacrymas.*

NOTÆ.

nerari non poſſet. Inde tantam in ſuperbiam, ac Deorum contemptum proceſſit, ut haſtam ſuam adorari a ſubditis vellet: ideo iratus Jupiter pugnantem eum adverſus Centauros arborum ſtipitumque acervo opprimi voluit. Dicitur fato & voluntate Deorum ad priſtinum ſexum poſt mortem rediſſe: ut ſic in pœnam impietatis utroque Neptuni dono ſpoliaretur. De *Phœniſſa*, Sidonia, Tyria, Æ. 1. 450. De *Didonis* vulnere Æ. 4. 663.

462. *Loca ſenta ſitu.*] *Sentis* eſt ſpina: ſic dictus, quia quamprimum a tangentibus ſentitur: hinc *ſenticoſus*, & *ſentus*, aſper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. 2. ſc. 2. v. 5. *Video ſentum, ſqualidum, ægrum, annis pannisque obſitum. Situs* eſt caries, mucor, ſqualor, ex humore parietibus adhæreſcens. *Aſpectu* pro aſpectui, dativus contractus, Ecl. 5. 29.

466. *Extremum fato* &c.] Neque enim amplius me vivum mortuumque videre poteris: non vivum, quia pauculæ tantum horæ mihi ad hæc inviſenda loca Deorum voluntate ac fato conceſſæ ſunt: non mortuum, quia ſors mea fatumque bellatoris aliis inferorum ſedibus me addicet.

467. *Torva tuentem . . . ſolo fixos oculos . . . averſa*] Diſtingue tempora: primo enim torve aſpexit, mox ſolo fixit oculos, tum

denique

Illa ſolo fixos oculos averſa tenebat:
Nec magis incepto vultum ſermone movetur,
Quam ſi dura ſilex aut ſtet Marpeſia cautes.
Tandem proripuit ſeſe, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi priſtinus illi
Reſpondet curis, æquatque Sichæus amorem.
Nec minus Æneas caſu percuſſus iniquo,
Proſequitur lacrymans longe, & miſeratus euntem eſt.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari ſecreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopæus, & Adraſti pallentis imago.
Hic multum fleti ad ſuperos, belloque caduci
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit: Glaucumque, Medontaque, Therſilochumque,
Tres Antenoridas, Cerérique ſacrum Polybœten,
Idæumque etiam currus etiam arma tenentem.
Circumſtant animæ dextra lævaque frequentes.

INTERPRETATIO.

Illa infenſa tenebat oculos defixos in *terram. Nec magis movetur* ſecundum *faciem ab uſque principio ſermonis, quam ſi ſtet lapis durus, aut rupes Marpeſia. Denique abſtulit ſe, & fugit inimica in ſylvam umbroſam: ubi prior maritus Sichæus reſpondet illi ſollicitudine, & æquat amorem ejus. Nihilominus Æneas commotus acerba* ejus *morte, longe ſequitur euntem plorans & miſeretur* ejus. *Inde perſequitur iter conceſſum: & jam attigerant campos extremos, quos ſeparatos incolunt* viri *inſignes bello. Hic occurrit illi Tydeus, hic Parthenopæus illuſtris armis, & umbra Adraſti pallidi. Hic Trojani valde deplorati inter vivos, & occiſi in præliis. Quos omnes ille videns longa ſerie ſuſpiravit: & Glaucum, & Medonta, & Therſilochum, tres filios Antenoris, & Polybœten ſacerdotem Cereris, & Idæum adhuc currus adhuc arma tractantem. Animæ pluriſimæ circumſiſtunt* ad *dextram & ſiniſtram*:

NOTÆ.

denique avertit. Vel *averſa*, non ad oculos, ſed ad animum inſenſum refertur, ut Æ. 4. 362.

471. *Marpeſia cautes.*] Mons marmoreus in inſula Paro, una e Cycladibus, de qua Æ. 3 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucaſi montis pars, ab Amazonum regina Marpeſia, quæ illic aliquando habitavit. De *Sichæo*, Æ. 1. 347.

479. *Tydeus* &c.] Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adverſus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Œnei Ætolorum regis filius, Adraſti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas miſſus, ab eo inſidiis appetitus, viros quinquaginta ſolus ſuperavit. Hinc reverſus, & ad obſidionem urbis cum Adraſto & Polynice regreſſus, a Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æ 1. 101.

480. *Parthenopæus & Adraſti* &c] *Parthenopæus*, Atalantæ & Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reverſus ex Thebano bello incolumis, ad Tr[illegible]m deinde occubuiſſe dicitur. *Adraſtus*, rex Argivorum, ſocer Tydei & Polynicis: qui magno amiſſo exercitu, obſidionem Thebarum omittere coactus eſt, & in patriam fugienti ſimilis redire, unde *pallens* hic dicitur.

481. *Caduci Dardanidæ.*] De *Dardanidis*, Trojanis, Æ. 1. 239. *Caduci*, mortui, cadentes: unde *cadavera*, & *caducum fulmen* apud Horat. Od. l. 3 4. 44.

483. *Glaucumque* &c.] Verſus ex Home-

Nec vidisse semel satis est : juvat usque morari,
Et conferre gradum, & veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu : pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates : pars tollere vocem
Exiguam : inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora;
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, & dira tegentem
Supplicia; & notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,

INTERPRETATIO.

Nec sufficit vidisse semel Æneam : *delectat ipsas remanere diu , & admovere pedem propius , & petere causas cur venerit. Sed duces Græcorum , & turmæ Agamemnonis , quando viderunt Æneam & arma splendentia inter tenebras , cœperunt tremere magno timore : pars obvertere dorsum , quemadmodum olim cucurrerunt* ad *naves : pars emittere parvam vocem , clamor inceptus fallit hiantes. Atque hic vidit Deiphobum , filium Priami , discerptum omnibus membris , immaniter laceratum circa os ;* circa *os , & utramque manum , & tempora spoliata sectis auribus . & nasum truncatum indecoro vulnere. Itaque difficile agnovit trementem , & occultantem turpes plagas ; & prior alloquitur* cum *voce cognita : o Deiphobe bellicose , sobeles e nobili sanguine Teucri:*

NOTÆ.

ro expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores Iliad. 17. 216 Γλαῦκόντε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόντε. Unde arguas Nascimbænum : qui suspicatur *Mydena* legendum esse , quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus* , Hippolochi filius, Bellerophontis nepos , Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, & cum Diomede congressus, inita amicitia cum eo arma aurea æreis commutavit Iliad. 6.119. Hic quando obierit , non liquet. *Thersilochus* , inter duces Pæonum , ex Macedonia Thraciæ confini , occisus est ab Achille , Iliad. 21. 209. *Tres Anteneridas* , Antenoris filios , Iliad. 11.59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας : ibidemque appellantur , Polybus , Agenor , Acamas, qui ad pugnam Hectoris & Æneæ socii descenderunt. *Polybœtes* , apud Homerum inter Trojanos non reperitur ; sed inter Græcos *Polypœtes* , Pirithoi filius. De *Cerere* Ecl. 5. 79. *Idæus* auriga fuit & armiger Priami regis, de quo Iliad. 24. 470.

489. *Agamemnoniæque phalanges.*] *Phalanx* , agmen proprie Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hic pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. De *Danais* , Æ. 1 34. De *Agamemnone* , Græcorum ad Trojam duce, Æ. 3. 54.

492. *Ceu quondam petiere rates.*] Achille, propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseida, e Græcorum exercitu absente : Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt , Hectore duce, Iliad. 15. 326.

495. *Deiphobum.*] Priami filium , post mortem Paridis Helenæ maritum , Æ. 2 310. De *Helena* , aliqua diximus Æ. 1 654. cætera infra v. 511. De *proditio ab ea Deiphobo* , Æ. 2. 567. Et sic eum a Menelao necatum esse testatur Dictys Cretensis.

500. *Teucri* &c.] De eo , Æ. 1. 239. *Pelasgi* , Græci Æ 1 628. *Rhœteum & Sigeum* , Troadis Promontoria fuere duo , in Hellespontum excurrentia ; in Rhœteo se-

Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum vasta te cæde Pelasgum
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, & magna manes ter voce vocavi.
Nomen & arma locum servant. Te amice nequivi
Conspicere, & patria decedens ponere terra.
Atque hic Priamides: Nihil o tibi, amice, relictum est:
Omnia Deiphobo solvisti, & funeris umbris:
Sed me fata mea & scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monimenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; & nimium meminisse necesse est:

INTERPRETATIO.

quis ausus est exigere de te *tam dirum supplicium? cui tantum licuit contra te? Rumor pertulit mihi, te ultima nocte* Trojæ *lassum multa strage Græcorum obiisse super cumulum confusorum cadaverum. Tunc ego ipse erexi* tibi *in litore Rhœteo sepulcrum vacuum, & appellavi ter magno clamore animam tuam: locus servat nomen & arma* tua. *Non potui, o amice, te videre, & abiens tumulare* in *patria tellure. Tum vero filius Priami* dixit: *Nihil prætermissum est a te, o amice: omnia exhibuisti* officia *Deiphobo & umbræ cadaveris. Sed sors mea & perniciosum crimen Lacedæmoniæ obruerunt me his pœnis: illa reliquit* mihi *hæc insignia. Scis enim quomodo traduxerimus ultimam noctem in falsa lætitia; & oportet* nos *nimis recordari:*

NOTÆ.

pulcrum Ajacis, in Sigeo sepulcrum Achillis fuit: quæ loca cum a Græcis tenerentur cum inde fugit Æneas, existimo *Rhœteum* hic sumi pro toto Troadis litore, cujus in parte meridionali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum, Æ. 3. 6.

505. *Tumulum inanem* &c.] *Honorarium*, qualis statuebatur iis, quorum corpora haberi non poterant: idque sufficiebat, ut humati dicerentur, & essent a centum annorum errore liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æ. 3. 62.

507. *Nomen & arma* &c.] Commutatio: pro, *locus servat nomen & arma*. Porro *arma* vel *sculpta* intelligit in tumulo; vel *vera*, olim forte dono Æneæ data servataque, ut Æ. 1. 654. palla Helenæ, & sceptrum Ilionæ. *Nomen* autem Deiphobi ulli loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te amice.*] *Te*, omissa elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*] *Funus*, non pro sacris ac ceremonia funebri, sed pro ipso cadavere hic sumitur; ut Æ. 9. 491. *Quæ nunc artus, avulsaque membra, & funus lacerum tellus habet.*

511. *Lacænæ.*] Helenæ Lacedemoniæ. De *Lacæna* appellatione Æ. 2. 601. De *ejus ortu* Æ. 1. 654. Hæc, Leda *Spartani* regis Tyndarei uxore, & Jove genita: a Theseo primum rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deinde nupsit Mycenarum regis filio; qui mortuo Tyndareo, Castore, ac Polluce, in regnum Spartanum successit: inde rapta a Paride, & Trojam deducta, decennii bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit Deiphobo, Paridis fratri. Quid deinde ipsi capta Troja contigerit, ambiguum est. Vulgo dicitur in gratiam cum Menelao rediisse, & cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum; unde iterum navigans, incolumis cum marito Spartam redierit, ubi postea sepulti sunt in Menalai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longe alia sors illius a Pausania in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo

Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, & armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus: pressitque jacentem
Dulcis & alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, & fidum capiti subduxerat ensem.
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo, comes additur una
Hortator scelerum Æolides. Dii talia Grajis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu Divum? an quæ te fortuna fatigat,

INTERPRETATIO.

Quando equus fatalis venit ascensu super alta Pergama, & gravidus induxit in utero milites armatos. Illa fingens choreas ducebat circa sacra Bacchi fœminas *Phrygias furiosas: ipsa in medio attollebat magnam tædam, & ex alta arce invitabat Græcos. Tunc funestus lectus tenebat me fatigatum curis & obrutum somno: & jucunda ac profunda quies, similisque morti tranquillæ, oppressit me decumbentem. Interim digna uxor aufert arma omnia domo, & subtraxerat capiti* meo *gladium fidelem. Vocat Menelaum intra domum, & aperit januam. Nempe existimans hoc magnum fore donum amanti* marito, *& sic infamiam veteris malitiæ posse deleri. Quid detinet* te? *irruunt in lectum: additur simul* iis *comes Ulysses incitator criminum. Dii reddite talia Græcis, si imprecor* iis *supplicia justo ore. At age, dic vicissim quinam casus te adduxerint* huc *viventem: an venis pulsus erroribus maris, an jussu Deorum, an aliqua* alia *sors te adigit,*

NOTÆ.

Menelao, Sparta pulsam, ad Polyxo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus a Sarpedone fuerat, ancillas in eam furiarum habitu immisisse, quæ illam dum lavaret comprehensam laqueo suspenderint. Alii aliter.

515. *Saltu.*] Æ. 2. 237. *Scandit fatalis machina muros.* Quia cum angustiores essent portæ, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros* &c. De *Pergamis*, Æ. 1. 470.

517 *Evantes orgia* &c. Menelaus Odyss. 4 277. narrat Helenam ter equum circumlustrasse, Græcorum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum choros. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evan*, εὐὰν, aut *Evius* εὔιος, ipse Bacchus, ab *evoë*, vel *evohe*, εὐοῖ, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, qua Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi εὖ οἱ *bene illi*, aut εὖ υἱὲ *bene fili*: quod bello Giganteo primus Deorum Gigantem interfecerit in leonem versus, unde sic illi acclamarit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *Bacchis* fœminis; & *orgiis*, Bacchi sacris, Æ 4 302. De *Phrygia*, Æ. 1. 385. De *Danais*, Æ. 1. 34. De *thalamo*, supra, v. 280.

529. *Æolides.*] Nomen Ulyssi probro-

Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem,
Et fors omne datum traherent per talia tempus.
Sed comes admonuit breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas.
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne sævi magna sacerdos.
Discedam: explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus i nostrum: melioribus utere fatis.
Tantum effatus, & in verbo vestigia torsit.

INTERPRETATIO.

ut venias in *sedes mæstas absque luce*, & ad *loca tumultuosa?* In *hac vicissitudine colloquii Aurora rubicundis equis in aëreo decursu jam transierat medium cælum, & forte tererent in talibus omne tempus concessum. Sed comes Sibylla admonuit, & breviter locuta est: o Ænea, nox approperat, nos traducimus horas lugendo. Hic est locus ubi via secat se in duas partes. Dextra* est, *quæ extenditur usque ad palatium magni Plutonis; per hanc iter est nobis ad Elysium: at sinistra continet supplicia impiorum, & ducit ad Tartara scelerata. Contra Deiphobus ait: Ne irascare, o magna vates. Abibo: implebo numerum* umbrarum, *& redibo in tenebras. I nostra gloria: i, sequere fata feliciora.* Hoc *solum locutus* est, *& in* ipso *sermone deflexit gressum.*

NOTÆ.

sum: quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laërtæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æ. 3. 272. De *Grajis*, Græcis, G. 2. 16. *Instaurate*, reponite, renovate, rursus facite, eorum in pœnam.

535. *Roseis Aurora quadrigis jam* &c.] De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, G. 1. 249. Hic dissentire cogor a reliquis propemodum interpretibus, & cum Donato sentire, *medium diem* hic significari, non *mediam noctem*. Quicquid enim dicant Gellius aliique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes: nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod a Cerdano affertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* & concessum ad ejusmodi inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* & *unius diei*. At Æneas sacrificia perfecit superiore tota nocte, v 252. *Tum Stygio Jovi nocturnas incohat aras.* Viam inferorum ingressus est sub ipsum Solis & lucis ortum, v. 255. *Ecce autem primi sub lumina Solis & ortus.* Nunc emensa media itineris parte, certe non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens: vespertinum illud tempus totum & noctis secundæ partem traducet perlustrandis Elysiis: atque ita redibit ad suos nocte altera quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hic diem significat. Et vero Donatus ac Lætus notant, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde, *nox ruit*, Æ. 8. 369. significat, *nox accedit*, *venit*: ergo & hic eodem sensu accipi nihil vetat.

541. *Ditis* &c.] De *Dite*, Plutone, G. 4. 467. De *Elysio*, infra, v. 638.

545. *Explebo numerum, reddarque* &c.] Multæ in hæc verba afferuntur parum sanæ interpretationes: hæ duæ sanissimæ. I. Simplicior. *Discedam, & implebo numerum turbæ a qua discessi, ut te alloquerer*: erat nempe inter bellicosos viros Deiphobus. II. Doctior, & juxta Platonis mentem: qui singulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, certos quosdam assignabat purgationis annos, ut dicetur in-

Respicit Æneas subito; & sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ:
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras:
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, & sæva sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit:
Quæ scelerum facies, o virgo effare, quibusve
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen:
Sed me, quum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa Deum pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnossius hæc Rhadamanthus habet durissima regna:
Castigatque, auditque dolos: subigitque fateri
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.

INTERPRETATIO.

Æneas respexit statim; & sub rupe sinistra cernit spatiosam urbem, cinctam tribus muris: quam Tartareus Phlegethon, rapidus fluvius, circuit ignibus torrentibus, & volvit saxa sonantia. Porta opposita magna est, *& columnæ ex adamante durissimo*: ita *ut nullum robur hominum, non ipsi superi possint evertere* eam *ferro. Turris ferrea surgit in altum: & Tisiphone sedens, cincta pallio sanguinolento, custodit limen vigil & noctu & diu. Hinc* cœperunt *audiri gemitus, & resonare crudeles ictus: præterea stridor ferri & tractorum vinculorum. Æneas stetit, & stupefactus attendit* ad *strepitum. Quæ* sunt illic *species criminum, dic o virgo, aut quibus suppliciis cruciantur? unde tantus planctus* surgit *in auras? Tunc Vates sic cœpit loqui: Clarissime dux Trojanorum, nulli puro fas est subire portam impiam; sed quando Hecate præposuit me sylvis infernis; ipsa mihi declaravit supplicia a Diis* constituta, *& duxit me per omnia. Rhadamanthus Cretensis obtinet hoc sævissimum imperium: & punit, & audit fraudes, & cogit fateri quæcumque facinora patrata unusquisque protulit* usque *ad tardam mortem, gaudens vana simulatione.*

NOTÆ.

fra, v. 739. Quocirca sensus erit: *Discedam: impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris.*

549. *Mœnia .... muro* &c.] Munimenta arcis videt, triplici muro constantia. De *mœnium* & *murorum* distinctione, Æ. 2.234. De *Phlegethonte*, supra, v. 323.

552. *Adamante columnæ.*] Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam; communi Græcis Latinisque proverbio, quo *dura* omnia & firma, *adamantina* dicuntur. De *Tisiphone*, una furiarum, G. 3.552. De *palla*, pallio muliebri. Æ. 1. 6,2

564. *Hecate* &c.] De *Hecate*, Æ. 4 510. 511. De *lucis Avernis*, supra, v. 237. De *Rhadamantho*, v. 431. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æ. 3.104.

568. *Furto inani.*] *Secretis delictis*: ideo *inanibus*, quia Deo nota sunt, & post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur.

Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans: torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
   Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sævior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras;
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti fundo volvuntur in imo.
Hic & Aloïdas geminos, immania vidi

INTERPRETATIO.

Statim Tisiphone vindex armata flagro verberat reos illudens, & sinistra manu *incutiens sævos serpentes appellat crudelem turbam sororum. Tunc denique portæ aperiuntur stridentes horrisono cardine.* Pergit Sibylla: *Vides quale satellitium sedeat in vestibulo, quale spectrum occupet postes. Hydra crudelior intus habet sedem, horribilis quinquaginta faucibus. Præterea ipse Tartarus bis tantum descendit in profundum, & extenditur sub umbras;* quantus est *prospectus* inde *ad æthereum cœli Olympum. Illic juventus Titania, antiqua soboles Terræ, prostrati fulmine versantur in imo fundo. Illic vidi quoque geminos filios Aloei, vasta....*

NOTÆ.

quicquid clam & furtim committitur. Sic adulteria Martis vocantur, G. 4. 346. *dulcia furta.* Et Pasiphaë dicitur supra, v. 24. *supposta furto.*

572. *Agmina sæva sororum.*] Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone*, *Alecto*, *Megæra*, de quibus G 3. 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud poëtas *agmen* & *agmina* vocari, a Seneca *turbam*, a Statio *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. De *cardine portarum*, Æ. 1. 452. De *vestibulo*, supra, v. 273.

576. *Immanis hiatibus hydra.*] Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab Hercule, quam in inferorum vestibulo jam Æneas vidit, v. 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per inferos, & ad cruciandos impios varias in partes mittitur: quemadmodum Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, v. 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æ. 8. 300. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, supra, v. 134.

579. *Quantus* .... *suspectus* &c.], *Suspectus*, substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu: tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii a terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Idque constat: tum quia nullus alius potest esse sensus, neque enim Tartarus ipse suspectus esse potest, id est erectus ad cœlum; cum supra terram non emineat: tum quia expressus est hic locus ex Homero, Iliad. 8. 16. & Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est, *ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, quantum cœlum est a terra*: tum quia substantiva sunt, *aspectus*, *respectus*, *despectus*, *prospectus*, *conspectus*; quidni & *suspectus*?

580. *Titania pubes.*] Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æ. 4 179.

582. *Aloïdas.*] Otum & Ephialtem, Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloei Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit. Odyss 11. 304. itaque in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

Corpora : qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis & sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis & lampada quassans,
Per Grajum populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divumque sibi poscebat honorem:
Demens, qui nimbos & non imitabile fulmen
Ære & cornipedum cursu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit (non ille faces, nec fumea tædis
Lumina) præcipitemque immani turbine adegit.
Necnon & Tityon terræ omniparentis alumnum
Cernere erat : per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur ; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tundens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore : nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?

INTERPRETATIO.

corpora : qui susceperant evertere manibus magnum cælum, & expellere Jovem e regnis supernis. Vidi etiam Salmonea solventem duras pœnas, quia imitatus fuerat *ignes Jovis & tonitru cæli. Ille vectus quatuor equis & quatiens tædam, currebat exultans per gentes Græcorum & per mediam urbem Elidis, & exigebat sibi cultum divinum : insanus, qui imitabatur curru æreo & impetu equorum nimbos & tonitru non imitabile. Sed pater omnipotens vibravit fulmen per opaca nubila (non ille* quidem *faces & lumina fumida tædarum*, quales Salmoneus) *& vasto turbine prostratum transfixit. Videre erat etiam Tityum filium Terræ omnipotentis : cujus corpus extenditur per tota novem jugera ; & immanis vultur fodicans adunco rostro jecur perpetuum & viscera fæcunda* ad *pœnas, scrutatur ea* ad *cibum, & manet intra profundum pectus : nec ulla quies permittitur fibris repullulantibus. Cur commemorem Lapithas, Ixiona, & Pirithoum?*

NOTÆ.

585. *Salmonea* &c.] *Salmoneus* Σαλμωνεὺς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit : certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritima & occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos : ut Jovem in Elide ludis maxime Olympicis honoratum simularet. Ideo a Jove fulmine ictus est. *Mediæque per Elidis urbem* : pro *mediamque per Elidis urbem*. De *Olympo* monte, Ecl. 5. 56. De *Elide*, G. 1 59.

595 *Tityon* &c.] *Tityus*, Jove natus, & Elara Orchomeni filia. quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terra, unde erumpens Tityus Gigantea specie, Terræ filius creditus est : ideo a Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram & supplicium Virgilius accepit ab Homero, Odyss. 11. 576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

601. *Lapithas* &c.] De *Lapithis*, immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur. G. 2 456 De *Ixione*, eorum rege, qui ob tentatam Junonis pudicitiam, rotæ apud inferos alligatus est, G. 3 38 De Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Dia Ixionis uxore ; quique Proserpinam rapere ex inferis aggressus, a Cerbero devoratus est, supra, v. 393. infra, v. 617. His duplex

supplicium

Quos ſuper atra ſilex jamjam lapſura, cadentique
Imminet aſſimilis. Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora parâtæ
Regifico luxu: Furiarum maxima juxta
Accubat, & manibus prohibet contingere menſas,
Exurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic quibus inviſi fratres, dum vita manebat,
Pulſatuſve parens, & fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis ſoli incubuere repertis,
Nec partem poſuere ſuis, quæ maxima turba eſt;
Quique ob adulterium cæſi, quique arma ſecuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras:
Incluſi pœnam expectant. Ne quære doceri
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave merſit.
Saxum ingens volvunt alii, radiiſque rotarum
Diſtricti pendent: ſedet æternumque ſedebit
Infelix Theſeus; Phlegyaſque miſerrimus omnes
Admonet, & magna teſtatur voce per umbras:

INTERPRETATIO.

ſuper quos nigrum ſaxum jamjam lapſurum & ſimile cadenti impendet. Fulcra aurea ſplendent in *lætis lectis altis, & convivia parata ante ora* cum *abundantia regali: maxima Furiarum accumbit prope, & vetat tangere menſas manibus, & ſurgit erigens facem, & vociferatur ore. Illic., ii quibus fratres odioſi* fuerunt, *dum vita durabat, aut pater verberatus, aut dolus fabricatus clienti; aut qui ſoli incubuerunt opibus partis, nec dederunt partem earum ſuis, quæ turba maxima eſt; & qui occiſi* ſunt *propter adulterium, & qui ſecuti ſunt bella injuſta, nec timuerunt violare fidem* datam *dominis*: illi *incluſi expectant ſupplicium. Ne petas doceri quale ſupplicium* expectent, *aut quis modus & quæ ſors damnaverit eos. Alii verſant magnum ſaxum, & pendent diſtenti radiis rotarum. Miſer Theſeus ſedet & perpetuo ſedebit; & Phlegyas miſerrimus admonet omnes, & teſtatur magno clamore inter tenebras:*

NOTÆ.

ſupplicium aſſignatur, timor ſaxi imminentis, & mediis in epulis fames.

603 *Genialibus toris.*] Quales lecti nuptiales: qui *geniales*, a *generando* dicuntur; vel a *genio*, vitæ ac lætitiæ præſide, de quo Ecl. 4 63. unde *geniale* appellatur quidquid lætum eſt, ut G. 1. 302. *Invitat genialis hyems.*

616. *Saxum ingens* &c.] Indicat Siſyphum, Æoli filium, latrociniis infamem: de quo, G. 3. 39, *Radiiſque rotarum* &c.] Indicat Ixionem, de quo, G. 3. 38. quem quia alteri ſupplicio jam addixit, v. 601. pluribus affectum ſuppliciis probabile eſt.

617 *Æternumque ſedebit infelix Theſeus.*] *Theſeus*, de quo ſupra v. 28. Et *Pirithous*, de quo, v. 392. amicitia conjunctiſſimi, dicuntur inferos adiiſſe, ut inde Proſerpinam raperent: & Pirithous quidem a Plutone datus eſſe Cerbero devorandus: Theſeus autem remanſiſſe in vinculis; donec ab Hercule liberatus ſit. At Theſei anima poſt mortem, cum rediiſſet ad inferos, lapidi affixus eſt ubi æternum ſederet, in pœnam impii olim ſuſcepti itineris. Ita fabulæ. Sed aiunt hiſtoriæ, Theſeum & Pirithoum conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis Pluto eſt, Moloſſorum ſive Theſprotorum in Epiro regis; eamque vocatam Proſerpinam; matrem ejus Cererem; canem cui objectus fuit Pirithous, Cerberum: poſtea Theſeum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimiſſum eſſe: idque contigiſſe ad Cichyrum amnem & Acheruſiam paludem, de qua v. 323. teſtatur Pauſanias in Atticis.

618. *Phlegyaſque miſerrimus* &c.] Ambi-

Discite justitiam moniti, & non temnere Divos.
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit : fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ, vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possem.
  Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos :
Sed jam age, carpe viam, & susceptum perfice munus :
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas :
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat : & pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.

INTERPRETATIO.

Discite toties *admoniti æquitatem, & non spernere Deos. Hic prodidit patriam pecunia, & ei imposuit tyrannum ferocem : tulit & sustulit leges pretio. Hic aggressus est pudicitiam filiæ, & nuptias prohibitas. Omnes ausi infanda crimina & executi consilia. Si essent mihi centum linguæ, & centum ora*, & *vox ferrea; non possem complecti omnes species criminum, nec enumerare omnia nomina suppliciorum. Postquam longæva vates Apollinis protulit hæc verba, ait : Nunc autem age, ingredere viam, & perfice inceptum officium : properemus. Video muros fabricatos* in *fornacibus Cyclopum, & portas sub opposito fornice : ubi monita* Deorum *jubent nos deponere munera.* Sic *locuta fuerat & pariter ambulantes per tenebrosa* spatia *viarum invadunt medium iter, & appropinquant portis. Æneas occupat aditum, & aspergit corpus recenti aqua, & affigit ramum in opposito limine.*

NOTÆ.

gua est hujus loci sententia : vel *Theseus miserrimus admonet omnes Phlegyas* : vel *Phlegyas miserrimus omnes admonet. Phlegyæ*, Bœotiæ juxta Orchomenum populi fuerunt, rapinis insignes : qui aggressi templum Apollinis Delphicum diripere, fulminibus, terræ motibus, & pestilentia postmodum absumpti sunt, ex Pausania in Bœoticis. Hos alii insulanos fuisse perhibent circa Thessaliam, a rege Phlegya sic dictos : qui ob frequentem contemptum Deorum, a Neptuno immisso diluvio deleti sunt. *Phlegyas*, Martis filius, rex fuit Lapitharum in Thessalia, Ixionis juxta aliquos pater, & Coronidis Nymphæ : hæc cum ex Apolline Æsculapium peperisset; dicitur pater templum Apollinis incendisse, ideoque sagittis ab Apolline detrusus fuisse ad inferos. Atque hæc sententia mihi videtur potior : quid enim Theseo cum Phlegyis populis ?

622. *Fixit leges* &c.] Condidit, tulit. Metaphora ducta a consuetudine; qua leges in æs incisæ *fixis* tabellis in publico proponebantur; quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi*. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, G. 3. 60.

630. *Cyclopum educta.*] De *Cyclopibus*, Æ. 3. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea & munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur : non quasi *elata* in altum; sed quasi ferro *ducta*, & *ductilia*, quod fit in caminis & fornacibus.

631. *Mœnia.*] Palatium Plutonis & Proserpinæ.

636. *Spargit aqua.*] Vel quia pollutus as-

His demum exactis : perfecto munere Divæ,
Devenere locos lætos, & amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther & lumine vestit
Purpureo : Solemque suum sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, & fulva luctantur arena :
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
Necnon Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum :
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis :
Ilusque, Assaracusque, & Trojæ Dardanus auctor.

INTERPRETATIO.

Denique his absolutis, persoluto munere Proserpinæ, pervenerunt ad *loca læta, & prata jucunda, & sedes beatas sylvarum felicium. Hic aër ambit agros liberior & luce purpurea :* & incolæ *cognoscunt suum Solem & sua astra. Pars exercent corpora in herbosis locis, certant ludis, & luctantur in arena fulva. Pars agitant saltationes pedibus, & canunt cantilenas. Vates etiam Thracius cum veste longa canit numeris septem discrimina sonorum : & sonat eadem, modo digitis, modo plectro eburneo. Hic est vetusta propago Teucri, soboles clarissima, heroes magnanimi, nati temporibus felicioribus : & Ilus, & Assaracus, & Dardanus fundator Trojæ.*

NOTÆ.

pectu Tartari : vel quia sacrum munus Proserpinæ offert ; solemnis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* vero dumtaxat, non omnino *lavat* : de quo more, Æ. 4. 635.

638 *Locos lætos* &c.] *Elysium*. Locus erat piis apud inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canaries*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æ. 4. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalousie*, *Grenade*. Alii apud Indos. Alii in pratis aeriis, cœlum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio : aliqui ab ἔλευσις, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur : aliqui quasi ἀ λύσιμ *non solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

638. *Vireta.*] Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641. *Purpureo*, *Solemque* &c.] *Lumine purpureo*, pulchro, Æ. 1. 595. *Solem* in Elysio alium statuit etiam Plato in Phœdone.

642. *Gramineis palæstris.*] *Palæstra*, tam pro *ludo* sumitur, quam pro *loco* ludis addicto. Hic pro *loco*. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æ. 3. 280. in quo differat a *pugilatu*, Æ. 5. 401.

645. *Threicius sacerdos.*] *Orpheus*, Ecl. 3. 46. G. 4. 454. Multi fuere hujus nominis : sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse ; tum lyræ solertia, & carminis suavitate præcelluisse : quo utroque nomine *longa cum veste* inducitur, quæ & sacerdotum fuit, & musicorum.

646. *Numeris septem* &c.] Numerosis cantibus personat citharam : quæ primo septem chordis instructa memoratur ; deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro* : Nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fila perstringuuntur, a pectine diversum esse, ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistra manu citharam, dextra pectinem tenebat, teste Nascimbæno.

650. *Assaracusque* &c.] De hac Trojanorum regum serie, G. 3. 35. De *Dardano*, Æ. 3. 167.

Arma procul, currusque virum miratur inanes.
Stant terræ defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia currum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos; eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextra lævaque per herbam
Vescentes, lætumque choro pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi:
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat:
Quique pii vates & Phœbo digna locuti:
Inventas aut qui vitam excoluere per artes:
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,

INTERPRETATIO.

Miratur procul arma & currus virorum vacuos. Hastæ sunt fixæ in *terra, & equi liberi pascuntur passim in campis: amor curruum & armorum qui fuit viventibus, studium quod* fuit *alendi pingues equos; idem manet iis depositis* sub *terra. Ecce videt alios* ad *dextram &* ad *sinistram epulantes super gramine, & cantantes choro lætas cantilenas, in odorifera sylva lauri: unde magnus Eridanus decurrit per sylvam apud superos. Hic turba* est eorum, *qui certando pro patria tulerunt vulnera: & qui sacerdotes puri* fuerunt, *dum vita durabat: & qui vates pii, ac locuti* res *dignas Apolline: aut qui ornaverunt vitam* humanam *per artes repertas* a se: *& qui reddiderunt alios memores sui*, iis *benefaciendo. Capita horum omnium coronantur tænia candida. Quos circumstantes Sibylla sic allocuta est*,

NOTÆ.

657. *Pæana.*] *Pæan*, hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: inde læti quilibetque quorumcumque Deorum hymni, *pæanes* etiam dicti. Nomen, vel a παίω *medeor*, quia Apollo medicinæ præses: vel a παίω *ferio*, quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primo cantatus est: vel ab ἵει παῖ, *jaculare fili*, quibus verbis eum Latona mater ea in pugna hortabatur: unde *Io pæan*, deinde triumphantium acclamatio fuit.

659. *Plurimus Eridani* &c.] Duplex affertur ab interpretibus hujus loci sententia: I. *Unde magna pars Eridani e superis præcipitat in inferos*: notaturque ab iis vis adverbii *superne*, quo motus significatur e superiore loco in inferiorem; tum natura Eridani, qui Plinio teste l. 3. 16. non longe ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, & paullo post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pedemontii pars, absorbetur. II. *Unde magnus Eridanus fluit apud superiores terræ incolas*, quæ sententia mihi probabilior videtur: tum quia *unde* indicat hic Elysium nemus, ubi versatur Æneas; ideoque, *superne*, non potest significare superas terras ex quibus Padus descendat; sensus enim esset, *Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex terris*; qui motus non sibi consentiunt: tum quia *superne*, significat quicquid est *supra*, non tantum *desuper*: tum quia subterranea sunt omnium fluviorum receptacula, unde erumpunt, G 4. 364. Cum autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio; ut eum, non e communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elysio ortum diceret. De *Eridano*, sive *Pado*, le *Po*, G. 1. 482.

Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris extantem suspicit altis:
Dicite felices animæ, tuque optime vates:
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, & magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros & prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, & facili jam tramite sistam.
Dixit: & ante tulit gressum, campósque nitentes
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens: omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carósque nepotes,
Fataque, fortunásque virum, morésque, manúsque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean; alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrymæ, & vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque expectata parenti
Vicit iter durum pietas! datur ora tueri
Nate tua, & notas audire & reddere voces!

INTERPRETATIO.

præ cæteris Musæum, nam magna turba hunc habet in medio sui, & admiratur superantem altis humeris: O animæ fortunatæ, & tu optime vates: dicite quæ regio, quis locus tenet Anchisen? illius causa venimus huc, *& trajecimus magnos fluvios inferorum. Tunc heros sic dedit ei responsum paucis* verbis: *Nemo no*strum *habet fixam domum: habitamus in sylvis umbrosis, & incolimus herbosas ripas, & prata* semper *nova ob rivos. Vos tamen, si cupiditas animi sic jubet, conscendite hunc collem; &* vos *deducam* ad eum *facili semita.* Sic *dixit, & præivit incessu, & desuper ostendit campos amœnos: deinde descendunt ex alto vertice. Pater autem Anchises in profunda valle viridi, circumspiciebat animas separatas & reversuras in lucem superiorem, considerans eas studiose: & forte recognoscebat omnem multitudinem suorum, & dilectos posteros, & fata, & fortunas, & mores, & facta hominum il*lorum. *Et quando ille vidit Æneam ex adverso venientem per herbas; lætus protulit ambas manus, & lacrymæ fluxerunt per genas, & vox exiit ex ore: Venisti denique, & tua pietas certa patri superavit iter difficile! o fili, permittitur aspicere vultum tuum, & accipere ac reddere voces familiares!*

NOTÆ.

667. *Musæum.*] Dicitur hic a Suida, Eleusinius Atheniensis, Orphei discipulus. carminum heroicorum scriptor, quorum Eumolpo filio ad quatuor millia scripsit. floruit sub Cecrope secundo Atheniensium rege. Hic, & Orpheus, Homero antiquiores putantur: ideoque hic commemorantur a Virgilio. Superest adhuc carmen de amoribus Leandri & Herûs, quod Musæo tribuit Scaliger in Poetica, & longe versibus Homericis anteponit. Negat tamen Vossius, & auctorem hujus operis vixisse sub Augustis affirmat, etiam post quartum Christi seculum.

687. *Expectata.*] Doctissimi legunt *spectata*, Nec male: id est cognita, perspecta,

Sic equidem ducebam animo rebarque futurum,
Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras & quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum nate periclis!
Quam metui ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da genitor: teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, & virgulta sonantia sylvis;
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, & candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas: quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices & longa oblivia potant.

INTERPRETATIO.

Certe numerans tempora, cogitabam animo & existimabam ita fore: & mea sollicitudo non decepit me. O fili, per quales terras & per quanta maria jactatum, & quantis periculis agitatum ego te audio! quam timui ne regna Africæ tibi obstarent aliquantum! Æneas vero ait: *Tua, o pater, tua mæsta umbra sæpe visa impulit me venire ad hæc loca. Naves* meæ *stant in mari Tyrrheno. Permitte* mihi, *o pater, permitte conjungere manus, & ne te subducas complexui meo. Sic loquens, simul madefaciebat vultum copiosis lacrymis. Ter conatus erat implicare brachia collo* ejus: *ter umbra frustra comprehensa elapsa est e manibus, similis ventis levibus & simillima fugaci somno. Interea Æneas cernit in valle secreta sylvam separatam, & frutices sonantes* per *sylvam; & fluvium Lethæum, qui præterfluit tranquillam sedem. Gentes & populi innumeri volabant circa hunc* fluvium. *Et quemadmodum quando in pratis, sudo æstate, apes adhærent diversis floribus; & vagantur circa alba lilia. Sic omnis campus sonat fremitu. Æneas ignarus rei statim obstupet aspectu, & petit causas: quinam ergo sint illi fluvii, aut quinam homines occupaverint ripas tanta multitudine. Tunc pater Anchises* ait: *Animæ, quibus alia corpora destinantur* per *fatum, bibunt oblivia æterna & liquores tutos, ad aquas Lethæi fluvii.*

NOTÆ.

probata: quemadmodum Ovidius dixit, *Spectatur in ignibus aurum.*

694. *Ne quid Libya* &c.] Cum Didonis amore te implicuisti, Æ. 4. De *Libya*, Æ. 1. 162. De *sale*, pro mari, Æ. 1 541. De *Tyrrheno* mari, Italiam ad meridiem alluente, Æ. 1. 71. De *Lethæo* amne, supra, v 323.

713. *Quibus altera fato corpora debentur.*]

Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia tandem lætere reperta.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum nate tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit: totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,

INTERPRETATIO.

Ego certe jamdudum opto enarrare tibi & coram monstrare illas, & enumerare sobolem illam meorum: ut magis gaudeas Italiam demum inventam fuisse a te. *O pater*, ait Æneas, *an existimandum est animas aliquas illustres hinc redire in lucem, & reverti rursus in pigra corpora? quodnam est miseris tam insanum vitæ desiderium? Respondet Anchises: O nate, equidem dicam, nec te relinquam dubium. Et sic explicat singula per ordinem. Primo, spiritus fovet intus cælum, terram, spatia aquea, & lucidum globum Lunæ, & astra Titania: & mens didita per omnia membra movet totam* illam *molem, & miscet se cum magno* illo *corpore. Inde* oritur *genus hominum, & pecudum & vitæ avium,*

NOTÆ.

Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus v. 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum natura dissertationem exequamur, & evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis μετεμψύχωσις dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates & Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut & G. 4. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl 6. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum a Christiana veritate absint, facile erit intelligere.

724. *Principio cælum* &c.] I. *Caput.* Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, *cælum*; infima *terra*, cui *liquentes campi*, sive aqua substernitur; mediæ partes, *Sol, astra, globus Lunæ*, quo inferiora elementa a cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas, distinctæ suis in sphæris: ita supra globum eumdem, sunt eædem naturæ longe excellentiori modo per virtutes: habent quippe cœlestia corpora ab ignis natura lumen ac motum, a terræ natura solidam firmitatem, ab aëris natura perspicuitatem, ab aquæ natura æqnabilem lenitatem: sed illæ omnes naturæ illic in formam præstantissimam, nempe ignis, redactæ sunt; cujus tanta est excellentia, ut quintum elementum sive quinta *essentia* dici possit: quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidie coalescunt: Ita Plato in Timæo, & Marsilius ibid. cap. 24. De *Titanis* nomine, quod Soli præcipue tribuitur, Æ. 4. 119.

726. *Spiritus intus alit* &c.] II. *Caput.* Huic mundi corpori Deus *animam* sive *spiritum* addidit, cui inest præcipue *intellectus*, *intelligentia*, & *natura*, id est vitalis ac seminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras Deum ipsum esse contendebat, ut liquet ex Minutio Felice: at Plato non Deum, sed opus putabat summi Dei.

728. *Inde hominum* &c.] III. *Caput.*

Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque: nec auras
Reſpiciunt, clauſæ tenebris & carcere cœco.

INTERPRETATIO.

& monſtra quæ mare fert ſub polita planitie. Ineſt illis animis vis ignea, & origo cæleſtis: quatenus corpora noxia non gravant, & artus terreni membraque mortalia non retundunt vim illam. *Hinc* animæ *timent & deſiderant, mærent & lætantur: nec ſuſpiciunt cælum, incluſa* in *tenebris & obſcuro carcere.*

NOTÆ.

Inde, juxta Pythagoram ſignificat: *Ex hoc Deo, qui eſt mundi anima; quaſi decerptæ particulæ ſunt vitæ hominum, & pecudum.* Juxta Platonem vero ſignificat: *Ex reliquiis hujus temperationis, ex qua mundi animam formaverat Deus; formatæ ſunt ab eodem ſingulares animæ viventium.* Ita Plato loquitur in Timæo. Quænam autem illa fuerit temperatio, ſatis dilucide percipi non poteſt, neque ex Platonicorum, neque ex Platonis ipſius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæſiſſe exiſtimo: quia ſic melius hæc omnis ejus doctrina conſtabit, ut ex ſequenti capite manifeſtum fiet.

730. *Igneus eſt ollis vigor. . . ſeminibus* &c.] IV. *Caput.* Docet Plato diſerte in Timæo, unicum illum ac ſupremum Deum, poſtquam ex animæ mundi reliquiis animas formaſſet, rationis & intelligentiæ participes; eas quaſi *ſementem ſparſiſſe* in Solem, in Lunam, aliaque aſtra & inſtrumenta temporis: ita ut ſingulæ ſingulis aſtris quaſi vehiculis invectæ, univerſum contemplari poſſent. Addit, cum poſt ejuſmodi ſementem, animarum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus Diis permiſiſſe. Appellat Plato juniores Deos, Cœlum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem &c. Tum ait, juniores Deos, viventia corpora ex elementis procreaſſe, quibus duplicem animam addiderint; alteram immortalem, ex divina illa *ſemente*, qua ſidera *conſita* fuerant, quaſi quodam defluvio delapſam; quam in capite rotundo, quaſi in mundi compendio locaverint: alteram mortalem a ſe conflatam; cujus partem quæ iraſcitur, circa cor; quæ concupiſcit, circa jecur poſuerint. Ἔσπειρε τοὺς μὲν εἰς Ἥλιον, τοὺς δ' εἰς Σελήνην, τοὺς δ' εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνων· τὸ δὲ μετὰ τὸν σπόρον, τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν &c. Hinc patet cur Virgilius vitas illas ſive animas vocaverit *ſemina*. Item cur *igneus vigor & cæleſtis origo* iiſdem ſit: nempe, vel quia per multa ſecula aſtris invectæ aliquid ex earum contraxerunt natura, quam igneam eſſe diximus, v. 724 vel quia fortaſſe ex eodem cœli igne & quinta *eſſentia* conflatæ ſunt, ut Platonicis quibuſdam viſum eſt.

731. *Quantum non* &c. V. *Caput.* Animæ ejuſdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piſcibus: ſiquidem, juxta Pythagoram & Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum diſcrimen ex craſſiori aut ſubtiliori corporum diſcrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem, virum ac ſenem, videmus contingere. Atque illud eſt quod vocat Plato ſub finem Timæi, *mentis jacturam & acquiſitionem, qua invicem animalia commutantur*, πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα ὡς ἄλληλα, νῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa tranſmutatio mox dicemus. Hinc inter ipſos homines, indolis, ingenii, morumque diverſitas, ex eadem oriebatur varietate corporum: ideo ait poëta, cœleſtem in eorum animis eſſe originem, & vero apparere; quatenus corporum & membrorum pondere non gravantur.

733. *Hinc metuunt cupiuntque* &c.] VI. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Provt quippe, aut ſanguis, aut pituita, aut

flava

Quin & supremo quum lumine vita reliquit:
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci læta arva tenemus:

INTERPRETATIO.

Præterea quando ultima luce vita recessit: non tamen omne malum, nec omnes corporea sordes omnino recedunt a miseris; & plane necesse est ut *multa vitia diu conglutinata* iis adhuc *adhærescant admirabili ratione. Ideo cruciantur pœnis, & persolvunt supplicia præteritarum noxarum. Aliæ suspensæ exponuntur levibus ventis: aliis crimen* quo sunt *infecta lavatur sub immenso lacu, aut absumitur flammis.* Omnes *patimur, unusquisque suum ultorem. Deinde inducimur in spatiosum Elysium, & pauci obtinemus lætos campos:*

NOTÆ.

flava atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus cæteros omnes poëta complectitur: quippe *metu* ac *desiderio* sive spe, in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore* & *gaudio*, circa malum ac bonum præsens afficimur: & facile, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est divinam originem, obliviscitur.

739. *Ergo exercentur pœnis* &c.] VII. *Caput.* Animæ illæ, etsi diversæ a corporibus naturæ, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: *igne*; *ventis*, id est *aëre*; & *gurgite vasto*, id est *aquis* Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tæda vel sulfure purgabantur, aut aqua lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. 21. 13 eamque affert hujus causam: quod, *quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aer, ignis; ex aliquo istorum mundetur, quod terrena contagione contractum est.* Significat autem *inolescere*, simul crescere: estque vel ab *alo*, quod simul alitur; vel a *soleo*, quod simul consuevit.

743. *Quisque suos patimur manes.*] Id est. *Omnes patimur nostros manes, unusquisque suos.* Quinam autem illi sint *manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. igitur *caput.* Animis singulis, jam inde a prima generatione descensuque ex astris, genium sive dæmonem attribui, custodem operum, qui animum in lucem extrahat ac deinde post mortem reducat ad inferos, ait Plato de repub. l. 10. itemque in Phædone. Hos *manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *manes*, furias, aliosque minores intelligunt inferorum Deos, a quibus animæ torquentur: & vero ita sumuntur *manes* G. 4. 489. *Scirent si ignoscere manes*: ibi enim Deos inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile: si Platonici genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius: & superi quidem terrestresve Dii esse, cum vivis adsunt; inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas, ubi infantes, amantes, bellicosi, propria manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *manibus*, alia significatione, pro umbris mortuorum, G. 4. 469.

744. *Pauci læta arva tenemus* &c.] IX. *Caput.* Pauci fruebantur Elysii voluptatibus: multi quidem, si per se ipsi spectantur,

Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque auraï simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno:

INTERPRETATIO.

quando longa dies confectis spatiis temporum delevit congenitas sordes, ac reliquit purum sensum cælestem & simplicem fulgorem ignis. *Postquam verterunt rotam per mille annos, Deus vocat eas omnes magno numero ad amnem oblivionis:*

NOTÆ.

nam evocabantur *agmine magno*, infra, v. 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferuntur 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde nunquam in lucem alia generatione emersuri, quod eorum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longe maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant: 3. Quia multi, aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum; nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustra se torquet Cerdanus ut pugnantes conciliet voces: *quisque patimur*, & *pauci tenemus*.

745. *Donec longa dies* &c.] X. *Caput*. In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius v. 669. *felices animas*; & v. 638 *locos lætos, & amœna vireta fortunatorum nemorum, sedesque beatas*. Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: *Pauci læta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem*! Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgo interpretibus: neque hic interpretor, *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent: 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit*, aut *eximat*; sed *donec exemit*, quod expressius significat *quando exemit*, quam *quousque exemerit*. 2. Quia pari sensu dixit Horatius Od. l. 3. 9. *Donec gratus eram tibi* .... *Persarum vigui rege beatior*: id est, *quando gratus eram tibi* &c. Per *auraï simplicis ignem*, significat puram animæ naturam, quæ propter subtilitatem aëri & igni simillima est, ideo vocat eam Horatius Sat. l. 2. 2. 79. *Divinæ particulam auræ*: cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *auræ* in *auraï*.

748. *Has omnes, ubi* &c.] XI. *Caput*. Postquam animæ hac sua beatitate per annos mille potitæ sunt: evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere: ut præteritorum omnium, tam laborum, quam voluptatum obliti; nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur; nec supersit quicquam, nisi ingenitus quidam affectus animæ in corpus. Quod autem ait *omnes*, restringi debet ad eas omnes, *quibus altera fato corpora debentur*, v. 714 Non enim omnes redibant in corpora; nec vero tale quicquam de se Anchises commemorat, quod si erat futurum, certe non omisisset. Hos autem ab eo reditu fuisse immunes puto, qui ob exquisita merita admissi inter Deos fuerant, & *Acheronte remissi*, ut loquitur Æneas de Anchise Æ. 5. 99. & reversi *sideris in numerum*, unde prima generatione defluxerant, ut ait Virgilius G. 4. 227. Horum quippe non *animas* apud inferos, sed *idola* solum ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio l. 1. 120. Et Ulysses apud Homer. Odyss. 11. 600. ait se inter inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quo cum sermonem habuerit; ipsum vero, id est ipsius animam, apud superos degere Talem arbitror Anchisen a Virgilio describi: cujus idolum hic Æneam alloquitur, dum anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in homine *anima*, *corpus*, *idolum*: ad-

Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchiſes : natumque, unaque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque ſonantem:
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine poſſit
Adverſos legere, & venientum diſcere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde ſequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illuſtres animas noſtrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille, vides? pura juvenis qui nititur haſta,
Proxima ſorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commiſtus ſanguine ſurget,
Sylvius, Albanum nomen, tua poſtuma proles:

INTERPRETATIO.

nempe ut oblitæ præteritorum *repetant ſuperiorem curvaturam* mundi, *& incipiant velle iterum redire in corpora. Anchiſes* hæc *dixerat : & ducit filium, ac ſimul Sibyllam, in medios cœtus turbamque frementem : & conſcendit collem, unde poſſit conſiderare longa ſerie omnes* ſibi *obverſos, & intueri vultus venientium. Age modo*, inquit Anchiſes, *explicabo verbis, quis honos aliquando ſecuturus ſit ſobolem Trojanam, qui poſteri deſtinentur e noſtra familia, nobiles animas, & ſucceſſuras noſtro nomini : & tibi aperiam tua fata. Videſne? Ille juvenis qui inſiſtit haſtæ nitidæ, occupat ſorte ſpatium proximum lumini, primus erumpet in aërem cœleſtem miſtus Italo ſanguine, Sylvius, nomen Albanum, tua ſoboles poſtrema:*

NOTÆ.

ditur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ ſepulcrum incolebat, ut notavimus Æ. 4. 385. Quamquam hæc *umbræ*, ab anima, corpore, & idolo, diſtinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo*, oblivionis flumine, ſupra, v. 323. *Rotam volvere*, metaphora eſt pro *tempus traducere*; ex Ennio petita, ut teſtatur Servius. Et temporis *rotam* dixit; ut paulo ante *orbem*; & paſſim alibi *curſum*, *curriculum*. *Convexa ſupera*: vel ſignificant convexam ſuperficiem terræ, cujus in concavo inferi latent: vel ſublimem & concavam cœli conſpicui partem, ut diximus Æ. 1. 314.

756. *Nunc age* &c.] Oſtendit Anchiſes Æneæ poſterorum ſuorum clariſſimos: ubi notanda tria. I. Poſteros illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore: cum utraque gens Æneæ & Laviniæ conjugio miſcenda ſit. II. Non ſervari ab Anchiſa in illa enumeratione ordinem temporum: cum a Romulo ſtatim ad Cæſarem tranſeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter poſteros Æneæ, utriuſque gentis illuſtres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etſi perquam inſigne eſt, errore non carere. Is autem error eſt ejuſmodi. Animas inducit quæ jam inſederant corpora, indeque egreſſæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reverſuræ. At ſi erant puræ, inerat iis dumtaxat purus æthereus ſenſus atque aurai ſimplicis ignis; atque ita nullus inerat ſenſus corporis præteriti, multo minus futuri: ſi purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ, nondum præteriti corporis memoriam exuerant; atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim ſorti affectus aſſumere; igitur nec Sylvius niti haſta, nec Romulus geminas habere criſtas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani ſtrepere.

763. *Sylvius, Albanum nomen* &c.] In his Romanæ hiſtoriæ initiis parum ſibi ſcriptores conſentiunt. Livius hunc Sylvium, Aſcanii filium facit: Dionyſius Halicar-

Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet sylvis regem, regumque parentem:
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis:
Et Capys: & Numitor: & qui te nomine reddet,
Sylvius Æneas; pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant aspice vires.
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu;

INTERPRETATIO.

quem uxor Lavinia in sylvis tarde pariet tibi seniori, futurum *regem & patrem regum*: *a quo familia nostra regnabit Alba longa. Hic vicinus* huic, est *Procas*, *honor Trojanæ nationis. Deinde Capys*: *& Numitor*: *& Æneas Sylvius*, *qui referet te nomine*; *æqualiter illustris armis & pietate*, *si tandem* aliquando *accipiat regendam Albam*. *Qui juvenes vide quantum præ se ferant robur*! *At qui habent caput cinctum* corona *civili quercica*;

NOTÆ.

nasceus, Æneæ. Scribit enim Laviniam, tum cum obiit Æneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in Sylvas fugisse apud regii pecoris magistrum Tyrrheum; ibique filium peperisse, cui inde Sylvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam, sibi hunc ipsum Sylvium successorem designasse; Iulo filio suo pontificatum maximum tribuisse, a quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Sylvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Sylvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles*, duplici sensu explicatur; vel quæ post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur a *post*, *posterior*, *postremus* & *postumus*; ut ab *extra*, *exterior*, *extremus*, *extimus* & *extumus*. In hac sententia sunt eruditorum diligentissimi quique: qui iidem aiunt usu quidem venisse, ut mortuo patre nati postumi appellentur; non quia post humationem nati, sed quia re vera postremi. Et vero Virgilius ait Sylvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab ea quam ex Dionysio attulimus historiæ fide; sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poëtica licentia: nec desunt qui, ut historiæ veritati consulant, *longævum* explicent, jam relatum in Deos & *immortalem*; nituntur que hoc Ennii versu, *Romulus in cælo cum Diis genitalibus ævum degit*; & Æschyli testimonio qui in Tragœdia *Septem ad Thebas*, vocat Deos δηρβίους, *longævos*. De *Lavinia*, Latini filia, *Æ.* 7. 52. De *Alba*, *Æ.* 8. 42.

767. *Proximus ille Procas* &c.] Qui proximus tunc in Elysio apparebat; non qui proximus erat Sylvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Sylvius* tertius, juxta Livium.

770. *Si unquam* &c.] Æneas Sylvius fraude tutoris regno spoliatus, nonnisi anno ætatis secundo & quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno & triginta tenuit.

772. *Civili .... quercu.*] Corona civica, e quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant, simulque occiderant hostem, nec e loco deturbati fuerant. Hic iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliaribus duodecim Roma dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliaribus utrimque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est l'*Osteria*. *Fidenæ* vel *Fidena*, quinque milliaribus Roma dissita, ad septentrionem, nunc *Castel*

Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inuï, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin & avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stent vertice cristæ,
Et pater ipse suo superum jam signet honore?
En hujus nate auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circundabit arces.
Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deum partu, centum complexa nepotes,

INTERPRETATIO.

hi condent tibi in montibus Nomentum, & Gabios, & urbem Fidenam: hi arces Collatinas, Pometium & Castrum Inui, & Bolam, & Coram. Hæc nomina tunc illis dabuntur, jam sunt terræ absque nomine. Quin etiam Romulus Martius, quem pariet mater Ilia ex stirpe Assaraci, adjiciet se socium avo. Videsne, ut duæ cristæ surgant ex ejus *capite, & ut pater Deorum jam insigniat* eum *suo splendore? Ecce, o fili, famosa illa Roma hujus ductu æquabit dominationem suam terris, & animos cælo, & una cinget sibi muro septem montes. Fortunata sobole civium: qualis mater Berecynthia vehitur curru per urbes Phrygias*, coronata *turribus, gaudens prole Deorum, amplexa centum nepotes*,

NOTÆ.

Gui [illegible] *Collatia*, non multo remotior ad orientem, nunc ne vestigi s quidem superste. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius*, *Pometinus* & *Pomptinus* dictus est, vicinæque paludi *Pomptinæ*, nunc l'*Ausente palude*; urbs fuit Volscorum nunc deleta. *Castrum Inui*, oppidulum Rutulorum in litore Ty[illegible], nunc [illegible] ei [illegible]catum D[illegible]o qui Græcis Pan, Latinis Faunus, Fatu[illegible], & *Inuus* sive *In*[illegible]*ubus* di[illegible] est, ab ineundo, quod [illegible] passim iniret. *Bola* vel *Bolæ*, oppidum Æquorum [illegible] Præneste, ad orientem Romæ, quod [illegible] tempore sine vestigio interierat. *Cora*, nunc [illegible]stellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe a Pometia. Has autem urbes ut Latio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit, cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, & parte aliqua Sabini annumerati sunt.

777 *Avo comitem &c.* *Numitori* Procæ filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus; *Martis* filius, & *Iliæ*, Numitoris filiæ. Æ. 1 278. De *Assaraco*, avo Anchisæ, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia. Æ. 1 288.

779. *Geminæ stent vertice cristæ.*] *Cristæ*, jubæ sunt equinæ, plumæ versicolores, [illegible] , [illegible] istis [illegible] propter [illegible]inem [illegible] Æ. [illegible]. 468. *Geminæ*, ad majorem ornatum [illegible] ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

780. *Pater ipse &c.*] Vel Mars *pater* Romuli, qui eum *suo superumque* honore participem facit. Vel potius Jupiter *pater superorum*, qui cum *suo* honore insi[illegible] Indicat Romuli mortem q[illegible], vel fulmine ictus, vel a suis discerptus, inter Deos postea relatus esse creditus est. De *Roma* ab eo condita, Æ 1. 278. 280. De *septem Romæ montibus*, G. 2. 535

784 *Berecynthia mater.*] *Cybele*, mater Jovis & complurium Deorum: quæ pro terra sumitur, unde turritam gerit coro-

Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas huc flecte acies : hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, & omnis Iüli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divum genus : aurea condet
Secula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam : super & Garamantas & Indos
Proferet imperium : jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas

INTERPRETATIO.

omnes incolas cœli , omnes obtinentes spatia *alta & superiora. Huc, huc obverte geminos oculos : cerne hanc nationem, & Romanos tuos. Hic est Cæsar, & omnis proles Iuli, exitura sub magnum axem cœli. Hic est ille vir, quem sæpe audis promitti tibi, Augustus Cæsar, filius Deo rum* [illegible] *qui instaurabit iterum aurea secula* [illegible] *Latium, per loca olim gubernata a Saturn*[illegible] *& propagabit imperium ultra Garamantas atque Indos* [illegible] *sita est* illa *terra ultra sidera, ultra* [illegible] *Solis & anni, ubi Atlas cœlifer* . . .

NOTÆ.

nam *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Ph[illegible]ygiæ ad S[illegible]garim fluvium, vel monte ejusdem P[illegible]ryg[illegible]iæ ad amnem Marsyam, ubi [illegible]ter c[illegible]lebatur. De *ea, ejusque cultu in Phr*[illegible]*ia*, Æ. 3. 111. [illegible]8.

789. *Cæsar & omnis Iüli* &c.] De Julio Cæsare, quem hic indicat, Ecl. 5. De *Iulo*, gentis Juliæ capite, Æ. 1. 271.

792 *Augustus Cæsar* &c [illegible] Octavianus. Julii sororis nepos, ut [illegible]ximus, Æ. 5. 569. Augusti nomine donatus, anno v. c 727. *Divum genus* di[illegible]itur [illegible] Anchisa, Ænea, & p[illegible] hoi, D[illegible] d[illegible]o & Jove genitus [illegible] Alia exem[illegible]laria h[illegible]b[illegible]nt *Divi genus*, notant[illegible]ue appellationem ipsam Octaviani qui in nummis & marmoribus, ex quo tempore Julium Cæ[illegible]arem [illegible]uum ex adoptione patrem in Deos re[illegible]erat, se Divi filium nuncupabat q[illegible]d contigit anno v c. 712 ut [illegible]otavimus Ecl. 5. 64 De *aureo seculo*, *Saturno*, & *Latio*, Ec[illegible] 4 6. N[illegible]que pacem ubique constitutam, anno v. c. 725. de q[illegible] Æ. 1. 295[illegible]

794 *Garamantas & Indos* [illegible] Vel [illegible]lige veros Indos, Asiæ popul[illegible], de q[illegible] G. 1 57 & *Garamantas* [illegible]teriores Africæ populos, de quibus Æ. 4 198. T[illegible] enim Sueton[illegible]us c 21 In[illegible]orum reges, Augusti f[illegible]ma perm[illegible] ejus am[illegible]tiam quæsisse. Quod ex Eu[illegible]ronic[illegible] accidisse col[illegible]ur [illegible]no v c. [illegible]29 At vero, cum eos ipse bello adeo [illegible]on d[illegible]muer[illegible] ut ne lacessiverit quidem [illegible] ma[illegible]m *In*[illegible] de Æthiopibus [illegible] Africæ pop[illegible] intelligere, de quibus Ecl. 1[illegible]. 6[illegible] Hos enim appellatos fuisse Indos a ve[illegible]us ostendimus, G. 1. 171. & G 4 2[illegible] Africæ vero partes fere omnes tum c[illegible]n[illegible]tæ, ab Augusto domitæ sunt [illegible], cum Ægyptum devicta Cleopatra in provinciam redegit, anno v.c. 724 sive per Aut[illegible]nium, qui ejus auspiciis de Af[illegible] tr[illegible]m[illegible]la-vit, anno v. c. 7[illegible]5. & alio deince[illegible].

795 *Jacet extra sidera tellus* &[illegible] De[illegible]cribit e[illegible]ndem Africam quæ it[illegible] zonæ [illegible]ridæ [illegible]bjecta est, ut ultra tropicum C[illegible]n[illegible]cri ad septentrionem, extra [illegible] Capricorni ad meridiem ex[illegible] quæ u[illegible]ma pars, etsi non circum[illegible]rata fu[illegible] veteribus tamen conjectu[illegible] nota e[illegible]o-rat Hoc zonæ torridæ spatium vocat poeta *Solis & anni vias* quia S[illegible]s an[illegible]uu[illegible] in cœlo cu[illegible]sus iisdem tropic[illegible] del[illegible]ur neque Sol[illegible] dumtaxat [illegible] sed & re[illegible]ex planetarum, qui vocantur [illegible] nec mu[illegible]n ex [illegible]dem spatiis excu[illegible] De *zonis*, *tropicis* &c. G. 1 233, 238 24[illegible] De *Africa*, Ecl. 1. 6[illegible]

796. *Cœlifer Atlas* &c.] *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo, Æ. 4 247. Sed cum veteres interi[illegible]re[illegible] ac meridionalem Africam parum cognoscerent, [illegible]nc mons Af[illegible]æ sit m[illegible]us & longa serie productus: montes harum re

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc & Caspia regna
Responsis horrent Divum; & Mæotica tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit:
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor juga flectit habenis
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.

INTERPRETATIO.

versat humeris cœlum confixum stellis ardentibus. In ejus expectatione jam nunc & regna Caspia, & terra Mæotica, trepidant ob *oracula Deorum; & septem ostia Nili stupefacta commoventur. Nec certe Hercules peragravit tot terras: licet occiderit cervam æneis pedibus, aut pacaverit sylvas Erymanthi, & arcu terruerit Lernam. Neque Bacchus, qui victor regit currum habenis pampino* vestitis, *impellens tigres ex alto cacumine Nysæ.*

NOTÆ.

gionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earumdem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æ. 4. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, v. 482.

798. *Caspia regna.*] Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *mer de Bacu*, *de Sala*: & circa illud ad septentrionem Sarmatæ & Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus G. 4. 561. legimusque apud Suetonium c. 21. aquilas olim Crasso ereptas a Parthis, ipsi fuisse remissas, & amicitiâ ejus, a Scythis petitam.

799. *Mæotica tellus.*] Septentrionales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar bianco*, circa quam minores Tartari: quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed fœdere tantum adjuncta.

800. *Septemgemini turbant* &c.] Id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: *Si una alterave civitas turbet*. De *Nilo*, Ægypti fluvio, ejusque septem ostiis, G. 4. 287.

801. *Alcides tantum* &c.] *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æ. 5. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchica velleris aurei direptione, Busirin occidit in Ægypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, Diomedem in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit: tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, Abylen in Africa, & Calpen in Hispania: qui montes cum antea continui essent, ab eo dicuntur separati, unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, *le detroit de Gibraltar*. Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit in una eademque Peloponneso edita: nempe cervam æreis pedibus & aureis cornibus, Dianæ sacram, habitantem in *Manalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum; hydram in *Lerna* palude, Mycenas inter & Argos, interfectam: neque enim inde multa terrarum spatia peragrasse Herculem colligi potest. De *Herculis laboribus*, Æ. 8. 288.

805. *Liber, agens* &c.] De *Libero*, sive *Baccho*, ejusque in India victoriis, Ecl. 5. 69. Ecl. 7. 58. Æ. 4. 301. Dicitur idem Hispaniam deinde, Ægyptum, & Libyam peragrasse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur 1. Urbs in Ægypto Arabiæ vicina, ubi Diodorus incunabula Bacchi constituit. 2. Urbs ad montem Merum, in India, non longe a Cophene fluvio, qui in occidentalem Indi partem influit; quam a Baccho Indiam peragrante conditam, deditione cœpit & liberam reliquit Alexander; 3. Alterum e Parnassi culminibus, juxta aliquos: qui ipsum Baccho sacrum dicunt; eique oppositum cacumen, Cirrham nomine, Apollini dicatum Vicus quidem *Nysa* statuitur a Stephano in Helicone, qui Bœotiæ mons est

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ,
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romani: primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis & paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, & jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis & Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?

INTERPRETATIO.

Et adhuc dubitamus æternare virtutem factis? aut timor impedit sedere in terra Italica. Quis vero procul ille spectabilis ramo olivæ, portans sacras res? agnosco capillos & barbam canam regis Romani: qui primus firmabit urbem legibus, missus in amplum regnum e parvis Curibus & terra paupere. Cui postea succedet Tullus, qui turbabit pacem patriæ, & excitabit ad bella cives quietos & exercitum desuetum vincendi. Quem prope sequitur Ancus jactantior, & jam nunc nimis quærens favorem populi. Visne etiam videre reges Tarquinios, & animam gloriosam Bruti vindicis, & fasces recuperatos?

NOTÆ.

Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur; ut Hercules quadraginta: quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele; ut Herculi Jovis ex Alcmena. De *Augusti victoriis* in utroque litore, Asiatico & Africano, G. 3. 33. De *Ausonia*, Italia. Æ. 7. 54.

809. *Incanaque menta regis* &c.] *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis: qui deficiente Romuli stirpe propter prudentiam ascitus est e Curibus, urbe Sabinorum primaria, quindecim millibus Roma distante in septentrionem, ubi nunc Monasteriolum *Vescovio di Sabina*. Is legibus & religionum sanctitate feroces Romanos temperavit; Ægeriæ, ut fingebat, Nymphæ usus consilio: in pace perpetua urbem continuit; unde coronatur *oliva*, quæ pacis insigne est: annos vixit octoginta, quorum tres & quadraginta regnavit, quare hic describitur mento *incano*, id est *valde cano*, Æ. 5. 784.

814. *Tullus* &c.] *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque e Romuli, neque e Numæ genere. Albano bello pacem abrupit, quod excepit gravis pestilentia: ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum tota domo conflagravit.

815. *Jactantior Ancus* &c.] *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filia multa fecit in populi commoda, *cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par*, inquit Livius. *Aura popularis*, est populi favor; & sic describitur a Cicerone Quinctius, pro Cluentio, 77. *homo popularis, qui omnes rumorum & concionum ventos colligere consuesset.*

817. *Tarquinios.*] Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnaverunt: *Priscus*, & *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur a Virgilio propter obscuritatem stirpis. *Priscus*, Anci filiorum opera occisus est: *Superbus*, ob violatam a Sexto filio suo Lucretiæ pudicitiam, cum tota familia regno pulsus est: auctoribus conspirationis Bruto & Collatino, qui perpetuum regum imperium in annuum consulare permutarunt; & *fasces*, ac purpuram & alia summæ potestatis insignia sibi cæterisque deinde consulibus attribuerunt. De *fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, G. 2. 495.

Consulis imperium hic primus, sævasque secures
Accipiet: natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix: utcunque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Aspice Torquatum, & referentem signa Camillum.
Illæ autem paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc & dum nocte premuntur;
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella:

INTERPRETATIO.

Hic primus accipiet imperium Consulis, & secures severas: & pro honesta libertate pater adiget ad supplicium filios parantes novum bellum, miser: quomodocumque posteri accepturi sint hoc factum, superabit amor patriæ & immensum desiderium gloriæ. Praterea vide longe Decios, & Drusos, & Torquatum sævientem securi, & Camillum reportantem vexilla. Illæ autem animæ concordes, & quas vides splendere in armis æqualibus, nunc, & dum teguntur his *tenebris; heu! si pervenerint ad lucem vitæ, quantum bellum, quantas pugnas & clades inter se excitabunt! socer descendens e montibus Alpinis & rupe Monœci; gener adjutus orientalibus*. populis *oppositis. O pueri, ne assuefacite animum tantis bellis:*

NOTÆ.

820. *Natosque pater* &c.] *Titus* & *Tiberius*, Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deinde securi percussi sunt; patre jubente ac spectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruerit a posteris, varie disceptatum est: unde addit, *utcunque ferent* &c.

824. *Decios, Drusos* &c.] Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus, ut diximus G. 2. 169. *Drusos*: cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drausum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi consules ac Tribuni plebis: ex ea orta Livia Drusilla, tum Augusti conjux. *Torquatum*. T. Manlium intelligit: qui anno 393. ob detractum Gallorum duci a se occiso *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter consul fuit, ter dictator: tertio consulatu triumphavit de Latinis, anno 414 quo bello filium securi cædi jussit, quod contra edictum ducem Tusculanorum pugna interfecisset. *Camillum*. M. Furium Camillum: qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Veientibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno v.c 387.

830. *Aggeribus socer Alpinis* &c.] Cæsar, cujus filiam Juliam Pompeius in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli & Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Unde Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam a Gallia dividunt, Ecl. 10. 47. Pompeium ex orientalibus Auroræ partibus: ἠὼς enim est *Aurora*. *Arx Monœci*, *Monaco*, seu *Mourgues*: principatus, arx, & portus, in ora maritima Liguriæ *de la coste* ou *riviere de Gennes*, & ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monœci* portus; quod Hercules pulsis hostibus illic, aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, a *μόνος solus*, & *οἰκῶν habitans*.

832. *Animis assuescite bella.*] Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*; pro *assuescite animos bellis*. II. Neutrum, pro activo: *assuescite* pro *assuefacite*. Et sic fere Velleius Paterculus l 2. 79. *Milites ac remigi navalibus assuescendo certaminibus præfe-*

Neu patriæ validas in viscera vertice vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo:
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achillei:

INTERPRETATIO.

neve convertite in viscera firmum robur patriæ. Et tu prior, tu abstine, qui trahis originem e cælo: projice arma e manibus, o qui *sanguis meus* es. *Ille subacta Corintho victor impellet currum ad altum Capitolium, clarus ob interfectos Achivos. Ille destruet Argos, & Mycenas Agamemnonis, & ipsum nepotem Æaci, sobolem bellicosi Achillis:*

NOTÆ.

ctus est Marcus Agrippa.

835. *Sanguis meus.*] Julius Cæsar, qui ab Iulo Ascanio, & Venere, ducebat originem, supra v. 763. Idque per appositionem dictum est, pro, *qui es sanguis meus*: alioqui dicendum erat, *mi sanguis.*

836. *Capitolia ad alta Corintho* &c.] *Corinthus* urbs Græciæ nobilis; in Isthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponnesus a reliqua Græcia dividitur: inter duo maria, Ægæum ab oriente, & Jonium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales Peloponnesi, ad occidentem Corinthi: quorum nomine, Hellas, sive maxima pars Græciæ ultra Isthmum, etiam Achaia dicta est. Hi cum sibi conciliassent plurimas, tam Peloponnesi, quam reliquæ extra Peloponnesum Græciæ civitates; diuque fuissent in societate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achæorum concilium dissolvendum missis Corinthum, ibique violatis; bello a Romanis appetiti sunt: quo ipsi victi, Corinthus capta & incensa, eorumque socii, Arcades, Thebani, Megarenses, totaque adeo Peloponnesus & Græcia Romano imperio subdita: eique præpositus magistratus, Achaiæ præfectus deinde appellatus est; quia Romani in Achæis, tum Græciæ principibus, Græciam universam subegerant, inquit Pausanias in Atticis. Hæc gesta sunt primum a Q. Cæcilio Metello prætore; perfecta a L. Mummio consule, qui de iis triumphavit anno v. c. 609. *Capitolium*, templum Jovis fuit Romæ, strui cœptum a Tarquinio Prisco, in colle qui prius Tarpeius dictus fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite, dum fundamenta ponerentur. Huc solebant curru deduci triumphantes, ut lauream suam in Jovis gremio deponerent.

838. *Eruet ille Argos* &c.] *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed tantum *vincet*: patet ex eo quod sequitur, *ipsumque Æaciden*; nam *erui* & *everti* hominem nemo dixerit, sed *vinci*. Patet primo, *Argos* & *Mycenas*, vicinas fuisse in Pelopo neso urbes, ubi regnavit Agamemnon, Æ. 1. 288. Deinde *Æaciden* hic appellari aliquem e posteritate Achillis, qui Æaci nepos erat, Æ 1. 103 Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda sit hæc victoria. I. Tribuitur T. Quinctio Flaminino, quem aliqui Flaminium nuncupant: qui Philippum Macedoniæ regem, cui parebat Thessalia Græciæque ac Peloponnesi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit, ideoque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Æmilio Paullo: qui Perseum vel Persen, Philippi filium, iisdem fere auxiliis confidentem, vicit & in triumpho duxit, ann. 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metello, qui Andriscum sive Pseudophilippum, patre Perseo falso gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: & bellum Achaicum inchoavit, de quo mox dicebamus, triumphavitque, anno v. c. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, & *Andriscus*, ex *Æacidarum* & *Achillis* familia genus ducere se gloriabantur, ut testatur

Ultus avos Trojæ, templa & temerata Minervæ.
Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,

INTERPRETATIO.

ultus avos ſuos *Trojanos, & templum Minervæ violatum. Quis omittat te indictum, o magne Cato; aut te, o Coſſe? Quis familiam Gracchorum? aut duo fulmina belli, duos ....*

NOTÆ.

Silius Italicus de Philippo: *Hic gente egregius, veteriſque ab origine regni, Æacidum ſceptris proavoque tumebat Achille.* Idem ait Propertius l. 4. 12. 39. De genitivo *Achillei*, pro *Achillis*, Æ. 1. 224.

840. *Ultus avos Trojæ* &c.] Quæ a Græcis, Achæis præſertim & Peloponneſiis, exciſa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum a Diomede & Ulyſſe, cum e Trojano ejus templo Palladium ſubripuerant, Æ. 2. 166. tum ab Ajace Oilei filio, qui Caſſandram eodem in templo violaverat, Æ 1. 44. Æ. 2. 404.

841. *Magne Cato*] Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter & *cenſorius*, qui ad ſummam ſenectutem pervenit: *minor* alter, & *prætorius*, e majoris poſteris; qui bello Cæſariano ſibi mortem Uticæ conſcivit, ne in Cæſaris poteſtatem veniret: ambo ſic inſignes gravitate, ut quiſquis gravitatem affectat, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. 2. 40. *Tertius e cælo cecidit Cato. Major*, de quo hic agitur, Tuſculo oriundus, e Portia gente obſcura, ob prudentiam dictus eſt *Cato*. Latinis enim, *catus*, eſt prudens. Prætor Sardiniam ſubegit. Conſul anno v. c 559 anno inſequente de Hiſpania proconſul triumphavit. Cenſor anno v. c. 570. L. Quinctium Flamininum conſularem e ſenatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem eſſe delendam cenſuit: ſeptuagenarius litteras Græcas didicit: octogenarius Galbam accuſavit: ipſe quater & quadragies accuſatus, ſemper abſolutus.

841. *Coſſe.*] *A. Cornelius Coſſus* occiſo Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus ſpolia Jovi Feretrio ſecunda conſecravit, cum Romulus prima dedicaſſet. Id referunt multi in annum v. c. 325. Dubitatur vero, an conſul, an magiſter equitum, an militum tribunus id Coſſus fecerit. Dictator deinde factus anno v. c. 369. triumphavit de Volſcis: & M. Manlium Capitolinum, regni affectati ſuſpectum, in carcerem conjecit.

842. *Gracchi genus.*] Hujus familiæ clariſſimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*: qui prætor de Hiſpania citeriore, ſeu Celtiberis, triumphavit, deſtructis oppidis eorum trecentis, anno v c. 576. Conſul anno inſequente, ſortitus Sardiniam, iterum de ea proconſul triumphavit, anno 579. Cenſor anno 585. Conſul iterum anno 591. graves geſſit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depoſitis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos ſuſtulit: e quibus filii duo ſuperſtites, Tiberius & Cajus Gracchus: qui ambo Tribuni plebis diverſis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, ſimiliter perierunt: Tiberius quidem, anno 621. Cajus, anno 633.

842. *Duo fulmina belli Scipiadas* &c.] *P. Cornelius Scipio Africanus major* & *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem aſſumptus. *Major*, anno v. c. 543. ætatis ſuæ 24. extra ordinem miſſus in Hiſpaniam, inde Pœnos expulit. Conſul factus anno 549. in Africam anno ſequente proconſul trajecit: ibique cæſis Pœnis, coegit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italia regredi: ſubactæ Carthagini tributum & obſides imperavit, ideoque nomen Africani & triumphum tulit, bello Punico ſecundo confecto, anno 553. Cenſor deinde fuit anno 555. Iterum Conſul anno 560. Ter electus princeps Senatus: adverſus Antiochum Syriæ regem profectus eſt, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus eſt Aſiaticus. Inde reverſus, & accuſatus a Petiliis tribunis plebis, de recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adeſſe ſe ad cauſam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque

Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco Serrane serentem?
Quo fessum rapitis Fabii? Tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius; cœlique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent:

INTERPRETATIO.

Scipiones, destructores Libyæ? aut paupertate gloriosum Fabricium? aut te seminantem in sulco, *o Serrane? Quo* me *abripitis fatigatum, o Fabii? tu es ille* Fabius *Maximus, qui solus nobis reparas rempublicam cunctando. Alii, opinor equidem, conflabunt solertius æra* quasi *animata; excudent e marmore vivos vultus; melius agitabunt causas, & distinguent virga circuitus cœli, & explicabunt ortum astrorum:*

NOTÆ.

mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, Consul renunciatus ante ætatem favore populi, anno v. c. 607. bellum Punicum tertium confecit deleta Carthagine, indeque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum Consul, anno 620. Numantia citerioris Hispaniæ urbe deleta triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite *notæ* apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. 3. 1048. *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.* Et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in orat. pro Cornelio Balbo. 34. *Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. & P. Scipiones extincti occidissent.* De *Libya*, Africa, Æ. 1. 162.

844. *Fabricium.*] C. *Fabricius* bis consul fuit, bis triumphavit: & primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus & Lucanis, anno 476. *Parvo potens*, quia paupertatis studio nobilis, auro neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

844. *Serrane* &c.] *L. Quinctius Cincinnatus* bis dictator: prima dictatura de Æquis triumphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315 tum octogenarius; & ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse & serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit a *serendo*.

845. *Fabii? tu Maximus* &c.] *Fabiorum* nobilissima gens, & patritia, & ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Veientes in se suscepit: quo bello sex & trecenti a Veientibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; & ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus*, qui quinquies consul, semel censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepta, anno 545. Annibalis ferociam & fortunam constantia sua contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam & Trasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis* &c.

847. *Excudent alii* &c.] Artem regnandi propriam Romanorum, comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologica Chaldæorum & Ægyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assi-

Tu regere imperio populos Romane memento:
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, & debellare superbos.
Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:
Aspice ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques: sternet Pœnos, Gallumque rebellem:
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas (una namque ire videbat
Egregium forma juvenem & fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, & dejecto lumina vultu)
Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
Filius? anne aliquis magna de stirpe nepotum?

INTERPRETATIO.

Tu, Romane, memineris gubernare gentes cum *auctoritate: hæ erunt artes tuæ; & statuere conditiones pacis, & ignoscere submissis, & domare superbos. Sic* ait *Anchises; & hæc adjicit mirantibus: Vide quomodo Marcellus incedit, notabilis ob spolia opima, & victor assurgit super omnes viros. Hic magno tumultu furente firmabit remRomanam equitatu: vincet Carthaginenses, & Gallum rebellantem: & dicabit patri Quirino tertia spolia direpta. Hic vero Æneas* ait (*nam videbat simul incedere juvenem insignem pulchritudine & armis splendentibus; sed frons parum erat hilaris, & oculi demissi e vultu*) O *pater, quis ille, qui sic comitatur virum incedentem?* An *filius* est ejus! *an vero aliquis e magna serie posterorum?*

NOTÆ.

gnandas, diximus Ecl. 3. 41.

855. *Spoliis Marcellus opimis.*] *M. Claudius Marcellus*, plebeiæ sed insignis familiæ, quinquies consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captaque Gallorum urbe primaria Mediolano, anno v. c. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Annibali Pœnisque faventes, & Archimedis industria defensas, triennii obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commisso ad Nolam certamine: inde sæpius cum eo prospere congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur, quæ dux duci a se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro.

857. *Tumultu.*] Proprie bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippica 8.3. *Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant.* Proprie etiam *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos & Virdumarum, ut scriptores fere omnes testantur. De *Pœnis*, Carthaginensibus, Æ. 1. 342.

859. *Tertiaque arma* &c.] *Prima* enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Ceninensium rege, supra v. 218. *Secunda* Cossus, de Larte Tolumnio Veientium rege, supra, v. 841. *Tertia* hic Marcellus de Virdumaro: post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus vita. At quæritur cur Virgilius dixerit. *Patri suspendet capta Quirino.* I. Sic Nascimbenus explicat: *Suspendet patri Jovi, spolia capta Quirino*, id est capta *Marte*, sive *bello* II. Sic Cerdanus: *Appendet addetque spolia tertia, spoliis olim a patre Quirino*, sive, *Romulo suspensis.* III. Sic Servius: *Suspendet patri Romulo*: affertque legem Numæ; qua jubebantur prima opima spolia Jovi offerri, secunda Marti, tertia Romulo. Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce refe-

Quis ſtrepitus circa comitum ! quantum inſtar in ipſo eſt !
Sed nox atra caput triſti circumvolat umbra.
Tum pater Anchiſes lacrymis ingreſſus obortis :
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum.
Oſtendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Eſſe ſinent. Nimium vobis Romana propago
Viſa potens ſuperi, propria hæc ſi dona fuiſſent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus ! vel quæ Tyberine videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem !
Nec puer Iliaca quiſquam de gente Latinos
In tantum ſpe tollet avos : nec Romula quondam
Ullo ſe tantum tellus jactabit alumno.

INTERPRETATIO.

Quis ſtrepitus ſociorum eſt circa illum ! *quanta ſimilitudo* Marcelli *eſt in illo* ? *ſed nigra nox cingit caput* illius *mæſtis tenebris. Tunc pater Anchiſes erumpentibus lacrymis cœpit* loqui : *O fili, ne petas* a me *magnum dolorem tuorum. Fata monſtrabunt dumtaxat illum terris , nec permittent diutius vivere. O Dii , Romana gens viſa* eſt *vobis nimis potens* futura , *ſi hoc munus fuiſſet ipſi perpetuum. Ille campus* , qui eſt *prope magnam urbem Martis , quantos emittet gemitus hominum ! vel , o Tyberine , quale aſpicies funus , quando præterfluet ſepulcrum ejus novum ! Neque ullus puer e Trojana ſtirpe eriget avos Latinos in tantam ſpem : neque terra Romulea olim adeo ſe efferet ullo filio.*

NOTÆ.

rendis : & conſtat ex omnibus ſcriptoribus, Jovi Marcellum ſua ſacraviſſe. IV. Sic ego : *Suſpendet Jovi Quirino*: id eſt *Jovi Feretrio*. Quemadmodum enim dicitur *Janus Quirinus*, apud Suet. in Auguſto. 22. & Horat. Od. l. 4. 15. 9. quod belli præſes eſſet, & ejus templum fuiſſet a Romulo Quirino conditum , ut innuit Macrob. Saturn. 1. 9. ſic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici *Quirinus* potuit : *Quirini* porro nomen ab *haſta* , quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur , inditum primo eſt & Marti & Romulo , ob belli curam & ſtudium.

865. *Quantum inſtar in ipſo eſt.*] Quæ ſimilitudo ! quæ æquiparatio virtutis ejus , cum priſci illius Marcelli virtute ! *Inſtar* , nomen eſt, ut aiunt , indeclinabile. Cicero in Piſon. 52. *Unus ille dies mihi quidem immortalitatis inſtar fuit.* Suetonius in Cæſare 61. *Cujus equi inſtar pro æde Veneris dedicavit.* Columella l. 3. *Pampinus inſtar quatuor digitorum erit.* Solinus,Gellius, inferiorumque temporum ſcriptores adjecta præpoſitione dixerunt,*ad inſtar*.

867. *Ingreſſus.*] Incepit loqui , ut G. 2. 175. *Tibi res antiquæ laudis & artis ingredior.*

869. *Oſtendent terris hunc* &c.] Indicat M. Marcellum, Octaviæ ſororis Auguſti filium ex C. Marcello : quem Auguſtus etiam puerum deſtinaverat maritum Juliæ filiæ ſuæ , ſibique filium & imperii ſucceſſorem adoptaverat. Is factus ædilis & pontifex ante tempus : paulo poſt , anno v. c. 731. ætatis circiter 20. apud Baias obiit : aquarum frigidarum balneis , ſpecie reficiendæ valetudinis , enectus ab Antonio Muſa medico ; vel per imprudentiam , vel forte Liviæ ſuaſu. Corpus ejus Romam delatum , in campo Martio , juxta urbem , ſecundum Tyberim,crematum ac tumulatum eſt : maximo populi Romani dolore , magnificentiſſimo funere , quod lecti ſexcenti comitati ſunt.

871. *Propria dona.*] *Perpetua* , ut diximus Ecl. 7. 31. De *Mavortis* ſive *Martis urbe* , Roma. Æ. 1. 280. De *Tyberino fluvio* , Æ 1. 17 Æ. 7. 30.

874. *Funera*] Interpretare , vel funus ipſum, plurale pro ſingulari : vel lectos illos ſexcentos , cæteraque funeris ornamenta de quibus v. 869. De *Ilio*, Æ. 1. 5. De *Latinis*, Æ. 1. 10. Æ. 7. 54.

Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato: seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda;
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ somni portæ: quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris:
Altera, candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna.
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Caïetæ recto fert litore portum.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.

INTERPRETATIO.

Heu pietas! heu fides antiqua, & manus insuperabilis bello! non ullus impune opposuisset se adversus illi armato: sive quando pedibus irrupisset in hostem, sive percussisset calcaribus membra spumantis equi Heu puer deplorande! si aliquo modo evites dura fata, tu eris Marcellus. Date lilia plenis manibus : ut *injiciam rubicundos flores, & saltem ornem his muneribus umbram nepotis, & persolvam hoc vanum officium. Ita discurrunt ubique tota regione in vastis spatiis aëris, & circumspiciunt omnia. Postquam Anchises duxit filium per hæc omnia, & inflammavit animum* ejus *cupiditate gloriæ futuræ: deinde monstrat illi bella quæ postea facienda* sunt; *& declarat illi Laurentum gentem, & urbem Latini; & qua ratione toleraturus sit aut evitaturus unumquemque laborem. Duæ sunt januæ somni: quarum una dicitur* esse *cornea*, per *quam permittitur liber egressus veris figuris: altera fulgens*, quia *facta e candido ebore; sed Dii inferi mittunt* per *hanc falsa somnia in mundum Illic tunc Anchises alloquitur his verbis Æneam & simul Sibyllam, & dimittit per januam eburneam. Ille corripit viam ad naves, & repetit socios. Tunc* radens *rectum litus tendit ad portum Caïetæ. Anchora demittitur e prora, puppes tegunt litus.*

NOTÆ.

878. *Heu pietas! heu* &c.] Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam c. 2. *Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed & frugalitatis continentiaeque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum* &c.

881. *Armos.*] Proprie *humeri* sunt: quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia; ideo hic, *armos*, pro equo generatim sume.

883. *Tu Marcellus* &c.] Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est: jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena se-

ftertia numerari. Inde conftat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum a poëta librum hunc fuiffe, fcilicet anno v. c. 731. Nec plures quam quatuor annos, in fex pofterioribus libris collocaffe, cum in fex prioribus circiter feptem pofuiffet. De *afperfione florum circa fepulcra* Æ. 5. 79

887. *Aëris in campis* &c.] In Elyfio; quod *aëreum* dicitur, vel quia vacuum & inanibus umbris habitatum: vel quia fitum in aëreis pratis, ut diximus v. 638. De verbo *luftro*, circumfpicio. Æ. 1. 612.

891. *Laurentefque* &c.] De iis Æ. 7. 63. De *Latino* rege, Ibid. v. 47.

893. *Sunt geminæ* &c.] Somnum apud Cimmerios, ad fluvium Lethes, collocat Ovid. Metam. 11. 594. id eft, in inferorum aditu. Circa eum feges magna papaverum, infinita fomniorum gens, miniftri tres præcipui; *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium; *Phantafus*, qui rerum inanimarum fpecies. *Somniis* Virgilius jam antea fedem affignavit ulmum ingentem in veftibulo inferorum, v. 283. Sed illic aliqua tantum hærere fomniorum examina arbitror: hic vero propriam effe domum: cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyff. 19. 562. *eburneam* alteram, qua falfa; *corneam*, qua vera fomnia emittuntur. Cujus difcriminis rationem afferunt aliqui: quod cornea, fint pervia vifui; eburnea vero, impervia: alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis multo funt certiora, quam quæ alieno tantum ore famaque percipiuntur. Cum igitur Virgilius Æneam eburnea porta emittit; indicat profecto, quicquid a fe de illo inferorum aditu dictum eft, in fabulis effe numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens eft, G. 1. 57. De *manibus*, pro diis inferorum, fupra, v. 743. De *Caieta*, Æ. 7. 1. De *anchoris*, fupra, v. 4. De *hoc fitu navium in litore*, Æ. 3. 277. unde verfus ifte decerptus eft.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

Æneas e Cumano litore ad occidentem provectus tumulata in Aruncorum litore Caïeta nutrice fua, prætergreffus montem Circæum Circes habitatione & veneficiis infamem, ad oftia Tyberis appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis deftinata externo marito, Amatæ tamen matris voluntate promiffa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modo in focium; fed oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, profperis Trojanorum rebus offenfa, evocat Alecto ex inferis. Alecto primum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi facra fimulans filiam abfcondat in montibus. Turnum deinde furiis iifdem agit in bellum: & Trojanos Latinofque invicem committit; occifo manu Afcanii cervo, qui Tyrrhei paftoris regii filio erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obfiftit: tamen, Junone ipfa belli portas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius, ejufque filius Laufus, cum Agyllinis; Catillus & Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Præneftinis &c.

TU

TU quoque litoribus nostris Æneïa nutrix
Æternam moriens famam Caïeta dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem: nec candida cursum
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu; tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum & sera sub nocte rudentum:

INTERPRETATIO.

TU etiam, o Caïeta, nutrix Æneæ, tribuisti moriens famam immortalem nostris litoribus: & nunc memoria tua custodit locum; & *nomen* tuum *indicat sepulcrum* tuum *in magna Italia. si aliquis est hic honor. At pius Æneas factis exequiis* juxta *consuetudinem, extructa mole sepulcri, postquam tumida maria pacata sunt, continuat navigationem velis, & deserit portum. Venti favent circa noctem: & Luna splendida non obstat cursui: mare fulget sub* ejus *luce tremula. Leguntur litora vicina terræ Circææ: ubi filia Solis opulenta personat continuo cantu sylvas invias;* & in *domo magnifica accendit cedrum odoriferam ad lucem nocturnam, addensans acuto pectine telas subtiles. Hinc* cœperunt *audiri voces, & furores leonum excutientium vincula & rudentium per mediam noctem:*

NOTÆ.

1 *TU quoque.*] In litore maris Tyrrheni, & finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di lavoro*, est hodieque munitissima urbs *Caïeta, Gaëta*, cum sinu & promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgilio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor a *καίειν incendere*. quod illic Æneæ naves a Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo a voce Laconica *καιάτα*, quæ *cavum* aliquid significat.

3. *Servat honos sedem tuus.*] Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage sive commutatio, pro *Sedes servat honorem & memoriam tuam*, Æ. 6. 268 De *aggere tumuli*, Æ. 5. 44. De *Hesperia magna*, Italia, Æ. 1 534.

10. *Proxima Circææ* &c.] Solvit sub noctem Caietâ, & ad occidentem navigat: Circæumque montem, *Circello*, in eodem Latii litore prætergressus, ad ostia Tyberis prima luce pervenit. De *Circæo* monte & *Circe*, quæ Solis & Perses filia, soror Æetæ Colchici regis, Medeæ patris; aut juxta alios, Æetæ filia, Medeæ soror, Æ. 3. 386.

11. *Inaccessos lucos.*] Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit, quo nemo debeat accedere, propter illecebrarum & transmutationis pericula. Sic G. 3. 5. dixit: *Illaudati Busiridis aras*, id est, quem nemo debet laudare, quamvis eum Isocrates laudaverit.

12. *Resonat cantu lucos.*] *Personat, resonare docet.* Neutrum, pro activo: ut fere Æ. 6. 832 *Assuescite bella.* Porro Circe *urit cedrum*, sive tædam e cedro, pretiosa arbore, quæ cariem non sentit, & unde oleum exprimitur. *Percurrit telas*: telam texit, opus mulicbre, de quo Æ. 3. 483. *Pectine arguto*, id est, vel *stridulo*, vel *acuto*.

16. *Rudentum.*] Proprium est asinorum

Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu litora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, & præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, & æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amœno,
Vorticibus rapidis & multa flavus arena,
In mare prorumpit: variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres & fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat: & lætus fluvio succedit opaco.

INTERPRETATIO.

& setosi porci, & ursi cœperunt *frendere in stabulis, & species magnorum luporum ululare: quos Circe, crudelis Dea, mutaverat efficacibus herbis ex figura hominum in vultus & pellem ferarum. Quæ talia portenta ne paterentur pii Trojani provecti in portum* illum, *& ne appellerent ad funesta litora; Neptunus inflavit vela prosperis ventis, & acceleravit cursum, & impulit* naves *ultra spumosum* hoc *mare. Et jam mare rubescebat luce, & Aurora crocea splendebat in equis duobus roseis: quando venti quieverunt, & omnis flatus subito cessavit, & remi laborant in mari immoto. Tunc autem Æneas vidit e mari magnam sylvam: per illam Tybris, grato fluvio, celeri impetu, & flavus plurimis arenis, proruit in mare: diversæ aves, assuetæ litoribus & alveo fluvii, circum & supra recreabant cantu cælum, & per sylvam volabant. Jubet socios detorquere cursum, & appellere proras litori: & gaudens subit amnem umbrosum.*

NOTÆ.

rudere, G. 3. 374. Leo dicitur *rugire*, sed a recentioribus scriptoribus.

19. *Quos hominum ex facie* &c.] Dicitur potu medicati liquoris & virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios: præter Eurylochum, qui domum ejus ingredi noluerat; & Ulyssem, qui esu cujusdam herbæ *moly* nomine preservatus a Mercurio fuerat. Hos tamen postea Circe Ulyssis rogatu pristinæ restituit formæ. Ita Hom. Odyss. 10. 135. *Sæva Dea* appellatur ab Homero ibid. *δεινὴ θεός*; quia divini generis, Solis filia. De *Neptuno*, Æ. 1. 129.

25. *Jamque* &c.] De *Aurora* ejusque *bigis*, G. 1. 249. De *luteo colore*, Ecl. 4. 44

28. *Tonsæ.*] Remi: sic dicti, vel quia fiunt e ligno *attonso* & dolato; vel quia fluctus *tondent*, vel *tundunt* & verberant: Enniana & Lucretiana vox. Lucr. li. 2. 554. *Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.*

30. *Tyberinus.*] Fluvius, vel potius fluvii Deus. De *eo* Æ. 1. 17. & Æ. 8. 330.

36. *Fluvio succedit opaco.*] *Opaco*, sive *umbroso*, propter arbores ripam hinc inde inumbrantes.

Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam: & primæ revocabo exordia pugnæ.
Tu vatem, tu Diva mone: dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moveo. Rex arva Latinus & urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & Nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato Divum, prolesque virilis
Nulla fuit: primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum & tantas servabat filia sedes:
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.

INTERPRETATIO.

Age modo, o Erato. Explicabo, qui reges, quæ tempora rerum, quis status fuerit veteris Latii; quando peregrinus exercitus primo applicuit classem Italico litori: & revolvam initia primi belli. Tu Dea, tu doce poëtam. Narrabo bella horrida: narrabo exercitus, & reges ira impulsos in cædem, & turmas Tyrrhenas, & Italiam universam consociatam ad arma. Oritur mihi gravior series rerum, suscipio opus difficilius, quam prius. *Rex Latinus, jam grandævus, gubernabat agros & urbes quietas in pace diuturna. Audimus hunc natum Fauno & Marica Nympha Laurente. Picus* fuerat *pater Fauni*: & Picus *te patrem habebat, o Saturne; tu primum caput* ejus *familiæ. Filius Latino & soboles mascula nulla erat, Deorum voluntate: & nascens mortuus fuerat* in *primo infantia. Filia unica tenebat domum & totam regionem: jam apta marito, jam nubilis adulta ætate.*

NOTÆ.

37. *Erato.*] Musa, quæ versibus præest amatoriis, ab *ἐρῶ amo* Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni & Æneæ in Laviniam Vel per eam cæteras invocat Musas, de quibus Ecl. 3, 60. De *Latio* antiquo & *Ausonius*, infra, v. 54.

43. *Tyrrhenam.*] Tuscam; Etruscam. De iis Æ. 2. 781. De *Hesperia*, Italia. Æ. 1. 534.

47. *Hunc Fauno &c.*] Obscura est admodum hujus familiæ series, & fabulis confusa. Multi discedunt a Virgilio, qui tres a Saturno gradus tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, & Latinum. Alii novem distinguunt gradus; in iisque geminum Saturnum, geminum item & Picum & Faunum: aiuntque ea junioribus Pico & Fauno tribui a Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deinde a Latino dicti sint: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æ. 1. 10. De *Saturno* ejusque fuga in Italiam, Æ. 8. 319.

47. *Laurente Marica.*] Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere a *fando*, vel *fatu*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem Nympha, ex qua suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna; quæ a Minturnensibus, ad ostia Liris fluvii, sacro in luco colebatur. *Laurens* vocatur: de quo nomine infra, v. 63.

52. *Filia.*] Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æ. 12. sub finem.

Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia. Petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens : quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta Deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus;
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.

INTERPRETATIO.

Plurimi e magno Latio & tota Italia illam ambiebant. Ambit præ cæteris omnibus formosissimus Turnus, potens avis & atavis : quem assumi generum uxor regis mirifico studio instabat : sed prodigia Deorum obsistunt variis terroribus. Laurus erat in medio domus, in intimis recessibus, sacra secundum *frondes, &* præ *religione servata per multos annos. Pater Latinus dicebatur dicasse illam Phœbo, repertam cum fundaret prima mœnia; & ab illa dedisse nomen Laurentibus incolis.*

NOTÆ.

54. *Magno e Latio, totaque . . . Ausonia.*] Duplex *Latium* fuit : antiquum, a Tyberi fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, a Tyberi ad Lirim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æquos, &c. Hæc tamen Latii extensio a Romanis regibus est, multo Æneæ temporibus recentior: unde suspicantur multi, Latium hic pro tota Italia sumi, quemadmodum & Ausoniam. *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine a Græcis vocaretur tota Italia, a Sicilia usque ad Alpes. Pulsi deinde ab aliis, ultimo consederunt inter Volscos & Campanos, circa Lirim, Caietam, & Minturnas; & *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver. Italiæ l. 3. 9.

56 *Turnus avis* &c.] *Dauni* & *Veniliæ* filius : Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æ. 10. 76. Daunus maternum genus ducebat a Jove per Danaën, infra, v. 372. paternum a Pilumno, Deo etiam habito, Æ. 10. 76. De *situ Rutulorum*, infra, v. 411.

56. *Regia conjux.*] *Amata*, Veniliæ soror.

62. *Phœbo sacrasse*] Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

63. *Laurentis colonis.*] *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum sylvæ laureæ, quæ circa litus Tyrrheni maris fuit, a Tyberi orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica Nympha, Fauni uxor, v. 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, v. 171. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, v. 650. quia Rutulorum regionem sylva illa attingebat. Porro cum arces primas ibidem condidisse Latinus dicatur; & Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, v. 171. aut sibi male consentit Virgilius: aut dicendum, *regiam* quidem a Pico esse conditam; a Latino *arces*, sive munitiones, additas; & urbem, a lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*, quod nomen sylvæ tantum & regioni commune prius fuerat. Dicuntur incolæ, *Laurentes*, *Laurentini*, *Laurentii*, & *Laurenti*, hic & apud Plinium l. 14. 3. quanquam aliqui legunt hic *Laurentes* non *Laurentis*. Urbs posterioribus dicta est *Laurolavinium*; non quod eadem fuerit cum *Lavinio*; sed quod exhausta bellis utraque, & Laurente & Lavinio, utriusque incolæ Laurentum confluxerint, & urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in antiqua Italia, l. 3. 3. atque ut ei videtur, ea nunc dicitur *Paterno*.

Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem: & pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates: Externum cernimus, inquit,
Adventare virum; & partes petere agmen easdem
Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce.
Præterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem astat Lavinia virgo:
Visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari;
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit: lucosque sub alta
Consulit Albunea; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim.

INTERPRETATIO.

Apes densæ, res *mira dictu*, *trans levem aërem volantes magno stridore*, *insederunt supremum illius cacumen*: *& pedibus invicem conjunctis*, *examen repentinum pependit e frondoso ramo. Statim vates dixit*: *Videmus appropinquare hominem peregrinum*; *& exercitum ex eadem regione quærere* hanc *eandem regionem*, *& regnare in suprema arce. Præterea dum Lavinia virgo accendit altaria sacris facibus*, *& stat prope patrem*: (*res horrida*) *visa est corripere ignem longis capillis*, *& comburi flamma sonante* secundum *omnia ornamenta*; *&* visa est *accensa* secundum *regias comas*, *accensa* secundum *coronam spectabilem gemmis*: *deinde fumans* visa est *cingi rutilanti luce & jactare ignem tota domo. Hoc autem* cœpit *haberi terribile & visu admirabile. Etenim aiebant ipsam illustrem fama & fortuna futuram* esse, *sed minari genti magnum bellum. At rex territus his prodigiis vadit ad oracula fatidici Fauni patris* sui, *& consulit sylvas* sitas *sub alta Albunea*; *quæ* Albunea sylva *maxima sylvarum resonat sacro fonte*, *& umbrosa emittit densam Mephitim.*

NOTÆ.

66. *Pedibus per mutua nexis* &c.] De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, G. 4. 257. & 558. De *apum examine*, Ecl. 7.13.

70. *Partibus ex iisdem.*] Apes e Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederant lauri apicem: quo significabatur, exteros Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier.* Extensio syllabæ, pro, *dominari.*

71. *Adolet altaria tædis.*] Adolet thus ad altaria domesticorum Deorum, Æ. 1.708. *Flammis adolere Penates.*

77. *Vulcanum.*] Deum ignis, pro igne, ut G. 1. 295.

83. *Lucosque sub alta Albunea.*] *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis: unde erumpit fluvius *Albula*, *la solforata*, sulfureis aquis memorabilis, quæ primo frigidæ sunt, mox inducunt calorem. *Albula* paulo infra Tybur influit in *Anienem* fluvium, *Teverone*. Odor ejus & sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *Mephitim*, quæ Juno est aëri corrupto præsidens; cui

Hinc Italæ gentes omnisque Œnotria tellus
In dubiis responsa petunt : huc dona sacerdos
Quum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes;
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies; thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi : qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque a stirpe nepotes,
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.

INTERPRETATIO.

Italæ nationes & omnis terra Oenotria accipiunt inde responsa in rebus *incertis. Sacerdos cum obtulit illic dona, & per noctem tacitam jacuit* super *pelles suppositas ovium immolatarum, & quæsivit* illic *somnum; videt multas figuras vagantes mirabilibus modis, & audit voces multiplices, & fruitur sermone Deorum, & alloquitur Acheronta e profundo Averno. Tunc etiam ipse pater Latinus, poscens responsa, illic sacrificabat* de *more centum oves lanigeras; & jacebat extensus super earum pelle & stratis velleribus. Vox repentina emissa est ex intima sylva. O mea proles, ne quære jungere filiam* tuam *conjugio Latino; neve confide lectis præparatis. Venit gener peregrinus.* qui *progenie* sua *extollet nostrum nomen ad sidera; & cujus de stirpe posteri videbunt omnia versari & regi sub pedibus* suis, *quacumque Sol revertens aspicit geminum* Oceanum.

NOTÆ.

ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l.2.93.& apud Cremonam, ex Tacito hist.l.3. Hic pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne, Jupiter pro aere. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, a Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *sylva* fuit sacra Musis, ex Martiali: ibidem culti sunt Fauni, ex Virgilio & Statio : ibidem, ex Lactantio, Nympha *Albunea*, quæ Sibylla fuit Tyburtina. De *Italis* & *Oenotriis*, Æ. 1. 534.

87. *Cæsarum ovium sub nocte* &c.] Plinius l. 16. 44. *Apud Tyburtes* (a quo non longe abest Albunea) *extant ilices tres, etiam Tyburte conditore eorum vetustiores. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit una ætate ante Iliacum bellum.* Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insigni somniorum interprete, qui a Græcis ideo inter Deos relatus est; ait, apud Oropum Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ac templum : ubi arietem immolant, cujus substrata in pelle dormientes nocturna visa expectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra a Tyburte Amphiarai filio translata esse in Italiam; eaque a Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91. *Acheronta affatur Avernis.*] Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo Æ. 6. 323. umbras Deosque inferorum intelligit. Per *Averna*, inferorum ostia, de quibus Æ. 6. 237. ipsos indicat inferos.

96. *Latinis.*] E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos &c. supra, v. 54.

100. *Utrumque recurrens* &c.] Magnitu-

Hæc responsa patris Fauni monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus;
Sed circum late volitans jam fama per urbes
Ausonias tulerat: quum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, & pulcher Iülus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ:
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ipse monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi;
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus, inquit Iülus.
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.

INTERPRETATIO.

Latinus ipse non continet in *ore suo hæc responsa Fauni patris, & hæc monita data* per *noctem tacitam; sed jam fama circumundique volans sparserat* ea *per urbes Italicas: cum juventus Trojana applicuit naves ad crepidinem herbosam litoris. Æneas, & præcipui duces, & formosus Ascanius, sternunt corpora* sua *sub ramis arboris altæ: & incboant epulas, & in gramine supponunt cibis placentas e frumento, ut ipse Jupiter suggerebat, & onerant* illud *panis solum fructibus sylvestribus. Illic cæteris absumptis, cum inopia ciborum cogeret* eos *vertere morsus in panem exiguum; & frangere manu ac dentibus audacibus orbem fatalis crustæ, nec abstinere* a *planis quadris: Ascanius jocans, dixit: Heus! etiam comedimus mensas. Nec* dixit *plura. Vox illa audita indicavit prima terminum laborum: & pater excepit* eam *primus ab ore loquentis, &* secum *expendit admiratus oraculum.*

NOTÆ.

dinem notat futuri imperii Romani; vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu recurrit; vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, qua Sol annuo motu recurrit. De *vario Solis motu*, G. 1. 238.

105. *Ausonias* &c.] Supra, v. 54. *Laomedontia pubes*, a Laomedonte Trojano rege, G. 1. 502. *Aggere*, Æ. 5. 44. *Adorea liba*, placentas ex frumento purissimo, quod *ador* sive *far* appellatur: E. 7. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Ænea facta esse: & e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut e victimarum extis fieri solitum videbimus Æ. 8. 183.

111. *Cereale solum.*] *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. 6. 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis, E. 5. 79. *Cereale solum*, quadra e pane.

114. *Orbem fatalis crusti.*] Mox vocabit *quadram*, tum *mensam*; & *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum fuerunt, & vero sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diversitas e placentæ figura repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus e veteribus poetis.

119. *Stupefactus numine.*] Oraculo divino, quod e pueri ore erumpebat; aut potius oraculi divina quadam solutione. *Pressit*. Vel, *continuit silentio*: vel potius, *secum tacito expendit*.

Continuo: Salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia namque,
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te nate fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebant,
Exitiis positura modum.
Quare agite: & primo læti cum lumine Solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus; & a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, & vina reponite mensis.
Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo
Implicat: & Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precatur
Numina: tum Noctem, noctisque orientia signa,

INTERPRETATIO.

Statimque dixit: Salve terra debita mihi per fatum, & vos salvete, o Penates Trojani. Hic est domus, hæc est patria. Etenim, nunc reminiscor, pater Anchises deposuit apud me talia secreta fatorum: Fili aiebat, quando fames coget te appulsum incognitis litoribus comedere mensas, cibis deficientibus; tunc fatigatus memento sperare sedem certam, *& manu statuere illic ac cingere mœnibus primam urbem. Illa fames erat* ista: *hi* casus *extremi erant destinati nobis, allaturi finem miseriis. Agite igitur: & sub primam lucem Solis inquiramus læti, quanam* sint hæ *regiones, aut quinam homines occupent* eas, *ubi* sint *urbes* illius *nationis; & abeamus* in loca *remota a portu. Nunc effundite pateras* in honorem *Jovis, & precibus invocate patrem Anchisen, & rursus afferte vinum in mensas. Sic locutus, postea cingit caput ramo viridi, orat Genium* hujus *loci, & Terram primam Deorum, & Nymphas, & Deos adhuc incognitos: deinde Noctem, & sidera surgentia per noctem.* . . . .

NOTÆ.

121. *Trojæ Penates.*] Dii regionis illius patrii ac domestici; qui, cum iis Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ ac Trojanorum dicendi estis.

128. *Illa fames.*] Prædicta, non tantum ab Harpyia Celæno Æ. 3. 257. sed etiam ab Anchisa: forte Æ. 6. 890. ubi filio memorat futura bella in Italia; *& quocumque modo fugiatve feratve laborem.*

130. *Primo cum lumine Solis.*] Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in exceensu, & libationibus, & Deorum veneratione posuerunt. De *libatione* in mensa, Æ. 1. 740. De *divinitate Anchisæ*, Æ. 5. 59, 96, 98. De *Geniis locorum*, Æ. 5. 95.

136. *Primamque Deorum Tellurem* &c.] Juxta Hesiodum, qui in Theogon. v. 117. post Chaos primam Deorum ponit *Terram*, quæ primo genuit Cœlum: ex Cœlo Oceanum, Saturnum, Gigantes &c. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. 2. 46. Et *flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138. *Noctem* &c.] Deam item, apud Hesiodum v. 123. prognatam e Chao, & parentem Diei atque Ætheris: unde cum ea conjungit *signa* sive *astra*; quæ noctu oriuntur & apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem; quia timebat sibi tum ab incolarum hujus loci insidiis.

139.

Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, & duplices cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis & auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, & vina coronant.
Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, & fines, & litora gentis
Diversi explorant: hæc fontis stagna Numici,
Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes:
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur

INTERPRETATIO.

& Jovem Idæum, & matrem Phrygiam per ordinem invocat, & geminos parentes e cælo & ex inferis. Tunc Jupiter omnipotens intonuit ter serenus e supremo cælo, & monstravit e cælo nubem coruscantem auro & radiis luminis, ipse commovens eam *manu. Tunc statim rumor spargitur per exercitum Trojanum, venisse diem quo ædificent urbem destinatam. Certatim renovant epulas, & gaudentes magnis præsagiis disponunt pocula, & coronant vina. Quando dies postera nascens cinxit terras luce; separati inquirunt urbem, & terminos, & litora* hujus *nationis*: discunt, *hæc* esse *stagna fontis Numici, hunc* esse *flumen Tybrim, hic manere generosos Latinos. Tunc filius Anchisæ imperat centum oratores electos ex omni ordine ire ad magnificam urbem Regis, omnes coronatos ramis Minervæ: & portare* illi *viro munera, & petere pacem* pro *Trojanis. Non* est *mora: jussi properant, & vadunt celeribus ....*

NOTÆ.

139. *Idæumque Jovem.*] Natum in Ida Cretæ monte, & educatum in Dictæo ejusdem antro, G. 4. 151. De *matre Phrygia*, Cybele, in Phrygia præcipue culta, Æ. 3. 111.

140. *Duplices cœloque Ereboque parentes.*] Venerem matrem, quæ in cœlo; & Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in cœlo apud superos. Æ. 6. 748. De *Erebo*, profundo inferorum loco, Æ. 4. 510.

141. *Clarus ab alto intonuit.*] Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti ominis, G. 1. 487.

142. *Radiis lucis & auro.*] *Lucis aureæ.* Sic G. 2. 192. *Pateris libamus & auro.*

144. *Diditur.*] Non *deditur*: hoc enim a *dedo, trado*; illud, a *dido, distribuo.* Horat. Satyr. l. 2. 2. 66. *servis. ... dum munia didit.* Lucretius frequentissime. De *coronatione vini*; qua, vel implentur vino pocula, vel reipsa cinguntur floribus, Æ. 3. 525. & G. 2. 528. De *lampade*, pro *Sole*, Æ. 4. 6.

150. *Stagna Numici.*] Fontem Numicii fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum & Ardeam. Hunc fontem aiunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius Fast. 3. 551. putat Annam esse Didonis sororem, eo profugam, post necem sororis direptamque ab Iarba Carthaginem: nunc est *rivo di Nemi.* De *Tybri*, Æ. 1. 17. De *Latinis*, supra, v 54.

154 *Rami Palladis.*] Olivæ, Palladi sacræ, G. 1. 14. De *Pallade*, Æ. 1. 43.

Passibus : ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum, primasque in litore sedes
Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri & primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus:
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt.
Quum provectus equo longævi Regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, & solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum sylvis & relligione parentum.
Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasces
Regibus omen erat : hoc illis curia templum,

INTERPRETATIO.

passibus : Æneas ipse describit muros depressa fossa, & incohat urbem, & in litore cingit primam habitationem vallo & pinnis in formam castrorum. Et jam juvenes perfuncti itinere videbant turres & domos altas Latinorum, & appropinquabant muro. Ante urbem pueri & juvenes in *prima pubertate exercentur equis, & regunt currus in arena, aut intendunt difficiles arcus, aut vibrant brachiis spicula flexibilia, & lacessunt* se *cursu atque jactu* telorum. *Tunc nuntius vectus equo refert ad aures grandævi Regis venisse homines in habitu incognito. Ille jubet* eos *adduci intra domum, & sedit in avito solio, in medio* suorum. *Fuit in altissima* parte *urbis domus magna, magnifica, educta centum columnis, palatium Laurentis Pici, tremenda* ob *sylvas & religionem majorum. Auspicium erat regibus, inde sumere sceptra, & erigere primos fasces : hæc curia* erat *illis templum,*

NOTÆ.

157. *Designat mœnia fossa.*] Locum ad orientalem Tyberis ripam, paullo supra maris litus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio & Dionysio Halicarn. ubi deinde *Ostia* urbs ab Anco Marcio Romanorum rege condita est.

160. *Tecta Latinorum.*] Redundat sylla-ba in versu, ut in isto, G. 1. 295. *Vulcano decoquit humorem.* Notat *Laurentum*, urbem Latini regiam.

171. *Laurentis regia Pici.*] De illa *regia*, & *Laurente agro*, supra, v. 63. De *Pico*, v. 47. & infra v. 189.

173. *Attollere fasces omen erat.*] *Fasces* posuit pro quibuslibet imperii insignibus : nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro initio : quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina & auspicia & auguria solebant : unde *auspicium* etiam, & *auspicari* dicimus, pro, *initium capere* & *incipere* : & *inaugurari*, pro, *in dignitatem aliquam assumi.*

174. *Curia templum.*] *Curia*, locus est ubi res publicæ *curantur* : sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia : unde aliquando cum templo fere convenit ; aliquando ab eo diversa est, ut hic. Qui curiæ præerat, dicebatur inde apud Romanos *curio* : & postquam populus Romanus a Romulo tres in *tribus* distinctus est, postea singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas a locis, quo sacrorum negotiorumque causa separatim conveniebant.

Hæc sacris sedes epulis: hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua ex cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem;
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant; aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, creptaque rostra carinis.

INTERPRETATIO.

hic locus destinatus *sacris conviviis*: *hic mactato ariete patres solebant sedere* ad *mensas longas. Immo præterea stabant in vestibulo per ordinem imagines veterum patrum ex antiqua cedro, & Italus, & pater Sabinus plantator vitis, tenens in imagine falcem curvatam; & senex Saturnus, & effigies Iani bifrontis; & alii reges* a prima *origine, qui certando pro patria tulerant vulnera bellica. Et præterea pendent circa sacra limina arma plurima, capti currus, curvæ secures, & cristæ capitum, & magna claustra portarum, & spicula, & scuta, & rostra avulsa navibus.*

NOTÆ.

175. *Ariete cæso perpetuis* &c.] *Arietis* sacrificium, illis in partibus tum in usu fuisse jam diximus, v. 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis, & ad ordinem sedentium exæquatis. Sic Æ. 8. 183. *Perpetui tergo bovis*. Porro considere, non in lecto recumbere ad mensas, heroicis temporibus moris fuisse diximus, Æ. 1. 702.

178. *Italus.*] Hunc aiunt quidam fuisse Siculorum regem: Dionysius potentem virum, Œnotrum genere, & ex eorum Arcadum prosapia, qui duce Œnotro Lycaonis filio illuc ex Peloponneso venerant: eumque propagato imperio, regionem *Oenotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

178. *Sabinus vitisator* &c.] *Sabinus* nomen dedit Sabinis, genti ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgo existimatur; sed, ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis genii, qui alio nomine *Deus Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. 6. 213. Hunc *vitem* & *segetes* coluisse non liquet: quare multi versum hunc totum *Vitisator, curvam servans* &c. referunt ad Saturnum. At certe structura versus omnino ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est: puto hunc *Sabinum*, ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse; unde *Sancus* dictus sit *Semo*; non quasi *semihomo*, id est inter homines Deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed a *seminando*: atque ita *vitisator* & *falce armatus* pingitur ejus filius Sabinus; quod fortasse artem illam a patre inventam perfecerit, & vitium culturam eidem addiderit. De *Saturno*, Æ. 8. 319. De *Jano* bifronte, supra, v. 610. De *vestibulo*, seu *atrio*, in quo disponebantur imagines, Æ. 4. 666.

181. *Ab origine reges*] Allusum aliqui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos aliqui putant primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos, non aliunde advectos, ideoque dictos *Aborigines*, quos Græci vocant αὐτόχθονας. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aberrigenes* dicti sint, ab *aberrando*. Alii vero plures, Dionysio Halycarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Œnotris: qui ex Arcadia profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab ὄρος *mons*. Videtur Virgilius primam opinionem tenere, Æ. 8. 314. De *postibus*, Æ. 2. 442.

Ipſe Quirinali lituo parvaque ſedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equum domitor : quem capta cupidine conjux
Aurea percuſſum virga, verſumque venenis,
Fecit avem Circe; ſparſitque coloribus alas.
Tali intus templo Divum, patriaque Latinus
Sede ſedens, Teucros ad ſeſe in tecta vocavit:
Atque hæc ingreſſis placido prior edidit ore:
Dicite Dardanidæ (neque enim neſcimus & urbem
Et genus, auditique advertitis æquore curſus)

INTERPRETATIO.

Ipſe Picus, domitor equorum, ſedebat cum *baculo Quirinali, & veſtitus parva trabea; & ſiniſtra manu ferebat ſcutulum* : Picus, *quem amatrix Circe, correpta* nimia *cupiditate, percuſſum aurea virga & transformatum venenis, fecit avem; & variavit coloribus* ejus *alas. Latinus ſedens intra tale templum Deorum & avitam domum, accerſivit Trojanos ad ſe ſub tecta : & prior dixit hæc ore tranquillo* us *ingreſſis : O Trojani (neque enim ignoramus & urbem & genus* veſtrum, *& cognati direxiſtis* huc *mari navigationem) dicit* ....

NOTÆ.

De *criſtis galearum*, Æ. 6. 779. De *roſtris*, in prora navium prominentibus, Æ. 5. 143.

187. *Quirinali lituo* &c.] *Lituus*, hic baculus eſt augurum, in ſumma parte incurvus, quo cœli regiones ad conſulendos avium volatus diſtinguebant; alibi tuba eſt, ejuſdem formæ, Æ. 6. 167. Igitur *ſuccinctus* ad *trabeam* dumtaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici poteſt. *Quirinalis* dicitur: quia, ex Plutarcho, Romulus augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem lituum ſolebat geſtare : qui deinde ſtudioſe ſervatus in curia Saliorum, quæ eſt in Palatio, cum ea deflagraſſet, inventus eſt integer, ut eſt apud Cicer. De Divin. l. 1. 30. Cum ergo Romulus appellatus ſit *Quirinus*; ideo lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

188. *Parva ſuccinctus trabea.*] *Trabea*, toga fuit, communis ſive albi coloris : in eo diſſimilis *prætextæ* : quod *prætexta* purpureo limbo tantum in ima ora prætexeretur; trabea multis faſciis virgiſque purpureis, inſtar trabium tranſverſis ac diſcurrentibus, ornaretur; iiſque, vel intextis, vel aſſutis. Ornamentum fuit equitum in decurſione publica, quæ Idibus Julii fiebat : item & Conſulum in aperiendo Jani templo : aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus Pici deſcribitur. A Romulo trabeam uſurpatam, prætextam a Tullo Hoſtilio primum inventam habemus ex Plinio l. 9. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit Pico, prolepſi ſive anticipatione uſus eſt. Dicitur hæc Pici trabea, *parva*: id eſt ſtricta, brevis, atque anguſta, quales initio togæ fuerunt; non laxior & fuſior, quales deinde luxus induxit. De *ancilibus*, ſcutis minoribus ac rotundis, Æ 8. 664.

189. *Picus equum domitor* &c.] *Studioſus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. 14. 322. mutatuſque in avem picum, *pivert*, a Circe; quod, ob fidem uxori ſuæ Canenti ſervandam, ejus amorem ſpreviſſet. Fingitur mutatus in picum : quia avis illa maximi uſus fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit, unde & augurali habitu hic deſcribitur. *Aurea virga.*] Aliqui legunt *aurea*, in primo caſu, ut ad Circen referatur, quemadmodum *Venus aurea* appellatur Æ. 10. 16. Alii, *aurea*, in ſexto caſu, ut ad virgam referatur; quemadmodum diximus Æ. 1. 702. *Aurea compoſuit ſponda.* Vocatur Circe *conjux*, id eſt amatrix, quæ conjugis loco optabat eſſe : ut Ecl. 8. 18. *Conjugis indigne Niſæ deceptus amore.*

191. *Sparſitque coloribus alas.*] Purpureo & fulvo, quibus pici pennæ diſtinctæ ſunt. De *Teucris* & *Dardanidis*, Trojanis, Æ. 1. 239.

Quid petitis ? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit ?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium : neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua, veterisque Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes : his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, & numerum Divorum altaribus auget.
Dixerat : & dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni: nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris;
Nec sidus regione viæ, litusque fefellit.
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur : pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.

INTERPRETATIO.

quid petitis ? quæ causa tulit per tot maria cærulea ad litus Italicum naves vestras, *aut cujus* rei *indigentes ? Sive pulsi errore viarum, sive procellis (qualia multa navigantes ferunt per altum mare) ingressi estis ripas fluvii* nostri, *& statis in portu ; ne fugiatis* hoc *hospitium : & ne nesciatis Latinos* esse *populum Saturni , non justum per vincula legum, sed sponte sua, & continentem se* in *consuetudine* illius *antiqui Dei. Et sane recordor* (quanquam *fama* illa *minus nota* est *ob vetustatem*) *Auruncos senes ita narrare : quomodo Dardanus natus* in *his arvis pervenit ad Idæas urbes Phrygiæ, & Samum Thraciam, quæ nunc vocatur Samothracia. Nunc palatium aureum cæli siderei excipit solio illum hinc profectum e Tyrrhena urbe Coriti, &* donatus *aris auget numerum Divorum. Dixerat : & Ilioneus sic respondit voce verbis ejus : Rex, eximia proles Fauni : nec nigra hyems coëgit nos agitatos mari intrare* in *regnum vestrum ; nec astrum, aut litus abduxit a* recta *regione via. Omnes consulto & animis libentibus appellimur ad hanc urbem : ejecti regnis, quæ Sol oriens ex ultimo cælo spectabat olim amplissima.*

NOTÆ.

202. *Latinos Saturni gentem* &c.] Indicat ætatem auream. De qua, E. 4 6. G. 1. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æ. 8 319. De *Auruncis* & *Ausonibus*, supra, v. 55.

207. *Dardanus Idæas* &c.] Hoc narravimus Æ. 3 167. Æ 1. 239. De *Ida*, monte Troadis in Phrygia, Æ. 1. 385. De *Tyrrhena* regione, Æ. 2. 781.

208. *Threiciamque Samum.*] *Samos* triplex. I. Maxima, ad occidentem sinus Corinthiaci, in mari Ionio, nunc *Cephalonie*, de qua, Æ. 3. 271. II. Minor, ad occidentem Ioniæ, in mari Icario, nunc adhuc *Samo*, de qua Æ. 1. 20. III. Minima, ad meridiem Thraciæ, contra ostia Hebri fluvii, in mari Ægæo, communius *Samothracia* dicta, nunc *Samandrachi* : de qua hic sermo est. De *Corito* oppido Tusciæ, nunc *Cortona*, Æ. 3. 170.

217. *Regnis, quæ maxima* &c.] Priamus

Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo: rex, ipse Jovis de gente suprema,
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, & si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, & si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Diis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti:
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro; dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus & armis:
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantum)
Et petiere sibi & voluere adjungere gentes.

INTERPRETATIO.

Initium nostræ stirpis est *a Jove, Trojana juventus gloriatur Jove parente. rex Æneas Trojanus, ipse e summa familia Iovis, misit nos ad tuã domum. Si terra ultima celat aliquem interfuso oceano; si zona Solis torridi, porrecta in medio quatuor zonarum, separat aliquem* a cæteris hominibus: is *quoque audivit, quanta procella* belli, *erumpens e crudelibus Mycenis, pererraverit agros Idæos*; & *quo fato geminus orbis Europæ atque Asiæ commissus sit. Ab illo excidio, jactati per tot maria immensa, poscimus* pro *Diis domesticis sedem angustam, & litus securum, & aquam atque aërem communem omnibus. Non erimus dedecori regno* tuo, *nec levis fama vestra* inde *habebitur, nec delebitur gratia tanti beneficii, nec pœnitebit Italos admisisse sinu* suo *Trojam. Iuro per fata Æneæ; &* per *dextram* ejus *potentem, seu fide, seu bello & armis, si ullus expertus est* eam: *multi populi, multæ nationes, & petierunt. & voluerunt nos sociare sibi: ne sperne* nos, *quia sponte portamus manibus tænias & verba supplicantium.*

NOTÆ.

enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æ. 3. 1. De *ortu Dardani a Jove*, Æ. 3. 167.

220. *Jovis de gente.....Æneas*] Et paterno genere, per Dardanum; & materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida Æ. 2. 801. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia, Æ. 1. 288. *Europæ atque Asiæ orbis*: Græci, qui ex Europa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis*: pro mundi parte hic sumitur: & sic partes mundi quatuor, orbes quatuor dici possunt.

225. *Audiit & si quem* &c.] Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ; quæ ultra oceanum, ad meridianum & septentrionalem polum hinc inde recedit: & incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis itineri Solis subjacet. De his tribus zonis & aliis duabus temperatis, G. 1. 233.

237. *Præferimus manibus vittas.*] Supplices, tam apud Latinos, quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis; quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, & *infulæ*; quod velarent manus & quasi vincirent: capitum ve-

Sed nos fata Deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus,
Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum;
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa a sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dii nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur Trojane quod optas.

INTERPRETATIO.

Sed voluntas Deorum coëgit nos jussis suis quærere regionem vestram. Dardanus hinc ortus est, *huc revertitur: & Apollo magnis oraculis impellit nos ad Tybrim Tyrrhenum, &* ad *fluenta sacra fontis Numicii. Præterea Æneas offert tibi exigua dona præteritæ fortunæ, reliquias servatas e Troja incensa. Anchises pater* ejus *libabat hac* patera *aurea ante altaria: hic erat ornatus Priami, quando* juxta *consuetudinem reddebat jus populis convocatis, & sceptrum, & sacra tiara, & vestes, opus Trojanarum* mulierum. Inter *talia verba Ilionei, Latinus tenet vultum defixum intuendo, & stat immotus loco, volvens oculos attentos: nec purpura colorata, nec sceptrum Priami tam movet regem; quam attendit ad conjugium & nuptias filiæ, & meditatur in animo oraculum antiqui Fauni: hunc* esse *illum generum, profectum e peregrina regione, destinatum fatis; &* hunc *vocari in regnum æquali potestate: hinc orituram sobolem illustrem virtutibus, & quæ potentia subjiciat totum orbem. Denique lætus ait: Dii prospera reddant nostra consilia, & sua auguria.* Vir *Trojane concedetur* tibi *quod cupis.*

NOTÆ.

ro infulæ vulgo essent e tæniis vittisque laneis, Æ. 2. 133.

242. *Tyrrhenum ad Tybrim* &c.] De eo, Æ. 2. 781. De *Numico*, supra, v. 150. De *libatione ad aras*, Æ. 1. 740.

247. *Sacerque tiaras.*] *Tiaras*, hic masculini, sæpius fœminini generis, pileus fuit omnium fere orientalium principum, igitur & Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant; cæteri ab rege illustres viri, paullum inflexum.

248. *Iliadumque labor vestes.*] Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde & *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades*, Trojanæ mulieres, Phrygiæ.

254. *Sortem.*] Oraculum, Æ. 4. 346. De *paribus auspiciis*, pro, pari potestate. Æ. 4. 102.

Munera nec sperno : non vobis rege Latino
Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra Regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, &, si quid veri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem:
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.

INTERPRETATIO.

Nec contemno dona vestra: *regnante Latino, non deficiet vobis fœcunditas divitis agri, aut abundantia Trojæ. Tantummodo veniat ipse Æneas; si tantum est* ipsi *desiderium nostri, si properat conjungi* mecum jure *hospitii*, *& appellari socius; & ne timeat vultus benevolos. Erit mihi pars fœderis, tetigisse dextram regis. Vos vero jam repertate Regi mea dicta. Est mihi filia, quam non oracula ex patrio sacrario, non multa prodigia e cœlo* missa *permittunt me sociare marito nationis nostræ. Edicunt hoc superesse Latio*: nempe *venturos* esse *generos e peregrinis regionibus, qui posteritate* sua *extollant ad sidera nostrum nomen. Et opinor hunc illum* esse *quem fata petunt; &* id *cupio, si* mea mens *conjicit aliquid veri. Hæc locutus pater, eligit equos ex omni multitudine. Trecenti* bene *curati erant in altis stabulis. Statim imperat equos, coopertos purpura & variatis stragulis, adduci singulis Trojanis* per *ordinem: aureæ phaleræ, pendent demissæ in pectora: tecti auro mordent sub dentibus aurum rutilum.* Imperat duci *Æneæ absenti currum & geminos* equos *jugales, ex origine cælesti, exhalantes ignem naribus: de stirpe illorum, quos ingeniosa Circe, suffurata patri* suo *Soli, creaverat nothos e matre supposita.*

NOTÆ.

262. *Uber agri*] Substantive pro *ubertate terræ*, G. 2. 185.

266. *Tyranni.*] *Regis.* Sic enim Plato, & Isocrates, & Græci poetæ Tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto*, Æ. 2. 297.

277. *Instratos ostro alipedes.*] *Alipedes*, equi veloces & quasi alatis pedibus: desumpta vox e Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. 6. 765. *Ostro*, purpura e sanguine ostrei expressa, G. 2 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis & variatis: pictura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

278. *Monilia.*] *Phaleras* quidam interpretantur. Et vero phaleræ sunt Plinio, pensilia ornamenta: quamquam Suidæ sunt scutula in fronte; Herodoto tegumenta circa maxillas.

282. *Patri quos Dædala Circe &c.*] Fingitur

Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Etlætum Æneam, classemque ex æthere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, & fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis?
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent: odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.
Absumptæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi: quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tibridis alveo,

INTERPRETATIO.

Trojani post *talia munera & verba Latini revertuntur excelsi in equis, & referunt pacem. Ecce autem aspera uxor Jovis referebat se ab Argis Inachiis, & ibat elata per aërem, & procul ab usque Pachyno Siculo vidit ex aëre classem Trojanam. Videt* Trojanos *jam struere domos, jam confidere regioni, reliquisse naves: stetit affixa* illic, *præ gravi dolore: deinde movens caput, emisit e pectore hæc verba: Vah gentem odiosam, & fata Trojanorum opposita voluntati meæ! An* potuerunt *perire in campis Sigeis? an capti potuerunt capi? an Troja combusta combussit homines?* Ergo *reperERunt iter per medios exercitus & medias flammas? At, opinor, mea potestas denique jacet lassa: aut satiata deposui odium. Imo etiam ausa* sum *persequi inter aquas* eos *expulsos patria, & toto mari me objicere iis exulibus. Vires cæli & maris consumptæ* sunt *contra Trojanos. Quid profuerunt mihi Syrtes, aut Scylla, aut magna Charybdis? teguntur alveo desiderato Tibridis,*

NOTÆ.

tur hic a Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse, quæ hos Latini equos ex eorum semine pepererit: unde *nothi* dicuntur, id est non legitimi, quorum tamen notus est pater; quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*: a Græca voce *νόθος*, quæ idem significat. *Circe* dicitur *Dædala*, id est, ingeniosa: vel a Dædalo ingenioso artifice, Æ. 6. 14. vel a *δαιδάλλω artificiosa facio*. Sic Lucretius, Minervam, Terram, linguam, *Dædalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* a quibusdam fuisse Marica illa nympha, mater Latini, de qua v. 47.

286. *Inachiis Argis.*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni cara, Æ. 1. 19, 288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho fluvio, qui prope urbem fluit, ex Strabone l. 8. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *capo Passaro*, Æ. 3. 699.

294. *Fata Phrygum.*] De *fatis*, Æ. 1. 243. De *Phrygia*, Ibid. 385. De *Sigeo*, Troadis promontorio. Æ. 6. 500. De *numine*, Æ. 1. 137. De *Teucris*, Ibid. 239.

302. *Quid Syrtes* &c.] In Libyco mari vadosi sinus, Æ. 1 115. De *Scylla* scopulo, & *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æ. 3. 420.

Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit: concessit in iras
Ipse Deum antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est:
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Trojano & Rutulo dotabere virgo:
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales:

INTERPRETATIO.

tuti a mari atque a me. Mars potuit evertere crudelem nationem Lapitharum: ipse pater Deorum permisit furori Dianæ veterem Calydona: quam tantam pœnam *sceleris merentibus Lapithis aut Calydone? Sed ego, magna uxor Jovis, quæ potui nihil omittere intentatum, quæ converti me in omnia, superor ab Ænea. Quod si mea divinitas non est satis potens; non sane dubitem invocare quicquid usquam est: si non possum flectere superos, commovebo inferos.* Sit ita, *non permittetur* mihi *arcere eos ab regno Latino; & Lavinia fatis destinatur ei uxor certissima: sed licet producere, & adhibere moras tantis rebus; sed licet evertere populos utriusque regis. Gener & socer faciunt fœ*dus *hoc præmio suorum. Puella*, habebis *pro dote sanguinem Trojanum & Rutulum: & Bellona destinatur tibi pronuba. Nec solum* Hecuba filia *Cissei gravida peperit faces conjugales.*

NOTÆ.

304. *Mars perdere gentem Lapithum* &c. Pirithoüs Lapitharum rex, de quo Æ. 6. 601, 617 ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset: Mars utramque gentem clade utrimque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur cæteri interpretes. De *Lapithis*, & *Centauris*, Thessaliæ gentibus, G. 2. 456. G. 3. 38.

306. *Calydona Dianæ* &c.] Œneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus, excepta Diana, primitias frugum obtulisset: irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est late ager Calydonius, donec a Meleagro Œnei filio fera occideretur. Ovid. Met. 8. 273.

312. *Acheronta.*] Numina inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æ. 6. 323.

315. *At trahere* &c.] Quomodo Dii fatis obstare possent, diximus Æ. 1. 243.

317. *Mercede suorum.*] Damno populorum; quæ *merces* ironice dicitur. Ita Cicero Tuscul. 3. 12. *Nam istuc, nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore.*

319. *Bellona .... pronuba.*] *Bellona*, Dea bellorum præses, Martis soror, quæ eidem ad bellum eunti currum & equos parat: Græcis dicta *Enyo*. *Pronubæ*, mulieres dicebantur, quæ nuptias conciliabant, eaque administrabant quæ pertinebant ad nuptias, & nuptam in lecto collocabant: eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320. *Cisseis prægnans ignes* &c.] Hecuba Priami uxor, Cissei Thraciæ regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem

Quin idem Veneri partus ſuus, & Paris alter,
Funeſtæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Alecto dirarum ab ſede ſororum
Infernîſque ciet tenebris: cui triſtia bella,
Iræque, inſidiæque, & crimina noxia cordi.
Odit & ipſe pater Pluton, odere ſorores
Tartareæ monſtrum: tot ſeſe vertit in ora,
Tam ſævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo ſata nocte, laborem,
Hanc operam: ne noſter honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ poſſint, Italoſve obſidere fines.
Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis verſare domos: tu verbera tectis
Funereaſque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,

INTERPRETATIO.

Veneri etiam ſuus filius, erit idem, & alter Paris, & faces iterum pernicioſæ contra Trojam recidivam. Poſtquam protulit hæc verba, deſcendit tremenda in terras. Excitat ex domo dirarum ſororum & infernis umbris Alecto luctuoſam: cui bella triſtia, & iræ, & inſidiæ, & crimina pernicioſa ſunt *cordi. Ipſe etiam pater Pluton averſatur* hoc *monſtrum, averſantur ſorores infernæ: tot convertit ſe in ſpecies, tam crudeles ſunt figuræ* ejus, *tot dira producit ſerpentes. Juno animat eam his verbis, & loquitur talia:* O *virgo filia Noctis, concede mihi hunc laborem proprium, hoc officium: ne noſtra gloria vel fama, victa, cedat locum; & ne Trojani poſſint circumvenire Latinum* prætextu *conjugii, & invadere regionem Italam. Tu potes commovere in pugnas fratres conjunctiſſimos, & turbare odiis familias: tu immittere domibus verbera & mortiferas tædas: tibi* ſunt *mille ſpecies & mille artes nocendi: concita animum fertilem,*

NOTÆ.

utero geſtare, Æ. 1. 31. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipſum, vel incendium Trojæ, quod illius partus & conjugii fructus fuit: dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet; & conjugium ipſum, *jugum*, Æ. 4. 59.

321. *Idem Veneri partus* &c.] Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam a ſe excitatam in Italia, iterum perdet. *Recidiva* explicant pleríque *repullulantia*, *reparata*: ego ſimpliciter, *iterum cadentia*, ut Æ. 4. 344. Qui enim deducunt a *cædo* & arboribus, quæ cæſæ & reciſæ repullulant; non advertunt obſtare menſuram ſyllabæ ſecundæ brevem; unde melius a *cado*, quam a *cædo* derivatur. *Pergama*, arces Trojanæ urbis, Æ. 1. 470.

324. *Alecto* &c.] De hac furia, aliiſque duabus G. 3. 552. Æ. 6. 572. De *Plutone*, G. 4. 467.

331. *Virgo ſata nocte.*] *Virginem* vocat furiam. Vel ſimpliciter, pro puella: quomodo Paſiphaë dicitur *virgo*, Ecl. 6. 52. Vel peculiari furiarum nomine: quæ ſic dicuntur, quia ſeveræ & in puniendo incorruptæ: unde Ajax flagellifer apud Sophoclem v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *ſemper virgines*. Noctis & Acherontis erant filiæ.

337. *Tibi nomina mille.*] Vel intelligit mille peſtes, furiarum quaſi famulas, quæ paſſim in earum comitatu ponuntur a poëtis, diſtinctæ variis nominibus: ut ſunt Luctus, Pavor, Fames, Diſcordia &c. Vel intelligit *cauſas nocendi*: frequenter

Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ.
Quam super adventu Teucrum, Turnique hymenæis,
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cæruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestes & lævia pectora lapsus
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, & membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius & solito matrum de more locuta est,
Multa super nata lacrymans, Phrygiisque hymenæis:
Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret, natæque, tuique?

INTERPRETATIO.

Disturba pacem confectam, semina causas belli: fac ut *juventus velit arma, simulque petat, & corripiat* ea. *Postea Alecto imbuta venenis Medusæis, primo adit Latium & altam domum regis Laurentis, & obsidet portas quietas Amatæ: quam fœminea sollicitudo & ira cruciabat, flagrantem ob adventum Trojanorum & nuptias Turni. Dea injicit ei colubrum unum e capillis cæruleis, & submittit in sinum usque ad profundum cor: ut acta in furorem* per *id monstrum evertat totam familiam. Ille lapsus inter vestes & pectus leve, serpit nullo tactu, & subrepit furenti infundens habitum vipereum*: *magnus* ille *coluber fit aureus torques* circa *collum, fit tænia, & implicat capillos, & lubricus vagatur* per *membra*. *Et* quidem *dum prima pestis submissa humido veneno movet sensus, & immiscet flammas ossibus, & nondum animus excepit incendium toto pectore*: tum *locuta est tranquillius & solita consuetudine matrum, flens multum ob filiam & nuptias Trojanas*: *O pater, an Lavinia datur ducenda Trojanis? nec miseret te, & filiæ, & tui?*

NOTÆ.

enim *nomen* pro *causa* sumitur: unde passim *quo nomine*, pro *qua de causa*.

341. *Gorgoneis venenis.*] Quia Medusa una e Gorgonibus, Æ. 2. 616. caput habuit serpentibus horridum: quod a se abscissum Perseus cum per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenosum & serpentum in Africa. Ovid. Metam. 4. 620. & Apollonius l. 4. 1514. De *Latio*, supra, v. 54. De *Laurente* regione, v. 63. De *tyranni* nomine, v. 266. De *Teucris*, Æ. 1. 239. De *Hymenæo*, nuptiarum præside, G. 3. 60.

350. *Attactu nullo.*] Sensibili, quem Amata perciperet.

352. *Tænia vittæ.*] *Tænia*, extrema pars *vittæ*: promiscue vulgo sumuntur. De sacro *vittarum* usu, Æ. 2. 133.

Nec matris miſeret : quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abductâ virgine prædo?
At non ſic Phrygius penetrat Lacedæmona paſtor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad arces?
Quid tua ſancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et conſanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque ſedet, Faunique premunt te juſſa parentis:
Omnem equidem ſceptris terram quæ libera noſtris
Diſſidet, externam reor; & ſic dicere Divos.
Et Turno, ſi prima domus repetatur origo,
Inachus Acriſiuſque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra ſtare videt; penituſque in viſcera lapſum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix ingentibus excita monſtris,
Immenſam ſine more furit lymphata per urbem:

INTERPRETATIO.

nec miſeret te matris : quam perfidus ille *prædo deſeret primo vento, abiens mari, abrepta virgine? Nonne paſtor Phrygius ſic intravit Spartam, &* ſic *abſtulit Helenam Ledæ filiam in urbem Trojanam? Quid* erit *tua ſacra fides, quid antiquum ſtudium tuorum, & dextra toties data cognato Turno? Si quæritur Latinis gener e gente aliena, & id ſtatutū eſt, & mandata patris Fauni urgent te : certe exiſtimo alienā regionem* eam *omnem, quæ non ſubdita dominationi noſtræ ſeparatur* a nobis; *&* exiſtimo *ſic Deos loqui. Præterea ſi requiratur prima origo familiæ* Turni, *patres Turni ſunt Inachus & Acriſius, & mediæ Mycenæ. Poſtquam fruſtra aggreſſa his verbis Latinum, cernit* eum *contra perſiſtere;* & poſtquam *furioſum venenum colubri intime lapſum* eſt *in viſcera, & pervagatur* eam *totam : tunc vero miſera, commota magnis monſtris, ſævit ultra modum furioſa per vaſtam urbem:*

NOTÆ.

361. *Aquilone.*] Vento ſeptentrionali, Ecl. 7. 51. Hic pro quolibet vento.

363. *At non ſic Phrygius* &c.] Legitur *An non*? per ſimplicem interrogationem. Et *At non*? per interrogationem ironiæ conjunctam. *Paſtor*, Paris qui primo paſtor fuit, Æ. 1. 31. *Phrygius*, Trojanus e Phrygia, Æ. 1. 385. *Lacedæmona*, Spartam in Peloponneſo, Æ. 2. 577. De *Helenæ ortu* ex Leda, & raptu, Æ. 1. 654. Æ. 6 511.

366. *Conſanguineo Turno.*] Matrem habebat Veniliam, ſororem Amatæ.

367. *Si gener* &c.] Eludit oraculum Fauni, de quo ſupra v. 81. probatque illud in Turnum cadere : tum quia Rutuli non parebant Latinis, & ſic externi poterant dici, quamvis vicini: tum quia e Græcis Argivis ortus erat Turnus; Æneas contra e Dardano Italo.

372. *Inachus Acriſiuſque* &c.] *Inachus* primus Argivorum rex fuit; qui coloniam deduxit in Peloponneſum ex Ægypto. *Acriſius* ex ejus fuit poſteris : pater *Danaes*, quam cum audiſſet parituram eſſe filium, a quo ipſe foret occidendus : turre virginem incluſit. Hæc illic vitiata a Jove, ſub aurei imbris ſpecie per tegulas delapſo, peperit Perſeum. Ideo incluſa cum puero in arca ab Acriſio, & in mare projecta, allapſa eſt ſecundum Græcos ſcriptores, ad inſulam Seriphum, unam e Cycladibus in Ægæo mari; ibique a Polydecte ſuſcepta eſt : ſecundum Latinos, ad litus Apuliæ, ubi Pilumno regi, Turni avo, nupſit; & *Ardeam* cum eo condidit in Rutulorum finibus : Pilumnus Daunum, Daunus Turnum ex Venilia Amatæ ſorore genuit. *Mycenæ*, urbs eſt Peloponneſi, Argis vicina, Æ. 1. 288.

377. *Lymphata*] Furioſa. Vel a *Nym-*

Ceu quondam torto volitans ſub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent. Ille actus habena
Curvatis fertur ſpatiis: ſtupet inſcia turba,
Impubeſque manus mirata volubile buxum:
Dant animos plagæ. Non curſu ſegnior illo
Per medias urbes agitur, populoſque feroces.
Quin etiam in ſylvas, ſimulato numine Bacchi,
Majus adorſa nefas, majoremque orſa furorem,
Evolat: & natam frondoſis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tædaſque moretur:
Euoë Bacche fremens, ſolum te virgine dignum
Vociferans. Etenim molles tibi ſumere thyrſos,
Te luſtrare choro, ſacrum tibi paſcere crinem,
Fama volat: furiiſque accenſas pectore matres
Idem omnes ſimul ardor agit nova quærere tecta.
Deſeruere domos: ventis dant colla comaſque:
Aſt aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineaſque gerunt incinctæ pellibus haſtas.
Ipſa inter medias flagrantem fervida pinum
Suſtinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,

INTERPRETATIO.

quemadmodum aliquando turbo curſitans ſub torto flagello, quem pueri vacantes ludo agitant in magnum orbem circa atria ſpatioſa. Ille impulſus flagello vagatur ſinuoſis ſpatiis: turba ignara obſtupeſcit, & agmen impube miratur buxum verſatile: ictus adjiciunt vim buxo. Regina *non lentior* quam *ille curſus, vagatur per medias urbes & populos furentes. Imo præterea, auſa grandius crimen & auſa majorem furorem, abit in ſylvas*, ſub *ficta religione Bacchi*, & *occultat filiam* in *montibus umbroſis: ut auferat* hoc *conjugium Trojanis*, aut *retardet nuptias: fremens Evoë Bacche: clamans te unum dignum eſſe puella*, o Bacche. *Et vero rumor ſpargitur, puellam geſtare pro te thyrſos teneros, circuire choris tuam* imaginem, *alere comam dicatam tibi & eadem cupiditas impellit ſimul omnes matres inflammat as furiis* in *pectore, ad quærendas domos novas. Reliquerunt domos: præbent ventis colla & capillos: aliæ autem implent aërem tremulis clamoribus, & induta pellibus geſtant haſtas* ornatas *pampine. Ipſa* Regina *in medio furioſa tenet pinum flammantem, & canit nuptias filiæ* ſuæ *& Turni,*

NOTÆ.

phis, lympharum pexſidibus, quæ eos a quibus erant conſpectæ in furoeem agebant: ita feee Feſtus. Vel quod in eabiem acti aquam timeant: ita Iſidorus.

382. *Buxum.*] *Buxus* aeboe eſt: *buxum*, lignum aeboris, *buys*, ex quo fit *turbo*, luſoeium inſtrumentum verſatile, Gall. *sabot*.

385. *Bacchi* &c] De *eo*, deque *thyrſis*, haſtis pampino veſtitis, E. 5. 29. De *Bacchis*, mulieribus eidem ſacris, quarum furorem ſimulabat Amata, Æ 4. 301. De vociferatione Bacchica *Evoë*, Æ. 6. 557. De *choro* ſeu ſaltatione mulierum circa Deorum ſimulacra, Æ. 4. 62. De verbo *luſtro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 612.

391. *Tibi paſcere crinem.*] Mos apud Græcos, Romanos, Barbaeos, capillos Diis ſacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes & inexduos alendo; vel detondendo, & templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit tamen Ceedanus ſemper ſacratos fuiſſe per tonſuram, nec ſolitos ali niſi ut poſtea ſecaeentue.

397. *Pinum ſuſtinet.*] Facem nuptialem, quæ ſrequenter e pinu, Ecl. 8. 29. eaſque

Sanguineam torquens aciem : torvumque repente
Clamat : Io matres audite ubi quæque Latinæ.
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros : quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto : locus Ardua quondam
Dictus avis, & nunc magnum manet Ardea nomen.
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem & furialia membra
Exuit : in vultus sese transformat aniles,

INTERPRETATIO.

volvens oculos sanguinolentos, & subito clamat immaniter: Io matres Latinæ, audite omnes ubicumque estis: *si quis amor restat piis animis erga miseram Amatam, si sollicitat* vos *cura auctoritatis maternæ, resolvite tænias capillorum, celebrate mecum orgia. Sic undique per sylvas, per deserta ferarum, Alecto impellit Reginam furiis Bacchi. Postquam Dea funesta visa est sibi satis stimulavisse primas iras, & turbasse omnem familiam atque consilium Latini: statim aufertur nigris alis inde ad muros Rutuli audacis : quam urbem Danae dicitur condidisse civibus Acrisioneis*, huc *advecta celeri vento : locus* ille *appellatus* est *olim a majoribus Ardua, & nunc magnum nomen restat Ardea. Sed casus* ita *tulit. Illic Turnus tenebrosa nocte jam capiebat medium somnum in sublimi domo. Alecto deposuit sævum vultum, & membra furiosa: mutat se in speciem vetulæ,*

NOTÆ.

non tantum a pueris, sed a matre etiam latas, præcipue apud Græcos, probat Cerdanus ex Euripide & Apollonio.

400. *Io.*] Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium &c. *ioi.* De *orgiis*, Bacchi sacris, Æ 4. 301.

403 *Solvite crinales vittas*] Quæ virginum & matronarum capillos coercebant, non meretricum. Unde Ovid. de arte. l. 1. 30. *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.* Eas resolvere, furoris & inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

410. *Acrisioneis* &c.] Vel *Acrisioneis Danae*; vel *Acrisioneis colonis*, quo nomine vocabantur Rutuli, ab ipsa Danaë Acrisii filia, supra, v. 372. Dicitur delata vento meridionali, qui & Auster. Ecl. 2. 58. non quod volatu delata sit; sed navigatione, cum hic ventus mare impelleret. *Ardea*, urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens, septem circiter leucis Roma distans, mare Tyrrhenum versus, a quo tamen abest leucis non omnino duabus. Nomen vel ab *Ardea* ave, cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senecam, quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis*, de *volucri*; videturque Ovidius Met. 14. 574. allusisse ad illam urbis originem, cum eamdem ab Ænea excisam & in *Ardeam* avem mutatam fingit. Vel potius dicta est ab *arduo* situ : unde sic legimus duce Servio, & MSS. apud Pierium compluribus : *locus Ardua quondam dictus avis*, id est, *majoribus*.

413. *Fortuna fuit* &c.] Vel ad superiora

Et frontem obscænam rugis arat: induit albos
Cum vitta crines: tum ramum innectit olivæ.
Fit Calybe Junonis anus, templique sacerdos:
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium & quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te irrise periclis:
Tyrrhenas i sterne acies, tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, & armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para: & Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus
Ni dare conjugium & dicto parere fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invectas Tibridis undam,
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Inmemor est nostri.

INTERPRETATIO.

& sulcat rugis frontem fœdam: assumit capillos albos cum tænia: tum implicat iis coronam olivæ. Fit Calybe vetula Junonis, & sacerdos ejus *templi: & exhibet se juveni præ oculis cum iis verbis: Turne, an feres tot labores abire frustra, & tua regna transmitti Trojanis advenis? Rex abnuit tibi matrimonium & præmia parata sanguine, & hæres peregrinus quæritur ad regnum. I modo, illuse, expone te inutilibus periculis: i, supera Tuscos exercitus, protege pace Latinos. Ipsa autem omnipotens* Juno *filia Saturni palam jussit me dicere hæc tibi, dum dormis tranquilla nocte. Age igitur, & lætus cura juventutem armari & emitti portis ad bellum: & succende duces Phrygios, qui sederunt ad pulchrum fluvium, & pictas naves. Magna potestas Deorum* hoc *imperat. Ipse rex Latinus, nisi consentit concedere matrimonium, & stare promissis, sentiat & experiatur denique Turnum in bello. Tum juvenis ridens vatem, ita vicissim ore reponit verba. Non, ut putas, nuntius ille fugit meas aures, classem ingressam esse fluvium Tibrim: ne mihi finge tantas* causas *timendi, regina Juno non est oblita nostri.*

NOTÆ.

refertur: *Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tandiu remanserit, cet aliis urbium nominibus aut mutatis aut sepultis.* Vel ad subsequentia: *Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat* &c. De voce *obscæna*, Æ. 3. 262.

418. *Cum vitta crines* &c.] *Calyben*, poëta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeæ fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æ. 2 133. *Innectit ramum olivæ*, in coronam, infulæ superpositam.

426. *Tyrrhenas i sterne acies.*] Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpe tulerat. De *iis*, Æ. 2. 781. De *Junone*, Saturni filia, Æ. 1. 27. De *Phrygus*, Trojanis, Æ. 1. 385.

440.

Sed te victa situ verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; & arma
Regum inter, falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divum effigies & templa tueri:
Bella viri pacemque gerant, queis bella gerenda.
Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem & quærentem dicere plura
Reppulit, & geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit.
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, & atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rupit pavor: ossaque & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, & scelerata insania belli,
Ira super. Magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exultantque æstu latices: furit intus aquæ vis,
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis:

INTERPRETATIO.

Sed, o mater, senectus fracta annis & oblita veritatis frustra agitat te curis, & decipit vatem falso timore super bellis regum. Cura sit *tibi custodire simulacra & templa Deorum: viri, quibus bella debent esse curæ, administrent bella. Alecto erupit in furorem talibus verbis. At repentinus tremor invadit membra juvenis loquentis: oculi cohorruerunt: tot colubris sibilat furia, tam horrendum vultus* ejus *exhibet se.* Tum Alecto *contorquens oculos, repulit morantem & parantem loqui plura, & extulit duos colubros, & sonuit flagello, & adjecit hæc ore furioso:* Ecce ego sum illa *obruta annis, quam senectus imbecilla* ad cognoscendum *verum decipit falso metu inter bella regum. Attende ad ista: venio e domo sororum funestarum: fero* in *manibus bella & mortem. Sic locuta torquet tædam* in *juvenem, & figit sub pectore faces fumantes nigra luce. Magnus timor abstulit illi somnum: & sudor profusus toto corpore rigavit & ossa & membra.* Ille *furens poscit arma, quærit arma* per *lectum & domum. Fervet cupido armorum, & vesana rabies belli,* & *præterea ira. Sicut quando flamma* excitata *e virgis supponitur magno crepitu lateribus* ollæ *æreæ spumantis, & unda ardore subsiliunt:* tum *violentia aquæ furit intus, & fluvius fumidus alte exundat spumis:*

NOTÆ.

440 *Victa situ, verique effœta.*] *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, Æ.6.462. *Effœta*, dicitur mulier quæ cessavit fœtus emittere & parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere; quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447. *Erinnys sibilat hydris.*] *Erinnys*, commune furiarum nomen, Æ.2.337. *Hydrus*, vel *hydra*: proprie serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ *aqua*.

Nec jam se capit unda, volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum: & jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet, atque juventæ;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis:
Arte nova speculata locum, quo litore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iülus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, & noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma præstanti & cornibus ingens:
Tyrrheidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, & late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Sylvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis:
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, mensæque assuetus herili,

INTERPRETATIO.

nec jam unda continet se, vapor niger surgit in aërem. Itaque rupta pace, imperat præcipuis juvenum iter ad regem: & jubet arma instrui, suos *Italiam tueri, & pellere hostem ultra terminos* regionis: ait *se satis esse* contra *utrosque, & Latinos & Trojanos. Postquam protulit hæc verba, & invocavit Deos ad vota* sua audienda: *Rutuli mutuo incitant se ad bellum. Hunc incitat eximia species pulchritudinis & juventutis* regis sui; *illum reges* ejus *majores, istum manus* ejus *clara factis. Dum Turnus implet Rutulos audacia animosa, Alecto stygiis alis immittit se in Trojanos: intuita* per *novam fraudem locum* in *litore, ubi formosus Ascanius persequebatur feras insidiis & cursu. Hic puella Cocytia immittit canibus furorem repentinum, & percellit nares odore cognito, ut agiles insequerentur cervum: quod fuit primum caput calamitatum, & inflammavit ad bellum animos rusticos. Cervus erat eximia specie, & altis cornibus: quem filii Tyrrhei alebant abstractum ab uberibus matris,* & ipse *pater Tyrrheus, cui subdita* sunt *armenta regis, & commissa* est *late cura agrorum. Sylvia soror* eorum *omni studio decorabat* illum *docilem imperio, cingens* ei *cornua floribus teneris: & pectebat cervum, & lavabat in puris fontibus. Ille patiens* tangi *manu, & assuetus mensæ domini,*

NOTÆ.

470. *Venire.*] Esse. Sic G. 1. 29. *An Deus immensi venias maris.* De *Teucris*, Æ. 1. 239. De *Styge*, & *Cocyto*, Æ. 6. 323.

485. *Tyrrheusque pater.*] Hunc fuisse Latino pecoris custodem ait Dionys. Halic. & ad eum deinde, mortuo Ænea, fugisse Laviniam, ut diximus Æ. 6. 763.

489. *Ferum.*] Natura ferum animal, cultu mansuetum. Sic equum appellavit Æ. 2. 51. *Inque feri curvam compagibus alvum.*

Errabat ſylvis: rurſuſque ad limina nota
Ipſe domum ſera quamvis ſe nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iüli
Commovere canes: fluvio cum forte ſecundo
Deflueret, ripaque æſtus viridante levaret.
Ipſe etiam eximiæ laudis ſuccenſus amore
Aſcanius, curvo direxit ſpicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus abfuit, actaque multo
Perque uterum ſonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Succeſſitque gemens ſtabulis: queſtuque, cruentus,
Atque imploranti ſimilis, tectum omne replevit.
Sylvia prima ſoror palmis percuſſa lacertos
Auxilium vocat, & duros conclamat agreſtes.
Olli (peſtis enim tacitis latet aſpera ſylvis)
Improviſi adſunt: hic torre armatus obuſto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta ſpirans immane ſecuri.
At ſæva e ſpeculis tempus Dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit, ſtabuli & de culmine ſummo
Paſtorale canit ſignum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protinus omne
Contremuit nemus, & ſylvæ intonuere profundæ.

INTERPRETATIO.

vagabatur per ſylvas: & poſtea referebat ſe ipſe ad domum cognitam, quamvis provecta nocte. Canes furioſæ venantis Aſcanii excitaverunt illum procul errantem: cum forte enataſſet prono fluvio, & leniret calorem in herboſa ripa. Ipſe quoque Aſcanius inflammatus cupiditate pulchræ laudis curvato arcu *corneo intendit ſagittam: nec defuit Alecto manus incerta, &* ſagitta *arundinea impulſa magno ſtridore tranſiit per uterum & per ilia. At cervus vulneratus fugit in notam domum, & gemens intravit ſtabulum, & ſanguinolentus ac ſimilis petenti* opem, *implevit queſtu totam domum. Sylvia ſoror feriens lacertos manibus prima petit opem & inclamat duros ruſticos. Illi repentini adveniunt: nam furia exaſperans* eos *clam latet in ſylvis: hic armatus titione præuſto, hic nodis gravis fuſtis: furor convertit* in *arma quicquid obvium eſt unicuique quærenti* arma. *Tyrrheus, cum forte finderet adactis cuneis quercum fiſſilem in quatuor* partes, *horrendum iratus correpta ſecuri convocat multitudinem. At crudelis Furia nacta e ſpeculis tempus nocendi, conſcendit altam domum, & de ſupremo vertice ſtabuli canit ſignum paſtorale, & curvo cornu contendit vocem infernam: qua ſtatim omnis ſylva intremuit, & intimæ arbores ſonuere.*

NOTÆ.

498 *Deus.*] *Alecto*: nam *Deus* etiam fœminino genere, ſive communi, dicitur: Æ. 2. 632.

499. *Ilia.*] Partes imi ventris, circa ſummas coxas.

509. *Quadrifidam quercum.*] Fiſſilem in quatuor partes, id eſt, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514. *Tartaream vocem.*] *Tartarus*, profundus inferorum locus, Æ. 6. 134.

Audiit & Triviæ longe lacus, audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini:
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ: necnon & Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies: non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis:
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo cœpit quum albescere vento:
Paulatim sese tollit mare, & altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture vulnus, & udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa: seniorque Galesus,
Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum vertebat aratris.

INTERPRETATIO.

Audiit etiam procul lacus Dianæ, audiit fluvius Nar albus aqua sulfurea, & fontes Velini: & matres timidæ presserunt pueros ad ubera. Tunc autem agricolæ indociles correptis armis undique accurrunt prompti ad vocem, qua dirum cornu impulit sonum: & juventus etiam Trojana castris patentibus immittit subsidium Ascanio. Struxerunt agmina: non jam pugnatur prælio rustico, fustibus duris, aut palis præustis: sed dimicant gladiis dubiis, & rigescit nigra seges strictorum ensium, & arma ærea Sole percussa emicant & emittunt splendorem ad nubes. Ut quando fluctus cœpit albescere primo vento: tunc *mare tollit se sensim, & erigit undas altius, deinde surgit in aërem ex intimo fundo. Hic Almon juvenis, qui maximus erat filiorum Tyrrhei, prosternitur sagitta sonante ante primum agmen: nam plaga hæsit sub jugulo, & sanguine obstruxit viam liquidæ vocis & levem spiritum. Multa corpora hominum* sternuntur *circa* illum *: imprimis senex Galesus, dum exhibet se conciliatorem pacis, qui unus* omnium *fuit olim æquissimus, & ditissimus agrorum Italicorum: quinque greges ovium, & quinque armenta redibant illi, & scindebat terram centum aratris.*

NOTÆ.

516. *Triviæ lacus* &c.] Lacus Dianæ Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *lago di nemo*. *Trivia*, Dianæ nomen, a triviis ubi colebatur, Æ 4. 511.

517. *Sulfurea Nar albus aqua.*] *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabinumque agrum disterminans, & influens in Tibrim. Nomen a Sabina voce *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

517. *Fontesque Velini.*] Lacus *Velinus*, ab ἕλος *palus*: nunc *lago di pie di Luco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537. *Ausoniis arvis.*] Italicis, v. 54.

538. *Quina redibant.*] Vel quotidie redi-

Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur:
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ;
Deserit Hesperiam, & cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superba:
En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic in amicitiam coeant, & fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros;
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum & fraudis abunde est:
Stant belli causæ: pugnatur cominus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia & tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus & rex ipse Latinus.

INTERPRETATIO.

At dum ea fiunt per agros Marte adhuc *æquali: Furia compos facta promissi, postquam inchoavit bellum sanguine, & incepit cædem primi prælii; relinquit Italiam, & vecta per spatia cæli, victrix alloquitur verbis superbis Junonem: Ecce dissensio conflata est tibi bello tristi: nunc jube* ut *conveniant in societatem & faciant pacem. Si quidem perfudi Trojanos Italico sanguine; præterea hoc adjiciam illis* rebus, *si tua voluntas mihi nota* fiat: *incitabo rumoribus vicinas urbes ad bellum, & inflammabo animos furiosa cupiditate Martis, ut undecumque accurrant* ad *subsidium: diffundam prælia per campos. Tunc Juno vicissim ait: Satis est terroris & doli: manent causæ belli: certatur cominus armis: sanguis novus tinxit arma, quæ casus prima obtulit. Eximia soboles Veneris & ipse rex Latinus peragant talia conjugia & tales nuptias.*

NOTÆ.

bant e pastu in stabula. Vel reditum annuum conficiebant.

540. *Æquo Marte.*] Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii. Sic Donatus: quem malo sequi quam Servium, qui explicat *aperto Marte*: aut Ascensium, qui interpretatur *æquo & plano campo*. De *Marte*, bellorum Deo. E. 9 12.

541. *Promissi Dea facta potens.*] Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*] *Tinxit, perfudit*: præterea, *incepit, instituit*: per translationem a *lanis, vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel a primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse Nonius ex Catone & Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est *bellica arma*; ut mox v. 554 *Sanguis novus imbuit arma*. Si sumatur metaphorice, sensus erit *Incepit bellum sanguine* quo more dixit Propertius l. 4. 10. 5. *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ*: id est, *incipis, instituis, das exemplum*. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 534.

543. *Convexa per auras.*] *Convecta.* Sic G. 4. 293. *Usque coloratis amnis devexus ab Indis*: id est *devectus*.

546. *Dic in amicitiam* &c.] Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiæ jactatio, quasi dicat: Eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem* &c.] Cæteri conjungunt cum superioribus: ego subsequentibus adjicio, hoc sensu: Quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commisi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic

Te super æthereas errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis : ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces:
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus, Italiæ in medio, sub montibus altis,
Nobilis & fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrinque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis & torto vortice torrens.
Hic specus horrendum, & sævi spiracula Ditis
Monstrantur : ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces : queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus : cæsosque reportant,
Almonem puerum, fœdatique ora Galesi:
Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, cædis & ignis
Terrorem ingeminat : Teucrosque in regna vocari,

INTERPRETATIO.

Ipse pater rector supremi cæli nolit te vagari liberius super spatia cælestia. Recede ex his *locis : si aliquod discrimen superest in hoc negotio, ego ipsa regam* illud. *Saturni filia protulerat talia verba : Furia vero explicat alas sonantes colubris, & adit regionem Cocyti, relinquens* loca *alta & superna. Est locus in medio Italiæ, sub altis montibus, insignis & celebratus fama in regionibus plurimis*, nempe *valles Amsancti. Latus sylvæ, nigrum spissis foliis, premit utrinque hunc* locum : *&* in *medio* ejus *torrens tumultuosus edit strepitum saxis & erumpente vortice. Ostenduntur hic antrum horribile, & ostia sævi Plutonis : & magna vorago apertis inferis pandit aditus pestiferos : quibus abscondita Furia, odiosa Dea, liberabat cælum & terras. Interea filia Saturni non segnius addit bello manum ultimam. Omnis multitudo pastorum recurrit e prælio in urbem : & referunt occisos Almonem puerum & vultum Galesi cæsi, & invocant Deos, & precantur Latinum. Turnus adest, & in medio cadaverum auget timorem cædis & incendii* atque *Trojanos admitti in regna*,

NOTÆ.

bello admisceam. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Hymenæo*, G. 3. 60. De *Venere*, Æ. 1. 260. De *Olympo*, E 5. 56. De *Cocyto*, Æ. 6. 323.

565. *Amsancti valles* &c.] In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent : medio fere spatio, inter mare superum sive Hadriaticum, & inferum sive Tyrrhenum : est vallis, in qua lacus *Amsanctus*, nunc *Mefiti*, a Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus supra v. 83. aquis nigris, & odore teterrimis ad mille passus late diffuso, & in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis inferorum Itali credidere, & inde *Amsanctus* dictus est, id est *circum sacer* : *ambi* enim, vel *ambe*, veteribus fuit *circum*, ab ἀμφί. *Ditis*, Plutonis, G 4. 467. *Acheronte*, Æ. 6. 323. *Erinnys*, Furia, Æ. 2 337.

575. *Fœdati.*] Vulnerati, cæsi. Vide Æ. 2. 55. *Ferro Argolicas fœdare latebras.*

577 *Crimine.*] Cæsis cadaveribus, quorum cædem crimini vertebat Trojanis. De *Teucris* Æ. 1. 239. De *Phrygia*, Ibid. 385.

Stirpem admiſceri Phrygiam, ſe limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Inſultant thiaſis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deum, perverſo numine poſcunt.
Certatim regis circumſtant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, reſiſtit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ ſeſe, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet: ſcopuli nequicquam & ſpumea circum
Saxa fremunt, laterique illiſa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur cæcum exuperare poteſtas
Conſilium, & ſævæ nutu Junonis eunt res:
Multa Deos auraſque pater teſtatus inanes:
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella.
Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine pœnas,
O miſeri! te Turne nefas, te triſte manebit
Supplicium: votiſque Deos venerabere ſeris.
Nam mihi parta quies, omniſque in limine portus:
Funere felici ſpolior. Nec plura locutus,
Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Heſperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere ſacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, quum prima movent in prælia Martem:

INTERPRETATIO.

gentem Phrygiam aſſociari, ſe ejici domo. Tunc illi, quorum matres percitæ Baccho percurrunt ſylvas inacceſſas cum *choreis, conveniunt undique congregati, & exercent bellum: neque enim levis eſt auctoritas Amatæ. Statim omnes, iratis Diis, flagitant dirum bellum, contra auſpicia, contra voluntatem Deorum. Certatim cingunt domum regis Latini. Ille obſiſtit, velut rupes maris immobilis: veluti rupes maris, magna tempeſtate inſtante; quæ multis fluctibus circum ſonantibus ſuſtentat ſe mole ſua: fruſtra ſcopuli & ſaxa ſpumantia circum ſtrepunt, & alga impacta appellitur lateri. Sed quando quidem nulla offertur facultas evertendi inſanum conſilium, & res fiunt ad arbitrium diræ Junonis: pater ſæpius atteſtatus Deos & aërem vacuum, ait: Heu! vincimur fatis, & raptamur tempeſtate. O miſeri,* vos *ipſi perſolvetis has pœnas ſacrilego ſanguine. O Turne, deſtinabitur tibi triſtis calamitas & triſtis pœna: & tardioribus precibus implorabis Deos. Nam quies eſt mihi parata, & omnis portus eſt in conſpectu:* tantum *privabor funebri* pompa *felici. Nec plura locutus, clauſit ſe domo, & depoſuit regimen rerum. Erat conſuetudo in Latio Italico, quam urbes Albanæ ſolemnem perpetuo ſervaverunt;* quam *nunc Romani potentiſſimi orbis ſervant, quando concitant Martem in prima certamina:*

NOTÆ.

De *Baccho*, ejuſque *thiaſis*, ſeu choreis, Ecl. 5.29.

598. *Nam mihi* &c.] Nam mihi nihil timeo, cum ſit in propinquo portus mortis; cujus non amittam quietem, ſed tantum honores fortaſſe, & pompam funebrem: capta & vaſtata a Trojanis urbe mea.

601. *Heſperio in Latio* &c.] De *Heſperia*, Italia, Æ. 1.534. De *Latio* ſupra, 54. De *Alba*, Aſcanii regia urbe, & regni capite, Æ. 1.275. Æ. 8.48.

Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant; seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt,
Relligione sacræ & sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora: nec custos absistit limine Janus.

INTERPRETATIO.

seu parant inferre manu triste bellum Getis, aut Hyrcanis, aut Arabibus: seu proficisci contra Indos, & persequi Auroræ populos, *& repetere signa a Parthis. Sunt duæ portæ belli, appellant eas hoc nomine, venerabiles religione & metu crudelis Martis: centum vectes ærei, & æternæ vires ferri claudunt eas; & Janus custos non recedit a portis.*

NOTÆ.

604. *Sive Getis* &c.] Populis Daciæ, Thracum vicinis: circa ostia Danubii. G. 2. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus proconsul, Augusti auspiciis, anno v.c 726.

605. *Hyrcanisve, Arabisve* &c.] *Hyrcania*: olim Parthiæ pars, nunc Persidis, Æ. 4 367. Huic nullum privatim bellum a Romanis illatum est; sed Parthis, quorum imperio continebatur. *Arabia*: cujus populi *Arabes*, vel *Arabi*: ingens Asiæ quasi peninsula: Syriæ, Mesopotamiæ, & Parthorum imperio contermina: G. 2. 115. Hanc penetrare & subigere tentavit Augustus anno 730. duce expeditionis Ælio Gallo, ex Strabone; non Ælio Largo, ut mendose legitur apud Dionem; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. 10. ut male Casaubonum in Strabonis l. 17. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

605. *Tendere ad Indos, Auroramque* &c.] Constat ex Dione, Indos pacem sanxisse cum Augusto, & ad eum dona advexisse, cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis: cum Augustus in urbem rediret ex Asia & Syria, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno 735. contigit: non dubito quin Virgilius, non quidem de hac ipsa signorum receptione, & itinere Augusti; sed de ejus apparatu explicandus sit: quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Augustus itineri se dedit antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa & captivos a Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit: siquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiisse quam eam Sami conficerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc omnia Romæ tum videbat scribebatque, ad bellum hæc omnia tendere existimavit, cum tamen deinde pace perfecta sint. De *Indis*, G. 1. 57. De *Aurora* G. 1. 144. De *Parthis*, Ecl. 1. 63.

607. *Sunt geminæ* &c.] Templum Jani quod a Romulo conditum ait Rosinus ex Augustino, post initum fœdus inter Sabinos ac Romanos; ideoque pingi Janum gemina fronte, ad significandam coitionem geminæ gentis. Macrobius etiam ante bellum Sabinum innuit conditum fuisse, siquidem ex eo statim patente aquam calidam memorat erupisse quæ Sabinorum exercitum jam victorem fugarit: & inde ortus mos ejus aperiendi cum bellum ingruit, ad memoriam & spem auxilii. Quidquid sit de hujus templi fundatore: Constat ex Livio Numam primum instituisse, ut pace clauderetur, bello aperiretur. Virgilius ergo utitur anticipatione.

609. *Vectes.*] *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntúrque moles onerum, vel diruuntur muri. a *vehendo* dictum: idque ex ære, ferro, ligno.

610. *Custos liminis Janus.*] Vel quia statua

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ;
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas: sequitur tum cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, & cœcis se condidit umbris.
Tum regina Deum cœlo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, & cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante.
Pars, pedes ire parat campis; pars, arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt:

INTERPRETATIO.

Quando manet Senatoribus certum consilium belli; ipse consul, notabilis trabea Romulea & cinctu Gabino, aperit illas & *stridentes* earum *cardines; ipse inclamat bellum: tum reliqua juventus imitatur* cum, *& æreæ tuba respondent concentu rauco. Tunc quoque Latinus cogebatur indicere bellum Trojanis ille ritu, & aperire funestas portas.* Sed *pater abstinuit a tactu* portarum, *& abhorrens fugit turpe ministerium, & abscondit se in obscuris tenebris. Tunc regina Deorum* filia *Saturni, delapsa e cælo, ipsa percussit manu portas obsistentes, & emoto cardine fregit postes belli ferratos. Italia, prius quieta & non turbata,* nunc *flagrat.* Hi *partim volunt ire pedites per agros: partim sæviunt sublimes &* excitantes *pulverem altis equis: omnes quærunt arma:*

NOTÆ.

tua ejus erat in limine bifrons: vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt; anni, qui mensis *Januarius* &c. Primus rex fuit & antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, aliqui Japhet No filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, & templa, & portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, & maxima conjunctione cum eodem vixit. vel quod ob summam prudentiam præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiæ gentes a feris moribus ad mansuetiores traduxerit, quæ duplex vita duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur: vel ob conjunctionem Sabini ac Romani populi, ut jam diximus.

612. *Quirinali trabea, cinctuque Gabino* &c.] De *trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra v. 188. *Cinctus Gabinus* fuit cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque & strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiaria quam accuratissime scripsit. Nomen & originem derivat Servius a Gabiis Latii urbe: ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu Consul bella indicebat, duces & imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se &c.

621. *Cardine verso* &c.] De *cardine* por-

Pars leves clypeos & ſpicula lucida tergent
Arvina pingui, ſubiguntque in cote ſecures:
Signaque ferre juvat, ſonituſque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ poſitis incudibus urbes
Tela novant: Atina potens, Tiburque ſuperbum,
Ardea, Cruſtumerique, & turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque ſalignas
Umbonum crates: alii thoracas ahenos
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri
Ceſſit amor: recoquunt patrios fornacibus enſes:
Claſſica jamque ſonant: it bello teſſera ſignum.

INTERPRETATIO.

partim purgant arvina pingui ſcuta polita & ſpicula ſplendida, & acuunt ſecures in cote: & placet portare vexilla, & audire ſonitum tubarum. Itaque quinque magnæ urbes defixis incudibus recudunt tela: Atina potens, & Tibur excelſum, & Ardea, & Cruſtumerium, & Antemnæ turritæ: cavant tutas galeas capitum, & texunt e ſalice crates clypeorum: alii excudunt loricas æreas, vel politas ocreas argento flexili. Illuc abiit ſtudium vomeris & falcis, illuc omnis cura aratri: recoquunt patrios gladios in fornacibus: & jam buccinæ ſonant: datur ſymbolum, ſignum belli.

NOTÆ.

tarum, Æ. 1. 452. De *poſtibus*, Æ. 2. 442. De *Auſonia*, Italia, ſupra, v. 54.

627. *Arvina pingui* &c.] Eſt ſevum, ſive pinguedo illa, quæ inter carnem & cutem animalium eſt. *Cos*, fœminini generis, lapis eſt quo cultri acuuntur.

630. *Atina* &c.] Urbs in ſeptentrionali regione Volſcorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in ſeptentrionali parte veteris Latii, prope catarractam Anienis fluvii e rupibus præcipitantis: *ſuperbum* dicitur: vel ob illas rupes, propter quas *ſupinum* dicitur ab Horatio, Od. lib. 3. 4. 23. & *altum* a Martiali, Epig. lib. 7. 12. vel ob ſuperbiam, qua cum Romanis jam potentiſſimis auſi ſunt bellum gerere, anno v.c. circiter 400.

631. *Ardea* &c.] *Ardea*, Rutulorum caput, ſupra, v. 410. *Cruſtumerium*, vel *Cruſtumeria*, non longe ab urbe Roma in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tiberim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tiberim; ſed in Latio, non in Sabinis: ideo ſic dictum quod ante amnes poſitum ſit.

633. *Umbonum crates.*] Scutorum fulcra e ſalice, quæ deinde corio veſtiebant. *Umbo*, media pars eſt ſcuti eminentior, Æ. 2. 546.

637. *Claſſica* &c.] *Tubæ*: ſic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id eſt *vocaretur*, ſive ad bellum, ſive ad concionem: unde & *claſſes* dictæ ſunt, tum exercitus, non tantum navales, ſed etiam terreſtres; tum civium partes ad cenſum diſtributæ. *Tuba* autem proprie recta fuit, a *tubo* ſive canali dicta. *Cornu* omnino flexum, a *boum* cornibus: ex quibus factum eſt, priuſquam ære conflaretur, unde dicta eſt *buccina*. *Lituus* paulum incurvus, figuræ inter tubam & cornu mediæ.

637. *Teſſera.*] Proprie figura eſt, ſex conſtans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; luſoriis talis, quales hodie habemus, non abſimilis: nomen a τέσσαρες *quatuor*. Varios habuit uſus, præcipue in bello: ubi ſignificabat ſignum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, a tribunis ad centuriones, & per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem ſe cognoſcerent, vel ut iis imperatorum mandata innoteſcerent. Aliquando inſcripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter ſub Cæſare *Venus genitrix*, ſub Mario *Lar*

Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor Divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus: quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros: dignus patriis qui lætior esset
Imperiis, & cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus: clypeoque, insigne paternum,
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram.

INTERPRETATIO.

Hic festinus extrahit galeam e tecto. ille jungit ad currum equos frementes, instruiturque clypeo & lorica cum triplici licio auri, & armatur fideli gladio. Nunc, o Musæ, aperite Helicona, & suggerite mihi *cantus* istos: *Quinam reges excitati* fuerint *ad bellum, quinam exercitus secuti unumquemque operuerint campos, quibus hominibus abundaverit jam tunc tellus Italica nutrix* mea, *quibus bellis flagraverit.* Nam vos, *Divæ, meministis & potestis narrare* illa: *vix levis rumor famæ pervenit ad nos. Primus Mezentius contemptor Deorum asper incipit bellum e Tyrrhena regione, & instruit exercitum.* *Lausus* ejus *filius huic prope* adest: *quo nemo alter fuit formosior, excepto corpore Laurentis Turni. Lausus* ille, *domitor equorum, & victor ferarum, ducit mille viros frustra secutos* ipsum *ex urbe Agyllina: dignus qui felicior esset* quam *pater* in suo *regno, & cui Mezentius non fuisset pater. Post hos formosus Aventinus, genitus formoso Hercule, ostentat per campos currum illustrem victoria & equos victores & præfert in scuto insigne patris;* nempe *centum serpentes, & hydram circumdatam serpentibus.*

NOTÆ.

Deus, sub Sylla *Apollo Delphicus.*

639. *Ad juga cogit equos.*] Tunc enim viri principes e curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, Æ. 3. 467

641. *Helicona Deæ* &c.] *Deæ*, Musæ, Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ Musis sacer, Parnasso vicinus.

647. *Tyrrhenis ab oris* &c.] De *Tyrrhena* regione, sive *Tuscia* & *Etruria*, Æ. 2 781. De *Mezentio*, Æ. 8. 481. De *Laurente Turno*, supra, v. 63.

652. *Agyllina nequicquam ex urbe* &c] *Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leuca paulo plus una distans a litore, a Pelasgis e Thessalia profectis condita & appellata; a Tyrrhenis vero e Lydia oriundis capta, & *Cære* dicta nunc *Cerveteri*: regia Mezentii. unde expulsus a suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*. cum & Mezentius & Lausus & Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, centum angues* &c.] Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum: scilicet debellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis. Æ. 8 300.

Collis Aventini sylva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit auras,
Mista Deo mulier: postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu, sævosque gerunt in bella dolones:
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis,
Indutus capiti: sic regia tecta subibat

INTERPRETATIO.

Rhea sacerdos, mulier conjuncta Deo, protulit illum in auras lucis furtim in sylva collis Aventini: postquam Hercules victor ab occiso Gerjone pervenit in regionem Laurentem, & lavit vaccas Hispanas in fluvio Tusco. Milites ejus *præferunt manu ad pugnam pila & duros dolones: & certant acumine tereti, & veru Sabello. Ipse pedes, quassans pellem ingentem leonis, impexam horribilibus pilis cum dentibus candidis, & cinctus ea circa caput s… intrabat domum regiam…*

NOTÆ.

659. *Collis Aventini* &c.] Unius e collibus, quibus insidet Roma, nunc *monte di S.Sabina.* Ambiguum relinquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, au illi potius a colle nomen fuerit. Cum autē *Rheam sacerdotem* appellat, Deo in sylvis furtivo amore conjunctam; præludit ad *Rheam Sylviam* Vestalem, quæ deinde circa hunc eumdem locum, ex Marte Romulum concepit, Æ. 1. 278.

662. *Geryone extincto Tirynthius* &c.] *Geryon, Geryonis*: vel *Geryones, Geryonæ*, vel *Geryoneus, Geryonei*: quia Græce dicitur, Γηρυὼν, Γηρυόνης, Γηρυονεύς. Rex fuit Hispaniæ: qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Baleariæ majori, minori, & Ebusæ: vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, & secum in Italiam advexerit. *Tirynthius*, nomen Herculis: *Tiryns*, urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules. De *Laurentibus arvis*, supra, v. 63.

663. *Tyrrheno in flumine* &c.] *Tiberi*, qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit: unde dicitur quoque Æ. 2 781. *Lydium*, a Tyrrheno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia*, nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebre*.

664. *Pila .... dolones* &c.] Milites Aventinæ regionis armat poeta. I. *Pilis*: quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. II. *Dolonibus*: contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habent a *dolo*. III *Verutis*, quæ vocat *veru Sabellum* & *teretem mucronem*: quæ in eo tantum videntur a pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum* & *teres mucro*, non sunt diversa; sed res eadem per disiunctionem expressa, ut G. 2. 192 *Pateris libamus & auro.*

665. *Sabello.*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia: quod utrique communis origo esset, nempe ab *Ausonibus*, qui deinde Opici sive Osci, tum *Sabelli*; deinde in plures divisi partes, *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum, qui Romæ & Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus*: quia *Samnitum* nomen a telo deducit Festus, quod σαυνίον Græci dicunt, qua voce vertit semper Dionysius *verutum*

Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus:
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
Ceu duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido: dat euntibus ingens
Sylva locum, & magno cedunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis:
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ

INTERPRETATIO.

terribilis, & opertus circa humeros indumento Herculeo. Postea duo fratres relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris eorum · nempe *Catillus, & generosus Coras, juvenes Argivi: & inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii, cum descendunt e summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen & Othryn nivosum* · rum *sylva præbet* illis *currentibus latum spatium, & arbuscula cedunt magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ: quem regem omnia secula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, & repertum in ignibus. Multitudo rusticana late cingit ipsum: & homines qui habitant Præneste excelsum, & qui campos Gabinæ* . . .

NOTÆ.

Livii Hæreo tamen in prima sententia.

669. *Herculeo amictu.*] Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeæi leonis, a se occisi.

670. *Tiburtia* &c.] De *Tibure* urbe, v. 630.

672. *Argiva juventus.*] *Coras*; *Tiburs, Tiburtus* vel *Tiburnus*; & *Catillus*, prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius: filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos; conditores Tiburis & aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æ. 6. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, & Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburtis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674. *Nubigenæ* .. *Centauri.*] Superiore parte humana, inferiore equina. Ixione & nube geniti, Thessaliæ populi, G. 3. 38. Æ. 6. 286.

675. *Omolen, Othrynque.*] Montes Thessaliæ. De *virgultis*, G. 2. 21.

678. *Prænestinæ* &c.] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc a Præneste Ulyssis nepote conditam aliqui aiunt: Virgilius & alii quidam a Cæculo, quem e Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset; & a matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc e Solino & Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem proprie urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus Æ. 8. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, G. 1. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, G. 2. 280.

682. *Gabinæ Junonis* &c. Enumerat populos sub Cæculi signis militantes. I. igitur *Prænestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi

Junonis, gelidumque Anienem, & roscida rivis
Hernica saxa colunt: quos dives Anagnia pascit,
Quos Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosque Faliscos,

INTERPRETATIO.

Iunonis, & frigidum Anienem, & rupes Hernicas irriguas rivis: quos alit opulenta Anagnia, quos tu, o pater Amasene. Arma non sunt *illis omnibus, nec sonant iis scuta aut currus: maxima pars fundit glandes plumbi lividi: pars præfert manu duo spicula, & habet ad tegumentum capitis pileos fulvos de pelle lupi: componunt plantas sinistri pedis nudas, calceus crudi* corii *operit alteras. At Messapus, domitor equorum, soboles Neptuni, quem nemini [illegible]tium erat occidere nec igne nec ferro, rep[illegible]e concitat ad pugnas subito [illegible] desuetas bello, & resumit arma. [illegible]* duces Messapi regunt *exercitus Fescenninos & justos Faliscos,*

NOTÆ.

religiose Juno colebatur: de qua Æ.6.773 III. *Anienem. Anio, Anien*, vel *Anienus*, fluvius est disterminans vetus Latium a Sabinis, deinde in Tiberim influens: hodie dicitur *Teverone* habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa* &c. *Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem, inter Æquos, Marsos, & Volscos: Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*, nunc *Anagni*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia*: qui inde per Pomptinas paludes circa Circæum promontorium in mare Tyrrhenum evolvitur.

686. *Glandes liventis plumbi* &c.] Armat poeta milites Cæculi. I. *Funda & glandibus plumbeis*. II. *Spiculis* duobus, id est meo judicio, hastilibus minoribus ac tenuioribus, quorum crassities unius digiti, ferrum pedale, lignum tripedale quæ inter arma velitum describit Lipsius. III. *Galeris* e lupina pelle, id est, pileis turbinatis & in acumen desinentibus. IV. *Pero*ne, hoc est, calceamento rustico e crudo corio, ad tutelam dextri pedis cum sinister nudus esset: qui mos Ætolorum fuit unde Macrobius Hernicos non e Sabinis, sed e Pelasgis oriundos putat, per quos hunc morem Ætolicum acceperint.

691. *Messapus* &c.] Græcus ex Anthedonia Bœotiæ regione, ubi Messapio monti nomen dedit: postmodum profectus in Italiam, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quæ Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. Dicitur *Neptunia proles*, ob navigandi peritiam, *equum domitor*, quia equus Neptuno sacer est, G. 1. 14. Huic tamen regnum Virgilius a Calabria longe diversum attribuit, nempe in orientali Etruriæ parte, ad septentrionem Romæ

695. *Fescenninas acies* &c.] Sub Messapo erant I. *Fescennia* sive *Fescennium*, oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tiberim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese*. II. *Falisci* populi paulo infra Fescennium quorum urbs *Falerii*, quæ *Faliscum* aliquando appellatu

Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant.
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
Quum sese e pastu referunt, & longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis, & Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar:
Claudia nunc a quo diffunditur & tribus & gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.

INTERPRETATIO.

Hi regunt urbem Soractis, & campos Flavinios, & lacum Ciminum cum monte, & sylvas Capenas. Incedebant digesti ordine, & celebrabant regem suum. *Quemadmodum aliquando candentes cycni in serenis nubibus, cum referunt se e pastu, & emittunt numerosam vocem per colla oblonga: tum resonat amnis & palus Asia procul repercussa. Nec ullus existimet strui armatum exercitum ex tanta multitudine, sed aëriam nubem raucarum avium impelli ex alto mari ad litora. Ecce Clausus, ex antiquo sanguine Sabinorum, ducens magnam turbam, & ipse instar magnæ turbæ: is a quo nunc & tribus & gens Claudia propagatur per Latium, postquam Roma ex parte concessa est Sabinis.*

NOTÆ.

Æquos dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. III. *Soracte*: mons in agro Falisco: nunc *monte di S. Silvestro.* IV. *Flavinia arva*: vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii & Silii versibus ignotus. V. *Ciminus*: mons & lacus cum *Ciminia* sylva, ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo*; lacum, *di Ronciglione.* VI. *Capena*: urbs cum luco & templo Feroniæ, ad ripam Tiberis, inter agrum Faliscum & Veientem fuit: nunc *Canepina* De *cycnorum* cantu, E. 8. 55. De *Asia* palude in Lydia, G. 1. 383.

706. *Sabinorum* &c.] *Sabini*, orti juxta aliquos ex Lacedæmoniis; juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis & Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii, inter fluvios Narem, Tiberim, Anienem, & montem Apenninum: nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707. *Clausus.*] *Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia & quinque millibus clientum & amicorum, e Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: utque ad formam Romanam nomen aptaret suum Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est, ager ei trans Anienem fluvium attributus: & cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat *tribus*, nimirum *Tatiensem*, *Rhamnensem*, & *Lucerensem*; fuerunt a posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æ. 6. 865. De *Latio*, supra v. 54.

709. *In partem data Roma Sabinis.*] Bis id contigit. Primo post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa quæ sic composita sunt, ut Romulus & Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigra-

Una ingens Amiterna cohors, priſcique Quirites :
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuſcæ:
Qui Nomentum urbem, qui Roſea rura Velini;
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Caſperiamque colunt, Foruloſque, & flumen Himellæ:
Qui Tyberim Fabarimque bibunt : quos frigida miſit
Nurſia, & Hortinæ claſſes, populique Latini:
Quoſque ſecans infauſtum interluit Allia nomen.
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis:
Vel quam Sole novo denſæ torrentur ariſtæ,

INTERPRETATIO.

Simul magna cohors Amiterna, & antiqui Cures: omnis multitudo Ereti, & Mutuſcæ oliviferæ: qui occupant urbem Nomentum, & Roſeos campos Velini lacus; *qui rupes horridas Tetricæ, & montem Severum, & Caſperiam, & Forulos, & fluvium Himellam: qui potant Fabarim & Tiberim. quos Nurſia nivoſa mittit, & claſſes Hortinæ, & gentes Latinæ & quos Allia, nomen funeſtum, dividens interfluit.* Tam multi: *quam multi fluctus agitantur* in *mari Africano, quando aſper Orion occidit in aquas hybernas: vel quam denſæ ariſtæ coquuntur Sole novo,*

NOTÆ.

rent e Curibus ſuis; & Roma quidem Romuli ſervaret nomen, Romani vero Quirites a Curibus Sabinorum urbe dicerentur. Secundo id contigit in Clauſo, qui, ut diximus, poſt expulſos reges admiſſus eſt: & de hac ſecunda admiſſione poetam puto explicandum.

710. *Amiterna cohors* &c.] Loca enumerantur varia Sabinorum. I. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius & Apennini jugis, nunc exciſa, prope oppidulum *S. Vittorino.* II. *Priſci Quirites.* Non Romani, ſed Curenſes, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti ſunt: in parte regionis plane oppoſita & occidentali: nunc *Veſcovio di Sabina.* III. *Eretum*, vicus in angulo meridionali, fere ad confluentem Alliæ & Tiberis, nunc *monte ritondo.* IV. *Nomentum*, Ereto vicinum ad orientem, nunc *Lamentano.* V. *Mutuſcæ*, aliter *Trebula*, vicus in ſeptentrionali parte ultra paludem Reatinam, nunc *monte Leone.* VI. *Roſea rura Velini*, pars agri Reatini, ſic a Plinio, Varrone, Feſto appellata, a *rore*, qui fertiliſſimum tractum illum efficit: circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*; & *Velinum* lacum, nunc *lago di pie di Luco.* VII. *Tetrica* & *Severus*, montes incerti ſitus: a Blondo circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali, hic *monte Negro*, [illegible] *monte di S. Giovanni* a Cluverio, in angulo ſeptentrionali circa Nurſiam urbem ubi *la grotta di Sibylla.* VIII. *Caſperia*, paullo ſupra Cures, oppidum, nunc *Aſpra.* IX. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, exciſus. X. *Himella* fluvius, prope Caſperiam naſcens, in Tiberim infra Cures delabitur: nunc *Aia.* XI. De *Tybri.* Æ. 1. 17. Æ. 8. 330. XII. *Fabaris*, [illegible] *Farfarus*, in orientalem Tiberis ripam influens, nunc *Farfa.* XIII. *Nurſia*, ultima Sabinarum urbium ad ſeptentrio[illegible], [illegible]ter Apennini pruinas, quare *f[illegible]* appellatur; nunc *Norcia.* XIV *Hortanum* [illegible] *Horta*, urbs apud confluentes Na[illegible] ac Tiberis, in Etruria quidem, ſed Sabinis [illegible]termina: nunc *Orta.* *Claſſes*, exercitum terreſtrem interpretor, non nava[illegible], ut diximus ſupra, v. 637. XV. *Latini*, qui Sabinis contermini ſunt ad meridiem [illegible] ſupra, [illegible] 54 XVI. *Allia*, fluvius in orientalem T[illegible]beris ripam irrumpens, paullo infra Eretum: ubi Romani a Gallis Senonenſi[illegible]is graviter deinde cæſi ſunt, nunc *ri[illegible] Moſſo.*

718. *Libyco* [illegible] *marmore* &c Æ. [illegible] Orion, aſtrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus Æ 1. 539. ſed etiam occaſu hyberno. De *Orione*, Æ [illegible] 17.

720 *Quam Sole novo* &c. Multi c[illegible]d[illegible]es ſe[illegible]

Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta ſonant, pulſuque pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius Trojani nominis hoſtis
Curru jungit Haleſus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Maſſica qui raſtris: & quos de collibus altis
Aurunci miſere patres: Sidicinaque juxta
Æquora: quique Cales linquunt: amniſque vadoſi
Accola Uulturni: pariterque Saticulus aſper,
Oſcorumque manus. Teretes ſunt aclides illis
Tela, ſed hæc lento mos eſt aptare flagello:
Lævas cetra tegit: falcati comminus enſes.
Nec tu carminibus noſtris indictus abibis,

INTERPRETATIO.

aut in *agris Hermi, aut* in *arvis flaventibus Lyciæ. Clypei reſonant, & terra tremit commota pulſu pedum. Hinc Haleſus Agamemnonius hoſtis Trojanæ gentis alligat equos currui, & adducit Turno mille bellicoſos populos, qui findunt raſtris Maſſicum fœcundum vino: & quos Aurunci patres miſerunt e montibus excelſis:* & qui ſunt *prope mare Sidicinum: & qui proficiſcuntur* Calibus: *& accola Vulturni fluminis vadoſi: & ſimiliter durus Saticulus, & agmen Oſcorum. Arma ſunt illis aclides teretes, ſed mos eſt eas alligare loro flexili: cetra protegit ſiniſtras manus: curvi gladii* ſunt illis ad pugnandum *cominus. Neque tu omitteris non memoratus verſibus noſtris,*

NOTÆ.

ſcribunt *quum*; ubi ſuſpicor legendum *quam, quam denſa*: ut ſit ſanior ſenſus hujus ſecundæ comparationis. Per *Solem novum*, non *ver*, ſed æſtatem primam intelligit, qua matureſcunt ariſtæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feraciſſimæ, G. 2. 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Aſiæ regio. Æ. 4. 143.

723. *Agamemnonius* &c] Agamemnonis filius aliquis nothus: qui horrore paternæ cædis, de qua Æ. 3. 54. in Italiam fugiens, dicitur ab Ovidio & Solioo Faliſcorum urbem condidiſſe. Quibus tamen non aſſentitur Virgilius qui longe alia in parte regnum ejus conſtituit, nempe circa Campaniam, quæ eſt ad orientem Latii, habetque ad orientem Picentinos & Hirpinos, ad ſeptentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726. *Maſſica qui* &c.] Campaniæ gentes & loca præcipua. I. *Maſſicus mons*, ad mare, in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni, tractus totus vino percelebris: nunc *monte di Dragone*. De *Baccho*, Ecl. 5. 69. De *raſtris*, G. 1. 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum ſive Auſonum in Italia, qui inter Campaniam & Volſcos conſederunt, ſupra v. 54. III. *Sidicini*, pars eorumdem Opicorum alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus conſedit, circa Teanum urbem, & juxta Virgilium etiam ad litus aliquantum pertinuit. IV. *Cales*, plurali numero, oppidum ſupra Maſſicum montem Campaniæ: nunc *Calvi*. V. *Vulturnus*, etiamnum retinens oomen, fluvius Campaniæ maximus, ipſam a Samnio magna parte diſterminans, & ad meridiem agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni & Capuæ, nunc *Caſerta*. VII. *Oſci*. nomen diminutum ab *Opicis*, gente Auſonia, & hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides* &c.] Arma Campanorum. I. *Aclides teretes* id eſt: vel exigua miſſilia, quod cenſent aliqui, quia plures ab eodem geſtantur apud Valerium. vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus aſperæ, loro ſive flagello alligatæ, ut poſt impactum vulnus revocari poſſent. Nomeo: vel quaſi ἀκίδες ab ἀκὶς *acumen*; vel quaſi ἀγκυλίδες, ab ἀγκύλη,

Œbale: quem generasse Telon Sebethide Nympha
Fertur, Teleboûm Capreas cum regna teneret
Jam senior: patriis sed non & filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, & quæ rigat æquora Sarnus;
Quique Rufas Batulumque tenent, atque arva Celennæ;
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prælia Nursæ,
Ufens, insignem fama & felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicola glebis:

INTERPRETATIO.

o Oebale: quem Telon dicitur genuisse e Nympha Sebethide, cum jam senex obtineret Capreas regnum Teleboarum: at vero filius non contentus paterna regione, jam tum late occupabat imperio gentes Sarrastes, & campos quos Sarnus perluit; & qui habitant Rufas, & Batulum, & agros Celennæ; & quos muri Abellæ pomiferæ despiciunt: assueti vibrare catejas more Teutonico: quibus cortices detracti e subere sunt *galeæ capitum, &* quibus *splendent æreæ peltæ, splendent gladii ærei. Te quoque, o Ufens, montosæ Nursæ miserunt ad bellum, illustrem fama & pugnis felicibus*: te, inquam, *cui præsertim* paret *Æquicola, natio aspera, & assueta frequenti venatione sylvarum*, in *dura terra*.

NOTÆ.

quod jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab *ἅρπη falx.*

734. *Sebethide Nympha.*] Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *fiume della Maddalena.*

735. *Teleboûm Capreas* &c.] *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri*: quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania Epiri regione profecti.

738. *Sarrastes* &c.] Parebant Œbalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, & Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit, nunc *Sarno*: fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes*. II. *Rufæ*, vel *Rufræ*, vel *Rufrium*, nunc *Ruvo*: urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* & *Celenna*: urbes ignoti situs. IV. *Abella*, non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella*: urbs ad Septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus & Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur. ferax nucum, quæ inde *avellanæ* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed poma appellat Plinius l. 15. 22.

741. *Teutonico* &c.] Arma populorum illorum. I. *Cateja*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa: melius ab Isidoro, telum, quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque*: qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania* II *Galea* e cortice suberis, qui levissimus & spississimus est, *liege*. III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque, vel tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus.*

744 *Et te montosæ* &c.] *Æqui*, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*, quam hic *Æquicolam gentem* appellat Virgilius: fuere ad orien-

Armati terram exercent, ſemperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.*
Quin & Marrubia venit de gente ſacerdos,
Fronde ſuper galeam & felici comptus oliva,
Archippi regis miſſu, fortiſſimus Umbro:
Vipereo generi & graviter ſpirantibus hydris
Spargere qui ſomnos cantuque manuque ſolebat,
Mulcebatque iras, & morſus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuſpidis ictum
Evaluit: neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, & Marſis quæſitæ in montibus herbæ.
Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius: inſignem quem mater Aricia miſit,

INTERPRETATIO.

Hi *armati colunt terram, & ſemper placet congerere novas prædas, ac vivere latrociniis. Præterea venit quoque Umbro generoſiſſimus, miſſu regis Archippi, ſacerdos ex Marrubia natione, ornatus ſuper caſſidem foliis oleæ felicis: qui ſolebat cantu & tactu infundere ſoporem generi viperarum, & hydris noxie halantibus; & mitigabat furorem* earum, *& ſanabat arte morſus. Sed non potuit ſanare vulnus Trojani teli: neque carmina ſoporifera, & gramina collecta in Marſis montibus, profuerunt ei contra plagas. Te ſylva Angitiæ, te Fucinus aquis pellucidis, te puri lacus luxerunt. Veniebat quoque Virbius, ſoboles Hippolyti clariſſima bello: quem mater Aricia miſit illuſtrem,*

NOTÆ.

tem ſuperioris partis antiqui Latii: a fontibus Anienis, fere ad uſque Tibur: nunc pars eſt Campaniæ Romanæ: ibi urbs olim fuit *Nurſæ*, jam ignoti ſitus. De *venatu*, pro *venatui*, Ecl. 5. 29.

750. *Marrubia* &c.] *Marſi*: ad orientem ac ſeptentrionem Æquorum, inter continua Apennini juga: gens orta, vel juxta Plinium, Gellium, Solinum, e Circes filio; a quo vim adverſus venena & ſerpentes dicitur accepiſſe: vel e Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet: vel, juxta alios, a Marſia rege Lydorum. Loca Marſorum præcipua fuerunt, I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hauſta & in Fucinum lacum diſſoluta eſt: quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium* vel *Marruvium*, regionis caput, in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii: ea nunc *Morrea* dicitur. III. *Lucus* ſive *nemus Angitiæ* quæ fuit juxta Solinum ſoror Circes, venitque cum ea in Italiam, & vicina Fucino lacui occupavit. Lucus hic ad occidentem lacus ſitus fuit: hodie oppidum *Luco*. IV. *Fucinus* lacus, fere in media regione, propius tamen ad meridiem deſcendens: nunc *lago Fucino*; vel a vicino oppido, *lago di Celano* De *hydris*, ſupra, v. 447. De *Dardania*, Trojana, Æ. 1. 239.

761. *Hippolyti proles* &c.] *Hippolytus*, Theſei Athenarum regis filius, a noverca Phædra fruſtra interpellatus de ſtupro, ideoque ab eadem de vi in ſe parata falſo delatus ad patrem: cum ad litus maris curſum ageret, devotus a patre, equis ſubito marini monſtri incurſu efferatis raptatus ac diſcerptus eſt. Diana ejus cultu & caſtitate commota, per Æſculapium Phœbi & Coronidis filium revocavit eum in vitam, commendavitque ipſum Egeriæ Nymphæ Aricini nemoris: ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatuſque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur a Virgilio filium habuiſſe ſibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762 *Mater Aricia*] Vel eſt *Aricia* urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Lau-

Eductum Egeriæ lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea & superas cœli venisse sub auras,
Pæoniis revocatum herbis, & amore Dianæ.

INTERPRETATIO.

educatum in *sylvis Egeriæ, juxta litus humidum, ubi* est *ara Dianæ pinguis & placida. Quippe* ex *fama narrant Hippolytum, resuscitatum herbis medicinalibus & amore Dianæ, iterum venisse sub astra cælestis, & sub aërem superiorem cæli; postquam obiisset fraude novercæ, & solvisset sanguine pœnas patri, discerptus* ab *equis efferatis.*

NOTÆ.

rento dissita ad septentrionem, nunc *la Riccia*: quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, G. 2. 173. *magna parens frugum, magna virum.* Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hippolyto Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Ariciæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius & Cornutus meminerunt.

763. *Egeriæ lucis* &c.] Circa Ariciam nemus ingens fuit, dictum Dianæ, vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemo*: item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; & lacus Dianæ Aricinæ, nunc *lago di Nemo.* Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeriæ* dictus est. Hanc Nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat; ab eaque legum instituta se accipere. Eandem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

763 *Humentia circum litora.*] Ita e Romano codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymettia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus & melle celebris, in Attica est, & primam habet syllabam brevem: neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764. *Placabilis ara Dianæ.*] In Taurica Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum, quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, e sacrificio subductam, & illuc ex Aulide translatam, sibi in sacerdotem consecraverat, Æ. 2. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æ. 3. 331. Ideo furiis agitatus, inter cætera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tantum non immolatus est: sed agnitus a sorore, clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: &, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum; Athenas, juxta Euripidem; juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos & Arcadas esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur: sed servus aliquis fugitivus, in illo nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine; donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara illa dicitur a Virgilio; & a Valerio Argonaut. 2. 304. *soli non mitis Aricia regi.* Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vita, Suetonius c. 35. *Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.*

769. *Pæoniis herbis* &c.] Herbis medicis: *Pæon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, Iliad. 5. 899. & alibi: videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est, qua de causa, diximus Æ. 6. 657.

Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina ſurgere vitæ,
Ipſe repertorem medicinæ talis & artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detruſit ad undas.
At Trivia Hippolytum ſecretis alma recondit
Sedibus, & Nymphæ Egeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in ſylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, verſoque ubi nomine Virbius eſſet.
Unde etiam Triviæ templo lucîſque ſacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et juvenem monſtris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud ſecius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice ſupra eſt.
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Suſtinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
Tam magis illa fremens, & triſtibus effera flammis;
Quam magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnæ.
At levem clypeum ſublatis cornibus Io
Auro inſignibat, jam ſetis obſita, iam bos,

INTERPRETATIO.

Tunc pater omnipotens, ægre ferens ullum hominem emergere ex infernis tenebris ad lucem vitæ, ipſe demiſit fulmine ad aquas infernas filium Apollinis, inventorem talis medicinæ & artis. Sed alma Diana abſcondit Hippolytum arcanis locis, & dimiſit ad *Egeriam Nympham & ſylvam: ut illic ſolus in ſylvis Italicis incognitus duceret vitam, & illic diceretur Virbius, mutato nomine. Unde etiam equi cornei ungulis expelluntur a templo & ſylvis dicatis Dianæ: quia territi monſtris marinis abjecerant in litore currum & juvenem. Filius* ejus Virbii *non ſegnius impellebat ardentes equos in planitie campi, & curru ibat ad bella. Ipſe Turnus egregio corpore incedit inter primos, geſtans arma, & ſupereminet toto capite. Hunc caſſis excelſa, criſtata tribus jubis, ſuſtinet Chimæram, emittentem gutture flammas Ætnæas: tanto magis illa fremens & minax diris flammis, quanto magis ſæviunt prælia fuſo ſanguine. At Io, ex auro, cornibus erectis, jam operta pilis, jam bos, ornabat politum clypeum* Turni,

NOTÆ.

773. *Phœbigenam* &c.] *Æſculapium*, Phœbo & Coronide genitum, Phlegyæ Lapitharum regis filia, Æ. 6. 618. Hic Æſculapius, cum arte medendi inſignis, non unum Hippolytum, ſed alios complures ad vitam revocaſſet: fulmine adactus eſt ad inferos a Jove: Apollo Cyclopas, fabricatores fulminis, ſagittis confixit: Jupiter Apollinem ob eam cædem cœlo expulit, coegitque mortali regi ſervire, G. 3. 2. De *Styge*, Æ. 6. 323. De *Trivia*, Diana, quæ colebatur in triviis, Æ. 4. 511.

781. *Haud ſecius* &c.] Nihilominus, non ſegnius: etſi pater Hippolytus ab equis laceratus fuiſſet, ſupra, v. 761. De voce *ſecius*, G. 2. 277. De *Chimæra*, Æ. 6. 288. De *Ætnæis ignibus*, qui pro quibuslibet hic ſumuntur, Æ. 3. 578. De *jubis equinis* in apice galeæ, Æ. 3 468.

789. *Io* &c.] Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipſe ſumitur a poëtis. Hujus fluvii filia *Io* cum amaretur a Jove: ab eodem, ne a Junone agnoſceretur, in juvencam eſt converſa. Juno juvencam a Jove petiit, acceptamque dedit cuſtodiendam paſtori:

(Argumentum ingens) & custos virginis Argus,
Cœlataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum , clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes ,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,

INTERPRETATIO.

(argumentum illustre) & Argus custos puellæ , & Inachus ejus pater emittens fluvium ex urna cælata. Nubes peditum sequitur Turnum , & agmina scutata congregantur totis campis, & juventus Græca , & turma Aurunca , & Rutuli , & antiqui Siculi ,

NOTÆ.

cui centum erant oculi , nomen Argus. Is a Mercurio sopitus fistulæ cantu & obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo , juvencam furore perculit: quæ in Ægyptum usque fugiens , ibi tandem a Jove pristinæ reddita est formæ: nupsitque Osiridi regi , & ab Ægyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabulam imposuit Turnus clypeo , quia originem ab Inacho ducere gloriabatur , supra v. 372

794. *Argivaque pubes* &c] Populos enumerat , qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnes ei subditi , sed quod ei milites mitterent suos.* I. *Argivi* : haud dubie ipsi *Ardeæ* incolæ , ex Danae Argiva orti , v. 372. unde *Acrisionei* vocati sunt, v. 410. II. *Aurunci* : reliquiæ Ausonum, inter Volscos & Campanos considentes , v. 54. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur Æ 11. 316. III. *Rutuli* : populi Latinis consanguinitate quidem & connubiis ac vicinitate conjuncti ; sed Turno tamen , non Latino subditi : quorum præcipua sedes ; ab oriente , Antio Volscorum oppido maritimo ; ab occidente , Numicio amne ; a meridie , Lanuvio Latinorum urbe continebatur. IV. *Sicani* : Vel fuerunt certæ cujusdam urbis in Latio populi , siquidem eos Plinius l. 3 5 numerat inter quinquaginta tres Latii populos qui suo tempore sine vestigiis interierant. Vel reliquiæ Siculorum, quos omnino primos Italiæ incolas contendit fuisse Cluverius ex Dionysio : qui deinde ab Aboriginibus & Pelasgis e Græcia profectis pulsi , in *Sicaniam* insulam fugerunt , eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italia superstites , ex sociorum suorum victoria, Sicani etiam sunt dicti. V. *Sacrani* : quorum originem Cluverius , ex Festo , Servio , ac Dionysio ita concinnat ; ut velit partem fuisse Pelasgorum & Aboriginum , qui post pulsos a se Siculos vicissim a Sabinis ex meridie ingruentibus pulsi sint Reate oppido , ultra Anienem fluvium , & sedes circa locum ubi nunc est Roma quæsiverint : unde , quia Reate *sacra* Cybeles magno erant in honore , *Sacrani* appellati sint. VI. *Labici* , *Labicani* , vel *Lavicani* : quorum urbs *Labicum* , nunc *Zagaruolo* , in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. VII. *Accolæ Tiberis* , de quo Æ. 8. 330. De *saltibus* , pro sylvis , Ecl. 6. 55. VIII. *Accolæ Numicii* , fluvii , de quo supra , v. 150. IX. *Circæi* , incolæ Circæi montis & promontorii, quo Latium vetus ad orientem terminatur : mons hodie *Circello* , Æ. 3. 386. X. *Anxur* , neutro masculinoque genere : ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus* , singulari cultu colebatur : non puer & imberbis , ut somniant post Servium grammatici ; sed promissa barba , ut constat ex numo apud Constant. Landum , cum inscrip. JOVIS AXUR. Nugantur iidem Grammatici, cum nomen illud Græcum volunt , quasi ἄνευ ξυροῦ *sine novacula* ait enim Plinius l 3. 5. nomen esse e Volsca lingua repetitum. Urbs postea a Græcis, propter situs asperitatem, dicta est Τραχὶν *Trachine* , a τραχὺς *asper* : indeque *Tarracina* , vel *Terracina* , nunc *Terracine* , ad orientem Circæi montis , apud Volscos. XI. *Feroniæ* lucus , cum fonte ac templo , fuit inter Circæos & Terracinam. Quænam autem hæc fuerit Dea, ambigitur Aiunt plerique Junonem esse : aliter tamen videtur , cum Feroniam Virgilius Æ 8. 564. Herili Prænestini regis matrem faciat : quod in Junonem cadere non potest , quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius , Lacedæ-

Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus Tiberine tuos, sacrumque Numici
Litus arant; Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum: queis Juppiter Anxurus arvis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnes tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, & prospectat euntem:
Attonitis inhians animis; ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

INTERPRETATIO.

& agmina Sacrana, & Labicani picti secundum *clypeos: qui colunt tuas sylvas, o Tybri, & sacram ripam Numici; & scindunt vomere colles Rutulos, & montem Circæum: quibus agris imperat Jupiter Anxurus, & Feronia gaudens sylva virente: qua porrigitur nigra palus Pomptina, &* qua *frigidus Ufens pandit* sibi *viam per profundas valles & mergitur in mare. Præter illos Camilla venit e natione Volsca, ducens turmam equitum & catervas fulgentes æreis* armis, *bellicosa* puella: *non illa* quidem *puella assueta* secundum *fœmineas manus colo & calathis Minervæ; sed tolerare difficiles pugnas, & præcurrere ventos cursu pedum. Illa vel volasset per summas herbas segetis non tangendo, nec fregisset currendo teneros calamos: vel habuisset iter per medium mare sustentata undis tumidis, nec madefecisset aquis teneros pedes. Omnis juventus egressa domibus & agris & turba matrum admiratur illam, & aspicit incedentem: attendens stupentibus animis; quomodo regalis ornatus tegat purpura nitidos humeros; quomodo fibula colligat crinem auro; quomodo ipsa ferat Lyciam pharetram, & myrtum pastoralem armatam cuspide.*

NOTÆ.

moniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniæ* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innuit tamen idem l. 3. Latinorum & Sabinorum numen esse, quod Græci sua lingua vertunt, Ἀνθιφόρον, *Floriferam*; alii Φιλοστέφανον, *amantem coronarum*; alii aliter: quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturæ palus*. quæ & *Pometina*, inde & *Pomptina* & *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem prætexens, longitudine leucarum circiter duodecim: a loco quem vocabant olim *tres tabernas*; nunc *Cisterna*, ad usque *Terracinam*: quæ pars ejus extrema ad occidentem, eadem latissima erat: duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amasens* nunc *Toppia*, & *Ufente* nunc *Aufento*, a quo palus ipsa etiamnum appellatur l'*Aufente palude*. Unde porro

Pomptina dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia*, mediterranea illa quidem, sed cujus ager ad mare pertinens abibat in has paludes. Unde autem *Saturæ* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo: Virgilium voluisse utrumque Pomptinæ paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium; ab occidente vero fluvium *Asturam*, ejusdem nunc nominis. Quippe hunc *Asturam*, Strabo Στόρας, Festus *Sturam*, vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit a *tribus tabernis*, & agro *Suessæ Pometiæ*; quæ urbs utraque ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres & viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, & Theodoricus.

803. *Volsca de gente Camilla.*] *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos & Latinos, ab occidente; Auruncos, & Campanos ab oriente; Hernicos & Æquos a septentrione attingens: incerti generis, sed linguæ a Latina diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimæ fere Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus & origo narrantur Æ. 11. 535.

804. *Florentes ære catervas.*] *Ornatas, fulgentes*: metaphora, de qua G. 2. 6. De *calathis*, canistris, ubi fila & lanæ & alia reponuntur, Ecl. 2. 46. Minervæ tribuuntur, quia lanifici textiliumque operum habetur præses, Æ. 5. 284.

814. *Ostro velet honos* &c.] *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa, G. 2. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illa Asiæ minoris meridiana regione, Æ. 4. 345. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, G. 2. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita sylvestri ac pastorali instituta a Metabo fuerat Camilla, ut videbitur Æ. 11. 569.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Turnus Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tiberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscipit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte consederat. Evander, sacris Herculis tum intentus, Æneam iisdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis de Caco, regionis illius insigni olim predone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium præficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio regem poscentes, cum certa regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte copiarum secundo flumine ad suos remissa, cum altera Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ suo defert, a Vulcano fabricata: clypeum inprimis, in quo Æneas res preclare olim gerendas a Romanis posteris mira arte cœlatas admiratur. Precipuus eo in opere locus est Augusto; cujus egregiam de Antonio & Cleopatra Ægypti regina victoriam, triplicemque triumphum diligentius poeta describit.

UT

UT belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma:
Extemplo turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi, Messapus, & Ufens,
Contemptorque Deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia, & latos vastant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem:
Qui petat auxilium: & Latio consistere Teucros,
Advectum Æneam classi, victosque Penates
Inferre, & fatis regem se dicere posci,
Edoceat; multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, & late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis; quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat; manifestius ipsi,
Quam Turno regi aut regi apparere Latino.

INTERPRETATIO.

Postquam Turnus sustulit ex arce Laurenti vexillum belli, & tubæ sonuerunt rauco strepitu; & postquam excitavit generosos eques, & postquam commovit arma: statim animi turbati fuerunt: *simul totum Latium conspirat* ut in *tumultu subito, & juventus ferox furit. Præcipui duces Messapus, & Ufens, & Mezentius contemptor Deorum, colligunt undecumque subsidia, & spoliant agricolis arva spatiosa. Venulus mittitur etiam ad urbem magni Diomedis: ut poscat opem: & doceat* Diomedem, *Trojanos stare* in *Latio, Æneam navibus appulsum* esse, *& inducere Deos* suos *victos* a Græcis, *& dicere se vocari fatis* in *regnum, & plurimas nationes sociare se huic homini Trojano, & ejus nomen late spargi* in *Latio*: & addat, *cognosci ab ipso* Diomede *clarius, quam a rege Turno aut a rege Latino, quid* Æneas *machinetur his consiliis, quem optet exitum certaminis, si fortuna ipsi faveat.*

NOTÆ.

1. BElli signum.] Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, se non nisi confectis militiæ temporibus, sive stipendiis, ex reipublicæ exercitu discessuros. *Conjuratio*, cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, e Capitolio duplex attollebat vexillum; roseum unum, quo pedites; cœruleum, quo equites conveniebant; simulque jurabant omnes. *Evocatio*, cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. Vexillum autem Romanis fuit *velum* minus, quadratum, ex hasta suspensum. De *Laurente urbe*; quam Turnus, adnitente Amata, habenis rerum a Latino relictis, belli se dem fecerat, Æ. 7. 63. De *cornibus*, *tubis*, Æ. 7. 637.

3. *Concussit equos* &c.] Excitavit equos sonitu cornuum: milites impulsu armorum, id est allisis ad clypeos hastis: cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. Alia in eam rem afferuntur, sed mori Romano propiora. De *Latio*, Æ. 7. 54. De *Messapo*, Ibid. 691. De *Ufente*, Ibid. 744. De *Mezentio*, Ib. 647.

9. *Diomedis ad urbem* &c.] *Argos*, vel *Argyrippam*, quæ in Apulia Daunia, versus mare Hadriaticum: nunc ruinæ ejus dicuntur *Arpe*. De *ea*, deque *Diomede*, Ætoliæ olim rege, Æ. 11. 243. Æ. 1. 100. De *Teucris*, Æ. 1. 239. De *Penatibus* Æneæ, Troja advectis, Æ. 2. 717. De *Dardanio* viro, Æ. 1. 239.

Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu:
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis,
Sole repercussum aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca: jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluvio Tiberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
O sate gente Deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, penates:
Neu belli terrere minis, timor omnis & iræ
Concessere Deum.

INTERPRETATIO.

Talia fiunt *per Latium: quæ omnia cernens Trojanus heros, agitatur magnis fluctibus curarum: & modo huc modo illuc distrahit mentem vagam, & differt in partes diversas, & volvit per omnia. Veluti quando lux tremula,* emissa *a sole aut specie rutilantis Lunæ, resiliens e vasis æreis, pervagatur late cuncta loca; & jam attollitur in aërem, & perstringit laquearia supremi tecti. Nox erat, & profundus somnus tenebat animalia lassa,* & *genus volucrum ac pecorum, per omnes terras: quando pater Æneas, sollicitus animo* ob *difficile bellum, decubuit in ripa & sub axe frigidi aëris, & permisit corpori tardam quietem. Ipse Tiberinus senex, Deus regionis, flumine amœno, visus* est *erigere se inter populeas arbores: linum subtile tegebat eum viridi veste, & opaca arundo inumbrabat capillos. Tunc cœpit alloqui* Æneam, *& auferre sollicitudinem his verbis:* O *nate familia Deorum, qui reducis ad nos urbem Trojanam ex hostibus, & tueris Pergama perpetuo, expectate in terra Laurente & campis Latinis: hic sedes certa est tibi, certi Penates: ne cesses* ab incepto: *neve terrearis comminatione belli: omnis indignatio & ira Deorum cessaverunt.*

NOTÆ.

18. *Laomedontius heros*] Æneas, ex eadem qua Laomedon rex Trojanus familia, G. 3. 35. De *laquearibus*, interstitiis trabium, Æ. 1. 730.

28. *Ætheris axe.*] Sub aperto aëre. Æ. 3. 512. De *Tiberino*, infra v. 330. De *carbaso*, lini specie, Æ. 4. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 470. De *Laurente* agro, Æ. 7. 63. De *Penatibus* Æ. 2. 717.

37. *Revehis nobis.*] Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, Æ. 3. 167.

Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere ſomnum,
Litoreis ingens inventa ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, ſolo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Aſcanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione quod inſtat
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui ſigna ſecuti,
Delegere locum, & poſuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine, Pallanteum.
Hi bellum aſſidue ducunt cum gente Latina:
Hos caſtris adhibe ſocios, & fœdera junge.
Ipſe ego te ripis & recto flumine ducam,
Adverſum remis ſuperes ſubvectus ut amnem.

INTERPRETATIO.

Et ne exiſtimes ſomnum ſuggerere hæc inania: mox magna ſus, a te inventa ſub ilicibus litoreis, quæ *pepererit fœtus triginta porcellorum, jacebit humi ſtrata; alba* ipſa, & *porcelli albi circa mammas. Hic erit locus urbis, hæc certa quies a laboribus: ex quo* præſagio, *annis triginta recurrentibus, Aſcanius fundabit Albam urbem nobili nomine. Non prædico* tibi *dubia. Jam attende, dicam* tibi *paucis* verbis *quomodo conficias quod imminet*, ad obtinendam *victoriam. Arcades, gens orta a Pallante, qui ſecuti* ſunt *ſocii Evandrum regem & vexilla* ejus, *elegerunt ſedem* in *his regionibus, & fundaverunt in montibus urbem Pallanteum, e nomine Pallantis proavi* Evandri. *Hi ſemper bellum gerunt cum populo Latino. Hos adjunge ſocios exercitui* tuo, *& fac fœdus* cum iis. *Ego ipſe ducam te* per *ripas* meas *& rectum fluvium, ut ſublevatus vincas* facile *remis fluvium adverſus* te fluentem.

NOTÆ.

48 *Albam* &c.] Cognomento *longam*, ob ſitum, inter lacum & montem inde Albanum appellatum: Roma diſſitam quindecim circiter millibus ad orientem. Hæc ab Aſcanio condita: poſtquam annos triginta Lavinii regnatum eſſet: ex augurio repertæ albæ ſuis, cum triginta porcellis, ut habent Romani ſcriptores. At anni illi triginta de quibus Tiberinus loquitur, non ab hoc ipſo Æneæ adventu numerandi ſunt: ſed ab urbe Lavinio condita; aut potius ab ipſa Æneæ morte, qui tres annos regnavit, ut dictum eſt Æ. 1. 270 Condita eſt igitur Alba, anno poſt Æneæ adventum non trigeſimo, ſed tertio ac trigeſimo.

51. *Arcades* &c.] *Arcadia*, regio eſt Peloponneſi media: Ecl. 4 58. Hinc profectus eſt Evander: vel ob occiſum ex errore patrem, ut narrat Servius; vel ad educendam coloniam ut vult Pauſanias in Arcadicis: conſeditque juxta Tiberim in monte & oppidulo quod vocavit *Palantium*, *Pallanteum*, *Palatium*; vel ab urbe Arcadiæ Pallantio, unde profecti fuerant, juxta Pauſaniam, Dionyſium, & Livium; vel a Pallante Arcadiæ rege, proavo ſuo, juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicoſtratam*, quæ ob fatidica carmina *Carmentis* a Latinis dicta eſt: juxta Dionyſium, *Themin*; patrem juxta pleroſque Mercurium. Itaque *Pallas* fuit, vel maternus Evandri proavus; vel paternus, ſi pater pro matris marito intelligatur. Condita deinde Roma eſt in eo monte, qui *Palatinus* dictus eſt, nunc *palazzo magiore*, ſeu *Palatino*.

57. *Recto flumine.*] Abſque errore, ex-

Surge age nate Dea : primiſque cadentibus aſtris
Junoni fer rite preces, iramque minaſque
Supplicibus ſupera votis: mihi victor honorem
Perſolves. Ego ſum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta ſecantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratiſſimus amnis.
Hic mihi magna domus, celſis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluvius ſe condidit alto
Ima petens : nox Æneam ſomnuſque reliquit.
Surgit, & ætherii ſpectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Suſtulit, ac tales effudit ad æthera voces:
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde eſt:
Tuque o Tybri tuo genitor cum flumine ſancto,
Accipite Ænean, & tandem arcete periclis.
Quo te cunque lacus miſerantem incommoda noſtra
Fonte tenet, quocunque ſolo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, ſemper celebrabere donis,
Corniger Heſperidum fluvius regnator aquarum:

INTERPRETATIO.

Age ſurge, fili Veneris : & primis ſtellis occidentibus, offer religioſe preces Junoni, & placa ſubmiſſis votis iram, & minas ejus : *exhibebis honorem mihi*, quando eris *victor. Ego ſum* ille, *quem vides lambentem ripas tumidis aquis, & dividentem agros fertiles, Tybris cæruleus, fluvius acceptiſſimus Diis. Hic mihi* eſt *ampla domus ; fons erumpit apud alias urbes.* Sic *locutus* eſt *fluvius: deinde merſit ſe profundis aquis deſcendens* ad *intima : nox & ſomnus deſeruit Æneam. Surgit & aſpiciens ſurgentem lucem cæleſtis Solis, hauſit religioſe cavis manibus aquam de fluvio, & emiſit ad cælum talia verba : Nymphæ, Nymphæ Laurentes, unde eſt origo fluviorum : & tu o Tybri pater cum tuo ſacro fluvio, admittite Æneam, & denuum protegite a periculis. Quocumque fonte* tua *aqua detinet te, miſereſcentem calamitatum noſtrarum ; quacumque regione erumpis formoſiſſimus : ſemper decoraberis cultu meo, ſemper muneribus meis*, o tu qui es *amnis cornutus, rex aquarum Italicarum.*

NOTÆ.

pedito itinere.

59 *Cadentibus aſtris.*] Omnino occidentibus, non tantummodo in occaſum vergentibus, ut dicebamus, Æ. 4 81.

63. *Pinguia culta.*] Loca culta & pinguia, G. 1. 153.

65. *Magna domus.*] Præter allatam interpretationem, affertur hæc alia, ſed durior. *Hic mihi magna domus exit* : aſſurgit paulatim, lapſu temporis : id eſt, fundabitur, erigetur. Et Romam innuit, quæ his in regionibus ædificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De *fonte Tybris*, infra, v. 330 De *more precantium, ad orientem verſo vultu*, Ecl 9. 15.

69 *Undam de flumine.*] Ad lavandas purgandaſque manus ante preces : qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur. Æ. 2. 719

71. *Genus amnibus* &c.] Nymphæ, aquarum & fontium quorumlibet præſides : quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De *Laurente regione*, Æ. 7 63

77. *Corniger Heſperidum* &c.] *Rex* Italicarum aquarum ; non magnitudine ſua, qui honos Eridano tribui debet, & vero tribuitur G. 1. 482. ſed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam præterfluet. Deinde poteſt Æneas hunc ei honorem habere : cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italia fluvium viderit. De *cornibus fluviorum*, G. 4. 371. De *Heſperia*, Italia, Æ. 1. 534. De *bicornibus*, Æ. 5. 119.

Adſis o tandem, & propius tua numina firmes.
Sic memorat: geminaſque legit de claſſe biremes,
Remigioque aptat: ſocios ſimul inſtruit armis.
Ecce autem ſubitum atque oculis mirabile monſtrum:
Candida per ſylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conſpicitur ſus.
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Juno
Mactat, ſacra ferens, & cum grege ſiſtit ad aram.
Tybris ea fluvium, quam longa eſt, nocte tumentem
Leniit: & tacita refluens ita ſubſtitit unda;
Mitis ut in morem ſtagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abeſſet.
Ergo iter inceptum celerant rumore ſecundo.
Labitur uncta vadis abies: mirantur & undæ,
Miratur nemus inſuetum, fulgentia longe
Scuta virum fluvio pictaſque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos ſuperant flexus, variiſque teguntur
Arboribus, virideſque ſecant placido æquore ſylvas.
Sol medium cœli conſcenderat igneus orbem:
Quum muros, arcemque procul, & rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocyus advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die ſolemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno Diviſque ferebat,

INTERPRETATIO.

Succurre denique, & propius confirma auctoritatem tuorum promiſſorum. *Sic loquitur: & eligit duas naves e claſſe, & accommodat* ad *remigandum: ſimul accingit ſocios armis. Ecce autem prodigium repentinum & admirandum viſu: ſus alba, ejuſdem coloris ac fœtus albus, jacuit per ſylvam, & cernitur in viridi litore: quam adeo pius Æneas tibi immolat, tibi o maxima Juno, offerens* tibi *ſacrificia, & conſtituit ante altaria cum turba* porcellorum. *Tybris* per *eam noctem, quam longa fuit, ſedavit flumen* ſuum *inflatum: & reprimens* ſe *ſtetit fluctibus ſic tranquillis; ut æquaret planitiem aquarum in modum mollis ſtagni & quietæ paludis*, ita *ut labor abeſſet in remigando. Igitur rumore proſpero deproperant iter ſuſceptum. Abies oblita* pice *decurrit fluctibus: & aquæ mirantur, ſylva inaſſueta* his ſpectaculis *miratur clypeos hominum procul ſplendentes & pictas naves vehi flumine. Illi remigando traducunt noctem & diem, & prætervehuntur longos circuitus, & inumbrantur diverſis arboribus, & trajiciunt virides ſylvas tranquillo flumine. Sol ardens pervenerat* ad *medium ſpatium cœli: cum longe aſpiciunt muros, & arcem, & pauca culmina domorum, quæ Romana magnitudo nunc extulit* ad *cœlum: tunc Evander poſſidebat rem anguſtam. Statim appellunt* illuc *proras, & accedunt* ad *urbem. Forte illo die rex Arcadius* Evander *offerebat ſolemne ſacrificium magno filio Amphitryonis & Diis,*

NOTÆ.

90. *Rumore ſecundo.*] Sparſo inter milites, de ſucceſſu itineris bene ominantes. De *Abjete*, *ſapin*, arbore quæ hic pro nave ſumitur, G. 2. 68.

103. *Amphitryoniadæ.*] Herculi, infra, v. 288.

Ante urbem, in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant: tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, & tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul e tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus: ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere o quicunque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede Penatibus hospes.
Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenum, cui me fortuna precari,
Et vitta comptos voluit prætendere ramos:

INTERPRETATIO.

ante urbem, in sylva. Simul Pallas filius Evandri, *simul præcipui omnes juvenum, & senatus inops, offerebant thura huic* Deo: *& sanguis calidus fumabat ante altaria. Quando conspexerunt altas naves, &* viros *appelli inter umbrosam sylvam, & incurvari in remos silentes: terrentur aspectu inopino, & omnes surgunt relictis mensis: quos audax Pallas prohibet abrumpere cæremonias, & ipse correpta hasta currit obviam, & eminus exclamat e tumulo: O Juvenes, quæ causa impulit vos explorare iter incognitum? quo itis? qui estis* secundum *genus? ex qua patria? an pacem huc portatis, an bellum? Tunc pater Æneas sic loquitur e summa puppe, & præfert manu ramum oleæ pacificæ: Cernis Trojanos & arma infensa Latinis, quos profugos Latini expulerunt bello feroci. Adimus Evandrum: referte* illi *ista, & dicite venisse electos principes Trojæ, implorantes societatem armorum. Pallas obstupuit attonitus tanto nomine: Exi, ait, o tu quisquis es, & affare præsens parentem meum, & intra domos nostras* ut *hospes. Simul accepit* eum *manu, & perstitit amplectens dexteram. Progredientes intrant sylvam, & recedunt a fluvio. Tunc Æneas alloquitur regem amico sermone: Optime Græcorum, cui fortuna voluit me supplicare, & proferre ramos ornatos tæniis:*

NOTÆ.

105. *Senatus.*] Concilium senum: quod deinde a Romulo & Romanis vocatum est *senatus.*

110 *Mensis.*] Ubi vescebantur sacris carnibus: & pars hæc erat sacrificii. De *tumulo terræ*, Æ. 5. 44. De *sacrificiis non interrumpendis*, Æ. 3. 405. De *oleæ ramo tæniis ornato, ad pacem petendam*, Æ. 7. 237. De *Dardaniis* ducibus, Æ. 1. 239. De *Penatibus*, pro domo, Æ. 2. 717.

Non equidem extimui, Danaum quod ductor & Arcas,
Quodque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis:
Sed mea me virtus, & sancta oracula Divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, & fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis & auctor,
Electra, ut Graji perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus: non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: meme ipse meumque
Objeci caput, & supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant; nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;
Et mare quod supra, teneant, quodque alluit infra.

INTERPRETATIO.

equidem non metui, quod esses princeps Græcorum, & Arcas, & quod ab origine cognatus duobus Atrei filiis. Sed pietas mea, & sacra monita Deorum, & majores nostri *consanguinei*, & *fama tua sparsa per* terras, *sociaverunt me tibi, & auctoritate fatorum impulerunt me jam volentem. Dardanus, primus parens & fundator urbis Trojanæ; natus, quemadmodum Græci testantur, Electra* filia *Atlantis; appulsus* est apud *Teucros Maximus Atlas, qui portat humeris orbes cælestes, genuit Electram. Mercurius parens est vester, quem candida Maia peperit conceptum* in *frigido cacumine Cyllenes. At, si aliquam damus* fidem iis quæ *audivimus; Atlas, idem Atlas qui suffert astra cæli, genuit Maiam. Ita gens utrusque dividit se ab eodem sanguine. Confisus his* rebus, *non pactus sum cum calliditate legationes & prima experimenta tuæ* voluntatis: *ego memet exposui, & accessi supplex ad domum* tuam. *Eadem natio Rutula, quæ te per*sequitur *bello inhumane, nos etiam persequitur: si nos ejiciat; nihil putat defuturum, quominus subjiciat sub ditionem suam omnem omnino Italiam; & occupet mare quod supra, & quod infra, allambit* eam.

NOTÆ.

129. *Danaum quod* &c] De *Danais*, Græcis Æ. 1. 34. De *Arcad[illegible]* Ecl. 4 58. De *Atridis*. Atrei filiis, Agamemnone Æ. 3. 54. & Menelao, Æ 2. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, varie exponit Servius: multi repetunt ex Atlante, cujus septem filiæ fuerunt: quarum ex una & Jove Tantalus Atrei avus prognatus est; ex alia, nempe Maia, Mercurius pater Evandri.

131. *Mea me virtus* &c.] Conscientia virtutis meæ, quâ nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134. *Dardanus* &c.] De *Dardani origine*, Æ. 3. 167. De *Atlante*, Æ. 4 247 De *Electra*, & *Maia*, & *Pleiadibus* sororibus, G. 1 138 De *Mercurio*, & *Cyllene* monte Arcadiæ, Æ. 1. 301.

138 *Vobis Mercurius pater est.*] Vel *vobis Arcadibus*: quia natus ille in Arcadia. Vel *vobis Evandro & Pallanti*: diximus enim v. 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

146 *Daunia.*] *Rutula*, a Dauno rege, patre Turni, Æ. 7. 794. De *Hesperia*, Æ. 1. 534.

149. *Et mare, quod* &c.] *Superum*, sive

Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, & rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas: ille os oculosque loquentis
Jamdudum & totum lustrabat lumine corpus.
Tunc sic pauca refert: Ut te fortissime Teucrum
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa:
Mirabarque duces Teucros, mirabar & ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, & dextræ conjungere dextram.
Accessi, & cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.
Ergo & quam petitis juncta est mihi fœdere dextra;
Et lux quum primum terris se crastina reddet;
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, & jam nunc sociorum assuescite mensis.

INTERPRETATIO.

Accipe, & præbe fidem: sunt nobis corpora robusta ad *bellum, sunt animi, & juvenes insignes rebus* gestis. *Æneas* sic *dixerat: Latinus jamdiu circumspiciebat oculis vultum & oculos & omne corpus dicentis. Tunc ita respondet pauca:* O *generosissime Trojanorum, quam agnosco te & excipio libens! quam* bene *reminiscor sermonem & vocem & speciem magni patris* tui *Anchisæ. Nam memini Priamum filium Laomedontis, invisentem regnum sororis* suæ *Hesiones,* & *euntem Salamina, continuo* itinere *perlustrasse frigidam regionem Arcadiæ. Tunc prima juventus tegebat mihi malas lanugine: & admirabar principes Trojanos, & admirabar ipsum Laomedontis filium: sed Anchises incedebat sublimior omnibus. Animus fervebat mihi juvenili desiderio alloquendi hominem, & sociandi dextram dextræ. Adivi* eum, *& cupidus deduxi eum ad urbem Pheneum. Ille abiens donavit mihi illustrem pharetram, & sagittas Lycias, & chlamydem intextam auro, & fræna duo aurea quæ meus* filius *Pallas modo habet. Itaque hæc etiam dextra, quam rogatis, jam a me sociata est fœdere* vobiscum: *& quando primum dies crastina se referet terris, remittam vos refectos subsidio, & adjuvabo divitiis* meis. *Interim, quandoquidem accessistis huc* ut *amici, perficite benevoli nobiscum hæc annua sacrificia, quæ non licet differre, & jam inde assuescite epulis sociorum.*

NOTÆ.

Hadriaticum: ad septentrionem Italiæ: *inferum*, sive Tyrrhenum ad meridiem.

157. *Hesionee visentem* &c.] *Hesione* Laomedontis filia, uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum & Atticam. Æ. 3. 476. De *Arcadia* Ecl. 4. 58. De *Laomedonte*, Priami patre, G. 1. 502.

165. *Phenei*] *Pheneum* vel *Pheneus*, Arcadiæ urbs & lacus, apud Cyllenen montem, nunc *Feneo*. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ & pharetræ, Æ. 4. 143. De *chlamyde*, *casaque*, Æ. 3. 484.

Hæc ubi dicta: dapes jubet & sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili:
Præcipuumque toro & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul & Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis & lustralibus extis.
Postquam exempta fames, & amor compressus edendi:
Rex Evandrus ait: Non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterumve ignara Deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci: facies quam dira tegebat,

INTERPRETATIO.

Postquam hæc dicta fuerunt: *imperat cibos & pocula subducta referri, & ipse constituit homines in herbida sede: & admittit principem Æneam in torum & pellem setosi leonis, & inducit in solium* ex *acere. Tunc juvenes electi & sacerdos aræ certatim portant viscera tosta taurorum, & accumulant in calathis munera confecti panis, & proferunt vinum Æneas, & simul Trojana juventus, comedit dorsum longi bovis & viscera piacularia. Postquam fames ablata fuit, & cupido comedendi satiata: rex Evander dixit: Non superstitio falsa & inscia Deorum antiquorum, indixit nobis has ceremonias, has epulas ex consuetudine, hæc altaria tanti Dei: exequimur istud, o hospes Trojane, erepti e gravibus periculis; & renovamus meritum cultum. Considera nunc primo hanc rupem sustentatam saxis: quemadmodum moles longe disrupta, & domus* in *monte stat vacua, & saxa accumulaverunt magnam ruinam. Hic fuit caverna Caci semihominis, subducta* in *longam profunditatem: quam dira species occultabat*

NOTÆ.

175. *Sublata....pocula.*] Metu navium adventantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æ. 3. 224. *Acerno*, ex acere arbore, *erable.* De more *sedendi* ad mensas, Æ. 1. 702. De *assis & elixis* carnibus, Æ. 1. 215. De *Cerere*, pro pane, Æ. 1. 181. De *Baccho*, pro vino, Ecl. 5. 69.

183 *Perpetui terga bovis* &c.] Boves constat integros ad ignem & epulas apponi solitos apud veteres: & apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque *διηνεκὲς*, *longum*, *continuum*, *porrectum*: quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia*: quæ religiose comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æ. 3. 279. De *extis*, Æ. 4. 64.

185. *Evandrus.*] Græca forma *Εὔανδρος*, Latina *Evander.*

194. *Semihominis Caci* &c.] Media parte fera, media homo fuisse dicitur: nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra, v. 266. Huic Propertius, l. 4. 9. tribuit tria capita. Livius pastorem ait fuisse, ferocem viribus. Nomen a *κακὸς malus* De *Geryone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, Æ. 7. 662. De *Alcida*, nomine Herculis, infra, v. 288.

Solis inaccessam radiis : semperque recenti
Cæde tepebat humus : foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater : illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque Dei : nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat : taurosque hac victor agebat
Ingentes : vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset :
Quattuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet :
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, & Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor : rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur, & acrii cursu petit ardua montis.

INTERPRETATIO.

inviam luci Solis : & terra semper illic *caluta* erat *stragibus novis : & capita hominum fixa ad crudeles portas pendebant livencia tristi sanie. Vulcanus erat parens hujus monstri* : monstrum *eructans ore nigros illius ignes, efferebat se vasta mole. Tandem tempus attulit nobis cupientibus opem & præsentiam Dei. Nam venit Hercules, illustris vindex, insignis morte & spoliis Geryonis tricorporis : & victor pellebat* per *hanc* regionem *tauros magnos : & boves implebant vallem & fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne superesset quicquam criminis aut fraudis, quod non auderet aut tentaret, abducit a stabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore specie. Et ne aliqua vestigia restarent* ex *ungulis rectis : hos abductos cauda in cavernam, & raptos aversis signis viæ, abscondebat spissa rupe. Nulla signa ducebant ad cavernam* cum qui *quæsivisset. Interim cum Hercules educeret e stabulis armenta jam saturata, & præpararet discessum : boves* in *egressu* cœperunt *boare, & tota sylva* cœpit *repleri questibus, & colles* cœperunt *deseri* cum *clamore. Una vaccarum remisit clamorem, & sub caverna spatiosa reboavit, & inclusa frustravit spem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus* est in *iras nigra bile : sumit manu arma & lignum grave nodis, & currendo contendit* ad *alta* spatia *montis.*

NOTÆ.

205 *Furis.*] Alibi *furiis* : sed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

219. *Atro felle dolor.*] *Felle*, pro *bile* : in qua videtur poëta iracundiam ponere, cum alii in corde ponant.

220. *Arma . . . nodisque gravatum robur.*]

Tum primum nostri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocyor Euro,
Speluncamque petit: pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit; ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod & arte paterna
Pendebat; fultosque emuniit obice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius: omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, & imis
Avulsam solvit radicibus: inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & umbrosæ penitus patuere cavernæ.
Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, & regna recludat

INTERPRETATIO.

Tunc primo nostri homines *aspexerunt Cacum metuentem & visu turbatum. Statim fugit celerior Euro*, *& currit* ad *cavernam*: *metus adjunxerat pennas pedibus. Postquam clausit se; & fractis vinculis demisit saxum ingens, quod pendebat ferro & arte a patre* Vulcano accepta; *& munivit portam defensam* hoc *obstaculo*: *ecce Hercules adest furiosus animo, & considerans omnem aditum immittit oculos huc & illuc, stridens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadit frustra saxeas portas; ter sedit lassus in valle. Erat scopulus acutus, saxis undequaque accisis, erectus e dorso cavernæ, visu excelsissimus, latebra accommoda nidis avium funestarum. Cum* illa *jugo curva penderet in fluvium* sibi *sinistrum*; Hercules *commovit illam & abrupit erutam intimis radicibus, connixus* ab *dextra* parte, *in* partem *oppositam*: *deinde statim pulsavit, quo pulsu magnum cælum sonuit, ripæ dissiluerunt, & fluvius territus retrogressus est. At spelunca & magna aula Caci apparuit detecta, & antra tenebrosa intime aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intime diffracta aperiat domos infernas, & aperiat regna* ....

NOTÆ.

Vel eamdem rem dixit, *clavam*, *quæ ipsius erant arma*: vel *alia arma præter clavam*, nempe sagittas; quia v. 249. *desuper Alcides telis premit*. De *robore*, gravi ligno, G. 1. 162. De *Euro*, vento orientali, G. 1. 371.

226. *Arte paterna.*] Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Æ. 6. 630. *Tirynthius*, nomen Herculis, Æ. 7. 662. *Aventinus* mons, Æ. 7. 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, Æ. 1 251.

235. *Dirarum volucrum.*] Bubonum, corvorum &c.

236. *Lævum.*] *Aventinus*, nunc *monte di S. Sabina*, Tiberim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis, quæ erat in monte:

Pallida, Diis invisa: superque immane barathrum
Cernatur: trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit: omniaque arma
Advocat, & ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit: involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis: glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commistis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis: seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit, in nodum complexus: & angit inhærens
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis:
Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur: pedibusque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem: primusque Potitius auctor,

INTERPRETATIO.

pallida, inaspecta a Diis: & si immanis vorago desuper aspiciatur: & umbræ tremant luce infusa. Itaque Hercules desuper urget jaculis Cacum *subito occupatum in lumine inopino, &* *clausum* in *rupe cava, & vociferantem insueto* modo: *& adhibet cuncta arma, & opprimit ramis & magnis lapidibus. Ille vero (nam nullam jam restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum*, res *miranda dictu, & implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis: & colligit sub spelunca noctem fumidam, mistis tenebris* cum *flamma. Hercules* præ *audacia non toleravit* hoc. *& ipse immisit se præcipiti saltu, qua* parte *multus fumus impellit* se in *undam, & magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit Cacum evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens* eum *in nodum: & incumbens stringit oculos extrusos, & jugulum aridum* sine *sanguine. Statim aperitur nigra spelunca portis fractis: & exponuntur luci vaccæ abductæ & prædæ ablatæ cum perjurio: & fœdum cadaver raptatur pedibus: animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, & faciem, & pectus semiferi* Caci *hispidum pilis, & ignes extinctos in gutture. Ab illo tempore solemnis est* ipsius *gloria, & posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem: & primus institutor Potitius,*

NOTÆ.

si quidem *dexter in adversum*. De *sinistra* & *dextra*, Ecl. 9 15. De *barathro*, Æ 3 421 De *Manibus*, G. 4. 469. Æ. 6. 743. De verbo *rudere*, G 3 374

250. *Molaribus*] Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257. *Undam fumus agit.*] Vaporem, in modum undæ erumpentem. G. 2. 462.

263. *Abjurataque rapinæ.*] Juxta Servium, *per vim retentæ*: juxta Gentilem, *emptæ absque persoluto pretio*: juxta Germanum & alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat, cum juramento & perjurio.*

269. *Potitius* &c.] Livius l. 1. ait post

Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit: quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite o juvenes, tantatum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris:
Communemque vocate Deum, & date vina volentes.
Dixerat, Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit:
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyus omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo:
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

INTERPRETATIO.

*& familia Pinaria ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in hac sylva: quæ ara semper dicetur a nobis maxima, & quæ semper erit maxima. Agite igitur, o juvenes: in celebratione tantæ virtutis, coronate capillos foliis, & proferte manibus pocula, & invocate Deum communem, & offerte ei vina libenti ani*mo. Sic *dixerat: cum populus* arbor *gemini coloris, & texit capillos* omnium *umbrâ Herculeâ, & pependit implicata frondibus: & sacrum poculum replevit dextram* manum. *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam, & orant Deos. Interim occiduo cælo vesper fit vicinior: & jam sacerdotes, & primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, & portabant faces.*

NOTÆ.

cædem Caci, tum primum bove eximia de grege capta sacrum Herculi factum: *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis ad cæteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio genus omne Potitiorum in pœnâ interiit.* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore anno v.c. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus; sed fallitur, siquidem ex hoc loco pater jam Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur*: *Pinarios, a πείνα, fames.* Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram .... quæ maxima* &c.] Apud Livium l. 1 sic Evander Herculem alloquitur: *Jove nate Hercules, salve: te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cælestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data: accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata, ait.* Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid Fast. 1. 585. Erat autem forum boarium inter montes, Aventinum, Palatinum, & Capitolinum.

275. *Communem Deum.*] Dii *communes* vocantur: qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem: sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra Et singulariter Hercules: quia Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi & pallida, Herculi sacra, *populer*, E. 7 61.

278. *Scyphus* &c.] Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipue addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, Æ. 1. 740.

282. *Pellibus in morem cincti.*] Vel in morem pastoritiæ vitæ, & Panis Arcadum Dei: vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle indutus erat. De *instauratione*

Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic, juvenum chorus; ille, senum: qui carmine laudes
Herculeas & facta ferunt: Ut prima novercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Œchaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas invicte bimembres,
Hylæumque, Pholumque, manu; tu Cressia mactas
Prodigia, & vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.

INTERPRETATIO.

Renovant convivium, & portant jucunda munera mensa secunda, & operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa *capita ramis populeis. Hic* est *chorus juvenum, ille senum: qui cantu memorant laudes & gesta Herculis: Quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra noverca, & duos serpentes: quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, & Trojam & Oechaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege Eurystheo, potestate Junonis infensæ. Tu, o* heros *insuperabilis, immolas manu filios nubis bino corpore, & Hylæum, & Pholum, & monstra Cretica, & immanem leonem sub rupe Nemea. Flumina Stygia te timuerunt: te janitor inferorum, jacens* in *antro sanguinolento super ossa semivorata.*

NOTÆ.

& renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æ. 1. 727.

284. *Lancibus.*] *Lanx*, patina est, a *latitudine* dicta.

285. *Salii.*] Primo instituti a Numa, duodecim numero, e patricio genere: duplicati deinde a Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos: concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen a *saliendo*: unde licet a Numa instituti sint, & in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur a Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima novercæ* &c.] *Hercules* Jovis filius & Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est: unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre; vocatus est Ἡρακλῆς. *Hercules*, ab Ἥρα *Juno* & κλέος *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis immissos a Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ a ceto Hesiones, G. 1. 502. Æ. 3. 476. III. Cum Eurytus Œchaliæ rex, in Thessalia, ex Apollod. apud Strab. Jolen filiam ipsi promisisset uxorem, & postea denegasset: urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules, & Eurystheus Mycenorum rex: cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset; effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur: quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est: Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*, quod in hymno dicere impium fuisset; sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* & *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, Æ. 7 293. *Fatis contraria nostris fata Phrygum.* V. Cum hospitio benigne exceptus esset a Pholo Centauro: & Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent: dicitur eos sa-

Nec te ullæ facies, non terruit ipſe Typhoëus,
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumſtetit anguis.
Salve vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos & tua dexter adi pede ſacra ſecundo.
Talia carminibus celebrant: ſuper omnia Caci
Speluncam adjiciunt, ſpirantemque ignibus ipſum.
Conſonat omne nemus ſtrepitu, colleſque reſultant.
Exin ſe cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obſitus ævo:
Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam ſermone levabat.

INTERPRETATIO.

Nec te ſpecies ullæ terruerunt; *non terruit ipſe Typhæus, ſublimis, intendens arma*: *non hydra Lernæa* magna *multitudine capitum circumcinxit te inopem conſilii. Salve vera progenies Jovis, adjuncte Diis* quaſi honor eorum: *veni pede proſpero & ad nos & ad tua ſacrificia propitius. Memorans talia cantibus: ſuper cætera addunt cavernam Caci & ipſum exhalantem flammas. Tota ſylva reſonat ſtrepitu, & colles reſiliunt. Deinde abſolutis cæremoniis divinis omnes redeunt ad urbem. Rex obrutus ſenio incedebat, & ambulans habebat prope ſe Æneam comitem & filium* ſuum, *& ſolabatur* laborem *itineris multiplici colloquio.*

NOTÆ.

gittis confixiſſe. Virgilius tamen Pholum, non ut hoſpitem, ſed ut hoſtem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, ſuperiore parte humana, inferiore equina, Æ. 6. 286. *Nubigenæ*, quia nube & Ixione geniti, G. 3. 38. VI. Taurum agros Cretenſium populantem, non mactavit quidem, ſed ad Euryſtheum adduxit. Hunc aiunt quidam immiſſum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuiſſe, qui Europam Minois matrem in Cretam tranſtulerat: alii taurum, cujus amore inſanierat Paſiphae Minois uxor, Æ. 6. 24. VII. Leonem, in ſylva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneſo, eum neque ſagittis neque impacta clava occidere poſſet, unguibus apprehenſum diſſecuit: ejuſque pellem, quod non eſſet ferro penetrabilis, in veſtem ſibi aſſumpſit. VIII. Per Tænari promontorium ingreſſus ad inferos, Cerberum canem ad ſolium Plutonis metu fugientem inde pertraxit ad Euryſtheum, & reducere juſſus eſt, Æ. 6. 395. De *Stygiis aquis*, & *Orco*, Æ. 6. 323. IX. Diis magno præſidio fuit contra Gigantes cœlum aggreſſos: quorum inter præcipuos fuit Typhoeus, de quo G. 1. 279. Æ. 9. 716. Ita Apollodorus. Unde patet vanitas fabularum: quæ eumdem Herculem, circa Euryſthei Theſeique tempora florentem, jam inde a Gigantei belli ætate fuiſſe inter Deos volunt. X. Hydram, ſerpentem in aquis & terra vivacem, cui nomen ab ὕδωρ *aqua*, in Lerna palude degentem, Mycenas inter & Argos; capitibus ſeptem, aut juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abſciſſum erat, toties alia duplicato numero pullulabant, admoto ad ſingula vulnera igni tandem interfecit. XI. Cum Deianira ejus uxor ſuſpectos haberet ejus in Iolen amores, miſit ad eum veſtem Neſſi Centauri infectam ſanguine, cui vim ineſſe audiverat ad amorem excitandum: quam ille eum induiſſet, indeque ſparſo per membra incendio, vim doloris pati non poſſet: excitata & ſuccenſa pyra in Œta monte Theſſaliæ, in eam immiſit ſeſe; & ſic expurgatus omni contagie mortali tranſiiſſe ad Deos creditus eſt.

302. *Dexter.*] *Propitius*: de hac voce in bonam partem, Ecl. 5. 16.

307. *Obſitus ævo.*] Plautus in Menæchmis Act. 5. 2. 4. *Conſitus ſum ſenectute*: id eſt *plenus annis*: quia agri *conſiti* ſive *obſiti* fru-

Miratur, facilesque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis, & singula lætus
Exquiritque auditque virum monimenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis & duro robore nata:
Queis neque mos neque cultus erat: nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, & regnis exul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuere
Sæcula: sic placida populos in pace regebat.

INTERPRETATIO.

Æneas admiratur, & emittit leves oculos circa omnia, & delectatur aspectu *locorum, & gaudens petit discitque singula vestigia veterum hominum. Tunc rex Evander, fundator arcis, quæ* deinde fuit *Romana*, ait: *Fauni & Nymphæ nati in illis locis, occupabant has sylvas: & natio hominum orta truncis & duris arboribus: quibus neque consuetudines neque cultus erat: nec sciebant alligare tauros* jugo, *aut colligere divitias, aut moderate uti* rebus *partis; sed arbores, & venatus durus victu nutriebat* eos. *Saturnus primus venit ab Olympo cælesti, fugiens arma Jovis, & profugus erepto imperio. Hic congregavit gentem immansuetam & diffusam* per *montes excelsos, & imposuit* ei *leges: & voluit appellari Latium, quod tuto occultatus fuisset in hac regione. Et, ut testantur, aurea ætas fuit sub illo rege, ita continebat populos in tranquilla pace.*

NOTÆ.

gibus, *pleni* sunt frugibus. Ita plerique omnes. Ego explico *sparsus senectute*, sive *canis*: quia, quæ *seruntur*, *sparguntur*: & jam dixit Virgilius Æ. 5. 416. *Temporibus geminis canebat sparsa senectus*: & sane sic explicandus est Lucretius l. 2. 210. *Sol etiam summo de vertice dissupat omnis ardorem in pratis, & lumine conserit arva*: id est, *lumine spargit arva*.

313. *Romanæ conditor arcis*] Conditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus v. 51. cujus in ruinis Romulus deinde prima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus &c.

314 *Indigenæ Fauni* &c.] Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus Æ. 7. 181. & ita censet Justinus. Quanquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos, Aborigines vero Siculis posteriores, & aliunde advectos, nempe ex Arcadia; unde Panis & Fauni sacra eo intulerint, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis*, Ecl. 6. 27. De *Nymphis*, Ecl. 2. 46

315. *Robore nata.*] Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur. De *robore*, ligno, G 2. 161.

319. *Primus ab* &c.] *Saturnus* Cretensis rex, a Jove filio primum liberatus e manibus Titanum. qui cum orta de regnandi jure controversia carcere incluserant: monente oraculo, ut a filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus a filio & e regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique exceptus a Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem e cœlo venisse creditus est, & aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus*

venisse

Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausoniæ, & gentes venere Sicanæ:
Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum
His posuere locis: matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus, monstrat & aram,

INTERPRETATIO.

donec subrepsit sensim seculum pejus & alterius coloris, & furor belli, & cupiditas possidendi. Tunc venerunt turmæ Ausoniæ, & nationes Siculæ: & Saturnia regio sæpe mutavit nomen. Tunc venerunt *reges, & Tybris ferox vasto corpore, a quo deinde* nos *Itali appellavimus flumen nomine Tybrim, & vetus Albula perdidit proprium nomen. Fortuna omnipotens & fatum inevitabile constituerunt his in sedibus me, ejectum e patria & quærentem ultima* spatia *maris: & terrifica vaticinia Carmentis Nymphæ matris* meæ, *& Deus Apollo suasor, duxerunt* me. *Vix ea prolata* fuerunt: *deinde progrediens, ostendit & aram,*

NOTÆ.

venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Janum & Aborigines fuisse primos loci indigenas, a quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, Æ. 7. 54. De *Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. 5. 56.

326 *Decolor ætas.*] *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* & *ferrea*, G. 1. 125.

328. *Ausoniæ* &c.] Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum a Virgilio temporis ordinem statui, qui a scriptoribus reliquis statuitur: quanquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui & *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii & Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas Æ. 7. 794. *Ausones* vero, primos item & indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum, Æ. 7. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longe removet; cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen Æ. 7. 47. Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris* &c.] Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus & alii. Livius tamen & Ovidius hoc nomen repetunt a Tiberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte, juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, & Latio: unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur a poetis *Tuscus amnis*, potius quam *Sabinus* aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*. Scribitur, ut ex Græcis auctoribus colligitur, *Tiberis*, Τίβερις; & *Tybris*, Τύβρις, vel Θύμβρις.

336. *Carmentis* &c.] Seu *Carmenta*, matris Evandri; quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*] Ex ripa orientali Tiberis & radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem, Capitolinum ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

337. *Aram.*] Vel *Maximam* Herculis,

Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti:
Testaturque locum, & letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes
Dira loci, jam tum sylvam saxumque tremebant.

INTERPRETATIO.

& portam Carmentalem, quod *nomen* est *Romanum*, *quam narrant* esse *antiquum honorem Carmentis*, *vatis aperientis fata*: *quæ prima prædixit*, *Romanos illustres evasuros*, *& Pallanteum celebre* fore. *Postea* ostendit *magnam sylvam*, *quam Romulus* deinde *convertit* in *asylum*; *& ostendit Lupercal sub frigida rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panis Lycæi. Præterea ostendit quoque sacram sylvam Argileti*, *& attestatur locum ipsum*, *& narrat mortem hospitis Argi. Inde ducit* eum *ad locum Tarpeium & Capitolia*, quæ *jam aurea* sunt, *quondam* erant *aspera dumis incultis. Jam tunc aspera sanctitas* hujus *loci terrefaciebat trepidos rusticos*, *jam tunc metuebant sylvam & rupem.*

NOTÆ.

supra, v. 271. Vel aram ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte; de qua Dionysius l. 1. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos*: quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra, v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 51.

342. *Asylum.*] Locum a Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque & Palatinum: quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent: qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æ. 2. 761.

343. *Lupercal.*] Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis e caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum a *Lycæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco a *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadię regione & oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasus Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo E. 2. 31.

345. *Nemus Argileti.*] Locum pariter inter Aventinum & Capitolinum, circa forum boarium: quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varronem, vel ab argillosa hujus loci terra; vel ab Argo, quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri: aiuntque passim interpretes hunc, ob affectati regni suspicionem, ab Arcadibus occisum fuisse inscio Evandro, qui eum hoc loco sepultum præcipuis honoribus affecerit: quare *testatur locum* Evander; id est, locum attestatur, & quasi adjurat, se violati hospitii reum non esse. Alii nomen deducunt ab Argivis, Herculis comitibus.

347. *Tarpeiam sedem* &c.] Montem dictum primo *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam a Jano, ad memoriam suæ cum Saturno societatis: deinde appellatum *Tarpeium*: denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum tem-

Hoc nemus, hunc, inquit, frondoſo vertice collem,
Quis Deus, incertum eſt, habitat Deus. Arcades ipſum
Credunt ſe vidiſſe Jovem: cum ſæpe nigrantem
Ægida concuteret dextra, nimboſque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Relliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter ſe dictis ad tecta ſubibant
Pauperis Evandri: paſſimque armenta videbant
Romanoque foro & lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad ſedes: Hæc, inquit, limina victor
Alcides ſubiit: hæc illum regia cepit.
Aude hoſpes contemnere opes, & te quoque dignum
Finge Deo, rebuſque veni non aſper egenis.
Dixit, & anguſti ſubter faſtigia tecti
Ingentem Æneam duxit: ſtratiſque locavit,
Effultum foliis & pelle Libyſtidis urſæ.
Nox ruit, & fuſcis tellurem amplectitur alis.

INTERPRETATIO.

Deus, ait, tenet hanc ſylvam, hunc collem cacumine ſylvoſo: dubium eſt quis ſit ille *Deus. Arcades putant ſe vidiſſe* illic *ipſum Jovem: cum ſæpe quateret dextra* manu *obſcuram ægida, & commoveret nubes. Cernis præterea has urbes duas everſis muris, reliquias & veſtigia antiquorum hominum. Janus pater fundavit hanc urbem, Saturnus iſtam: huic nomen fuit Janiculum, iſti Saturnia. Talibus inter ſe colloquiis accedebant ad domum inopis Evandri: & paſſim ſpectabant armenta boare in foro* deinde dicto *Romano, & magnificis Carinis. Poſtquam perventum eſt* ad domum, *ait* Evander: *Hercules victor intravit has portas, hæc aula excepit eum. O hoſpes aude deſpicere divitias, & oſtende te quoque parem Deo, & accede non offenſus rebus inopibus.* Sic *locutus eſt, & induxit magnum Æneam ſub culmina parvi tecti, & conſtituit in lectis* eum, *jacentem* in *frondibus & pelle urſa Libyca. Nox venit, & ambit terram alis obſcuris.*

NOTÆ.

pli fundamenta Tarquinius Priſcus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quaſi ſemina ſpargit hic Virgilius.

354. *Ægida*] Clypeum Jupiter ſibi finxiſſe dicitur ex pelle Amaltheæ capræ, nutricis ſuæ, G. 4. 151. eſt autem *αἴξ capra.* Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, ſed Minervæ etiam & Apollinis clypeum: Virgilius item tribuit Minervæ, infra, v. 435.

358 *Janiculum* &c.] Montes Tybri interfluente diſcreti: *Janiculum* quidem ad occidentalem ripam; *Saturnius*, ſive Capitolinus, ad orientalem: non tamen omnino adverſi, nam Capitolinus ad ſeptentrionem magis recedit. In utroque gemina olim urbs fuerat. De *Jano*, Æ. 7. 610. De *Saturno*, ſupra, v. 319.

361 *Romanoque foro* &c.] Deflexo ad orientem itinere, inter Capitolinum & Aventinum: ſpatium inviſunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum*, civilibus negotiis tractandis conſtitutum. Incipiebat autem a radicibus orientalibus Capitolini; ac deinde ad latus item orientale Aventini excurrebat: qua in ultima parte propius attingebat locum, qui *Carinæ* dictæ deinde ſunt, *lautæ* ob magnificentiam & lautitiam ædificiorum, inter quæ domus fuit Pompeii. Nominis ratio non affertur alia tolerabilis; niſi quod, locus

At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
Laurentumque minis & duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur: thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ: nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.

INTERPRETATIO.

Sed Venus genitrix Æneæ, non frustra territa animo, & commota minis Laurentum & aspera seditione, alloquitur Vulcanum, & orditur hæc verba *in aureo lecto mariti, & verbis immittit ei divinum amorem: Dum reges Græci evertebant armis Trojam* sibi *destinatam, & arces perituras flammis; nullum subsidium, nec arma artis & operis tui imploravi* a te *pro miseris Trojanis: nec volui adhibere frustra te & tuam operam, o dulcissime marite. Quanquam & debebam multa filiis Priami, & sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ. Nunc ille jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex: & peto arma, a te Deo mihi venerando; mater* pro *filio. Te filia Nerei, te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera quæ gentes conveniant: quæ urbes clausis portis acuant gladios, in me & ruinam meorum.*

NOTÆ.

in modum carinæ curvus, ac longus esset. De *Alcide*, supra, v. 288. De *ursa Libystide* seu *Libyca*, Æ. 5. 37.

370. *At Venus* &c] Expressus est hic locus ad imitationem Homeri: apud quem Thetis a Vulcano petit arma pro Achille filio. Iliad. 18 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum; videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus, pro Ænea, quem adulterio ex Anchisa susceperat; seque adeo genitricem ejus esse glorietur, *Arma rogo genitrix nato.* Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tum vis juvenilium blanditiarum apud senes, quam in Vulcano exprimit. De *Venere*, Æ. 1. 260 De *Vulcano*, G. 1 295. De *Laurentibus*, Æ. 7. 63. Porro *thalamus* ille & aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium; in cœlo esse fingitur: siquidem v. 423. Vulcanus e cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui loco citato aulam & officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374. *Argolici* &c.] De *Argis*, urbe regia Agamemnonis, Æ. 1. 288. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 470.

379. *Priami* . . . *natis.*] Paridi, a quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, Æ. 1. 31. De *situ Rutulorum*, Æ. 7. 795.

383. *Filia Nerei* &c.] *Thetis*, de qua, Ecl. 4. 32. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit. *Aurora* Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora* G. 1. 249. De *Tithono*, Laomedontis aut fratre, aut filio, Æ 4. 585. De *Memnone* Æ. 1. 493.

Dixerat, & niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, & labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, & formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi diva mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent: absiste, precando,
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: quum fœmina primum

INTERPRETATIO.

Sic *locuta est Dea*, *& candidis brachiis ambit hinc atque hinc dulci amplexu tardum* Vulcanum: *ille subito suscepit ignem consuetum*, *& notus ardor penetravit medullas & irrepsit in ossa liquefacta. Non aliter atque cum aliquando hiatus flammeus*, *apertus fulgenti fulmine*, *rutilus pervolitat nubes. Uxor* id *animadvertit*, *gaudens fraudibus*, *& sciens* vim *pulchritudinis* suæ. *Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo*: *Cur causas repetis e longinquo? quo abiit a te confidentia in me*, *o Dea? tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis*, *si* tunc *par voluntas fuisset* tibi. *Neque Jupiter omnipotens*, *neque fata prohibebant Trojam persistere*, *& Priamum vivere ad decem* alios *annos. Et jam*, *si vis pugnare*, *&* si *hoc tibi est consilium*: *possum* tibi *polliceri*, *quodcumque* est *studii in arte mea*, *quodcumque potest fabricari ferro & electro liquente*, *quantum possunt flammæ & flatus*: *desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba*, *tulit ei cupitos amplexus*, *& jacens in sinu uxoris quæsivit per* totum *corpus tranquillum somnum. Deinde*, *postquam prima quies abrupisset somnum*, *medio spatio noctis jam lapsæ*: *quando primum mulier* ....

NOTÆ.

398. *Nec fata vetabant stare* &c.] Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse, Æ. 1. 243. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

402. *Potest electro.*] Quidam antiqui codices habent: *potestur electro.* Et est quidem *potestur* Lucretiana & Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua, ἠλεκτρον; tum usu Virgilii, *sudent electra myricæ*, Ecl. 8 54. Nec obstat versus e Ciri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut illud alterum Eclogæ 8. sed aurum, quinta argenti portione mistum; sive ex natura, sive ex arte temperies illa sit. De eo Plinius l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, a Sole, qui Græcis poetis vocatur ἠλέκτωρ.

404. *Indubitare.*] *Dubitare.* Et hic auget particula *in*: ut in voce *infractus*, *incanus*; pro *fractus*, *canus*.

Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,
Impositum cinerem & sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, & possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo,
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus & Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, & nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.

INTERPRETATIO.

cui necesse est *sustentare vitam colo & exigua arte, excitat cinerem & ignem coopertum, adjiciens noctem labori, & occupat famulas longo penso ad lucernas; ut queat tenere pudicum lectum mariti, & alere parvos liberos: non aliter præses ignis* Vulcanus, *nec tardior, surgit illo tempore e molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum & Liparen Æoliam assurgit insula, alta fumantibus scopulis: sub qua spelunca & caverna Ætnææ resonant, excavatæ ignibus Cyclopum; & magni ictus auditi ex incudibus emittunt plangorem, & strident in cavernis massæ* Chalybum, *& flamma exspirat e fornacibus: sedes* est *Vulcani, & terra nomine Vulcania. Tunc Vulcanus ab alto cælo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensa caverna, & Brontes, & Steropes, & Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum*, ex his *quæ pater* Jupiter *multa torquet e cælo: jam parte* aliqua *perfecta, pars restabat imperfecta.*

NOTÆ.

409 *Tenuique Minerva.*] *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, & ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, Æ. 2 31.

412 *Castum ut servare cubile* &c.] Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium* &c.] Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe a promontorio Peloro & Italia, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari*: inter quam & Siciliam, est *Hiera*, id est *sacra*, quia Vulcano dicata; unde hodieque dicitur *Bolcano*: quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt. quod inde fit, ut ait Solinus c. 12. quia *ipsæ insulæ, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris & Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum & sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æ. 1. 56. De *Sicania*, Sicilia, Æ. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, Ibid. 571. De *Cyclopibus*, Ibid. 569.

421. *Strictura Chalybum.*] *Strictura*: ferrum, ut e fodinis extrahitur: in massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis & operibus insignes, G. 1 58.

425. *Brontesque* &c.] Nomina Cyclopum e Græcis poëtis repetita. Brontes, a

Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis & alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes:
Ægidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores
Ætnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra:
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocyus incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra

INTERPRETATIO.

Adjecerant ei *tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis & venti velocis. Nunc miscebant operi fulgura terrentia, & fragorem, & timorem, & iras* cum *igne persequente.* Ex *alia parte deproperabant Martis currum & rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: & certatim ornabant squamis & auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, & serpentes implicatos, & ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos* post *abscissum collum.* O *Cyclopes Ætnæi, ait* Vulcanus, *auferte hæc omnia, & deponite laborem inchoatum, & huc intendite animum. Arma* sunt *fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte præcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi* sunt, *& pariter diviserunt laborem: æs & metallum auri fluit* in *rivos, & chalybs vulnificus liquitur* in *ampla fornace. Componunt magnum clypeum,* sufficientem *solum adversus cuncta ....*

NOTÆ.

βροντῆ tonitru: Steropes, a *στεροπῆ fulgur*: Pyracmon, a *πῦρ ignis*, & *ἄκμων incus.*

429. *Tres imbris torti radios* &c.] Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerda nus: Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre fulguribus æstuante*, vel *ventis flantibus.* Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*: pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aerem, per *ignem*: flatus ventorum per *Austrum*: hic enim ventus præ cæteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra, v. 354. De *Pallade*, Æ. 1. 43.

436. *Squamis auroque* &c.] Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2 192. *Pateris libamus & auro*, pro, *pateris aureis* Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est Medusæ, caput anguiferum; non in clypeo ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone* & *Palladis clypeo*, Æ. 2. 616.

446. *Chalybs.*] Genus ferri densissimi ac durissimi, *acier*: a populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

Tela Latinorum; ſeptenoſque orbibus orbes
Impediunt: alii ventoſis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii ſtridentia tingunt
Æra lacu: gemit impoſitis incudibus antrum.
Illi inter ſeſe multa vi brachia tollunt
In numerum, verſantque tenaci forcipe maſſam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:
Evandrum ex humili tecto lux ſuſcitat alma,
Et matutini volucrum ſub culmine cantus.
Conſurgit ſenior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum ſubligat enſem,
Demiſſa ab læva pantheræ terga retorquens.
Necnon & gemini cuſtodes limine ab alto
Procedunt, greſſumque canes comitantur herilem.
Hoſpitis Æneæ ſedem & ſecreta petebat,
Sermonum memor & promiſſi muneris heros.
Nec minus Æneas ſe matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congreſſi jungunt dextras, mediiſque reſidunt
Ædibus, & licito tandem ſermone fruuntur.
Rex prior hæc:

INTERPRETATIO.

arma Latinorum; & connectunt ſeptem textus rotundos *textibus: alii excipiunt & emittunt ventos follibus plenis vento: alii mergunt aquis æra ſtridula: caverna ſonat incudibus* in ea *defixis. Illi inter ſe erigunt brachia multo conatu per ordinem, & forcipe mordaci vertunt maſſam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis: lux alma excitat Evãdrum ex abjecto cubili, & cantus matutini avium ſub tecto. Senex ſurgit, & induitur tunica* circa *membra, & circumligat plantis calceamenta Tuſca pedum: deinde accingit lateri & humeris gladium Arcadicum, revocans* in dextram *pelles pantheræ pendentes a ſiniſtra. Præterea duo etiam canes exeunt ex alta porta, & ſequuntur paſſus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum & penetrale Æneæ, memor verborum & promiſſi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat ſe* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic* Æneæ. Cum *occurriſſent, faciunt dextras* manus, *& ſedent in media domo, & denique utuntur libero colloquio. Rex primus hæc* dicit:

NOTÆ.

453 *In numerum*] Eo ordine, qui numeroſum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*] *Vulcanus*: qui a Junone matre propter deformitatem e cœlo dejectus eſt in inſulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi a Græcis dictus eſt officinam ſuam exercere, ob frequentia ibidem fulmina. G. 1. 295. De *inſulis Æoliis*, ſupra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula.*] Calceamenta Tyrrheno more. quorum ſolea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora aurem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis ſtatuis conſtat. fere ſoleas fuiſſe: non latis integumentis deſuper, ſed vinculis tantum loriſque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum enſem.*] *Arcadicum*; a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Pantheræ.*] Fera eſt, maculoſa pelle

Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor:
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens bello præclara jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! & sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.

INTERPRETATIO.

Maxime dux Trojanorum, quo salvo nunquam sane existimabo regnum vel res Trojæ eversas: sunt nobis parvæ vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget nos, *& sonat armis circa mœnia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, & castra e regno divite: fors insperata ostendit* tibi *hanc* viam *salutis: & confers te huc fatis vocantibus. Non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis: qua parte colonia Lydia, insignis bello, sedit olim in montibus Tuscis. Hanc per multos annos vigentem Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio & duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant ista capiti & familiæ ipsius. Immo etiam alligabat corpora mortua* corporibus *vivis, committens & manus manibus & vultus vultibus,* o *speciem supplicii! & sic occidebat lenta nece* homines *diffluentes tabo & sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito* modo, *& ipsum, &* ipsius *domum: jugulant* ejus *socios, immittunt flammas in culmina.*

NOTÆ.

le, cujus mas est *pardus* a πᾶν *omne*, & θὴρ *fera*.

472. *Pro nomine tanto* &c.] Pro dignitate Troiani nominis: pro tanta causa, id est tanto bello. *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco* amne, *Tybri*, supra, v. 33. De *Rutulis*, Æ. 7 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes* &c.] Urbs Etruriæ, aliis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, Æ. 7 652. Aiunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem quæ est ad occidentem Tybris incoluisse: hinc a Pelasgis ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrhenis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni: etiam *Tusci* vocati sunt; a θύω *sacrifico*: ob religionis ceremonias, quæ apud eos vigebant imprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius

Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum: quos justus in hostem
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira:
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu seclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mistus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus & annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt:
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.

INTERPRETATIO.

Ille elapsus inter strages cœpit *fugere in regionem Rutulorum, & protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, o Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim congregatæ toto litore fremunt, & volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet* eos, *edicens* hæc *oracula*: O *juventus lectissima Lydiæ, flos & robur antiquorum hominum: quos indignatio legitima impellit adversus hostem, &* quos *Mezentius inflammat ira a se merita nemini Italo licet subdere tantam nationem: eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo Deorum, stetit* in *his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, & coronam cum sceptro, & addidit* has *notas regni*: rogans *ut veniam in castra, & accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus pigra frigore & exhausta annis, & robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium, nisi junctus* cum *matre Sabella, ex ea deduceret partem patriæ. Tu, cujus & annis & patriæ oraculum favet, quem Dii vocant: intra* in regnum, *o princeps generosissime Trojanorum & Italorum.*

NOTÆ.

l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*: ab hac religiones Deorum dictæ sunt *ceremoniæ*. Hinc multi scribunt *Thusci*; multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur Τυῤῥηνοί. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

498. *Aruspex.*] Qui exta *conspicit arvigæ* vel *arugæ*: est autem *arviga*, hostia: ab ἄῤῥιχα *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, Æ 4 216.

506. *Tarchon.*] Nomen apud Tyrrhenos insigne. Fuit enim ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. *Matre Sabella.*] Vel *Sabina*, vel *Samnitico* genere. hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est. & hanc

Hunc tibi præterea, ſpes & ſolatia noſtri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magiſtro
Militiam & grave Martis opus, tua cernere facta
Aſſueſcat: primis & te miretur ab annis.
Arcades huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo: totidemque ſuo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchiſiades & fidus Achates;
Multaque dura ſuo triſti cum corde putabant:
Ni ſignum cœlo Cytherea dediſſet aperto.
Namque improviſo vibratus ab æthere fulgor
Cum ſonitu venit: & ruere omnia viſa repente,
Tyrrhenuſque tubæ mugire per æthera clangor.
Suſpiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione ſerena,
Per ſudum rutilare vident, & pulſa tonare.
Obſtupuere animis alii: ſed Troïus heros
Agnovit ſonitum, & Divæ promiſſa parentis.
Tum memorat: Ne vero hoſpes, ne quære profecto
Quem caſum portenta ferant: ego poſcor Olympo.
Hoc ſignum cecinit miſſuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miſeris cædes Laurentibus inſtant!

INTERPRETATIO.

Præterea ſociabo tibi hunc Pallantem, qui eſt *ſpes & ſolamen noſtrum. Aſſueſcat ſub te inſtitutore pati militiam & durum laborem belli*, & *contemplari geſta tua: & admiretur te a tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, ſelectam vim juventutis: & Pallas tradet tibi totidem ſuo nomine. Vix ea locutus erat: & Æneas filius Anchiſæ & fidelis Achates tenebant vultum defixum, & meditabantur plurima difficilia cum ſua triſti mente: niſi Venus miſiſſet ſignum e cælo patente. Quippe fulgur intortum e cælo inopinate erupit cum ſtrepitu: & ſtatim omnia viſa* ſunt *collabi, & ſonus buccinæ Tyrrhenæ ſonare per aerem. Aſpiciunt* ſurſum: *rurſus & rurſus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere & commota reſonare, inter nubes*, tempore *ſereno, in parte cæli tranquilla. Cæteri territi ſunt animo: ſed princeps Trojanus cognovit ſonum, & promiſſa Deæ matris. Tunc ait: Ne autem*, tu qui me excipis *hoſpitio, ne ſane petas* a me *qualem eventum prodigia iſta prædicant: ego vocor e cælo* ad bellum. *Dea mater monuit* ſe *daturam hoc indicium, ſi bellum immineret; &* ſe *allaturam per aerem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ ſtrages imminent Laurentibus miſeris.*

NOTÆ.

gentem Italiæ indigenam fuiſſe, non exteram, probat hic locus. Vide Æ. 7. 665. De *Cytherea*, Venere, Æ. 1. 261.

526. *Tyrrhenuſque tubæ mugire* &c.] *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua & tubas dicuntur inveniſſe, ab Athenæo l. 4. Indicatque ſonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus* &c] Latini regis populis, Æ. 7. 63. De *Turno*, Ibid. 56. De *Tybri*, ſupra, v. 330.

Quas pœnas mihi Turne dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, & fœdera rumpant.
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat: hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes:
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cætera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis
Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad litora regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, & major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret, inexpletum lacrymans, ac talia fatur:

INTERPRETATIO.

O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tiberine, quam multos clypeos, & cassides, & robusta cadavera impelles inter aquas tuas! nunc Latini *petant bellum, & violent fœdera. Postquam protulit hæc verba, erigit se e solio sublimi: & primo succendit igne Herculis aras* ubi ignis erat fere *extinctus: & hilaris it* ad *Larem, quem* ab *hesterna* die noverat, *& exiguos Penates: immolat juxta consuetudinem oves electas: simul Evander, simul juventus Trojana. Deinde* Æneas *incedit ad naves, & redit* ad *socios: e quorum numero eligit insigniores virtute, qui comitentur se ad bellum; pars reliqua navigat pronis undis, & lenta descendit secundo flumine, reditura* ad *Ascanium nuncia patris & rerum* ab eo gestarum. *Equi dantur Trojanis euntibus* in *regionem Etruscam: adducunt* ad *Æneam* equum *extra sortem* aliorum, *quem tegit flava pellis leonis resplendens unguibus auratis. Statim rumor spargitur emissus per urbem exiguam, equites ire celeriter ad litora regni Etrusci. Matres præ timore renovant preces, & metus accedit prope* ad *periculum, & jam species belli videtur major. Tunc pater Evander amplexus dextram* Æneæ *abeuntis, inhæret illi, flens insatiabiliter, & profert talia:*

NOTÆ.

540. *Fœdera rumpant.*] Nam Latinus Æneam in socium & generum admiserat, solemni ab eo excepta legatione, Æ 7.260.

542. *Herculeis* &c.] Non mihi videntur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in quibus ignis sopitus erat, excitasse carbonibus ex hesterno sacrificio asservatis: non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, l. 4. f. 10. Vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor: vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius, quem Æneas, novus hospes, ab hesterna dumtaxat die noverat & colendum susceperat. De *Laribus & Penatibus*, Æ 2.717. De *eorum cultu*, Æ 3.177. De *ovibus bidentibus*, Æ. 4.57.

O mihi præteritos referat si Juppiter annos:
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos:
Et regem hac Herilum dextra sub tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat; terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam
Nate tuo: neque finitimus Mezentius unquam
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, & Divum tu maxime rector
Juppiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant;
Si visurus eum vivo, & venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum Fortuna minaris,
Nunc o nunc liceat crudelem abrumpere vitam:
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.

INTERPRETATIO.

O utinam Iupiter reddat mihi annos elapsos: & me talem efficiat, *qualis eram, quando juxta ipsam* urbem *Præneste cecidi primum exercitum, & victor combussi congeriem clypeorum: & hac manu misi ad inferos regem Herilum: cui nascenti genitrix Feronia dederat tres animas, & tria arma tractanda, res terribilis dictu; occidendus erat triplici morte tamen hac dextera eripuit illi omnes animas, & spoliavit* illum *totidem armis. Ego nunc nullatenus abstraherer* a *jucundo amplexu tuo, o fili: nec unquam vicinus Mezentius, illudens huic* meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces,* nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos, o Dii, & tu Iupiter maxime rex Deorum, oro miserescite regis Arcadis, & exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, & rediturus in commune* cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum, o fortuna; o jam jam liceat finire molestam vitam: dum sollicitudo* est adhuc *anceps, & spes futuri dubia; dum te habeo* in *complexu, o dilecte fili, unicum & ultimum gaudium meum, ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri reportabant in aulam* cum *defectum* animo.

NOTÆ.

561. *Præneste* &c.] Æ. 7. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste? Nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur: munitiones vero a Cæculo accepisse. *Præneste*

Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos & fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum late sacer: undique colles
Inclusere cavi, & nigra nemus abjete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, & latis tendebat in arvis.

INTERPRETATIO.

At equites jam egressi erant portis patentibus: inprimis Æneas & fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma spectabilis chlamyde & armis versicoloribus. Qualis est *Lucifer, quem Venus amat præ cæteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum in cælo, & dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, & visu sequuntur nubem pulverulentam & turmas rutilantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, & collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Caretanæ* urbis, *late sacra veneratione majorum: colles curvi circumdant undequaque & cingunt sylvam abjetibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos, qui primi occupaverunt olim regionem Latinam, dicavisse sylvam & diem* certum *Sylvano, Deo agrorum & pecudum. Non longe hinc Tarcho & Tyrrheni habebant castra, secura* ob naturam *locorum: & totus exercitus* eorum *poterat jam aspici* ab Ænea *ex edito colle, & fixerat tentoria* in *patentibus campis.*

NOTÆ.

modo neutrius, modo fœminini est generis. *Herilus* hic tricorpor ad similitudinem Geryonis fingitur, Æ. 7. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, Æ. 7. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra, v. 51.

588. *Chlamyde.*] De ea militari veste, *casaque* Æ. 3. 484. De *Lucifero*, stella Veneris, quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6 86.

596 *Quadrupedante putrem* &c.] *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*: quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Caritis amnem* &c.] *Sylva*, in litore maris: prope amnem exiguum, *Caretanum* olim, nunc *Vacina* dictum ad orientem urbis *Caritis*: quæ est *Cære*, de qua supra v 479. Hujus incolæ *Carites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa dicuntur, Æ. 10. 183. De *abjete* arbore, *sapin*, passim in Georg. De *Sylvano*, Ecl 10. 24. De *Pelasgis*, supra, v. 479.

602. *Qui primi* &c.] Tamen post *Siculos*

Huc pater Æneas & bello lecta juventus
Succedunt, fessique & equos & corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit;
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera: ne mox, aut Laurentes nate superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit & amplexus nati Cytherea petivit:
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille Deæ donis & tanto lætus honore
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit:
Miraturque, interque manus & brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis quum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, & clypei non enarrabile textum.

INTERPRETATIO.

Æneas pater & juventus electa ad bellum descendunt illuc, & fatigati reficiunt equos & corpora. At Venus alba Dea erat illic, portans munera per nubes aëreas: & ut eminus aspexit filium separatum a frigido fluvio in valle remota, allocuta est eum *talibus verbis, & se ultro exhibuit: Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei*, quam tibi *promiseram: ne dein ceps, o fili, timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos, sive ferocem Turnum.* Sic di*xit Venus, & venit in amplexum filii*, & de*posuit arma fulgentia sub quercu opposita. Ille* Æneas *gaudens muneribus Deæ & tanto honore, non potest satiari, & mittit oculos per singulas* partes, *& stupet: & sumit in manus & brachia, cassidem horrendam cristis & ejicientem ignes, & gladium mortiferum, & loricam rigidam ære, cruentam, amplam*: talem, *qualis* est *nubes cærulea, quando accenditur radiis Solis, & resplendet procul: deinde ocreas politas electro & auro repurgato, & hastam, & fabricam inenarrabilem clypei.*

NOTÆ.

indigenas, & advenas *Oenotros* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. Hic ordo e Dionysio Halicarn repetitur. *Tendebat in arvis* Castra metabatur, figebat tentoria: ut Æ 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*

610. *Egelido.*] Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poet. l. 6. 7. & modo negare, ut in *enodis* G. 2. 78 modo augere, ut in *edurus*, G. 4 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus*, modo *frigidus*. Cerdanus contendit semper esse *tepidum*: affertque e Catullo *egelidos tepores*, e Columella *egelidum ver*, &c. sed afferimus e Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam Mosellam*, id est *frigidam* quis enim unquam fluvios vocavit *tepidos*? De *Laurentibus*, Æ 7. 63. De *Cytherea*, Æ. 1. 261.

620. *Cristis galeam* &c.] *Cristas*, id est, pennas avium, aut jubas equinas, igneo colore tinctas, e cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentes, Æ. 3. 468. De *electro*, supra, v. 402.

625. *Clypei textum.*] Quia e multis coriis, aut laminis, compacti erant clypei.

Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inſcius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Aſcanio, pugnataque in ordine bella
Fecerat: & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuiſſe lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas ſine more Sabinas
Conſeſſu caveæ, magnis Circenſibus actis,
Addiderat: ſubitoque novum conſurgere bellum
Romulidis, Tatioque ſeni, Curibuſque ſeveris.
Poſt iidem inter ſe poſito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, pateraſque tenentes
Stabant: & cæſa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde citæ Metium in diverſa quadrigæ
Diſtulerant, at tu dictis Albane maneres,
Raptabatque viri mendacis viſcera tellus
Per ſylvam, & ſparſi rorabant ſanguine vepres.

INTERPRETATIO.

Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inſcius futuri ſeculi, expreſſerat in illo clypeo *res Italas & victorias Romanorum: expreſſerat illic totam ſeriem familiæ orituræ ab Aſcanio, & bella geſta per ordinem: &* expreſſerat *lupam enixam jacere in virenti caverna Martis; duos infantes* huic *alludere pendules ad mammas, & interritos ſugere altricem, illam reflexam collo tereti ablandiri iis alternatim, & formare membra* eorum *lingua. Nec longe inde appoſuerat Romam, & Sabinas raptas abſque exemplo in cœtu caveæ*, dum *agerentur magni* ludi *Circenſes: & ſtatim novum bellum oriri* inter *Romanos, & ſenem Tatium. & Cures auſteros. Poſtea iidem reges relicto prælio, erant ante altaria Iovis, armati & ferentes pateras: & ſanciebant inter ſe pacem iſta porca. Non longe hinc quadrigæ concitatæ in oppoſitas* partes *dilacerabant Metium: tu vero Albane* debuiſſes *ſtare pactis: & terra per ſylvam trahebat viſcera hominis illius perjuri, & ſentes ſtillabant tincti ſanguine.*

NOTÆ.

629. *Stirpis ab Aſcanio* &c.] De *Aſcanii ſtirpe*, Æ. 6. 763. & ſequent De *lupa*, Romuli & Remi, Martis filiorum, altrice eo in loco, ubi deinde Roma condita eſt & Marti dicata, Æ. 1. 278.

635. *Raptas ſine more Sabinas* &c.] Romulus cum, urbe condita, deeſſe ſuis civibus fœminas videret: ludos indixit, qui *Conſuales* tum, deinde *Circenſes* dicti ſunt: De iis & *cavea*, Æ. 5. 288. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ ſunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem, & Romulum denique compoſitum eſt, ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* ſeu *Quirites* dicerentur. De *Curibus*, Æ. 6. 809

641 *Cæſa porca.*] Hanc formulam fœderis affert Livius l. 1. quam tamen Hoſtilii Tulli tertii Romanorum regis tempore antiquiorem non fuiſſe innuit. Fecialis, miniſter ſanciendi fœderis, ſic aiebat: *Si prior defecerit publico conſilio, dolo malo. tu illo die, Jupiter, populum Romanum ſic ferito; ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum ſilice percuſſit.* Inde fœdus *ictum* dici ſolet.

642. *Metium in diverſa* &c.] Cum Tul-

lis

Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat;
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris & dono noctis opacæ.

INTERPRETATIO.

Præterea Porsenna jubebat Romanos *admittere Tarquinium expulsum, & cingebat urbem magna obsidione. Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum* Porsennam *similem irato & similem minanti*: ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, & Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema parte* clypei *Manlius, defensor arcis Tarpeiæ, erat ante templum, & servabat altum Capitolium. & domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli. Et illic anser* ex *argento, volans* in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, &* jam *occupabant arcem, tuti tenebris & munere noctis caliginosæ.*

NOTÆ.

lus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus, per quadrigas in diversa raptis, illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium* &c.] Tarquinius superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pulsus est, Bruto & Collatino ducibus: Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tiberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*] Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tiberim desiluit, & multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clælia.*] Cum de pacis conditionibus ageretur, dataque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum e Janiculo deduceret. Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis, cum cæteris virginibus tranavit Tiberim: & repetita a Rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est, cum iis ex obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpeiæ Manlius* &c.] Anno v. c. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent: & noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt & urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx & templum Jovis, supra, v. 347.

654. *Romuleoque recens* &c.] Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. 2. altera in Ca-

Aurea cæſaries ollis, atque aurea veſtis:
Virgatis lucent ſagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quiſque Alpina coruſcant
Gæſa manu, ſcutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios, nudoſque Lupercos,
Lanigeroſque apices, & lapſa ancilia cœlo
Extuderat: caſtæ ducebant ſacra per urbem

Interpretatio.

Illis erat *aurea coma, & veſtimentum aureum: ſplendebant ſagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus: *unuſquiſque librat manu duo gæſa Alpina, tecti clypeis longis* ſecundum *corpora. Inde ſculpſerat Salios ſaltantes, & Lupercos nudos, & acumina* pileorum *lanea, & ſcutula emiſſa e cælo: ibant ad ſacrificia per urbem pudicæ ....*

Notæ.

pitolino: eaque, ut ferebant mores temporis, ſtramento & paleis tecta: quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc ſupererat, & ad monumentum priſcæ frugalitatis colebatur. Ovid. Faſt. 3. 183. Senec. controv. 9. Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens* dicitur, ratione ſculpturæ; quia cum recens a Vulcano ſculpta eſſet & ex auro effecta, videbatur fulgore ſuo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæſaries* &c.] Habitus & arma Gallorum. I. *Aurea coma*: deſcribuntur enim a Livio & aliis comæ Gallorum promiſſæ & rutilatæ, ſeu flavæ. II. *Lactea colla*: candido etiam colore inſignes fuiſſe prædicantur, unde & nomen habuiſſe a γάλα *lac*. III. *Aurea veſtis*, quam hic multi ſumunt pro *barba*, quia Lucretius l. 5. 672. dixit *impubem molli pubeſcere veſte*. Poteſt tamen intelligi de veſte interiore, cui ſagula ſuperinducta eſſent. IV. *Sagula*. Fuerunt *chlamys, ſagum, paludamentum*, ejuſdem prope formæ veſtes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: ſed *paludamentum*, proprium imperatorum & longius; *ſagum & chlamys*, militum & brevius. Quidam volunt *ſaga*, vel *ſagula* Gallorum, habuiſſe manicas, & fibulatas fuiſſe; ſed inſtar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata ſagula* dicuntur: id eſt, virgis ſive ſegmentis diſtincta, verſicoloribus, & in longum varia ſerie porrectis. V. *Torques* aurei, e collo penduli: quos apud Gallos in uſu etiam militari fuiſſe, patet ex Manlio Torquato qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æ. 6. 825. VI. *Gæſa*: haſtæ longiores, ſed leves & exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus eſt; *ſcutum* longius multo, quam latius: unde θυρεὸς Græcis vocatur, quia ſimile portarum foribus, quæ dicuntur θύραι.

664. *Lanigeroſque* &c.] De *Saliis*, ſupra, v. 285. De *Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro, præcipue flamines, pileos geſtabant oblongos, quorum ex faſtigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod ſi per æſtatem geſtare pileum moleſtius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas eſſet eos nudo eſſe capite: hinc *Flamines* dicti, quaſi *Filamines*: & lana illa, *apex*, ab *apo*, quod eſt ab ἅπτω *ligo*.

664. *Lapſa ancilia* &c.] Scuta brevia, quaſi *ancisa*, id eſt *circumciſa*, quod ovali figura eſſent abſque angulis. Ovid. Faſt. 3. 377. *Atque ancile vocat, quod ab omni parte reciſum eſt: quemque notes oculis angulus omnis abeſt*. Horum unum, regnante Numa, decidiſſe dicitur e cœlo: & edita vox omnium potentiſſimam fore civitatem, quamdiu id in ea manſiſſet. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejuſdem modi fierent plura, quibus id miſceretur, ne internoſci cœleſte poſſet. Quod factum eſt, omniaque in ſacrario Martis repoſita, ſub cuſtodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulſabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato &c.

Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam ſedes, alta oſtia Ditis:
Et ſcelerum pœnas: & te, Catilina, minaci
Pendentem ſcopulo furiarumque ora trementem:
Secretoſque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea, ſed fluctu ſpumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æſtumque ſecabant.
In medio claſſes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque inſtructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Auguſtus agens Italos in prælia Cæſar,
Cum patribus, populoque, Penatibus & magnis Diis,
Stans celſa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice ſidus.

INTERPRETATIO.

matronæ in vehiculis penſilibus. Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis: & ſupplicia criminum: & te, o Catilina, ſuſpenſum ex *imminente ſcopulo, & metuentem vultus furiarum: & pios ſegregatos ab* impiis, *& Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat late ex auro ſpecies inflati maris*. at aquæ *cæruleæ ſpumabant fluctu albo: & delphines circum lucidi argento agitabant mare caudis, & ſcindebant fluctus. In medio* mari *videre erat claſſes æratis* proris, *certamina Actiaca: & aſpexiſſes totum Leucaten ferveſcere pugna ordinata, & undas reſplendere argento. Hinc* erat *Auguſtus Cæſar ducens ad pugnam Italos, cum ſenatoribus, & populo, & Penatibus, & magnis Diis, erectus in puppe ſublimi: cui caput latum emittit geminas flammas, & paterna ſtella apparet* in *capite.*

NOTÆ.

666. *Pilentis matres* &c.] Cum Camillus aurum Apollini Delphico voviſſet bello Veienti, nec auri ſatis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo cōtulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis eſt habitus, ut *pilento* ad ſacra ludoſque veherentur. Ita Livius, ann circiter v. c. 362. De *pilenti* vehiculi forma, nihil reperio.

667. *Tartareas ſedes* &c.] De *Tartaro*, Æ. 6. 134. De *Dite*, Plutone, G. 4. 467. De *oſtiis* inferorum, Æ. 6. 237.

668. *Catilina.*] *L. Sergius Catilina*, patricia familiâ vir, cum bis in petitione conſulatus repulſam tuliſſet: de cæde conſulum & ſenatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobiliſſimis aliis compluribus viris: deprehenſus a M. Tullio Cicerone tum conſule, urbe excedere coactus eſt: ejus ſocii P. Lentulus & C. Cethegus prætores in carcere præfocati ſunt: ipſe commiſſa in agro Piſtorienſi pugna victus & interfectus eſt, duce C. Antonio Ciceronis collega. Anno v. c. 691. De *Furiis*, G. 3. 552.

670. *Catonem* &c.] Vel majorem vel minorem: de utroque Æ. 6. 841. Hunc præficit juri dicundo apud pios homines in Elyſiis campis, ob ſeveram virtutem; non ut eum irrideat, quaſi hoſtem Julii Cæſaris, ut argutatur Cerdanus aliique.

673. *Delphines* &c.] De *delphinibus*, Æ. 3. 427. De *Actio* promontorio Epiri, & *victoria* ibidem ab Auguſto relata, Ibid. v. 270, 280. De *Leucate*, ibidem monte & inſula, v. 274. De *Auguſto*, Octaviani cognomine, Æ. 6. 792. De *Penatibus*, Æ. 2. 717. De *magnis* Diis, Æ. 3. 12.

680. *Tempora flammas vomunt.*] Aliqui referunt ad galeam, cujus conus criſtas habebat flammivomas, ut, v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde diſtinctum. Alii ad Auguſti oculos, quos acres imprimis & igneos fuiſſe teſtatur Suetonius.

681. *Patrium vertice ſidus.*] Stella Julii

Parte alia, ventis & Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis & litore rubro
Ægyptum viresque Orientis & ultima secum
Bactra vehit: sequiturque, nefas! Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:

INTERPRETATIO.

Alia parte erat *Agrippa*, *Diis & ventis propitiis*, *sublimis*, *impellens aciem*: *cui caput radiat rostratum navali corona*, quod est *nobile monumentum victoriæ*. *Inde Antonius victor diversis bellis & auxilio barbarorum*, *adducit secum Ægyptum*, *& robora Orientis*, *& extrema Bactra*, *ab* usque *gentibus Auroræ & mari rubro*: *&* proh *scelus*! *uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere*, *& totum mare spumare commotum remis revulsis & rostris trifidis*. *Procedunt mari*: *diceres Cycladas erutas fluitare mari*, *aut excelsos montes congredi* cum *montibus*:

NOTÆ.

Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, & ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. *Agrippa.*] *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, & adoptione filius, consors cum eo tribunitiæ potestatis. Obiit anno v. c. 742.

684. *Rostrata corona* &c.] Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro: primum a Pompeio Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompeium, quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno v. c. 718. Plin. l. 16. 4.

686. *Victor ab Auroræ* &c.] *M. Antonius*, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno v. c. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit. Brutum & Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit. mox ad bellum Parthicum & administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit amore Cleopatræ, Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a Senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno v. c. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit: Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur, aspidis inter ficus delitescentis punctu sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri: quod Arabiam ad occidentem & meridiem alluit; & in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra*, *orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Ariam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. *Rostrisque tridentibus.*] Alii legunt *stridentibus*: sed *tridentibus*, legendum esse, diximus & explicuimus Æ. 5. 143.

692. *Cycladas.*] Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æ. 3. 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos*. innuit utriusque exercitus

Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cœlatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.

INTERPRETATIO.

tanta est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stupa, & spiculis volnere ferrum: campi Neptunii rubescunt nova strage. In medio Regina revocat acies patrio sistro: & nondum adhuc spectat a tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, & latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum & Venerem, & adversus Minervam: Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, & funestæ Furiæ ex aëre, & Discordia incedit gaudens lacera palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto: hoc metu tota Ægyptus, & Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum.*

NOTÆ.

naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æ 1.129.

696. *Patrio sistro.*] *Sistrum*, æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus insertæ: ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro affrictu ad laminam allisa tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a *σείω*, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum l. 3. 9. 41. *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim, & Tiberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitantis pellere sistro.*

698. *Omnigenumque Deum* &c.] Cicero de Nat. l. 3 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.* Plutarchus, numerat *felem, gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii alios. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis*: & *Anubis*, eorum vel filius, vel miles, vel satelles: ideo canino capite depictus; quia vel regem fide custodiebat; vel venator erat, vel ejus quasi canis indagantis opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æ. 1. 129. De *Venere*, Ibid. 260. De *Minerva*, Æ. 2. 31. De *Mavorte*, Marte, E. 9. 12.

701. *Ex æthere Diræ.*] *Furiæ*, de quibus Æ. 6 572. *Ex æthere*: tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*, Æ. 3. 211.

702. *Scissa discordia palla.*] Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æ. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æ. 3. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æ. 1. 652.

705. *Indi* &c.] Vel veri *Indi* Asiæ: si-

Ipsa videbatur ventis Regina vocatis
Vela dare, & laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futura,
Fecerat ignipotens undis & Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, & tota veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Cæsar triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, Diis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.

INTERPRETATIO.

Ipsa Regina videbatur præbere vela ventis invocatis, & quamprimum laxare funes navium *solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus & Iapyge* vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, & aperientem plexus* suos *& tota veste* expassa *invitantem victos in sinum* suum *cæruleum & fluenta latebrosa. Sed Cæsar ingressus Romanos muros triplici triumpho, referebat Diis votum perenne,* nempe *trecenta templa ingentia per totam urbem. Viæ resonabant gaudio & ludis ac plausu: chorus matronarum* erat *in omnibus templis, & altaria* in *omnibus: ante altaria mactati juvenci tegebant terram.*

NOTÆ.

quidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus G. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, G. 1. 57.

710. *Japige.*] Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Iapyge, filio juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, G. 4. 287.

714. *Triplici . . . triumpho.*] Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno v. c. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sext. Pompeium vicerat annis 719. & 720. partim per legatos; partim per se ipse: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia illa tum adjuncta, anno, v. c 723 mense Septembri. Tertio de Ægypto, post necem Antonii & Cleopatræ captamque Alexandriam subacta, anno, v. c. 724. mense Sextili: quo eodem mense triumphavit anno insequente: unde Octavianus postea idemque mensis Augusti nomine insigniti sunt, an. 727. Januar. mense.

715. *Diis Italis votum immortale* &c] *Trecenta*, id est multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit: immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio l. 51. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt Ἐπὶ δὲ τούτοις διετέλεσε τό, τε Ἀθήναιον, καὶ &c. *Deinde vero perfecit Minervæ templum . . . . & curiam Iuliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eaque collocavit simulacrum victoriæ . . . . Tarento advectum, & spoliis Ægyptiis decoratum. Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex præda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique & Minervæ consecravit: cum ex Senatusconsulto omnia prius eorum in templis suspensa ornamenta, tanquam contaminata, essent detracta.* De ludis & sacrificiis publicis ejus in honorem & Romæ & alibi institutis multa addit. De *delubris*, Æ. 2. 225.

Ipſe ſedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoſcit populorum, aptatque ſuperbis
Poſtibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam veſtis & armis.
Hic Nomadum genus, & diſcinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Caraſque, ſagittiferoſque Gelonos
Pinxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenuſque bicornis,
Indomitique Dacæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Vulcani dona parentis
Miratur: rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque & fata nepotum.

INTERPRETATIO.

Ipſe Auguſtus, *ſedens in nivea porta candidi Apollinis, conſiderat munera populorum & accommodat ea ad poſtes: nationes ſubactæ progrediuntur longa ſerie, tam diverſæ ſermone, quam more veſtium & armis. Hic Vulcanus ſculpſerat nationes Nomadum, & Afros diſcinctos. Hic Lelegas, & Caras, & Gelonos ſagittis armatos. Euphrates fluebat jam mitior fluctibus, & Morini ultimi hominum, & Rhenus bicornis, & Dahæ* antea *invicti, & Araxes impatiens pontis.* Æneas *admiratur in clypeo talia munera Vulcani patris: & lætatur ſpecie rerum* quas *ignorat, imponens humero & gloriam & famam poſterorum.*

NOTÆ.

720. *Candentis limine Phœbi*] Templo Apollinis, quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno v. c. 726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore: ſed poëta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phœbi*: e candido marmore Pari inſulæ: nam Plinius l. 36. 5. ait Auguſtum in Palatina æde Apollinis poſuiſſe ſigna, Bupali & Anthermi Chiorum fratrum opere perfecta: qui candido tantum ac Pario marmore utebantur.

721. *Dona recognoſcit populorum* &c.] *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus & ſociæ & vectigales provinciæ gratulationis ergo mittebant; non vero victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quinctius Flamininus prætulit in triumpho centum quatuordecim: Scipio Aſiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæſar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta eſt, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæſar ab ipſa urbe Roma, cum ex Aſia victo Pharnace rediiſſet: ex Dione l. 42. Plerumque offerebantur deinde coronæ illæ Diis, præcipue Jovi Capitolino: Cæſar ſuas poſt triumphum vendidit, confectamque inde pecuniam militibus diſtribuit. Octavianus, juxta Dionem, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias quas a ſociis accepit, poſtibus templorum videtur appendiſſe, juxta Virgilium.

724. *Hic Nomadum genus.*] Triumphos Octaviani deſcribit, qua in pompa ſubactarum gentium captivi duces currum ſubſequebantur. I. *Nomadæ*, vel *Numidæ*: Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Conſtantine*: ob paſtoralem vitam ita dicti a νομὴ *paſtus*. II. *Afri diſcincti*: id eſt: vel *ignavi*, & labori minime aſſueti; quia qui ſe ad opus parant, accingunt veſtem altius: Vel revera *fluentibus veſtibus induti*: hunc enim fuiſſe habitum Afrorum innuit Milphio Plauti, ſic Pœnum alloquens in Pœnulo Act. 5. ſc. 2. v. 48. *Tu qui zonam non habes, quid in hanc veniſtis urbem, aut quid quæritis?* III. *Geloni*: populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ. G. 1. 115. IV. *Leleges*: vagi Aſiæ minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa ſinum Adramyttenum collocantur: ab aliis cum Caribus confunduntur, aut eis ut ſocii permiſcentur

V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Ioniæ, ad occidentem Lyciæ, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. VI. *Morini*, populi in ea parte Belgicæ Galliæ, quæ proxime ad Britanniam magnam accedit, & fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in ea parte: horum caput fuit Tarvanna, *Terovanne*, nunc diruta, in Picardiæ & Artesiæ confinio. De Morinis triumphavit Caius Carinas, eodem anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Dae*, vel *Daha*: Scythicum genus dicuntur a Stephano: & a Pomponio Mela collocantur in Asia non longe a Scythis, circa Oxum fluvium, inter Bactrianos & Sogdianos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. Habent quædam exemplaria *Daci*: qui Europæ populi sunt, supra Istri sive Danubii ostia: de quibus triumphavit Augusti auspiciis M. Licinius Crassus, anno v. c. 726. At mendosa hæc lectio est, quia *Daci* primam habent longam; *aut conjurato descendens Dacus ab Istro*, G. 2. 497. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam & Mesopotamiam alluens: de eo G. 1. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, G. 4. 561. IX. *Rhenus bicornis*, de eo Ec. 10. 47. Hunc belli causa trajecisse secundus Romanorum Agrippa dicitur a Dione, & triumphum tamen neglexisse, anno v. c. 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus per Mediam in mare Caspium influens, placido primum fluxu; sed ubi in aspeniora devenit, ingenti impetu ac fragore, ut habet Pomponius Mela l.3.5. De ejus pontibus ita Servius. *Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere: vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit.* At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus l. 13. 21. de ponte Xerxis & Augusti nihil apud veteres reperi.

724. *Mulciber.*] Vulcanus, ita dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

730. *Ignarus.*] Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illæ repræsentarent cognoscere non poterat.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER IX.
ARGUMENTUM.

Ænea conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur a Junone per Iridem, ut in castrensia nova Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto, non egredientibus ad pugnam: Turnus eorum naves oppidi lateri admotas parat incendere: sed illæ, cum ex Idææ sylvæ materia fabricatæ olim fuissent, Idææ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum nocte imminente circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuncios Ænea soliciti, dum inter se consultant: Nisus & Euryalus, par nobile amicorum, ultro suscipiunt hanc provinciam: laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt: eorumque spoliis induti dum pergunt porro, a Latinis equitibus obviis occiduntur: capita hastis affixa, & in castris erecta, agnoscuntur procul a Trojanis, & ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat. Ascanius Numanum insolentius illudentem emissa e muris sagitta configit. Quo successu elati Pandarus & Bitias portas recludunt, & Rutulos subeuntes magna strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit, sed clau-

sis

ſi portis, hoſtium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tiberis alluebat, & ut erat armatus in flumen deſiliens ad ſuos natatu revertitur.

ATque ea diverſa penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo miſit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus ſacrata valle ſedebat.
Ad quem ſic roſeo Thaumantias ore locuta eſt:
Turne, quod optanti Divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Æneas, urbe & ſociis & claſſe relicta,
Sceptra Palatini ſedemque petit Evandri.
Nec ſatis: extremas Coriti penetravit ad urbes:
Lydorumque manum, collectos armat agreſtes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poſcere currus.
Rumpe moras omnes, & turbata arripe caſtra.
Dixit, & in cœlum paribus ſe ſuſtulit alis,
Ingentemque fuga ſecuit ſub nubibus arcum.

INTERPRETATIO.

AC dum iſta fiunt in regione longe remota: Juno filia Saturni miſit e cælo Irim ad audacem Turnum. Turnus forte quieſcebat tunc apud ſylvam Pilumni abavi, in *valle ſacra. Ad quem filia Thaumantis ita locuta eſt ore roſeo: Turne, ecce tempus revolutum exhibuit ſponte* id, *quod nullus Deorum auderet polliceri tibi cupienti. Æneas, relicta urbe & ſociis & navibus, adivit regnum & regionem Evandri Palatini* Nec id *ſatis* eſt: *ivit ad ultimas urbes Coriti: & armat multitudinem Tyrrhenorum, ruſticos congregatos. Quid deliberas? jam tempus eſt vocare equites & currus. Amputa omnem moram, & invade caſtra territa.* Sic *locuta* eſt, *& alis aqualibus extulit ſe ad cælum, &* in *fuga ſignavit magnum arcum ſub nubibus.*

NOTÆ.

1. D*Iverſa parte.*] In Etruria, apud urbem Cære, Æ. 8. 479. De *Jride, Thaumantis filia*, Æ. 4. 700

3. *Parentis Pilumni.*] At Pilumnus dicitur Æ. 10. 76. Turni *avus*: ibid. 619. Turni *quartus pater*, id eſt *abavus*. Igitur: vel *parens* ſumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoreſque*, quocumque gradu diſtent a nobis: vel, ut ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, a primo Pilumno derivatum in poſteros, ut Cæſarum a primo Cæſare. Sto in prima ſententia: quia ſolus Pilumnus caput gentis Deus habitus eſt, ut locis illis videbimus; ideoque luco ſeu ſylva ſacra donatus.

4. *Sedebat.*] Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: ſcripſit enim Cicero De Leg. l. 2. 55. *Denicalibus feriis reſideri mortuos.* Ita Turnebus. Vel ſimpliciter *otiabatur*. Ita Donatus. Vel *deliberabat* ſecum de rerum ſuarum ſtatu.

9. *Palatini* &c.] De *Evandro*, *Palatini* montis incola, Æ. 8. 51. In eo monte deinde ſtructa eſt Roma, in eo Romulus unam e pluribus ſuis habuit domum, Cæſar quoque Octavianus habuit ſuam: unde imperatorum ædes, ubicumque eſſent, *palatia* vocata ſunt. De *Corito*, urbe Tuſciæ, a Corito rege fundata, nunc *Cortona*, Æ. 3. 170. De *Lydis*, Tuſciæ colonis e Lydia, Æ. 2. 781. Æ. 8. 479.

13 *Caſtra.*] Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad oſtium orientale Tiberis, Æ. 7. 157.

Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? video medium discedere cœlum,
Palantesque polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans: oneravitque æthera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictaï vestis, & auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrheidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges: aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, & jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caïcus:

INTERPRETATIO.

Juvenis Turnus *agnovit* eam, *& porrexit ambas palmas ad astra, & prosecutus est abeuntem talibus verbis*: O Iri, *ornamentum aëris: quis misit te lapsam e nubibus ad me in terras? unde subito hæc facies* cœli *tam splendida? cerno medium cælum hiare, & sidera errantia cælo. Parebo tantis monitis, quicumque* Deorum *hortaris me ad bellum. Atque ita locutus, progressus* est *ad fluvium, & extulit e superficie fluvii aquam, multa petens a Diis: & replevit cælum votis. Et jam totus exercitus procedebat agris patentibus, frequens equis, abundans vestibus versicoloribus & auro. Messapus regit prima agmina, liberi Tyrrhei ultima: Turnus rex excurrit in medio exercitu, attollens arma, & excedit* alios *toto capite. Veluti profundus Ganges crescens cum silentio septem fluviis placidis: aut* veluti *Nilus fœcundis aquis, quando refluit* ex *agris & jam inclusit se* suo *alveo. Tunc Trojani procul vident nimbum repentinum colligi* ex *obscuro pulvere, & caliginem induci in agros. Primus Caicus vociferatur ex aggere opposito*:

NOTÆ.

23. *Hausit de gurgite lymphas.*] Ut lotis manibus purius precaretur. Sic Æneas Æ. 8. 69. De genitivo *pictai*, Æ. 3. 354. De *Messapo*, Æ. 7. 691. De *Tyrrheo*, & ejus filiis, Ibid. 483.

30. *Ceu septem surgens* &c.] *Ganges*, fluvius mediam Indiam interseeans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tam multæ objacent insulæ, ut ostium illud, insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modo exundare certis temporibus dicitur apud Solinum c. 55. De *Nilo*, ejusque septem ostiis & benefica exundatione, G. 4. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum, e multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate & silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem e campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, *septem surgens sedatis amnibus*: non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, & quorum societate intumescit ac vere *surgit*: quo sensu, *sep-*

Quis globus, o cives ? caligine volvitur atra !
Ferte citi ferrum, date tela, ſcandite muros:
Hoſtis adeſt, eia. Ingenti clamore per omnes
Condunt ſe Teucri portas, & mœnia complent.
Namque ita diſcedens præceperat optimus armis
Æneas: ſi qua interea fortuna fuiſſet;
Ne ſtruere auderent aciem, neu credere campo:
Caſtra modo & tutos ſervarent aggere muros.
Ergo, etſi conferre manum pudor iraque monſtrat;
Objiciunt portas tamen, & præcepta faceſſunt:
Armatique cavis expectant turribus hoſtem.
Turnus, ut antevolans tardum præceſſerat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus; & urbi
Improviſus adeſt: maculis quem Thracius albis
Portat equus, criſtaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hoſtem?
En, ait, & jaculum intorquens emittit in auras,
Principium pugnæ: & campo ſeſe arduus infert.
Clamore excipiunt ſocii, fremituque ſequuntur
Horriſono. Teucrum mirantur inertia corda:
Non æquo dare ſe campo, non obvia ferre
Arma viros; ſed caſtra fovere. Huc turbidus atque huc
Luſtrat equo muros, aditumque per avia quærit.

INTERPRETATIO.

O *cives! quantus globus nigræ caliginis accedit* ad nos? *afferte arma celeres, date ſpicula, conſcendite mœnia: hoſtis inſtat, agite. Omnes Trojani* cum *magna vociferatione includunt ſe intra portas, & replent munimenta. Quippe Æneas peritiſſimus militaris* rei *ſic abiens juſſerat: ſi caſus aliquis* ejuſmodi *contingeret, interim* dum abeſſet; *ne auderent ordinare exercitum, neve committere* in *campum: tantummodo tuerentur caſtra & muros defenſos vallis. Itaque, licet pudor & furor hortentur* eos *conſerere manus; tamen opponunt portas, & exequuntur mandata Æneæ, & armati expectant hoſtem in mediis turribus. Turnus, cum ante currens prægreſſus eſſet lentiorem turmam, ſtipatus viginti equitibus electis; ita acceſſit* ad *urbem inexpectatus: Thracius equus maculoſus albo vehit eum, & caſſis aurea inumbrat criſtis rubris. O juvenes, inquit, quis erit veſtrum, qui primus in hoſtem* irruet? *Ecce.* Sic *ait, & vibrans jaculum projicit in aërem,* quaſi *initium prælii: & altus immittit ſeſe in campum* junctum urbi. *Socii ſuccedunt* ei cum *clamore, & ſequuntur ululatu terribili. Mirantur deſides animos Trojanorum: homines* illos *non exhibere ſe in æquam planitiem, non inferre arma oppoſita; ſed inſidere caſtris.* Turnus *iratus huc & illuc circuit equo muros, & veſtigat ingreſſum per loca inacceſſa.*

NOTÆ.

tem, erit pro incerto quolibet numero, qui ſæpe a poetis per *ſeptenum* aut *centenum* exprimitur.

49. *Thracius*] De *equo* ejuſdemmodi, Æ. 5. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æ. 3. 14 De *criſtis galearum*, Æ. 3. 468.

56. *Æquo campo.*] Vel *plano*: vel potius, *ubi pari periculo, pari pugna modo*, decertare poſſent. De verbo *luſtro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 612.

Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus & imbres,
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper & improbus ira
Sævit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti
Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet:
Qua tentet ratione aditus; & qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum & fluvialibus undis,
Invadit: sociosque incendia poscit ovantes:
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt: urget præsentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos: piceum fert fumida lumen
Tæda, & commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite: prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, & pelagi petere alta parabat:

INTERPRETATIO.

Et veluti quando lupus sub mediam noctem insidians ovili pleno frendet prope septa, passus ventos & pluvias: tunc *agni securi sub matribus emittunt balatum*: *ille* vero *acer & per citus ira furit adversus absentes*: *furor edendi auctus ex longo* tempore, *& guttur sitiens sanguinis vexat* eum. *Non aliter furor inflammatur Rutulo consideranti muros & castra, & indignatio augescit* in *ossibus duris*: *quomodo quærat ingressum*; *& qua* parte *via* aliqua *extrahat ex aggere Trojanos inclusos, & inducat* eos *in planitiem. Impugnat classem circum defensam munimentis & aquis fluvialibus, quæ latebat admota lateri castrorum*: *& vocat ad incendium socios gaudentes, &* ipse *ardens armat manum pinu flammanti. Tunc autem dant se* operi: *præsentia Turni incitat* eos, *& omnis juventus armatur nigris facibus. Rapuerunt* titiones *e focis. tæda fumifera emittit ad sidera lucem piceam, & ignis mistam favillam.* O *Musæ, quis Deus abduxit a Trojanis incendia tam crudelia? quis depulit tantas flammas a navibus? dicite* hoc: *antiqua* est *certitudo* hujus *facti, tamen fama* ejus est *æterna. Tempore quo Æneas primum struebat naves in Ida* monte *Phrygiæ, & parabat* se *ad eundum* in *extrema* spatia *maris*:

NOTÆ.

60. *Caulas.*] *Caula*, stabulum ovium, e Græco αὐλή.

68 *In æquor.*] In campum, Æ. 2. 780.

70. *Aggeribus* &c.] Situm describit novæ Trojæ, Æ. 7. 157 De *aggere*, infra, v 142.

75 *Focos.*] Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt *pinus*, *tæda*, Ecl. 7. 49. Tamen *tæda* pro qualibet face sumi potest. De *Vulcano*, pro igne, G. 1. 295.

79 *Prisca fides, sed* &c.] Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. De *Ida*, Troadis monte, Æ. 2. 801. De *navibus Æneæ* ibidem structis ad fugam, Æ. 3. 6. De *Berecynthia*, Cybele, Æ. 6.

Ipſa Deum fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem: Da nate petenti,
Quod tua cara parens domito te poſcit Olympo.
Pinea ſylva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit ſumma: quo ſacra ferebant,
Nigranti picea trabibuſque obſcurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cum claſſis egeret,
Læta dedi: nunc ſollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus ſine poſſe parentem:
Ne curſu quaſſatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur: proſit noſtris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui ſidera mundi:
O genitrix, quo fata vocas? aut quid petis iſtis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certuſque incerta pericula luſtret
Æneas? cui tanta Deo permiſſa poteſtas?
Imo ubi defunctæ finem portuſque tenebunt
Auſonios: olim quæcunque evaſerit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva;
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris eſſe Deas: qualis Nereïa Doto
Et Galatea ſecant ſpumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit: & totum nutu tremefecit Olympum.

INTERPRETATIO.

ipſa Berecynthia mater Deorum dicitur allocuta magnum Jovem his verbis: O *fili, concede* matri *precanti, quod dilecta mater tua petit a te* poſt *cælum ſubactum. Sylva pinea cara per multos annos fuit mihi, lucus in ſupremo vertice, umbroſus picea opaca & truncis acernis*: *quem* in locum *inferebant ſacrificia. Ego læta conceſſi has* arbores *Trojano juveni, quando indigebat navibus: nunc metus anxius habet me ſollicitam. Expelle timores* meos, *& permitte matrem hoc valere precibus* ſuis. *ne* naves illæ *deficiant, fractæ ulla navigatione aut vi ventorum: proſit* ipſis, eas *natas* eſſe *in montibus noſtris. Filius, qui volvit aſtra mundi*, reſpondet *illi ex adverſo*: O *mater! quo vertis fata, aut quid rogas his* verbis? *An naves fabricatæ manu mortali obtinebunt jus immortalitatis? & Æneas ſecurus adibit pericula dubia? cui Deo conceſſa* eſt *tanta facultas? Ego potius quondam, poſtquam functæ* iis periculis *attigerint terminos & portus Italos: quæcunque evitaverit fluctus, & tulerit principem Trojanum ad campos Laurentes*; huic *auferam ſpeciem mortalem, & imperabo* has eſſe *Deas vaſti maris*: *qualis Doto filia Nereï, & Galatea ſcindunt pectore mare ſpumoſum.* Sic *locutus* erat, *& id voluit* eſſe *certum, per fluvios fratris inferni, per ripas fluentes pice & nigro vertice*: *& commovit nutu totum cælum.*

NOTÆ.

784. De *arce*, pro montis cacumine, G. 4. 461. *Picea*, arbor reſinam ferens, G. 2. 257. *Trabes acernæ*, ex *acere* arbore, *erable*. 99. *Auſonios* &c.] Æ. 7. 54. *Dardanium ducem*, Æ. 1. 239. *Laurentia arva*, Æ. 7. 63. *Doto*, *Galatea*: Nymphæ marinæ, Nerei filiæ: Ecl. 7. 37. De *Styge* fluvio, Æ. 6. 323. Cur Dii *per Styga jurare* ſoleant, G.

Ergo aderat promiſſa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant: quum Turni injuria matrem
Admonuit ſacris ratibus depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis effulſit, & ingens
Viſus ab Aurora cœlum tranſcurrere nimbus,
Idæique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas Teucri defendere naves,
Neve armate manus: maria ante exurere Turno
Quam ſacras dabitur pinus. Vos ite ſolutæ,
Ite Deæ pelagi: genitrix jubet. Et ſua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumque modo demerſis æquora roſtris
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monſtrum)
Reddunt ſe totidem facies, pontoque feruntur;
Quot prius æratæ ſteterant ad litora proræ.
Obſtupuere animis Rutuli: conterritus ipſe
Turbatis Meſſapus equis: cunctatur & amnis
Rauca ſonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci ceſſit fiducia Turno.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monſtra petunt: his Juppiter ipſe
Auxilium ſolitum eripuit: non tela nec ignes
Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,

INTERPRETATIO.

Ergo promiſſa dies advenerat, & Parcæ conſummaverant tempus conſtitutum: quando impugnatio Turni movit Berecynthiam, ut averteret faces a navibus ſibi *ſacris. Tunc primum novum lumen illuxit oculis* Trojanorum, *& magna nubes viſa* eſt *ab oriente trajicere cœlum, &* ſimul *chori Idæi: deinde vox terribilis emittitur per aërem, & implet turmas Trojanorum ac Rutulorum:* O *Trojani, ne properate tueri meas naves, & ne armate manus* veſtras: *prius permittetur Turno ſuccendere mare, quam pinus* mihi *dicatas. Vos ite liberæ, ite Nymphæ maris: mater* Deorum *id imperat. Et ſtatim ſingulæ naves abſcindunt ſuos funes e litoribus: & more delphinorum merſis roſtris quærunt profundum mare. Deinde (prodigium admirabile) referunt ſe totidem vultus puellares, & currunt mari; quot æratæ naves antea hæſerant ad litora. Rutuli animo horruerunt: ipſe Meſſapus territus eſt equis commotis: fluvius quoque Tiberinus ſiſtit raucum immurmurans, & refert curſum* a *mari. Non tamen repreſſa eſt confidentia Turni audacis. Ultro excitat verbis animos* ſuorum, *& ultro* eos *objurgat: Hæc prodigia ſpectant Trojanos: ipſe Jupiter aufert illis ſubſidium conſuetum:* naves *non expectant arma nec incendia Rutulorum. Itaque mare jam impenetrabile eſt Trojanis,*

NOTÆ.

3. 551. De *Olympo*, Ecl. 5. 56. De *Parcis*, Æ. 1. 26.

112 *Idæique chori.* [*Corybantes, Curetes, Dactyli*, Cybeles miniſtri: qui cymbalis æreis ea in oube circa Cybeleo perſtrepebant, Æ. 3. 111.

114. *Ne trepidate.*] Vox illa non ſemper metum ſolum ſignificat; ſed feſtinationem ac tumultuationem: ut patet ex G. 4. 69. De *delphinibus*, Æ. 5. 594. De *proris navium æratis*, Æ 3. 143. De *Tiberino*, Deo fluvii, Æ. 8 31.

130. *Rutulos.*] Æ. 7. 794. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

Nec ſpes ulla fugæ : rerum pars altera adempta eſt:
Terra autem in manibus noſtris : tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ ſe jactant reſponſa Deorum:
Sat fatis Venerique datum eſt, tetigere quod arva
Fertilis Auſoniæ Troes : ſunt & mea contra
Fata mihi, ferro ſceleratam excindere gentem,
Conjuge prærepta. Nec ſolos tangit Atridas
Iſte dolor, ſoliſque licet capere arma Mycenis.
Sed periiſſe ſemel ſatis eſt? peccare fuiſſet
Ante ſatis, penitus modo non genus omne peroſos
Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Foſſarumque moræ, leti diſcrimina parva,
Dant animos: an non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu conſidere in ignes?
Sed vos, o lecti : ferro quis ſcindere vallum
Apparat, & mecum invadit trepidantia caſtra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Eſt opus in Teucros : addant ſe protinus omnes

INTERPRETATIO.

Nec ſupereſt ipſis *ulla ſpes fugiendi* : *pars altera mundi ablata eſt* ipſis : *terra vero* eſt *in poteſtate noſtra* : *tam multa* ſunt *millia nationum Italarum* quæ *inferunt* iis *bellum*. *Nullatenus terrent me fatalia oracula Deorum, ſi Trojani prædicant aliqua pro ſe* : *ſatisfactum eſt fatis & Veneri, ex quo Trojani attigerunt agros fœcundæ Italiæ* : *ſunt quoque mihi fata mea adverſus* illa, nempe *evertere bello gentem impiam*, ſi quidem *erepta* eſt mihi *ſponſa*. *Nec iſta indignatio movet ſolos filios Atrei, aut licitum eſt ſolis Mycenis ſumere arma*. *At* nonne *ſatis eſt* iis *ſemel periiſſe? ſatis eſſet, non adhuc omnino adhorrentibus a muliebri genere, peccaſſe prius*. Illi, *quibus hæc tutela aggeris interjecti, & foſſæ* nos *remorantes*, quæ *parum diſterminant* eos *a morte*, *augent audaciam* : *nonne viderunt muros Trojæ, ſtructos manu Neptuni, collabi in flammas? At vos, o ſelecti* ſocii dicite : *quis parat evertere ferro vallum, & quis impugnat mecum caſtra timida! Non eſt opus mihi contra Trojanos armis Vulcani, non mille navibus* : *ſtatim adjungant ſe* illis *omnes* ....

NOTÆ.

131. *Rerum pars altera.*] Inferioris orbis, qui ex aqua & terra conglobatur.

134. *Phryges.*] Trojani, qui per contemptum ſic appellabantur, ob Phrygum mollitiem. Æ. 1. 385.

138. *Atridas.*] Atrei, Mycenarum regis, filios : *Agamemnona*, Æ. 3. 54, & *Menelaum*, Æ 2. 264. Qui ob raptam a Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam univerſam in Trojanos concitarunt. De *Mycenis*, Peloponneſi urbe, Æ. 1. 288.

140. *Sed periiſſe ſemel* &c.] Conciſa admodum ſententia, ideoque ſubobſcura : quæ juxta traditam interpretationem ſic fuſius explicari poteſt. *Nonne ſufficit ipſis jam ſemel periiſſe, propter amorem fœminarum?* tamen quicumque alii nondum odiſſent penitus omne genus fœmineum; iis ſatis fuiſſet peccare prius : id eſt, *ſatis eſſet peccaſſe prius* : ſive, ſatis eſſet memoria prioris peccati & pœnæ, ut ab amore fœminarum averterentur.

142. *Valli.*] Dicitur *vallum* & *vallus*. *Vallum*, munimentum eſt : ex aggeſta terra, quæ proprie *agger* dicitur; & ſudibus ſive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggeſta cohibetur. De *Trojæ muris a Neptuno fabricatis*, Æ. 2. 610.

148. *Armis Vulcani.*] Duo videtur dicere:

Etrusci socios : tenebras & inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant : nec equi cæca condemur in alvo:
Luce palam certum est igni circundare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo & pube Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei :
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate viri, & pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, & mœnia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti : ast illos centeni quemque secuti,
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes : noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troes, & armis
Alta tenent : necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesque & propugnacula jungunt :
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum & rerum dedit esse magistros.

INTERPRETATIO.

Tusci socios : ne metuant noctem, & ignavum furtum Palladii, occisis custodibus supremæ arcis : nec occultabimur in obscuro utero equi : ratum est cingere muros ignibus palam de *die. Faciam ne existiment sibi negotium esse cum juventute Pelasga & Achivis, quos Hector protraxit* usque *ad decimum annum. Jam vero, siquidem optima pars diei lapsa est : quod restat, o viri, re feliciter inchoata, reficite hilares corpora, & parati expectate prælium. Interim committitur Messapo cura collocandi ad portas stationes vigilum, & circundandi munimenta ignibus. Quatuordecim Rutuli electi* sunt *qui observent muros cum militibus : illos vero singulos centum juvenes secuti* sunt, *purpurati cristis & fulgentes auro. Divagantur, & succedunt* sibi *invicem, & projecti in gramina vacant compotationi, & exhauriunt pocula area. Micant ignes : vigiles transfigunt noctem insomnem ludendo. Trojani prospiciunt ista desuper ex aggeribus, & servant armis summas* partes murorum : *præterea pavidi metu circumspiciunt portas, & firmant pontes ac propugnacula* : habent *arma expedita. Urgent Mnestheus & ardens Serestus : quos pater Æneas, si* res *adversæ aliquando id exigerent, jusserat esse moderatores juvenum & administros rerum.*

NOTÆ.

& se non egere armis a Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, Æ. 8. 383. nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, a Vulcano item conflatum, Æ. 12. 90. De *mille carinis* Græcorum, ad Trojam, Æ. 2. 198. De *Etruscis*, Æ. 8. 479. De *nocturno furto Palladii* Trojani, ab Ulysse & Diomede, Æ. 2. 166. De *equo Trojano*, & Græcis eo inclusis, Æ. 2. 260. De *Danais*, Æ. 1. 34. De *Pelasgis*, Thessalis, Ibid. v. 628. De *Hectore*, Priami filio, Ibid. v. 487.

165 *Crateras.*] De iis poculis, Ec. 5. 68.

170. *Pontes & propugnacula.*] Pontes, &

Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana nec induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Diine hunc ardorem mentibus addunt
Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?
Aut pugnam aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant, somno vinoque soluti
Procubuere, silent late loca: percipe porro
Quid dubitem, & quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt: mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi quæ posco promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros & mœnia Pallantea.

INTERPRETATIO.

Quodlibet agmen, *per sortem* exponens se *periculo*, *excubat per muros*, *& variat vices*, secundum id *quod unicuique* contigit *servandum*. *Nisus*, *filius Hyrtaci*, *ardentissimus* in *bello*, *erat custos portæ*; *quem Ida venatrix dederat Æneæ comitem*, *promptum jaculo & sagittis levibus*: *prope eum erat Euryalus*, *quo nullus alius Trojanorum formosior fuit*, *nec tulit arma Trojana*, *puer notans vultum imberbem prima juventute*. *Erat illis amor mutuus*, *& simul* solebant *currere ad pugnam*: *tunc etiam servabant portam communibus excubiis*. *Nisus dixit*: *Euryale*, *an Dii immittunt animis hunc ardorem*, *an sua cupido ardens fit unicuique Deus*? *Jamdiu animus suggerit mihi aggredi aut certamen aut aliquid magnum*, *nec contentus est* hoc *otio tranquillo*. *Vides*, *quæ confidentia rerum occupet Rutulos*: *ignes rari splendent*, *jacuerunt labefacti somno & vino*, *loca* omnia *undique silent*: *adverte porro quid mediter*, *& quod consilium suboriatur animo* meo. *Omnes*, *& plebs*, *& proceres*, *petunt revocari Æneam*: *& mitti homines*, *qui referant certa* de eo. *Si pollicentur se* daturos *tibi* ea *quæ peto* (*nam gloria facti sufficit mihi*) *videor posse invenire juxta illum collem iter ad urbem & munitiones Pallantei*.

NOTÆ.

& scalas, quibus turres & munimenta inter se committerentur, ut possent obsessi discurrere. De *legione*, G. 2. 279.

177. *Ida venatrix.*] Vel mater Nisi nomine *Ida* vel mons *Ida*, Æ. 2. 801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens: ut G. 3. 44. *Domitrix Epidaurus equorum.*

181. *Prima juventa.*] *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185. *An sua cuique &c.*] An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

191. *Quid dubitem.*] *Quid mediter*, *quid deliberem facere*: omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194. *Si tibi quæ posco promittunt.*] Hic

Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus, simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus
Nise fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean & fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor; & istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas: non: ita me referat tibi magnus ovantem
Juppiter, aut quicunque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat casusve Deusve,
Te superesse velim: tua vita dignior ætas.
Sit qui me raptum pugna, pretiove redemptum,
Mandet humo solita; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.

INTERPRETATIO.

Euryalus stupefactus est, percitus magna cupiditate gloriæ talis: *simul allequitur ferventem amicū his* verbis: *An ergo, Nise, renuis me admittere socium* in *tantis rebus? an dimittam te solum in tantum periculum? Opheltes pater* meus *assuetus armis, non sic instituit me, educatum inter motum Græcorum & bella Trojæ: nec feci tecum talia*, ex quo *sequor generosum Æneam & fortunam ultimam. Est* sane, *est animus hic* meus *negligens vitæ; & qui putet istam gloriam*, ad *quam aspiras, bene comparari* dispendio *vitæ. Nisus* respondet *ad ista: Sane nihil tale timebam de te, nec licebat: non* sane: *sic magnus Jupiter, aut quisquis* Deus *considerat justis oculis hæc* nostra, *reducat me tibi victorem*; ut verum dico. *At si aliqua (cujusmodi prævides plurima in tali periculo) si aliqua, aut fortuna, aut Deus, deducat me in* aliquam *calamitatem optarem te restare, tua ætas dignior* est *vita. Sit* aliquis, *qui de more committat terræ me, subductum e prælio, aut redemptum pecunia, aut, si aliqua fortuna id prohibeat*, qui *persolvat* mihi *absenti justa, & ornet* me *tumulo*.

NOTÆ.

torquent se interpretes levi de causa. Sensus est: *Si tibi tribuunt mercedem quam sum petiturus*: idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi unis periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum est ex iis quæ sequuntur *nam mihi facti fama sat est*. Opponit enim famam commodis. De *Pallantea urbe*, Evandri regia, Æ. 8. 51.

202. *Argolicum.*] Græcum, ab urbe *Argis*, Æ. 1. 283.

207 *De te nil tale verebar.*] Nil tale de te timebam, quale suspicaris nempe te timidus esse, cum inter bella natus & educatus sis &c.

213 *Raptum pugna* &c] Sic Antigone cadaver Polynicis fratris e pugnæ campo clam eripuit Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215. *Absenti ferat* &c.] Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulcrum struat, Æ. 3. 304. inferatque sepulcro dona, quæ ideo *inferiæ* dicuntur. aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, & aliquando etiam exsectos capillos, Æ. 3. 62.

Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa
Prosequitur; magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: Causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit:
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cætera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, & delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis, & scuta tenentes,
Castrorum & campi medio. Tum Nisus, & una
Euryalus, confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tunc sic Hyrtacides: Audite o mentibus æquis
Æneadæ: neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ quæ proxima ponto,
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur. Si fortuna permittitis uti:

INTERPRETATIO.

Ne vero sim auctor tanti luctus infelici matri tuæ: quæ audax e plurimis matribus sola sequitur te, o puer; nec curat muros magni Acestæ. Ille vero respondet: Frustra colligis falsos prætextus: nec meum consilium jam mutatum movetur loco suo: properemus. Simul expergefacit excubitores: illi succedunt, & tuentur portas ordine suo. Ipse Euryalus relictis excubiis incedit comes Niso, & adeunt Regem. Animalia reliqua per omnes regiones solvebant somno curas & animos immemores laborum. Primi duces Trojanorum & juvenes lecti habebant deliberationem de maximis negotiis regni: quid agerent, aut quis jam iret nuntius ad Æneam. Stant nixi longis hastis, & tenentes clypeos, in medio castrorum & campi. Tunc subito Nisus & Euryalus simul rogant admitti: rem esse magnam, & fore utilitatem in mora. Iulus primus excepit festinantes, & imperavit Nisum loqui. Tunc sic ait filius Hyrtaci: O Trojani, audite animis benevolis: & ne ista quæ proponimus æstimentur ex ætate nostra. Rutuli, obruti somno & vino, siluerunt: vidimus ipsi locum occultæ fugæ, qui apertus est juxta bivium portæ quæ vicina est mari. Ignes rari, & niger fumus tollitur ad astra. Si sinatis nos uti hac fortuna:

NOTÆ.

218. *Acestæ.*] Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, & regi Siciliæ Acestæ commendatam, Æ. 5. 755.

232. *Pretiumque moræ fore.*] Se quidem interrumpere consilia quæ tum habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*] Festinantes, supra v. 114. De *Rutulis*, Æ. 7. 794. De *Pallantea urbe*, Æ. 8. 51.

Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, & totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Alethes:
Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum tales animos juvenum & tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, & vultum lacrymis atque ora rigabat.
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus ausis
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dii moresque dabunt vestri: tum cætera reddet
Actutum pius Æneas: atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos Nise Penates,
Assaracique Larem, & canæ penetralia Vestæ,
Obtestor: quæcunque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba:

INTERPRETATIO.

videbitis Æneam, quæsitum a nobis *apud urbem Pallanteam, hic præsentem fore cum spoliis, patrata magna strage. Nec via illa nos decipiet euntes: consideravimus frequenti venatione vicinam* illam *urbem inter valles opacas, & exploravimus totum fluvium. Tunc Alethes gravis ætate & prudens mente* ait: *O Dii patrii, quorum sub potestate Troja est, non tamen vultis evertere penitus Trojanos, quandoquidem dedistis tales animos juvenum, & tam firma corda. Sic loquens, amplectebatur manus & humeros utriusque, & irrorabat os & faciem fletu. O viri, quam mercedem, quam dignam* mercedem *putem posse retribui vobis pro talibus cœptis? primo Dii & virtus vestra reddent vobis pulcherrimam: deinde pius Æneas statim retribuet reliquam & Ascanius* adhuc *vigens ætate, nunquam* futurus *immemor tanti officii. Ego vero, addit Ascanius, cujus unica salus est in patre revocato: vos precor, o Nise, per magnos Penates, & larem Assaraci, & adyta candidæ Vestæ: quæcumque est mihi felicitas & fiducia*, hanc *depono in sinus vestros: revocate patrem* meum, *reddite* mihi *præsentiam* ejus: *nihil funestum* erit *illo recuperato. Donabo* vobis *duo pocula conflata argento & insculpta signis, quæ pater cepit capta Arisba*:

NOTÆ.

244. *Primam sub vallibus urbem.*] Vicinas urbi Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis veluti aditus: urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

254. *Dii moresque* &c. Nam virtus & recte factorum conscientia, sibi ipsa præmium est, Æ. 1. 607.

258. *Penates, Assaraci* &c.] *Penates* & *Lar*. Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus. Æ. 1. 288. Hunc versum jam explanavimus Æ. 5. 744.

264. *Arisba*] Urbe Troadis, a Trojanis expugnata paulo ante bellum Græ-

Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere sortem:
Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma:
Insuper, id campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, & comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus,
Seu pacem seu bella geram: tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda
Aut adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro. Genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi: quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcunque pericli est,
Inque salutatam linquo: nox & tua testis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.

INTERPRETATIO.

& duos tripodas, duo magna talenta auri: magnum craterem, quem Dido Sidonia dedit mihi. *Si autem acciderit* mihi *victori domare Italiam & consequi regnum, &* nos *trahere sortem spoliorum vidisti quo equo & quibus in armis Turnus ibat aureus? ego eximam e sortitione illum eundem clypeum, & cristas rubras,* quæ *jam nunc* est *tua merces o Nise. Insuper pater* meus *donabit duodecim electa corpora matrum* captivarum, *& captivos* totidem, *&* iis *omnibus arma propria. præterea, quicquid agrorum possidet ipse rex Latinus. Te autem, o venerande juvenis, cui ætas mea succedit spatio viciniore, jam excipio* te *toto sinu, & adjungo socium in omnes eventus. Nullus honos acquiretur meis rebus sine te, sive faciam pacem, sive bella: confidam tibi supremam* curam *agendi & dicendi. Ad quem Euryalus respondet talia: Me nulla dies ostendet degenerem a tam audacibus ceptis. tantummodo, contingat* mihi *fors aut funesta aut prospera. At peto a te* rem *unam, magis* quam *cætera munera. Est mihi mater ex antiqua stirpe Priami: quam, nec Trojana tellus, nec urbs regis Acestæ, impedivit infelicem* quominus *abiret mecum. Ego desero nunc illam, insciam hujus discriminis qualecumque est, & insalutatam: testor noctem & dexteram tuam, quod non possum tolerare fletus matris.*

NOTÆ.

...um, circa Abydum & Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone l. 13.

265. *Tripodas* &c.] De iis & eorum usu apud antiquos, Æ. 5. 110. De *talentis auri*, Æ. 5. 112. De *cratere*, Ecl. 5. 68. De *Sidonia Didone*, Æ. 1. 450.

274. *Id campi quod* &c.] Non totum quidem Latini regnum; sed agros qui erant in privatis Latini bonis: quales honoris causa respublica regibus dabat. Sic agrum deinde habuit Tarquinius superbus Romæ in campo Martio.

282. *Tantum fortuna* &c.] Dixerat prius: *Me nulla dies tam fortibus ausis dissimilem ar-*

At tu, oro, solare inopem, & succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Perculsa mente dederunt
Dardanidæ lacrymas; ante omnes pulcher Iülus,
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creüsæ
Solum defuerit: nec partum gratia talem
Parva manet, casus factum quicunque sequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis;
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrymans: humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias: galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis: necnon & pulcher Iülus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ

INTERPRETATIO.

Sed tu, precor, solare egentem, & subveni derelictæ: permitte me exportare hanc banc spem de te: curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lacrymas; præ cæteris formosus Ascanius, & specimen caritatis erga parentes perculit ejus animum. Deinde ita loquitur: Promitto omnia digna magnis tuis inceptis: quippe illa mihi erit mater, & nomen Creusæ tantummodo deerit: nec levis favor debetur ipsi, quod peperit *talem* filium; *quicunque eventus sequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus consueverat jurare*: eadem illa, *quæ promitto tibi redeunti &* post *rem feliciter* gestam; *eadem illa servabuntur tuæ matri & familiæ. Sic dixit plorans & simul extrahit ex humeris gladium auratum, quem fecerat Lycaon Gnossius mira industria, & incluserat accommodum in vagina eburnea. Mnestheus donat Niso vellus & spolium hispidi leonis: fidelis Alethes mutat* cum eo *cassidem. Continuo progrediuntur armati: quos abeuntes omnis turba procerum & juvenum & senum comitatur votis* usque *ad portas. prætera etiam formosus Ascanius*, præ se *ferens animum & sollicitudinem virilem ante ætatem, dabat* ipsis *mandata plurima perferenda ad patrem: sed venti....*

NOTÆ.

guerit; id est, *nulla dies, neque prospera, neque adversa*: addit, *nunc cadat tantummodo fortuna quocumque libuerit, adversa, sive prospera*; ut hujus meæ voluntatis experimentum fiat. De *urbe Acestæ*, in Sicilia. Æ. 5. 755.

29[illegible]. *Creusæ.*] M[illegible]tris Ascanii, de qua, Æ [illegible] 7[illegible]

30[illegible] *Per quod pater* &c.] Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat Æneas *ante*, id est vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Capute enim quasi sacrum reverebantur veteres, unde per illud jurabant.

304. *Lycaon Gnossius.*] Artifex nobilis ex urbe *Gnosso* in Creta insula: ubi arma fin-

Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt: multis tamen ante futuri
Exitio. Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident: arrectos litore currus:
Inter lora rotasque, viros: simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra: nunc ipsa vocat res.
Hac iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, & consule longe.
Hæc ego vasta dabo, & lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Extructus, toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, & regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Rhemi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra torique madent: necnon Lamyrumque, Lamumque,

INTERPRETATIO.

dissipant omnia, & spargunt illa *inania per nubes. Egressi transiliunt fossas, & per tenebras noctis tendunt* ad *castra hostilia: prius tamen futuri exitio plurimis. Aspiciunt corpora projecta promiscue inter gramina* per *somnum & vinum: currus erectos in litore: homines inter habenas & rotas: arma simul jacere, simul vina. Filius Hyrtaci primus sic ore dixit: Euryale, tentandum* est aliquid *manu: jam res ipsa* nos *invitat. Iter* nostrum est *per hanc* partem: *tu observa, ne ulla turma possit assurgere* contra *nos a tergo, & provide procul. Ego vastabo ista* loca, *& ducam te* per *spatiosam viam. Sic loquitur, & cohibet vocem: & continuo invadit ense gloriosum Rhamnetem, qui forte exhalabat somnum toto pectore, suffultus altis stragulis: idem rex & augur dilectissimus Turno; sed non potuit avertere mortem divinatione.* Opprimit *prope* illum *tres ministros promiscue stratos inter arma, & armigerum Rhemi, & aurigam, reperiens* eum *sub ipsis equis & abscindit gladio colla pendula. Deinde au[illegible] at caput* Rhemo *ipsi domino* eorum, *& linquit truncum* ejus *singultantem sanguine: terra calefacta & lecti inficiuntur nigro sanguine. Præterea* opprimit *Lamyrum, & Lamum,*

NOTÆ.

gulari arte fabricabantur, Æ. 3. 104.

313. *Nubibus irrita.* Innuit ipsos esse morituros, antequam ad Æneam perveniant.

315. *Ante.*] Vel *antequam ipsi moriantur*, quod subobscure tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant* & sic dicendum, inter urbem & castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris a Turno fuerant, & jam vino [illegible] in gramine decubuerant.

327. *Rex idem.*] Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est, ut e Patriciis eligeretur *sacrorum rex*, vel *rex sacrificulus* subditus tamen is erat pontifici summo, & ab auguribus & pontificibus eligebatur. Talis Rhamnes augur mihi videtur fuisse.

328. *Augurio*] De hac arte divinandi, Æ. 2. 703. *Pestem*, rem quamcumque exitialem, hic *mortem*, alibi *incendium*, Æ. 5. 683.

Et juvenem Serranum; illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus: felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans,
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu: fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus & ipse
Perfurit: ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Hebesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros: Rhœtum, vigilantem & cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, & multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, & cum sanguine mista
Vina refert moriens: hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, & religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter quum talia Nisus,
Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri:
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.

INTERPRETATIO.

& juvenem Serranum; qui formosus vultu luserat multum per *hanc noctem, & stertebat solutus membris* ob *multum Bacchum: fortunatus, si continuo adæquasset ludum illum nocti & produxisset* usque *ad diem. Quemadmodum leo jejunus, tumultuans in ov[ili]us plenis, devorat & lacerat pecudes teneras & silentes* præ *timore, & frendet gutture sanguinolento, nam immoderata fames impellit. Non minor* est *strages* edita ab *Euryalo. ipse quoque sævit, & aggreditur in medio multum vulgus sine honore, & Fadum, & Hebesum, & Rhœtum, & Abarim, improvidos [&] Rhœtum expergefactum & aspicientem omnia, sed qui timens occultabat se post amplum poculum. cui assurgenti abscondit propius totum gladium in pectore objecto, & retraxit* cum post *certam mortem. Ille* Rhœtus *ejicit animam sanguineam, & moriens reddit vinum confusum cum sanguine. Hic* Euryalus *ardens continuat* [c]ædem. *Et jam pergebat ad socios Messapi, ubi spectabat ignem ultimum extingui, & equos solutos de more pascere herbam: quando Nisus dixit breviter talia* verba, *quippe animadvertit* se & socium *rapi nimia cupiditate stragis. Desinamus, nam dies non commodus* nobis *imminet.*

NOTÆ.

335. *Plurima... luserat.*] *Plurimum* neutrum plurale pro adverbio. Sic G. 4. 122. *Sera comantem Narcissum*; id est, *sero*.

337. *Membra Deo victus.*] *Somno*, ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Baccho*; quem jam *Deum* simpliciter nuncupavit Æ. 1. 640. *Munera lætitiamque Dei. Protinus*, continuo [illegible], atque ordine, Æ. 3. 416.

339. *Turbans.*] Tumultuans, sic Æ. 6. 8[illegible] *Turbant trepida ostia Nili.*

[3]48. *Multa morte [recepit].*] Vel eduxit multo cruore stillantem: vel, non eduxit nisi post *certam mortem*.

349. *Purpuream animam.*] Homerus Iliad. 5. 83. πορφύρεος θάνατος, *purpurea mors.* Locutio repetita ex veterum quorumdam opinione: qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*] *Furtum* vocat, vel [s]poliatio[nem] [illegible] & ar[illegible] dis[illegible]

Pœnarum exhauſtum ſatis eſt: via facta per hoſtes.
Multa virum ſolido argento perfecta relinquunt
Armaque, crateraſque ſimul, pulchroſque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula: Tiburti Remulo ditiſſimus olim
Quæ mittit dona, hoſpitio cum jungeret abſens,
Cædicus: ille ſuo moriens dat habere nepoti:
Poſt mortem bello Rutuli prædaque potiti:
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Meſſapi habilem criſtiſque decoram
Induit. Excedunt caſtris, & tuta capeſſunt.
Interea præmiſſi equites ex urbe Latina,
Cætera dum legio campis inſtructa moratur,
Ibant, & Turno regi reſponſa ferebant,
Tercentum, ſcutati omnes, Volſcente magiſtro.
Jamque propinquabant caſtris, muroque ſubibant;
Quum procul hos lævo flectentes limite cernunt:

INTERPRETATIO.

Satis pœnarum ſumptum eſt: via aperta eſt *inter hoſtes. Linquunt plurima arma hominum ornata ſolido argento, & pocula, & pretioſos tapetas. Euryalus* rapit *Rhamnetis phaleras, & balteum aureum clavis: quæ munera Cædicus opulentiſſimus miſerat quondam Remulo Tiburtino, cum abſens* vellet *eum ſociare hoſpitio*: *ille* Remulus *moriens dedit poſſidenda nepoti ſuo*: ſed *poſt* Remuli *mortem Rutuli obtinuerunt victoriam &* hæc *ſpolia.* Euryalus *rapit hæc, & fruſtra accommodat robuſtis humeris* ſuis. *Tum imponit* capiti *galeam Meſſapi commodam & inſignem criſtis. Exeunt* e *caſtris & petunt ſecura* loca. *Interim equites trecenti, omnes ſcutati, duce Volſcente, incedebant, & portabant reſponſa regi Turno, præmiſſi ex urbe Laurente, dum reliqua legio manet parata in agris* Laurentibus. *Et jam attingebant caſtra, & accedebant* ad *muros* Trojanorum; *cum vident eminus hos* juvenes *divertentes ad ſiniſtram viam*:

NOTÆ.

direptionem: vel cædem ipſam furtim & tacite ediram: *furtum* quippe eſt quicquid occulte patratur, Æ. 6. 568.

359. *Phaleras ... & aurea bullis cingula.*] *Phaleræ*, ornamenta equorum, Æ. 5. 310. Æ 7. 278. *Cingula*, *balteus*, quem vocat Varro *cingulum e corio bullatum*: & Virgilius Æ. 12. 942. de balteo Pallantis ait: *notis fulſerunt cingula bullis. Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa: ob ſimilitudinem ita dicta, a *bullis* quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non abſimile fuit ornamentum aureum, pueris nobilibus appendi ſolitum e collo, *bulla* item nuncuparum.

361. *Hoſpitio cum jungeret abſens.*] Veteres hoſpitii jura mutuis muneribus colebant, abſentes præſenteſve. De *criſtis galearum*, Æ 3 468.

364. *Nequicquam.*] Quia mox occidendus erat, & hæc ipſa ſpolia amiſſurus.

367. *Ex urbe Latina*] *Laurento*, Æ. 7. 63.

368. *Cætera legio.*] *Pedites.* Nam in legione Romana communius trecenti fuere equires, pedites vulgo quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata, Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volſcente: ſed equitatus, ut pote expeditior, præmiſſus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum, utpote tardior, morabatur.

370. *Scutati omnes.*] *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus*, in uſu fuit Romanorum equitum. Vide Lipſium. De *forma ſcuti*, Æ. 8. 659.

372. *Lævo flectentes limite.*] Ad ſeptentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volſcens cum equitibus ad dextram.

Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens:
State viri: quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in sylvas, & fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Sylva fuit late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt: fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes;
Atque locos, qui post Albæ de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, & frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, qua te regione reliqui?

INTERPRETATIO.

& in umbra noctis sublucente cassis Messapi *prodidit Euryalum incogitantem, & emicuit objecta radiis* Lunæ. *Volscens e turma exclamat. Non falso visum est* nobis: *sistite viri: quæ causa est* vobis *eundi? & quinam estis* ita *armati? & quo habetis iter? Illi nihil* voluerunt *respondere adversum, sed* cœperunt *properare fugam per sylvas, & committere se tenebris. Equites opponunt se hinc & inde ad transversa* itinera *cognita* sibi, *& circundant custodibus omnes ingressus. Fuit* illic *sylva aspera dumis & ilicibus opacis, quam spissi vepres undique implebant: pauca via deducebant* ad eam *per secretos tramites. Opacitas ramorum & spolia gravia morantur Euryalum, & metus aberrare* facit *a recto spatio itineris. Nisus effugit: & non providens* amico *jam elapsus* erat *ab hostibus; &* in *agros, qui deinde vocati* sunt *Albani, de nomine Albæ: tunc rex Latinus collocabat* illic *stabula sublimia. Postquam constitit, & frustra respectavit amicum absentem*, ait: *O miser Euryale, quo loco deserui te?*

NOTÆ.

381. *Ilice nigra.*] *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse.*

387. *Locos.*] Qui rescribunt ex fide aliquot codicum, *lacus*; ii minime videntur ad locum & tempus attendere. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova. Lacus* autem *Albanus*, de quo Æ. 8. 48. ad orientem utriusque urbis longe recedebat, hinc a Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor a Troia nova disjunctus: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus & Euryalus circa mediam noctem, eamque æstivam, urbe exierant; ut patet ex militum ludo, somno, ignibus extinctis: noctis partem aliquam in procerum consilio ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fuga elapsus sit a Troja nova ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt; item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causa redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ: easque leucas octo intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecerit. Quo fit ut legam *locos*, non *lacus*: eosque explicem de agro Albano, qui tum forte latius circumexcurrebat: itemque verbum *evaserat* ambigue hic interpreter, *evaserat hostes*, pro *prætergressus fuerat hostes*; & *evaserat locos*, pro *evaserat & pervenerat in lo-*

Quave ſequar ? Rurſus perplexum iter omne revolvens
Fallacis ſylvæ, ſimul & veſtigia retro
Obſervata legit, dumiſque ſilentibus errat :
Audit equos, audit ſtrepitus, & ſigna ſequentum.
Nec longum in medio tempus, quum clamor ad aures
Pervenit : ac videt Euryalum; quem jam manus omnis,
Fraude loci, & noctis ſubito turbante tumultu,
Oppreſſum rapit & conantem plurima fruſtra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere ? an ſeſe medios moriturus in hoſtes
Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem ?
Ocyus adducto torquens haſtile lacerto,
Suſpiciens altam Lunam, ſic voce precatur:
Tu Dea, tu præſens noſtro ſuccurre labori,
Aſtrorum decus, & nemorum Latonia cuſtos.
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; ſi qua ipſe meis venatibus auxi,
Suſpendive tholo, aut ſacra ad faſtigia fixi:
Hunc ſine me turbare globum, & rege tela per auras.
Dixerat : & toto connixus corpore ferrum
Conjicit : haſta volans noctis diverberat umbras,
Et venit adverſi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fixo tranſit præcordia ligno.

INTERPRETATIO.

aut qua quæram te ? *Iterum remetiens vias omnes dubias ſylvæ doloſæ, ſimul & replicat veſtigia retro quæſita, & vagatur* inter *dumos tacitos : audit equos, audit ſonitus, & tubas perſequentium. Nec longum tempus* abiit *illo intervallo, quando clamor attingit aures : & cernit Euryalum; quem omnis turma jam trahit, interceptum errore loci & repentina confuſione noctis* eum *perturbante, & incaſſum agitantem multa. Quid agat? quo robore, quibus armis audeat liberare juvenem ? an moriturus immittat ſe in medios hoſtes, & acceleret per plagas necem glorioſam ? Statim librans haſtile brachio contracto, reſpectans Lunam ſublimem, his verbis orat* eam : *Tu Dea, tu propitia fave meo conatui : o Latonia, gloria ſiderum, & tutatrix ſylvarum. Si pater meus Hyrtacus obtulit unquam pro me tuis altaribus aliqua munera ; ſi ipſe meis venationibus accumulavi aliqua, aut appendi* e *fornice, aut affixi ad culmina* tibi *conſecrata : permitte me diſſipare hanc turmam, & dirige per aërem* hoc *haſtile. Sic locutus* fuerat : *& adnitens toto corpore evibrat ferrum : haſtile volans dividit tenebras noctis, & pervadit in dorſum Sulmonis oppoſiti, & rumpitur illic, & trajicit præcordia rupto ligno.*

NOTÆ.

eos : ut enim non lacum, ita neque agrum Albanum tantulo temporis ſpatio prætergredi potuit.

405. *Latonia.*] *Luna, Diana*, a Latona matre, G. 3. 6.

408. *Tholo.*] Media ac ſuprema pars eſt tecti, in formam ſcuti brevis, in qua trabes coëunt : unde eſt quaſi fornicis, ut ſunt, clavis. Rationes nominis, quæ multæ ſunt, non affero : quia abſurdæ mihi videntur.

413. *Præcordia.*] Græcis διαφράγματα, membranæ ſunt *prætenſæ cordi* : ſupra ſunt, cor & pulmones ; infra, jecur & lien. *Ilia*, partes ſunt imi ventris, circa ſummas coxas.

Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant: it hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit:
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. Simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me: adsum qui feci: in me convertite ferrum
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc & conscia sidera testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas. & candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.
Purpureus veluti quum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:

INTERPRETATIO.

Sternitur ille, prorumpens e pectore fluvium calentem, frigescens, & succutit uterum longis singultibus. Circumspectant in diversas partes. *Ille ferventior hoc* successu *ecce intorquebat a suprema auris* parte *hastile aliud. Dum illi tumultuantur: hastile stridens incidit* in *Tagum per tempora gemina, & calefactum stetit* in *cerebro transfixo. Volscens asper furit, nec videt uspiam libratorem teli, nec quo fervidus possit inferre se: At tu, ait, dabis mihi sanguine calido pœnas* debitas *ab utroque* vestrum *Simul evaginato gladio irruebat in Euryalum. Tunc autem Nisus territus, extra mentem* positus *vociferatur: nec ulterius potuit occultare se umbris, aut pati tantum dolorem. Me, me* rapite: *adsum qui* id *commisi: vertite in me arma, o Rutuli: omnis dolus meus* est: *iste nihil ausus* est, *aut potuit* facere: *attestor hoc cælum, & astra quæ* id *sciunt: tantummodo nimis amavit amicum miserum. Proferebat talia dicta: sed gladius* tota *vi immissus transfodit costas, & perfringit pectus candidum. Euryalus sternitur morte, & sanguis fluit per formosa membra, & collum inflexum pendet in humeros. Quemadmodum, quando flos purpureus proscissus aratro languet moriens: aut* quemadmodum *papavera fesso collo inflectunt caput, quando forte obruuntur imbre. At Nisus irrumpit per medios hostes, & inter omnes unum quærit Volscentem, defigit* oculos *in uno Volscente:*

NOTÆ.

427. *Me, me: adsum* &c.] Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me me occidite* &c. *Rutulos*, promiscue pro hostibus appellat, quanquam hi erant Latini. De

Quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
Proturbant : instat non segnius, ac rotat ensem
Fulmineum : donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, & moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo ! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo :
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, & primis una tot cæde peremptis,
Serranoque, Numaque : ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, & plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.

INTERPRETATIO.

Circa quem Nisum *hostes collecti cominus eum premunt hinc atque hinc*: ille *non inertius premit* eos, *& contorquet gladium fulminantem : donec immisit eum in ore opposito* ducis *Rutuli vociferantis, & moriens eripuit vitam hosti. Tum transfixus jecit se super amicum mortuum, & illic tandem quievit dulci nece. Ambo felices ! si mei versus valent aliquid, nulla dies vos unquam subtrahet tempori memoriæ : dum gens Æneæ habitabit immotam rupem* Capitolii, *& fundator Romæ tenebit imperium* orbis. *Rutuli victores adepti prædam & spolia, plorantes reportabant in castra Volscentem mortuum. Nec levior* erat *dolor in castris, Rhamnete invento mortuo, & tot proceribus una nocte interfectis, & Serrano, & Numa : concursus* fit *ad ipsa cadavera*, & ad *homines semimortuos*, & ad *locum tepefactum recenti strage*, & ad *rivos infectos spumoso sanguine. Recognoscunt inter se prædam, & fulgentem cassidem Messapi, & phaleras recuperatas multo labore.*

NOTÆ.

Rutulis, Æ. 7. 794.

448. *Domus Æneæ Capitoli* &c.] *Roma*, urbs ab Æneæ posteris fundata, in Palatino monte primum : deinceps ad alios producta montes sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum a septentrione : ubi arx & templum Jovis. Aliqui *domum Æneæ* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur : at illa non in Capitolio ; sed in Palatino monte sita erat, ut & Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneæ*, jam pro Romana gente accepta est, Æ. 3. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii : quam a Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant : cum enim is ad extruendum Jovis Capitolini templum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet : *Juventus* & *Terminus* ex omnibus Diis cedere loco noluerunt : unde ductum est omen, fore ut urbis termini nunquam loco moverentur, nec unquam juvenilis vigor illi deesset.

449. *Pater Romanus.*] Vel *Augustus*. Vel *senatus Romanus*. Vel potius *Romulus*, gentis Romanæ conditor & pater.

457. *Agnoscunt spolia* &c.] Quæ Rutulis eripuerant Nisus & Euryalus ; & quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, v. 359. & sequentibus. De *Tithono Auroræ conjuge*, Æ. 4. 585.

Et jam prima novo ſpargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Jam Sole infuſo, jam rebus luce retectis:
Turnus in arma viros, armis circundatus ipſe,
Suſcitat: æratasque acies in prælia cogit
Quiſque ſuas, variiſque acuunt rumoribus iras.
Quin ipſa arrectis, viſu miſerabile, in haſtis
Præfigunt capita, & multo clamore ſequuntur,
Euryali & Niſi.
Æneadæ duri murorum in parte ſiniſtra
Oppoſuere aciem, nam dextera cingitur amni:
Ingenteſque tenent foſſas, & turribus altis
Stant mœſti: ſimul ora virum præfixa videbant,
Nota nimis miſeris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia fama ruit, matriſque adlabitur aures
Euryali: ac ſubitus miſeræ calor oſſa reliquit:
Excuſſi manibus radii, revolutaque penſa:
Evolat infelix, & fœmineo ululatu,
Sciſſa comam, muros amens atque agmina curſu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor: cœlum dehinc queſtibus implet:
Hunc ego te Euryale aſpicio? tune ille ſenectæ
Sera meæ requies? potuiſti linquere ſolam
Crudelis? nec te ſub tanta pericula miſſum
Affari extremum miſeræ data copia matri?

INTERPRETATIO.

Et jam prima Aurora deſerens lectum croceum Tithoni celluſtrabat terras nova luce; Sole jam inducte, rebus jam detectis per *lucem: Turnus ipſe cinctus armis excitat homines ad arma: & unuſquiſque* dux, *colligit ad pugnam agmina ſua* tecta *ære, & ſtimulant furorem* eorum *multiplici rumore. Praterea, res viſu terribilis, figunt in haſtis ſublatis capita Niſi & Euryali, & proſequuntur multis vociferationibus. Æneadæ firmi, in læva parte murorum objecere exercitum,* nam pars *dextra munitur fluvio: & tuentur magnas foſſas, & triſtes ſtant* in *excelſis turribus: ſimul ſpectabant capita juvenum præfixa, nimis cognita miſeris, & ſtillantia nigra ſanie. Interim fama alata, volans per urbem territam, nuntia irrumpit, & pervenit* ad *aures matris Euryali: & calor ſubito deſeruit oſſa miſeræ: radii dejecti* ſunt *e manibus & tela dilapſa: miſera* illa *præcipitat, &* cum *vociferatione muliebri lacerata* ſecundum *capillos, inſana vadit curſu* ad *muros & primas turmas: non illa homines, non illa diſcrimen & arma attendens. deinde replet cœlum querelis: An ego te talem video, o Euryale? an tu* es *ille* futurus *ſolatium ultimum meæ ſenectutis?* an *potuiſti deſerere me ſolam, o inhumane? neque conceſſa* eſt *matri infelici facultas ultimo alloquendi te, miſſum in tanta diſcrimina?*

NOTÆ.

468. *Siniſtra.*] *Orientali*, quæ Laurentum ſpectabat.

472. *Tabo.*] Putri ſanguine, G. 3. 481. De *Fama*, Æ. 4. 174.

476 *Radii* &c.] *Inſtrumenta textoria*, Æ. 3. 483. *Penſa*. telæ quæ prius involutæ, jam ea ſurgente revolvuntur. De *penſo*, G. 1. 390.

478 *Muros amens* &c.] Non tamen excedit urbe: ſed e muris ad conſpectum ſuffixi capitis has in querelas erumpit.

484. *Affari extremum.*] Romani mor-

Heu! terra ignota, canibus data præda Latinis
Alitibusque jaces. Nec te tua funera mater
Produxi; pressive oculos; aut vulnera lavi,
Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, & tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
Nate refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas: in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli: me primam absumite ferro.
Aut tu magne pater Divum miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.

INTERPRETATIO.

Heu! jaces in *tellure incognita, præda objecta canibus Latinis & avibus. Nec* ego *mater protuli te* ante ædes, ut curatrix *tui funeris; aut clausi oculos; aut lavi plagas, abscondens* cadaver *veste, quam festinans tibi accelerabam noctuque diuque, & leniebam* textu *telæ molestias senectutis. Quo ibo? aut quæ terra nunc retinet artus, & abscissa membra, & cadaver laniatum? Hanc* partem *tui repræsentas mihi, o fili? Hanc secuta sum & terra & mari. Transfodite me o Rutuli, si aliqua est* vobis *pietas: contorquete in me omnia spicula: me primam interficite ferro. Vel tu, magne parens Deorum, miseresce, & fulmine tuo demitte ad inferos hoc* meum *caput* tibi *odiosum: si non possum aliter finire duram vitam. Animi commoti* sunt *hoc luctu, & tristia suspiria mittuntur ab omnibus: vires languent tardæ ad pugnam.*

NOTÆ.

tuos statim post obitum inclamabant: tum post funus, ter dicto *vale* relinquebant. Æ. 2. 644. Æ. 6. 218

486. *Tua funera mater produxi* &c.] I. Jul. Scaliger, Pomponium secutus, mutilam vult esse orationem, ob vim doloris: explicatque: *Nec te mater peperi* ad *hæc tua funera.* II. Jos. Scaliger non multum dissentiens a Servio, vult, *funeras* esse mulieres, quæ curam suscipiebant funeris; ut sunt mater, soror: easque distingui a *præficis*, quæ conductæ pretio præficiebantur ancillis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus esset ac sincerus dolor. Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. *Nemo me lacrumis decoret, neque funera fletum faxit: cur? volito vivu' per ora virum.* Sed admodum dubia hæc lectio est, cum vulgo legatur, *funera fletu, funere fletum* &c. III. Suspicatur Merula legendum: *Tua funera mater proluxi*, quæ vox apud Festum reperitur: ex quo tertia concinnari potest opinio: *Nec te, tua funera mater proluxi*: id est: *Nec te & tuam mortem proluxi.* Et vero tales erant funebres cæremoniæ: lugebatur & conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibus pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum prostitisset aliqnandiu, facie & pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur: quæ maxima ex parte explicuimus Æ. 6. 215. & sequentibus.

487. *Produxi.*] Juxta primam explicationem superiorum vocum, significat *peperi.* Juxta secundam, *proposui ad januam domus*: quod Dio & Græci alii vocant προτίθεσθαι. Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491 *Funus lacerum.*] Haud dubie *cadaver.* Sic Propert. l. 1. 17. 8. *Haccine parva meum funus arena teget.* De *Tartaro*, imis inferis, Æ. 6. 134.

Illam incendentem luctus Idæus & Actor,
Ilionei monitu & multum lacrymantis Iüli,
Corripiunt interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto voluebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnes
Ferre libet subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt: nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli; sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.

INTERPRETATIO.

Idæus & Actor accipiunt illam excitantem fletus, & in manibus referunt in domum ipsius, *monitu Ilionei & Iüli plurimum plorantis. At tuba procul excitavit ære rauco formidabilem sonum: succedit clamor, & cælum reboat. Volsci approperant simul admota testudine, & aggrediuntur cumulare fossas, & eruere aggerem: pars vestigat ingressum, & superare scalis muros, qua exercitus rarus est, &* qua *multitudo passim hiat non tam densa militibus. Contra Trojani* incipiunt *immittere omnes species armorum, & dispellere* eos *duris perticis, consueti propugnare mœnia bello diuturno. Dejiciebant etiam lapides perniciosi ponderis,* tentantes *an possent aliqua* parte *perfringere agmen tectum* clypeis: *tamen interea* Rutuli *gaudent sustinere casus omnes sub spissa testudine. Deinde non* possunt *sustinere: nam qua* parte *magnus globus appropinquat, Teucri advolvunt & impellunt vastum saxum, quod late oppressit Rutulos & separavit tegmina clypeorum: nec ulterius Rutuli ardentes volunt certare obscuro certamine* testudinis; *sed conantur dimovere jaculis* Trojanos ex *aggere. Alia ex parte Mezentius terribilis visu librabat pinum Tyrrhenam, & injicit fumidas tædas.*

NOTÆ.

505. *Testudine* &c.] Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis, ut sic ad muros tutius accederent: De *ea testudine*, Æ. 2. 441. De *Volscis*, Æ. 7. 803. De *valle*, supra, v. 142. De *contis*, Æ. 5. 208.

516. *Ruuntque.*] Impellunt, projiciunt: Æ. 1. 39. *Spumas salis ære ruebant.*

518. *Cæco Marte.*] Quia latebant sub testudine, tecti & inumbrati clypeis.

522. *Etruscam pinum & .... ignes.*] Vel ignitam facem e pinu, pingui arbore: vel manu altera facem, altera hastam pineam. De *Mezentio* Etruscorum rege, fuse Evander, Æ. 8. 481. De *Etrusca* gente, ibidem in notis. De *Messapo*, Æ. 7. 691. De *vallo*, munimento ex palis & aggesta terra, supra, v. 142.

At Meſſapus, equum domitor, Neptunia proles;
Reſcindit vallum, & ſcalas in mœnia poſcit.
Vos, o Calliope, precor aſpirate canenti;
Quas ibi tum ferro ſtrages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quiſque virum demiſerit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
Et meminiſtis enim, Divæ, & memorare poteſtis.
Turris erat vaſto ſuſpectu & pontibus altis,
Opportuna loco: ſummis quam viribus omnes
Expugnare Itali ſummaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere ſaxis,
Perque cavas denſi tela intorquere feneſtras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & poſtibus hæſit adeſis.
Turbati trepidare intus, fruſtraque malorum
Velle fugam: dum ſe glomerant, retroque reſidunt
In partem quæ peſte caret; tum pondere turris
Procubuit ſubito, & cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole ſecuta,
Confixique ſuis telis, & pectora duro
Transfoſſi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,

INTERPRETATIO.

At Meſſapus, ſubactor equorum, filius Neptuni, diruit palos aggeris, *& petit ſcalas ad muros* ſcandendos. *Vos*, o Muſæ & præcipue *Calliope*, *oro*, *docete cantantem; quas cædes, quas neces Turnus tunc ibi intulerit; quem hominem unuſquiſque miſerit* ad *inferos*: *& explicate mecum totum ambitum* hujus *belli*: *nam* vos, *Deæ*, *& recordamini*, *& poteſtis narrare*. *Turris ſtabat alta ſuſpicientibus*, *& tabulatis ſublimibus*, *commoda ſitu*: *quam Itali omnes conabantur occupare totis viribus*, *& diruere tota vi potentiæ* ſuæ: *contra Trojani* conabantur *propugnare lapidibus*, *& vibrare ſagittas crebras per apertas feneſtras*. *Turnus primus immiſit tædam flammantem*, *& affixit lateri* turris *ignem*: *qui auctus vento invaſit aſſeres & adhæſit fulcris abſumptis*. Trojani *turbati* cœperunt *intus tumultuari*, *& incaſſum quærere effugium e periculo*: *dum colligunt ſe*, *& retro recedunt in ſpatium quod vacabat igne*; *tum repente turris cecidit*, *& totum cœlum ſonat ſtrepitu*. *Cadunt ſemimortui in terram*, *vaſta mole ſupercidente*, *& confoſſi propriis armis*, *& trajecti duro ligno* p*er pectora*. *Vix ſolus Helenor* ....

NOTÆ.

525. *Vos*, *o Calliope.*] Muſas omnes invocat, ſed præcipue *Calliopen*, heroici carminis præſidem, de qua Ecl. 4. 57. Numerum ſingularem cum plurali ſic conjunxit Tibul. l. 3. 6. 55. *Nobis inimica merenti.* Et Catul. Epig. 108. 5. *Inſperanti ipſa refers te nobis.* De *Orco*, Plutone, Æ. 6. 323.

528. *Oras belli.*] Enniana vox. *Oræ* ſunt extremæ partes veſtium: quæ quia in ambitum excurrunt; hic ſumuntur, pro toto circuitu, ambitu, ac ſerie belli.

530. *Pontibus.*] Turres multis contabulationibus erigebantur, e quarum infimis aſcenſus erat ad ſummas: hæc ipſa tabulata, vel eorum ſcalæ, *pontes* hic dicuntur. ut forte etiam ſupra, v. 170.

532. *Opum vi.*] Enniana locutio, pro, *omnis induſtria*, *virtute*, *inſtrumentis*.

535. *Lampada.*] *Lampades* hic appellantur, ignita quæcunque miſſilia, ex ſtupa,

Et Lycus elapsi : quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis:
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, & saltu supra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit, & qua tela videt densissima tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter & hostes,
Inter & arma fuga muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere demens
Sperasti te posse manus? Simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte revellit.

INTERPRETATIO.

& Lycus evaserunt: quorum natu major erat Helenor, quem serva Lycimnia clam pepererat regi Lydio, & miserat ad Trojam, bello ipsi prohibito: erat *levis ense stricto, & ignobilis scuto albo. Atque ille, cum agnovit se in mediis millibus Turni, agmina Latina circumsistere hinc & inde: quemadmodum fera, quæ cincta multitudine spissa venatorum sævit adversus arma, & non ignara immittit se se in mortem, & saltu ruit supra hastilia, non aliter juvenis irrumpit moriturus in medios hostes, & incurrit qua cernit arma spissisima. At Lycus multo velocior pedibus, & inter hostes & inter arma occupat fuga muros, & conatur arripere manu sublimes pinnas, & apprehendere manus sociorum. Quem Turnus victor, persecutus simul cursu & jaculo, objurgat his* verbis *Stulte, an sperasti te posse evitare manus meas? Simul apprehendit ipsum pendentem, & excussit cum magna parte muri.*

NOTÆ.

pice & resina: quæ compacta simul, & mucronibus uncisque & hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figura. De *postibus*, proprie fulcris arrectarusque portarum, Æ. 2. 442. De *peste*, pro igne, supra, v 328.

546. *Mæonio regi.*] Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, & ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æ. 4. 216.

547 *Vetitis armis.*] Vel contra jussa Deorum & fati, Trojanis contrarii. Vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hic Poeta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548. *Ense levis nudo, parmaque* &c. Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic a *velocitate* dicti. Horum arma: *parma*, brevis rotundusque clypeus & undique par: *gladius* & leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur e junioribus & pauperibus, juxta Polyb. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis: ut Turnus *Inachum*, Æ. 7 790. Aventinus, *hydram Herculis*, ibid. 657 Helenor iste nudum clypeum gestat tum quia juvenis nihildum patrare laude dignum potuit. tum quia furtivo concubitu ex serva editus, paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553 *Venabula.*] Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro. Æ. 4. 131.

Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, & fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis,
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem:
Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus:
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promulumque,
Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primo levis hasta Themillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,

INTERPRETATIO.

Qualis armiger Iovis, quando evolans in altum abripuit unguibus falcatis, aut leporem, aut cycnum nitenti corpore: aut quando *lupus sacer Marti subtraxit e caulis agnum, quæsitum a matre multis balatibus. Undique clamor surgit: aggrediuntur, & cumulant fossas* terra *aggesta: alii torquent tædas flammantes ad culmina. Ilioneus lapide & magno fragmine rupis opprimit Lucetium, appropinquantem portæ & conjicientem ignes: Liger Emathiona, Asylas Chorinæum: alter peritus jaculandi, alter mittendi sagittas eminus decipientes. Cæneus* occidit *Ortygium, Turnus victorem Cæneum: Turnus Ityn, & Clonium, Dioxippum, & Promulum, & Sagarim, & Idam stantem ante summas turres: Capys Privernum: hunc hasta Themillæ primo leviter vulneraverat: ille abjecto clypeo tulit inconsultus manum ad plagam: ergo sagitta pennis appulsa est, & manus affixa* est *lateri sinistro, & occulta intus penetravit mortifero ictu* pulmones, quibus *respirat anima. Filius Arcentis stabat* indutus *pulchris armis*, habens *chlamydem variatam acu & splendens purpura Iberica, formosus vultu: quem pater Arcens miserat* Æneæ,

NOTÆ.

564 *Jovis armiger.*] Aquila, fulminis ministra: Æ. 1 255. De *tædis*, arbore & face, Ecl. 7. 49.

582. *Pictus acu chlamydem* &c] *Chlamys*, militaris vestis, *casaque*, Æ 4 137. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunissure*, Ecl. 2 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero; hic sumitur a quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum & mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan*: cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, & Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color a quibusdam dicatur Bæticus; a Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir*, & minium, apud Hispanos præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit; ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi & placabilis ara Palici.
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habena:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, & ingenti sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, & morti prætendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt!

INTERPRETATIO.

educatum in *sylva Martis, circa Simethum fluvium, ubi est opima & benigna ara Palici. Mezentius depositis armis impulit ipse stridentem fundam, loro circa caput ter rotato: & discidit calefacto plumbo medium caput oppositi* juvenis, *& prostravit* eum in *longa arena. Ascanius, prius assuetus terrere feras fugientes, fertur tum primo vibrasse velocem sagittam* in *bello, & stravisse manu robustum Numanum: cui cognomen erat Remulo; &* qui *nuper conjugio copulatus duxerat minorem sororem Turni. Ille ante prima agmina in[...]ans digna & indigna dictu, & inflatus corde* ob *novam potentiam, incedebat, & jactabat se magno clamore. Non pudet* vos *rursus claudi aggeribus & obsidione, o Phryges bis capti, & opponere muros morti? Ecce illos, qui bello petunt sibi conjugia nostra!*

NOTÆ.

584. *Simethia circum* &c.] *Simethus*, Siciliæ fluvius maximus: in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *a sancto Paulo*, paulo inferius fluens: nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum & eorumdem lacus: qui lacus [...] po-re *Napthia* vocabatur, in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falso jurantes enecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius Saturn. l. 19.

585 *Pinguis ubi & placabilis* &c] *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, & Thaliæ Nymphæ, Vulcani filiæ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur a Jove terræ hiatu occultata: ubi nati infantes, indeque egressi, *Palici* dicti sunt, a πάλιν ἱκέσθαι, *iterum venire*. Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti dicuntur, ut cuidam heroi sacra facerent: quæ res cum prospere successisset, ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagora Macrobius. Hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis*. Addit Diodorus l. 11. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum a dominis inclementius habentur: indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis data fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis*. De *Martis luco*, nullam alibi reperi mentionem.

588. *Liquefacto plumbo.*] Lucret. 6. 177. *Plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit*: id est, calefit & mollescit.

596. *Novo regno.* Affinitate regia. Græci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque & affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

599 *Bis capti Phryges*] *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti*

Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulysses:
Durum a stirpe genus. Natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus & undis.
Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta. Nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Caniciem galea premimus: semperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.
Vobis picta croco & fulgenti murice vestis:
Desidiæ cordi: juvat indulgere choreis:
Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ.

INTERPRETATIO.

Quis Deus, quæ insania vos impulit in Italiam? Non hic sunt filii Atrei, nec Ulysses vanus *artifex verborum*: sed *gens fortis ab* ipsa *origine. Portamus statim ad flumina natos, & induramus acerbo gelu & aquis. Pueri indulgent venatui, & percurrunt sylvas*: *ludus* eorum *est domare equos, & jacere sagittas* arcu *corneo. Juventus autem patiens laboris, & contenta tenui* victu *aut exercet terram rastris, aut impugnat urbes bello. Omnis ætas traducitur* in *armis, & impellimus dorsa juvencorum* arantium *hasta inversa. Nec senectus lenta minuit robur animi, aut pellit vigorem. Tegimus casside capillos albos: & semper* nos *delectat colligere novas prædas, & vivere* rebus *raptis. Vobis vestimentum tinctum* est *croco & micanti purpura*: vobis *inertia* est in *deliciis: placet vacare choreis: & tunicæ* vestræ *habent manicas, & mitræ ligamina.*

NOTÆ.

ab Hercule & a Græcis, Æ. 3. 476. Vel potius a Græcis, cum Troja incensa est, & jam a Latinis, in hac nova Troja. De *Phrygio*, Æ. 1. 385. De *Phrygum mollitie*, Æ. 4. 216. De *Atrei filiis* Agamemnone, & Menelao, Æ. 2. 264. Æ. 3. 54. De *Ulysse versuto*, Æ. 2. 7.

605 *Venatu.*] Dativo contracto, pro *venatui*, Ecl. 5. 29.

609. *Versaque juvencum* &c.] Aramus armati: nec stimulis, aut flagellis, sed extrema hastæ parte boves a tergo incessimus.

614. *Croco.*] *Crocus* flos, *saffran*. cujus colore infecta vestis, *crocota* & *crocotula* dicebatur; infectores, *crocotarii*: mulieris & mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, G. 2. 506.

616. *Tunicæ manicas, &* &c.] Tunica vestis virorum interior, χιτὼν Græcis: cui respondet mulierum *stola*. utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant: mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non absimilem. *Tunica*: a superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros hinc inde nudaret, ab inferiore ad genua defluebat, dicebaturque *exomis*: mox ad usque cubitum, & paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium*: & hic mos diu duravit Romæ, exoimide scivis solis relicta: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, & ad talos promissa: quod mollitiei fuit, & a Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ* a Cicerone vocantur; a Seneca & Plauto *manuleatæ*; a Scipione apud Gellium *chirodotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur. altera communis; altera intima, quæ & *interula* sive *subucula*. De

O vere Phrygiæ, neque enim Phryges! Ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecynthia matris
Idææ: sinite arma viris, & cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino
Contendit telum: diversaque brachia ducens,
Constitit ante Jovem, supplex per vota precatus:
Juppiter omnipotens audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona:
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum:
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem:
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

INTERPRETATIO.

O vere Phrygiæ, neque enim estis *Phryges! Ite per Dindyma excelsa, ubi tibia emittit sonum imparem*, vobis *assuetis* huic sono. *Tympana &* tibia *Berecynthia buxea matris Ideæ vos invitant: relinquite arma viris, & abstinete ferro. Ascanius non passus est spargentem verbis talis, & loquentem indigna: & oppositus adduxit sagittam nervo equino: & distrahens brachia sejuncta, stetit ante Jovem, supplex obsecrans per* hæc *vota: Iupiter omnipotens fave inceptis audacibus. Ego ducam tibi ad tuum templum munera solemnia: & ponam ante altaria juvencum capite deaurato, candidum, & tollentem caput æqualiter cum matre* sua *qui jam incurrat cornu, & dissipet arenam pedibus.*

NOTÆ.

mitris, pileis, earumque *redimiculis*, Æ. 4. 216.

618. *Dindyma* &c.] Phrygia universa sacra fuit Cybele, matri Deum. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, & *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit δίδυμος *geminus*, sive *gemello vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, & *Berecynthia*, & *Idæa* mater. De *ea*, Æ. 3. 111. 1̣8. De *Ida*, Æ. 2. 801.

618. *Biforem dat tibia* &c.] *Tibia*, musicum instrumentum flatu personum sic dicta; quia e gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde e buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina: unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum: quæ sinistra oris parte, duo habebat foramina, sonumque acutiorem: & hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi & acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est dextrabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi: quibus affines alii *Serranus*, id est *Tyrius* ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est, G. 2. 5̣6. a finitimis Lydio. Fuit & *Æolius* &c. Hinc patet tibias *pares*, esse vel Lydias, vel Dorias: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc e Salmasio in Solinum.

619. *Tympana*] Ex Isidoro. *Tympanum est pellis, vel corium, ligno ex una parte extensum*: pulsabatur apud veteres manibus ac digitis: a τύπτειν *verberare*. Hæc, ut & *cymbala*, ærea & cava, a κύμβος *cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. 2. 618. *Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum concava, raucisonoque minantur cornua cantu, & Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*

622. *Nervo equino.*] Nervos arcuum ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

6̣4. *Ante Jovem*] Vero oculis in ac-

Audiit, & cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum. Sonat una letifer arcus:
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, & cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantum Ascanius: Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atque his victorem affatur Iülum:
Macte nova virtute puer, sic itur ad astra,
Diis genite, & geniture Deos: jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. Simul hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit: forma tum vertitur oris

INTERPRETATIO.

Audivit pater, & e suda regione cæli tonuit ad *sinistram. Simul mortifer arcus sonat: & sagitta emissa volat stridens terribiliter, & pervenit ad caput Remuli, & perfodit cuspide cava tempora. I, irride virtutem jactabundis vocibus. Phryges bis capti reddunt hæc responsa Rutulis. Ascanius* dixit *hæc solum. Trojani applaudunt clamore, & gestiunt gaudio, & extollunt ad cælum virtutem* ejus. *Tum forte Apollo comatus in aëriis spatiis desuper spectabat exercitum Italicum & urbem* Trojanorum, *insidens nimbo: & alloquitur his* verbis *Ascanium victorem: Cresce, o puer, tali virtute: sic tenditur ad sidera: orte a Diis, & producture Deos: cuncta bella per fatum ortura quiescent merito sub posteritate Assaraci: neque Troja te* totum *comprehendit. Simul locutus ista, librat se e summo aëre, dissecat aërem spirabilem, & tendit ad Ascanium: tum mutatur specie vultus . . .*

NOTÆ.

rem superiorem, sive ætherem, qui *Jupiter* est: G 2 325.

631. *Intonuit lævum.*] Bonum omen, Ecl. 1. 16.

639. *Ausonias acies.*] *Italas*, Æ. 7. 54. *Urbem*: novam Trojam, Æ 7 157.

641 *Macte.*] *Mactus*, quasi *magiauctus*, id est *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est a Catone *macta*, quia *aucta*: hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, & quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium; unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant: *Macte hocce vino inferio esto, macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit Nonio teste, *mactare aliquem honoribus*: Plautus, *mactare infortunio*. Hæc fere ex Vossio: qui addit, hac formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico: quemadmodum apud Tibullum l 1. 7. 53. *Sic venias hodierne*: apud Persium, Sat. 3. 28. *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis.* Est & apud Plin. l. 2. 12. plurali numero: *Macti ingenio este, cæli interpretes.*

642. *Diis genite, &* &c.] Genitus *Venere* per Æneam, *Jove* per Dardanum: geniturus *Julium* & *Octavianum* Cæsares; qui divinis honoribus afficiendi erant. De *Assaraco*, a quo ortus Æneas, Æ 1 288.

644. *Nec te Troja capit.*] Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *Quare tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* De nova Troja intellige, Æ. 7. 157.

Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, & sæva sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iülum:
Sit satis, Æneide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, & paribus non invidet armis.
Cætera parce puer bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere Deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ dictis ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris.
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit.

INTERPRETATIO.

in Buten senem. Hic prius fuerat Anchisæ Trojano armiger, & fidelis satelles ad portam: tunc pater Æneas adjunxerat hunc *Ascanio comitem. Apollo incedebat similis* huic *seni* per *omnia, & vocem, & colorem, & capillos canos, & arma sono aspera. Atque alloquitur acrem Ascanium his verbis: Fili Æneæ, sufficiat* tibi *Numanum occubuisse sagitta tua absque* tuo *damno: magnus Apollo dedit tibi hunc primum honorem, & non invidet æquali* gloriæ *armorum. Cæterum abstine pugna, o puer. Apollo ita locutus fugit in medio colloquio visu humanos, & longe ab oculis abiit in levem aërem. Principes Trojani cognoverunt Deum, & sagittas divinas, & audiverunt pharetram sonantem in fuga. Itaque* per *monita & auctoritatem Phœbi retinent Ascanium incensum ad pugnam: ipsi iterum redeunt ad prælia, & exponunt vitam manifestis periculis. Clamor spargitur per aggeres totis mœnibus. Adducunt fortes arcus, & librant* hastas *amentatas. Terra omnis tegitur spiculis: præterea clypei & cavæ cassides reddunt sonum allisu* spiculorum*: oritur crudele prælium.*

NOTÆ.

647 *Dardanio Anchisæ.*] Versus spondaicus, cum hiatu, more Græcorum: apud quos vocales longæ in fine vocum plerumque non eliduntur, & sæpe sequente vocali breviantur.

653. *Æneide.*] Vocativus patronymicus, ab *Æneides*. Sunt qui legant tribus syllabis, *Æniade*. alii quatuor *Æneide*.

655. *Paribus armis.*] Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet: quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulciscatur, Æ. 3. 75.

660. *Pharetramque fuga sensere &c.*] Præter signa divinæ præsentię quæ diximus Æ. 1. 406. hoc addit aliud: nempe, sonitum quemdam pharetræ & sagittarum auditum in aëre, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus Iliad. 1. 46. De nomine *Apollinis*, Ecl. 3. 104. De nomine *Phœbi*, Ibid. 62.

665. *Amenta.*] Hastas, quæ circa medium *amento*, id est loro alligatæ erant: quo implicata manus, æquabiliquasi impetu certius hastam librabat. De eo nomine, Ecl. 7. 13.

Quantus ab occasu veniens pluvialibus hœdis
Verberat imber humum: quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, quum Juppiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, & cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus & Bitias, Idæo Alcanore creti:
Quos Jovis eduxit luco sylvestris Hiera,
Abietibus juvenes patriis & montibus æquos:
Portam quæ ducis imperio commissa recludunt,
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant,
Armati ferro, & cristis capita alta corusci.
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.

INTERPRETATIO.

Quanta est *pluvia*, quæ *per hædos pluviales orta ab occidente percatit terram: quam crebra grandine nubes raunt in mare, quando Jupiter asper Aastris emittit cælo tempestatem pluviosam, & solvit cavas nubes. Pandarus & Bitias, geniti Alcanore Idæo: quos Hiera sylvestris educavit in sylva Jovis, juvenes æquales abjetibus & montibus patriæ* suæ. *aperiunt portam quæ credita* erat ipsis *jussu regis, confisi armis, & altro alliciunt hostem in muros. Ipsi intus stant ante turres* ad *dextram & sinistram, indati ferro, & rutilantes cristis* supra *capita sablimia. Quales duæ quercus aëria tollantur circa fluvios liquidos, aut* in *ripis Eridani, aut juxta gratum Athesin, & erigunt* ad *cælum capita iacædua, & motant altum cacumen. Rutuli, cum viderunt ingressum apertum, irruunt.*

NOTÆ.

668. *Hædi.*] Stellis duabus astri, cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum, in manu ad latus inversa: quarum ortus & occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio item vento meridionali. Ecl. 2. 58.

672 *Idæo* &c.] In Ida monte Troadis · ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero Ἴδηθεν μεδέων, *ab Ida imperans.* Iliad. 3. 276. &c. *Hiera*, Ἱερά: nomen matris: quia tamen secundam natura brevem habet, suspicatur Turnebus *hyæna* legendum esse: quæ fera est, a qua Pandarum & Bitian educatos putat, ut Romulum a lupa.

674. *Abietibus.*] *Abies*, arbor, *sapin.* Quatuor syllabæ breves in dactylum compressæ.

679. *Liquentia* &c.] Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia*; quod quidam avide arripiunt post Servium. Et est *Liquetia*; vel potius, ut apud Plinium legitur, *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Hadriatici partem influens, nunc *Livenza*. At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas; contra facit, quod dicitur *Liquentia, Liquentia*. Unde puto Virgilium simplicius de *liquentibus*, id est *liquidis* fluviis, explicandum esse. ait enim G. 4. 442. *fluviumque liquentem.* Et *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

680. *Padi* &c.] *Padus*, sive *Eridanus*, *le Po*, fluvius Italiæ maximus, G. 1. 482. *Athesis*, post Padum maximus, l'*Adige*: ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in mare Hadriaticum influit; proprio quidem ostio, sed fossis quibusdam transversis & paludibus cum regia tota scateat; ideo dictus est a Servio & Vibio in Padum, qui

Continuo Quercens, & pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, & Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ :
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum & procurrere longius audent.
Ductori Turno diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius : hostem
Fervere cæde nova, & portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo : volat Itala cornus
Aëra per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum;
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem :
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta falarica venit

INTERPRETATIO.

Statim Quercens & Equicolus spectabilis armatura sua, *& Tmarus temerarius animo, & Hæmon Martius, vel repulsi objecere terga* cum *totis turmis* suis, *vel amiserunt vitam in ipso aditu portæ. Tunc furor magis accenditur* in *animis hostilibus : & jam Trojani densantur congregati* in *eum* locum, *& audent conserere manus & progredi longius. Nuntius fertur Regi Turno, sævienti alia in parte & turbanti hostes : hostem animari recenti strage, & afferre portas apertas. Relinquit inceptum* opus, *& accensus ingenti furore, currit ad portam Trojanam & fratres superbos. Et intorto telo dejicit primum Antiphaten, filium spurium magni Sarpedonis ex matre Thebana, nam is se primus offerebat* : jaculum *e corno Italica volat per aërem levem, & impactum stomacho penetrat profundum pectus: hiatus profundæ plagæ emittit fluctus spumosi* sanguinis, *& ferrum calefit in pulmone sauciato. Deinde dejicit manu Meropem, & Erymanthū : deinde Aphydnum : deinde Bitian flammantem oculis, & furentem animo : non jaculo, nam ille non amisisset vitam jaculo; sed falarica evibrata venit alte stridens*

NOTÆ.

paulo inferius fluit, decurrere.

695. *Dardaniam portam.*] Novæ Trojæ. Æ. 7. 157. *Dardani*, Trojani, Æ 1. 239

697. *Thebana* &c.] *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bœotia, aliæ in Thessalia Phthiotide : illæ nihil hic ad rem faciunt; sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ minoris urbs apud Adramyttenos, de qua Lydis & Mysis diu certamen fuit, teste Strabone lib. 13. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, Æ. 1. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, Æ. 7. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *cornouiller* : Æ. 3. 649.

700. *Undam spumantem.*] Sanguinem undatim in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, G. 2. 462.

705. *Falarica.*] Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum

Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis & auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitum, & clypeum super intonat ingens.
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam jaciunt ponto: sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit:
Miscent se maria, & nigræ attolluntur arenæ:
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime, Jovis imperiis imposta Typhoëo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis

INTERPRETATIO.

impulsa more fulminis, quam nec duo coria taurina, nec lorica defensa duplici squama aurea, repulit: vasta membra sternuntur dejecta: terra reddit gemitum, & grandis Bitias *tonat* cadens *super clypeum. Qualis in Cumano Bajarum litore agger saxeus aliquãdo cadit, quem immittunt mari eductum prius vastis molibus: sic ille agger præcipitans facit ruinam, & profunde subsidit impactus undis: maria turbantur, & nigræ arenæ eriguntur: tunc Prochyta intima tremit sonitu, & Inarime injecta Typhoeo* quasi *asperum cubile jussu Iovis. Tunc Mars bellipotens animum & robur Latinis..*

NOTÆ.

extabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *falæ* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. 21, 8. unde hæc descriptio concinnata est.

707. *Duplici squama* &c.] De *tergis* sive coriis; & *squamis* loricarum, Æ. 3. 467. *Squama & auro*: id est, squamis aureis: ut G. 2 192 *Pateris & auro*, pateris aureis.

709. *Clypeum super* &c. Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: aitque sic exprimi a Virgilio Homericum illud Iliad 5. 42 Δούπησεν δὲ πεσὼν, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: *sonuit autem cadens, sonueruntque arma sub ipso.* Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem allatam puto tutiorem.

710. *Euboico Bajarum* &c.] *Bajæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe a Miseno promontorio: etiamnum retinet nomen. De hujus loci natura fuse, Æ. 6. 237. *Chalcidenses*; ex *Eubœa* Græciæ insula, hodie *Negrepont*, non longe hinc urbem *Cumas* condiderunt: Æ. 6. 2. Nec longe fuit *Lucrinus, Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum; deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, anno v. c. 717. ut ostendimus G. 2. 161. Ideo Virgilius hic *pilas*, sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715. *Prochyta* &c.] Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva & aspera insula Tyrrheni maris, proxime admota Miseno promontorio, hoc inter & Inarimen insulam, a qua terræ motu avulsa, Plinio, Straboni, aliisque censetur.

716. *Inarime.*] Ad meridiem Prochytæ, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, & *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo & sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta; unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoeo*, qui ab Hesiodo describitur, anguineis capitibus centum instructus, iisque flammas eructantibus, Terræ & Tartari filius, in Theogon. 821. De *Typhoei* nomine, G. 1. 279. Porro Homeri versus illi sunt, Iliad. 2. 783. Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὡς τερπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωεϊ γαῖαν ἱμάσσῃ Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς. *Terra vero resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Typhoeum terram verberat, in Arimis, ubi aiunt Typhoei esse cubilia.* Quibuscum si Virgiliani versus isti compa-

Addidit, & ſtimulos acres ſub pectore vertit:
Immiſitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ,
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res;
Portam vi multa converſo cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multoſque ſuorum,
Mœnibus excluſos, duro in certamine linquit:
Aſt alios ſecum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluſerit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulſit, & arma
Horrendum ſonuere: tremunt in vertice criſtæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoſcunt faciem inviſam atque immania membra
Turbati ſubito Æneadæ: tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ,

INTERPRETATIO.

adjecit & agitavit ſub eorum *pectore ſtimulos acutos: & injecit Teucris fugam & nigrum timorem.* Latini *concurrunt undequaque: ſiquidem facultas pugnandi* ipſis *conceſſa eſt* a Trojanis, *& Deus bellicoſus ſubiit eorum animum. Pandarus, ubi videt fratrem proſtrato corpore, & quo in ſtatu ſit fortuna, qui caſus impellat res* Trojanas; *magno conatu trudit portam revoluto cardine, obluctans vaſtis humeris: & relinquit in aſpero prælio plurimos ſociorum excluſos muris: alios vero claudit ſecum, & excipit irrumpentes: inſanus! qui non agnoverit in media multitudine regem Rutulum irruentem, & ultro clauſerit* in *urbe, quaſi crudelem tigrim inter ignavas pecudes. Statim novum lumen emicuit ex oculis* Turni, *& arma* ejus *ſonuerunt horride: criſtæ rubræ nutant in capite, & emittit e clypeo fulgura rutilantia. Trojani ſtatim perturbati agnoſcunt vultum inimicum & grandia membra: tum magnus Pandarus exilit, & ardens dolore necis fraternæ exclamat. Nō hæc* eſt *dotalis aula Amatæ.*

NOTÆ.

rantur, certe videbuntur ex iis exſcripti. Ubi duo videntur a Virgilio ſane facta audacter. I. Quod *Arimos* illos Pithecuſæ inſulæ addixerit: cum alii Ciliciæ montem, alii Lydiæ eſſe affirment apud Didymum in Homer. alii etiam Syriæ apud Strabonem: qui tamen ait, quibuſdam videri eſſe Pithecuſæ incolas; eo quod πίθηκος *ſimia*, Etruſca lingua *arimus* dicatur: ſed hæc quaſi admodum incerta videtur proponere. II. Quod voces illas Εἰν Ἀρίμοις *in Arimis*, *apud Arimos*; in unum inſulę ſubſtantivum vocabulum compoſuerit. *Inarime*, *Inarimes*. Nec eum excuſat Erythræus cum dicit, eodem exemplo eſſe, *Inalpinus*: hæc enim vox adjectiva eſt, quo in genere multo facilior eſt compoſitio. Nec item excuſant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero ſcriptum *Inarimen*, non *In Arimis*: Plinium enimvero erroris revincunt codices & interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compoſitionis primus auctor ſit, hinc jure conjici poſſe exiſtimo: quod ante ipſum nemo; poſt ipſum ſtatim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiſcue omnes eadem uſi ſunt voce: ſibi glorioſum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. Atque hoc in conſequentibus poetis excum Virgilii imitandi ſtudium jam notavimus Æ. 1. 490. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Latinus*, Æ. 7. 54.

737. *Dotalis regia Amatæ.*] Laurentum,

Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides : nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus :
Incipe, si qua animo virtus, & consere dextram :
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat : ille rudem nodis & cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam.
Excepere auræ vulnus : Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies : neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem :
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus :
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens : atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis;
Ultimus ille dies bello gentique fuisset :
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.

INTERPRETATIO.

nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia : nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi respondet *sedato animo : Incipe, si vis aliqua est animo* tuo, *& congredere* mecum *manu : referes Priamo hic etiam repertum fuisse* a te *Achillem. Dixerat : ille* Pandarus, *connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis & scabro cortice. Aër excepit ictum : Juno filia Saturni deflexit* cum *venientem, & hasta inhæret portæ* Tu *vero non evitabis hæc arma, quæ mea dextra rotat* cum *robore : nam non* est *idem auctor armorum & ictus. Sic dixit* Turnus, *& erigit se in gladium alte eductum : & dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraque tempora & genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere : trahit moriens* in *terram membra deficientia & arma sanguinolenta : & caput* scissum *in partes æquales pependit illi hinc atque hinc ex utroque humero. Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu & si illa cogitatio succurrisset statim victori* Turno, *frangere manu obices & excipere socios portis ; dies ille fuisset supremus bello & populo* Trojano : *sed ira & immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos* hostes.

NOTÆ.

urbs regia Latini : cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æ. 7. 56. De *Ardea*, Rutulorum & Turni urbe regia, Æ. 7. 372, 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*] Turnum ; qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æ. 1. 103. Æ 3 321. De *Priamo*, Æ. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æ. 1. 27.

747. *Telum.*] Pro ense, ut jam alibi notavimus.

Addidit, & ſtimulos acres ſub pectore vertit:
Immiſitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ,
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res;
Portam vi multa converſo cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multoſque ſuorum,
Mœnibus excluſos, duro in certamine linquit:
Aſt alios ſecum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluſerit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulſit, & arma
Horrendum ſonuere: tremunt in vertice criſtæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoſcunt faciem inviſam atque immania membra
Turbati ſubito Æneadæ: tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ,

INTERPRETATIO.

adjecit & agitavit ſub eorum *pectore ſtimulos acutos: & injecit Teucris fugam & nigrum timorem.* Latini *concurrunt undequaque: ſiquidem facultas pugnandi* ipſis *conceſſa eſt* a Trojanis, *& Deus bellicoſus ſubiit eorum animum. Pandarus, ubi videt fratrem proſtrato corpore, & quo in ſtatu ſit fortuna, qui caſus impellat res* Trojanas; *magno conatu trudit portam revoluto cardine, obluctans vaſtis humeris: & relinquit in aſpero prælio plurimos ſociorum excluſos muris: alios vero claudit ſecum, & excipit irrumpentes: inſanus! qui non agnoverit in media multitudine regem Rutulum irruentem, & ultro clauſerit* in *urbe, quaſi crudelem tigrim inter ignavas pecudes. Statim novum lumen emicuit ex oculis* Turni, *& arma* ejus *ſonuerunt horride: criſtæ rubræ nutant in capite, & emittit e clypeo fulgura rutilantia. Trojani ſtatim perturbati agnoſcunt vultum inimicum & grandia membra. tum magnus Pandarus exilit, & ardens dolore necis fraternæ exclamat: Nō hæc* eſt *dotalis aula Amatæ.*

NOTÆ.

rantur, certe videbuntur ex iis exſcripti. Ubi duo videntur a Virgilio ſane facta audacter: I. Quod *Arimos* illos Pithecuſæ inſulæ addixerit: cum alii Ciliciæ montem, alii Lydiæ eſſe affirment apud Didymum in Homer. alii etiam Syriæ apud Strabonem: qui tamen ait, quibuſdam videri eſſe Pithecuſæ incolas; eo quod *πίθηκος ſimia*, Etruſca lingua *arimus* dicatur: ſed hæc quaſi admodum incerta videtur proponere. II Quod voces illas Εἰν Ἀρίμοις *in Arimis, apud Arimos*; in unum inſulę ſubſtantivum vocabulum compoſuerit, *Inarime, Inarimes.* Nec eum excuſat Erythræus cum dicit, eodem exemplo eſſe, *Inalpinus*: hæc enim vox adjectiva eſt, quo in genere multo facilior eſt compoſitio. Nec item excuſant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero ſcriptum *Inarimen*, non *In Arimis*: Plinium enimvero erroris revincunt codices & interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compoſitionis primus auctor ſit, hinc jure conjici poſſe exiſtimo: quod ante ipſum nemo, poſt ipſum ſtatim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiſcue omnes eadem uſi ſunt voce: ſibi glorioſum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. Atque hoc in conſequentibus poetis cæcum Virgilii imitandi ſtudium jam notavimus [illegible] 1 490. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Latmis*, Æ. 7. 54.

737. *Dotalis regia Amatæ.*] Laurentum,

Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides : nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus :
Incipe, si qua animo virtus, & consere dextram :
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat : ille rudem nodis & cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam.
Excepere auræ vulnus : Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies : neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem :
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus :
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens : atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis ;
Ultimus ille dies bello gentique fuisset :
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.

INTERPRETATIO.

nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia : nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi respondet *sedato animo : Incipe, si vis aliqua est animo tuo, & congredere* mecum *manu : referes Priamo hic etiam repertum fuisse* a te *Achillem. Dixerat : ille* Pandarus*, connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis & scabro cortice. Aër excepit ictum : Juno filia Saturni deflexit* eum *venientem, & hasta inhæret portæ. Tu vero non evitabis hæc arma, quæ mea dextra rotat* cum *robore : nam non est idem auctor armorum & ictus. Sic dixit* Turnus*, & erigit se in gladium alte eductum : & dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraque tempora & genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere : trahit moriens in terram membra deficientia & arma sanguinolenta : & caput* scissum *in partes æquales pependit illi hinc atque hinc ex utroque humero. Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu : & si illa cogitatio succurrisset statim victori* Turno*, frangere manu obices & excipere socios portis ; dies ille fuisset supremus bello & populo* Trojano *: sed ira & immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos* hostes.

NOTÆ.

urbs regia Latini : cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æ. 7. 56. De *Ardea*, Rutulorum & Turni urbe regia, Æ. 7. 372, 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*] Turnum ; qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æ. 1. 103. Æ. 3. 321. De *Priamo*, Æ. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æ. 1. 27.

747. *Telum.*] Pro ense, ut jam alibi notavimus.

Principio Phalarim, & ſucciſo poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit haſtas
In tergum: Juno vires animumque miniſtrat.
Addit Halyn comitem, & confixa Phegea parma:
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, ſocioſque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput: inde ferarum
Vaſtatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu ferrumque armare veneno:
Et Clytium Æoliden, & amicum Cretea Muſis:
Cretea Muſarum comitem; cui carmina ſemper
Et citharæ cordi, numeroſque intendere nervis;
Semper equos atque arma virum pugnaſque canebat.
Tandem ductores audita cæde ſuorum
Conveniunt Teucri, Mneſtheus acerque Sereſtus:
Palanteſque vident ſocios, hoſtemque receptum.
Et Mneſtheus: Quo deinde fugam? quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, veſtris o cives undique ſeptus
Aggeribus, tantas ſtrages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miſerit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ ſegnes miſeretque pudetque?

INTERPRETATIO.

Primo interficit Phalarim, & Gygen poplite ejus *ſubſecto: deinde intorquet in dorſum fugientium haſtas ereptas* his occiſis: *Iuno ſufficit ipſi robur & animum. Adjicit iis ſocium Halyn, & Phegeum perforato* ejus *ſcuto: poſtea ſuper muris inſcios* ingreſſus ſui *& agitantes pugnam, Alcandrum, & Halium, & Noëmona, & Prytanim. Connitens a dextera parte aggeris intercipit fulgenti enſe Lynceum incurrentem ex adverſo & appellantem ſocios; caput cominus excisum uno ictu procul concidit illi cum caſſide: deinde* interficit *Amycum depopulatorem ferarum, quo nullus alter* erat *ſolertior illinere manu ſpicula & imbuere ferrum veneno: & Clytium Æoli filium, & Creteum carum Muſis, Creteum ſocium Muſarum, cui ſemper cantus & lyræ erant curæ, & ſonos edere chordis: ſemper cantabat equos, & bella hominum, & certamina. Denique duces Troiani cognita ſtrage ſuorum congregantur, Mneſtheus, & fortis Sereſtus: & cernunt ſocios vagos, & hoſtem admiſſum. Et Mneſtheus clamat: Quo, quo dirigitis fugam ultra? quos iam habetis muros alios, quæ præterea munimenta? vir unus, clauſus undique veſtris aggeribus, o cives, fecerit per urbem tantas cædes abſque ultione? deiecerit ad inferos tot principes iuvenum? O inertes! nonne pudet & miſeret* vos *patriæ infortunatæ, & antiquorum Deorum, & ingentis Æneæ.*

NOTÆ.

769 *Connixus ab aggere dexter.*] Cum contra tenderet Lynceus, Turnus ſiniſtro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit: De *aggere*, ſupra v. 142.

773. *Ungere tela* &c.] Medicatis & vo-

Talibus accensi firmantur, & agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,
Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Quum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retro redit: & neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis conversa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere: aëriam cœlo nam Juppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, & saxis solida æra fatiscunt:
Discussæque jubæ capiti, nec sufficit umbo
Ictibus. Ingeminant hastis & Troes, & ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor

INTERPRETATIO.

Talibus verbis *inflammati corroborantur, & stãt spisso agmine. Turnus* incipit *sensim recedere e prælio, & accedere* ad *flumen &* ad *partem* murorum *quæ clauditur flumine. Trojani* pergunt *eo ardentius incurrere magno clamore, & cogi in turbam. Veluti cum turba* aliqua *urget jaculis infestis immanem leonem: ille autem turbatus, iratus, torve aspiciens, cedit retro: nec tamen furor aut virtus finit* eum *obvertere terga; nec ille valet, propter* multitudinem *armorum & hominum, contra ruere, licet id cupiat. Non aliter Turnus anceps retro figit gressus absque festinatione, & animus exardescit furore. Immo etiam bis iam irruperat in hostes medios, bis verterat in fugam per muros turmas* in se *conversas. Sed omnis exercitus festinanter congregatur e castris in unum: nec Juno filia Saturni audet suppeditare* Turno *robur adversus* eos: *nam Iupiter misit e cælo Irim aeriam, portantem sorori mandata non grata; nisi Turnus exeat ex altis muris Trojanorum. Igitur iuvenis nec amplius potest resistere clypeo, nec manu: ita premitur jaculis undequaque intortis. Cassis sonat continuo flictu circa cava tempora, &* arma *valida ex ære rumpuntur lapidibus, & cristæ dejectæ* sunt *e capite, nec clypeus par est* adversus tot *ictus. Ingruunt hastis, & Troiani, & ipse Mnestheus* instar *fulminis: præterea sudor e toto corpore....*

NOTÆ.

nenatis herbis, barbarico more.

788. *Orto*] Inferorum Deo, Æ. 6. 323.

796. *Potis es.*] De hac voce, Æ. 3. 671. De *Iride*, Æ. 4 700.

810. *Jubæ* &c.] *Equinæ jubæ*, unde cristæ galearum, Æ. 3. 468. *Umbo*, pars me-

Liquitur; & piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis:
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

INTERPRETATIO.

labitur, & efficit nigrum fluentum, nec facultas est *respirandi: difficilis anhelitus commovet membra fatigata. Tunc denique præcipitans immisit se saliendo in fluvium* cum *omnibus armis: fluvius in suo flavo sinu excepit cadentem, & portavit placidis aquis: & revexit gaudentem ad socios, sanguine* cædis *purgato.*

NOTÆ.

dia eminens in clypeo, Æ. 2. 546.

813. *Piceum flumen.*] Sudor pulveri commistus, picis instar nigrescens & adhærens cuti.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER X.

ARGUMENTUM.

Jupiter advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se diffidentes: pronunciat se neutrarum partium fore, sed fatis omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, collectis inde auxiliis ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, e suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus: sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in litus exponit. Occurrunt Rutuli: commissoque gravi certamine, Pallas a Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magna strage, & Ascanius eruptione facta copias suas paternis adjunxisset Juno Turnum præsenti periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine: quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis a Junone ruptis, ad litora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnæ pro Turno succedens, & filius Mezentii Lausus, ab Ænea occiduntur.

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat Divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.

Consident tectis bipatentibus, incipit ipse :
Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne accersite, tempus :
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit :

INTERPRETATIO.

Interim regia cæli omnipotentis aperitur : & genitor Deorum atque hominum cogit concilium in aulam stellatam : unde sublimis despicit cunctas terras, & castra Trojanorum, & gentes Latinas. Sedent in domo aperta valvis *biforibus* : *ipse* Jupiter *orditur* sermonem : *Magni habitatores cæli, quare consilium vobis mutatum est* in *contrarium ? & usque adeo pugnatis animis adversis? Prohibueram* ne *Italia bello congrederetur* cum *Trojanis : qua dissensio* est *contra prohibitionem ? quis timor impulit, vel hos, vel istos capere arma & commovere ferrum? Veniet legitimum pugnæ tempus, ne accelerate* illud : *quando aspera* Carthago *inferet Romanis urbibus magnam perniciem & Alpes patefactas : tunc licebit pugnare odiis, tunc li*cebit *depopulari res* Trojanas :

NOTÆ.

5. *Omnipotentis Olympi.*] Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe, & Diodoro Siculo. Alii melius *cælum* accipiunt : quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus conducit, ut terra vi sua, quæ ideo dicitur *omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* distinguit a Jove, Æ. 12. 791. *Rex omnipotentis Olympi.* De *Dardanidis*, Æ. 1. 239 De *Latinis*, Æ. 7. 54.

5. *Tectis bipatentibus.*] Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig. 137. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6. *Quianam sententia vobis versa* &c.] Id est : cur immemores estis meæ sententiæ, qua probibueram ne Itali Trojanis obstarent. Vel : cur mutastis ipsi sententiam vestram, qua statueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æ. 5. 13. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

11. *Adveniet .... tempus* &c.] Quasi dicat Jupiter : *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illæsos esse perpetuo velim. Adveniet tempus præscriptum fatis ; quo eorum posteri gravibus & ipsi cladibus afficientur, ab Annibale & Carthaginiensibus.*

12. *Carthago* &c.] Significat bella Punica, a Carthaginiensibus ter gesta cum Romanis : quorum secundo Annibal per Hispanias, Galliasque in Italiam exercitum traduxit, superatis Pyrenæis & Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in ea per annos circiter sexdecim insedit : sed, Scipione interim in Africam immisso & Carthaginienses premente, revocatus in patriam, a Scipione victus est ; Carthago vectigalis facta : atque ita bellum Punicum secundum confectum est, anno v. c. 553. Bello deinde Punico tertio deleta est urbs eadem, a Scipione juniore sive Æmiliano, anno v. c. 608. De *Carthagine*, in argumento l. 4. De *Alpibus*, Italiam a Gallia & Germania disterminantibus, Ecl. 10. 47.

13. *Exitium .... atque Alpes apertas.*] Nova & figurata locutio, pro, *immittet exitium per Alpes apertas* : ut notat Scaliger. Aperuit autem sibi Alpes Annibal maximo labore, adesis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. 21. 36.

14 *Tum certare* &c.] Tum licebit, ut pateant odiis atque deprædationi hostium :

Nunc ſinite, & placitum læti componite fœdus.
Jupiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, o hominum Divumque æterna poteſtas,
(Namque aliud quid ſit quod jam implorare queamus?)
Cernis ut inſultent Rutuli? Turnuſque feratur
Per medios inſignis equis, tumiduſque ſecundo
Marte ruat? non clauſa tegunt jam mœnia Teucros:
Quin intra portas atque ipſis prælia miſcent
Aggeribus murorum, & inundant ſanguine foſſæ.
Æneas ignarus abeſt. Nunquamne levari
Obſidione ſines? muris iterum imminet hoſtis
Naſcentis Trojæ, necnon exercitus alter:
Atque iterum in Teucros Ætolis ſurgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera reſtant:
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si ſine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: ſin tot reſponſa ſecuti,
Quæ ſuperi maneſque dabant; cur nunc tua quiſquam
Flectere juſſa poteſt? aut cur nova condere fata?

INTERPRETATIO.

nunc permittite, & læti conciliate pacem quæ *placet* mihi. *Jupiter* dixit *hæc paucis* verbis: *at pulchra Venus non pauca reſpondet adverſum. O genitor, o ſempiterna virtus hominum ac Deorum* (*ſcilicet quid eſt aliud, quod nunc poſſimus invocare?*) *Vides quomodo Rutuli inſoleſcant?* & quomodo *Turnus conſpicuus equis rapiatur inter medios, & irrumpat ſuperbus felici prælio? munimenta clauſa jam non tuentur Trojanos: immo committunt pugnam intra portas, & in ipſis propugnaculis murorum, & foſſæ replentur ſanguine. Æneas abeſt* illinc *inſcius* rerum illarum. *An nunquam permittes* eos *liberari obſidione? rurſus hoſtis inſtat muris Trojæ reſurgentis, & præterea alter exercitus: & rurſus Tydei filius inſurgit in Teucros ab Arpis Ætolis. Sane, opinor, ſupereſt ut ego* rurſus *vulnerer; &* ego *tua filia expecto arma mortalis* viri. *Si Trojani adierunt Italiam abſque tua venia, & invita divinitate* tua; *expendant* pœnas *delicti* ſui, *ne*c *ſecreas illos ope* tua: *ſi vero* id fecerunt *obſecuti tot oraculis, quæ cælum & inferi dabant* illis; *cur ullus nunc poteſt frangere* vim *mandatorum tuorum, vel cur* poteſt *ſtatuere nova fata*?

NOTÆ.

vel, odiis veſtris, deprædationi hoſtium.

15. *Componite fœdus.*] Vel inter vos; vel inter Latinos ac Trojanos. De *Venere aurea*, id eſt, *pulchra*, Æ. 1. 595. De *Rutulis*, Æ. 7. 795. De *aggeribus*, Æ. 9. 142.

27. *Naſcentis Trojæ* &c.] Æ. 7. 157.

28. *Ætolis ab Arpis Tydides.*] *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs cujus ruinæ adhuc dicuntur *Arpe*. Condita a Diomede Tydei filio, Ætoliæ in Græcia prius rege, de quo Æ. 1. 100. Ab eo petierat auxilium Turnus Æ. 8. 9. nullo tamen ſucceſſu, ut patebit, Æ. 11. 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut cauſam ſuam exaggeret.

29. *Mea vulnera reſtant.*] Iliad. 5. 335. Cum Æneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus oppoſito peplo e pugnæ periculo ſubduceret, a Diomede in vola manus vulnerata eſt. Mars deinde ad imum ventrem ab eo ſauciatus quoque eſt, v. 857.

Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolia excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam manes, hæc intentata manebat
Sors rerum, movet: & superis immissa repente
Alecto, medias Italum bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et quamcunque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, & diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum: magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, & Argolicos medium fugisse per ignes?

INTERPRETATIO.

Cur memorabo naves incensas in litore Siculo? cur regem procellarum, & ventos furiosos eductos ex Æolia insula, *aut Irim demissam ex aëre? nunc quoque* Juno *concitat inferos, hæc sola pars rerum restabat inexperta: & Alecto immissa subito* in loca *superiora, sævüt in mediis urbibus Italorum. Non moveor ob regnum: speravimus illud, dum sors favit: superent, quos mavis superare. Si nulla est plaga, quam aspera uxor tua relinquat Trojanis: o pater, obsecro per fumantes ruinas Trojæ dirutæ; liceat* mihi *eripere Ascanium salvum e bello, liceat ut restet nepos. Æneas quidem agitetur fluctibus incognitis, & sequatur iter quodcumque sors offeret* ipsi; at *possim tueri, & subtrahere e crudeli prælio hunc* Ascanium. *Est mihi Amathus, est alta Paphos,* sunt *Cythera, & ædes Idaliæ: illic ducat vitam ignobilis abjectis armis: impera* ut *Carthago opprimat Italiam gravi potentia, nihil ab eo obstabit urbibus Punicis. Quid profuit* Æneam *evitasse ruinas belli, & fugisse per medios ignes Græcos?*

NOTÆ.

36. *Erycino in litore.*] Æ. 5. 660. Mulieres Trojanæ, Junonis & Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem Siciliæ urbem & montem, qui nunc est mons *sancti Juliani*, Æ. 3. 707. Æ. 5. 24.

38. *Æolia excitos.*] Juno Æolum & ventos in Æneæ classem concitavit, Æ. 1. 56. ubi de insulis *Æoliis*, ad latus septentrionale Siciliæ.

38. *Irim.*] Missa est a Junone, ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æ. 5. 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æ. 9. 2. &c. De *Iride*, Æ. 4. 700.

39. *Manes.*] Deos inferorum, Æ 6. 743. Hos commovit Juno in Trojanos, cum in eos Alecto concitavit, Æ. 7. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ib. 346. postea Turnum, ib. 409. De voce *bacchata*, quæ a furiosis Bacchi comitibus petitur, Æ. 4 301

51. *Amathus.*] Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*: & *Idalium*, aut *Idalia, bourg Dalin*: & *Paphus*, sive *Paphos, Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æ. 1. 629. *Cythera, orum*, insula inter Peloponnesum & Cretam, nunc *Cerigo*, Æ. 1. 261.

54. *Ausoniam*] Italiam, Æ. 7. 55.

56. *Argolicos.*] Græcos, ab urbe *Argis*,

Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum quo Troja fuit? Xanthum & Simoenta
Redde oro miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, & obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam Divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandræ impulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis Deus in fraudem, quæ dura *potentia nostra
Egit? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

INTERPRETATIO.

& quid profuit *evasisse tot pericula maris & terræ immensæ, dum Trojani quærunt Latium, & Trojam rursus cadentem?* Nonne *potius* erat *manere* in *ultimis ruinis patriæ, &* in *terra ubi fuit Troja. O pater, redde precor miseris* illis *Xanthum & Simoenta, & permitte Trojanis rursus adire casus Troicos. Tum Juno regina, commota furore aspero*, ait: *Quare cogis me solvere profundum silentium, & patefacere sermone dolorem occultum?* An *ullus hominum aut Deorum coëgit Æneam adire bellum, aut opponere se hostem regi Latino? Adiit Italiam fatis suadentibus, incitatus vaticiniis Cassandræ, sit* ita sane: *an suasimus* ei ut *desereret castra* sua, *aut crederet vitam* suam *ventis? an* suasimus, ut *traderet puero administrationem belli & urbem* suam; *aut* ut *sollicitaret fidem Etruscam & populos tranquillos? Quis Deus, quæ infesta vis nostra impulit* eum *in* hoc *damnum? ubi* est in *ea re Juno, & Iris missa ex aëre. Injustum est* nempe, quod *Itali cingant ignibus Trojam novam; &* quod *Turnus maneat in patria tellure;* Turnus inquam, *cui Pilumnus* est *avus, cui Dea Venilia* est *mater.*

NOTÆ.

regia Agamemnonis, Æ. 1. 289.

58. *Latium* &c.] Æ. 7. 54. *Teucri*, Æ 1. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æ. 1. 470. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*; ego, *caduca, rursus cadentia*, Æ. 7 322. *Xanthus & Simois*, Troadis fluvii, Æ 5. 104, 477.

68. *Cassandræ .... furiis*] Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandræ vaticinia, pro Deorum & fati monitis accepisse. *Cassandra*. Priami filia fuit & vates, Æ. 2. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam, Æ. 3. 183.

70. *Puero*.] Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutela tamen Mnesthei & Seresti, Æ. 9 171.

71. *Tyrrhenamve fidem* &c.] Æneas, Evandri consilio, Tarchontem & Tyrrhenos, a Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus: Æ. 8 597. De *Tyrrhena gente*, Ibid. 479.

76. *Pilumnus avus* &c. *Pilumnus* & *Picumnus* fratres, antiqui Rutulorum reges: Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi

Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, ſoceros legere, & gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus ſubducere Grajûm,
Proque viro nebulam & ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem claſſem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juviſſe nefandum eſt.
Æneas ignarus abeſt: ignarus & abſit.
Eſt Paphos, Idaliumque tibi, ſunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem & corda aſpera tentas?
Noſne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo

INTERPRETATIO.

Quid ergo illud eſt, quod *Trojani nigris tædis inferunt vim Latinis? opprimunt imperio regiones non ſuas, & abducunt prædas?* quid eſt, quod *decipiunt ſoceros, & eripiunt ſponſas e ſinu* parentum? quod *manu precantur pacem,* & *prætendunt arma navibus. Tu potes ſuffurari Æneam e manibus Græcorum, & opponere pro viro* illo *nubem & vanas auras; & potes transformare naves in totidem Nymphas: crimen eſt, nos adjuviſſe aliquantulum Rutulos adverſus* eum. *Æneas abeſt inſcius* periculi urbis, *&* vero *abſit inſcius. Eſt tibi Paphus & Idalium. ſunt Cythera ſublimia: cur* ergo *ſollicitas urbem potentem bello & animos bellicoſos? An nos ſubruere tibi* a *fundamentis fragile regnum Troadis* ....

NOTÆ.

artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem ſtercorandæ terræ, *Sterculinus* etiam eſt appellatus. Iidem dicti ſunt Dii conjugales: iiſdemque, ſtatim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris cauſa ſternebatur, teſte Varrone apud Nonium: quare ipſos etiam neceſſe eſt aliquid eorum reperiſſe, quæ ad conjugia puerorumque inſtitutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti ſunt: ſiquidem Pilumnus dicitur Turni *parens*, Æ. 9. 4 Turni *avus*, hic; Turni *quartus pater*, id eſt *abavus*, infra v. 619. De *Veniliæ* genere nihil reperitur, niſi quod erat ſoror Amatæ, Latini uxoris: de ejuſdem divinitate nihil, niſi quod a Servio Nympha dicitur.

77. *Face* &c.] Significat primos belli motus, ob occiſum a Trojanis Sylviæ cervum excitatos: ubi ruſticis armis, fuſtibus obuſtis, & ſtipitibus primo res acta eſt, Æ. 7 506.

79. *Soceros legere* &c.] *Decipere, furtim accipere.* & quaſi *ſuffurari*: unde dicitur *ſacrilegus*, qui ſacra furatur: quo ſenſu compoſitum verbum magis eſt in uſu *ſublegere*: unde Ecl. 9. 21. *Sublegi tacitus tibi carmina nuper.*

79. *Gremiis.*] Vel parentum, vel ſponſorum.

80. *Pacem orare manu* &c.] Id eſt: aliud verbis præ ſe ferre, aliud re præſtare. *Pacem orare manu*, eſt ſupplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicatos, manu prætendere, Æ. 7. 237.

81 *Tu potes Æneam* &c.] Æneam Venus e Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebula pepli inſtar obducta: ſupra, v. 29.

83. *Nymphas.*] Id a Cybele factum Æ. 9. 117. ſed quaſi in gratiam Veneris factum eſſet, Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus & abſit.*] Rationem petitam ex Æneæ abſentia, cum refutare non poſſit, ironica conceſſione eludit. De *Papho, Idalio* &c. v. 51.

87. *Urbem* &c.] *Laurentum*, cujus imperium affectare Æneas videbatur, per Laviniæ conjugium.

88. *Noſne tibi fluxas* &c.] Dixerat Venus: *Xanthum & Simoenta redde oro miſeris*: permitte ut in ipſis Trojæ reliquiis maneamus. Reponit Juno, *An ego id impedio, an Trojæ reliquias tibi invideo?* Vel præſens po-

Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, & fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, & irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cælicolæ assensu vario: ceu flamina prima
Quum deprensa fremunt sylvis, & cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente, Deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:
Tum Zephyri posuere, premit placida æquora pontus.
Accipite ergo animis atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,

INTERPRETATIO.

contendimus? an, inquam, *nos? an* potius ille, *qui commisit Trojanos* cum *Græcis? quæ fuit causa* cur *Europa & Asia surgeret in bella, & societas dirimeretur clandestine* amore? An *adulter Trojanus cepit Spartam me duce? an ego subministravi arma, & alui bellum amoribus? Tunc decebat* te *timere tuis: jam tardior insilescis querimoniis non legitimis, & moves rixas inanes. Juno loquebatur talibus* verbis: *& omnes incolæ cæli mussitabant diversis sententiis: veluti quando primi flatus fremunt inclusi sylvis, & volvunt obscuros sonitus significantes nautis imminentem ventum. Tunc genitor omnipotens, cui est suprema potentia rerum, incepit* loqui: *illo loquente alta aula Deorum conticescit, & tellus territa a fundamentis, & sublimis æther tacet: tum Zephyri quieverunt, mare sternit tranquillam planitiem. Ergo excipite hæc mea verba, & imprimite* ea *mentibus. Siquidem non permittitur Latinos sociari Trojanis* per *fœdus, & vestra dissensio non habet finem: ab hoc die, quæcumque sit unicuique sors, quamlibet spem* sibi *assumat unusquisque,*

NOTÆ.

fuit pro præterito: *An ego everti olim res Trojæ per se labentes & fluxas.*

89. *Qui Troas Achivis objecit.*] *Parin* significat? qui societatem & jura hospitiorum violavit: Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit marito absente: imo, si fides hic est Junoni & Virgilio, per vim expugnata Sparta id commisit. Æ. 1. 31. De *Achivis*, Æ. 1 492.

91 *Europam* &c.] In qua Græcia. *Asiam*, in qua Troas. *Spartam*, urbem Peloponnesi. Æ. 2. 577. *Dardanius*, Paris, e regia Dardani familia, Æ. 1. 239, 31.

93. *Cupidine.*] Amore mutuo Helenæ & Paridis: *Cupido*, Veneris filius. Æ. 1. 662.

102. *Sole tellus.*] *Solo*, profunditate, qua solida terra est, Ecl. 6. 35. De *Zephyris*, Ecl. 5. 5. De *Ausonus*, Æ. 7. 54. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

107. *Secat spem.*] Servius, Erythræus, & alii explicant, *sequitur* spem: sic enim *secundus* & *secta* derivantur a *sequende*. Turnebus, interpretatur *dissecas*, & sibi quasi *separat* & *sumit*. Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, *transfigit, absolvit, exequitur*, ex illo Horatii Sat. l. 1, 10, 15. *Ridiculum acri fortius & melius magnas ple-*

Tros Rutulusve fuat; nullo discrimine habebo:
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Juppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Juppiter aureo
Surgit: cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, & mœnia cingere flammis.
Ast legio Æneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, & rara muros cinxere corona.
Asius Imbracides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, & senior cum Castore Tybris,
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, & Hæmon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.

INTERPRETATIO.

sive Trojanus, sive Rutulus fuerit. hos *tractabo sine ullo discrimine: sive urbs cingitur obsidione* in *damnum Italorum; sive pernicioso errore Trojanorum & ominibus infaustis. Nec libero Rutulos* fatis. *Unicuique sua incepta præstabunt damnum aut felicitatem. Rex Jupiter æquus* erit *omnibus. Fata facient* sibi *viam. Firmavit* hoc *per fluvium fratris Stygii, per ripas fluentes pice & nigris verticibus: & motu* capitis *commovit universum cælum. Hic* fuit *finis sermonum: tunc Jupiter surgit e solio aureo: quem superi deducunt domum* cingentes eum *medium. Interim Rutuli* ad *omnes portas pergunt circum delere viros internecione, & circumdare muros incendiis. Exercitus autem Trojanorum clauditur obsessus* intra *aggeres*. *nec* est *ulla spes fugiendi. Infelices* illi *excubant frustra* in *altis turribus, & cingunt muros exiguo numero. Asius filius Imbraci, & Thymœtes filius Hicetaonis, & duo Assaraci, & senex Tybris cum Castore*, sunt *præcipui* in *turba* propugnantium: *duo fratres Sarpedonis, & Clarus & Hæmon e nobili Lycia, comitantur illos. Acmon* ex urbe *Lyrnesso, non inferior patre Clytio aut fratre Mnestheo, contendens toto corpore jacit vastum saxum*, quod erat *non parvum fragmentum montis.*

NOTÆ.

108. *Rutulusve fuat.*] *Fuerit*: defectivum futuri temporis. De *Rutulis*, Æ. 7. 795.

110. *Errore malo .... monitus sinistris.*] Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113. *Stygii per flumina fratris* &c.] Per *Styga*, Plutonis inferorumque flumen: per quod Dii jurabant, G. 3. 551. Æ. 6. 323. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

117. *Ad limina.*] Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat: ad ipsius interioris domus januam.

125. *Germani Sarpedonis ambo* &c.] Fratres Sarpedonis, qui Lyciæ rex, Jovis ex Laodamia filius, occisus est a Patroclo in obsidione Trojæ, Æ. 1. 104. *Germani* autem dicuntur a Varrone, qui ex eadem *genitrice manant*: aut melius, a Festo, qui ex eodem *germine*, & stirpe, sive paterna, sive materna sunt.

128. *Lyrnessius.*] Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso*, non longe a Thebe, circa sinum A-

rumque secat res.

Hi jaculis, illi certant defendere ſaxis :
Molirique ignem, nervoque aptare ſagittas.
Ipſe inter medios, Veneris juſtiſſima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honeſtum ;
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Incluſum buxo aut Oricia terebintho
Lucet ebur: fuſos cervix cui lactea crines
Accipit, & molli ſubnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Iſmare, gentes
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno,
Mæonia generoſe domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactoluſque irrigat auro.
Affuit & Mneſtheus, quem pulſi priſtina Turni
Aggere murorum ſublimem gloria tollit :
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter ſeſe duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte ſecabat.

INTERPRETATIO.

Alii conantur propugnare urbem *jaculis, alii lapidibus: & immittere tædas, & imponere ſagittas nervo* arcus. *Ecce ipſe puer Dardanius, digniſſimus amor Veneris, in mediis nudatus* ſecundum *pulchrum caput, fulget quaſi gemma, quæ diſtinguit aurum rutilum,* & *ornamentum* eſt *colli vel capitis : aut quemadmodum ſplendet ebur infixum ex arte, vel buxo, vel terebintho* Oricia urbis. *Huic cervix candida ſuſtinet capillos promiſſos, & circulus auri flexilis ſubligat* eos. O *Iſmare, bellicoſi populi viderunt etiam te intentare vulnera, & ungere ſagittas veneno* : te, inquam *generoſe* juvenis *e patria Lydia, ubi homines colunt opimos agros, & Pactolus ſpargit* eos *auro. Aderat quoque Mneſtheus, quem honor priſtinus ejecti e murorum propugnaculis Turni evehit* in *altum : & Capys, a quo nomen inditum eſt urbi Campanæ. Illi commiſerant inter ſe prælium aſperi belli : Æneas* autem *media nocte ſcindebat mare.*

NOTÆ.

dramyttenum : ubi ſuos *Cilices* ponit Homerus : qui ab Achille pulſi, & in meridionalem Aſiæ minoris partem profugi, ad orientem Pamphyliæ conſederunt ; ibique condiderunt urbes cognomines *Lyrneſſum* & *Theben*, & *Ciliciæ* novæ nomen dederunt. Ita Strabo l. 14. ex Calliſthene. Quare cum diximus Æ. 2. 456. Andromachen filiam fuiſſe Eetionis, Thebani regis in Cilicia ; Ciliciam veterem & Homericam, non novam accepimus. *Fratre Mneſtheo.*] Servius legit *Meneſtheo*, ut ſit dactylus in quinta ſede : ſed e probatiſſimis codicibus malim legi *Mneſtheo* ; ut *fratre* ſit ſpondæus, ultima ſyllaba producta, ob ſequentem duplicem conſonantem in *Mneſtheo.*

133. *Dardanius puer.*] Non tantum Trojanus, ſed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus, Æ. 1. 239, 288.

136. *Oricia terebintho.*] *Terebinthus*, arbor eſt reſinæ ſpeciem fundens, ligno ebeni inſtar eximii ac nigri ſplendoris : magna naſcitur in Syria, brevis ac fruticoſa in Macedonia. Plin. l.13.6. *Oricum*, oppidum eſt Macedoniæ Plinio, in Epiri confinio, ad mare Jonium, nunc *Orco*: ab aliis Chaoniæ regioni Epiri annumeratur.

141. *Mæonia* &c.] Quæ deinde *Lydia* dicta eſt, Aſiæ minoris mediterranea regio : De *ea*, ejuſque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æ. 4. 216.

145. *Campanæ urbi* &c.] *Capua*, quæ Campaniæ caput fuit : nunc quæ extat hu-

Namque ut ab Evandro caſtris ingreſſus Etruſcis
Regem adit; & regi memorat nomenque genuſque,
Quidve petat, quidve ipſe ferat, Mezentius arma
Quæ ſibi conciliet; violentaque pectora Turni
Edocet; humanis quæ ſit fiducia rebus
Admonet, immiſcetque preces: haud fit mora, Tarchon
Jungit opes, fœduſque ferit. Tum libera fatis
Claſſem conſcendit, juſſis gens Lydia Divum
Externo commiſſa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, roſtro Phrygios ſubjuncta leones:
Imminet Ida ſuper, profugis gratiſſima Teucris.
Hic magnus ſedet Æneas, ſecumque volutat
Eventus belli varios: Pallaſque ſiniſtro
Affixus lateri, jam quærit ſidera, opacæ
Noctis iter; jam quæ paſſus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona Deæ, cantuſque movete:
Quæ manus interea Tuſcis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.

INTERPRETATIO.

Scilicet poſtquam ab Evandro venit ad *regem* Tarchontem, *ingreſſus* in *caſtra Tyrrhena; & aperuit regi nomen & genus. & quid poſcat, aut quid ipſe offerat; expoſuit quas vires Mezentius aſſociet ſibi, &* quam ſit *violentus animus Turni; monuit, quæ ſit* habenda *fides rebus hominum, & adjecit preces: mora nulla adhibetur, Tarchon ſociat vires* ſuas, *& init fœdus. Tunc populus Etruſcus*, non *impeditus fatis, conſcendit naves, creditus duci extero* ex *imperio Deorum. Navis Æneæ habet primum* locum, *ornata* circa *roſtrum leonibus Phrygiis: Ida ſurgit ſupra*, mons *gratiſſimus Trojanis exulibus. Ingens Æneas hic ſedet, & meditatur ſecum varios caſus belli: & Pallas admotus* ad *lævum latus* ejus, *modo inquirit de aſtris*, quæ ſunt *itinera noctis; modo* de iis, *quæ Æneas ſuſtinuit terra & mari.* O *Muſæ, aperite nunc Helicona, & ſuggerite* mihi hos *cantus: quæ multitudo ſequatur interim Æneam e regione Etruſca, & impleat naves, & feratur mari.*

NOTÆ.

jus nominis, ab antiqua fere leucæ ſpatio diverſa eſt.

148. *Ut ab Evandro*] Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem Etruſcorum ducem, Evandri ſuaſu, abierit, vidimus Æ. 8. 478, 597.

154 *Libera fatis.*] Quia fatis prohibebatur, ne poſt expulſum Mezentium, alium ſibi regem, niſi externæ ſtirpis, aſſumeret, Æ. 8. 498.

155. *Gens Lydia*] *Etruſci* ſive *Tyrrheni*, e *Lydia* oriundi. Æ. 8. 479 Æ. 2. 781.

156 *Æneïa puppis.*] Probabile eſt Etruſcos tum claſſem paratam habuiſſe, cui ſola Æneæ inſignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157 *Roſtro Phrygios* &c.] *Idam* habuit in inſignibus, quia in illo Phrygiæ monte claſſem olim ad fugam ædificaverat, Æ. 3. 6. auſpiciis *Cybeles*, quæ pinus in eo monte ſibi ſacras Æneæ in id opus conceſſerat, Æ. 9 88. Ideo *leones* appoſiti, quia ſacri ſunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia præcipue vigebat. Æ. 3. 111. De *roſtro* navium, Æ 5 143. De *Teucris*, Æ 1. 239

160. *Pallas*.] Evandri filius, Æ. 8. paſſim.

163. *Pandite nunc* &c.] Eundem hunc verſum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æ. 7. 641. *Deæ*, Muſæ, Ecl. 3 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Parnaſſo vicinus, Muſis ſacer.

164. *Tuſcis.*] De iis jam ſæpe diximus. Æ. 8. 479. &c. Pro variis temporibus &

Massicus ærata princeps secat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum; qui mœnia Clusi
Quique urbem liquere Cosas; queis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, & letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos,
Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.

INTERPRETATIO.

Primus Massicus findit mare Tigri ærata: sub quo sunt mille manus juvenum; qui venerunt e muris Clusii & urbe Cosa, quibus arma sunt, *sagittæ, & leves pharetræ* in *humeris, & arcus mortifer. Simul* est *ferox Abas: tota hujus acies splendebat armis conspicuis, & puppis Apolline aurato: Populonia patria subjecerat illi sexcentos juvenes peritos belli: Ilva autem trecentos, insula nobilis fœcundis metallis Chalybum.*

NOTÆ.

colonis varia mutarunt nomina: modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni* modo *Tusci*. Primo Apenninis montibus a septentrione & occidente, mari infero a meridie, Tiberi ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam complexi: tumque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius* rex sive Lucumo Cæritis urbis: Talis *Porsena* rex Clusii &c. Postea, ut testatur Livius l. 5. transgressi Apenninum, circa Padum ad usque Alpes tenuere: ibique totidem statuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc a Gallis deinde pulsi sunt, & intra fines antiquos repressi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput fuisse Mantuam ait Virgilius infra, v. 201. Ubi eamdem ipsi divisionem populorum tribuit: ut primo totum *genus* tres in tribus sive *gentes*; mox singulæ tribus in quatuor *populos*, sive urbes, aut curias, distinguerentur.

166. *Massicus.*] Rex, sive Lucumo *Clusii* urbis & *Cosæ*. Tamen infra, v. 655. Clusii rex vocatur *Osinius*. Igitur: vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* & *Massicus*: vel *Massicus* rex fuit Cosæ, *Osinius* Clusii; ita tamen ut Osinius subesset Massico, unde urbs utraque Massicum ducem sequi dicitur. Et vero reges illos inter se non fuisse æqualis dignitatis, ex eo patet; quod primo tres, deinde duodecim in partes populi illi dividerentur, ut modo diximus. *Tigri.* Nomina navium, petita e figuris in puppi vel prora pictis aut sculptis.

167. *Clusi* &c] *Clusium*, urbs Etruriæ mediterranea, hodie *Chiusi*: ad paludem longissimam quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

163. *Cosas*] *Cosa*, vel *Cossa*, vel singulari numero *Cosa*, Etruriæ maritima urbs, ad promontorium *Argentarium*, quod hodie est *monte Argentaro*: urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse quæ nunc dicitur *Orbetello*; sed aliis melius oppidum vicinum, l'*Ansedonia*.

169 *Coryti*] Græca vox, γωρυτὸς *pharetra*, theca sagittarum. Qua voce post Virgilium usi Ovidius & Statius.

172 *Populonia mater.*] *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine: cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*: quemadmodum Italia, *parens*, G. 2. 173.

173. *Ilva*] Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conspectu Populoniæ, ad meridiem: ferri fodinis olim ferax, quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone l. 5. Unum, quod in ipsa insula fornacibus liquari ferrum non posset, sed ideo in continentem transferretur: alterum, quod fossæ, unde ferrum esset erutum, rursus tractu temporis implerentur: quare merito dicuntur a Virgilio *inexhausta*.

174 *Chalybum metallis*] Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*.

Tertius, ille hominum Divumque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, & præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens & versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor, fortissime bello
Transierim, Cycne; & paucis comitate Cupavo,

INTERPRETATIO.

Tertius erat, *ille Asylas interpres* rerum *divinarum & humanarum, cui obtemperant viscera animalium, & astra cæli, & voces avium, & flamma fulminis ominosi: trahit* secum *mille* viros *consertis numero & rigidis hastis. Pisa, urbs Tusca situ, orta* ex Pisis *Alpheis, jusserant hos subesse* Asylæ. *Sequitur Astur formosissimus, Astur fidens equo & armis pictis. Qui sunt ex patria Cærete, qui in campis Minionis; & antiqui Pyrgi, & Gravisca* ubi *mala temperies* aeris, *adjungunt trecentos: omnibus par* est *voluntas sequendi. Non ego omittam te, o Cycne generosissime bello dux Ligurum; & Cupavo* quem *pauci sequuntur*,

NOTÆ.

populos; vel Ponti, vel Hispaniæ, G. 1. 58. a quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs*, *acier*.

176. *Pecudum fibræ* &c.]Significantur hic I. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis & visceribus hostiarum, Æ. 8. 498. II. Per sidera, *astromantia* III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, Æ. 3. 361. IV. Per fulmina præsaga, *ars ominatoria*, quæ ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis præsagia ducebant: Ecl. 1. 16.

179. *Alpheæ Pisæ* &c.] *Pisa*, vel *Pisæ*: urbs in confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen, ad fluvium Arnum, *Arno*. Condita putatur a Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eo per errorem pulsis, vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs cognominis, ad *Alpheum* fluvium, G. 3. 19. Æ. 3. 694.

183. *Cærete domo* &c.] Ex urbe *Cæretana*, hodie *Cerveteri*, cui prius Mezentius imperabat, Æ. 8. 479, 597. *Minio*, hodie *Mugnone*: fluviolus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt; sed qui ab ea urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi.*] Oppidum mediterraneum, nunc dirutum, Cæretanæ urbi vicinum, ad occidentem: Martialis vocat *litoreos Pyrgos*, a πύργοι *turres*.

184. *Intempestæ Graviscæ*] *Gravisca*, vel *Graviscæ*: maritima item urbs fuit, jam plane excisa: ob gravitatem aeris, vicinarum paludum odore corrupti, ita dictæ: ut ex Catone apud Servium, & Rutilio constat. Ideo *intempestæ* a Virgilio vocantur, quia carentes aeris salubri temperie.

185. *Ligurum.*] *Liguria* duplex, alia litorea, Alpibus ab occidente; Macra fluvio, *la Magra*, ab oriente; Apenninis jugis, a septentrione; mari Ligustico a meridie definita. Alia mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *le Pô*. Litorea nunc fere est, *la riviere de Genes*; ubi *Genua*, urbs & respublica: mediterranea nunc capit ducatum Montis-ferrati, partemque Mediolanensis & Pedemontii principatus.

185. *Cycne.*] *Phaëton*, Clymenes & Solis filius, Epaphi regis Ægypti convitiis adactus ut se filium Solis probaret: cum a patre petiisset currus regimen in unum diem. & ægre obtinuisset, deflecteretque a consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset: Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit. Ovid. Metam. 2. Phaetontis sorores, *Phaetusa*,

Cujus olorinæ ſurgunt de vertice pennæ,
Crimen amor veſtrum, formæque inſigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cygnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondes umbramque ſororum
Dum canit, & mœſtum muſa ſolatur amorem:
Canentem molli pluma duxiſſe ſenectam,
Linquentem terras, & ſidera voce ſequentem.
Filius æquales comitatus claſſe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Inſtat aquæ, ſaxumque undis immane minatur
Arduus, & longa ſulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantûs & Tuſci filius amnis,
Qui muros matriſque dedit tibi Mantua nomen,
Mantua dives avis; ſed non genus omnibus unum:

INTERPRETATIO.

cujus e capite attolluntur plumæ cycneæ. Amor crimen eſt *veſtræ* familiæ, *& inſigne* petitum ex *transformatione patris. Scilicet aiunt Cycnum, dum deſiderio dilecti Phaetontis cantat inter arbores populos ac umbracula ſororum* ejus, *&* dum *recreat cantu triſtem amorem: albeſcentem teneris plumis traduxiſſe ſenectutem, deſerendo terras & petendo cælum cantu. Filius ſecutus claſſe turmas æqualium, propellit remis magnam na*vem *Centaurum: ille* Centaurus *impendet aquæ, & ſublimis intentat fluctibus vaſtum ſaxum, & findit profundum mare longa trabe. Ille etiam Ocnus, filius Mantûs vatis & fluvii Etruſci, movet exercitum e patria regione:* ille, *o Mantua, qui dedit tibi muros & nomen matris* ſuæ, *ô Mantua, opulenta majoribus, ſed ſtirps non* eſt *eadem omnibus:*

NOTÆ.

Lampetie, & *Lampetuſa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt: & in arbores mutatæ ſunt, vel alnos, vel populos; unde *ſuccinum* ſive *electrum*, quaſi lacrymas manare poëtæ finxerunt. *Cycnus*, Ligurum rex, materno ſanguine & amicitia conjunctiſſimus Phaetonti, apud eundem fluvium ex dolore in cycnum converſus eſt, Ovid. Metam. 2. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus Cycni filius a Virgilio dicitur, id eſt unus e poſteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus*, electri ferax, ambigitur. Vulgo poetis *Padus* putatur, ſuperioris illius Italiæ, ſive Galliæ Ciſalpinæ fluvius, G. 1. 482. Joannes Goropius *Viſtulam* eſſe exiſtimat, Poloniæ & Pruſſiæ fluvium, quia electrum e Pruſſiæ litoribus mitti certum eſt. Cluverius arbitratur eſſe fluvium *Radanum*. *Radaunne*: qui Dantiſcum urbem interfluens, non procul inde ſe Viſtulæ immiſcet.

188. *Crimen amor veſtrum.*] *Veſtrum crimen*: id eſt, familiæ illius veſtræ, (nam *Cycnus*, Phaetonti ejuſque ſororibus per Clymenen ſanguine junctus erat) fuit amor in Phaetonta, dolorque nimius de ejus interitu: quo offenſi Dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt. *Formæque inſigne paternæ.* Plumæ olorinæ, ſive cycneæ, e galea ſubrectæ.

195. *Centaurum.*] Navim, cui inſculptus Centaurus ſaxum intentans. De *Centauris*, monſtris, ſuperiore parte humana, inferiore equina, Æ. 6. 286.

198. *Ocnus.*] Non conditor, ſed inſtaurator ſive munitor urbis Mantuæ: cui muros & nomen matris ſuæ dediſſe fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*, ignoratur. *Ocnus* idem, qui *Bianor* appellatur Ecl 9. 60.

199. *Fatidicæ Mantûs*] *Manto*, genitivo Græco *Mantûs*: ut *Dido*, *Didus*: Tireſiæ vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipſa vi nominis: eſt enim *μάντις*, *vates*.

199. *Tuſci amnis.*] *Tiberis*, qui Tuſciam a vicinis regionibus diſterminat, Æ 8 330.

201. *Mantua dives avis.*] Urbs Galliæ

Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni,
Ipſa caput populis, Tuſco de ſanguine vires.
Hinc quoque quingentos in ſe Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca,
Mincius infeſta ducebat in æquora pinu.
It gravis Auletes, centenaque arbore fluctum
Verberat aſſurgens: ſpumant vada marmore verſo.
Hunc vehit immanis Triton, & cærula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominem præfert, in Priſtin deſinit alvus,
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subſidio Trojæ, & campos ſalis ære ſecabant.
Jamque dies cœlo conceſſerat, almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulſabat olympum:
Æneas, neque enim membris dat cura quietem,
Ipſe ſedens clavumque regit, veliſque miniſtrat.

INTERPRETATIO.

habet tribus tres, populos quatuor ſub unaquaque *tribu, ipſa* eſt *primaria populorum* illorum, *robur* illi *ex Etruſca cognatione. Præterea Mezentius concitat contra ſe quingentos ex illa* regione: *quos Mincius,* habens *patrem Benacum, coronatus arundine viridi, ducebat per mare navibus inimicis* Mezentio. *Navigat etiam Auletes gravis, & erigens* ſe *percutit undam centenis* remis *ligneis: fluctus ſpumant agitato mari. Portat illum Triton vaſtus, & terrens mare cæruleum* tuba *e concha: huic merſo uſque ad latera, vultus piloſus exhibet hominem, venter exit in Priſtin, unda ſpumoſa ſonat ſub pectore ſemiferino. Tot principes ſelecti navigabant triginta navibus* in *auxilium Trojæ* novæ, *& ſcindebant ærato* roſtro *ſpatia ſalſæ* aquæ. *Et jam lux abierat e cælo, & benefica Luna attingebat medium cælum curru nocturno: Æneas ipſe ſedens, moderatur gubernaculum, & dat operam velis: non enim ſollicitudo permittit* ejus *corpori* ullam *quietem.*

NOTÆ.

Ciſalpinæ, nunc ducatus caput: ſita in medio ſtagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tuſci*: qui ex Etruria ſive Tuſcia antiqua in eam regionem effuſi, eamdem quam apud ſe regiminis formam conſtituerant, duodenas in urbes ac populos adminiſtrationem partiti: ut jam diximus v. 164 Duodecim urbium illarum novæ Tuſciæ, *Mantuam* caput facit, ut faveat aduleturque patriæ: cum tamen caput eſſet *Felſina*. quæ deinde *Bononia* appellata eſt, juxta Cluverium Ital. l. 1. 26.

205. *Benaco* &c.] *Benacus*, lacus eſt ejuſdem Galliæ Ciſalpinæ, in agro Veronenſi, nunc *lago di Garda*, G. 2. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Menzo*: qui poſtquam urbem *Mantuam* in modum lacus circum alluit, exonerat ſeſe in Padum. Ideo Virgilius *Mincium* principem fuiſſe fingit, *Benaci* lacus filium: qui fluvio nomen dederit, & arundine coronatus fuerit, ad memoriam paternæ originis: ſic enim fluvii & marina numina pingi ſolent.

209. *Triton.*] Neptuni tubicen, concha utens pro tuba, ſuperiore parte vir, inferiore piſcis, Æ. 1. 148.

211. *Priſtin.*] Piſcem immanem, e balænarum genere. Æ 3. 427.

214. *Salis* &c.] *Sal*, pro mari Æ. 1. 541. De *æratis roſtris*, Æ. 5 143.

216. *Phœbe.*] Luna, Phœbi ſoror. Ecl. 3. 67. De *Olympo*, monte Theſſaliæ, qui pro cœlo ſumitur, Ecl. 5 56. De *Cybele*, Æ. 3. 111. De *navibus Æneæ*, in Nymphas transformatis, Æ. 9. 120.

218. *Veliſque miniſtrat.*] Proprium eſt, *miniſtrare* alicui homini. tranſlatum, *miniſtra-*

Atque illi medio in ſpatio, chorus ecce ſuarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphaſque e navibus eſſe
Juſſerat: innabant pariter, fluctuſque ſecabant;
Quot prius æratæ ſteterant ad litora proræ.
Agnoſcunt longe Regem, luſtrantque choreis.
Quarum quæ fandi doctiſſima Cymodocea,
Pone ſequens, dextra puppim tenet: ipſaque dorſo
Eminet, ac læva tacitis ſubremigat undis.
Tum ſic ignarum alloquitur: Vigilaſne Deum gens
Ænea? vigila, & velis immitte rudentes.
Nos ſumus Idææ ſacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, claſſis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat:
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc genitrix faciem miſerata refecit:
Et dedit eſſe Deas, ævumque agitare ſub undis.
At puer Aſcanius muro foſſiſque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca juſſa tenet forti permiſtus Etruſco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne caſtris jungant, certa eſt ſententia Turno.

INTERPRETATIO.

Et ecce turba ſuarum ſociarum offert ſe ipſi in medio curſu ſcilicet *Nymphæ, quas benefica Cybele voluerat frui divinitate marina, & fieri Nymphas e navibus: natabant ſimul, & ſcindebant undas; quot antea naves æratæ ſtabant ad litus. Agnoſcunt procul Regem, & circumeunt* eum *ſaltationibus. Cymodocea, quæ erat peritiſſima loquendi* inter *illas, tenet manu dextra puppim, ſequens prope: & ipſa apparet tergo, ac ſubnatat ſiniſtra* manu per *aquas quietas. Deinde ſic affatur Æneam in*ſcium harum rerum: O *Ænea, ſoboles Deorum, an vigilas? vigila, & laxa funes velis. Nos ſumus pinus Ideæ, e ſacro cacumine* illius montis, *naves* olim *tuæ, nunc Nymphæ maris. Cum Rutulus fœdifragus perſequeretur ferro & igne nos ſubmergendas: abrupimus non ſponte tua retinacula, & te quærimus per mare. Mater* Cybele *miſerta* noſtri *reparavit formam* noſtram: *& permiſit* nos *eſſe Deas, & ducere vitam ſub aquis. Sed juvenis Aſcanius clauditur muro & foſſis, inter media arma & Latinos feroces bello. Jam equitatus Arcadicus, junctus generoſis Etruſcis, attigit loca præſcripta: certum eſt conſilium Turni, objicere illis agmina interjecta, ne promoveant ad urbem* ſua.

NOTÆ.

re velis: miniſtrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum; ſed *pedes*, id eſt, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; quod gubernatoris erat munus. Æ. 5. 830.

224. *Luſtrant.*] Circumeunt. Æ. 1. 612.

228. *Vigilaſne* &c.] Ratione quippe temporis dormire debuerat; niſi gubernatoris partes in ſe ſuſcepiſſet. Sunt qui alluſum putent ad morem Romanum; quo, poſtquam indictum erat bellum, imperator Martis ſacrarium ingreſſus, haſtam ſimulacri commovebat dicens: *Mars vigila.* Sunt qui ad verba Veſtalium: quæ, teſte Servio, certis diebus adibant regem ſacrorum, dicebantque: *Vigilaſne rex? vigila.*

230. *Ideæ pinus.*] Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiæ mons, Æ. 2. 801. De *Rutulis*, Æ. 7. 795.

238. *Jam loca juſſa* &c.] Non deſcripſit

Surge age, & Aurora ſocios veniente vocari
Primus in arma jube: & clypeum cape, quem dedit ipſe
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Craſtina lux (mea ſi non irrita dicta putaris)
Ingentes Rutulæ ſpectabit cædis acervos.
Dixerat, & dextra diſcedens impulit altam,
Haud ignara modi puppim: fugit illa per undas,
Ocyor & jaculo & ventos æquante ſagitta.
Inde aliæ celerant curſus. Stupet inſcius ipſe
Tros Anchiſiades: animos tamen omine tollit.
Tum breviter ſupera aſpectans convexa precatur:
Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones:
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibuſque adſis pede Diva ſecundo.
Tantum effatus: & interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio ſociis edicit, ſigna ſequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent ſe.

INTERPRETATIO.

Age, ſurge: & prima *luce imminente*, *primus impera ſocios excitari ad arma*: & *ſume clypeum, quem ipſe Vulcanus donavit tibi impenetrabilem*, & *cinxit extremitatem* illius *auro*. *Craſtina dies videbit magnos cumulos Rutulorum cadaverum, niſi exiſtimaveris mea verba vana.* Sic *locuta fuerat*, & *abiens pepulit* manu *dextra* puppim *ſublimem*, *non inſcia modi* quo erat impellenda: *illa* puppis *currit per aquas, celerior* & *telo* & *ſagitta pari ventis. Deinde aliæ naves properant. Ipſe Trojanus filius Anchiſæ miratur neſciens cauſam*: *tamen erigit animos* ſuorum *hoc præſagio. Deinde ſuſpiciens concavas* partes *ſumma* cœli, ſic *orat breviter*: *O mater Idæa, altrix Deorum, cui Dindyma cara* ſunt, & *urbes turritæ*, & *leones bini* alligati *jugo* & dociles *ad fræna*: *tu nunc* es *mihi auctor pugnæ, tu bene ſecundes omen*, & *accedas ad Phrygas curſu proſpero*. *o Dea*. Hæc *ſolum locutus*: & *interim dies reverſa provehebatur lumine jam pleno*, & *expulerat noctem*. *Primo imperat ſociis*, ut *ſequantur vexilla*, & *excitent animos ad bella*, & *accingant ſe* ad *certamen*.

NOTÆ.

poëta, quo Æneas juſſerit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneæ adjunxerit Æ. 8. 518. cum Æneas eos Etruſco exercitui ſociarit, ibid. 606. veriſimile eſt eum, antequam naves conſcenderet, equitatum & ſuum & Etruſcum terra præmiſiſſe: eo conſilio, ut certum in locum provecti, impreſſionem in caſtra Rutulorum acerent; eodem tempore, quo naves exſcenſionem tentarent. De *Aurore*, G. 1. 249

243. *Ignipotens*] *Vulcanus*, Veneris ſuaſu, clypeum Æneæ fabricaverat, Æ. 5. 439.

251. *Supera convexa.*] Id eſt, *rotunda*, aut *concava*, Æ. 1. 314

252. *Idæa . . . .*] *Cybele* mater Deorum: quæ quia pro terra ſumebatur, quæ ſuſtentat urbes; ideo turrita cum corona pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus Æ 3. 111. Huic ſacri fuerunt montes plerique Phrygiæ: *Ida*, Æ. 2. 801. *Dindymus*, Æ. 9. 618.

254 *Propinques augurium.*] Id eſt *præſens ſis hoc augurio*: ſeu, *faveas hoc augurio*. Vide Æ. 1 530. *Propius res aſpice noſtras*. Vocat Trojanos *Phrygas*, quia Troas in Phry-

Jamque in conſpectu Teucros habet & ſua caſtra,
Stans celſa in puppi: clypeum tum deinde ſiniſtra
Extulit ardentem. Clamorem ad ſidera tollunt
Dardanidæ e muris : ſpes addita ſuſcitat iras:
Tela manu jaciunt. Quales ſub nubibus atris
Strymoniæ dant ſigna grues, atque æthera tranant
Cum ſonitu, fugiuntque Notos clamore ſecundo.
At Rutulo regi ducibuſque ea mira videri
Auſoniis: donec verſas ad litora puppes
Reſpiciunt, totumque allabi claſſibus æquor.
Ardet apex capiti, criſtiſque a vertice flamma
Funditur, & vaſtos umbo vomit aureus ignes.
Non ſecus ac liquida ſiquando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent: aut Sirius ardor,
Ille ſitim morboſque ferens mortalibus ægris
Naſcitur, & lævo contriſtat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia ceſſit
Litora præripere, & venientes pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:

INTERPRETATIO.

Et jam habet præ oculis Trojanos & munimenta urbis *ſuæ, erectus in puppi excelſa : tum poſtea extulit læva* manu *clypeum fulgentem. Trojani e mænibus emittunt clamorem ad aſtra: ſpes aucta accendit iras : vibrant manibus jacula. Quales grues Strymonis* fluvii *emittunt voces inter nigras nubes, & trajiciunt cælum cum ſonitu, & fugiunt Auſtros* cum *læto clamore. Sed ea* cœperunt *videri mirabilia regi Rutulo & ducibus Italis : donec viderunt naves detortas ad litus, & totum mare appelli* eum *navibus. Conus* galeæ *fulget e capite, & ſplendor ſpargitur e ſummitate* per *criſtas, & umbo clypei aureus emittit copioſos ignes. Non aliter ac ſi cometæ cruenti aliquando triſte rubeſcunt per humidam noctem : aut ſi ignis ille Sirius oritur, portendens hominibus male affectis ſiccitatem & morbos, & contriſtat cælum luce ſiniſtra. Tamen non periit audaci Turno ſpes occupandi litus, & prohibendi terra deſcendentes. Ultro excitat verbis animos* ſuorum, *& ultro adhortatur.*

NOTÆ.

gia minore fuit, Æ. 1. 385.

265. *Strymoniæ* &c.] Comparatio illa, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita eſt ex Homero Iliad. 3. 2. *Grues*, aves oblongo collo ac roſtro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ : ideoque *Notos*, id eſt, *Auſtros*, ventos pluvios a meridie, Ecl. 2. 58. Hinc G. 1. 374. inter ſigna imbris : *aut illum vallibus imis aëriæ fugere grues.* De *Rutulis*, Æ. 7. 795. De *Auſoniis*, Latinio, Ibid. 54.

269. *Totumque allabi claſſibus æquor.*] Commutatio, pro: *Claſſes allabi toto æquore.* Sic Æ. 6. 268. *Ibant obſcuri ſola ſub nocte.*

270. *Ardet apex capiti* &c.] Mutuatus eſt hanc deſcriptionem ex Homero, de clypeo & galea Achillis, Il. 19 379. Comparationem vero eum *Sirio*, ſive *canicula*, ex eodem, Il. 22. 26. De *apice*, ſive *cono* galeæ, ejuſdemque *criſtis*, Æ. 3. 468. De *umbone*, parte media & maxime eminente clypei, Æ. 2. 546.

273. *Sirius ardor.*] *Sirius* vel *Canicula* : ſtella in ore majoris canis, maximos æſtus creans, G. 2. 353. Hic adjective ſumitur, alibi ſubſtantive, Æ. 3. 141.

Quod votis optaſtis, adeſt perfringere dextra:
In manibus Mars ipſe, viri: nunc conjugis eſto
Quiſque ſuæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egreſſiſque labant veſtigia prima.
Audentes fortuna juvat.
Hæc ait: & ſecum verſat, quos ducere contra,
Vel quibus obſeſſos poſſit concredere muros;
Interea Æneas ſocios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi ſervare recurſus
Languentis pelagi, & brevibus ſe credere ſaltu:
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non ſperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffenſum creſcenti allabitur æſtu,
Advertit ſubito proras: ſocioſque precatur:
Nunc o lecta manus validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates: inimicam findite roſtris
Hanc terram, ſulcumque ſibi premat ipſa carina.
Frangere nec tali puppim ſtatione recuſo,
Arrepta tellure ſemel. Quæ talia poſtquam
Effatus Tarchon: ſocii conſurgere tonſis,

INTERPRETATIO.

O *viri*, *promptum* eſt *vobis perficere manu*, *quod cupiviſtis votis*: *pugna ipſa* eſt *in poteſtate* veſtra. *jam unuſquiſque ſit memor uxoris & domus* ſuæ; *nunc memoret præclara geſta &* *laudes majorum*. *ultro objiciamus* nos *ad mare*, *dum tumultuantur*, *& primi greſſus vacillant exſcendentibus. Fortuna auxiliatur audacibus*. *Dixit hæc*: *& meditatur ſecum*, *quos* poſſit *ducere adverſus* Æneam, *aut quibus poſſit committere urbem obſeſſam*. *Interea Æneas emittit pontibus ſocios ex altis navibus*. *Multi* incipiunt *quærere reſluxum maris tranquillioris*, *& exponere ſe* in loca *vadoſa per ſaltum*; *alii ope remorum*. *Tarchon contemplatus litora*, *ſubito impellit proras*, *qua parte non putat* reperiri *vada*, *& undæ non ſonant alliſæ*: *ſed* qua parte *mare ſine offenſione advolvitur*, *æſtu tumeſcente*: *& orat ſocios*: *Nunc*, *o turba electa*, *intenaite validos remos*: *erigite*, *movehite naves*: *ſcindite roſtris hanc terram hoſticam*, *& ipſa trabs* ima *aperiat ſibi viam*: *&* cum *ſemel arripuero terram non abnuo lacerare navem* in *tali loco*. *Quæ talia cum Tarchon dixiſſet*: *ſocii* cœperunt *erigere ſe in remos*,

NOTÆ.

280. *In manibus Mars.*] In poteſtate. Sic Æ. 9. 132. *Terra autem in manibus.*

288. *Servare recurſus* &c] Mirum quam multa hic abſurde interpretes commenti ſint, imprimis Donatus. Senſus hic eſt. Tres ineunt exſcenſionis vias. I. Æneas applicat naves ſummæ crepidini litoris, & jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadoſa quædam loca; quæ æſtu quidem affluente fluctibus operta ſunt; refluente ſicca ſunt, aut ſaxis & arenis & ſtagnantibus aquis infeſta; hæc autem in loca exiliunt, aut ſaltum remis adjuvant ac ſuſtentant. III. Tarchon, omiſſis vadoſis illis & inæqualibus locis, eligit planum & humile litus: quo fluctus abſque offenſione ac ſtrepitu, ſed leni & æquabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat: hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulſæ ac velut ſublatæ, ſulcum in terra ſibi aperiant. Eo tamen in loco repertis præter ſpem vadis & inæqualibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

299. *Tonſis.*] *Tonſa*, remus. Æ 7. 28.

Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps, sustentata diu; fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos & fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora: sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ: stravitque Latinos,
Occiso Therone: virum qui maximus ultro
Æneam petit. Huic gladio, perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit, exectum jam matre perempta,

INTERPRETATIO.

& invehere naves spumosas in litus Latinum: donec rostra attigerunt siccum locum, *& omnes naves steterunt illæsæ; non tamen navis tua, o Tarchon. Quippe impacta arenis, dum pendet ex inæquali cumulo* earum, *nutabunda, diu suspensa;* & dum *agitat undas: laceratur, & effundit viros in medias aquas: quibus fragmenta remorum & scamna subnatantia obstant, & fluctus refluens simul retrahit pedes* allabentium. *Nec pigra mora retardat Turnum: sed promptus ducit universum exercitum contra Trojanos, & ex adverso stat in litore. Signa insonant: Æneas primus aggreditur agmina rustica,* quod fuit *initium prælii: & dejicit Latinos, interfecto Therone: qui hominum maximus primus tendit* in *Æneam. Æneas ense pervadit huic latus perfossum, per loricam asperam auro, & per textus æreos* clypei. *Inde occidit Lycam, excisum e matre jam mortua,*

NOTÆ.

302. *Innocua*] Activa vox: sed passive sumitur, pro *illæsa*. Sic Lucanus usurpat *innoxia* l. 9 895. de Psyllis loquens: *Gens unica terris incolit, a sævo serpentum innoxia morsu*; id est, *illæsa morsu*.

303. *Vadis.*] Locis, ubi aqua parum alta est, Æ. 1.115. in notis.

304. *Fluctusque fatigat.*] Servius explicat: *Fluctus fatigat navem*. Ego: *navis fatigat fluctus*: scilicet crebro remorum & contorum impulsu, succussuque, ut ex arenis extraheretur. De *transtris*, scamnis navium, Æ. 5. 119.

310. *Signa.*] Tubæ, cornua, buccinæ, Æ 7. 637.

311. *Omen pugnæ.*] Vel *initium*: quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur, Æ. 7. 173. Vel *faustum auspicium*: ex hoc enim primo successu, de victoria bene æstimare cœpit.

313. *Suta.*] Alii legunt, *scuta*: sed durior hæc consonantium collisio multis videtur, *ærea scuta*. Quare, juxta probatissimos codices, malo *suta*: sive, clypeum ex multis æreis laminis *consutum* & contextum. Qua forma Virgilius G. 4. 33. vocavit alvearia, *corticibus suta cavatis*. Nec obstat duo hic jungi adjectiva absque substantivo nomine: siquidem idipsum sæpe usuvenit. G. 1. 153. *Nitentia culta*. Ibid. 393. *Aperta serena*, &c.

314. *Tunicam.*] Vestem interiorem, de qua, Æ 9. 616.

314. *Latus haurit.*] *Exhaurit*, educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, & doliis: quæ dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus usurpat ἀφύω. Il. 13. 508. Διὰ δ᾽ ἔντερα χαλκὸς ἤφυσ᾽, *intestina*

Et tibi Phœbe sacrum: casus evadere ferri
Cui licuit parvo. Nec longe Cissea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina clava,
Dejecit leto. Nihil illos Herculis arma,
Nil validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves dum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum, clamantis sistit in ore.
Tu quoque flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix nova gaudia Cydon:
Dardania stratus dextra, securus amorum
Qui juvenum tibi semper erant, miserande jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clypeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos) steterant quæ in corpore Grajum
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit: illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, & thoraca simul cum pectore rumpit.

INTERPRETATIO.

& dicatum tibi, o Apollo: *quod* adhuc *infans potuisset evadere periculum ferri. Nec procul stravit morte asperum Cisseum, & grandem Gyam, vastantes clava turmas. Nihil profuerunt illis arma Herculis, nihil robustæ manus, & pater Melampus, socius Herculis quamdiu terra proposuit* Herculi *difficiles labores. Ecce vibrans telum* in *Pharum, dum is emittit stolida verba, defigit* illud *in ore vociferantis. Tu etiam, o miser Cydon, dum persequeris Clytium, flavum genis* ob *primorem barbam, novum amicum* tuum, *jacuisses dejectus manu Trojana, non sollicitus* de *amoribus juvenum qui tibi erant semper* cordi: *nisi densa turma fratrum, proles Phorci, fuisset obvia: numero septem* sunt, *& vibrant septem tela*: sed ea *partim e casside & clypeo resiliunt inania, partim mater Venus devertit* ea *contingentia corpus* Æneæ. *Æneas alloquitur fidelem Achaten: Subministra mihi arma, quæ in arvis Trojanis fixa* sunt *in corporibus Græcorum*: *nullum te*lum ex iis *dextera vibrabis incassum in Rutulos. Tum apprehendit ingentem hastam, & vibrat: illa volans transfodit æra scuti Maeonis, & penetrat simul loricam cum pectore.*

NOTÆ.

autem as exhausit.

316. *Tibi Phœbe sacrum.*] Quia Apollo medicorum Deus, quorum ope execta matre Lycas ortus fuerat: atque ita ferri vi natus, eademque mortuus. De *Phœbo*, Ecl. 3 62.

319. *Herculis arma*] Clava, e duræ arboris trunco De *Hercule*, seu *Alcida*, ejusque laboribus, Æ. 8. 288. De *Melampo*, forte medico illo celebri, de quo G. 3. 550.

326. *Securus amorum*] Nihil tum sollicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus. Pari fere, non eadem tamen forma, dixit Æ. 1. 354. *Securus amorum germanæ. Dardania*, Trojana Æneæ manu, Æ. 1. 239. *Rutulos*, Æ. 7. 794. *Grajus*, Græcis, G. 2. 16.

Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem:
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit: sed non & figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, & rigida Dryopen ferit eminus hasta
Sub mentum graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, & crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threïcios, Boreæ de gente suprema;
Et tres, quos Idas pater & patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Occurrit Halesus,
Auruncæque manus: subit & Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis & viribus æquis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:

INTERPRETATIO.

Alcanor frater auxiliatur illi, & sustinet dextra fratrem cadentem: hasta jam *vibrata continuo pervadit transfosso brachio, & sanguinolenta servat impetum: & dextra* Alcanoris *languens nervis pependit ex humero. Tunc Numitor telo extracto e corpore fratris appetit Æneam. sed non permissum est vicissim etiam* eum *vulnerare, at delibavit femur magni Achatæ. Tunc Clausus confidens juvenili corpore venit e Curibus, & procul lædit Dryopen rigenti hasta dure inflicta sub mentum, & simul aufert loquenti vocem & spiritum transfixo jugulo: ille autem verberat fronte tellurem, & effundit ore spissum sanguinem. Dejicit etiam per varios modos tres Thracas, de sublimi stirpe Boreæ; & tres quos pater Idas & patria* urbs *Ismara misit* ad bellum. *Halesus occurrit & turma Auruncæ occurrit & progenies Neptuni Messapus conspicuus equis: modo hi, modo illi conantur expellere: pugnatur in ipso ingressu Italiæ Quemadmodum venti oppositi excitant pugnas in spatioso aëre, paribus animis & viribus: non cedit mare* ipsis, *non nubes, non ipsi* venti *inter se;*

NOTÆ.

359. *Trajecto missa lacerto* &c.] Aliqui de altera hasta intelligunt, quæ post trajectum Mœonem ab Ænea missa fuerit. Ego de eadem, quæ primo Mœonis pectus, deinde eodem impetu subeuntis Alcanoris pervaderit lacertum, unde dextra ejus manus languida pependerit. *Lacertus*, pars est brachii a cubito ad manum.

345. *Curibus.*] Ex urbe Sabinorum, Æ. 7. 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab Ænea: mox narrat cædem Trojanorum a Clauso Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* vero Sabinorum dux, Æ. 7. 707.

350. *Threicios*, *Boreæ* &c.] *Thraces*, Æ. 3 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniæ, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl 7 51

351. *Ismara.*] Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio, ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri: *Ismarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Ismara*. Ptolemæo in Armenia minore statuitur, ad Euphratem.

353. *Halesus, Auruncæque* &c.] Aurunco-

Anceps pugna diu, ſtant obnixa omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies, acieſque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, denſuſque viro vir.
At parte ex alia, qua ſaxa rotantia late
Intulerat torrens, arbuſtaque diruta ripis:
Arcadas, inſuetos acies inferre pedeſtres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga ſequaci:
Aſpera queis natura loci dimittere quando
Suaſit equos; unum quod rebus reſtat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quo fugitis ſocii? per vos, & fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc ſubit æmula laudis:
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hoſtes
Eſt via, qua globus ille virum denſiſſimus urget:
Hac vos & Pallanta ducem patria alta repoſcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoſte
Mortales: totidem nobis, animæque, manuſque.
Ecce, maris magno claudit nos obice pontus:
Deeſt jam terra fugæ: pelago Trojamne petemus?
Hæc ait, & medius denſos prorumpit in hoſtes.

INTERPRETATIO.

Diu dubium eſt *prælium*, *manent omnia obluctantia invicem. Non aliter agmina Trojana, & agmina Latina congrediuntur: pes hæret pedi, & vir ſpiſſus viro. Sed ab alia parte, qua torrens late disjecerat lapides contortos, & arbores evulſas e ripis: poſtquam Pallas conſpexit Arcadas, non aſſuetos incurrere agmine pedeſtri, objicere terga Latino perſequenti: quandoquidem difficilis natura loci coëgit eos deſcendere* ex *equis*; *modo precibus*, *modo dictis aſperis inflammat virtutem* illorum, *quod ſolum ſupererat* in *rebus anguſtis*: *Quo fugitis*, o *ſocii? per vos* ipſos, *&* per *generoſa geſta* veſtra; *per nomen Evandri regis*, *& relatas victorias*, *& meam expectationem*, *quæ nunc ſuccurrit æmula gloriæ paternæ*: *ne committite* vos *fugæ*. *Via* eſt *aperienda inter hoſtes*, *qua* parte *multitudo illa hominum ſpiſſiſſima premit* nos: *nobilis patria hæc vocat vos & ducem Pallanta*. *Nulli Dii urgent* nos, *mortales urgemur ab hoſte mortali*: ſunt *nobis* tot *manus & animæ*, quot illis. *Ecce mare coërcet nos magno obſtaculo aquarum*. *jam terra deficit fugæ*: *an adibimus Trojam mari? Dixit hæc*, *& medius irruit in hoſtes confertos*.

NOTÆ.

rum Italorum dux, mox a Pallante occidendus, v. 425. Æ. 7, 723, 726. &c. De *Meſſapo*, equis nobili, ob Neptunum equi auctorem, Ibid 691. De *Auſonia*, Ibid. 54.

359. *Stant obnixa omnia contra.*] Legunt aliqui, *obnixi*, & ad ventos referunt: plures *obnixa*, & ad mare, nubes, ventos referunt; quæ omnia in ſe invicem obluctantur.

361 *Pede pes.*] Pro *pedi*, inquit Servius.

362. *Saxa rotantia.*] Paſſive, pro *rotata*: ut G. 1. 163. *Volventia plauſtra*: pro, *voluta*.

363. *Arbuſta.*] Non arbuſculæ ſunt, ſed loca ipſa arboribus conſita, Ecl. 1. 40.

371. *Spemque meam, quæ* &c.] Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit: ego ejus laudis æmulus, ſperabam me quoque victorem rediturum.

377. *Obice.*] Legunt aliqui *objice*: ut longa ſit prima ſyllaba. Antiqui tamen cod. *obice*. G. 4. 422.

378. *Trojam.*] Novam, ſeu caſtra Trojanorum, Æ. 7. 157.

Obvius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dedit: hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum, crudeli morte sodalis,
Excipit: atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
Nam tibi Tymbre caput Evandrius abstulit ensis:
Te decisa suum Laride dextera quærit:
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes
Facta viri, mistus dolor & pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit: hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit. optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus

INTERPRETATIO.

Lagus occurrit primum obvius illi, attractus fatis adversis: dum hic attollit saxum vasti ponderis, Pallas *occidit eum immissa hasta, qua* parte *spina facit divortium costarum per medium* dorsi: *& retrahit hastam infixam ossibus Hisbon non intercipit illum* Pallanta in hoc opere, *quamvis ille hoc speraret. Nam Pallas prius intercipit irrumpentem, improvidum. dum furit* ob *mortem asperam socii: & occultat gladium in pulmone turgido. Deinde invadit Helenum, & Anchemolum e veteri familia Rhœti, ausum constuprare cubile novercæ. Vos quoque gemini* fratres *occidistis in campis Rutulis, Laride & Tymber, soboles Dauci* quæ erat *simillima, & indistincta suis parentibus, & causa jucunda erroris. Sed Pallas nunc posuit crudelia discrimina* inter vos. *Nam gladius Evandri* filii *abscidit tibi caput, o Tymber: dextera* manus *amputata quærit te suum, o Laride: & digiti moventur semimortui, & motant gladium. Dolor junctus pudori excitat in hostem Arcadas inflammatos monitis, & videntes egregia gesta ducis. Tunc Pallas confodit Rhœteum fugientem ulterius* equis *binis jugo alligatis: tantumdem spatii & moræ fuit Ilo* ad mortem. *Nam* Pallas *intenderat eminus* in *illum hastam robustam: quam Rhœteus medius excepit, fugiens te fortissime Teuthra, & fratrem* tuum *Tyren: & excussus e curru....*

NOTÆ.

389. *Anchemolum. thalamos* &c. Narrat Servius ex Abieno, Rhœtum fuisse Marrubiorum in Italia regem, qui cum Anchemolo filio novercam superinduxisset Casperiam, stuprata illa fuit ab ipso Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

390. *Tumido in pulmone.*] Et ex natura sua, & ob iram ex morte socii conceptam.

392 *Indiscreta suis* &c.] Ita similes inter se fratres, ut a parentibus discerni non possent.

394. *Tymbre.*] Dicitur *Tymber* & *Tymbrus*, ut *Evander*, & *Evandrus*, Æ. 8. 313.

396. *Ferrumque retractant*] Convulsis nempe nervis, & aliquo motu subsultuque gladium adhuc affectantibus.

402. *Teuthra.*] *Teuthras*, *Teuthra*: ut

Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optato ventis æstate coortis
Dispersa immittit sylvis incendia pastor:
Correptis subito mediis extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ovantes.
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permista cruento.
Fata canens sylvis genitor celarat Halesum:
Ut senior leto canentia lumina solvit;
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc Tybri pater ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.

INTERPRETATIO.

semimortuus ferit talis agros Rutulorum. Et sicut per æstatem ventis subortis ex voto, pastor diffundit in *sylvis sparsa incendia: continuo correptis mediis* sylvis *horrenda vis Vulcani funditur simul in vastos agros: ille vero* pastor *sedens voti compos aspicit ignes exultantes. Non aliter vis tota sociorum colligitur in unum, & adjuvat te o Palla. At Halesus ardens bello currit contra oppositos, & convolvit se in arma sua. Hic interficit Ladonem, & Phereta, & Demodocum: abscindit Strymonio splendente gladio dextram erectam in guttur* suum: *vulnerat lapide frontem Thoantis, & diffindit ossa mista cerebro sanguinolento. Pater* Halesi *prædicens futura occultaverat Halesum* in *sylvis: postquam senex dissolvit morte oculos seniles, Parcæ miserunt manus* in eum, *& addixerunt* eum *armis Evandri. Pallas aggreditur illum, sic prius precatus: O pater Tybri, da nunc felicem* exitum, *& viam per pectus fortis Halesi telo, quod libro volatile: quercus tua feret hæc arma & spolia hominis.*

NOTÆ.

Æneas, Ænea: vocat. in *a*. *Tyren*] *Tyres, Tyræ*: ut *Anchises, Anchisæ*: accus. in *en*.

404. *Calcibus.*] *Calx*, extrema pars & posterior pedis, talus: unde *calcar*, & *calcare*. De *Rutulis*, Æ. 7. 794

408. *Acies Vulcania.*] Exercitus & vis Vulcani: id est incendium, ex multis flammis aciei instar collectum. De *Vulcano*, G. 1. 295.

409. *Flammas ovantes.*] Quasi triumphantes. De illa voce Æ. 3. 189.

413. *Phereta.*] *Pheres, Pheretis*: ut *Dares Daretis*: accus. in *a*.

417. *Genitor celarat Halesum.*] Vel hic Halesus diversus est ab eo qui Æ. 7. 723. dicitur *Agamemnonius Trojani nominis hostis*. Vel, si unus idemque est; errant interpretes, qui eum Agamemnonis filium aliquem nothum fuisse aiunt. Neque enim *leto canentia lumina solvit* Agamemnon: sed robusta ætate occisus est uxoris insidiis. Igitur *Agamemnonius* dictus est, quia ex eadem stirpe; cujus pars aliqua in Italiam ante Trojanos venerat.

418. *Canentia lumina*] *Senilia*: Dura translatio, a *canitie*, quæ propria est capillorum. De *Parcis*, fata hominum fuso volventibus, Æ. 1. 26. De *Tybri*, fluvio regionis illius, Æ. 8. 330.

423. *Tua quercus.*] Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

Audiit illa Deus, dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina. Primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:
Et vos o, Gratis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt, ducibusque & viribus æquis:
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat & urget;
Hinc contra Lausus: nec multum discrepat ætas:
Egregii forma; sed queis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugna.
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait: & socii cesserunt æquore jusso.

INTERPRETATIO.

Deus Tybris *exaudivit illa* verba. *Dum Halesus tegit Imaona, offert miser jaculo Arcadico pectus indefensum. Sed Lausus*, qui erat *magna pars belli, non permittit exercitum terreri nece tanti hominis. Primus interficit Abantem adversum*, qui erat *difficultas & firmamentum pugnæ. Soboles Arcadiæ cæditur, Tusci cæduntur: & vos, Trojani*, *corpora* quæ *Græci* non potuerant *perdere. Exercitus miscentur, paribus ductoribus & viribus: ultimi comprimunt multitudinem* pugnantium: *nec multitudo permittit expediri arma & manus. Hinc Pallas imminet & urget; illinc Lausus* ex *adverso: nec ætas valde distat: pulchri* erant *specie; sed sors negaverat illis regressum in patriam. Tamen rex vasti cœli non passus* est *illos certare inter se: mox sua funera destinata* sunt *illis sub hoste nobiliore. Interim soror benevola* Turni *admonet Turnum, qui trajicit celeri curru mediam turbam*, ut *auxilietur Lauso. Postquam aspexit socios*, ait. *Tempus* est *recedendi a prælio. Ego solus irruo in Pallanta, Pallas debetur mihi soli: optarem*, ut *ipse* ejus *pater* hic *esset præsens. Dixit hæc, & socii recesserunt e campo præscripto.*

NOTÆ.

424. *Texit.*] Donatus videtur explicuisse *protexit, defendit*: a *tege*. Servius, *detexit, spoliavit*, a *texo*: & Plautina quidem locutio est, in Amphitr act. 1. sc. 1. v. 138. *Illic hoc homo denuo volt pallium detexere*, id est *spoliare*, ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere*; vereor ut simplex *texere* significare idem possit: quare Donato assentior, etsi tempus præteritum hic diutiuscule adhibetur pro præsenti.

426. *Lausus.*] Mezentii filius, Æ. 7. 649. De *Arcadibus*, Æ. 8. 51. De *Etruscis*, Ibid. 479. De Gratis, G. 2. 16. De *Teucris*, Æ. 1. 239.

432. *Addensent.*] Vulgo *addensant*. Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secunda conjugat. agnoscunt. Ita frequenter Lucretius. *Addensent* autem extremi acies, dum urgent ipsi, instantque, ut in primos pugnantum ordines perveniant.

438. *Majore sub hoste.*] Quippe *Pallas* mox occidendus erat a Turno, v. 487 *Lausus*, ab Ænea, v. 815.

439. *Soror alma.*] Turni soror, Juturna Nympha

At Rutulum abſceſſu juvenis, tum juſſa ſuperba
Miratus, ſtupet in Turno: corpuſque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia viſu,
Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
Aut ſpoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto inſigni: ſorti pater æquus utrique eſt:
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia ſanguis.
Deſiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
Comminus: utque leo, ſpecula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Advolat: haud alia eſt Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum miſſæ fore credidit haſtæ,
Ire prior Pallas, ſi qua fors adjuvet auſum,
Viribus imparibus: magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hoſpitium, & menſas quas advena adiſti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adſis:
Cernat ſeminceci ſibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque ſub imo
Corde premit gemitum, lacrymaſque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:

INTERPRETATIO.

Sed juvenis Pallas, tum ob receſſum Rutulorum, tum admiratus juſſa imperioſa, obſtupet fixus *in Turno: & verſat oculos per magnum corpus* illius, *& circuit omnia fero aſpectu, & talibus dictis reſpondet adverſus verba Regis: Ego mox prædicabor, aut* propter *direptas magnificas exuvias, aut* propter *necem illuſtrem: genitor* meus *paratus eſt utrique fortunæ: abſtine minis. Locutus prodit in medium campum. Sanguis frigidus concurrit Arcadibus circa cor. Turnus deſcendit* ex equis *duobus jugo* alligatis, *parat pedes accedere propius: & quemadmodum leo accurrit, quando e ſublimi ſpecula conſpexit taurum cogitantem pugnas ſtare longe in agris: non alia eſt ſpecies Turni appropinquantis. Pallas, quando exiſtimavit fore ut ille* poſſet *tangi haſta vibrata,* cœpit *primus irruere robore inæquali,* explorans *an ſors aliquando faveret incepto, & ſic loquitur ad cælum magnum:* O *Alcide, oro te, per hoſpitalitatem mei patris, & menſas* quibus *exceptus fuiſti peregrinus, auxiliare magnis inceptis* meis: Turnus *videat me auferre ſibi moribundo arma ſanguinolenta, & oculi exanimes Turni patiantur victorem. Hercules audivit juvenem, & comprimit ſub profundo corde magnum dolorem, & emiſit lacrymas inutiles. Tunc pater* Herculis *alloquitur filium verbis mitibus:*

NOTÆ.

Nympha, de qua Æ. 12. 138.

448. *Tyranni.*] Regis, Æ. 7. 266.

449. *Spoliis opimis*] Quæ dux duci detrahit.

451. *Æquor.*] Eſt æqua planities, Æ. 2. 780.

454. *Specula.*] Loco editiore, unde ſubjecta loca deſpicere & *ſpeculari* poſſumus.

460. *Hoſpitium*] Hercules ex Hiſpania redux, ab Evandro exceptus hoſpitio fuerat, auctuſque ſacrificiis & ara maxima, poſt occiſum Cacum, Æ. 8. 269, 271. &c. De *Alcida*, Hercule, Ibid. 288.

466. *Tum genitor* &c.] Jupiter, Hercu-

Stat ſua cuique dies, breve & irrepabile tempus
Omnibus eſt vitæ; ſed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ ſub mœnibus altis
Tot nati cecidere Deûm: quin occidit una
Sarpedon, mea progenies: etiam ſua Turnum
Fata vocant, metaſque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus haſtam:
Vaginaque cava fulgentem diripit enſem.
Illa volans, humeris ſurgunt qua tegmina ſumma,
Incidit: atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno ſtrinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aſpice num mage ſit noſtrum penetrabile telum.
Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Quum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuſpis medium tranſverberat ictu,
Loricæque moras & pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum fruſtra de vulnere telum:
Una eademque via ſanguiſque animuſque ſequuntur.

INTERPRETATIO.

Dies fixa eſt unicuique ſua, ſpatium vitæ eſt omnibus anguſtum & immutabile; ſed augere gloriam geſtis, hic eſt *effectus virtutis. Tot filii Deorum ociderunt circa muros ſublimes Trojæ: quum ſimul Sarpedon occidit, meus filius: etiam fata ſua repoſcunt Turnum, & pervenit ad terminum vitæ conceſſæ. Sic dixit, & retulit oculos ad campos Rutulorum. Pallas autem librat haſtam magno robore, & educit gladium ſplendidum e vagina cava.* Haſta *illa volans pervenit, qua ſuprema armatura humerorũ erigitur: & aperiens* ſibi *aditum per extremitatem clypei, denique libavit etiam de magno corpore Turni. Tunc Turnus diu quatiens immittit in Pallanta lignum armatum ferro acuto, & ſic loquitur: Vide an telum meum melius penetret. Dixerat: mucro autem* teli *perfodit ictu coruſcante medium clypeum: quamvis tot laminæ ferri, tot æris, corium tauri toties circumplicatum ambiat* eum*: & pervadit moras thoracis, & magnum pectus. Ille* Pallas *incaſſum extrahit e plaga telum calidum: ſanguis atque anima exeunt una & eadem via.*

NOTÆ.

lem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non poſſit, exemplis conſolatur.

471. *Sarpedon* &c.] Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occiſus a Patroclo. Æ. 1 104.

472. *Metas*] *Finem.* Tranſlatio a *metis* in circo poſitis, Æ. 5. 288.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis*] *Ad arva.* Sic Æ. 5. 451. *It clamor cælo.* Hoc autem aſpectu favorem ſuum ad Rutulos tranſtuliſſe Jupiter ſignificatur, Æ. 1. 530. *Propius res aſpice noſtras.*

476. *Humeris tegmina ſumma.*] Summa pars loricæ, quæ humeros tegit: ubi levi vulnere perſtrictus eſt Turnus.

479. *Robur.*] Validum quodcumque lignum, G. 1. 162.

481. *Penetrabile.*] Paſſive vulgo ſignificat: hic active, pro eo quod vim habet penetrandi. G. 1. 93. *Penetrabile frigus adurat.*

482 *Ferri terga.*] Proprie de pellibus dicuntur: hic per tranſlationem, de metallorum laminis.

Corruit in vulnus: ſonitum ſuper arma dedere:
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus ſuper aſſiſtens:
Arcades hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: qualem meruit Pallanta remitto.
Quiſquis honos tumuli, quicquid ſolamen humandi eſt,
Largior: haud illi ſtabunt Æneia parvo
Hoſpitia. Et lævo preſſit pede talia fatus
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impreſſumque nefas (una ſub nocte jugali
Cæſa manus juvenum fœde, thalamique cruenti)
Quæ bonus Eurytion multo cœlaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat ſpolio gaudetque potitus.
Neſcia mens hominum fati ſortiſque futuræ,
Et ſervare modum, rebus ſublata ſecundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emptum
Intactum Pallanta; & quum ſpolia iſta diemque
Oderit. At ſocii multo gemitu lacrymiſque
Impoſitum ſcuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!

INTERPRETATIO.

Concidit ſuper plagam: arma ediderunt ſonitum ſuper eum: *& moriens mordet ore ſanguinolento terram inimicam. Turnus incumbens ſuper illum ait: Arcades, reportate memores hæc mea verba Evandro: remitto* ipſi *Pallanta, qualem meruit* remitti: *quæcumque eſt gloria ſepulcri, quodcumque ſolatium inhumationis;* hoc *concedo: non conſtabunt illi exiguo* pretio *hoſpitia data Æneæ. Et locutus talia, compreſſit pede ſiniſtro mortuum: auferens grande pondus baltei, & crimen* in eo *pictum*: quod erat, *turba juvenum turpiter occiſa per noctem conjugalem, & cubilia ſanguinolenta: quæ doctus Eurytion ſculpſerat multo auro: quo ſpolio* potitus *Turnus jam triumphat & lætatur. O mens hominum ignara fati, & caſus venturi, & ſervandæ modeſtiæ in fortuna proſpera! Tempus adveniet Turno, cum optabit emptum ingenti* pretio, ut nunquam *tetigiſſet Pallanta: & cum deteſtabitur iſta ſpolia &* iſtum *diem. At ſocii* Pallantis *conſerti multis lamentis & fletibus reportant Pallanta impoſitum clypeo. O luctus & honor magne rediture patri!*

NOTÆ.

495 *Petit ore cruento.*] Concidit igitur in faciem. *Petit ore,* id eſt mordet terram; vel ex vindictæ rabie, vel ex lucta animæ difficile e juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento*, quia accepto letali quocumque vulnere, ſanguis vulgo per os effluit

494 *Æneia hoſpitia*] Quomodo Æneam hoſpitio exceperit, legitur Æ. 8. 154 &c.

497. *Una ſub nocte jugali* &c.] Danaus & Ægyptus, Beli in Africa regis filii, cum inter ſe diſſiderent: Danaus in Græciam abiit ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris ſui genus deleret, quinquaginta filias ſuas, fratris ſui filiis item quinquaginta uxores dedit. Illæ patris ſui juſſu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermneſtra, quæ Lynceo pepercit ſuo. Hinc ſorores illæ apud inferos addictæ ſunt aquis in pertuſum dolium perpetuo infundendis. *Danaïdes* dictæ a patre, *Belides* ab avo.

499 *Eurytion* &c.] Peritus aliquis artifex *Cælaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteiſque laminis opertus fuit, in quibus hæc cœlata fuerant. De verbo *ovat*, Æ. 3. 189

503. *Turno tempus erit, cum* &c.] Cum.

Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Quum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro: te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis: mensæ, quas advena primus
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens;
Viventes rapit: inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta:
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios manes, & spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta: jacent penitus defossa talenta

INTERPRETATIO.

Hæc prima dies exposuit te bello, hæc eadem eripit: tamen postquam reliquisti magnos cumulos Rutulorum. Nec jam rumor, sed certus nuntius tantæ calamitatis accurrit ad Æneam: suos parum distare ab exitio: tempus esse opem ferendi Teucris fugatis. Æneas cædit ense vicina omnia, & furens facit sibi *ferro viam per latam turbam: quærens te, Turne, ferocientem nova strage. Pallas, Evander, omnia versantur Æneæ ante ipsos oculos:* imprimis *mensæ, quas externus tum primum adivit, & dextera juncta. Illic capit vivos quatuor juvenes, natos Sulmone; totidem quos Ufens alebat: quos mactet* in *sacrificium umbris* Pallantis, & ut *riget cruore captivorum ignes busti. Deinde cum longe intentaret inimicam hastam Mago: ille dolo suppoſuit se, & hasta tremens supervolavit: &* Magus *amplectens genua loquitur talia supplex. Oro te per animam patris tui, &* per *spes* tuas de *Iülo crescente: serva hanc vitam* meam *& patri &* mihi *filio. Est mihi domus sublimis: jacent intime infossa talenta...*

NOTÆ.

scilicet ab Ænea victus, & vita tantumnon donatus: ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur, Æ. 12. 940.

516. *Mensæ, quas advena* &c] Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æ. 8. 154. & junctis dexteris fœdus initum, Ib. 467.

519. *Inferias quos immolet umbris* &c.] *Inferiæ*, sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur*: lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumque corpora in Patrocli pyram injicit, Iliad. 23. 175 Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis: ut Æ. 5. 81. *Animæque umbræque paternæ*.

524. *Manes.*] Aliquando pro Diis ipsis inferorum sumuntur, Æ. 6. 743. Hic & alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, G. 4. 469.

526. *Talenta* &c.] De talenti valore, Æ. 5. 112, 248.

Cœlati argenti : ſunt auri pondera facti
Infectique mihi: non hic victoria Teucrûm
Vertitur : haud anima una dabit diſcrimina tanta.
Dixerat: Æneas contra cui talia reddit,
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis : belli commercia Turnus
Suſtulit iſta prior, jam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchiſæ manes, hoc ſentit Iülus.
Sic fatus, galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus abdidit enſem.
Nec procul Æmonides, Phœbi Triviæque ſacerdos,
Infula cui ſacra redimibat tempora vitta:
Totus collucens veſte atque inſignibus armis.
Quem congreſſus agit campo, lapſumque ſuperſtans
Inmolat, ingentique umbra tegit: arma Sereſtus
Lecta refert humeris, tibi rex Gradive trophæum.
Inſtaurant acies, Vulcani ſtirpe creatus
Cæculus, & veniens Marſorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris enſe ſiniſtram
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.

Interpretatio.

argenti ſignati : ſunt pondera auri elaborati & non elaborati: victoria Trojanorum non hic continetur: vita unica non ponet tantam differentiam inter vos. *Dixerat. Æneas adverſum reſpondet illi talia : Serva tuis filiis talenta illa plurima auri & argenti, quæ narras : Turnus jam ante occiſo Pallante abſtulit prior iſta belli pacta. Hoc cenſet anima patris Anchiſæ, hoc Iülus. Sic locutus, corripit ſiniſtra* manu *caſſidem* ejus, *& condidit gladium uſque ad capulum* in *cervice retorta deprecantis. Nec* erat *longe Æmonides, ſacerdos Apollinis ac Dianæ, totus reſplendens veſte & armis conſpicuus : cui infula cingebat caput tæniis.* Æneas *aggreſſus illum perſequitur* in *campo, & incumbens lapſo mactat* eum, *& opprimit magnis tenebris. Sereſtus reportat humeris arma* ejus *collecta, trophæum* futurum *tibi, o Mars rex* belli. *Cæculus natus e ſtirpe Vulcani, & Umbro ortus, e montibus Marſorum, novant certamen. Æneas adverſum ſævit. Abſciderat enſe* manum *ſiniſtram Anxuris, & ferro totum ambitum clypei.*

Notæ.

527. *Facti infectique.*] *Factum aurum*, quod in opus conflatum eſt : *infectum*, quod adhuc in maſſam compactum.

532. *Parce* &c.] Serva natis tuis, & tuam in rem abſtine : unde *parcus* dicitur, abſtinens.

534 *Hoc ſentit.*]Hæc eſt eorum ſententia, ut omiſſis muneribus tuis Pallanta ulciſcar.

537. *Phœbi Triviæque ſacerdos* &c.] Dianæ & Apollinis templa & ſacra ſæpe conjunguntur, ut Æ. 6. 35. De *Phœbo* ſeu *Apolline*, Ecl. 3. 62, 104. De *Trivia*, Diana, ſic a triviis ubi colebatur dicta, Æ. 4. 511.

538. *Infula* &c.] Faſcia latior, ex qua minores vittæ dependebant, inſtar diadematis caput ſacerdotum ambiens : Æ. 2. 133.

541. *Umbra tegit*] Vel ſuper incumbente corpore ſuo morientem inumbrat quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit : quod congruit cum illô v. 746. *In æternam clauduntur lumina noctem.*

542. *Rex Gradive, trophæum.*] *Gradivus*, Martis nomen, Æ. 3. 35. *Trophæum*, ſtrues armorum ad monimentum victoriæ, Æ. 11. 7.

544. *Cæculus* &c.] Præneſtinorum dux,

Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Caniciemque sibi & longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Sylvicolæ Fauno Dryope quem Nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clypeique ingens onus impedit hasta:
Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis
Dicere, deturbat terræ: truncumque repente
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc metuende jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antheum & Lycam, prima agmina Turni,
Persequitur; fortemque Numam; fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum & tacitis regnavit Amyclis.

INTERPRETATIO.

Ille tecinerat aliquid magnum, & putaverat virtutem adfuturam incantamento, & forte tollebat animum ad *cælum, & promiserat sibi capillos albos & prolixam vitam. Tarquitus, quem Nympha Dryope pepererat Fauno sylvarum incolæ, contra gestiens armis micantibus dedit se obvium furenti* Æneæ. *Æneas detorta hasta* Tarquiti *impedit* ejus *loricam & magnum pondus clypei: deinde dejicit* in *terram caput illius, frustra deprecantis & parantis loqui plurima: & propellens truncum calentem, hostili animo loquitur hæc super* eum: O *tremende* hostis, *jace nunc istic: bona mater tua non te teget terra, nec imponet corpus patrio tumulo; relinquêris avibus rapacibus, aut aqua vehet te abjectum* in *profundum, & pisces avidi sugent vulnera. Continuo insectatur Antheum & Lycam, primas turmas Turni: & robustum Numam; & flavum Camertem, natum generoso Volscente, qui fuit agris opulentissimus* inter *Ausonas, & imperavit Amyclis silentibus.*

NOTÆ.

Æ. 7. 678. *Umbro*, Marsorum, Ibid. 750.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*] Id est, magicis quibusdam consecrationibus & carminibus adversusvulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non *magnum.*

551. *Sylvicolæ Fauno Dryope* &c.] *Fauni*, rustica numina, multi fuere, Ecl. 6. 27. Horum aliquo, & Dryope Nympha, natus Tarquitus.

552. *Reducta loricam* &c.] Tarquitus longam hastam in Æneam dextra intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu; inde clypeus ejus hasta transversa impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558. *Patrio.*] Non *paterno*, cum mater Nympha, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex ea Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro*: commutatio est, pro *onerabit sepulcrum membris.* Sic Æ. 1. 119. *Vina cadis onerarat Acestes*

562. *Numam.*] Jam Numam occiderunt Nisus & Euryalus, Æ. 9. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macrobium, quasi parum memor. Quasi vero in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint?

563. *Volscente.*] Qui a Niso occisus fuerat, Æ. 9. 438.

564. *Tacitis Amyclis.*] *Amyclæ*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus a quibusdam habita sit. Hinc pro-

Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse: Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphei
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit:
Atque illi longe gradientem & dira frementem
Ut videre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger: sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis & ævi

INTERPRETATIO.

Qualis Ægæon, cui aiunt fuisse *centum brachia & centum manus, & flammam erupisse quinquaginta faucibus & pectoribus: quando adversus tonitrua Jovis, sonabat totidem clypeis æqualibus, & nudabat totidem enses. Sic Æneas victor furit per totam planitiem, ex quo gladius semel incaluit. Immo ecce irrumpit in equos quatuor Nyphei* alligatos *jugo, & in pectora opposita* eorum: *sed illi, cum viderunt* Æneam *procul incedentem & dire furentem, turbati timore & retro fugientes, excutiunt ducem, & trahunt currum ad litus. Interim Lucagus immittit se in medios equis duobus jugalibus. & frater* ejus *Liger: sed frater* Liger *regit equos loris, Lucagus ardens quatit gladium nudatum. Æneas non passus* est eos *tanto ardore ferocientes. Irrumpit, & opposita hasta sublimis occurrit. Cui Liger* ait: *Non vides equos Diomedis, non currum Achillis, aut arva Phrygia: mox terminus belli & vitæ* tuæ

NOTÆ.

fecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam & Caietam: ad lacum, qui deinde *Amyclanus*, postea *Fundanus* dictus est, nunc *lago di Fondi*. Urbs illa jamdiu deleta erat tempore Virgilii: vel a serpentibus juxta Plinium & Solinum; vel a finitimis juxta Ciceronem. *Tacitæ* autem dicuntur Amyclæ: ex eodem Cicerone, vel quod propter nimiam modestiam injurias a finitimis acceptas cum tacerent ac dissimularent, ab iisdem oppressæ sunt. vel ex Servio, quia cum Pythagoricam sectam sequerentur, quæ quinquennale silentium servari, & ab animalium cæde abstineri jubebat; a serpentibus e vicina palude erumpentibus, quos occidere nefas putabant, deletæ sunt.

565. *Ægæon.*] Gigas, Cœli & Telluris filius, ex Hesiodo in Theog. v. 147. *Ægæon* apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero Iliad. 1. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales gigantes cæteri. Tamen Homerus loco citato, ait eum Thetidis impulsu opem Jovi tulisse, adversus Neptunum, Junonem & Palladem, cum Dii illi adversus eum propter ejus jactantiam rebellassent. Ideo apud inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo, Æ. 6. 287.

575. *Bijugis.*] A nominativo *bijugus*: dicitur enim *bijugis* tertiæ declin. & *bijugus* secundæ, unde infra, v. 587. *Admonuit bijugos.*

581. *Non Diomedis equos* &c.] Non ii sumus hostes, quorum e manibus elabi pos-

His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri: sed non & Troïus heros
Dicta parat contra: jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos, projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ:
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, & miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
Dicta dabas: morere, & fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius: torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt & castra relinquunt
Ascanius puer & nequicquam obsessa juventus.

INTERPRETATIO.

ponetur in *his terris. Talia verba volant late* ab *insano Ligere: at heros Trojanus non sic meditatur verba ex adverso: nam librat telum in hostem. Lucagus, postquam incurvatus imminens in verbera excitavit telo binos equos, dum sinistro pede protenso parat se ad certamen; jaculum Æneæ intrat per infimam extremitatem clypei splendentis, deinde perfodit inguen sinistrum. Dejectus e curru semianimus sternitur humi: quem pius Æneas alloquitur verbis acerbis: Lucage, nulla iners fuga equorum prodidit tuum currum, aut umbræ manes averterunt* eos *ab hostibus:* tu *ipse exiliens e rotis relinquis jugum currus. Sic locutus ista, apprehendit binos jugales. Frater miserandus, dejectus eodem curru, porrigebat manus exarmatas* dicens: *Vir Trojane: per te* ipsum, *per parentes qui te produxerunt talem: omitte hanc animam, & miserere orantis. Æneas oranti pluribus ver*bis ait: *Non proferebas prius talia verba: morere, & frater ne deseras fratrem. Deinde aperit acumine* gladii *pectus*, quo *latet anima. Dux Trojanus tales faciebat cædes per agros, sæviens more aquæ præcipitis, aut nigra procellæ. Denique juvenis Ascanius & juventus frustra obsessa egrediuntur, & deserunt munimenta* sua.

NOTÆ.

sis: ut elapsus es e Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente, ut diximus supra, v. 82. ex Homero, Iliad 5. 311 Aut e manibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus Æ. 4. 182. ex Homero, Iliad. 20. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. Porro *equi Diomedis* non illi sunt quos Rheso abstulit, de quibus Æ. 1. 756 sed equi quicumque Diomedis. Quippe Rhesi equos rapit Diomedes Iliad. 10. 498. cum Ænea autem e curru pugnaverat jam Iliad. 5. 311 De *Diomede* Æ 11. 101. De *Achille*, Æ 1. 103. De *Phrygia*, ubi Troas, Ibid 385.

589. *Inguen.*] Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

603. *Turbinis.*] *Turbo*, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apuleio: Græcis τυφών.

604. *Castra.*] Urbem obsessam, Æ. 7. 157.

607.

Junonem interea compellat Juppiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux:
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes? non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli?
Cui Juno summissa: Quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram & tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares,
Omnipotens: quin & pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater: & tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherei breviter sic fatur Olympi,
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.

INTERPRETATIO.

Interim Jupiter alloquitur prior Junonem: O soror mea & eadem uxor acceptissima: an *Venus fulcit vires Trojanorum, ut putabas? nec opinio* tua *decipit te? non* est illis *hominibus, manus ardens ad bellum? & animus asper ac tolerans laboris? Cui Juno* ait *humilis. O formosissime marite, cur lacessis* me *dolentem & metuentem verba tua dura? Quippe si mihi esset in amore ea auctoritas, quæ fuit olim, & quam deceret esse; non negares hoc mihi,* cum *possis omnia. immo possem subtrahere Turnum e prælio, & servare salvum patri* ejus *Dauno. Nunc moriatur, & persolvat pio sanguine pœnas Trojanis. Tamen ille trahit nomen e stirpe nostra: & Pilumnus* est *illi pater quarto* gradu: *& sæpe cumulavit portas* templorum *tuorum liberali manu & plurimis muneribus. Cui rex cæli sic loquitur breviter: Si petitur* a te pro illo *juvene morituro dilatio mortis instantis & tempus, & si existimas me* posse *sic statuere; aufer Turnum fuga, & eripe* cum *fatis urgentibus.*

NOTÆ.

607. *Germana* &c.] Cur Juno dicatur, Jovis & *soror* & *conjux*, Æ. 1. 51.

609 *Non vivida bello* &c.] Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dexteram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab Ænea vulnera repulerit, v. 331. hæc tamen ipsius cura ad unum Æneam pertinebat; non ad cæteros item duces, qui propria vi multa fortiter patrabant. *Opes*. vires, potentiam, Æ. 9. 532. *summa nitun-tur opum vi.*

612. *Sollicitas ægram.*] Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

614. *Vis in amore* &c.] Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram. non *hoc* mihi negares, ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618. *Nostra origine.*] *Divina*. Et vero Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis fuisse filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen originem referendus est. De *Pilumno*, supra, v. 76.

Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
Cui Juno illacrymans: Quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror: quod ut o potius formidine falsa
Ludar; & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras:
Iliacamque aciem & Laurentia castra petivit.
Tum Dea nube cava tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis: clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis, dat inania verba,
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,

INTERPRETATIO.

Licet favere tibi *eousque. Si vero facultas ulla amplior occultatur sub istis precibus, & si existimas bellum universum* posse *mutari & transferri; alis spem vanam. Cui Juno flens* ait: *Si saltem permitteres ex animo, id quod ægre permittis verbo; & si hæc vita superesset certa Turno? Nunc* vero *acerbus finis destinatur innocenti, aut ego dicor ignara veritatis: quod* ita *potius* sit, *ut ego decipiar inani metu; &* tu *referas in melius incepta tua,* tu *qui* id *potes. Postquam protulit hæc verba, statim demisit se e summo cælo, involuta nube, propellens procellam per aërem: & adivit exercitum Trojanum & castra Latina. Deinde Dea instruit armis Troianis levem umbram absque viribus,* ex *nube vacua, in figuram Æneæ,* quod erat *prodigium mirabile aspectu: & simulat clypeum & cristas divini capitis, tribuit ei vana verba, tribuit sonum* vocis *absque anima, & exprimit incessum ambulantis. Qualia simulacra rumor est volare* post *mortem obitam, aut qualia somnia decipiunt sensus sopitos. At simulacrum lætum gestit ante prima agmina,*

NOTÆ.

625 *Hactenus indulsisse vacat.*] Fuit opinio veterum fata omnino impediri ne a Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri: ut diximus Æ. 1. 243.

628. *Quid si, quod voce gravaris* &c.] Timet Juno ne parum sincere & ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni dilata morte servari.

631. *Veri vana.*] *Ignara, inscia,* Æ. 7. 440. *Veri effœta senectus.*

632. *Potes.*] Potest Jupiter fata reflectere: vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo, Æ. 1. 243.

634 *Hyemem.*] Tempestatem, Æ. 1. 126. De *Laurento* urbe Latina, Æ. 7. 63.

636 *Tum Dea nube cava* &c] Ex Homero, Iliad. 5. 449. Cum Venus, Diomedi in Æneam irruenti frustra peplum obtendens, ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini, Apollo, Ænea subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno; non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneæ subducat urgentibus e litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Iubas.*] Galeæ cristas, e jubis equi-

Irritatque virum telis, & voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem: nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis & ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exuperatque moras, & pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tunc levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Quum Turnum medio interea fert æquore turbo.

INTERPRETATIO.

& provocat armis Turnum, & urget verbis. Turnus imminet illi, & procul evibrat hastam sonantem: illud convertit gressus oblato dorso. Tunc autem quando Turnus credidit Æneam retro versum fugere, & turbatus accepit animo spem vanam, ait: Quo fugis, o Ænea? ne desere conjugia promissa: terra quæsita per mare dabitur tibi *hac manu* mea. *Inclamans talia persequitur, & intorquet ensem nudum: nec animadvertit ventos rapere suam voluptatem. Forte navis admota margini lapidis alti stabat scalis extensis & ponte præparato, qua* nave *rex Osinius vectus* fuerat *e Clusina regione. Simulacrum Æneæ fugientis conjicit se illuc timidum in latebras: nec lentior imminet Turnus, & omittit moras, & transvolat pontes excelsos. Vix pervenerat* ad *proram:* cum *filia Saturni* Juno *secat funem, & trahit navem solutam per mare turbatum. Æneas vero vocat ad certamina absentem Turnum: tradit morti plurima corpora hominum obvia Tunc tenue simulacrum non quærit ulterius latibula, at evolans* in *altum confudit* se cum *nigra nube: cum interim ventus vehit Turnum medio mari.*

NOTÆ.

nis Æ. 3.468.

650. *Hac dabitur* &c.] Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Æneam, & morti daturum.

651. *Coruscat mucronem.*] Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum. Æ. 5 642.

652. *Nec ferre videt* &c.] Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat; umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653. *Crepidine.*] *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*: ut supra, v. 361. *Heret pede pes*, pro *pedi*

655. *Clusinis advectus Osinius oris* &c.] De illo *Clusii rege*, & urbe *Clusio*, supra, v. 166.

664. *Sublime volans.*] *In sublime*: adverbii more. Sic G. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.*

Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis:
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? & tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducit?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosque, nefas, omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite venti:
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis:
Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc nunc fluctuat illuc:
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, & crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, & litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.

INTERPRETATIO.

Ille *circumspectat inscius rerum, & ingratus servatæ* vitæ: *& profert ad astra geminas manus cum* his *verbis*: O *pater omnipotens, an existimasti me aptum tanto sceleri, & voluisti* me *luere tale supplicium? Quo vehor? unde discessi? quæ fuga & qualem refert me? An rursus aspiciam muros Laurentes, aut castra* mea? *quid* dicet *multitudo illa hominum, qui secuti* sunt *me & meum bellum? & quos omnes, o scelus, deserui in crudeli morte? Et jam cerno* eos *vagos, & audio gemitum morientium. Quid faciam? aut qua terra jam satis aperiatur mihi?* O *venti, vos potius miserescite* mei: *ego Turnus vos colo sponte: allidite navem ad scopulos, ad saxa: impellite* in *vada aspera syrtium: quo neque Rutuli, neque fama sciens* meam fugam, *sequantur me. Hæc dicens nunc agitur animo huc, nunc illuc: an furens ob tantam ignominiam transfodiat se cuspide, & traducat per costas durum gladium; an immittat* se in *medias aquas, & adeat natatu sinuosa litora, & se referat rursus in arma Trojanorum.*

NOTÆ.

666. *Ingratusque salutis.*] Incusat enim Jovem, cujus permissu, Junonisque opera servatus fuerat.

668. *Crimine dignum.*] *Dignum*, qui admitterem tantum scelus; quale est, meos in pugna deserere.

670. *Quemve reducit?*] Qualem me reducit? quanta ignaviæ labe maculatum? *Reducit.* Alibi *reduces*: sed locum emendavimus e Romano codice Pierii.

671. *Laurentes muros.*] Urbem Latini regis, Æ. 7. 63. *Castra*: vel mea: vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*] *Palantes*, *vagos*: quasi *planantes* a πλανάομαι, *erro*, *vagor*: unde & *planetæ*, vaga astra.

677. *Adoro.*] Ventos scilicet. De quorum divinitate, Æ. 3. 120.

678. *Syrtis.*] Ita lego cum Servio, non *syrtes*: ne sit obscurior structura. *Syrtis*: locus quilibet arenosus in mari, Æ. 1. 115.

681. *Sese... Mucrone... induat.*] Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiat, abdatque corpore.* Sic Cæsar, de bello Gal. l. 7. *Se ipsi acutissimis vallis induebant.*

682. *Crudum ensem.*] *Cruentum.* Nam *cruor*, est sanguis effusus venis & jam frigescens, a κρύος *frigidus*: a cruore *cruentus*, & *crudus*, qui adhuc est in cruore. a *crudo*, *crudelis*; ut a *fido*, *fidelis*.

Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuque æstuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
 At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi: cum quo Latagum, Palmumque fugacem.
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, & vertice figere cristas.
Necnon Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit; & face prægnans
Cisseis regina Parin creat: urbe paterna

INTERPRETATIO.

Ter tentavit utramque viam: ter suprema Juno cohibuit eum, *& animo miserta coërcuit juvenem. Provehitur findens maria, unda & fluxu* maris *favente: & portatur ad urbem veterem Dauni patris* sui. *Sed interea Mezentius impulsu Jovis ardens succedit* ei in *prælio, & aggreditur Trojanos. Irrumpunt* in eum *turmæ Etruscæ, & imminent uni viro; uni, inquam, omnibus odus & densis jaculis. Ille* Mezentius, *sicut rupes quæ procurrit in magnum mare, objecta furori ventorum & opposita fluctibus, sustinet omnem violentiam & minas cæli & maris, ipsa stans inconcussa*: sic *dejicit* in *terram Hebrum filium Dolichaonis*, & *cum eo Latagum & Palmum fugientem: sed opprimit saxo & magno fragmento rupis Latagum*, secundum *os & vultum* sibi *objectum: permittit Palmum volutari jacentem subsecto poplite: & dat Lauso arma* ejus *ferenda humeris, & cristas imponendas capiti.* Opprimit *etiam Evantem Phrygium, & Mimanta coætaneum & socium Paridis: quem Theano protulit in lucem Amyco patri eadem nocte;* qua *Regina filia Cissei, gravida ex face, edit Parin: ad urbem patris...*

NOTÆ.

685 *Viam*] Modum utrumque consulendi decori suo.

688. *Urbem.*] *Ardeam*, Dauni & Turni regiam, Rutulorum caput, Æ. 7. 410.

690. *Ovantes.*] Successu exultantes, & quasi jam triumphantes, Æ. 3. 189

691. *Tyrrhenæ acies.*] Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, & Æneæ in auxilium venerant: supra, v. 163. Æ. 8. 478.

703. *Theano.*] In secundo casu, *Theanus*: Amyci Trojani uxor: a Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. 6. 299. & 11. 224. Hecuba autem *Cisseis* a Virgilio & a quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. 16. 718. Et Theano, uxorem Antenoris & Minervæ sacerdotem, Iliad 6. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit; neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica: sed nomen a Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin ute-

Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper (multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia) sylva
Pastus arundinea: postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, & inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, & tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe & vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Coriti de finibus Acron,
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenæos.

INTERPRETATIO.

Paris obiit, Laurens litus habet Mimanta incogitantem. Et quemadmodum aper ille morsibus canum pulsus ex altis montibus, nutritus in sylva arundinea, quem Vesulus pinifer texit annis plurimis, vel palus Laurentia plurimis: postquam ventum est in retia, constitit, & frendet asper, & cohorrescit humeris: nec animus est ulli irasci in eum *aut accedere propius, sed* omnes *urgent circum telis & securis clamoribus: ille vero interritus opponit se in omnes partes, stridens dentibus, & excutit tela e tergo. Non aliter nemini eo*rum, *quibus Mezentius legitimo est odio, est audacia congredi nudo ense* cum eo. *procul infestant* eum *jaculis & alta vociferatione. Acron, vir Græcus, venerat ex antiqua regione Coriti, advena, omittens nuptias imperfectas.*

NOTÆ.

ro ferret, facem gestare se somniaverit, Æ. 1 31.

706. *Occubat, ignarum* &c.] Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam a Philocteta occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique sic locum hunc restituunt: *Urbe paterna occubat hic, carum Laurens habet ora Mimanta.* Sed contra est, quod antiqui interpretes omnino *ignarum* legerint: Gellius imprimis qui *ignarum* passive interpretatur, pro *ignotum*. ut apud Ovid Metam l. 7. 403. *Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.* Sed hic nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cum active significare possit, *ignarum casus sui*; id est, *ignorantem se tali casu & loco moriturum.* De *Laurente litore*, Æ. 7. 63.

707. *At velut ille* &c.] *Ille*, freqnenter abundat in Virgilianis comparationibus, & magnum aliquid ac singulare significat: *Ille aper*, id est *magnus aliquis aper.* Sic Æ. 12. 5. *Pœnorum qualis in arvis, saucius ille gravi venantum vulnere pectus, jamdudum movet arma leo.*

708 *Vesulus.*] Mons altissimus Alpium maritimarum, ad occidentem Liguriæ, nunc *monte Viso* in eo sunt Padi fontes, *du Po.*

709. *Palus Laurentia.*] Vel plurali numero *paludes Laurentinæ*, inter Tiberis ostia urbemque Laurentum, secundum litus Tyrrheni maris: qui tractus sylvis & paludibus arundinetisque asper olim fuit, ubi frequentes apri memorantur a poetis: hinc *sylva hæc arundinea*, id est palustris, a Virgilio appellatur: Testaturque Cluverius, loci speciem nunc ab antiqua non admodum differre, immo & apris infestam esse.

714. *Partes cunctatur in omnes.*] Moram facit ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

715. *Quibus Mezentius iræ.*] Quomodo dicimus: *esse odio. Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem: Æ. 8. 478.

719. *Antiquis Coriti de finibus.*] *Coritus,*

Hunc ubi miſcentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis & pactæ conjugis oſtro:
Impaſtus ſtabula alta leo ceu ſæpe peragrans,
(Suadet enim veſana fames) ſi forte fugacem
Conſpexit capream, aut ſurgentem in cornua cervum;
Gaudet hians immane, comaſque arrexit, & hæret
Viſceribus ſuper accumbens: lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in denſos alacer Mezentius hoſtes.
Sternitur infelix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud eſt dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuſpide vulnus:
Obvius adverſoque occurrit, ſeque viro vir
Contulit: haud furto melior, ſed fortibus armis.
Tum ſuper abjectum poſito pede nixus & haſta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant ſocii, lætum pæana ſecuti.
Ille autem expirans: Non me quicunque es inulto,
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Proſpectant paria, atque eadem mox arva tenebis.

INTERPRETATIO.

Poſtquam Mezentius *aſpexit procul eum turbantem medias turmas, purpureum* ob *criſtas & purpuram ſponſæ promiſſæ: quemadmodum ſæpe leo famelicus percurrens alta ſtabula (nam impellit immoderata fames) ſi forte vidit capream fugacem, aut cervum erectum per cornua, lætatur aperiens* fauces *immaniter, & arrigit jubas, & ſtat incumbens ſuper viſcera, & ſanguis tingit os fœdum: ſic gaudens Mezentius irrumpit in hoſtes confertos. Miſer Acron ſternitur. & moriens ferit talis nigram terram, & inficit ſanguine haſtam ruptam.* *Atque idem* Mezentius *dedignatus eſt occidere* Oroden *fugientem, & librato* jaculo *acuto infligere ei plagam improviſam: ſed obviam* præcurrens, *& obtulit* ſe *adverſo, & vir viro objecit ſe. non melior inſidiis, ſed generoſis armis. Deinde pede impoſito, & innitens haſta ſuper* eum *ſtratum: O viri, ecce jacet ingens Orodes, pars exercitus non aſpernanda. Socii exclamant repetentes lætum pæana. Ille autem moriens* dixit: *O victor, quiſquis es, non gaudebis diu, nec me inulto: ſors æqualis te etiam ſpectat, & mox mordebis eandem terram.*

NOTÆ.

nunc *Cortona*; urbs in orientali parte Tuſciæ, circa Traſimenum lacum, *antiquis finibus*: quia a Corito Dardani patre fundata, a quo Trojani originem duxerunt. Æ 3. 169. *Grajus homo.*] Græca origine: qui Coriti, ſeu Cortonæ conſederat. *Profugus* ad Tarchontem & Æneam: cauſam non affert poeta. De *Hymenæo*, nuptiarum præſide numine, G. 3. 60.

722. *Pennis & oſtro.*] *Pennis purpureis*: ut G 2. 192. *Pateris libamus & auro.* Sunt *pennæ*: criſtæ caſſidis e plumis avium purpureo colore tinctis, Æ 3. 468. Munus autem erat a ſponſa datum abeunti, in pignus amoris. *Oſtrum*, purpura ex oſtreo expreſſa G. 2 506.

727. *Lavit*] Prima brevi, præſentis eſt temporis, *a lavere*: prima longa, præteriti eſt temporis, a *lavare*.

733. *Cæcum vulnus*] Ab Orode non præviſum, quia a tergo, quaſi clam, & ex inſidiis; ſeu, ut mox ait, *furto*.

738. *Pæana ſecuti.*] *Pæan*, carmen triumphale: quod inceptum a Mezentio, ſocii perſequuntur: De *ea voce* Æ. 6. 657.

741. *Eadem mox arva tenebis.*] Proſternendus & occidendus ab Ænea, infra v. 894.

Ad quem ſubridens miſta Mezentius ira:
Nunc morere: aſt de me Divum pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum:
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaſpem:
Partheniumque Rapo, & prædurum viribus Orſen:
Meſſapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericaten:
Illum, infrænis equi lapſu tellure jacentem;
Hunc, peditem pedes. Et Lycius proceſſerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit: Atronium Salius; Saliumque Nealces,
Inſignis jaculo & longe fallente ſagitta.
Jam gravis æquabat luctus & mutua Mavors
Funera: cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique: neque his fuga nota, nec illis.
Dii Jovis in tectis iram miſerantur inanem,
Amborum, & tantos mortalibus eſſe labores.
Hinc Venus, hinc contra ſpectat Saturnia Juno.
Pallida Tiſiphone media inter millia ſævit.

INTERPRETATIO.

Ad quem reſpondet *Mezentius ſubridens miſto furore: Jam morere: de me autem ſtatuat genitor Deorum & rex hominum. Id loquens, extraxit haſtam e corpore: quies acerba & ſomnus ferreus premit illi oculos: oculi clauduntur in perpetuam noctem. Cædicus jugulat Alcathoum, Sacrator Hydaſpen: & Rapo Parthenium, ac Orſen prævalidum robore: Meſſapus, & Clonium, & Ericaten Lycaonium; illum dejectum in terram lapſu equi indomiti; hunc pedes peditem. Agis quoque Lycius cucurrerat* in Meſſapum: *hunc tamen deturbat Valerus non carens virtute avorum. Salius Atronium; & Salium Nealces, bonus jaculo & ſagitta eminus decipiente. Jam Mars aſper adæquabat dolores & mortes mutuas: victores & victi pariter occidebant, & pariter cadebant: nec fuga cognita erat his, neque illis. Dii in domo Jovis miſerantur vanum furorem utriuſque partis, & tantas difficultates eſſe hominibus. Hinc Venus, hinc Juno filia Saturni aſpicit ex adverſo. Tiſiphone pallida furit in mediis millibus.*

NOTÆ.

743. *Divum pater atque hominum rex.*] Quem vos talem eſſe creditis: ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra v. 773. nullum invocat ad pugnam Deum, præter dexteram ſuam & arma: *Dextra mihi Deus & telum quod miſſile libro.*

747. *Cædicus* &c.] Reprehendunt poëtam critici, quod nomina permiſcuerit. Produnt ſe tamen ipſa per ſe, quorum, & qualia ſint: Latina quippe, *Cædicus*, *Sacrator*, *Rapo*, *Meſſapus*, *Salius* &c. Græca, ſeu Phrygia & Trojana, *Alcathous*, *Hydaſpes*, *Parthenius*, *Orſes*, &c.

749. *Lycaonium Ericaten.*] Vel *Lycaonis* filium: vel e *Lycaonia*, minoris Aſiæ regione mediterranea, inter Cappadociam, Piſidiam, & Ciliciam: caput regionis, *Iconium*, nunc *Cogny*.

751. *Lycius Agis.*] E *Lycia*, minoris Aſiæ regione, meridionali & maritima, inter Cariam ab occidente, & Ciliciam ab oriente.

754. *Longe fallente ſagitta.*] Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit: Ecl. 9. 12. *Venus*, Æ. 1. 260. *Juno*, *Saturni filia*, Æ. 1. 27, &c.

661. *Tiſiphone.*] Una e tribus furiis, Æ. 6. 572. G. 3. 552. Nomen a τίω *ulciſcor*, & φόνος *cædes*.

At vero ingentem quatiens Mezentius haſtam
Turbidus ingreditur campo: quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam ſcindens, humero ſupereminet undas;
Aut ſummis referens annoſam montibus ornum,
Ingrediturque ſolo, & caput inter nubila condit.
Talis ſe vaſtis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, ſpeculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hoſtem magnanimum opperiens, & mole ſua ſtat:
Atque oculis ſpatium emenſus quantum ſatis haſtæ:
Dextra mihi Deus, & telum quod miſſile libro,
Nunc adſint. Voveo prædonis corpore raptis
Indutum ſpoliis ipſum te Lauſe trophæum
Æneæ. Dixit, ſtridentemque eminus haſtam
Jecit; at illa volans clypeo eſt excuſſa, proculque
Egregium Anthorem latus inter & ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui miſſus ab Argis

INTERPRETATIO.

At vero Mezentius librans magnam haſtam intrat in *campum turbulentus: quantus Orion excelſit humeris ſuper fluctus, quando graditur pedes, aperiens* ſibi *iter per vaſta ſtagna medii Nerei, aut* quando *reportans antiquam ornum e ſummis montibus, ambulat* in *terra, & tegit caput inter nubes. Talis Mezentius immittit ſe magnis armis. Ex adverſo Æneas, conſpicatus* eum *in longa turma, parat ire ob viam illi. Ille ſtat intrepidus, expectans generoſum hoſtem, & immotus* eſt *ſua proceritate: & menſus ſpatium, quantum ſufficiebat haſtæ,* ait: *Nunc dextera*, quæ *mihi Deus* eſt; *& haſta, quam vibro volatilem, auxilientur* mihi. *Voveo, o Lauſe, te fore trophæum ipſum Æneæ, veſtitum ſpoliis detractis e corpore raptoris.* Sic *ait, & procul evibravit haſtam ſonantem: illa autem volans detorta eſt e clypeo Æneæ, & longe confodit inter ilia & latus illuſtrem Anthorem: Anthorem ſocium Herculis, qui profectus Argis....*

NOTÆ.

763. *Orion.*] De eo multa fabuloſa congerit hic Servius: ſed omnino arbitror, poetam explicandum de ejus ſpecie cœleſti: maximum enim ſidus eſt, ſtellis conſtans ſex & quinquaginta lucidiſſimis: pingitur accinctus gladio, & clavam intendens Unde eum mari navigantibus oritur, videtur mare medium ſecare: mox humeris, deinde toto corpore e fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus, videtur ex horiſonte ad ſummum uſque cœlum pertingere. *Ornus annoſa*, clava eſt, qua inſtructus pingitur *Ornus* arbor, fraxinus ſylveſtris *Nereus*, marinum numen, Ecl. 6. 35. *Nerei ſtagna*: humilior expreſſio maris, quam auget addendo, *maxima*: ut Æ. 1. 122. *Nantes in gurgite vaſto.*

773. *Dextra mihi Deus.*] Nam ubique *contemptor Divum Mezentius*: Æ. 7. 648.

775. *Ipſum te Lauſe trophæum* &c] Solent victores truncum arboris eligere, quem ſpoliis onerent; idque *trophæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, ſed Lauſum ipſum filium ſuum trophæi loco ſibi futurum: id eſt, ſe daturum, & quaſi conſecraturum filio ſpolia Æneæ.

778. *Anthorem.*] Non ab *Anthor*, *Anthoris*: brevis enim eſſet media ſyllaba: ut in *Hector*, *Hectoris*; *Neſtor*, *Neſtoris*. Igitur ab *Anthores*, *Anthoris*: ut *Dores*, *Doris*: unde *Anthorem*, ſicut *Dorem*, Æ. 12 509. Ita Servius. De *Argis*, urbe Peloponneſi, Æ. 1. 288. De *Hercule*, apud Evandrum

Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, & dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus: imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocyus ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine, lætus
Eripit a femore, & trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus, lacrymæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optime facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te juvenis memorande silebo.
Ille pedem referens, & inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat:
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis.
Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem: ipsumque morando
Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret:
Telaque conjiciunt: proturbantque eminus hostem

INTERPRETATIO.

adhæserat Evandro, & remanserat in urbe Itala. Miser dejicitur aliena plaga, & spectat cælum, & moriens recordatur dilectos Argos. Tunc pius Æneas immittit hastam: illa pervadit per orbem cavum trino ære, per telas lineas, & opus clypei *compactum tribus coriis tauri: & summa* sui parte *stetit* in *inguine; sed non tulit vim* suam eo usque. *Statim Æneas, conspecto sanguine regis Etrusci, gaudens educit gladium a femore, & ardens imminet turbato. Lausus, cum* id *conspexit, alte ingemuit* ex *amore* in *dilectum patrem, & lacrymæ sparsa* sunt *per vultum. Sane, si aliqua posteritas datura est fidem tanto facto, non hic tacebo exitum asperæ mortis, o bone, & tua gesta; nec te* ipsum, *o celebrande juvenis. Ille retro ferens gressum, & debilis, & impeditus, recedebat, & trahebat* cum *clypeo hastam hostilem: juvenis irruit, & se interposuit armis, & subjecit se cuspidi sublatæ dexteræ & Æneæ inferentis vulnus, & ipsum sustinuit retardando: socii adjuvant ingenti clamore, dum pater excederet tectus parma filii: & evibrant spicula, & longe propellunt hostem...*

NOTÆ.

excepto, Æ. 8. 200.

780. *Itala urbe.*] *Pallanteo*, Evandri regia, Æ. 8. 51.

784 *Linea terga.*] Supra, v. 482 *Ferri terga*: id est plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur ærea etiam scuta, ut iis inhærere pictura posset: ex Servio. De *inguine*, supra, v. 589.

788. *Femore.*] *Femur* & *femen*, promiscue sumuntur: tamen proprie *femen*, pars est interior; *femur*, exterior. Aiunt aliqui solum dici *femur*, in nominativo: cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis*: leguntque hic, *femine*.

794. *Inque ligatus* &c.] Æneæ hastili, per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796. *Prorupit juvenis.*] Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: alias *proripuit*.

800. *Parma.*] Brevis clypeus, rotundus, & undique *par*: *velitum* apud Romanos ob levitatem proprius, Æ. 9. 548. unde infra, v. 817. *Parmam levia arma*.

Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut effusa siquando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis & agricola, & tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint sole reducto
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet: & Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens: sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt. Validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit & parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis & ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit:
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:
Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?

INTERPRETATIO.

jaculis: Æneas sævit & continet se tectus clypeo. *Et quemadmodum, si aliquando nubes ruunt effusa grandine, omnis arator & omnis agricola fugit* ex *agris, & viator abdit* se sub *aggere securo, aut* sub *crepidine fluvii, aut sub cavo rupis ardua, dum pluit in terris, ut possint Sole revocato consumere diem: sic Æneas obrutus undequaque spiculis, sustinet omnem nubem armorum, donec* cesset *tonare: & objurgat Lausum, & comminatur Lauso: Quo curris o moriture, &* cur *suscipis majora viribus? pietas tua decipit te improvidum. Ille nihilominus insanus gaudet: & jam furor asper gravius exardescit duci Trojano, & Parcæ colligunt ultima fila Lauso. Nam Æneas immittit validum ensem in medium juvenem, & abdit totum: cuspis trajecit quoque parmam, levem armaturam minacis* juvenis, *& tunicam quam mater neverat auro flexili: & cruor replevit sinum: tunc vita tristis abiit per aërem ad inferos, & deseruit corpus. At vero cum filius Anchisæ vidit faciem & ora morientis, ora pallentia miris modis: ingemuit graviter miserescens, & porrexit dexteram, & specimen* illud *pietatis* in *parentem penetravit animum. O puer infelix, quid nunc pro istis meritis; quid pius Æneas dabit tibi dignum tanta virtute?*

NOTÆ.

809. *Nubem belli, dum detonet, omnem sustinet.*] Ita Pierius legit, ex vetustissimo Romano codice: cum vulgo corrupte legatur: *Nubem belli dum detinet, omnes sustinet.* Firmat Romanam lectionem Servius cum sic interpretatur: *Bellantum impetum sustinet dum deferveat.*

815. *Parcæ*] Tres, quæ fusis hominum sortes evolvunt, Æ. 1. 26.

818. *Tunicam.*] De ea veste interiore, Æ. 9. 616.

820. *Manes.*] Inferorum Dii sunt, vel ani-

Arma quibus lætatus. habe tua: teque parentum
Manibus, & cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, & terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis
Dependet galea, & prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes: ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat: multosque remittit
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens:
Caniciem immundo deformat pulvere, & ambas
Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret:
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas;
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
Quem genui? tuane hæc genitor per vulnera servor,

INTERPRETATIO.

Retine arma tua, quibus gaudebas: & te reddo umbris parentum & sepulcro, si qua ratione id curas. Tamen, o miser, solaberis necem infaustam ea re: moreris manu ingentis Æneæ. Ultro excitat socios morantes. & erigit e terra illum fœdantem cruore crines de more compositos. Interim pater ejus, ad undas Tybris fluvii, tergebat aquis plagam, & curabat corpus adnixus trunco arboris: ærea cassis longe pendet e ramis, & onerosa arma jacent in prato. Juvenes præcipui circumsistunt: ipse saucius, anhelans, reficit collum, deponens in pectus barbam promissam: quærit plurima de Lauso: & mittit plurimos qui retrahant eum, & portent ei jussa patris. Sed socii plorantes portabant in clypeo Lausum mortuum. magnum & magna plaga occisum. Mens patris præsagiens calamitatem agnovit procul lamenta: deturpat canos crines fœdo pulvere, & tollit ad cælum geminas palmas, & incumbit cadaveri: O fili, an tanta cupido vitæ corripuit me, ut paterer eum quem genui supponi pro me dexteræ inimicæ? an ego pater servor per has plagas tuas....

NOTÆ.

mæ mortuorum. Æ 6 743.

832. *De more.* Juvenum: qui, ut & mulieres, capillos certa lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. De *Tiberino* fluvio, Æ. 8. 330.

835 *Acclinis.*] Vulgo *acclivis*. sed emendant Turnebus, Lambinus, Casaubonus &c. ut & *reclinis* pro *reclivis*: a voce antiqua & Lucretiana, *clino*. Cæsar de bello Gall. l. 6. *His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulummodo acclinatæ quietem capiunt.* Dicitur tamen *proclivis*, non *proclinis*: a *clivo*, quæ inclinatio est & devexitas montis. Quare ego existimo: sicut *clivus* a *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* & *reclivis*, etiamsi a *clino* derivaentur.

845. *Procul.*] Servius aliique hinc probant, *procul*, significare *juxta*: itemque ex illo Ecl. 6. 16. *Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.* Ego in eam opinionem adduci non possum: & puto, *procul*, non quidem longam semper distantiam; sed aliquam saltem significare.

Morte tua vivens? Heu! nunc misero mihi demum
Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum
Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse:
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur: & quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur mœrentem, & talibus infit:
Rhœbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati & dominos dignabere Teucros.
Dixit: & exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis:
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Imo in corde pudor, mistoque insania luctu,

INTERPRETATIO.

vivus per *mortem tuam? Heu! nunc denique mihi misero durum* est *exilium, nunc plaga intime inflicta* est. *Ego ipse, o fili, infeci scelere tuum nomen, ejectus solio & regno paterno propter cupiditatem* meam. *Debebam pœnas patriæ, &* debebam *ipse dare animam sceleratam indignationi meorum* subditorum *per omnia* genera *mortis. Nunc vivo, nec adhuc relinquo vitam & homines: at relinquam. Hæc proferens, simul erigit se in femur saucium: & quamvis violentia profundi vulneris retardet* eum, *non fractus imperat adduci equum: hoc erat illi ornamentum hoc solatium*; per *hunc exibat victor ex omnibus prælus: alloquitur mœstum* equum *& affatur talibus* verbis: *Rhœbe diu viximus, si ulla res diu durat hominibus: vel hodie victor reportabis spolia illa sanguinea & caput Æneæ, & mecum eris ultor mortis Lausi: vel, si nullus impetus pandit* mihi *viam* ad ultionem, *cades simul. Opinor enim, o fortissime, dedignaberis ferre imperia exterorum, & Trojanos dominos.* Sic *ait. & exceptus dorso, composuit corpus assuetum* huic equo: *& armavit binas manus telis acutis: splendens ærea* casside secundum *caput, & horrens crista* e jubis *equinis. Sic præceps cepit cursum per medios. Pudor magnus ardet in corde intimo, & amentia juncta* cum *dolore,*

NOTÆ.

849. *Heu nunc misero mihi* &c.] Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflicti ab Ænea vulneris: quandiu te ultorem superesse putavi: nunc &c.

852. *Ob invidiam.*] Non, *ob odia*: ne merito expulsus esse videatur: inquit Servius. Male: cum profiteatur se *criminis* reum, *se debere pœnas patriæ.* Fortasse *ob invidiam* dicit, non *subditorum in se*, sed *suam in subditos*: id est cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

861. *Rhœbe diu* &c.] Carpitur hic a quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum Il. 8. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, Æthona, & Lampum adhortatur.

Et furiis agitatus amor, & conscia virtus.
Atque hic Æneam magna ter voce vocavit.
Æneas agnovit eum, lætusque precatur:
Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, & infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec Divûm parcimus ulli:
Desine, jam venio moriturus, & hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem:
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens: ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; & urgetur pugna congressus iniqua:
Multa movens animo, jam tandem erumpit, & inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.

INTERPRETATIO.

& amor turbatus furore, & fortitudo sua sibi *cognita. Tunc vero appellavit Æneam ter alta voce. Æneas agnovit eum & gaudens orat* Deos: *Sic pater ille Deorum, sic magnus Apollo efficiat*, ut *incipias conferere manum* mecum. Hoc *solum locutus* est, *& occurrit adversus minaci hasta. Ille autem* Mezentius ait: O *crudelissime, cur me territas sublato filio? unicus fuit ille modus, quo posses* me *occidere: nec timemus mortem, nec reveremur ullum numen*: *abstine* ab illis: *nunc venio moriturus, & prius fero tibi hæc munera. Dixit, & libravit jaculum in hostem: deinde infigit aliud, & praterea aliud: & circuit* in *magnum orbem: sed clypeus aureus excipit* illa. *Ter equitavit in sinistros circuitus circa stantem* Æneam, *spargens manu jacula: ter heros Trojanus secum circumfert magnum numerum* jaculorum, *in æreo clypeo* defixum. *Denique cum pigeret ducere tot moras, & extrahere tot jacula* e clypeo; *&* cum *premeretur certans prælio impari: meditans mente plurima, tum denique irruit, & impingit hastam inter cava tempora pugnacis equi:*

NOTÆ.

875. *Sic pater ille* &c.] Æneæ pietas in invocandis Diis: quos contra Mezentius negligit: *Dextra mihi Deus* &c. v. 773. *Sic* &c. id est: *Sic faciat pater Deum, ut incipias* &c. Est enim in pugna, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel: *Faciat pater Deum, ut sic incipias*: id est, *eques contra peditem*. Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna & multiplex utilitas. Et vero Æneas pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

878. *Quid me erepto* &c.] Orbatum filio patrem frustra territas? magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879. *Hæc via sola fuit* &c.] Alia enim via superare non posses: tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880. *Nec mortem* &c.] Frustra minaris mortem, quam quæro: frustra Deos invocas, quos contemno, quos probris lacesso; quibus, si adessent, minime parcerem.

881. *Hæc tibi porto dona prius.*] Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Vmbo.* Æ. 2. 546.

887. *Sylvam.*] Magnam telorum multitudinem infixam clypeo. G. 1. 152.

889. *Pugna congressus iniqua.*] Pedes Æ-

Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troesque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, & illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas: nec sic ad prælia veni.
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per si qua est victis venia hostibus, oro,
Corpus humo patiare tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

INTERPRETATIO.

Equus attollit se rectum, ferit aërem ungulis posterioribus, *& ipse cadens super equitem excussum impedit* eum, *& pronus in caput oppressit projectum humerum. Trojani & Latini commovent cœlum clamore. Æneas accurrit, & extrahit gladium e vagina, & simul hæc* dicit: *Ubi est jam ferox Mezentius, & aspera illa violentia animi? Etruscus, postquam aspiciens aërem hausit spiritum & collegit animum*, ait *contra: Hostis acerbe, cur objurgas* me, *& intentas necem? Nullum crimen est in* mea *cæde: nec sic redii ad prælium*, ut mihi parceres; *nec meus Lausus fecit mihi tecum hæc fœdera. Hoc solum precor, per veniam* quæ datur *superatis hostibus, si datur aliqua: patere* ut *cadaver* meum *tumuletur humo. Novi aspera odia meorum circumsistere* me: *precor, contine hunc furorem, & redde me tumulo conjunctum* cum *filio. Hæc dicit, & excipit gladium gutture sciens &* videns, *& spargit animam cum sanguine exundante in arma.*

NOTÆ.

neas, contra equitem Mezentium.

892. *Tollit se arrectum* &c.] Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse: quo succussu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894 *Ejectoque incumbit cernuus armo.*] *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, qua *cernimus*, seu videmus: hinc *cernuare*. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, Æ. 11. 644.

895 *Clamore incendunt cœlum.*] Commovent, concitant. Sic Æ. 4. 360. *Desine meque tuis incendere, teque querelis.*

900. *Mortemque minaris? nullum* &c.] Quid suspendis ictum, quasi me ad mortem deprecandam invitares? Potes me occidere: nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferas. Non ad pugnam ea mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte sua fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vitam deinde mihi condonares: donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

905. *Circumstare odia.*] De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Æ. 8. 478.

ÆNEIDOS

LIBER XI.

ARGUMENTUM.

Postera die victor Æneas de spoliis Mezentii trophæum Marti erigit. Pallantis mortui corpus magno apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo patris luctu excipitur. Latini oratores duodecim dierum inducias ab Ænea obtinent, & interim uterque exercitus cadavera suorum supremis honoribus prosequitur. Venulus, e Diomedis urbe redux, nullam inde spem esse auxilii Latinis refert. Latinus rex ea spe destitutus, convocato concilio, legatos ad Æneam de pacis conditionibus mittendos censet. Addit Drances huic regis sententiæ multa in Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amare, sed animose refellit: paratum se professus, singulari cum Ænea certamine commune periculum redimere. Iis ita rixantibus nuntiatur, Trojani exercitus expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, Æneam cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem contendere. Turnus cognito Æneæ consilio suas etiam copias bifariam dividit: equites sub Camilla & Messapo Trojanis equitibus opponit; ipse cum cæteris montium angustias occupat, ut Æneam opprimat insidiis. Diana mortem Camillæ prævidens, cum eam impedire non possit, saltem ultioni providet: dimissa e cœlo Nympha Opi, quæ percussorem illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte occiditur, Aruns ab Opi. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt. Cujus calamitatis nuntio ad Turnum perlato, is relictis quas insederat angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æneas: imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam, & sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est)
Vota Deum primo victor solvebat Eoo.

INTERPRETATIO.

Interim Aurora oriens deseruit mare. Æneas victor, primo mane reddebat vota Diis: quamvis, & urgeat sollicitudo dandi tempus sociis tumulandis, & animus turbatus sit morte Pallantis.

NOTÆ.

1. *Oceanum* &c.] Noctem, quæ prælium secuta est, non describit: quo nomine perperam carpitur a Donato, in Eunuchum Terentii: nam, ut ait Servius, *quæ naturalia sunt omnibus per se patent*. De *Aurora*, pro die, Æ. 6. 535. G. 1. 249.

4 *Primo Eoo.*] *Lucifero*, stella Veneris; quæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous*, ab ἠὼς *Aurora*; sero Solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, Ecl. 6. 86. Porro Æneas vota exequitur antequam funus curet: quia pollui

Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo: fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi magne trophæum
Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, & bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clypeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto,
Quod superest: hæc sunt spolia, & de rege superbo
Primitiæ: manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis & spe præsumite bellum:

INTERPRETATIO.

Defigit in colle quercum excelsam, ramis circum amputatis: & imponit ei arma splendida, spolia ducis Mezentii: quod erat *trophæum tibi* sacrum, *o magne Deus belli: accommodat* quercui *cristas stillantes sanguine, & spicula hominis fracta, & loricam appetitam & apertam duodecim locis: & annectit lævæ* parti *clypeum ex ære, & suspendit collo gladium* manubrio *eburneo. Deinde sic exorsus hortatur socios exultantes: nam omnis turba ducum circumstabat eum densa:* O *socii, res maxima perfecta* est: *omnis metus absit, quantum ad reliqua: hæc sunt spolia & primitiæ de feroci rege* Turno: *& hic jacet Mezentius mea manu. Nunc nobis eundum* est *ad Regem & urbem Latinam. Parate arma, &* cum *animo ac spe desiderate pugnam:*

NOTÆ.

polluti credebantur, & Deorum sacris inepti, qui funera attigerant: Æ. 6. 227. in notis.

7. *Trophæum.*] Græcis τρόπαιον, a τροπὴ, *fuga*: hoc autem a τρέπω, *verto*; vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi Grammatici *tropæum* Latine scribendum existimant, non *trophæum*. Tamen aspirationem retineri posse arbitror: cum eam in alias quoque Græcanicas voces Latini induxerint. Sic dixerunt *Riphæos montes*, ῥιπαῖα ὄρη; *Bosphorum*, Βόσπορος. Trophæa vero editissimis in locis constitui usuvenit: sic Pompeius devictis Hispanis posuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestibant, ut corporis loco esset: vel ex acervo & cumulo spoliorum &c. De *Marte*, bellorum Deo, Ecl. 9. 12.

9. *Tela trunca*] Quæ in Æneam a Mezentio projecta, & clypeo recepta atque infixa magno numero fuerant, Æ 10. 887.

10. *Perfossumque.*] Duo tantum vulnera Mezentius ab Ænea acceperat: alterum in inguine, Æ. 10. 785. alterum in jugulo, Ibid. 907. unde igitur duodecim illa thoracis foramina? Suspicatur Servius eum ab Etruscis infensis post mortem fuisse multis ictibus appetitum: ut fuit Hector, ut Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius Æneam, ne suorum odiis eum objiceret. Numerum autem *duodenum*, pro quolibet incerto numero, a poeta positum puto.

11. *Eburnum.*] Quia vel vagina, vel manubrium, erat ex ebore.

13. *Ovantes.*] Exultantes ob victoriam. Æ. 5. 189

16 *Primitiæ.*] Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius Æneas Marti dedicat: ut solebant primitiæ frugum, aut primi gregum fœtus Diis sacrari. *De rege superbo.* Turnum explico, non Mezentium: non enim hæ erant Mezentii primitiæ, sed spolia omnia. *Hic est.* Servius *hic* pronomen putat, & explicat *talis*: quasi diceret: Hic tantus tamque formidandus hostis, nunc talis ac tantillus est, umbra tantum & inane simulacrum. Ego *hic* adver-

Ne qua mora ignaros (ubi primum vellere signa
Annuerint superi, pubemque educere castris)
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait: egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus: mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acetes
Servabat senior: qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnes famulumque manus, Trojanaque turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.

INTERPRETATIO.

ne ulla mora detineat vos *imparatos, & dubia sententia retardet pigros* præ *timore; cum primum Dii permiserint* nobis *eruere signa* e terra, *& emittere juventutem* e *castris. Interim tradamus terræ socios & cadavera insepulta: qui honos unicus superest iis* qui sunt *sub profundo Acheronte. Ite, inquit: donate ultimis honoribus animas* illas *insignes, quæ emerunt nobis hanc regionem suo sanguine: & Pallas primus reducatur in urbem tristem Evandri*: Pallas, *quem non inopem virtutis funesta dies eripuit & extinxit nece aspera. Sic dixit plorans, & refert pedem ad portam: ubi senex Acetes custodiebat depositum cadaver Pallantis mortui*: Acetes *qui prius fuit armiger Evandro Arcadico; sed jam non venerat tam faustis ominibus comes addictus dilecto alumno. Circumstant omnes, & turba famulorum, & multitudo Trojanorum, & Trojanæ tristes passis capillis juxta ritum. Postquam vero Æneas ingressus est portis sublimibus: emittunt ad astra magnum gemitum pectoribus percussis, & insonnit aula tristi fletu.*

NOTÆ.

bium malo.

19. *Vellere signa.*] More Romanorum, qui in castris humi defigebant signa: quæ si deinde ad pugnam ituri facile evellerent, bono ducebant omini; si difficile, malo.

23 *Honos Acheronte sub imo.*] Qui enim carebant honore sepulcri: despecti apud inferos, & vagi centum annos errabant. Æ. 6. 325. *Acheron*, inferorum fluvius, hic pro inferis accipitur, Æ. 6. 325.

26. *Evandri ad urbem.*] *Pallanteum*, Æ. 8. 51.

29. *Ad limina*] Ad januam quippe domus producebantur defunctorum cadavera. Æ 9. 486. Cæteras vero funerum ceremonias descripsimus Æ. 6. 215. & sequentibus. Videtur Æneas confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in ea noctem duxisse. Eo etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipue Pallantis: quod insigni aliqua in domo depositum invisit summo mane Æneas · indeque deductam funeris pompam extra urbem prosequitur.

31 *Parrhasio Evandro.*] Arcadi. Æ. 8. 344.

35. *Iliades* &c.] De more solvendæ co-

Ipſe caput nivei fultum Pallantis & ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuſpidis Auſoniæ; lacrymis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miſerande puer, cum læta veniret,
Invidit fortuna mihi? ne regna videres
Noſtra, neque ad ſedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promiſſa parenti
Diſcedens dederam: cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium; metuenſque moneret
Acres eſſe viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem ſpe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, & nil jam cœleſtibus ullis
Debentem, vano mœſti comitamur honore.
Infelix nati funus crudele videbis.
Hi noſtri reditus, expectatique triumphi:
Hæc mea magna fides! At non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulſum aſpicies: nec ſoſpite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi quantum
Præſidium Auſonia, & quantum tu perdis Iüle.
Hæc ubi deflevit, tolli miſerabile corpus
Imperat: & toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui ſupremum comitentur honorem,

INTERPRETATIO.

Ipſe Æneas, *poſtquam aſpexit caput candidi Pallantis ſuſtentatum, & ejus faciem, & plagam mucronis Itali apertam in molli pectore, lacrymis erumpentibus ſic loquitur*: O *deplorande juvenis, an fortuna, cum proſpera accederet* ad me, *eripuit te mihi? ut non videres imperium noſtrum, neque victor reduceveris ad urbem paternam? Non hæc dederam de te promiſſa patri* tuo *Evandro*: cum ab eo *abiï*; *cum amplexus me abeuntem, dimitteret* me *in magnum imperium* Etruſcorum; *& timens admoneret* me, Latinos *homines eſſe aſperos, bellum eſſe* mihi *cum forti natione. Et nunc quidem ille, deluſus ſpe admodum vana, forſan etiam concipit vota* pro te, *& onerat aras muneribus*: dum *nos triſtes proſequimur inutili honore juvenem mortuum, & jam nullatenus ſubjectum* Diis *ullis ſuperis.* O *miſer, ſpectabis mæſtum funus filii. Hi* ſunt *noſtri reditus, & triumphi ſperati: hæc magna mea confidentia! Tamen, o Evander, non videbis eum cæſum plagis indecoris: nec, filio* turpiter *ſalvo, optabis tibi mortem acerbam. Hei mihi! quantum amittis tutamen, o Italia! & quantum, tu o Iüle! Poſtquam hæc flens dixit, jubet cadaver deplorabile auferri: & mittit mille viros electos ex univerſo exercitu, qui proſequantur pompam ultimam,*

NOTÆ.

mæ in luctu, *Æ*. 1. 484.

39. *Fultum*] Suſtentatum ſuppoſitis veſtibus, tapetibus &c. De *Auſonibus*, Italis, *Æ*. 7. 54.

47. *Mitteret in imperium.*] Ad Tuſcos, quibus regem petentibus Evander Æneam miſerat, *Æ*. 8. 475, 552.

51. *Nil jam cæleſtibus* &c.] Vivi ſubditi ſunt ſuperis Diis, mortui inferis.

55. *Fides.*] Qua confidebam victorem Pallanta rediturum.

56. *Pudendis vulneribus.*] A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibique mortem optabilem reddant, ne dedecus nati aſpi-

Interſintque patris lacrymis: ſolatia luctus
Exigua ingentis, miſero ſed debita patri.
Haud ſegnes alii, crates & molle pheretrum
Arbuteis texunt virgis & vimine querno:
Extructoſque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agreſti ſublimem in ſtramine ponunt:
Qualem virgineo demeſſum pollice florem
Seu mollis violæ, ſeu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, necdum ſua forma receſſit:
Non jam mater alit tellus, vireſque miniſtrat.
Tum geminas veſtes, oſtroque auroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipſa ſuis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas diſcreverat auro.
Harum unam juveni, ſupremum mœſtus honorem,
Induit; arſuraſque comas obnubit amictu.
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, & longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos & tela, quibus ſpoliaverat hoſtem.
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæſo ſparſuros ſanguine flammas:

INTERPRETATIO.

& adſint luctui patris: quæ ſunt *ſolamina parva magni doloris, tamen debita infauſto patri. Alii non tardi componunt crates & flexile feretrum, e ramis arbuteis & virgultis querceis*: *& tegunt lectum* illic *collocatum extenſione foliorum. Illic conſtituunt juvenem excelſum in ſtrato* ruſtico: *qualem* conſtituerent *florem, ſive teneræ violæ, ſive languentis hyacinthi, decerptum pollice puellæ*; *cui nondum ſplendor, nondum ſua pulchritudo periit*; *nec* tamen *terra parens jam nutrit, & ſufficit* ei *vires. Tum Æneas exportat veſtes duas, aſperas auro & purpura, quas ipſa Dido Sidonia ei olim elaboraverat gaudens* illo *labore, & diſtinxerat textum auro ſubtili. Induit triſtis unam illarum juveni*, quaſi *ultimum ornamentum*; *& tegit capillos comburendos* altera, quaſi *velo. Præterea accumulat plurima dona prælii Laurentini, & imperat ſpolia duci longa ſerie. Addit equos & tela, quæ eripuerat hoſti. Alligaverat quoque manibus poſt dorſum* eos, *quos* pater *demiſſurus eſſet* ut *inferias umbris filii, irrigaturos rogum fuſo ſanguine*:

NOTÆ.

eias. *Auſonia*, Italia, Æ. 7. 54.

64. *Crates & molle feretrum* &c.] De illo feretro, in modum cratis, Æ. 6. 218 in notis.

65. *Arbuteis* &c.] *Arbutus*, arbor in deliciis veterum, *arboiſier*, Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare G. 1. 166. *Arbuteæ crates. Quernum vimen*: non proprie vimen lentum & flexile, neque enim quercus talis eſt; ſed virgultum, ſive ramuſculus, e quercu.

67. *Stramine.*] Vulgo, *ſtramen* accipitur pro culmis & paleis & frondibus, quæ pecori ſubſternuntur. De *viola*, Ecl. 2. 47. De *hyacintho*, *glayeul*, Ecl. 3. 63.

69 *Languentis hyacinthi.*] Sæpe Virgilius finalem ſyllabam natura ſua brevem producit, ſequente litera H. ut hic Ut Æ. 10. 126. *Et Clarus & Hæmon.* Ibid. 720. *Linquens profugus hymenæos.* Ut Æ. 7. 398. *Turnique canit hymenæos.* Ut Æ. 9. 418. *Dum trepidant, it haſta Tago.*

72. *Oſtro.*] Purpura, ex oſtreo expreſſa, G. 2. 506.

74. *Sidonia Dido.*] Ex Phœnicia, Æ. 1. 450.

78 *Laurentis pugnæ.*] Laurentino in litore commiſſa. Æ. 7. 63.

81. *Umbris inferias.*] Octo juvenes, in

Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acetes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora:
Sternitur & toto projectus corpore terræ.
Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus positis insignibus Æthon
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt, nam cætera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, & versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo;
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi maxime Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,

INTERPRETATIO.

& imperat ipsos duces portare arbores vestitas armis hostium, & nomina hostium inscribi arboribus. *Miser Acetes obrutus annis ducitur, nunc turpans pectus pugnis, nunc vultum unguibus: & sternitur humi profusus toto corpore Trahunt quoque currus rigatos cruore Rutulorum. Deinde Æthon, equus bellicus, depositis ornamentis, incedit plorans, & rigat caput longis guttis. Alii portant hastam & cassidem* Pallantis: *nam victor Turnus possidet reliqua* arma. *Postea tristis turma sequitur, & Trojani, & ductores Etrusci, & Arcades conversis hastis. Postquam tota series prosequentium* funus *longe transiit, Æneas constitit, & adjecit hæc alte gemens: Eadem aspera sors belli nos appellat hinc ad alios fletus. Salve* in *perpetuum mihi, o Palla maxime; & vale* in *perpetuum. Nec locutus plura, ibat ad muros excelsos, & referebat pedem in urbem. Et iam oratores venerant ex urbe Latini* regis,

NOTÆ.

pugna captos; ut ad rogum immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo, Æ. 10. 519.

83. *Truncos.*] Minora trophæa, quæ manibus præferrentur: supra, v. 7.

88. *Currus.*] Pugnabant enim sæpe viri principes in curribus: ut *Niphæus*, Æ. 10. 570. & paulo post, *Lucagus.*

89. *Positis insignibus Æthon.*] Equi Pallantis nomen, quod uni ex Solis equis ab Ovidio tribuitur, ab αἴθω, *uro* vel *ardeo*. *Insignia* equi, sunt *phaleræ*, Æ. 5. 310. *monilia*, & *stragula picta*, Æ. 7. 277, 278. *Ducitur* autem vel ad pompam tantum; vel ut cum carissimis quibusque combureretur. *Flet*, more equis satis vulgari: ut in humanum doloris affectum transire sæpe videantur.

91. *Cætera.*] Ergo clypeum, ensem, sed præcipue balteum abstulit Turnus, Æ. 10. 496.

92. *Phalanx.*] Proprie agmen pedestre Macedonum, Æ. 2. 254. Hic pro quolibet agmine. *Teucri*, Æ. 1. 239. *Tyrrheni*, Æ. 8. 479. *Arcades*, Æ. 8. 51.

96. *Alias ad lacrymas*] Ad peragenda cæterorum sociorum funera.

97. *Salve. Vale.*] *Novissima verba*: quibus a funere discedebant, Æ 6 227. in notis.

99. *Gressumque in castra ferebat.*] Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam, Æ. 7 157 Igitur funus extra urbem comitatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

100. *Urbe Latina.*] Laurento, Latini regia, Æ. 7. 63.

Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo fineret succedere terræ:
Nullum cum victis certamen & æthere cassis:
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, & verbis hæc insuper addit:
Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello; qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis & Martis sorte peremptis
Oratis? equidem & vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
Hospitia, & Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turno fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis:
Vixet, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, & miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas: olli obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis & crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim

INTERPRETATIO.

tecti ramis olivæ, & petentes hanc *facultatem*: ut *redderet cadavera, quæ iacebant ferro strata per agros; & permitteret* ea *subire sepulcrum terræ*: *nullum esse bellum cum victis & privatis luce* cœlesti: *ignosceret* iis, quos *olim appellaverat hospites & soceros. Quos orantes non neganda Æneas clemens donat* illa *facultate, & præterea voce adjicit ista*: O *Latini quæ sors immerita vos immiscuit tanto bello, ut recusetis nos amicos? An petitis pacem mortuis & interfectis casu prælii? sane cuperem dare illam etiam viventibus. Nec venissem* huc, *nisi fata assignassent* mihi *hanc regionem &* hanc *sedem; nec facio bellum cum gente* Latina. *Rex vester abrupit* jura *nostri hospitii, & potius se commisit armis Turni. Justius fuisset Turnum exponere se huic morti. Si statuit terminare bellum manu & ejicere Troianos, decuit* eum *pugnare mecum his armis*: *vixisset* is nostrum, *cui Deus aut virtus sua servasset vitam. Abite iam, & subjicite flammas miseris civibus* mortuis. *Æneas locutus erat*: *illi taciti obstupuerunt, ac tenebant oculos & vultus inter se obversos. Tum senex Drances, semper infestus odiis & criminatione iuveni Turno, sic voce contra....*

NOTÆ.

101. *Velati ramis oleæ.*] *Velati*, non capite, sed manibus: quibus ramos pacificæ arboris oleæ, tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, Æ. 7. 237.

104. *Æthere cassis.*] *Cassus*, privatus: non a *quassus* ut nugatur Servius; sed omnino a verbo *careo*.

105. *Socerisque vocatis.*] Cum Latinus Æneam in socium, hospitem, & generum accepit, Æ. 7. 263.

114. *Turni se credidit armis.*] Non sponte tamen: sed cogente Amata uxore, Æ. 7. 616.

118. *Vixet.*] Syncope: pro *vixisset*. Sic Æ. 4. 682 *Extinxti*, pro *extinxisti* &c.

122. *Crimine.*] Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic Æ. 2. 98. *Hinc semper Ulysses criminibus terrere novis.*

Ossa refert: O fama ingens, ingentior armis
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem:
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc: unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies: & pace sequestra
Per sylvas Teucri mistique impune Latini
Erravere jugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus:
Robora nec cuneis, & olentem scindere cedrum;
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
  Et jam fama volans tanti prænuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos & mœnia complet;
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, & late discriminat agros.

INTERPRETATIO.

reponit verba: O vir Trojane, fama magne, major factis: quibus laudibus extollam te ad *cælum? an prius admirabor te* ob *justitiam, an* ob *opera militaria? Nos autem memores* beneficii *reportabimus ista* quæ dicis *in urbem patriam: & sociabimus te regi Latino, si aliqua fortuna modum offerat: Turnus quærat sibi* alia *fœdera. Immo delectabit etiam* nos, *erigere moles fatales murorum tuorum, & portare humeris saxa Trojana* urbis. *Dixerat hæc, & omnes communi voce mussitabant talia. Statuerunt* inducias ad *duodecim dies: & pace intermedia, Trojani & Latini confusi absque periculo vagati sunt per montes & sylvas. Fraxinus alta sonat securi utrimque acuta: eruunt pinus erectas ad astra: nec intermittunt secare cuneis quercus & cedros odoratas, nec vehere ornos plaustris stridentibus. Et jam fama prænuntia tanti doloris dispersa implet Evandrum, & Evandri ædem atque urbem; quæ* fama *prius narrabat per Latium, Pallanta victorem* esse. *Arcades* incipiunt *concurrere ad portas* urbis, *& juxta ritum veterem corripuerunt funebres tædas: iter splendet longa serie flammarum, & late dividit campos.*

NOTÆ.

126. *Justitiane prius mirer.*] More Græcorum: apud quos verba *admirandi* & similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra, v. 280. *Memini laturve malorum.* Apud Horat. Od. l. 2. 9. 17. *Desine mollium tandem querelarum* &c.

133 *Pace sequestra.*] *Conciliatrice.* Nam *sequester*, est arbiter inter utramque partem medius, cujus judicium utraque pars *sequitur.* Vel juxta Servium & Donatum, *pax sequestra*, sunt *induciæ*: quæ *sequestræ* sunt, id est mediæ, inter bellum præteritum & bellum futurum.

135. *Ferro bipenni.*] *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*: securis est, utrinque acuta: a *bina pinna*: Est autem *pinna* fastigium quoddam; unde summitas templorum vocatur *pinnaculum.*

137. *Robora.*] *Robur*, vel species est durissimæ quercus, vel durum quodlibet lignum, G. 1. 162. *Olens*, Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*] *Fraxinos* sylvestres.

Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios: feretro Pallanta reposto
Procumbit super, atque hæret lacrymansque gemensque:
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti,
Cautius ut sævo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui
Dura rudimenta, & nulli exaudita Deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troüm socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret.
Nec vos arguerim Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.

INTERPRETATIO.

Multitudo Trojanorum adversùm veniens conjungit iis agmina sua *dolentia. Quæ quando matres viderunt ingredi domos, commovent clamoribus urbem omnem. At nulla violentia potest cohibere Evandrum, sed currit in medios: feretro deposito, concidit super Pallanta, atque inhæret flens & gemens: ac demum difficile via aperta est voci* per *dolorem*: O *Palla, non dederas hæc promissa patri tuo*: sed fore *ut velles te committere duro Marti circumspectius. Non eram nescius quantum valeret nova* cupiditas *gloriæ in bello, & jucundus* ille *honor in prima pugna.* O *primi conatus juvenis infelices, & acerba experimenta belli vicini, & vota precesque meæ a nullo Deorum auditæ! Et tu, o sanctissima uxor, felix* per *mortem tuam, nec superstes ad hunc luctum! Contra ego vivendo excessi mea fata, ut pater restarem superstes* filio. Utinam *Rutuli obruissent me telis* eo quod *junxi societatem belli* cum *Trojanis: ipse* libens *amisissem vitam*, & *hæc pompa reveheret domum me, non Pallanta. Nec incusabo vos, o Trojani, nec fœdus, nec quas manus sociavimus* per *hospitium: calamitas ista debita erat meæ senectuti. Tamen si mors immatura destinata erat filio: oportebat* cum *mori inducentem Trojanos in Latium, occisis prius* multis *millibus Volscorum.*

NOTÆ.

147 *Incendunt.*] Metaphora, pro *concitant*, Æ 4 360.

148. *Potis est*] Æ.3.671 *Feretrum*, Æ.6.218.

156. *Primitiæ*] Supra, v. 16. *Belli propinqui* vel inter finitimos & propinquos populos, ita ut ab eo abstinere non potuerim: vel imminentis, cujus mors Pallantis præludium est.

160 *Vici mea fata.*] Superavi naturalem ordinem, longiore vita. Fatum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161. *Troüm socia* &c.] Si peccavi inita cum

Trojanis

Quin ego non alio digner te funere Palla;
Quam pius Æneas, & quam magni Phryges, & quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc ſtares immanis truncus in armis,
Eſſet par ætas & idem ſi robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, & hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror inviſam, Pallante perempto;
Dextera cauſa tua eſt, Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides: meritis vacat hic tibi ſolus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
Nec fas: ſed gnato manes perferre ſub imos.
Aurora interea miſeris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarchon
Conſtituere pyras: huc corpora quiſque ſuorum
More tulere patrum: ſubjectiſque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accenſos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos: ter mœſtum funeris ignem
Luſtravere in equis: ululatuſque ore dedere.

INTERPRETATIO.

Ego vero, o Palla, non honorabo te alia pompa; quam pius Æneas, & quam illuſtres Trojani, & quam ductores Tuſci, & omnis exercitus Tuſcorum. Illi portant magna trophæa, ex iis, *quos tua manus demiſit morti. Tu etiam, o Turne, ſtares jam grandis truncus* veſtitus *armis: ſi par fuiſſet ætas, & vis æqualis ab ætate. Sed miſer, cur cohibeo Teucros* a *pugna? Abite, & memores reportare regi* veſtro *hæc* mea *dicta*: O Ænea, *ſi ſuſtineo adhuc vitam odioſam occiſo Pallante; dextera tua cauſa eſt,* cur id faciam: dextera, *quæ debet Turnum & filio* Pallanti, *& mihi patri*, ut *intelligis: unica hæc occaſio & tibi & fortunæ reſtat benemerendi* de me. *Non cupio gaudia vitæ, nec licitum* eſt: *ſed* cupio *ferre* gaudia *filio ad profundos inferos. Interim Aurora reddiderat miſeris hominibus beneficum lumen, reducens opera & labores. Jam pater Æneas, jam Tarchon erexerunt rogos in ſinuoſo litore: unuſquiſque juxta morem majorum tulit illuc cadavera ſuorum: & ſuppoſitis nigris flammis, ſublime cælum tegitur fumo in* ſimilitudinem *noctis. Ter induti rutilis armis* pedites *ambulaverunt circa rogos: ter in equis circuiverunt triſtem flammam funeris. & emiſerunt ore ululatus.*

NOTÆ.

Trojanis armorum ſocietate: ſolus plecti a Rutulis debui, ſolus animam effundere. *Obruerent.*] Supple *utinam*, aut *ſi*: ut Æ. 6. 31. *Partem opere in tanto, ſineret dolor, Icare haberes. Volſcorum.*] Gens fuit Latinis & Rutulis contermina ab oriente, Æ. 7. 803. *Latium*, Æ. 7. 54. *Phryges*, Trojani, Æ. 1. 385. *Tyrrheni duces*, Æ. 10. 164. *Trophæa*, ſupra, v. 7.

174. *Eſſet par ætas.*] Aut mihi, aut nato: ſed ego ſenior ſum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182. *Aurora.*] Dies altera poſt pugnam. De *Aurora*, G. 1. 249. Æ 6. 535.

185. *Pyras*] Rogos, buſta, ligneas ſtrues comburendis cadaveribus, Æ. 4. 494 De ritibus pompæ funebris, Æ. 6. 215. & ſequentibus.

189. *Decurrere .... luſtravere in equis.*] Primum refero ad pedites: ſecundum ad

Spargitur & tellus lacrymis, sparguntur & arma:
It cœlo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas ensesque decoros,
Frænaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum littore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus & miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras: & corpora partim
Multa virum terræ infodiunt; avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cætera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore cremant. Tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem & confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.

INTERPRETATIO.

Tellus etiam rigatur fletu, arma etiam rigantur: & clamor hominum & sonitus buccinarum tollitur ad *cælum. Deinde alii mittunt in ignem spolia ablata Latinis interfectis, & cassides, & pulchros gladios, & fræna, & celeres rotas: pars, dona nota* mortuis, *scuta ipsorum, & jacula non fausta. Plurima corpora boum circum immolantur morti: jugulant in ignem, & setosos porcos, & pecudes direptas ex omnibus campis: deinde* per *totum litus aspiciunt socios* qui *cremantur: observant rogos semiustos: neque possunt inde abstrahi, quousque nox frigida mutavit cælum distinctum astris micantibus. Nec aliter infelices Latini erexerunt quoque rogos innumeros in alia parte: & partim condunt humi plurima hominum cadavera; partim quoque auferunt asportata in vicinos campos, & remittunt* in *urbem. Comburunt reliqua, & immanem cumulum promiscuæ stragis, nec numerando, nec honorando. Tunc undequaque spatiosi campi resplendent certatim frequentibus ignibus. Tertia dies expulerat e cælo frigidam noctem: dolentes evertebant altum cinerem & ossa permista* in *rogis, & tegebant* ea *tepido acervo terræ.*

NOTÆ.

equites: ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. De *lustratione*, pro *circuitione*, Æ. 1. 612.

195 *Ferventesque rotas.*] *Rotas* curruum hostium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes*: quæ solebant cursu incalescere. Horat. Od. l. 1. 1. *Metaque fervidis evitata rotis.*

202. *Cælum stellis aptum.*] Commutatio: pro, *cui apta & connexa sunt stellæ.* Æ. 4. 482.

206 *Urbique remittunt.*] Non urbi omnia corpora, sed unumquodque suæ. De vario more *sepeliendi & comburendi cadaveris*, Æ. 5. 48.

211. *Ruebant ossa focis.*] Quomodo ossa hominum, a busti reliquiis secernerentur: Æ. 6. 227. Quomodo post cremationem tu-

Jam vero in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turnique hymenæos:
Ipsum armis ipsumque jubent decernere ferro,
Qui regnum Italiæ & primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances: solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.
Hos inter motus medio flagrante tumultu,
Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum: nil dona, nec aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Æneam manifesto numine ferri
Admonet ira Deum, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum primosque suorum
Imperio accitos alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viris: sedet in mediis, & maximus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.

INTERPRETATIO.

Jam vero præcipuus tumultus & pars doloris longe maxima erat per domos, in urbe Latini opulenti. Illic matres, & nurus infaustæ: illic afflicta pectora sororum dolentium, & pueri orbati patribus, detestantur funestum bellum & nuptias Turni: volunt ut ipse armis, ipse gladio dirimat rem, si quidem petit sibi imperium Italiæ & præcipuam potestatem. Drances acerbus asperat hæc: & testatur Turnum unum vocari, unum peti ad pugnam. Contra multiplex est *simul sententia variis verbis pro Turno, & magna auctoritas Reginæ protegit eum. multa fama tuetur virum partis trophæis. Inter has dissensiones medio tumultu ardente ecce præterea tristes legati referunt responsa e magna urbe Diomedis:* aiunt *nihil perfectum* esse *omnibus impensis tantorum laborum: nihil dona effecisse, nec aurum, nec magnas preces: alia auxilia quærenda* esse *Latinis, aut poscendam pacem a rege Trojano. Ipse rex Latinus concidit* ex *magnitudine doloris. Furor Deorum, & sepulcra recentia ante oculos, ostendunt Æneam fatalem juvari evidenti* auxilio *Deorum. Itaque congregat in excelsam regiam magnum concilium & præcipuos suorum accersitos jussu* suo. *Illi congregantur, & plenis viis currunt ad domum regis Latinus, & grandior ætate, & præcipuus regno, sedet inter medios, non hilari vultu.*

NOTÆ.

mularentur, Æ. 5.48. *Ruo*, active Æ. 1. 39

21. *Nurus.*] *Nurus*, proprie uxor filii *bru*: sumitur vulgo pro juniore qualibet fœmina, conjugio copulata, Æ. 2. 501. De *hymenæo*, G. 3. 60.

223. *Reginæ nomen.*] *Amata*, quæ favebat Turno, sororis filio. Æ. 7. 357. De *trophæis*, supra v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*] *Arpis*, infra, v. 243.

230. *Pacem petendum.*] Regimen gerun-

Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet: & responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tunc facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnes,
Contigimusque manum qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis
Victor Gargani condebat Japygis agris.
Postquam introgressi, & coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamque docemus:
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:

INTERPRETATIO.

Atque hic imperat legatos, reversos ex urbe Ætolica, dicere quænam reportent: & quærit singula responsa suo ordine. Tunc indictum est *linguis silentium, & Venulus obediens imperio incipit ita loqui:* O *cives, vidimus* Diomedem *& castra Græca, & perfecto itinere evasimus omnia pericula, & tetigimus manum qua regnum Trojanum periit. Ille victor extruebat in campis Gargani Japygis urbem Argyripam, de nomine patriæ gentis. Postquam ingressi* sumus, *& facultas concessa* est *alloquendi præsentem, offerimus dona, profitemur nomen & patriam: qui indixerint* nobis *bellum, quæ causa* nos *ad*[illegible]*xerit* in urbem *Arpos. Ille sic tranquilla voce respondit* iis quæ *audierat.*

NOTÆ.

dii. Sic Lucretius l. 1. 111. *Pœnas in morte timendum.* Ibid. 381. *Motu privandum est corpora quæque.* *Primus sceptris.*] Reges enim erant plerique, ex iis, qui Turni auxilio venerant, Æ. 7. 647.

239. *Ætola ex urbe.*] *Arpie*, ab Ætolo Diomede conditis. mox v. 243.

242. *Venulus*] Qui ad Diomedem legatus fuerat, Æ. 8. 9.

243. *Diomedem.*] Filius fuit Tydei, nepos Œnei: paterno quidem & avito jure, Ætoliæ rex: sed cum pater Tydeus Agrii patrui invidia regno pulsus esset, & Argos Peloponnesi urbem ad regem Adrastum confugisset; ibi Diomedes ex Deiphyle Adrasti filia natus est. Is Adrasto mortuo maximam & quasi regiam auctoritatem Argis obtinuit: avum suum, item ab Agrii filiis pulsum, in Ætoliam restituit: Argivorum & vicinarum urbium dux ad Trojam profectus est, ex Homero, Il. 2. 563. Ibi maxima quæque post Achillem ac difficillima perfecit: Palladium ex arce Trojana rapuit, Rhesum Thraciæ regem occidit; unde laudat Virgilius ejus manum, *qua concidit Ilia tellus.* Venerem & Martem vulneravit. Quare Venus ejus domum evertit, adulterio Ægialeæ uxoris ejus cum Cylabaro apud Argos: quorum ex insidiis cum ægre elapsus esset, neque vero posset in Ætoliam reverti, ut notat Cedrenus in Apuliam, maxime orientalem Italiæ partem, mari fugit ibique exceptus a Dauno rege, & parte agri donatus, urbes multas condidit: præcipue *Argos Hippium*, id est *equestre* ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Homero: quæ vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyripam*; deinde in *Arpos.* Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe a *Siponto* urbe, & radicibus promontorii *Gargani, monte di S. Angelo*, quod in mare Hadriaticum procurrit. De ejus morte multiplex opinio refertur a Strabone l. 6. Prima est, cum in Diomedeis insulis, huic litori vicinis, subito evanuisse ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra, v. 272. Secunda est [illegible]sum in patriam revocatum, in ea diem [illegible]isse. Tertia est, subacta illa ma[illegible] Hadriatici ora ad usque Venetos, apud [illegible]os mor-

O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Aufonii: quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, ſuadetque ignota laceſſere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea quæ muris bellando exhauſta ſub altis,
Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, & ſcelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miſeranda manus. Scit triſte Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.
Militia ex illa diverſum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas

INTERPRETATIO.

O felices populi, imperium Saturni, Ausonii veteres: quæ sors vos turbat tranquillos, & impellit movere bella insueta? Quotquot vastavimus ferro arva Trojana (omitto ea mala quæ *tolerata* ſunt *pugnando ad sublimes muros, & quot ille Simois sepelivit viros.) luimus per orbem immania supplicia, & omnes pœnas criminum, turba deploranda ipsi etiam Priamo. Novit ista funestum sidus Palladis, & scopuli Eubææ, &* mons *vindex Caphareus. Post illam expeditionem pulsi ad diversa litora, Menelaus filius Atrei circa columnas Protei...*

NOTÆ.

tuum & divinis honoribus affectum eſſe. De *Japyge*, qui nomen dedit Japygiæ, ſive Apuliæ, Æ. 8. 710.

252. *Saturnia regna &c*] De *Saturni fugam in Italiam*, Æ. 8. 319. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ incolis, Ibid. 328. Æ. 7. 54.

257. *Simois.*] Fluvius Troadis, Æ. 1. 104.

259 *Triste Minervæ sidus &c.*] *Sidus Arcturi*, quod cum per ſe procelloſum ſit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ dici poteſt accepiſſe ad vexandas Ajacis Oilei naves. Sic enim Solinus c 2[illegible] de Caphareo. *Ubi post Ilii excidium Argivam classem, vel Minervæ ira; vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit cladibus.* De *Arcturo*, Æ. 1. 748 G. 1. 68. Explicari tamen poteſt *sidus* de ipſa tempeſtate quam excitavit Minerva: nam ſic videtur vocem illam accepiſſe Virgilius Æ. 4. 309. *Hyberno moliris sidere classem*, & Æ. 12. 451. *Ad terras abrupto sidere nimbus it mare per medium.* De *Minerva*, Æ. 2. 31. De *Ajace ab ea interfecto* ad Caphareum EubϾ insulæ ſcopulum, Æ. 1. 44, 49. De *Eubœa* Græciæ inſula, *Negrepont*, Æ. 6. 2.

262. *Atrides Protei &c*] *Menelaus*, Spartæ rex, de quo Æ. 2. 264 *Atrei* filius, confecto Trojano bello, octo annis tempeſtate jactatus eſt circa Ægypti litora, antequam in patriam rediret · & divertit apud *Proteum* regem Ægypti, de quo G. 4. 388 Ita fere Homerus Odys. 4. 82, 385 &c

262 *Columnas.*] *Limites, terminos Ægypti.* Quippe Strabo l. 3. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum diſſerens, ait id nomen inde ortum eſſe, quod viri illuſtres, ut finem imperii, aut expeditionis ſuæ nota aliqua conſignarent, aras, aut columnas, aut in modum columnarum turriculas, fretis, aut promontoriis, aut montibus impoſuerint quæ nomina, deſtructis per temporum injuriam monumentis illis, loco ipſi remanſerunt Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in iſthmo Corinthiaco, turris Pelori & turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi & Alexandri in India. Igitur *columnæ Protei*, pars erit illa litoris Ægyptii, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui ſic deſcribitur a Strabone l. 17. Ἐν δεξιᾷ ἡ νῆσος καὶ ὁ πύργος ὁ Φάρος &c. *Ad dextram est Pharus, insula & turris: ad sinistram vero cautes & promontorium Lochias.* Et vero teſtatur Homerus, Menelaum ad Pharium inſulam primo exſcenſionem feciſſe, Odyſſ. 4 355.

Exulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycove habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit: devicta Asia subsedit adulter.
Invidisse Deos, patriis ut redditus oris
Conjugium optatum & pulchram Calydona viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur:
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves, heu dira meorum
Supplicia! & scopulos lacrymosis vocibus implent.

INTERPRETATIO.

exulat. Ulysses adiit Cyclopas Ætnæos. An memorabo regnum Pyrrhi, & domum Idomenei subversam? aut Locros degentes litore Libyco? Ipse rex Mycenarum, dux magnorum Græcorum, periit in primo aditu domus, *manu scelerata uxoris*: post *Asiam subactam adulter insidiatus est* ei. An memorabo *Deos obstitisse* mihi, *quominus revectus* in *patriam regionem viderem dilectam conjugem & speciosam Calydona? Nunc quoque monstra terribilia aspectu insectantur* me: *& socii amissi evolarunt alis in aërem, & volucres errant* circa *fluvios, & replent rupes tristibus sonis: heu crudelia supplicia meorum!*

NOTÆ.

263. *Ætnæos.*] Ulysses in Siciliam, apud Cyclopas appulsus est, ubi mons Ætna, ut fuse narrat Achæmenides Æ. 3 613.

264. *Regna Neoptolemi.*] Pyrrhi, Epiri regis, Achillis filii qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, ob amorem Hermiones Æ. 3. 328 &c. De *Pyrrho Neoptolemo*, Æ. 2. 263.

265 *Penates Idomenei.*] Cretensis regis, qui a suis pulsus est ob occisum filium, Æ. 3. 122. *Penates*, Deos domesticos. Æ. 2. 717.

265. *Libyco litore Locros*] De *Locris*, Græciæ populis circa Parnassum montem, Æ 3. 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut ibidem explicuimus: alii in Africa, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad mare mediterraneum, & orientem Syrtis majoris, ut ait Servius, ut vero testatur Domitius Afer, in regione Africæ plane opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

266. *Mycenæus* &c.] Agamemnon, Mycenarum rex, Clytæmnestræ uxoris & Ægisthi adulteri insidiis occisus, Æ. 3 54. De *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Æ. 1. 288. De *Achivis*, Græcis, Æ. 1. 492.

268 *Devicta Asia subsedit adulter.*] *Subsido*, est *clam sedeo in insidiis.* Unde Valerius Max. l. 7. c 2 vocat *subsessorem alieni matrimonii*, adulterum, qui alienæ conjugis pudicitiæ insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse, qui eum sub prima domus limina primumque reditum opprimeret.

270 *Conjugium* &c.] *Conjugem* Ægialeam, supra v. 243. *Calydona*, urbem Ætoliæ, quam Diomedes & avito jure possidebat, & armis domuerat, Æ. 7. 306.

272. *Socii amissi* &c.] Circa promontorium Apuliæ Garganum, insulæ sunt, non duæ ut ait Strabo, sed quinque *Diomedeæ* ab antiquis dictæ. horum maxima nunc *Tremiti.* Illic Diomedis socii in aves finguntur commutati: vel ob iram Veneris, vivo adhuc Diomede, ut aiunt Virgilius & Ovidius Metam. l. 14 494 vel ob dolorem amissi morte Diomedis, ut innuere videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius l 10 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis præterquam Græcis. Joannes Meursius ait easdem esse quæ

Hæc adeo ex illo mihi jam ſperanda fuerunt
Tempore; quum ferro cœleſtia corpora demens
Appetii, & Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum poſt eruta bellum
Pergama, nec veterum memini lætorve malorum.
Munera quæ patriis ad me portaſtis ab oris,
Vertite ad Æneam. Stetimus tela aſpera contra,
Contulimuſque manus: experto credite, quantus
In clypeum aſſurgat, quo turbine torqueat haſtam.
Si duo præterea tales Idæa tuliſſet
Terra viros; ultro Inachias veniſſet ad urbes
Dardanus, & verſis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ ceſſatum eſt mœnia Trojæ:
Hectoris Æneæque manu victoria Grajûm
Hæſit, & in decimum veſtigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo inſignes præſtantibus armis:
Hic pietate prior. Coeant in fœdera dextræ,
Qua datur: ast armis concurrant arma, cavete.
Et reſponſa ſimul quæ ſint, rex optime regum,
Audiſti, & quæ ſit magno ſententia bello.

INTERPRETATIO.

Hæc autem expectanda mihi jam fuerunt ab illo tempore; quando inſanus invaſi gladio corpora immortalia, & ſauciavi plaga dextram manum *Veneris. Ne vero, ne hortemini me ad talia prælia. Nec mihi bellum ullum eſt cum Trojanis poſt exciſam Trojam: nec recordor, aut gaudeo* de *antiquis calamitatibus. Ferte ad Æneam dona, quæ tuliſtis ad me e patriis terris Stetimus adverſus valida* ejus *arma, & conſeruimus manus: credite* mihi *experto, quantus attollat clypeum, quo impetu vibret haſtam. Si terra Idæa produxiſſet duos tales viros præter eum; Trojanus prior intuliſſet bellum urbibus Argivis, & Græcia doleret mutatis fatis. Quamdiu tardatum eſt circa muros pertinacis Trojæ: victoria Græcorum ſubſtitit manu Hectoris & Æneæ, & retro tulit pedem in decimum annum. Ambo* erant *illuſtres animis, ambo bellica fortitudine: iſte ſuperior* erat *religione. Dextræ* veſtræ *conveniant in fœdera, ſiquidem* id *conceditur: ſed cavete, ne arma veſtra congrediantur* cum illius *armis. Audiviſti ſimul, rex optime regum, & quæ ſint* ejus *reſponſa, & quis ſit* ejus *ſenſus* de *tanto bello.*

NOTÆ.

Græcis dicuntur ἐρωδιοί. Latinis *ardeæ*, Gallis *herons*. Plinius facit *fulicarum* ſimiles. Ovidius non *cycnos* quidem, ſed cycnis proximas.

276. *Cœleſtia corpora.*] Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat. Iliad. 5. v. 335. Martem in imo ventre, v. 857.

280. *Lætorve malorum.*] Græca forma, ſupra v. 126.

283. *Contulimuſque manus* &c.] Adulatur hic heroi ſuo Virgilius: quanquam enim adverſus Diomedem ſtetit Iliad. 5.225. tamen huic minime fuiſſe parem conſtat ex eo, quod ab eodem in coxa vulneratus ictu lapidis fuit, fuiſſetque adeo interfectus, niſi Venus auxilio filii adfuiſſet, v. 311.

284. *In clypeum aſſurgat.*] Ipſe attollat clypeum ſuum. Sic Æ. 12.729. *Alte ſublatum conſurgit Turnus in enſem, & ferit.*

285. *Idæa terra*] *Troas*, ubi mons *Ida*, Æ 2. 801. *Inachias*, Argivas: Æ. 7. 286. *Dardanus*, Trojanus: Æ. 1. 239.

Vix ea legati : variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
Quum rapidos amnes; clauso fit gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, & trepida ora quierunt;
Præfatus Divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, & fuerat melius : non tempore tali
Cogere concilium, quum muros obsidet hostis.
Bellum importunum cives cum gente Deorum,
Invictisque viris gerimus : quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite : spes sibi quisque ; sed, hæc quam angusta, videtis.
Cætera qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso : potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit : toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam; & paucis, animos adhibete, docebo.

INTERPRETATIO.

Vix legati ea dixerant : *& varium murmur diffusum est per ora turbata Italorum : veluti quando saxa coërcent fluvios torrentes* ; tunc *obstructo alveo murmur editur, & propinquæ ripæ fremunt aquis strepitantibus. Statim atque animi sedati & ora tumultuantia composita fuerunt ; rex precatus Deos incipit e summo solio : Equidem, o Latini, & cuperem, & utilius fuisset deliberare prius de summa rerum : non* vero *convocare concilium tali tempore, cum hostis premit muros. Facimus bellum difficile, o cives, cum stirpe Deorum, & hominibus invictis : quos nulla pugnæ debilitant, &* qui etiam *superati non possunt abstinere ab armis. Si constituistis aliquam spem in exercitu Ætolorum advocato, deponite* eam : *unusquisque* sit *sibi* sua *spes ; sed videtis, quam tenuis* spes *illa sit. Quo casu rerum* nostrarum *cætera concussa jaceant, omnia* denique *sunt ob oculos & in manibus vestris. At neminem accuso : fuit* vobis *fortitudo, quæ potuit esse maxima : pugnatum est tota mole regni. Itaque exponam, quis sensus jam sit incertæ menti* meæ, *& ostendam paucis* verbis : *advertite animos.*

NOTÆ.

301. *Præfatus Divos.*] Notat Turnebus veteres, præcipue Romanos, id solemne habuisse ; ut antequam verba publice facerent, Deos precarentur: & frequenter orationum exordia ab invocatione Deorum sumerent. Talia fuere exordia omnia Catonis ; talia Ciceronis ac Demosthenis nonnulla.

302. *Ante equidem* &c.] ORATIO Latini duas habet partes. I. Exponit hostilium virium magnitudinem, cui suarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis tres : aut terras Æneæ assignandas, si sedere hic velit ; aut naves ædificandas, si malit alio abire ; denique oratores ad eum mittendos cum regiis muneribus.

305 *Cum gente Deorum.*] Æneas a Jove per Venerem ortus: Trojana gens a Jove per Dardanum, Æ. 1 239

308. *Ætolûm*] Diomedis sociorum, in Apulia sedentium, supra, v. 243.

Eſt antiquus ager Tuſco mihi proximus amni,
Longus in occaſum, fines ſuper uſque Sicanos.
Aurunci Rutulique ſerunt, & vomere duros
Exercent colles, atque horum aſperrima paſcunt.
Hæc omnis regio & celſi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum: & fœderis æquas
Dicamus leges, ſocioſque in regna vocemus.
Conſidant, ſi tantus amor, & mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capeſſere gentem
Eſt animus, poſſuntque ſolo decedere noſtro:

INTERPRETATIO.

Eſt mihi vetuſtus ager, vicinus fluvio Tyrrheno, protenſus in occidentem, ultra terminos Siculos. Aurunci & Rutuli ſeminant, & verſant aratro colles aſperos, & utuntur ſterliſſimis eorum locis ad paſcua. Tota illa regio, & tractus pineus alti montis detur amicitiæ Trojanorum: & ſtatuamus juſtas conditiones fœderis, & admittamus eos ſocios in regnum noſtrum. *Quieſcant* illic, *ſi tanta* eſt *cupiditas, & ſtruant urbes. Si* vero *voluntas eſt* ipſis *adire alias regiones & alios populos, & poſſunt abire e terra noſtra:*

NOTÆ.

316. *Eſt antiquus ager* &c.] Duplex eſt de hujus agri ſitu opinio. I. Donatus, quem ſequitur Cluverius, agrum illum metitur ad litus maris: a Circæo monte, qui terminus fuit Latii tempore Tarquinii ſuperbi orientem verſus, ad uſque Tiberim, qui terminus Latii fuit ad occidentem. Firmat inde hanc opinionem Donatus, quod Tuſcos dicat aliquando ſediſſe circa Uſentem fluvium, huic monti Circæo vicinum; hunc itaque *Tuſcum* fluvium hic a Virgilio appellari: deinde quod conſtet apud omnes; *Rutulos*, Turno ſubditos, ſpatio illo contentos fuiſſe; & *Auruncos* montem Circæum proxime attingere; & *pinetum*, ſeu locum pinu conſitum, circa Circæum eſſe. At tribus ex capitibus minime probabilis hæc ſententia videtur mihi. Primo, quod per *Tuſcum amnem* a Virgilio ſemper intelligatur Tiberis, G. 1. 499. Æ. 8. 473. Æ 10. 199. Secundo, quod ager ille ſic extenſus complecteretur regnum univerſum Turni, cujus anguſtias deſcripſimus Æ. 7. 795. immo & multo latiora ſpatia: at quantumvis dicantur Rutuli fuiſſe Latinis conjuncti, aut etiam ſubditi; certe veroſimile non eſt, Latinum regem homini extero regnum obtuliſſe, quod conſanguinei Turni ditionem totam abſorberet. Tertio, cum urbs Laurentum, caput Latinæ ditionis, in qua eum concilium habebat Latinus, Tiberi vix diſtaret leucis tribus, ſive millibus paullo plus ſeptem; & reliqua agri illius pars ad uſque Circæum millia pluſquam quadraginta haberet ad orientem: ſane ager ille dici non potuit a Latino *longus in occaſum*; ſed omnino *longus in ortum*. II. Servius, quem ſequor, agrum metitur ab urbe Laurento Tiberim verſus, quo fere loco Trojam ſuam novam Trojani jam condiderant. Atque ita erit *Tuſco proximus amni*, nempe Tiberi: erit *longus in occaſum*, ſive ad occaſum Laurenti urbis: immo, ne anguſtiæ agri objiciantur, ultra Tiberim in occaſum porrigetur; ſiquidem *Siculi* primi omnium Italiæ incolæ, qui deinde *Sicani* dicti ſunt, ultra Tiberim multas antiquitus tenuerunt urbes, in quibus numerat Dionyſius, *Alſium*, & *Cære*, in eodem tractu maritimo ultra Tiberim. Igitur erit ager ille, *longus fines ſuper uſque Sicanos*, id eſt uſque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priuſquam a Pelaſgis & Aboriginibus inde pulſi, *Siciniam* inſulam occuparent, unde *Sicani* dicti ſunt, Æ. 7. 795. Quin etiam *Aurunci Rutulique ſerere* potuerunt: non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant ſedem ad orientem Laurentinæ ditionis, Æ. 7. 795. nec veri *Aurunci*, qui ſuam fixerant ultra Circæum, Æ. 7. 54. Sed quædam eorum reliquiæ, quæ circa Tiberim remanſerant: hunc enim tractum a Tiberi ad Circæum variis

Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant & fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos:
Munera portantes eborisque, aurique talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris:
Largus opum, & lingua melior; sed frigida bello
Dextera: consiliis habitus non futilis auctor:

INTERPRETATIO.

struamus ipsis *ligno Italico viginti naves, aut plures si possunt implere: tota materies jacet prope aquas: ipsi præscribant numerum & formam navium, nos suppeditemus æra, operam, & nautica* omnia. *Insuper placet, centum oratores Latinos e præcipuo genere ire, ut exponant* ipsis mea *dicta, & jungant fœdera: &* eos *præferre manibus ramos pacificos, portantes dona eboris, & talenta auri, & sellam & togam, notas nostri imperii. Vos, deliberate in commune, & subvenite rebus fractis. Tum idem Drances infestus, quem gloria Turni pungebat occulta invidia & stimulis acerbis: copiosus divitiis, & copiosior eloquentia; sed manus* ejus erat *iners* ad *bellum*: tamen *reputabatur non vanus auctor* in *consiliis*:

NOTÆ.

temporibus varios habuisse colonos, qui sese iovicem alias in regiooes expulerint, testarur Plinius l. 3 5. *Latium antiquum, a Tiberi Cerceios usque, observatum est millium passuum quinquaginta longitudine. Colonis sæpe mutatis, tenuere alii aliis temporibus: Aborigenes, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.*

326. *Italo robore.*] *Robur*, pro quocumque duriore ligno sumitur, G. 1. 162.

329. *Navalia.*] Vulgo *navale*, locus est ubi stant naves Hic: vel locus est ubi ædificaotur: vel, ut ait Servius, ligna quibus ædificantur: vel potius iostrumenta omnia quæ ad navium fabricam pertinent. De *talentis*, Æ. 5. 112.

334 *Sellam* &c.] *Sellam curulem*: ita dictam deinde a Romanis, non quod a *Curibus* Sabinis inventa esset, nam Florus testatur Tarquinium Priscum ab Etruscis eam accepisse; sed omnino *a curru*: nam vetus auctor apud Gellium l. 3. 18. testatur, *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos honoris gratia in curiam vehi: in quo curru sella esset supra quam considerent, quæ ob eam causam curulis appellaretur.* Utebantur autem ea reges primo, tum consules, censores, prætores, & ædiles curules. hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut Porsenæ apud Dionysium, Masinissæ apud Appianum & Livium. Erat illa *eburnea*, seu potius cœlato ebore contecta: tum incurvis pedibus, unde a Plutarcho io Mario dicitur ἀγκυλόπους, *incurvipes.* De *trabea*, toga regia & coosulari, Æ. 7. 188.

335. *Consulite in medium.*] Id quod est in communem utilitatem. G. 1. 127. *In medium quærebant.*

339. *Futilis.*] Vanus, loquax, inutilis; nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, a vase *futili* dicto: cujus os latum & patulum, fuodus angustus & acutus erat: ita ut io terra depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestæ, quia iis sacris aquam in terra deponi

Seditione potens: genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, & his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis o bone rex. Cuncti se scire fatentur
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros,
(Dicam equidém, licet armà mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat
Castra fugæ fidens, & cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis ducique jubes, unum, optime regum,
Adjicias: nec te ullius violentia vincat,
Quin gnatam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes & pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso:

INTERPRETATIO.

potens factionibus: maternus splendor dabat illi genus illustre, a patre habebat ignotum genus: *surgit & accusat his verbis Turnum, auget que invidiam: Suades, o bone rex, rem ignotam nemini, nec indigentem voce nostra. Omnes fatentur se cognoscere quid postulet sors gentis* nostræ, *sed verentur dicere. Concedat licentiam loquendi & deponat tumorem* ille, *cujus propter omnia adversa & funesta studia* (*dicam enimvero, quamvis mihi comminetur arma & necem*) *videmus tot lumina ducum periisse, & urbem universam jacere* in *dolore: dum* ille *oppugnat castra Trojana confidens fuga, &* dum *armis minatur cælo. Unum præterea, optime regum, unum addas istis muneribus quæ multa imperas ferri & duci Trojanis: nec vis cujusquam te impediat, quominus* cum *sis pater tradas filiam illustri genero & splendidis nuptiis, & confirmes hanc pacem perpetuo fœdere. Quod si tanta formido* Turni *occupat animos & pectora* nostra; *obsecremus ipsum & precemur ab ipso veniam:*

NOTÆ.

nefas erat.

340. *Seditione.*] Factionibus, captandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram* &c.] ORATIO Drancis quinque habet partes. I. Dicit, omnes ideo tacere, quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audacter in Turnum dicere pro re publica, quam ille temeritate ac fuga sua pene evertit. III. Censet pacis conditionibus cæteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si bello abstinere nolit, privatam contentionem, non publico periculo, sed privato certamine dirimat: quod ab Ænea proponitur.

345. *Dicere mussant.*] *Mussare*, est *muto* proximum esse; submissa & parum distincta voce, quasi timide ac dubitanter loqui; *obmurmurare*. Hic *timere*, *vereri*.

347. *Cujus ob auspicium.*] Quia bellum administratur nutu & auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat Æ. 7. 600. & forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351. *Fugæ fidens.*] Carpit fugam Turni: cum a Junone, non tamen sponte, subductus est e pugna, Æ. 10. 659. De *hymenæis*, nuptiis, G. 3. 60.

Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? o Latio caput horum & causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, & esse
Nil moror, en supplex venio: miserere tuorum,
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes & desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, & si adeo dotalis regia cordi est:
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Etiam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem semper Drance tibi copia fandi,

INTERPRETATIO.

precemur, *ut permittat regi, & relinquat patriæ propriam auctoritatem. Cur toties propellis miseros cives in manifesta pericula? o tu qui es Latinis origo & causa calamitatum illarum! Nulla* est *salus* in *bello*: *omnes flagitamus* a *te pacem, o Turne, & simul pignus certissimum pacis* Laviniam. *Ego, quem tu existimas tibi infensum, & non refugio esse, ecce primus accedo supplex: miseresce tuorum, depone iram, & ejectus recede. Satis vidimus cædium, fugati* ab Ænea, *&* satis *vastavimus arva spatiosa. Aut, si gloria* te *excitat, si contines pectore tantas vires, si denique tibi cara est* hæc *aula* quam ambis *in dotem: aude, & securus oppone pectus adversum contra hostem. Nempe, ut uxor regia detur Turno, nos fundamur campis, animæ ignobiles, turba insepulta & indefleta. Tu etiam, si est tibi virtus ulla, si habes quicquam patriæ fortitudinis, contuere* ex *adverso* illum *qui te appellat. Violentia Turni accensa est his verbis: dat gemitum, & emittit e profundo pectore verba ista: Semper quidem, O Drance, copiosa tibi est facultas loquendi,*

NOTÆ.

359. *Cedat* &c.] Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queramur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem sinat, ut rex & patria rei communi libere consulant, pro suo jure:

372. *Inhumata infletaque turba.*] Privata funebri honore: quod apud veteres miserrimum fuit, Æ. 6. 325.

375. *Qui vocat.*] Supra, v. 115.

378. *Larga quidem* &c.] ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem, secunda caput de quo deliberatur attingit. I. Refellit criminationem temeritatis & fugæ, primo vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundo commemorando facta sua, cædem Evandri, Bitiæ &c. II. Timorem Drancis de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironice exaggerando: atque, nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere &c. III. Simulatum de se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditiones abeundum, si res desparata sit: quanquam forte mori tum gloriosius fo-

Tunc quum bella manus poſcunt: patribuſque vocatis
Primus ades: ſed non replenda eſt curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant; dum diſtinet hoſtem
Agger murorum, nec inundant ſanguine foſſæ.
Proinde tona eloquio, ſolitum tibi; meque timoris
Argue tu Drance: tot quando ſtragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, paſſimque trophæis
Inſignis agros. Poſſit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe ſcilicet hoſtes
Quærendi nobis: circumſtant undique muros.
Imus in adverſos? quid ceſſas? an tibi Mavors
Ventoſa in lingua pedibuſque fugacibus iſtis
Semper erit?
Pulſus ego? aut quiſquam merito, fœdiſſime, pulſum
Arguet? Iliaco tumidum qui creſcere Tybrim
Sanguine, & Evandri totam cum ſtirpe videbit
Procubuiſſe domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
Et quos mille die victor ſub Tartara miſi,
Incluſus muris hoſtilique aggere ſeptus.
Nulla ſalus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebuſque tuis, proinde omnia magno
Ne ceſſa turbare metu, atque extollere vires

INTERPRETATIO.

tunc cum bella exigunt opus: & ſenibus convocatis primus interes: ſed aula non eſt implenda verbis, quæ magnifica excidunt tibi impune; dum propugnacula murorum cohibent hoſtem, nec foſſæ redundant ſanguine. Itaque tona vi *eloquentiæ*, quod tibi *conſuetum* eſt; *& tu o Drance, accuſa me timoris: quandoquidem tua manus edidit tot cumulos cadaverum Trojanorum, & paſſim illuſtras campos trophæis. Licet* tibi, ut *explores quid valeat virtus ardens: ſcilicet hoſtes non erunt petendi procul, undique circumdant muros. An ibimus contra* illos *oppoſitos* nobis? *cur moraris? an fortitudo bellica ſemper erit tibi in ſuperba lingua & iſtis pedibus fugacibus?* An *ego fugatus* ſum, *o ignaviſſime? an vero ullus accuſabit me* quod *fuſus* fuerim: *qui conſiderabit Tybrim inflatum creſcere ſanguine Trojano, & univerſam domum Evandri extinctam eſſe cum ſobole, & Arcadas ſpoliatos exercitu? Bitias & vaſtus Pandarus non ſic experti* ſunt *me, & quos* uno *die victor dejeci ad inferos, clauſus muris & circundatus munimentis hoſtilibus. Nulla eſt ſalus in bello,* ais? *ominare talia, o inſane, homini Trojano, aut rebus tuis. Itaque ne deſinas commovere omnia magno timore, & extollere potentiam*

NOTÆ.

ret. V. Oſtendit rem adeo non eſſe deſperatam, ut potius integra ſit; cum auxilia ſibi multa ſuperſint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par; cum adhuc bellum in ortu ipſo ſit atque initio, ideoque facile mutari poſſit fortunæ viciſſitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ deſunt, opponit auxilia quæ adſunt quamplurima, Meſſapi, Tolumnii, Camillæ &c. VII. Denique offert ſe pugnæ ſingulari.

385. *Trophæis.*] Supra, v. 7.

394. *Evandri procubuiſſe domum.*] Occiſo Pallante ab ipſo Turno, Æ. 10. 442.

396. *Bitias & Pandarus.*] Portæ Trojanæ cuſtodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem inſiluit, Æ. 9. 708. & ſequentibus.

399. *Capiti cane &c.*] *Canere*, vatum proprium eſt, & futura prædicentium: & ſen-

Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiſcunt?
Nunc & Tydides, & Lariſſæus Achilles?
Amnis & Hadriacas retro fugit Aufidus undas?
Vel quum ſe pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis ſcelus: & formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextra hac, abſiſte moveri,
Amittes: habitet tecum, & ſit pectore in iſto.
Nunc ad te & tua, magne pater, conſulta revertor.
Si nullam noſtris ultra ſpem ponis in armis;
Si tam deſerti ſumus, & ſemel agmine verſo
Funditus occidimus, neque habet fortuna regreſſum:
Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
Quamquam o! ſi ſolitæ quicquam virtutis adeſſet:

INTERPRETATIO.

nationis bis ſuperatæ, contra vero *minuere potentiam Latini. Nunc etiam principes Myrmidonum reformidant arma Trojana? nunc etiā Diomedes, etiam Lariſſæus Achilles? fluvius etiam Aufidus retro fugit mare Hadriaticum?* Eodem *ipſo* tēpore, *quo ſceleſtus* ille *accuſator ſimulat ſe timidum adverſus meas rixas, & exaſperat metu* ſuo *accuſationem* ſuam. *Deſine turbari, nunquam perdes talem animam hac manu* mea: *maneat tecum & ſlet in illo* tuo *pectore. Jam redeo ad te & ad tuam deliberationem, o magne pater. Si nullam deinceps conſtituis ſpem in noſtris armis; ſi ſumus tam deſtituti, & omnino periimus* ob *exercitum ſemel fugatum, & fortuna nullam habet viciſſitudinem: precemur pacem, & porrigamus manus exarmatas. Tamen, e ſi reſtaret* nobis *aliquid virtutis priſtinæ:*

NOTÆ.

ſus eſt: Jacta infauſtum illud omen in Trojanos, in te ipſum; quod nempe nulla, neque iis, neque tibi per bellum ſalus ſit.

402. *Bis victa.*] Primum ab Hercule, deinde a Græcis Æ. 3. 476.

403. *Nunc & Myrmidonum* &c.] Ironice metus inanitatem exaggerat. Dic, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuiſſe arma Trojana: qui nunquam illa timuerint. *Myrmidones*, Theſſali vel Æginetæ, Achillis milites, Æ. 2. 7. *Phrygia*, nbi Troas, Æ. 1. 385 *Tydides*, Tydei filius Diomedes, Æ. 1. 100. ſupra, v. 243. *Lariſſæus Achilles*, Theſſalus, Æ. 2. 197.

405. *Amnis & Hadriacas* &c.] Dic ipſos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egiſſe. *Aufidus*, nunc *Lofante*, fluvius Italiæ, in Hirpinis naſcens, inter Apuliam Dauniam, & Peucetiam, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannenſi prælio, quo circa ejus oſtia Romani ab Annibale victi ſunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars eſt mediterranei maris: a promontorio Salentino, quod ſuperius eſt Italiæ cornu, in ſinum influens, Italiamque ad ſeptentrionem alluens, unde *mare ſuperum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe & fluvio in tractu Veneto, ſupra Padi oſtia, ſub extremum ſinum, ad latus orientale: nunc dicitur ſinus ipſe *Golfe de Veniſe*, ab urbe Venetiis, quæ antiquæ Hadriæ amplitudini ſucceſſit. Scribitur, vel ſine aſpiratione *Adria*; vel, ut in pleriſque omnibus antiquitatis monumentis, cum aſpiratione *Hadria*.

407. *Artificis ſcelus.*] Pro *ſceleſto artifice.* Sic apud Comicos frequenter. Terent. Andr. 3. 5. 1. *Ubi illic ſcelus eſt, qui me perdidit? Crimen* item, pro criminatione ſeu accuſatione, ſupra, v. 122.

408. *Dextra hac.*] Quæ conſuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæſar ad Metellum, apud Lucanum l. 3. 135. *Haud unquam jugulo ſe polluet iſto noſtra Metelle manus: dignum te Cæſaris ira nullus honos faciet.*

415. *Quanquam o! ſi* &c.] Si funditus occidimus, petamus pacem; tamen, vel

Ille mihi ante alios, fortunatuſque laborum,
Egregiuſque animi; qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, & humum ſemel ore momordit.
Sin & opes nobis, & adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique ſuperſunt;
Sin & Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, ſunt illis ſua funera, parque per omnes
Tempeſtas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variuſque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius: multos alterna reviſens
Luſit, & in ſolido rurſus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, & Arpi?
At Meſſapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi miſere duces: nec parva ſequetur
Gloria delectos Latio & Laurentibus agris.
Eſt & Volſcorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas.
Quod ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obſto:
Non adeo has exoſa manus victoria fugit,

INTERPRETATIO.

ille videretur *mihi felix* in *laboribus, & virtute præſtans præ cæteris; qui, ne cerneret quicquam tale, ſemel procubuit moriens & momordit ore tellurem. Si* vero *nobis reſtant vires, & juventus adhuc illæſa, & urbes ac nationes Italæ* ad *ſubſidium; ſi* vero *præterea victoria contigit Trojanis cum multo ſanguine*, ſi *ſunt illis ſuæ mortes, & par clades in omnibus: quare ignavi deficimus in primo ingreſſu* belli? *cur tremor invadit membra ante* ſonitum *buccinæ? Tempus, & multiplex motus annorum inſtabilium vertit plurima in melius: fortuna alternatim reviſens decepit plurimos & rurſus conſtituit in firmo* ſtatu. *Ætolus & Arpi non erunt nobis ſubſidio? ſed erit Meſſapus, & fortunatus Tolumnius, & ductores quos tot nationes miſerunt: nec parvus honos comitabitur congregatos e Latio & campis Laurentibus. Eſt etiam Camilla, ex illuſtri gente Volſcorum, ducens agmen equitum & turmas fulgentes ære. Quod ſi Trojani me vocant unum ad pugnam, & id* vobis *videtur, & tantum noceo publicæ utilitati: victoria non adeo fugit averſata* meas *iſtas manus,*

NOTÆ.

ita quoque, ſi quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab Ænea occiſus eſt, Æ. 10. ſub finem. De forma illa optationis. *Quanquam o!* Æ. 5. 195.

416. *Fortunatus laborum, egregius animi.*] Græca locutio, ſupra, v. 73. *Lætalaborum.*

423. *In limine primo.*] Vix dum inito bello.

424. *Ante tubam.*] Antequam decretoria pugna tubarum ſonitu indicta ſit.

428. *Ætolus & Arpi.*] Diomedes Argyripæ conditor, ſupra, v. 243.

429. *Meſſapus* &c.] Dux aliquot Etruſcorum, invulnerabilis, Æ. 7. 691 *Tolumnius*, augur, qui fœdus diſturbabit, Æ. 12. 258. & in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam & felicitatem auguriorum. De *Latio*, & *Laurentibus* agris, Æ. 7. 54, 63. De *Camilla*, duce Volſcorum, Æ. 7. 803. & infra v. 535.

433. *Florentes ære catervas.*] *Fulgentes*: metaphora, de qua G. 2. 6.

Ut tanta quicquam pro ſpe tentare recuſem.
Ibo animis contra: vel magnum præſtet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc, ſoceroque Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute ſecundus,
Devoveo: ſolum Æneas vocat? & vocet, oro.
Nec Drances potius, ſive eſt hæc ira Deorum,
Morte luat; ſive eſt virtus & gloria, tollat.
Illi hæc inter ſe dubiis de rebus agebant
Certantes: caſtra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magniſque urbem terroribus implet:
Inſtructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum totis deſcendere campis.
Extemplo turbati animi, concuſſaque vulgi
Pectora, & arrectæ ſtimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poſcunt, fremit arma juventus,
Flent mœſti muſſantque patres: hic undique clamor
Diſſenſu vario magnus ſe tollit in auras.
Haud ſecus atque alto in luco quum forte catervæ
Conſedere avium; piſcoſove amne Paduſæ
Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cycni.

INTERPRETATIO.

ut abnuam audere quicquam pro ſpe tanta. Ibo virtute mea *adverſus* Æneam: *quamvis ille præ ſe ferret magnum ipſum Achillem, & haberet arma paria* Achilleis, *fabricata manibus Vulcani. Ego Turnus, nemine majorum inferior virtute, devoveo hanc vitam vobis & Latino ſocero: Æneas me poſcit unum? &* vero *precor, ut poſcat* me unum: *potius quam* ut *Drances morte pereat, ſi talis eſt ira Deorum* ut pereamus; *aut referat* gloriam, *ſi virtus aut gloria eſt* hic conſequenda. *Illi rixantes differebant hæc inter ſe de rebus ambiguis: Æneas movebat* loco *caſtra & exercitum. Ecce nuntius currit magno tumultu per domum regiam, & replet urbem magno metu*, dicens: *Trojanos ordinatos* in *aciem, & exercitum Etruſcum deſcendere e fluvio Tiberi per tota arva. Statim turbatæ* ſunt *mentes, & commota pectora plebis, & furor excitatus non levibus ſtimulis. Tumultuantes corripiunt arma manibus, juventus frequens* flagitat *bellum, patres plorant queruntur que triſtes: tum ingens clamor effert ſe undique in aërem* cum *multiplici diſcordia. Non aliter ac cum forte turmæ avium ſederunt in profunda ſylva; aut* cum *rauci cycni emittunt cantus in piſcoſo fluvio Paduſæ, inter aquas garrulas.*

NOTÆ.

437. *Tanta pro ſpe.*] Vel victoriæ; vel Laviniæ; vel laudis inde colligendæ, quod ſolus privato periculo communem ſalutem pepererim.

439. *Vulcani manibus.*] Et habebat quidem Æneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu a Vulcano fabricata, Æ. 8. 370. Quemadmodum Achilles arma item rogatu Thetidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Iliad. 18. 369.

443. *Nec Drances potius &c.*] Invitavit Drancen ut ſecum in hoſtes irrueret, ſocius laudis & periculi, v. 389. Nunc orationem quaſi retractans ait: Æneas me ſolum vocat? & vero id opto, potius quam ut Drances aut laudis aut periculi mei particeps ſit.

449. *Tiberino* &c.] Æ. 8. 330. *Teucros*, Æ. 1. 239. *Tyrrhenam.* Æ. 8. 479. *Muſſant*, obmurmurant, ſupra, v. 345.

457 *Amne Paduſæ.*] *Padus*, maximum Italiæ flumen, de quo G. 1. 482. oſtiis quidem

Imo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, & pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura locutus
Corripuit sese, & tectis citus extulit altis.
Tu Voluse armari Volscorum edice maniplis:
Duc, ait, & Rutulos: equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cætera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater & magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt.
Multaque se incusat; qui non acceperit ultro
Dardanium Æneam, generumque asciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subjiciunt: bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tunc muros varia cinxere corona
Matronæ pucrique: vocat labor ultimus omnes.

INTERPRETATIO.

Nempe, o cives, inquit Turnus arrepta occasione, convocate concilium, & otiosi prædicate pacem: dum *illi irrumpunt in regnum armati. Nec plura effatus, proripuit se, & celer exportavit* se *ex alta domo. Tu ait, o Voluse, significa turmis Volscorum* ut *armentur: duc etiam Rutulos: Messape, & Coras cum fratre, explicate per agros equites in armis. Pars defendant ingressus urbis, & occupent turres: reliqua multitudo ferat arma mecum, qua* parte *jussero. Confestim ex urbe tota curritur ad muros. Ipse pater Latinus abrumpit concilium & magna exorsa, & turbatus luctuoso tempore, differt* ea in aliud: *& accusat se plurimum; quod non ultro admiserit, & urbi adoptaverit generum, Trojanum Æneam. Alii faciunt fossas* ante *portas, aut supponunt stipites & saxa: rauca tuba dat signum sanguineum* ad *pugnam. Tunc matronæ & pueri circumdederunt muros multiplici cœtu: extrema necessitas invitat omnes.*

NOTÆ.

dem septem in mare Hadriaticum defertur, sed duobus antiquissimis: quorum septemtrionale dicitur *Volana*, hodie *il Po di Volana*; meridionale, *Padusa*, hodie *il Po d'Argenta.* Vocat *stagna*, propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, & variis fossis confluentes aquas. *Amnis Padusa*; ut *urbem Patavi*. Æ. 1. 251.

463 *Maniplis*.] *Manipulus* erat certus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romuli tempore militum centuria; postea duas centurias cepit. Sic dicitur, ex Varrone, quia *minima manus* sive turba militum erat: ex Vegetio, quia *junctis manibus*, id est, simul pugnabant. Melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato &c. quia pro signis & aquilis, Romuli tempore, habuerunt fasciculos fœni pertica suspensos: fasciculi autem illi dicuntur *manipuli*; quod manum impleant.

464. *Equites Messapus.*] Sic interpungimus, post Servium & Donatum: ut Volusus ducat Rutulos, & simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnæ se parent; Messapus vero, Coras, & ejus frater Catillus, de quibus Æ. 7. 672. ducant equites. *Messapus*, nominativus est pro vocativo: ut Æ. 8. 77. *Hesperidum fluvius regnator aquarum Adsis* &c. Æ. 12. 192. *Socer arma Latinus habeto.*

467. *Jusso.*] *Jussero.* Sic frequenter in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus &c. *præcepsis*, pro *præceperis*: *rupsis*, pro *ruperis*: *rapsis* pro *rapueris.* Sic *faxo*, pro

Necnon ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atque oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces:
Armipotens belli præses Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc: laterique accinxerat ensem:
Fulgebatque alta decurrens aureus arce:
Exultatque animis, & spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto:
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians: luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui Volscorum acie comitante Camilla

INTERPRETATIO.

Regina quoque cum *ingenti comitatu matrum vehitur ad templum & supremam arcem Palladis, portans munera: & prope comes* est *Lavinia puella, causa tantæ calamitatis, & submissa* secundum *formosos oculos. Matres sequuntur, & implent templum vapore thuris, & e porta sublimi emittunt voces luctuosas:* O *virgo Tritonia, potens* in *armis, præsidens bello, rumpe* tua *manu arma Trojani prædatoris, & dejice illum humi præcipitem, & disturba sub altis portis. Turnus ipse ardens armatur ad pugnam: & jam armatus* secundum *loricam Rutulam* erat *asper squamis æreis, & texerat auro tibias, adhuc detectus* secundum *caput: & alligaverat gladium lateri: & splendebat aureus exiliens e summa arce: & gestit animo, & spe jam præoccupat hostem. Qualis equus postquam ruptis retinaculis fugit stabula, demum liber & fruens patente campo: ille aut vadit ad pascua & greges equarum; aut solitus lavari noto fluvio aqua exilit, & collo alte erecto petulans fremit, & crines errant per collum* & *per humeros. Cui Camilla sequente turma Volscorum obvia* . . . ,

NOTÆ.

fecero; *faxim*, pro *fecerim*. Turnebus l. 15. c. 15.

477. *Palladis arces.*] Templa Palladis vulgo in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium: Ecl. 2. 63. *Pallas quas condidit arces ipsa colat*. Dona ferunt ipsi, *peplum*, Æ. 1. 484. Cultum vero Palladis reliquorumque Deorum Laurentes a Græcis acceperant, qui frequentes consederant in meridionali Italiæ parte, quæ inde diu *magna Græcia* dicta est.

483. *Armipotens Tritonia*] Palladis nomen, Æ. 2. 171. Præses autem fuit urbium, artium, belli &c. De *Phrygia*, ubi Troas, Æ. 1. 385.

488. *Squamis ahenis* &c. *Suras* &c.] De *squamis* loricæ corio superadditis, Æ. 3. 467. *Sura*, pars est tibiæ carnosa, quæ cum toto crure ocreis vestitur.

498. *Volscorum acie.*] Qui jam vocati a Turno per Volusum fuerant, v. 463. De *Camilla*, eorum duce, infra, v. 535. De

Occurrit, portiſque ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit: quam tota cohors imitata, relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, ſui merito ſi qua eſt fiducia forti,
Audeo & Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte, & mœnia ſerva.
Turnus ad hæc oculos horrenda in virgine fixus:
O, decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quaſve referre parem? ſed nunc, eſt omnia quando
Iſte animus ſupra, mecum partite laborem.
Æneas, ut fama fidem miſſique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmiſit, quaterent campos: ipſe ardua montis
Per deſerta jugo, properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite ſylvæ,
Ut bivias armato obſidam milite fauces:
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe ſignis.
Tecum acer Meſſapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburtique manus: ducis & tu concipe curam.
Sic ait, & paribus Meſſapum in prælia dictis
Hortatur, ſociosque duces: & pergit in hoſtem.
Eſt curvo anfractu vallis, accommoda fraudi

INTERPRETATIO.

occurrit, & regina deſcendit ex *equo ſub ipſis portis: quam tota turma imitans, deſcendit ad terram relictis equis: deinde* Camilla *dicit iſta: Turne, ſi* animus *generoſus habet jure aliquam in ſe confidentiam, audeo & polliceor obſtare exercitui Trojanorum, & ſola procedere obvia adverſus equites Etruſcos. Permitte me experiri manu prima diſcrimina pugnæ: tu pedes mane ad muros, & tuere urbem. Turnus* reſpondet *ad iſta, hærens* ſecundum *oculos in terribili puella*: O *virgo, gloria Italiæ: quas conabor dicere, quas referre* tibi *gratias? ſed jam, quandoquidem animus ille* tuus *eſt ſupra omnia* pericula, *divide mecum periculum. Ut fama & miſſi obſervatores faciunt fidem, Æneas callidus præmiſit equites levis armaturæ,* qui *vaſtarent agros: ipſe, accelerans per deſerta alta montis* ſuperato *jugo, accedit ad urbem. Meditor inſidias belli, in curva ſemita ſylvæ, ut occupem militibus armatis anguſtias bifidas. Tu ſignis conjunctis, occurre equitatui Etruſco. Meſſapus ardens erit tecum, & caterva Latina, & turmæ Tiburtinæ: ſume tu quoque munus ducis. Sic dixit, & ſimilibus verbis animat Meſſapum, & duces ſocios* ejus *ad pugnam: &* ipſe *vadit in hoſtem. Eſt vallis flexu ſinuoſa, apta fraudibus*

NOTÆ.

Volſcis, Æ. 7. 803. De *Tyrrhenis*, Æneæ ſociis, Æ. 8. 479.

515. *Furta belli...*] *Inſidias*: dicitur quippe *furtum*, quicquid clam fit, Æ. 5. 568.

515. *Convexo.*] *Concavo*, aut ſaltem *curvo*, Æ. 1. 314.

517. *Tyrrhenum equitem.*] Qui præmiſſus erat ab Ænea, per planos campos.

518. *Meſſapus erit* &c.] Cum equitibus aliquot *Etruſcis*, quorum dux erat, Æ. 7. 691. *Turmæ Latinæ*, ſive *Rutulæ*, ſub Voluſo, ſupra, v. 464. *Tiburti manus*, ſub Catillo & Cora, ſupra, v. 465 Æ. 7. 670.

522. *Vallis accommoda.*] *Vallis* ultimam

Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus: tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc super, in speculis summoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, & grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum,
Arripuitque locum, & sylvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat, & has tristes Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, & nostris nequicquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias: neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter prælia belli
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu præ se portans juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.

INTERPRETATIO.

& insidiis belli: quam nigra latera premunt utrinque spissis foliis: trames parvus ducit illuc, & meatus arcti atque ingressus difficiles ferunt ad eam. *Super eam, in speculis & in supremo cacumine montis, sternitur planities incognita & perfugium tutum: sive velis descendere* ad *pugnam*, a *dextra & sinistra* parte; *sive imminere e verticibus, & dejicere vastos lapides. Juvenis* Turnus *vadit* illuc *per spatia itinerum* sibi *cognita, & occupavit locum, & constitit in locis* illis *asperis. Interim in cælestibus sedibus* Diana *filia Latonæ alloquebatur* Opim, *unam e comitibus puellis & turba* sibi *sacra; & ore proferebat hæc mœsta verba*: O *virgo*, *Camilla vadit ad bellum asperum, & frustra tegitur nostris armis, dilecta mihi præ cæteris: nam hic amor non novus contigit* mihi *Dianæ, flexitque animum* meum *improvisa dulcedine. Metabus, ejectus regno per invidiam &* ob *potentiam ferociorem, cum exiret e veteri urbe Priverno, fugiens per medias pugnas belli, asportavit sociam exilii infantem, & appellavit* eam *Camillam*, de *nomine matris Casmillæ, mutata parte* nominis. *Ipse ferens* eam *ante se* in *sinu, quærebat longa cacumina sylvarum secretarum: arma infesta urgebant undique, & Volsci discurrebant circumjectis militibus.*

NOTÆ.

brevem hic producit propter cæsuram Servius tamen legit antiquo nominativo, *valles*.

534. *Latonia.*] Diana, Latonæ filia, E. 3. 67

539. *Ob invidiam.* [Vel subditorum in se: vel suam, ut explicuimus de Mezentio, Æ. 10 852.

540. *Priverno* &c.] *Privernum*, urbs Volscorum, circa Pomptinas paludes & Amazenum fluvium, paucis aliquot leucis a mari distans: ejus ruinæ hodie visuntur juxta oppidum *Piperno*: *Amasenus*, hodie est *Toppia*, Æ. 7. 794. in extrema nota. De *Volscis*, ibidem, & v. 803.

Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis, tantus se nubibus imber
Ruperat: ille innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis & robore cocto;
Huic natam, libro & sylvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ.
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, & adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere: neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum & solis exegit montibus ævum.

INTERPRETATIO.

Ecce, in *medio fugæ*, *Amasenus tumens exundabat al is ripis*, *tantu pluvia effuderat se e nubibus*: *ille meditans enatare*, *retinetur amore infantis & timet dilecte oneri*: *ægre tandem fixum* est *hoc consilium* illi, *omnia secum ruptim expendenti*. *Alligat filiam inclusam cortice & sylvestri subere huic* telo, *quod telum grande gestabat forte manu robustu, firmum nodis & ligno exsiccato* utpote *bellator*; *& circumnectit aptum mediæ hastæ*: *& evibrans* hastam *illam grandi dextera*, *sic loquitur ad cælum*: *Diana virgo*, *benefica cultrix sylvarum*: *ipse pater* infantis, *hanc tibi consecro famulam*: *fugit hostem per aëra*, *tenens primum tua jacula*: *e Dea*, *obtestor te*, *accipe hanc tuam*, *quæ jam creditur dubiis ventis. Dixit* hæc, *& jacit hastam libratam reducto brachio*: *aquæ sonuerunt*: *fugit misera Camilla super velocem fluvium in hasta stridula. Metabus vero*, *numerosa turba jam propius imminente*, *projicit se in flumen*, *& victor extrahit e glebis herbosis hastam cum infante*, quæ erat *donum* jam sacrum *Dianæ*. *Nullæ urbes exceperunt eum domibus*, *nulla muris*. *neque ipse se subdidisset iis* ob *asperitatem* morum: *traduxit vitam pastoritiam & secretis in montibus.*

NOTÆ.

553. *Robore cocto.*] Ligno duriore, ad fumum exsiccato. G. 1. 175. *Et suspensa focis exploret robora fumus.* De *robore*. Ibid 262.

554. *Libro & subere.*] *Liber*, cortex interior & tenuis. Hoc *suber*, arbor crassissimi ac levissimi corticis, *lege*.

566. *Donum Triviæ.*] *Camillam*: Vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat. Vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, Æ 4 511.

568 *Manus dedisset.*] *Consensisset*, *cessisset*. Adagium est, ex iis desumptum, qui pugna victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis & lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto:
Spiculaque ex humero parvæ suspendit & arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ:
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena,
Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: sola contenta Diana,
Æternum telorum & virginitatis amorem
Intemerata colit, vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nympha polo finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape, & ultricem pharetra deprome sagittam.
Hac, quicunque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.

INTERPRETATIO.

Illic inter vepres & inter latebras sylvarum *horridas, alebat filiam uberibus equa gregalis & lacte ferino, premens ubera in labris* filiæ *tenellis. Et statim atque infans fixit gressus primis plantis pedum: oneravit manus* ejus *telo acuto, & alligavit arcum ac sagittas humero parvulæ. Pro aureo* ornatu *capillorum, pro vestitu pallæ defluentis: pellis tigridis pendet e capite per tergum. Jam tunc libravit manu molli jacula puerilia, & agitavit fundam tereti loro circa caput, & prostravit gruem Strymoniam vel cycnum candidum. Matres plurimæ in Etruscis urbibus frustra desideraverunt illam* in *uxorem filiorum* suorum: *contenta* cultu *solius Dianæ, fovet pudica perpetuum amorem virginitatis & armorum: vellem* ut *non fuisset perculsa* amore *talis belli, aggressa oppugnare Trojanos: nunc esset mihi dilecta & una e meis comitibus. Age vero, o Nympha, siquidem premitur fatis crudelibus, descende cælo, & adi regionem Latinam, ubi funestum prælium miscetur auspiciis adversis. Accipe hæc, & extrahe e pharetra vindicem sagittam. Quisquis læserit vulnere corpus* mihi *dicatum*, sive fuerit *Trojanus, sive Rutulus, simul hac* sagitta *mihi solvat pœnas sanguine:*

NOTÆ.

570. *Lustra.*] Cubilia ferarum in sylvis, G. 2. 471.

571. *Armentalis equæ*] Quæ gregatim inter armenta versabatur. *Lacte ferino*: equino: nam equum vocavit *ferum*, Æ. 2. 51.

576. *Crinali auro* &c.] Vel reticulo aureo, quo virgines complecti capillos solebant: vel acu crinali, qua capilli discernuntur: vel alio quolibet aureo capitis ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare, Æ. 9. 616.

580. *Strymoniam gruem.*] Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium. Æ. 10. 265.

582. *Nurum.*] Uxorem filii, *bru.*

Poſt ego nube cava miſerandæ corpus & arma
Inſpoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli demiſſa per auras
Inſonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruſcique duces, equitumque exercitus omnis,
Compoſiti numero in turmas: fremit æquore toto
Inſultans ſonipes, & preſſis pugnat habenis,
Huc obverſus & huc: tum late ferreus haſtis
Horret ager, campique armis ſublimibus ardent.
Necnon Meſſapus contra, celereſque Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ,
Adverſi campo apparent: haſtaſque reductis
Protendunt longe dextris, & ſpicula vibrant:
Adventuſque virum, fremituſque ardeſcit equorum.
Jamque intra jactum teli progreſſus uterque
Subſtiterat: ſubito erumpunt clamore, frementeſque
Exhortantur equos: fundunt ſimul undique tela
Crebra, nivis ritu: cœlumque obtexitur umbra.
Continuo adverſis Tyrrhenus & acer Aconteus
Connixi incurrunt haſtis, primique ruinam
Dant ſonitu ingenti, præfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excuſſus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,

INTERPRETATIO.

ego deinde nube cava inferam ſepulcro cadaver miſeræ Camillæ & arma non direpta, & reſtituam illam *patriæ.* Sic *dixit* Diana: *at illa* Nympha *delapſa per levem aërem cœli inſonuit, incluſa obſcuro nimbo* ſecundum *corpus. Sed interim omnis multitudo Trojana accedit ad muros* Laurenti, *& duces Tuſci, & omnis acies equitum, diſtincti in turmas* certo *numero: equus ſubſiliens fremit toto campo, & obluctatur converſus arctis habenis huc & illuc: tum campus horreſcit undique ferreus haſtis, & arva reſplendent excelſis armis. Meſſapus quoque, & Latini veloces, & Coras cum fratre, & equitatus virginis Camillæ, apparent contra oppoſiti* in *campo: & immittunt longe haſtas brachiis contractis, & conjiciunt ſpicula: & fervet adventus hominum, & hinnitus equorum. Et jam uterque* exercitus *ſteterat, progreſſus intra jactum teli: erumpunt* in *repentinum clamorem, & concitant equos frementes: ſimul ſpargunt undique tela frequentia, more nivis: & cœlum tegitur tenebris. Statim Tyrrhenus & ardens Aconteus concurrunt connixi haſtis oppoſitis, & primi magno ſtrepitu faciunt impetum, & frangunt pectora equorum impulſa pectoribus. Aconteus dejectus in modum fulminis, aut molis impulſæ* per *machinam,*

NOTÆ.

599. *Numero in turmas.*] *Turmæ*, proprie erant equitum, & equites capiebant vulgo triginta, Æ. 5. 553. in notis.

604. *Ala Camillæ.*] Vegetius. *Alæ dicuntur equitum*, quod ad ſimilitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies. Atque ita ſumitur *ala* apud Virgilium. Oſtendit tamen Lipſius de militia Rom. l. 2. 7. *alas* etiam quandoque de peditibus dici: & vulgo de copiis ſive equeſtribus ſive pedeſtribus ſociorum, quæ ad latera aciei collocabantur.

612. *Tyrrhenus.*] Hic non gentile nomen, ſed proprium eſt principis alicujus

Præcipitat longe, & vitam diſpergit in auras.
Extemplo turbatæ acies: verſique Latini
Rejiciunt parmas, & equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt, princeps turmas inducit Aſylas.
Jamque propinquabant portis: rurſuſque Latini
Clamorem tollunt & mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penituſque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, ſcopuloſque ſuperjacit undam
Spumeus, extremamque ſinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atque æſtu revoluta reſorbens
Saxa, fugit, lituſque vado labente relinquit.
Bis Tuſci Rutulos egere ad mœnia verſos:
Bis rejecti armis reſpectant terga tegentes.
Tertia ſed poſtquam congreſſi in prælia, totas
Implicuere inter ſe acies, legitque virum vir:
Tum vero & gemitus morientum, & ſanguine in alto
Armaque, corporaque, & permiſti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi: pugna aſpera ſurgit.
Orſilochus Remuli, quando ipſum horrebat adire,
Haſtam intorſit equo, ferrumque ſub aure reliquit:
Quo ſonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura:
Volvitur ille excuſſus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis ingentem corpore & armis

INTERPRETATIO.

corruit procul, & effundit vitam in ventos. Exercitus Latini *confeſtim territi* ſunt: *& Latini converſi opponunt* retro *ſcuta, & reflectunt equos ad muros. Trojani perſequuntur, primus Aſylas immittit agmina. Et jam attingebant portas: & iterum Latini emittunt clamorem, & retorquent colla* equorum *facilia. Trojani fugiunt, & revertuntur habenis omnino immiſſis. Quale* eſt *mare: quando excurrens æſtu reciproco, modo volvitur ad terras, & ſpumans effundit undam ſuper rupes, & perluit ultimas arenas ſinuando* ſe; *modo cedit retro, præceps & reſorbens ſaxa æſtu convulſa. & deſerit litus fluctu detumeſcente. Bis Etruſci pepulerunt ad urbem Rutulos fugatos: bis iidem fugati reſpiciunt muniendo humeros clypeis. Sed quando commiſſi ad tertiam pugnam, miſcuerunt invicem totos exercitus, & vir elegit virum: tum vero & gemitus morientum* audiuntur; *ac rotantur in alto ſanguine, & arma, & corpora, & equi moribundi confuſi in ſtrage hominum: oritur crudele prælium. Orſilochus, cum timeret aggredi* Remulum, *immittit haſtam* in *equum* Remuli, *& figit ferrum ſub aure: quo ictu equus furit arrectus, & impatiens plagæ agitat alta crura ſublato pectore: ille* Remulus *dejectus humi corruit. Catillus* ſternit *Jolam: & magnum animo, magnum corpore & armis....*

NOTÆ.

viri, ex Æneæ aut Tarchontis exercitu.

617. *Præcipitat.*] Pro *præcipitatur.* Ut Æ. 1. 108. *Tum prora avertit*, pro *avertitur.*

619. *Rejiciunt parmas.*] In tergum, ut ſeſe a perſequentium jaculis in fuga defendant. *Parmas*, ſcuta brevia, rotunda, & undique parta.

636. *Orſilochus* &c.] Trojanus. *Remulus*, Latinus: alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æ. 9. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Aſcanius occiderat, Ibid 592.

640. *Catillus* &c.] Tiburtinus, de quo Æ. 7. 672.

Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri: nec vulnera terrent,
Tantus in arma patet: latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum, transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes: pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exultat Amazon,
Unum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla.
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, & arma Dianæ.
Illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, & æratam quatiens Tarpeia securim,
Italides: quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonæ bellique ministras.
Quales Threïciæ quum flumina Thermodontis
Pulsant, & pictis bellantur Amazones armis:

INTERPRETATIO.

sternit Herminium : *cui coma flava* erat in *capite aperto*, *& nudi humeri* · *nec plagæ terrent* eum, *tam late apertus est in ictus* : *hasta immissa huic per latos humeros intremit*, *& transfixa* cum *dolore incurvat hominem. Spargitur late niger sanguis* : *pugnantes edunt strages gladiis*, *& per plagas quærunt mortem gloriosam. At Camilla pharetrata gaudet in mediis stragibus*, quasi *Amazon nudata* secundum *unam mammam* ad *prælium. Et modo jaciens manu congerit hastas flexiles*, *modo infatigabilis corripit dextra* manu *robustam securim. Arcus aureus*, *& sagittæ Dianæ sonant ex humero* ejus. *Ipsa quoque verso arcu defigit sagittas fugaces*, *si aliquando cedit fugata in tergum.* Sunt vero circa eam *selectæ sociæ*, *& virgo Larina*, *& Tulla*, *& Tarpeia intentans æream securim*, *Italæ* puellæ, *quas ipsa divina Camilla elegit sibi* quasi *honorem*, *famulas* in *bello & bona pace. Quales Thraciæ Amazones*, *quando legunt fluenta Thermodontis*, *& pugnant armis pictis* :

NOTÆ.

645. *Duplicatque virum.*] Videtur a tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum & quasi plicatum videretur. Alii legunt: *Duplicatque viri*, *transfixa*, *dolorem.* Alii *Duplicatque*, *virum transfixa*, *dolorem.* Prima lectio sanissima, juxta Turnebum. Cujus firmat opinionem illud Ovidii. *Duplicataque vulnere cæco est.* Item illud Homeri de Thersite, Iliad. 2. 266. Πλῆξεν, ὁ δ' ἰδνώθη · *Percussit* : *ille autem incurvabat se.*

648. *Amazon.*] *Volsca*, Amazonum tamen more armata: id est exusta mamma dextera eoque ipso latere nudato: ut diximus, Æ. 1 494.

650. *Denset.*] Secundæ conjugationis: Vel *densat*, primæ: Æ. 10. 432. *Bipennis*, securis utrimque acuta, G. 4. 331.

652. *Arma Dianæ.*] Venatoria: sagittæ in pharetra, bipennis, hastilia.

654. *Spicula converso* &c.] More Parthorum, quos ea arte celebres diximus, E. 1. 62.

657. *Dia Camilla*] Græca vox δῖα, *generosa, præstantissima, divina*: quia Dianæ Deæ consecrata, supra v 537. Sic apud Homerum Helena vocatur δῖα γυναικῶν, *præstantissima mulierum.*

658. *Pacisque bonæ* &c.] Sic plures & saniores codices, Pierio teste Aliqui tamen habent: *Pacisque bonas bellique ministras.*

659. *Quales Threïciæ.*] De Amazonum

Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert: magnoque ululante tumultu
Fœminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?

INTERPRETATIO.

sive circa Hippolyten, sive quando bellicosa Penthesilea redit in curru, & magno tumultu ululante muliebres turmæ gestiunt scutis lunatis. O *bellicosa virgo, quem primum, quem ultimum sternis hasta aut quot spargis humi corpora moribunda....*

NOTÆ.

gente ac nomine, Æ. 1. 321, 494. Nunc de patria & sede. Ad hunc versum Æ. 1. 320. *Equos Threissa fatigat Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Hebrum*: diximus V. C. Danielem Huetium, legere *Eurum*, non *Hebrum*: cujus emendationis has causas habuisse se ait. I. Constat Amazonum sedem non fuisse in *Thracia* propria & *Europæa*, quæ Macedoniæ confinis est; sed in septentrionali minoris Asiæ litore, quod Ponto Euxino alluitur: urbemque regiam ab ipsis illic conditam fuisse *Themiscyram*, non longe a Thermodonte fluvio: eisdemque paruisse totum illum tractum, qui deinceps Bithyniam, Paphlagoniam, Cappadociamque complexus est. Ita Herodotus, Pausanias, Diodorus Siculus &c. II. Constat e Xenophonte, Exped. l. 6. tractum illum ipsum tulisse quoque *Thraciæ* nomen, nempe *Asiaticæ*. III. Habemus ex iisdem auctoribus, præcipue Diodoro, Amazonas, circumflexo Euxini litore tum orientali tum etiam septentrionali, trajectoque Tanai fluvio, maximam Sarmatiæ Asiaticæ & Europææ subegisse partem: deinde, cum ab Hercule ac Theseo nativis in sedibus bello appetitæ & victæ essent; occupato in Libya Hercule, bellum eas Græcis intulisse, transmisso scilicet Bosphoro Cimmerio: indeque per Thraciam Europæam, Macedoniam, ac Thessaliam, aperuisse sibi aditum ad ipsam Athenienſium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsæ sunt a Theseo, ut probant iis in locis multa, tum Thesei victoriæ, tum Amazonum cladis monumenta: earumque reliquiæ intra pristinos Pontici litoris fines servavere deinceps formam aliquam imperii, usque ad Trojani belli tempora; cum Penthesilea, nativo odio Græcis infesta, Trojanis auxilium tulit, & ab Achille aut Pyrrho sub belli finem occisa est. Tum etiam ad usque Alexandrum magnum perstitere, ad quem Thalestris Amazonas trecentas adduxit, ex Diodoro & Q. Curtio. IV. Cum ergo in Asiatica Thracia sedes habuerint Amazones, non in Europæa: optime conjecit Huetius per librariorum socordiam evenisse, ut vox *Eurum* in *Hebrum* degeneraret: præsertim cum affines sint literæ *b* & *u*; & propter obscurum aspirationis sonum, *h* facile prætermittatur. Notum est enim *Hebrum* fluvium esse Thraciæ Europææ, non Amazoniæ, seu Asiaticæ. Et quamvis fortasse Amazones, Græca illa sua expeditione, Thraciam Europæam trajecerint: non magis inde *Thraciæ* dici potuerunt gentili nomine; quam *Atticæ*, aut *Thessalicæ*, quibus eas nominibus nemo appellavit. V. Alius hic error librariorum & aliquot grammaticorum fuit, quod scripserint *Thermodoontis*, ut *Hippocoontis*: ita ut priores syllabæ tres dactylum efficiant. At omnino quadrisyllabum est, *Thermodontis*: ubi priores syllabæ tres longæ, cum *o* in secunda syllaba, quæ ideo breviari non potest: scribitur enim Θερμώδων, non Θερμόδων. & Cappadociæ fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens; nunc *Pormon*.

661. *Hippolyten.*] Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiopa*: ex qua Hippolytum filium suscepit, insidiis Phædræ novercæ deinde sublatum. Hanc bello Herculis Amazonico Theseus, vel dono Herculis acceperat, vel dolo ipse rapuerat: bello deinde Attico adversus Amazonas, a sociis illis olim suis pro viro pugnans occisa est. Plutarchus in Theseo, Diodorus &c. De *Penthesilea*, quæ ob virtutem filia Martis credita est, Æ. 1. 494.

663. *Lunatis peltis.*] Scutis brevissimis, in formam Lunæ mediæ præcisis,

Eumenium Clytio primum patre: cujus apertum
Adversi longa transverberat abjete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
T[illegible] Lirin Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit; alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden: sequiturque incumbens eminus hasta,
Te[illegible]que, Harpalycumque, & Demophoonta, Chromimque,
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo;
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornitus armis
Ignotis, & equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput, ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi, cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipse catervis
Vertitur in mediis, & toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, & super hæc inimico pectore fatur:
Sylvis te Tyrrhene feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

INTERPRETATIO.

Primo Eumenium patre Clytio: cujus oppositi pectus patens transfodit longa hasta ex *abiete. Ille corruit vomens fluenta sanguinis, & mordet terram sanguinolentam, & moriens agitat se in* sua *plaga. Deinde Lirin & Pagasum præterea: quorum alter dum collabens equo succidente retrahit habenas; alter dum succurrit, & porrigit cadenti dexteram lentiorem, repente & simul concidunt. Adjicit iis Amastrum Hippotæ filium. & imminens insequitur propius hasta, & Tereum, & Harpalycum, & Demophoontem, & Chromim: & quot jacula vibrata manu virgo intorsit; tot homines Trojani corruerunt. Ornitus venator procul excurrit* in *armis insuetis & equo Apulo: cui pellis extracta juvenco pertinaci tegit latos humeros; magnus rictus gutturis & genæ lupi cum dentibus candidis operuerunt caput; & sparus rusticus armat manum: ipse excurrit in mediis turmis, & supereminet toto capite. Illa perfodit hunc interceptum, non enim difficile* erat *disturbato agmine, & hostili animo hæc ait super* illum: *Existimavisti, o Etrusce, te venari feras* in *sylvis: venit dies qui ulciscatur verba vestra fœmineis armis. Tamen referes umbris parentum* tuorum *gloriam hanc non exiguam,* te *occisum esse hasta Camillæ.*

NOTÆ.

667. *Abiete.*] Hasta ex *abiete* arbore, *sapin.*

677. *Phrygii.*] Trojani, e Phrygia, Æ. 1, 385.

678. *Equo Iapyge.*] Ex Apulia, quæ *Iapygia* dicta est: Æ. 8. 710. & supra, v. 247.

682. *Sparus.*] Telum est rusticanum, a *spargendo* dictum: hoc fere constat. Cujus porro formæ, dubitatur: Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facile spargatur: Servius recurvum, in modum pedi pastoralis.

686. *Tyrrhene.*] *Ornite*, e Tyrrhena gente.

688. *Vestra verba.*] Quibus fortitudinem vestram intemperanter jactatis. De *Manibus* parentum, G. 4. 469. Æ. 6 743.

Protinus Orsilochum & Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, & lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem.
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior insurgens, oranti & multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugna
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit:
Consilio versare dolos ingressus & astu,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, & te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri.
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.
Dixit: at illa furens, acrique incensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo puraque interrita parma.

INTERPRETATIO.

Continuo occidit *Orsilochum & Buten, duo maxima corpora Trojanorum: sed Buten acumine* teli *transfodit adversum, inter cassidem & thoracem, qua collum equitantis micat, &* qua *parma descendit infra humerum sinistrum;* *fugiens* vero *& circumacta magnum in orbem, fallit Orsilochum, interius secans gyrum, & persequitur* eum qui prius eam *persequebatur. Deinde assurgens altius bis impingit validam securim per arma & per* [illegible] huic *homini roganti & multum precanti: plaga spargit vultum calido cerebro. Occurrit illi, & stetit stupefactus improviso visu bellicosus filius Auni incola Apennini, non ultimus Ligurum, quamdiu fata permittebant ei fallere. Ille autem, cum videt se nullo cursu posse subducere se prælio, nec expellere Reginam imminentem: incipiens consulto agitare dolos mente & solertia, dicit ista: Quid tam illustre est, si* cum sis *fœmina, confidis equo robusto? relinque celeritatem* equi, *& propius committe te mecum planæ terræ, & para te* ad *certamen pedestre: mox cognosces cui laus inanis inferet damnum.* Sic *ait: illa vero furens & commota aspera indignatione, dat equum sociæ, & stat in armis paribus, pedes, & interrita ense stricto atque scuto splendente.*

NOTÆ.

693. *Parma.*] v. 619. *Lacerto*, Æ. 5. 422.

695 *Gyro interior.*] Breviori spatio atque ambitu reflectens sese. Æ. 5. 170.

700. *Apenninicolæ.*] De *Apennino* monte Italiæ, Liguriam a septentrione ambiente, Æ. 12. 703. De *Liguria*, Æ. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

706. *Fugam.*] Cursum celerem. Sic Æ. 1. 321. de Harpalyce Amazone, *Volucremque fuga prævertitur Eurum.*

708. *Fraudem.*] Hanc veram & antiquam lectionem esse contendit Servius; non *laudem*, ut vulgo legitur: & sensus est: Cognosces cui jactantia damnum afferat.

711. *Pura parma.*] Juxta Servium, *nuda* & absque rerum gestarum figuris: quia, inquit, tunc primum in bella descenderat. Juxta Donatum, *expedita* & absque pon-

At juuenis viciſſe dolo ratus, avolat ipſe
Haud mora, converſiſque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligur, fruſtraque animis elate ſuperbis,
Nequicquam patrias tentaſti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, & pernicibus ignea plantis
Tranſit equum curſu: frænisque adverſa prehenſis
Congreditur, pœnaſque inimico a ſanguine ſumit.
Quam facile accipiter ſaxo ſacer ales ab alto
Conſequitur pennis ſublimem in nube columbam,
Comprenſamque tenet, pedibuſque eviſcerat uncis:
Tum cruor & vulſæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum ſator atque Deorum
Obſervans oculis, ſummo ſedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia ſæva
Suſcitat, & ſtimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variiſque inſtigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans: reficitque in prælia pulſos.
Quis metus, o nunquam dolituri, o ſemper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?

INTERPRETATIO.

Sed juvenis exiſtimans ſe victorem eſſe fraude, aufugit ipſe, nulla eſt *mora, & abripitur fugax habenis detortis, & talo ferrato impellit velocem equum. Fraudulente Ligur, & fruſtra elate ſuperbo animo: fruſtra callidus adhibuiſti aſtutiam patriam* : *nec* illa *aſtutia reducet te ſalvum Auno doloſo. Virgo hæc loquitur, & ardens pedibus velocibus prætergreditur curſu equum, & correpto fræno oppoſita pugnat, & ſumit ſupplicium ab hoſtili ſanguine.* Tam facile, *quam facile accipiter, avis dicata* Marti, *ex alta rupe perſequitur alis columbam altam in aëre, & tenet correptam, & dilaniat unguibus acutis: tunc ſanguis & pennæ evulſæ decidunt ex aëre. Sed genitor hominum & Deorum non quieſcit ſublimis in ſupremo cælo nullis oculis videns iſta. Pater* ille *excitat ad durum certamen Tarchontem Tyrrhenum, & commovet* ejus *iram non levibus ſtimulis. Itaque Tarchon inter ſtrages & acies recedentes impellitur equo, & exhortatur equitatum variis ſermonibus, appellans unumquemque nomine* ſuo, *& revocat ad pugnam fugientes:* O *Tyrrheni, nunquam* ſatis *dolituri! o ſemper ignavi! quis timor, quæ tanta ſegnitia incidit animis* veſtris?

NOTÆ.

dere. Juxta interpretationem a nobis jam traditam, Æ. 6. 760. *nitidam, lucidam, terſam.*

715. *Ligur.*] Pleraque vetera exemplaria habent *Ligus.* Et ſic olim in uſu fuiſſe, probat adiectivum *Liguſticus*, inde derivatum. Nec magis abſonum eſt *Ligus, Liguris*; quam *lepus, leporis*; *vetus, veteris.*

721. *Accipiter .... ſacer.*] *Eprevier*, avis rapax; ideo Marti ſacra. Latinum nomen e Græco deductum, ὠκύπτερος, *celeriter volans* : Gallicum e Germano, ut placet Scaligero & Voſſio.

730. *Alas.*] Equitatum: v. 604.

732. O *nunquam dolituri.*] O qui nunquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad juſtam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Æ 10. 674.

Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit.
Quo ferrum? quidve hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, & plenæ pocula mensæ.
Hic amor, hoc studium: dum sacra secundus aruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse
Concitat, & Venulo adversum se turbidus infert:
Direptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos: volat igneus æquore Tarchon
Arma virumque ferens: tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
Qua vulnus lethale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram & vim viribus exit.
Utque volans alte raptum quum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, & sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans: ducis exemplum eventumque secuti

INTERPRETATIO.

Fœmina dispergit vos *vagos*, *& fugat has turmas? cur gestatis manibus ferrum, & cur hæc arma inania? Tamen non estis ignavi ad voluptates & ad pugnas nocturnas, aut ad expectandas epulas & compotationes mensæ opimæ, quando tibia curva Bacchi indixit choreas: hic* est *amor* vester, *hæc cura: dummodo favens aruspex nunciet sacrificia, & hostia opima invitet in profundos lucos. Hæc locutus, ipse etiam moriturus impellit equum in medios, & minax immittit se adversum Venulo: & constringit dextra* manu *hostem detractum ab equo, & magno impetu concitatus abripit* cum *ante sinum suum. Clamor erigitur ad cælum, & Latini omnes converterunt oculos. Tarchon ardens volat campo, portans hominem &* ejus *arma: deinde abrumpit ferrum e suprema* ejus *hasta, & quærit partes apertas, quibus inferat plagam mortiferam. Ille contra obluctans repellit* ejus *dextram a gutture* suo, *& evitat vim viribus. Et sicut, quando fulva aquila volans alte portat serpentem raptum, & illigavit ei pedes, & hæsit unguibus; serpens vero vulneratus convolvit sinuosas spiras, & rigescit squamis sublatis, & altus assurgens sibilat ore: illa rostro incurvo non minus premit obnitentem*, & *simul quatit aërem alis. Non aliter Tarchon gaudens aufert prædam e turma Tiburtinorum: imitati exemplum & eventum ducis* sui....

NOTÆ.

737. *Tibia Bacchi.*] Bacchanalia intelligit & epulas Baccho sacras, ad sonitum tibiæ, ut cætera Deorum sacra. De *Baccho*, E. 5 29. De *tibiis*, Æ 9. 618.

739. *Aruspex.*] Qui ex inspectis hostiarum visceribus futura prædicit: quæ ars propria Tyrrhenorum, Æ. 8. 498.

746. *Æquore.*] Planitie campi, Æ. 2. 780.

750. *Vim viribus exit.*] Active, ut Æ. 5 438.

757. *Tiburtum.*] Quorum inter principes

Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
Velocem jaculo & multa prior arte Camillam
Circuit, & quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cunque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat:
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, & certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis:
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrina ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,

INTERPRETATIO.

Tyrrheni irruunt. Tunc Aruns, addictus morti, prior currit circa celerem Camillam cum *sagitta & multa solertia: & explorat quænam fortuna sit commodissima. Quacumque virgo ardens immittit se medio exercitu; Aruns sequitur* eam *hac parte, & occultus considerat incessum* ejus: *qua revertitur illa victrix, & refert pedem ab hoste; juvenis clam deflectit illac habenas expeditas. Undique percurrit hos aditus, & jam hos aditus, & omnem circuitum, & librat malignus hastam inevitabilem. Forte Chloreus dicatus Cybele & quondam sacerdos, procul splendebat conspicuus* in *armis Phrygiis: & impellebat equum spumantem, quem tegebat pellis compacta squamis æreis auratis* in modum *plumarum. Ipse conspicuus ferrugine & purpura externa, vibrabat Lycio* arcu *corneo sagittas Cortynias: arcus auratus sonat ex humeris, & galea aurea est* huic *vati: præterea strinxerat in nodum fulvi auri chlamydem croceam carbasinam &* ejus *plexus crepitantes,*

NOTÆ.

erat Venulus. De *Tibure* urbe Latii, Æ. 7. 630.

759. *Mæonidæ.*] Tyrrheni, e Mæonia sive Lydia orti. Æ. 2. 781. Æ. 4. 216.

768. *Sacer Cybele.*] Alii legunt, *Sacer Cybelo*: alii, *Satus Cybelo*; ne idem sit *sacer* & *sacerdos.* Nugæ: potest enim quis sacer esse dicatusque per votum numini, non per sacerdotium: ut Camilla, quæ tamen Dianæ sacerdos non erat. De *Cybelo* monte Phrygiæ, & *Cybele* Dea Deorum matre, Æ. 3. 111.

770. *Ahenis in plumam* &c.] Non militibus tantum, sed & equis etiam loricæ quandoque fuerunt: & ii proprie dicebantur *cataphracti.* De iis ita Sallust. apud Servium: *Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.* Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertæ erant æreæ laminæ, in modum squamarum incisæ; erant autem squamæ illæ, non rotundæ quidem ac vulgares; sed oblongæ, ita ut ad plumarum formam potius accederent: neque ex ære simplici, sed aurato. Æ. 3. 467.

772. *Peregrina ferrugine & ostro.*] Ostro, sive purpura Iberica, ferruginea & subnigricante; de qua Æ. 9. 582. De *ostro*, G. 2. 506.

773. *Lycio Cortynia* &c.] Species pro genere. Arcus enim insignes e cornea materia, e Lycia Asiæ regione, de qua Æ. 4. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortyna*, vel *Gortyna.* E. 6. 60.

775. *Cassida.*] Nomen primæ declina-

Pictus acu tunicas & barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur: totumque incauta per agmen,
Fœmineo prædæ & spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Conjicit, & superos Aruns sic voce precatur:
Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens. Non exuvias pulsæve trophæum
Virginis, aut spolia ulla peto: mihi cætera laudem
Facta ferent: hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.

INTERPRETATIO.

Pictus acu secundum *tunicam & barbara tegmina crurum. Puella, sive ut appenderet templis arma Trojana, sive ut venando incederet in aureis* spoliis *captis, sequebatur cæca hunc unum ex omnibus certantibus in prælio: & imprudens flagrabat per totum exercitum muliebri cupiditate prædæ & spoliorum. Cum denique tempore captato Aruns vibrat jaculum ex insidiis, & orat Deos his verbis: Supreme Deorum Apollo, præses sacri Soractis, quem præcipui colimus, cui ignis e pinu alitur in cumulum:* & cui nos *cultores, securi religione, calcamus plantis multas prunas per mediam flammam: concede, o pater omnipotens, hanc ignominiam deleri nostris armis. Non peto exuvias, aut trophæum, aut ulla spolia victæ puellæ: reliqua facta mihi præstabunt gloriam: revertar* libenter *inglorius in urbem patriam, dummodo hæc funesta pestis moriatur vulnere a me* inflicto.

NOTÆ.

tionis, deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida, cassidæ*; a *cassis, cassidis, cassidi, cassida*: quod & apud Propertium reperitur l. 3. 11. 15. Sic apud Varronem, teste Nonio, *compeda*, a *compes*; *chlamyda*, a *chlamys*: apud sacros scriptores nostros, *lampada*, a *lampas*. *Croceam*. tinctam croceo flore, *saffran*.

777. *Tunicas & barbara* &c.] De *tunicis*, Æ. 9. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreæ non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed barbarorum more: hoc est; ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt. Paullo tamen aliter visum explicandum illud Æ. 2. 504. *Barbarico postes auro.*

780. *Certamine pugnæ.*] Sic Lucret. l. 4. 841. Sic & Æ. 2. 780. *Maris æquor.*

785. *Soractis.*] *Soracte* vel *Soractes*, mons in Etruria in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tiberis, ad septentrionem Romæ, nunc, *monte di S. Sylvestro.* Ibi lucus & templum Apollinis fuit. Plinius l. 7. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ: quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, & ob id perpetuo Senatusconsulto militiæ aliorumque munerum vacationem habent.* Addit Servius ex Varrone, sacrificulos illos, per prunas ambulaturos, medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit, & equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ e pinu succensa excitatæ.

793. *Inglorius.*] Nulla cæde nobilis: hanc enim cædem esse ignotam volo.

Audiit, & voti Phœbus ſuccedere partem
Mente dedit, partem volucres diſperſit in auras.
Sterneret ut ſubita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit: inque Notos vocem vertere procellæ.
Ergo ut miſſa manu ſonitum dedit haſta per auras;
Convertere animos acies, oculoſque tulere
Cuncti ad reginam Volſci. Nihil ipſa, nec auræ
Nec ſonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Haſta ſub exertam donec perlata papillam
Hæſit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suſcipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitia, miſtoque metu: nec jam amplius haſtæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica ſequantur,
Continuo in montes ſeſe avius abdidit altos
Occiſo paſtore lupus, magnove juvenco,
Conſcius audacis facti: caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, ſylvaſque petivit:
Haud ſecus ex oculis ſe turbidus abſtulit Aruns,
Contentuſque fuga mediis ſe immiſcuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: oſſa ſed inter
Ferreus ad coſtas alto ſtat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.

INTERPRETATIO.

Apollo audivit: & conceſſit ut *pars voti ſuccederet juxta mentem* precantis, *partem diſſipavit in leves ventos. Conceſſit precanti* ut *occideret morte improviſa* Camillam *turbatam: non conceſſit ut nobilis patria cerneret eum reverſum, & nubes diſpulerunt vocem in ventos. Itaque ſtatim atque haſta librata manu edidit ſtridorem per aërem; agmina converterunt animos, & omnes Volſci direxerunt oculos ad Reginam. Ipſa nullatenus animadvertit aut aërem* impulſum, *aut ſtridorem, aut jaculum veniens ex alto: donec jaculum appulſum ad mammam præciſam infixum eſt, & profunde immiſſum hauſit virgineum ſanguinem. Sociæ feſtinantes accurrunt, & ſuſcipiunt Reginam cadentem: Aruns præ cæteris ſtupefactus, fugit, gaudio & timore miſtis: nec jam ultra audet fidere haſtæ, nec occurrere armis virginis. Et quemadmodum aliquis lupus, paſtore aut magno juvenco interfecto, memor facti* ſui *audaciæ, recipit ſe in montes excelſos* extra *viam poſitus, prinſquam jacula hoſtilia aſſequantur* ipſum: *& reflectens caudam ſupponit* eam *trementem utero, & adit ſylvas: non aliter Aruns turbatus ſubduxit ſe ex oculis, & gaudens ob fugam miſcuit ſe mediis armatis. Illa moriens educit manu jaculum: ſed cuſpis ferrea hæret ad coſtas inter oſſa profundo vulnere.* Concidit *pallida, concidunt oculi frigidi morte: color olim rubicundus deſeruit vultum.*

NOTÆ.

798 *Notos.*] Speciem pro genere: ventos meridionales pro quibuſlibet ventis E.2.58.

809. *Ille . . . lupus.*] Ille frequenter abundat in comparationibus, Æ. 10. 707.

815. *Contentus fuga.*] Præter allatam interpretationem, poteſt hæc etiam afferri:

Tum sic exspirans, Accam ex æqualibus unam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quicum partiri curas: atque hæc ita fatur:
Hactenus Acca soror potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, & hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, a ma relinquens:
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejecta crudescit pugna Camilla.
Incurrunt densi: simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alæ.
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello.

INTERPRETATIO.

Tum moriens sic alloquitur Accam unam e sociis, quæ sola Camillæ fidelis erat præ cæteris, cum qua solebat *communicare curas* suas: *& sic loquutur ista: Acca soror, potui huc usque* pugnare: *nunc dura plaga me interficit, & omnia circum nigrescunt caligine. Fuge, & fer ad Turnum hæc ultima monita: succedat* mihi *ad pugnam, & avertat Trojanos ab urbe: denique vale. His prolatis, simul dimittebat habenas, non sponte labens in terram: tum frigida dissolvit se paulatim toto corpore, & demisit colla incurva caputque morte victum, abjiciens arma: & vita dolens cum gemitu abit in tenebras. Tunc autem vastus clamor suboriens verberat astra aurea: prælium inhorrescit occisa Camilla. Irrumpunt conferti: simul omnis multitudo Trojanorum, & ductores Tusci, & equitatus Evandri Arcadis. At Opis exploratrix Dianæ jamdudum sedet sublimis in summis montibus, & immota aspicit prælium: & cum inter medios clamores juvenum certantium procul vidit Camillam affectam tristi morte; & suspiravit, & emisit hæc verba ex intimo pectore: Heu virgo! tulisti supplicium nimis crudele, conata bello aggredi Trojanos:*

NOTÆ.

Concitatus fuga, contendens fugam; a *contendo*.

835. *Alæ*] Equites, supra, v. 604.

836. *Triviæ.*] Dianæ, quæ colebatur in triviis. Æ. 4 511.

839. *Multatam*] Aliqui legunt *mulcatam*. Differunt vero *multare*, & *mulcare*: quod *multare* est a voce Osca vel Sabina, *multa*, quæ pœnam pecuniariam a judice irrogatam significat, ut notant Festus & Varro; & per translationem, quamlibet aliam pœnam, *Mulcare autem* Latina vox est, quæ significat *verberare*, a *mulceo*, quod est *mollio*: quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber*, a verberando ferro. Vide Germanum Valentem & Vossium.

Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema jam in morte: neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum.
Hic Dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, & Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tune etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, & aurata volucrem Threïssa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe: donec curvata coirent
Inter se capita, & manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit una Aruns, hæsitque in corpore ferrum.

INTERPRETATIO.

nec profuit tibi derelictæ inter vepres coluisse Dianam, aut tulisse humeris nostras pharetras. Tamen Dea tua non te relinquet jam ingloriam in suprema morte: neque hæc mors erit absque honore inter populos, aut feres famam non vindicatæ. Nam quisquis læsit vulnere tuum corpus, solvet id *nece merita. Fuit sub excelso monte sepulcrum Dercenni, veteris regis Laurentini, ex aggesta terra, & tectum umbrosa ilice. Dea formosissima collocat se primum illic celeri impetu, & ab excelso tumulo circumspicit Aruntem. Quando aspexit illum coruscantem armis & vane superbientem, ait: Cur discedis in diversam* partem? *huc fer gradum, huc veni moriture: ut recipias mercedem dignam Camilla. Tune morieris sagittis* ipsius *etiam Dianæ? Dixit, &* quemadmodum Amazon *Thracia, eduxit ex aurata pharetra sagittam celerem, & inimica intendit* arcum *corneum, & extendit longe: donec extremitates* ejus inflexæ *committerentur inter se & jam tangeret manibus æqualibus, sinistra cuspidem ferri, dextera & nervo mammam. Statim Aruns audivit simul stridorem sagittæ aëremque frementem, & ferrum infixum est in corpore.*

NOTÆ.

843. *Desertæ in dumis.*] De vita Camillæ in sylvis, supra, v. 539. & sequentibus.

850. *Dercenni* &c] De hoc vetere Laurentum rege, Latino multo antiquiore, nihil apud auctores *Bustum* ait, pro loco ubi cineres post combustionem depositi fuerant. *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*. De *Laurente* regione, Æ. 7. 63.

854. *Vana.*] More adverbii, pro *vane*: ut G. 3. 500. *Terram crebra ferit.*

856. *Digna Camillæ præmia* &c.] Mors divina manu illata, præmium, non pœna est. Si mori debuerat Camilla, mori divina manu debuerat, non imbellis timidi mortalis telo. Tune dignum Camilla munus auferes? & ignavus cum sis, non cujuslibet numinis, sed ipsius etiam Dianæ telis moriere?

858. *Threïssa* &c] *Ut Threïssa*, id est, *ut Amazon.* Sic Camilla v. 648. *Exultat*

Illum expirantem ſocii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
Prima fugit domina amiſſa levis ala Camillæ:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas:
Disjectique duces, deſolatique manipli
Tuta petunt, & equis averſi ad mœnia tendunt.
Nec quiſquam inſtantes Teucros letumque ferentes
Suſtentare valet telis, aut ſiſtere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem curſu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis: & e ſpeculis percuſſæ pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli ſidera tollunt.
Qui curſu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica ſuper miſto premit agmine turba.
Nec miſeram effugiunt mortem: ſed limine in ipſo,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi expirant animas. Pars claudere portas:
Nec ſociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes: oriturque miſerrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Excluſi, ante oculos lacrymantumque ora parentum,
Pars in præcipites foſſas, urgente ruina,
Volvitur; immiſſis pars cæca & concita frænis
Arietat in portas, & duros obice poſtes.

INTERPRETATIO.

Socii immemores relinquunt illum in incognito pulvere arvorum exſpirantem & ultima gementem: Opis *effertur alis ad æthereum cælum. Levis equitatus Camillæ fugit primus, Regina amiſſa: Rutuli turbati fugiunt, fugit fortis Atinas: & ductores diſſipati, & manipuli vaſtati quærunt* loca *tuta, & currunt equis converſi ad muros. Nec ullus poteſt ſuſtinere armis, aut ſtare contra Trojanos imminentes & inferentes mortem: ſed reportant humeris defeſſis arcus laxos, & ungula equorum currendo verberat campum pulverulentum. Pulvis confuſus nigra caligine fertur ad muros: & matres verberantes ſinum emittunt e ſpeculis fœmineam vociferationem ad aſtra cæli. Qui primi attigerunt curſu portas apertas; hos turba hoſtilis opprimit agmine ſuperjecto: nec evitant mortem funeſtam; ſed in ipſo ingreſſu, in muris patriis, & inter tutas domos confoſſi emittunt animas. Pars* incipit *claudere portas: nec audent patefacere aditum ſociis, nec admittere precantes* intra *muros: & incipit triſtiſſima ſtrages, propugnantium armis ingreſſus, & ruentium in pugnam.* Ex iis qui ſunt *excluſi: pars labitur in foſſas præruptas, premente* multitudine *irruentium, ante oculos & vultus parentum plorantium; pars inſana & concitata* equis *frænatis impellunt portas & poſtes firmatos repagulis.*

NOTÆ.

Amazon, id eſt, *ut Amazon*. Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipſa; ſed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thratiis*, ſupra, v. 659.

867. *Olympum.*] Montem Theſſaliæ, pro cœlo. Ecl. 5. 56. *Ala*, equitatus, ſupra, ℣. 604. *Rutuli*, milites Turni Æ. 7. 794.

890. *Arietat in portas.*] Non quidem

Ipſæ de muris ſummo certamine matres
(Monſtrat amor verus patriæ) ut videre Camillam;
Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum ſudibuſque imitantur obuſtis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus audent.
Interea Turnum in ſylvis ſæviſſimus implet
Nuntius, & juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volſcorum acies, cecidiſſe Camillam,
Ingruere infenſos hostes, & Marte ſecundo
Omnia corripuiſſe: metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (nam ſæva Jovis ſic numina poſcunt)
Deſerit obſeſſos colles, nemora aſpera linquit.
Vix e conſpectu exierat, campumque tenebat:
Quum pater Æneas, ſaltus ingreſſus apertos,
Exuperatque jugum, ſylvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter ſe paſſibus abſunt.
At ſimul Æneas fumantes pulvere campos
Proſpexit longe, Laurentiaque agmina vidit:
Et ſævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatuſque audivit equorum,
Continuo pugnas ineant, & prælia tentent:

INTERPRETATIO.

In *ſuprema* illa *contentione matres ipſæ, ex quo conſpexerunt Camillam* (id *docet verus amor patriæ*) *tremefactæ emittunt e muris tela manibus, & imitantur* arma *ferrea duris lignis, ſtipitibus, fuſtibus præuſtis, feſtinantes, & audent primæ mori pro* defenſione *murorum. Interim nuntius acerbiſſimus occupat Turnum in ſylvis, & Acca refert juveni magnum* illum *tumultum: turmas Volſcorum cæſas* eſſe, *hoſtes infeſtos imminere, & favente Marte vaſtaſſe omnia: timorem jam extendi ad muros. Ille furioſus deſerit colles occupatos & ſylvas difficiles, nam auctoritas dura Jovis ita imperat. Vix exceſſerat ultra conſpectum, & attigerat campos: cum pater Æneas, ingreſſus ſylvas patentes, ſupergreditur collem & exit ex obſcura ſylva. Sic ambo feſtini & toto impetu currunt ad muros, nec abſunt longo intervallo a ſe invicem. Et ſimul Æneas vidit procul campos undantes pulvere, Laurentemque exercitum: & Turnus agnovit Æneam ferocem cum exercitu, audivitque inceſſum pedum, & hinnitus equorum. Statim inciperent certamina, & tentarent prælia:*

NOTÆ.

equorum in portas impulſu, quod viſum eſt *Donato*; ſed obviis quibuſdam aut trabibus aut molaribus impactis, inſtar arietum: de qua machina, *Æ*. 2. 492. *Obice*, an *objice* ſcribendum ſit, diximus G. 4. 422.

892. *Ut videre Camillam.*] Vel cum viderunt Camillæ corpus inter ſociarum manus relatum: vel potius, quia v. 594. dixit Diana ſe nube cava corpus illud tumulo allaturam, ex quo viderunt Camillam pro aliena ſalute ad arma concurrentem, amor patriæ ſuaſit ipſis idem pro ſalute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno, G. 1. 162.

901. *Furens, nam ſæva* &c.] Duplici de cauſa reliquit inſidias, quibus Æneam deprehendere & bellum conficere mox potuiſſet: nempe ob præcipitem furorem, qui ei mentem abſtulit: & ob numina Jovis, & vim fatorum Æneæ faventium.

Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, & mœnia vallant.

INTERPRETATIO.

nisi Sol roseus jam lavaret mari Hispanico fessos equos, & reduceret noctem die cadente.

Ambo quiescunt in castris ante urbem, & cingunt muros urbis.

NOTÆ.

913. *Gurgite Ibero.*] Occiduo Oceano: nam Iberia sive Hispania ad occidentem Italiæ objacet. De *Iberia*, Æ. 9. 582. De *gurgite*, pro *mari*, Æ. 1. 122.

916. *Mœnia vallant.*] Circumambiunt; Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

FRactis gemina pugna Latinis, Turnus cum Ænea singulari certamine dimicare statuit. Solemni sacramento conditiones certaminis fœdusque a Latino, Ænea, Turnoque sancitur. Fœdus a Iuturna, Turni sorore, Iunonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius, falso augurio victoriam suis pollicitus, Trojanos invadit. Æneas sagitta vulneratus excedere cogitur e prælio: quo absente maximam stragem Turnus edit. Venus dictamno herba vulnus Æneæ sanat. Is, refectis viribus reversus ad pugnam, Turnum nominatim vocat. Sed cum Iuturna, excusso Turni auriga Metisco, currum ejus moderaretur, & ab Ænea occursu detorqueret, ne congredi simul possent: Æneas admoto ad urbis mœnia exercitu, in propugnacula ignem conjicit. Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adimit. Turnus, ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare certamen redit. Pugnant Æneas & Turnus: Æneas victor, cum Turni jugulo immineret, jamque ipsius precibus motus ad misericordiam deflecteret; viso in ejus humeris Pallantis balteo, repente exardescit, hostemque interficit.

TUrnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis

Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo: gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, & fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur Regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ, nec quæ pepigere recusent.
Congredior: fer sacra pater, & concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas; tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.

INTERPRETATIO.

Turnus, cum videt Latinos fractos bello infelici abjecisse animum, fidem *suorum promissorum jam repeti, se designari oculis: sponte* etiam *implacabilis irascitur, & erigit animum. Qualis ille leo, in agris Afrorum, sauciatus* secundum *pectus duro vulnere venatorum, tunc demque exerit vires* suas: *& lætatur commovens toros jubatos colli: & interritus abrumpit jaculum venatoris infixum* sibi, *& frendet ore sanguinolento. Non aliter ira crescit Turno inflammato. Tunc sic alloquitur Regem, & turbulentus ita incipit: Nulla est dilatio in Turno: nihil est cur segnes Trojani revocent sua verba, & abnuant* facere ea *de quibus convenerunt. Descendo ad pugnam: offer sacrificia, o pater, & fac fœdus. Vel hac* manu *dextera mittam ad inferos Trojanum profugum ex Asia, & solus refutabo ense criminationem communem nobis* omnibus (*Latini quiescant & aspiciant* me) *vel* Trojanus *possideat* nos *victos, & Lavinia detur* ei *uxor. Latinus respondit ei tranquillo animo*: O *juvenis, excellens animo, quantum tu excellis aspera fortitudine; tanto studiosius justum est me providere* tibi, *&* me *timentem* tibi *considerare omnia pericula.*

NOTÆ.

1. *Infractos*] Vox raro negans, sæpius affirmans, ut jam monuimus Æ. 5. 784. & probat multis Erythræus in indice. Hic affirmat.

2. *Promissa.*] Quibus singulari cum Ænea prælio se obstrinxerat, Æ. 10. 434.

4. *Pænorum.*] Afrorum circa Carthaginem; qui sic dicti sunt, quasi Phœni, quia e Phœnicia cum Didone profecti. Æ. 4. in argumento.

5. *Ille* &c.] Magnus aliquis leo: & sic, *ille*, sæpe abundat in cõparationibus. Æ. 10. 707.

6. *Movet arma leo.*] *Arma*, sunt uniuscujusque vires, & ad agendum instrumenta. Sic Æ. 2. 99. De Ulysse: *Et quærere conscius arma*, id est, *dolos*. Apud Statium l. 9. 589. *Armaque curva suum*, sunt *dentes*. Hic leonis *arma* sunt ungues, dentes: unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues & dentes evulsi sunt.

7. *Toros.*] Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasquè corporis partes.

11. *Retractent.*] Fidem datam revocent per aliud pactum & quasi contractum.

13 *Fer sacra . . . concipe fœdus.*] Ad ejusmodi fœdera, adhibebantur sacrificia & verba *concepta*, id est certa solemniaque: infra v. 169.

14 *Tartara.*] Inferorum pars est infima, Æ. 6. 134.

15. *Asiæ.*] Phrygiæ, sive Troadis, quæ est in minore Asia, Æ. 1. 385.

19. *O præstans* &c.] ORATIO Latini,

Sunt tibi regna patris Dauni, ſunt oppida capta
Multa manu: necnon aurumque animuſque Latino eſt.
Sunt aliæ innuptæ Latio & Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis: ſimul hæc animo hauri.
Me natam nulli veterum ſociare procorum
Fas erat, idque omnes Divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato ſanguine victus,
Conjugis & mœſtæ lacrymis, vincla omnia rupi,
Promiſſam eripui genero, arma impia ſumpſi.
Ex illo, qui me caſus, quæ Turne ſequantur
Bella, vides: quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent noſtro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes oſſibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem inſania mutat?
Si, Turno extincto ſocios ſum accire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid conſanguinei Rutuli, quid cætera dicet
Italia, ad mortem ſi te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam & connubia noſtra petentem?

INTERPRETATIO.

Eſt tibi regnum Dauni patris tui, ſunt plurimæ urbes expugnatæ viribus tuis: *ſunt quoque Latino divitiæ & vires: ſunt aliæ virgines* in *Latio & campis Laurentibus, nec ingloriæ* ſecundum *genus. Permitte me omiſſis fraudibus exponere tibi iſta non* quidem *grata dictu: & ſimul perpende iſta animo. Non erat licitum me jungere filiam ulli antiquorum amatorum: & omnes Dii atque homines monebant illud. Expugnatus benevolentia* erga *te, expugnatus ſanguine cognato, & fletibus triſtis uxoris* meæ, *fregi omnes nexus, abſtuli* eam *promiſſam Æneæ genero, ſuſcepi bellum ſceleratum. Cernis, o Turne, quæ calamitates, quæ bella me perſequantur ab illo* tempore: *cernis quantas difficultates tu ipſe patiaris. Bis ſuperati magno prælio, vix defendimus* hac *urbe ſpem Italiæ: fluctus Tiberis calent adhuc noſtro cruore, & vaſti agri albeſcunt oſſibus. Quo revertor toties? quæ ſtultitia vertit ſententiam* meam? *Si paratus ſum advocare* Trojanos *ad ſocietatem Turno occiſo: cur non potius aufero pugnam, eo ſalvo? Quid Rutuli* mihi *conjuncti, quid reliqua Italia dicet? ſi expoſuerim morti te petentem filiam meam & noſtram affinitatem, (fortuna refellat* hæc *mea verba.)*

NOTÆ.

qua conatur Turnum a ſpe conjugii & ſingulari certamine ad pacem revocare: oſtenditque I. Affinitatem illam Turni cum Latino eſſe inutilem, cum regnum utriuſque ſatis abſque illa virium conjunctione potens ſit; cum ſint urbes multæ Turno, divitiæ pariter atque animus & fortitudo Latini populis, virgines in Latio plurimæ quas Turnus uxores optare poſſit. II. Eſſe illicitam, quippe a Diis prohibitam. Æ. 7. 95. III. Eſſe perniciosam, ſi quidem ex quo Turni cauſa Deorum voluntati obſtitit, calamitatibus innumeris utraque gens oppreſſa eſt. IV. Si, inquit, te occiſo ſocium Æneam excepturus ſum: quidni potius te ſalvo? V. Objicit ſibi odia Rutulorum ob periculum Turni: Turno ipſi ſolicitudinem doloremque Dauni patris, belli varios eventus &c. De *Latio & Laurento*, Æ. 7. 54, 63.

34. *Bis magna victi pugna.*] *Prima* in excenſu navium, ubi occiſus ab Ænea Mezentius,

Respice res bello varias: miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exuperat magis, ægrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic incipit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor optime pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, & nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi Dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœminea tegat, & vanis sese occulat umbris.
At regina nova pugnæ conterrita sorte
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrymas; per siquis Amatæ
Tangit honos animum: spes tu nunc una senectæ,
Tu requies miseræ: decus imperiumque Latini
Te penes: in te omnis domus inclinata recumbit.
Unum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me Turne manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Æneam captiva videbo.

INTERPRETATIO.

Considera res mutabiles bello: miseresce patris senioris, quem jam tristem Ardea patria tua *procul separat* a nobis. *Ferocia Turni nullomodo mitigatur* his *verbis: invalescit potius, & asperatur remedio. Cum primum potuit loqui, sic incipit ore: Obsecro, bone* pater, *depone pro me hanc sollicitudinem, quam habes pro me: & permittas me eligere mortem propter gloriam. Nos etiam, o pater, libramus manu jacula & ferrum non inutile: & sanguis exit e plaga* quam *nos* facimus. *Procul aberit ab eo mater Dea, quæ muliebri nebula protegat* cum *fugientem, &* ipsa *se abscondat inani caligine. Sed Regina tremefacta nova conditione pugnæ lugebat, & retinebat generum iratum* ipsa *moritura: Turne, ego* peto unam rem, *per hos fletus; per gloriam Amatæ, si aliqua movet animum tuum: tu jam* es *unica spes senectutis* meæ, *tu* es *requies misera: regnum & gloria Latini* est *in tua potestate: familia omnis* jam *labefactata innititur tibi. Peto* rem *unam: omitte conserere manum* cum *Trojanis. Quicumque casus tibi destinati sunt* in *hac pugna, ii destinati sunt etiam mihi, o Turne: statim abjiciam hanc lucem odiosam, nec aspiciam captiva Æneam generum.*

NOTÆ.

zentius, fugatus Turnus, Æ. 10. 310. *Secunda* equestris, ubi cecidit Camilla, Æ. 11. 597. De *Tiberi*, Æ. 8. 330 De *Rutulis*, Æ. 7. 794.

43. *Parentis longævi.*] *Dauni*: Æ. 7. 56. *Ardea*, urbs Rutulorum regia, Æ. 7. 410.

46. *Medendo.*] Dum ei medetur: gerundia enim ejusmodi sæpe passivam habent vim. E. 8. 71. *Cantando rumpitur anguis.*

49. *Pacisci*] Quasi optione gloriosæ mortis aut vitæ proposita, mortem consulto & veluti ex pacto eligere.

52. *Dea mater* &c.] *Venus*, quæ a Diomedis impetu Æneam objecta nube defendit: Æ. 10. 81.

56. *Turne, per has* &c] ORATIO Amatæ ad Turnum, Veniliæ sororis suæ filium: non quidem ut eum ad pacem inflectat, abhorrebat enim ab Æneæ societate; sed ut avertat a singulari certamine, & iterum communi bello res tota committatur.

Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violauerit ostro
Si quis ebur; vel mista rubent ubi lilia multa
Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis: paucisque affatur Amatam:
Ne quæso, ne me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Quum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit;
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrum arma quiescant
Et Rutulum: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes:
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,

INTERPRETATIO.

Lavinia rigata lacrymis secundum *genas ardentes audiit verba matris: huic ignis multus suffecit ruborem, & sparsus est per vultum calefactum. Quemadmodum si aliquis tinxerit ebur Indicum purpura rubicunda; aut quando lilia candida rubescunt, mista rosis multis. Puella exhibebat vultu tales colores. Amor agitat Turnum, & figit oculos in puella.* Hinc *magis accenditur ad pugnam: & alloquitur Amatam paucis* verbis: O *mater ne, obsecro, ne prosequaris fletu & augurio tam* funesto, *me descendentem ad prælium asperi* Martis: *non enim est* in*Turno potestas retardandæ mortis.* O *Idmon, fer nuntius regi Trojano hæc mea verba, non ei placitura: Quando crastina Aurora invecta rubro curru primum rubebit* in *cœlo*; tunc *non ducat Trojanos contra Rutulos: cessent bella Trojanorum & Rutulorum: bellum terminetur nostro sanguine: Lavinia petatur uxor in illo campo. Postquam protulit hæc verba, & celer abiit in domum* suam *petit equos, & lætatur videns* eos *frementes in conspectu* suo: *quos* Orithyia *ipsa dedit Pilumno ornamentum,*

NOTÆ.

67 *Indum.*] Ebur e dentibus elephantorum, qui frequentes in India, Asiæ maxima regione, G. 1. 57. *India mittit ebur.* De *ostro*, purpura ex ostreo expressa, G. 2. 506.

74. *Neque enim Turno mora libera mortis.*] Sensus ex superioribus aptus est. Ne putes me cessurum lacrymis tuis, & posse revocari funesto illo doloris vestri omine. Si enim sum moriturus; ne sic pugnam quidem subterfugio: non enim mortalium ulli, liberum est mortem retardare, cum semel dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno* pro rege, bonam in partem. Æ. 7. 266. De *Phrygia*, ubi Troas, Æ. 1. 385.

77. *Puniceis* &c.] Vellicatur hic versus a criticis, ob frequentem collisionem literæ *r*, & syllabarum affinium. De colore *puniceo*, rubro, E. 5. 17. De *Aurora ejusque curru*, G. 1. 249. Æ. 6. 535.

83. *Pilumno . . . . Orithyia.*] *Pilumnus*, abavus Turni, Æ. 10. 76. *Orithyia*, Erechthei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam a Borea, G. 4. 463. Quæritur quomodo Pilumno Italo nota esse potuerit Orithyia, puella Attica in Thraciam translata. Resp-

Qui candore nives anteirent, curſibus auras.
Circumſtant properi aurigæ, manibuſque laceſſunt
Pectora plauſa cavis, & colla comantia pectunt.
Ipſe dehinc auro ſqualentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: ſimul aptat habendo
Enſemque, clypeumque, & rubræ cornua criſtæ:
Enſem, quem Dauno ignipotens Deus ipſe parenti
Fecerat, & Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus aſtabat, validam vi corripit haſtam,

INTERPRETATIO.

qui ſuperarent nivem candore, ventos celeri tato. Aurigæ feſtim circumſiſtunt, & palpant cavis manibus pectora equorum *plauſa, & pectunt colla crinita. Deinde ipſe induit humeris loricam aſperam auro & candido orichalco: ſimul accommodat* ut *geſtentur, & gladium, & clypeum, & eminentias criſtæ rubicundæ: gladium,* inquam, *quem ipſe Deus præſes ignis fabricaverat Dauno patri* Turni, *& merſerat ferventem aquis Stygiis. Deinde ſumit* cum *robore haſtam validam, quæ ſtabat in media domo adnixa magnæ columnæ,*

NOTÆ.

pondet Turnebus, Pilumnum & Orithyiam hominum opinione Deos eſſe habitos, atque ita alterum alteri notum eſſe potuiſſe: poëtam vero Orithyiam adhibuiſſe potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia ſemper equis nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius eſt, Æ. 9. 49. Rheſi equi, Thracii, Æ. 1. 473. Diomedis equi, Thracii, Æ. 1. 756. Porro verſus hic ſpondaicus eſt: nam *Orithyja* Ὠρείθυια, vox eſt quatuor ſyllabarum, quarum mediæ duæ dipthongi ſunt *ei*, & *ui*.

87. *Alboque orichalco.*] Græce ὀρείχαλκος, ab ὄρος *mons*, & χαλκὸς *æs*: eſtque *æs montanum*: non fulvum, ut æs vulgare, ſed in album deflectens: Gallice dicimus *leton*. Ita Scaliger ad Feſtum, Voſſius in Etym. Latini ſyllabam ſecundam, quæ longa eſt, & natura ſua, & apud Callimachum in lavacro Palladis v. 19. brevem fecerunt ut Virgilius hic, & Horatius A. P. v. 203. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubæque æmula.* Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint literæ *o* & *au*: quemadmodum *explodo* eſt a *plaudo*; quemadmodum ſcripſere veteres *olla* & *aula*, *caudex* & *codex* &c ſic reperitur apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde grammatici aliquot imperite metallum eſſe putaverunt ex *auro* & *ære* miſtum: cujuſmodi nullum eſſe conſtat. Id vero, quale nunc habemus, non e terra natum, ſed arte factum eſt: teſtaturque Plinius l. 34. 2. ſuo tempore jam dudum deſiiſſe, effœta tellure.

88. *Habendo.*] Gerundium paſſivæ facultatis, ſupra v. 46.

89. *Cornua criſtæ.*] Non vera *cornua*, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hircina addebat, ex Plutarcho; ſed criſtam geminam e jubis equinis, aut plumis, e galeæ vertice hinc inde eminentem inſtar cornuum, Æ. 6. 779. *Geminæ ſtant vertice criſtæ.*

90. *Ignipotens Deus* &c] *Vulcanus* arma Æneæ fabricavit, Æ. 8. 370. nec Turno quoque deeſſe ejus artem voluit poeta, ut pugna eſſet æquior. De *Vulcano*, Ibid. & G. 1. 295. De *Dauno*, Æ. 7. 56.

91. *Stygia candentem* &c.] *Candens*, ex Gellio ſignificat aliquando *albicans*, aliquando *fervens*: quæ enim incaleſcunt, ex nimio fervore quandoque albicant. *Aqua tinxerat* enſem Vulcanus: ſic enim chalybs immerſione temperatur. *Aqua Stygia*, ad quandam veluti magicam conſecrationem, quemadmodum innuit Donatus. Aquæ enim infernæ in magicis ſacris expetebantur, Æ. 4. 512. Ego vero ſuſpicor id factum a Vulcano, ut enſem illum frangi non poſſe probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde a poetis ad inferos traductus eſt, ea vis erat; ut vaſa cujuſlibet metalli diffringeret; nec poſſent ejus aquæ,

Actoris Aurunci spolium: quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes.
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti quum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, & sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, & se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iüli,
Fata docens: regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, & pacis dicere leges.

INTERPRETATIO.

spolium Actoris Aurunci: *& commovet* eam *trementem*, *inclamans*: *Nunc, o hasta quæ nunquam fefellisti me vocantem, nunc adest tempus*: olim *te maximus Actor, nunc dextra Turni te gestat*: *da* ut *prosternam corpus*, *&* ut *disrumpam forti manu loricam direptam Phrygis effœminati*, *&* ut *inficiam pulvere capillos* ejus *crispatos ferro calido & fluentes myrrha. Abripitur hoc furore, & scintillæ erumpunt e toto vultu furentis, ignis fulget vividis oculis. Quemadmodum quando taurus emittit mugitus terribiles ad præludium pugnæ, & obluctans in truncum arboris conatur irasci adversus cornua, & provocat ventos ictibus, & parat se ad pugnam, disjectis arenis. Interea Æneas terribilis sub armatura materna non minus parat pugnam, & furore commovet se: lætus bellum dirimi proposito fœdere. Tum consolatur socios & timorem Iuli sollicitii, aperiens ipsis fata: jubetque viros reportare Latino certum responsum, & proponere conditiones pacis.*

NOTÆ.

nisi equi ungula contineri. Æ. 6. 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*] Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. De *Auruncis* Italiæ populis, inter Volscos & Campanos, Æ. 7. 54.

99. *Semiviri Phrygis* &c.] Cur id nominis Phrygibus, & Æneæ tribuatur, jam dictum Æ. 4. 215. ubi de capillis unguento delibutis. De *Phrygia*, in qua Troas, Æ. 1. 385.

100. *Vibratos* &c.] *Calamistro crispatos.* Fuit autem *calamistrum*, acus ferrea, longior, aliquando fistulæ instar cava: quæ calefacta sub cinere, & capillis adhibita, cos intorquebat: a similitudine cum *calamo* seu arundine, nomen habuit. Hujus artis ministri, *ciniflones* & *cinerarii* vocabantur, quod ad calefaciendum calamistrum flarent in cineres.

100. *Myrrhaque madentes.*] *Myrrha*, arbuscula est, in Arabia præsertim nascens: altitudo ejus ad quinque cubita, nec sine spina, caudice duro & intorto, cortice levi, folio olivæ fere simili. Succus inde sponte exsudat certis temporibus, tum incisione exprimitur, diciturque *stacte* vel *myrrha*. Plin. l. 12. 15. Condiendis cadaveribus, & imbuendis capillis, aliisque ejusmodi deliciis adhibebatur.

101. *Furiis.*] Furiosis motibus, quasi

Poſtera vix ſummos ſpargebat lumine montes
Orta dies: quum primum alto ſe gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnæ ſub mœnibus urbis,
Dimenſi Rutulique viri Teucrique parabant:
In medioque focos, & Diis communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant,
Velati lino, & verbena tempora vincti.
Procedit legio Auſonidum, pilataque plenis
Agmina ſe fundunt portis: hinc Troïus omnis,
Tyrrhenuſque ruit variis exercitus armis:

INTERPRETATIO.

Vix ſequens dies nata illuſtrabat luce ſupremos montes: quando equi Solis erigunt ſe primum e profundo mari, & emittunt lucem naribus patulis. Viri Rutuli & Trojani dimetientes parabant campum ad pugnam, juxta muros magnæ urbis: & in medio campo *focos & aras e ceſpite Diis communibus: alii portabant aquam & ignem, operti lino, & cincti verbena* circa *capita. Exercitus Italorum prodit, & agmina haſtata effundunt ſe plenis portis: hinc totus exercitus Trojanus & Tyrrhenus exit* ſub *armis variis:*

NOTÆ.

quibuſdam furiis. Æ. 6. 572.

115. *Solis equi.*] Quatuor, de quibus Æ. 5. 105. *Gurgite*, pro mari, Æ. 1. 122.

118. *Focos . . . . aras gramineas.*] Aras e ceſpite, ſeu terra cum herbis evulſa, in quibus ignis imponeretur *foveretúrque*: atque ita *aræ* ſunt ipſi *foci*.

118. *Diis communibus.*] *Communes Dii* multis modis ſumuntur. I. Qui certam cœli zonam regionemque non habent; qualis Cybele mater Deorum; cum certam habeant Jupiter, Juno, Mercurius, Venus &c. II. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars &c. III. Hic ad rem melius, qui ab Rutulis ac Trojanis ad pacem communiter & pariter invocandi erant. Ita fere Servius.

119. *Fontemque ignemque.*] Servius: *Ad facienda fœdera, aqua & ignis adhibentur: unde contra, quos arcere volumus a noſtro conſortio, eis aqua & igne interdicimus, id eſt, rebus quibus conſortia copulantur.* Erat autem neceſſaria ſacrificiis aqua, vel ad luſtrandos adſtantes, vel ad purgandum corpus ante ſacrificium, vel ad alios victimarum uſus. *Fontem* poſuit pro aqua.

120. *Velati lino* &c.] Id quaſi certum ſtatuitur a Servio: *feciales*, qui ſanciendis fœderibus miniſtri adhibebantur, nunquam lineam tuliſſe veſtem. Unde triplex eſt opinio de hac Virgilii voce. I. Servius ait, fœdus illud irritum fore: Virgilium vero, quoties rebus exitum daturus non eſt, toties iis infirma & inauſpicata dare principia. Sic Æneas in Thracia condens urbem, taurum Jovi contra ritum ſacrificat, Æ. 3. 21. II. Paſſeratius & Scaliger explicant *linum*, non de veſte, ſed de filo ſive licio, quo flamines & alii caput per æſtatem cingebant, & ut Varronis ac Livii verbis utar, *velabant*: unde *flamines*, quaſi *filamines* vocabantur, Æ. 8. 664. III. Niger & Hyginus apud Servium legunt: *Velati limo*: & explicant *limum*, veſtem ab umbilico ad pedes, cujus in extrema ora erat purpura *lima*, id eſt flexuoſa. Sed veſtis illa poparum erat, ſive infimorum ſacrificii miniſtrorum. Quare adhæreo ſecundæ opinioni.

120 *Verbena.*] Proprie certa eſt herbæ ſpecies, *de la verveine*: communiter tamen ſumebatur, pro qualibet herba vel fronde, laurea, myrtea &c. e ſacro loco evulſa. Ecl. 8. 65.

121. *Legio Auſonidum, pilata* &c.] *Legio*, pars exercitus certo numero definita: hic pro toto exercitu, G. 2. 279. *Pilata*, armata pilis, haſtilibus, Æ. 7. 664.

123. *Tyrrhenus.*] Sub Tarchonte, ſocio Æneæ, Æ. 8. 479. Æ. 2. 781.

Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Necnon mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori:
Et genus Assaraci Mnestheus, & fortis Asylas:
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, & scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, & vulgus inermum,
Invalidique senes, turres & tecta domorum
Obsedere: alii portis sublimibus astant.
At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur,
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat & ambas
Laurentum Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter erepta pro virginitate sacravit.
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro:
Scis ut te cunctis unam, quæcunque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cœlique libens in parte locarim.

INTERPRETATIO.

*Non aliter armati ferro, quam si durum certamen Martis appellet eos. Ipsi etiam duces splendidi auro & purpura currunt inter media millia: & Mnestheus proles Assaraci, & generosus Asylas: & Messapus agitator equorum, soboles Neptuni. Et postquam unusquisque recessit in suum locum signo indicto: figunt hastas humi, & deponunt clypeos. Tunc cupiditate vi*dendi *egressæ matres, & plebs exarmata, & senes infirmi, impleverunt turres & tecta domorum: alii stant in altis portis. At Juno aspiciens e supremo colle, qui nunc vocatur Albanus (tunc nec nomen nec honor aut fama erat* huic *colli) videbat campum, & geminum exercitum Laurentinorum & Trojanorum, & urbem Latini. Statim Dea sic allocuta est Deam sororem Turni, quæ præest stagnis & fluviis strepentibus: Jupiter rex summus cœli addixit illi hunc honorem ob virginitatem ei ablatam. Nympha, ornamentum amnium, dilectissima meo animo: nosti quomodo prætulerim te solam omnibus Latinis, quæcumque ascenderunt ingratum lectum summi Jovis;* & quomodo *sponte constituerim* te *participem cœli.*

NOTÆ.

127. *Genus Assaraci Mnestheus* &c.] Igitur sanguine junctus Æneæ, qui ab Assaraco genus ducebat, Æ. 1. 288. De *Asyla*, Æ. 10. 620. De *Messapo*, Æ. 7. 691.

134. *Albanus* &c.] De hoc monte, Æ. 8. 48. Æ. 9. 387.

139 *Diva Deam.*] Dicunt grammatici, *Deos* fuisse æternos; *Divos*, ex hominibus assumptos. Tamen Virgilius, aut nomen utrumque confudit; aut, quod placet Servio, commutatione usus est, dixitque *Diva Deam*, pro *Dea Divam.*

139. *Stagnis quæ* &c.] *Juturna*, soror Turni, *Nais* ab Ovidio vocatur Fast. 2, 58 id est Nympha aquatilis. Hunc ei honorem a Jove in præmium ereptæ pudicitiæ concessum ait Virgilius, Ovidius etiam ante amores Jovis ei attribuit. Fons ejus & lacus ex Albani montis radicibus in Tiberim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate: vocant hodie nonnulli *Lago di Turno*: alii, *di Volturno*: cum esset prius *Lago di Juturna*, inquit Cluverius.

144. *Jovis ingratum cubile.*] Commuta-

Disce tuum (ne me incuses) Juturna dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumque dies & vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu pro germano si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, quum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno,
Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen, bigis it Turnus in albis,

INTERPRETATIO.

O Juturna, ne accuses me, accipe causam *luctus tui. Quatenus fortuna visa est* id *tolerare, & Parcæ permittebant res Latii procedere; defendi Turnum & urbem tuam. Nunc cognosco juvenem certare fatis inæqualibus: & dies appropinquat Parcarum & potestas adversa. Non possum videre oculis hoc certamen, & fœdera. Tu si audes aliquid utilius pro fratre tuo, perfice* illud, *decet: fortasse meliora succedent miseris. Vix ea* dicta fuerant, *cum Juturna fudit oculis lacrymas, & verberavit manu pectus decorum ter ac quater. Juno filia Saturni inquit. Non est hoc tempus ad lacrymas: propera & subtrahe fratrem morti, si est aliqua ratio: vel tu excita bellum, & dissipa fœdus inceptum: ego* sum tibi *auctor ut* id *audeas. Sic exhortata reliquit* eam *dubiam & turbatam tristi vulnere animi. Interim reges* vehuntur: *Latinus magno apparatu, curru a quatuor equis* tracto, *cui duodecim radii aurati circumeunt caput rutilum, ornamentum Solis avi.*

NOTÆ.

tio pro, *Cubile Jovis ingrati*, & in servando conjugio parum fidi. *Locarim.* Locari a Jove passa sim.

147. *Parcæ.*] Tres, quæ pro fatis hic usurpantur. Æ. 1. 26.

152. *Si quid præsentius audes* &c.] Non quod Nympham se Deum Regina potentiorem putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161. *Interea reges* &c.] Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum Il. 3. ubi Agamemnon & Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus: *Interea reges .... procedunt castris.* Potest tamen & absque parenthesi intelligi: si dicatur poeta a plurali numero ad singularem statim deflexisse, pro: *Interea reges vehuntur: Latinus quidem curru quadrijugo* &c.

164. *Solis avi* &c.] Dixit Virgilius Æ. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum.* Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* & Ulyssis, in Theogon. v. 1013. Circe autem filia fuit Solis, Æ. 3. 386. Æ. 7. 10. At

Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis.
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris: puraque in veste sacerdos
Setigeræ fœtum suis, intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina Solem,
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis & hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:

INTERPRETATIO.

Turnus vehitur binis equis candidis, librans manu duo jacula lata cuspide. Inde pater Æneas, caput gentis Romanæ, resplendens clypeo cælesti & armis divinis. Et Ascanius adstat comes, secunda spes magnæ Romæ. Exeunt e castris. & sacerdos in veste candida adducit fœtum porcæ setosæ & ovem intonsam, & statuit victimas ad aras accensas. Illi conversi secundum *oculos ad Solem orientem, spargunt manibus frumentum salsum, & signant gladio summa capita victimarum, & effundunt pateras in aras. Tum pius Æneas nudato gladio sic orat: Esto nunc testis mihi oranti, o Sol, & hæc terra pro qua potui tolerare tot labores,*

NOTÆ.

huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æ. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen*. At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte Circen a Marica distinguit: cum vocat Maricam, *Laurentem* nympham; Circen autem *Ææam*, id est Colchicam. III. Ego existimo *Circen*, aut fuisse conjugem, aut conjugis loco habitam a *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero Circe vocatur Pici *conjux*, Æ. 7. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paullum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*] *Pila*, qualia duo simul ferre deinde soliti sunt milites Romani, Æ 7. 664 *Crispans*: quatiendo quasi sinuans & flectens.

167. *Sidereo clypeo.*] Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo Venus a Vulcano petierat: vel quem Deus ipse Vulcanus in Hiera insula fabricaverat, Æ. 8. 370.

168 *Spes altera Romæ.*] Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod aiunt, Ciceronem quosdam e Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento Ecl. 6.

169. *Pura in veste.*] Donatus: *colore alba, nec purpura variata picturis.* Festus: *non fulgurita; non funesta*, id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter; *carente maculis.*

170. *Setigeræ suis* &c.] *Ovis* pro Ænea adhibetur, Græco fere more. Nam Græci apud Homerum Iliad. 3. 103. agnos ad fœdus statuunt. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo, de quo more Æ 8. 641. De *ovibus bidentibus*, Æ. 4. 57 De *conversione ad orientem* in auspiciis & sacris rebus, Ecl. 9. 18.

173. *Fruges salsas* &c.] I. *Molam*, ex purissimo frumento, *salso*, tosto, ac molito, victimarum capiti imponunt, quæ proprie est *immolatio*, Æ 2. 133. II. Pilos e capite victimarum secant, Æ. 6. 243. in notis. III. Vina invergunt in frontem victimarum, & in ipsa altaria: quæ *libatio* erat, Ib. & Æ. 1. 740. Atque illi primi erant sacrificii apparatus.

176. *Esto nunc Sol testis* &c] *Sol*, *Terra*, *Jupiter*, *Juno*, *Mars* &c. Communes illi sunt utriusque gentis Dii, de quibus, v 118. 183.

Et pater omnipotens, & tu Saturnia Juno:
Jam melior, jam Diva, precor: tuque inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques:
Fontesque fluviosque voco, quæque ætheris alti
Relligio, & quæ cœruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem:
Cedet Iülus agris: nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem,
(Ut potius reor, & potius Dii numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra Deosque dabo: socer arma Latinus habeto,
Imperium solemne socer: mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas: sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
Hæc eadem Ænea, terram, mare, sidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque Deum infernam, & diri sacraria Ditis.

INTERPRETATIO.

& tu, *o pater omnipotens*, *& tu o Juno Saturni filia*, *jam* mea *Diva*, *jam* mihi *mitior*, ut *oro*: *& tu o gloriose Mars*, *qui pater tenes omnia bella sub tua potestate*: *& fontes & fluvios invoco*, *& quæcumque est divinitas in alto aëre*, *& quicumque sunt Dii sub mari cæruleo. Si forte victoria iverit ad Turnum Italum*; *æquum est* nos *victos abire in urbem Evandri*: *Iulus abibit* ex his *campis*; *nec Æneadæ rebelles inferent deinceps* vobis *bellum ullum*, *aut provocabunt armis hæc regna. Si vero victoria concesserit nobis Martem propitium*, *ut potius spero*, *& potius Dii confirment spem* meam *auctoritate sua*: *ego neque cogam Italos obtemperare Trojanis*, *neque arrogo mihi imperium*: *ambæ nationes indomitæ jungent se legibus æqualibus in fœdus perpetuum.* Ego *distribuam religiones & Deos*: *socer Latinus curet bella*, *socer supremum imperium*: *Trojani extruent mihi urbem*, *& Lavinia imponet nomen urbi. Æneas sic* dixit *primus*: *Latinus deinde sic sequitur aspiciens in cælum*, *& erigit dextram ad astra*: O *Ænea*, *juro hæc eadem sidera*, *mare*, *terram*, *& geminam prolem Latonæ*, *& Janum bifrontem*, *& potestatem infernam Deorum*, *& penetralia sævi Plutonis.*

NOTÆ.

183. *Ausonio Turno.*] Italo. Æ. 7. 54.

184. *Evandri ad urbem.*] Pallanteū. Æ. 8. 51.

185. *Cedet Iülus.*] Ut ostendat, se, non tam sibi, quam posteris suis & genti sedem quærere.

187. *Nostrum Martem.*] Faventem. Infra, v. 540. *Nec Dii texere Cupentum Ænea venientis sui.*

198. *Latonæque genus duplex.*] *Apollinem*, Solem; & *Dianam*, Lunam: Latona ex Jove editos, in insula Delo, Ecl. 3. 67. Æ. 3. 74, 77.

198. *Janumque bifrontem.*] Italorum regem ac numen, fœderibus adhiberi solitum. Æ. 6. 607, 610.

199. *Vim Deum infernam.*] Pro *Diis ipsis infernis*: ut Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην, *Priami vim*, pro *ipso Priamo*. Et Æ. 4. 132. *Odora canum vis*, pro *ipsis canibus*.

199. *Sacraria ditis.*] *Dis*, Pluto est, G.

Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine ſancit.
Tango aras, medioſque ignes, & numina teſtor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec fœdera rumpet,
Quo res cunque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet: non ſi tellurem effundat in undas
Diluvio miſcens; cœlumve in Tartara ſolvat:
Ut ſceptrum hoc (dextra ſceptrum nam forte gerebat)
Nunquam fronde levi fundet virgulta nec umbras:
Quum ſemel in ſylvis imo de ſtirpe reciſum
Matre caret, poſuitque comas & brachia ferro:
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Incluſit, patribuſque dedit geſtare Latinis.
Talibus inter ſe firmabant fœdera dictis,
Conſpectu in medio procerum, tum rite ſacratas

INTERPRETATIO.

Audiat hæc pater ille, *qui firmat fulmine fœdera. Tango aras, & ignes in medio* earum, *& atteſtor Deos: nulla dies auferet Italis hanc pacem, neque* hæc *fœdera, quomodocumque res ſuccedant: nec ulla potentia abducet me* ab iis *volentem: non, etiamſi* illa potentia *diſſolvat terram in aquas confundens* eam *diluvio; aut dejiciat cœlum in inferos. Quemadmodum hoc ſceptrum* (*nam forte tenebat* manu *dextra ſceptrum*) *nunquam emittet ramulos nec umbracula levibus foliis: ex quo primum in ſylvis abſciſſum ex infimo trunco ſeparatur a matre, & ferro amiſit frondes & ramulos: quondam arbor, nunc manus fabri cinxit* illam *ære pulchro, & dedit portandam regibus Latinis. Talibus verbis confirmabant fœdera inter ſe, in medio conſpectu principum: tum* juxta *morem ſacras*....

NOTÆ.

4.467. *Sacrarium*, ſanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic regia eſt Plutonis, de qua. Æ.6.630. Quidam hanc infernam regiam, *ſacram* dici putant, quaſi *execrabilem*: ut Æ. 3. 57. *Auri ſacra fames.*

200. *Fœdera fulmine ſancit.*] Quia per coruſcationes fulminum fœdera confirmantur: ita Servius. Vel quia Jupiter ultor eſt violati fœderis, perculſis fulmine fœdifragis: ita Turnebus. Unde fecialis porcam feriens in ſolemni fœderum formula ſic precabatur Jovem: *Illis legibus populus non deficiet. Si prior defecerit, publico conſilio, dolo malo: tu illo die Jupiter populum ſic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito; quanto magis potes polleſque.* Ita Livius l. 2.

201. *Tango aras.*] Mos jurantium, ſupplicantium, ſacrificantium, ut aras & ſimulacra & res ſacras manu contingant: qui mos ad nos etiam tranſiiit, ut jurantes ſacris libris manum imponamus, Æ.4.219.

204. *Tellurem effundat in undas.*] Servius hypallagen ſive commutationem hic agnoſcit: pro, *undas effundat in tellurem.* Ego minime, ſed cum undecumque mare terram ambiat, interpretor de terræ compage in undas diſſolvenda. De *Tartaro*, profundiſſimo inferorum loco, Æ 6. 134.

206. *Ut ſceptrum hoc* &c.] Apta eſt e ſuperioribus ſententia: *Nec me vis ulla volentem avertet* .. .. *ut ſceptrum hoc nunquam fundet virgulta* &c. Petita eſt illa comparatio ex Homero totidem ſere verbis, Iliad. 1. 234. Et quanquam ſolemne fuit regum jusjurandum ſceptri ſublatio, ut monet Ariſtoteles Polit 3. ab illa tamen nimis curioſa ſceptri deſcriptione abſtinere potuit debuitque Virgilius.

208. *Imo de ſtirpe.*] Stirps quando fœminini, quando maſculini ſit generis, G. 2. 279.

209. *Matre caret.*] Vel terra: nam, *non jam mater alit tellus*, Æ. 11. 71. Vel arbore: nam, *parva ſub ingenti matris ſe ſubjicit umbra*, G. 2. 19.

213. *Rite ſacratas.*] Immolatione, ſe-

In flammam jugulant pecudes, & viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, & vario misceri pectora motu:
Tum magis, ut propius cernunt non viribus æquis.
Adjuvat incessu tacito progressus, & aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Pubentesque genæ, & juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, & vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti,
(Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, & ipse acerrimus armis)
In medias dat sese acies haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En omnes & Troes & Arcades hic sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.

INTERPRETATIO.

victimas occidunt in ignem, & extrahunt viscera ex iisdem adhuc *spirantibus, & tegunt altaria lancibus plenis. At vero* cœpit *certamen illud jampridem videri Rutulis inæquale, & animi turbari vario motu.* & *tunc magis, cum propius vident* duces non esse *pari robore. Auget* hanc opinionem *Turnus progressus gradu tacito, & suppliciter dejectis oculis venerans aram, & malæ* ejus *florentes, & pallor in corpore juvenili. Iuturna soror* ejus *statim atque vidit hunc sermonem invalescere, & animos plebis mobiles dissentire, per medium exercitum, similis speciè Camerti (cui origo erat illustris a majoribus, & splendida fama paternæ fortitudinis, & ipse* erat *fortissimus bello) immittit se per medium exercitum, non ignara rerum, & spargit varios rumores, & dicit talia: Non pudet* vos, *o Rutuli, objicere vitam unius pro iis omnibus? nonne sumus pares numero & robore? Ecce omnes & Trojani & Arcades adsunt hic, & Etruria inimica Turno, exercitus* ille *a fatis immissus: si secundus* quisque nostrum *certet, vix unusquisque habebit hostem.*

NOTÆ.

ctione pilorum, libatione: supra, v. 178.

215. *Oneratis lancibus* &c.] Vasis escariis, in quibus structa & cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet a *latitudine*: sicut *patina*, a *pateo*. Vossius tamen inter lancem & patinam id fere discriminis statuit: quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur; in patina cibi conditi, ut pisces, haberetque vulgo operculum.

231. *Troes & Arcades* &c.] Gentes in Turnum fœderatæ. *Trojani* Æneæ: Arcades Evandri. Etrusci Tarchontis, Æ. 8. 518, 479.

232. *Fatalisque manus* &c.] Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos: vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem Æneam expectaverant, Æ. 8. 494. Bene ait *infesta* Etruria Turno: erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, Æ. 7. 691, 695.

233. *Vix hostem alterni.*] Si secundus quisque nostrum, si media pars nostrum congrediatur; vix singuli hostem habebimus: id est, duo & amplius unicuique objicimur.

Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos patria amissa dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atque magis: serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant; nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, & Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, & alto
Dat signum cœlo: quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra,
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito quum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali: cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus & ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,

INTERPRETATIO.

Turnus quidem fama ascendet ad Deos, quorum aris consecrat se, & immortalis curret per ora: nos amissa patria cogemur obedire dominis ferocibus, qui nunc otiosi quievimus in *campis. Tum consilium juvenum confirmatum est magis ac magis talibus verbis: & rumor spargitur per turmas. Ipsi Laurentes & ipsi Latini mutati sunt: qui modo optabant sibi requiem & securitatem rebus* suis; *nunc spectant arma, & cupiunt fœdus non factum, & miserescunt duræ conditionis Turni. Juturna addit his* rebus *aliud majus, & præbet ex alto cælo ostentum, quo nullum opportunius turbavit animos Italos & decepit prodigio. Scilicet avis fulva Jovis, volans in aëre rubicundo, persequebatur aves marinas & multitudinem strepitantem alatæ turbæ: cum repente ruens ad aquas, avida comprehendit pedibus aduncis cycnum eximium. Itali sustulerunt animos: & aves omnes* (res *mirabilis aspectu) cum sonitu convertuntur e fuga, & inumbrant alis aërem, &* velut *nube coacta urgent hostem per aërem: donec cessit avis, victa* earum *vi & ipso pondere* cycni, *& dimisit prædam ex unguibus in flumen, & longe aufugit inter nubes. Tunc autem Rutuli venerantur ostentum illud clamore,*

NOTÆ.

246. *Monstro.*] Ostento: quod monstratur & ostenditur signa futurorum petentibus.

247. *Rubra Jovis ales in æthra.*] *Æthra, æthra*: nomen primæ declinationis, αἴθρα: idem est atque æther. *Æther* autem juxta Anaxagoram & Ciceronem, est illa veterum sphæra ignis aërem ambiens, ab αἴθειν *ardere*: ideo *rubra* a Virgilio dicta: juxta alios, est cœli totius & siderum compago, ab ἀεὶ θέειν *semper currere*. Hic pro *aëre* universim sumitur. De *Jovis alite*, aquila, Æ. 5. 255.

257. *Augurium* &c.] Proprie, erat enim signum petitum ex *avibus*, Æ. 2. 703. Et scite quidem Rutuli Æneam in aquila, Tur-

Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur:
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi.
Accipio, agnoscoque Deos. Me me duce ferrum
Corripite o Rutuli, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves, & litora vestra
Vi populat: petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit: vos unanimi densete catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, & adversos telum contorsit in hostes
Procurrens: sonitum dat stridula cornus, & auras
Certa secat: simul hoc; simul ingens clamor, & omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo:
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, & laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem & fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque extendit arena.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum: hinc densi rursus inundant

INTERPRETATIO.

& explicant manus, & augur Tolumnius primus ait: Hoc erat, hoc, quod sæpe petivi votis: admitto omen *& agnosco Deos. Me, me auctore sumite ferrum, o Rutuli, quos iniquus advena terret bello, sicut imbecillas volucres, & per vim vastat litora vestra: ille arripiet fugam, & longe permittet vela mari: vos concordes colligite agmina, & prælio defendite regem vobis ereptum.* Sic *dixit, & irrumpens vibravit hastam in hostes oppositos: hasta cornea stridens emisit sonum, & certa dividit aërem: simul hoc* fit; *simul clamor magnus* oritur, *& omnes ordines perturbati* sunt, *& animi accensi tumultu. Cum forte novem formosa corpora fratrum starent adversum, quos fidelis uxor Tyrrhena una ediderat Gylippo Arcadi: hasta volans transfodit unum illorum circa medium* corpus, per *costas, qua balteus consutus atteritur ventre, &* qua *fibula stringit juncturas laterum, & sternit* in *flavam arenam juvenem* illum *insignem pulchritudine. Sed fratres* ejus, *turba generosa & concitata dolore, partim educunt enses manibus, partim apprehendunt* tela *missilia ferrea, & irrumpunt* veluti *cæci: adversus quos irruunt agmina Laurentinorum: deinde iterum effunduntur conferti....*

NOTÆ.

num in cycno, seipsos in avibus agnoscebant: sed falsum erat augurium, non a Deo fatorum administro, sed a Juturna immissum, ad disturbandum fœdus & mortem Turni retardandam.

264. *Densete.*] Veteri more, pro *densate*: Æ. 10. 432.

267. *Cornus.*] Hasta ex arbore *corno*, *cornoüiller*. G. 2. 34.

269. *Cunei.*] Ordines peditum, deducta vox e *cuneis* spectantium in theatro, G. 2. 381.

274. *Balteus & laterum juncturas* &c.] *Fibula*, claviculus extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277. *Phalanx.*] Vox Macedonica, peditum agmen. Æ. 6. 489.

Troes, Agyllinique, & pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Deripuere aras: it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber:
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto fœdere Divos.
Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, & strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, hæc melior magnis data victima Divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.

INTERPRETATIO.

Trojani, & Etrusci, & Arcades pictis armis. Sic *idem amor dimicandi ferro occupat omnes. Spoliaverunt altaria: nubes confusa jaculorum spargitur toto aëre, & pluvia ferrea imminet: jaciunt pocula & ignes. Ipse* rex *Latinus fugit, reportans Deos disjectos fœdere non perfecto. Alii alligant* equos *curribus, vel saltu imponunt corpora equis, & instant nudis ensibus. Messapus cupidus turbare fœdus proturbat equo objecto Aulesten, regem Etruscum, & ferentem ornamenta regis: ille recedens cadit, & infelix a tergo immiscetur aris aversis, per caput & humeros: at Messapus ardens accurrit* cum *hasta, & sublimis* ex *equo ferit* cum *graviter hasta trabali multum deprecantem, & sic loquitur: Habet hoc* vulnus: *hæc hostia convenientior oblata* est *magnis Diis. Itali accurrunt & nudant membra calida.*

NOTÆ.

281. *Agyllini.*] Etrusci, Æneæ socii, ex urbe *Agyllina* sive *Cærite*, nunc *Cerveteri*, Æ. 7. 652. Æ. 8. 479.

285. *Crateras* &c.] Pocula quibus vina fundebant, cruoremque victimarum, Græca vox κρατήρ, Ecl. 5. 68. *Focos*, partes ararum gramineárum, ubi accensus ignis fuerat, supra, v. 118.

287. *Infrænant currus.*] Equos frænatos currui alligant.

288. *Subjiciunt in equos.*] Superjiciunt: de vi præpositionis illius, E. 1. 46. E. 10. 74.

290. *Regem .... Tyrrhenum Aulesten.*] Unum e regibus Tyrrhenis, sive Lucumonibus: de quibus Æ. 10. 164, 166. Tales fuere *Mezentius*, *Messapus*, ex Turni partibus: *Massicus*, *Osinius*, ex partibus Æneæ: Ibid.

294 *Telo trabali.*] Magno instar *trabis*. Unde apud Statium *hasta trabalis*; apud Claudianum, *trabale sceptrum*: apud Horatium, *clavi trabales*.

296. *Hoc habet.*] Vel *habet*, simpliciter: explicatur a Servio, *percussus est letali vulnere, habet vulnus letale*: a Donato, *bene se res habet*: a Scaligero, *sic sic agendum est*. Servio assentior: quia vox est e gladiatoriis ludis repetita, ubi victor vulnerato a se adversario sic insultabat. Terentius in Andr. *Certe captus est, habet*. Seneca in Agamemn. & Hercule Oeteo. *Habet, peractum est.*

296. *Hæc melior victima.*] Quam ovis & porcellus, qui fœderum Diis oblati sunt, v. 170.

Obvius ambuſtum torrem Chorineus ab ara
Corripit, & venienti Ebuſo plagamque ferenti
Occupat os flammis, illi ingens barba reluxit,
Nidoremque ambuſta dedit: ſuper ipſe ſecutus
Cæſariem læva turbati corripit hoſtis,
Impreſſoque genu nitens, terræ applicat ipſum.
Sic rigido latus enſe ferit. Podalirius Alſum
Paſtorem, primaque acie per tela ruentem
Enſe ſequens nudo ſuperimminet: ille ſecuri
Adverſi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, & ſparſo late rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque ſuos clamore vocabat.
Quo ruitis? quæve iſta repens diſcordia ſurgit?
O cohibete iras: ictum jam fœdus, & omnes
Compoſitæ leges: mihi jus concurrere ſoli:
Me ſinite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi ſacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro ſtridens alis allapſa ſagitta eſt:

INTERPRETATIO.

Chorineus arripit ex ara torrem ſemiuſtum, & occurrens intercipit flammis vultum Ebuſi irruentis & inferentis vulnus: magna barba refulſit illi, & uſtulata emiſit nidorem: ipſe Chorineus *incurrens deſuper apprehendit* manu *ſiniſtra comam turbati hoſtis, & obluctans impoſito genu ſternit eum humi: ſic fodit latus duro gladio. Podalirius ſequens enſe ſtricto Alſum paſtorem, & in* primo *agmine fugientem inter arma, inſtat* illi: *ille reducta ſecuri ſecat frontem mediam & mentum oppoſiti* hoſtis, *& late tegit arma diffuſe cerebro. Acerba quies & ferreus ſomnus premit illi oculos, oculi clauduntur in perpetuam noctem. Sed pius Æneas capite aperto proferebat dextram exarmatam, & inclamans vocabat ſuos: Quo curritis? aut quænam hæc diſſenſio repentina oritur?* O *reprimite furorem: fœdus jam percuſſum eſt, & omnes conditiones conſtitutæ: mihi ſoli fas eſt pugnare: permittite me* pugnare, *& pellite timores: ego faciam manu* ut *fœdera conſtantia* ſint: *hæc ſacrificia jam addicunt mihi Turnum. Inter hæc voces, inter hæc talia verba, ecce ſagitta ſtridens appulſa eſt pennis* ad *Æneam:*

NOTÆ.

298. *Chorineus.*] Sacerdos Trojanus, qui ex officio propius aræ aſtabat, Æ. 6. 228. *Ambuſtum*, circum uſtum, Æ. 3. 257.

312. *Nudato capite* &c.] Tam, ut hac pia confidentia ferociam Latinorum emolliret; quam, ut agnoſceretur a ſuis, eiſque voluntatem ſuam apertius ſignificaret. Sic Julius Cæſar in acie Pharſalica nuda manu & capite ſuis inclamabat: *Parcite civibus*: apud Plutarchum & Appianum.

314. *Ictum jam fœdus.*] Cæſis jam victimis, v. 214. ſacerdotum ferro; non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit, Æ 8. 641.

316. *Faxo*] *Fecero.* Æ. 11. 467.

317. *Turnum debent hæc mihi ſacra.*] Ex quo verba fœderis concepimus ego & Latinus: ex eo Turnus mihi uni addictus eſt; unus ego cum eo congredi poſſum; abſtinete ab eo, & mihi permittite.

Incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne Deusne,
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Æneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces; subita spe fervidus ardet:
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, & manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile! cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mistaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Polumque:
Hunc congressus, & hunc: illum eminus: eminus ambos
Imbrasidas, Glaucum atque Ladem: quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,

INTERPRETATIO.

ignotum est, *qua manu missa sit, quo impetu pulsa; quis præbuerit Rutulis tantam gloriam, an sors, an Deus: fama illustris* hujus *facti suppressa est, nec ullus gloriatus est vulnere Æneæ. Turnus cum vidit Æneam recedentem ab exercitu, & duces* ejus *turbatos; fervidus accenditur spe improvisa: simul petit equos & arma, & confidens saltu erumpit in currum, & corripit habenas manibus. Currens dat morti plurima robusta corpora hominum: disjicit plurimos semimortuos, aut sternit curru agmina, aut immittit fugientibus hastas abstractas* iisdem. *Qualis Mars* gaudens *sanguine, quando juxta fluenta frigidi Hebri efferatus sonat clypeo, & suscitans bella impellit equos furentes: illi patente campo currunt ante Austros & Zephyrum: ultima Thracia sonat pulsu pedum* equinorum: *& comites* illius *Dei, facies nigri Timoris, & Iræ, & Insidiæ, circum rapiuntur. Talis Turnus gaudens impellit in medias pugnas equos fumantes sudore, insultans miserandè hostibus interfectis: rapidæ ungulæ spargunt guttas sanguineas, & sanguis mistus pulvere calcatur. Et iam dedit morti Sthenelum, & Thamyrim, & Polum: Thamyrim* quidem *& Polum, aggressus cominus: Sthenelum* vero *eminus: eminus duos filios Imbrasi, Glaucum & Ladem: quos ipse Imbrasus educaverat* in *Lycia, & instruxerat paribus* artibus *militaribus,*

NOTÆ.

331. *Hebri* &c] Fluvii Thraciæ, hodie *Marisa*, E. 10. 65. *Mavors*, Mars in Thracia natus, E. 9. 12. *Equi Martis* duo juxta aliquos, sed male, Pavor & Timor, G. 3. 91. *Notus*, Auster, ventus meridionalis, E. 2. 58. *Zephyrus*, ventus occidentalis, E. 5. 5. *Thraca*, pro *Thracia*, quæ Græce est Θρᾴκη & Θρῄκη, Æ. 3. 14. *Increpat equos clypeo*: id est collisis hasta & clypeo. Vel *increpat*, neutro more, absque casu, id est *sonat*.

344. *Lycia.*] Asiæ minoris regio meridionalis

Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia, media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio: nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto:
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, & curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit: & pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, & alto
Fulgentem tinxit jugulo, atque hæc insuper addit:
En, agros, & quam bello Trojane petisti
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
Huic comitem Buten, conjecta cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilocumque,

INTERPRETATIO.

sive conserere manum, sive præcurrere ventos equo. Alia parte Eumedes rapitur in media certamina, soboles veteris Dolonis, egregia in bello, repræsentans nomine avum, manu & fortitudine patrem: qui pater, *ut olim iret explorator in castra Græcorum, ausus* erat *petere sibi equos Achillis* in *mercedem.* Sed *Diomedes donavit illum alia mercede pro talibus ceptis, nec* amplius ille *optat equos Achillis. Cum Turnus vidit illum procul patente campo: prius persecutus* ipsum *levi sagitta per longum aërem, continuit equos* suos *binos, & exscendit e curru, atque incurrit lapso & semimortuo: & pede imposito in collum* ejus, *eripit ensem* ex ejus *dextera, & immersit splendentem profundo jugulo, & adjicit hæc super: Ecce, o vir Trojane, metire prostratus campos & Italiam quam appetiisti bello: qui ausi sunt me lacessere ferro, reportant hæc præmia: sic struunt urbes. Mittit huic socium Buten, impacto jaculo, & Chlorea, & Sybarim, & Dareta, & Thersilochum.*

NOTÆ.

dionalis est, de qua Æ. 4. 143.

347 *Proles bello præclara Dolonis.*] Ironice: Fuit enim Dolon bello ignavus, & hic Eumedes ejus filius satis ignominiose occiditur. Ita Cerdanus: cujus opinionem firmant sequentia verba, quæ omnino ironiam sapiunt: *Illum Tydides alio pro talibus ausis affecit pretio*: id est *morte*. Iliad. 10. 299. Hector mercedem proponit ei, qui speculator ire voluerit ad Græcorum naves Dolon Eumedis filius, vir dives, petit sibi promitti mercedis loco currum & equos Achillis: promisso confirmatus, ad Græcos abit. Incidit in Ulyssem ac Diomedem: quibus metu mortis fatetur se speculatorem esse, Rhesum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas & somno sepultas jacere in litore, sibi currum & equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur a Diomede: qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit, & ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso* & *ejus equis*, Æ. 1. 475 De *Peleo*, Achillis patre, Æ. 2. 263. De *Tydeo*, Diomedis patre, Æ. 11. 243.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*] Pergit poëta illudere Doloni: qui captus a Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam* &c.] Italiam, Æ. 1. 534.

Et sternacis equi lapsum cervice Thymœtem.
Ac velut Edoni Boreæ quum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus,
Qua venti incubuere, fugam dant nubila cœlo;
Sic Turno, quacunque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum, & spumantia frænis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis: hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, & summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat:
Quem rota præcipitem & procursu concitus axis
Impulit, effuditque solo: Turnusque secutus,
Imam inter galeam summi thoracis & oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arena.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus:
Interea Æneam Mnestheus, & fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,

INTERPRETATIO.

& Thymœten lapsum e collo equi frequenter *lapsantis. Et sicut, quando flatus Thracii Boreæ sonat* per *profundum* mare *Ægæum, & fluctus abeunt ad litora;* tunc *nubes fugiunt* per *aërem,qua* parte *flant venti. Sic turmæ cedunt Turno, quacumque aperit* sibi *iter, & acies fugatæ rumpuntur: impetus provehit ipsum, & ventus adversus currui commovet cristam volantem. Phegeus non passus est* illum *imminentem* sibi *& furentem animo. Opposuit se ad currum, &* manu *dextra detorsit ora concitatorum equorum, spumantia* ob *frænum Dum ipse rapitur & inhæret jugo: hunc lata lancea consequitur detectum, & impacta penetrat loricam duplicem, & stringit vulnere superficiem corporis. Tamen ille oppositus ibat objecto clypeo contra hostem, & educto gladio vocabat auxilium:* cum *rota & axis cursu concitatus impulit eum & stravit humi: & Turnus insecutus* cum *inter infimam* oram *cassidis, & extremitates summæ loricæ, abscidit caput gladio, & reliquit truncum* in *pulvere. At vero dum Turnus edit strages* in *campis: interim Mnestheus, & fidelis Achates, & comes Ascanius, deposuerunt* in *castris Æneam sanguinolentum,*

NOTÆ.

364. *Sternacis equi cervice.*] Equo in anteriora genua prolapso, Thymœtes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

365. *Edoni Boreæ.*] Thracii: e Thracia septentrionali, in Græciam & mare Ægæum flantis. *Edoni*, H'δωνοὶ, Stephano & Straboni l. 10. gens est Thraeica incerti situs: unde ibidem apud Strabonem, *Lycurgus* Thraciæ rex, *Edonus*, appellatur. Hinc dixit Statius *Edonas hyemes.* De *Borea*, E. 7. 51. De *Ægeo* mari, Græciam a minore Asia separante, Æ. 3. 74.

367. *Fugam dant nubila.*] Ventus enim septentrionalis fugat nubes; meridionalis colligit. Causam habes Ecl. 2. 58.

375. *Lancea.*] Hasta: vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo.

375. *Bilicem.*] Bino textu; vel licio, sive filo. Æ. 3. 467.

Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, & infracta luctatur arundine telum
Eripere: auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum & mœrentis Iüli

INTERPRETATIO.

firmantem longâ hastâ passus alternatim. Furit, & conatur abstrahere cuspidem *teli fracto telo; & petit modum auxilii, qui celerrimus* sit: ut *secent plagam lato gladio, & intime aperiant latebram teli, & remittant se ad pugnam. Et jam aderat Iapis filius Iasi, carus præ cæteris Apollini: cui ipse Apollo, percitus magno amore, offerebat olim lætus suas artes, sua munera, vaticinium, & musicam, & veloces sagittas. Ille, ut retardaret mortem desperati patris, maluit cognoscere vires herbarum & usum medicinæ, & exercere inglorius artem* illam *tacitam. Æneas stabat, acerbe fremens, innixus magnæ hastæ, magno juvenum & Ascanii dolentis....*

NOTÆ.

391. *Iapis.*] Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æ. 8 710. Quæ duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casus elementa, tum diversam obliquorum flexionem: flectit enim venti nomen Virgilius *Iapyx*, *Iapygis*: medici nomen Donatus apud Pierium, *Iapis*, *Iapidis*; Turnebus tamen, *Iapis*, *Iapidis*; ex Ausonio, Epigr. 29. 7. *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.*

393. *Suas artes.*] Apollinis artes fuerunt I. *Vaticinia*, quorum variæ species habentur Æ. 3. 359. Æ. 10. 176. II. *Musica*, unde cum lyra pingitur, & poetarum Deus est. E. 4. 55. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi tribuitur pharetra, & ab Homero sæpe dicitur ἑκατηβελέτης, *longe jaculans*: Æ. 6. 657. IV. *Medicina*, quam artem Æsculapio filio tradidisse dicitur Æ. 7. 773.

395. *Depositi,*] *Desperati.* Deducta locutio e duplici more. Alterius meminit Servius, Isidorus &c. ex Plutarcho: qui ait veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *d ponere* est: ut si quis prætereuntium, aut simili morbo fuisset ipse agitatus, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius jam mentionem fecimus Æ 9 486. ubi diximus, solitos veteres ad januam domus cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens*, *mortuus*: ut diximus Æ. 2. 644 ait enim Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus*: id est *jacentes*: neque enim ad januam domus, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est & Ovidius de Ponto l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus, certe jam frigidus, æger* &c. Cicero. 3. Verr. 5. *Ægram & prope depositam reipublicæ partem suscepisse.*

397. *Mutas artes*] *Medicinam*, quam sic vocat: vel comparatione musicæ & vaticinii, quæ voce maxime constant. Vel quia parum famosa tum erat, & a servis fere exercebatur. Vel quia tunc, non voce & disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat, ut patet ex hoc Iapide, qui chirurgum hic præstat, potius quam medicum: & ex ipsis poetæ verbis, qui ipsi

Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat; nequicquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo
Subvenit: & sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident: subeunt equites, & spicula castris
Densa cadunt mediis: it tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, & duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, & flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit: hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans: spargitque salubris

INTERPRETATIO.

concursu & fletibus immotus. Ille senex Iapis, *cinctus replicata veste ex consuetudine medicorum, frustra deproperat plurima manu medica & validis herbis Phœbi; frustra commovet manu telum, & apprehendit ferrum mordaci forcipe. Nulla fortuna juvat operam, Apollo auctor* medicinæ *nullatenus succurrit: tamen sævus horror magis ac magis augetur in campis, & malum vicinius est. Jam vident aerem* totum *conflare pulvere: appropinquant equites* Turni, *& jacula crebra cadunt in medius castris: surgit ad cælum mæstus clamor juvenum pugnantium & morientium in pugna aspera. Tum Venus mater, commota immerito dolore filii, legit ex Ida Cretæa dictamnum, caulem frondibus lanuginosis, & diffusum* in *flores purpureos: herba illa non ignota est capris sylvestribus, cum leves sagittæ infixæ* sunt *tergo. Venus attulit hoc* dictamnum, *involuta nube obscura* circa *corpus: imbuit hoc* dictamno *undam nigrantem in patinis fulgentibus, occulte temperans: & miscet salutaris....*

NOTÆ.

tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed ipsum etiam *usum medendi.*

401. *Pæonium.*] In morem Pæonis Deorum medici, Æ. 7. 769.

403. *Trepidat.*] Festinat, Æ. 9. 124. G. 4. 69. De *Phœbo*, & *Apolline*, E. 3. 62, 104.

408. *Pulvere cælum stare.*] Plenum esse. Æ. 6. 300. De *Marte*, E. 9. 12.

412. *Dictamnum* &c.] *Dictamnus*, vel *dictamnum*, herba in sola Creta insula proveniens: *pulegio* forma affinis, *au pouliot*: frondibus tamen latioribus, & lanuginosis: quare *puberes* hic dicuntur. Valet ad expellenda e vulneribus tela; cujus rei capræ & cervi Cretenses indicium dicuntur fecisse. Nomen habet a *Dictæo* monte Cretensis insulæ, in quo, ut & in *Ida* ejusdem insulæ monte, reperitur. Damnant aliqui Virgilium, quod caulem & flores dictamno tribuerit: quos ei Plinius & Dioscorides auferunt. At vero Matthiolus ostendit Plinium errasse, erroremque suum ex corrupta Dioscoridis lectione hausisse: cum ex Theophrasto antiquiore rerum illarum scriptore, & Galeno, & experientia constet; flores, & caulem, & semen in dictamno reperiri. Flores autem non singulares; sed singulis fere folus adnascentes: unde *flore comans* dicitur.

417. *Labris.*] Vasis, in quibus lavabant: quasi *lavabris*. Vocat *fuscum amnem*, aquam variis infectam succis herbarum, quas Iapis prius miscuerat, v. 402.

Ambrosiæ ſuccos, & odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longævus Iapis,
Ignorans: ſubitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis ſtetit imo vulnere ſanguis:
Jamque ſecuta manum nullo cogente ſagitta
Excidit, atque novæ rediere in priſtina vires.
Arma citi properate viro: quid ſtatis? Iapis
Conclamat: primuſque animos accendit in hoſtes.
Non hæc humanis opibus, non arte magiſtra
Proveniunt, neque te Ænea mea dextera ſervat:
Major agit Deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ, ſuras incluſerat auro
Hinc atque hinc: oditque moras, haſtamque coruſcat.
Poſtquam habilis lateri clypeus loriçaque tergo eſt:
Aſcanium fuſis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oſcula, fatur:
Diſce puer virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defenſum dabit, & magna inter præmia ducet.

INTERPRETATIO.

ambroſiæ ſuccos, & panaceam odoratam. Senex Iapis, ignarus rei, lavit plagam aqua illa: & ſcilicet omnis dolor repente abiit e corpore, omnis ſanguis conſtitit in ima plaga: & jam ſagitta ſecuta manum exiit nullo per vim *trahente, & novum robur rediit ad conſueta* officia. *Feſtinate celeres* afferre *arma* huic *viro: cur moramini?* Sic *clamat Iapis, & primus inflammat animos contra hoſtes*: addens: *Iſta non accidunt humanis viribus, neque induſtria medicorum: neque manus mea te ſanat, o Ænea. Deus potentior agit, & mittit te ad majores labores. Ille Æneas cupidus certaminis* jam *veſtierat tibias* ocreis *aureis hinc & inde: & averſatur moras, & quaſſat haſtam. Poſtquam clypeus accommodus lateri, & thorax tergo adfuit: amplectitur Aſcanium armis circumjectis, & oſculans per caſſidem ſumma ejus ora*, ſic *loquitur*: O *puer, ſume ex me exemplum virtutis & digni laboris*; *fortunæ* autem *ex aliis. Mox dextera mea faciet te ſecurum, & ducet* tuam ſecuritatem *inter magna* ſua *præmia.*

NOTÆ.

419. *Ambroſiæ* &c. *panaceam.*] *Ambroſia*, herba eſt quidem rutæ affinis: ſed hic haud dubie cibus ille potuſve Deorum, de quo Ecl. 5. 71. *Panacea*, quæ Columellæ *panax*, Plinio *panaces*, herba eſt fœniculo, anetho, & ferulæ aliquatenus affinis: admodum ſalutaris, & morborum omnium remedia nomine ipſo promittens, ut ait Plinius l. 25. 4. a *πᾶν omne*, & *ἄκος remedium*: Gallico nomine caret.

422. *Stetit.*] Fluere deſiit.

430. *Suras.*] Pars tibiæ poſterior, carnoſa & ventricoſa: pro tota tibia ſumitur, quam veſtiit Æneas aureis ocreis.

431. *Haſtamque coruſcat.*] Active, Æ. 5. 642.

434. *Delibans oſcula.*] Ore contingens ora: hunc enim eſſe locutionis hujus ſenſum oſtendimus Æ. 1. 260. *Oſcula libavit natæ. Delibans*, leviter tangens. Æ. 1. 740.

436. *Fortunam ex aliis.*] Licet enim hoc Latino bello felix Æneas fuiſſet: tamen adverſa fortuna jactatus eatenus fuerat.

437. *Magna inter præmia ducet.*] Vel *ducet te ad magna præmia, laudis, regni* &c. ut vult Servius: vel forte, *ducet ac reputabit magni præmii loco, ſi poſt tot labores te defenſum dare poſſit*: videtur enim Æneas Aſcanii unius cauſa tot labores ſuſcipere, ſupra v. 185.

Tu facito mox, quum matura adoleverit ætas,
Sis memor: & te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, & avunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Anteusque Mnestheusque ruunt: omnisque relictis
Turba fluit castris: tum cœco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Videre Ausonii: gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, & tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris heu præscia longe
Horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas
Arboribus stragemque satis, ruet omnia late.
Ante volant sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adversos ductor Rhœteius hostes
Agmen agit: densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim:
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas. Cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.

INTERPRETATIO.

Tu mox, quando ætas provectior adoleverit, fac ut sis memor meæ virtutis: *& pater Æneas atque avunculus Hector excitet te revolventem animo exempla tuorum. Postquam protulit hæc verba, extulit se e portis, altus, commovens manu grandem hastam: simul erumpunt* cum *magno numero Anteus, & Mnestheus: & omnis multitudo exit desertis castris: tum campus turbatur obscuro pulvere, & terra tremit commota pulsu pedum. Turnus ex opposito tumulo vidit accedentes: Latini viderunt: & frigidus tremor subrepsit in intima ossa. Juturna prima ante omnes Latinos audivit & agnovit sonitum, & fugit trepida. Ille* Æneas *volat, & trahit* secum *obscurum agmen patente campo. Qualis, turbo cum effusa tempestate ruit ad terras per mare medium: heu! animi longe providi horrescunt miseris agricolis*: scilicet, *ille* turbo *inferet calamitatem arboribus & cladem segetibus, evertet late cuncta. Venti prævolant, & portant sonitum ad litora. Talis dux Trojanus impellit aciem in oppositos hostes: omnes densi conglobant se pressis ordinibus. Thymbræus petit gladio gravem Osirim: Mnestheus jugulat Archetium, Achates Epulonem, & Gyas Ufentem. Occiditur augur Tolumnius, qui primus immiserat hastam in hostes oppositos.*

NOTÆ.

440. *Avunculus Hector.*] Creüsa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia. Æ. 2. 772.

451. *Sidere.*] Tempestate, procella, quæ siderum ortu & occasu concitatur, Æ. 11. 260.

454 *Ruet omnia.*] Active. Æ. 1. 39. *Spumas salis ære ruebant.*

456. *Ductor Rhœteius.*] *Trojanus*, Æneas: a Rhœteo Troadis promontorio, Æ. 6. 500. in notis.

457. *Cuneis.*] *Ordinibus*, in modum cunei theatralis, G. 2 381.

460. *Tolumnius augur* &c.] Supra v. 257. *Augur*, quia ex avium consideratione futura prædicebat, Æ. 2. 703.

Tollitur in cœlum clamor: versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, & longe lapsum temone relinquit:
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, & corpus, & arma Metisci.
Nigra velut magnas domini quum divitis ædes
Pervolat, & pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas:
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat. Similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru:
Jamque hic germanum, jamque hic, ostendit ovantem:
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,

INTERPRETATIO.

Clamor ad cœlum mittitur: & Rutuli mutuo fugati, objiciunt per *fugam terga pulverulenta in agris. Ipse* Æneas *neque dignatur dimittere morti dantes terga, nec insequitur pari gressu obstantes, nec jacientes* eminus *spicula: quærit unum Turnum circumiens in opaco pulvere*, unum *hunc vocat ad pugnam. Iuturna virgo, commota hoc timore* secundum *animum, dejicit inter medias habenas Metiscum aurigam Turni, & relinquit procul lapsum e temone: ipsa succedit* in ejus locum, *& regit manibus habenas fluctuantes*, præ se *ferens omnia Metisci, & vocem, & speciem, & arma. Veluti quando nigra hirundo volat per amplam domum opulenti domini, & alis circuit altas areas, colligens parva pabula & cibos nidis garrulis: & modo resonat* in *porticibus spatiosis, modo circa stagna humida Similis Iuturna vehitur equis inter medios hostes, & percurrit cuncta celeri curru: & jam hic, & jam illic, ostendit fratrem exultantem: nec permittit* eum *conserere manum* cum Ænea: *volat procul extra viam. Æneas non segnius percurrit flexos circuitus, occurrens* ei,

NOTÆ.

464. *Neque aversos* &c.] Ita restituimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera significentur; *aversorum* & jam terga dantium; *congredientium* cominus & æquo pede; eminus tela *inferentium*. Alii sic legunt, sed minus sane: *Ipse neque adversos dignatur sternere morti: nec pede congressos, nec equo: nec tela ferentes.*

467. *Lustrans.*] Circumiens, Æ. 1. 612.

468. *Virago.*] A *vir*, dixerunt veteres Festo teste, *vira*, pro fœmina: hinc *virago*, quæ viro esset similis: unde contracta est *virgo*. Tamen *virago* generosæ fœminæ singulariter tribuitur: *virgo*, cuilibet integræ.

474. *Atria.*] Aream ante ædes, Æ. 4. 666.

479. *Ovantem.*] Exultantem, Æ. 3. 189.

481. *Legit obvius orbes.*] *Legere orbes*, nihil aliud videtur esse quam, *iisdem orbibus per eumdem circuitum insistere.* Sed quia additur *obvius*, omnino est, *corripere orbes illos, & breviori circuitu sese hosti adversum offerre.*

Vestigatque virum, & disjecta per agmina, magna
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu:
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta levis cursu præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, & se collegit in arma,
Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ, insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem & læsi testatus fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, & Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentes in pace futuras?

INTERPRETATIO.

& quærit virum illum, *& magno clamore vocat inter agmina dissipata. Quoties conjecit oculos in hostem, & imitatus est cursu* pedestri *celeritatem equorum Turni* habentium *alatos pedes; toties Iuturna deflexit conversum currum. Heu! quid faciat* Æneas? *frustra agitatur variis motibus, & diversæ curæ rapiunt mentem in opposita. Messapus, cum forte leviter currendo ferret sinistra* manu *duo jacula flexilia armata ferro, librans certo ictu unum illorum immittit huic* Æneæ. *Æneas stetit, & occuluit se post clypeum, incurvans* se in *poplitem: tamen immissa hasta abstulit summitatem galeæ, & abscidit e capite supremas cristas. Tunc autem ira intumuit, & dolis coactus cum vidit equos & currum rapi in diversam* partem, *sæpe attestans Iovem & altaria violati fœderis: tum demum irrumpit* in *medios, & Marte prospero terribilis, edit crudelem stragem* absque *ullo delectu, & immittit omnes habenas furoris. Quis Deus, quis carmine jam declaret mihi tot duras* res, *varias strages, & mortem ducum, quos modo Turnus, modo heros Trojanus disjecit vicissim toto campo?* O *Iupiter, an placuit* tibi, *populos mansuros in perpetuo fœdere certare tanto tumultu!*

NOTÆ.

484. *Alipedumque fugam* &c.] Æmulatus est cursu celeritatem equorum Turni: quæ tanta erat, ut alatos pedes habere viderentur. *Fugam* dicit, pro *celeritate*, Æ. 1. 321.

491. *In arma.*] Arma hic pro clypeo, ut egregie probat Cerdanus.

492. *Apicem tamen incita* &c.] *Apex*, summa pars in cono galeæ: Æ 2. 683. Æ. 3. 468. De *cristis*, ibid.

501. *Æquore.*] Plano campo, Æ. 2. 780.

504. *Gentes in pace futuras.*] Conjugio Laviniæ cum Ænea: unde Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

Æneas Rutulum Sucronem, ea prima ruentes
Pugna loco ſtatuit Teucros, haud multa moratus
Excipit in latus, & qua fata celerrima, crudum
Tranſadigit coſtas & crates pectoris enſem.
Turnus equo dejectum Amycum: fratremque Diorem,
Congreſſus pedes, hunc venientem cuſpide longa,
Hunc mucrone ferit: curruque abſciſſa duorum
Suſpendit capita, & rorantia ſanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congreſſu, & mœſtum mittit Onytem,
Nomen Echionium, matriſque genus Peridiæ.
Hic fratres Lycia miſſos & Apollinis agris,
Et juvenem exoſum nequicquam bella Menœten
Arcada: piſcoſæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera, conductaque pater tellure ſerebat.
Ac velut immiſſi diverſis partibus ignes
Arentem in ſylvam, & virgulta ſonantia lauro:
Aut ubi decurſu rapido de montibus altis
Dant ſonitum ſpumoſi amnes, & in æquora currunt,

INTERPRETATIO.

Æneas invadit in latus Sucronem Rutulum; ea pugna primum fixit loco Trojanos irruentes: tamen Æneas *non diu ſubſiſtit*: *&, qua mors erat promptiſſima, immiſit durum enſem trans coſtas & ſeptum pectoris. Turnus occidit Amycum diſturbatum* ex *equo*, *& fratrem* ejus *Diorem*, *pedeſtri congreſſu hunc longa haſta irruentem, hunc gladio*: *& affigit currui capita amborum amputata*, *& aufert ſtillantia ſanguine*. *Ille* Æneas *dat morti Talon, Tanaim & fortem Cethegum*, *tres uno impetu, & triſtem Onyten*, *virum Thebanum & prolem matris Peridiæ. Hic* Turnus morti dat *fratres profectos e Lycia & agris Apollinis*: *& Menœten Arcada*, *juvenem fruſtra averſatum bella*, *cui ars & pauper domus fuerat circa aquas Lernæ piſcoſæ*, *nec dignitates magnatum notæ* erant illi, *& pater* ejus *ſerebat in arvis conductis. Et quemadmodum ignes injecti e diverſis partibus in ſiccam ſylvam &* in *virgulta laurea crepitantia*; *aut quando fluvii ſpumantes præcipiti lapſu ex altis montibus edunt ſtrepitum & currunt in mare*,

NOTÆ.

505. *Ea prima ruentes* &c.] Duplex interpretatio. I. Communis: *Pugna illa Æneæ cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primo ſubſiſterent*. II. Cerdani, *Pugna illa, ſive occurſus Sucronis, fortiſſimi militis fecit, ut Trojani in hoſtem ante irruentes, tum primo impetum cohibuerint ac ſteterint.*

507. *Moratus.*] Alii legunt *morantem.*

508. *Coſtas & crates pectoris.*] Coſtas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

510. *Cuſpide longa.... mucrone.*] Per longam *cuſpidem*, intelligit acumen haſtæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*] Pro *currui*, E. 5. 29.

515. *Nomen Echionium.*] *Thebanum*, ab Echione qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo adfuerat. De *Thebis*, Æ. 9. 697.

516. *Fratres Lycia* &c.] Hos non nominat. *Lycia*, Aſiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata. Æ. 4. 143, 345.

518 *Arcada, piſcoſæ* &c.] Qui oriundus quidem ex Arcadia, E. 4. 58. deinde in Argia regione piſcatum exercuerat circa Lernam paludem; Æ. 6 287 denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam; tumque erat inter Æneæ auxilia.

520. *Munera.*] *Munia, dignitates* Pauci quidam legunt, *limina.*

522. *Sonantia lauro.*] Ob crepitum ar-

Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia, nunc nunc
Fluctuat ira intus. rumpuntur nescia vinci
Pectora: nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos & avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora & juga subter
Provolvere rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hilo animisque immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Grajum fortissime Creteu,
Eripuit Turno: nec Dii texere Cupentum
Ænea veniente sui, dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit æreí.
Te quoque Laurentes viderunt Æole campi
Oppetere, & late terram consternere tergo.
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metæ, domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus, acerque Serestus,

INTERPRETATIO.

singuli vastantes suum iter: non lentius ambo Æneas & Turnus irrumpunt in certamina: nunc ira movetur intus: pectora ante *nescia vinci perfodiuntur: nunc toto impetu incurritur in vulnera. Hic* Æneas *saxo & turbine magni lapidis dejicit præcipitem & sternit humi Murranum, jactantem avos & vetera nomina avorum & omne genus deductum per reges Latinos: rotæ propulerunt ipsum subter juga & habenas, præterea protriverunt ungulæ multo pulsu incitatæ equorum immemorum domini. Ille* Turnus *occurrit Hilo irruenti & dire sævienti animis, & librat jaculum ad tempora* tecta casside *aurata: hasta stetit illi in cerebro perfosso per galeam. Nec tua dextera servavit te a Turno, o Creteu fortissime Græcorum: nec Dii propitii protexerunt Cupentum, Ænea irruente:* ille *obtulit pectus obvium ferro, nec mora clypei ærei profuit misero. Te etiam, o Æole, agri Laurentini viderunt mori, & late tegere terram dorso. Moreris* tu, *quem Græcæ catervæ non potuerunt dejicere, nec Achilles, vastator regnorum Priami. Illic erat tibi terminus mortis: domus sublimis* erat *sub Ida, domus sublimis* in urbe *Lyrnesso; tumulus in terra Laurentina. Toti etiam exercitus permisti* sunt, *& omnes Latini, & omnes Trojani: Mnestheus, & ardens Serestus,*

NOTÆ.

dentis lauri.

531 *Turbine saxi.*] Saxi in modum ventosi turbinis rotati.

540. *Sui.*] *Faventes*: supra v. 187.

540. *Laurentes campi* &c.] Æ. 7. 63. *Argivæ*, Græcæ, Peloponnesiacæ, Æ. 1. 258. *Metæ*, terminus, a circi metis, Æ. 5. 288. *Ida*, mons Troadis & Phrygiæ, Æ. 2. 801. *Lyrnessus*, urbs fuit Phrygiæ, circa sinum Adramyttenum, quo usque Idæ juga exten-

Et Messapus, equum domitor, & fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ:
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.
Nec mora nec requies: vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocyus, & subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago.
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Serestum;
Ductores: tumulumque capit, quo cætera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt: celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora: Juppiter hac stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frænum accipere & victi parere fatentur,
Eruam: & æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem libeat dum prælia Turno

INTERPRETATIO.

& Messapus subactor equorum, & fortis Asylas, & exercitus Tuscorum, & equitatus Evandri Arcadici: homines illi *singuli pro se contendunt toto impetu virium: nec* est *mora, nec cessatio: certant immani prælio. Tunc mater* Æneæ *formosissima immisit* ipsi *consilium, ut accederet ad muros, & admoveret exercitum urbi celeriter, & percelleret Latinos improvisa strage. Ille* Æneas *postquam circumjecit oculos huc & illuc, quærens Turnum inter turmas remotas: videt urbem expertem tantæ pugnæ & tranquillam absque damno. Statim species majoris prælii inflammat* eum. *Vocat duces, Mnestheum & Sergestum & fortem Serestum; & conscendit collem, quo reliquus exercitus Trojanorum congregatur, & spissi non admittunt clypeos aut jacula: ipse medius* inter illos sic *loquitur erectus alto e tumulo: Ne sit ulla mora meis jussis: Jupiter hac* parte *stabit* pro nobis: *& ne ullus mihi sit inertior ob repentinum consilium. Nisi* hostes *volunt admittere frænum & superati obedire, hodie evertam urbem causam belli*, & *ipsum regnum Latini, & sternam tecta fumantia æquata terræ. Nempe expectabo dum placeat Turno pugnam*....

NOTÆ.

debantur, Æ. 10. 128.

551 *Tuscorum* &c.] Etruscorum, Æ. 8. 479. *Phalanx*, peditum agmen, Æ. 6 489. *Alæ*, equitum, Æ. 11 604. Hi omnes aut Troiani, aut Trojanorum socii, præter unum Messapum, Turni socium, Æ 7 691

552. *Opum vi*] Omni industria virtute armis, Æ 9. 532

558. *Acies.*] Oculorum acies intelligit Servius: alii, varias exercitus partes. *Urbem*, Laurentum, Æ. 7. 63.

563. *Nec scuta ... deponunt.*] Mos notatur militum Romanorum, qui armati concionantem imperatorem audiebant: a quo more sæpe Græcos discedere solitos ostendit Cerdanus.

565. *Jupiter hac stat.*] Jupiter, vindex violatæ fœderum religionis, hac parte stat a nobis: siquidem nudam & indefensam urbem nobis objicit.

Nostra pati? rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi.
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant:
Ferrum alii torquent, & obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum:
Testaturque Deos, iterum se ad prælia cogi:
Bis jam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, & pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem:
Arma ferunt alii, & pergunt defendere muros.
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro:
Illæ intus trepidæ rerum, per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras.
Volvitur ater odor tectis, tum murmure cœco
Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,

INTERPRETATIO.

ferre nostram pugnam, *&* dum *victus iterum velit congredi mecum? Hæc* urbs, *o cives*, est *caput*, *hæc summa belli scelerati. Celeriter inferte faces*, *&* *ignibus repetite* fidem *fœderis.* Sic *dixerat*: *& omnes animis una pugnantibus formant cuneum*, *& spissa multitudine irruunt in muros. Repente scalæ & subitus ignis visus est. Alii incurrunt ad portas & occidunt obvios: alii librant jacula*, *& obscurant aërem sagittis. Ipse Æneas inter primos protendit dexteram ad muros*, *& increpat alta voce Latinum*: *& attestatur Deos*, *se rursus cogi ad pugnam*, *Italos jam bis hostes* esse, *hæc secunda fœdera violari. Dissensio nascitur inter cives timidos: alii jubent* suos *recludere urbem & aperire portas Trojanis*, *& trahunt ad muros ipsum regem*: *alii inferunt arma & pergunt tutari muros. Veluti quando pastor quæsivit apes inclusas in cavernoso saxo*, *& implevit* eas *fumo amaro*: *illæ timentes rebus* suis *volitant intus per suas domos*, *& excitant iram* suam *magnis fremitibus. Dirus odor diffunditur domo*, *& saxa resonant intus obscuro murmure*: *fumus exit in aërem apertum. Præterea calamitas ista contigit Latinis fatigatis*,

NOTÆ.

575. *Dant cuneum.*] Sese in cunei figuram componunt; quæ prima fronte acuta, tum magis ac magis in latitudinem secundum latera explicatur. Lipsius, de militia, l. 4. 7.

582. *Hæc altera fœdera rumpi.*] Primo enim Latinus ultro Æneam socium & generum adsciverat, Æ. 7. 259. Secundo singulare certamen Turni cum Ænea facto fœdere constituerat, supra, v. 195.

585. *Ipsumque trahunt* &c.] Trahunt ad muros Latinum regem suum; vel ut summi discriminis spectator urbem ipse Trojanis aperiendam esse intelligat; vel ut violator fœderis ipse Trojanis dedatur.

587. *Pumice.*] Cavo lapide, Æ. 5. 214.

589. *Trepidæ rerum.*] Æ. 1. 182. *Fessi rerum.*

Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare,
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Extinctum, &, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenque caputque malorum:
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cætera circum
Turba furit: resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per orbem.
Demittunt mentes: it scissa veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Ænean, generumque asciverit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.

INTERPRETATIO.

quæ turbavit penitus dolore totam urbem. Regina, quando vidit hostem accedentem ad *domos, muros infestari, flammas volare ad culmina, exercitum Rutulum nullibi* comparere *contra, nullas turmas Turni: misera putat juvenem occisum* esse *in contentione prælii: & commota repentino dolore* secundum *animum, fatetur se* esse *causam & scelus & originem calamitatum: & amens locuta plurima ex tristi furore, lacerat manu vestes purpureas moritura, & suspendit ex alta trabe nodum fœdæ mortis. Postquam Latinæ* mulieres *infelices cognoverunt hanc mortem: filia* ejus *Lavinia, prima lacerans manu rutilos capillos & malas roseas, deinde reliqua multitudo furit: domus late sonat planctu. Hinc fama misera spargitur per totam urbem. Dejiciunt animos: Latinus incedit lacerata veste, territus morte uxoris & clade urbis, fœdans albos crines mistos sordido pulvere: & multum damnat se, quod non admiserit prius Ænean Trojanum & ultro sociaverit* sibi *generum. Interim Turnus pugnans in remoto campo persequitur paucos errantes, jam tardior, & jam minus ac minus gaudens celeritate equorum* suorum.

NOTÆ.

596 *Incessi muros.*] Infestari ab hostibus imminentibus. Ita lego cum Pierio ex veteribus codicibus. Vulgo legitur, *incendi*, quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare.* Canterus legit, *inscendi*, legitimo sensu, nullo tamen auctore.

602. *Purpureos amictus.*] Qui color regius est. De *purpura*, G. 2. 506.

603. *Informis leti.*] Suspendium informe & ignominiosum fuit: quia ex libris Pontificalibus apud Servium, suspensi abjiciebantur insepulti: quia, ex Varrone apud Servium Danielis, iis non parentabatur nisi suspensis oscillis, quasi ad ludibrium mortis: quia, ex Artemidoro, hos unos in mortuorum cœnis cognati non nominabant.

612. *Multa.*] Multum: neutrum pro adverbio. G. 3. 500. *Dardanium*, Trojanum, Æ. 1. 239

614. *Æquore.*] Planocampo. Æ. 2. 780.

616. *Minus successu lætus equorum.*] Vel

Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commiſtum clamorem, arrectaſque impulit aures
Confuſæ ſonus urbis, & illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quiſve ruit tantus diverſa clamor ab urbe?
Sic ait, adductiſque amens ſubſiſtit habenis.
Atque huic, in faciem ſoror ut converſa Metiſci
Aurigæ, currumque & equos & lora regebat,
Talibus occurrit dictis, Hac Turne ſequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit.
Sunt alii qui tecta manu defendere poſſunt:
Ingruit Æneas Italis, & prælia miſcet:
Et nos ſæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O ſoror, & dudum agnovi, quum prima per artem
Fœdera turbaſti, teque hæc in bella dediſti:
Et nunc nequicquam fallis Dea, ſed quis olympo
Demiſſam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miſeri lethum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam ſpondet fortuna ſalutem?
Vidi oculos ante ipſe meos, me voce vocantem
Murranum, quo non ſuperat mihi charior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix ne noſtrum dedecus Ufens
Aſpiceret: Teucri potiuntur corpore & armis,

INTERPRETATIO.

Ventus pertulit illi hunc clamorem confuſum incertis terroribus, & ſonitus turbatæ urbis ac murmur minime lætum pepulit aures ejus *attentas. Hei mihi! cur muri turbantur tanto ululatu? & quæ tanta vociferatio erumpit ex urbe diſſita? Sic loquitur, & territus ſtat compreſſis habenis. At vero ſoror, quippe* quæ *transformata in ſpeciem aurigæ Metiſci moderabatur currum & equos & habenas ejus, reſpondet illi talibus verbis: Turne, perſequamur Trojanos hac, qua prima victoria aperit iter, ſunt alii qui poſſint tutari manu domos. Æneas ruit in Italos & agitat pugnam: nos quoque manu demus Trojanis crudelem mortem: non exibis inferior aut numero aut gloria pugnæ. Turnus reſ*pondet *ad hæc: O ſoror, & jampridem animadverti, quando prima turbaſti per dolos fœdus, & immiſiſti te in hanc pugnam; & jam fruſtra decipis* me, quamvis ſis *Dea. Sed quis juſſit te delapſam e cælo pati tantos labores? an ut ſpectares crudelem necem infortunati fratris* tui? *Nam quid facio? aut quæ ſors promittit jam* mihi *ſalutem? Vidi ipſe præ oculis meis Murranum, quo nullus alius ſupereſt mihi carior, magnum & magno occiſum vulnere mori vocando me. Occidit miſer Ufens, ne videret noſtram infamiam: Trojani habent cadaver* ejus *& arma.*

NOTÆ.

quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum a pugna tam longe abſtuliſſent.

633. *Fœdera turbaſti.*] Supra, v. 224.

639 *Murranum.*] Regii ſanguinis virum, occiſum ab Ænea ſupra, v. 529. *Ufens*, dux Æquicolarum Æ. 7. 745. occiſus a Gya Trojano ſupra v. 460. *Teucri*, Trojani,

Exſcindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? & Turnum fugientem hæc terra videbit?
Uſque adeone mori miſerum eſt? vos o mihi manes
Eſte boni, quoniam ſuperis averſa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque iſtius inſcia culpæ,
Deſcendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hoſtes
Vectus equo ſpumante Sages, adverſa ſagitta
Saucius ora: ruitque, implorans nomine Turnum:
Turne, in te ſuprema ſalus: miſerere tuorum.
Fulminat Æneas armis, ſummaſque minatur
Dejecturum arces Italum, excidioque daturum:
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt, muſſat rex ipſe Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ ſeſe ad fœdera flectat.
Præterea regina tui fidiſſima, dextra
Occidit ipſa ſua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Meſſapus & acer Atinas
Suſtentant aciem: circum hos utrinque phalanges
Stant denſæ, ſtrictiſque ſeges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deſerto in gramine verſas.
Obſtupuit varia confuſus imagine rerum
Turnus, & obtutu tacito ſtetit: æſtuat ingens

INTERPRETATIO.

An feram everti domos? hoc unum deerat miſeriis; nec refutabo manu criminationes Drancis? Vertam terga? & hac terra ſpectabit Turnum fugientem. An eo uſque calamitoſum eſt mori? O vos Dii inferi, eſtote mihi propitii, ſiquidem voluntas cœleſtium infenſa eſt mihi. *Pura anima & ignara hujus ſceleris, deſcendam ad vos, nunquam indignus claris patribus. Vix ea locutus erat: ecce Sages vectus equo ſpumante accurrit per medios hoſtes, vulneratus ſagitta ſecundum vultum adverſum: & accurrit invocans Turnum nomine: Turne ultima ſalus in te* eſt: *miſereſce tuorum: Æneas tonat armis, & minatur ſe everſurum & daturum exitio altas arces Italorum: & jam tædæ volant ad culmina: Latini conjiciunt in te vultus, in te oculos: ipſe rex Latinus dubitat, quem appellet generum, quam ad ſocietatem ſe vertat. Inſuper ipſa Regina fidiſſima tibi, occidit ſua manu, & attonita deſeruit vitam. Meſſapus & ardens Atinas ſoli ante portas ſuſtinent prælium: denſa agmina circumſtant illos utrinque, & ſeges ferrea rigeſcit nudis enſibus: tu volvis currum in ſolo gramine. Turnus obſtupuit turbatus varia ſpecie rerum, & conſtitit tacite intuens: ardet magnus....*

NOTÆ.

Æ. 1. 239. *Drancis*, Latini principis, Turno infeſti, qui ipſi fugam publica oratione objecerat. Æ. 11. 336.

646 *Uſque adeone mori*, &c.] Moriar quidem: ſed mori malo; quam ea me viventem culpa maculare, quod fugerim, quod urbem deſeruerim. Ergo manes, Dii inferi, excipite me propitii, ſiquidem ſuperi mea non amplius curant. Quibus verbis devovet ſe pro patria. De *manibus*, Æ. 6. 743.

657. *Muſſat* &c.] Vix audet loqui, dubitat. Æ. 11. 345.

662. *Phalanges.*] Pedeſtres copiæ, Æ. 6. 489.

666. *Æſtuat ingens* &c.] Hos animi mo-

Imo in corde pudor, miſtoque inſania luctu,
Et furiis agitatus amor, & conſcia virtus.
Ut primum diſcuſſæ umbræ, & lux reddita menti eſt,
Ardentes oculorum acies ad mœnia torſit
Turbidus, eque rotis magnam reſpexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat,
Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipſe,
Subdideratque rotas, pontesque inſtraverat altos.
Jam jam fata ſoror, ſuperant: abſiſte morari:
Quo Deus, & quo dura vocat fortuna, ſequamur.
Stat conferre manum Æneæ: ſtat, quicquid acerbi eſt,
Morte pati, nec me indecorem germana videbis
Amplius: hunc oro ſine me furere ante furorem.
Dixit, & e curru ſaltum dedit ocyus arvis:
Perque hoſtes, per tela ruit, mœſtamque ſororem
Deſerit, ac rapido curſu media agmina rumpit.
Ac veluti montis ſaxum de vertice præceps
Quum ruit avulſum vento: ſeu turbidus imber
Proluit, aut annis ſolvit ſublapſa vetuſtas:
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque ſolo, ſylvas, armenta viroſque
Involvens ſecum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuſo
Sanguine terra madet, ſtridentque haſtilibus auræ:

INTERPRETATIO.

pudor in intimo corde, & amentia miſta dolore, & amor commotus furore, & virtus ſibi ipſi *cognita. Statim atque tenebræ diſſipatæ ſunt, & lumen redditum eſt animo: turbatus vertit ad muros orbes oculorum inflammatos, & e curru reſpexit ad magnam urbem. Ecce autem torrens flammarum elapſus inter contabulationes erumpebat ad cælum & tangebat turrim, turrim quam ipſe ſtruxerat trabibus conjunctis, & ſuppoſuerat ei rotas, & applicaverat altos pontes. O ſoror*, inquit, *jam jam fata vincunt: deſine retinere* me: *eamus, quo Deus & quo adverſa fortuna vocat* me. *Deliberatum eſt* mihi *conſerere manum* cum *Ænea, deliberatum eſt tolerare quicquid eſt aſperi* in *morte: nec me videbis ulterius ingloriam, o ſoror: precor permitte mi exercere hunc furorem ante* mortem. Sic *dixit, & ſtatim deſiluit e curru* in *agros. & irrumpit per hoſtes, per arma & relinquit triſtem ſororem, & celeri curſu disjicit media agmina Et quemadmodum quando ſaxum abruptum vento cadit pronum e montis cacumine, ſive pluvia repentina exedit, ſive vetuſtas diſſolvit tempore labente: mons* ille *vaſtus cadit in abruptum magno impetu, & ſubſilit humi, rapiens ſecum arbores, pecora & homines: Sic Turnus inter agmina diſturbata currit ad muros urbis: ubi multa terra tincta eſt fuſo ſanguine, & aër ſtridet ſagittis:*

NOTÆ.

tius totidem verbis ac verſibus jam tribuit poëta Mezentio. Æ. 10. 870.

672. *Tabulata,*] Turres antiquæ, ligneæ, variis contabulationibus eductæ, pontibus inter ſe conjunctæ, rotis impoſitæ, ut pro rerum neceſſitate alio atque alio advolverentur.

680. *Furere furorem.*] Græca locutio; cujus multa exempla ſuppeditat Cerdanus.

687. *Improbus.*] Magnus &c. G. 1. 146.

Labor

Significatque manu, & magno ſimul incipit ore,
Parcite jam Rutuli, & vos tela inhibete Latini.
Quæcunque eſt fortuna, mea eſt: me verius unum
Pro vobis fœdus luere, & decernere ferro.
Diſceſſere omnes medii, ſpatiumque dedere.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deſerit & muros & ſummas deſerit arces:
Præcipitatque moras omnes: opera omnia rumpit,
Lætitia exultans: horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipſe, coruſcis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice ſe attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero & Rutuli certatim, & Troes. & omnes
Convertere oculos Itali: quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulſabant ariete muros:
Armaque depoſuere humeris: ſtupet ipſe Latinus,
Ingentes genitos diverſis partibus orbis
Inter ſe coiiſſe viros, & cernere ferro.

INTERPRETATIO.

& ſignum facit manu, & ſimul alta voce incipit loqui: *abſtinete jam, o Rutuli, & vos Latini cohibete arma: quæcumque eſt ſors* hujus pugnæ, *mea eſt: juſtius* eſt *me ſolum implere fœdus pro vobis, & dimicare ferro. Omnes* qui erant in *medio receſſerunt, & fecerunt ſpatium. At pater Æneas audito nomine Turni, relinquit muros, & relinquit altas turres: & accelerat omnes moras, & abrumpit omnia opera, exultans gaudio, & horrendum ſonat armis. Quantus* eſt *Athos, aut quantus* eſt *Eryx: aut quantus* eſt *ipſe pater Apenninus, quando ſonat ilicibus mobilibus, & gaudet tollens ſe niveo cacumine in aërem. Tunc autem & Rutuli & Trojani & cuncti Itali certatim converterunt oculos: & qui defendebant ſublimes muros, & qui quaſſabant ariete muros infimos: & demiſerunt arma ex humeris. Ipſe Latinus rex obſtupeſcit, magnos* illos *viros ortos e disjunctis regionibus terrarum congredi inter ſe & dimicare ferro.*

NOTÆ.

Labor omnia vincit improbus.

694. *Verius*] *Æquius* Livius l. 32. 33. Sociorum *audiri poſtulata verum eſſe.*

701. *Athos*] Mons Macedoniæ, imminens mari Ægæo, ἄθος, ultima longa, nunc *monte ſancto.* G 1. 332. *Eryx*, mons in Sicilia poſt Ætnam maximus, nunc *S. Juliani*: Æ. 3. 707. Æ. 5. 759.

703 *Apenninus.*] Montium perpetua ſeries, ex Alpibus propagata, in Liguribus circa Genuam incipiens: tum continuo dorſo mediam Italiam ſecundum longitudinem interſecans: & ad fretum Siculum deſinens. *Pater* dicitur, tot ſylvarum, tot fluminum, quæ in utrumque latus Italiæ ex eo erumpunt. Vel ob dignitatem, quia montium omnium Italiæ maximus eſt. *Ilex*, *yeuſe*, arbor e querno genere. *Coruſcis ilicibus*, foliorum motu coruſcantibus, Æ. 1. 168.

706. *Ariete.*] Machina, quaſſandis muris comparata, Æ. 2. 492.

709 *Cernere ferro.*] Teſtatur Pierius codices antiquos fere omnes habere, *& decernere ferro* ita ut in verſu ſyllaba redundet. Tamen Seneca legit *cernere*: ſic enim Ep. 58. *Quædam ſimplicia in uſu erant ſicut cernere ferro inter ſe dicebant: Virgilius hoc probabit tibi* &c. Muretus hujus item locutionis exempla affert ex Ennio & Actio.

Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro:
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors & virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila, summove Taburno,
Quum duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri:
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur:
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt: & sanguine largo
Colla armosque lavant: gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Æneas & Daunius heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Juppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diversa duorum:
Quem damnet labor, & quo vergat pondere lethum.
Emicat hic, impune putans, & corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem:

INTERPRETATIO.

Illi autem, postquam campi aperti sunt spatiosa planitie, celeri incursu procul vibratis hastis incipiunt pugnam clypeis æreis sonantibus: Terra reddit gemitum: deinde infligunt gladiis frequentes ictus: sors & fortitudo confunduntur simul. Et quemadmodum in *magna Sila aut alto Taburno, quando duo tauri obversis capitibus congrediuntur in certamen hostile: pastores timidi fugerunt, armentum totum manet tacitum* præ *timore, & juvencæ mugientes* expectant, *quis dominetur armento, cui tota armenta pareant: illi confundunt inter se plagas multo robore, & obluctantes infigunt cornua, & tingunt colla atque humeros multo sanguine: tota sylva reboat gemitu. Non aliter Æneas Trojanus & heros Dauni filius incurrunt* in *clypeos: magnus fragor ferit cælum. Ipse Jupiter librat duas lances examine æquato, & addit* lancibus *fata opposita amborum:* ut videat, *cui labor male succedat, aut quo pondere mors inclinet. Tunc Turnus exilit, & toto corpore exurgit in gladium alte erectum, existimans* id futurum *impunitum*,

NOTÆ.

712. *Clypeis atque ære sonoro.*] Clypeis æreis ictuum inflictu sonantibus. Sic G. 2. 192. *Pateris libamus & auro.*

715. *Sila . . . . Taburno.*] *Sila*, sylva ingens Apennini montis, adhuc nomen antiquum retinens, in Brutiis nune *Calabre citericure*; circa Consentiam urbem, quæ hodie *Consenza*. *Taburnus*, mons olivifer in Samnio Campaniæ confini, furcas sive angustias Caudinas a septentrione obvallans, nunc *Tabor*, vel *Taburo*. Ita Cluverius.

718. *Mussantque juvencæ.*] Timide & quasi tacite mugiunt; videturque ipso vocabulo vox juvencarum expressa.

722. *Armos.*] Humeros. Æ. 10 894.

723. *Daunius.*] Turnus, Dauni filius. Æ. 7. 56.

725. *Æquato examine lances* &c.] Locus imitatus ex Homero Iliad. 22 209. ubi Jupiter Hectoris & Achillis fata lancibus imponit. Is autem morti destinatus putatur, cujus fatum præponderat. & magis ad terram accedit. *Examen*, filum est sive lingula in medio bilancis pendulæ, cujus momentis judicatur quo pondus vergat.

727. *Quem damnet labor.*] Juxta Scalig

Et ferit, exclamant Troes, trepidique Latini:
Arrectæque amborum acies, at perfidus enſis
Frangitur, in medioque ardentem deſerit ictu,
Ni fuga ſubſidio ſubeat, fugit ocyor Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aſpexit inermem.
Fama eſt, præcipitem, quum prima in prælia junctos
Conſcendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuiſſe Metiſci.
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: poſtquam arma Dei ad Vulcania ventum eſt,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Diſſiluit: fulva reſplendent fragmina arena.
Ergo amens diverſa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Undique enim denſa Teucri incluſere corona:
Atque hinc vaſta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas quanquam tardante ſagitta
Interdum genua impediunt, curſumque recuſant
Inſequitur: trepidique pedem pede fervidus urget.
Incluſum veluti ſiquando in flumine nactus
Cervum, aut puniceæ ſeptum formidine pennæ,
Venator curſu canis & latratibus inſtat.

INTERPRETATIO.

& ferit Æneam. Trojani & turbidi Latini clamant, & amborum exercitus ſuſpenſi. Sed gladius infidus rumpitur, & deſerit ferventem in medio ictu, niſi fuga ſuccedat in *auxilium. Fugit velocior Euro, quando vidit manubrium incognitum, & manum exarmatam. Fama perhibet, Turnum inconſultum, cum conſcenderet equos jugatos ad primum certamen, dum properat, omiſſo gladio paterno, ſumpſiſſe gladium aurigæ* ſui *Metiſci. Is quidem diu ſufficiens* ſuit, *dum Trojani objiciebant* ipſi *terga fugientia: ſed quando ventum eſt ad arma Dei Vulcani, gladius mortali* manu factus *fractus eſt ictu, veluti glacies fragilis: fragmina relucent* in *fulva arena. Itaque Turnus attonitus adit fugiens campos remotos: & miſcet dubios circuitus, nunc huc, deinde illuc. Nam Trojani undique cinxerunt* eum *ſpiſſa multitudine; & hinc magna palus, hinc alti muri ſepiunt. Æneas non ſegnius perſequitur, & ardens tangit pede pedem timentis: quamvis aliquando genua Æneæ impediant & negent curſum, vulnere ſagittæ remorante. Quemadmodum canis venaticus, cum aliquando reperit cervum deprehenſum in fluvio, aut circundatum formidine plumarum rubrarum, ſi imminet* ei *curſu & latratu:*

NOTÆ.

gerum: *a quo labor fruſtra ſuſcipiatur.* Juxta alios, *quem labor infelix addicat morti.* Juxta alios, *quem felix labor damnet votis, obnoxium reddat votis exolvendis*: quomodo Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis.* Cæteri nugantur.

733. *Euro.*] Vento orientali. G. 1. 371.

736. *Patrio mucrone.*] Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, ſupra, v. 90.

737. *Trepidat.*] Properat, Æ. 9. 114.

738. *Palantia.*] Vaga. Æ. 10. 674.

739. *Dei ad Vulcania.*] Vulcani Dei, qui Veneris rogatu enſem, clypeum, galeam, Ænea fecerat, Æ. 8. 370, 620

740. *Futilis.*] Fragilis, inutilis. Æ. 11. 339.

746. *Sagitta.*] Qua vulneratus fuerat v. 319. Sanatus ab Iapi & Venere, v. 411.

750. *Puniceæ formidine pennæ.*] Fune rubris & verſicoloribus plumis diſtincto ad

Ille autem insidiis & ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
Hæret hians: jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripæque lacusque
Responsant circa, & cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes:
Nomine quemque vocans: notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat: terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, & saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc, nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vita & sanguine certant.
Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.

INTERPRETATIO.

Ille vero territus insidiis & alto margine fluvii, fugit & refugit per *mille vias: sed acer* canis *ex Umbria adhæret* ipsi *hians, & jamjam apprehendit, & similis apprehendenti insonuit dentibus, & deceptus est vano morsu. Tunc autem clamor exoritur, & ripæ & lacus respondent circum, & totum cælum sonat tumultu. Ille* Turnus *simul fugit*, & *simul objurgat omnes, appellans unumquemque nomine suo, & petit ensem solitum. Contra Æneas intentat necem & præsentem ruinam, si ullus adeat* Turnum: *& terret trepidos, minitans se eversurum urbem & urget* eum licet *vulneratus. Conficiunt cursu quinque circuitus, & totidem relegunt, huc, illuc: non enim quæruntur præmia tenuia aut ludicra, sed contendunt de vita & sanguine Turni. Forte sacratus oleaster Fauni frondibus amaris hic fuerat, arbor quondam veneranda nautis: ubi* nautæ *erepti e naufragio solebant affigere dona Deo illi Laurentino, & suspendere vestimenta devota. Sed Trojani absciderant sine discrimine sacram arborem, ut possent pugnare campo expedito.*

NOTÆ.

terrendas feras. *Linea* vocatur a Seneca Philosopho & Tragico; *formido*, a Virgilio & Lucano; *pennæ formidatæ* ab Ovidio. De *puniceo colore*, rubro, E 5. 17.

753. *Umber.*] Canis ex Umbria, Italiæ septentrionali regione: a septentrione mari Hadriatico definita; a meridie fere Tiberi & Nare amnibus: Apennini jugis aspera, nunc fere capit ducatum *Urbinatem, Spoletanum*, & *Anconitanam* marchiam.

766. *Fauni oleaster.*] De *Fauno* Deo Laurentinorum, Larini patre aut avo, Æ. 7. 47. &c. *Oleaster*, olea sylvestris, sæpe pro templis constituta suspendendis donariis; quia vivacitas hujus arboris tanta est, ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768. *Dona.*] Tabulas naufragii testes, & vestimenta. Sic enim Horat. Od. l. 1. 5. 13. *Me tabula sacer votiva paries indicat, uvida suspendisse potenti vestimenta maris Deo.*

770. *Stirpem sacrum.*] *Stirps* pro arbore, etiam masculini generis. G. 2. 379. Infra, v. 781. *Lentoque in stirpe moratus.*

771. *Puro campo.*] Vacuo absque impedimentis. Horat. Epist. l. 2. 2. 71. *Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet.* Æ. 11. 712.

Hic hasta Æneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit: tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit: opemque Dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer, & instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem Dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer & arduus hasta,
Assistunt contra, certamine Martis anheli.
Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur fulva pugnas de nube tuentem.
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Æneam scis ipsa & scire fateris
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.

INTERPRETATIO.

Hasta Æneæ hærebat illic: impetus illam impulerat illuc fixam, & retinebat in radice tenaci. Trojanus Æneas *institit, & voluit manu extrahere* hastam *ferratam: & assequi hasta* eum, *quem non poterat attingere cursu. Tum vero Turnus exanimatus metu, ait:* O *Faune, oro miserere: & tu, o bona terra, retine ferrum: si fovi semper vestros cultus, quos Æneas contra reddidit bello profanos. Dixit: neque imploravit auxilium Dei in vota inutilia. Nam Æneas, diu obnixus & moratus in tenaci radice, nullo robore potuit solvere tenacitatem ligni. Dum* Æneas *ardens conatur & urget: Dea filia Dauni, iterum conversa in formam aurigæ Metisci accurrit, & reddit gladium fratri. Venus irata* quod *id liceret audaci Nymphæ, venit & extraxit hastam e profunda radice. Illi alti, reparati animis & armis, hic confidens ensi, hic ferox & sublimis hasta, stant oppositi, anhelantes prælio Martis. Interim rex cæli omnipotentis affatur Junonem, spectantem prælia e rutila nube:* O *uxor, quis nunc finis erit? quid demum superest?* Tu *ipsa nosti & fateris* te *nosse Æneam destinari Divum cælo, & fatis evehi ad astra.*

NOTÆ.

773. *Lenta.*] Tenaci. Sic dicitur *Lenta pix*, G. 4. 41 *lentum gluten* Ibid. 161.

83. *Morsus roboris.*] Tenacitatem oleaginæ radicis quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* itaque durum quodvis lignum est, ut jam notavimus. G. 1. 162.

785. *Dea Daunia.*] Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra, v. 139.

791. *Omnipotentis Olympi.*] Æ. 10. 1.

793. *Quæ finis.*] Nomen interdum Virgilio etiam fœmininum. Æ. 5. 384.

794. *Indigetem Æneam.*] Indigetes Dii, qui primo *in terra degentes*, inde in cœlum traducti fuerant: Talis præcipue Æneas; quem Livius testatur, non tantum *indigetem* dictum fuisse, sed etiam *Jovem indige-*

Quid ſtruis? aut qua ſpe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
Aut enſem, quid enim ſine te Juturna valeret?
Ereptum reddi Turno, & vim creſcere victis?
Deſine jam tandem precibuſque inflectere noſtris:
Nec te tantus edat tacitam dolor, & mihi curæ
Sæpe tuo dulci triſtes ex ore recurſent.
Ventum ad ſupremum eſt. Terris agitare vel undis
Trojanos potuiſti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, & luctu miſcere hymenæos:
Ulterius tentare veto. Sic Juppiter orſus:
Sic Dea ſubmiſſo contra Saturnia vultu,
Iſta quidem quia nota mihi tua magna voluntas
Juppiter, & Turnum & terras invita reliqui.
Nec tu me aëria ſolam nunc ſede videres
Digna indigna pati: ſed flammis cincta ſub ipſa
Starem acie, traheremque inimica in prælia Teucros.
Juturnam miſero fateor ſuccurrere fratri
Suaſi, & pro vita majora audere probavi:
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum.
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,

INTERPRETATIO.

Quid paras? aut qua ſpe manes in frigidis nubibus? An decuit Divum illum *lædi plaga* inflicta a *mortali? aut gladium ſubductum reddi Turno, & robur augeri victis: nam quid Iuturna poſſet abſque te? Ceſſa nunc demque, & flectaris meo rogatu: nec tantus dolor angat te tacitam, ſed mæſtæ ſollicitudines tuæ innoteſcant mihi ſæpe e tuo dulci ore. Ventum eſt ad ultimum. Potuiſti inſectari Trojanos terra & mari, excitare dirum bellum, fœdare domum* Latini, *& turbare calamitatibus nuptias: prohibeo te aggredi* quicquam *præterea. Sic Iupiter locutus* eſt: *ſic Dea Saturni filia contra* reſpondit *dejecto vultu*: O *magne Iupiter, deſerui & Turnum & terras invita, quod quidem tua voluntas mihi eſſet cognita:* alioqui, *non videres me jam ſolam in aëria regione tolerare digna & indigna; ſed circumdata ignibus eſſem in ipſo exercitu, & vocarem Trojanos in adverſa certamina. Fateor, ſuaſi* ut *Iuturna auxiliaretur fratri* ſuo *infortunato, & approbavi ut ſuſciperet majora pro vita ejus; non tamen* ita *ut jacula intenderet, neque ut arcum: jure per originem inexorabilem fontis Stygii,*

NOTÆ.

tem. G. 1. 498.

798. *Aut enſem* &c.] Merito ſane accuſatur Virgilius indiligentiæ, in hoc Turni cum Ænea certamine. I. Quod eos armis ita imparibus inter ſe commiſerit. Hinc enim Æneas galea, clypeo, enſe cœleſti armatus: inde Turnus gladio mortali ac futili. II. Quod ubi ſuus Turno gladius, item cœleſtis, redditus eſt: Jovem inducat ea de re quaſi contra jus facta ſit, conquerentem. III. Quod Turnum ita bonæ rectæque mentis expertem deſcribat, ut recuperato enſe ſuo uti non meminerit, ſed eo omiſſo ſe ſaxi impulſu defendat, v. 896.

804. *Accendere bellum* &c.] Excitata ex inferis furia, quæ fœdus Latini cum Ænea diſturbaret, Æ. 7. 323. *Hymenæos.*] Nuptias, G. 3. 60.

810. *Nec tu me aëria* &c.] Supple, *niſi tua voluntas mihi nota eſſet, niſi prohibuiſſes.*

814. *Suaſi.*] Supra, v. 157.

816. *Stygii* &c.] Fontis inferni, Æ. 6. 323. Per hunc Dii jurare ſolent, cauſam

Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Quum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component, quum jam leges & fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari:
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per secula reges:
Sit Romana potens Itala virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor,
Es germana Jovis, Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, & inceptum frustra summitte furorem:
Do quod vis: & me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:

INTERPRETATIO.

quæ sola religio imposita est Diis cælestibus. Et nunc quidem cedo, & aversata pugnas relinquo eas: *Peto a te pro Latio, pro dignitate tuorum* Latinorum, *id quod nulla lege fatorum continetur*: scilicet *quando jam constituent pacem fausto conjugio*. (itaque *sit*) *quando jam sociabunt leges & fœdera*: *ne imperes*, ut *Latini indigenæ amittant nomen antiquum*, *neve* imperes ut *fiant Trojani & appellentur Trojani*, *aut* ut *viri* illi *mutent linguam*, *aut convertant vestimenta. Sit in æternum Latium, sint reges Albani. sit posteritas Romana potens fortitudine*: *Troja cecidit, permitte etiam* ut *ceciderit cum* suo *nomine Auctor rerum & hominum respondit illi subridens.* Tu *es soror Jovis, & secunda soboles Saturni*: an *versas in animo tantos fluctus irarum? Sed age, & mitiga furorem frustra susceptum*: *concedo quod petis, ac me submitto & sponte & superatus* tuis precibus. *Itali servabunt linguam patriam & consuetudines*,

NOTÆ.

habes G. 3. 551.

817. *Superstitio superis reddita.*] *Superstitio* gravis & formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*: Explicat Servius, *data & imposita*: compositum pro simplici. Explicant Passeratius, Germanus, Cerdanus, *vicissim reposita superis Diis ab inferis*: cum enim inferi superis subjecti sint multis in rebus; hac una re superi vicissim inferis subditi sunt, ut per styga jurare cogantur.

823. *Indigenas Latinos.*] Itaque Virgilius Latinorum nomen, non a Latino rege profectum, sed multo antiquius censet: ut diximus Æ. 1. 10. Quamquam aliter censet Dionysius: aitque vocatos eos ante Latinum regem, *Aborigines*, Æ 7. 181. Æ. 8. 314. ubi quærimus, an reipsa *Aborigines indigenæ*, id est in ipsa Italia nati; an vero aliunde advecti sint. *Teucros*, Æ. 1. 239. *Latium*, Æ. 7. 54. *Albani reges*, ab Ascanio instituti, Æ. 6. 763. Æ. 8. 48.

830. *Es germana Jovis* &c.] Sensus est juxta Servium. *Tu quidem mea es soror, & filia Saturni: unde non mirum est tantam te iracundiam animo concepisse. Potentissimi enim quique, iræ retinentissimi sunt.* Juxta me secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus sit. *Tu quidem mea soror es, & Saturni filia: quid ergo irarum tantos volvis sub pectore fluctus?* Quod affine est iis quæ dicta sunt Æ. 1. 15. *Tantæne animis cælestibus iræ?* Et vero addit, se victam volentemque satis iram suam voluntatemque submittere &c.

834 *Ausonii.*] Itali, quos prius Latinos vocavit. Æ. 7. 54.

Utque est, nomen erit: commisti corpore tantum
Subsident Teucri, morem ritusque sacrorum
Adjiciam: faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mistum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire Deos pietate videbis.
Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores.
Annuit his Juno, & mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ:
Quas & tartaream Nox intempesta Megæram
Uno eodemque tulit partu: paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæ Jovis ad solium sævique in limine regis
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris:
Siquando letum horrificum morbosque Deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demittit ab æthere summo
Juppiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum immedicabile, torsit
Stridens, & celeres incognita transilit umbras.

INTERPRETATIO.

& nomen eorum *erit quale est: tantummodo Trojani juncti connubiis* illic *sedebunt: addam modos & ceremonias sacrorum, & faciam omnes Latinos unius linguæ. Videbis posteritatem, quæ hinc orietur mista sanguine Italo, pietate superare homines, superare Divos. Nec ulla natio adeo celebrabit cultum tuum. Juno assensa est* verbis, *& gaudens convertit animum. Interim abiit ex aëre & reliquit nubem. His perfectis, pater ipse volvit aliud secum, & meditatur deducere Juturnam a pugna fratris. Dicuntur* esse *duæ pestes, nomine Diræ: quas & infernam Megæram, Nox profunda edidit uno & eodem partu, & implicuit similibus nexibus anguium, & applicuit* eis *alas celeres. Hæ adsunt ante solium Jovis & in vestibulo severi* illius *regis, & excitant timores miseris hominibus: si aliquando rex Deorum parat horribilem necem ac morbos, aut terret bello urbes* quæ id *meruerunt. Jupiter mittit ex alto cælo unam illarum velocem, & imperavit portentum illud offerri Juturnæ. Illa* dira *volat & labitur in terras veloci impetu: non aliter ac sagitta per aërem immissa nervo, quam Parthus sive Cydon conjecit imbutam felle diri veneni,* ut sit *jaculum immedicabile, trajicit stridens & improvisa leves umbras.*

NOTÆ.

835. *Commisti corpore*] Initis conjugiis.

845. *Cognomine Diræ.*] Apud inferos *Furiæ*, in medio *Harpyiæ*: in cœlo *Diræ* & *Jovis canes* dictæ. Æ. 3. 211. Et vero cum Virgilius ait eas esse duas numero, eodemque cum Megæra furia partu editas: innuit diras ipsas, esse furias alias duas, *Tisiphonen*, & *Alecto*. Æ. 6. 572. Noctis & Acherontis dicuntur filiæ.

846. *Nox intempesta.*] Obscura, media, ad agendum intempestiva. Æ. 3. 587.

857. *Felle veneni.*] Veneno amaro: aut felle venenato.

858. *Parthus* &c.] Parthi sagittandi arte

Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
Alitis in parvæ subito collecta figuram:
Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per umbras:
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor:
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
At procul ut diræ stridorem agnovit & alas:
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.
Quid nunc te tua Turne potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem
Obscænæ volucres: alarum verbera nosco,
Letalemque sonum: nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras,

INTERPRETATIO.

Filia Noctis talis intulit se & adivit terras. Quando cernit exercitum Trojanum & exercitum Turni, statim contracta in formam parvæ avis, quæ aliquando nocte manens in sepulcris aut in tectis desertis, sero canit ingrata per tenebras: Dira mutata hanc in speciem, fert ac refert se stridens circa vultum Turni, & ferit alis clypeum ejus. *Novus torpor debilitat ipsi membra timore: & capilli subrecti* sunt *horrore, & vox stetit in gutture. At misera Juturna, quando procul animadvertit stridorem & volatum Diræ: lacerat capillos sparsos, turpans vultum unguibus & pectus ploratu*, quia erat *soror*, aitque: O *Turne, quomodo tua soror potest jam succurrere tibi? aut quid jam restat infelici mihi? quo artificio producam tibi vitam? an possum objicere me tali portento? Nunc nunc desero exercitum. Ne terreatis me* jam *timentem, o infaustæ aves: cognosco verbera alarum* vestrarum *& sonitum mortiferum: nec dura imperia magni Jovis decipiunt me.* An *reddit ista* mihi *pro virginitate* erepta? *Cur dedit* mihi *vitam perpetuam? cur ablata est* mihi *lex moriendi? jam certe possem terminare tantos dolores, & ire socia fratri misero inter umbras,*

NOTÆ.

te nobiles, E. 1. 62. *Cydon.*] Incola urbis, quæ *Cydon* ipsa quoque dicta est, in Creta sive Candia insula. E. 10. 59.

862. *Alitis in parvæ* &c.] *Noctua* ab interpretibus intelligitur: quia v. 864 dicitur *nocte sedens*: tum quia minor est quam *bubo*, unde *parva*: tum quia deserta loca incolit, bubo frequenter urbana ædificia. Et licet *noctua* Atheniensibus boni ominis haberetur; omen erat in volatu faustum, non in cantu: at hic, *canit importuna: fertque refertque sonans.* De *bustis*, Æ. 4. 494.

876. *Obscænæ volucres.*] Funestæ & mali ominis. Æ. 3. 262.

878. *Pro virginitate.*] Quam Juturnæ rapuerat Jupiter, v. 140.

Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine frater erit. O quæ satis ima dehiscat
Terra mihi, mansque Deam demittat ad imos.
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, & se fluvio Dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, & sævo sic pectore fatur:
Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam Turne retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnes tete in facies, & contrahe quicquid
Sive animis sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra.
Ille, caput quassans: Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Dii me terrent, & Juppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo qui forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem
Altior insurgens & cursu concitus heros.

INTERPRETATIO.

Si *ego nunc* essem *mortalis. Nihil quicquã meorum* bonorum *jucundum erit mihi absque te, o frater. O qua terra satis profunda aperietur mihi, & detrahet* me *Divam ad infimas umbras! Eo usque locuta, Dea texit caput viridi velamine, gemens valde, & immisit se in profundum flumen. Contra Æneas urget, & quassat hastam magnam, arboream: & sic loquitur duro animo: Quæ jam deinceps est mora? aut quid jam recusas, o Turne? non pugnandum est cursu,* sed *prope duris armis. Muta te in omnes formas, & collige quicquid potes sive virtute sive dolo: opta adire alis alta sidera, & occultare te abstrusum cava tellure. Ille* Turnus *commovens caput* ait: *Dure* hostis, *tua superba verba non terrent me: Dii, & Jupiter adversus, me terrent. Nec locutus plura, aspicit magnum saxum: saxum magnum, vetus, qui forte terminus erat constitutus in campo, ut dirimeret lites* de *campis. Duodecim electi* viri *difficile sufferrent illud collo*, tales, *qualia* sunt *corpora hominum, quæ terra jam profert. Ille heros assurgens altius & invectus cursu, mittebat in hostem* hoc saxum *apprehensum manu tremente.*

NOTÆ.

882. *Iam mortalis ego, haud* &c.] Alii codices habent: *Immortalis ego! aut* &c.

884. *Manes.*] Inferos. *Æ.* 6. 743.

885. *Glauco amictu.*] Ex colore aquarum, quibus præerat Nais Juturna, v. 139.

886. *Fluvio.*] Tiberi: unde in lacum suum, qui influit in Tiberim, facilis fuit via, v. 139.

887. *Coruscat.*] Active. *Æ.* 5. 642.

898. *Limes ... litem ut* &c.] *Limes* dictus est, saxum vel via *lima*, hoc est *obliqua, transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur a *limes*, quod primæ lites & contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius.

899. *Bis sex* &c.] Locus ex duobus Homericis expressus: Iliad. 5. v. 302. ubi Diomedes saxum in Æneam immittit. quale vix duo temporis Homerici homines efferrent. Iliad. 21. v. 405. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus supra, v. 798.

Sed neque currentem se nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, & in mediis conatibus ægri
Succidimus: non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires: nec vox nec verba sequuntur:
Sic Turno, quacunque viam virtute petivit,
Successum Dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos aspectat & urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit:
Nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem:
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: & corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, & vocem late nemora alta remittunt.

INTERPRETATIO.

Sed neque cognoscit se currentem, neque irruentem, aut erigentem manu & versantem saxum grande. Genua titubant, sanguis gelidus cogitur frigore. Præterea saxum ipsum hominis rotatum per aërem, nec pertransiit intervallum, nec servavit totam vim. Et quemadmodum nocte in somnis, quando languida quies clausit oculos, frustra videmur velle producere cursus optatos, & infirmi deficimus in medio impetu: lingua non viget, vires solitæ non suppetunt in corpore: nec vox nec verba erumpunt: Sic Dira divina abnuit Turno successum, quacumque vi tentavit modum. Tunc diversæ sententiæ agitantur cjus *animo. Respicit Rutulos & urbem: & moratur* præ *timore, & timet hastam imminentem: nec cernit usquam quo se subducat, nec quo robore irruat in hostem, nec currum, nec sororem aurigam. Æneas incutit moranti hastam letalem, explorans oculis opportunitatem: & procul immittit toto corpore. Nunquam saxa sic sonant pulsa murali machina: nec tanti crepitus eduntur fulmine. Hasta portans sævam mortem volat sicut nigrans procella, & aperit extremitates thoracis, & sinuosos circuitus clypei septemplicis: stridens penetrat per medium femur: Turnus magnus cadit percussus in terram flexo poplite. Rutuli surgunt* cum *lamentis, & mons totus reboat circum, & profundæ sylvæ late reddunt vocem.*

NOTÆ.

924. *Oras loricæ* &c.] Extremitates loricæ. quæ femur attingunt: & extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius sustulerat.

925. *Septemplicis.*] Septem coriis, aut laminis ferreis æreisve contexti.

Ille, humilis supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: Equidem merui, nec deprecor, inquit:
Utere sorte tua: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro, fuit & tibi talis
Anchises genitor, Dauni miserere senectæ:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, & victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia conjux.
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit.
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero quum apparuit ingens
Balteus, & notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri: victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit: furiis accensus & ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

INTERPRETATIO.

Ille abjectus & supplex, intendens oculos & dexteram supplicantem, ait: Sane merui, nec precor ut ne me occidas: *fruere tua fortuna: si ulla cura miseri patris potest commovere te, oro miserere senectutis Dauni: fuit quoque tibi talis Anchises pater: & redde meis,* vel *me* vivum; *vel, si mavis, cadaver privatum luce. Vicisti, & Itali viderunt me victum tendere* tibi *manus: Lavinia tua est uxor. Ne progredere ulterius odiis. Æneas constitit ferox in armis, torquens oculos, & retinuit manum. Et jam jam magis sermo* Turni *cœperat commovere morantem Æneam: quando magnus* ac *infaustus balteus Pallantis juvenis apparuit* in *humero* Turni, *& cingulum emicuit notis clavis, quem* juvenem *afflictum vulnere Turnus occiderat, & gestabat humero insigne hostile. Ille* Æneas, *quando percepit oculis monumentum crudelis luctus & spolia: inflammatus furore, & terribilis ira,* ait: *An tu, ornate spoliis meorum* sociorum *eripieris hinc mihi? Pallas, Pallas mactat te hoc ictu, & sumit supplicia ex impio sanguine. Hoc dicens, ardens occuluit ferrum intra pectus oppositum: illi autem* Turno *membra deficiunt* præ *frigore, & vita dolens abit cum gemitu ad umbras.*

NOTÆ.

934. *Dauni*] De illo, Turni patre, v. 44.

942. *Balteus, & notis* &c.] *Balteus, cingulum* humero laterique circundatum: ornatum *bullis*, id est, clavis aureis. Æ. 9. 359. Balteum hunc Pallanti a se occiso Turnus eripuerat, Æ. 10. 496. Agnoscit eum Æneas ex pictura Danaidum, quarum facinus in eo expressum erat. Ibid. Tumque accidit, quod a poëta prædictum est, Ibid. v. 503. *Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum intactum Pallanta, & cum spolia ista diemque oderit.*

952. *Indignata.*] Quod juvenis morte immatura moreretur, quod victus ab extero, quod regno & sponsa privatus, quod post spem veniæ conceptam.

FINIS.

TYPIS THEODORICIANIS.

INDEX

VOCABULORUM OMNIUM QUÆ IN ECLOGIS, GEORGICIS, ET ÆNEIDE VIRGILII LEGUNTUR.

A.

Vergilius.

Virgilius,

B.

C.

curro

D.

divinum

E.

excitum.

I N D E X

Virgilius,

i.

G.

H.

I.

Ionios.

INDEX

L.

Virgilius.

minantur.

N.

nimia.

O.

P.

Virgilius,

q

Orpheus.

P.

pice.

protentus.

Q.

R.

S.

u iij

Virgilius,

X

T.

tuentes.

Virgilius.

X.

Z.

FINIS.

AO 1 1465659

Digitized by Google

Digitized by Google